

Cilt/Volume: 63 | Sayı/Number: 2 | Aralık/December 2023

ISSN 2459-0150

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

ISSN 2459-0150

Cilt: 63 • Sayı: 2 (Aralık) • Yıl: 2023

Baş Editör

Prof. Dr. Erdoğan UYGUR

Ankara Üniversitesi, erdoganuygur@yahoo.com (+90) 505 368 30 97

Editör Kurulu

Prof. Dr. Bilal ÇAKICI, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi,
bilal.cakici@asbu.edu.tr

Prof. Dr. Cheryl LESTER, University of Kansas, chlester0@gmail.com

Doç. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ, Ankara Üniversitesi, dalkilicleyla@hotmail.com

Doç. Dr. Hakan EROL, Ankara Üniversitesi, hak.er@hotmail.com

Doç. Dr. Małgorzata FEDOROWICZ-KRUSZEWSKA,
Nicolaus Copernicus University, fema@umk.pl

Doç. Dr. Derya PERK, Ankara Üniversitesi, der@ankara.edu.tr

Doç. Dr. Gülden TÜM, Çukurova Üniversitesi, guldentum@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi İ. Serdar ALTAÇ, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
serdaraltac@nevsehir.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ALTAYLI, Ankara Üniversitesi, altayli@ankara.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Funda HAY, Ankara Üniversitesi, fhay@ankara.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Trevor John HOPE, Yaşar Üniversitesi, trevor.hope@yasar.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Gamze KATI GÜMÜŞ, Ankara Üniversitesi, gkati@ankara.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZKAN, Galatasaray Üniversitesi, ahmetozkan@hotmail.fr

Dr. Öğr. Üyesi Ece YASSITEPE AYYILDIZ, Ankara Üniversitesi,
eceye@yahoo.com.tr

Arş. Gör. Yunus SARAR, Ankara Üniversitesi, ysarar@ankara.edu.tr

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Yayın Kurulu

- Prof. Dr. Bilal ÇAKICI**, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Cheryl LESTER, University of Kansas
Prof. Dr. Tahire MEMMED, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası
Prof. Dr. Erdoğan UYGUR, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan EROL, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Małgorzata FEDOROWICZ-KRUSZEWSKA,
Nicolaus Copernicus University
Doç. Dr. Ayvaz MORKOÇ, Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Derya PERK, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Gülden TÜM, Çukurova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İ. Serdar ALTAÇ, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ALTAYLI, Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Funda HAY, Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Trevor John HOPE, Yaşar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gamze KATI GÜMÜŞ, Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZKAN, Galatasaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ece YASSITEPE AYYILDIZ, Ankara Üniversitesi
Arş. Gör. Yunus SARAR, Ankara Üniversitesi

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Danışma Kurulu

- Ord. Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ**, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası,
Azerbaycan
- Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN**, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Mehmet Ali AKINCI**, Université de Rouen, Fransa
- Prof. Dr. Sacit ARSLANTEKİN**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Aysu ATA**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Serpil AYGÜN CENGİZ**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Evangelia BALTA**, Atina Ulusal Araştırma Merkezi, Yunanistan
- Prof. Dr. F. Sema BARUTCU ÖZÖNDER**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Fahameddin BAŞAR**, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Oya BATUM MENTEŞE**, Atılım Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Azmi BİLGİLİ**, Haliç Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Ziya Kenan BİLİCİ**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Tınçtıkbek CHOROTEGİN**, Jusup Balasagyn Adına Kırgız Üniversitesi,
Kırgızistan
- Prof. Dr. İsmet ÇETİN**, Gazi Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. İhsan ÇİÇEK**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Musa ÇİFCİ**, Uşak Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ ÖĞÜN**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ**, Boğaziçi Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Mitat DURMUŞ**, Kafkas Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. İsmet EMRE**, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Hayriye ERBAŞ**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Ali EROL**, Ege Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Feyzi ERSOY**, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. H. Nalan GENÇ**, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Dragi GEORGIEV**, Üsküp Üniversitesi, Kuzey Makedonya
- Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN**, Ege Üniversitesi ve Türk Dil Kurumu, Türkiye
- Prof. Dr. Rifat GÜNDAY**, On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Yaron HAREL**, Bar-Ilan Üniversitesi, İsrail
- Prof. Dr. Ahmet İNAM**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Kamil İŞERİ**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Emilia JAMROZIAK**, University of Leeds, İngiltere

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Enrique JIMENEZ**, Ludwig-Maximilians-Universität, Almanya
Prof. Dr. Birsen KARACA, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nihat KARAER, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ünal KAYA, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR, Milli Savunma Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hasan S. KESEROĞLU, Kastamonu Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Dae Sung KIM, Hankuk Üniversitesi, Güney Kore
Prof. Dr. Selda KILIÇ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Şennur KIŞLAK, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU, Michigan State University, ABD
Prof. Dr. Yuu KURIBAYASHI, Okayama Üniversitesi, Japonya
Prof. Dr. Mogens T. LARSEN, Kopenhag Üniversitesi, Danimarka
Prof. Dr. Bernard LORY, Institut national des langues et des civilisations orientales, Fransa
Prof. Dr. Ahmet MERMER, Gazi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hüseyin MEVSİM, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nenad MOACANIN, Zagreb Üniversitesi, Hırvatistan
Prof. Dr. Leyla MURAT KARAKURT, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Vusala MUSALI, Kastamonu Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Krasimira MUTAFOVA, Veliko Tırnova Üniversitesi, Bulgaristan
Prof. Dr. Nevra NECİPOĞLU, Boğaziçi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ayşe Tuba ÖKSE, Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ÖNER, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Metin ÖZBEK, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nevzat ÖZEL, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Viorel PANAITE, Bükreş Üniversitesi, Romanya
Prof. Dr. Azade-Ayşe RORLICH, Güney Kaliforniya Üniversitesi, ABD
Prof. Dr. Uli SCHAMILOĞLU, Nazarbayev Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Ayla SEVİM EROL, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Fatoş SUBAŞIOĞLU, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL, Yeditepe Üniversitesi, Türkiye

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Suna TİMUR AĞILDERE**, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
Türkiye
- Prof. Dr. Ertuğrul Rufayi TURAN**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Ömer TURAN**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Kemal TUZCU**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Necla TÜRKOĞLU**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Gülsün Leyla UZUN**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Assadollah VAHED**, Tebriz Üniversitesi, İran
- Prof. Dr. Nicolas VATIN**, Ecole Pratique des Hautes Etudes, Fransa
- Prof. Dr. Maria Dmitrievna VOEIKOVA**, St. Petersburg State University, Rusya
- Prof. Dr. Bülent YILMAZ**, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Hassan Akbari BEIRAGH**, Semnan Üniversitesi, İran
- Doç. Dr. Tudora ARNAUT**, Taras Şevçenko Adına Kiyiv Milli Üniversitesi,
Ukrayna
- Doç. Dr. Afina BARMANBAY**, Kafkas Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Abdulkadir ÇEVİK**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Zeynep Z. ATAYURT FENGE**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Liubov ÇİMPOEŞ**, Komrat Devlet Üniversitesi, Moldova
- Doç. Dr. Dritan EGRO**, Tiran Üniversitesi, Arnavutluk
- Doç. Dr. Çağrı EROĞLU**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Cepbarmehmet GÖKLENOV**, Dövmemmet Azadi Türkmen Milli
Dünya Dilleri Enstitüsü, Türkmenistan
- Doç. Dr. Max Florian HERTSCH**, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Tatjana KATIC**, Belgrad Tarih Enstitüsü, Sırbistan
- Doç. Dr. Erdoğan KUL**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Leyla Jalalovna SAMOHVALOVA**, St. Petersburg State University,
Rusya
- Doç. Dr. Kateryna TELESHUN**, Taras Şevçenko Adına Kiyiv Milli Üniversitesi,
Ukrayna
- Dr. Öğr. Üyesi Nisa Harika GÜZEL KÖŞKER**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
- Dr. Catherine BATT**, University of Leeds, İngiltere
- Dr. Edel Maria PORTER**, Universidad de Castilla-La Mancha, İspanya
- Dr. Gojko BARJAMOVIC**, Harvard University, ABD

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Dergi Yönetim Merkezi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Yayıncı

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Adres

AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Atatürk Bulvarı, No:45-45/A
06100 Sıhhiye/Ankara-Türkiye

Genel ağ: www.dtcf.ankara.edu.tr

E-posta: dtcfdergisi@ankara.edu.tr

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

ISSN 2459-0150

Volume: 63 • Number: 2 (December) • Year: 2023

Editor in Chief

Prof. Dr. Erdoğan UYGUR

Ankara University, erdoganuygur@yahoo.com (+90) 505 368 30 97

Editors

Prof. Dr. Bilal ÇAKICI, Social Sciences University of Ankara,
bilal.cakici@asbu.edu.tr

Prof. Dr. Cheryl LESTER, University of Kansas, chlester0@gmail.com

Assoc. Prof. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ, Ankara University,
dalkilicleyla@hotmail.com

Assoc. Prof. Dr. Hakan EROL, Ankara University, hak.er@hotmail.com

Assoc. Prof. Dr. Małgorzata FEDOROWICZ-KRUSZEWSKA,
Nicolaus Copernicus University, fema@umk.pl

Assoc. Prof. Dr. Gülден TÜM, Çukurova University, guldentum@gmail.com

Assoc. Prof. Dr. Derya PERK, Ankara University, der@ankara.edu.tr

Assist. Prof. Dr. İ. Serdar ALTAÇ, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
serdaraltac@nevsehir.edu.tr

Assist. Prof. Dr. Yasemin ALTAYLI, Ankara University, altayli@ankara.edu.tr

Assist. Prof. Dr. Funda HAY, Ankara University, fhay@ankara.edu.tr

Assist. Prof. Dr. Trevor John HOPE, Yaşar University, trevor.hope@yasar.edu.tr

Assist. Prof. Dr. Gamze KATI GÜMÜŞ, Ankara University, gkati@ankara.edu.tr

Assist. Prof. Dr. Ahmet ÖZKAN, Galatasaray University, ahmetozkan@hotmail.fr

Assist. Prof. Dr. Ece YASSITEPE AYYILDIZ, Ankara University,
eceye@yahoo.com.tr

Res. Assist. Yunus SARAR, Ankara University, ysarar@ankara.edu.tr

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Editorial Board

Prof. Dr. Bilal ÇAKICI, Social Sciences University of Ankara, Türkiye

Prof. Dr. Cheryl LESTER, University of Kansas, the USA

Prof. Dr. Tahire MEMMED, Azerbaijan National Academy of Sciences,
Azerbaijan

Prof. Dr. Erdoğan UYGUR, Ankara University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ, Ankara University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Hakan EROL, Ankara University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Małgorzata FEDOROWICZ-KRUSZEWSKA,
Nicolaus Copernicus University, Poland

Assoc. Prof. Dr. Ayvaz MORKOÇ, Manisa Celal Bayar University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Gülden TÜM, Çukurova University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Derya PERK, Ankara University, Türkiye

Assist. Prof. Dr. İ. Serdar ALTAÇ, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
Türkiye

Assist. Prof. Dr. Yasemin ALTAYLI, Ankara University, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Funda HAY, Ankara University, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Trevor John HOPE, Yaşar University, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Gamze KATI GÜMÜŞ, Ankara University, Türkiye

Assist. Prof. Dr. Ahmet ÖZKAN, Galatasaray University

Assist. Prof. Dr. Ece YASSITEPE AYYILDIZ, Ankara University, Türkiye
Res. Assist. Yunus SARAR, Ankara University, Türkiye

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Board of Editorial Advisor

- Ord. Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ**, Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan
- Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN**, Hacettepe University, Türkiye
- Prof. Dr. Mehmet Ali AKINCI**, University of Rouen Normandy, France
- Prof. Dr. Sacit ARSLANTEKİN**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Aysu ATA**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Serpil AYGÜN CENGİZ**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Evangelia BALTA**, National Hellenic Research Foundation, Greece
- Prof. Dr. F. Sema BARUTCU ÖZÖNDER**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Fahameddin BAŞAR**, Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Türkiye
- Prof. Dr. Oya BATUM MENTEŞE**, Atılım University, Türkiye
- Prof. Dr. Azmi BİLGİLİ**, Haliç University, Türkiye
- Prof. Dr. Ziya Kenan BİLİCİ**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Tınçtıkbek CHOROTEGİN**, Kyrgyz National University, Kyrgyzstan
- Prof. Dr. İsmet ÇETİN**, Gazi University, Türkiye
- Prof. Dr. İhsan ÇİÇEK**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Musa ÇİFCİ**, Uşak University, Türkiye
- Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ ÖĞÜN**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ**, Boğaziçi University, Türkiye
- Prof. Dr. Mitat DURMUŞ**, Kafkas University, Türkiye
- Prof. Dr. İsmet EMRE**, Sivas Cumhuriyet University, Türkiye
- Prof. Dr. Hayriye ERBAŞ**, Ankara University, Türkiye
- Prof. Dr. Ali EROL**, Ege University, Türkiye
- Prof. Dr. Feyzi ERSOY**, Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye
- Prof. Dr. H. Nalan GENÇ**, On Dokuz Mayıs University, Türkiye
- Prof. Dr. Dragi GJORGIEV**, Ss. Cyril and Methodius University of Skopje, North Macedonia
- Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN**, Ege University and The Turkish Language Association, Türkiye
- Prof. Dr. Rifat GÜNDAY**, On Dokuz Mayıs University, Türkiye
- Prof. Dr. Yaron HAREL**, Bar-Ilan University, Israel
- Prof. Dr. Ahmet İNAM**, Middle East Technical University, Türkiye
- Prof. Dr. Kamil İŞERİ**, Dokuz Eylül University, Türkiye

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Board of Editorial Advisor

- Prof. Dr. Emilia JAMROZIAK**, University of Leeds, the UK
Prof. Dr. Enrique JIMENEZ, Ludwig-Maximilians-Universität Munich, Germany
Prof. Dr. Birsen KARACA, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Nihat KARAER, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye
Prof. Dr. Ünal KAYA, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR, National Defence University, Türkiye
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ, Ege University, Türkiye
Prof. Dr. Hasan S. KESEROĞLU, Kastamonu University, Türkiye
Prof. Dr. Dae Sung KIM, Hankuk University of Foreign Studies, the Republic of Korea
Prof. Dr. Selda KILIÇ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Şennur KIŞLAK, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU, Michigan State University, the USA
Prof. Dr. Yuu KURIBAYASHI, Okayama University, Japan
Prof. Dr. Mogens T. LARSEN, University of Copenhagen, Denmark
Prof. Dr. Bernard LORY, University of Languages and Civilizations, France
Prof. Dr. Ahmet MERMER, Gazi University, Türkiye
Prof. Dr. Hüseyin MEVSİM, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Nenad MOACANIN, University of Zagreb, Croatia
Prof. Dr. Leyla MURAT KARAKURT, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Vusala MUSALI, Kastamonu University, Türkiye
Prof. Dr. Krasimira MUTAFOVA, St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo, Bulgaria
Prof. Dr. Nevra NECİPOĞLU, Boğaziçi University, Türkiye
Prof. Dr. Ayşe Tuba ÖKSE, Kocaeli University, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ÖNER, Ege University, Türkiye
Prof. Dr. Metin ÖZBEK, Hacettepe University, Türkiye
Prof. Dr. Nevzat ÖZEL, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Viorel PANAITE, University of Bucharest, Romania
Prof. Dr. Azade-Ayşe RORLICH, University of Southern California, the USA
Prof. Dr. Uli SCHAMILOGLU, Nazarbayev University, Kazakhstan
Prof. Dr. Ayla SEVİM EROL, Ankara University, Türkiye

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Board of Editorial Advisor

- Prof. Dr. Fatoş SUBAŞIOĞLU**, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL, Yeditepe University, Türkiye
Prof. Dr. Suna TİMUR AĞILDERE, Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye
Prof. Dr. Ertuğrul Rufayi TURAN, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Ömer TURAN, Middle East Technical University, Türkiye
Prof. Dr. Kemal TUZCU, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Necla TÜRKÖĞLU, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Gülsün Leyla UZUN, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Assadollah VAHED, University of Tabriz, Iran
Prof. Dr. Nicolas VATIN, Ecole Pratique des Hautes Etudes, France
Prof. Dr. Maria Dmitrievna VOEIKOVA, St. Petersburg State University, Russia
Prof. Dr. Bülent YILMAZ, Hacettepe University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Hassan Akbari BEIRAGH, Semnan University, Iran
Assoc. Prof. Dr. Tudora ARNAUT, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
Assoc. Prof. Dr. Afina BARMANBAY, Kafkas University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir ÇEVİK, Ankara University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Zeynep Z. ATAYURT FENGE, Ankara University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Liubov ÇİMPOEŞ, Comrat State University, Moldova
Assoc. Prof. Dr. Dritan EGRO, University of Tirana, Albania
Assoc. Prof. Dr. Çağrı EROĞLU, Ankara University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Cepbarmehmet GÖKLENOV, Devletmammet Azadi Turkmen National Institute of World Languages, Turkmenistan
Assoc. Prof. Dr. Max Florian HERTSCH, Hacettepe University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Tatjana KATIC, Historical Institute in Belgrade, Serbia
Assoc. Prof. Dr. Erdoğan KUL, Ankara University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Leyla Jalalovna SAMOHVALOVA, St. Petersburg State University, Russia
Assoc. Prof. Dr. Kateryna TELESHUN, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
Assist. Prof. Dr. Nisa Harika GÜZEL KÖŞKER, Ankara University, Türkiye
Dr. Catherine BATT, University of Leeds, the UK

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Board of Editorial Advisor

Dr. Edel Maria PORTER, University of Castilla-La Mancha, Spain

Dr. Gojko BARJAMOVIC, Harvard University, the USA

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Managing Office

AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Atatürk Bulvarı, No:45-45/A
06100 Sıhhiye/Ankara-Turkey

Web page: www.dtcf.ankara.edu.tr
E-mail: dtcfdergisi@ankara.edu.tr

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

- Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU**, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet ALTUNGÖK, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞĞIN, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Asım ÇOBAN, Amasya Üniversitesi
Prof. Dr. Aslı TEKİNAY GÜLMEZ, Boğaziçi Üniversitesi
Prof. Dr. Ayda BÜYÜKŞAHİN SUNAL, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Aydın ERTEKİN, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Betül MUTLU, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Prof. Dr. Cihat Aydoğmuşoğlu, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Duran AYDINÖZÜ, Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Evrim GÜLBETEKİN, Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Gülser ÇETİN, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN, Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Hasine ŞEN KARADENİZ, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Kâmil İŞERİ, Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇELİKEL, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Melahat PARS, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Nahide ŞİMŞİR, Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Namiq MUSALI, Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Nurten BİRLİK, Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Nurten SARICA, Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Seda GÖKMEN, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Serdar SARISIR, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Yıldız DEVECİ BOZKUŞ, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KILIÇ, Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Atalay GÜNDÜZ, Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Bahar GÜRSEL, Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Berna KÖSEOĞLU, Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Cihad CİHAN, Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Ercan GÜMÜŞ, Mardin Artuklu Üniversitesi
Doç. Dr. Erdoğan KUL, Ankara Üniversitesi

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

- Doç. Dr. Eylem AKSOY ALP**, Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. F. Gül KOÇSOY, Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih YAPICI, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Hande KAYNAK ÇELİK, Çankaya Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice KÖROĞLU TÜRKÖZÜ, Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail SÖYLEMEZ, İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Leyla DERViŞ, Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Nedim YALANSIZ, Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Nur TALUY, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Pınar ALTUNDAĞ, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Pınar KAYA TAN, Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Selin GÜRSES ŞANBAY, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Senem ÜSTÜN KAYA, Çankaya Üniversitesi
Doç. Dr. Sercan Hamza BAĞLAMA, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Serhan ADA, İstanbul Bilgi Üniversitesi
Doç. Dr. Sevcan YILMAZ KUTLAY, Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Sinem YAZICIOĞLU, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Veysel GÜRHAN, Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Yeşim IŞIK BAĞRIAÇIK, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ, Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emrah IŞIK, Batman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Melike Saba AKIM ÇINAR, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nilgün COŞKUN, Bursa Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nusret ERSÖZ, Karaman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ŞANAL, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep TEK, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Ümmügülsüm DOHMAN, Trakya Üniversitesi

ISSN 2459-0150

Cilt | Volume: **63** • Sayı | Number: **2** (Aralık | December) • Yıl | Year: **2023**

İçindekiler | Contents

ARAŞTIRMA MAKALELERİ | RESEARCH ARTICLES

HAROLD PINTER'S AESTHETICS IN THE MAKING: FROM HANDWRITTEN MANUSCRIPTS TO DRAFTS <i>MOONLIGHT AND ASHES TO ASHES</i> <i>HAROLD PINTER'İN ESTETİĞİNİN YARATILIŞI: EL YAZMALARINDAN MÜSVETTELERE AYIŞIĞI VE KÜLLER KÜLLERE OYUNLARI</i> Nesrin DEĞİRMENCİOĞLU	900-935
THE PECULIAR PAIN OF LOSS IN ANNE ENRIGHT'S <i>THE GATHERING</i> <i>ANNE ENRIGHT'İN TOPLANTI ROMANINDA KAYBA ÖZGÜ ACI KAVRAMI</i> Selen AKTARİ SEVGİ	936-952
ÇOK İŞLEVLİ SÖZCÜKLERİN RUSÇADAN TÜRKÇEYE ÇEVİRİSİNDE KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR <i>CHALLENGES IN TRANSLATING MULTIFUNCTIONAL WORDS FROM RUSSIAN TO TURKISH</i> Nuray DÖNMEZ	953-986
MAJOR PLATFORMS OF INTER-BLOC KNOW-HOW EXCHANGE IN THE 1950s AND 1960s IN THE CASE OF CZECHOSLOVAKIA <i>ÇEKOSLOVAKYA ÖRNEĞİNDE 1950'LER VE 1960'LARDA BLOKLAR ARASI BİLGİ ALIŞVERİŞİNİN BAŞLICA PLATFORMLARI</i> Ondrej FISER	987-1012
EVALUATION OF THE SOVIET UNION'S INTERVENTION IN CZECHOSLOVAKIA IN THE TURKISH PUBLIC OPINION <i>SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN ÇEKOSLOVAKYA'YA MÜDAHALESİNİN TÜRK KAMUOYUNDA DEĞERLENDİRİLMESİ</i> Yaşar ÖZKANDAŞ	1013-1032
BULGAR HACILARIN GÖZÜYLE 19. YÜZYILDA KUDÜS <i>JERUSALEM IN THE 19TH CENTURY THROUGH THE EYES OF BULGARIAN PILGRIMS</i> Hüseyin MEVSİM	1033-1056

HÂREZM'İN MÜSLÜMANLAR TARAFINDAN FETHİ (32-93/652-712) <i>THE CONQUEST OF KHWĀRAZM BY MUSLIMS (32-93/652-712)</i> Aykut ÖZBAYRAKTAR	1057-1081
ERDEBİL TEKKE Sİ'NE DAİR YENİ BİR VESİKA: ŞEYH İBRAHİM SAFEVİ'NİN MİRAS LİSTESİ <i>A NEW DOCUMENT ON ARDABIL DARVISH LODGE: HERITAGE LIST OF SHEIKH İBRAHİM SAFAVİ</i> Namiq MUSALI	1082-1119
KONULARI BAKIMINDAN İRAN'DA SÖYLENEN FARŞÇA NİNNİLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME <i>AN EVALUATION ON THE PERSIAN LULLABIES SUNG IN İRAN IN TERMS OF THEMES</i> Melek GEDİK	1120-1136
GÖÇ-KİMLİK İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA LADİVİNE <i>İMMİGRATION AND İDENTITY RELATIONSHIP İN LADİVİNE</i> Ayşe KAYĞUN TEKTAŞ	1137-1160
ÇOK SESLİLİĞİN EDEBİYATTAN DİLBİLİME YOLCULUĞU: FRANSIZ & İSKANDİNAV AKIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ <i>THE JOURNEY OF POLYPHONY FROM LITERATURE TO LINGUISTICS: A COMPARATIVE STUDY OF FRENCH & SCANDİNAVİAN TRENDS</i> Güldeñ PAMUKCU	1161-1178
THE TRIUMPH OF THE ABJECT: A KRİSTEVAÑ ANALYSIS OF BORA CHUNG'S "THE HEAD" <i>ZELİLİN ZAFERİ: BORA CHUNG'İN "KAFA" ÖYKÜSÜNÜN KRİSTEVA'NİN PSİKANALİTİK KURAMI İLE ANALİZİ</i> Yağmur KIZILAY	1179-1207
THOUSAND FACES OF SILENCE: AN İNTERTEXTUAL READING OF İLYA KAMİNSKY'S DEAF REPUBLIC <i>SESSİZLİĞİN BİN YÜZÜ: İLYA KAMİNSKY'NİN SAĞIR CUMHURİYET ESERİNE METİNLERARASI BİR BAKIŞ</i> Ayşem DUR	1208-1234

UNRAVELLING THE EVOLUTIONARY TRAJECTORY OF EPIC HEROES: A THEORETICAL EXPLORATION

EPİK KAHRAMANLARIN EVRİM SÜREÇLERİNİ KEŞFETMEK: TEORİK BİR İNCELEME

1235-1255

Hüseyin ALHAS

THE IDENTITY CRISIS OF RETA WINTERS: GENDER AND ETHNICITY IN CAROL SHIELD'S UNLESS

RETA WINTERS'IN KİMLİK KRİZİ: CAROL SHIELDS'İN UNLESS ROMANINDA TOPLUMSAL CİNSİYET VE ETNİK KÖKEN

1256-1271

Zehra AYDIN KOÇAK

ART, NATURE, AND MEMORY IN ETEL ADNAN'S JOURNEY TO MOUNT TAMALPAIS

ETEL ADNAN'IN JOURNEY TO MOUNT TAMALPAIS ESERİNDE SANAT, DOĞA VE BELLEK

1272-1293

Özge ÖZBEK AKIMAN

DOĞU-BATI MESELESİNE FARKLI BAKIŞLAR: PEYAMİ SAFA'NIN FATİH-HARBİYE VE SAFİYE EROL'UN ÜLKER FIRTINASI ROMANLARINDA BATI TAHAYYÜLÜ

DIFFERENT PERSPECTIVES ON THE EAST-WEST ISSUE: PEYAMİ SAFA'S FATİH-HARBİYE AND SAFİYE EROL'S ÜLKER FIRTINASI NOVELS

1294-1316

Barış Berhem ACAR

KEŞİFSEL EL HAREKETLERİNİN TÜRKÇE ADLANDIRILMASINDA DOKUNSAMAL MALZEME ALGISİNİN ROLÜ

THE ROLE OF HAPTIC MATERIAL PERCEPTION IN TURKISH NAMING OF THE EXPLORATORY PROCEDURES

1317-1357

Nahide Dicle DÖVENCİOĞLU, Gamze YILDIZ

ESKİ ASURCA BELGELER IŞIĞINDA ESKİ ANADOLU'DA YOL VE TİCARET GÜVENLİĞİ

ROAD AND TRADE SECURITY IN ANCIENT ANATOLIA IN THE LIGHT OF ANCIENT ASSYRIAN TEXTS

1358-1383

İrfan ALBAYRAK, Melike ZOROĞLU

TOPHANE-İ AMİRE MÜŞİRİYETİ'NİN İDARESİNDE DOLMABAĞÇE GAZHANESİ (1890-1908) <i>DOLMABAĞÇE GASHOUSE UNDER THE MANAGEMENT OF TOPHANE-İ AMİRE MÜŞİRİYETİ (1890-1908)</i> Pınar ÇEVİK AZAP	1384-1427
ÇAYBAĞI (KOTUR) HAVZASININ (VAN-SARAY) EĞİM VE YÜKSELTİ KOŞULLARI BAKIMINDAN ARAZİ KULLANIMININ ORTAYA KONULMASI <i>INVESTIGATION OF LAND USE IN ACCORDANCE WITH THE SLOPE AND ELEVATION CONDITIONS OF THE ÇAYBAĞI (KOTUR) BASIN (VAN-SARAY)</i> Bülent MATPAY, Mehmet Akif SEYİTOĞULLARI	1428-1453

İNCELEME MAKALELERİ | REVIEW ARTICLES

<p>DERLEM TEMELLİ EŞDİZİMLİLİK ÇIKARIMINDA YÖNTEMSEL, ANLAMBİLİMSEL VE BİÇİMSÖZDİZİMSSEL SÜREÇLER -PROJE TEMELLİ BİR DURUM ÇALIŞMASI- <i>METHODOLOGICAL, SEMANTIC, AND MORPHO-SYNTACTIC PROCESSES IN CORPUS-BASED EXTRACTION OF COLLOCATIONS -A PROJECT BASED CASE STUDY-</i></p> <p>Ayşe Eda GÜNDOĞDU</p>	1454-1488
<p>BEHAVIORAL METHODS EMPLOYED TO INVESTIGATE THE STRUCTURE OF AUTOBIOGRAPHICAL MEMORIES <i>OTOBİYOGRAFİK BELLEĞİN YAPISINI ARAŞTIRMAK İÇİN KULLANILAN DAVRANIŞSAL YÖNTEMLER</i></p> <p>Aslı Bahar İNAN</p>	1489-1502
<p>DOKUNSA YUMUŞAKLIK ALGISINA İLİŞKİN BİR İNCELEME <i>A REVIEW ON HAPTIC SOFTNESS PERCEPTION</i></p> <p>Müge CAVDAN, Nahide Dicle DÖVENCİOĞLU</p>	1503-1523
<p>OSMANLI KLASİK DÖNEMİ MUHASEBE KİTAPLARINDA FIKİH İLMİNİN YANSIMALARI: UMDETÜ'L-HİSÂB ÖRNEĞİNDE GUREMÂ HESAPLARI <i>REFLECTIONS OF FİQH SCIENCE IN OTTOMAN CLASSIC PERIOD ACCOUNTING BOOKS: GUREMÂ ACCOUNTS</i></p> <p>Halime Mücella DEMİRHAN ÇAVUŞOĞLU</p>	1524-1551
<p>SASANİ ŞAHI FİRÛZ İLE AK HUN HAKANI AKSUNGUR ARASINDAKİ MUHAREBELER <i>BATTLES BETWEEN SASSANID SHAH FİRÛZ AND WHITE HUN KHAN AKSUNGUR</i></p> <p>Ali Hüseyin TOĞAY</p>	1552-1569

HAROLD PINTER'S AESTHETICS IN THE MAKING: FROM HANDWRITTEN MANUSCRIPTS TO DRAFTS MOONLIGHT AND ASHES TO ASHES

HAROLD PİNTER'İN ESTETİĞİNİN YARATILIŞI: EL YAZMALARINDAN
MÜSVETTELERE AYIŞIĞI VE KÜLLER KÜLLERE OYUNLARI

Nesrin DEĞİRMENCİOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kuzey Kıbrıs Kampüsü,
İngilizce Öğretmenliği Bölümü, Karşılaştırmalı Edebiyat Ana Bilim Dalı,
dnesrin@metu.edu.tr.

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 26 Nisan 2023
Kabul edildiği tarih: 23 Eylül 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 26 April 2023
Date accepted: 23 September 2023
Date published: 25 December 2023

Anahtar Sözcükler

Harold Pinter; Absürt Tiyatro;
Ayışığı; Küller Küllere; Pinter Arşivi;
El Yazmaları

Keywords

Harold Pinter; Theatre of the Absurd;
Moonlight; Ashes to Ashes; Pinter
Archive; Manuscripts

DOI

10.33171/dtcjournal.2023.63.2.1

Abstract

Martin Esslin emphasizes that "instead of being in suspense as to what will happen next, the spectators are, in the Theatre of the Absurd, put into suspense as to what the play may mean. This suspense continues even after the curtain has come down" (1960, p. 14). In accordance with Bertolt Brecht's *Verfremdung* effects, alienating the audience from the characters and urging him/her to think, question and respond to the events or the dialogues taking place on stage, Pinter's plays — with all the obscurity and uncertainty the characters are caught in — endow their audiences with more than enough tools to become subjects in the meaning-making process of his plays. No matter whether Pinter's works are categorized as modernist through his transformation of the audience into subjects or just like more recently categorized as postmodernist in the works of Austin Quigley and Mireia Aragay (2009), what enables Pinter to be categorized as both is the obscurity of the language that he uses, and particularly in case of postmodernism, just like Fredric Jameson's assertion of the "breakdown in the signifying chain" (1984, p. 71), the broken correlation between the signified and signifiers in the dialogues that Pinter uses, creates the effect of ambiguity in his works. Pinter, in parallel to these definitions, states that "If I'm being explicit, I'm failing" (qtd in Knowles, 2009, p. 75). Considering how important the creation of ambiguity and uncertainty in Pinter's plays is, this essay focuses on the creation process of the Theatre of the Absurd in Pinter's *Moonlight* and *Ashes to Ashes* by examining the handwritten and type scripted manuscripts available in the Harold Pinter Archive at the British Library (UK).

Öz

Martin Esslin Absürt Tiyatro'nun izleyicisinin, bir sonraki adımda ne olacağını merak etmek yerine, oyunun ne anlama gelebileceği konusunda bir merak içinde bırakıldıklarını vurgular (1960, p. 14). Bertolt Brecht *Verfremdung* etkisi tekniğini kullanarak tiyatro izleyicisini sahnedeki karakterlere yabancılaştırıp, izleyicinin düşünmesi, sorgulaması ve sahnedeki diyalog ve olaylara tepki vermesi konusunda onları cesaretlendirir. Harold Pinter de oyunlarında, Brecht'in tekniği ile uyum içinde, karakterin içinde bulunduğu bilinmezlik ve belirsizlikler aracılığı ile izleyicisini oyuna anlam verme süreçlerinde özne kılar. Pinter ister izleyicisini anlam vermede özneye dönüştüren bir modernist olarak görülsün, isterse de son yıllarda Austin Quigley ve Mireia Aragay'in (2009) eserlerinde olduğu gibi bir postmodernist olarak sınıflandırılınsın, Pinter'in her iki sınıfa girmesini sağlayan esas faktör, kullandığı dilde bilinmezlik unsurunu öne çıkarmasıdır. Özellikle postmodernizm alanında, Fredric Jameson'ın ileri sürdüğü "işaret zincirinde yaşanan kırılma" (1984, p. 71) ile paralel olarak, Pinter'in yarattığı diyaloglarda 'işaret eden' ile 'işaret edilen' arasındaki ilişkinin yıkılması, oyunlarındaki belirsizlik etkisini artırır. Pinter'in "Eğer açık bir şekilde anlatıyorsam, başarısızımdır" (Knowles'da alıntlandı, 2009, p. 75) ifadesi de bu belirsizlik unsurunun bilinçli şekilde yaratıldığını destekler. Belirsizlik ve bilinmezlik unsurlarının Pinter'in oyunlarındaki önemi göz önüne alınarak, bu makale Londra'daki İngiliz Kütüphanesi'nin Pinter Arşivi'ndeki Ayışığı ve Küller Küllere oyunlarının el yazması ve müsveddelerini inceleyip Pinter'in eserlerinin yaratılış süreçlerinde Absürt Tiyatro'yu nasıl oluşturduğuna ışık tutmayı amaçlar.

Introduction

Martin Esslin claims that “Brecht’s famous ‘*Verfremdung effects*’ (*alienation effect*), the inhibition of any identification between spectator and actor, which Brecht could never successfully achieve in his own highly rational theatre, really comes into its own in the *Theatre of the Absurd*” (1960, p. 5). Esslin grounds his argument mainly on how the Theatre of the Absurd makes it impossible for its audience “to identify oneself with characters one does not understand or whose motives remain a closed book” (1960, p. 5). As a result, Esslin emphasizes that “instead of being in suspense as to what will happen next, the spectators are, in the *Theatre of the Absurd*, put into suspense as to what the play may mean” (1960, p. 14).

In accordance with Bertolt Brecht’s *Verfremdung* effects, alienating the audience from the characters and urging him/her to think, question and respond to the events or the dialogues taking place on stage, Pinter’s plays — with all the obscurity and uncertainty the characters are caught in — endow their audiences with more than enough tools to become subjects in the meaning-making process of his plays. No matter whether Pinter’s works are categorized as modernist through his transformation of the audience into subjects or just like more recently categorized as postmodernist in the works of Austin Quigley and Mireia Aragay (2009), what enables Pinter to be categorized as both is the obscurity of the language that he uses, and particularly in case of postmodernism, just like Fredric Jameson’s assertion of the “*breakdown in the signifying chain*” (1984, p.71), the broken correlation between the signified and signifiers in the dialogues that Pinter uses, creates the effect of ambiguity in his works. Pinter, in parallel to these definitions, states that “*If I’m being explicit I’m failing*” (qtd in Knowles, 2009, p. 75). Considering how important the creation of ambiguity and uncertainty in Pinter’s plays is, this essay focuses on the creation process of the Theatre of the Absurd in Pinter’s *Moonlight* and *Ashes to Ashes* by examining the handwritten and type scripted manuscripts available in The Harold Pinter Archive at the British Library (UK).

The earliest publication on the archive is Susan Hollis Merritt’s (1994) journal article entitled “The Harold Pinter Archive in the British Library” in which she provides an overview on the archive’s significance for Pinter scholars. Almost three decades later, in “Our Beginnings Never Know Our Ends: Archiving Harold Pinter”, Zoe Wilcox and Jamie Andrews “documents and assesses the growth of the Harold Pinter Archive at the British Library from the initial deposit on loan in 1993,

through the permanent acquisition in 2007” (1). The article provides invaluable information on how Pinter decided to start to deposit his archive in the British Library back in 1992, its growth till its permanent acquisition in 2007 and its ongoing expansion with “satellite collections” up until 2021 (104). As the titles of these two publications suggest, they mainly focus on the archive itself, and the usage of the archival documents to provide a more in-depth understanding of Pinter’s literary works remains out of their scope.

Pinter’s screenplays and their manuscripts in the archive have attracted attention of scholars and there has been a growing number of publications integrating the screenplays and their creation processes through archival research conducted in the British Library. Linda Rendon’s *Pinter and the Object of Desire: An Approach Through the Screenplays* (2001) used unpublished material from the Harold Pinter Archive to examine the creation process of the characters in Pinter’s screenplays from a Lacanian perspective. In *Sharp Cut: Harold Pinter's Screenplays and the Artistic Process* (2003), Steven H. Gale “compares the scripts with their sources and the resulting films, analyzes their stages of development, and shows how Pinter creates unique works of art by extracting the essence from his source and rendering it in cinematic terms”. Gale’s work has become an invaluable resource that thoroughly examines Pinter’s screenplays and the creative artistic processes behind it. Matt Harle (2015) following the footsteps of Steven Gale, traces “The Proust Screenplay” in the Harold Pinter Archive and shifts the focus from the “incompletion of the film” to “the form of the work's incompleteness” in explaining “the work's limited reception” and debates on the value of the archival research and so on (271).

Jamie Andrews’s (2008) book chapter examining Harold Pinter and his significance in the 1960s as a playwright – focusing on the plays’ reception and their legacies – was an important attempt to examine his plays in correlation with the archival material available in the British Library but at the same time highlights how limited the scholarship on Pinter’s manuscripts is. In this essay, the choice of the plays is determined by the difference in their aesthetic creation processes: *Moonlight* (1993) is a play that gradually develops from the handwritten manuscript to the typescript final version showing a drastic transformation in the characterization and language use whereas in *Ashes to Ashes* (1996) Pinter seems to have a more clear vision about where the play would be leading to even in the first draft. Even though the creation processes of these two plays seem to be quite different from each other, the outcome with the elimination of the repetitive

sentences, creation of a sense of insecurity and uncertainty in the final versions provide an invaluable insight into Pinter's artistic creation processes.

Introduction to *Moonlight and Ashes to Ashes*

Moonlight is one of Harold Pinter's family plays which is written after his political plays such as *The Party Time* and is regarded as a return to his "super-realistic mode of plays" like *The Homecoming* (Esslin, 2000, p. 23). The two main characters of *Moonlight* are Andy and Bel, who are a married couple, one is in his fifties and the other is fifty, respectively. Andy's deathbed shows the last phase of their marriage which has lost its love and passion, and only the memories of their common past keep them together. They are isolated from their children and Bel tries to find them throughout the play. Three main areas are used by the characters: The first is Andy's bedroom, which is well furnished, and the most of Andy and Bel's dialogues take place there; the second is Fred's bedroom, which is shabby, and it is the space allocated to Fred and Jade (their sons), and the third is mainly related with Bridget (their daughter), who exists at the border of imagination and reality.

The parent, the boys and the daughter have their own free space in the play and they dominate them. Fred and Jade are detached from their parents and have their own way of life. Bridget is like a ghostly figure; her existence is isolated however appallingly connected with her family's. Ralph and Maria are Andy and Bel's old friends who appear like shades of the past, in between reality and imagination, similar to Bridget's dream-like existence. The play includes Andy and Bel's power struggle which is achieved by Pinter's genius for the use of language. Andy is the aggressive, "loudmouth" husband while Bel is the rational, self-controlled wife (Pinter, 2005, p. 347). Similar to Pinter's other plays, the characters are quite different from what they seem to be: Andy, who is the dominant power in appearance, tries to hide his flaws, insecurity and fear of death. On the other hand, Bel, who seems to be the submissive housewife, is donated by great power. Martin Esslin describes the play as "a sardonic, anguished, and intensely felt imagist poem about the approach of old age and death" (2000, p. 26). According to Francis Gillen, in *Moonlight*, Pinter puts "absence" on the stage: "In the presence of death each [Bel and Andy] feels and brings movingly to the stage the absences in their lives which the other could not fill" (1993, p. 32). The play is the plea of Andy and Bel who are longing for children, friends and days that are no more.

Ashes to Ashes is one of Pinter's extraordinarily powerful political plays. At the beginning of the play, Pinter leaves the audience ignorant of the relationship between Devlin and Rebecca. They seem to be an interrogator and a criminal, respectively. Rebecca is the wife narrating her memories about her 'lover' who resembles a torturer. He tries to suffocate her, tears the babies from the arms of their screaming mothers and so on (Pinter, 2005, p. 407). Devlin is the husband who is ignorant of his wife's past, and by his interrogation tries to take that obscure area under his control. Rebecca carries the burden of all political mistakes which have threatened the existence of mankind. Pinter describes Rebecca as follows:

From my point of view the woman is simply haunted by the world she's been born into, by all the atrocities that have happened. In fact they seem to have become part of her own experience, although in my view she hasn't actually experienced them herself. That's the whole point of the play. I have myself been haunted by these images for many years, and I'm sure I'm not alone in that... (qtd. in Esslin, 1992, p. 54)

According to Billington, in *Ashes to Ashes*, the 'personal' and the 'political' operate together, "both as a twisted, perverted, love story and as an evocation of the arbitrariness and cruelty of state power" (1997, p. 375). Charles Grimes explains that Pinter shows "how sustained empathy with the legacy of atrocity is made problematic by the circumstances of bourgeois comfort and by the social and temporal distances between the event of the genocide and his audience" (2004, p. 72). *Ashes to Ashes* is an outstandingly powerful play on atrocity, insecurity and lives of the victims under threat.

Introduction to the Manuscripts

This essay aims at to research the creation process of *Moonlight* and *Ashes to Ashes*, which are quite different from each other, by using handwritten manuscripts, the first and second drafts of the plays, in the Harold Pinter Archive, at the British Library (UK). Most of the manuscripts are handwritten on ruled yellow refill pads. The drafts are type scripted and corrected by handwritten notes. Pinter usually writes with black ball-point and in the handwritten manuscripts crosses through and makes corrections usually with the same colour, probably during the writing process. For *Moonlight*, three handwritten manuscripts are used for this

essay: a yellow refill pad named *First Notes 1977/8*¹, another yellow refill pad, handwritten attached yellow manuscripts, and a small thin white paged pad. In the handwritten manuscripts, the names of the characters do not appear from the beginning: Pinter refers to them as 'A' and 'B' or 'C' and 'D'. Even though each of these characters seems to be different from each other at the beginning, as the play proceeds, 'A' and 'B' in the *First Notes*, and sometimes 'C' and 'D' in the remaining manuscripts transform into Andy and Bel.

In the manuscripts, it is obvious that Pinter has the idea of a couple from the beginning, however the other characters are created gradually during the writing process of A and B. Even though Pinter has the idea of including children, he has not yet decided on their gender and number. From the *First Notes* to the first and second drafts, the characters' use of language goes under a change by clarification of language, disappearance of emotional reactions, and the female characters gain power in the implicit power struggle. The change in the female characters', especially Bel's, use of language and, the female characters' increasing power and dominance in the play are analysed.

The small white paged pad includes Bridget's monologue and Ralph's speech. The first draft includes more correction than the second. In the first draft, Andy and Bel, Fred and Jade's dialogues exist; nevertheless Bridget, Maria and Ralph's monologues and speeches appear as short handwritten notes in the first draft. The play takes its final form more or less in the second draft. Bridget becomes an individual character and Pinter gives voice to her in the second draft: Her monologues and also the conversation between Bridget, Fred and Jade appears. Maria and Ralph's speeches to boys exist in the second draft. Also, the conversation between Andy, Bel, Maria and Ralph appears. From the first notes to the drafts Pinter gives more power to Bel and according to this change in the distribution of power, the tension between the two increases. Pinter rarefies his language by eliminating the repetitious words and sentences, and creates a more powerful language by using fewer words.

On the other hand, most of the handwritten manuscripts of *Ashes to Ashes* are found on a yellow refill pad. The first half of the pad is written by black ball point and corrected by green, and the second half is written by green and corrected by black on yellow ruled pages. This manuscript includes the most interesting notes

¹ The name is a later addition to the top of the page. There is also a question mark after the year, probably Pinter is not sure whether they are written in 1977/8.

on *Ashes to Ashes*; there are passages omitted either from the drafts or the final published version which are quite important to give insight to political stance of the play. The first and the second drafts are also researched but the changes on the play are minute. Even though the creation process of *Moonlight* is remarkable as a gradually developed play, the manuscript notes of *Ashes to Ashes* are remarkably similar to the published version.

In the manuscripts, the play reminds the reader of Pinter's early plays: A powerful husband and a passive wife talking the nostalgia about the past — like Meg and Petey in *The Birthday Party* or Kate and Deeley in *Old Times*. In the manuscripts, Andy sounds similar to Max in *Homecoming* who tries to be the dominant power as the head of the family but fails to be so. However, Pinter's *Moonlight* is distinguished from those early plays by its expansion into new territories throughout the creation process by the addition of the characters Bridget, Fred, Jade, Ralph and Maria.

To summarize, the documents that have been used for this essay are as follows:

Moonlight

1. Handwritten Manuscripts

- a. First Notes 1977/8
- b. Another yellow refill pad
- c. Handwritten attached yellow manuscripts
- d. A small thin white paged pad

2. Type Scripted Manuscripts

- a. First Draft
- b. Second Draft
- c. Final Version

Ashes to Ashes

1. The Handwritten Manuscript: a yellow refill pad

2. Type Scripted Manuscripts:

- d. First Draft
- e. Second Draft
- f. Final Version

Gender and the Balance of Power

Bel appears to be a passive housewife dominated by her husband in the first draft and especially in the manuscripts. The language used in the handwritten manuscripts is more repetitive than the drafts. The repetitions and the use of the

words are minimized as the play develops from the manuscripts to the first and the second drafts. Andy and Bel use shorter but more powerful sentences in the drafts.

The First Notes of *Moonlight* written in 1977/8² begins with the following dialogue which shows the change in the power relations and the use of language between male and female characters indicated by letters 'A' and 'B', and who become Andy and Bel respectively:

A: You're a wonderful woman.

B: Thank you.

A: You make everything worthwhile. It's your heart. A good heart I can hear it from here. Banging away. A lovely heart. One of the best. I met Maryann Marianne Maria the other day³. The day before I was stricken.

B: Oh, yes?

A: She invited me back to her flat. I said to her if you have thighs prepare to bear them now. What heaven.

B: Yes, you have always entertained a healthy lust for her.

A: A healthy lust?

Yes, yes you are right.

B: And she for you.

A: Has that been the whisper in ~~Fortnum and Masons?~~

The paddock?⁴

B: Poor Maryanne. Her tragedies. Terrible. Her husband lost. Two children lost.

A: Two?

B: All in one year.

All lost.

A: ~~Rubbish.~~

B: Did she know you were ill?

A: I wasn't ill.

Andy's compliment about Bel in the above dialogue appears intentionally in the past tense both in the drafts and in the final version. Andy says, "*What a wonderful woman you were. You had such a great heart. You still have of course. I can hear it from here. Banging away*" (2005, p. 321)⁵ (Italics mine). The use of the past tense makes clear that Bel is no longer loved and appreciated by Andy. Even

² The First Notes of *Moonlight* written in 1977/8 will be indicated throughout the essay as the *First Notes*.

³ Pinter works on Maria's name. All the crossed out part in the essay will be the same as the original manuscripts.

⁴ Pinter crosses out "Fortnum and Masons" and replace it with "the paddock".

⁵ The published version.

though Andy corrects his speech by saying “*You still have of course*”, his insincerity is obvious. Furthermore, the sentences repeating the same idea such as “*A lovely heart. One of the best*” and those showing emotion such as “*What heaven*” in the manuscript are eliminated in the drafts. Thus, Pinter creates a more powerful dialogue by using fewer words. Moreover, the story that Bel narrates about Maria reflects her own destiny: Andy is in his deathbed and she is detached from her sons. This speech dedicated to Maria does not exist in the first draft. At the end of the dialogue, Andy reveals that he was not ill when he was talking with Maria. This indicates that Andy is revealing his old memories. In the above dialogue, Andy is a stronger source of power than Bel when compared to the drafts and the final version.

Pinter adds Andy’s speech on being a civil servant to the second draft (2005, p. 333). In the *First Notes*, Andy declares that “*No, I was not loved. But love is not a feature any civil servant wanting his salt would want to give elbow room to*”. In the second draft, Andy is not as blunt as he is in the first draft. He states that he is not loved in an indirect way: “*I do not say I was loved. I didn’t want to be loved. Love is an attribute no civil servant worth his salt would give house room to*” (2005, p. 333). By rejecting love on behalf of himself, he eliminates the vulnerability of being not loved.

Andy is proud of himself as a source of inspiration to the others, by being an admired, respected and first-class civil servant (2005, p. 333). However, after his self-assertive speech, Bel’s question “*But you never swore in the office?*” shifts the balance of power between the two towards Bel. Bel’s question, which seems quite simple, unexpectedly reveals Andy’s flaws and his self-assertive speech is no longer valid. The dialogue between the two continues as follows:

Andy: I would never use obscene language in the office. Certainly not. I kept my obscene language for the home, where it belongs.

Pause

Oh there is something I forgot to tell you. I bumped into Maria the other day, the day before I was stricken. She invited me back to her flat for a slice of plumduff. I said to her, if you have thighs prepare to bare them now.

Bel: Yes, you always entertained a healthy lust for her.

Andy: A *healthy* lust? Do you think so?

Bel: And she for you.

Andy: Has that been the whisper along the white sands of the blue Caribbean? I'm dying. Am I dying? (2005, p. 334).

Andy realizes that Bel has defeated him by showing his flaws and in revenge, he reveals his betrayal of Bel with Maria. By hurting Bel's feelings, he calculates to gain his powerful position. However, Bel's cold-blooded indifference and acceptance of the betrayal once more distracts Andy's plan. Instead of "*The white sands of the blue Caribbean*" (2005, p. 334), Pinter uses "Fortnum and Mason" and then corrects it as "*The Paddock*" in the *First Notes*. Nevertheless, "*the blue Caribbean*", with its exotic and distant connotations reflects the difficult circumstances Andy encounters in the power struggle. The dominance is as far away as "*the blue Caribbean*" (2005, p. 334). Therefore, without waiting for Bel's response, Andy changes the subject to his health and by pretending to be dying, tries to hide his injured pride. From the first manuscripts to the second draft Andy gradually loses power while Bel gains more power in comparison.

Pinter uses the same tactic in Andy and Bel's battle to gain dominance over each other when Andy longs to see Maria in his deathbed:

B: She's probably forgotten you're dying. If she ever remembered.

A: What! What!

Pause

I had her in our bedroom by the way, once or twice, on our bed. I was a man at the time (2005, p. 352).

Bel hurts Andy by implying that he is not as important for Maria as he supposes himself to be. After the first shock, Andy calms down to prepare a counterattack. By revealing his betrayal of her with Maria, Andy tries to hurt Bel and gain dominance in their power struggle.

In the *First Notes*, the dialogue between Andy and Bel, concerning Andy's death, is under Andy's dominating power to lead the discussion:

A: Where are my sons?⁶

B: I am trying to find them.

A: They can't have disappeared from the face of earth. Two whole sons. Their father dying.

B: You are not dying.

⁶ This dialogue is written for two sons and then corrected for one, however in the first draft it reappears as two sons. I preferred to use the first version for two sons as the corrected version will be analyzed later in the essay.

A: I know that. If I were dying ... you know what I would be now? *If I were dying, I'd be dead.*⁷

B: Dead.

A: Right. But you say I'm dying.

B: Perhaps not.

A: Do I look dead?

B: No.

The dialogue above includes contradictory statements. Even though Bel declares that Andy is not dying, he changes his own statement and blames Bel for saying that he is dying. Although, Bel has not said that, she submissively accepts Andy's accusation. On the other hand, in the first draft, Bel gathered her power to say that "You'd have come to a dead halt ages ago, if you were ~~actually~~ dying". In the second draft, the dialogue takes its final form:

Andy: Has that been the whisper along the white sands of the blue Caribbean? I'm dying. Am I dying?

Bel: If you were dying, you'd be dead.

Andy: How do you work that out?

Bel: You'd be dead if you were dying (2005, p. 334).

From the passive, submissive woman in the *First Notes*, Bel transforms into a decisive, powerful character in the second draft. She becomes the ultimate source of knowledge when she repeats her claim without giving any explanation.

Andy is more kind towards Bel in the *First Notes*. As Bel is the passive character in the manuscripts, Andy does not need to struggle with her to protect his powerful position. Nevertheless, he develops into a rude character and becomes harsher in the first and second drafts as Bel gains supremacy in their power struggle. The following dialogue between the two appears in the *First Notes*:

A: Do I look dead?

B: No.

A: I suppose you'll tell next spring is coming.

~~B: Oh.~~

A: Spring in England. I've always been an optimist. The paraphernalia of flowers.

B: What a lovely phrase.

A: You have never heard it before?

B: Never.

⁷ All the later additions to the manuscripts will be indicated by 'italics'.

A: I've never said that before?

B: No.

A: You mean its original?

B: Absolutely.

A: What an encouragement you are. What a solace you give me. [...]

Andy is the leading figure in this dialogue. He conceptualizes Bel's ideas by leading her with questions in his favour. Bel is passive in the production of the ideas, she only supports Andy's point of view with short answers confirming his questions and satisfying his ego. However, in the first draft Pinter reshapes Bel as a more powerful figure. She is strong enough to express contradictory ideas which would be annoying for Andy:

B: You'd have come to a dead halt ages ago, if you were actually dying.

A: What you say makes absolutely no sense at all but I'm happy to take your word for it. You mean I'll see spring again? Is that what you're saying? I'll see another spring, all the paraphernalia of flowers.

B: What a lovely use of language. You know, you've never said such a thing before.⁸

A: Oh so what? I've said other things, haven't I? Plenty of other things. All my life. All my life I've been saying plenty of other things.

In the first draft, Bel is no longer a passive housewifely figure accepting the dominance of her husband. Therefore Andy finds himself in the middle of a power struggle to protect his dominance. In the first draft, Bel is courageous enough to show Andy that he is not dying by using offensive remarks. As a counter attack, Andy degrades her by indicating her use of language as meaningless, and tries to lead her in along a new pathway where he could control her ideas once more. However, Bel's response that he has never used such a beautiful phrase before is still an attack on his good opinion of himself. Thus, he emphasizes "many other things" that he has said to lessen the importance of the phrase in question.

In the second draft, Pinter recreates Bel as a self-confident woman and at the same time, puts harsher words in Andy's mouth. In the second draft, Andy calls Bel a "*raving lunatic*" (2005, p. 335). On the other hand, Bel becomes courageous enough to criticize Andy in her long speech (2005, p. 335). In the second draft,

⁸ There is a handwritten addition: "Used language that way before".

Pinter still works on adjectives to create a fierce speech. The speech includes the adjectives “*coarse, crude, obscene, brutal*”; “*vacuous*” and “*puerile*” as a hand-written addition. The speech appears as follows in the final version:

Yes, its true that all your life in all your personal and social attachments the language you employed was mainly coarse, crude, vacuous, puerile, obscene and brutal to a degree. Most people were ready to vomit after no more than ten minutes in your company [...]
(2005, p. 335).

In the second draft, Andy’s motives become more emotional while Bel is more rational. He loses his temper and the only way to destroy Bel’s dominance is by calling her a “*raving lunatic*” (2005, p. 335). Bel, on the contrary, is quite self-controlled and in a rational and objective tone she mesmerizingly criticizes Andy, and the silence coming after her speech seems to mark a defeat in Andy’s terms.

The dialogue on the phrase “*taking the piss out of*” undergoes changes that transform the language into a weapon (2005, p. 321). In the first draft, Andy says “*Nonplussed? You’ve never been nonplussed, in the whole of your voracious life*”, and there are handwritten adjectives “*virulent*” and “*libidinous*” on the page. In the second draft, the sentence transforms into: “*Nonplussed! You’ve never been nonplussed in the whole of your voracious, lascivious, libidinous life*” (2005, p. 321). The exclamation mark after the word “nonplussed” gives more emphasis to the word and suggests a more emotional reaction, making fun of Bel’s use of language. The handwritten adjective “*virulent*” is changed by “*lascivious*” in the second draft, which is in rhyme with the other adjectives. The “s” sounds give the impression that the words are exploding through Andy’s angry mouth.

The contrast between emotion and reason, between Andy and Bel, reach a climax at the end of the dialogue on “*taking the piss*” (2005, p. 321). Bel questions the “*rational explanation*” behind the phrase “*taking the piss*” and Andy’s response is remarkable:

Rationality went down the drain donkey’s years ago and hasn’t been seen since. All that famous rationality of yours is swimming about in waste disposal turdology. It’s burping and farting away the cesspit for ever and ever. That’s destiny speaking, sweetheart! That was always the destiny of your famous rational intelligence, to choke to death in sour cream and pigswill (2005, p. 322-23).

Bel's cold-blooded questioning of Andy's use of language, and of the rationality behind it, clashes with Andy's explosive anger. The analogy of rationality with defecate reflects Andy's rising irritation and battle to eliminate Bel's rising position in the power struggle. Pinter worked on his words in the first draft: "Drainpipe" is crossed out in the first draft and "cesspit" is a handwritten addition; the consonants 'p', 't' in "*burping*" and "*farting*" are explosive and stress Andy's emotional outburst. Thus, the addition of the word "*cesspit*" makes a contribution to both the semantics and the pronunciation of the sentence. Furthermore, Pinter crossed out the words "*codswallop*" and "*baconing*", and finally decided on "*pigswill*", a handwritten correction to the first draft.

Pinter raised the tension between the two characters through the calm questions that Bel asks Andy. On the other hand, Andy, who has complete belief in himself, cannot tolerate to be interrogated by Bel, who is supposed to be a submissive housewife in his eyes. Andy's last questions in this scene -"Why? Why? (pause) What do you mean?"- appear in the first draft as a handwritten addition. It reveals Andy's growing insecurity in his relationship with Bel. Moreover, Pinter gives Bel more power in the second draft and Andy loses his dominance gradually during the creation process: Both characters turn out to be more complicated. The following speech is an addition to the second draft:

Bel: You may be dying but that doesn't mean you have to be *totally* ridiculous.

Andy: Why am I dying, anyway? I've never harmed a soul. You don't die if you're good. You die if you're bad (2005, p. 322).

Meanwhile, Andy's concentration on his death, rather than Bel's critique of him, opens up a new emotional dimension. His conception of death echoes like a child's insufficiency to explain death. As Hall states "All Pinter's characters have masks [...] But the mask almost never slips" (Dukore, p. 59). Andy is a complex character and his obstinacy and aggression mask his underlying weakness and his fear of death. Therefore, what is said on the surface and what is meant underneath are quite different: "I was not jealous then. Nor am I jealous now" (2005, p. 336), is a handwritten addition to Andy's speech in the first draft, and it strongly suggests just the opposite of what Andy claims. Andy's new sentence tries to deny his jealousy but on the contrary reveals it. In the *First Notes* the dialogue is as follows:

A: But please don't think I am or have ever been jealous.

B: Why should you be?

She was your mistress.

A: Was. Was. Long long ago. Long long ago.

B: In the first years of our marriage in fact.

A: She must have reminded me of you.

Throughout the creation process, Pinter eliminates unnecessary sentences and increases the power of the words by using the less. In the first draft, Bel's speeches are combined to create one more effective response: "Why should you be jealous? She was your mistress. Throughout the early and lovely days of our marriage" (2005, p. 336). Andy's repetitive words "long long ago" are absent in the first draft. He replies, "Was she really? She must have reminded me of you", as a response to Bel's blunt reaction. In the second draft, Andy's question "Was she really?" is eliminated and his direct response gives him more power against Bel's sharp reaction. Furthermore, towards the end of the dialogue Andy recalls that once a woman walked towards him across a darkening room. The rest of the dialogue in the first draft is as follows:

Bel: That was me.

Andy: You?

Bel: ~~Or perhaps not.~~

However, Bel's last words are crossed out on the first draft and Pinter transforms her into a character sure of herself. In the final version, there are pauses between their speeches, and Pinter allows the reader to question the reliability of the memory of the two characters who are challenging each other. Pinter's use of pauses in the final version shows a shift from verbally and explicitly stimulating the reader or the audience to question the characters' reliability for a more implicit invocation through literary form.

The dialogue about Andy's food does not exist in the first draft but appears in the second. In the attached handwritten manuscripts, the attitude of the characters are completely different:

B in with food.

B: I've brought your food.

A: Just what the doctor ordered.

B: Mashed potatoes and a pear.

A: Have I no teeth?

Is that what you think?

I can't bite?

B: They are lovely mashed potatoes.

A: Stick them up your arse.

Overturns plate

She cries

In the manuscript, Andy is an aggressive husband while Bel appears as an emotionally weak wife submissive to Andy's rude behaviour. Andy, who demands a better food in fury in this manuscript, transforms into a naïve old man appreciating Bel's efforts in the second draft:

Bel: I'm giving you a mushroom omelette today and a little green salad- and an apple.

Andy: How kind you are. I'd be lost without you. It's true. I'd flounder without you. I'd fall apart. Well, I'm falling apart as it is — but if I didn't have you, I'd stand no chance.

Bel: You're not a bad man. You're just what we used to call a loudmouth.

You can't help it. It's your nature. If you only kept your mouth shut more of the time life with you might just be tolerable.

Andy: Allow me to kiss your hand. I owe you everything.

He watches her embroider.

Oh, I've been meaning to ask you, what are you making there? A winding sheet? Are you going to wrap me up in it when I conk out? You'd better get a move on. I'm going fast (2005, p. 348).

In the second draft, Bel's acceptance of Andy's compliment comes along with her critique of him as "a loudmouth" and she is capable of analysing his nature. Andy's last speech presents him as "a loudmouth" and it disguises his fear of death beneath his humour. In the first draft the dialogue above does not exist, therefore Andy and Bel's dialogue goes on as follows:

Andy: Where's my lovely daughter? My sons. One daughter. Two sons. Absent. Indifferent. Their father dying.

Bel: Do you remember how the boys used to help me with the washing-up?

Andy: The washing-up?

Bel: And the drying. The washing-up and the drying. And of course the cleaning of the table. They used to help their mother. Don't you remember?

Andy: You mean in the twilight? The soft light falling through the kitchen window. Is that what you mean? The sound of pigs rutting in the piggery.

Bel: My hopes in my children, I must say, have been fulfilled. I did have very high hopes, I confess. But they have all been fulfilled.

In the second draft, the daughter is not mentioned in that particular dialogue. Andy's repetitive question "The washing-up?" is also omitted in the second draft. Bel's fulfilment about her children does not exist in the second draft. Thus, the isolation between the children and the parent becomes stronger in the second draft. Andy is a man more capable of doing what he imagines in the *First Notes* and in the first draft; Pinter transformed him into a weaker figure in the second draft. In the *First Notes*, Andy's wish to go to the common appears as follows:

A: **I'll be up soon and out.**

P

I'll be up soon and out, striding across the common fierce as a fart. I'll watch them playing football who was that old friend of mine? What was his name? Used to referee amateur matches, club matches (in the park). Lunacy! They treated him like dirt. A subject of scorn (2005, p. 349)⁹

Pinter uses the future tense in the first sentence and makes Andy's speech seem a fairly reliable plan to be achieved. "Soon" emphasizes an action that is going to be done in the near future. The choice of monosyllables such as "up", "soon", "out", "fart", gives momentum to the sentence and the possibility of reading the sentence in a rush, increases its potential to be actualized. Pinter indicates 'pauses' with the letter "P" in his handwritten manuscripts. This shows that 'pause' is a crucial and significant element in Pinter's dialogues. Although some long speeches are divided by pauses later in the drafts, Pinter frequently uses 'pauses' during his creation process. In the first draft, Andy's speech undergoes a few changes:

I need a good stretch of the legs. Any minute now I'll be up- and about- across the common- watch a game of football. What was the name of old chum of mine? Used to referee amateur games every weekend rain or shine? On the common? [...] ¹⁰.

⁹ The page number given is for the final (published) version (2005, p. 349).

¹⁰ The rest of the speech is the same as the final (published) version (2005, p. 349).

Now, going to the common is a physical necessity. The location of the speech in the near-present still reflects Andy's potential to actualize his will. The second sentence, which Pinter breaks into four fragments, could reflect the excitement of an elderly man. Even though there is a direct connection between going to the Common and his old memories, the first two sentences affirm Andy's capacity to realize what he says. However, Andy's speech takes its final form in the second draft:

I have got to stretch my legs. Go over the Common, watch a game of football, rain or shine. What was the name of that old chum of mine? Used to referee amateur games every weekend? On the common? Charming bloke. They treated him like shit. A subject of scorn. No decision he ever made was adhered or respected. They shouted at him, they screamed at him, they called him every kind of prick. I used to watch in horror from the touchline. I'll always remember his impotent whistle. It blows down to me through ages, damp and forlorn. What was his name? And now I'm dying and he's probably dead (2005, p. 349)¹¹.

Although going to the common is still expressed as a physical necessity, it is now an emotional longing for the days of youth that are no more. Andy's description of going to the common - "Go over the Common, watch a game of football, rain or shine"- is locked in the past now. The rest of the speech about Andy's referee friend is the same as in the first draft; however, it is more in harmony with the beginning of the speech which reflects Andy's nostalgia. Pinter reshapes Andy by changing his use of language and from the manuscript to the second draft, he loses his physical power and transforms into a more passive elderly man.

Andy fears death and he is insecure of the potentiality of being assaulted by Bel: "*What do you mean? Are you threatening me? What do you have in mind? Assault?*" (352). His rising insecurity is reflected in his harshening language. In the first draft, Andy says, "[...] ¹²*May I remind you that I'm on my deathbed? What do you intend to do, kill me in the act? How much blood does a corpse retain and for how long, for Christ's sake?*" (Italics mine). In the second draft, "*blood*" is changed to "*sexual juice*". The direct reference to sexuality stresses Andy's masculinity, and his implied sexual dominance as a man is used to defeat Bel's calm response - "*Oh you.*"

¹¹ The page number given is for the final (published) version.

¹² The beginning of the speech is the same as the final (published) version (2005, p. 352).

Oh yes. I can still have you" (2005, p. 352). Even though it seems contradictory, Andy tries to hide his increasing insecurity by the mask of his masculinity. Andy and Bel's dialogue continues as follows in the second draft and final version:

Andy: The truth is I'm basically innocent. I know little of women. But I've heard dread tales. Mainly from my old mate, the referee. But they were probably all fantasy and fabrication, bearing no relation whatsoever to reality.

Bel: Oh, do you think so? Do you really think so? (2005, p. 353).

In the first draft, Bel had said "*Oh, do you think not? Do you really think not?*". Although the questions she utters - "*Oh, do you think so? Do you really think so?*" (353) - seem to be the questions of an innocent wife, they imply just the opposite and reveal of women as capable of dreadful deeds. Although Bel is not as wordy as Andy throughout the play, her language is very powerful. Beneath her calm and rational responses - and even her passive appearance, in contrast with Andy's emotional outbursts - she hides a strong and complex character. Her powerful command of language and the implied meaning behind their innocent appearance, show the threatening glints of her complex character.

In the first draft, Andy is remarkably kind towards Bel and it is easier for him to appreciate her point of view. Andy ends their dialogue about death -in which Bel states the link between the newly born babies and death (358)- by saying, "You know, I never thought of it that way. Well, you live and learn, I'll say that". In the second draft, and also in the final version, Andy asks "Really?" and Bel replies "Of course" (2005, p. 359)¹³. On the one hand, Pinter gives complete authority to Bel to declare her point of view; on the other, he reshapes Andy as a more suspicious character questioning Bel's knowledge and therefore the power that comes to her along with it.

Maria and Ralph: Later Appearances

In the first draft, Maria and Ralph exist only as part of Andy and Bel's nostalgia for the old days. The conversation between Maria, Ralph, Andy and Bel does not exist. Moreover, there are handwritten notes on the first draft: "Maria and Ralph — we didn't live here anymore, of course", and "Old Andy? Not a chance" and these two sentences are the origin of the scene with the four characters. This scene appears in the second draft, nonetheless, Pinter prefers to use present tense, "We

¹³ The page number is given according to the printed final version.

don't live up here anymore [...]”; instead of the past tense, “We *didn't* live here anymore [...]”, used for the note (Italics mine). The use of the present tense creates a dilemma whether the scene is Andy’s imagination or reality. The use of the present tense increases the possibility that Maria is uttering those words in the present, however, their ghostly appearance throughout the play, especially Maria and Ralph’s monologues directed to boys, isolate them from the real life and imprison them in the characters’ imagination whether they are dead or alive. The time span of “ten years ago” that Ralph mentions in the final version (2005, p. 377), is a handwritten addition on the second draft and it is also an attempt to locate their conversation into the present time.

In the second draft, there is a handwritten correction on Maria’s speech which emphasizes her talents: “I mean physically. Mentally artistically they take after me”¹⁴. Conventionally, the woman represents physical beauty, lacking mental superiority, but Pinter now challenged gender stereotypes by emphasizing Maria’s mental strength and artistic talent. This strengthens the women’s status in the play.

In the *First Notes*, Andy narrates more stories about their past and he has longer speeches. The dialogue below did not survive into the drafts:

A: What an encouragement you are. What a solace you give me. You mean you might still take me to dinner parties? That I might still be entertaining to others? Turn with a smile, bewitch with a word, be magnetic, still?

P

One meets wonderful people at *dinner* parties. People whose wives have left them, painters & diplomats & their wives who have left them, the delectable, *solid*, legitimate, *unfortunately* rift-raft, some, & accompanied by wives who have not left them.

I have sometimes at larger gatherings, great balls for instance, observed wives who have left their husbands in earnest consultation with wives who have not left their husbands. Maryann & you for example.

B: Not at a great ball.

A: No.

B: She’s my oldest friend.

¹⁴ The addition appears the same in the published vesion (377).

A: She ~~left~~ killed her husband for you.¹⁵

B: For me?

A: Between you you squashed him until he was ~~nothing~~ but a slain.
Between you you crushed him to death.

B: Oh really, *how silly*.

A: I agree. It is ~~graceless~~ to discuss woman as murderer ~~when she~~
~~has just made a pot of tea~~ at this time of night.

Andy's description of Maryann and Bel as wives "who have not left" their husbands and their "earnest consultation" with the divorced women imply their unhappy marriages. Furthermore, the story about Maria's husband did not survive into the drafts: It suggests Pinter's state of mind at the beginning of the process of creating the relations between the two couples. Their relationships, and their individual characteristics, especially Maria and Ralph's, were not immediately determined. Moreover, Pinter crossed out Andy's insult which would have diminished Bel into a stereotypical housewife.

Maria's long speech to the boys does not exist in the first draft (2005, p. 332). There is only a handwritten note, "*Maria (to boys) – Do you remember me?*". In the second draft, her monologue gives insight into Andy's youth as "*one of the great waltzers. An elegance and grace [...]*"; though it contradicts our perception of Andy as a rude, old man. Similarly, Ralph's speech to the boys does not exist in the first draft (2005, p. 342), but there is a handwritten addition: "*Ralph- I myself have often wanted to have a few words with you boys not I was a loving husband*". Ralph's monologue appears in the second draft and the same remains in the published version. Ralph describes Andy as a "thinker" and an intellectual interested in poetry and arts, which is in contrast with bedridden Andy, detached from arts and joy of reading poetry, and stuck in the old memories.

Maria and Ralph gain their individual identities in the second draft. It is indicated that both characters talk to Jade and Fred, however, they have no interaction with the boys. They appear as part of the boy's imagination. Moreover the scene between Maria, Ralph, Bel and Andy is located at the end of the play. Throughout the play Andy longs for old days and the location of the scene reminds of a dream which is fulfilled by Andy's imagination. Similar to their late appearance in the creation process of the play, their existence is a dilemma between reality and hallucination.

¹⁵ Pinter changes the verb "left" with "killed". He prefers to use more powerful verbs.

Bridget: Creation of an Independent Character

In the first handwritten manuscripts, Pinter was not sure of the number or the gender of the children. The characters Fred, Jade and Bridget develop gradually throughout the creation process. In the *First Notes* written in 1977/8, the children appear as follows:

- A: Where ~~are~~ my/sons?
 B: I am trying to find ~~them~~ him.
 A: He ~~They~~ can't have disappeared from the face of earth.
~~Two~~ One whole /sons. His ~~Their~~ father dying.¹⁶

Pinter, not unlike Andy, was trying to create sons. He was unsure if there should be one or two: First written as two sons, then corrected as one, and two sons reappear in the first draft. Meanwhile, the idea of a daughter existed in the handwritten manuscripts and the first draft. She gained her individual characteristics and grew into Bridget in the second draft; and again, Andy's confusion paralleled Pinter's own creative search:

- A: Where is my daughter?
 B: I am trying to find her.
 A: Trying? Trying?
 You're just sitting here by the damned bed. Is that trying?
 B: I have been trying.
 A: One daughter. ~~Two~~ One son! Absent! Their father dying.
 B: You are not dying.
 A: I was. I am. I will be.
 B: So will they.
 A: You have not been trying to tell me with your famous subtlety that both my children have been killed in a car crash, in one smash?
 B: I don't know. I suspect not.
 A: What a mother.
 Pause

Though, Pinter alters the number of the children, the isolation of the parent from the children is obvious from the very first notes. Bel's trial to find the boys is in vain and they are so detached from each other that the parent is unsure whether they are alive or not.

¹⁶ The dialogue is written down with original corrections.

Moreover, *First Notes* includes passages that did not survive in the first draft. The potential car accident that Andy suspects in the above dialogue disappears in the first draft. Also, the nostalgia of the happy childhood days of their daughter is exchanged between Andy (A) and Bel (B) in *First Notes* and her existence seems to be a part of old memories:

A: I've lost my darling daughter.

B: You haven't lost her.

A: I remember her when she wore socks!

Socks! Little white ones. She was so small I remember that.

B: So does she.

A: She used to sit upon my knee. Didn't she?

B: Yes. Both knees.

P

A: The bitch.

This dialogue is remarkable as it shows Andy's complex feelings towards his children. The daughter is loved and hated, longed and cursed simultaneously. His "darling daughter" is "the bitch". These contradictory feelings for the daughter are developed in the first draft:

Bel: And how we used to tuck little Bridget up in bed.

Andy: But that's my point. Who's tucking little Bridget up in bed tonight? ~~Who is tucking her up tonight?~~ Why isn't she tucking her old Dad up? ~~For a change?~~ Don't I deserve a bit of tucking up after all these years? Surely, I justify a dream of tenderness, of compassion, surely my action justifies such a thing, surely they warrant it?

Bel's nostalgia for the daughter clashes with Andy's rage against her, and his longing transforms into incest. The erotic undertone of his language is strongly felt. Furthermore, Andy's mind, like his feelings, works on several different levels. Andy's thoughts about daughter, wife and lover alter and intermingle throughout the play. For example, Andy's next speech, in the first draft appears as follows:

My daughter- of all the people in the world- would want to be with me now. Because she I know remembers. How I cuddled her and sang to her, how I kept nightmares from her, how she fell asleep in my arms. She is bringing my grandchildren to see me, isn't she, to catch their last look of me, to receive my blessing?

In the second draft (and the final version), his daughter is not mentioned. The meaning becomes ambiguous. It now also suggests Andy's betrayal of Bel with Maria, and Andy and Maria's potential grandchildren and whether the person suggested is the daughter or Maria, the crucial point is that the passage shows the diverse levels that Andy's mind works on, and the complex emotions he has for his mistress, his daughter, and his wife.

In the handwritten manuscripts and the first draft, the idea of a daughter appears as part of Andy and Bel's dialogues through their feelings of love, longing for the past, and rage: the daughter is not characterized as Bridget and she is not given a voice to express herself. Antonia Fraser, Pinter's wife, describes the creation process of Bridget as follows:

What was unusual about *Moonlight* is that we were sitting in the same room as he wrote it and Harold was reading bits out as he went along. I did just say that I'd like to know more about Bridget and her brothers so he wrote that scene in. I don't really have any creative input. What I do is provide sounding-board. Once Harold has finished a play, you'd better believe it. It's just that when the egg yolk is forming I happen to be there...You see Bridget, for instance, grows all the time. In the first draft, she didn't exist. Then she became a voice and finally a person. I wrote in my diary about *Moonlight* that I was the midwife because I was saying to Harold, "Push, shove, because it's going to be a long one –eighty minutes." But the point about being a midwife is that the birth would have happened anyway (Billington, 1997, p. 132).

As Antonia Fraser points out, at the beginning of the first draft, Bridget's monologue does not exist. There is only a handwritten note added to the top of the first page:

- Eliza,
- I can't get to sleep. There's no moon. It's so dark.

Her name first appears as Charlotte or Eliza and is finally changed as Bridget. The most remarkable note about Bridget's monologue, found among the manuscripts, is written in a small notebook made up of blank white sheets. "C" speaks as follows:

I can't get to sleep. Can I play the piano? I won't make a noise. I'll play quietly. You won't hear me. I know it's dark outside and I know its quieter everywhere when its dark. So perhaps my piano will

sound¹⁷ all across the fields. But I really don't want anyone to know I'm here. Or playing the piano. I don't want to wake my father or my mother up. They have given so much of their life for me and my brothers. All their life. And so when they look at me they see I'm all their life. They guided me towards the river. I walked towards the river. I walked towards the river. I walked towards the river. I walked towards the river. I walked towards the river and when I got there nobody else was there. (And I walked forward to seeing all the other people- but when I go to the river nobody else was there).

The speech above appears with some alterations in the second draft as Bridget's monologue at the beginning of the play. Furthermore, it hints at her monologues in the jungle (2005, p. 337), or during her final journey to the party (2005, p. 386); all three monologues were generated from this notebook text. Bridget's monologue in the second draft, and the final published version is as follows:

I can't sleep. There's no moon. It's so dark. I think I'll go downstairs and walk about. I won't make a noise. I'll be very quite. Nobody will hear me. It's so dark and I know everything is more silent when it is dark. But I don't want anyone to know I'm moving about in the night. I don't want to wake my father and mother. They're so tired. They have given so much of their life for me and for my brothers. All their life, in fact. All their energies and all their love. They need to sleep in peace and wake up rested. I must see that this happens. It is my task. Because I know that when they look at me they see that I am all they have left of their life (2005, p. 319).

Pinter gives Bridget a voice and she gains her character here in the second draft. Her short sentences give momentum to the play at the beginning. She appears to be concerned, decisive and strong; she is thoughtful, knows her "task" and tries to fulfil it. Her memories of a piano do not appear now. It could present her as a well-educated girl, according to the social expectations of a well-off British family; however, the omission of this part of the speech means that Bridget's concerns about the sound she makes, is focused on her family. It will not be heard across the fields but only by her parents.

¹⁷ The word is illegible in the manuscript but it should be 'sound'.

As noted, Pinter gives Bridget voice and character in the second draft. Her three monologues -at the beginning, in the jungle and her final one- appear in the second draft, as does, the scene where Fred, Jade and Bridget are together. From the idea of a daughter, mentioned by Andy and Bel, to an independent character, Bridget gains a crucial role as a female figure throughout Pinter's creation process. She finds her own domain, separated yet appallingly related to her family's.

Space and Isolation

When Andy moves about in the dark in the third area, Bridget appears in the background under growing moonlight (2005, p. 360). Even though she does not say a word, her presence is felt or imagined in Andy's mind when he sighs, "*Ah darling. Ah my darling*" (2005, p. 360). In the jungle (2005, p. 337), Bridget is part of that thrilling environment and when she says that "*No one in the world can find me*" (338), her existence turns out to be an escape from the domain of her parents. Bridget is liberated by death and is "*a captive no longer*" in her own domain (2005, p. 337).

The idea of a parent detached from their children exists even in the *First Notes*. Pinter, while trying to create this isolation, works on a few different ideas. At first, the parents and the children were not so detached. There was a telephone conversation that "B" (Bel) seems to have with one of the children: "*Hello darling. Yes. No, no much better. Oh, yes? No, really, don't bother. No really! Of course you're welcome if...well that's the point exactly...no... I'll ring you tomorrow... Yes. I will. Goodbye darling*". Pinter crossed the speech over and it does not exist in any of the drafts. Among the other attached handwritten manuscripts, there is a conversation in which Bel addresses Fred and Jade. Bel is emotional here and declares that "*He (Andy) is dying for you*", "*He is dying so that you'll be born. So that you will grow and be young [...]*". The latter, showing Bel as a weak female figure, is crossed out in the manuscript and does not exist in the subsequent drafts. The telephone conversation between Bel and the boys transforms into the scene when the boys pretend to be running a Chinese Laundry. They are so isolated from each other that they are indifferent to their father's death.

The creation process of *Moonlight* is significant as the play develops gradually from the first manuscripts to the drafts. Both the boys and Bridget, and Ralph and Maria become significant throughout the drafts. Although the isolation between the parent and the children is determined in the *First Notes*, it becomes more dominant in the drafts. From the handwritten manuscripts to the final draft of *Moonlight*,

Andy loses his dominance over Bel, and the power struggle between the two characters become more complicated as Bel develops into a complex strong female figure. The power struggle between the couple intensifies as the characters develop into more complex figures through Pinter's omissions. In the final version, through the pauses inserted in between Any and Bel's dialogues, Pinter allows the reader to question the reliability of the memory of the two characters who continually challenge each other. Pinter's use of pauses in the final version shows a shift from verbally and explicitly stimulating the reader or the audience to question the characters' reliability for a more implicit invocation through literary form which could be seen as a proof of Pinter's deliberate attempt to create a more obscure dialogue, exemplifying the Theatre of the Absurd.

Ashes to Ashes

In contrast with *Moonlight*, Pinter – to a striking degree – knew what *Ashes to Ashes* was going to be like, even in his first handwritten manuscripts. In this play, Pinter was more concerned to use political references, and he is more descriptive at the first manuscript stage; therefore, the handwritten manuscript helps to comprehend the obscure meaning of the drafts. But, this research do not aim to understand the hidden meaning behind the plays through an examination of the play's drafts. On the contrary, it is research that is conducted to provide an insightful understanding and appreciation of Pinter's attempt at creating a modernist, postmodernist or even a metamodernist (post-1980s) language through his deliberate omissions and alterations to create ambiguity and uncertainty in meaning that transforms his play into a riddle awaiting to be solved by the audience.

In performance, Rebecca's 'lover', who sounds like her torturer and the murderer of the babies, is an appalling mystery to the audience who are left in darkness like Devlin (399). Yet, the manuscripts perhaps give some "light" to the reader (2005, p. 399). Most of the manuscripts of *Ashes to Ashes* are found in a yellow refill pad which begins as follows:

A- You felt adored?

B- I felt he adored me and was sorry for me and would protect me forever against all peril and that he would kill me in order to protect me.

....

B- I think you're a fuck pig.

A- So you don't feel you're being hypnotised?

B- I was hypnotised by the ~~monster~~ lover long before the pig who fucked. He hypnotised me.

Pinter first referred to Rebecca's lover as a "monster" and then replaced it with "lover": "Monster" was more attached to reality — in correspondence to his later description as a murderer — but Pinter chose to obscure the meaning by referring to him metaphorically a "lover". In the handwritten manuscript, Pinter explains that the lover wants to kill Rebecca in order to protect her; the reason is not explained in the drafts and the final version. The lover could symbolize a state whose soldiers are killed to preserve the welfare of the rest of the nation. If the nation is regarded as a whole, the death of a few for the protection of the rest is a foregone conclusion.

In the first draft — where the characters are still referred to as "A" and "B" — Pinter cuts unnecessary sentences and words, and creates straightforward sentences which are more effective. For example, 'B' begins by saying, "He'd gaze my mouth with his fist", then the sentence is crossed out and replaced by "His fist ... gazed my mouth". The minimal use of words, and the pause in the middle of the sentence, increases its power. The dialogue goes on as follows:

B: *Oh, yes. He did. And he held it there, very gently, so gently, I felt his compassion for me, I felt his adoration... he adored me you see.*

A: ~~You felt adored?~~ He adored you?

P

What do you mean, ~~you felt adored?~~ *He adored you?* What do you mean?

Pinter crosses out the repetitious sentences. By omitting the sentence "You felt adored?", Pinter puts the lover at the centre of the discussion. The elimination of Rebecca's sensations excludes the intimate and subjective depiction of that moment and gives it a more objective appeal.

Devlin's justification of his interrogation of Rebecca (2005, p. 399), undergoes changes in the first draft:

~~I'm asking you questions, aren't I? I think you can. You understand why I'm asking you these questions, can't don't you? Put yourself in my place. I'm compelled to ask you questions. There are hundreds of so many things I don't know. I know almost nothing. I know nothing. I'm sitting in the dark. I need light. Only you can give me light. Otherwise I will...rummage...in the dark...for the rest of my life. I~~

~~know you understand this. I also know you want to love me.~~ Or do you think my questions are illegitimate?

Pinter crosses out the explanations and rarefies the language. The second draft, incorporating these corrections, is the same as the final published version.

Devlin and Rebecca's dialogue on the word "darling" develops throughout the creation process (2005, p. 401). It appears in the manuscripts as follows:

B: ~~Anyway~~ No, it's not funny.

A: Why not?

B: ~~Because it's~~ Only my ~~monster~~ lover ever called me darling.

A: ~~Perhaps, I'm your monster.~~ I thought I was your lover.

B: I can't even remember you")

A: Tell me about him.

~~Describe him to me.~~

B: ~~He died many years ago. He died so long ago.~~

Or he went away.

In the manuscript, Pinter works on the characters, firstly identifying Devlin with the monster and then differentiating the two. Devlin reveals himself as Rebecca's lover both in the manuscripts and in the first draft. Nonetheless, Devlin and Rebecca's relationship is not defined explicitly in the second draft and in the final version; thus, the audience are left to solve the riddle. Moreover, the lover is declared dead only in the manuscript.

Throughout the play, Rebecca is the source of knowledge and power. Her past is a territory of which Devlin is ignorant. Through an intense interrogation, he tries to gain knowledge and control over Rebecca; however, in the first draft, Pinter gives Rebecca the ability to hide or divulge her knowledge: "The thing is I can't tell you what he looked like. That's not the point. Anyway, he went away years ago". In the second draft, she sharply refuses to be Devlin's 'darling': "Well, how can you possibly call me darling? I'm not your darling. It's the last thing I want to be. I'm nobody's darling". In this second draft, she also rejects the song that Devlin recalls by saying "I didn't use the word baby". In the final published version, she even corrects Devlin: "*It's you're nobodies baby now. But anyway, I didn't use the word baby*" (2005, p. 402). Thus, Pinter stressed Rebecca's superiority throughout the dialogue's creation process.

Ashes to Ashes was written with a political purpose, just after Pinter read “Gitta Sereny’s biography of Albert Speer who was Hitler’s favourite architect, minister for Armaments and Munition’s from 1942, and virtally the Führer’s second-in-command” (Billington, 1997, p. 374). Pinter explained that “I’ve always been haunted by the image of the Nazis picking up babies on bayonet-spikes and throwing them out of windows” (qtd. in Billington, 1997, p. 375). Pinter avoided giving direct political references in the play; however, among the manuscripts there is a dialogue which was mostly omitted even from the drafts but gives a crucial insight into the political stance of the play.

B: ~~He died many years ago. He died so long ago.~~

Or he went away.

That was it. To points West. He joined some kind of caravanserai.

So perhaps it was points East. Caravanserais don’t go to points West, do they. They – do they? They – do – they? – If they go to points East. Actually, that’s all crap. There’s no East, there’s no West.

A: And no caravanserais?

B: Of course, there are caravanserais.

A: Going in which direction?

B: Marking time. rec¹⁸ woman and children, animals, marketing time, waiting for the route map, waiting for petrol. You know, waiting for the signal, waiting for the whistle.

A: So what happened to your ~~monster~~ lover?

B: Oh. He just got on the train and stole a few babies from the arms of their screaming mothers.

Pinter’s choice of the word “*caravanserais*” is crucial as it reflects a clash of cultures and the impossibility of separating one from another. Rebecca declares the unity of the earth by denying geographic, economic and social differences between East and West; they are connected to each other and obliged to one another for their existence. Rebecca regards them as a whole.

Her reference to the time, and “*waiting for the signal*” and the “*whistle*” implies a command taking the “*route map*” and the “*petrol*” as targets. It echoes like the struggle for oil and power in the Middle East; however, such a direct reference does not exist in the later drafts and the published version. *Ashes to Ashes* was first published in 1996, and the time is indicated as “*now*” at the beginning of the play.

¹⁸ Illegible word in the manuscript.

This was after the first Gulf War, and the play is still valid. Whether the play concerns the Nazi Holocaust, an attempt to purify the nation, or the USA killing civilians in the Middle East, as long as the power struggles continue, the play will preserve its validity. In the first draft, Pinter changed the discussion of the East and the West as follows:

A: What sort of travel agency?

B: Mostly to do with ~~points West~~. No, ~~I don't mean that~~. I mean points East. Actually that's all crap. There's no East, there's no West. But he was a guide, you see. A guide.

A: A tourist guide?

B: Well in a way. ~~What he actually did was that he got on a train and tore a few babies from their screaming mothers.~~

The speech about caravanserais, signals, and petrol, with its political connotations, is omitted. It is limited to the East-West question. Moreover, the dialogue is completely omitted from the second draft.

In the handwritten manuscript, Devlin describes Rebecca's disease through a metaphor: "Can you imagine Wembley Stadium – England and Brazil – and not a soul in it? Not a soul in the stadium?". Rebecca is the only person witnessing the appalling murders and the Holocaust while the rest is ignorant of them. Even though nothing has happened to her and her friends (2005, p. 413), she carries the burden of the wrongdoings on behalf of mankind. However, in the final version, the metaphor is used to explain a world without a God (2005, p. 412). Moreover, there is a reference to Rebecca's sanity:

B: I know what you are doing.

A: What?

B: You're trying to save my sanity.

A: I often wonder who you think I am.

B: Oh you are probably my lover or something.

~~Or my husband or my father.~~

At first reading, one is appalled by Rebecca's memories, most of which seem incomprehensible. Mirroring Devlin's urge to learn more about her past, the reader questions the logic behind her narration. Rebecca's memories of a murderer, who is referred to as a lover, are at the border of sanity and the dialogue above is the only reference to her sanity in the manuscripts.

In the manuscripts of *Ashes to Ashes*, Pinter is more descriptive and the political references are more explicit, than in the published version. Rebecca carries the burden of on-going political catastrophes. She is not only the victim of the system but also, by being able to 'see' what has happened in the past, she gathers all the power in herself, as the source of knowledge to enlighten Devlin and the audience.

Conclusion

Pinter gives voice to the female characters, Bel, Maria, and Bridget throughout the creation process of *Moonlight*. Bel destroys Andy's dominance; Maria gains her own voice to give insight to the old days, and Bridget creates her own territory to issue drastic questions on death and life. From the passive, submissive woman in the *First Notes*, Bel transforms into a decisive, powerful character in the second draft. In contrast with Bel's rising power, Pinter reshapes Andy: by changing his use of language, he loses his physical power and transforms into an aggressive but weaker old man.

The creation process of *Moonlight* is significant as the play develops gradually from the first manuscripts to the drafts. Both the boys and Bridget, and Ralph and Maria become significant throughout the drafts. Although the isolation between the parent and the children is determined in the *First Notes*, it becomes more dominant in the drafts. From the handwritten manuscripts to the final draft of *Moonlight*, Andy loses his dominance over Bel, and the power struggle between the two characters becomes more complicated as Bel develops into a complex strong female figure. The power struggle between the couple, who continually challenge each other throughout the play, intensifies as the characters develop into more complex figures through Pinter's omissions. In the final version, through the pauses inserted in between Any and Bel's dialogues, Pinter allows the reader to question the reliability of the memory of the two characters who continually challenge each other. Pinter's use of pauses in the final version shows a shift from verbally and explicitly stimulating the reader or the audience to question the characters' reliability for a more implicit invocation through literary form which could be seen as a proof of Pinter's deliberate attempt to create a more obscure dialogue, exemplifying the Theatre of the Absurd.

In contrast with *Moonlight*, Pinter – to a striking degree – knew what *Ashes to Ashes* was going to be like, even in his first handwritten manuscripts. In *Ashes to Ashes*, the power struggle between Devlin and Rebecca exists even in the first

handwritten notes. Rebecca is the possessor of the knowledge that Devlin is ignorant of, and by his intense interrogation, he puts effort to gain control over that unknown past. In this play, Pinter was more concerned to use political references, and he is more descriptive at the first manuscript stage; therefore, the handwritten manuscript helps to comprehend the obscure meaning of the drafts. But, this research does not aim to understand the hidden meaning behind the plays through an examination of the play's drafts. On the contrary, it is research that is conducted to provide an insightful understanding and appreciation of Pinter's attempt at creating a modernist, postmodernist or even a metamodernist (post-1980s) language through his deliberate omissions and alterations to create ambiguity and uncertainty in meaning that transforms his play into a riddle awaiting to be solved by the audience.

In the first draft of *Ashes to Ashes* – where the characters are still referred to as “A” and “B” – Pinter cuts unnecessary sentences and words, and rarefies his dialogues by creating straightforward sentences. The second draft, incorporating these corrections, is the same as the final published version. In the manuscript, moreover, Pinter works on the characters, firstly identifying Devlin with the monster and then differentiating the two. Devlin reveals himself as Rebecca's lover both in the manuscripts and in the first draft. Nonetheless, Devlin and Rebecca's relationship is not defined explicitly in the second draft and in the final version; thus, the audience is left to solve the riddle. Moreover, the lover is declared dead only in the manuscript.

As this archival work proves, Pinter in the manuscripts of *Ashes to Ashes* and *Moonlight* uses a more elaborate language endowing the reader with a better understanding of the power relations and the political references behind the plays. Throughout the creation process of both plays, Pinter eliminates the repetitious words, emotional reactions and explanations. By use of the pauses and the omissions in the sentences, each of the plays transforms into a riddle which is hard to be solved by the audience. The plays gain their intentional ambiguity, and become evocative, suggestive and extraordinarily powerful. Pinter's handwritten manuscripts and the drafts involve precious information that enlightens the ambiguities. But, more important than that, the creation process of the plays highlights how Pinter from more explicit political or explanatory notes, through omissions, transforms his plays into more implicit modernist texts that encourages the audiences' collaboration in the meaning-making process and consolidates his

position as a continuation of Brecht's Epic Theatre tradition, and actualizes the *Verfremdung* effects even more powerfully than Brecht.

References

- Andrews, J. (2012). Harold Pinter. In S. Nicholson (Ed.). *Modern British Playwriting: The 1960s*, (pp. 161-189). London: Methuen Drama.
- Aragay, M. (2005). Pinter, politics and postmodernism (2). In Peter Raby (Ed.). *The Cambridge Companion to Harold Pinter* (2nd ed.), (pp. 283-296). Cambridge: Cambridge University Press.
- Billington, M. (1997). *The Life and Work of Harold Pinter*. London: Faber and Faber.
- Dukore, B. F. (1982). *Harold Pinter*. London: The Macmillan Press (pp. 58-85).
- Esslin, M. (1960). The Theatre of the Absurd. *The Tulane Drama Review*, 4(4), 3-15.
- Esslin, M. (1992). *Pinter: The Playwright*. London: Methuen Drama.
- Esslin, M. (2000). Harold Pinter: from *Moonlight* to *Celebration*. In F. Gillen and S. H. Gale (Eds). *The Pinter Review: Collected Essays 1999 and 2000* (pp. 23-30). Tampa: The University of Tampa Press.
- Fredric, J. (1984). Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism. *New Left Review*, 146, 53-92.
- Gale, S.H. (2014). *Sharp Cut: Harold Pinter's Screenplays and the Artistic Process*. Lexington: The University Press of Kentucky.
- Gillen, F. (1993). Whatever Light is Left in the Dark?: Harold Pinter's *Moonlight I*. In F. Gillen, & S. H. Gale (Eds). *The Pinter Review: Collected Essays 1992 and 1993* (pp. 31-37). Tampa: The University of Tampa Press.
- Grimes, C. (2004). Harold Pinter's *Ashes to Ashes: The Criminality of Indifference and the Failure of Emphaty*. In L. Kane (Ed.). *The Art of Crime: The Plays and Films of Harold Pinter and David Mamet* (pp. 71-84). London: Routhledge.
- Pinter, H. *Moonlight*. Box 34, The Pinter Archive, The British Library, London.
- Pinter, H. *Moonlight*. Box 35, The Pinter Archive, The British Library, London.
- Pinter, H. *Ashes to Ashes*. Box 67, The Pinter Archive, The British Library, London.
- Pinter, H. (2005). *Moonlight*. *Plays* 4, 315-387. London: Faber and Faber.
- Pinter, H. (2005) *Ashes to Ashes*. *Plays* 4, 389-433). London: Faber and Faber.

- Harle, M. (2015). "Cinema's First Domestic Epic": Tracing "The Proust Screenplay" in Harold Pinter's Archive. *Literature/Film Quarterly*, 43(4), 263–275.
- Merritt, S. H. (1994). The Harold Pinter Archive in the British Library. In F. Gillen, & S.H. Gale (Eds.), *The Pinter Review Annual Essays 1994* (pp. 14–53). Tampa: University of Tampa Press.
- Quigley, A. (2005). Pinter, politics and postmodernism (I). In P. Raby (Ed.). *The Cambridge Companion to Harold Pinter* (2nd ed.) (pp. 283-296). Cambridge: Cambridge University Press.
- Renton, L. (2001). *Pinter and the Object of Desire: An Approach Through the Screenplays*. Oxford: Legenda Main.
- Wilcox, Z., & Andrews, J. (2021). "Our Beginnings Never Know Our Ends": Archiving Harold Pinter at the British Library. *The Harold Pinter Review*, 5(1), 88-106.

Summary

Martin Esslin emphasizes that "instead of being in suspense as to what will happen next, the spectators are, in the Theatre of the Absurd, put into suspense as to what the play may mean. This suspense continues even after the curtain has come down" (1960, p. 14). In accordance with Bertolt Brecht's *Verfremdung* effects, alienating the audience from the characters and urging him/her to think, question and respond to the events or the dialogues taking place on stage, Pinter's plays — with all the obscurity and uncertainty the characters are caught in — endow their audiences with more than enough tools to become subjects in the meaning-making process of his plays. No matter whether Pinter's works are categorized as modernist through his transformation of the audience into subjects or just like more recently categorized as postmodernist in the works of Austin Quigley and Mireia Aragay (2009), what enables Pinter to be categorized as both is the obscurity of the language that he uses, and particularly in case of postmodernism, just like Fredric Jameson's assertion of the "breakdown in the signifying chain" (1984, p.71), the broken correlation between the signified and signifiers in the dialogues that Pinter uses, creates the effect of ambiguity in his works. Pinter, in parallel to these definitions, states that "If I'm being explicit I'm failing" (qtd in Knowles, 2009, p. 75). Considering how important the creation of ambiguity and uncertainty in Pinter's plays is, this essay focuses on the creation process of the Theatre of the Absurd in Pinter's *Moonlight* and *Ashes to Ashes* by examining the handwritten and type scripted manuscripts available in the Harold Pinter Archive at the British Library (UK).

The creation process of *Moonlight* is significant as the play develops gradually from the first manuscripts to the drafts. Both the boys and Bridget, and Ralph and Maria become significant throughout the drafts. Although the isolation between the parent and the children is determined in the *First Notes*, it becomes more dominant in the drafts. From the handwritten manuscripts to the final draft of *Moonlight*, Andy loses his dominance over Bel, and the power struggle between the two characters become more complicated as Bel develops into a complex strong female figure. The power struggle between the couple intensifies as the characters develop into more complex figures through Pinter's omissions. In the final version, through the pauses inserted in between Any and Bel's dialogues, Pinter allows the reader to question the reliability of the memory of the two characters who continually challenge each other. Pinter's use of pauses in the final version shows a shift from verbally and explicitly stimulating the reader or the audience to question the

characters' reliability for a more implicit invocation through literary form which could be seen as a proof of Pinter's deliberate attempt to create a more obscure dialogue, exemplifying the Theatre of the Absurd.

In contrast with *Moonlight*, Pinter – to a striking degree – knew what *Ashes to Ashes* was going to be like, even in his first handwritten manuscripts. In this play, Pinter was more concerned to use political references, and he is more descriptive at the first manuscript stage; therefore, the handwritten manuscript helps to comprehend the obscure meaning of the drafts. But, this research do not aim to understand the hidden meaning behind the plays through an examination of the play's drafts. On the contrary, it is research that is conducted to provide an insightful understanding and appreciation of Pinter's attempt at creating a modernist, postmodernist or even a metamodernist (post-1980s) language through his deliberate omissions and alterations to create ambiguity and uncertainty in meaning that transforms his play into a riddle awaiting to be solved by the audience.

In the first draft of *Ashes to Ashes* – where the characters are still referred to as “A” and “B” – Pinter cuts unnecessary sentences and words, and rarefies his dialogues by creating straightforward sentences. The second draft, incorporating these corrections, is the same as the final published version. In the manuscript, moreover, Pinter works on the characters, firstly identifying Devlin with the monster and then differentiating the two. Devlin reveals himself as Rebecca's lover both in the manuscripts and in the first draft. Nonetheless, Devlin and Rebecca's relationship is not defined explicitly in the second draft and in the final version; thus, the audience is left to solve the riddle. Moreover, the lover is declared dead only in the manuscript.

As this archival work proves, Pinter in the manuscripts of *Ashes to Ashes* and *Moonlight* uses a more elaborate language endowing the reader with a better understanding of the power relations and the political references behind the plays. Throughout the creation process of both plays, Pinter eliminates the repetitious words, emotional reactions and explanations. By use of the pauses and the omissions in the sentences, each of the plays transforms into a riddle which is hard to be solved by the audience. The plays gain their intentional ambiguity, and become evocative, suggestive, and extraordinarily powerful. Pinter's handwritten manuscripts and the drafts involve precious information that enlightens the ambiguities. But, more important than that, the creation process of the plays highlights how Pinter from more explicit political or explanatory notes, through omissions, transforms his plays into more implicit modernist texts that encourages the audiences' collaboration in the meaning-making process and consolidates his position as a continuation of Brecht's Epic Theatre tradition, and actualizes the *Verfremdung* effects even more powerfully than Brecht.

THE PECULIAR PAIN OF LOSS IN ANNE ENRIGHT'S *THE GATHERING**

ANNE ENRIGHT'İN TOPLANTI ROMANINDA
KAYBA ÖZGÜ ACI KAVRAMI

Selen AKTARİ SEVGİ

Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı
Ana Bilim Dalı, saktari@baskent.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 11 Nisan 2023
Kabul edildiği tarih: 5 Ağustos 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 11 April 2023
Date accepted: 5 August 2023
Date published: 25 December 2023

Anahtar Sözcükler

Afekt; Anne Enright; Keder; Kayıp;
Yas; Toplantı; Travmatik Bellek

Keywords

Affect; Anne Enright; Grief; Loss;
Mourning; The Gathering; Traumatic
Memory

DOI

10.33171/dtcfergisi.1280789

Abstract

Anne Enright's The Gathering (2007) is based on the painful testimony of the protagonist-narrator Veronica Hegarty, who tries to cope with the memories of her brother who, having fallen victim to child abuse, commits a tragic suicide. Veronica's fragmented narrative reflects a de-ontologised subjectivity which is disrupted by the affect of grief. By referring to Jean-Luc Nancy's and Eugenie Brinkema's theoretical discussions on writing, subjectivity and grief, this article argues that Veronica's writing process is non-therapeutic and her mourning process is undialectical because her intense biological experience of grief fails to be unloaded by linguistic signification and reveals that writing cannot access the truth of the body. The affect of grief, represented as biological experiences in Veronica's mourning process, is closely connected to the peculiar pain of loss underlined, though left unexplained, by Freud in his discussion of mourning and melancholia. Freud writes about a physical pain rather than a mental pain that is experienced at the loss of a loved object. In the novel, the portrayal of the biological aspect of loss with an emphasis on the concept of peculiar painfulness also contributes to the understanding of the contemporary approach to loss with its productive attributes. The depiction of Veronica's peculiar pain also draws attention to the issue of child abuse in Irish society and leads its readers to develop an ethical concern.

Öz

Anne Enright'ın Toplantı adlı eseri, Veronica Hegarty'nin erkek kardeşinin istismara uğramasına tanıklık etmesi ile ilgili travmatik çocukluk anılarını ve kardeşinin trajik intiharıyla baş etme çabalarını sunan acı verici anlatısına dayanmaktadır. Veronica'nın öz bütünlüğü olmayan anlatısı ontolojisi çözülmüş ve keder afektiyle dağılmış bir öznellik yansıtır. Bu makale, Jean-Luc Nancy'nin ve Eugenie Brinkema'nın yazma, öznellik ve keder üzerine olan kuramsal tartışmaları çerçevesinde, Veronica'nın hissettiği kederin yoğun biyolojik deneyiminin dil ile temsil edilemez oluşundan ve yazının da beden gerçeğine erişememesinden dolayı, Veronica'nın yazma sürecinin iyileştirici ve yas sürecinin de diyalektik olmadığını iddia eder. Veronica'nın yas sürecinde yaşanan biyolojik deneyimler olarak temsil edilen keder afekti, Freud'un, yas ve melankoli üzerine çalışmasında yer alan, vurguladığı ancak ayrıntılı olarak açıklamadığı kayba özgü acı kavramıyla yakından ilişkilidir. Freud bu kavramıyla sevilen objenin kaybında yaşanan düşünsel bir acıdan çok fiziksel bir acıdan bahseder. Eserde, kaybın biyolojik yönünün, kayba özgü acı üzerinde durularak betimlenmesi, kaybın yaratıcı özellikleriyle ele alınmasına yol açan yeni yaklaşımlara da katkıda bulunur. Veronica'nın kayba özgü acısının tasviri, İrlanda toplumunu, çocuk istismarı sorunu hakkında politik farkındalık ve etik sorumluluk olarak eyleme geçirmeyi amaçlar.

* This article is a revised and expanded version of the paper presented at the "10th International IDEA Conference: Studies in English" held at Boğaziçi University in İstanbul, Turkey, on April 14-16, 2016.

Introduction

Anne Enright's 2007 Man Booker Prize winner *The Gathering* presents thirty-nine-year-old Veronica Hegarty's attempt at writing a testimony of the traumatic childhood memory of her brother Liam's being sexually abused by the landlord of her grandmother at the age of nine and of her emotional crisis due to his tragic suicide at the age of forty. At the beginning of the novel, Veronica announces her intention of writing down the summer she spent with Liam at her grandmother Ada's house. She declares that this traumatic event, which she needs "to bear witness to", is an "uncertain event [,] a crime of the flesh" (Enright, 2007, p. 1). While she tries to recollect and represent this unsettling memory, she also struggles to come to terms with Liam's suicide, which, she believes, has its "seeds" (Enright, p. 13) in this molestation. Veronica's confessional account of the past, characterised by traumatised repetitions and half-remembered scenes, "may be false memory" (Enright, p. 144) as she suggests, but her distorted and restless process of recalling her memories is yet woven around the familial wound of child sexual abuse infecting the Hegartys through four generations.

The title of the novel, *The Gathering*, refers to the wake of Liam, which gathers Veronica, her mother and siblings in Dublin. Liam, whose suffering finds its expression in his excessive drinking, fills his pockets with stones and drowns himself in Brighton. Veronica's purgatorial quest for the truth starts with her flying to Brighton to retrieve Liam's body. By relying on flashbacks, Veronica starts rewriting the story of the dysfunctional family of the Hegartys starting from 1925 with her grandparents' marriage up until 1998, to the funeral of Liam. On the verge of a nervous breakdown, Veronica immerses herself in writing and drinking, isolates herself from her two daughters and her husband, suffers from insomnia and drives aimlessly all around the city. Veronica's fragmented narrative blends not only past and present, fact and fiction, but also the individual and the public, the historical and the biological by extending the individual trauma to a national one in order to address the issue of child sexual abuse in Irish society. Through Veronica's unreliable, but unambiguously painful account of Liam's being a victim of molestation, Enright unveils a national trauma in Irish context "with its child abuse scandals—and their systematic concealment—involving church - and state-run institutions that have attracted a torrent of media attention since the mid-1990s" (Harte, 2010, p. 187). In "Modes of Witnessing and Ireland's Institutional History", Pine et al. claim that the systemic abuse of children in Industrial Schools and the

Catholic Church throughout the twentieth century had not been recognised until May 2009, when Taoiseach Bertie Ahern acknowledged the institutional child abuse in Ireland. They draw attention to the “*fictionalised works, ... investigative books, ... individual memoirs of survivors ... seeking to make the public realise the extent of the abuse of children in Industrial Schools*” (Pine, Leavy, Keane, Casserly, and Lane, 2020, pp. 278-9) and to the documentaries, broadcasted by the radio and the TV, which reached a wider audience that have triggered the public response to the child abuse. Pine et al. believe that these attempts at making child abuse visible through documentaries, artistic and literary works created “*the cultural context that led to Ahern’s apology*” (p. 281). Thus, *The Gathering*, set in 1998, was written within such a cultural and historical atmosphere and therefore it cannot be separated from this political context. In this respect, *The Gathering* not only does revolve around the Hegarthys’ gathering for the funeral of Liam and Veronica’s attempt at gathering evidence for her repressed memories, but it also bids the whole nation to assemble around an ethical action that should put a stop to the abuse of the vulnerable. Veronica’s painful recollection of the past and her determination to write it down derive from her need to know the truth about Liam’s abuse and suicide, to reconnect with her damaged family and to reconstruct her collapsed subjectivity. Her preoccupation with writing is evident when she expresses that she spends her nights awake writing. Building a narrative framework on first-person perspective that strives to relate trauma for therapeutic purposes is a common fictional technique that highlights the connection between suffering and the relieving power of writing. However, in *The Gathering*, this writing process does not bring about healing or end in consolation. Its uncertain and dismantling narrative construction, stemming from Veronica’s ruptured memory as well as her biologically experienced grief, offers “*different possibilities of closure*” (Ganteau, 2015, p. 71) but not a renewal.

What Veronica presents to its readers is, in Jean-Luc Nancy’s terms, an act of “*exscription*”, that is, body-writing. Nancy’s definition of ontology has its roots in the material presence of the body and perceives the self as the body of sense, which forms the affective dimension of existence. He claims that “[*b*]y inscribing significations, we exscribe the presence of what withdraws from all significations, being itself” (Nancy, 1993, p. 339). Irving Goh explains this self as “*being-in-exteriority*” in relation to the concept of exscription as follows:

No matter how agile our minds, how dexterous our writing technics, that sense by and large escapes our meaning-making or signifying capacities and strategies at the moment of its passage, and after too,

as is often the case. In other words, all our attempts to inscribe it generally fail, and they do so on two counts: first, they fail to inscribe it at the very moment it passes; second, they fail to inscribe it in a precise and comprehensive (or even total) manner (2019, p. 1081).

As the body is anchored in senses and it is this corporeality which makes it exist, human experience is bound to the presence of sense which inherently functions beyond meaning-making processes. Exscription, like sense itself, moves in “*all directions beyond our determination [and] pertains to that aspect of our body which we fail to represent or even articulate, the presence of which, however, we cannot fail to feel*” (Goh, pp. 1081, 1083). Within this framework, this article argues that Veronica’s testimony fails, not in the sense of its lack of capacity to represent the truth, but in the sense of failing to provide linguistic signification of her traumatic memory and the therapeutic effect of writing due to the affect of grief she is immersed in. In relation to her unreliable account of her memories, Carol Dell’Amico marks that

Veronica never lies; as readers, we believe in Veronica even if we might not necessarily believe the truth of her statements: she never asks us to believe that her speculations are true and the force of her conviction and the depth of her pain and suffering carry us along (2010, p. 62).

On a figurative level, *The Gathering* depicts Veronica’s desire to regain her subjectivity through writing what she remembers obsessively. On a narrative level, it presents a self-reflexive writing process of the ineffable, that is, the materiality of grief, while it simultaneously shows that writing cannot access the truth of the body. In order to understand the treatment of grief as an affect in the novel, it is important to explore the theoretical development of mourning and melancholia and their reception in the contemporary context.

The Peculiar Painfulness of Loss

Jean-Michel Ganteau claims that “most influential novels, over the last two decades, have been elegies, or at least have been dominated by elegiac strategies” (2015, p. 71) and he counts *The Gathering* as one of them. Referring to Jahan Ramazani’s seminal work on the modern elegy, in which Ramazani claims that modern poets criticise the traditional elegy genre for its tendency “*to translate grief into consolation*” (1994, p. 3) and therefore they adopt “melancholic” mourning rather than normative mourning instead, Ganteau argues that *The Gathering* also works on the “*elegy template*” and “*is more concerned with chronicling melancholia than mourning*” (2015, pp. 72, 74). It portrays a melancholic mourning that “*rejects any*

acceptance of loss and makes loss permanent and pathological, impossible to be forgotten" (Ganteau, p. 74). According to Freud, the distinction between normative mourning and melancholia is that, in mourning, the libido strives to detach from the loved object that is lost. In melancholia, however, one feels a loss is being experienced but cannot understand clearly what has been lost (Freud, 1957b, p. 245). In this view, *"melancholia is in some way related to an object-loss which is withdrawn from consciousness, in contradistinction to mourning, in which there is nothing about the loss that is unconscious"* (Freud, 1957b, p. 245). Thus, melancholic mourning is a kind of mourning that is *"unresolved, violent, and ambivalent"* (Ramazani, 1994, p. 4).

Eugenie Brinkema, in *The Forms of the Affects*, emphasises that in "Mourning and Melancholia", Freud also differentiates mourning from melancholia by underlining its processual, dialectical and durational nature after loss. Freud's definition of mourning as *"a normal emotion"* has a positive nature in the sense that the mourner works through mourning to realise that the loved object does not exist anymore and participates in a *"processual and durational"* (Brinkema, 2014, p. 57) labor that results in the libido's detachment from the lost object and the redirection of its attachment elsewhere. In this respect, *"[m]ourning has an expiration date"* and it *"ultimately sets one free"* whereas melancholia signifies a state of grief in which the melancholic remains attached to the lost object in *"an expanded duration"* (Brinkema, p. 57). In this regard, *"melancholia is the pathological, morbid, problematic version of mourning"* (Brinkema, p. 57). Melancholia acts like an open wound which drains the ego of its psychic energy because, initially, the introjection of and, then, the identification of the melancholic with the missing object leave no energy for other purposes and attachments (Brinkema, p. 58). Melancholia thoroughly consumes the subject. However, both states share a common ground in relation to loss, defined by Freud as a *"peculiar painfulness"* (Freud, 1957a, p. 169), which cannot be ignored. In "Anxiety, Pain and Mourning" Freud admits that, in his study on mourning and melancholia, he has left one feature of mourning, its peculiar pain, unattended. He argues that in common speech the psychological pain of loss is mostly associated with physical pain because *"the intense cathexis of longing ... creates the same economic conditions as are created by the cathexis of pain which is concentrated on the injured part of the body"* (Freud, p. 171).

Brinkema claims that it is this peculiar painfulness, which is lost in approaches to mourning and melancholia over the decades following Freud's theoretical account of them. Besides, she asserts that in the later twentieth century, melancholia's painful and affective dimension is replaced by a productive trait. The mental pain of melancholia is perceived as a positive potential for artistic creativity. Because of its "*never-ending negotiation or relationship with the missing thing*", melancholia (Brinkema, 2014, p. 66) turns into an agent of collective "*politics and ethics of not forgetting*" (Brinkema, p. 66) as well as a rich site for discussions of memory and history. In this view, melancholia leaves its private psychic territory and establishes connection with the remains rather than the loss and therefore promises political and ethical productivity for constructing a better future. Thus, in relation to this definition of melancholia, "*the work of mourning*" acquires a negative aspect due to its being a processual labor that comes to signify "*forgetting, non-commemoration, even the apolitical and ahistorical*" (Brinkema, p. 66).

However, Brinkema draws attention to the theoretical loss of peculiar painfulness in the discussions of melancholia and mourning. According to her, such a theoretical perspective revealed above completely ignores Freud's insistence on the peculiar painfulness of loss. She says, "*In place of the 'peculiar painfulness' of mourning, it is now a peculiar painlessness that centers post-Freudian discourses of loss: mourning made melancholia, or mourninchoia, has been dialecticized, and it has been anesthetized, deprived of the intensity of its affective force*" (Brinkema, 2014, p. 71). She terms this shift in contemporary grief discourse by combining two terms mourning and melancholia as "*mourninchoia*", which implies a blending rather than an opposition between these two liminal experiences and she names this peculiar painfulness grief. According to her, grief resides outside "*the relational dimension of loss*" (Brinkema, p. 71). It is not situated in the process of working through, which is based on the investment of energy on the lost object and then the withdrawal of this energy from it. Since grief is the peculiar painfulness of the experience of loss, it does not promise a dialectical illumination for the future.

As is discussed above, both Ramazani and Brinkema observe the collapse of the boundaries between mourning and melancholia in the later twentieth century and detect a tendency to experience mourning in a perpetual state of melancholia. They highlight this tendency in the terms they coin, melancholic mourning and mourninchoia, respectively. These definitions can offer a possibility of reconciliation because they disregard the intensity of affective grief. *The Gathering* embodies the

peculiar painfulness of grief and shows that healing cannot take place because Veronica feels this grief as a pain in her body and cannot detach herself from the lost object, Liam. Sarah C. Gardam notes that Veronica's narrative can be perceived "as a mere therapeutic narrative" and "an attempt to neutralize the traumatic memories" (2009, p. 99) on a first read, which relates the protagonist's painful effort of writing to cope with her brother's sexual trauma and deal with his suicide. However, Veronica's narrative does not offer a therapeutic relief through writing. On the contrary, it presents the intensity of grief through biological descriptions so that the reader is also overwhelmed by the grief she experiences. Her grief unravels her subjectivity, and thus instantly disrupts the neutralisation of her traumatic memories. Her depressive state is observed in her developing the habit of drinking after Liam's suicide. "It is the only way [she] know[s] to make the day end" (Enright, 2007, p. 38). She remembers how Liam's "drinking was an existential statement ... There was certainly nothing metabolic about it" (Enright, p. 55). Her inability to detach herself and mourn for the lost object is overtly expressed, when she declares that she "has lost something that can not be replaced" (Enright, p. 11).

The strictly demarcated boundaries of Veronica's self are annihilated when she imagines herself as one with Liam at two main liminal states of existence: birth and death. First, she imagines herself as an embryo in her mother's womb: "There were eleven months between me and Liam. We came out of her on each other's tails; one after the other ... Sometimes I think we overlapped in there, he just left early, to wait outside" (Enright, p. 11). Then, she visualizes Liam's death and feels "the lapping around [her] waist of black salt water" (Enright, p. 76) as if she were the one who walked into the sea off Brighton coast. Thus, Veronica's traumatic loss splits her subjectivity and resists the mourning process. As Ana-Karina Schneider says, "until she has mourned for her brother, her self fails to become completely structured" (2014, p. 214). This structurelessness, which is aesthetically mirrored in the narrative voice of Veronica at different ages, in disintegrated narration of uncertain memories and events, in non-chronologically entangled plotlines, and in the oscillation between invention and truth, stems from the peculiar painfulness, that is, the affect of grief that Veronica is experiencing.

Representations of the Affect of Grief in *The Gathering*

In *The Gathering*, Enright employs *grief* as affect at a personal level as is observed in the representation of Veronica's loss of her beloved brother and at a social level as is observed in the conveyance of a biological narrative in order to evoke the

same affect in her readers to draw attention to the concealment and the denial of child sexual abuse observed in post-Independence Ireland. In addition, the portrayal of Veronica's peculiar pain, her grief, aims to urge Irish society to follow a course of action on the problem of child abuse with political awareness and ethical responsibility.

Brinkema lists the changes of meaning in the history of the word grief by focusing on its etymology and finds the peculiar painfulness Freud highlights in its etymological roots. She indicates that grief meant "*hurt, harm, mischief or injury ... a bodily injury, a physical pain or discomfort ... before its very late definition of 'mental pain, distress, or sorrow' that dates from about 1350*" (Brinkema, 2014, p. 72). From the very beginning of the novel, Enright's commitment to the presentation of the affective state of grief is overt in the representation of Veronica's pain for Liam's suicide. Veronica's grief also performs this initial meaning of grief as biological hurt and thus as peculiar painfulness experienced at a loss when Veronica visits her mother to tell her that Liam is dead and try to console her "*in deference to a grief that is biological, idiot, timeless*" (Enright, 2007, p. 11). Since affect signifies a system of biological operations which precedes awareness and cognition and disturbs the boundaries of the self, destabilizes the unity of the being and then opens up a space for a possibility to reconstruct subjectivity anew, grief presented here does not reach a cognitive level yet. It is not a response given upon a dialectical, meaningful chain of thought or awareness but it annihilates the strictly demarcated boundaries of the subject. Such aspect of affect can be observed in Veronica's words as follows:

I am a trembling mess from hip to knee. There is a terrible heat, a looseness in my innards that makes me want to dig my fists between my thighs. It is a confusing feeling – somewhere between diarrhoea and sex – this grief that is almost genital (Enright, 2007, p. 7).

As is observed in this quotation, Veronica's grief "*points to the affect's peculiar, separate, apart aspect that is opposed to all that is common, shared, or shareable*" (Brinkema, 2014, pp. 73-4). In fact, her unique pain in reaction to her brother's loss, which is depicted as genital above, dates back to the peculiar curiosity of physical pain she explored in her body when she was a child. She remembers how she "*practised with [her] own wounds and scabs, and was taken, each time, by the brightness of the red on the white toilet paper*" (Enright, 2007, p. 129). She also recalls another moment when she tries "*acupuncture on [her] thigh, testing the depth of the needles as they went through fat and meat to the cartilage or the bone*" (Enright, 2007,

p. 129) with childish curiosity. Veronica's obsession with writing her personal and familial past, and her restless effort to represent both her physical and psychological pain in words can also be regarded as a mature version of her childhood play with wounds. At the very beginning of the novel, she admits that what she writes "*are stories, night thoughts, the sudden convictions that uncertainty spawns [,] ... ravings, more like*" (Enright, 2007, p. 2). She also highlights that she is "*lay [ing] them out in nice sentences, all my clean, white bones*" (Enright, 2007, p. 2). Her association of writing process with the material body is observed in this quotation. She thinks that children can understand and feel what pain is only when they grow up, but until then, "*they experiment with it*" (Enright, 2007, p. 129) with great interest, not being able to grasp it fully. In this sense, her attempt at narrating her painful memories are also experimental, which is evident in her fragmented narrative style as is discussed earlier. She is experimenting with words in order to represent, and then understand her own pain like she did with her bodily wounds during her childhood. Yet, she still cannot grasp the meaning of them because she thinks that she does not "*know the truth*" or "*how to tell the truth*" (Enright, 2007, p. 2). However, she continues to play this childhood game in her adulthood, which shows that both her physical and psychological wounds play an essential role in her relentless struggle for expressing herself.

Her sexual relationship with her boyfriend, Michael Weiss, in her teenage years also hints at her association of pain with sexuality. She "*hack[s] away [her] inner leg, with a biro of all things ... running through the ineffectual lines with his kitchen knife*" (Enright, 2007, p. 130). She still "*remember[s] the coolness of the cut*" (Enright, 2007, p. 130). This scene in which Veronica learns physical pain through injuring her body - her thighs and inner part of her legs - during her summer holiday at her grandmother's house, the summer when Liam becomes the victim of molestation and during her relationship with Michael, whom Liam has got along very well with, shows how Veronica's experience of pain is established in her personal history. The grief she feels for Liam's death is associated with her childhood physical pain which is described as genital and in that sense very peculiar: "*This is how we all survive*", announces Veronica, "*We default to the oldest scar*" (Enright, 2007, p. 97). Liam's death becomes Veronica's wound that drains all her life energy and sends her back to the memory of her childhood scars because this is the way she knows and feels what pain is. She cries out: "I am the one who loved him most" (Enright, 2007, p. 11), which indicates her deep attachment to Liam. Thus, Veronica's grief annihilates her boundaries and makes her body a site of mere grief. Now that Liam is gone, Veronica

evades any tactile experience. This is indicated in her attempts at isolating her corporeality from the other bodies around her. She refuses to have sex with her husband; her daughters' affectionate touching discomforts her; when she tells her mom that Liam is dead, she cannot touch her and calm her down; she cannot hold her sister Kitty's hand when Kitty cries in pain for her brother's death; she feels overwhelmed when her family members touch her at Liam's funeral:

I have been so much touched these last few days. Everyone wants a bit of me. And it has nothing to do with what I want, or what my body might want, whatever that might be – God knows it is a long time since I knew (Enright, 2007, p. 244).

Veronica struggles hard to detach her body from other bodies and to remain attached to her loss. Such closeness to the lost object throws Veronica into a state of subject-in-crisis and blurs the boundaries of her subjectivity and she comes to identify with the missing object so much so that she even reaches a state of imagining herself as the one who has been molested. She cannot discern between her memories and reality. She feels that this scene plays itself out in her "*head where words and actions are mangled*" (Enright, 2007, p. 221) and she cannot tell whether it is true or not. She "*owe[s] it to Liam to make things clear – what happened and what did not happen*" (Enright, 2007, p. 223).

Veronica's blurred vision, which, in fact, stems from grief causes her to identify herself with her victimized brother. This second characteristic of grief as affect is defined by Brinkema as follows: "*grief darkens, it blackens; dim eyes, dusky heart – all such hurt is stygian*" (2014, p. 54). That is, the pain of loss also makes itself evident in relation to sight. The association of blindness with mourning's peculiar pain underlines the mourner's desperate seeking of the dead beloved in vain. The eyes separate themselves from the anguished body and they persistently look for the lost one around only to see absence. In a scene in which all the Hegartys gather for Liam's funeral in the family house and pay their respect to Liam's dead body in the coffin placed in the living room, Veronica listens to her siblings' conversation and watches them while they are making jokes and laughing. She suddenly hears Liam's contribution to these jokes in his own way and laughs at it for the first time in her narrative. "*I start to laugh and turn to catch him, but he is not there. He is dead. He is laid out in the next room*" (Enright, 2007, p. 209). As is observed in this scene, Veronica's eyes seek for her lost object in vain. She hallucinates Liam as the revenant.

She turns to see the presence of Liam's absence. His ghostly presence over the text shows Veronica's attachment to the lost object that she cannot mourn.

This uncertainty, disorientedness, incoherency and non-straightforwardness that dominate Veronica's testimony are main characteristics of a trauma narrative as well as the signification of the loss of any meaning-making process under the attack of affects on which material dimensions of identity are based. As Veronica tries to write and represent the moment Liam was abused by her grandmother's landlord, she gradually loses her contact with the outside world. As Denell Downum argues, "*Her own trauma of witnessing, combined with her inability to protect her brother or to testify to what she saw, animates the guilt, anguish, and compulsive repetition that torment her throughout the novel*" (2015, p. 82). The impact of trauma prevents her from participating in meaning-making processes and she relies on her bodily symptoms to assert her existence. She says: "*I pause as I write this, and place my own hand over my face, and lick the thick skin of my palm with a girl's tongue. I inhale. The odd comforts of the flesh. Of being me*" (Enright, 2007, p. 146). In this scene, Veronica is pursuing her senses imbued with grief in order to reach out to herself. She yearns to go back to her ordinary state, the essence, the body which is formed of senses, as Nancy conceptualizes. As Laura Sydora indicates, "*Veronica must cease to be a stranger in her body, and rediscover the origins of her flesh in order to render it visible*" (2015, p. 259). However, in order to identify with her body, she needs her brother. Liam himself becomes a precondition for this ontological process.

Brinkema identifies a third aspect of grief by constructing its etymological intimacy with "grever" which means "*afflict, burden, oppress*" and with "gravare" in Latin which also means "*to ... make heavy*" both of which derive from "*gravis*" that means weighty (2014, p. 73). She explains the weight of grief as "*a pressure on the body, a dragging the body down to earth like gravity, a vector of invisible force pulling down and down further still*" (Brinkema, p. 73). In her opinion, contemporary discourses on loss have forgotten the special pain of sorrow by not only "*dialecticizing of mourning and the anesthetizing of sorrow's special pain*", but also ignoring "*the heavy, gravitational weightiness, of the affect*" (Brinkema, p. 73). The emphasis on this aspect of grief and its signification by gravity is observed in *The Gathering* especially in the image of falling. Enright ends her novel with Veronica's following remarks: "*Then again, I have been falling for months. I have been falling into my own life, for months. And I am about to hit it now*" (2007, p. 261). The last words show the whole narrative of Veronica is based on this gravitational sorrow reflecting the feeling

of falling. However, at the same time the indication that she is falling into her own life implies the possibility of closure in the near future. *The Gathering* presents a grief that is undialectical which remains at that peculiarly painful dimension of loss with its strong emphasis on the material, the biological and the corporeal in anguish, and the splitting of subjectivity, but it also establishes its relation to the contemporary discourse of melancholic mourning by implying the possibility for healing and for subject formation. Such a shift is perceived, when grief is carried on to the social level. Veronica regrets that she could not understand Liam had suffered from abuse before “hearing about what went in schools and churches and in people’s homes” on the radio or in the newspapers. She admits that “[i]t went on slap-bang in front of me and still I did not realise it” (Enright, 2007, p. 173). When the issue of child sexual abuse is uncovered on the media eventually, the individuals have started to confront with it in their private lives.

Since she is under the attack of peculiar pain and cannot fight against her loss, she does not act and demand solution to the question of child abuse at this point in her life. “*This is what shame does. This is the anatomy and mechanism of a family – a whole fucking country – drowning in shame*” (Enright, 2007, p. 168). In this respect, Liam’s victimization and his suicide act as a revelation of what happened to the Irish nation (Ganteau, 2015, p. 77). His ghostly presence becomes an ethical tool that haunts Veronica’s biological history: “*What is written for the future is written in the body*” (Enright, 2007, p. 163). Thus, when Veronica strives to find a future for her complete subjectivity in her body, she also maps out a future for the historical body as well.

According to Ganteau, after rejecting conventional representations of mourning and consolation, the novel shows a “*wavering of intent*” when all the family members sing Liam’s favourite song with tears in their eyes on the day of Liam’s funeral and most particularly when they meet Liam’s secret child, Rowan, an indication of “*consolation from grief and promise of resurrection*” (2015, p. 82). Veronica’s dissolved boundaries urge a yearning in her to merge with Liam through the body of his son: “*I want Rowan. I yearn for him ... My skin wants him*” (Enright, 2007, p. 244). Her longing for the lost object is also described in physical terms.

Subjectivity is biological and Veronica’s shattered subjectivity knows no distinction between the self and the other. Although she thinks that she has “*never been to a happier funeral*” (Enright, 2007, p. 248), she cannot surrender to the regenerative power of life. This is observed in the last scene of the novel, when she

dreams about having a baby at the airport trying to find her way back home. She talks to her husband in her inner mind and tells him that she already knows the name of the baby, implying that she will name him after Liam. Yet, she also confesses that *“this is not what I want most I just want to be less afraid. That’s all”* (Enright, 2007, pp. 260-261).

At the beginning of the novel, when she was too much burdened with grief, Veronica cried out once for calling for an end to procreation. However, now, Veronica’s pondering on having a baby hints at the possibility of her becoming a part of life again. Yet, she cannot overcome her fear. Her momentary decision of having a boy-child from her husband and naming him after her brother reveals her desire to mould Liam into a part of her body through pregnancy. Christian symbolism used in the names of Veronica and Liam is also another emphasis on Veronica’s suffering and her inability to separate herself from Liam. Veronica, the woman who wiped Christ’s face on Golgotha, is believed to receive the imprint of Christ’s face on the cloth she wiped his face with. In her interview with Enright, Hedwig Schwall implies that Veronica is trying to *“catch a vera icon, a true image of her dead brother”* (2008, p.16) by trying to provide a testimony for his trauma that lies beneath his suicide. Liam, on the other hand, *“is the lost one, the scapegoat. In a very original sense, he is the sacrificial boy”* (Schwall, 2008, p.19). Behind her intention of having a baby and naming him after Liam, Veronica wants to save and revive her brother and also to give him another life that he can restart all over again by being protected from harm by Veronica herself. Veronica has rediscovered her origins in flesh; now, there is at least the possibility of finding her way out of this grief again through her flesh, through pregnancy, if she can overcome her fear.

Conclusion

In conclusion, the peculiar pain Veronica feels over her loss locates her at a threshold where the boundaries between subject and object are blurred, and turns her into a subject-in-crisis that cannot uphold its borders. It can be claimed that *The Gathering* is a novel of grieving which has its representational roots in the loss of a beloved one as well as in the traumatic memory. The central notion introduced by Veronica’s announcement: *“(h)istory, like grief and belief, is only biological”* (Enright, 2007, p. 162), binds the biological affect to the dialectical melancholic mourning on the narrative level. We witness Veronica’s peculiar pain as well as her melancholic mourning which still keeps her attached to her lost object, Liam.

Another aspect that should be emphasized is that Veronica's repressed childhood memory of Liam's molestation returns, as is discussed earlier, when she starts to hear about widespread child abuse cases in Ireland unearthed by various forms of media. Veronica could make the connection between her childhood memory and Liam's suicide only when the issue of child abuse in institutions was made visible and speakable. She says:

Over the next twenty years, the world around us changed and I remembered Mr. Nugent. But I never would have made that shift on my own – if I hadn't been listening to the radio, and reading the paper, and hearing about what went on in schools and churches and in people's homes. It went on slap-bang in front of me and I still did not realise it (Enright, 2007, p. 173).

This is also how *The Gathering*, as a literary text, creates an ethical and political awareness in its readers because Veronica's traumatic history foreshadows a collective history. As Downum argues, "*The Gathering can be thought of as a form of testimony that, though fictional, speaks to the lived experiences of survivors of Ireland's collective childhood trauma*" (2015, p. 84). This intention is echoed throughout the subjective narrative moulded in the biological terrain in order to evoke the affect of grief in the social body of Ireland. Firstly, by equating history and biology, the material and the cognitive, Enright attempts to urge Irish society to follow a course of action on the problem of child abuse with political awareness and ethical responsibility. Then, by representing melancholia on the personal level, she introduces Irish society to "*a dimension of bodily suffering*" (Shepherdson, 2008, p. 83), which might "*gather*" the Irish around a communal work of mourning that might offer the possibility of healing at the national level as well.

References

- Brinkema, E. (2014). *The forms of the affects*. Durham and London: Duke University Press.
- Dell'Amico, C. (2010). Anne Enright's *The Gathering*: Trauma, testimony, memory. *New Hibernia Review*, 14(3), 59-73. doi: 10.1353/nhr.2010.0014
- Downum, D. (2015). Learning to live: memory and the Celtic Tiger in novels by Roddy Doyle, Anne Enright, and Tana French. *New Hibernia Review*, 19(3), 76-92. doi:10.1353/nhr.2015.0044
- Enright, A. (2007). *The Gathering*. London: Vintage.

- Freud, S. (1957a). Inhibition, symptom, and anxiety. J. Strachey (Ed. & Trans.). *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. X, pp. 77–179). London: The Hogarth Press.
- Freud, S. (1957b). Mourning and melancholia. J. Strachey (Ed. & Trans.). *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (Vol. XIV, pp. 237–258). London: The Hogarth Press.
- Ganteau, J-M. (2015). *The ethics and aesthetics of vulnerability in contemporary British literature*. New York, NY: Routledge.
- Gardam, S. C. (2009). “Default[ing] to the oldest scar”: a psychoanalytic investigation of subjectivity in Anne Enright’s *The Gathering*. *Études Irlandaises*, 34(1), 99-112. doi: 10.4000/etudesirlandaises.2590
- Goh, I. (2019). Exscription, or the sense of failure: Jean-Luc Nancy, Tecuciztecatl, and Édouard Levé. *MLN*, 134(5), 1080-1097. doi: 10.1353/mln.2019.0113
- Harte, L. (2010). Mourning remains unresolved: trauma and survival in Anne Enright's *The Gathering*. *Lit: Literature Interpretation Theory*, 21(3), 187-204. doi: 10.1080/10436928.2010.500590
- Nancy, J-L. (1993). *The birth to presence* (B. Holmes et al., Trans.). Stanford, California, CA: Stanford University Press.
- Pine, E., Leavy, S., Keane, M., Casserly, M., Lane, T. (2020). Modes of witnessing and Ireland’s institutional history. In E. Falci and P. Reynolds (Eds.), *Irish literature in transition: 1980-2020* (pp. 278-294). Cambridge University Press.
- Ramazani, J. (1994). *Poetry of mourning: The modern elegy from Hardy to Heaney*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Schneider, A-K. (2014). Skin as a trope of liminality in Anne Enright’s *The Gathering*. *Contemporary Women’s Writing* 8(2), 206-222. doi: <https://doi.org/10.1093/cww/vps028>
- Schwall, H. (2008). “Muscular metaphors in Anne Enright: An interview”. *The European English Messenger*, 17(1), 16-22.
- Shepherdson, C. (2008). *Lacan and the limits of language*. New York, NY: Fordham University Press.

Sydora, L. E. (2015). "Everyone wants a bit of me": historicizing motherhood in Anne Enright's *The Gathering*. *Women's Studies*, 44(2), 239-263. doi: 10.1080/00497878.2015.988512

Summary

This article explores Anne Enright's *The Gathering* (2007) by focusing on the representation of the peculiar painfulness of loss, a concept which was introduced by Freud in his study on melancholia and mourning, but has been ignored by the contemporary theoretical approaches to loss. The novel presents thirty-nine-year-old Veronica Hegarty's attempt at writing a testimony of the traumatic childhood memory of her brother Liam's being sexually abused by the landlord of her grandmother at the age of nine and of her emotional crisis due to the tragic suicide of him at the age of forty. At the beginning of the novel, the Veronica announces her intention of writing down the summer she spent with Liam at her grandmother's, Ada, house. While she tries to recollect and represent this unsettling memory, she also struggles to come to terms with Liam's suicide, which, she believes, has its cause in his being molested by the landlord of her grandmother. Veronica's confessional account of the past, characterised by traumatised repetitions and half-remembered scenes reflect her distorted and restless process of memory which is woven around the familial wound of child sexual abuse infecting the Hegartys through four generations.

Veronica's fragmented narrative blends not only past and present, fact and fiction, but also the individual and the public, the historical and the biological by extending the individual trauma to a national one in order to address the issue of child sexual abuse in Irish society. Through Veronica's unreliable, but unambiguously painful account of Liam's being a victim of molestation, Enright unveils a national trauma in Irish context. In this respect, *The Gathering* not only does revolve around the Hegarthys' gathering for the funeral of Liam and Veronica's attempt at gathering evidence for her repressed memories, but it also bids the whole nation to assemble around an ethical action that should put a stop to the abuse of the vulnerable. Veronica's traumatic recollection of the past and her determination to write it down derive from her need to know the truth about Liam's abuse and suicide, to reconnect with her damaged family, to reconstruct her collapsed subjectivity, and to find a therapeutic outlet for her unbearable pain. Building a narrative framework on first-person perspective who strives to relate their trauma for therapeutic purposes is a common fictional technique that highlights the connection between suffering and the relieving power of writing. However, in *The Gathering*, this writing process does not bring about healing or end in consolation. Its uncertain and disunifying narrative construction, stemming from Veronica's shattered memory as well as her biologically experienced grief, does not offer a renewal. This article argues that Veronica's testimony fails, not in the sense of its lack of capacity to represent the truth, but in the sense of failing to provide linguistic signification of her excruciating memory and the therapeutic effect of writing due to the affect of grief she is immersed in.

According to Eugenie Brinkema, the peculiar pain Freud mentions is the affect of grief which is experienced biologically. On a figurative level, *The Gathering* depicts Veronica's desire to regain her subjectivity through writing what she remembers, obsessively, day and night. On a narrative level, it presents a self-reflexive writing process of the ineffable, that is, the materiality of grief, while it simultaneously shows that writing cannot access the truth of the body. In order to understand the treatment of grief as an affect in the novel, this article focuses on the descriptions of grief in its embodied forms. *The Gathering* presents a grief that is undialectical which remains at that peculiarly painful dimension of loss with its strong emphasis on the material, the biological and the corporeal in anguish, and the splitting of subjectivity, but it also establishes its relation to the contemporary discourse of melancholic mourning by implying the possibility for healing and for subject formation. Such a shift is perceived, when grief is carried on to the social level. Thus, Enright employs *grief* as affect at a personal level as is observed in the representation of Veronica's loss of her beloved brother and at a social level as is observed in the conveyance of a biological narrative in order to evoke the same affect in her readers to draw attention to the concealment and the denial of child sexual abuse observed in post-Independence Ireland. In addition, the portrayal of Veronica's

peculiar pain, her grief, aims to urge Irish society to follow a course of action on the problem of child abuse with political awareness and ethical responsibility.

ÇOK İŞLEVLİ SÖZCÜKLERİN RUSÇADAN TÜRKÇEYE ÇEVİRİSİNDE KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR

CHALLENGES IN TRANSLATING MULTIFUNCTIONAL WORDS FROM RUSSIAN TO TURKISH

Nuray DÖNMEZ

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, Rusça Mütercim ve Tercümanlık Ana Bilim Dalı, nuray.donmez@selcuk.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 3 Temmuz 2023
Kabul edildiği tarih: 4 Eylül 2023
Yayınlanma tarihi: 25 December 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 3 July 2023
Date accepted: 4 September 2023
Date published: 25 December 2023

Anahtar Sözcükler

Çeviribilim; Çok İşlevli Sözcükler;
Sesbilim; Tonlama; İletişimsel Dil;
Sözlü İfadeler

Keywords

Translation Studies; Multifunctional Words; Phonology; Intonation; Communicative Language; Verbal Expressions

DOI

10.33171/dtcjournal.2023.63.2.3

Öz

Çeviri, dil öğrenim süresince başvurulan vazgeçilmez yöntemlerden biridir. Çeviri, öğrenme çıktılarının sağlıklı değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Bir dildeki sözlü veya yazılı bir metni başka bir dilde ifade etme ve bir üst evrede fikir, his ve duyguları da aktarabilme yetisi, çevirinin eşdeğerliğinin sağlanması açısından önemlidir. Rusçada yaygın olarak kullanılan çok işlevli sözcüklerin çeviri esnasında erek dile aktarımı zordur. Sahip oldukları sözlük anlamının dışında farklı anlamlara gelebilir ve cümlelerin farklı öğeleri olarak karşımıza çıkabilir. Çok işlevli sözcüklerin erek dilde kazandığı karşılığı netleştirmede tonlama ve buna bağlı olarak cümle içi bağlama göre kullanım, temel belirleyicilerdir. Duygunun sese ve beden diline yansıttığı tonlamada ses tonu (sesin alçaltılıp yükseltilmesi), beden hareketleri, jestler gibi unsurlar önemlidir. Tonlamanın yazıya aktarılması zordur. Sese dayanan bir söyleyiş kuralı olduğu için sözlü konuşmada karşımıza çıkar. Tonlama, söylenen ifadelerin/duyguların aktarımına netlik kazandırmak için başvurulan önemli bir dil unsurudur; ancak yazılı ifadede bağlama göre anlam kazanır. Çalışmada Rusçada sözlü ifadede işlevsellik kazanmış ve zengin bir anlam havuzuna sahip olan çok işlevli sözcükler, Türkçede edindiği anlamlarla edebî çeviriler üzerinden gösterilmektedir. Çalışmanın veri bütüncesini A. P. Çehov'un "İvanov" adlı oyunu oluşturmaktadır. Çehov'un öykülerinden ziyade oyununun seçilmesindeki başlıca gerekçe; piyeslerde konuşma dilinin yoğun kullanımının çok işlevli sözcüklerin incelenmesi açısından uygun bir malzeme ortaya koymasındır. Çalışma Ataol Behramoğlu'nun çevirmenliğinde 2002 yılında İş Bankası Kültür Yayınları ve Mehmet Özgül çevirmenliğinde 2006 yılında Cem Yayınevi'nden çıkan çevirilerle sınırlandırılmıştır. Bu çerçevede çalışmada amaç; çok işlevli sözcüklerin ve sözcük kalıplarının Türkçeye aktarımında Rusçadaki tonlama türleriyle edindiği anlam çeşitliliğini ve eşdeğerliğini edebî eserlerin çevirisi üzerinden göstermektir. Çalışmada sesbilimsel karşılaştırma, gözlem ve açıklama yöntemleri kullanılmıştır.

Abstract

Translation is one of the methods used in foreign language education. Translation method allows for a healthy assessment of learning outcomes. The ability to express an oral or written text in another language and convey ideas, feelings and emotions at a higher level is important in terms of ensuring the equivalence of translation. It is difficult to transfer the multifunctional words, which are widely used in Russian, to the target language through translation. They can have various meanings apart from their lexical meaning. The meaning of multifunctional words in the target language is clarified by taking into account the intonation and context. Elements such as the tone of voice (lowering and raising the voice), body movements and gestures are important in intonation, where emotion and feelings are reflected in the voice and body language. Intonation is difficult in written language. Since multifunctional words are based on sound, it is easier to translate them orally. Intonation is an important language element that adds meaning to the expressions and the emotions that these expressions include, but the intonation in written language is created within the context. In this study, multifunctional words which are used in spoken language and have rich meanings in Russian are examined through literary translations from Russian into Turkish. "İvanov" by A. P. Chekhov constitutes the corpus data of the present study. The main reason for choosing Chekhov's plays instead of his stories is that the former extensively utilizes spoken language, providing an appropriate source for analyzing multifunctional words. The study is limited to translations composed by Ataol Behramoglu published in 2002 by İşbank Cultural Publications, and by Mehmet Ozgul, published in 2006 by Cem Publishing. The aim of this study is to observe the transfer of multifunctional words, which have many meanings with the intonation types in Russian, into Turkish through the translation of literary works. Phonological comparison, observation and explanation methods have been used in the study.

Giriş

Rusça, gerek sözcük dağarcığı gerekse fonetik yapısı ve detaylı dilbilgisi kurallarıyla yabancılar için öğrenim aşamasında zorluk teşkil eden bir dildir. M. V. Lomonosov, “*Rus dilinin hiçbir Avrupa dilinde olmadığı kadar doğal bir zenginliği, güzelliği ve gücü*” (Rozental, Golub ve Telenkova, 2004, s. 4) olduğunu belirtir. Rus dili öğreniminde leksikoloji ve dilbilgisi gibi yazılı kuralların dışında dilin bütünleyici unsurları olan görsel ve işitsellik de büyük önem taşımaktadır. Dilin bu zenginliği, konuşma dilinin yanı sıra edebî dilde de sıkça kullanılan çok işlevli sözcüklerde karşımıza çıkar. Edebî eserlerin anlaşılmasında, Rusça-Türkçe sözlük içeriklerinin hazırlanmasında ve özellikle sözlü dilin aktarımında, bu sözcüklerin karşılığını bulmak zordur.

Çalışmalarında kimi Rus araştırmacılar biçimbirim açısından çok işlevli sözcükleri ele alırken, kimileri sözcük yapılarında çok işlevliliği, kimileri de ifadede çok işlevliliği inceler. Bu nedenle Rusçada çok işlevli sözcükler üzerine yapılan çalışmalarda farklı bakış açıları ve yorumlar karşımıza çıkar. V. A. Beloşapkova'nın editörlüğünde çıkan *Çağdaş Rus Dili (Sovremenniy Russkiy Yazık)*¹ adlı kitapta (akt. Syuy, 2003, s. 5), çok işlevli sözcüklerde bir sınıflandırmaya gidilir. Söz konusu sınıflandırmada çok işlevli sözcükler birincil (знаменательные), ikincil (служебные), farklı anlamlar taşıyan ikincil sözcükler ve sözcük grupları olmak üzere kategorilere ayrılır. Çok işlevli sözcük ve sözcük gruplarına где, ещё, какой, когда, лучше, надо же, просто, прямо, раз, сколько, скорее, так, там, такой, куда, пока, как, тут, тоже, только, а, вот, и, да, но, ну, хоть бы, ещё как, где там, какой там, лучше vd. örnek olarak verilebilir.

Rusçayı yabancı dil olarak öğrenen öğrenciler için bir metinde anlam karşılığını bulmada zorlanılan hatta bazen imkânsız görülen, bu nedenle de kimi zaman görmezden gelinmesi daha kolay olan çok işlevli sözcükler bir bariyer oluşturur. Bu sözcükler arasında “да, ну, же, ведь” gibi ilgeçler² de yer alır. Söz konusu ilgeçler tek başına kullanıldığında anlamını bulmak kısmen kolay olabilir; ancak да ну же!, ну что же, ну и что, всё-таки, как же, да нет gibi sözcük birleşimleriyle karşılaşıldığında ise bağlama başvurmadan erek dile çevirme aşamasında zorluk yaşanır. T. M. Nikolayeva “Anlatımda İlgeçlerin İşlevleri” (Funktsii Çastits v

¹ Современный русский язык

² L. Ç. Dalkılıç, “Rus Dilinde Kiplik Parçacıkları: Anlamı, Dildeki İşlevi ve Çeviri Sorunları Üzerine” başlıklı çalışmasında bu tür sözcükler için “kiplik parçacıkları” ifadesini kullanmıştır (2016, s. 167-198).

Viskazivani³ adlı çalışmasında ilgeçlerin dil içi önemine yönelik “İlgeçlerin çok işlevli oluşu, semantik yapılarının dağınıklığı, eş anlamlılık ve özgünlüğün bir arada var olması, herkes tarafından bilinen iki olguyu gerektirir: ilgeçler birbirini güçlendirmelidir (veya güçlendirilmelidir) ve anlamları çoğunlukla bağlama göre belirlenir” (akt. Syuy, 2003, s. 5) yorumunda bulunur.

Çok işlevlilik olgusu çok anlamlılık veya eş anlamlılık ile karıştırılmamalıdır. Sözcüklerin çok anlamlı veya eş anlamlılığını somutlaştırmak için sözcük öbeğine veya cümle içi bağlama bakmak yeterli olacaktır. Örneğin; кисть винограда: bir salkım üzüm, кисть руки: el bileği, студент идёт: öğrenci yürüyor/ geliyor/ gidiyor, дождь идёт: yağmur yağıyor, холодный душ: soğuk duş, холодный взгляд: soğuk bakış (Pankov, 2004, s. 117).

Sözcüklerin çok işlevli oluşu cümlelerin sözdizimsel yapısı, sözcük öbeği, tonlaması ve bağlamla anlamsal ilişkisi etkileşime girdiğinde, başka bir ifadeyle ilk sözlük anlamının dışında kullanıldığında kendini gösterir. Farklı öğelerde kullanımı olan çok işlevli sözcüklerin dil dizgesinde hangi ögenin yerini aldığını tonlama belirler. Özellikle Rusçayı yabancı dil olarak öğrenenler için sözlü dilde tonlama ve cümle içerisindeki bağlamına göre farklı anlamlar taşıyan ifadeler, anlamı karmaşıklaştırır. Bu nedenle çok işlevli sözcüklere geçmeden önce, Çehov’un oyun sanatı ve *İvanov* eseri üzerine genel bir bilgi vermek, ardından Rusçada cümlelerin merkezini belirleyen ve farklı düzeylerde karşımıza çıkarak sözcüğün ve cümle içerisinde taşıdığı anlamın farklılaşmasını sağlayan tonlama üzerinde durmak doğru olacaktır.

1. A. P. ÇEHOV’UN OYUN SANATI VE İVANOV

Çehov, öykü ve oyun türünde yarattığı eserleriyle dünya edebiyatının öne çıkan isimlerindedir. K. Stanislavski⁴, oyunlarının her aşamasının sahnelenmesini detaycı ve titiz bir yaklaşımla izleyen Çehov’un tiyatroya olan tutkusunu anlatırken “*Modele bakarak her şeyin nasıl görüneceğini zihninde canlandırmak yetenek gerektirir. Bu sahne duygusu Çehov’un özelliklerinden biriydi, doğası gereği bir tiyatrocuydu. Tiyatroyu seviyor, anlıyor, hissediyordu*” (Stanislavski, 2021, s. 34) der. Dram türünde yazılan ve dört perdeden oluşan *İvanov*, Çehov’un *Martı*, *Vanya Dayı*, *Üç Kız Kardeş*, *Vişne Bahçesi* oyunları ile elde edeceği Rus sahnesindeki o büyük sanatsal keşfe doğru giden yolda ilk ve önemli bir adımdır (Çehov, 2008, s. 38).

³ Функции частиц в высказывании

⁴ Konstantin Sergeyeviç Alekseyev Stanislavski Rus tiyatro oyuncusu ve yönetmendir. Çehov’un eserlerini sahneye taşıyarak ün kazanmıştır.

Yazarın görüşüne göre ise *İvanov* oyunu, geleneksel oyun yazarlarından farklı olmaya yönelik bir girişimdir. Kardeşi A. P. Çehov'a 24 Ekim 1887'de, oyunun bitiminden kısa bir süre sonra şöyle yazar;

... günümüz oyun yazarları oyunlarını yalnızca melekler, alçaklar ve soytarılarla doldururlar, gidin ve tüm Rusya'da bu unsurları bulun! Bulmaya bulursunuz da bir oyun yazarının ihtiyaç duyduğu kadarını değil. Orijinal olmak istedim. Ne tek bir kötü adam çıkardım ortaya ne de tek bir melek. Kimseyi suçlamadım, kimseyi haklı çıkarmadım ... (Çehov, 2008, s. 35).

Çehov'un sahnelenen ilk oyunu olan *İvanov*, 1887 yılında izleyicisiyle buluşur. İlk olarak Korş Tiyatrosu'nda sahnelenen oyun, Ekim - Aralık 1888'de St. Petersburg'daki Aleksandrinski Tiyatrosu'nda sahnelenmeden önce Çehov tarafından metne bir dizi düzeltme yapılır. Düzeltmelerin ardından komedi adeta drama dönüşür. Böylece oyunun tüm tarzı kökten değişime uğramış olur (Çehov, 2008, s. 37).

Çehov'un oyunları Türkiye'de ise ilk olarak 1920'lerin sonunda, modern Türk tiyatrosunun kurucusu Muhsin Ertuğrul'un İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda *Ayt*⁵ adlı piyesi sahneye koymasıyla başlar. Çehov'un herkesin ilgi duyduğu oyunlarından dördüncüsü olan *İvanov* (1970), Ataol Behramoğlu'nun çevirisiyle İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda sahnelenir ve yapımcılığını Hüseyin Kemal Gürmen üstlenir (Olçay, 2020, s. 114-116).⁶

Çalışmada çok işlevli sözcüklerin taşıdıkları anlamların ardından *İvanov* üzerinden örneklerle çevirileri incelenecektir. Oyunda çok işlevli sözcüklerin Türkçede kazandığı anlamlar Ataol Behramoğlu'nun çevirmenliğinde 2002 yılında İş Bankası Kültür Yayınları ve Mehmet Özgül çevirmenliğinde 2006 yılında Cem Yayınevi'nden çıkan çeviriler üzerinden anlatılmıştır. Son aşamada açıklama kısımlarında çeviri çözümlmelerine yer verilecektir.

⁵ Медведь

⁶1920'lerden 2000'lerin ilk on yılını kapsayan süreçte İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda Çehov'un oyunlarının sahnelenme aşamaları ve daha fazlası için bknz. Olçay, T. (2020). A. P. Çehov na Turetskoy Stsene. *Sotsiokulturnoye Prostranstvo Rossii i Zarubejya: Obşçestvo, Obrazovaniye, Yazık*, 9, 114-121.

2. TONLAMAMANIN İŞLEVSELLİĞİ

Tonlama, sözlü anlatım becerilerinin gelişiminde önemli bir işlev üstlenir. İfade ve duygularımızı ortaya koyarken kullandığımız dilin anlam bütünleyicilerinden / araçlarından biridir. Tonlamanın sözlü anlatım ile yakın ilişki içinde olması leksikoloji, dilbilgisi alanların yanı sıra yüz ifadeleri ve jestlerle de olan bağını ortaya koyar. S. İ. Ojegov, *Açıklamalı Rus Dili Sözlüğü* (Tolkoviy Slovar Russkogo Yazıka)⁷nde tonlamaya yönelik; telaffuz esnasında sesin tonunun yükselmesi veya alçalması / konuşmacının herhangi bir hissini yansıtan telaffuz tarzı, ton / bir müzik aletinin çalınırken çıkardığı doğru veya yanlış ses veya şarkı söylerken çıkan ses (Ojegov, 2005, s. 248) olmak üzere dört tanımına yer verir. Börekçi (2005, s. 187) ise dile göre az veya çok anlam ayırıcı işlevi olan “vurgu, tonlama, durak” gibi birimlere dil incelemelerinde “bürün” adı verildiğini ve ses bilimin bir alanı olarak önem kazandığını belirtir.

Rus dilinde farklı sözdizimdeki cümlelerin seslendirilmesi, belirli tonlama yapılarıyla ayırt edilebilmektedir. Tonlama yapısının bir merkezi vardır. Bu merkezle belirtmek istenen vurgulu hecedir. Rusçayı yabancı dil olarak öğrenenlerin cümlelerin gerçekten bir soru, ifade, istek ya da sitem vs. belirten bir cümle olup olmadığını anlamaları için vurgunun düştüğü merkez heceyi bilmeleri gerekmektedir. Tonlama merkezinin kayması durumunda cümlelerin anlamında farklılıklar oluşur (Taranuha, 2006, s. 585).

ВЫ БЫЛИ В театре? : Tiyatroda MIYDINIZ?

ВЫ БЫЛИ В театре?: SİZ mi tiyatroydaydınız?

ВЫ БЫЛИ В ТЕАТРЕ? :TİYATRODA mıydınız?⁸

Ye. A. Brizgunova ise tonlamayı şu şekilde betimler: Tonlama “konuşmacının ve dinleyicinin konuşma akışındaki bir ifadeyi ayırt ettiği ve amacı (anlatım, irade, soru) açısından karşılaştırdığı bir ses dil aracıdır” (Petrova, 2019, s. 332). Brizgunova'nın tonlamaya yönelik ortaya koyduğu sınıflandırma gerek kuramsal çalışmalarda gerekse yabancılara Rusça öğretiminde sıkça kullanılmaktadır.

Brizgunova'nın sınıflandırmasına yer veren çalışmalarda da belirtildiği üzere (Şevtsova, 2010; Taranuha, 2006) yedi tür tonlama yapısı mevcuttur: Birinci tonlama, sözcüğün ortasındaki sesli harfe düşen vurgu tonudur. Bildirim

⁷ Толковый словарь русского языка

⁸ Rusça kaynaklardan alınarak örneklendirmede kullanılan Türkçe cümlelerin çevirisi tarafıma aittir.

cümlelerinde ifadeyi tamamlayıcı rol oynar. Birinci tonlamada vurgunun düştüğü sesli harf kendisinden önceki ve sonraki sesli harflere kıyasla uzatılarak telaffuz edilir: Сегодня жарко¹: Bugün hava sıcak.

İkinci tonlama ortadaki sesli harf üzerine bir miktar artışla düşen vurgu tonudur. Sorgulayıcı / itiraz yansıtan sözcükler içeren sorularda uygulanır. İkinci tonlama itiraz, selamlama, şükran ve istek gibi ifadelerin duygusal bir renge büründüğü durumlarda karşımıza çıkar: Саша! Я так рад! Какими судьбами?²: Saşa! Seni gördüğüme çok sevindim! Seni buraya hangi rüzgâr attı?

Üçüncü tonlama önce yükselen ve ardından düşen vurgu tonudur. Sorgulayıcı sözcükler içermeyen sıradan sorular içindir. En belirgin özelliği soru sözcüğü olmadan tonlamayla soru cümlesi kurulabilmesidir: Вы были³ в театре?: Tiyatroya gittiniz mi?, Ты любишь³ плавать?: Yüzmeyi seviyor musun?

Dördüncü tonlama azalıp yükselen vurgu tonudur. Karşılaştırmalı sorularda kullanılır. Bunu sağlarken “a” (ya /ise/ peki) bağlacından faydalanılır. Bu yapıda soruyu sonuçlandıran cümlemin kısaltılması amacı güdüldü: Я иду. А Вы⁴? : Ben gidiyorum. Peki siz? / Siz de gidiyor musunuz? soru cümlesinin kurulmasındansa kısa cevap tercih edilir. Kısaltmaya gidilmediği durumlar da olabilir: -Ты купил⁴ словарь?: Sözlük aldın mı? -Да. : Evet. - А тетрадь тоже купил⁴? : Peki defter de aldın mı? Kısaca “Peki defter?” yerine eylemin de kullanımı tercih edilmiştir.

Beşinci tonlama artan, düz ilerleyen ve azalan vurgu tonlarının bir birleşimidir. Beşinci tonlamada vurgunun iki merkezi vardır: birinci merkezin sesli harfinde ton yükselir, ikinci merkezin sesli harfinde ise azalır. Cümledeki derecelendirmeyi ifade etmek ve pekiştirmek için “hangi?, nasıl?, ne kadar? (какой? / как? / сколько?)” gibi zamirler kullanılır. Genellikle ünlem cümlelerinde karşımıza çıkar: Какой⁵ сегодня день!: Bugün nasıl bir gün!, Какой⁵ вид!: Nasıl bir manzara!, Как⁵ хорошо!: Ne güzel!

Altıncı tonlama artan ve düz ilerleyen vurgu tonlarının bir birleşimidir. Bu yapının kullanım kapsamı; hem derecelendirme ünlemleri (Какой⁶ вечер тёплый!: Ne kadar ılık bir akşam!) hem de şaşkınlık ifadesini (Какие⁶ у них обычаи!: Nasıl adetleri var öyle!) belirtmekten ibarettir.

Yedinci tonlamada sonda sesli harf merkezinin eklenmesiyle bir ton birleşimi ortaya çıkar. Bu durum yedinci tonlamanın üçüncü tonlama ile arasındaki farktır. Bu yapı tariz⁹ kullanımı içerir: Какой⁷ он отличник!: Buna mı mükemmel

⁹ Tariz: Kapalı bir biçimde, dolaylı olarak söz söyleme, taşlama (www.tdk.sozluk.gov.tr).

diyorsunuz! Burada belirtmek istenen mükemmel bir öğrenci olmadığıdır (Taranuha, s. 585). Sözcüğü sözcüğüne çevrilmesi anlam kaybına neden olur.

Konuşmacı tonlamada ve seslendirmede karşısındaki kişinin de asıl seçtiği sözcük üzerine ilgisini çekmek isterse, o sözcükte vurguyu artırır: Ко мне пришёл брат. (а не к кому-то): Erkek kardeşim bana geldi (bir başkasına değil), Ко мне пришёл брат. (а не приехал на машине): Erkek kardeşim bana geldi (yürüyerek, araçla değil), Ко мне пришёл брат (а не сестра: Bana erkek kardeşim geldi (kız kardeşim değil).

Ye. A. Brizgunova'nın tonlamaya yönelik yapmış olduğu sınıflandırmada da belirtildiği üzere; cümledeki odak noktasının belirleyicisi olan ton, çok işlevli sözcüklerin erek dile çeviride kazandığı anlamda da önem arz etmektedir. Rusçada çok işlevli sözcük sayısı fazla olduğu için çalışma dokuz adet sözcük ile sınırlandırılmıştır.

3. ÇOK İŞLEVLİ SÖZCÜKLER

Temel eyleyeni insan olan çeviri, karmaşık ve çok yönlü bir eylemdir. Sadece bir dilden diğerine çeviriden bahsetmek yaygın olsa da Komissarov gerçekte çeviri sürecinin bir dilin başka bir dille yer değiştirmesinden ibaret olmadığını; farklı kültürlerin, kişiliklerin, farklı düşünce biçimlerinin, farklı edebiyatların, dönemlerin, gelişim seviyelerinin, geleneklerin, tutum ve davranışların çatıştığı bir alan olduğunu belirtir (Komissarov, 1999, s. 11).

A. V. Fedorov, *Genel Çeviri Kuramının Temelleri* (Osnovi Obşçey Teorii Perevoda)¹⁰ adlı kitabında kaynak ve hedef diller arasında üç temel dilbilgisi tutarsızlığı türünün tanımlanabileceğini belirtir. Bunlardan ilki; hedef dilde biçimsel bir dilbilgisi karşılığı olmayan bir unsurun kaynak dilde geçtiği / kullanıldığı durumlardır. Örneğin; Roman ve Germen dillerinde bir takının oluşu, belirli ve belirsiz takılar arasındaki fark, geçmiş zaman türleri gibi konuların Rusçada olmayışı vb. İkinci durum; çevrilen dilin, kaynak dilde biçimsel bir karşılığı olmayan ancak yine de her tür metinde kaçınılmaz olarak kullanılan öğeler içermesidir. Örneğin; fiil türleri, fiilin görünüş biçimi, fiillerin çekim sistemi, sıfat fiillerde geçmiş zamanda aktif yapının ve şimdiki zamanda pasif yapının Rusçada oluşu ancak Roman, Germen ve diğer dillerde olmayışı. Üçüncü durum ise; çevrilen dilde, kaynak dildeki dilbilgisi öğelerine karşılık gelen ancak işlevleri açısından onlardan farklı olan dilbilgisi

¹⁰ Основы общей теории перевода

öğelerinin olduğu durumlardır (Fedorov, 2002, s. 1989-1990). Çok işlevli sözcükler de Rusçadan başka bir dile çeviri aşamasında zorluk teşkil eden öğeler arasında yer almaktadır. Bunun başlıca nedeni çok işlevli sözcüklerin Türkçe dilbilgisi yapısında tek bir başlık altında yer almamasıdır. Diller arası bu farklılığın temelinde Rusçada tonlama ve vurgunun ön planda olması yatmaktadır.

Rus dilinde çok işlevlilik kavramı son derece belirsizdir. Günümüzde birçok dilbilimcinin çalışmasına konu olsa da çalışmalarda farklı dilbilimsel olgular kastedilir. Çok işlevlilik farklı düzeylerdeki dil birimlerin özelliklerindedir. Bazı araştırmacılar biçimbirimlerin (morfem) çok işlevliliğini, bazıları da sözcüklerin çok işlevliliğini (sözcük biçimlerini) konu edinirler. Kimileri de ifadelerin çok işlevliliğini ortaya çıkarır. Çok işlevlilik bazen dar bazen de geniş kapsamda ele alınır. Cümlelerin öğelerinden olan çok işlevli sözcükler farklı sözdizimlerde farklı anlamlar taşırlar. Bir sözcük biçiminin çok işlevliliği; sözdizimsel yapı, sözcenin sözcüksel bileşimi, tonlama ve bağlamla anlamsal bağlantılar etkileşime girdiğinde ve sözcenin bir parçası olarak anlamı değiştirdiğinde kendini gösterir (Pankov, 2004, s. 115). Örneğin; «Ещё⁴ как?» (ekleme) ve «Ещё как²!» (değerlendirme); «Ну³ опоздает.» (kaygı) ve «Ну опоздает¹.» (önemsizlik); «Вот³ ещё!» (itiraz) ve «Вот ещё⁴!» (ekleme) (Syuy, 2003, s. 1).

Çalışmada Rusçadaki çok işlevli sözcüklerin sözcüksel ve sözdizimsel yapılarının Türkçedeki eşdeğerlikleri belirlenmiş ve ortaya konmuştur. Çalışmada yer alan farklı düzeylerdeki örneklerin seçiminde tarafımda kurulan cümlelerin dışında çoğunlukla bilgi ağı olan Rusça Ulusal Derlemi¹¹ sitesinden, bunun yanı sıra *Suç ve Ceza* eserinin Rusçasından ve A. V. Veliçko'nun (2018, s. 184-200) editörlüğünde çıkan *Dilbilgisi Kitabı* (Kniga o Grammatike)¹²'nden yararlanılmıştır. Çalışmanın uygulama alanı için A. P. Çehov'un *İvanov* (2008, s. 1-38) adlı oyunu seçilmiştir. Çalışmaya veri bütüncesi olarak Çehov'un öykülerinden ziyade oyununun seçilmesindeki başlıca gerekçe; piyeslerde konuşma dilinin yoğun kullanımının çok işlevli sözcüklerin incelenmesi açısından uygun bir malzeme ortaya koymasıdır.

¹¹ Rusça Ulusal Derlemi adlı bilgi sisteminin oluşum aşamasından kullanım alanlarına kadar detaylı bilgi içeren çalışma için bkz: Dalkılıç, L. Ç. (2015). Rusça Ulusal Derlemi: Oluşumu, Amacı ve Perspektifleri, *Turkish Studies*, 10/10.

¹² Книга о грамматике

3.1. Çok İşlevli Sözcüklerin Kullanım Alanları ve Çeviri Çözümlemeleri

3.1.1. Лучше

Çok işlevli sözcüklerden biri olan “лучше”, tonlama farkına göre eylemin daha kaliteli bir şekilde yapılmasını öneren “daha iyi” veya “iyi olur” anlamlarına gelebilir.

Опыта у неё больше, работает она лучше ² , но получать будет меньше. Daha fazla tecrübesi var, daha iyi çalışıyor ama daha az para alacak.	Работает лучше ² ! (mukayese: daha iyi çalışıyor) örneğinde “iyi” (хорошо) zarfının mukayese derecesi olan “daha iyi” kullanılmıştır.
Ты лучше читай ² , себя и меня не задерживай. Okusan iyi edersin, kendini de beni de alı koyma.	Лучше читай ² ! (tercih: okusan iyi olur) örneğinde söz konusu eylemi yapsan daha iyi olur anlamında tercih sunma, başka bir eylemin gerçekleşme isteği (boş durmaktansa oku) ve tavsiye söz konusudur.

Örnek 1

	Кайнак Метин	Аçıklана
	Ну, распелась... Жениха бы ей лучше подыскала... (Çehov, 2008, s. 11)	
E.M.1 ¹³	Амма да дөктүрдүн хаа... Бу лаflары саралайасағына, она бир коча булсан дага ийи едериин...(s. 43)	Тавсияде булунма, конушан кишинин терцихи сөз конусудур. Икinci тонлама, кендисинден сонра кулланилан сөзүктедир.
E.M.2	Кадини өве өве гөклере чикардин ама она доғру дүзгүн бир коча булсайдын дага ийи олмиз мийди? (s. 86)	

¹³ A. Behramoğlu'nun çevirisi için E.M.1, M. Özgül'ün çeviri için ise E.M.2 kısaltmaları kullanılmıştır.

Örnek 2

	Kaynak Metin	Açıklama
	И неужели вы думаете, что вы лучше всех? (Çehov, 2008, s. 5)	
E.M.1	Kendinizi herkesten daha mı iyi sanıyorsunuz yani? (s. 30)	Bu cümlede “iyi” zarfının mukayese derecesi ikinci tonlamaya örnektir. Eleştiri içeren bir ifade cümlesi içerisinde yer almaktadır.
E.M.2	Kendinizi herkesten üstün mü görüyorsunuz yoksa? (s. 71)	

Örnek 3

	Kaynak Metin	Açıklama
	Вы лучше скажите мне по чистой совести: понимаете вы себя или нет! (Çehov, 2008, s. 35)	
E.M.1	Elinizi vicdanınıza koyup söyler misiniz bana, acaba davranışlarınızın farkında mısınız? (s. 98)	“лучше” kullanımı çeviriye yansıtılmamıştır. Cümlenin anlamı herhangi bir kayba uğramamıştır. Tavsiye içeren cümleyi “elinizi vicdanınıza koyup söylemeniz daha iyi olur” şeklinde erek dile aktarmak çeviri önerisi olarak sunulabilir.
E.M.2	Elinizi vicdanınıza koyun da söyleyin, acaba kendinizi yeterince tanıyor musunuz? (s. 151)	

3.1.2. Вот

Вот ещё

<p>– Скажи, пожалуйста, откуда ты это узнал и почему тебя это так интересует?</p> <p>– с видимым волнением спросил Раскольников.</p> <p>– Ну вот ещё! Почему меня интересует! Спросил!.. А узнал я от Порфирия, в числе других. Впрочем, от него почти все и узнал (Dostoyevski, 2006, s. 395).</p> <p>-Bunu nereden öğrendiğini söyler misin lütfen ve bu neden seni bu kadar ilgilendiriyor?” diye sordu Raskolnikov gözle görülür bir heyecanla.</p> <p>-Neden mi! Neden mi beni ilgilendiriyor! Soruyorsun bir de! Porfiri’den ve başkalarından öğrendim. Üstelik ondan hemen hemen her şeyi öğrendim.</p>	<p>Вот ещё¹: beyan / bildirme / söyleme.</p>
<p>Прибавьте к этому обязательную физическую нагрузку: фитнес, плавание в течение первых 2-3 месяцев – и всё будет в порядке. И вот ещё² что. Если уж бросили, по возможности держитесь от курящих в стороне: по последним данным, пассивное курение ещё более опасно, чем предполагалось ранее (RUD).</p> <p>Buna zorunlu fiziksel aktiviteyi ekleyin: ilk 2-3 ay fitness, yüzme. Böylece her şey yoluna girer. Başka bir şey daha var. Sigarayı bıraktıktan sonra mümkünse sigara içenlerden uzak durun: Son verilere göre pasif içicilik sanıldığından çok daha tehlikeli.</p>	<p>*Вот ещё²: güçlü bir işaret etme ve ekleme (ilave).</p>
<p>А вот ещё! Тут ещё есть!</p> <p>Bir de şu! Burada bir de şu var!</p>	<p>*Вот ещё⁴: Sıralarken eklemek için kullanılır.</p>

-Да ты влюблена в него! - Вот ³ ещё! (Сууу, 2003: 8) -Она ашкын! -Daha neler!	*Вот ³ ещё: Olumsuz değerlendirme veya sohbet ettiği kişiyle diyalog esnasında hem fikir olmama, itiraz etme.
---	--

Вот где

Вот где ² эта больница? Никак не могу найти. Hastane nerede? Bir türlü bulamıyorum.	Sitem etme söz konusudur.
Вот ² где эта больница! Нашел. Nihayet hastanenin nerede olduğunu buldum.	Hedefe ulaşma anlamı içerir.
Вот где ⁶ эта больница? Hastane neredeydi?	Hatırlama çabası söz konusudur.
Вот где ⁴ эта больница! Nerede bu hastane!	Memnuniyetsizlik ve sitem vardır.

Вот как

Вот как ² это слово произносится? Bu sözcük nasıl telaffuz edilir?	“Kak” zarf sorusu olarak kullanılmıştır.
Вот ² как это слово произносится! Bu sözcük işte böyle telaffuz edilir.	“Kak” eylemin başarılı bir şekilde yerine getirildiğini vurgulamak için kullanılmıştır.

Вот почему

Вот почему ² он не звонил? Neden aramadı?	“почему” soru sözcüğünün birinci anlamı olan “neden” anlamında mı kullanıldığını yoksa gerekçelendirme anlamı mı taşıdığı ilk olarak vurgunun hangi sözcük üzerinde olduğundan, ikinci olarak ise vurguyla bağlantılı olarak cümledeki sonundaki noktalama işaretinden anlaşılır. Her iki kullanımı da örneklerde görmek mümkündür.
Вот ² почему он не звонил! Aramama sebebi buymuş.	

“Вот” un aşağıda yer alan diğer örneklerinde de aynı kullanım söz konusudur.

Вот куда

Вот куда ² он пропал? Nerelere gitti /kayboldu?
Вот ² куда он пропал! Nerelere kaybolduğu belli oldu.

Вот в чём

Вот в чём ² дело? Sorun nedir?
Вот ² в чём дело! Sorun buymuş.

Вот какой

Вот какой ² у нее характер? Nasıl bir karaktere sahip?
Вот ² какой у нее характер! Nasıl bir karakteri olduğu belli.

Вот откуда

Вот откуда ² она пришла?
Nereden geldi?
Вот ² откуда она пришла.
Nereden geldiği belli oldu.

Вот кто

Вот кто ² сказал?
Kim söyledi?
Вот ² кто сказал!
Demek o söylemiş.

Вот что

Вот что ² он написал в письме?
Mektuba ne yazdı?
Вот ² что он написал в письме!
Mektuba yazdığı buydu.

Örnek 4

	Kaynak Metin	Açıklama
	“Анюта, жаль мне этого человека!” Вот как, а вы... (Çehov, 2008, s. 17)	
E.M.1	“Anyuta, bu adam çok üzüyor beni!” O böyleydi işte. Ya siz... (s. 57)	“Как” soru sözcüğünün “вот” ile birlikte düz cümlede kullanımı söz konusudur. Burada “жаль” kelimesinde anlam kayması vardır. Söyleyen kişinin konuşmada bahsedilen kişiye karşı duyduğu merhameti / acıma hissini belirtmek için kullanılmıştır.
E.M.2	“Anyuta, bu adam beni çok üzüyor.” O böyle konuşurdu, oysa siz... (s. 103)	

Örnek 5

	Kaynak Metin	Açıklama
	Иванов. Ну, вот ещё, Шуручка! (Çehov, 2008, s. 16).	
E.M.1	İvanov: Şuroçka, daha neler! (s. 54).	Olumsuz değerlendirme, şaşkınlık, hemfikir olmama, itiraz içerir. Üçüncü tonlama kullanımına örnektir.
E.M.2	İvanov: Daha neler? (s. 100).	

Örnek 6

	Kaynak Metin	Açıklama
	Авдотья Назаровна. И найду! В гроб, грешница, не лягу, а ее да Санечку замуж выдам!.. В гроб не лягу... (Вздых.) Только вот где их найдешь нынче, женихов-то? Вой они, наши женихи-то, сидят нахохлившись, словно петухи мокрые!.. (Çehov, 2008, s. 11).	
E.M.1	Avdotyia Nazarovna: Bulacağım da! Onu ve Saneçka'yı evlendirmeden tabuta girmek yok!.. (İçini çeker). Gel gelelim güvey nerde hani? Şu güveylere bakın, tüyelerini teleklerini kırmış, ıslak horozlar gibi oturup duruyorlar!.. (s. 43).	“где” soru sözcüğünün yanına “вот” sözcüğünün eklenmesi birinci çevirmen tarafından çeviriye “hani” olarak aktarılmıştır. İkisinin birlikte kullanımı “nerede” sözcüğüne vurgu yapılması gerektiğini belirtir. Çevirmen de bunu yansıtmıştır. İkinci çevirmen soru cümlesini düz cümle olarak çeviriye aktarmıştır. Anlam kaybı yoktur.
E.M.2	Avdotyia: İsterse koca da bulurum Onu da Saneçka'mı da evlendirmeden tabuta girmek yok! Korkmayın, bu işleri yapmadan gömüte girmeyeceğim! (İçini çeker). Hoş, güvey bulmak da kolay değil bu devirde. Şu güvey adaylarına bir bakın, tüyelerini- teleklerini dürmüşler, ıslak horozlar gibi oturuyorlar yerlerinde! (s. 87).	

Örnek 7

	Kaynak Metin	Açıklama
	Вот что, Николаша... Я знаю, ты станешь браниться, но... уважь старого пьяницу! (Çehov, 2008, s. 22).	
E.M.1	Bak ne diyeceğim... Biliyorum, kızacaksın... fakat... kırma ihtiyar bir sarhoşu (s. 69).	“Вот что” anlatılan konuya giriş cümlesi olarak kullanılmıştır. Söylenecek sözleri hatırlama anlamı içermektedir.
E.M.2	Öyleyse dur, sana ne diyeceğim... Biliyorum, bana kızacaksın, ama kızma bu ihtiyar аууаша! (s. 117).	

3.1.3. Какой

Какой ² там театр? Oradaki hangi tiyatro / nasıl bir tiyatro?	Yöneltilen soru.
Какой там театр ⁴ ?	Mukayese sorusu.
Какой ⁶ там театр?	Tekrar sorma.
Какой там театр ³ ?	Yanıt üzerine isteği tekrarlama.
Какой ⁵ там театр!	Nitel olumlu veya olumsuz değerlendirme.
Какой там театр ⁶ !	Nitel olumlu veya olumsuz değerlendirme.
Какой там театр ⁷ !	Nitel olumlu veya olumsuz değerlendirme.
Какой ⁷ там театр!	Nitel olumlu veya olumsuz değerlendirme.
Какие ² у неё глаза? Gözleri nasıl?	Yöneltilen soru.
Какие ⁵ у неё глаза ¹ ! / Какие у неё глаза ⁶ ! Şu gözlerine bir bakın!	Nitel değerlendirme. Hayranlık belirtmektedir.
Какие ⁷ у неё глаза! Gözleri nasıl öyle! (Güzel değil anlamında).	Olumsuz değerlendirme (veya konuştuğu kişiyle hem fikir olmama).

Anlamı belirlemede vurgu başat rol oynar. “Какой” burada çok işlevli sözcük olmasının yanı sıra cümlede belirtilen durumu destekleyici görev üstlenir. Başka bir ifadeyle destekleyici sözcük olarak kullanılır.

“Какой там театр?” sorusu farklı anlamlara gelebilir. “Tiyatro” cümlede “Hangi tiyatro?” anlamında kullanıldığında tiyatronun bulunduğu binayı, yeri veya türünü belirtmek için kullanılabilir. “Nasıl bir tiyatro?” tiyatroyu nitel olarak değerlendiren “güzel, iyi, güzel değil, kaliteli” gibi cevapların beklendiği bir soru da olabilir.

Örnek 8

	Kaynak Metin	Açıklama
	Анна Петровна. Скажите, какой тон... К вам этот тон совсем не идет (Çehov, 2008, s. 2).	
E.M.1	Bu nasıl ses tonu böyle... Bu ses tonu size hiç yakışmıyor (s. 23).	“Nasıl” sıfat sorusu düz cümlede kullanılmıştır. Ses tonuna yönelik olumsuz bir değerlendirme olduğu ardından kullanılan cümle ile netlik kazanır.
E.M.2	Bu ne biçim konuşma tarzı böyle? Bu tarz konuşma size yakışmıyor (s. 63).	

Örnek 9

	Kaynak Metin	Açıklama
	Какой уничтожающий взгляд... (Çehov, 2008, s. 20).	
E.M.1	Ne kahredici bir bakıştı (s. 65).	Bakışa yönelik olumsuz bir değerlendirme yapıldığını öncesinde “kahredici, yıkıcı, kırıcı” vb. anlamlar taşıyan sıfatın kullanımdan anlarız.
E.M.2	Şuna bakın, ne kahredici bir bakış! (s. 112).	

Örnek 10

	Kaynak Metin	Açıklama
	И какая там новая жизнь? Я погиб, безвозвратно! Пора нам обоим понять это. Новая жизнь! (Çevoh, 2008, s. 33).	
E.M.1	Hangi yeni hayat? Geri dönülmez biçimde mahvolmuş bir adamım ben! Artık sen de bunu anlamalısın. Yeni bir hayat! (s. 93).	Yeni bir hayatın mümkün olmadığından bahsedilmektedir. Olumsuz bir değerlendirme söz konusudur. Sonrasında kullanılan cümleler bu görüşü destekler niteliktedir.
E.M.2	Hangi yeni yaşamdan söz ediyorsun? Ben geri dönülmez biçimde mahva sürüklenmiş bir adamım. Artık sen de bunu anlamalısın. Yeni bir yaşamış! Tüh! (s. 145).	

3.1.4. Ещё**Ещё как**

<p>-Решить эту задачу можно разными способами. Во-первых с помощью сложения.</p> <p>-Ещё⁴ как?</p> <p>-Ещё с помощью умножения (Pankov, 2004, s. 503).</p> <p>-Bu soru farklı şekillerde çözülebilir. İlk olarak toplayarak.</p> <p>-Başka nasıl?</p> <p>-Bir de çarparak.</p>	<p>Ещё⁴ как?: Ekleme. Konuşma esnasında numaralandırarak veya karşılaştırarak belirttiğimizde söz konusu eyleme ekleme yaparak kullanırız. “Как” zarf sorusu eyleme yönelik kullanıldığı için bu çok işlevli sözcük yapısı eylem çeşitliliğinde ekleme yaparken karşımıza çıkar.</p>
<p>Есть тут одна ассоциация, и эта ассоциация в дальнейшем ещё срабывает, да ещё как²! (RUD)</p> <p>Burada bir dernek var ve bu dernek gelecekte hem de nasıl işe yarayacak!</p>	<p>Ещё как²! : Bir eylemi veya durumu güçlü bir şekilde belirtme. Burada sesli harf “a”nın olduğu vurgu merkezi uzatılarak okunur. Ещё как²! bir şeyin çok miktarda olduğunu belirtir. Türkçeye “hem de nasıl!” şeklinde aktarılabilir.</p>

Ещё какой / какая / какое / какие

Yukarıdaki çok fonksiyonlu “ещё как” söz öbeği dördüncü tonlamada zarfları belirtmek için kullanılırken, “ещё какой” yapısı sıfatlara yönelik kullanılır. İkinci tonlamada geçen “hem de nasıl” anlamı ortaktır. Tek fark cevapta yerini aldıkları cümle ögesinin zarf ve sıfat olma durumudur.

<p>Время от времени на экране возникают колхозники, которые вырастили морковку, не имеющую аналогов, или картошку или ещё⁴ какой фрукт (RUD).</p> <p>Zaman zaman benzerleri olmayan havuçlar, patatesler veya başka meyveler yetiştiren kollektif çiftçiler ekranda karşımıza çıkıyor.</p>	<p>Ещё⁴ какой?: Ekleme.</p>
<p>Это тоже секрет? — Ещё какой²!</p> <p>Стали появляться первые покупатели, любопытные читатели и почитательницы Юбера (RUD).</p> <p>Bu bir sır mı? – Hem de nasıl! Hubert’in ilk alıcıları, meraklı okuyucuları ve hayranları ortaya çıkmaya başladı.</p>	<p>Ещё какой²!: Sıfatlara yönelik olarak kullanılan “hem de nasıl” yapısı.</p>

Ещё что / чего

<p>- Мне пельмени и салат пожалуйста.</p> <p>- Ещё⁴ чего?</p> <p>-Всё, спасибо.</p> <p>-Bana mantı ve salata getirir misiniz lütfen.</p> <p>- Başka ne istersiniz?</p> <p>- Bu kadar, teşekkürler.</p>	<p>Ещё⁴ чего?: Ekleme. Başka ne?</p>
<p>И брошу ее одну? Ещё² чего! Никогда.</p>	<p>Ещё² чего! : İtiraz. Daha neler! / Yok artık!</p>

Onu tek mi bırakayım? Daha neler! Asla.	
--	--

Когда ещё

- Когда он ещё ⁴ придет?: - Обещал недели через три. -Bir daha ne zaman gelecek? -Yaklaşık üç hafta sonra geleceğine söz verdi.	Когда ещё ⁴ ? : Ne zaman ...? (Ekleme)
---	--

Какой / Какая / Какое / Какие ещё

Какие ещё ⁴ вопросы обсуждались в ходе Вашей двусторонней встречи с министром иностранных дел Ирана? (RUD). İran Dışişleri Bakanı ile yaptığınız ikili görüşmede başka hangi konular görüşüldü?	Какие ... ещё ⁴ ? : Ekleme.
А вообще, какие проблемы? — поинтересовался наконец Кальцатый, и Андрей Николаевич пожал в ответ плечами: “какие ⁷ ещё проблемы, нет проблем” (RUD). Genel olarak, sorunlar nelerdir? diye nihayet sordu Kaltsatıy ve Andrey Nikolayeviç omuzlarını silkerek “Başka ne sorunu olacak, sorun yok.” dedi.	Какие ⁷ ещё.....! : Olumsuzluk.

Örnek 11

	Kaynak Metin	Açıklama
	Анна Петровна. А ещё что? (Çehov, 2008, s. 5)	
E.M.1	Anna Petrovna: Peki, sonra? (s. 31)	Ç1, konuşma akışına göre sözcüğe anlam kazandırmıştır. Ç2, “ekleme” anlamını kullanmıştır.
E.M.2	Anna: Başka? (s. 72)	

Örnek 12

	Kaynak Metin	Açıklama
	Анна Петровна рыдает. Ну, что ещё? Что вам? Анна Петровна (встает). Я не могу, доктор, я поеду туда... (Çehov, 2008, s.9).	
E.M.1	(Anna Petrovna hüngür hüngür ağlar). Anna Petrovna: (Kalkar). Doktor, dayanamayacağım; oraya gidiyorum (s. 38).	Ç1 çeviride sadeleştirme / çıkarma stratejisi kullanarak çok işlevli sözcüğü çeviriye aktarmamıştır. Ç2, “o da nesi?” olarak sözcüğe bağlama göre anlam kazandırmıştır.
E.M.2	(Anna Petrovna hüngür hüngür ağlamaya başlar). Lvov: O da nesi? Size ne oluyor? Anna: (Ayağa fırlar). Daha fazla dayanamayacağım doktor. Ben de oraya gideceğim (s. 80).	

Örnek 13

	Kaynak Metin	Açıklama
	Что же вам нужно ещё? (Çehov, 2008, s. 24).	
E.M.1	Başka ne istiyorsunuz? (s. 73).	Ekleme, ilave yapma anlamı söz konusudur.
E.M.2	Başka ne istiyorsunuz? (s. 122).	

Örnek 14

	Kaynak Metin	Açıklama
	<p>Лебедев: Нет, Матюша, не лги... отчего? Что за причина?</p> <p>Шабельский: Взглянул я сейчас на эту виолончель и... и жишовочку вспомнил...</p> <p>Лебедев: Эва, когда нашел вспоминать! Царство ей небесное, вечный покой, а вспоминать не время...</p> <p>Шабельский: Мы с нею дуэты играли... Чудная, превосходная женщина!</p> <p>Саша рыдает.</p> <p>Лебедев: Ты ещё что? (Çehov, 2008, s. 31).</p>	
E.M.1	<p>Lebedev: Matyuşa, yalan söyleme... Niçin ağlıyorsun? Ha?</p> <p>Şabyelski: Şu piyanoyu görünce, aklıma bizim küçük Yahudicik geldi de..</p> <p>Lebedev: Eh, tam da aklına gelecek zamandı!.. Tanrı ondan rahmetini esirgemesin, toprağı bol olsun, ama zamanı değil şimdi onu düşünmenin...</p> <p>Şabyelski: Birlikte çalardık... Olağanüstü, eşsiz kadın... (Saşa hüngür hüngür ağlar).</p> <p>Lebedev: Şimdi de sen mi? (s. 89-90).</p>	Diyalog akışı içerisinde “ещё что” itiraz ve sitem içermektedir.
E.M.2	<p>Lebedev- Matveyciğim, yalan söyleme... Niçin ağlıyorsun ha?</p> <p>Şabelski- Şu piyanoyu görünce aklıma bizim zavallı Yahudi kız geldi de...</p> <p>Lebedev- Eh, tam da aklına gelecek zamandı! Tanrı ondan rahmetini esirgemesin, toprağı bol olsun, ama sırası değil şimdi ağlamanın...</p>	

	Şabelski – Birlikte çalar, eğlenirdik... Eşsiz bir kadındı... (Saşa hıçkırarak ağlar). Lebedev - Şimdi de sen mi? (s. 141).	
--	--	--

3.1.5. Где

-А кое-кто до сих пор здесь. -Где ² / здесь ² ? У нас в реанимации двое (RUD). -Birileri bu zamana kadar buradaydı. -Nerede? Burada mı? Yoğun bakımda iki hastamız var.	Где ² / здесь ² ?: Nerede? Burada mı? (Soruya netlik kazandırma)
-Ты спал? -Где ⁷ здесь! -Uyudun mu? -Burada nerdeee! (Ne uyuması! Burada uyumak imkânsız!)	Где ⁷ здесь!: (olumsuz değerlendirme veya imkansızlık)
-Где ² Олегу заниматься? -Пусть занимается в моей комнате. - Oleg nerede çalışsın? -Odamda çalışabilir.	Где ² Олегу заниматься?: (yöneltilen soru)
-Где ⁷ Олегу заниматься! В его комнате сейчас живут гости. - Oleg nerede çalışsın! Şu an odasında misafirler kalıyor. Burada ifadenin eş anlamları; Oleg çalışacak yer bulamıyor. Çalışacak yeri yok.	Где ⁷ Олегу заниматься!: (olumsuz değerlendirme veya imkansızlık)
-Где ⁷ Олегу заниматься! Ему бы только отдохнуть. -Oleg nasıl çalışsın! Düşündüğü tek şey tatil. Burada ifadenin eş	Burada sözlükselleşmiş (deyimleşmiş) sözdizim kullanımı vardır. “где” çok işlevli sözcüğünün sözlükselleşmiş sözdizimin bir parçası olarak kullanıldığı görülmektedir. “Где” temel

anamlısı; Şu an Oleg çalışabilecek durumda değil / Ne çalışması! / Çalışma umurunda değil.	anlamından tamamen uzaktır, anlamı belirlemez. где+ д.п.+ инфинитив (где + е hali+ mastar fiil) modeline göre kurulan sözlükselleşmiş yapı söz konusudur.
--	---

Örnek 15

	Kaynak Metin	Açıklama
	Боркин (быстро входит с букетом; он во фраке, с шаферским цветком). Уф! Где же он? (Иванову.) Вас в церкви давно ждут, а вы тут философию разводите (Çehov, 2008, s. 34).	
E.M.1	Borkin (hızla girer. Elinde bir demet çiçek, yakasında sağdıçlık belgesi olan bir başka çiçek): Uf! Bak hele, nerde! Sizi kilisede bekliyorlar, sizse burada felsefe yapıyorsunuz! (s. 97).	“Hani” ve “bak hele” gibi ifadelerle “o” denilen kişinin nerede olduğu Rusçada “же” ilgecinin karşılığı olarak çeviriye yansıtılmıştır.
E.M.2	Borkin (frak giymiş olarak, elinde sağdıç çiçeğiyle hızla girer) Of, of? Hani, nerede o? Sizi çoktandır kilisede bekliyorlar, oysa siz burada felsefeyle uğraşıyorsunuz (s. 150).	

Örnek 16

	Kaynak Metin	Açıklama
	Бабакина (вздыхая). Где уж нам в молодые лезть... (Çehov, 2008, s. 9)	
E.M.1	Babakina (içini çeker): Biz kim, gençlik kim (s. 40)	Kalıp bir ifadenin çevirisi söz konusudur.
E.M.2	Babakina - (içini çeker) Ah, biz kim, gençlik kim? (s. 83)	

Örnek 17

	Kaynak Metin	Açıklama
E.M.1	Ziyuziyuşka, bizim küçük nerde? (s. 42)	Yöneltilen soru olarak temel anlamıyla kullanılmıştır.
E.M.2	Ziyuziyuşka, bizim ufaklık nerelerde? (s. 85)	

3.1.6. Куда

Куда ² ей идти? Nereye gitsin?	İlk örnek yöneltilen sorudur. İlk iki örnekte sözcük ve ifadeler arasında sentaks açısından ve semantik açıdan bir bağlantı vardır ve “куда” zamirinin temel anlamı korunmaktadır.
-Куда ² Олегу ехать? Может быть, в Крым? - Да, это хорошая мысль! -Oleg nereye gitsin? Belki Kırım'a gider? -Evet, bu iyi bir fikir.	
- Куда ⁷ Олегу ехать! У него и родных-то нет. -Oleg nereye gitsin! Akrabası da yok.	
- Куда ⁷ Олегу ехать! Он без родителей и шагу не ступит. -Oleg nereye gitsin! Ebeveyni olmadan adım atmaz.	Ancak üçüncü ve dördüncü cümlede sentaks ve semantik açılarından bağlantı yoktur. Bu nedenle “куда” semantik yapısından uzaklaşarak ilgeç olarak kullanılmıştır (Veliçko, 2018, s. 197). Başka bir ifadeyle; “куда” biriminden bağımsız olarak sözlükselleşmiş yapıya bağlı bir anlam kazanmıştır.

Örnek 18

	Kaynak Metin	Açıklama
	А куда ей идти? Отец и мать не примут. (Çehov, 2008, s. 12).	
E.M.1	Fakat nereye gitsin zavallı? Babası anası kabul etmez; (s. 44).	“Gidecek yeri yok” anlamı ima edilmektedir. Yedinci tonlamanın içerdiği imkânsızlık anlamı vardır. Bir sonraki cümleden de anlaşılacağı üzere çaresizliği vurgulamak için cümleye “zavallı / zavallıcık” sözcükleri eklenmiştir. Burada oyun dilinin gerektirdiği yaşayan dili / konuşma dilini yansıtmak amaçlanmıştır.
E.M.2	Nereye gitsin zavallıcık? Babası onu kabul etmez, ... (s. 88).	

Örnek 19

	Kaynak Metin	Açıklama
	Лебедев. Двадцать бочек его наварили, так куда же его девать? (Çehov, 2008, s. 13).	
E.M.1	Lebedev: Yirmi fiçi beктаşiüzümü reçeli kaynatmışlar, nereye harcayacaksın? (s. 48).	“Nereye harcayacaksın” veya “nerede kullanacaksın” çevirileri “harcayacak / kullanacak bir yer yok” anlamındadır. Yedinci tonlama kullanımı vardır. Şaşkınlık ifadesi içerir.
E.M.2	Yirmi fiçi reçel kaynattık, nerede kullanacağız hepsini? (s. 93).	

Örnek 20

	Kaynak Metin	Açıklama
	Иванов. Куда там пойдём? (Çehov, 2008, s. 35).	
E.M.1	İvanov: Nereye? (s. 98).	Yöneltilen sorudur. İkinci tonlamayla temel anlamında kullanılmıştır.
E.M.2	İvanov – Nereye? (s. 151).	

3.1.7. Как

-Это слово пишется не так. -А как ⁴ же? -Здесь два «н». -Bu sözcük böyle yazılmaz. -Peki nasıl yazılır? -Burada iki tane “n” harfi var.	A как ⁴ же?: Tonlamayla karşılaştırma belirtmek için yöneltilen soru
-Поедешь со мной на юг? -А как ² же!: (Burada “да, конечно, разумеется” sözcükleriyle eş anlamlı olarak kullanılmıştır). -Benimle güneye gelir misin? -Evet gelirim / Elbette gelirim.	A как ² же!: Güçlü bir şekilde belirtme / şaşkınlık.

Örnek 21

	Kaynak Metin	Açıklama
	Шурочка, как же неправда? (Çehov, 2008, s. 11).	
E.M.1	Niye gerçek olmasınmış Şuroçka? (s. 44).	Şaşkınlık, beklenmeyen cevap gibi ifade durumlarını içerir.
E.M.2	Şuroçka, nasıl doğru değil? (s. 88).	

Örnek 22

	Kaynak Metin	Açıklama
	Ну, как же ты подаешь? Принес бы какого-нибудь варенья... Кружовенного, что ли... (Çehov, 2008, s. 3).	
E.M.1	Şu yaptığın işe bak! Reçel de getirseydin ya... Bektaşî üzümü filan... (s. 48).	İkinci tonlamada güçlü bir belirtme söz konusudur. Ç2, bağlama göre bir çeviri yapmıştır.
E.M.2	Çayın yanında bir şey getirilmez mi? Reçel koysaydın bari! Bolca beктаşîüzümü reçelimiz vardı (s. 93).	

Örnek 23

	Kaynak Metin	Açıklama
	Боркин. А то как же? А вы разве уже не уверены? (Çehov, 2008, s. 20).	
E.M.1	Borkin: Ne demek istiyorsunuz? Yoksa siz kesin olarak inanmıyor musunuz? (s. 63).	İkinci tonlamada güçlü bir şekilde belirtme, şaşkınlık içerir.
E.M.2	Borkin – Ne demek istiyorsunuz? O kadınla evlenmek konusunda kuşularınız mı var yoksa? (s. 111).	

3.1.8. Ну / Ну и

Ну ³ и обидится! : Alınır! / Hem de çok alınır!	Ну ³ и....: Güçlü bir şekilde belirtme.
Ну и обидится ¹ .: Alınır / Alınırsa alınsın.	Ну и ¹ .: Önemsizlik, elzem olmama durumu

Örnek 24

	Kaynak Metin	Açıklama
	Ну, так говори же: в чем? (Çehov, 2008, s. 25)	
E.M.1	Peki söyler misin? Niçin? (s. 76).	Üçüncü tonlamada kullanılarak söylenmesine yönelik güçlü bir istek vardır.
E.M.2	Peki, söyler misin, suçun nedir? (s. 126).	

Örnek 25

	Kaynak Metin	Açıklama
	Ну, так возмутись, закричи на меня, затопай ногами. Ну? Начинай сердиться... (Çehov, 2008, s. 26).	
E.M.1	Aptallık edip buraya geldiğim için azarla beni. Tepin! (Sessizlik...) Hadi başla!.. (s. 77).	İkinci cümlede yer alan “Hy?”, bekleme anını belirtmek için kullanılmıştır.
E.M.2	Daha olmadı, aptallık edip buraya geldiğim için bana bağır, azarla, durduğun yerde tepin. Bekliyorum, başla hadi! (s. 127).	

Örnek 26

	Kaynak Metin	Açıklama
	Боркин (хохочет). Ну, ну... виноват, виноват (Çehov, 2008, s.1).	
E.M.1	Peki peki... Özür dilerim, özür dilerim...(s. 21).	Suçlu olma durumunu dile getirirken suçluluğunu kabullenme aşamasıdır. Üçüncü tonlama kullanımıdır.
E.M.2	Peki, peki, özür dilerim. Kusura bakmayın (s. 61).	

3.1.9.Да

“Да” sözcüğünün ilk anlamı “evet” olsa da ilgeç olarak kullanıldığında tonlama yardımıyla belirlenen bağlam içerisinde kullanımda yöneltilen soruya cevap verildiğinde onaylama, belirtme veya mevcut bilgiye ekleme anlamlarına gelebilir.

-Чего купить? Помидора? Ne alayım? Domates mi? -Да ¹ , помидора ¹ купи. Evet (evet evet), domates al.	Onaylama, güçlü bir şekilde belirtme.
-Да ² , помидора ² купи! Ha, domates al.	“Az kalsın unuttuyordum” anlamında kullanılmıştır.
Да, помидора ² купи! Bir de domates al.	Ekleme.

Örnek 27

	Kaynak Metin	Açıklama
	Да ведь нужно платить рабочим? (Çehov, 2008, s. 2)	
E.M.1	İşçilerin ücretini ödememiz gerekmiyor mu acaba? (s. 22)	Birinci tonlamada onay bekleyen soru cümlesi kullanımı vardır.
E.M.2	Yarın işçilerin ücretini ödememiz gerekiyor. Söyleyin, ödemeyecek miyiz? (s. 62)	

Örnek 28

	Kaynak Metin	Açıklama
	Э, да что с вами говорить!.. (Çehov, 2008, s. 2)	
E.M.1	Eee, daha ne söyleyeyim yani! (s. 23)	Birinci tonlamada eyleme yönelik güçlü bir belirtme, vurgu söz konusudur.
E.M.2	Anlaşılan, sizinle boşuna çenemizi yoruyoruz burada... (s. 63)	

Örnek 29

	Kaynak Metin	Açıklama
	Да черт меня возьми! (Çehov, 2008, s. 33)	
E.M.1	Şeytan canımı alsın benim! (s. 93)	Eyleme yönelik vurgulama, güçlü bir belirtme vardır.
E.M.2	Şeytan canımı alsın benim! (s. 145)	

Örnek 30

	Kaynak Metin	Açıklama
	Нет, ты не ей, а мне объясни, да так объясни, чтобы я понял! (Çehov, 2008, s. 33)	
E.M.1	Hayır, ona değil bana anlat, ama öyle anlat ki anlayabileyim! (s. 95)	Eyleme yönelik vurgulama, güçlü bir belirtme vardır.
E.M.2	Hayır, ona değil, bana anlat, öyle güzel anlat ki, her şeyi anlayabileyim (s. 147)	

Sonuç

Yabancı dil olarak Rusça öğretiminde öğrenciler konuşmacının söylenenlere yönelik çeşitli duygusal tepkilerini (hemfikir olma, anlaşmazlık, itiraz, yanlış anlamadan kaynaklı şaşkınlık, öfke vs.) anlamayı öğrenmelidir. Bunun için tonlama (türleri) dil öğrenim aşamasının bütünleyici unsurlarındandır. İşlevsel ve iletişimsel dilbilgisinin bir parçası olan ve sözel ifadede zengin ve çeşitli bir şekilde yer eden çok işlevli sözcükler, duygu ve düşüncelerin aktarımında dilin öncü öğelerindedir.

Çalışmada tonlamaya bağlı olarak anlamı değiştiği için dil öğrenimini karmaşıktıraran çok işlevli belli başlı sözcükler / sözcük öbekleri incelenmiş ve bunların Türkçedeki eş değerleri belirlenmiştir. Tespit edebildiğimiz çok işlevli sözcüklerin kullanımı A. P. Çehov'un *İvanov* adlı oyununun iki farklı çevirisiyle sınırlandırılmıştır. İncelenen örneklerden yola çıkarak her iki çevirmenin de genel olarak öfke, şaşkınlık, neşe, pişmanlık, şüphe, ikna, sabırsızlık gibi duyguları veya beklenmeyen cevap gibi durumları bağımsız olarak veya gerek görüldüğünde bağlama göre erek dile aktardıkları gözlemlenmiştir. Bu nedenle bazı örneklerde çok işlevli sözcüklerin bağlam içerisinde netlik kazanan anlamını ortaya koyabilmek için öncesinde ve sonrasında yer alan cümlelere ve /veya diyalog akışına yer verilmiştir.

Gerekli görüldüğünde çevirmenlerin ekleme veya çıkarma çeviri stratejilerini uyguladıkları belirlenmiştir. Çevirmenlerin söz konusu çeviri tutumunu benimsemiş olmalarında amaç; oyun dilinin temel özelliklerinden olan gündelik konuşma dilinin aktarımı ve anlatımda akıcılığın sağlanmasıdır. Çok işlevli sözcüklerin yazılı metne kıyasla sözlü dilde yansıtılması daha kolay olduğu için çevirmenlere yazıya aktarmada meşakkatli bir görev düşmektedir.

Örneklerden yola çıkarak her iki çevirmenin de tonlamayla işlevsellik kazanan, çalışmaya konu edindiğimiz sözlü ifadeleri aktarmada benzer tutum benimsedikleri söylenebilir. Çevirmenlerin erek dilde anlam karşılığını sağlayacak şekilde, bağlama göre çok işlevli sözcüğün kodladığı anlamları, Türkçedeki “tepkiler”i düşünerek yapılandırdığı çıkarımında bulunmak mümkündür. Bu çalışmanın özellikle Rusçada dilbilimsel çeviribilim alanında yapılacak çalışmalara katkı sağlanması umulmaktadır.

Kaynakça

- Börekeçi, M. (2005). Türkçede Vurgu- Tonlama-Ölçü-Anlam İlişkisi. *KKEFD*, 12, 187-207.
- Çehov, A. P. (2002). *Anton Çehov Bütün Oyunları I*. (A. Behramoğlu, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çehov, A. (2006). *Bütün Oyunları 1*. (M. Özgül, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Çehov, A. P. (2008). *İvanov*. Erişim adresi: <https://all-the-books.ru/books/chehov-anton-ivanov>.
- Dalkılıç, L. Ç. (2015). Rusça Ulusal Derlemi: Oluşumu, Amacı ve Perspektifleri. *Turkish Studies*, 10(10), 341-360.
- Dalkılıç, L. Ç. (2016). Rus Dilinde Kiplik Parçacıkları: Anlamı, Dildeki İşlevi ve Çeviri Sorunları Üzerine. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 5(1), 167-198.
- Fedorov, A. V. (2002). *Osnovi Obşçey Teorii Perevoda (Lingvistiçeskiye Problemi)*. Moskva: Filologiya Tri.
- Komissarov, V. N. (1999). *Sovremennoye Perevodovedeniye*. Moskva: ETS.
- Ojegov, S. I. (2005). *Slovar Russkogo Yazıka*. Moskva: ONIKS 21 Vek, Mir i Obrazovaniye.
- Olçay, T. (2020). A. P. Çehov na Turetskoy Stsene. *Sotsiokulturnoye Prostranstvo Rossii i Zarubejya: Obşçestvo, Obrazovaniye, Yazık*, 9, 114-121.

- Pankov, F. (2004). Problema Polifunksionalnosti Nareçiy (Na Primere Leksemi Blizko). *Yazık, Soznaniye, Kommunikatsiya*, Moskva: Maks Press.
- Petrova, N. E. (2019). Sovremenniy Printsipı Opisanıya İntonatsionnoy Sistemı (Na Materiale Russkogo i Angliyskogo Yazıkov). *Baltiyskiy Gumanitarniy Jurnal*, 3(28), 331-335.
- Rozental D. E., Golub İ. B. ve Telenkova M. A. (2004). *Sovremenniy Russkiy Yazık*. Moskva: Ayris-Press.
- Stanislavski, K. (2021). *Anton Çehov ve Oyunları Üstüne*. (O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Asude Kitaplar.
- Syuy, H. (2003). *Polifunksionalniye Slova v Russkom Yazıke Kak Problema Russko-Kitayskih Slovarey* (Yayınlanmamış doktora tezi). MGLU, Moskva.
- Şevtsova, A. K. (2010). Prosodiçeskaya Organizatsiya Zvuçaşçey Reçi Kak Faktor i Rezultat Yeyo Variativnosti. *Acta Germano-Slavica*, 4, 102-112.
- Taranuha, L. V. (2006). İntonatsionniye Konstruktsii Kak Sredstva Fonetičeskoy Organizatsii Reçi. *Nauka Yuurgu: Materialı 66-Y Nauçnoy Konferentsii. Sektsii Sotsialno-Gumanitarnih Nauk*, 584-586.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. (t.y.). Tariz. Erişim adresi: www.tdk.sozluk.gov.tr

Örneklendirmede Kullanılan Kaynaklar

- Dostoyevski, F. M. (2006). *Prestupleniye i Nakazaniye*. Moskva: Mir Knigi.
- Veliçko, A. V. (Ed.). (2018). *Kniga o Grammatike Russkogo Yazıka (Dlya Prepodavateley Russkogo Yazıka Kak İnostrannogo)*. SPB: Zlatoust.
- Natsionalniy Korpus Russkogo Yazıka (HKPЯ) Rusçanın Ulusal Derlemi (RUD). Erişim adresi: www.ruscorpora.ru.

Summary

Translation is one of the methods used in foreign language education. Translation allows for a healthy evaluation of learning outcomes. The ability to express an oral or written text in another language and to convey ideas, feelings and emotions at a higher level is important in terms of ensuring the equivalence of translation. Multifunctional words, which are widely used in Russian, have connotations as well as their basic meanings and can gain new meanings according to their positions in the sentence. For this reason, multifunctional words are among the difficulties encountered during translation and language learning-teaching phase.

There are many multifunctional words in Russian. Multifunctional words are the units that we encounter especially at the communication level of the language. The translation of multifunctional words is essential in order to keep the flow of emotions in the source text alive in the translated text and to reflect the narrative language to the reader.

Students learning Russian as a foreign language encounter multifunctional words such as “да, ну, же, ведь”, which are difficult or even impossible to find meaning, and therefore easier to ignore sometimes. When the words in question are used alone, it may be easy to find their meaning, or they may be unnecessary in the translation of the sentences where emotions are not needed to be expressed. When students encounter word combinations such as Да ну же!, ну что же, ну и что, всё-таки, как же, да нет, they have difficulty in translating them into the target language without considering the context.

It is important to consider intonation and context in clarifying the target language equivalent of multifunctional words. Russian is a musical language. For this reason, intonation in the language has an important place. Intonation is an important language element that adds meaning to the expressions spoken and the emotions they convey. In other words, the emotional color of the sentence becomes clear thanks to intonation. Elements such as tone of voice (lowering and raising the voice), body movements and gestures are important in intonation, where emotion is reflected in the voice and body language. Intonation is difficult in written language. Since it is based on sound, it appears in oral speech, but in written expression, intonation is created within the context. The study is based on Ye. A. Brizgunova's classification for intonation. Seven types of intonation structures in this classification are described. The meaning diversity and equivalence of multifunctional words, which complicate language learning because their meanings change depending on intonation, are examined through the translation of literary works into Turkish. The translations of A. P. Chekhov's play "Ivanov", which was translated by Ataol Behramoglu and published in 2002 by İsbank Culture Publications and translated by Mehmet Özgül, by Cem Publishing House in 2006 are examined in the study. Phonological comparison, observation and explanation methods have been used in the study.

Based on the analyzed works, it has been observed that both translators generally convey emotions such as anger, surprise, joy, regret, doubt, persuasion, impatience, anxiety, intense desire, or unexpected response to the target language independently or when necessary, depending on the context. For this reason, in some examples, in order to reveal the meaning of the multifunctional words in the context, the sentences before and after the sentence with the multifunctional word are also included. It has been determined that translators apply addition or omission strategies when deemed necessary. The aim of the translators adopting the aforementioned translation strategies is to ensure the transmission of the spoken language and fluency in the translation of theater scripts. Since multifunctional words are easier to reflect in spoken language than in written language, translators have an arduous task to include multifunctional words in the written language. Based on the translations examined in this study, it can be said that both translators adopt a flexible attitude in conveying verbal expressions that gain functionality with intonation. It is hoped that this study will contribute to the future studies which is to be carried out in the field of translation studies, especially in Russia.

MAJOR PLATFORMS OF INTER-BLOC KNOW-HOW EXCHANGE IN THE 1950s AND 1960s IN THE CASE OF CZECHOSLOVAKIA

ÇEKOSLOVAKYA ÖRNEĞİNDE 1950'LER VE 1960'LARDA BLOKLAR ARASI BİLGİ ALIŞVERİŞİNİN BAŞLICA PLATFORMLARI

Ondrej FISER

Historian (PhD in General History from the University of Geneva) working mainly on modern and contemporary history of international economic and scientific-technical cooperation, fiserondrej1@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 22 Temmuz 2023
Kabul edildiği tarih: 13 Eylül 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 22 July 2023
Date accepted: 13 September 2023
Date published: 25 December 2023

Anahtar Sözcükler

Ekonomik İşbirliği; Bilimsel-Teknik İşbirliği; Soğuk Savaş; Doğu-Batı Bağları; Çekoslovakya; Uluslararası İşbirliği Projeleri; İşbirliği Platformları

Keywords

Economic Cooperation; Scientific-Technical Cooperation; Cold War; East-West Ties; Czechoslovakia; International Cooperation Projects; Cooperation Platforms

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.2.4

Abstract

Through the case study of Czechoslovakia, this article analyses the main platforms through which projects of economic and scientific-technical cooperation between the two sides of the Iron Curtain were implemented in the 1950s and 1960s. The emphasis is placed on mapping the changes that each platform of East-West cooperation underwent over time and on characterizing the impact that these transformations had on the development of international cooperation. In the first place, the role of conferences and scientific-technical societies is examined. In addition, considerable space is also devoted to the rediscovery of the long-overlooked international fairs and inter-company visits that allowed face-to-face contact between experts in the environment of industrial plants and laboratories. The analysis of the role and development of the various platforms of inter-bloc cooperation draws heavily on the archives of Czechoslovak industrial ministries. In addition, the testimonies of individual scientists and experts who participated in international cooperation projects in the 1950s and 1960s provide important support for the article. Although the emphasis of the analysis is on the case study of the Czechoslovak economy, its connection to other member states of the Council for Mutual Economic Assistance requires that the Czechoslovak experience be placed in the broader framework of the pan-socialist milieu.

Öz

Bu makale, Çekoslovakya örneği üzerinden, 1950'ler ve 1960'larda Demir Perde'nin iki yakası arasında ekonomik ve bilimsel ve teknik işbirliği projelerinin hayata geçirildiği ana platformları analiz etmektedir. Doğu-Batı işbirliğinin her bir platformunun zaman içinde geçirdiği değişimlerin haritasının çıkarılması ve bu dönüşümlerin uluslararası işbirliğinin gelişimi üzerindeki etkisinin karakterize edilmesi üzerinde durulmaktadır. İlk etapta konferansların ve bilimsel-teknik toplulukların rolü incelenmektedir. Buna ek olarak, uzun süredir göz ardı edilen uluslararası fuarların yeniden keşfine ve endüstriyel tesisler ve laboratuvarlar ortamında uzmanlar arasında yüz yüze teması olanak tanıyan şirketler arası ziyaretlere de önemli bir yer ayrılmıştır. Bloklar arası işbirliğinin çeşitli platformlarının rolü ve gelişiminin analizi, Çekoslovak sanayi bakanlıklarının arşivlerinden büyük ölçüde yararlanmaktadır. Ayrıca, 1950'li ve 1960'lı yıllarda uluslararası işbirliği projelerine katılan bireysel bilim insanları ve uzmanların tanıklıkları da makaleye önemli bir destek sağlamaktadır. Analizin vurgusu Çekoslovak ekonomisi üzerine olsa da, Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi'nin diğer üye ülkeleriyle olan bağlantısı, Çekoslovak deneyiminin pan-sosyalist ortamın daha geniş çerçevesine yerleştirilmesini gerektirmektedir.

Introduction

The cooperation between the Eastern and Western blocs during the Cold War has been a topic shrouded in obscurity due to its historiographical marginalization and misinterpretation of primary, generally highly politicized sources. However, even the secondary sources represented by Ernst (1987), Průcha (2009) and other Central European authors often address only the macroeconomic and political issues of East-West cooperation and thus do not penetrate to the core of the causes, consequences and forms of cross-Curtain contacts. Some progress in this regard is observed among the contemporary generation of historians represented by Fava (2007), Těšínská (2006) and Krakovsky (2014), who, however, often focus on selected case studies and thus do not provide a more comprehensive syncretistic picture of international economic cooperation in the 1950s and 1960s.

The aim of this article is to harness both the macroeconomic and political essays of Central European senior authors and the case studies of the younger generation of historians, and to amplify and extend these with primary sources from both Czechoslovak and Soviet ministries and from different international organizations such as the Economic Commission for Europe (ECE), the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT), the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) and other key platforms of East-West interaction. The article concentrates on the years 1953-1968, which correspond to the period of Antonín Novotný's tenure as First Secretary of the Communist Party of Czechoslovakia (CPC). The leadership of Antonín Novotný followed the era of Klement Gottwald, who was the head of Communist Czechoslovakia from 1948 to 1953. The choice of the period under study is not accidental. In 1953 not only Klement Gottwald but also Joseph Stalin died and the first attempts to revise the Stalinist approach to the management of international economic cooperation began to permeate the Eastern Bloc. The Novotny era was then characterized by a gradual intensification of these reform efforts, which came to full flower during the Prague Spring.

Although between 1953 and 1968 there was a noticeable strengthening of East-West ties not only within Czechoslovakia, this development was not linear and was characterized by a series of retrograde measures that forced the Soviet satellites to revamp their bonds with the Soviet economic and scientific-technical base. In this vein, the article seeks to map selected key turning points that led to the kick-starting of particular development phases of Czechoslovak East-West cooperation in the crucial period of the 1950s and 1960s. The hypothesis that is being tested in the

paper is that the periods 1948-1953 and 1953-1968 differed from each other in several key points. In the first place, there is a visible shift between the two eras from politicized and generic platforms of cross-curtain cooperation to more technical and depoliticized ones. It can also be assumed that the role of all-encompassing organizations such as GATT, ECE or the International Labor Organization (ILO) underwent a significant transformation after 1953 and that in the following years new scientific societies, trade fairs, research institutes and other international platforms became the drivers of inter-bloc cooperation.

In addition to charting the transformation of the type of platforms, this paper focuses on identifying the drivers of these changes, including the role of the destalinization of the leadership of the Communist Party of the Soviet Union (CPSU), the implications of the Geneva Summit, and other key events of the mid-1950s. An integral part of the paper is the characterization of the transformation of the system of operation of each cooperation platform. In this respect, the study seeks to build on the research of Posejpalová-Kohoutová (1969, pp. 34-35) and analyze the development of Czechoslovak involvement in inter-bloc cooperation projects. The hypothesis here is that cooperation was not newly limited to politicized participation at general macro-levels such as the annual sessions of the United Nations Economic and Social Council (ECOSOC) or multilateral negotiations such as the Torquay Round, but rather that during the 1960s Eastern Bloc experts also took part in international cooperation through purely scientific or administrative posts. In addition to outlining the transformation of the type of platforms and the ways in which Eastern experts have been involved in their work, it is crucial to characterize the changes in the scientific disciplines covered by East-West cooperation. A central question in this regard is whether it was only the natural sciences that enjoyed the development of cooperation, or whether there was also some improvement in the field of humanities.

The article itself is divided into three main sections, each of which analyses East-West cooperation in a specific category of platforms. The first category includes international conferences and scientific-technical societies. The two platforms exhibited similar features, including the composition of experts, a narrow and purely scientific focus, and the mode of know-how exchange. Another, in the secondary literature hitherto rather marginalized category of platforms that enjoyed a great flowering in the Novotný era were international fairs that gathered a large number of both political functionaries and purely technical experts and became an important

venue for negotiating specific deals and projects of scientific-technical cooperation. In this respect, the thesis draws on Freeze's analyses, which it supplements with newly discovered archives of Czechoslovak industrial ministries. The third central category of inter-bloc cooperation platforms analyzed in this paper are inter-company visits and study tours, which proved to be a fruitful source of Western know-how for socialist enterprises. Moreover, the newly accessible archives of the Czechoslovak Automobile Works, National Enterprise, (AZNP) suggest that the transfer of technology and information through the Iron Curtain in the eastern direction did not only take place during visits to Western enterprises, but was also carried out in the context of the hosting of Western experts in the economies of socialist states.

All these aspects characterizing the platforms of East-West cooperation constitute the central framework of the present article. Its aim is not only to analyze each platform but it also seeks to place them in the broader context of the Cold War.

NEW BRANCHING OF CONFERENCES & SCIENTIFIC-TECHNICAL SOCIETIES

A comparative analysis of a wide range of reports, statistics, correspondence and other primary sources reveals significant differences between the Gottwald and Novotný eras in the types of platforms that were used to negotiate and subsequently implement individual inter-bloc cooperation projects. Whereas under Gottwald inter-bloc cooperation was often implemented through a narrow circle of rather politicized organizations such as the International Monetary Fund (IMF), GATT or ECE, the subsequent Novotný era, characterized by the gradual liberalization leading to the easing of international tensions, made it possible to expand this restricted range of platforms to include scientific societies, conferences, symposia and other technical venues (NA, 1208/967, inv. n. 481-482, c. 635-638, inv. n. 525, c. 702).¹ In addition, thanks to increasing support from the progressively de-Stalinizing CPC, there was also a clear intensification of the organization of these platforms/venues directly in the territory of Czechoslovakia.

Although many contemporary historians, such as Ernst and Průcha, who adopt a macro-historical and macroeconomic approach, do not address in detail the causes and phases of the popularization of these platforms, new archival findings make it possible to examine these particular aspects through a hitherto unapplied lens

¹ NA stands for Czech National Archives located in Prague, Czech Republic, the following numbers in the X/Y format indicate the number of the finding aid (X) and of the fond (Y). Inv. n. stands for inventory number, c. stands for carton, sign. stands for signature.

(Ernst, 1987). Primary sources reveal that among the first significant impetuses for the development of Czechoslovak inter-bloc cooperation through scientific-technical conferences and symposia was the 1955 Geneva Summit, which did not limit itself to ideological-political disputes but instead sought to remove barriers to trade, secure a peaceful use of energy and strengthen scientific-technical cooperation (Austrian State Treaty, Summit and Foreign Ministers Meetings, 1955). The international *détente* that followed the Summit thus constituted a strong incentive for the development of additional platforms of inter-bloc dialogue.

However, the improvement in East-West relations that followed the Summit was not in itself sufficient to intensify the cooperation of Czechoslovak scientists on the platform of cross-Curtain conferences and scientific societies. One of the main reasons was that the Czechoslovak de-Stalinization process was in many ways slower than in other member states of the Council for Mutual Economic Assistance (CMEA). Therefore, an important factor in establishing inter-bloc cooperation through conferences and other similar venues turned out to be the ability of Czechoslovak scientists to convince CPC leadership of the importance of these platforms for the fulfillment of Czechoslovak economic plans. This was the case for Otto Wichterle (1992, p. 55), who successfully lobbied Prime Minister Viliam Široký to enable him to attend Western conferences and establish contacts with prominent Western chemists. This networking later allowed Wichterle to lecture in capitalist countries, to organize a month-long tour for Czechoslovak scientists in the USA and host a Symposium on Macromolecules in 1957, which was attended by more than 900 scientists from 20 countries (Wichterle, 1992, p. 55; Institute of Macromolecular Chemistry of the Czech Academy of Sciences; Morawetz, 2008, pp. 200-201).

In addition to chemistry, Czechoslovak cooperation through conferences, symposia and other analogous platforms was intensified also in the fields of physics, geophysics, cosmology and other areas. Although most of the secondary literature is silent on this issue, Olšáková and the archives of the Eisenhower Presidential Library draw particular attention to the International Geophysical Year (IGY), which was a series of conferences and research projects that took place from July 1, 1957 to December 31, 1958. The IGY can be considered a watershed event in the development of Czechoslovak inter-bloc cooperation for several reasons. First, it established a new model of multilateral cooperation based on a unique network of cross-Curtain know-how sharing (Olšáková, 2017, p. 100; Eisenhower Presidential Library, International Geophysical Year (IGY) series). Moreover, it was one of the first events that

demonstrated the possibility of prioritizing the interests of science at the expense of political reasoning and at the same time the ability of the Czechoslovak intelligentsia to act without the consent of Moscow. Czechoslovak scientists had been preparing for their participation in IGY as early as 1953, when they held a conference to discuss the opportunities for joining the different activities of the project. In this case, Czechoslovak intelligentsia acted without the blessing of the CPSU, which showed their strong interest in developing inter-bloc ties despite possible political inconveniences. Although the CPSU later protested against this individualistic approach, Czechoslovak scientists defended their participation in the IGY under the condition of Soviet supervision. As a result, for example, data from Czechoslovak observations of meteors collected within the IGY were shared with capitalist countries only after being processed by Moscow (Novák, Link, 1960; Olšáková, 2017, p. 111).

Nevertheless, although the CPSU maintained its control over data and information shared by Czechoslovak scientists, participation in the IGY should still be considered a turning point because it revealed new opportunities for multilateral inter-bloc know-how sharing and thus an important alternative to the previous one-sided orientation of Czechoslovak science towards the Eastern Bloc. This theory is supported by Olšáková (2017, p. 117), according to whom the IGY also provided an important impetus for the creation of an autonomous Czechoslovak national scientific community that was able to promote its own visions independent of the standpoints of CPSU leadership. For example, Czechoslovak scientists from the Warning and Communication Center of the Geophysical Institute participating in the IGY of their own volition initiated close cooperation with similar Western institutes, which led to a long-term sharing of measurements and the creation of an effective inter-bloc warning system (Olšáková, 2017, pp. 97-122; Zátopek, 1960, pp. 102-110).

Archives of Czechoslovak industrial ministries show that the positive impact of these initial East-West conferences and projects sparked a wave of similar activities in the subsequent years. For example, data from the Czechoslovak Ministry of Energy demonstrate that its representatives were towards the end of the 1950s able to participate on several Western scientific-technical platforms, including sessions of the International Electrotechnical Commission (IEC) in Oslo, meetings of the International Council on Large Electric Systems (CIGRE) in Paris, the World Power Conference in Madrid, the Vienna Symposium on the Production of Fuel Cells and the Clean Air Conference in London (NA, 1188/961, inv. n. 32, c. 26, inv. n. 43, c. 28, inv. n. 29, 45). A similar intensification of Czechoslovak inter-bloc cooperation

was evident in the heavy industry sector, whose Minister Josef Reitmajer in the late 1950s supported greater involvement in the work of international scientific-technical platforms. Reitmajer's vision of inter-bloc cooperation was not limited to occasional participation in one-off conferences, but relied on more continuous and integrative forms of collaboration that included long-term memberships of Czechoslovak experts in the executive boards and administrative bodies of scientific societies and organizations (NA, 1171/1190, inv. n. 355, c. 309, inv. n. 357, c. 310, inv. n. 358, c. 311, inv. n. 361, c. 336-337). Reitmajer believed that this form of cooperation would enable involvement in more complex projects, which was later confirmed, for example, in the construction of Czechoslovak dams, which was facilitated by longer-term cooperation with the International Commission on Large Dams (NA, 1188/961, inv. n. 28, 29, 45).

Reitmajer's pioneering quest for more integrative, longer-term forms of cooperation on the platform of international societies and organizations was reflected in a number of other Czechoslovak industries. As a result, for instance, Czechoslovak research institutes initiated a long-term sharing of studies and measurements with the CIGRE, which enabled the development of new Czechoslovak methods of grid testing (NA, 1188/961, inv. n. 28, 29, 45). Similarly, a special energy committee was established within CAS to monitor and propose potential long-term inter-bloc projects in the energy sector (NA, 1188/961, inv. n. 43, c. 28, inv. n. 28, 29, 45). The benefits of longer-term involvement directly in the structure of inter-bloc scientific-technical societies were clearly visible in the case of the AZNP and Kovoprojekt, which successfully adopted casting methods shaped in the Alumni Association of the College of Foundry and Forge (*Association des anciens élèves de l'école supérieure de fonderie et de forge*). Similarly, long-term participation of the Czechoslovak Scientific-Technical Society (*Československá vědeckotechnická společnost*) in the work of the International Commission on Illumination (CIE) facilitated and standardized the work of Czechoslovak meteorological institutes (NA, 1171/1190, inv. n. 355 c. 309, inv. n. 357, c. 310, inv. n. 358, c. 311, 1109/935, inv. n. 126, c. 92).

A further intensification in the development of Czechoslovak scientific-technical cooperation through the platform of conferences and scientific societies/organizations was observable at the turn of the 1950s and 1960s. Data from the archives of Czechoslovak industrial ministries show that the number of Czechoslovak representatives participating in Western scientific-technical non-governmental organizations (NGOs) and conferences continued to increase

dynamically at that time (NA, 1208/967, inv. n. 525, c. 702; Škoda Auto Archive, fond AZNP, c. 324). In addition, the organization of Czechoslovak conferences with the participation of experts from capitalist countries also intensified. An example here is the International Conference on Semiconductor Physics (*Mezinárodní konference o fyzice polovodičů*) held in 1960 in Prague and the Annual Conference of the Czechoslovak Meteorological Society (*Výroční konference Československé meteorologické společnosti*) organized in 1964 in Liblice (1965, *Meteorologické zprávy*, pp. 22-23).

Although many historians acknowledge that the turn of the 1950s and 1960s was a certain breakthrough in the development of inter-bloc cooperation, there is no clear consensus among them as to the causes of this phenomenon. Czechoslovak archives, supplemented by findings from the fonds of major international organizations, indicate that one of the hitherto overlooked reasons may have been the rapid rapprochement and progress in cooperation achieved at the platform of the UNESCO and the Pugwash Conference. Although the USSR became a member of UNESCO in 1954, it was not until 1959 that Khrushchev decided to strengthen Soviet cooperation and resolved to a permanent membership in the organization (Porter, 2018). The change in the Soviet course was soon after also reflected in the activation of Czechoslovak participation. In the late 1950s, UNESCO organized a number of conferences with Czechoslovak involvement, as in the case of the Conference on Information Processing held in Paris in 1959. Czechoslovak experts later even became members of UNESCO advisory committees and participated in shaping inter-bloc cooperation in nuclear research, education, physics and biology. At that time, the Czechoslovak Commission for UNESCO was activated and began to cooperate with similar commissions from capitalist countries in the organization of educational seminars (NA, 1171/1190, inv. n. 355, c. 309, inv. n. 357, c. 310, inv. n. 358, c. 311).

Furthermore, UNESCO also proved to be key for Czechoslovak inter-bloc networking because it provided financial support for the organization of international conferences in Czechoslovakia. For example, in 1960 UNESCO funded the organization of the International Seminar on the Role of Club Institutions in Adult Education and the International Conference on Semiconductor Physics in Prague. In addition to funding conferences, UNESCO also supported the organization of exhibitions, including the 1960 exhibition *Earth as a Planet (Země jako planeta)*, and assisted with the implementation of Czechoslovakia's pro-Western marketing strategy by the publication of articles on Czechoslovak traditional economic sectors in

UNESCO periodicals and brochures (NA, 1171/1190; UNESCO Archives, file EDV/FE/22.29). It should be acknowledged that UNESCO's assistance did not shy away even from organizing and financially backing study tours, exchange studies, visiting professorships and internships. Thanks to this support, dozens of Czechoslovak experts were able to work in research institutes and universities outside of the Eastern Bloc (NA, 1171/1190, inv. n. 355, c. 309, inv. n. 357, c. 310, inv. n. 358, c. 311).

In addition to UNESCO, other under-analyzed organizations, such as the aforementioned Pugwash Conference on Science and World Affairs, offered similarly pivotal impetuses for the development of Czechoslovak inter-bloc scientific-technical cooperation in the early 1960s (ACAS, file Ivan Málek, Pugwash - vol. 1, inv. n. 3374).² It must be admitted, however, that despite the vast potential of Pugwash to deconstruct the non-porosity of the Iron Curtain, the Czechoslovak path to a depoliticized cooperation on this platform was more difficult than in ECE committees and other technical bodies. The reason for this was that Pugwash often dealt with more ideologically sensitive issues, and the proactive approach of the USSR in this respect limited the maneuvering space for the Czechoslovak delegation. This was especially true from the early 1960s, when there was a visible strengthening of Soviet interest in the Pugwash's activities. At that time, the CPSU sought to politicize this platform, considering it an alternative to the World Peace Council, whose activities had become limited due to the escalation of the Sino-Soviet split (Staar, 1991, p. 86-87).

However, as fonds of the Archive of the Czech Ministry of Foreign Affairs reveal, despite these politicization efforts from the Soviet side, advancing *détente* and final de-Stalinization within the CPC ranks enabled the Czechoslovak delegation to Pugwash to implement a number of constructive forms of inter-bloc cooperation. In 1964, Czechoslovak scientists managed to organize a Pugwash Conference in Karlovy Vary (Carlsbad), which was attended by experts from a total of 19 countries from both sides of the Iron Curtain. Representatives of the Czechoslovak delegation in Karlovy Vary demonstrated their support for a barrier-free inter-bloc exchange of human capital and know-how and developed a dialogue on possible disarmament. Both Ivan Málek and František Šorm from the CAS participated and Šorm was even elected

² ACAS stands for Archives of the Czech Academy of Sciences.

Chairman of the Pugwash Committee (AMFA, TO-O, 1960-1964, USA (2)).³ Although it may seem that the Conference was not successful due to its failure to initiate concrete constructive cooperation projects, it should be considered revolutionary as it succeeded in formulating a new vision of interaction between science and politics. Among its main consequences was that scientists, technologists and other *cognoscenti* resolved to take an active role in shaping the approach of their governments on issues of international scientific-technical cooperation. They started to regard themselves as advocates of the principles of science and not just as experts in their field (Olšáková, 2018, p. 226).

In 1964, the Czechoslovak government also organized sessions of the Pugwash Working Group on the Study of Security Issues in Mariánské Lázně (Marienbad). These events presented a unique platform for Czechoslovak scientists to discuss further development of inter-bloc cooperation with US, British and other Western experts including Henry Kissinger and William Gutteridge. One of the outcomes of these meetings was the issuance of a recommendation to create an inter-bloc network of scientists who would conduct joint research projects on issues of European integration, peaceful use of atomic energy and other political and military challenges of East-West security. A great contribution to the development of cooperation in these fields came from Antonín Šnejdárk, the Director of the Czechoslovak Institute for International Politics and Economics, who, from his position as chairman of some of the Pugwash sessions, was able to steer the evolution of inter-bloc cooperation according to his own vision (Šnejdárk, 1967, pp. 54-55).

However, at a general level, it must be admitted that Czechoslovak scientists did not have an easy task implementing the recommendations adopted at the sessions in Karlovy Vary and Mariánské Lázně. One reason was that even within the de-Stalinized CPC there were many antagonistic forces that prevented the further development of inter-bloc cooperation in these politically sensitive areas. Therefore, although as a result of the Pugwash Conference, Czechoslovak scientists and their American colleagues successfully negotiated the establishment of a new scientific organization, this effort did not find support of the International Department of the CPC, which insisted on the Czechoslovak Pugwash Committee to withdraw from the project. Political reasons including the US interventions in Vietnam and the Dominican Republic were named as the cause of the CPC's negative standpoint

³ AMFA stands for Archives of the Ministry of Foreign Affairs.

(ACAS, file 10, sign. 12). A major suppression of Czechoslovak activities in Pugwash came after the occupation by Warsaw Pact troops in the summer of 1968, since a number of Czechoslovak scientists who opposed the invasion were unable to follow through with their previous inter-bloc engagement. Although the CAS occasionally managed to send its representatives to Pugwash meetings in the following Husák era, no evidence of any significant initiative from the Czechoslovak side on inter-bloc cooperation after 1970 has been found in the Czechoslovak archives.

In addition to Pugwash, it is appropriate to mention selected UN platforms that by the end of the Novotný era had profiled themselves as important links between scientific-technical experts from both sides of the Iron Curtain. This was the case of the ILO, which, through its International Training Centre in Turin, provided courses for managers from the Eastern Bloc. Later, in the early 1970s, the ILO even helped to organize management seminars in Czechoslovakia, which greatly facilitated the export of Western corporate models to the East (International Labor Office, 1970; Kott, 2018, p. 126-130). Similar transfers of know-how took place within the ECE, which organized various symposia and conferences with the participation of Czechoslovak scientists. In addition, the United Nations Development Programme (UNDP) assisted with the establishment of an unprecedented Computer Research Center in Czechoslovakia, which thereafter organized several inter-bloc statistical studies (UNLA, ECE annual reports 1960-1970; AMFA, MO-OMO, 1955-1965, c. 55; Wightman, 1957, pp. 1-12)⁴.

A specific form of Czechoslovak involvement in the development of inter-bloc cooperation that was substantially strengthened during the second half of the Novotný era was the direct participation of Czechoslovak experts in the administration and management of international societies and organizations. For example, new archival findings indicate that Czechoslovak scientists participated in the management of the International Institution for Production Engineering Research (CIRP) as members of its board of directors in the early 1960s. Thanks to their proactive involvement, the General Assembly of the Institution was held in Prague in 1961. This had a positive impact on the further development of Czechoslovak inter-bloc cooperation, as it led to the establishment of a Working Group on Machines and Measurements, in whose program participated experts from the Czechoslovak Research Institute of Machine Tools and Machining (*Výzkumný ústav obráběcích*

⁴ UNLA stands for United Nations Library & Archives Geneva.

strojů a obrábění) (NA, 1171/1190, inv. n. 355, c. 309, inv. n. 357, c. 310, inv. n. 358, c. 311). Similarly, in the 1960s, the number of Czechoslovak experts in administrative, research and chair positions in the ECE, ILO, IAEA and other UN bodies began to increase (Těšínská, 2006, pp. 40-58; Posejpalová-Kohoutová, 1969, pp. 34-35).

Although further archival research would be needed to determine the specific forms, causes and consequences of the involvement of Czechoslovak experts in the work of international conferences and scientific societies/organizations, it is safe to conclude that, on a general level, the reactivation of Czechoslovak inter-bloc cooperation on these platforms played a positive role in the scientific-technical rapprochement of the two blocs and, consequently, in the development of the previously long-stagnant Czechoslovak economy.

INTERNATIONAL FAIRS: A REDISCOVERED GEM

Although Czechoslovak economists and historians such as Procházka, Ernst and Průcha do not engage in the analysis of East-West fairs and exhibitions, a number of primary sources suggest that these platforms often played a crucial positive role in the development of inter-bloc scientific-technical cooperation (Procházka, 1960; Ernst, 1987; Průcha, 2009). However, it must be admitted that the capacity of fairs to achieve a constructive development of East-West ties was not uniform across their entire spectrum and was influenced by a number of factors. While many international fairs and exhibitions were perceived by political leaders on both sides of the Iron Curtain as ideological battlegrounds, others seemed to be significantly depoliticized. One of the decisive factors in this direction seemed to be the fairs' size and focus. While the large-scale and rather generally focused "Expo-type" exhibitions have not escaped a penetration of certain political elements into their platform, the more narrowly defined and technically oriented fairs, such as the Leipzig Trade Fair (*Leipziger Messe*) and the Poznań International Fair (*Międzynarodowe Targi Poznańskie*), provided more space for the development of depoliticized dialogues and exchange of scientific-technical know-how (Fairbanks (Jerry) Productions, 1964; Hamburgisches Welt-Wirtschafts-Archiv, sign. A10 L 183; BVV, 2019).

In Czechoslovakia, the main platform for organizing relatively depoliticized fairs proved to be the Brno Exhibition Center. Constructed in 1928, its representatives were throughout the 1930s and 1940s able to collect abundant experience in the organization of large-scale events, thanks to which they were later able to turn Brno

into one of the main platforms for international know-how sharing in the 1950s and 1960s. Among the main scientific-technical exhibitions of the Center was the International Engineering Fair (*Mezinárodní strojírenský veletrh*), which acted as an imaginary inter-bloc bridge, offering a unique platform for the pooling and dissemination of scientific-technical know-how between the two sides of the Iron Curtain.

Already the first annual International Engineering Fair held in 1959 proved to be a success, as it enabled the Czechoslovak industry to present its achievements, map the state of the foreign market, and establish long-term cooperation ties with Western machine builders. The Fair was attended by around 13,000 international visitors from 44 countries, and altogether 432 exhibitors from 29 countries presented their newest machines, vehicles, agricultural technology and other types of modern engineering equipment. The contribution of the first International Engineering Fair to the Czechoslovak economy can be represented by the fact that Czechoslovak foreign trade enterprises (FTEs) signed contracts worth more than 1 billion Czechoslovak crowns (CSK) during the first seven days of the event. Many of these contracts were for the importation of Western European high-tech equipment, such as the WST 150 machine for the construction of roads (Brněnské výstaviště, 2010; BVV, 2019). These limited findings indicate that, although strongly under-analyzed in secondary sources, international fairs presented a key tool for the deconstruction of the impenetrability of the Iron Curtain as early as the late 1950s. Besides, the popularity of the International Engineering Fair continued to grow in the following years. Between the first and the third year of the exhibition, the number of visitors and participating countries doubled (ČT24 Archive, Pětková září).

The growing potential of trade fairs did not escape the attention of the Czechoslovak government. In 1960, the Minister of Foreign Trade issued a decree on the establishment of the enterprise Brno Fairs and Exhibitions (*Brněnské veletrhy a výstavy*), which was supposed to ensure a more efficient management of future international fairs. To this end, the leadership of Brno Fairs and Exhibitions began to participate in the activities of the Union of International Trade Fairs (Vyhláška ministra zahraničního obchodu o zřízení podniku Brněnské veletrhy a výstavy, podniku pro pořádání veletrhů a výstav, Decree no. 104/1960, Sb). As fonds of the ECE archives in Geneva reveal, the Czechoslovak government also supported the organization of fairs in Czechoslovakia by adopting a package of measures to facilitate the participation of Western entities. These measures mostly involved the

simplification of border formalities, the acceleration of visa application procedures and the expansion of options for currency exchange. In addition, based on the recommendations of the ECE Inland Transport Committee, Czechoslovakia strengthened its aerial and railroad connections to the West (UNLA, E/ECE/265-277: 1957). The willingness of the Czechoslovak government to adopt these pro-Western measures clearly points to the strategic potential attached to the platform of international fairs and exhibitions.

One of the key roles of the International Engineering Fair in the development of inter-bloc cooperation was its ability to shift the opinions of Western experts, entrepreneurs and even government officials. Due to the lack of cross-Curtain contacts in previous years, many of them were initially sceptical about the progress of the Czechoslovak economy, science and technology, and therefore did not take much initiative in establishing new inter-bloc ties. However, the direct personal contact between capitalist entrepreneurs and Czechoslovak engineers and their products at the International Engineering Fair led to the deconstruction of the Western stereotypical image of a necessarily backward socialist production and to the establishment of deeper forms of inter-bloc cooperation. An example is the Czechoslovak textile engineering, which even in the first half of the 1960s struggled with a lack of commercial interest from Western importers. In this respect, reference can be made to the representatives of the British Platt & Co. and Courtaulds Ltd., who before 1966 assumed that the Czechoslovak textile technology had no use for the British economy. However, their participation at the 1966 Brno Engineering Fair broke down their stereotypical prejudice. Western businessmen from Britain, West Germany and Switzerland who attended the Fair declared the Czechoslovak newly developed KS 60 spinning machine a revolutionary technology and began to negotiate its purchase on the spot (Freeze, 2007, p. 15).

However, the precise degree of successful completion of individual purchase contracts remains concealed in the fonds of Czechoslovak archives. In this regard, a certain insight is provided by Freeze, who indicates that not all Western companies that negotiated a two-week test period of Czechoslovak machines were genuinely interested in their purchase, as they were instead conducting industrial espionage (Freeze, 2007, p. 15). Nevertheless, the fact that the revolutionary spindleless technology was eventually successfully sold to Japanese companies Toyoda and Daiwa as well as to the British Courtaulds clearly shows the key importance of the

Brno Engineering Fair in the development of inter-bloc cooperation (Freeze, 2007, p. 16).

At this point it must be admitted that although the International Engineering Fair was probably the most important Czechoslovak exhibition in terms of inter-bloc scientific-technical rapprochement, the Brno Trade Fairs and Exhibitions enterprise, especially later in the Husák era, organized a number of other international events with a significant participation of Western representatives. Particularly noteworthy in this respect were the International Fair of Consumer Goods (*Mezinárodní veletrh spotřebního zboží*) and the International Foundry Fair (*Mezinárodní slévárenský veletrh*) Fondex. During the Novotný era, the Czechoslovak government also supported the development of participation in inter-bloc economic and scientific-technical fairs held in the Western Bloc. In this context, exhibitions with notable Czechoslovak participation included the annual Hanover Fair, the Expo 1964 in Lausanne, the 1964 New York World Fair and the HemisFair '68, which took place in San Antonio, Texas (Galuška, 1968, pp. 24-25). In addition to participation in Western trade fairs, Czechoslovak involvement in inter-bloc exhibitions held in the East was also strengthened. In this regard, important fairs proved to be the Poznań International Fair in Poland and the Leipzig Trade Fair in East Germany (ČT24 Archive, *Výstavy a veletrhy*). Seminal publications on this topic include *World's Fairs in the Cold War: Science, Technology, and the Culture of Progress* (2019) or Péteri's *Sites of Convergence: The USSR and Communist Eastern Europe at International Fairs Abroad and at Home* (2012).

To evaluate the substance and contribution of individual fairs, it is necessary to consult the primary sources of Czechoslovak archives, as the secondary literature is scarce in this respect. Reports of the Czechoslovak delegation participating at the 1956 Hanover Fair have a positive undertone, because it was considered that the exhibition contributed to the improvement of Czechoslovak production capacities in many fields. In addition to taking part in the fair itself, the Czechoslovak representatives had the opportunity to visit a number of West German automotive and engineering companies, where the corporate organization and production system were studied. Participating Czechoslovak experts in their reports suggested that domestic tractor and motorcycle manufacturers in particular reorganize their assembly processes on the basis of the experience gained in West Germany (NA, 1109/935, inv. n. 126, c. 92; Škoda Auto Archive, fond AZNP, c. 161, 431; AMFA, TO-O, 1945-1959, NSR, c. 15-16).

However, as reports of the Chief Technologist of the Ministry of Precision Engineering, Antonín Václavovic, show, the benefits of attending Western trade fairs were not always to the expectations of Czechoslovak experts, who complained that the Czechoslovak government often only supported politicized and too brief participation, which did not allow the full potential of inter-bloc exhibitions to be exploited (NA 1109/935, inv. n. 126, c. 92).

The fact that many of the appeals of Czechoslovak experts for more effective cooperation at Western trade fairs soon found support of the Czechoslovak central authorities points to the crucial importance the government attached to this rediscovered form of inter-bloc cooperation. An example here is the composition of Czechoslovak delegations at Western fairs. While in the first half of the 1950s, the interests of the Czechoslovak economy were often represented by political delegations, towards the end of the 1950s, on the recommendation of Czechoslovak experts, the exhibition stands became usually occupied by technical *cognoscenti* familiar with the practical aspects of the goods presented. This transformation in the composition of Czechoslovak delegations then facilitated the negotiation of individual inter-bloc cooperation projects. Such was the case of the 1957 Helsinki Industrial Exhibition, where the Czechoslovak depoliticized delegation, represented by experts from the Kovo FTE, managed to conclude a number of contracts for the sale of Czechoslovak goods and licenses, especially in the field of optics and household appliances (NA 1109/935, inv. n. 126, c. 92). The same was true of the Czechoslovak delegation at the 1958 exhibition of laboratory technology in England, which successfully negotiated with British companies for their assistance in the production of polarographs (NA 1109/935, inv. n. 126, c. 92).

Although it must be admitted that the analyzed fairs constitute only a small sample of the whole range of international exhibitions in which Czechoslovak industry participated during the Novotný era, it is clear that these platforms witnessed a hitherto marginalized yet crucial inter-bloc exchange of know-how and technologies. This topic therefore deserves to become a target of additional historiographical efforts in the future.

COMPANY VISITS & STUDY TOURS: QUICKLY AND PRODUCTIVELY

In addition to participation in inter-bloc conferences, organizations and exhibitions, one of the other major sources of Western scientific-technical know-how turned out to be the visits of Czechoslovak representatives to capitalist production enterprises and research institutes. These events were often organized as part of

multi-day study tours that were held on the occasion of business negotiations, international scientific-research projects, trade fairs, conferences and other international activities. At times, they were also arranged independently with a clearly and narrowly defined research or commercial objective. As reports from Czechoslovak study tours to the UK and West Germany from the second half of the 1950s indicate, this type of cooperation was often seen as having a greater benefit for the Czechoslovak economy than other forms of inter-bloc activities (NA 1109/935, inv. n. 126, c. 92, 1188/961, inv. n. 43, c. 28). However, despite these findings, secondary sources addressing the cooperation through company visits and study tours do not provide sufficient insight into the reasons for their popularity and fail to elaborate on their impact on the development of the Czechoslovak economy (Hálek, 2012; Posejpalová-Kohoutová, 1969; Nykryn, 1973; Nykryn, Štěpán, 1977).

In order to fill this gap, the archives of Czechoslovak industrial ministries in Prague must be consulted in particular. These reveal that the key importance of visits and study tours was based on a number of factors. The separation from Western advances in science, technology and management that started during the Gottwald era led to the obsolescence of manufacturing processes, inefficient organization of workspaces, high failure rate of assembly lines and the inadaptability of Czechoslovak production to the rapidly changing market needs. In this regard, visits to capitalist companies, facilitated by the onset of inter-bloc *détente*, were perceived as one of the most direct and least time-consuming ways to catch up with Western progress. The advantage of this form of cooperation was further strengthened by the fact that the visited enterprises were often highly modernized, which enabled the transfer of complex know-how ranging from management methods and production standards to manufacturing procedures (NA, 1286/01/862, inv. n. 579, archival unit 8.080-13.709, c. 49, 1188/961, inv. n. 43, c. 28). In addition, company visits and study tours often revealed new opportunities for additional inter-bloc projects and encouraged the development of mutual trade. These claims are supported by fairly depoliticized reports of Czechoslovak experts submitted after their return from international visits, which indicate that this form of cooperation was seen as an important initial contact with Western enterprises that was recommended to be followed by more complex forms of cooperation (NA, 1204/953, inv. n. 29, sign. 056.3, c. 33).

Another reason why Czechoslovak experts considered visits in many respects a more advantageous form of cooperation was that the gap between the two blocs was often so profound that Czechoslovak companies could improve domestic production only on the basis of observations carried out during excursions to Western enterprises, without having to purchase additional licenses or equipment. The AZNP enterprise can be cited as an example of the possibility of obtaining valuable know-how by simple observation, since its representatives' visits to Western European metalworking companies led to the improvement of its compression molding shops. Similarly, visits to several factories in Hanover in 1956 enabled the improvement of the Czechoslovak organization of assembly lines (NA, 1109/935, inv. n. 126, c. 92). Reports from Czechoslovak visits to Swiss, West German and other Western European companies in the second half of the 1950s indicate that in addition to the know-how gained by simple observation, it was possible to collect royalty-free information in the form of leaflets, catalogues and samples (NA, 1109/935, inv. n. 126, c. 92). Moreover, study tours offered a unique opportunity to get first-hand experience in using specific equipment and machines in practice, which was often perceived as a necessity before purchasing their licenses.

Although Hájek, supplemented by the aforementioned findings, might give the impression that the Czechoslovak trips to the West could have been exclusively for the benefit of Czechoslovak science and economy, the historical reality was different. Even during the Novotný era, Czechoslovak exports of machinery to Western European countries still continued to a limited extent. In this context, Czechoslovak experts from Technoexport (FTE) were often dispatched abroad to provide assistance in the installation and commissioning of machines, in their repair in the case of warranty claims and in the training of their operators. The secondment of Czechoslovak technicians to Western companies was especially frequent in cases of deliveries of entire production lines and other larger equipment that required specifically tailored installations. However, it must be admitted that even during these visits aimed at assisting capitalist clients, Czechoslovak technicians had the opportunity to get acquainted with Western production procedures and technologies, and subsequently transfer this know-how to their domestic environment (NA, 1102/948, inv. n. 93, c. 32; Freeze, 2007, pp. 1-29).

Another specific subtype of this form of cooperation consisted of visits of capitalist experts to Czechoslovak companies. As new findings from the AZNP archives in Mladá Boleslav indicate, despite the previous marginalization of this

phenomenon in the secondary literature, visits from Western experts represented a key form of know-how transfer between the two blocs. Since Škoda had a traditionally strong innovative capacity and inter-bloc business ties, the premises of AZNP works became one of Czechoslovakia's liveliest places for meetings of various international experts and the associated exchange of scientific-technical know-how. Although visits by Western *cognoscenti* began to gain in popularity in the second half of the 1950s, it was not until the middle of the following decade that this form of cooperation fully developed. Among the most common partners arriving to Czechoslovakia were representatives of Italian and Scandinavian car manufacturers such as Alfa Romeo, Volvo and Fiat, and West German and British producers of automotive parts (Škoda Auto Archive, fond AZNP, c. 541). AZNP archives provide specific examples of this form of cooperation. In the mid-1960s, representatives of the Italian Alfa Romeo visited the Škoda plant in Mladá Boleslav, where they analyzed its management and production system and proposed specific technical improvements. Similarly, a delegation of the British Rubbery Owen enterprise visited the AZNP works in 1967 and submitted a number of proposals for the improvement of its financial management and workplace organization (Škoda Auto Archive, fond AZNP, c. 156, 240).

Although secondary sources do not deal in depth with the inter-bloc dimension of inter-company visits, the limited amount of above analyzed archival material points to the hitherto unappreciated importance of this form of cooperation. However, it needs to be acknowledged that the restricted scope of this thesis does not allow for a more thorough examination of all aspects of inter-bloc company visits, and many specific projects and their particular contribution to the development of Czechoslovak science and economy continue to escape deserved attention.

Conclusion

This article examined the development of East-West cooperation platforms in the 1950s and 1960s. As it turned out, the passing of Stalin and Gottwald in 1953 was an important milestone that enabled the reform of the Eastern Bloc's approach to the exchange of technology and know-how through the Iron Curtain. While until 1953 cooperation was limited to a narrow range of rather politicized platforms, from the mid-1950s onwards a flourishing of new forms of East-West contacts could be observed. Organizations and forums such as the International Monetary Fund, the Economic Commission for Europe and the General Agreement on Tariffs and Trade

lost their exclusive status and began to compete with a wide range of other cooperation platforms.

As the newly unearthed archives of Czechoslovak industrial ministries and international organizations in Geneva have shown, the concept of destalinization alone does not provide a fully comprehensive explanation of the phenomenon of the transformation of East-West ties. On the contrary, it was only an initial impulse that allowed concrete steps towards political and economic rapprochement to be implemented. One of these steps turned out to be the 1955 Geneva Summit which, after seven years of drawing the Iron Curtain, addressed the possibilities of its penetration and sought to remove barriers to trade, secure a peaceful use of energy and strengthen scientific-technical cooperation. In addition, the personality of individual scientists proved to be a key factor in bringing the two blocs closer together, as these experts managed to persuade the CPC leadership, still entrenched in Stalinist thinking, to develop East-West contacts. Typical examples of such experts are Otto Wichterle and Ivan Málek, who were able to enforce their visions of international cooperation in science. On the other hand, however, some credit is also due to the early reformist wings of the CPC leadership, such as Josef Reitmajer, Minister of Heavy Industry, who endorsed the efforts of individual scientists and engineers.

The analysis of primary sources in the Prague and Geneva archives further enabled the identification of a wide range of organizations and platforms that helped to develop East-West cooperation in the mid-1950s. Among these, UNESCO and the Pugwash Conference should be singled out, as they were depoliticized early on and thus were able to function in a truly technical mode. The International Labor Organization also proved to be of a central importance, providing training for Eastern Bloc managers through its International Training Center. International projects, conferences and symposia have also become one of the main platforms for cross-Curtain collaboration. The Symposium on Macromolecules in 1957 was significant for the advancement of Czechoslovak chemistry and biology, and the International Geophysical Year held in 1957 and 1958 proved vital for physics, geophysics and cosmology.

Destalinization and East-West détente also enabled the development of cross-Curtain fairs and exhibitions. While many of the “Expo-type” platforms continued to be perceived by political leaders on both sides of the Iron Curtain as ideological battlegrounds, a new wave of more narrowly defined and technically oriented fairs,

such as the Leipzig Trade Fair (*Leipziger Messe*) and the Poznań International Fair (*Międzynarodowe Targi Poznańskie*), provided space for the development of depoliticized dialogues and exchange of scientific-technical know-how. In Czechoslovakia, the International Engineering Fair proved to be pivotal, as since 1959 it has been a place of exchange of modern technologies and a venue for the conclusion of multi-million dollar business contracts.

Towards the end of the 1950s, the participation of Eastern experts in the management and administration of international organizations such as the Economic Commission for Europe, the International Atomic Energy Agency and the International Labor Organization intensified. This type of cooperation turned out to be essential for the development of longer-term technical projects, as it made it easier for Eastern European experts to navigate the system of international organizations and the opportunities they provided in the field of science and technology.

Last but not least, the article analyzed the nature of inter-company visits, which were often considered the most effective form of technology and know-how transfer through the Iron Curtain. The popularity of this platform lay mainly in the fact that visits to Western corporations were perceived as one of the most direct and least time-consuming ways to catch up with Western progress. An example of the effectiveness of this form of cooperation for the socialist economy can be seen in the AZNP enterprise, whose visits to Western European metalworking, design and automotive companies led to the improvement of its compression molding shops and chassis modernization. Alongside this, the Khrushchev Thaw also allowed an influx of Western experts into the Eastern Bloc. Since Škoda had a traditionally strong innovative capacity and inter-bloc business ties, the premises of AZNP works became one of the liveliest places in the Eastern Bloc for the exchange of scientific-technical know-how.

As these findings reveal, the East-West economic and scientific-technical cooperation was already at the beginning of the Novotný era a fairly extensive mechanism that guided the development of not only socialist economies. It would therefore merit additional research that would further concretize the contribution of the different cooperation platforms.

References

Archival sources

(1965). *Meteorologické zprávy*, 18(1), 22-23.

ACAS (Archives of the Czech Academy of Sciences), file 10.

ACAS, file Ivan Málek, Pugwash - vol. 1.

AMFA (Archives of the Ministry of Foreign Affairs), MO-OMO, 1955-1965.

AMFA, TO-O, 1945-1959, NSR.

AMFA, TO-O, 1960-1964, USA (2).

Austrian State Treaty, Summit and Foreign Ministers Meetings. In *Foreign Relations Of The United States*. 1955–1957, vol. 5, retrieved August 12, 2022, from <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1955-57v05>.

Brněnské výstaviště, Výstavy čs. strojírenství Mezinárodní (strojírenský) veletrh v Brně. September 2010, retrieved August 10, 2022, from https://www.filabrno.net/namety/BVV_MSVB.htm

BVV (2019). Před 60 roky začal první Mezinárodní strojírenský veletrh. Dodnes nevynechal jediný ročník. September 6, 2019, retrieved August 12, 2022, from <https://www.bvv.cz/msv/aktuality/190906-pred-60-roky-zacal-prvni-mezinarodni-stroji/>.

ČT24 Archive, Pětková září, retrieved August 12, 2022, from <https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10116288585-archiv-ct24/215411058210025/obsah/424026-brnensky-strojirensky-veletrh-1965>.

ČT24 Archive, Výstavy a veletrhy, retrieved August 6, 2022, from <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10116288585-archiv-ct24/214411058210023/>.

Eisenhower Presidential Library, International Geophysical Year (IGY) series, retrieved August 12, 2022, from <https://www.eisenhowerlibrary.gov/research/online-documents/international-geophysical-year-igy>.

NA (National Archives), finding aid 1102, fond 948.

NA, finding aid 1109, fond 935.

NA, finding aid 1171, fond 1190.

NA, finding aid 1188, fond 961.

NA, finding aid 1204, fond 953.

NA, finding aid 1208, fond 967.

NA, finding aid 1286/01, fond 862.

Škoda Auto Archive, fond AZNP.

UNESCO Archives, file EDV/FE/22.29.

UNLA (United Nations Library & Archives Geneva), E/ECE/265-277: 1957.

UNLA, ECE annual reports 1960-1970.

Vyhláška ministra zahraničního obchodu o zřízení podniku Brněnské veletrhy a výstavy, podniku pro pořádání veletrhů a výstav, Decree no. 104/1960, Sb., retrieved August 12, 2022, from <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1960-104>.

Literature

Ernst, M. (1987). *Czechoslovakia and International Economic Cooperation*. Prague: Orbis.

Fairbanks (Jerry) Productions (1964). *Century 21 Calling*. retrieved August 12, 2022, from <https://archive.org/details/Century21964>.

Fava, V. (2007). *Motor Vehicles vs Dollars: Selling Socialist Cars in Neutral Markets. Some Evidence from the ŠKODA Auto Case*. EUI Working Papers MPW No. 2007/36, European University Institute.

Freeze, K. J. (2007). Unlikely Partners and the Management of Innovation in Communist Europe: A Case Study from the Czechoslovak Textile Machine Industry. *Business and Economic History*, 2007(5), 1-29.

Galuška, M. (1968). *Vavříny z Montrealu* (pp. 24-25). Prague: Československý novinář.

Hálek, J. (2012). „Ve znamení bdělosti a ostražitosti“: *Zahraniční styky a emigrace pracovníků ČSAV v dobových dokumentech (1953 - 1971)*. Prague: Masarykův ústav AV ČR.

Institute of Macromolecular Chemistry of the Czech Academy of Sciences. *The first IUPAC MACRO Symposium, Prague 1957*. retrieved August 11, 2022, from <https://www.imc.cas.cz/en/conferences/first-macro-symposium>.

- International Labor Office (1970). *Report on the Seminar 'Management Development in Practice', Jiloviste, Czechoslovakia, 21 to 29 January, 1970*. Geneva: ILO.
- Kott, S. (2018). The Social Engineering Project. Exportation of Capitalist Management Culture to Eastern Europe (1950-1980). In Christian, M., Kott, S., et al. (Eds.), *Planning in Cold War Europe: Competition, Cooperation, Circulations (1950s-1970s)*. Berlin, Boston: De Gruyter Oldenbourg.
- Krakovsky, R. (2014). *Réinventer le monde. L'espace et le temps en Tchécoslovaquie communiste*. Paris: Publications de la Sorbonne.
- Leibniz Information Centre for Economics, Hamburgisches Welt-Wirtschafts-Archiv, Leipziger Messe GmbH, signature A10 L 183, retrieved August 12, 2022, from <https://pm20.zbw.eu/folder/co/0150xx/015059/about>.
- Molella, A. P., & Knowles, S. G. (Eds.) (2019). *World's Fairs in the Cold War: Science, Technology, and the Culture of Progress*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Morawetz, H. (2008). *Mých devadesát let* (pp. 200-201). Prague: Academia.
- Novák, J., Link, F., et al. (1960). *International geophysical year and cooperation in Czechoslovakia 1957-1959*. Prague: ČSAV.
- Nykryn, J. (1973). *Mezinárodní průmyslová kooperace*. Prague: SNTL.
- Nykryn, J., Štěpán, K. (1977). Czechoslovakia. *La coopération économique des pays de l'Est avec la Suisse, 1977(5)*, Geneva: Institut universitaire de hautes études internationales.
- Olšáková, D. (2017). Between Stalinism and Infrastructural Globalism: The International Geophysical Year (1957–8) in Czechoslovakia, Poland and German Democratic Republic. *Acta Poloniae Historica*, 2017(115), 97-122.
- Olšáková, D. (2018). Pugwash in Eastern Europe: The Limits of International Cooperation under Soviet Control in the 1950s and 1960s. *Journal of Cold War Studies*, 20(1), 210-240.
- Péteri, G. (2012). Introduction: Sites of Convergence: The USSR and Communist Eastern Europe at International Fairs Abroad and at Home. *Journal of Contemporary History*, 47(1), 3-12.
- Porter, L. (2018). *Cold War Internationalisms: The USSR in UNESCO, 1945-1967* [Doctoral dissertation, University of North Carolina, Chapel Hill].

- Posejpalová-Kohoutová, O. (1969). *Evropská hospodářská komise OSN 1968-1969*. Prague: ÚVTEI.
- Procházka, Z. (1960). *Hospodářská válka USA proti Československu*. Prague: Vojenská politická akademie.
- Průcha, V. (2009). *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992: 2. díl. Období 1945-1992*. Brno: Doplněk.
- Šnejdárek, A. (1967). Pugwash zasedala v Mariánských Lázních. *Mezinárodní vztahy*, 2(3), 54-55.
- Staar, R. F. (1991). *Foreign Policies of the Soviet Union*. Stanford: Hoover Institution Press.
- Těšínská, E. (2006). *Počátky mezinárodní spolupráce v oblasti mírového využití atomové energie a účast Československa (MAAE, UNSCEAR, ICRP)*. Prague: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Wichterle, O. (1992). *Vzpomínky*. Prague: Evropský kulturní klub.
- Wightman, D. (1957). East-West Cooperation and the United Nations Economic Commission for Europe. *International Organization*, 11(1), 1-12.
- Zátopek, A. (1960). The Development of Czechoslovak Geophysics from 1945 to 1960. *Studia Geophysica et Geodaetica*, 4(2), 102-110.

Summary

Drawing on the case of Czechoslovakia, this article examines the development and nature of platforms of international cooperation between the Eastern and Western blocs in the 1950s and 1960s. The emphasis is placed not only on mapping the changes that each platform of cross-Curtain cooperation underwent over time but also on characterizing the impact that these transformations had on the development of international cooperation. To explore these research questions, both secondary sources from mainly Czechoslovak and Soviet historians and economists as well as primary sources including the archives of Czechoslovak industrial ministries and international organizations in Geneva are used.

Among the main objectives of the article is to highlight the difference between the Stalinist period in Czechoslovakia (1948-1953) and the subsequent Novotny era (1953-1968). While East-West cooperation before 1953 was limited to a narrow handful of select politicized macro-platforms such as ECOSOC and the International Monetary Fund, the advent of destalinization saw the blossoming of hitherto marginalized forums of inter-bloc contacts.

The primary sources consulted point to a number of reasons leading to this fundamental transformation of East-West cooperation platforms. In addition to destalinization itself, which in many respects merely provided an initial impetus, mention should be made of the 1955 Geneva Summit, which did not limit itself to ideological-political disputes as was common in earlier summits of this type, but instead sought to remove barriers to trade, secure a peaceful use of energy and strengthen scientific-technical cooperation.

The recollections of selected scholars, supplemented by travel reports from Czechoslovak ministries, show that individual cognoscenti played a key role, as their capacity and natural authority enabled them to persuade the at-the-core still Stalinist leadership of the Czechoslovak Communist Party to reconsider their approach to the question of inter-bloc cooperation. Other factors, including the sluggish development, the rejuvenation of the Soviet Presidium and Politburo, and the unsustainable balance of payments of the socialist market, also played an important role in transforming the various platforms of East-West contact.

All of these changes in the mid-1950s enabled the flourishing of cross-Curtain conferences and symposia. For example, the Symposium on Macromolecules in 1957 and the International Geophysical Year in 1957 and 1958 proved to be crucial for the advancement of Czechoslovak biology, chemistry, physics and cosmology. In addition, East-West scientific-technical contacts increased via UNESCO, Economic Commission for Europe, International Electrotechnical Commission, International Council on Large Electric Systems, Pugwash Conferences and other venues.

Primary sources of Czechoslovak industrial ministries also revealed the central role of international fairs and exhibitions, which in the mid-1950s developed into unique platforms offering both the possibility of concluding business contracts and the opportunity for technical meetings between scientists and thus the transfer of know-how. In this respect, the International Engineering Fair in Brno proved to be one of the main fairs in the Eastern Bloc. Already at its first edition in 1959, multimillion-dollar trade and cooperation agreements were concluded.

Last but not least, the present article analyzes the role of inter-company visits, which were often considered among Czechoslovak experts as the most effective source of Western know-how. Among the socialist enterprises that frequently sought this platform of cooperation was Automobile Works, National Enterprise, which not only regularly dispatched experts to Western enterprises but also hosted experts from Scandinavia, Italy and other capitalist countries.

EVALUATION OF THE SOVIET UNION'S INTERVENTION IN CZECHOSLOVAKIA IN THE TURKISH PUBLIC OPINION

SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN ÇEKOSLOVAKYA'YA MÜDAHALESİNİN TÜRK KAMUOYUNDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Yaşar ÖZKANDAŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, yozkandas@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 2 Nisan 2023
Kabul edildiği tarih: 17 Ağustos 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 2 April 2023
Date accepted: 17 August 2023
Date published: 25 December 2023

Anahtar Sözcükler

Alexander Dubček; Çekoslovakya;
Prag Baharı; Sosyalizm; Varşova Paktı

Keywords

Alexander Dubček; Czechoslovakia;
Prague Spring; Socialism; Warsaw Pact

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.2.5

Abstract

When the Second World War ended, Union of Soviet Socialist Republics (USSR), established dominance over the region in all its dimensions by establishing satellite governments in the East of Europe that coincided exactly with its own system in political, economic, and social terms. The Eastern European countries, which had come under the full control of the USSR, began to take steps towards producing relatively more independent policies since the 1960s. Since January 1968, Czechoslovakia, under the leadership of Alexander Dubček, the First Secretary of the Communist Party of Czechoslovakia (CPC), also moved towards socialism in a more original way in accordance with its own social dynamics. It started a reform initiative called the "Prague Spring". After Dubček's insistence on reform, the Warsaw Pact countries, except Romania, intervened militarily in Czechoslovakia under the leadership of the USSR. The CPC leadership decided not to resist this invasion carried out by the countries affiliated with the Warsaw Pact. Soviet forces going into Prague arrested CPC General Secretary Dubček and Prime Minister Cernik and took them to Moscow. After the "normalization" talks between the parties in Moscow, although CPC General Secretary Dubček said that they would not back down from the idea of "socialism, humanism, and national independence", he ultimately agreed to act in accordance with the demands of the USSR. Turkish Political thought, following the developments in Czechoslovakia. In this study, based on the prominent newspapers and magazines of the period such as Akşam, Ant, Cumhuriyet, Milliyet, Ulus, and the Turkish Left, it was aimed to examine the reflections of the events experienced in Czechoslovakia in August 1968 on Turkey's public opinion.

Öz

İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Sovyetler Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) Avrupa'nın doğusunda siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan kendi sistemiyle birebir örtüşen uydu hükümetler kurarak söz konusu bölge üzerinde tüm boyutlarıyla bir hakimiyet tesis etmiştir. SSCB'nin tam denetimi altına giren Doğu Avrupa ülkeleri 1960'larla birlikte görece daha bağımsız politikalar üretmeye yönelik adımlar atmaya başlamışlardır. Çekoslovakya da Ocak 1968'den itibaren Çekoslovakya Komünist Partisi Birinci Sekreteri Alexander Dubček'in öncülüğünde kendi toplumsal dinamiklerine uygun gelecek bir biçimde sosyalizme daha özgün yollardan gitmeye yönelmiştir. "Prag Baharı" adıyla anılan bir reform sürecinin kapılarını aralamıştır. Dubček'in, reform konusunda kararlı ve ısrarlı olması üzerine de Romanya dışındaki Varşova Paktı ülkeleri, SSCB'nin önderliğinde Çekoslovakya'ya askeri müdahalede bulunmuşlardır. ÇKP yönetimi, Varşova Paktı'na bağlı ülkeler tarafından gerçekleştirilen işgale karşı direnme kararı almıştır. Prag'a giren Sovyet kuvvetleri ÇKP Genel Sekreteri Dubček ile Başbakan Cernik'i tutuklayarak Moskova'ya götürmüşlerdir. Moskova'da taraflar arasında gerçekleşen "normalleştirme" görüşmeleri sonrasında ise ÇKP Genel Sekreteri Dubček "sosyalizm, hümanizm ve ulusal bağımsızlık" düşüncesinde geri adım atmayacaklarını söylese de nihayetinde SSCB'nin talepleri doğrultusunda hareket etmeyi kabul etmiştir. Türk Siyasal düşüncesi Çekoslovakya'da yaşanan gelişmeleri yakından izlemiştir. İşte bu çalışma Akşam, Ant, Cumhuriyet, Milliyet, Ulus ile Türk Solu gibi dönemin öne çıkan gazete ve dergilerini temel alarak 1968 Ağustos'unda Çekoslovakya'da yaşananların Türkiye'deki yansımalarını izlemeyi amaçlamıştır.

Introduction

When the Second World War, one of the most destructive wars that history has seen, ended, two marginal states compared to Europe, namely the United States of America (USA) and the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), whose political and economic doctrines are opposed to each other, came to the fore on the world political scene. Thus, the structure of international politics changed, and a two-structured system emerged. After the war, the United States abandoned the Monroe Doctrine and began to play an active role in world politics. The USSR, on the other hand, turned to a policy that wanted to make communism dominant in the whole world with the effect of the technological development that it had realized (Armaoğlu, 2010, p. 510-513).

After the war, the USSR gave particular importance to the Eastern European region since Germany had attacked Russia through Eastern Europe twice in history. The Soviets decided to take measures to prevent Eastern Europe from being a jumping board once again in any attack that would be launched against themselves. USSR considered the establishment of satellite governments in the countries of the region as a basic condition for its own security. With the influence of Eastern Europe's political structure, which paved the way for far-left parties after the war, the Soviets ensured the establishment of communist regimes in the region. In 1947, it made bilateral alliance agreements with most of the regional states and established the Cominform to ensure ideological integrity with these states. It strengthened its dominance in Eastern Europe by establishing Comecon as an international economic organization in January 1949. Thus, the Warsaw Pact emerged in all its dimensions (Sander, 2011, p. 234-238).

The Eastern European states, which had entered Moscow's sphere of influence immediately after the Second World War, began to take steps towards producing relatively more independent policies by the 1960s. This development had a parallel with what was happening in the economic field. Although they maintained Marxist principles, they tended to apply socialism in a more original way that fit their own social dynamics. Democratic Germany, Poland, and Czechoslovakia, whose development had achieved very high rates at all points, began to be seen as a reaction against strict mechanisms in terms of planning and distribution of wealth. The participation of workers in the process and the softening of state controls started to stand out as serious expectations. This approach was persistently put forward, especially by intellectuals and students (Tanilli, 2019, p. 361).

Czechoslovakia, which resisted de-Stalinization until January 1968, exhibited the fourth (Faulkner, 2021, p.91) and most effective example of mass popular mobilizations against Stalinism for a period of about 8 months since that date. Nineteen years after the Prague Spring, when Mikhail Gorbachev's spokesman was asked about the gap between the Prague Spring and Gorbachev's Perestroika program, he replied "nineteen years". The reform process in Czechoslovakia, which was of such importance in the history of the Soviet bloc, was stopped on 1968, August 21 when the armed forces of the Warsaw Pact member states entered Czechoslovakia. The impact of this event on the world's public opinion was very great and shocking. China interpreted the incident as a "*downright fascist power policy*", while Yugoslavia considered it an "*illegal occupation*" and Romania considered it a "*reckless violation of national sovereignty*" (Davies, 2011, p. 1773-1774).

As in the whole world, the Turkish public also followed the developments very closely. The developments in Czechoslovakia initiated two important debates in our world of political thought. The first of these is that the discussions on Turkey's The North Atlantic Treaty Organization (NATO) membership have come up again. The second is the deepening of the difference of opinion that had been taking place in the left spectrum of politics for some time. While some consider the USSR as a hegemonic/imperialist power center like the USA, others approved of the policy followed by the USSR in the face of the "Prague Spring". This study aims to follow the reflections of the events experienced in Czechoslovakia in August 1968 on Turkish public opinion based on the prominent newspapers and magazines of the period, such as *Akşam*, *Ant*, *Cumhuriyet*, *Milliyet*, *Ulus*, and *Türk Solu*.

1. THE SOCIALIST OPPOSITION IN CZECHOSLOVAKIA AND THE WARSAW PACT

Czechoslovakia, occupied by Germany during the Second World War, entered the military and political domination of the Soviet Union after the Red army invaded first in Slovakia on 1944, October 4, and then in Prague on 1945, May 9. Edvard Benes was elected president, and a coalition government was formed under the name of the National Front under the premiership of Communist Party leader Klement Gottwald (Altuğ, 1994, p.10-11). At first, the National Front government achieved a very harmonious and balanced pace of work. However, when the United States invited Czechoslovakia to join the Marshall Plan in June 1947, the government faced a serious crisis. The government announced at the first moment that it had accepted this invitation. But a few days later, when Stalin considered Czechoslovakia's

participation in the Marshall Plan as a hostile approach, the Government backed down. Twelve ministers resigned to protest this attitude of the government. Benes accepted both the resignations and the new list presented to him by Gottwald. Finally, a new constitution was made on 1948, May 9, and “People’s Democracy” was declared. Benes opposed some articles of the constitution and resigned on June 7 (Güvenç, 1986, p. 574-575).

After the resignation of Benes, Gottwald assumed the post of head of state. Antonin Zapotcky, the trade union leader, became prime minister, while the General Secretary of the Communist Party became deputy prime minister. Meanwhile, it was decided that against the Marshall Plan, Czechoslovakia would become a member of COMECON (Council for Mutual Economic Assistance). After Gottwald’s death in March 1953, Zapotcky was appointed head of state. Siroky assumed the post of prime minister, while Novotny assumed the post of the party general secretary. With these assignments in question, the Communist Party of Czechoslovakia displayed a Stalinist attitude. The erection of a giant statue of Stalin in Prague on 1955, May 1 was one of the most important indicators of this attitude. Moreover, the conservative tendency of the party became even stronger when Novotny was elected head of state after Zapotcky’s death in 1957. Meanwhile, the name of the country was determined as the “Czechoslovak Soviet Socialist Republic” by a new constitution made in 1960 (Güvenç, 1986, p. 577).

While these developments were taking place in the political arena, the national economy did not grow as expected, on the contrary, it faced serious problems. Economists, sociologists, and lawyers came together to evaluate the causes of this situation. The most important of these groups was formed around Professor Oto Sik. As a result of the studies carried out, decisions foreseeing taking steps in the direction of private ownership and free enterprise were taken. Although these decisions were very limited, they became the touchstone of the conflict between the groups that insisted on their implementation and the party and state apparatus that opposed these decision (Pelikan, 1984, p. 22). The proposals raised by Professor Oto Sik and those around him were accepted at the 13th Congress of the Communist Party of Czechoslovakia, held between 1966, May 31 and June 4. Accordingly, it was decided to switch from a centralized system in which production was planned down to all details and shaped by heavy industry to a new Socialist economic model in which productivity would be increased by technological development and competition. This

situation deepened the difference of opinion within the party (Güvenç, 1986, p. 579-580).

The tension between those who thought that the reforms should be continued decisively and those who wanted them to be stopped reached the highest point at the 4th Congress of the Czechoslovak Writers' Union, held on 1967, June 27-29, in Prague. With a resolution adopted by the Congress, the abolition of all kinds of censorship on the press and publication was demanded. This demand was reported to the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia by a letter. This demand of the Congress brought Novotny, the First General Secretary and Head of State of the Communist Party of Czechoslovakia, and his entourage, who acted with a conservative approach, against the reformists. After that, reformist economists and pro-freedom writers began to gather around Alexander Dubček, a member of the Presidium of the Communist Party of Czechoslovakia (Armaoğlu, 2010, p. 510-513).

Dubček, who assumed the leadership of the opposition, defined his political line, which brought structural changes to the agenda that would enable the emergence of a socialist democratic society by taking into account the conditions of the country instead of a bureaucratic-centralized system, with the concept of "socialism with a human face". On the other hand, Novotny, who was positioned opposite Dubček, advocated strengthening the party monopoly and claimed that the crisis was caused by going outside the party discipline. During this process, Novotny faced rising opposition to him within the party on the one hand, and on the other hand, he lost the support of Leonid Brezhnev, the leader of the USSR. Finally, the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia (CPC) separated the top two institutions on January 5, 1968, and appointed Dubček as the General Secretary of the CPC, and they decided that Novotny should continue his duty only as Head of State (Pelikan, 1984, p. 26-27).

Together with this development, which Moscow was following carefully and greeted with concern that is, with Dubček's CCP General Secretariat, Czechoslovakia faced a serious change (Paul, 1971, Vol.15, No. 2 p. 169). On 1968, April 4, the names in Novotny's working team were suspended from office, while Oldrich Cernik, who was close to Dubček, was appointed prime minister, and Ota Sik and Gustav Husak were appointed deputy prime ministers. Following these developments, Novotny resigned from the head of state (Altuğ, 1994, p.10-11). With Novotny's resignation, suspicions that the change of government in Czechoslovakia and the reforms on the agenda meant moving away from socialism and the alliance also began to gain weight.

Dubček, on the one hand, tried to assure the Warsaw Pact member countries that Czechoslovakia's commitment to socialism was unshakeable, on the other hand, he said that they were in an attitude towards the establishment of a democratic socialist society. He explained this approach style with the following sentence: "*We are creating a new model of political regime in the socialist society. This model differs greatly in essence from the old centralized and bureaucratic regime*" (Dubček, 1968, p. 32-33).

Meanwhile, Prague newspapers published a '2000 Words' declaration written by the novelist Ludvík Vaculík and signed by about 20 intellectuals on 1968, 27 June. The declaration called for the pressing of the masses into service to ensure the realization of reforms. The recommendation of a popular movement for the implementation of reforms received a reaction from Dubček and his entourage, as it would complicate the CPC's situation against the USSR. Referring to the declaration, Dubček said that he was "*against demagoguery, no matter from which direction it comes*". However, Moscow's pressure on the CPC began to intensify. In addition to the maneuvers of Soviet troops that began in Czechoslovakia at the end of June, USSR president Brezhnev said in a statement made on 1968, July 3 "*we cannot be indifferent to the fate of socialism in another country*". While the newspaper Pravda described the situation in Czechoslovakia as an "effort to restore capitalism", all five members of the Warsaw Pact also declared in a letter written to the CPC on July 14 that the developments in Czechoslovakia "*threaten the common vital interests of socialist countries*" (Güvenç, 1986, p. 577). In response to the letter, Dubček said that they would continue to make the changes necessary for the establishment of a democratic and socialist society. Then, Bulgaria, East Germany, Hungary, Poland, and the USSR, which signed the Warsaw letter, met with Czechoslovakia in Bratislava. In the statement published by the participants of this meeting, it was emphasized that the protection of socialism is the priority task of all countries and that the Communist Parties should cooperate within the framework of respect for sovereign rights (Altuğ, 1994, p. 30-31).

While Dubček emphasized that no secret agreements were made in Bratislava, he positively evaluated the statement that came out of the meeting. After this meeting, the CPC continued to signal on every platform that it would continue to take steps in the direction of libertarian policies. This optimistic approach also reached its highest point when Marshal Tito, the President of Yugoslavia, and Ceausescu, the President of Romania, gave a clear support to Prague in Bratislava. The CPC leaders did not foresee that the USSR would make any intervention. However, on 1968, August 20-

21, the troops of the USSR, Poland, East Germany, Hungary, and Bulgaria affiliated with the Warsaw Pact began to invade Czechoslovakia. The CPC leadership decided not to resist the invasion because they were afraid of the example of Hungary. On the same day, Soviet forces entered Prague and arrested the General Secretary of the CPC Dubček and Prime Minister Cernik and took them to Moscow. After the “*normalization*” talks between the parties in Moscow, Dubček, Secretary General of CPC, said that they would not back down from the idea of “socialism, humanism, and national independence”, but ultimately agreed to act in accordance with the demands of the USSR (Güvenç, 1986, p. 586-587).

2.THE APPROACH OF PUBLIC OPINION TO THE CZECHOSLOVAKIA PROBLEM

Turkey met the end of the 1960s with a rapidly changing political system and social structure. Because small businesses became unable to compete with new and large sectors that received government support, millions of people who made their living through these businesses had to face a serious economic crisis. Politically, the reaction of these sections was to withdraw their support from the Justice Party (JP) and turn to small parties on the right (Ahmad, 1987, p. 1997). On the other hand, the concept of “extra-parliamentary opposition” became widespread among the left movements that came to prominence with the demand for social justice, and groups that did not receive the votes they wanted from the masses turned to seek power by fundamentalist methods. In the face of this development, the right-wing parties also adopted a radical method of struggle against the left, which they defined by expanding it to include the Republican People’s Party (RPP) (Çavdar, 2013, p. 159-160).

During this period, when political tension had risen in an extraordinary way, public opinion also tried to follow the developments in Czechoslovakia very carefully. Milliyet newspaper which was one of the most important newspapers published in Turkey during the period in question and had a wide staff of writers consisting of names such as Mumtaz Soysal, Ismail Cem, and Metin Toker, had come to the fore as one of the newspapers that followed and discussed the process in the most comprehensive manner (Topuz, 2003, p. 242). Editor-in-Chief and editorial writer Abdi Ipekçi compared the Soviet Union’s attempt to damage the independence of a state in Eastern Europe to the U.S. presence in Vietnam and assessed both situations as an imperialist initiative. He wrote that with this war waged by the Soviets against Czechoslovakia, it had lost the chance to both “lead the war against American imperialism” and encouraged the United States to take similar initiatives as in

Vietnam. İpekci, who defended that although the attempt to establish a Western-style democracy in Czechoslovakia was likely to have harmful consequences “*for the communist bloc*”, the aggressive attitude of the Soviet Union would have more destructive consequences for communism, stated that with this policy put forward by the USSR, it would strengthen the claims that “*communism is based on totalitarianism, not democracy*” (İpekçi, 1968, August 22). In addition to these two issues mentioned, İpekci, who believed that the USSR would not be able to achieve a positive result in Czechoslovakia under pressure but would also have serious problems with other socialist countries of Eastern Europe, suggested that such a development would lead to more critical and more shocking consequences for the Warsaw Pact (İpekçi, 1968, August 27).

Aydın Yalçın, who opposed the Democrat Party (DP) because of his membership in the Forum magazine and the Freedom Party (FP), was arrested after the 1960 military coup because of his approval of DP politics, was a founding member of the Öncü newspaper and the New Turkey Party (NTP), and exhibited a liberal stance in the ranks of the Justice Party (JP) (Coşar, 2018, p. 398), also evaluated the developments in Czechoslovakia from the same perspective. Yalçın first of all underlined the political and economic differences between the countries of the Eastern Bloc and the countries of Western Europe and emphasized that the superiority and success of the West are indisputable. Then, he also touched on the difference between the way socialist movements in Western Europe rendered Marxism and the system applied in the Soviet Bloc. He argued that as long as the Soviet Union was determined to produce its domestic and foreign policy under the shadow of Stalinism, the difference between it and Western communism would be getting bigger. He stated that after the invasion of Czechoslovakia, which took place as if recalling Stalin’s era, the development of Western communism would accelerate “*in a direction that cuts off the revolutionary aspects of the doctrine that tries to adapt socialism to the parliamentary order and takes on a revisionist color in full*”, as the French and Italian Communist parties were trying to do (Yalçın, 1968).

Prof. Tarık Zafer Tunaya (dean of the Faculty of Law of Istanbul University) and Prof. Dr. Nermin Abadan Unat (a faculty member of the Faculty of Political Sciences of Ankara University), who wrote serious texts both in the context of understanding and analyzing the period in question and who were cared for by faculty members, stood out as two names who made important determinations about the policy of the Soviet Union in Czechoslovakia. According to Tunaya, the USSR pursued an

unsuccessful policy of “*self-denying, such as being able to bring humanity to prosperity through a system of exploitation*” by failing to take into account the local and national conditions of the societies under its guidance. It proved that an imperialist policy could be created from Leninism and showed that imperialism and colonialism could come not only from the West but also from the East (Tunaya, 1968).

It can be said that Nermin Abadan Unat was an intellectual who made the most advanced determinations about the Czechoslovakia problem during that process. Unat who participated in seminars at the University of Freiburg on the purposes and values of NATO during the period in question and participated in events organized by former American Secretary of State Henry Kissinger as a Harvard University faculty member, (Unat, 2021, p. 220), used his impressions there in his analyses on the subject. According to Unat, due to the fact that Soviet Russia resorted to “*brute force, the traditional weapon, in order to impose its leadership among the communist states*”, predictions that the militant aspects of Marxism –Leninism would undergo an “*increasing erosion*” during the period in question and in the decade after, and reports that the USSR would show more tolerance towards the “*liberalization and protest movements*” that would arise because of the developing social and economic relations in Eastern European countries remained quite marginal. She showed that hopes related to the fact that the Warsaw Pact and the North Atlantic Defense organization would be replaced by a “*common European Defense System*” and thoughts that a Europe independent of NATO could be created under the leadership of De Gaulle, who “*decided not to have NATO-affiliated military units in his country*”, were doomed to be forgotten for a long time (Abadan, 1968).

The Soviet Union’s move to establish broader sovereignty over Czechoslovakia once again brought the assessments confirming Turkey’s NATO membership and its official pro-Western policy to the agenda. Metin Toker stated that with the invasion of Prague, the Warsaw Pact’s “*defense capability*” disappeared, and he suggested that it is an aggressive alliance system “*against the liberalization and democratization currents*” emerging around the USSR. Based on this determination, he argued that discussions on NATO in NATO member countries should be conducted more carefully (Toker, 1968). Orhan Aldıkaçtı, professor of constitutional law, stated that those who declared that Turkey should leave NATO membership by claiming that Stalin’s Russia “*did not adopt the wishes of the new leader regarding the Straits and our Eastern provinces*” should make “*new assessments*” after the developments in Czechoslovakia (Aldıkaçtı, 1968). Fikret Ekinçi, who tried to analyze the events in Czechoslovakia

from the point of view of Turkey, also put forward a similar thought. First of all, he stated that “*the Soviets and four puppet states, which are colonies of it,*” had committed a great “*murder*” in Czechoslovakia, (Ekinici, Ulus, 25 Ağustos 1968, p.2) and emphasized that the Soviet foreign policy coincided with Wed Russia’s “*policy of oppression, which it resorted to against all forms of social, economic and political change*” (Ekinici, 1968, August 30). Then, by implying that those who advocate a neutral Turkish foreign policy other than NATO membership are in a misjudgment, he claimed that “*Turkey would face what Czechoslovakia had experienced*” if it left NATO. In addition, he called on social democratic segments that wanted to accelerate and deepen the leftward turn in Turkish domestic politics to carefully evaluate the process that resulted in the invasion of Czechoslovakia and to take a more distant attitude towards socialist ideologies (Ekinici, 1968, September 1).

In contrast to these approaches, which considered Turkey’s becoming a part of the Western alliance as a dynamic that would eliminate the Soviet threat and considered the left other than the RPP as a serious threat to the country’s independence, socialist movements in Turkey shaped their discourse within the framework of the idea of national liberation, which included political and economic independence, in the 1960s. In this context, while they were constantly pointing out that the anti-American and Western European reactions should turn into an anti-imperialist line of struggle that includes economics and politics, (Atılğan, 2008, p. 176-181) they were also in a sensitive approach to the Soviet Union in terms of independence (Atılğan, 2007, p. 679).

In this context, the RPP, which stood out by claiming to represent the left that was outside of Socialism, took a position criticizing the Warsaw Pact in the face of the invasion of Czechoslovakia. RPP Secretary General Bulent Ecevit stated that in Czechoslovakia, the struggle was for the establishment of a “*libertarian regime*” and assessed the Soviet-led movement as an “*attack on the independence*” of Czechoslovakia. He also underlined that this attitude of the Soviets was a serious threat to the independence of nations and the ability of humanity to live and progress freely and stated that the military forces should withdraw from Czechoslovakia as soon as possible (Ulus, 1968, August 22).

A significant part of the non-RPP left-wing movement in the 1960s, which produced politics on the axis of the idea of national liberation, which included political and economic independence, did not hesitate to harshly criticize Soviet Russia’s move to establish political and military sovereignty over Czechoslovakia. The

sharpest criticism of the Soviet invasion was made by sections accused of being pacifists by the youth, Mihri Belli, and the Turkish Left (Akın, 2014, p. 95).

Mehmet Ali Aybar, who was the Chairman of the Turkish Labour Party (TLP), highlighted the concept of freedom as the main goal of socialism throughout his political struggle and made this concept the starting point of his critical attitude towards Soviet socialism (Özman, 2014, p. 383), came to the fore as one of the figures who criticized the occupation of Czechoslovakia in the sharpest terms. Aybar, who was in search of paving the way for a socialist and democratic socialist regime “*jealously attached*” to national independence in Turkey (Aybar, 1968, p. 481) condemned the stopping of Czechoslovakia’s attempt to establish an original socialist administration based on its own terms by a military intervention targeting Prague with the words “*the habit of the cruel big state acting by top-down methods*”. He accused the Soviet government, acting “*based on the criteria of Stalin’s time*”, of preparing negative developments that would benefit American imperialism (Selçuk, 1968, August 22).

In his assessments made immediately after the events in Czechoslovakia, Aybar suggested that it had become a necessity to reconsider Turkey’s foreign policy preference and argued that approaches that attached vital importance to NATO membership would leave Turkey facing more serious problems. He noted that military alliances built around the concept of common defense are the most important instruments of “*American imperialism*” or “*Soviet domination*” and stated that Turkey should leave NATO membership as soon as possible within the framework of the principle of “*full respect for national independence and sovereignty rights*” and terminate bilateral agreements. He emphasized that if the Justice Party (JP) government did not follow an independentist and anti-imperialist political line, a similar development as that experienced in Greece or Czechoslovakia could happen in Turkey as well (Kemal, 1968).

Like Mehmet Ali Aybar, Çetin Altan, who was another deputy of the party, sharply criticized the fact that the reform movement in Czechoslovakia was stopped by the Soviet Union and Warsaw Pact member states. He wrote that although the Soviets had a significant power determining the axis of the socialist movement in the world, they did not adopt the “*principles of socialist action aimed at great freedoms*” and therefore dealt socialism “*blows too heavy to pay*” (Altan, 1968, August 23). In another assessment related to the issue, Altan subjected Soviet Socialism to a more comprehensive criticism independent of the developments in Czechoslovakia. In other

words, he criticized the system. He considered Soviet practice as a whole of practices in which exploitation continues interminably as a result of the irreconcilability between Marxist and Leninist theories, and the establishment of a liberal and democratic socialist regime was prevented. He stated that due to the incompatibility of Marxist – Leninist theory, “*the diktat of the working class had turned into a diktat of the party, and the diktat of the party had turned into a diktat of the party managers*”, and he wrote that this situation, together with the articulation of the propaganda of capitalism, prevented socialist development (Altan, 1968, August 25). Altan, who believed that the liberation of socialist values from the Soviet mortgage was the most serious issue facing the socialist world, considered the reform process attempted under Dubček’s administration as a milestone that would “*bring great innovations and changes*” for the establishment of socialist democracy (Altan, 1968, August 24).

Behice Boran, who was appointed to the ministerial order in 1945 with Niyazi Berkes, Mediha Berkes, and Pertev Naili Boratav while she was serving as an associate professor in the Philosophy Department of the Faculty of Language and History-Geography of Ankara University, was later dismissed from the teaching staff, and served as a TLP deputy in the National Assembly from 1965 to 1969 (Kayalı, 2009, p. 155-156) took a critical attitude towards the USSR in his first assessment of the Czechoslovakian problem. According to Boran, Soviet Socialism get into a wrong practice because it did not adequately grasp the “stage of working-class dictatorship” that Marx and Engels foresaw for the transition to socialist democracy. The concept of the “dictatorship of the working class” in the Soviet Union took the form of the “imperious, arbitrary rule” of the party and even later only of the party administration. The Soviet government, with a Stalinist approach, considered the practice in its own country as an exemplary prototype of the socialist order. Due to this dogmatic point of view, it evaluated the reformist dynamics in Czechoslovakia as a process of “liberalization”, and with an unfair intervention that it could not foresee the consequences of it, ignored the principle of “national independence and equality”. However, the demands for freedom rising in the Socialist Bloc countries were not caused by liberal grounds, but by a humanistic approach that expresses the “*peak point*” of the socialist view, such as “*freedom of the person, respect for the human personality, participation of the people in state administration*” (Boran, 1968).

The attitude that Boran and Aybar developed towards the invasion of Czechoslovakia, even though they seemed to overlap at first, brought to light the disagreement that has been going on for some time in the TLP (Atılgan, 2007, p. 384).

In later years, Boran made a self-criticism of his views in Milliyet newspaper dated August 27, 1968, by stating “*I was wrong in diagnosing the solid elements in the Czechoslovakia incident*”. She emphasized that the rapid recovery of the Communist Party of the Soviet Union from the depression it was in after the events in Czechoslovakia proved the “*lack of accuracy*” in his views and comments. Later, she stated that his own attitude and Aybar’s attitude were not identical from the very beginning and emphasized that the Czechoslovakian issue had created a serious intellectual division in the TIP ranks. She argued that while his own sentences were “*an assessment and criticism of the situation*”, Aybar’s analyses were the expression of an Anti-Soviet approach. She also stated that an Anti-Soviet attitude lies behind Aybar’s use of the concept of “*friendly socialism*”. She claimed that this approach harmed the working-class movement and Turkish-Soviet relations while it pleased the Western Bloc (Mumcu, 2019, p. 58-59).

Yaşar Kemal, who published articles on the political development process of Turkey in Ant magazine, which had a strong connection with the TLP and supported TLP as an action and ideology (Landau, 1978, p. 98), criticized the Soviet Union’s policy towards Czechoslovakia with a more cautious style from the first moment, unlike Boran. Kemal, who stated that Czechoslovakia was entering the liberalization process in its own socialist world, wrote that the Soviet Union, which supported all the independence wars waged against imperialism and therefore provided serious prestige, should not have invaded Czechoslovakia, even if it was “*for a just cause*”. He stated that the policy followed by the Soviets caused great damage to the phenomenon of independence, which forms the axis of socialist thought, and emphasized that with its aggressive attitude towards Czechoslovakia, he positioned himself in the face of “*progressive forces fighting for independence all over the world, fighting for the socialist order*” (Kemal, 1968).

Like Yaşar Kemal, Doğan Özgüden, the editor-in-chief of Ant Magazine, also took a distant approach to the reform process that developed under the administration of CPC Secretary General Dubček. Özgüden stated that first of all, if the economic policy that was started to be implemented by the Dubček administration failed, the possibility of Czechoslovakia getting closer to the western system like Yugoslavia and Romania should not be ignored and considered the reform process in Czechoslovakia as a “*movement of liberalization*”. On the other hand, he also did not refrain from writing that the policy pursued by the Kremlin, which “*could not save itself from the conservatism of the Stalin era*”, contradicted the principle of “*national independence*”

and non-interference in internal affairs”, which is the essence of socialism (Özgüden, 1968).

In addition to the TLP circle that takes care to keep the distance between Kemalist ideologues, İlhan Selçuk, who prefers to read Kemalism with a leftist tendency, evaluated the developments in Czechoslovakia by making a special emphasis on the concept of independence. In an article published in Cumhuriyet newspaper on August 22, Selçuk stated that the Warsaw Pact was an instrument that “*registered Czechoslovakia’s characteristic to be a satellite and facilitated its occupation*” more than being an apparatus to protect it from external threats, and he considered the coup carried out by the Soviets against Dubček's administration as a “heinous rape”. He suggested that with this initiative, the USSR met on the same ground as the United States, which was an “aggressive state”. He argued that the Soviet power, on the one hand, seriously undermined the principle of full independence of nations, while on the other hand, it would strengthen the tendencies that adopted acting with the Western World and especially the United States in countries such as Turkey (Selçuk, 1968, August 22).

After the USSR’s attack on Czechoslovakia, İlhan Selçuk, who defined the most important issue of Turkish political life as the inability to establish an independent and national foreign policy in all its aspects, also criticized the bilateral agreements between the United States and Turkey and the approaches that advocated NATO membership with a louder voice in a fundamentalist manner. He stated that the unequal relations established with both the Western and Eastern blocs would undermine Turkey’s independence and argued that strategies wedged between NATO and the Warsaw Pact can never be a way out. He defended that Turkey, as the “*Republic of Atatürk*”, should follow a fully independent political line without “*being a Washington satellite like the Philippines or a Moscow satellite like East Germany*” (Selçuk, 1968, August 23).

While a significant part of the prominent left intellectuals of the period criticized the policy of the USSR in Czechoslovakia by evaluating it as a continuation of the practices of the Stalin era, another part tended to approve of the Soviet intervention by considering the reformist steps of Alexander Dubček as counterrevolutionary and revisionist. These approaches in question exhibited a character that was similar and exactly coincided with the thoughts of Fidel Castro, who sincerely supported the invasion. In the days when the Soviets moved to end the Prague Spring, Castro said,

“The Czechoslovak regime was drifting inexorably towards capitalism and imperialism. We did not have the slightest doubt about it” (Castro, 1969, p. 17).

Unlike the intellectuals/politicians of TLP, it is possible to find a side coinciding with Castro’s assessment in the thoughts of Sadun Aren, who explained his thoughts about the Czechoslovakian problem in his memoir book called “*From Behind a Misty Glass*” after a long time passed over the issue. In his assessment, Aren was in harmony with Behice Boran’s thoughts which were in agreement with the reaction of the Soviets instead of his approach criticizing the attitude of Soviet Russia as an occupier. Aren interpreted the Prague Spring as a step to away from the socialist world and supported the entry of the Warsaw Pact armies into Prague with the following statements):

Czechoslovakia was already on the socialist front. It was moving to the other side, but its owners did not let it go. To oppose the taking back of Czechoslovakia, to say that socialists would not do such a thing is not to understand the issue. I think of the occupation of Czechoslovakia as a necessity of the cold war. Of course, there is no invasion of an independent country in the logic of socialism, but in such a world, it is unthinkable for a country that breaks away from socialism to remain independent; it will move to the opposite camp. Therefore, I think the occupation of Czechoslovakia is a necessity of war. It is the necessity of the war between socialism and capitalism. This should not be evaluated with socialist morality or anything like that. Of course, when socialism and capitalism clash on a global scale and the rules become clear, details and originality are erased. Imagine that you are fighting on a front line; no matter how original a man you are, you will act like the man next to you. Perhaps, it is necessary to think about socialist morality if something is done that is contrary to socialism after the whole world has become socialist (Aren, 2006, p. 161, 162).

Mihri Belli and the National Democratic Revolution (NDR) circle, who were influential on the Turkish thought life of the period, criticized the Czechoslovak reform and supported the political line followed by the USSR in a way that left no room for discussion. Türk Solu (The Turkish Left) magazine said that the movement represented by the Dubček group could not be defined as a new movement called “Reform in Socialism” and considered this movement as a capitalist initiative trying to destroy the basic principles of socialism. While based on the developments in Czechoslovakia, the authors of this magazine emphasized that Turkish socialism

should avoid assessments that coincided with NATO's theses and contradicted the Warsaw Pact, they stated that it should "cling more tightly to the basic principles of socialism". They emphasized that if the Czechoslovakian problem is evaluated from the perspective of Western European countries, it would bring serious problems in terms of the struggle for the realization of the "*National Democratic Revolution*" (Çekoslovakya - Cevaplandırılması, 1968).

Conclusion

At the end of the 1960s, the intervention of the Soviet Bloc against Czechoslovakia opened the door for an intense discussion in the political thought life of Turkey, which would also be discussed a lot in later years. Two different approaches came to the fore in the discussions. The first of these was adopted by the right wing of the political spectrum. While this approach condemned the Czechoslovakian policy of the USSR with fundamentalist statements, it considered Turkey's NATO membership as a prerequisite for ensuring the country's security. The proponents of this approach emphasized that the Soviet threat should be taken more seriously and defended that Turkey should continue to cooperate with Western European countries in the international system.

The second approach, which came to the fore in the discussions, was adopted by the left movements. The RPP, which stood out for its claim to represent the left that was outside of socialism and defined its political line as the "*left of the middle*", evaluated the developments in Czechoslovakia with an approach that coincided with the right political line and Turkey's traditional foreign policy perspective. However, the wing of the left other than the RPP approached the issue from different perspectives. The separation and division that the left was in were further embodied with the issue of Czechoslovakia. One front of the left movement focused on the problem in Czechoslovakia by emphasizing the concept of full independence. While harshly criticizing the Warsaw Pact member countries for blocking the reform movement in Czechoslovakia, they also stated that Turkey's NATO membership should be reviewed. Although another faction within the left took a critical attitude toward the USSR or remained silent at first, it adopted an approach approving Soviet policy in later years. The representatives of this faction accused the statements condemning the invasion with making propaganda of an anti-Soviet ideology. In addition to these two approaches, an intellectual approach that considered the reformist steps of Dubček's group as a betrayal of the socialist camp and obviously supported the Soviet invasion, manifested itself within the left movement.

References

- Abadan, N. (1968, August 24). Çekoslovak Dramı. *Cumhuriyet*, p. 2.
- Ahmad, F. (1987). Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Siyasal Gelişmeleri. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (Vol. 7), (p. 1991-1998). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aldıkaçtı, O. (1968, August 24). Çekoslovak Dramının Ardındaki Sorunlar. *Milliyet*, 1.
- Altan, Ç. (1968, August 25). Marksist- Leninist Teoriye Bir Bakış. *Akşam*, p. 2.
- Altan, Ç. (1968, August 24). Sosyalizm Sovyet Tapusunda Değildir. *Akşam*, p. 2.
- Altan, Ç. (1968, August 23). Sovyet Yöneticilerinin İhaneti. *Akşam*, p. 2.
- Altuğ, Y. (1994). *Çekoslovakya Sorunu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Akın, Y. (2014). Türkiye’de Sol Hareketin Önemli Polemikleri. In *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Sol* (Vol. 8), (pp. 90-120). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aren, S. (2006). *Puslu Camın Arkasından*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Armaoğlu, F. (2010). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)* (Vol. 1). İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Atılğan, G. (2008). *Yön Devrim Hareketi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Atılğan, G. (2007). *Behice Boran Öğretim Üyesi Siyasetçi Kuramcı*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Aybar, M. A. (1968). *Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boran, B. (1968, August 27). Sosyalist Demokrasi ve Ulusal Bağımsızlık. *Milliyet*, p. 2.
- Castro, F. (1969). *Çekoslovakya Meselesi* (C. Çandar, Çev.). İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları.
- Coşar, S. (2018). Aydın Yalçın. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Liberalizm* (Vol. 7), (pp. 398-403). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çavdar, T. (2013). *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1950’den Günümüze*. Ankara: İmge Yayınları.
- Çekoslovakya - Cevaplandırılması Gereken Sorular. (1968, August 27). *Türk Solu*, p.1.

- Davies, N. (2011). *Avrupa Tarihi*. (M. A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge Yayınları.
- Dubçek, A. (1968). Yapmak İstediklerimiz. In R. Garaudy (Ed), *Prag 1968, Doğmayan Hürriyet*, (pp. 43-51). İstanbul: E Yayınları.
- Ekinci, F. (1968, September 1). Rusya Kuisligler Arıyor. *Ulus*, p. 2.
- Ekinci, F. (1968, August 30). Çekoslovak Olayları ve alternatif politika. *Ulus*, p. 2.
- Ekinci, F. (1968, August 25). İstilacılar Tecrit Edilmişlerdir. *Ulus*, p. 2.
- Faulkner, N. (2021). *Marksist Dünya Tarihi, Neandertallerden Neoliberalere*. (T. Öncel, Ş. Alpagut, Çev) İstanbul: Yordam Yayınları.
- Güvenç, N. (1986). Aleksander Dubçek, *Çağdaş Liderler Ansiklopedisi* (Vol. 2). (pp. 560-592) İstanbul: İletişim Yayınları.
- İpekçi, A. (1968, August 27). Zararın Neresinden Dönülürse, *Milliyet*, p. 1.
- İpekçi, A. (1968, August 22). Sovyet Emperyalizmi Yüzünü Gösterdi, *Milliyet*, p. 1.
- Kayalı, K. (2009). *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kemal, Y. (1968, August 27). Bağımsızlık ve Sosyalizm. *Ant*, p. 5.
- Landau, J. M. (1978). *Türkiye’de Aşırı Akımlar*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Mumcu, U. (2019). *Bir Uzun Yürüyüş*. Ankara: UMG Yayınları.
- Özgüden, D. (1968, August 27). Yine de Sosyalizm. *Ant*, p. 3.
- Paul, W. D. (1971). Soviet Foreign Policy and the Invasion of Czechoslovakia: A Theory and Case Study. *15(2)*, (p. 159-202). *International Studies Quarterly*.
- Pelikan, J. (1984). Doğu Avrupa’da Sosyalist Muhalefet. (H. Spatar, Çev.). Ankara: Kaynak Yayınları.
- Sander, O. (2011). *Siyasi Tarih 1918-1994*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Selçuk, İ. (1968, August 23). Çek Dramının Yanısıra. *Cumhuriyet*, p. 2.
- Selçuk, İ. (1968, August 22). Lanet Kaba Kuvvete. *Cumhuriyet*, p. 2.
- Tanilli, S. (2019). *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, 20. Yüzyıl Yeni Bir Dünyanın Arayışında*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Toker, M. (1968, August 23) Naden İşgal. *Milliyet*, p. 2.
- Topuz, H. (2003). *Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tunaya, T.Z. (1968, August 28). Çekoslovakya Dosyası. *Milliyet*, p. 2.

Unat, A. N. (2021) *Yüz Yıllık Umut*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.

Yalçın, A. (1968, August 26). Komünist Sistemin İç Çelişkisi. *Milliyet*, p. 2.

Summary

When the Second World War, one of the most devastating wars in human history, ended, the world map began to exhibit a bipolar appearance around the United States of America (USA) and the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), whose political and social systems were diametrically opposed to each other. The European States, which emerged from the war with a great destruction in terms of political and socio-economic, gathered around these two hegemonic powers. After the war, the USSR began to take a close interest in the region in question in order to prevent Eastern Europe from once again being used as a stepping stone for an attack to be launched against it. In this context, it established dominance over the region in all its dimensions by establishing satellite governments in the East of Europe that coincided exactly with its own system in political, economic, and social terms. The Eastern European countries, which had come under the full control of the USSR, began to take steps towards producing relatively more independent policies since the 1960s. Since January 1968, Czechoslovakia, under the leadership of Alexander Dubcek, the First Secretary of the Communist Party of Czechoslovakia (CPC), also moved towards socialism in a more original way in accordance with its own social dynamics. It started a reform initiative called the "Prague Spring". This initiative of Czechoslovakia faced a harsh reaction from the USSR. After Dubcek's insistence on reform, the Warsaw Pact countries, except Romania, intervened militarily in Czechoslovakia under the leadership of the USSR. The CPC leadership decided not to resist this invasion carried out by the countries affiliated with the Warsaw Pact. Soviet forces going into Prague arrested CPC General Secretary Dubcek and Prime Minister Cernik and took them to Moscow. After the "normalization" talks between the parties in Moscow, although CPC General Secretary Dubcek said that they would not back down from the idea of "socialism, humanism, and national independence", he ultimately agreed to act in accordance with the demands of the USSR.

Turkish Political thought, following the developments in Czechoslovakia very closely and excitedly, approached the issue from two different perspectives. One of these perspectives criticized the Warsaw Pact member countries for blocking the reform movement in Czechoslovakia. They compared the Soviet Union's attempt to damage the independence of a state in Eastern Europe to the U.S. presence in Vietnam and assessed both situations as an imperialist initiative. According to Ipekçi, this war waged by the Soviets against Czechoslovakia, it had lost the chance to both "lead the war against American imperialism" and encouraged the United States to take similar initiatives as in Vietnam. The RPP, which stood out by claiming to represent the left that was outside of Socialism, took a position criticizing the Warsaw Pact in the face of the invasion of Czechoslovakia. RPP Secretary General Bulent Ecevit stated that in Czechoslovakia, the struggle was for the establishment of a "libertarian regime" and assessed the Soviet-led movement as an "attack on the independence" of Czechoslovakia. Mehmet Ali Aybar, who was in search of paving the way for a socialist and democratic socialist regime "jealously attached" to national independence in Turkey, condemned the stopping of Czechoslovakia's attempt to establish an original socialist administration based on its own terms by a military intervention targeting Prague with the words "the habit of the cruel big state acting by top-down methods". Like Mehmet Ali Aybar, Çetin Altan, who was another deputy of the TLP sharply criticized the fact that the reform movement in Czechoslovakia was stopped by the Soviet Union and Warsaw Pact member states. İlhan Selçuk suggested that with this initiative, the USSR met on the same ground as the United States, which was an "aggressive state". He argued that the Soviet power, on the one hand, seriously undermined the principle of full independence of nations, while on the other hand, it would strengthen the tendencies that adopted acting with the Western World and especially the United States in countries such as Turkey. Although another faction within the left took a critical attitude toward the USSR or remained silent at first, it adopted an approach approving Soviet policy in later years. Mihri Belli and the National Democratic Revolution (NDR) circle, who were influential on the Turkish thought life of the period, criticized the Czechoslovak reform and supported the political line followed by the USSR in a way that left no room for discussion. The Turkish Left magazine said that the movement

represented by the Dubček group could not be defined as a new movement called “*Reform in Socialism*” and considered this movement as a capitalist initiative trying to destroy the basic principles of socialism.

BULGAR HACILARIN GÖZÜYLE 19. YÜZYILDA KUDÜS

JERUSALEM IN THE 19TH CENTURY THROUGH THE EYES OF BULGARIAN PILGRIMS

Hüseyin MEVSİM

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Bulgar Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı; e-posta: hmevsim@ankara.edu.tr; hmevsim@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 27 Mayıs 2023
Kabul edildiği tarih: 21 Temmuz 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 27 May 2023
Date accepted: 21 July 2023
Date published: 25 December 2023

Anahtar Sözcükler

Bulgurlar; Kudüs; Ortodoksluk; Hac; Kutsal Kabir Kilisesi

Keywords

Bulgarians; Jerusalem; Orthodoxy; Pilgrimage; Church of the Holy Sepulcher

DOI

10.33171/dtcjournal.2023.63.2.6

Öz

Bulgurların Kudüs'le bağları 9. yüzyılın ortasında Hristiyanlığı kabul etmeleri süreciyle başlar. Daha sonraki yüzyıllarda Bulgar hükümdarlarının kutsal şehirde kiliselerin ve manastırların inşası için yardım sağlamaları; önemli bir ruhani, manevi ve kültür merkezine dönüşen Kudüs'e çok sayıda Bulgar din adamının yerleşmesi bu bağları daha da güçlendirir. Osmanlı unsuru olan Bulgarlar arasında hacın ve hacılığın 18. yüzyılda yaygınlaştığı ve artık dünyevi kişinin de bu manevi yolculuğun bütün sıkıntılarına katlandığı görülür. Bulgar, belirli maddi birikim sahibi olduktan sonra hacca gitme kararı alır, yol boyunca karşılaştacağı bütün zorlukları ve tehlikeleri bilmesine rağmen niyetinden vazgeçmez. Bulgar'ın hacca gitme motivasyonu dini olduğu gibi dünyevi gerekçelere de dayanır. Bir taraftan, Hristiyanlığın kutsal tarihinde geçen bütün yerleri ve mekânları görerek buralarda ibadet etmek amaçlanırken, diğer yandan da hacı olmanın toplum nezdinde kazandırdığı itibar ve ayrıcalık göz önünde bulundurulur. Hacı kelimesi adeta bir unvana dönüşür ve özellikle ticaretle uğraşan kişilere sosyal ilişkilerinde kolaylık sağlar. Kutsal Topraklara hacca giden bazı Bulgarlar daha sonra kara ve deniz yolculuklarını, Kudüs'ten edindikleri izlenimleri ve memlekette görkemli karşılanma sahnelerini kâğıda dökerler. Bu çalışmada, 19. yüzyıl ortalarında kutsal şehri hac amacıyla ziyaret eden dört Bulgar'ın tanıklıkları temelinde meşakkatli kara ve deniz yolculuğu, Kudüs'te yaşanan manevi heyecan ve ruhanilerin kaba tavırlarından kaynaklı hayal kırıklığı, hacın emniyeti için Osmanlı kolluk kuvvetlerinin oluşturduğu düzen gibi konular üzerinde durulmaktadır.

Abstract

The Bulgurlans' ties to Jerusalem begin with their conversion to Christianity in the middle of the 9th century. In later centuries, the ties are strengthened by the facts that Bulgarian rulers provided assistance for the construction of churches and monasteries in the holy city and also that a large number of Bulgarian clergy settled in Jerusalem, which has turned into an important moral, spiritual and cultural center. It is seen that pilgrimage became widespread among the Bulgurlans, who were Ottoman elements, in the 18th century, and now the worldly person endures all the troubles of this spiritual journey. The Bulgarian decides to go on pilgrimage after he has a certain amount of money, and he does not give up on his intention despite knowing all the difficulties and dangers he will face along the way. The Bulgarian's motivation to go on pilgrimage is based on religious as well as worldly reasons. On the one hand, it is aimed to see all the places and locations in the holy history of Christianity and to worship there, on the other hand, the prestige and privilege of being a pilgrim in the society are taken into consideration. The word pilgrim almost turns into a title and it provides convenience in social relations, especially for those who are engaged in trade. Some Bulgurlans who made a pilgrimage to the Holy Land then write down their journeys by land and sea, their impressions of Jerusalem, and their glorious reception at home. In this study, on the basis of the testimonies of four Bulgurlans who visited the holy city for pilgrimage in the mid-19th century, the grueling land and sea journeys, the spiritual excitement in Jerusalem and the disappointment caused by the rude behavior of the clergy, and the order created by the Ottoman law enforcement officers for the safety of the pilgrimage are discussed.

Giriş

Dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru Bizans kilisesinden Hristiyanlığı kabul etme yoluyla Ortodoks dünyasının ayrılmaz bir üyesi olan Bulgarların, Kudüs'e ve genel anlamda Kutsal Topraklara ilgisi daha o döneme dayanır. Yine o yıllarda, yeni kabul edilen dine hizmet etmesi amacıyla Kiril ile Metodiy kardeşler tarafından yaratılan ve bugün birinci kardeşin adıyla bilinen alfabeye yazılmaya başlanan Ortaçağ Bulgar edebiyatının bazı eserlerinde Hristiyanlığın doğduğu yer olan Kudüs'e yapılan seyahatlerin eleştirildiğine tanıklık edilir. Söz gelimi, "Beseda protiv bogomilite" (Bogomiller Aleyhinde Sohbet) başlıklı bir el yazmasında, 10. yüzyıl sonlarında sayıları iyice artan başıboş gezen din adamları yerilir: "*Bunlar uzak memleketlerde başıboş dolaşır ve dini yasaların emrettiği şekilde saçını sakalını kestirmezler; Kudüs'e, Roma'ya ve öteki şehirlere gider ve yeterince dolaştıktan sonra akılsız çabalarından pişmanlık duyarak evine dönerler*" (Kozma, 2007, s. 279).

Buna rağmen, Bulgarların Kutsal Topraklara olan ilgisinin gittikçe arttığı, orada bulunan manastırların ve kiliselerin bakımı için maddi destek sağlandığı, hatta bazı yabancı seyahatçilerin notlarından 12. yüzyılda Kudüs'te Bulgar dini kurumların tesis edildiği anlaşılır (Gyurova ve Danova, 1995, s. 8). Bizans hâkimiyeti döneminde (1018-1186) Bulgarların kutsal şehre yaptığı seyahatlerle ilgili somut veriler bulunmazken, 14. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Yarımadası'na geçerek kısa sürede bu coğrafyada üzerindeki topraklarını genişletmesi, birçok ruhaninin, dini olmanın ötesinde manevi ve edebi merkeze dönüşen Kudüs'e yöneldiğine dair tanıklıklara rastlanır. Söz gelimi, 15. yüzyıl başlarında yaşamış olan Bulgar yazarı Konstantin Kosteneçki "Pätuvane po Palestina" (Filistin'de Seyahat) başlıklı el yazmasında kutsal şehre eğitim amacıyla gittiğini belirtir (Mevsim, 2006, s. 33). Yine o yıllarda, Balkan devletlerinin hükümdarları veya üst düzey görevliler Filistin topraklarında kilise ve manastır yapılması için yardım sağlayarak orada dini cemaatlerin oluşmasına ve gelişmesine öncülük ederler. 15., 16., 17. ve 18. yüzyıllarda Kutsal Toprakları ziyaret eden yüzlerce Bulgar'ın adı, kilise ve manastır kayıtlarına düşülür.

Bulgar toplumunda hac olgusunun özellikle 18. yüzyılda yaygınlaştığı ve artık sadece kilise görevlilerinin değil, dünyevi kişilerin de bu manevi yolculuğun bütün sıkıntılarını katlandıkları gözlemlenir. Bulgar'ın hacca belirli maddi birikim sahibi olduktan sonra, bütün uğraşlarını bir yana bırakarak gittiği görülür. Hacı adayı, yol boyunca karşılaşacağı bütün zorlukları, birçok kişinin denizde fırtınaya yakalanarak veya soyguncu saldırısına uğrayarak öldüğünü çok iyi bilmesine rağmen, Kudüs

macerasını göze almaktan çekinmez. Asayiş açısından Balkanlar'ın en güvensiz zamanlarında, söz gelimi 18. yüzyıl sonuna denk gelen dağlı isyanları döneminde de, hac yolculuğunun kesilmediği, ayrıca bunun çeşitli yöntemlerle Kudüs Patrikhanesi tarafından teşvik edildiği bilinir. Sıkça Bulgar topraklarında bu amaç doğrultusunda faaliyetlerde bulunan papazlara rastlanır, hakkında anlatılan efsanelerle Kudüs gizemli bir havaya büründürülür.

Bulgar hacılığını ayrıntıyla araştıran bilim insanlarına göre, 16.-18. yüzyıllarda hac, Hristiyanlığın tapınma şekillerinden biri hâline gelir; ibadetten manevi arınma eylemi çıkartılarak kişiselleştirilen ve maddileştirilen kutsiyetle (azizin kabri, ikonalar, nesnelere vs.) temas ön plana çıkar (Gyurova ve Danova, 1995, s. 12). Hacda ana babalar kendi ve çocuklarının sağlığı ve uzun ömrü, ruhlarının arınması ve kurtuluşu, başarı ve bereket, hatta evcil hayvanları için dua eder veya dua edilmesi için para, zirai veya zanaat ürünleri bağışlarlar. Birçoğu kilise ve manastır inşa edilmesi, kutsal metinlerin kopya yoluyla çoğaltılması, ikona oyulması veya haçların yaldızlanması için bağışta bulunurlar. Bazı hacı adayları Kudüs'e, Aynaroz Yarımadası'na veya Rila Manastırı'na bağışta bulunma, payını verme ve bedel ödeme yoluyla günahlarından arınmak amacıyla giderler.

Bulgar hacı, sağlığı için dua etmeleri ricasıyla papazlara verdiği bedeli büyük gururla belirtir, hatta bu meblağ ticari deftere işlenir veya kayıt edilir. İnsanoğluna hâkim kem güçlerden bedel karşılığı arınma şekli olarak değerlendirilince, hacılığın, Ortaçağın son ışması olduğu görülür. Bu anlamda, Bulgar hacılığının gelişiminde bir aykırılık gözlenir, zira Batı Avrupa'da Kudüs ziyareti Ortaçağdan sonra kalkarken, Bulgar topraklarında yeni canlanmaya başlayan bir ritüel hâline dönüşür.

Bulgar'ı hacca özendirilen etkenler arasında, kendine bazı haklar ve ayrıcalıklar sağlatma çabasının yanı sıra, İslâm'ın hâkim din olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslümanlar nezdinde itibar kazanma hedefi de bulunur. Hacı unvanı Bulgar'a toplumsal itibar ve Avrupa'daki baronluk veya İngiltere'deki sir ve lady unvanları gibi asalet kazandırır: "*Kahire'deki Arap ve Buharalı benim menşeyimi ve milletimi bilmez, ama hacı olduğumu anlayınca bana başka gözle bakar*" (Macarov, 2014, s. 19), diye itiraf eder bir hacı adayı. Bulgar Aydınlanmasının önemli kişiliklerinden olan Vasil Aprilov (1789-1847) da bu hususu şöyle dile getirir:

Osmanlı'da hacı kelimesi akan suları durdurur, bütün kapıları açar. Kutsal Toprakları ziyaret eden her Hristiyan hacı, halk nezdinde büyük itibar sahibi olur, herkes ona hürmet eyler. Hacının her konuda sözü ağır olur, tanıklığından asla şüphe edilmez. (...) Cemaatin idari

işlerinde de hacı hep ön safta yer alır, önemli mevkilere hep o seçilir. Eğer özünde açgözlü ve fitneci biriyse, önünde şan şöhret ve zenginlik yolu açılır; halkını sıkıştırmaktan geri durmaz, haksız yere zengin olur (1995, s. 100-101).

Osmanlı döneminde konuşulan Bulgarca bir yana, modern Bulgarcada bile Türkçeden geçen 'hadjiya' (hacı) ve 'hadjiläk' (hacılık) kelimelerinin öz Bulgarcadan türetilen 'poklonnik' ve 'poklonenie' varyantlarına tercih edildiği, bugün birçok Bulgar'ın soyadının önünde hadji ekinin yer almaya devam ettiği görülür. Söz gelimi, Hadjiivanov, Hadjihristov, Hadjiliev vs.

18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarında milli ve kültürel düzlemde uyanışını yaşayan Osmanlı unsuru Bulgar cemaatinde yeni fikirlerin şekillenmesi ve gelişmesi bağlamında dünyevi eğitime ağırlık verilir. Dini bağınazlığa ve batıla karşı eleştiriler sertleşir, inanç ve kilise ritüeli rasyonelleştirilmeye çalışılır. Bundan dolayı hacılığa karşı olumsuz bir tavır takınılır, dönemin dergi ve gazete sayfalarında keskin polemikler yürütülür. Hacı kutsal bir vecibe kabul eden kişi düşüncesizlikle, zamanın ruhuna ve toplumun güncel meselelerine kayıtsız kalmakla ve bencillikle eleştirilir. Bu amaç uğruna yapılan masrafın genç Bulgarların eğitimi için kullanılmasının daha akılcı olacağı düşünülür. Söz gelimi, Vraca Piskoposu Sofroni (1739-1813), 1802 tarihli bir yazmasında, "*Ey, gafil ve akılsız insan müsveddesi! Niye paranı olmayacak yere çarçur ediyorsun? Senin kasabanda veya köyünde ibadethane yok mudur?*" (Vrachanski, 1995, s. 95) diye sorarken, ruhani Neofit Rilski (1793-1881), Bulgarca gramer kitabının önsözünde, "*Önce mektep, daha sonra kilise ve manastır inşa edilmeli. Öncelikle Bulgarca eğitim için gerekli olan kitaplar, ondan sonra Eski ve Yeni Ahit basılmalı*" (Rilski, 1995, s. 98) fikrini öne sürer. Bir başka din adamı olan Neofit Bozveli (1785-1848) ruhanilerin batıl inançlarını ve cehaletini yerdikten sonra, her şeyi anlayabilmesi için kişinin aydınlanmasından söz ederek hacca karşı çıkar. İvan Seliminski (1799-1867) de, "*Din, dincilikten ayrılmalı; ayrıca kutsal nesne kültüründen de arındırılmalı*" (Seliminski, 1995, s. 119) şeklindeki görüşünü belirtir. Hac için harcanacak paranın çeşme, pınar, kuyu, köprü vs. hayrat yapımında kullanılmasının Mevlâ nezdinde çok daha makbul olacağına inanılır (Kostadinov, 1995, s. 155).

Bulgarların büyük kısmı hacca gitmeyi hayatının çok önemli bir hedefi olarak belirler. Daha genç yaştan itibaren büyük bir hayale dönüşen Kutsal Toprakların ziyareti ilk fırsatta hayata geçirilmek istenir. "*Delikanlılık yıllarından itibaren Penço'nun en büyük hayali Kudüs'e hacca gitmektir. İşte, 24 yaşına bastığında bir fırsat*

çıktı ve iki başka aileye katılarak Kutsal Toprakların yolunu tuttu” (Yankov, 1939, s. 71), diye okuruz bir hikâyenin kahramanı hakkında. Bir başka Bulgar aydın da, çocukluk hayalinde yaşattığı Kudüs ziyaretinin ancak halis dini duygularla yapıldığında ruhu arındırdığını ve huzura kavuşturduğunu itiraf eder. Kutsal şehri tasvir ettiği kitabının önsözünde İvan Momchilov, haccın halisane hissiyatla ve niyetle yapıldığında makbul olduğunun altını çizer. Dolayısıyla hacca gitmek isteyen bir kişi, “önce kendi köyündeki veya kasabasındaki kilisenin bakımına yardım etmeli, imkânı ölçüsünde memleketindeki mekteplere ve hastanelere bağışta bulunmalı, fakir fukaraya ve yetimlere el uzatmalıdır; aksi halde hac sadece şan şöhret ve hacı lakabını almak için yapılmış olur” (Momchilov, 1995, s. 121). “Bizim burada bu kadar muhtaç çocuk varken, bu kadar kilise ve mektep sefil dururken, yardım edecekleri yer yokmuş gibi, hacca gidiyorlar; orada her biri 10-20 bin kuruşu havaya savuracak” (Kostadinov, 1995, s. 154), diye eleştirilir Tırnovalı hacı adayları, Romanya’da Bulgarca çıkan bir derginin sayfalarında.

19. yüzyıl ortalarına doğru hacca karşı çıkmanın bir başka boyutu daha dikkat çeker; yaptığı bağışla ve harcadığı parayla hacının Rum kilisesine hizmet ettiği düşüncesi hâkim olur. Bundan dolayı hacıya halkından kopmuş, çağın gereklerine yabancılaşmış, Bulgar milli çıkarına karşı hareket eden gerici olarak bakılır. Bazı hacıların eleştirildiği bir başka husus da, Kutsal Topraklardan döndükten sonra her türlü dünyevi işten el çekip kendilerini tamamen maneviyata adamamalarından kaynaklanır; hatta halk arasında “Hacca kafasında bir şeytanla gitti, ama dört şeytanla döndü” şeklinde yaygın bir deyiş de kullanılır (Rakovski, 1995, s. 111). Haccın Bulgar topraklarındaki kutsal mekânların ziyaretine yönlendirilmesi fikri benimsenince de Kudüs’e yapılan hac seyahatleri artık bir anakronizme dönüşerek son bulur.

İşbu çalışmanın temelini, Kutsal Toprakları 19. yüzyılın farklı dönemlerinde ziyaret etmiş olan dört Bulgar hacının¹ yazılı tanıklıkları teşkil eder. Sözü edilen kısa veya uzun, üstünkörü veya ayrıntılı tanıklıklar Bulgar seyahat edebiyatının ilgi

¹ Söz konusu yazarlar ve eserler şunlardır: 1844 yılında, 11 yaşında bir çocukken, doğduğu yer olan Tırnova’dan ailesiyle hacca giden Pandeli Kisimov (1832-1905)’un “İstoricheski spomeni” (Tarihi Hatıralar); 1858’de Kocabalkan’ın güney eteklerinde konumlu Kalofer’den İstanbul’a uğrayıp hacca giden Dimităr Panichkov (1810-1909)’un “Spomeni” (Hatıralar); aynı yıl hacca giden ve aynı yerden olan Petăr Avramov’un “Spomeni” (Hatıralar) ve 1868-1869’da 14 yaşında bir delikanlyken memleketi Avratalan’dan İstanbul ve Mısır üzerinden ailesiyle Kutsal Toprakları ziyaret eden Mihail Macarov (1854-1944)’un Kudüs Yolculuğu (“Na Boji grob predi 60 godini”) ve “Spomeni” (Hatıralar).

çekici, Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında yer alan coğrafyayı kapsadığından da bizler açısından değerli bir kısmını oluştururlar.

SON ANA KADAR GİZLİ TUTULAN HAC HAZIRLIĞI

Çalışmada odağa alınan 19. yüzyılda, Bulgar'ın hac yoluna genelde sonbaharda, ekim ayı ortalarında çıktığı ve ertesi yıl Paskalya sonrasında, mayıs başlarına doğru döndüğü görülür. Daha yaz aylarında başlayan hac hazırlığı büyük gizlilik içinde tutulur, zira yaşlıların kıskançlığından, gençlerin de eleştirisinden kaçınılır. Milli uyanış hareketinin canlandığı o yıllarda Rum kilisesini veya manastırını ziyaret etmek, düşmanın elini güçlendirmek şeklinde yorumlanır. Ana babalar, yakınlarına ve çocuklarına bile hacca gitme planlarından söz etmezler. Hazırlıklar yeni gömlek, iç donu, şayak fanilalar dikilmesiyle başlar. Vaftizci Yahya'nın İsa'yı vaftiz ettiği Şeria (Ürdün) nehrine bu gömlekle girileceğinden ve geleneğe göre daha sonra nikâhta ve cenazede de bu gömleğin kullanılacağından, gömlek büyük beden dikilir. Başka amaca yönelik hazırlıklar da yapılır: *“Önce, ucunda demir şiş olan bir sıruk hazırladım ki bununla öküzleri sürecektim. Sonra da birkaç beyaz yaprağı dikerek geçmiş olduğumuz bütün yerlerin adını not edeceğim bir defter hazırladım”* (Kisimov, 1995, s. 75).

Hacılık, manevi kahramanlık ve asalet çizgisi içerdiğinden, toplum içinde gülünç duruma düşmemesi için hacı adayının fakir olmaması gerekir. Baba; bekâr kızını hacıya götürmeyi pek istemez, zira hayırlı bir izdivaç yaptıktan sonra kızın kocası tarafından hacca götürülmesi makbul sayılır. Ayrıca, hacı olmayan erkeğin de hacca varmış kızla evlenmesi hoş görülmez; hacı adayından daha eli açık ve hayırsever olması beklenir.

Yola çıkma vakti yaklaşınca, artık niyet açıklanır ve hacca gidecek olan kişiye komşuları ve yakınları tarafından âdet olduğu üzere hediyeler sunulur; karşılığında da para verilir veya daha sonra Kutsal Topraklardan çeşitli hediyeler getirilir. Genelde bir çift çorap, börek veya yağlı ekmek, salamura peynir ve armut, elma veya erik gibi meyveler hediye edilir. Hacca gidecek kişinin gündelik tavırlarında bir değişiklik gözlemlenir: *“Yol hazırlığına başladığından itibaren anacığım çok değişti. Önceden olduğu gibi artık çocuklarına bağırıp çağırmıyordu; sabah akşam kiliseye gidiyordu, hatta konu komşuyla muhabbetinde bile sanki daha önce belli etmemiş olduğu bir mülayimlik seziliyordu”* (Macarov, 2014, s. 31), diye belirtilir bir eserde.

MEŞAKKATLİ HAC YOLCULUĞU

Haccın en zor ve her adayı kara kara düşündüren kısmını elbette ki kutsal şehre yapılan meşakkatli yolculuk teşkil eder. 19. yüzyılda Bulgar topraklarından Kudüs'e hac yolculuğu gidiş ve dönüş olmak üzere ortalama iki ay kadar sürer. Yolculuk, her ikisi de belirli zorluklar içeren kara ve deniz olmak üzere iki aşamadan oluşur. Kara yolculuğu memleketten liman yerleşimleri olan Enez'e, Gelibolu'ya, Tekirdağ'a veya İstanbul'a kadar; deniz yolculuğu da Marmara, Ege ve Akdeniz üzerinden daha önceleri yelkenlilerle, sonraya doğru da yerli veya yabancı deniz taşımacılığı kumpanyalarının vapurlarıyla yapılır. Akdeniz kıyısındaki Yafa'ya ayak basan hacı adaylarını kutsal şehre kadar kısa bir kara yolculuğu bekler. Şimdi bu meşakkatli ve tehlikelerle dolu hac yolculuğunun aşamaları üzerinde daha ayrıntıyla duralım.

Enez'e, Tekirdağ'a, Gelibolu'ya veya İstanbul'a Kadar Kara Yolculuğu

Kara yolculuğu, tıka basa doldurulan manda veya at arabasıyla (veya talikayla) yapılır. Söz gelimi, sürücülerıyla beraber kiralanan at arabaları saatte dört km kadar yol kat eder; arabanın içine serilen kurumuş otun üstüne atılan döşek ve alaca kilimler üzerinde yapılan yolculuk keyif de sunar. Hafif talikaları üçer iyi bakımlı ve çevik, küçük çanlarla süslü atlar çeker. Molalar yolculardan ziyade atların veya mandaların ihtiyacı göz önünde bulundurularak verilir. Kocabalkan'ın dar ve dik geçitlerinden ve çamura bulanmış ovalardan geçildiğinden, o dönemlerde birer-ikişer talikayla yola çıkmak tehlikeli görülür. Bundan dolayı en az 10'ar arabalık kervan oluşturup kabile hâlinde hareket etmek daha akılcı bulunur (Panichkov, 1995, s. 80). Arabanın veya talikanın rahatlıkla geçeceği elverişli yolların olmadığı yerlerde at tercih edilir, ancak atla yolculuk da kendine göre olumsuzluklar içerir – bazen atlar çamur deryasına saplanarak düşüp kalır, ayrıca kadınların ata binmeleri ve attan inmeleri de zor olur. Akşamları kurulan kampları, olası soyguncu saldırısına uğramamak için özel bekçiler korur. Kiralanan Bulgar arabacıların gerek dış görünüşleri, gerekse konuşmalarından Türklerden ayrılır yanı olmaması eşkiyalara veya soygunculara karşı bir garanti olarak görülür. Mevsimine ve hava şartlarına göre değişmekle beraber, yolculuk sırasında genelde kırda yatılır.

Arabalar, sanki göç ediliyormuş veya uzun zaman kuşatma altında kalınacakmış gibi akla gelebilecek her türlü yiyeceklerle doldurulur. Büyük miktarda pekmez, tulum peyniri, kavurma (Macarov, 2014, s. 28), un dolu çuvallar, peksimet, pastırma, balık ve turşu fiçileri, tuz, karabiber ve dillere destan balık çorbasının ekşitmesinde kullanılan ev yapımı maya (Kisimov, 1995, s. 75), denizde ekşimesin diye tuzlanan un (Panichkov, 1995, s. 80), siyah havyar (Avramov, 1995, s. 89) vb.

ev yiyecekleri alınır. Görüleceği üzere, hacca yola çıkan herkes unu, tuzu, peksimeti ve pastırmayı eksik etmez. Özetle, gerekli giysiler ve örtü döşek dışında birkaç ay yetecek yiyecek de tedarik edilir:

Tırnova'dan Gelibolu'ya kadar 20 gün manda arabasıyla yolculuk ettik; ovada öğleyin mola veriyor ve geceliyorduk; anında ateş yakılıyor ve birkaç dakikada sıradan tencerelerde ve çömlerle hazırlanan yemekler sofraya konuyordu; yemekler gerek arabada taşınan yiyeceklerden, gerekse geçtiğimiz köylerden satın alınan gıdayla hazırlanıyordu. Mandalar yeşil çayırdaki otluyor, hacı adayları da aynı çayıra oturmuş öğle veya akşam yemeği yiyorlardı. Geçtiğimiz yerlerde yerli insanlar bizi parmakla işaret ediyorlardı: "Bu insanlar Kutsal Kabre, hacca gidiyorlar!" (Kisimov, 1995, s. 75).

Elbette ki her zaman yolculuk tablosu bu denli şairane olmaz, sıkça yangın gibi doğal felaketlerle karşılaşılır, hayati tehlikeler atlatılır. Söz gelimi, bazen Trakya Ovası'nda Dimetoka civarında bütün ufku kaplayan alevlerin arasında kalınır, yolda yağmur çilesinden ve çamur deryasından çok zorluk çekilir (Kisimov, 1995, s. 76). Geceyi kırdaki geçirmek mümkün olmadığında, yol üzerinde konumlu yerleşimlerde, yolcunun konaklayabileceği, genelde zemini tuğla özel odaları olan hanlarda da kalınır. Ancak yatak bile bulunmayan hanlar yolcuya herhangi kolaylık veya konfor sunmaktan çok uzaktır: "*Biz varınca temizlikçiler suyla yerleri süpürüp temizlediler, yere döşenen hasır üzerine yorganlarımızı serdik*" (Macarov, 2014, s. 37). Söz gelimi, Tekirdağ'da yerleşilen handa tahta kurdunun saldırısına uğrayan hac yolcuları sabaha kadar kaşınmaktan uyuyamazlar.

Tekirdağ – İstanbul Deniz Yolculuğu

Hacca ağırlıkla hâli vakti yerinde olan ve çoğunlukla ticaretle iştigal eden Bulgarların gittikleri görülür. Memleketinden Kutsal Topraklara yola çıkan hacı adayı İstanbul'a genelde ticari işlerini düzenlemek, ortaklarını ve hemşehrilerini ziyaret ederek hayır dualarını almak, hac sermayesi yapmak üzere veresiyelerini toplamak vs. amaçlarla uğrar. Bazen de payitaht Bulgar hacıların toplanarak 60-70 kişilik kabile oluşturdukları kamp yeri olur: "*İstanbul'da iki-üç gün kaldım; 300 kuruş veresiye topladım, üzerimde de 150 kuruş vardı. Hac için az, ama ne yapayım?*" (Avramov, 1995, s. 88), diye belirtir bir hacı adayı.

Tekirdağ'da deniz dalgalarıyla karşılaştıktan sonra haccın yolculuk çileleri hissedilmeye başlanır. Özellikle kadın hacı adaylarının kıyıda kayıkla yanaşılacak vapurlara binmeleri çok zor olur. Payitahta Marmara üzerinden güvertede, en ucuz

olan üçüncü mevkide yolculuk edilir. Yüksekçe bir yere kilim, üzerine bir-iki döşek serildikten sonra birkaç yastık atılarak oturulur. Yolcular kabileler hâlinde kümelenir ve herkes kendi dilinde konuşur. Önceden hazırlanan yemek güvertede, hafif sallantı eşliğinde yenir.

Marmara, Ege ve Akdeniz Üzerinden Yafa'ya Deniz Yolculuğu

Bulgarların 19. yüzyılda yaptıkları hac yolculuğunda İstanbul önemli bir toplanma ve hareket üssüne dönüşür; hacı adayları burada dinlenir; kabile oluşması için bir süre beklenirken payitaht da gezilerek yakından tanınır:

Nerede kalmıştık? Ha... Kapalı Çarşıda. Yahu yapı gözün görsün, tam bir kale gibi. Duvarları da de ki bir metre kalın, kapılar demir, çatı kurşun kubbe, camilerin gibi; içeride ise sayısız dükkân var; bir taraf sadece kuyumcu, karşı taraf – manifaturacı, pabuç mu ararsın, nalım mı, yahu ne ararsan o var. Yanda da tatlıcılar – baklava, muhallebi, kazandibi, kurabiyeler, şerbetler, meyveler... (Yankov, 1939, s. 72).

Ortalama yirmi gün süren kara yolculuğundan sonra, karasal ve kırsal coğrafyaya mensubiyetinden denize yabancı olan Bulgar hacı adayının gerçek imtihanı başlar. Zamanına göre yelkenliyle denize açılanlar olduğu gibi, acentelere bağlı vapurlarla da yolculuk edilir. İlkel deniz taşıtlarıyla bütün tehlikelere ve zorluklara katlanılması, hacı adayının inancının sağlamlığına işaret eder. Fırtına veya başka olumsuz hava şartlarında körfezlere sığınabilmek adına yelkenliler kıyıyı takip etse de, özellikle ilk defa deniz gören Bulgar kadını Kutsal Topraklara varınca bitkin ve solgun hâliyle gerçek bir mazlumu andırır. Sabır ve irade gerektiren bu ağır çilelere katlanan herkesin günahlarının Tanrı tarafından bağışlanacağına inanılır.

Deniz yolculuğu belirsizliğiyle ve değişkenliğiyle tedirgin eder, vapur henüz demir almadan kötü kokudan ve sallantıya bağlı mide bulantısından yoğun şikâyetler başlar. Marmara'dan Ege'ye ve özellikle Akdeniz'e açıldıkça hayati tehlikeler barındıran badireler atlatılır: “Rodosto'da [Tekirdağ] bindiğimiz Trieste vapuru, Kıbrıs'ın kuzeybatı ucundaki Pafos yakınlarında bir buruna oturunca boğulma tehlikesi geçirdik” (Kisimov, 1995, s. 76), diye not düşer bir hacı adayı.

“Köprüye [Galata Köprüsü] yanaşan ve akşamleyin demir alan büyük Silistre vapuruna bindim; Yafa'ya kadar 250 kuruş verdim” (Panichkov, 1995, s. 80); “Yafa'ya kadar kişi başı 24 ruble ödedik” (Avramov, 1995, s. 89), diye belirtirler 1858'de farklı tarihlerde Kutsal Topraklara hareket eden iki hacı adayı. Ertesi sabah ulaşılan Gelibolu'da bir saat kalınır, dört saat sonra Çanakkale'ye varılır (“kıyılarda kaleler ve toplar var; yirmi paraya 5'er simit aldık” (Panichkov, 1995, s. 80); “toplar gördük, alaca

varaklı çömlekler satılıyordu” (Avramov, 1995, s. 89). Neredeyse bütün yolcular deniz hastalığına yakalanır. Düzeni, hızlı gelişmesi, ticareti ve Hristiyanların serbest davranışlarıyla dikkatleri çeken İzmir’de bir süre kalınır (“*rıhtımı olan büyük bir şehir; Aydın’a kadar demiryolu var*” (Panichkov, 1995, s. 80); “*bir gün kaldığımız İzmir’de vapur tamir edildi; şimdi burada demiryolu ve Aya Fotini adında güzel bir kilise inşa ediliyor; uzaktan Sakız Adası’nun parıldayan evlerini de gördük*” (Avramov, 1995, s. 89), Rodos’ta kısa mola verilir (“*etrafta çok küçük adalar var; çıplak kayalıklarda koyun ve sığırlar otluyordu*”). Sonra dört-beş gün fırtınalı ve dalgalı denizde yolculuk edilir; dümenin kırılması üzerine yolcular ve mürettebat büyük paniğe kapılırlar:

Ekmeğim bittiğinden her sabah kahveciden ilk başta on, sonra yirmi ve kırk paraya, hatta iki kuruşa simit alıyordum. Bir sabah yine yanına gittiğimde kahveci ağlayarak Rumca, “İstedığın kadar al, birader; rom da var – iç. Para da var – al! Görmüyor musun yarım saate varmaz batacağız!” dedi. Vapurdaki dört-beş at geceleyin denize atıldı (Panichkov, 1995, s. 80).

Arızanın giderilmesiyle yelkenler açılır, İskenderun’dan başka vapurla Beyrut’a, oradan da Yafa’ya geçilir. Tamir edildikten sonra Silistre vapurunun İstanbul’a demir aldığı, ancak Rodos civarındaki adacıklarda battığı ve çok sayıda yolcunun boğulduğu haberi duyulmuştur.

Noel’den sonra soğuk ve yağışlı İstanbul’dan Avusturya Lloyd şirketine ait temiz bir vapurla İskenderiye’ye hareket ettik. Ocak ayında İstanbul gittikçe daha çamurlu ve iç karartıcı oluyordu. Sıcak yerlere gitmek üzere gün sayanlar için bu şehrin artık hiçbir cazibesi kalmamıştı. Mısır’ın en güzel zamanının Noel ve Noel sonrası olduğunu hepimiz biliyor ve yola çıkmak için sabırsızlanıyorduk. Nihayet babam ticari işlerini bitirince İstanbul’dan ayrılacağımız günü söyledi. Akşama doğru Avusturya Lloyd şirketine ait bir vapurun ikinci sınıf kamarasında yerimizi aldık. Her şey temiz ve düzenliydi. Yatmak için erkek ve kadın olmak üzere özel bölümler vardı. Bütün vapurda Bulgar sadece bizdik. Ancak Slav halklarına sempati duyan Adriyatik kıyısından Slavlar olan kaptan ve denizciler Bulgarca anlıyor ve onlarla konuşabiliyorduk (Macarov, 2014, s. 59).

Ticari işleriyle Kudüs ziyaretini bağdaştırmak isteyen Macarov ailesi farklı bir hac güzergâhı izler. Mısır’da faaliyet gösteren abacı yazıhanesinde ve dükkânında işleri takip etmek amacıyla önce İskenderiye’ye ayak basılır, İstanbul’la karşılaştırılınca burasının “*gerçek bir Avrupa şehri*” olduğu kanısına varılır. Buradan

trenle iki ay kadar kalınacağı Kahire'ye geçilir. Sonra İskenderiye üzerinden deniz yoluyla, Port Said'e uğrayarak Yafa'ya gidilir. Ancak vapur Yafa limanına yanaşamadığından kıyıya kayıklarla yaklaşılarak Arap hamalların sırtında karaya çıkılır.

Yafa – Kudüs Kara Yolculuğu

Türk görevliler tarafından kıyıda karşılanan hacı adaylarına hangi dinden oldukları sorularak konaklamaları için ayrılmış Rum manastırına götürülürler. Kudüs Patrikliği ile Osmanlı idaresi arasındaki bir anlaşma gereği kolluk kuvvetleri tarafından hacca gidenlere bütün kolaylıklar sağlanır. Türk polisinin kafile hâlinde hareket edilmesi için gerekli önlemleri aldığı ve sadece bu şekilde hacı adaylarını refakat etme ve onları eşkıyalardan koruma imkânı olduğu gerçeği teslim edilir. Daha sonra sırayla kervanlarla Kudüs'e hareket edilir (Kisimov, 1995, s. 78).

Yafa kıyısına ayak bastıkları andan itibaren Bulgar hacı adaylarının, Rum ruhanilerin kendilerine karşı takındıkları tavırdan şikâyet ettikleri görülür; bu tavrın ve yaklaşımın manevi huşuyla örtüşmediği, hayal kırıklığı yarattığı itiraf edilir. Deniz kıyısından uzaklaştıkça yerli halkın sefaletinin arttığı, yol boyunca yaşlı ve çocuk Arapların sadece bahşiş istedikleri gözlerden kaçmaz. “*Sanırsınız ki bunların yarısı hacıların verdiği sadakayla geçiniyor*” (Macarov, 2014, s. 78), diye belirtilir. Alışılmadık meyveleriyle de dikkat çeken bu bölge bir anlamda farklı coğrafyaya ayak basılmış olduğunu hatırlatır: “*Yafa’da gecelediğimiz metohta² 30’ar-40’ar kuruş soyulduk. Yafa kalesinin dışında zeytinlerin altında, neredeyse bizdeki karpuz büyüklüğünde iri limonlar ve portakallar satılıyordu; yirmi paraya yirmi portakal aldım*” (Panichkov, 1995, s. 81).

Yafa-Kudüs arasındaki iki günlük mesafe merkeplerle, katırlarla ve hafif sallantı eşliğinde rahat yolculuk imkânı sunan sepetli develerle kat edilir:

Bizi soygunculardan koruması için 10-15 zaptiye gönderildi. Ramla’da gecelediğimiz metohta da fiyat konusunda soyulduk. Devamında dar yol bir dağdan geçiyor. Bir vadide etrafımızı saran soygunculardan zaptiyeler sayesinde kurtulduk. Yolda su yoktu. Dağ köylerinden inen Arap çocuklar yol kenarında siyah çömlerle yirmi paraya su satıyorlar, başkaları da bahşiş istiyorlardı. Eğer su almazsan veya bahşiş vermezsen, üzerine taş yağdırılıyor. Çıplak ve mor kayalıklara

² Metoh – Ortodokslarda yerleşim yerinde konumlu ve konaklama imkânı da sunan küçük bir manastır.

tırmandık. Bir tepeye çıkınca önümüzde dişli kaleleriyle Kudüs parıldadı (Panichkov, 1995, s. 81).

Farklı Bir Hac Güzergâhı

İsyancılık faaliyetlerinden dolayı Diyarbakır'a sürgün edilen İliya Monev, yedi yıl sonra af edilir, ama diğer arkadaşları gibi hemen, Tuna kıyısında bulunan memleketine dönmez. Kudüs'e gidip hacı olma niyetinden ötürü üç-beş ay daha Dicle kenarında kalmaya karar verir. 6 Mart 1873'te, açık ve sıcak havada İliya Monev bir kervanla Halep'e doğru yola çıkar.

Büyük Beylerbeyi köyünden sonra *“tahtayla kapalı çok iyi çarşısı olan ve yerli mahsulle canlı, ucuz ve büyük ticaret çeviren”* Siverek kasabası geçilir; buradan, *“Fırat kenarında, yarım daire beyaz kayalıklarla çevrili”* Birecik'e devam edilir. Kayalıklarda, hayvan sürülerinin kapatıldığı çok sayıdaki büyük mağaralar dikkat çeker; burada kabuklu fıstık, misk kokulu yumuşak badem ve harika kayısı yetişir. Ertesi gün develerle geniş, ama sığ Fırat geçilir; su bol olduğunda da kelek kullanılır; buradan Halep'e devam edilir, köylerde eski geleneğe göre kızlar kuyulardan çektiği suyu yolcu ve hayvanlara verirler; kuyular öyle derindir ki, dipteki su, adeta küçük yıldız gibi görünür; deri tulumla çıkarılan su temiz değildir. Akşamüzeri varılan Halep'te Vezir Han'da üç gün kalınır:

Bu arada ben Arabistan'ın bu büyük ve övülen şehrini dolaştım; burada manifatura ve bakkaliye mallarla büyük ticaret dönüyor; büyük bir bedesten ve toptancı dükkânlar; gümrükçü mala bakabilsin diye büyük ve tahtayla döşeli kara gümrük var; buraya günde bin Arap devesi girip çıkıyor. Şehirde, güney Bulgaristan'dan, aba ve şayak ticareti yapan Bulgar tüccar kolonisi var; bir avluda üç kilise- Ortodoks, Katolik ve Protestan- bulunuyor; ortak dış avluya sütçüler inekleriyle süt satmaya geliyorlar; taze kaymaklı sağılıyor ve kim ne kadar isterse alıyor. Şehrin içinde yüksek bir kale var, etrafında bir metris, her şey yontma taşla çevrilmiş, metristen bir köprüyle yukarı çıkılıyor, yukarısı geniş, yabani ota bürünmüş birkaç eski yapı var, buradan bütün şehir sanki tepside gibi görünüyor. Etrafta düzenli bahçeler ve limon, portakal, özellikle büyük kestane gibi çeşitli ağaçlar var (Mevsim, 2016, s. 68).

Aynı kervanla İskenderun'a devam edilir; Antakya'ya erken saatte varılır, yarısı depremde çökmüş olan şehrin dışından geçilir. Burada İliya Monev, hacdan karısını ve çocuklarını bıraktığı Diyarbakır'a dönen Bulgar Stoyan Radev'e rastlar; akşam geç saatte İskenderun'a ulaşılır. Ertesi gün, hanımları ve çocuklarıyla yola çıkmış olan

Rus hacı adaylarıyla dolu Rus vapuruyla yola devam edilir. Dilini anlamakta zorluk çektiği bu insanlar, yanlarında çuval dolusu tuzlu yılan balığı götürürler. Beyrut'un güzel bahçeleri ve meyveleri, ayrıca burada Arapların süt gibi beyaz oldukları dikkatten kaçmaz. Akka ve Hayfa üzerinden Kudüs'e ulaşan Bulgar, kutsal şehirde hac farızasını yerine getirir.

KUDÜS'E AYAK BASMAK: HUŞU VE HAYAL KIRIKLIĞI ARASINDA

Uzaktan kutsal şehirdeki kiliselerin ve manastırların yüksek kubbeleri görüldüğünde yetişkin hacı adayının yüzünde huşuyu andıran sessiz bir mutluluk belirirken küçüklerde ise heyecandan ziyade merak uyanır. Bunca badireli yolculuktan sonra gönüllerde hayali yaşatılan Kutsal Topraklara ayak basmak Bulgar hacıyı bambaşka bir haletiruhiyeye büründürür, ancak çok geçmeden manevi iklim buharlaşır. “Çocukluk hayalimde bir cennet gibi canlandırdığım Kudüs’ü görünce fena hâlde yanıldığımı anladım” (Karavelov, 1995, s. 142), diye itiraf eder 1870’lerde kutsal şehri ziyaret eden bir Bulgar.

Her yeri kaldırım döşeli Kudüs’ün kaygan dar sokaklarından zar zor geçilir, özellikle iniş çok dikkatli olmayı gerektirir; yerli papazların kırıncı davranışları Bulgar hacı adayına büyük hayal kırıklığı da yaşatır: “Kalenin sadece dört kapısı açıktı. Haç çıkartarak kapıları öptük. Burada asker bekliyordu. Davud’un büyük kapısından girerek sola döndük ve şehre doğru yürüdük. Sağda genişçe bir meydanda, beyaz yüksek duvarın arkasında ve içeride kışlayla Davud’un sarayı yükseliyordu” (Panichkov, 1995, s. 81).

O yıllarda, bir kişinin hacı sayılması için Şeria nehrinde yıkanması, Patrikhaneden belge alması, Kudüs ıstampası satın alması, Paskalyada Kutsal Kabir Kilisesi’ndeki ayine katılması, gözleriyle kutsal kabirden çıkan ve adayların Paskalya mumlarını yaktıkları Kutsal Nuru görmesi gerekir. Burada kalınan süre içinde Bulgar hacı Hz. İsa’nın hayatı, öğretisi ve mucizeleriyle ilgili her yeri ve mekânı gezer ve görür; kutsal şehri ve yakın civarını dolaşır. Genelde bu ziyaretler münferiden veya kılavuz eşliğinde yapılır. “Bize birçok yeri gösteren kılavuzumuz her yerde bahşiş istedi. Keseni açtığını gören çocuk ve yaşlı Araplar hemen etrafını sararak para istiyorlar, bazıları elinde taş tehdit ediyorlardı” (Panichkov, 1995, s. 82), diye tanıklık edilir. Ancak kutsal şehri yalnız ve bilmeden dolaşmanın bazı tehlikeler içerdiği anlaşılır:

Kutsal Salı günü, öğleyin Getsemanya’yı ve Meryemana’nın kabrini aramaya çıktım. Bir Yahudi bakkal bana yolu gösterdi; çarşının sonuna kadar yürüdüm, mezarlıktan geçince büyük kapıları olan

devasa bir binaya yaklaştım, önünde iki çıplak Arap çocuğu portakal satıyorlardı. Kimse görmeden binanın geniş ve düz avlusuna girdim, birkaç basamak üzerinde büyük bir cami ve suyu yeşillenmiş şadırvan vardı. Köşelerde ve kapılarda mermere İbranice yazılar ve melekler kazınmıştı, avlunun dibinde ise bir tabur asker talim yapıyordu. Dalmış gitmişim ki birden çirkin bir Arap üzerime atlacağı gibi beni yere sererek vurmaya başladı, başka Arapları da yardıma çağırdı. İki asker koşup ellerinden almasalardı oracıkta ölecektim. Çarşıdan geri koşarken üzerime dolu gibi taş yağdı. Soluk soluğa ve ağlayarak Patrikhaneye zor attım kendimi. Başıma gelenleri Bulgarca bilen bekçiye anlattım: “O cami Süleyman’ın mabedi, Müslümanların buradaki en kutsal camisi” dedi (Panichkov, 1995, s. 83).

Bulgar hacı adayı başına geleni Rus kançılıryasına da giderek anlatır. İki gün sonra Kudüs’ü ziyaret eden Rus Prensi Konstantin, Süleyman mabedini merak eden her dindaşının oraya girebilmesi için izin verilmesini rica eder. Yine Konstantin’in girişimi üzerine Kutsal Kabir Kilisesi’nin yakınındaki tabakhane, koku yapıyor gerekçesiyle kaldırılır.

Patrikhane Mi, Yoksa Panayır Dükkânı Mı?

Kudüs’e ayak basan Bulgar hacı yapması gereken bütün dini ritüelleri icra eder, ziyaret etmekle yükümlü yerleri ve mekânları titizce dolaşır. Önce dar ve eğri sokaklar takip edilerek gidilen Kudüs Patrikhanesinin dış kapısı öpülür; burada oluşan kalabalıktan epey sıra beklemek zorunda kalınması yol yorgunu hacı adayını usandırır. Âdet olduğu üzere kişi başına birer lira alındıktan sonra hacca gelenlerin ayakları yıkanır:

Patrikhane binası büyüktü ve giren çıkan, sağa sola koşturan ve kâh Rumca, kâh Arapça ve Türkçe talimatlar yağdıran insanlarla doluydu. Buradan edindiğimiz izlenimler de hoş değildi; sanki Patrikhane değil, panayır dükkânıydı. Maneviyat falan hak getire. Ayrı bir odada Patrikhane adına bir piskopos leğende hacı adaylarının ayaklarını yıkıyor; başka bir rahip ise kuruluyordu. Bu seremoni biter bitmez başka bir papaz, parayı öyle bir kabalıkla topluyordu ki en dindar insanda bile hiddete neden oluyordu. Babam ki dindar insanlarla dalga geçmeyi sevmez, dayanamadı ve bu düzen için birkaç ayıplayıcı söz söyledi (Macarov, 2014, s. 79).

Ayak yıkama töreninden sonra genelde Kudüs Patrikhanesinin inşa ettirdiği ve desteklediği Rum manastırlarında kalınır; dileyen hana veya otele gider, ancak o yıllarda kutsal şehirde otelin neredeyse hiç olmadığı anlaşılır. Tuğladan inşa edilen manastırlar ise yataksız birer hanı andırır. Aslında Kudüs yapılarında, haşere dadandığından nadiren ahşap malzemeye rastlanır, ayrıca ahşap sıcak yaz günleri için uygun değildir:

Kaz yumurtası büyüklüğünde bir ekmek ve gri, sert ve acı zeytin turşusuyla misafir edildik. Afiyetle yedik ve yattık. Gece yarısı ayın için çanlar çaldı. Gidenler olduğu gibi, yol yorgunu olarak kalanlar da vardı. Ertesi gün, Paskalyaya kadar birkaç kişi kalacağımız odalarımıza götürüldük. Kişi başı 3'er ruble ödedik; ister sadece iki gün kal, yine o kadar ödüyorsun. Burada çocuğun doğsa, onun için de o kadar ödeyeceksin (Panichkov, 1995, s. 81).

Kutsal şehirde Bulgar hacı adayından her adımda bir, ziyaret ettiği bütün mekânlarda parasını taşıdığı torbayı çözmesi ve bağış yapması istenir; bazı yerlerde bağış canı gönülden yapılırken, sıkça papazların kaba tavırları hacı adaylarını usandırdığı görülür. Hacı olduklarına dair belge ve isimlerini yazdırma karşılığında da hep para ödemesi istenir. "*Param olmadığından saatimi verdim*" diye itiraflara rastlanır.

Şeria Nehri

Demiryolu ve düzgün kara yolları olmadığından Şeria nehrine yolculuk, sabah erkenden kalkılarak merkep veya deve sırtında yapılır. Ancak Rus hacı, kadın veya erkek, büyük veya küçük, zengin veya fakir olması fark etmeden geçilen yerleri daha iyi inceleyebilmek ve Kutsal Toprakları özümseyebilmek için yürümeyi tercih eder. Genelde geçilen yerler hakkında bilgi veren iki kılavuz rahip kafileye eşlik ederler. Yollar emniyetli olmadığından Şeria nehrine ve Ölü Deniz'e Osmanlı süvarileri refakatinde, 100-150 kişilik kabile hâlinde gidilir; varınca da gece, nehir kenarında, Osmanlı kolluk kuvvetlerinin beyaz çadırlarıyla çevrili söğütlük içinde geçirilir. Hristiyan hacıların güvenliğini bin askerin sağladığı not edilir (Avramov, 1995, s. 90). Yarım günlük yolculuktan sonra Ölü Deniz görünürken, Şeria nehri yüksek duvarlar ve gür ağaçlar arasında saklı kalır. Akşamüzeri nehre 20-30 adım uzaklıkta olan kampa varılır. "*Büyük ve suyu bulanık nehre girdik; nehirden hatıra olarak küçük taş ve kum aldım; suya girdiğim içdonu da sakladım*" (Avramov, 1995, s. 90), diye tanıklık edilir. Haccın önemli bir kısmını oluşturan Şeria nehri ziyaretiyle ilgili Mihail Macarov'dan daha büyük ayrıntılar verir:

Yanımıza iki gün yetecek yiyecek, üzerimize örtecek ve yere serecek örtüler, kutsal nehrin durgun ve bulanık sularına dalmak için giyilmemiş yeni bir gömleğin olduğu eşya çıkınımızı taşıyorduk. Söylenenlere göre, bu gömlekler günlük kullanım için değildi; sahibi tarafından sadece nikâhta ve öldüğünde giyilecekti. Güneş tam da Şeria yükselteleri arkasına batarken, akşam yemeği için kumsala oturduk. Günümüzde hacılar dilediği vakit Şeria'ya giriyorlar, ama o zaman suya şafak sökmeden önce giriliyordu. Akşam yemeğinin ardından, Türk korumaların varlığının vermiş olduğu rahatlıkla hemen yattık. Gece yarısı biraz geçmişti ki bizi ayağa kaldıran sesler duyuldu. İlk önce bu sesin ne anlama geldiğini tam anlayamadık ve bedevi saldırısına uğradığımızı sandık; o yüzden epey korktuk, ancak bunun Şeria nehrinde yıkanma çağrısı olduğu açıklandı. Hepimiz üzerimizdeki kıyafeti çıkardık ve daha yazın Avratalan'da hazırlamış olduğumuz hacı gömleklerimizi giydik. Kumda yürümeye başladık ve nehrin nispeten sığ olduğu açık bir alana geldik. Üçer defa suya dalıp çıktıktan sonra hızlıca kampa döndük, zira su çok soğuk olmasa da, gece serinliğinde titremeye başlamıştık. Hızlıca üstümüzü değiştirerek yattık. Şeria nehrinde yıkanmak bizim için ikinci bir vaftizdi. Biz Bulgarlar Şeria'dan birer kap su almayı kutsal bir görev sayıyor ve bu suyu memleketimize götürüyorduk. Avratalan'a döndükten sonra uzun yıllar annem hastalara bu sudan, aç karnına içmeleri için birer yudum veriyordu. İkinci gün aynı Türk süvarileri refakatinde Kudüs'e döndük (Macarov, 2014, s. 82-83).

Kutsal Şehrin Civarı

Bulgar hacı Kudüs'ün yakın veya uzak civarında konumlu ve kutsal tarihte adı geçen yerleri de ziyaret eder. Böyle durumlarda yasakçı alınır: "*Yaklaşık 150 hacıydık; yirmi Arap kiracı ve her birine birer mecidiye karşılığında yirmi Hristiyan Arap yasakçı aldık; bütün gezi için atı 240 kuruşa pazarlık ettim*" (Avramov, 1995, s. 91). Söz gelimi, iki saat mesafede bulunduğu notu düşülen Beytullahim ve Tiberya hakkında şu bilgiler aktarılır:

Evleri dağınık küçük bir köy; evlerin yassı çatısına biriken yağmur suyu sarnıçlara toplanıyor. Buraya yağmur yılda üç-dört defa yağar. Rüzgâr, kar, çamur – yok! Çeşme de yok. Bütün köyün suyu derin bir kuyudan, on okka civarında meşin torbayla çekiliyor. Burada hacılar için tespihler yapılıyor. Kilise büyük; altın altında, tam İsa'nın doğduğu yerin üstüne küçük bir kilise inşa edilmiş. Buradan alınan

mum eriyiğini yiyen kısır kadın, kısırlığından kurtuluyormuş (Avramov, 1995, s. 90).

Tiberya'ya da gittik, Galile kenarında kadim ve pek temiz olmayan bir şehir. Suyu çok sıcak ve Hz. Süleyman döneminden kalma kaplıcaların yanında kırda geceledik; burada çok Yahudi vardı. Suyu tatlı ve balığı bol olan denize girdim; Araplar bu balıkları tutuyorlardı. Sabah olunca hırsızlar bir Arap'ın atını, başkalarının da giysilerini, ayakkabılarını vs. çalmışlardı. Buradan aldığım üç balığı tuzlayarak memlekete getirdim. Bu kutsal deniz İsa'nın çok mucizesiyle biliniyor (Avramov, 1995, s. 91).

Kutsal Kabir Kilisesi'nde Hristiyanlar Arasında Tatsız Rekabet

Hz. İsa'nın kabri üzerine inşa edilen Kutsal Kabir Kilisesi Hristiyan haccının olmazsa olmaz ögesini teşkil eder: "*Kutsal kabri öptük, ağladık ve 30-40 dakika dua ettik*" (Panichkov, 1995, s. 81). Bulgar hacıların tanıklığına göre, Kutsal Çarşamba günü, ayinden sonra Arap kapıcı, içerideki müminlerin çıkması için Kutsal Kabir Kilisesi'nin dış kapısını üç kere çaldıktan sonra kilitler. Çıkmayı başaramayan cuma akşamına kadar kilisede yatıp kalkar. Getirilen ekmek mazgaldan alınır, bütün diğer ihtiyaçlar da öngörülür. Kutsal Perşembe günü kilise avlusunun ortasında İncil'deki ayak yıkama töreni, son akşam yemeği ve Hz. İsa'nın ele verilmesi sahneleri canlandırılır. Hristiyanlığın içindeki mezhep ve inanç farklılıklarından dolayı Paskalya öncesi Kutsal Kabir Kilisesi'nde son derece çirkin sahnelere tanık olunur. Söz gelimi, 1858 yılında şunlar yaşanmıştır:

Cuma akşamı Arap kapıcı kapıları açınca içeri çok sayıda insan girdi. Dualar başlayınca Ermeniler bizim üzerimize, önceden eteklerine topladıkları taşları atmaya başladılar. Buradaki harabelerde istemediğin kadar taş vardı. Bir papaz Rumca yüksek sesle, "Kutlu Hristiyanlar! Ermeniler kendi dini için mücadele ediyor, ya sizin elleriniz armut mu topluyor?" diye bağırdı (Panichkov, 1995, s. 84).

Bunun üzerine Ermeniler basamaklardan aşağıya itilmiş; karşılıklı itiş kakış içinde herkes kendi can derdine düşmüş, ezilenler, yerlerde sürüklenenler, çılgık atanlar olmuştur. "*On sekiz Ermeni öldürüldü, bu kargaşa için Ermeni patrik on bin kuruş ceza ödedi*" diye not düşülür; bu vesileyle daha önceki yıllarda yaşanan benzer nahoş hadiseler de anlatılır: "*1809'da Ermeniler, Kutsal Nurun sadece kendilerine inmesi için kiliseyi içeriden kapatarak Rumların girmesine izin vermemişler. Bunun üzerine patrik kilisenin dışında dua etmiş, çatlayan sütundan dışarı çıkan Kutsal Nurla mumlar yakılmış*" (Panichkov, 1995, s. 82).

1869'un Kutsal Cumartesi sabahı Mihail Macarov'un ailesi Kutsal Kabir Kilisesi'ne taşınır, zira babası ve babasının ortağı kiliseye beş Türk lirası ödeyerek engin mabedin galerilerinden birine yerleşme hakkı elde eder. Sözü edilen galeri büyük olmasa da buraya iki erkek, iki kadın ve dört erkek çocuğu olmak üzere sekiz kişi rahatlıkla sığabilir; iki günlük yiyecek götürülür, öğle ve akşam yemekleri orada yenir. Öğleden sonra çanlar çalınca halk ibadethaneye akın eder, iki asker girişte silah kontrolü yapar, bir Rum ve bir Ermeni papaz her gelene hangi inanca mensup olduğunu sorarak yönlendirir:

Paskalya öncesi Kutsal Cumartesi günü mabet hacılarıyla ve Ortodoks addedilen, ama ayın sırasında gayet yakışksız tavır sergileyen Araplarla doldu. Kutsal kabrin bulunduğu ibadethane sırayla bütün Hristiyanlığa hizmet ediyor; burada Ortodokslar da, Katolikler de, Ermeniler de, Kiptiler de, Etiyopyalılar da ayin yapıyorlar. Bütün bu inançların ayrı birer şapeli var, ama herkes mabette bulunan kutsal nesnelere yararlanıyor. Asırlar boyu belirli kurallar oluşmuştu ve bunların uygulanışını başka bir dini temsil eden Türk hükümeti gözetiyordu. Buna rağmen, iki ana inancın mensubu Ortodoks ve Katolikler arasındaki rekabet büyüktü ve sıkça işler kan dökülmesine kadar gidiyordu. Epey gürültü çıkaran Arap erkek ve kadınların bulunması, geri kalan müminlerin dindar ve adanmışlık haletiruhiyesini bozuyordu (Macarov, 2014, s. 84-85).

Bulgar hacıların tanıklıklarında gökyüzünden inen bir mucize olduğuna inanılan Kutsal Nur alameti ayrıntıyla anlatılır. Binlerce mümin, şeritle bağlı ve kesesine göre aldığı büyük veya küçük mumu elinde tutar; Şeria'da verilen beyaz fes de, daha sonra yakılacak olan mumların söndürülmesinde kullanılır.

Kutsal kabir, büyük ve kubbeli bir mabedin ortasında, mozoleyi andıran özel bir mermer yapı içinde bulunur. Paskalyada Kudüs Patriği bizzat kalabalık din adamlarıyla ayini yönetir. "İsa dirildi!" denileceği an yaklaşıncı, o mozoleye girer, kutsal kabri pamukla siler ve halkın inanişına göre, pamuk kendiliğinden tutuşur. Patrik bir meşale içine koyduğu ateş mozolenin bir deliğinden halka gösterir; halk da, Paskalya mumlarını yakmak için hemen oraya koşar, beş-altı dakikada bütün mumlar yakılır:

Mumlar büyük alev çıkararak yanıyorlardı. Bazı müminler bu alevi boyunlarına, Arap kadınları ise göğsüne koyuyor ve alevin yakmadığını söylüyorlardı. Elimdeki mumlar eriyerek parmaklarıma yapışınca yanık acısı hissettim ve mumları yere bırakarak ayakla

söndürmeye başladım. Bir Arap da Kutsal Nurun üzerine ayakla bastığımdan dolayı bana sertçe bir şaplak attı (Panichkov, 1995, s. 85).

DÖNÜŞ YOLCULUĞU

İbadet ve ziyaret kısmı tamamlanınca Kudüs çarşılarından hediye alınmaya başlanır. Filistinli ressamın muşamba üzerine son derece tekdüze ve gelişigüzel işlemiş oldukları Kudüs ıstampa en makbul hediye olarak geçer. Sözü edilen ıstampa üzerinde, Kıyamet Günü dışında, İsa'nın ve Filistinli azizlerin hayatındaki hadiselerin birçoğu tasvir edilir. Istampaya, sahibinin hacı olduğuna dair önemli bir kanıt dönüşür. Sandıklar dolusu bilezik, yüzük, küçük haç, mum, sabun, kefen, tespih ve memlekette hediye olarak verilecek onlarca daha başka kutsal nesne alınır: *“Alışverişin boyutu hakkında bir fikir edinilmesi için, Macarov ve Palaveev aileleri Avratalan'a, sandıklar içine yerleştirilen ve gerek deveyle ve vapurla, gerekse öküz arabası veya atla yapılacak yolculuk sırasında kırılmayacakları şekilde dizilen ve sarılan yedi at yükü hediye götürdüler”* (Macarov, 2014, s. 84).

Hac yoluna çıkmak üzere olan hacı adayına Kudüs'ten, amansız hastalıkları tedavi ettiğine inanılan kutsal nesnelere sipariş edilir. Söz gelimi, bir hacı adayından hasta bir kız için İsa'nın gerildiği çarmıhtan bir parça getirmesi istenir; bu parçayı sedef bir haçın içine koyup boynuna asan kız o an iyileşmiştir (Yankov, 1939, s. 71).

Dönüş yolculuğu aynı şekilde Yafa'ya kadar deve ve merkep sırtında yapılır. Alınan hediyeler develere yüklenir; kutsal şehirden çıkınca emniyet amaçlı uzun bir kervan oluşur. O günün akşamında Ramla'ya varılır, ama bu sefer köye girmeden, gece açık alanda, yine Türk askerinin himayesinde geçirilir. Kamp kurulur, ancak yakacak çalı çırpı bulmakta zorlanılır, zira Filistin'de çoktandır ormanlar tahrip edildiğinden yanında getirilen akşam yemeğini ısıtmak için zar zor ateş yakılabilir.

Yazın güvertede de yolculuk edilebileceği hesaplanarak ikinci sınıfa bilet alınır; on-on iki kişilik özel bir küme oluşturup açığa yerleşilir; sadece yatmak değil, yemek konusunda da bütün önlemler alınır. Zembil dolusu ekmeğe, lakerda, salatalık, domates, şarap, rakı vs. tedarik edilir.

Çeşitli limanlara uğrayan vapurlarla yapılan dönüş yolculuğu beş-on gün sürer. Artık hiç kimse deniz hastalığına yakalanarak fenalaşmaz, yemek yiyememekten şikâyet etmez, zira sütlü denizde ne dalga çıkar, ne sallantı olur. Bunun artık hacı mertebesine ulaştıklarından kaynaklandığı düşünülür. Gelibolu'da, Tekirdağ'da veya İstanbul'da vapurdan inilir ve karadan talikalarla memlekete dönülür.

Memlekette Görkemli Karşılama

Kıtaları, denizleri ve mevsimleri aşarak meşakkatli Kudüs ziyaretini tamamlayan Bulgar hacı memleketinde gerçek bir kahraman olarak karşılanır; önde din görevlileri olmak üzere geniş ve kalabalık katılımı ile şerefine törenler düzenlenir, kilise çanları çalar, evinden önce kiliseye götürülür, elleri ve giysileri öpülür. Kutsal Topraklara basan ayakların törenle yıkanması ve bu suyun bahçedeki meyve ağaçlarına dökülmesi bir geleneğe dönüşür. Yeni hacı da yolculuk sırasında gördüklerini ve başından geçenleri defalarca ve ayrıntıya girmekten kaçınmadan anlatır. Kendi adı neredeyse kullanımdan kalkar, her yerde ve herkes ona artık ‘hacı’ diye hitap eder; kilisede, toplantıda ve ziyafette en ön safta yer alır. Bütün kasaba veya köy halkı, yaşlı ve hasta kadınlar dâhil olmak üzere hacıları karşılar. Ziyaretler bir ay kadar sürer, Kutsal Topraklardan getirilen hediyelik eşyalar yıllar boyu evin en ayrıcalıklı köşesini süsler. “*O yıllarda hacıların uğurlanması ve karşılanması başlı başına bir törendi; kilise ayini ve bütün şehirden geçen yürüyüş düzenleniyordu, özellikle de hacı üst tabakaya ait biriye*” (Kisimov, 1995, s. 79), diye not düşülür.

Uzaktan Avratalan’ın kenar mahalleleri görününce, bizi karşılamaya çıkanları gördük. Yol giysilerimizi çıkarmak ve yeni hacı kıyafetimizi giymek için bir kayalığın arkasına geçtik. Bu arada herkesten önce yeni hacıları görmek isteyen küme küme genç karşılayıcılar geldi yanımıza. Ardından bazı yakınlarımız da. Avratalan çayırılarına yaklaştığımızda karşılayanlar daha da artınca talikalardan inmek zorunda kaldık ve durmadan çoğalan devasa bir kalabalık içinden yürüdük. Her iki kilisemizin papazları ve haç ve kilise bayraklarıyla genç oğlanlar Avratalan girişinde bizi ilahilerle karşıladılar. Papazlar ve ilahi söyleyenler önden, biz peşlerinden eski Azize Meryemana Kilisesi’ne doğru yürüdük. Geçtiğimiz bütün sokaklar, bazıları baş eğerek, bazıları haç çıkartarak selâmlayan, hatta bazıları da bu görkemli yürüyüş karşısında ağlayan insanlarla doluydu. Kilisede yeni hacıların sağlığı ve uzun ömrü için dua edildi. İbadethane öyle kalabalıktı ki, güçlkle nefes alınıyordu. Bütün gözler üzerimizdeydi. Herkes bizi tepeden tırnağa gözden geçiriyordu (Macarov, 2014, s. 91).

Sonuç

Hac yolculuğu Bulgar’ın hayatına yadsınamayacak faydalar katar. “*19. yüzyıl başına kadar Bulgar coğrafyadan bihaberdi; komşu ülkeleri bile bilmiyordu. Yahu, bırakın komşu ülkeyi, komşu kasaba bile bilinmiyordu*” (Seliminski, 1995, s. 119), diye vurgular bir Bulgar aydın. Öyle ki Kudüs’e yaptığı hac seyahati sayesinde Bulgar

dünyaya açılma imkânı bulur, daha geniş insan çevreleriyle temasa geçerek ufkunu genişletir. İçerdiği bütün zorluklarla ve tehlikelerle bu manevi yolculuk Bulgar hacıyı olgunlaştırır, ona güven, sabır ve girişkenlik duygusu aşılır, kendini öteki milletlerin aynasında görme imkânı sunar. Hacıların bıraktığı tasvirler ve notlar, keza sözlü anlatıları Kudüs'e ve Yakındoğu coğrafyasına ve kültürüne karşı ilgi uyanmasına vesile olur.

Büyük gizlilik içinde yürütülen hazırlıktan sonra manda veya at arabasıyla yapılan kara ve özellikle üç denizin geçildiği vapur yolculuğu sırasında büyük zorluklarla karşılaşır hayati tehlikeler atlatarak kutsal şehre ayak basan Bulgar hacı manevi heyecanın ötesinde huşuya kapılır. Ne var ki haccı maddi nimete ve getiriye dönüştürme çabasında olan yerli papazların kaba tavırlarından hayal kırıklığına da uğrar. Her adımda bir bağış yapması veya bahşiş vermesi istenir. Hac farizasının bütün gereklerini titizlikle yerine getiren Bulgar hacı, kutsal bir görevi icra etmenin bilinciyle ve huzuruyla günahlarından arınmış olarak döndüğü memleketinde, ayağı Kutsal Topraklara basmış ayrıcalıklı bir kul olarak hayatının sonuna kadar herkes tarafından büyük itibar görür.

Kaynakça

- Aprilov, V. (1995). Dennitsa na novobalgarskoto obrazovanie. S. Gyurova ve N. Danova (Ed.). *Kniga za bălgarskite hadjii* içinde (s. 100-101). Sofya: Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov".
- Avramov, P. (1995). Spomeni. S. Gyurova ve N. Danova (Ed.). *Kniga za bălgarskite hadjii* içinde (s. 88-92). Sofya: Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov".
- Gyurova, S. ve Danova, N. (1995). Kăm istoriyata na bălgarskiya hadjiläk. *Kniga za bălgarskite hadjii* içinde (s. 7-28). Sofya: Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov".
- Karavelov, L. (1995). Za vsyako chudo - po nyakolko grosha. S. Gyurova ve N. Danova (Ed.). *Kniga za bălgarskite hadjii* içinde (s. 142-143). Sofya: Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov".
- Kisimov, P. (1995). İstoricheski spomeni. S. Gyurova ve N. Danova (Ed.). *Kniga za bălgarskite hadjii* içinde (s. 75-79). Sofya: Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov".

- Kostadinov, İv. (1995). Edin istinski hadjiya. S. Gyurova ve N. Danova (Ed.). *Kniga za bălgarskite hadjii* içinde (s. 154-156). Sofya: Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov".
- Kozma (2007). Beseda protiv bogomilite. *Starobălgarska literatura. Hristomatiya* içinde (s. 257-303). Sofya: İzdatelstvo "Damyani Yakov".
- Macarov, M. (2014). *Kudüs Yolculuğu. Edirne, İstanbul, İzmir, İskenderiye, 1868-1869.* (H. Mevsim, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Mevsim, H. (2006). *15. Yüzyıl Bulgar Yazarı Konstantin Kosteneçki'nin Stefan Lazareviç'in Yaşamöyküsü Başlıklı Yapıtı.* Ankara: Kapadokya Yayınevi.
- Mevsim, H. (2016). *Diyarbakır Sürgünleri. Bulgarların Kaleminden Kent Manzaraları, 1862-1878.* İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Momchilov, İ. (1995). Opisanie na svetiya grad Erusalim. S. Gyurova ve N. Danova (Ed.). *Kniga za bălgarskite hadjii* içinde (s. 121). Sofya: Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov".
- Panichkov, D. (1995). Spomeni. S. Gyurova ve N. Danova (Ed.). *Kniga za bălgarskite hadjii* içinde (s. 80-87). Sofya: Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov".
- Rakovski, G. (1995). Narodnost. S. Gyurova ve N. Danova (Ed.). *Kniga za bălgarskite hadjii* içinde (s. 110-111). Sofya: Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov".
- Rilski, N. (1995). Bolgarskaya gramatika, predgovor. S. Gyurova ve N. Danova (Ed.). *Kniga za bălgarskite hadjii* içinde (s. 98-99). Sofya: Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov".
- Seliminski, İv. (1995). İstoricheski spomen. S. Gyurova ve N. Danova (Ed.). *Kniga za bălgarskite hadjii* içinde (s. 118-120). Sofya: Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov".
- Vrachanski, S. (1995). Râkopisen sbornik, 1802. S. Gyurova ve N. Danova (Ed.). *Kniga za bălgarskite hadjii* içinde (s. 95-97). Sofya: Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov".
- Yankov, T. (1939). Hadji Pencho Emfedjiev: *İz jivota, XII* içinde (s. 71-79). Sofya: Voенno-izdatelski kompleks.

Summary

The Bulgarians' ties to Jerusalem begin with their conversion to Christianity in the middle of the 9th century. In later centuries, the Bulgarian rulers' assistance for the construction of churches and monasteries in the holy city and the settlement of large numbers of Bulgarian clergy in Jerusalem, which has turned into an important spiritual and cultural center, further strengthen these ties. It is observed that the phenomenon of pilgrimage in Bulgarian society, which is an Ottoman element, became widespread especially in the 18th century, and not only church officials but also worldly people endure all the difficulties of this spiritual journey. It is seen that the Bulgarian went on pilgrimage after he had a certain amount of material savings, leaving all his efforts aside. Although the pilgrim knows very well all the negativities he will encounter along the way, and that many people lost their lives by being caught in a storm at sea or being attacked by robbers, he does not hesitate to take the adventure of Jerusalem. The motivation of the Bulgarian to go on pilgrimage is based on religious as well as worldly reasons. On the one hand, it is aimed to visit and worship all the places and locations in the holy history of Christianity, on the other hand, the prestige and privilege of being a pilgrim in the society are taken into consideration. The word pilgrim, which comes before the name of the person, almost turns into a title and provides convenience in social relations, especially for a person who is engaged in trade. A person who has gone on a pilgrimage always inspires confidence in the trading partner and the customer. Some Bulgarians who went on pilgrimage to the Holy Land later wrote down their journeys by land and sea, their impressions of Jerusalem and their glorious reception in the country. The order created by the Ottoman law enforcement officers of the period for the safety of the pilgrimage in the Palestinian territories is also mentioned. When considered as a form of purification from the evil forces that dominate human beings, it is seen that pilgrimage is the last radiation of the Middle Ages. In this sense, an anomaly is observed in the development of Bulgarian pilgrimage, since the visit to Jerusalem in Western Europe became a newly revived ritual in Bulgarian lands after the Middle Ages. Among the factors that encouraged Bulgarians to pilgrimage was the goal of gaining prestige in the eyes of Muslims in the Ottoman Empire, where Islam was the dominant religion. Most Bulgarians make pilgrimage a very important goal of their life. The visit to the Holy Land, which has turned into a big dream from a young age, is desired to be realized at the first opportunity. The visit to Jerusalem purifies and brings peace to the soul only when it is made with pure religious feelings. It is emphasized that the pilgrimage is acceptable when it is done with sincere feeling and intention. In the 19th century, it is seen that the Bulgarian set out on the pilgrimage route generally in the autumn, in mid-October, and returned the following year, after Easter, towards the beginning of May. The preparations for the pilgrimage, which started in the summer months, are kept in great secrecy, because the envy of the elderly and the criticism of the young are avoided. Visiting a Greek church or monastery in those years when the national awakening movement was revived is interpreted as strengthening the enemy's hand. Parents do not talk about their plans to go on pilgrimage, even to their relatives and children. Pilgrimage adds undeniable benefits to Bulgarian life. Bulgarian, whose knowledge of geography was extremely limited until the beginning of the 19th century, found the opportunity to open up to the world thanks to his pilgrimage to Jerusalem, and broadened his horizons by contacting different human circles. With all the difficulties and dangers it entails, this spiritual journey matures the Bulgarian pilgrim, instills in him a sense of confidence, patience and initiative, and offers him the opportunity to see himself in the mirror of other nations. The descriptions and notes left by the pilgrims, as well as their oral narratives, arouse interest in Jerusalem and the Near East geography and culture. When the worship and visit part is completed, gifts are started to be bought from the Jerusalem bazaars. The Jerusalem stamp, which Palestinian painters embroidered on linoleum in a very monotonous and haphazard manner, is considered the most acceptable gift. Many of the events in the life of Jesus and the Philistine saints are

depicted on the said stamp, with the exception of the Day of Judgment. Chests full of bracelets, rings, small crosses, candles, soap, shrouds, rosaries and dozens of other sacred objects to be given as gifts in the country are bought. After the preparations carried out in great secrecy, the Bulgarian pilgrim, who set foot in the holy city after encountering great difficulties and overcoming life-threatening dangers during the land and especially the ferry journey that crossed the three seas by buffalo or horse-drawn carriage, falls into awe beyond spiritual excitement. However, there is also disappointment in the rude attitudes of the local religious officials who are trying to turn the pilgrimage into financial blessings and income. At each step, they are asked to donate or tip. The Bulgarian pilgrim, who has crossed continents, seas and seasons, and completed his arduous visit to Jerusalem, is greeted as a true hero in his hometown. Ceremonies are held in his honor with a large and crowded participation, especially religious officials. Church bells ring, he is taken to the church before his house and his hands and clothes are kissed. It becomes a tradition to ceremonially wash the feet on the Holy Land and pour this water onto the fruit trees in the garden. The new pilgrim also recounts what he saw and experienced during the journey, repeatedly and without shying away from going into detail. His own name is almost obsolete, everywhere and everyone now calls him 'pilgrim'.

HÂREZM'İN MÜSLÜMANLAR TARAFINDAN FETHİ (32-93/652-712)

THE CONQUEST OF KHWĀRAZM BY MUSLIMS
(32-93/652-712)

Aykut ÖZBAYRAKTAR

Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, aykut.ozbayraktar@amasya.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 21 Temmuz 2023
Kabul edildiği tarih: 7 Eylül 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 21 July 2023
Date accepted: 7 September 2023
Date published: 25 December 2023

Anahtar Sözcükler

Hârezm; Hârezmşâhlar; Afrîğiler;
Kuteybe b. Müslim; Orta Asya'da
İslâm fetihleri.

Keywords

Khwārazm; Khwārazmshāhs;
Afrīghids; Qutayba ibn Muslim;
Islamic conquests in Central Asia.

DOI

10.33171/dtcjournal.2023.63.2.7

Öz

Tarihi Hârezm bölgesi 93/712 yılında Emevîlerin Horasan Valisi Kuteybe b. Müslim el-Bâhîlî'nin komuta ettiği bir harekâtla Müslümanlar tarafından fethedilmiştir. Bununla birlikte İslâmî yazılı kaynaklar Müslümanların Hârezm'i feth maksadıyla Kuteybe'den evvel, 32-85/652-704 yılları arasında farklı tarihlerde beş defa daha harekât düzenlediklerini ve bunların dördünde başarılı olduklarını da bildirmişlerdir. Bu makale Müslümanların Hârezm'e karşı tertipleedikleri altı farklı askeri harekâtı incelemektedir ve yorumlamaktadır. Konuyla ilgili rivayetleri ve araştırmacıların ileri sürdükleri görüşleri arkeolojik ve numismatik bulguları da dikkate alarak değerlendirmekte ve eleştirmektedir. Bu çalışmayla Müslümanların Hârezm'i ele geçirmesi zor ve getirisi az, ikincil bir hedef olarak kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Görünüşe göre bu durum, Hârezm'in geniş çöller tarafından kuşatılmış coğrafi konumuyla ve doğal sınırlarıyla alakalıdır. Kuteybe b. Müslim'den önce Hârezm'e yönelen ilk beş harekâttan ilki, iklim koşulları nedeniyle yarıda kesilmiştir. Diğer dört harekâtın ise tam bir fetihten ziyade çatışmaya girmeksizin haraç ve tutsak almak suretiyle tamamlanan operasyonlardan ibaret oldukları söylenebilir. Kuteybe'nin harekâtı ise öncüllerine kıyasla çok farklı şartlar altında gerçekleşmiştir. Hârezm hükümdarının talebi ve daveti üzerine ani bir baskın yaparak bölgeyi kontrol altına alan Kuteybe b. Müslim, müttefikleriyle anlaşmasının gereğince Hârezm'de İslâm hakimiyetine ve Müslümanlarla işbirliği halindeki mahalli hükümete karşı çıkabilecek tüm muhalif unsurları bertaraf etmiştir. Hârezmli askeri birlikleri de ordusuna katarak İslâm egemenliği için tehdit olmaktan çıkaran Kuteybe b. Müslim, bu suretle Hârezm'de kalıcı fethi başarmıştır ve bölgeyi geniş Müslüman coğrafyasının bir parçası haline getirmiştir.

Abstract

The historical Khwārazm region was conquered by the Muslims in 93/712, owing to a campaign managed by Qutayba b. Muslim al-Bāhīlī, the governor of Khorasan of the Umayyads. However, Islamic written sources also reported that Muslims carried out five campaigns on different dates between 32-85/652-704, before Qutayba, to conquer Khwārazm and succeeded in four of them. This article examines and interprets six different military operations carried out by Muslims against Khwārazm. It commentates and criticizes the narratives on this subject and the views of researchers by considering the archaeological and numismatic findings. As a result, it is understood that the Muslims considered Khwārazm a secondary target that was difficult to capture and with low profits. This seems to be related to the geographical location and natural boundaries of Khwārazm surrounded by deserts. Before Qutayba b. Muslim, the first of the five campaigns headed for Khwārazm was interrupted due to climatic conditions. It can be said that the other four campaigns consist of operations completed by taking tribute and prisoners without any combat rather than a complete conquest. Qutayba's campaign, on the other hand, took place under very different conditions compared to the previous ones. Qutayba, who took control of the region by making a sudden raid upon the demand and call of the King of Khwārazm, eliminated all opponents who could oppose Islamic sovereignty and the regional government in cooperation with the Muslims in accordance with his agreement with his ally. Qutayba b. Muslim, who added Khwārazmian military units to his army and removed it from being a threat to Islamic rule, thus succeeded in the permanent conquest of Khwārazm and made the region a part of the wide Muslim geography.

Giriş

Hz. Osman'ın iktidarı döneminde (23-35/644-656) Müslümanlar Amuderya Nehri'nin batı yakasındaki Horasan coğrafyasını aralıksız seferler düzenleyerek fethetmişlerdir. Emevîler devrinde (40-132/661-750) harekâtlar nehrin doğusundaki Mâverâünnehir bölgesine doğru sürdürülmüştür. Bu süreçte Müslümanların nehrin aşağı mecrasına tekabül eden ve her iki yakasında toprakları bulunan Hârezm'in fethi için 32-93/652-712 yılları arasında yayılan 60 senelik zaman zarfında, farklı tarihlerde altı kez askeri teşebbüste buldukları yazılı kaynaklar tarafından bildirilmektedir. Kayda değer bir netice veremeyen ilk beş harekâttan sonra bölgenin kalıcı olarak fethi, 93/712 yılında Emevîlerin Horasan Valisi Kuteybe b. Müslim el-Bâhili'nin liderlik ettiği altıncı seferle başarılabilmiştir.

Müslümanların Hârezm bölgesini fethi konusu Türkiye'de ilk defa merhum Prof. Dr. Akdes N. Kurat tarafından 1948 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisinde neşredilen "*Kuteybe bin Müslim'in Hvârizm ve Semerkand'i Zabtı (Hicrî 93-94-Milâdî 712)*" başlıklı makalede kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Mezkûr eser halen önemini muhafaza etmektedir. Konunun tarafımızca hazırlanan ve takdim edilen bu çalışmada bir kez daha ele alınmasının asli gerekçesi Hârezm'in fethine dair mevcut malumatı genişletmek ve güncellemektir. Nitekim A. N. Kurat'ın makalesinin yayınlanmasından beri süregelen 75 senelik uzun bir zaman zarfında tarih, arkeoloji, nümismatik gibi branşlarda kaydedilen gelişmeler ve ortaya çıkan yeni bulgular böyle bir revizyonu gerekli kılmaktadır. Öte yandan A. N. Kurat'ın eserinin odak noktasında coğrafi açıdan birbirinden farklı iki bölge olan Hârezm'in ve Semerkand'in Kuteybe b. Müslim'in liderliğinde ardı ardına fethedildiği yekpare askeri harekât bulunmaktadır. Bu nedenle A. N. Kurat, Hârezm'in fethi için 32-85/652-704 yılları arasında teşebbüs edilen beş ayrı askeri sefere birer cümlelik kısa açıklamalarla değinmekle yetinmiştir. Sunduğumuz makale ise yalnız Hârezm bölgesinin fethiyle ilgilenmektedir ve onu 32-93/652-712 yılları arasını kapsayan 60 yıllık bir süreç halinde incelemektedir. Ayrıca bilhassa Kuteybe b. Müslim'in Hârezm'i fethi konusunda tarih kaynakları tarafından aktarılan, çoğu birbiriyle ihtilafli rivayetlerin farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmesi yeni bilgilerin ve yorumların üretilmesine olanak tanımaktadır. Rivayetleri arasındaki yer yer önemli farklılıklar konunun kaynakları arasında karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmasını gerektirmektedir. Bu çalışmada en detaylı ham bilgiyi sağlayan kaynaktan alıntı yapmak, esas alınan rivayeti diğer tarihi kaynaklardan ve araştırmalardan yola çıkarak tamamlayıp yorumlamak ve rivayetlerin birbirini desteklemediği durumda iki farklı rivayeti ardı ardına sunmak yöntemi uygulanmıştır.

1. HÂREZM'İN FETHİNE YÖNELİK İLK TEŞEBBÜSLER (32-85/652-704)

1.1. el-Ahnef b. Kays et-Temîmî'nin Hârezm Seferi (32/652)

Kaynakların ittifakla bildirdiklerine göre Müslümanların Hârezm'in fethi uğruna ilk hamlesi Horasan fütuhâtının önemli komutanlarından el-Ahnef b. Kays et-Temîmî (ö. 67/686) tarafından yapılmıştır. 30/651 yılında Toharistan sahasına harekât tertip eden el-Ahnef, 32/652-653 yılına dek Mervrûz, Cüzcân, Tâlekan, Faryâb ve Belh'i ele geçirerek geniş bir coğrafyada kontrolü sağlamıştır (Yılmaz, 2021, s. 96).

Halife b. Hayyât (ö. 240/854-855) (1985, s. 165) ve Belâzurî (ö. 279/892-893) (1987, s. 573-574); el-Ahnef'in Belh'ten hareket ile Hârezm'e de bir sefer düzenlediğini ancak buna takati yetmediğinden dolayı, herhangi bir sonuca ulaşmadan Belh'e geri döndüğünü belirtmişlerdir. Taberî (ö. 310/923) (1971, C. 4, s. 313) ise intikal ederken şiddetli kış koşulları yaşanmasından dolayı el-Ahnef'in geri döndüğünü bildirmiştir.

Toharistan'da geniş bir coğrafyayı fethetmeye muvaffak olan el-Ahnef b. Kays'ın Belh'ten hareketle Hârezm'e sefer düzenleme kararını alması son derece ilginçtir. Zira Hârezm ve Toharistan birbirine uzak iki bölge olup tarihi Belh'ten Hârezm'in başkenti el-Fîl'e olan kuş uçuşu mesafe 760 km'dir. Ama bu iki şehrin ortak noktası Amuderya Nehri'ne sınır olmalarıdır. Coğrafi açıdan nehrin orta mecrası Belh'ten başlamaktadır ve nehrin aşağı mecrasını Hârezm teşkil etmektedir. Öyle anlaşılıyor ki el-Ahnef nehir güzergahını takip ederek Amuderya'nın orta ve aşağı mecralarını kontrol altına almak hedefiyle harekete geçmiştir fakat mevsim koşullarını hesaba katmadığı için başarısız olmuştur.

Konuyla ilgilenen araştırmacılar el-Ahnef b. Kays'ın Hârezm'i fetih teşebbüsünü her nedense farklı şekillerde tarihlendirmişlerdir. Ed. Sachau (1873, C. 1, s. 26-27)'ya göre bu harekât 29/649-650 yılında gerçekleşmiştir. A. N. Kurat (1948, s. 392) seferin 31/651-652 yılında gerçekleştiği görüşündedir. İ. Hasanzâde (1390, s. 17) ise bu olayı 30/650-651 yılı başlarına tarihlendirmektedir. Halbuki Taberî (1971, C. 4, s. 313)'nin kaydı, mezkûr harekâtın 32/652-653 senesinde gerçekleştiğini açıkça belirtmektedir.

1.2. Abdullâh b. Akîl es-Sekafî'nin Hârezm Seferi (50-53/670-673)

Hz. Osman'ın öldürülmesi ve Hz. Ali ile Muaviye arasında meydana gelen iktidar mücadelesi sırasında (35-41/656-661) Müslümanların Orta Asya'daki askeri seferleri kesintiye uğramıştır. İç karışıklıklardan sonra Emevîlerin yönetimi ele geçirmesinden itibaren doğudaki fütuhât yeniden başlamıştır. Bu devrede Hârezm bölgesine yönelik de bir harekât tertiplendiği rivayet edilmektedir. Diğer kaynaklardan teyit edilemeyen bu bilgiye yalnız Ya'kûbî (ö. 292/905)'nin eserinde şu birkaç cümleyle rastlanır:

Mu'aviye, Ziyâd b. Ebî Süfyân'a yazdı: 'Resûlullâh'ın ashabı arasından senden daha önce (gelen) bir adam var, onu Horasan'a vali tayin et! O, el-Hakem b. 'Amr el-Ğifârî'dir.' Ziyâd, onu Horasan'a vali tayin etti. (el-Hakem) 44 yılında oraya ulaştı. ... Sonra el-Hakem b. 'Amr öldü. Sonra Ziyâd onun yerine er-Rebî' b. Ziyâd el-Hâresi'yi vali tayin etti. (er-Rebî) Bu esnada Hârezm'i fethetti. Orayı açan 'Abdullâh b. 'Akîl es-Sekafi idi (Ya'kûbî, 2010, C. 2, s. 131).

A. N. Kurat (1948, s. 392) mezkûr kayda dayanarak Abdullâh b. Akîl'in Hârezm'i fethini hicri 44 yılına tarihlendirmiş ve bu tarihi hatalı olarak miladi 694'e çevirmiştir. Halbuki hicri 44 yılı, miladi 664-665 yılına tekabül etmektedir ve Ya'kûbî, söz konusu tarihi el-Hakem b. Amr'ın Horasan'a geldiği yıl olarak zikretmektedir. Hârezm'in fethi ise er-Rebî' b. Ziyâd'ın Horasan valiliği döneminde gerçekleşmiştir. Rebî' b. Ziyâd, 50-51/670-671 yılları arasında Horasan'a atanmıştır ve 53/673 yılında ölmüştür (Güler, 2007, s. 498). Şu halde Abdullâh b. Akîl'in Hârezm'i fethi hadisesinin 50-53/670-673 yılları arasında tam olarak belirlenemeyen bir tarihte gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Mezkûr fetih hakkında detaylı bilgi bulunmaması ve farklı kaynakların bu sefere işaret etmemeleri Ya'kûbî tarafından kaydedilen malumatın şüpheyile karşılanmasına neden olmaktadır. Ancak H. A. R. Gibb (2005, s. 31) tarafından da ifade edildiği üzere; er-Rebî' b. Ziyâd el-Hâresi'nin Horasan valiliği esnasında (50-53/670-673) Amuderya Nehri'nin batı yakasında (Horasan) İslâm egemenliğini sağlamlaştırmak için planlı bir fetih politikası uygulanmış ve Amûl, Zemm gibi nehrin önemli geçiş noktaları kontrol altına alınarak nehrin batı yakasındaki Horasan'dan nehrin doğu yakasındaki Soğd'a düzenlenecek harekâtlara zemin hazırlanmıştır. Bu cihetten nehrin her iki yakasında toprakları bulunan Hârezm bölgesine Abdullâh b. Akîl es-Sekafi'nin komutasında bir ordu gönderildiği düşünülebilir. İki taraf arasında herhangi bir çatışma yaşanmadığı, Hârezm mahalli idaresinin sınır boylarında tehdit oluşturan Abdullâh b. Akîl ile haraç ödemek suretiyle sulh yapmayı tercih ettiği anlaşılmaktadır.

1.3. Selm b. Ziyâd es-Sekafi'nin Hârezm Seferi (61-62/680-682)

Hârezm'in fethi uğrunda üçüncü askeri teşebbüsü Horasan Valisi Selm b. Ziyâd es-Sekâfi'nin gerçekleştirdiği kaydedilmektedir. Ya'kûbî (2010, C. 2, s. 167) bu seferin kaydında Selm'in Hârezm'i fethettiğini söylemekle yetinmiştir. Halife b. Hayyât (1985, s. 235) Hârezmliler ile 'çok miktarda mal' vermek şartıyla sulh yapıldığını bildirmiştir. Belâzurî (1987, s. 581) ise rakamı belirterek sulhun 400.000 dirhem ödeme koşuluyla yapıldığı bilgisini aktarmıştır. İ. Hasanzâde (1390, s. 18), mezkûr meblağı söz konusu dönem için normal bir haraç miktarı olarak değerlendirmektedir.

Taberî, Selm b. Ziyâd'ın Hârezm'i fethi haberi ilginç bir hikayeyle birlikte vererek şöyle kaydetmiştir:

Horasan valileri gaza ediyorlar idi ve sonra kış geldiğinde gazalarından Mervü'ş-Şâhicân'a geriye döndüler. Müslümanlar geri döndüğü zaman Horasan hükümdarları Horasan kentlerinden Hârezm'e bitişik şehirde toplandılar. Birbirleriyle çatışmamak, birini birine karşı kışkırtmamak için anlaşıyorlardı ve işleri hakkında istişare ediyorlardı. Müslümanlar emirlerinden o şehre saldırmayı istiyorlardı ama emirler buna tenezzül etmiyorlardı. (Selm) Horasan'a gelince gaza etti ve kışı bazı seferlerinde geçirdi. Dedi: el-Mühelleb ısrar etti ve (kendisini) o şehre göndermesini istedi. (Selm) Onu (el-Mühelleb) 6000 kişiyle -4000 olduğu da söylenir-gönderdi. Bunun üzerine (el-Mühelleb) onları kuşattı ve itaat ile boyun eğmelerini istedi. Fidyeye vererek kendilerini kurtarmak üzere sulh talep ettiler. (el-Mühelleb) İcabet etti ve 20 kûsür milyona anlaştılar. Onların anlaşması (haracın) mal olarak alınmasıydı. (el-Mühelleb) Sığırı, bineği ve deriyi ederinin yarısına almıştı ve bu nedenle aldıklarının değeri 50 milyona kadar arttı. el-Mühelleb, Selm'in nezdinde makbul oldu. Selm onlardan ilgisini çekenleri seçti, bu ziyaret adına heyet hazırlayıp Merv Merzûbânî ile Yezîd'e gönderdi. Mesleme ve İshâk b. Eyyûb dedi: Selm, 'Abdullâh'ın kızı olan hanımı Ümmü Muhammed ile Semerkand'a gaza etti. O (karısı) Selm için erkek çocuk doğurdu. (Selm) Ona 'Suğdi' adını koydu. 'Alî b. Muhammed dedi: el-Hasen b. Reşîd el-Cûzcânî, Huzâ'alı bir şeyhten, o babasından ve o dedesinden şöyle anlattı: 'Selm b. Ziyâd ile Hârezm'e gaza ettim. Onunla çok miktar mal üzere anlaştılar. Sonra (Selm) Semerkand'a doğru (nehri) geçti ve onun halkıyla da barış yaptı. Karısı Ümmü Muhammed onunla birlikteydi ve onun için seferdeyken bir erkek çocuk doğurdu (Taberî, 1971, C. 5, s. 473-474).

Taberî'nin yukarıda alıntıladığımız kaydında aktardığı bilgiler gerçekten cereyan ettiyse Selm b. Ziyâd'ın Hârezm'e müstakilen bir sefer düzenlemediği ancak Hârezm'e sınırdaş olan ve ismi zikredilmeyen şehirde toplanan yerel hükümdarlara el-Mühelleb b. Ebî Sufra komutasında bir baskın yapıldığı anlaşılmaktadır. Belki de Hârezm yerel hükümdarı da bu toplantıda bulunuyordu hatta toplantının ev sahipliğini yapıyordu. Toplantıya katılan diğer yerel hükümdarlar gibi Hârezm hükümdarı da "çok miktarda mal" vermek suretiyle Müslümanlar ile sulh yapmıştı. Askerleriyle Hârezm hududuna dayanan el-Mühelleb'in Hârezm yerel hükümdarıyla ayrıca bir sulh yapmış olması da ihtimal dahilindedir. Neticede Hârezmliler Emevî tehdidini bir kez daha haraç ödemek suretiyle geçiştirmişlerdir ve her ne kadar fetih olarak nitelense de bölgede Müslüman egemenliği fiilen kurulamamıştır.

Selm b. Ziyâd'ın Horasan valiliğine tayini ve Hârezmliler ile sulh haberleri Taberî (1971, C. 5, s. 471, 473-474)'nin eserinde 61/680-681 yılı hadiselerinde anlatılmıştır. Onun kaydına göre Hârezmlilerle sulh Semerkand'ın fethinden hemen öncedir. Halife b. Hayyât (1985, s. 235) ise bu harekâtı 62/681-682 senesine tarihlendirmiştir.

1.4. Ümeyye b. Abdullâh el-Ümevî'nin Hârezm Seferi (74-78/694-698)

Hârezm'in fethi sürecinde dördüncü hamle olarak zikredebileceğimiz Ümeyye b. Abdullâh b. Hâlid b. Esîd el-Ümevî'nin Hârezm'i fethine dair bilgi sadece iki cümleden ibarettir: *"Kuteybe, Fîl şehrine gaza yaptı ve onu fethetti. Ümeyye b. 'Abdullâh b. Hâlid b. Esîd orayı fethetmiş idi. Sonra anlaşmayı bozdular."* (Belâzurî, 1987, s. 599).

Söz konusu fetih hakkında bilgiler, eğer hakikaten yaşandıysa, zikredilenlerden ibarettir. Diğer tarihi kaynaklarda konuya dair hiçbir kaydına bulunamaması, bunun belirsiz ve zayıf bir haber olduğunu düşündürmektedir. En iyi ihtimalde dahi Ümeyye b. Abdullâh'ın Hârezmliler ile herhangi bir çatışmaya girmeksizin, haraç mukabilinde yeni bir barış antlaşmasını imzaladığı anlaşılmaktadır. Mezkûr harekât; H. A. R. Gibb (2005, s. 39)'e göre 77/696, İ. Hasanzâde (1390, s. 19)'ye göre 74/693-694 yılındadır. Ancak her iki müellif de bu tarihlere nasıl ulaştıklarını açıklamamışlardır. Ümeyye b. Abdullâh b. Hâlid b. Esîd, 74-78/694-968 yılları arasında Horasan valiliği vazifesinde bulunmuştur (Sachau, 1873, C. 1, s. 27). Öyleyse hadisenin bahsedilen yıllar arasına tarihlendirilmesi daha uygun düşmektedir.

1.5. Yezîd b. Mühelleb el-Ezdî'nin Hârezm Seferi (85/704)

Müslümanların Hârezm'e yönelik beşinci harekâtının Emevîlerin Horasan Valisi Yezîd b. Mühelleb b. Ebî Sufra liderliğinde 85/704 yılında yapıldığı kaydedilmektedir. Dramatik bir şekilde neticelenen seferin bilgisi şöyle aktarılmaktadır:

el-Haccâc, Yezîd'e Hârezm'e gaza etmesini emreden (bir mektup) yazdı. Bunun üzerine (Yezîd), ona (el-Haccâc) yazdı: 'Ey Emîr! Şüphesiz onun ganimeti az, susuzluğu şiddetlidir.' el-Haccâc, ona yazdı: 'Vekil bırakıp işi yapmaya başla!' Bunun üzerine (Yezîd), ona yazdı: 'Hârezm'e gazaya azmettim.' (el-Haccâc) da yazdı: 'Tasvir ettiğin gibiyse oraya gaza etme!' (Yezîd) Gaza etti ve ona itaat etmedi. Hârezm halkıyla sulh yaptı. Onlar ile anlaşığı üzere esirler alıp kışın geri döndü. Soğuk hava şiddetlendi. İnsanlar (askerler) esirlerin kıyafetlerini aldı ve onları giydiler. Bundan dolayı o esirler soğuktan öldüler (Taberî, 1971, C. 6, s. 396).

Yukarıda alıntılanan kayıt, Yezîd b. Mühelleb'in Hârezm'de herhangi bir çatışma olmaksızın mahalli idareyle sulh yaptığını ve miktarı belirtilmeyen sayıda esir aldığını göstermektedir. Ancak esirlerin dönüş yolunda telef olması sebebiyle Müslümanların

kayda değer bir kazanım elde edemedikleri anlaşılmaktadır. Esirlerin şiddetli soğukta donduklarına dair malumat, Hârezm'in fiziki coğrafyasıyla uyumluluk arz etmektedir çünkü çöl ikliminde bölgenin yazları aşırı sıcak ve kurak, kışları çok soğuk ve karlıdır. Yaz mevsiminde hava sıcaklığı 45°C'ye kadar yükselebilirken kış mevsiminde sıcaklık -32°C'ye kadar düşebilmektedir (Ardel, 1992, s. 17). İş bu halden Yezîd b. Mühelleb'in Hârezm'den esirler aldığı ve onların kış koşulları sebebiyle donarak telef olduğu bilgisi kabul edilebilir.

A. N. Kurat (1948, s. 393), mezkûr kaydı esas alarak Yezîd b. Mühelleb'in liderlik ettiği ordunun Hârezm'den dönüş yolunda şiddetli kış şartları sebebiyle çok miktarda asker zayıtı verdiğini belirtmiştir. Halbuki bu hadisede zayi olan Müslüman askerler değil, kıyafetleri gasp edildiği için çıplak kalan Hârezmli esirler olmuştur.

Yezîd b. Mühelleb'in Hârezm harekâtından bahseden kayıttan Emevî iktidarının Hârezm'i stratejik öneme haiz bir bölgeden ziyade geliri düşük, ikincil bir hedef olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Kanaatimizce bu kabulde Hârezm'in coğrafi konumu ve tabii sınırları etkili olmuştur. Zira Hârezm bölgesi, üç taraftan geniş kumlu çöllerin kuşattığı dışa kapalı bir vaha durumundadır. Bölgenin doğusu 300 bin km²'lik sahayı kaplayan Kızılıkum Çölü, güneybatısı 350 bin km²'lik alana yayılan Karakum Çölü ve kuzeybatısı çöl özellikleri gösteren 200 bin km²'lik Üstyurt Platosu'yla çevrilmektedir. Kuzey yönünden ise 68 bin km²'lik yüzölçümüyle Aral Gölü, Hârezm'i sınırlamaktadır (www.karakalpak.com/stangeography.html Erişim Tarihi: 30.03.2022). Tabii sınırlar dikkate alındığında Hârezm, Antik Mısır'a benzemektedir ve araştırmacılar tarafından *Orta Asya'nın Mısır'ı*, *Orta Asya'daki Mısır* şeklinde nitelenmektedir (Bosworth, 1997, C. 4, s. 1060; Rapoport, 1991, C. 5/5, s. 512; Togan, 1987, C. 5/1, s. 240). Anlaşıldığı üzere Emevîler, harekât düzenlemenin zorluğu ve etrafında vurulabilecek kıymetli bir hedef bulunmaması sebebiyle Hârezm'i fethetmek için ciddi bir çaba sarf etmemiş ve Hârezmlilere tehdit oluşturarak bölgeyi haraçgüzâr haline getirmekle yetinmişlerdir.

2. KUTEYBE B. MÜSLİM EL-BÂHİLÎ'NİN HÂREZM'İ FETHİ (93/712)

İslâm fetihleri döneminde, yarım asrı aşkın bir zaman diliminde, farklı tarihlerde gerçekleşen beş ayrı teşebbüse rağmen Hârezm bölgesinde kalıcı bir İslâm egemenliği kurulamamış ve neredeyse her on senede bir tekrarlanan askerî harekâtlar Hârezm'in maddi varlığının tüketilmesinden başka bir neticeyi verememiştir. Bu durumun temel sebebi Emevî komutanlarının yüklü bir meblağ bedel ödetmek suretiyle sulh yapmayı ve geri dönmeyi esas alan askeri politikalarıdır. Hârezmliler ise Emevî saldırılarından ciddi bir direniş göstermemek, İslâm egemenliğini zahiren kabul etmek ve belirlenmiş olan ödemeyi yapmak usulüyle kurtulabilmişlerdir. Dolayısıyla 30-85/651-704 yılları

arasında düzenlenen askerî harekâtları hakiki manada fetih olarak değil, maddi gelir elde etmek amacıyla tertiplenen baskınlar olarak tanımlamak gerekmektedir. Bölgede İslâm egemenliğini tesis eden altıncı harekât ise 93/712 yılında, Kuteybe b. Müslim'in liderliğinde ve öncekilerden çok farklı koşullarda gerçekleşmiştir.

2.1. Hârezm Feodal İdare Düzeni ve Yaşanan İktidar Mücadelesi

Kaynakların bildirdiğine göre Kuteybe b. Müslim'in Hârezm'i fethine giden süreç Hârezm'de güç sahipleri arasındaki iktidar mücadelelerinden kaynaklanmıştır. Konu hakkında en detaylı ham bilgiler Taberî tarafından şöyle kaydedilmiştir:

Hârezm hükümdarı güçsüz idi. Kardeşi Hurrezâd, iktidarı bakımından ona üstün geldi. Hurrezâd, yaşça ondan daha küçüktü. Hükümdar ile bağlantılı olan birinin cariyesi yahut binek hayvanı ya da ticaret eşyası olduğu (haberi) kendisine ulaştığında (birini) gönderdi ve onu aldı veya onlardan birinin kızı, kız kardeşi ya da güzel karısı olduğu (haberi) ona ulaştığı zaman (birini) gönderip onu gasp etti. İstedliğini aldı, istediğini alıkoydu. Hiçbir şey onun için imkansız değildi. Melik (hükümdar) onu engelleyemiyordu. Onunla (hükümdarla) konuşulduğu zaman ise "ona karşı güçlü değilim" dedi. (Kardeşi) Onu (Hükümdarı) öfkeyle doldurdu (Taberî, 1971, C. 6, s. 469).

Yukarıda alıntılanan kayıt, 93/712 yılı dolaylarında Hârezm mahalli hükümdarı ile kardeşi arasında ciddi bir otorite problemi yaşandığını göstermektedir. Bu problem Belâzurî (1987, s. 591) ve İbn A'sem (1991, C. 7, s. 155) tarafından da vurgulanmıştır. Fakat her iki müellif de daha detaylı ve farklı bilgiler vermemektedirler. Kayıtlara göre hükümdardan daha güçlü bir konumda bulunan Hurrezâd isimli hânedân mensubu, kural ve yasak dinlemeden dilediği gibi hareket etmekte ve insanların sahibi oldukları kıymetli varlıkları gasp etmektedir. Bu suretle Hurrezâd'ın adı bir despot olarak tasvir edildiği görülmektedir. Yalnız Hurrezâd'ın zorbaca davrandığı kimselerin hükümdarla yakın ilişki içinde olduklarının özellikle vurgulanması dikkat çekicidir. Mezkûr vurgu, Hurrezâd'ın meşru hükümdarın destekçilerini baskı altına alıp ağabeyinin otoritesine zarar vermek gibi bir politika izlediğini düşündürmektedir. Söz konusu zorbalıklarına bağlı olarak Hârezm hükümdarı ve ona yakın olan kimseler, Hurrezâd'a karşı öfke ve nefret biriktirmişlerdir.

Taberî'nin kaydı, Hurrezâd'ın meşru hükümdarı aciz bırakacak kuvveti nereden bulduğu sorusunu akla getirmektedir. Ed. Sachau (1873, C. 1, s. 27) ve H. A. R. Gibb (2005, s. 59), Hurrezâd'ı hükümdarın isyankâr kardeşi şeklinde nitelemekle yetinmiş ve bölgenin politik durumunu irdelememişlerdir. A. N. Kurat (1948, s. 396), Hurrezâd

hakkında zorbalık haberlerine şüpheyle yaklaşmakta ve hükümdarın devlet idaresini daha enerjik, şövalye karakterli ve mert olan Hurrezâd'a kaptırdığını düşünmektedir. Diğer taraftan onun İslâm fetihleri döneminde Orta Asya'daki feodal siyasi yapıya dair verdiği bilgiler kayda değerdir:

(Mâverâünnehir ve komşu memleketlerde) Her 'devletin' (sitenin) büyük bir merkez ve birkaç diğer şehirden başka, çokça köyleri ve şato – çiftlikleri de vardı. Arazi, 'dihkanlar' ve 'marzaban'ların, yani toprak aristokrasisinin elinde idi; bunlar müstahkem şatolarda yaşıyorlar ve çiftliklerini işletiyorlardı. ... Her devletin kendi 'melik'i, yani kiralı vardı ve lâkabları birbirinden farklı idi; Buhara hükümdarına 'Buhârhudât', Soğd'unkine 'Afşin, İhşid, Tarhun', Hvârizm'kine 'Hvârizmşah' denirdi. Bu meliklerin salâhiyetleri marzabanlar ve dihkanlar tarafından tahdit edilmiş, olup kiral, 'eşitler arasında ancak birinci' idi. Askeri teşkilâtın tamamıyla aristokrasi zümresinin elinde olduğu ve ordularının 'melik oğulları, marzabanlar ve dihkanlardan' teşekkül ettiği biliniyor (Kurat, 1948, s. 391).

İslâm fetihleri döneminde Hârezm'de feodal bir siyasi sistemin bulunduğu bilgisi nümismatik verilerle doğrulanmakta ve detaylandırılmaktadır. Feodal beyler yönetim bölgelerinde geçerli olacak şekilde ve ailevi tamgalarını taşıyan bakır fels tipi sikkelere sahip olabilmişlerdir. Hârezm'in genelinde ve uluslar arası ticarete yaygın bir şekilde kullanılan gümüş dirhemleri darp ettirme imtiyazına ise yalnız Hârezm hükümdarları sahip olmuşlardır (Fedorov, 2006, s. 347). İslâmî dönemde yaygın surette Hârezmşâh diye anılan Hârezm hükümdarlarının unvanı İslâm öncesi sikkelerde Ârâmî alfabesini esas alan ve yerel lisanda kullanılan Hârezmce alfabesiyle yazılmıştır. Bu dirhemlerde iki tip hükümdar unvanıyla karşılaşılır ve Hârezmceden Latinceye transliterasyonları MLK' (Kral) ve MR'Y MLK' (Lord Kral) biçimlerindedir. Erken dönem dirhemlerde MLK' unvanı yalın haliyle kullanılırken; V-VII. yüzyılların sikkelerinde genellikle MR'Y MLK' birleşik hali görülmektedir. Unvandaki bu değişim feodalizmin yaygınlaşmasına bağlı olarak Hârezm hükümdarlarının ülkedeki derebeylerin üzerindeki güç ve otoritelerini pekiştirmek arzularının bir yansıması olarak değerlendirilmektedir (Nerazik, 1996, s. 215-216). MR'Y MLK' unvanıyla Hârezm hükümdarının feodal hiyerarşinin zirvesinde yer aldığı anlaşılmaktadır.

Her ne kadar günümüze intikal edebilen bakır felsi bulunmasa da Hurrezâd adlı hanedan mensubunun Hârezm feodalizminin hükmeden derebeylerinden biri olduğu ve destekçilerini zorbalık ve gasp yoluyla baskı altına almak suretiyle ağabeyi Hârezm hükümdarının otoritesini ciddi şekilde sarstığı anlaşılmaktadır.

Belâzurî (1987, s. 591) ve Taberî (1971, C. 6, s. 469), Hurrezâd ile sorun yaşayan hükümdarın adını belirtmemiş ve ona “Hârezm Meliki” demekle yetinmişlerdir. İlginç bir şekilde Ya’kûbî (2010, C. 2, s. 209), onun ismini Sa’îd b. Venevfâr (سعید بن ونوفار) diye kaydetmiştir. İbn A’sem (ö. 320/932) (1991, C. 7, s. 155)’in kitabında o hükümdardan Canğân (جنغان) adıyla bahsedilmiştir. Bîrûnî (ö. 453/1061) (2008, s. 41-42)’nin verdiği bilgilerden ise bu hükümdarın isminin Azkâcvâr (ازکاجوار) olduğu anlaşılmaktadır. Zira ilerleyen sayfalarda bahsedildiği üzere Kuteybe b. Müslim’in Hârezm’den ayrılmasıyla isyan çıkmıştır ve Hârezmli asiler Kuteybe ile ittifak kuran hükümdarı öldürmüşlerdir (Belâzurî, 1987, s. 592). Bîrûnî (2008, s. 41-42), isyanı bastıran Kuteybe b. Müslim’in Askacamûk b. Azkâcvâr (أسكجموك بن ازکاجوار)’ı hükümdar olarak atadığını bildirmektedir. Öyle anlaşılıyor ki Kuteybe, müttefiki Azkâcvâr’ın katledilmesi üzerine onun oğlu olan Askacamûk’u yeni Hârezm hükümdarı olarak tayin etmiştir. Bu iddianın nümismatik kalıntılarla doğrulanması mümkündür.

İslâm fethi arifesinde Hârezm’e hükmeden hükümdarın ismine dair zikredilenler arasında en muteberi Bîrûnî tarafından kaydedilen Azkâcvâr adıdır. Çünkü Azkâcvâr isimli Hârezm hükümdarları tarafından darp edilen gümüş sikkeler günümüze kadar korunabilmişlerdir. Bu sikkeler üzerinde yazılı olan hükümdar isminin Hârezmceden transliterasyonu wy/xk’nşw’r (wzk’nşw’r) suretindedir ve Azkâcvâr diye telaffuz edilir. Birbirleriyle farklı asırlarda yaşamış olan Azkâcvâr adlı iki ayrı hükümdara ait gümüş sikkeler bulunmaktadır. Bunlar arasında Г11 tipi sikkeleri basan Azkâcvâr’ın 93/712 tarihli İslâm fethi sırasında iktidarda bulunan ve ismi Bîrûnî tarafından da zikredilen Azkâcvâr olduğu nümismatik bulgularla ispatlanmıştır (Vainberg, 1977, s. 81-82, 91, 93). Sa’îd b. Venevfâr ve Canğân adlarına ise herhangi bir parada rastlanmamaktadır. Şu halde kardeşi Hurrezâd ile otorite problemi yaşayan Hârezm hükümdarının adının Bîrûnî tarafından kaydedildiği üzere Azkâcvâr olduğu anlaşılmaktadır.

Canğân ile ilgili olarak P. G. Bulgakov (1996, s. 235) iki olasılıktan bahsetmiştir. Birinci ihtimalde Canğân, Kuteybe b. Müslim’in yardımıyla tahtı ele geçirmeye çalışan ve kısa bir süre iktidarda kaldığı için sikke darp etmeye fırsat bulamayan bir gasıptır. İkinci ihtimalde ise Canğân, sikkeleri bulunan ve Bîrûnî tarafından da ismi zikredilen Azkâcvâr’ın etimolojik açıdan telaffuzu zor bir unvanıdır. Kanaatimizce birinci ihtimal geçersizdir. Zira kaynakların ifadelerinden Kuteybe b. Müslim ile ittifak kuran kişinin meşru hükümdar olduğu açıkça anlaşılmaktadır. İkinci ihtimal daha kabul şayandır. Nitekim İbn A’sem (1991, C. 7, s. 155)’in kullandığı “ملك يقال له جنغان” ifadesi de Canğân’ın şahıs adı olmaktan ziyade devrin Hârezm hükümdarı tarafından kullanılan bir unvan olduğunu düşündürmektedir.

2.2. Hârezm Hükümdarının Müslümanlarla Temasları ve İş Birliği

Kardeşi Hurrezâd'ın başına buyruk hareketleri karşısında çaresiz kalan Hârezm hükümdarının hamlesine dair en detaylı ham bilgi Taberî tarafından verilmektedir ve şöyle kaydedilmiştir:

(Hârezm Meliki) Bu (vaziyet) uzun sürünce Kuteybe'ye mektup yazarak onu ülkesine davet etti ve onu (memleketi) teslim etmek istedi. Hârezm şehirlerinin anahtarlarını ona gönderdi. Üç anahtar altından idi ve ona kardeşini ve kendisine muhalefet edenlerin tümünü teslim etmesini ve onun hakkında dilediği gibi hüküm vermeyi şart olarak öne sürdü. Bu konuda elçi gönderdi. Kuteybe'ye yazdığı hakkında merzubanlarından ve dihanlarından hiçbirini haberdar etmedi. Onun elçileri Kuteybe'ye kış sonunda ve gaza zamanında ulaştı. Kuteybe, gazveye hazırlanmıştı ve Soğd'u hedeflediğini ilan etmişti. Hârezmşâh'ın sefirleri Kuteybe'nin yanından hoşlanarak geri döndüler (Taberî, 1971, C. 6, s. 469-470).

Yukarıda alıntılanan kayıttan Hârezm'in fethini mahalli hükümdarın Emevîlerin Horasan Valisi Kuteybe b. Müslim'e gönderdiği mektubun tetiklediği anlaşılmaktadır. Müslümanların her sene bahar ve yaz mevsimlerini askeri harekâtlarda geçirdiklerini bilen Hârezmşâh, kış sonunda Kuteybe ile irtibat kurup tüm muhaliflerin bertaraf ve iktidarının tasdik edilmesi koşuluyla vassal olarak ülkesini teslim edeceğini bildirmiş ve onu Hârezm'e harekât düzenlemeye teşvik etmiştir. Hârezm için bir niyeti olmayan, Soğd'a saldırmaya hazırlanan Kuteybe'nin karşısına çıkan bu beklenmedik ve uygun fırsatı kaçırmadığı ve olumlu yanıt verdiği görülmektedir. İki tarafın arasındaki temas çok gizli tutulmuştur. Hârezm hükümdarının yalnız asi kardeşi Hurrezâd'a değil, tüm muhaliflerine karşı yardım istemesi dikkat çekicidir. Bu detay Hârezm hükümdarının sadece kardeşi Hurrezâd ile değil, merzubanlar ve dihanlar gibi diğer güç odaklarıyla da otorite problemi yaşadığını ve kendi maharetleriyle ülkede egemen olmakta güçlük çektiğini göstermektedir. Muktedir olmayı başaramayan hükümdar, çareyi Emevîlere itaat etmekte ve bir dış müdahaleyle hasımlarından kurtulmakta bulmuştur.

Hârezmşâh'ın Kuteybe b. Müslim'e gizlice elçiler ve bir mektup gönderdiği bilgisi Belâzurî ve İbn A'sem tarafından da doğrulanmaktadır. Belâzurî (1987, s. 591) kısaca Hârezm hükümdarının Kuteybe'ye elçi göndererek ondan kendisini kardeşi Hurrezâd karşısında öne geçirerek hükümdar yapması karşılığında ülkesini teslim edeceğini ve bir şeyler ödeyeceğini teklif ettiğini kaydetmektedir. İbn A'sem (1991, C. 7, s. 155) ise Hârezmşâh Canğân'ın kardeşi Hurrezâd'ı kendisine teslim etmesi ve ülkede iktidarını onaylaması koşuluyla Kuteybe'ye 100.000 kadar esir ile cinsi ve miktarı belirtilmeyen malları vermek üzere bir teklifte bulunduğunu belirtmektedir. Ya'kûbî (2010, C. 2, s.

209) Hârezm'i fetheden Kuteybe b. Müslim'in buradan 100.000 esir aldığını bildirerek İbn A'sem ile aynı rakamı telaffuz etmektedir. Fakat her iki müellifin de mezkûr sayıyı hatalı yazdıkları anlaşılmaktadır. Zira Halife b. Hayyât (1985, s. 305) ve Taberî (1971, C. 6, s. 470) Kuteybe'ye teklif edilen ödemenin muhtelif aynı mallar ve para ile birlikte 10.000 esir olduğunu zikrederek daha makul, kabul edilebilir bilgileri vermektedirler. Yalnız Taberî'nin kaydından askeri desteği karşılığında Kuteybe b. Müslim'e verilecek esirlerin ve malların miktarının Hârezmşâh tarafından gönderilen ilk mektup ile değil, Kuteybe'nin ordusuyla birlikte Hârezm topraklarına girmesinden sonra konuşulduğu anlaşılmaktadır. Oysa İbn A'sem, ödeme teklifinin daha ilk mektupta yapıldığını ifade etmektedir. Nihayetinde Hârezmşâh'ın 10.000 köle verecek şekilde teklifte bulunması 100.000 gibi yüksek sayıdaki rakamlara kıyasla daha makul görülmektedir.

Hârezm mahalli idaresinin bu dönemde Müslümanların her yıl bahar sezonu ile birlikte askeri harekâtlar düzenlemelerinden dolayı Hârezm'e yönelmiş bir tehdit olup olmadığını soruşturmak maksadıyla istihbarat çalışması yürüttüğü anlaşılmaktadır. Bu noktada Hârezm hükümdarı ülkenin ileri gelenlerine ve maiyetine yanıltıcı bilgiler vererek onları yanlış yönlendirmiş ve herhangi bir saldırıya karşı hazırlık yapmalarını engelleyerek müttefikinin başarısına zemin hazırlamıştır. Taberî şöyle aktarmaktadır: *"(Hârezmşâh) Meliklerini, din adamların ve dihanlarını topladı. Sonra dedi: 'Şüphesiz Kuteybe, Soğd'a sahip olmayı istiyor ve size saldıracak değildir. Gelin, bu baharımızda bolluk içinde yaşayalım!' Şaraba ve bolluk içinde olmaya yöneldiler ve kendilerini gaza (tehdidinden) emin saydılar."* (Taberî, 1971, C. 6, s. 470). İbn A'sem ise bu konuşmaya dair farklı bir bilgi vermektedir ve şöyle kaydetmektedir: *"(Kuteybe) Askerlerine Soğd'u hedeflediğini beyan etti. Bu haber Hârezm'i tuzağa düşürdü. Sonra Hurrezâd ülkesinin halkına dedi ki 'Şüphesiz Kuteybe, Soğd'a sahip olmak istiyor ve bu yıl onun harbinden ve gaza etmesinden güvendesiniz."* (İbn A'sem, 1991, C. 7, s. 155). İbn A'sem'in kaydı, Kuteybe b. Müslim'in Soğd'a saldıracağı duyan Hurrezâd'ın yanılığa kapılarak hiçbir hazırlık yapmadığını ve bu nedenle gafil avlandığını ifade etmektedir ve Hârezmşâh'ın bu duruma herhangi bir dahli olmadığını düşündürmektedir. Bundan sonra cereyan eden diyaloglar Taberî ve İbn A'sem tarafından farklı şekillerde kaydedilmiştir.

Taberî'ye göre; Hârezmşâh, Kuteybe b. Müslim'in ordusuyla birlikte Hezâresb'te konuşlandığı haberi ulaştınca maiyetiyle bir değerlendirme yapmıştır ve anlaşmasının detaylarını yinelemiştir. Taberî şöyle kaydetmiştir:

(Hârezm halkı) Kuteybe nehrin yanındaki Hezâresb'te konuşlanıncaya kadar (hiçbir şeyin) farkına varmadılar. Hârezmşâh ashabına dedi: 'Ne düşünüyorsunuz?' Dediler ki 'Ona karşı mücadele etmemiz gerektiğini

düşünüyoruz.’ (Hârezmşâh) ‘Ben böyle düşünmüyorum. Bizden güçlü, dayanıklılıkta daha katı olanlar onun karşısında aciz kalmışlardı. Ona bir şeyler vererek onu geri çevirmemiz (icap ettiğini) düşünüyorum. Bu yıl onu geri çeviririz ve bir çaresine bakarız’ dedi. ‘Senin düşündüğünü düşündük’ dediler. Sonra Hârezmşâh, nehrin ardındaki el-Fil şehrine doğru yöneldi ve orada ikamet etti. ... Kuteybe, nehrin öbür tarafındaki Hezâresb’teydi ve karşıya geçmedi. Hârezmşâh ve onun arasında Belh (Amuderya) Nehri bulunuyordu. Sonra (Hârezmşâh), onunla (Kuteybe) Hâm Cerd Meliki’ne karşı kendisine destek vermesi ve ona yazdıklarını yerine getirmesi şartıyla 10.000 esir, para ve mal (karşılığında) anlaştı. Sonra Kuteybe bunu kabul etti ve onu (anlaşma) yerine getirdi (Taberî, 1971, C. 6, s. 470).

Kuteybe b. Müslim’in Hezâresb’te konuşlanması üzerine yaşananlar İbn A’sem’e göre ise şu şekilde gerçekleşmiştir:

Halk hiçbir şeyin farkında olmadı. Kuteybe, onları şaşırtmıştı. Bundan şiddetli bir korkuyla korktular. Sonra Canğân ile görüştüler ve dediler: ‘Ey Hükümdar! Hangi görüşe sahipsiniz?’ (Hârezmşâh dedi:) ‘Kardeşim Hurrezâd işte burada.’ Sonra ona (Hurrezâd’a) vardılar. Halk Hurrezâd ile görüştü ve ‘Şüphesiz bu adam mülkümüze baskın yapmıştır ve bizi helak etmek istemektedir. Sahip olduğunuz görüş nedir? Sun!’ dediler. Dedi ki: Hurrezâd kardeşinin kardeşini (yani kendisini) katletmesi için Kuteybe’ye mektup yazdığını fark etti. Sonra onun (Kuteybe) ülkesinin halkını katletmesinden ve kardeşini öldürmemesinden çekindi. Sonra halkı çağırdı ve Fenek (فَنَك) denen mevzide konuşlanana kadar dışarıya çıktı. Kuteybe onların yakınında konuşlandı (İbn A’sem, 1991, C. 7, s. 155).

Yukarıda alıntılanan kayıtlardan Taberî’nin ve İbn A’sem’in hadiseyi ele almakta temel bir farklılık gösterdikleri ortaya çıkmaktadır. Taberî bu gelişmeleri Hârezmşâh’ı merkeze alarak ve Hurrezâd’ı tümüyle dışarıda tutarak anlatmaktadır. Taberî’ye göre; Hârezm hükümdarı, Kuteybe b. Müslim ile tam bir işbirliği halindedir ve müttefikinin başarısı için kendi halkını ve maiyetini aldatarak rakiplerinin hazırlıksız yakalanması maksadıyla sinsice çalışmalar yapmıştır. İbn A’sem ise Hurrezâd’ı ön plana çıkararak onun Hârezmşâh’a paralel bir güç olduğunu vurgulamaktadır. Oysa Taberî’nin kaydı, Hurrezâd’ı adi bir despot ve gaspçı olarak tasvir etmektedir. A. N. Kurat (1948, s. 398) söz konusu ikiliğe uygun bir yorumla çözüm sunmaktadır. Buna göre; Hârezmşâh ve destekçileri Kuteybe ile uzlaşmak gerektiğine kanaat getirmişlerdir fakat Hurrezâd ve taraftarları savaşmak gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu suretle Taberî’nin kaydı olaylar

için Hârezmşâh cephesinden bir bakışı, İbn A'sem'in kaydı ise Hurrezâd cephesinden bir bakışı yansıtmaktadır ve her iki kayıt da birbirini tamamlamaktadır.

2.3. Kuteybe b. Müslim'in Hârezm'deki Politik Duruma Müdahalesi

Kuteybe b. Müslim'in Hârezm'in güney tarafındaki Hezâresb'te kamp kurmasını takiben yaşananlar üç farklı şekilde anlatılmaktadır. İbn A'sem, gelişmeleri şu şekilde aktarmaktadır:

Dedi: İki fırka arasında harp cereyan etti. Canğân, Hârezm şehirlerinin ikisini Kuteybe'ye teslim etti ve onun ordusu arasına katıldı. Hurrezâd, üçüncü şehirde kaldı ve eman istedi. Sonra Kuteybe'ye (elçi) gönderdi: 'Ey Emîr! Ben senin kölenim! Bana emret ve kalmamı iste! Sana kölelik ne güzeldir!' Bunun üzerine Kuteybe onun elçisine dedi ki 'Ona dön ve de ki; kardeşin Canğân senin güvende olmana ve kalmana razı olursa!' Sonra (Kuteybe) onunla (Canğân ile) konuştu ve ondan bunu talep etti. Dedi: Sonra onun huzuruna Hurrezâd'ı çıkardı. (Hârezmşâh) 'Ey Emîr! Şüphesiz O, senin askerinden değildir, elli sene yaşamaya tamah eden biridir. Yaşamdan ölüme kadar çalışmıştır. Onun kardeşi için bundan iyisi yoktur. Yalnız sana ait olmak istedim, başkasının değil. Öldürmek benim için kardeşimi istemekten daha değerlidir. Ölü ya da öldürülür isem benden daha asil, daha sahiplenici ve saygılı biri ölmüş demektir. Vesselâm!' Dedi: Kuteybe ile Hârezm halkı arasında savaş vuku buldu. Hurrezâd'ın esareti bir saat olmamıştı ki onu elleri arasında dururken Kuteybe'ye getirdiler. Kuteybe ona dedi ki; 'Ey Hurrezâd! Allah'ın sana nasıl kayıp verdiğini gördün mü?' (Hurrezâd) Dedi ki: 'Ey Emîr! Beni suçlama! Şüphesiz ki ben, bizim aramızda ve sizin aranızda tahakküm etmek için hariç elimi kılıcım vurmam Kılıcım beni yüz üstü bıraktı, bana itaat göstermedi.' Kuteybe dedi: 'Bu olur!' Sonra ona karşı ilerledi ve sabırla boynunu vurdu. Canğân dedi: 'Ey Emîr! Şüphesiz sen henüz kalbimi iyileştirmedin.' Kuteybe dedi: 'Ne istiyorsun ey Canğân?' Dedi: 'Onunla birlikte olan tüm ulular ile savaş yapmak istiyorum.' Kuteybe, onları topladı. Onlar esirlerden çok miktarda varlık idiler. Sonra onları Canğân'a teslim etti. Canğân, onları önüne kattı ve sabırla boyunlarını vurdu. Sonra onların mallarını aldı ve Kuteybe'ye verdi. Sonra da daha önce ona vadettiğini yerine getirdi (İbn A'sem, 1991, C. 7, s. 155-156).

İbn A'sem'in kaydına göre Hurrezâd, Kuteybe b. Müslim ile anlaşmanın yollarını aramıştır fakat Kuteybe, Hârezmşâh ile ittifakına sadık kalarak sulha razı olmamıştır. Kayıta geçen diyaloglar iki kardeş arasındaki husumetin ne denli şiddetli bir boyutta olduğunu gözler önüne sermektedir. Daha sonra Kuteybe'nin bizzat yönettiği orduyla

Hurrezâd'ın kuvvetleri arasında kısa süren bir savaş yaşanmıştır ve Müslümanlar bir çok esirle birlikte Hurrezâd'ı da sağ olarak ele geçirmişlerdir. Kuteybe, Hurrezâd'ı kısa bir konuşmadan sonra bizzat katletmiştir ve diğer esirleri müttefikine teslim etmiştir. Esirler arasındaki çok sayıda ileri gelen muhalif kimse Hârezmşâh tarafından topluca öldürülmüştür. Katledilenlerin mallarını ganimet olarak Kuteybe'ye veren Hârezmşâh ayrıca daha önce vadettiği ödemeyi de yapmıştır. Bu suretle Hârezmşâh, Hurrezâd ve maiyetinde toplanan muhalifleri Kuteybe'nin marifetiyle bertaraf etmiştir.

Taberî ise hadiseleri daha farklı bir şekilde anlatmaktadır ve Hâm Cerd Meliki'ne de yer vererek şöyle kaydetmektedir:

Kuteybe kardeşini Hâm Cerd Meliki'ne karşı gönderdi. O, Hârezmşâh'a düşmanlık ediyordu. Sonra Abdurrahmân onunla çatıştı, onu katletti, onun memleketini ele geçirdi ve onlardan 4000 esirle Kuteybe'ye geldi. Sonra (Kuteybe) onları öldürdü. ... Kuteybe, Hârezmşâh'a kardeşini ve kim ona muhalefet etmiş ise teslim etti. (Hârezmşâh) Onları katletti ve onların mallarını seçti. Sonra onları Kuteybe'ye gönderdi. Kuteybe, Fîl şehrine girdi ve Hârezmşâh'tan anlaştıkları (şeyleri) kabul etti ve sonra Hezâresb'e geri döndü (Taberî, 1971, C. 6, s. 470-471).

Taberî'nin anlatısına göre; Hârezmşâh'ın yaşadığı otorite sorununda üçüncü bir taraf daha vardır. Hâm Cerd Meliki denen kişi Hârezmşâh'ın düşmanları arasındadır. Kuteybe bizzat değil, kardeşi Abdurrahmân'ın komutasında bir ordu sevk ederek onu yenmiştir. Savaşta Hâm Cerd Meliki öldürülmüş, toprakları ele geçirilmiş ve askerleri esir alınmıştır. Tutsaklar Kuteybe'nin emriyle ve huzurunda Müslümanlar tarafından topluca katledilmişlerdir. Daha sonra Kuteybe, müttefiki olan Hârezmşâh'a kardeşini (Hurrezâd'ı) ve tüm muhaliflerini teslim etmiştir. Hârezmşâh kardeşini ve muhalifleri bizzat öldürmüştür ve onların mallarını ganimet olarak Kuteybe'ye vermiştir. Kuteybe b. Müslim bundan sonra el-Fîl şehrine gelerek Hârezmşâh'tan desteğinin karşılığında daha önce anlaştıkları ödemeleri ayrıca almıştır ve Hezâresb'teki askeri kampına geri dönmüştür.

Belâzurî ise hadiseyi kısaca şöyle özetlemiştir: *“Bunun üzerine Kuteybe, kardeşi Abdurrahmân b. Müslim'i Hurrezâd üzerine gönderdi. O (Abdurrahmân) onunla savaştı ve onu (Hurrezâd'ı) öldürdü. Ve 4000 esir aldı ve onları da öldürdü. (Kuteybe) Birincisini (büyük kardeşi) şart koştuğu üzere Hârezm Meliki olarak tayin etti”* (Belâzurî, 1987, s. 592).

A. N. Kurat (1948, s. 398-399), söz konusu olayları yukarıda üç farklı kaynaktan iktibas edilen kayıtları harmanlayarak anlatmıştır. Ayrıca o, “Hâm Cerd Meliki” denen şahsın Hârezmşâh’a düşman feodal beylerden biri olması ihtimalinden de söz etmekle birlikte Hâm Cerd Meliki denirken Hurrezâd’ın kastedildiği görüşündedir. Daha erken dönem araştırmacılarından Ed. Sachau (1873, C. 1, s. 27-28)’nun da “Hâm Cerd Meliki” ifadesiyle Hurrezâd’ı anladığı görülmektedir. İ. Hasanzâde (1390, s. 14) ise “Hâm Cerd Meliki” ile Hurrezâd’ı ayrı şahıslar olarak değerlendirmiştir ve Hâm Cerd’in Hârezm’de bir şehir değil, Hârezm’in monarşik sisteminde kraliyet ailesine bağlı ve Hârezmşâh’ın muhalifi derebeyi ailelerden biri olduğu iddiasının üzerinde durmuştur. Kanaatimizce Taberî’nin Hâm Cerd Meliki dediği kişi, Hurrezâd’dır ve Taberî’nin Hurrezâd’ın akıbeti hakkında öğrendiği iki ayrı rivayeti herhangi bir tenkide tabi tutmadan birbiri ardınca aktardığı anlaşılmaktadır. Nitekim Belâzurî’nin Taberî tarafından anlatılan Hâm Cerd Meliki üzerine Kuteybe’nin kardeşi Abdurrahmân’ı gönderdiği haberini aynı minvalde aktardığı ve Hâm Cerd Meliki yerine doğrudan Hurrezâd’ı zikrettiği görülmektedir.

Taberî’nin rivayeti Hurrezâd’ın Hâm Cerd adlı bir şehrin ya da bölgenin idarecisi olduğunu düşündürmektedir ancak mezkûr Hâm Cerd’in neresi olduğunu gösterecek herhangi bir delil bulunmamaktadır. A. N. Kurat (1948, s. 399), Hâm Cerd denen yeri tayin etmeye yönelik bir açıklama yapmamıştır fakat kaynakların Hârezm’in başkenti el-Fîl şehrini tanımlarken kullandıkları ifadelerin etkisinde kalarak Hurrezâd’ın el-Fîl üzerinde tahakküm kurmayı başardığını ve savaşın el-Fîl’de yaşandığını belirtmiştir.

Hârezm’in fethinden bahseden kaynaklar üç şehir ifadesini zikrederler. Belâzurî şöyle kaydetmiştir: “*Hârezm, hendeklerin kuşattığı üç şehirdir ve el-Fîl kenti onların en sıkı korunanıdır*” (Belâzurî, 1987, s. 591). İbn A’sem şöyle yazar: “*Hârezm, hendeklerin suyuyla kuşatılmış üç şehir idi*” (İbn A’sem, 1991, C. 7, s. 155). Taberî de benzer sözler söyleyerek şöyle yazmıştır: “*Hârezmşâh’ın şehirleri tek hendek ile kuşatılan üç şehirdir ve el-Fîl şehri onların en sıkı korunanıdır*” (Taberî, 1971, C. 6, s. 470). Birûnî ise mevzu hakkında daha net bir açıklama getirmiştir: “*Bu el-Fîr (el-Fîl); Hârezm şehri bölgesinde balçık ve kerpiçten kurulan, yükseklikte birbirine göre mütevali üç hisardan (oluşan) ve hepsinin üzerinde hükümdarların köşkleri (bulunan) kaledir*” (Birûnî, 2008, s. 41).

Mezkûr ifadelerden kaynakların “üç şehir” derken Hârezm bölgesinin başkentini tanımladıkları anlaşılmaktadır. Bu başkent içi suyla dolu tek bir hendek ile kuşatılan üç kaleden müteşekkil olarak tanımlanabilir. Belâzurî ve Taberî’nin kayıtlarından söz konusu hisarların en müstahkemine el-Fîl dendiği sonucu çıkmaktadır ancak Birûnî, üç hisarı da tek bir kale olarak kabul etmiş ve bir bütün halinde isminin el-Fîr olduğu bilgisini vermiştir. Öyle anlaşılıyor ki A. N. Kurat, mezkûr tanımlardan hareket ederek

Hurrezâd'ın başkenti oluşturan üç kaleden birine kapandığını, arda kalan iki kalenin Hârezmşâh tarafından Kuteybe'ye teslim edildiğini düşünmüştür. Fakat Hâm Cerd'in başkent el-Fîl'den ayrı bir yerleşim birimi ya da bölge olduğunu düşündürecek fikirler de bulunmaktadır. Konuyla ilgili olarak Rus arkeolog E. E. Nerazik'in bir açıklamasını kayda değer bulmaktayız:

Hârezm'in siyasi ve idari örgütlenmesini yalnız tahmin edebiliriz. Yedinci ve sekizinci asırlarda bağımsız yerel idarecilerin mevcudiyetine dair bazı nümismatik kanıtlar var. Örneğin Amuderya (Oxus)'nın aşağı mecrasındaki Kerder bölgesinden sikkeler gün ışığına çıkarılmıştır. Bu bölge Harezmlî yerleşimciler ve Sirderya (Jaxartes) bölgelerinden gelen göçmenler tarafından ele geçirilmişti ve buranın yöneticileri birkaç kez Hârezmşâh'ın tahtını gasp etmeyi başardılar. "Hâmcird'in Kralı" kuzey Hârezm'e hükmetmiş gibi görünmektedir. Hâmcird ve Ürgenç'in bir ve aynı yer olduğuna dair bir teori de vardır (Nerazik, 1996, s. 215).

Daha önce de ifade edildiği üzere İslâm fetihleri döneminde Hârezm'de feodal bir siyasi yapı söz konusudur. Taberî'nin aktardığı bir rivayette Hâm Cerd Meliki namıyla anılan Hurrezâd, mezkûr derebeylerden biri olmalıdır. Hâm Cerd ise İslâm hakimiyeti döneminde Hârezm'in en büyük ikinci şehri olarak tasvir edilen Cürcâniye (Gurgânc, sonraki ismi Ürgenç) gibi görünmektedir (İstahrî, 2004, s. 299; Hudûdü'l-âlem, 1983, s. 123; Makdisî, 1991, s. 288). Zira İbn A'sem (1991, C. 7, s. 155), Hârezm şehirlerinin ikisinin Kuteybe b. Müslim'e teslim edildiğini ve Hurrezâd'ın üçüncü şehirde kaldığını belirtmektedir. Müslüman ordusunun Hezâresb'te yerleştiği ve Hârezmşâh'ın el-Fîl'de egemen bulunduğu dikkate alınırsa bahsedilen üçüncü şehrin Hâm Cerd (Cürcâniye, Gurgânc, Ürgenç) olduğu anlaşılmaktadır. Görünüşe göre savaş yapılarak fethedilmiş olan Hâm Cerd'in ismi Müslüman fatihler tarafından Arapça bir isimle değiştirilmiştir ve Cürcâniye yapılmıştır. Hârezm halkı ise Hâm Cerd şehrine yerel lisanında Gurgânc adını vermiştir.

Kuteybe b. Müslim'in intikalinden sonra Hârezm'de meydana gelen çatışmaların ve Hurrezâd'ın bertaraf edilmesinin nasıl gerçekleştiğine dair Taberî ve İbn A'sem'deki anlatıların hangisinin gerçeği yansıttığını tespit etmemiz mümkün görünmemektedir. Her halükarda Kuteybe, müttefiki Hârezmşâh'ın hasımlarını ve muhaliflerini bertaraf etmiştir ve bu olaylar sırasında binlerce insanın ya Kuteybe ya da Hârezmşâh'ın eliyle öldürüldüğü her iki kaynak tarafından da ittifakla vurgulanmaktadır. Öldürülenlerin mallarını ganimet olarak aldığı ve yardımının karşılığında vadedilen ödemeyi de tahsil ettiği belirtilen Kuteybe b. Müslim, müttefiki ve vassal konumuna geçen Hârezmşâh'ı tahtında ibka ettikten sonra Hârezm'den hareketle Semerkand'a doğru bir sefer daha

tertiplenmiştir (Belâzurî, 1987, s. 592; Taberî, 1971, C. 6, s. 470-472; İbn A'sem, 1991, C. 7, s. 155-156).

2.4. İşbirlikçi Hükümdarın Öldürülmesi ve Asilerin Cezalandırılması

Hârezmşâh ile ittifak kurarak Hârezm'e tahakküm eden Kuteybe b. Müslim, geri dönmek yerine harekâtını Semerkand'a doğru sürdürmüştür. Bu sırada Hârezmşâh'a bağlı Hârezmli askeri birliklerin de Kuteybe'nin ordusuna katıldıkları ve Semerkand'a yapılan hücumlarda ön saflarda yer aldıkları kaydedilmektedir (Taberî, 1971, C. 6, s. 473-474). Öyle anlaşılıyor ki gerek Emevî ordusunun gerekse mahalli askeri güçlerin ayrılmasının da etkisiyle Hârezm'de isyan patlak vermiştir. Belâzurî bu olay hakkında kısaca şöyle kaydeder: *“Onun memleketinin halkı ona (Kuteybe'ye) ‘Şüphesiz o zayıftır’ dediler ve onun üzerine atıldılar ve onu öldürdüler”* (Belâzurî, 1987, s. 592). Belâzurî'ye göre Hârezmliler güçsüz olmasını gerekçe göstererek hükümdarlarını katletmişlerdir. Taberî ise Kuteybe b. Müslim'in Hârezm'de bıraktığı Müslüman temsilcilerini de dahil ederek bu isyanı daha detaylı bir şekilde şöyle anlatmaktadır:

Sonra (Kuteybe) Semerkand'dan ayrıldı ve Merv şehrine yerleşti. Onun Hârezm'de savaş işlerinden sorumlu amili İyâs b. 'Abdullâh b. 'Amr idi ve zayıftı. Oranın vergi sorumlusu Benî Müslim'in mevlası 'Ubeydullâh b. Ebî 'Ubeydullah idi. Dedi: Hârezm halkı İyâs'ı zayıf kabul etti ve ona karşı toplandılar. 'Ubeydullâh Kuteybe'ye mektupla haber verdi. Sonra Kuteybe, kışın 'Abdullah b. Müslim'i amil olarak gönderdi ve dedi: 'İyâs b. 'Abdullâh'a ve Hayyân en-Nebâti'ye yüz sopa vur ve onları tıraş et! Benî Müslim'in mevlası 'Ubeydullâh b. Ebî 'Ubeydullâh'ı kendine bağla ve ondan dinle! Muhakkak o senin için vefalıdır.' ('Abdullâh b. Müslim) Hârezm'e bir merhale olana kadar ilerledi. Sonra İyâs'a sır verdi ve onu uyardı. Sonra o (İyâs), uzaklaştı. ('Abdullâh b. Müslim) Ulaştı, Hayyân'ı yakaladı, ona yüz sopa vurdu ve onu tıraş etti. Dedi: Sonra da Kuteybe 'Abdullâh'ın ardından el-Muğîre b. 'Abdullâh'ı askeriyle Hârezm'e sevk etti. ... el-Muğîre vardığında Hârezmşâh'ın katlettiklerinin oğulları geri çekildiler ve dediler ki 'seni tayin etmedik.' Sonra O (Hârezmşâh), Türk ülkesine kaçtı. el-Muğîre geldi, sonra esir aldı ve öldürdü. Geriye kalan kişiler onunla sulh yaptılar. (el-Muğîre) Cizye aldı ve Kuteybe'ye ulaştı (Taberî, 1971, C. 6, s. 480-481).

Yukarıda alıntılanan kayıtlardan Hârezmşâh'ın Kuteybe b. Müslim ile ittifakının neticesinde Hârezm'de gerçekleştirilen kıyımın halk nezdinde, özellikle öldürülenlerin evlatları arasında öfkeye neden olduğu anlaşılmaktadır. Hârezm'deki Müslüman amil ve memurların etkisiz kalmasının da tesiriyle başkaldıran asiler, Hârezmşâh'ın ülkeyi

terk ederek muhtemelen kuzeydeki Türk memleketine kaçmasına neden olmuşlardır yahut onu öldürmüşlerdir. el-Muğîre b. Abdullâh, ayaklanmayı bastırmıştır ve asilere ya esir almak ya da öldürmek suretiyle şiddetli bir ceza uygulamıştır. Akabinde geriye kalan insanlardan cizye vergisini toplamış ve yeni bir barış anlaşması yaparak bölgeyi terk etmiştir. Hârezmlî bilgin Bîrûnî, Kuteybe b. Müslim'in fetihten sonra gerçekleşen isyanın bastırılması ve alınan tedbirler hususunda daha farklı ve dikkat çekici olarak şu bilgileri vermektedir:

(Hârezm) Halkının irtidadından sonra Hârezm'i ikinci kez fethettiğinde Kuteybe b. Müslim, onlara Askacamûk b. Azkâcvâr b. Sabrî b. Sahr b. Arsamûh'u hükümdar olarak atadı ve onu şahlık için tayin etti. Vilâyet (egemenlik, devlet, yönetim, eyalet) kısımların soyunun elinden çıktı ve şahlık onlarda kaldı. Tarih, Müslümanların alameti olduğu üzere Hicrî (takvime) aktarıldı. Kuteybe b. Müslim; el-Hârezmî (Hârezmce) yazısını güzelleştiren, onların (Hârezmlilerin) haberlerini (bilgilerini ve tarihini) öğreten ve onların (alimlerin) katında olanları öğrenen kim varsa helak etti ve her şeyi lime lime parçaladı (Bîrûnî, 2008, s. 41).

İ. Hasanzâde (1390, s. 25)'nin de haklı olarak belirttiği gibi Bîrûnî; Hârezm halkı için irtidad kelimesine kullanırken İslâm dininden dönmek manasını değil, anlaşmayı bozup isyan etmek ve vergi ödemeyi durdurmak anlamını kastetmiş olmalıdır. Çünkü fethin hemen akabinde Hârezmlilerin büyük oranda İslâmiyet'i benimsemeleri kabule şayan ve pek olası değildir. Bîrûnî, isyanın bastırılmasından sonra Kuteybe b. Müslim tarafından Askacamûk b. Azkâcvâr'ın Hârezm hükümdarı tayin edildiğini belirtmiştir ki bu kayıt Belâzurî ve Taberî tarafından aktarılan Hârezm hükümdarının katledildiği ya da Türk memleketine firar ettiği bilgisini doğrulamaktadır. Öyle anlaşılıyor ki tayin edilen Askacamûk katledilen veya kayıplara karışan sabık hükümdar Azkâcvâr'ın bir oğludur. Bu suretle şahlık unvanı hanedanın uhdesinde kalırken fiili hakimiyet İslâm otoritesinin eline geçmiştir.

Bîrûnî'nin kaydı öldürülenlerin ülkenin eğitimli ve aydın kesimini teşkil ettiğine, yazılı dokümanların da bu ortamda imha edildiğine ve geçmişe dair her şeyin ortadan kaldırıldığına vurgu yapmaktadır. Bîrûnî (2008, s. 57), eserinin ilerleyen sayfalarında Hârezm halkının İslâmî dönemde yerel takvim ve gelenekler gibi geçmişe dair değerler ile ilgilenmemesinin ve cahilleşmesinin asli sebebi olarak Kuteybe b. Müslim'in tahsili olan kimseleri ve din adamlarını öldürmesini ve kitaplarını yaktırmasını göstermiştir. H. A. R. Gibb (2005, s. 60), Kuteybe b. Müslim'in Beykent, Şûman gibi fethettiği diğer şehirlerdeki benzer uygulamalarını ve şiddet gösterilerini de dikkate alarak Bîrûnî'nin kaydettiği malumatın doğru varsayılabileceğini haklı olarak belirtmektedir. Çağımıza

intikal edebilen İslâm öncesi devre ait Hârezmce yazılı dokümanların yok denebilecek kadar az olması ve arda kalanların tarih araştırmaları için çok da kullanışlı olmaması (Henning, 1965, s. 166-168) Bîrûnî'nin bahsettiği yıkımı ve imhayı doğrulamaktadır.

İranlı tarihçi İ. Hasanzâde (1390, s. 21-27), Hârezm'in fethi hakkında rivayetlere eleştirel bir şekilde yaklaştığı makalesinde Kuteybe b. Müslim'in harekâtını kendince farklı bir şekilde kurgulamıştır. Onun iddiasına göre; Kuteybe, Hârezm'i birincisi sulh ve ikincisi savaş yoluyla olmak üzere iki kez fethetmiştir. Sulh yapılan ilk fethin lideri, el-Muğîre b. Abdullâh ve harp yapılan ikinci fethin lideri Abdurrahmân b. Müslim'dir. Halk nezdinde hükmü zayıf olan ve Müslümanlarla savaşmaktan korkan Hârezmşâh, katlettiği hasımlarının çocuklarından çekinerek Türk yurduna kaçmıştır. Bu nedenle Kuteybe, adamlarından el-Muğîre b. Abdullâh'ı Hârezm'e göndermiştir. Hârezm'in el-Fîl adlı başkentine gelen ve muhaliflerin isyanını bastıran el-Muğîre, birçok esir almış ve halka haraç ve cizye vergisi yükleyerek Kuteybe'nin yanına gitmiştir. Müslümanlar ile sulh halindeki Hârezmşâh ise bu gelişmeden sonra başkentine dönmüş ve Kuteybe b. Müslim'in vassalı olarak hükmetmeyi sürdürmüştür. el-Muğîre b. Abdullâh'ın sözü edilen askeri seferi Hârezm'in sulh yoluyla ilk fethidir. Hârezmşâh'ın iktidarının zayıf olması, Müslümanlara vassallığı ve kendisine karşı çıkan yerel aristokrasiyi saldırgan bir şekilde öldürmesi Hârezm halkının nefretine yol açmıştır. Din adamları, dihkanlar ve meliklerden oluşan muhalif kesimler Hârezmşâh'ın kardeşi Hurrezâd'ın çevresinde toplanarak İslâm tahakkümüne karşıt bir hizip oluşturmuşlardır. Hârezmşâh'a sadık kalanlar ise İslâm egemenliğine taraftar durumdadırlar. Hurrezâd hakkında zorbalık, despotluk, gaspçılık gibi iddialar Kuteybe'nin de mensup olduğu Bâhile kabilesinden râvîlerin abartılı haberleridir ve akrabaları Kuteybe'nin hareketlerini haklı çıkarmaya yönelik tasarlanmıştır. Hâm Cerd Meliki ise Hurrezâd değil, Hârezmşâh'a rakip feodal beylerden biridir. Kendisine karşı ilkinden daha güçlü bir muhalefetin oluşmasından dolayı endişeye kapılan Hârezmşâh, vassalı olduğu Kuteybe b. Müslim'e haber vermiş ve destek istemiştir. Kuteybe de kardeşi Abdurrahmân'ı askerleriyle birlikte Hârezm'e sevk etmiştir. Abdurrahmân, Hâm Cerd Meliki'ni savaşta yenerek öldürmüştür. Diğer muhalif lider Hurrezâd ise yakalanarak öldürülmüştür. Ardından Kuteybe, Canğân'ın yerine Askacamûk'u Hârezm hükümdarı atamıştır.

Kanaatimizce İ. Hasanzâde kaynaklarda aktarılan rivayetleri kronolojiyi dikkate almadan birbirine karıştırarak, tüm anlatıları peşin hükümle güvenilir varsayarak ve rivayetlerin altında mutlaka bir art niyet ve dezenformasyon olduğunu zannederek kendince yeni bir kurgu yapmıştır. Onun anlatısı her ne kadar cazip gibi görünüyorsa da kaynaklardaki fethi dair kayıtların böyle bir kurguya elverişli olmadığı tarafımızca

düşünülmektedir. İ. Hasanzâde'nin iddiasını detaylı şekilde eleştirmek uzun süreceği ve tekrara neden olacağı için burada yalnız onun anlatısını özetlemekle ve görüşlerine katılmadığımız belirtilmekle yetinilmiştir. İ. Hasanzâde'nin görüşleri karışıklığa sebep olmaması için makalenin içinde değil, son sayfalarında değerlendirilmiştir.

Sonuç

Tarihi kaynaklar, Müslümanların 32-93/652-712 yılları arasında Hârezm'in fethi için altı kez teşebbüste bulduklarını bildirmektedirler. Birinci harekât el-Ahnef b. Kays tarafından 32/652 yılında, Belh'ten Hârezm'e kadar Amuderya Nehri'nin orta ve aşağı mecralarında hakimiyet kurmak amacıyla başlatılmış olsa da Hârezm'e ulaşılamadan yarıda kesilmiştir. er-Rebi' b. Ziyâd'ın Horasan valiliği sırasında, onun ordu komutanı Abdullâh b. Akîl'in 50-53/670-673 seneleri arasında tam olarak tespit edilemeyen bir tarihte Hârezm'i fethettiği kaydedilse de seferin Hârezmliler ile Müslümanlar arasında bir çatışma yaşanmadan sonlandığı anlaşılmaktadır. Hârezm mahalli idaresinin sınır boylarında tehdit oluşturan Abdullâh b. Akîl ile vergi vermek suretiyle sulh imzaladığı düşünülebilir. Ancak kaynakta elde edilen maddi kazanca dahi değinilmemiştir ki bu durum olayın gerçekliği üzerinde şüpheler oluşturarak haberin bir söylentiden ibaret olduğunu düşündürmektedir. Horasan Valisi Selm b. Ziyâd'ın 61-62/680-682 tarihli fethinin Hârezmlilere yüklü bir meblağ haraç ödetmekten başka bir getirisi olmadığını kaynakların ifadelerinden açıkça müşahede etmek mümkündür. Ümeyye b. Abdullâh tarafından Hârezm'in fethedildiğine dair bir cümlelik rivayet ise son derece belirsizdir. Son olarak Yezîd b. Mühelleb'in 85/704 yılında ordusuyla birlikte Hârezm'e girdiği ve Hârezmliler ile çok sayıda esir mukabilinde sulh yaptığı görülmektedir ancak esirlerin donmasına bağlı olarak harekâtı başarısız kabul edilebilir.

İslâm fetihleri döneminde üç yönü de geniş kumlu çöllerle ve kuzeyi Aral Gölüyle kuşatılmış dışarıya kapalı bir vaha görünümünde olan Hârezm bölgesi, Emevî iktidarı tarafından ele geçmesi zahmetli ve getirisi düşük ikincil bir hedef olarak görülmüştür. Bölgenin uluslararası ticaret yolları üzerindeki stratejik konumu ve önemi Emevîlerin dikkatini celp etmemiştir. Yezîd b. Mühelleb ile Haccâc b. Yûsuf arasındaki diyaloglar bu durumu açıkça yansıttığı gibi Kuteybe b. Müslim'in Hârezm'i fethi dahi Emevîlerin Hârezm'e bakışını ortaya koymaktadır. Nitekim Kuteybe b. Müslim; Hârezm'e bir plan ve hedef dahilinde saldırmamış, bilakis Hârezm'e yönelik hiçbir niyeti yokken Hârezm mahalli hükümdarının çağrısı ve teklifi münasebetiyle karşısına çıkan elverişli fırsatı değerlendirerek ve iç hadiselerin gelişim seyrine bağlı olarak bölgeyi kalıcı bir biçimde fethetmeye muvaffak olmuştur.

Kuteybe b. Müslim'in Hârezm'deki faaliyetleri hakkında kaynaklara yansıyanlar ciddi farklılıklar arz etse de tüm rivayetler göz önüne alındığında fetih sürecinin hangi şartlar altında ve nasıl gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Önceleri Azkâcvâr isimli mahalli hükümdarın muhaliflerini ve hasımlarını bertaraf etmek maksadıyla başlattığı süreç, Müslümanların Hârezm'e mutlak suretle hakim olmalarıyla sonuçlanmıştır. Kuteybe, Hârezm'i kesin olarak fethetme başarısını İslâm egemenliğine karşı çıkabilecek bütün kesimleri yok etmesi ve Hârezmli askeri güçleri orduya alması sayesinde kazanmıştır. Böylece bağımsızlığı arzulayabilecek iç kuvvetler tümüyle tüketilerek Hârezm pasifize edilmiştir. Hârezm'de ibka edilen ve varlığını İslâmî otoriteye borçlu olan mahalli idare ise fethi takip eden asırlarda Müslüman Horasan valileriyle uyum içinde çalışmıştır.

Kaynakça

- Ardel, A. (1992). Türk Ülkelerinin Tabii Coğrafyası. *Türk Dünyası El Kitabı: Coğrafya-Tarih* (C. 1, s. 7-53). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Birûnî (2008). *el-Âsârü'l-bâkiye mine'l kurûni'l-hâliye*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye.
- Belâzurî (1987). *Fütûhu'l-büldân*. ('A. E. et-Tabbâ'a ve 'Ö. E. et-Tabbâ'a, Thk.). Beyrut: Mü'essesetü'l-Me'ârif Yayınları.
- Bosworth, C. E. (1997). Khwârazm. *The Encyclopaedia of Islam - New Edition* (C. 4, s. 1060-1065). Leiden: E. J. Brill Yayınları.
- Bulgakov, P. G. (1996). Khwarizm - Part Two: al-Biruni on Khwarizm. *History of Civilizations of Central Asia The Crossroads of Civilizations: A.D. 250 to 750* (C. 3, s. 227-236). (B. A. Litvinsky, Z. Guang-da ve R. S. Samghabadi, Ed.). Paris: UNESCO Yayınları.
- Fedorov, M. (2006). The Ancient Kings of K̅wârezm Chronology and Succession. *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan*, 38, 347-354.
- Gibb, H. A. R. (2005). *Orta Asya'da Arap Fetihleri*. (H. Kurt, Çev.). Ankara: Çağlar Yayınları.
- Güler, Z. (2007). Rebî' b. Ziyâd. *İslâm ansiklopedisi* (C. 34, s. 498): İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Halife b. Hayyât (1985). *Târîh*. (E. Z. el-'Ömerî, Thk.). Riyad: Dâru Taybe.
- Hasanzâde, İ. (1390). Tahlîl-i İntikâdî-yi Rivâyethâ-yi Feth-i Hârezm. *Mütâla'ât-ı Târîh-i İslâmî*, 3(8), 9-32.

- Henning, W. B. (1965). The Choresmian Documents. *Asia Major*, 9(2), 166-179.
- Hudûdü'l-âlem mine'l-meşrik ile'l-mağrib* (1983). (Minûçihri-i Sotûde, Nşr.). Tahran: Kitâbhâne-yî Tehûrî.
- İbn A'sem (1991). *Kitâbü'l-fütûh*. Cilt 7. ('A. Sîrî, Thk.) Beyrut: Dârü'l-Edvâ'.
- İstahrî (2004). *el-Mesâlik ve'l-memâlik*. Beyrut: Dâru Sâdır.
- Kurat, A. N. (1948). Kuteybe Bin Müslim'in Hvârizm ve Semerkand'i Zabtı (Hicrî 93-94-Milâdî 712). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 6(5), 385-430.
- Makdisî (1991). *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*. Kahire: Mektebetü'l-Medbûlî.
- Nerazik, E. E. (1996). Khwarizm – History and Culture of Khwarizm. *History of Civilizations of Central Asia The Crossroads of Civilizations: A.D. 250 to 750* (C. 3, s. 212-226). (B. A. Litvinsky, Z. Guang-da ve R. S. Samghabadi, Ed.). Paris: UNESCO Yayınları.
- Rapoport, Y. A. (1991). Chorasmia Archeology and Pre-Islamic History. *Encyclopaedia Iranica* (C. 5/5, s. 511-516). Costa Mesa: Mazda Publishers Yayınları.
- Sachau, E. (1873). *Zur Geschichte und Chronologie von Khwârizm*. Cilt 1. Viyana: Buchhändler der Kais. Akademie der Wissenschaften Yayınları.
- Taberî (1971). *Târîhu't-Taberî*. Cilt 4-6. (M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm, Thk.). Kahire: Dârü'l-Me'ârif bi-Mısır Yayınları.
- Togan, Z. V. (1987). Hârizm. *İslâm ansiklopedisi* (C. 5, 1. Kısım, s. 240-257): İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Vainberg, B. I. (1977). *Monety Drevnego Khorezma*, (S. A. Trudnovskaya ve G. A. Fedorov-Davidov, Ed.). Moskova: Izdatelstvo Nauka Yayınları.
- Ya'kübî (2010). *Târîhu'l-Ya'kübî*. Cilt 2. (A. Mühennâ, Thk.). Beyrut: Şirketü'l-A'lemî Yayınları.
- Yılmaz, A. (2021). *Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hakimiyetinin Sonuna Kadar Tohâristan*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- www.karakalpak.com/stangeography.html Erişim Tarihi: 30.03.2022

Summary

The historical Khwārazm region was conquered in 93/712 by an Islamic army commanded by Qutayba ibn Muslim al-Bāhili, the governor of Khorasan of the Umayyads. On the other hand, written sources also contain information that Muslims organized five more military operations to conquer Khwārazm between 32-85/652-704.

The first of the campaigns to Khwārazm was organized in 32/652-3 under the command of al-Ahnaf ibn Qays al-Tamimi, one of the important commanders of the Khorasan conquests. Aiming to establish Islamic dominance in the middle and lower parts of the Amu Darya (Oxus) River, al-Ahnaf started an operation against Khwārazm by departing from Balkh. al-Ahnaf ibn Qays and his army, who had to interrupt the operation due to severe winter conditions during the campaign, had to return to Balkh and could not reach Khwārazm.

It is reported that the second campaign to Khwārazm was organized under the command of Abdallah ibn Akil al-Sakafi during the time of the governor al-Rabi' ibn Ziyād al-Harasi (50-53/670-673). According to accounts, Abdallah succeeded in the conquest, but it is understood that there was no conflict between the parties and that the Muslims returned with tribute and made a peace agreement.

Salm ibn Ziyād al-Sakafi, the Governor of Khorasan, commanded the third operation to Khwārazm between 61-62/680-682. This operation was also completed without any skirmish, and a treaty was signed with the Khwārazmians on the condition that they pay a large amount (400 thousand dirhams) tribute.

It is noted that the fourth military operation against Khwārazm was carried out between 74-78/694-698 by Umayya ibn Abdallah al-Umavi and that the region was conquered. But it is understood that there was no conflict with the Khwārazmians in this operation and that a peace treaty was signed by paying tribute.

The fifth action of the Muslims to Khwārazm was carried out by the Khorasan Governor Yazid ibn Muhallab al-Azdi in 85/704. It is known that Yazid took many prisoners during this operation and attempted to bring them to Marw. According to the sources, Yazid ibn Muhallab returned from Khwārazm in severe winter conditions. Muslim soldiers disseized the clothes of the prisoners in order not to freeze and they survived, but the prisoners froze to death. Thus, Yazid returned from the campaign without gaining any profit.

From the first five actions organized for the conquest of Khwārazm, it is understood that the Muslims regarded it as a secondary target that was difficult to capture and had low profits. This claim is proved by the dialogue between Yazid ibn Mühelleb and his chief Hajjaj ibn Yusuf al-Sakafi. It seems that the Khorasan governors of the Umayyads did not make a serious effort to conquer Khwārazm because it was surrounded by wide sandy deserts from three directions and there were no valuable targets to be struck around. The strategic location and importance of the region on international trade routes did not attract the attention of the Umayyads.

Qutayba ibn Muslim's conquest of Khwārazm occurred under very different conditions than the conquests of his predecessors. He conquered the region in cooperation with the Ruler of Khwārazm. Khwārazmshāh Azkājvār, who did not have authority in his country and was in a power struggle with his brother Khurrazādh, secretly offered to pay a large sum of money and become a vassal to Qutayba, on the condition that his opponents be eliminated, and his reign approved and invited him to conquer Khwārazm. Qutayba, who had no purpose for Khwārazm until then and was preparing a campaign against Samarkand, took advantage of this favorable opportunity and accepted the offer of the King of Khwārazm.

The King of Khwārazm gave misleading information to his entourage and the dignitaries of his country and prevented them from making defensive preparations by convincing them that the Muslims would not organize any campaigns against Khwārazm. Qutayba ibn Muslim, who took the Hazarasb fortress in the southern part of Khwārazm without difficulty by advancing the army, caught Khwārazmians by surprise, thanks to the maneuvers of his ally. Afterward, Qutayba, who used his army to eliminate the opponents of Khwārazmshāh Azkājvār, who was his ally, collected the payment offered earlier and continued his expedition from Khwārazm to Samarkand.

After the departure of Qutayba, an uprising began in Khwārazm. The King of Khwārazm, who murdered his opponents by collaborating with the Muslims, was killed by his own people during this rebellion, or he was forced to leave his country and flee to Turkestan. Qutayba ibn Muslim, who intervened in the region for the second time due to the rebellion, suppressed the revolt and severely punished the rebels. After the suppression of the uprising, Askajamūk, the son of the former ruler, was enthroned as the new vassal ruler of the Muslims. In the centuries following the conquest of Qutayba, Khwārazm remained under the rule of Islam and did not attempt independence.

ERDEBİL TEKKESİ'NE DAİR YENİ BİR VESİKA: ŞEYH İBRAHİM SAFEVİ'NİN MİRAS LİSTESİ

A NEW DOCUMENT ON ARDABIL DARVISH LODGE:
HERITAGE LIST OF SHEIKH İBRAHİM SAFAVİ

Namiq MUSALI

Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Tarih Bölümü, nsmusali@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 30 Nisan 2023
Kabul edildiği tarih: 1 Temmuz 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 30 April 2023
Date accepted: 1 July 2023
Date published: 25 December 2023

Anahtar Sözcükler

Safeviler; Erdebil; Tarihi Coğrafya;
Miras

Keywords

Safavids; Ardabil; Historical
Geography; Heritage

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.2.8

Öz

XIV. yüzyılda Azerbaycan'ın ekonomik hayatında Erdebil Tekkesi'nin rolünü yansıtan çok sayıda belge zamanımıza ulaşmıştır. Fakat XV. yüzyıla ait bu tarz belgelerin sayısı son derece azdır. Özellikle de Şeyh İbrahim Şeyhşah'ın 1429-1447 yıllarını kapsayan mürşitlik dönemine ilişkin bilgilerin kısıtlı olduğunu ifade etmeliyiz. XVII. yüzyıl müellifi Şeyh Hüseyin Zâhidî'nin Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye isimli eserinin 1099/1688 tarihli Tahran nüshasında yer alan bir vesikanın metni, Şeyh İbrahim'in maddi birikimleri ve ekonomik durumu üzerine net bilgiler vermesi açısından dikkat çekicidir. 851/1447 tarihinde hazırlanmış olan bu belge, Şeyh İbrahim'in miras olarak evlatlarına bıraktığı gayrimenkul emlakın listesini içermektedir. İlgili vesika, şeyhin altı oğlunun ve altı kızının (toplamda on iki evladının) olduğunu göstermektedir. Listedeki anlaşıldığı üzere Şeyh İbrahim, tam veya kısmen sahip bulunduğu 28 köy, 3 bağ ve 2 ev üzerinde mülkiyet haklarını vefatı arifesinde evlatlarına miras olarak bırakmıştır. Şeyhin özel mülkiyetini teşkil eden bu emlak çoğunluk itibarıyla Erdebil yöresinde bulunmaktaysa da Azerbaycan'ın Tebriz, Şebüster, Karadağ, Germrud, Halhal, Serâb, Lenkeran-Astara, Elivân, Meşkin ve Muğan gibi diğer bölgelerinde de kendisinin çeşitli mülklere sahip olduğunu görmekteyiz. Şeyh İbrahim, 4 köy üzerindeki mülkiyet haklarını kızlarına vasiyet ederken, geriye kalan emlakının tamamını oğullarına devretmiştir. Ele alınan vesika, Azerbaycan'ın tarihi coğrafyasının araştırılması açısından da ilgi uyandırmaktadır. Makale çerçevesinde söz konusu belge Farsçadan Türkçeye çevrilmiş ve değerlendirilmiştir.

Abstract

Numerous documents have survived to our time, reflecting the role of the Ardabil darvish lodge in the economic life of Azerbaijan in the 14th century. However, the number of such documents dating back to the 15th century is extremely few. In particular, it should be noted that information about the period of Sheikh Ibrahim Sheikh-Shah's mentorship, covering the years 1429-1447, is limited. The text of a document in the Tehran copy (dated 1099/1688) of Silsilat al-Nasab-i Safaviyya by the 17th century author Sheikh Hussein Zahidi is remarkable in that it gives clear information about Sheikh Ibrahim's material savings and his economic situation. This document, prepared in 851/1447, contains a list of real estate that Sheikh Ibrahim left to his children as a heritage. The relevant document states that the Sheikh had six sons and six daughters (twelve children in total). As can be understood from the list, on the eve of his death, Sheikh Ibrahim left his children ownership on 28 villages, 3 orchards and 2 houses, which he fully or partially owned. Although this estate, which consists the private property of the Sheikh, is mainly located in the Ardabil region, we see that he owned various properties in other regions of Azerbaijan, such as Tabriz, Shabestar, Qaradagh, Garmrud, Khalkhal, Sarab, Lankaran-Astara, Alivan, Meshkin and Mugan. While Sheikh Ibrahim bequeathed his ownership on 4 villages to his daughters, he passed on all of his remaining property to his sons. The document is also of interest from the view point of studying the historical geography of Azerbaijan. Within the framework of the article, the document was translated from Persian into Turkish and evaluated.

Giriş

XIV-XV. yüzyıllarda Türk-İslâm tarihinde dikkate değer bir rol oynayan Erdebil Tekkesi; Azerbaycan, İran, Anadolu, Şam ve diğer coğrafyalarda etkisini hissettirmeyi başarmıştır. Hiç kuşkusuz, iki yüz yıl boyunca devam eden bu sürecin en az bilinen aşaması Şeyhşah unvanıyla anılan Şeyh İbrahim Safevî'nin mürşitlik dönemidir. Mevcut kaynaklarda bu zatın üzerine bilgilerin son derece sınırlı olması, kimi araştırmacıların “Şeyh İbrahim döneminde önemli bir olayın vuku bulmadığı” ve “bu dönemde Erdebil Tarikatı'nın faaliyetlerinin çok aşağı düzeyde olduğu” sonucuna varmasına sebebiyet vermiştir (Mazzaoui, 1972, s. 56). Oysaki son zamanlarda yürütülmüş olan bazı çalışmalar, Erdebil Tekkesi'nin gelişim sürecine Şeyh İbrahim Şeyhşah döneminin son derece büyük katkı sağladığını göstermiştir (Emleşî ve Zeylâbpûr, 1387, s. 35-56; Musalı, 2016, s. 9-30).

Safeviyye tarikatının şeyhi ve Erdebil Tekkesi'nin mürşidi Hoca Ali Siyâhpûş'un oğlu olan Şeyh İbrahim'in 1390'lı yıllarda doğduğu tahmin edilir. Babasının gözetiminde iyi bir eğitim almış bulunan Şeyh İbrahim, zâhirî ve bâtinî ilimler açısından seviyesini yükseltmeyi başarır. 1427-1429 yıllarında babasının hac yolculuğu ve Hicaz dönüşünde Kudüs'teki ikameti sırasında kendisine eşlik eder. Hoca Ali Siyâhpûş Kudüs'te vefat edince defin işlemlerini tamamladıktan sonra Erdebil'e dönen Şeyh İbrahim, babasının vasiyetine binaen tekkenin başına geçer. Hoca Ali'nin ölümü, XV. yüzyıl Memlûk tarihçilerinden Mücireddin Uleymî'ye göre 832 yılının Cemâziyelevvel ayında (06.02-07.03.1429), Şemseddin Sahâvî'ye göre aynı yılın sonlarında (1429 yılının Eylül ayında) gerçekleşir (bk. Gronke, 1993, s. 275; Bünyadov, 2012, s. 61). XVI. yüzyıl Safevî tarihçisi Kadı Ahmed Kummî ise Hoca Ali'nin 832 yılının Rebîülâhir ayında (08.01-05.02.1429) vefat ettiğini belirtir (Kummî, 1383, s. 33). Her hâlükârda mezar taşında da yazıldığı üzere Hoca Ali'nin 832/1429 tarihinde yaşama veda ettiği aşikârdır (Taşgın, 2018, s. 585). Bu tarihten itibaren irşat postuna oturan Şeyh İbrahim'in 18 yıl süren mürşitlik döneminde Erdebil Tekkesi'nin şöhreti daha da artar (Aydoğmuşoğlu, 2014, s. 63). Tarikatın ideolojik propaganda faaliyetlerinde ve maddi refahında bir yükselişin olduğu görülür. Tekkenin ekonomik birikimlerini ihsan sofraları ve yardımlaşma kampanyaları çerçevesinde cömertçe harcayan Şeyh İbrahim, öte yandan Anadolu başta olmak üzere etraf memleketlere halifeler göndererek taraftar kitlesinin artmasını sağlar. İrşat faaliyetlerinin ilk döneminde Karakoyunlu hükümdarı Kara İskender ile ilişkilerinde sorunlar yaşayan Şeyh İbrahim, dönemin muktedir hükümdarı Timurlu Mirza Şahrüh'un himayesinden yararlanır. 1438 yılında Mirza Şahrüh'un desteğiyle

ağabeyi Kara İskender'i bertaraf eden Cihanşah'ın Azerbaycan'da başa geçmesiyle beraber Erdebil Tekkesi ile Tebriz sarayı arasındaki münasebetler olumlu yönde seyretmeye başlar. 1440 yılının Nisan ayında kendi müritleriyle beraber Karakoyunlu Cihanşah'ın Gürcistan seferine katılan Şeyh İbrahim, Safeviyye tarikatına cihatçılık ruhunu getirir. 1447 yılında vefat ettiğinde vasiyetine binaen oğlu Cüneyd tekkenin başına geçer (Musalı, 2016, s. 9-30).

Son zamanlara kadar tarihçilikte Şeyh İbrahim'in faaliyetleriyle ilgili sadece iki belgenin var olduğu bilinmekteydi. Bunlardan birisi Mirza Şahruh'un Şeyh İbrahim'e vermiş olduğu 26 Zilkade 838 (23 Haziran 1435) tarihli ferman (Herrmann, 1971, s. 253-254), ikincisi ise Şeyh İbrahim'in kendi yerine Şeyh Cüneyd'i atamasıyla ilgili vasiyetnamesinin *Fütühât-ı Şâhî* adlı eserde yer alan özetidir (Herevî, 1383, s. 36). Söz konusu belgeler Farsçadan Türkçeye tercüme edilerek yayınlanmışlardır (Musalı, 2016, s. 18-19,23). Fakat bunların dışında son araştırmalarımız sırasında ulaştığımız üçüncü bir belge daha vardır. Erdebil Tekkesi'nin mürşidi olarak Şeyh İbrahim'in ekonomik durumunu yansıtmaya açısından büyük önem taşıyan söz konusu belge, ilk kez bu makale çerçevesinde değerlendirmeye alınarak tetkik ve tercüme edilmiştir.

1. BELGENİN ÖZELLİKLERİ VE TERCÜMESİ

Şeyh İbrahim'in evlatlarına bıraktığı gayrimenkul mirası konu eden belgenin metnine, Tahran'daki İran Milli Kütüphanesi'ne mahsus F-1202 arşiv numaralı elyazması mecmuanın içinde yer alan *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye* isimli eser dâhilinde rastlamaktayız (nüshanın elektronik kopyasını elde etmemize yardımcı olan Prof. Dr. Ahmet Taşğın'a şükranlarımızı sunarız). Adı geçen eserin yazarı Şeyh Hüseyin Zâhidî, Safeviyye tarikatının kurucusu Şeyh Safiyeddin Erdebili'nin mürşidi ve kayın pederi olan Şeyh Zâhid Geylânî'nin soyundan gelmektedir. *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'nin 1679 yılında yazıldığı (Marcinkowski, 2012, s. 180), onun müellifinin ise 1689 yılında vefat ettiği öne sürülmektedir (Gronke, 1993, s. 26, 276).

Safevî hükümdarı Şah Süleyman'a (1666-1694) ithaf edilmiş olan *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'nin üç elyazması mevcuttur ve bunların hiçbirisi müellif nüshası değildir. 1924 yılında Berlin'de yayınlanmış olan Cambridge Üniversitesi Browne Koleksiyonu elyazmasının yanı sıra eserin St. Petersburg'daki Rusya Milli Kütüphanesi Khanykov Kitaplığı'nda ve Tahran'daki İran Milli Kütüphanesi'nde de birer nüshası bulunmaktadır (Browne, 1932, s. 111; Kostigova, 1988, s. 253; Envâr, 1369, s. 233-235). Cambridge ve St. Petersburg nüshalarında istinsah tarihi belirtilmemişse de Tahran nüshasının sonundaki ketebe kaydı bu elyazmasının 1099 yılının Receb/1688 yılının Mayıs ayında bugünkü İran Azerbaycanı'nın Eher

şehrinde Hâcetekulu Hakkâk b. Üstâd Melik Dellâk Merâgî tarafından istinsah edildiğini göstermektedir (Zâhidî, nr. F-1202, s. 240). Böylece Tahran nüshası, eser yazıldıktan kısa bir süre sonra ve müellifin daha hayatta olduğu günlerde istinsah edilmiştir. *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*, elyazması mecmuanın 38. ve 240. sayfaları arasında yer almakta olup, toplamda 203 sayfadan ibarettir. Her sayfasında 12 satır vardır. Nestalik hattıyla istinsah edilmiş, başlıklar kırmızı boyayla yazılmışlardır. Ayrıca esere beş minyatür çizilmiştir (Zâhidî, nr. F-1202, s. 61, 75, 105, 116, 222).

Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye başlıca olarak Erdebil Tekkesi'nin tarihini ele almak amacıyla yazılmıştır. Öncelikle Safeviyye şeyhlerinin hayat ve faaliyetleri anlatılmış, ardından Safevî şahlarının tarihi kısaca özetlenmiş, sonda ise Zâhidîler nesline ve bunların Sâfevîlerle olan ilişkilerine yer verilmiştir. Şeyh Hüseyin Zâhidî'nin babası Şeyh Abdal Bey ve amcası Şeyh Şerif Bey uzun bir süre zarfında Şeyh Safi Türbesi vakıflarının mütevellisi olduklarından dolayı müellif, Erdebil Tekkesi'ne dair arşiv belgelerine erişme imkânı bulmuş ve kendi eserinde bunların bazılarını özetlerken bazılarının da tam metnini aktarmıştır (Zâhidî, 1343, s. 95-96, 103-105, 108-111, 114). Ancak Şeyh İbrahim'in miras bıraktığı emlake ilişkin vesikanın metni sadece Tahran nüshası sayesinde günümüze ulaşmıştır. Şöyle ki Cambridge ve St. Petersburg nüshalarında Şeyh İbrahim'in babasının ardından irşat faaliyetlerine başlayarak 851/1447 tarihinde vefat ettiği anlatıldıktan sonra altı oğlu ve bunların soyundan gelen önemli şahsiyetler üzerine bilgi verilmekte ve böylece adı geçen şeyhe adanmış bölüm sona ermektedir (Zâhidî, 1343, s. 65-66; Zâhidî, nr. Xan-92, s. 113-114). Oysaki Tahran nüshasında Şeyh İbrahim'in erkek evlatları zikredildikten sonra sahip bulunduğu emlakın mirasçılar arasında nasıl paylaşılacağına dair düzenlenmiş olan bir vesikanın metnine yer verilmektedir (bk. Ek 1). Aşağıda söz konusu belgenin tercümesini takdim ediyoruz:

Şeyh İbrahim dünyadan göç ettiği yılda evlatlarının isimlerinden ve sahip olduğu emlakten ibaret bir vesika kaleme aldı (aldırdı). O vesikanın sureti şu şekildedir:

el-Vesika

Bu şerhiyyenin içeriğine ve anlamına ve iştilip uyulması gereken bu vesikanın anlatımına sebep teşkil eden ve konu olan şudur ki Mustafavî-Ahmedî hicretin 851 yılının Cemâziyelâhir ayının 3'ünde (16.08.1447) İslâm'ın büyük şeyhi, ümmet taifelerinin mürşidi, her iki âlemdeki şeyhlerin önderi, evliya ve âriflerin sultanı, evtâd ve sâliklerin kutbu, halkın arasında bulunarak halkı Hakk'a doğru hidayet eden, Hakk'ın velisi, âlim ve ârif, merhametilerin en

merhametlisi olan Allah'ın rahmetine kavuşmuş bulunan, şeriatın, hakikatin, takvanın ve dinin rehberi cenap Şeyh İbrahim el-Alevî es-Sadrî es-Safevî – Allah onlara (Safevî soyunun atalarına) rahmet eylesin – Mustafa'nın parlak ve nüfuzlu şeriatına uygun biçimde şeri tanıklar grubunun huzurunda vasiyet ve ikrar ederek itirafta bulundu ve kendisine maruf ve mensup olan köylerin, emlakın, arazinin ve gayrimenkulün listesinin işbu vesikada mufassal bir şekilde zikredildiği gibi olduğunu kabullendi:

Şemâsbî'nin tamamı mezarları ile birlikte; Kürdedih'in tamamı; Nînikerân'ın tamamı mezarları ile birlikte; Şöhreverdî'nin tamamı; Verâzcird'in tamamı; İsfenc'in tamamı; Serâcerân'ın üçte biri; Severak'ın yarısı; Herevenâbâd'ın yarısı; Hayrâbâd'ın tamamı; Rûyindizak ve Tavah köyünün yarısı; İbrahimâbâd'ın tamamı; İrdmisi'nin tamamı; Dârâbâd'ın tamamı; Derekere'nin tamamı; Rûdekerân'ın üçte biri; Dereser'in tamamı; Esfâmerzî-i Dilmerak ve Kergânerûd'un tamamı; Eymenâbâd'ın tamamı; Tük-dih-i Dûreser'in tamamı; Hâvelûken'in yarısı; Maâş'ın tamamı; Şemâsbî bağı; Şebûster'deki Çehârbağ; Hoca Şerefeddin bağının yarısı; Tebriz'deki ev; Erdebil'deki ev.

Bunlar onun altı erkek evladının – Allah onlara yardımcı olsun – hakkı ve mülküdürler. Onlar Şeyh Cüneyd, Hoca Şeyh Ebû Said, Seyyid Ahmed, Şeyh Bâyezid, Hocacan ve Hâcekî Han'dırlar. Benim mirasçılarım da dâhil olmak üzere başka hiçbir kimsenin söz konusu mevkiler ve köyler üzerinde hakkı ve hakkının olabileceğine dair şaibesi olamaz. Benim altı kız evladımın hakkı ve mülkü olan aşağıdaki dört köy bu kapsamın dışındadır:

Bâyenzük'un yarısı; Kelhûrân'ın tamamı; Gûrânserâ'nın tamamı; Serakîn'in üçte ikisi.

Bu dört köy haricinde bu ikrara değin adı geçen şahsa (Şeyh İbrahim'e) ait olduğu bilinen ve hepsi kendisinin kesin hakkı, mutlak mülkü ve halis malı olan her bir köy, emlak, bağ ve ev, bu yıldan itibaren onaylanmış, dosdoğru, şeriata ve usule uygun bir biçimde ikrar akdinde bütün muteber şartlar, rükünler ve kayıtlar yerine getirilerek, şimdi bu sahih şeri ikrar vasıtasıyla onun işbu şeri vesikada zikredilmiş olan erkek evlatlarına intikal etmiştir. Bunlar onların hakkı ve mülkü olduğundan dolayı diğer mirasçıların bunlar üzerinde hiçbir hakkı ve nasibi olamaz. Eğer bugünden sonra herhangi bir kimse bununla ilgili davacı olursa temiz ve parlak şeriata binaen

geçersiz ve haksız olacaktır. “Onu işittikten sonra kim değiştirirse günahı, yalnızca onu değiştirene ait olur” (Kur’ân-ı Kerîm, Bakara suresi, 181. ayet).

Bu birkaç kelime, ihtiyaç görüldüğü vakitte münakaşada bir kanıt teşkil etsin diye kaleme alındı ve âdil, sâlih, güvenilir ve muteber kişiler bu ikrara tanıklık yaptılar. Muhammed’e ve onun soyuna Allah’ın selamı olsun! İşbu vesika, Şeyh Cafer b. Sultan Hoca Ali’nin, Muhammed Eşref Evhadi’nin ve o asrın diğer kadılarının hattıyla süslenmiştir (Zâhidî, nr. F-1202, s. 144-147).

2. BELGENİN TARİHİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ele aldığımız doküman, Şeyh İbrahim’in miras bıraktığı gayrimenkul mal varlığını konu etmekte ve ilgili belge; şeriyye, vesika, vasiyet, ikrar, şeri ikrar ve ikrar akdi diye tanımlanmaktadır. Şeri ve şeriyye ifadesi, Arapça “şeriata ait”, “şeriatla ilgili” ve “şeriata uygun” anlamlarını taşımaktadır (Devellioğlu, 1960, s. 1187). Belgenin içeriğinde ise şeriyye kelimesi, “şeriata uygun bir biçimde hazırlanmış olan belge, kanıt” anlamında kullanılmıştır. Vesika terimi, Arapçadaki vusûk (sağlam surette inanma, güvenme, itimat) kökünden gelmekte olup, “sağlam delil, senet” mânâlarını içermektedir (Kütükoğlu, 1994, s. 1). Arapçada “bitiştirmek, bağlamak, önermek” anlamlarındaki vasiyet ibaresi, fıkhîta kişinin, malını ölüm sonrasına bağlayarak bir şahsa veya hayır cihetine teberru yoluyla temlik etmesini ifade eder (Arı, 2012, s. 552). Arapçada “yerine getirmek, sabit kılmak, ispat etmek; itiraf etmek, bir şeyi haber vermek” anlamlarına gelen ikrar, hukuk terimi olarak kişinin kendisi aleyhine başkasına ait bir hakkı haber vermesini veya bir başkasının lehine kendi hakkından feragat etmesini bildirir (Koca, 2000, s. 38-40). Böylece Şeyh İbrahim’in vesikası, gayrimenkul emlakın miras hakkıyla ilgili şeriata dayanılarak hazırlanmış ve şahitlerin huzurunda ikrar ile onaylanmış bir vasiyetnamedir.

Belgeye binaen Şeyh İbrahim’in tanıklar nezdinde sözlü vasiyet ve ikrarının yapıldığı tarih, Hicri 851 yılının Cemâziyelâhir ayının 3’üdür. Miladi takvimle 1447 yılı Ağustos ayının 16’sına denk gelen bu tarih, haftanın Çarşamba gününe tesadüf etmektedir. *Silsiletü’n-Neseb-i Safeviyye*’ye göre Şeyh İbrahim, 851 yılının Salı gününde Hakk’ın rahmetine kavuşmuştur (Zâhidî, 1343, s. 65). I. Şah İsmail dönemi (1501-1524) kaynaklarından olan *Fütuhât-i Şâhî*, ömrünün sonlarında Şeyh İbrahim’in hastalandığını ve ölümünün yakın olduğunu anlayınca “iradet ve ihlas ashabını” toplayarak öğütte ve nasihatta bulunduktan sonra oğlu Cüneyd’i tarikat mürşidi olarak yerine atadığı konusunda vasiyetini onlara iletmiş olduğunu belirtir. Yine aynı kaynağa bakılırsa Şeyh İbrahim, vasiyetini ettikten kısa bir süre sonra vefat eder

(Herevî, 1383, s. 36). *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'nin Tahran nüshasında yer alan belgede Şeyh İbrahim'den "Allah'ın rahmetine kavuşmuş bulunan" diye söz edilmesi, yazılı vasiyetnamenin son halinin onun ölümünden sonra düzenlendiğini göstermektedir. Şeyh, hayatının son günlerinde tanıkların önünde vasiyetini sözlü olarak söylemiş ve bu konuda müsvedde hazırlanmışsa da resmî belgenin tam olarak temize çekilip düzenlenmesi onun vefatının ardından gerçekleşmiştir. Bu husus, şeyhin şifahi beyanı ile yazılı belgenin düzenlenmesi arasında geçen kısa bir süre içinde vefat ettiğini ortaya çıkarmaktadır. Çarşamba gününe denk gelen 16 Ağustos 1447 tarihinde daha hayatta olduğu anlaşılan Şeyh İbrahim, bu tarihi takip eden Salı günlerinin birinde vefat etmiş olmalıdır. Böylece belgede yer alan ikrar ve vasiyet tarihi, Şeyh İbrahim'in vefat tarihinin kısmen netlik kazanmasına vesile olmaktadır. Ayrıca *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'nin Tahran nüshasında yer alan bu vesika ile *Fütuhât-i Şâhî*'nin bilgilerini karşılaştırdığımızda, Şeyh İbrahim'in birisi tarikat, diğeri de emlak meseleleriyle ilgili olmak sûretiyle iki farklı vasiyetinin olduğu sonucuna varmaktayız. Oğlu Cüneyd'i tarikatın başına geçirmesine ilişkin vasiyetin özeti *Fütuhât-i Şâhî*'de aktarıldığı halde, miras bıraktığı emlak üzerine vasiyeti de *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'nin Tahran nüshasında karşımıza çıkmaktadır.

Belgede Şeyh İbrahim'in çeşitli unvanlar ve lakaplarla övüldüğü görülmektedir. Kendisinin hem âlim hem de ârif olarak tanımlanması, gerek dinî ilimleri ve şeriatı gerekse de irfan ve tasavvufu derinden bilmesiyle alakalıdır. Bu bağlamda Şeyh İbrahim'in "evtâd ve sâliklerin kutbu" diye nitelendirilmesi de dikkat çekicidir. Tasavvufî anlayışa göre veliler topluluğunun başı olan kutuptan sonra vezirleri konumunda olan iki imam gelir. Kutub ve iki imama üçler denir. Bu üçünü evtâd takip eder. Evtâd, âlemin dört yönünde görevlendirilmiş dört velidir (Uludağ, 2008, s. 81-83). Böylece belgeye göre müritleri Şeyh İbrahim'i zamanın kutbu ve evliya topluluğunun başı olarak görmekteydiler. Vesikada Şeyh İbrahim'in "el-Alevî es-Sadrî es-Safevî" nisbesiyle anılması, onun Şeyh Safî soyundan (Safevî) gelmesi, Şeyh Sadreddin'in torunu (Sadrî) ve Hoca Ali'nin oğlu (Alevî) olmasıyla bağlantılıdır (krş. Kesrevî, 1996, s. 81).

Belgenin üslubuna gelince, Şeyh İbrahim'den genelde üçüncü şahıs zamiri esas alınmak suretiyle (örneğin; "itirafta bulundu ve kabullendi", "adı geçen şahıs", "onun erkek evlatları" vs.) bahsedilmişse de bazen şeyhin kendisinin doğrudan birinci tekil şahıs olarak (örneğin; "benim mirasçılarım", "benim altı kız evladım") hitap ettiği görülmektedir.

Belgenin muhtevasından anlaşıldığı üzere Şeyh İbrahim, ömrünün sonlarında 28 köy (18'i tam, 8'i kısmen ve 2'sinin oranı belirtilmemiş), 3 bağ (2'si tam ve 1'i kısmen) ve 2 ev üzerinde mülkiyet hakkına sahipti. Vesikada Rûyindizak ve Esfâmerzî-i Dilmerak köylerinin hangi kısımlarının şeyhe ait olduğuna dair hiçbir bilginin verilmemesi, bu iki köyün de tamamının veya tamama yakınının zikri geçen müşhidin mülkü olduğu sonucuna varmamıza sebebiyet teşkil etmektedir. Bütün bu gayrimenkullerin Erdebil Tekkesi vakıflarına ait emlakın dışında kalan ve şeyhin özel mülkiyetine mahsus olan emlak olduğunun altını özellikle çizmek gerekmektedir. Vesikanın metninde de ilgili emlakın statüsü mülk olarak tanımlanmaktadır. Mülk statüsü taşıyan topraklar özel mülkiyet olarak görülür, serbest bir şekilde satılır veya kuşaktan kuşağa intikal ederdi (Petruşevskiy, 1949, s. 189). M. Macit Kenanoğlu'nun açıklamalarına göre Arapça "bir şeye sahip olmak, tasarrufta bulunmak" mânâsındaki mülk kökünden isim olan kelime, "kişinin sahip olduğu, kendi başına tasarrufta bulunduğu mal" demektir:

"Mülk arazi hem rakabesi hem tasarruf hakkı şahıslara ait olan topraktır. Bunun sahipleri arazi üzerinde her türlü tasarrufta bulunabilir; toprağı kullanabilir, hukukî ve tabii semerelerinden faydalanabilir, araziye satabilir, kiralayabilir, vakıf, vasiyet gibi her türlü hukukî işleme konu edebilir. Miras yoluyla intikal edebilen bu arazi rehin, hibe ve şüfa gibi hukukî işlemlere de konu olur. Sahipleri mirasçı bırakmadan vefat ederse mirî arazi haline gelir. Ancak arazinin devlete intikal etmesi için sahibinin mirasçısız ölmesi yeterli görülmeyip aynı zamanda vasiyetname de bırakmamış olması gerekir. Mülk arazi tek kişiye ait olabileceği gibi müşterek mülkiyete de konu edilebilir" (Kenanoğlu, 2020, s. 539-540).

Ele aldığımız vesika, kimi araştırmacıların (Petruşevskiy, 1949, s. 206; İbrahimov, 1960, s. 9; Emleşi ve Zeylâbpûr, 1387, s. 45) tahminlerinin aksine olarak, Şeyh İbrahim'in Erdebil bölgesinin tamamının feodal hâkimi veya sahibi olmadığını, Erdebil'de ve Azerbaycan'ın bazı diğer yörelerinde sadece belli sayıda emlake sahip bulunduğunu sergilemektedir.

Gerek Erdebil Tekkesi'ne dair arşiv belgeleri ve gerekse de Şah Tahmasb'ın (1524-1576) emrine binaen Zeynelabidin Abdi Bey Nevîdî Şîrâzî tarafından Şeyh Safi Türbesi vakıfları üzerine tertip edilen *Sarihü'l-Mülk* isimli eser, XIV. yüzyılda Safeviyye şeyhlerinin vakıf emlakine ilişkin çok sayıda vesikaların var olmasına karşın XV. yüzyıla ait vakfiyelerin miktarının son derece sınırlı olduğunu göstermektedir. Şöyle ki XIV. yüzyılda Şeyh Safiyeddin, oğlu Şeyh Sadreddin ve Şeyh Sadreddin'in oğlu

Şeyh Şehabeddin Mahmud, vefat etmeden önce kendilerine mahsus emlakın çoğunu tekkeye vakfetmiş olsalar da Hoca Ali'den itibaren Safeviyye şeyhleri kendi gayrimenkullerini tekkeye vakfetmekten ziyade evlatlarına özel mülkiyet olarak miras bırakmayı tercih etmişlerdir (Gronke, 1993, s. 297-298). Bu yüzden Şeyh İbrahim'in mirası sadece kendisinin elde ettiği emlakın değil, babası Hoca Ali'den kendisine intikal eden emlakın de listesini içermektedir. Böylece ilgili belge, Safevî şeyhleri Hoca Ali ve İbrahim Şeyhşah'ın yarım asrı aşkın mürşitlik dönemindeki maddi birikimlerini yansıtmaları açısından son derece büyük önem arz etmektedir. Belgedeki gayrimenkul listesinde herhangi bir atölye veya dükkân yer almamaktadır. Erdebil ve Tebriz şehirlerindeki iki ev dışında Şeyh İbrahim'in mülkiyeti başlıca olarak kırsal kesimde bulunmaktaydı. Bu husus, adı geçen şeyhin ekonomik anlamda şehir işletmelerinden daha ziyade tarıma ilgi duyduğunu göstermektedir.

Şeyh İbrahim tamamen veya kısmen sahip bulunduğu dört köyü kızlarına vermişse de geriye kalan bütün emlakını oğullarına miras bırakmıştır. Safevî kaynaklarına bakılırsa Şeyh İbrahim'in altı oğlu vardı. *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'de bunların isimleri; Şeyh Ebû Said, Seyyid Ahmed, Şeyh Bâyezid, Hocacan Mirza (Şeyh Cemaleddin-i Sâni), Hâceki ve Şeyh Cüneyd şekilde sıralanmaktadır (Zahidi, 1343, s. 65-66). I. Şah Tahmasb zamanında *Safvetü's-Safâ*'ya eklemelerde bulunmuş Ebülfeth Hüseyinî ise Şeyh İbrahim'in oğullarını Sultan Cüneyd, Hoca Şeyh Ebû Said, Hoca Seyyid Ahmed, Hoca Şeyh Bâyezid, Seyyid Cemaleddin ve Seyyid Kemaleddin diye anmaktadır (Erdebili, 1373, s. 1239). Cüneyd'in isminin ilk başta yer alması ve Hâceki'nin unvan ve lakabının Seyyid Kemaleddin olarak yazılması dışında Ebülfeth Hüseyinî'nin listesi ile Şeyh Hüseyin Zâhidî'nin konuya ilişkin bilgileri arasında ciddi bir farklılık yoktur. I. Şah Tahmasb dönemi tarihçilerinden Hayati Tebrîzî'ye göre ise Şeyh İbrahim'in oğulları listesinde ilk sırada Sultan Cüneyd, ikinci sırada Şeyh Kutbeddin Ebû Said, üçüncü sırada Hocacan diye bilinen Şeyh Ziyâeddin ve altıncı sırada Hoca Celaleddin Mîrek yer almaktadır. Adı geçen müellif, dördüncü ve beşinci sıradaki oğulların isimlerini anmamıştır. Kendisinin sunduğu listedeki sıralamanın farklılık göstermesiyle beraber diğer kaynaklarda karşılaşmadığımız Hoca Celaleddin Mîrek ismine de sadece Hayati'nin eserinde rastlamaktayız (Tebrîzî, nr. 15776, vr. 72a).

1447 tarihli vesika, Şeyh İbrahim'in oğullarının isimlerinin netleştirilmesi açısından önemli bilgiler içermekte ve Şeyh Hüseyin Zâhidî'nin listesiyle örtüşmektedir. Aradaki tek farklılık, vesikada Şeyh Cüneyd'in isminin ilk başta yazılmasının ardından sırasıyla diğer oğulların isimlerinin aktarılmasıdır. Yukarıda

gördüğümüz üzere Ebülfeth Hüseyinî de aynı yöntemi uygulamıştır (Erdebîlî, 1373, s. 1239). Bu husus, Şeyh İbrahim'in, irşat seccadesini altı oğlundan en küçüğü olmasına rağmen liderliğe daha çok layık bulunduğu Şeyh Cüneyd'e bırakmasıyla ilgili olmalıdır. Şeyh Hüseyin Zâhidî'nin Şeyh İbrahim oğullarının isimlerini, aktarmış olduğu belgeden aldığı gözlemlenmektedir. Abdülbaki Gölpınarlı, Şeyh İbrahim'in Ebû Yahya Muhammed adlı bir oğlunun daha olduğunu, onun babasıyla birlikte hacca gittiğini, ziyaretten geri dönerken Halep'te kalarak demircilikle uğraştığını belirtir. İbrahim'in bu oğlu, yıldız şeklinde demir çiviler hazırladığı için Kevâkibi lakabını almıştır. Onun soyundan gelenler Kevâkibizâdeler diye tanınmışlardır. Sonraları tasavvufa yönelen bu kişi 897/1491-92 yılında vefat etmiştir (Gölpınarlı, 1969, s. 234). Fakat ne Safevî kaynaklarında ne de 1447 tarihli vesikada Şeyh İbrahim'in bu isimde bir oğlunun varlığından söz edilir. Eğer gerçekten Şeyh İbrahim'in böyle bir oğlu olmuşsa, ismi miras belgesinde anılmadığına göre babasıyla ciddi bir şekilde tartışarak ondan ayrıldığı ve babası tarafından dışlandığı ihtimal dâhilindedir. Ebülfeth Hüseyinî'ye göre oğullarının yanı sıra Şeyh İbrahim'in birkaç kızı da vardı (Erdebîlî, 1373, s. 1239). 1447 tarihli vesika bu kızların sayısının altı olduğunu göstermektedir. Böylece incelediğimiz belgeden yola çıkılırsa şeyhin altısı erkek ve altısı kız olmak üzere toplamda on iki evladı bulunmaktaydı.

Şeyh İbrahim'in miras belgesinde kendisinin bu on iki evladı dışında mirasçısının olmadığına ve şeyhin emlakı üzerinde iddia öne sürecek herhangi bir kişinin haksız duruma düşeceğine özellikle vurgu yapılmaktadır. Dikkati çeken bir diğer husus, 24 köy, 3 bağ ve 2 ev üzerindeki mülkiyet haklarını toplu bir şekilde oğullarına, 4 köy üzerindeki haklarını ise kızlarının tamamına devreden şeyhin hangi evladına somut olarak hangi emlakın düşeceğini açıklamamasıdır. *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'ye bakılırsa bu, daha Şeyh Safi tarafından yapılmış uygulamanın aynısıdır:

Şerefli ömrünün sonunda [Şeyh Safiyeddin] Kâbe-i Muazzama'yı tavaf etmek istedi. 727 yılının mübarek Ramazan ayı (21.07-19.08.1327) tarihinde bütün emlakini zikri geçen dört oğluna (Şeyh Sadreddin, Şeyh Ebû Said, Şeyh Alâeddin ve Şeyh Şerefeddin) vakfederek dönemin kadılarının yazısıyla bir vesika kaleme aldırdı. Ayrıca bir diğer vesika daha kaleme aldırdı. Söz konusu vesikaya göre o, oğlu Hz. Şeyh Sadreddin'i kendi makamına halife ve naip olarak atıyor, emtia, emlak vs. gibi birikmiş olan her türlü nezirlerin şeri tevliyetini ona havale ediyor ve Allah kapısının muhtaçlarına sofrayı kurup onlara hizmet etmek yolunda imkânı yettiği kadarıyla çaba sarf etmesini buyuruyordu. Beytullahü'l-Haram'ın sevinçli seferinden döndükten

sonra 12 gün boyunca yatağa düştü (hasta olarak yattı) ve 735 yılının Muharremü'l-haram ayının 12'si (12.09.1334) Pazartesi gününün öğle vaktinde Hakk'ın rahmetine kavuştu. Şeyh'in vefatından iki yıllık bir müddet geçtikten sonra 737 yılının Zilhicce ayının son gününde (29.07.1337) Hz. Şeyh'in oğulları evlat olarak kendilerine verilmiş olan vakıf emlakini kendi aralarında paylaştılar ve bu konuda muteber bir vesika kaleme alarak kendi mübarek yazılarıyla onu onaylayıp süslediler. Kısa bir süre sonra [Şeyh Sadreddin'in] üç kardeşi de dünyadan göç etti ve onların hiçbir evladı kalmadı. Böylece [Şeyh Safiyeddin'in] bütün vakıfları ve kendisinin elde etmiş olduğu emlakın tamamı Hz. Şeyh Sadreddin'e – Allah onun sırrını kutsasın – intikal etti ve o, kendi muhterem babasının zâhirî ve bâtinî mirasçısı oldu (Zâhidî, nr. F-1202, s. 86-88; Zâhidî, nr. Xan-92, s. 45-46).

Yukarıdaki pasajdan anlaşılacağı üzere Şeyh Safi de vefatından önce iki vesika tertip ettirmişti. Bunların birine göre vakıf emlakinin sorumluluğunu dört oğluna bırakmış, diğerine göre ise kendinden sonra oğlu Şeyh Sadreddin'in tekkenin başına geçmesini sağlamıştı. Şeyh Safi'nin vefatının ardından düzenlenen üçüncü bir belgeye göre oğulları vakıf olarak topluca kendilerine intikal eden emlaki aralarında paylaşmışlardı. Şeyh İbrahim'in de vefatı arifesinde aynı yöntemden yararlandığı görülmektedir. Fakat büyük dedesinden farklı olarak o, emlakini vakıf hukukuyla değil, mülk statüsüyle evlatlarına devretmiştir.

Belgenin sonlarına doğru yer alan "Muhammed'e ve onun soyuna Allah'ın selamı olsun!" şeklindeki cümle, tarikatın Şii bir eğilim göstermesiyle bağlantılı değildir. Zira dönemin Hanefi mezhepli Sünnî Türk muhitinde tertip edilmiş olan resmî belgelerde de aynı içerikli cümlelere rastlamaktayız (bk. Yakupoğlu ve Musalı, 2018, s. 120-127).

Şeyh Hüseyin Zâhidî, belgeyi düzenleyen ve onaylayan kişilerden sadece ikisinin ismini aktarmaktadır. Bunlardan biri, Şeyh İbrahim'in ağabeyi olan Şeyh Cafer b. Sultan Hoca Ali'dir. Ebülfeth Hüseyinî, Hoca Ali'nin üç oğlu ve bir kızı olduğunu belirtir ve oğullarının isimlerini Şeyh İbrahim, Seyyid Cafer ve Seyyid Abdurrahman diye sıralar (Erdebîlî, 1373, s. 1239). Şeyh Hüseyin Zâhidî ise Hoca Ali'nin sadece üç oğlu olduğundan söz eder, büyük oğlunu Şeyh Cafer, ortanca oğlunu Şeyh Abdurrahman ve küçük oğlunu da Şeyh İbrahim diye anar (Zâhidî, 1343, s. 49-50). Fakat Hayati Tebrîzî, Hoca Ali'nin oğullarının daha kapsamlı bir listesini sunar: Şeyh Nâsıreddin Abdurrahman, Şeyh Ferideddin Cafer, Şeyhşah İbrahim, Şeyh Nâsıreddin Fethullah, Şeyh Refieddin Ali ve Şeyh Şerefeddin Ali. Adı geçen tarihçiye göre Hoca

Ali'nin bu altı oğlunun yanı sıra dört kızı da vardı (Tebrîzî, nr. 15776, vr. 71b). Her hâlükârda gerek Hayati Tebrîzî'nin ve gerekse de Şeyh Hüseyin Zâhidî'nin anlatımına binaen Şeyh Cafer, yaş itibarıyla Şeyh İbrahim'den daha büyüktü ve onun ağabeyiydi. *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'de Şeyh Cafer'den övgüyle söz edilmektedir:

O (Şeyh Cafer), zâhirî ilimlerde kemal derecesine ulaşmıştı ve Safeviyye silsilesi şeyhlerinin hiçbirisi onun kadar fazilet ve bilgiye sahip değildi. Merhamet ve seyyidliğin sığınağı olan Hacı Kelb Han, Kasım Han, Bâkır Han, İbrahim Han, Süleyman Han, Murad Han ve Bayram Han onun evlatlarıdır ve onlara Şeyh-Caferî derler (Zâhidî, 1343, s. 50).

Şeyh Cafer, Erdebil Tekkesi adına diğer resmî vesikaların tertip edilmesinde de yer almıştır. Örnek olarak kendisinin, Zâhidîler ailesinin şeceresine ilişkin hazırladığı vesikayı gösterebiliriz (Zâhidî, 1343, s. 95-96). Yeğeni Şeyh Cüneyd'in Cihanşah tarafından Erdebil'den kovulmasının ardından, 1449 ve 1470 yılları arasında Şeyh Cafer'in Erdebil Tekkesi'nin başında bulunduğu bilinmektedir (Efendiyev, 2018, s. 69). Oğlu Kasım'ı Karakoyunlu Cihanşah'ın kızlarından biriyle evlendiren Şeyh Cafer, 1460'lı yıllarda Karakoyunlu – Akkoyunlu – Timurlu – Şirvanşahlar ekseninde gelişen siyasi olaylarda da aktif bir biçimde yer almıştır. Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar ile aralarındaki anlaşmazlık ve gerilimden dolayı bazı Safevî kaynaklarında eleştirilen Şeyh Cafer'in uzun bir ömür sürdüğü ve 1480'lerin ortalarında vefat ettiği bilinmektedir (Rumlu, 1389, s. 601, 603, 694, 699, 734, 859; Rahmetî, 1395, s. 406).

Muhammed Eşref Evhadî'ye gelince, kendi döneminin üst düzey din adamlarından ve kadılarında olduğu anlaşılmaktadır. Kanaatimizce, 1537-1544 yılları arasında Şeyh Safi Türbesi vakıflarının mütevellisi görevinde bulunmuş olan Muineddin Emîr Eşref Şerîfi Evhadî (Şeyhülhükemâi, 1387, s. 75-76, nr. 313,314,315; Ghereghlou, 2017, s. 814), Muhammed Eşref Evhadî'nin soyundan gelmektedir.

3. BELGENİN KAPSADIĞI TARİHİ COĞRAFYANIN BELİRLENMESİ

Vesikada yer alan coğrafi adlar, bölgenin tarihî coğrafyası bağlamında dikkat çekmektedir. Araştırmalar sonucunda bu mevkilerin büyük çoğunluğunun konumunu ve ayrıca bu köylerin bazılarının Safevîlerin mülkiyetine hangi zamanlarda geçtiğini belirlemek mümkün olmuştur. Bu amaçla Safevî müritlerinden İbn Bezzâz Erdebilî tarafından Şeyh Safi'nin biyografisi üzerine kaleme alınmış olan *Safvetü's-Safâ*'ya (1358), Safevî devlet görevlisi ve şair Zeynelabidin Abdi Bey Nevîdî Şîrâzî tarafından Erdebil Türbesi'nde bulunan belgelere dayanılarak hazırlanmış olan *Sarihü'l-Mülk*'e (1567-1568), Osmanlı memurları tarafından düzenlenen *Erdebil*

Livasının Mufassal Defteri'ne (1728), Kaçarlar döneminde Erdebil müstevfisi olan ve Leşker-nüvis unvanını taşıyan Mirza Hasan Han Serrıştedâr'ın Şeyh Safi vakıflarını konu eden *Kitâbçe-i Sarhü'l-Mülk* isimli eserine (1890 civarı), İranlı bilim adamı İmadeddin Şeyhülhükemâi'nin yayınladığı Şeyh Safi Türbesi'ne dair arşiv belgeleri kataloğuna (2009), Azerbaycan'da ve İran'da neşredilmiş bulunan coğrafya lügatlerine bakılmıştır. Şeyh İbrahim'in miras listesinde yer alan coğrafi isimler, tarafımızca belgedeki sıraya riayet edilmek suretiyle incelenmiştir. Birtakım yerleşim yerlerinin isimlerinin okunuşu ve bazı köyler ile şehir merkezleri arasındaki mesafeler açısından Google Earth uygulaması farklı bilgiler vermişse de biz, İran Genelkurmay Başkanlığı tarafından neşredilmiş olan *İran'ın Coğrafi Lügati*'ndeki transkripsiyon şekillerini ve rakamları esas olarak aldık.

Miras listesinde ilk olarak ismi zikredilen Şemâsbî, Erdebil şehir merkezinin 7 km güneyinde (güneybatısında) bulunan bir köydür (Rezmârâ vd., 1330, s. 290). Kaynaklarda Şemâsfî ve Şemâsî olarak da anılan bu köyün daha 762 yılının Rebîülevvel ayından (09.01-07.02.1361) itibaren Şeyh Sadreddin'e mahsus olduğu anlaşılmaktadır (Şeyhülhükemâi, 1387, s. 148, nr. 597). Muhtemelen Şeyh Sadreddin'den oğlu Hoca Ali'ye intikal eden bu köy, Şeyh İbrahim'e babasından miras kalmıştır. Ele aldığımız belge, 1447 yılı itibarıyla etrafındaki mezralarla birlikte Şemâsbî'nin tamamının Şeyh İbrahim'e mahsus olduğunu göstermektedir. Şeyhin Şemâsbî'de bir bağ sahibi olduğunu da yine bahse konu miras listesinden öğreniyoruz. 1494 yılında bu köyün civarında Safevî tarihi açısından çok mühim bir hadise gerçekleşecek, Şeyh Haydar'ın oğlu Sultan Ali, Şemâsbî civarında Akkoyunlu ordusuna karşı giriştiği mücadelede öldürülecektir (Efendiye, 2018, s. 70-71).

Kürdedih, Erdebil şehrinin 24 km güneybatısında bulunan bir köydür (Rezmârâ vd., 1330, s. 414). Söz konusu köy, 734 yılının Receb ayında (08.03-06.04.1334) Şemseddin Muhammed Şîrzâd isimli şahsa mahsustu (Şeyhülhükemâi, 1387, s. 116, nr. 454). Çevirdiğimiz belgeden anlaşıldığı kadarıyla Şeyh İbrahim döneminin sonuna gelindiğinde burası artık tamamen Safevî şeyhinin mülkiyetindeydi.

Ninikerân köyü günümüzde Nenekerân diye bilinmekte ve Erdebil şehrinin 20 km kuzeydoğusunda yer almaktadır (Rezmârâ vd., 1330, s. 530). Ele aldığımız belgeye göre Ninikerân, etrafındaki mezralarla beraber bütünüyle Şeyh İbrahim'in mülküydü.

Şöhreverdi, Erdebil şehrinin 12 km kuzeyinde (kuzeybatısında) bulunmakta olup, günümüzde Şöhrever veya Şehriver diye bilinmektedir (Rezmârâ vd., 1330, s. 307). Miladi 730 yılında Arap komutan Cerrah b. Abdullah'ın Hazarlara karşı yenik

düşerek öldürüldüğü savaş Erdebil'in Şehreverân köyü civarında vuku bulmuştur (Khleifat, 1973, s. 270). Belli ki İslâmiyet'in erken döneminde Arap kaynaklarında anılan Şehreverân köyünün ismi zamanla Şehrever/ Şöhrever/ Şöhreveri/ Şöhreverdi şeklini almıştır. Böylece adı geçen köy, Erdebil'in çok eski köylerinden biridir. *Safvetü's-Safâ*'da söz konusu köyün ismi Şehrâveri diye anılmakta ve İlhanlı devlet adamlarından Ahtacı Turgay'ın torunu Mirek'in bu köye gömüldüğü bilgisi aktarılmaktadır (Erdebili, 1373, s. 398). XIV. yüzyılda Erdebil'in kuzey ve kuzeybatısında bulunan yöre, Şöhrever köyünün ismiyle Han-Şehrâveri veya Han-Şehrâvî diye isimlendirilmekteydi (Şeyhülhükemâi, 1387, s. 26, 65-66, 146, nr. 108, 271, 589). Bu durum, Şöhrever köyünün mühim ve meşhur bir yerleşim yeri olduğunu göstermektedir. 1447 tarihli vesikaya göre burasının tamamen Şeyh İbrahim'e mahsus olduğu görülmektedir. Bahse konu köyün daha sonraları, muhtemelen Safevî saltanatı döneminde Şeyh Safi Türbesi vakıfları listesine girdiğine tanık oluyoruz. Şöyle ki 1146/1733-1734 tarihine ait bir icarenamede Şeyh Safi Türbesi vakıflarına ait olan Şöhreveri köyünün yıllık olarak 37 harvâr tahıl karşılığında Abdülvehhab Safevî isimli bir şahsa kiraya verildiği anlatılmaktadır (Şeyhülhükemâi, 1387, s. 103, nr. 415/11).

Verâzcird köyü günümüzde mevcut değilse de Celayirli dönemine ait belgelerde Verâcird veya Verârcird diye anılmaktadır. 17 Zilkade 761 (29 Eylül 1360) tarihine ve 766 yılının Cemâziyelevvel ayına (24.01-22.02.1365) ait fermanlar bu köyün Celayirli hanedanı tarafından Şeyh Sadreddin'e vakfedildiğini göstermektedir (Şayh al-Hukamâi – Watabe – Matsui, 2017, s. 75-76; Şîrâzî, 1390, s. 212). Özellikle de Celayirli şehzadesi Şeyh Ali'nin 766/1365 tarihli fermanında Verâcird köyünün isminin Erdebil'e bağlı Bârûk ve Dârâbâd köyleri ile birlikte zikredilmesi dikkate şâyândır (Şeyhülhükemâi, 1387, s. 121, nr. 482). Bilindiği üzere Bârûk ve Dârâbâd köyleri Erdebil şehrinin batısında bulunan yerleşim yerleridir. Erdebil şehir merkezi ile Bârûk arasındaki mesafe 10 km iken şehir merkezinden Dârâbâd'a kadar 18 km mesafe bulunmaktadır (Rezmârâ vd., 1330, s. 73, 210). Verâcird'in isminin bu iki köy ile birlikte anılması, onun da Erdebil'den batıda bulunduğu ihtimalini gündeme getirmektedir. *Erdebil Livasının Mufassal Defteri*'ne göre XVIII. yüzyılın birinci yarısında Erdebil nahiyesinde Verekkzgerd adlı köyün var olduğu bilinmekteydi (Arıklı, 2004, s. 124, 207). Verekkzgerd adının Verâzcird'den bozma olduğuna şüphe yoktur. Belli ki Celayirli tarafından Şeyh Sadreddin'e vakfedilmiş olan Verâzcird daha sonraları Şeyh Safi Türbesi vakıfları listesine alınmamış, sırasıyla Hoca Ali'nin ve Şeyh İbrahim'in özel mülkiyetine geçmiştir. Ele aldığımız belge, 1447 yılında Verâzcird'in tamamıyla Şeyh İbrahim'e mahsus olduğunu ortaya koymaktadır.

İsfenc köyüne gelince, *Safvetü's-Safâ*'ya baktığımızda bu köyün Tebriz'den Erdebil'e giden yol üzerinde bulunduğunu görmekteyiz. Adı geçen kaynakta İsfenc köyünün isminin yer aldığı hikâye şu şekildedir:

Şeyh [Safi] – Allah onun sırrını kutsasın – Tebriz'de Reşidiyye Hangâhı'na indi. Geri dönüş vakti geldiğinde Vezir Gıyaseddin Muhammed Reşîdî, şeyh ve ashabına hediye edilmek üzere 70 adet hilat ayırdı. Bu durum şeyhe – Allah onun sırrını kutsasın – belli olduğunda, aniden yerinden kalktı ve dışarı çıktı. Hiçbir kimsenin herhangi bir söz söylemeye kudreti yetmedi. İsfenc köyüne ulaştıklarında, cemaat kendisini vezirin davet ettiğini ve hilat vermek istediğini söyledi. Şeyh ise; Benim himmetim böyle şeylere iltifat göstermez ve ben, halktan tamahımı kestiğim için halkın nezdinde aziz olarak görülmekteyim, dedi (Erdebîlî, 1373, s. 941).

Bu pasajdan anlaşılacağı üzere Şeyh Safî, ömrünün sonlarında, Reşideddin Fazlullah Hemedânî'nin oğlu Gıyaseddin Muhammed'in İlhanlı veziri olduğu dönemde, 1327-1334 yılları arasında Erdebil'e dönmek üzere Tebriz'i terk ettiğinde İsfenc köyüne ulaşmıştı. Yine aynı hikâyeye bakılırsa Erdebil'e giden yol üzerinde bulunan İsfenc köyünün Tebriz'in yakın civarında yer alması gerekmektedir. *Safvetü's-Safâ*'yı yayına hazırlamış olan Gulâm Rıza Tabâtabâi Mecd, bu esere yazdığı açıklamalarda İsfenc köyünün şimdiki Basmenc (Basmınc) kasabası olabileceğini kuvvetle muhtemel bulmaktadır (Erdebîlî, 1373, s. 1288). Bu kasaba, Tebriz şehir merkezinin 3 fersah güneydoğusunda, Erdebil'e giden yolun üzerinde yer almaktadır (Saferî, 1370-1371, c. III, s. 109). Ancak kaynaklar Tebriz civarındaki İsfenc köyü dışında Germrûd vilayetinde de İsfenc adlı bir mezranın var olduğunu göstermektedirler. 787 yılı Ramazan ayında (06.10-04.11.1385) kaleme alınmış olan bir mübâyaanameye göre Şeyh Sadreddin, Germrûd (Miyane) vilayetindeki İsfenc mezrasını ve Savmia köyünün yarısını iki bin kepekî dinar karşılığında Emîr İskender b. Emîr Şeyh Câgîr b. Emîr Gazan b. Emîr Zülkarneyn'den satın almıştı. Yine aynı kaynağa göre İsfenc mezrası, Bervânân nahiyesinde, Savmia köyü civarında yer almaktaydı (Şîrâzî, 1390, s. 271). Günümüzde Miyane şehristanının Türkmençay ilçesinin Bervânân kırsal kesiminde, Türkmençay kasabasının 12 km doğusunda Savmia köyü bulunmaktadır (Rezmârâ vd., 1330, s. 319). Safevî şeyhlerinin mülkiyetinde olan İsfenc mezrasının de bu yörede bulunduğu kanaatindeyiz.

Serâcerân köyünün izlerini ise İran'ın Doğu Azerbaycan eyaletinin Keleyber yöresinde aramak gerektiğine inanıyoruz. Zira tarihî Karadağ vilayetinin önemli yerleşim yerlerinden olan Keleyber şehrinin 37,5 km kuzeydoğusunda Serâcer, yine

aynı şehrin 28,5 km güneybatısında Serâcerlü isimli köyler bulunmaktadır (Rezmârâ vd., 1330, s. 264). 1447 yılı itibarıyla Serâcerân'ın üçte bir kısmı Şeyh İbrahim'e mahsustu.

Severak, İran'ın Doğu Azerbaycan eyaletinin Kâğızkonan ilçesinde, bu ilçenin idari merkezi olan Akkent'in 27,5 km kuzeyinde bulunan bir köydür (Rezmârâ vd., 1330, s. 280). *Safvetü's-Safâ*'ya göre XIV. yüzyılın birinci yarısında Germrûd vilayetine bağlı bulunan bu köy, Sultaniyye'den Erdebil'e gelen güzergâhta, Kızılözen (Sefidrûd) ırmağı üzerindeki ünlü Perdeliz Köprüsü civarında yer almakta olup, mühim stratejik konuma sahipti. Şeyh Safi'nin de bazen ziyaret ettiği bu köyde kendisinin Pire Mahmud b. Sultanşah Severakî, Hûreşîr, Ahi Ebû Bekr Severakî ve onun oğlu Necib gibi müritleri yaşamaktaydı. Irmak kenarında bulunduğu için Severak'ta balıkçılık da gelişmişti (Erdebilî, 1373, s. 351, 823, 902). Şeyh Safi vakıflarına ilişkin XIV. yüzyıl belgelerinde anılmayan bu köyün yarısı 1447 yılı itibarıyla Şeyh İbrahim'in mülkiyetindeydi.

Herevenâbâd, muhtemelen günümüzdeki Herevân köyü olup, Serâb şehrinin 8 km güneyinde (güneydoğusunda) bulunmaktadır (Rezmârâ vd., 1330, s. 547). Çevirdiğimiz vesikaya göre bu köyün yarısı Şeyh İbrahim'e mahsustu.

Hayrâbâd, günümüzde Kâğızkonân ilçesine bağlı bulunan, Akkent'in 8 km güneyinde yer alan bir köydür (Rezmârâ vd., 1330, s. 203). Öte yandan 1728 tarihli *Erdebil Livası Mufassal Defteri*'ne göre o yıllarda Erdebil nahiyesinde de bir Hayrâbâd köyü mevcut idi ve söz konusu köy aynı zamanda Hayrâl diye meşhurdu (Arıklı, 2004, s. 124,200). Günümüzde Hayrâl, Erdebil şehrinin mahallelerinden biridir. Belli ki Erdebil civarında bulunan tarihî Hayrâbâd/Hayrâl köyü, şehrin büyümesi sonucunda zamanla onun sınırları içinde kalmış ve mahalleye dönüşmüştür. Daha XX. yüzyıl başlarında Erdebil şehrinde Hayrâbâd mahallesi vardı (Saferî, 1370-1371, c. II, s. 365). Monika Gronke'nin araştırmalarına binaen Hayrâbâd, Erdebil'in kuzeyinde, Bînân ve Kelhûrân köyleri ile şehir arasında bulunmaktaydı (Gronke, 1993, s. 192-194). Hayrâbâd'daki bazı arazileri daha 1366, 1367 ve 1381 tarihlerinde Şeyh Sadreddin satın almıştır (Şîrâzî, 1390, s. 192-193). 1447 yılında bu köy artık tamamen Şeyh İbrahim'in mülkiyetindeydi. Şeyh Hüseyin Zâhidî'nin verdiği bilgiye göre Hayrâbâd, Safevî saltanatı döneminde Şeyh İbrahim'in soyundan gelen Mirzahan Bey b. Han Cemal Mirza b. Hoca Hasan Bey b. Hocacan Mirza b. Şeyh İbrahim'in Mirzade Hanım ve Ruhperver Hanım isminde iki kızına mahsustu. Onlardan biri Muhammed Ali Bey Safevî'nin, diğeri de Şeyhülislam Kadı Zeynelabidin'in eşiydi (Zâhidî, 1343, s. 66). Daha sonraları Hayrâbâd'ın bir kısmı

Karamanlı bir bey ailesinin mülkiyetine geçmişse de sonunda Erdebil Türbesi'nin vakıf emlakine dönüşmüştü. Bu süreci izlememize yardımcı olacak bazı belgeler günümüze ulaşmışlardır. Örneğin 1039 yılının Muharrem ayında (21.08-19.09.1629) Şeyh Safi Türbesi vakıflarının mütevellisi Şeyh Şerif Zâhidî, bu köyün bir kısmını Halil Bey Karamanlı'nın oğlu İrec Han'dan satın almıştı (Şeyhülhükemâi, 1387, s. 84, 157-158, nr. 351, 635). 1032 yılının Safer/1622 yılının Aralık ayına ait bir kabâle ise Hayrâbâd'ın altıda bir kısmının, yine aynı köydeki bir bağın ve bir evin merhum Çelebi Bey'in oğlu Hasan Han tarafından müteveli Şeyh Şerife satıldığını göstermektedir (Leşker-nüvis, nr. 17228/208393, s. 33).

Rüyindizak köyü, Erdebil şehir merkezinin 10 km kuzeybatısında bulunmaktadır (Rezmârâ vd., 1330, s. 241). Bu köyünün ismine daha 576/1180 ve 599/1203 tarihli teyitnamelerde rastlamakta ve Şerefşah b. Zafer b. Mesud'un bu köyde bazı arazilere sahip olduğunu görmekteyiz. 700/1300-1301 yılında ise bahse konu emlak, Celaledin Abdülkerim b. Şerefeddin Mahmud Şehâbî tarafından Erdebil Ulu Cami ile Rüyindizak Köyü Camii'ne vakfedilmiştir (Şeyhülhükemâi, 1387, s. 3-4, nr. 4). 722 yılının Receb ayında (16.07-14.08.1322) Rüyindizak köyü, Bedreddin Bedel b. Hoca b. Küçük tarafından Kutlug Kaya b. Pire İsa'dan satın alınmıştır (Şeyhülhükemâi, 1387, s. 20, nr. 79). 756 yılının Şevval ayında (09.10-06.11.1355) ise Rüyindizak köyündeki bazı araziler adı geçen Bedreddin Bedel'in torunu olan Hoca Celaledin Şah b. Hoca Gıyaseddin b. Bedel Bârûkî tarafından Mir Ivaz b. Muhammed b. Yusuf Belbânî'ye satılmıştır (Şeyhülhükemâi, 1387, s. 146, nr. 589). Yine aynı tarihlerde, 756 yılının Şevval ayının 21'inde (29.10.1355) Şeyh Safi'nin oğlu Alâeddin Mansur, Rüyindizak'ın yarısından fazlasını Bedreddin Bedel'in adı geçen torunundan 1300 dinar karşılığında satın almıştır (Şirâzî, 1390, s. 182). 1447 tarihine gelindiğinde, Rüyindizak'ın Şeyh İbrahim'e ait olduğunu tespit ediyoruz. Söz konusu köyün sonraki durumunu incelediğimizde, *Sarîhü'l-Mülk*'ün tertip edildiği 975/1567-1568 yıllarında köyün büyük çoğunluğunun Şeyh Safi Türbesi'nin vakfı olduğunu görüyoruz. Bunun yanı sıra Rüyindizak'taki bir su barajının Erdebil Ulu Cami'ye, köyün 1 tasûcunun (1/24 kısmının) Rüyindizak Camii'ne vakfedilmiş olduğunu, bunların yanı sıra bir su barajının daha vakıf emlak dışında kaldığını görmekteyiz (Şirâzî, 1390, s. 182). Böylece XVI. yüzyılda söz konusu köyün büyük bir bölümü Şeyh Safi Türbesi'ne mahsus olsa da burada XIV. yüzyılın başlarından itibaren Erdebil Ulu Cami ile Rüyindizak Köyü Camii'ne bağışlanmış olan vakıf emlakın kendi statüsünü sürdürdüğüne tanık oluyoruz. 1447 tarihli vesikada açıklanmamışsa da buradan yola çıkmak suretiyle Şeyh İbrahim'in bu

köyün tamamına değil de büyük çoğunluğuna sahip bulunduğunu ve yine aynı tarihlerde köyde zikri geçen iki camiye ait vakıfların da var olduğunu düşünebiliriz.

Tavah, günümüzde Tavak diye bilinmekte olup, Miyane şehrinin 32 km güneybatısında yer alan bir köydür (Rezmârâ vd., 1330, s. 324). Araştırdığımız vesikaya göre bu köyün yarısı Şeyh İbrahim'e mahsustu.

İbrahimâbâd, eskiden Erdebil'in güneyinde bulunan bir köy iken şimdi şehrin bir mahallesine dönüşmüştür (Saferî, 1370-1371, c. I, s. 258, 261, 283, 491). *Sarihü'l-Mülk*'e göre bu köy, 794/1391-1392 tarihinde Şeyh Sadreddin'in oğlu Şeyh Şehabeddin tarafından Erdebil Tekkesi'ne vakfedilmiştir (Şirâzî, 1390, s. 164; Leşker-nüvis, nr. 17228/208393, s. 53). 1447 tarihli vesikadan anlaşıldığı kadarıyla İbrahimâbâd köyünün daha sonra vakıf statüsünü kaybederek tamamen Şeyh İbrahim'in özel mülkiyeti haline geldiği ihtimali ortaya çıkmaktadır. Fakat *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*'de Şeyh Safi Türbesi vakıflarının XVII. yüzyılın başlarındaki durumundan söz edilirken Eski İbrahimâbâd (İbrahimâbâd-ı kadim) diye isimlendirilen bu köyün yanı sıra bir de Alaruk'un İbrahimâbâd mezrasından söz edilmektedir (Zâhidî, 1343, s. 113). Günümüzde Alaruk isimli bir köy mevcut değilse de Ortaçağ'da Alaruk köyü, Erdebil etrafındaki en meşhur yerleşim yerlerinden biri olup, şehrin güneydoğusunda yer almaktaydı (Gronke, 1993, s. 320). *Safvetü's-Safâ*'ya bakılırsa Alaruk, Kergân köyü civarında bulunmaktaydı (Erdebilî, 1373, s. 392). Günümüzde Erdebil'in güneydoğusunda, Kergân'ın yaklaşık 6 km kuzeybatısında Arallu köyü vardır. İsim benzerliğinden yola çıkılarak Arallu'nun tarihî Alaruk köyü olduğu tahmin edilebilir. Böylece şehrin güneyinde ve güneydoğusunda İbrahimâbâd adlı iki mevkiin var olduğunu görüyoruz. Bu durumda Şeyh Şehabeddin'in vakfettiği İbrahimâbâd ile Şeyh İbrahim'e mahsus olan İbrahimâbâd'ın farklı yerler olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. XVII. yüzyılın başlarında her iki İbrahimâbâd, Şeyh Safi Türbesi'nin vakıflarındandı. Alaruk'un İbrahimâbâd mezrası harap halde iken mütevellî Şeyh Abdal Bey Zâhidî orayı eskisi gibi mamur kılmış ve aynı yıl oranın hâsılatından gelir olarak 100 çâreke miktarında tahıl elde edilmişti. Yine aynı dönemde Eski İbrahimâbâd köyü su yetmezliğinden dolayı sıkıntı çekmekte iken adı geçen mütevellî söz konusu köyde yeraltı suları yüzeye çıkarmak için kanal (*kârîz/kehriz*) açtırarak suyun gelmesini sağlamış ve bu köy yeniden canlılık kazanmıştı (Zâhidî, 1343, s. 113).

İrdmisi, günümüzde İrdmüsi diye bilinmektedir ve Erdebil şehrinin 15 km batısında bulunan bir köydür (Rezmârâ vd., 1330, s. 64). Bu köyün ismi, *Safvetü's-Safâ*'da İrdimisîn diye geçmektedir. Bedreddin İrdmisîni'den aktarılan bir rivayete göre bir keresinde Erdebil'in Enderâb köyünün halkı İrdmisîn köyüyle aralarında yaşanan arazi tartışmasının çözülmesi için Şeyh Safi'ye başvurmuş, meseleyi inceleyen şeyh, Enderâblıları haklı çıkararak İrdmisîn ahalisine nasihatlerde bulunmuştu. Fakat İrdmisîn köyünün ileri gelenlerinden olan Reis Sahi adlı birisi şeyhe itiraz etmiş, ancak şeyhin bedduası üzerine bir süre sonra cüzam hastalığına yakalanarak ölmüştü (Erdebîli, 1373, s. 376-377). Yine aynı eserden anlaşıldığı kadarıyla İrdmisîn, Erdebil'den Serâb'a giden yol üzerinde bulunmaktaydı. Şöyle ki bir kış vakti Şeyh Safi'yi ziyarete gelmiş bulunan Zeyneddin ve Şerefeddin isimli Serâblı seyyidler kendi memleketlerine dönerken şiddetli kar yağması yüzünden dört gün boyunca İrdmisîn köyünde beklemek zorunda kalmışlardı (Erdebîli, 1373, s. 750). İncelediğimiz vesikaya göre 1447 yılında İrdmisi köyünün tamamı Şeyh İbrahim'in mülküydü.

Dârâbâd köyü günümüzde Derâbâd veya Dorâbâd diye bilinmekte olup, Erdebil'in 18 km batısında bulunmaktadır (Rezmârâ vd., 1330, s. 210). Celayirli Şeyh Üveys'in ve onun oğlu Şeyh Ali'nin 761/1360 ve 766/1365 tarihli fermanlarına binaen söz konusu köy Şeyh Sadreddin'e vakfedilmişti (Şeyhülhükemâi, 1387, s. 120-121, nr. 478, 482; Şîrâzî, 1390, s. 181). Sonraları Şeyh Sadreddin'den oğlu Hoca Ali'ye geçen Dârâbâd, ondan da miras olarak oğlu Şeyh İbrahim'e intikal etmiş ve bu vesile ile söz konusu köyün ismi 1447 tarihli miras listesinde yer almıştır. Şeyh İbrahim de babası ve dedesi gibi köyün tamamına sahipti. XVII. yüzyılda, Şeyh Şerif Bey Zâhidî'nin mütevellî olduğu dönemde Dârâbâd'ın tamamına yakını Şeyh Safi Türbesi vakıflarına katılmıştı. 1024 yılının Zilkade ayında (22.11-21.12.1615) merhum Üstad İbrahim Erdebîli'nin oğlu Hacı Mikail, 1035 yılının Rebülâhir/1626 yılının Ocak ayında merhum Şahverdi Ağa'nın oğlu Hasan Bey Attâr ve yine 1035 yılının Ramazan ayında (27.05-25.06.1626) Timur Han Safevî'nin oğlu Halife Hasan Han, Savalan Dağı eteklerinde bulunan Dârâbâd köyündeki hisselerini Şeyh Safi Türbesi'ne satmışlardı (Leşker-nüvis, nr. 17228/208393, s. 33-34).

Derekere köyünün konumu tam olarak belli değildir. Fakat günümüzde Erdebil'in kuzeyinde, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Lenkeran-Astara İktisadi Bölgesi'nde, Yardımlı ilçe merkezi civarında, Peşteser sıradağlarının eteğinde Derkevar (Derigevar) adlı bir mevki bulunmaktadır. XIX. yüzyıl kaynaklarında Deriki olarak rastlanan bu köyün ismi, yerel halk tarafından Dereyevo diye telaffuz

edilmekte olup, resmî kayıtlara Deryavar şeklinde geçirilmiştir (Mirzəyev, 1993, s. 57; Əliyeva vd., 2007, c. I, s. 161). 1447 tarihli vesikaya göre köyün tamamı Şeyh İbrahim'in mülkiyetindeydi.

Rüdekerân diye geçen yerin, Meşkin tümenine bağlı Rükerân köyü olduğu kanaatindeyiz. Rükerân'ın ismi XIV. yüzyıl belgelerinde karşımıza çıkmaktadır. 713 yılının Cemâziyelâhir ayında (23.09-21.10.1313) düzenlenmiş olan bir belge, adı geçen köydeki Gâvküşân bağının Mesud b. Hüseyin Leşkerî tarafından Emîr Bedreddin Ahmed Mevdûd'a satıldığını göstermektedir (Şeyhülhükemâi, 1387, s. 17, nr. 66). 734 yılının Muharrem ayında (12.09-11.10.1333) Rükerân köyündeki bir bağın mülkiyeti üzerine yaşanan tartışma konusunda verilmiş olan bir kadı hükmü ise ilgili emlakın İlyas b. Bayram'dan alınarak Emîr Ali Mehâvetî'ye verilmesini emretmektedir (Şeyhülhükemâi, 1387, s. 25, nr. 100). 770 yılının Zilkade ayına (07.06-06.07.1369) ait bir ferman, Rükerân köyünün Emineddin Mercan'a mahsus olduğunu gösterirken, 778 yılının Cemâziyelâhir ayına (16.10-13.11.1376) ait bir ikrarnamede köyün artık Şeyh Sadreddin'in mülkü olduğu anlatılmaktadır (Şeyhülhükemâi, 1387, s. 122, 149, nr. 484, 603; Şîrâzî, 1390, s. 233). 1447 tarihli vesikaya göre Rüdekerân'ın üçte biri Şeyh İbrahim'e mahsustu. Böylece bahse konu mevkideki bu araziler, bir mülk olarak Şeyh Sadreddin'den Hoca Ali'ye ve ondan da Şeyh İbrahim'e intikal etmiştir. 1074 yılının Zilkade ayına (26.05-24.06.1664) ait bir belgeye bakılırsa Safevî döneminde Rükerân köyünün Şeyh Safi vakıfları listesinde olduğu anlaşılmaktadır (Şeyhülhükemâi, 1387, s. 108, nr. 418/3). Günümüzde Meşkin şehristanına bağlı Rükerân, Rüdekerân veya benzeri bir isimle anılan herhangi bir köye rastlayamıyoruz. Belli ki adı geçen köy zamanla yok olmuştur.

Dereser köyünün yerini belirlememiz maalesef mümkün olmadı. 1447 tarihli vesika bu köyün tamamının Şeyh İbrahim'e ait olduğuna işaret etmektedir.

Esfâmerzî-i Dilmerak; Dilmerak'ın Esfâmerzî köyü, Dilmerak'a bağlı Esfâmerzî köyü veya Dilmerak yöresindeki Esfâmerzî köyü anlamına gelmektedir. Burada anılan Esfâmerzî'nin, Erdebil'in 27 km batısında bulunan Esbmerz köyü olması ihtimali yüksektir (Rezmârâ vd., 1330, s. 18). 618 yılının Zilkade ayına (17.12.1221-15.01.1222) ait bir musâlahanamede ismi geçen Erdebil'in Esfâmûzî köyü, Esfâmerzî adının eski şekli olabilir (Şeyhülhükemâi, 1387, s. 88, nr. 376). 1728 tarihli *Erdebil Livası Mufassal Defteri*'nde ise bu köyün ismi Esbmerze diye geçer (Arıklı, 2004, s. 207). Muhtemelen Esfâmerzî köyünün bulunduğu yöre XV. yüzyılda Dilmerak diye isimlendirilmekteydi. Çevirdiğimiz vesikada Şeyh İbrahim'in Esfâmerzî'ye sahip olma

oranı belirtilmediğine göre şeyhin bu köyün tamamına sahip olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Kergânerûd, muhtemelen Erdebil şehir merkezinin 18 km güneydoğusunda bulunan Kergen/Kergân köyüdür (Rezmârâ vd., 1330, s. 415). *Safvetü's-Safâ*'da görüldüğü üzere Şeyh Safi zamanında Erdebil'in güneydoğusunda bulunan Kergân ve Alaruk köyleri arasında kan davası varmış. Alaruklular bu davaya son vermek için şeyhin arabulucu olmasını istemişlerdir. Şeyh Safi, Kergân'ın köy reisi olan Mahmud'a uyarıda bulunmuşsa da faydası olmamış, bu yüzden şeyh, adı geçen köy reisini beddua etmiş ve rivayete göre bir yıl tamam olmadan Reis Mahmud vefat etmişti (Erdebîlî, 1373, s. 392). Şeyh Sadreddin'in zamanında, 745/1344-1345 tarihinde Kergân köyü civarında Melik Eşref Çobani'nin emirlerinden olan Nevruz ile asi Ahi Şah Melik arasında savaş vuku bulmuş, yenilgiye uğrayan Ahi Şah Melik, Tül köyünün ağası Yakub'a sığınmıştı (Erdebîlî, 1373, s. 1000). 1494 yılında Erdebil'i terk etmek zorunda kalan ve Akkoyunluların takibinden kaçan müstakbel Safevî şahı İsmail, taraftarlarından 80 kişiyle beraber Kergân köyüne gelmiş ve üç gün boyunca Hatip Ferruhzâd Kergâni'nin evinde kaldıktan sonra Gilan'a doğru yola çıkmıştı (Rumlu, 1389, c. II, s. 905). Erdebil'in 9 km kuzeybatısında Kergân/Kercân isimli bir köy daha mevcut olsa da kaynaklarda Alaruk köyüne komşuluğuna ve Gilan yolu üzerinde bulunduğu işaret edilmesi, gerek *Safvetü's-Safâ*'da ve gerekse de Safevî dönemi kaynaklarında ismi geçen Kergân köyünün Erdebil'in güneydoğusunda yer alan Kergen/Kergân köyü olduğunu göstermektedir. 1447 yılına ait vesikaya göre bu köyün tamamı Şeyh İbrahim'in mülkiyetindeydi.

Eymenâbâd köyünün yerini net olarak belirleyemiyoruz. Ancak *Safvetü's-Safâ*'ya bakılırsa Eymenâbâd, Muğan'da bir köydü. Şöyle ki 736/1335-1336 tarihinde Pire Zekerriyya adlı bir haffâf (ayakkabı, terlik vs. gibi dericilik ürünleri yapıp satan zanaatkâr) Erdebil'den Mahmudâbâd'a dönerken Muğan'daki Eymenâbâd'a uğramıştı (Erdebîlî, 1373, s. 1015). Bilindiği üzere Mahmudâbâd, Mahmud Gazan Han (1295-1304) tarafından Güştasfi vilayetinde, Kura ırmağı deltasında inşa edilmiş olan tarihî bir şehirdi (Piriyev, 2003, s. 242). Kaynaklardan belli olduğu üzere XIII. yüzyılın sonlarında ve XIV. yüzyılın başlarında Mahmudâbâd'dan Erdebil'e giden yol, Muğan ovasındaki Bilesuvar yöresinden geçmekteydi (Erdebîlî, 1373, s. 243,1265; Zâhidî, 1343, s. 87). Bugün Eymenâbâd diye bir köy mevcut değilse de Azerbaycan'ın Bilesuvar ilçesinde, Muğan ovasında Amankend isimli köyün var olduğunu biliyoruz (Əliyeva vd., 2007, c. I, s. 39). Amankend, Bilesuvar ilçe merkezinin 11 km güneyinde bulunmaktadır. Tarihî Mahmudâbâd şehri ile Erdebil arasındaki güzergâhta yer

aldığına ve isim benzerliğine bakılırsa Eymenâbâd köyününün bugünkü Amankend olduğu düşünülebilir. Belki de Eymenâbâd ismi zaman içinde değişim geçirerek Amankend şekline dönüşmüştür. 1447 tarihli vesika Şeyh İbrahim'in Eymenâbâd'a tamamen sahip olduğunu göstermektedir.

Tük-dih-i Dûreser; Dûreser yöresindeki Tük-dih (Tük köyü) anlamını taşımaktadır. Dûreser'in neresi olduğu bilinmemektedir. Tük-dih'in konumunun belirlenmesi de kolay değildir. Eğer Tük-dih yazımının bir hata olduğunu ve aslında Türk-dih diye yazılması gerektiğini düşünürsek, bunun Germrûd'a (Miyane'ye) bağlı Türk-dih (Türk köyü) olabileceği ihtimali ortaya çıkar (Rezmârâ vd., 1330, s. 129). Şimdi kasabaya dönüşmüş olan Türk-dih'in ismi *Safvetü's-Safâ*'da da birkaç kez geçer (Erdebîlî, 1373, s. 699, 773, 854, 967). Öte yandan *Erdebil Livasının Mufassal Defteri*'ne göre 1728 yılında Serâb kasabası civarında Tücede-i Yol (?) isimli terk edilmiş bir köy bulunmaktaydı (Arıklı, 2004, s. 524). Erhan Arıklı'nın Tücede olarak okuduğu ismin aslında Tüc-dih olduğu şüphe götürmemektedir. Tük-dih kelimesini Tüg-dih olarak okursak, bununla Tüc-dih'in aynı yer adı olduğunu görürüz. Zira coğrafi isimlerin Arap alfabesiyle yazılışı sırasında "gef" harfi yerine bazen "cim" harfinin kullanılması yaygın bir gelenektir. Fakat günümüzde Erdebil'in kuzeyinde, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Lenkeran ilçesinde Tükevile ve Masallı ilçesinde Tükle adlı köyler bulunmaktadır. Tük, yerel Talışların dilinde piriñ tarlası anlamına gelmektedir. Böylece bahsi geçen coğrafi isimler, piriñ ekilen yer, piriñ tarlasının bulunduğu yer mânâsını ifade etmektedirler (Əliyeva, 2007, c. II, s. 250; Mirzəyev, 1993, s. 50). Tük/Tük kelimesinin Talışça anlamlandırılmasından ve Lenkeran, Masallı gibi ilçelerde hâlâ bu sözcükle ilgili yer adlarının var olduğundan yola çıkarak Tük-dih-i Dûreser'in de bu yörelerde bulunması gerektiği sonucuna ulaşıyoruz. Vesikaya binaen bu köyün tamamı Şeyh İbrahim'e mahsustu.

Hâvelüken, tarihî Elivân vilayeti topraklarında, günümüzde Erdebil eyaletinin Germî şehristanına bağlı olan, Tazekend-i Üngüt'ten 26 km batıda bulunan Habellü köyü olabilir (Rezmârâ vd., 1330, s. 172). Muhtemelen ilk başlarda Hâvelüken/Hâvellükent diye isimlendirilen köyün adı, zamanla değişime uğrayarak ve sonundaki kent kelimesi ortadan kaldırılarak Habellü şeklini almıştır. Vesikada bu köyün yarısının Şeyh İbrahim'e ait olduğu bilgisi verilmektedir.

Belgede ismi geçen ve tamamına Şeyh İbrahim'in sahip olduğu belirtilen Maâş köyünün yerini belirleyemedik.

Şebister veya Şebüster, *Gülşen-i Râz* müellifi Mahmud Şebüsterî (ö. 1320) ve *Enbiyaname* yazarı İbrahim Şebüsterî (ö. 1511) gibi önemli bilginleri yetiştirmiş olan, Tebriz şehir merkezinin 53 km kuzeybatısında bulunan meşhur bir kasabadır (Rezmârâ vd., 1330, s. 296). Vesikaya göre Şeyh İbrahim burada Çehârbağ adlı bir bahçeye sahipti. Çehârbağ, Farsçadan tercümede “dört bağ” anlamına gelse de biz bu durumda bağların sayısının değil, tek bir bağın isminin kastedildiğini düşünüyoruz.

Hoca Şerefeddin bağına gelince, Şeyh İbrahim bu bağın yarısına sahipti. Adı geçen Hoca Şerefeddin’in Erdebil’in ileri gelen ailelerinden biri olan Şeyhî ailesinin reisi Şemseddin Muhammed b. İvaz’ın oğlu Şerefeddin Abdurrahman olduğu kanaatindeyiz. Zira mezkûr Şerefeddin, 1333-1360 yılları arasında Erdebil’in kuzey kapısı olan Reis Sa’d Kapısı civarında bir hayli arazinin mülkiyet hakkını elde etmiştir. Fakat daha sonraları, 1360-1370’li yıllarda Şeyh Sadreddin buradaki toprakların bir kısmını Şeyhî ailesinden satın almıştır (Gronke, 1993, s. 192-194). Şerefeddin’in sahip olduğu bu topraklarda bir bağ yaptırdığı ve daha sonra bu bağın tamamen veya kısmen Şeyhî ailesinden Şeyh Sadreddin’e intikal eden emlak içinde yer aldığı muhtemeldir. Böylece Şeyh İbrahim söz konusu bağın yarısını dedesinden ve babasından miras şeklinde almış olmalıdır.

Bâyenzûk’tan söz edersek, incelediğimiz coğrafya lügatlerine göre günümüzde Azerbaycan ve İran sınırları içinde bu isimde bir köye rastlanmamaktadır. Fakat *Sarihü’l-Mülk*’e göre XIV. yüzyılda bu köy, Erdebil’in güneydoğusunda bulunan Alaruk köyüne komşuydu (Şirâzî, 1390, s. 145). 1970’lerin başlarında Baba Saferî, Erdebil’in güneydoğusunda bulunan köyleri sıralarken; Hir, Kergen, Bakarâbâd, Düvil, Kelhûrân, Bayındırak, Büyük ve Küçük Arallu, Raziâbâd, Halilâbâd, İvrik, Topraklu, Pirekum adlı köylerin ismini zikreder (Saferî, 1370-1371, c. III, s. 389-390). Bu köyler arasında Bayındırak’ın ismi Bâyezûk’u çağrıştırmaktadır. Belki de yazma nüshalarda istinsah sırasında hataya yol verilmiş, “dal” harfi yerine “zel”, “re” harfi yerine de “vav” yazılarak Bayındırak köyü yanlışlıkla Bâyezûk şeklinde yansıtılmıştır. Elbette ki köyün isminin zaman içinde farklılaşması ihtimalini de gözden kaçırmamalıyız. 1447 tarihli vesika bu köyün yarısının Şeyh İbrahim’e mahsus olduğunu belirtmektedir.

Kelhûrân adı ile Erdebil bölgesinde üç köy vardır. Bunlardan birisi daha çok Kelhûrân-1 Şeyh, Kelhûrân-1 Ulyâ veya Kelhûrân-1 Bâlâ adıyla meşhur olup, Şeyh Safi’nin doğduğu köydür. Şeyh Safi’nin babası Eminateddin Cebrail’in türbesinin de bulunduğu bu köy, Erdebil şehir merkezinin 4 km kadar kuzeyinde yer almakta iken

şimdilerde şehrin bir mahallesine dönüşmüştür. Aynı isimli bir diğer köy, Kelhûrân-ı Vînd (Viyend) diye anılmakta olup, Erdebil'in 18 km batısında yer almaktadır. Sadece Kelhûrân diye anılan üçüncü bir köy daha vardır ki Erdebil'in 21 km güneydoğusunda bulunmaktadır (Rezmârâ vd., 1330, s. 421). Safevîlerin ata yurdu olan Kelhûrân-ı Ulyâ köyü daha XIV. yüzyılın başlarında İlhanlı devlet makamları tarafından Şeyh Safi'ye vakfedilmişti (Erdebîlî, 1373, s. 659-660; Şîrâzî, 1390, s. 197-199). Şeyh İbrahim'in vesikasında anılan Kelhûrân köyünün Kelhûrân-ı Ulyâ olduğunu zannetmiyoruz. Zira Safevîlerin ata yurdu olan bu köy, yüz seneyi aşkın bir süre zarfında vakıf statüsüne sahip olmuştur. Bu sürecin ardından Şeyh İbrahim'in orayı özel mülkiyetine geçirmesi ve kızlarına miras olarak bırakması mümkün görünmemektedir. Kelhûrân-ı Ulyâ, Şeyh İbrahim'in özel mülkü olsaydı bile Safevî ailesi açısından önemini göz önünde bulundurarak, Safevîlerin bu köy üzerindeki hakkının kaybedilmemesi için orasını kızlarına değil, oğullarına miras bırakması gerekirdi. İkinci Kelhûrân köyüne gelince, burası kaynaklarda Kelhûrân-ı Vînd olarak anılmakta ve Kelhûrân-ı Ulyâ ile beraber Safevî döneminde Şeyh Safi vakıflarından olduğu ifade edilmektedir (Zâhidî, 1343, s. 113). Eğer Şeyh İbrahim'in vesikasında geçen köy ikinci Kelhûrân olsaydı, orasının belgede Kelhûrân-ı Vînd diye zikredilmesi gerekirdi. Böylece biz, ele aldığımız vesikada yer alan Kelhûrân köyünün Erdebil'in güneydoğusunda bulunan üçüncü Kelhûrân köyü olduğu kanaatindeyiz. Bu köyün yine aynı istikamette bulunan Bâyenzûk köyü ile beraber anılması, bu tahminimizi kuvvetlendirmektedir. Vesikaya göre Kelhûrân tamamen Şeyh İbrahim'in mülküydü.

Gûrânserâ, *Sarîhü'l-Mülk*'e göre Halhal'ın Han Endevil nahiyesine bağlı bir köydü (Şîrâzî, 1390, s. 158,250). Kanaatimizce Gûrânserâ köyü günümüzde Halhal şehristanına bağlı bulunan ve Halhal şehrinin 6 km batısında yer alan Gûrânserâb köyüdür (Rezmârâ vd., 1330, s. 464). 5 Şevval 733/19 Haziran 1333 tarihli bir vakfiyeye göre bu köyün yarısı Şeyh Safi tarafından Erdebil Tekkesi'ne vakfedilmiştir (Şîrâzî, 1390, s. 250). Fakat 1447 tarihli vesikaya bakılırsa Gûrânserâ, zamanla vakıf statüsünü kaybetmiş ve tamamen Şeyh İbrahim'in özel mülkiyeti haline gelmiştir. Dönemin siyasi tebeddülâtı nedeniyle mülkiyet haklarının son derece değişken ve gevşek olduğuna, daha önceki araştırmalarda dikkat çekilmiştir (Gronke, 1993, s. 309). XVI. yüzyılda Gûrânserâ'nın tekrar vakıf statüsü elde ettiğini görüyoruz. Şöyle ki 23 Şaban 943/4 Şubat 1537 tarihli ikrarnameye binaen merhum Hoca Şerefeddin Safevî'nin oğlu Seyyid Uluğ Bey, Gûrânserâ üzerinde hiçbir hakkının bulunmadığını ve burasının Şeyh Safi Türbesi vakıflarından olduğunu belirtmiştir (Şîrâzî, 1390, s. 250).

Serakîn ise Erdebil'in 20 km batısında (güneybatısında) bulunan bir köydü (Rezmârâ vd., 1330, s. 268). Vesikaya göre bu köyün üçte ikisi Şeyh İbrahim'in mülkiyetindeydi. Günümüzde Serayn olarak bilinen bu mevki kasabaya dönüşmüş ve sahip olduğu kaplıcalar nedeniyle turistik bir merkez halini almıştır.

Sonuç

Üzerine en az bilgiye sahip olduğumuz Safeviyye şeyhinin 1429-1447 yılları arasında Erdebil Tekkesi'nin başında bulunan Şeyh İbrahim Şeyhşah olduğunu söylersek yanlış olmaz. Makale çerçevesinde, 18 yıl boyunca irşat görevini yürütmüş olan bu zatın ekonomik durumunu yansıtan mühim bir belge araştırmaya tâbi tutuldu ve aşağıdaki sonuçlara varıldı:

- Ele aldığımız belge, Şeyh İbrahim'in miras bıraktığı gayrimenkul emlak konusunu etmekte olup, adı geçen şeyhin 3 Cemâziyelâhir 851 / 16 Ağustos 1447 tarihinde şahitler ve kadılar huzurunda yapmış olduğu şifahi vasiyet ve ikrara binaen hazırlanmıştır.
- Şeyh İbrahim, bu açıklamaları yaptıktan kısa bir süre sonra, muhtemelen 1447 yılının Ağustos ayının ikinci yarısına denk gelen bir Salı gününde vefat etmiş, müsvedde halindeki vesika da şeyhin vefatının ardından kadıların onayı ve şahitlerin tasdiki ile temize çekilmiştir.
- Belgede özel mülk hukuku ile Şeyh İbrahim'e ait olan toplam 33 emlakın listesi sunulmuştur. 28 köyde mülkiyet hakkı bulunan Şeyh İbrahim bu köylerin 18'ine tamamen sahip iken 5 köyün yarısını, 1 köyün üçte ikisini ve 2 köyün de üçte birini elinde bulundurmaktaydı. Şeyhin 2 köy üzerindeki hissesinin miktarı belirtilmemişse de kendisinin bunların neredeyse tamamına sahip olduğu anlaşılmaktadır. 3 yerde bağı olan Şeyh İbrahim, bunlardan 2'sinin tamamına, 1'inin ise yarısına sahipti. Bunların dışında şeyhin 2 evi vardı (bk. Ek 2).
- Elimizde bulunan emlak listesi içinde herhangi bir dükkân veya atölyenin yer almaması, Şeyh İbrahim'in ticaret ve zanaatkârlıktan ziyade tarım ekonomisine ilgi duyduğunu sergilemektedir. Şeyhin arazilerinde başlıca olarak tahıl ve pirinç ekildiği, bağcılık, hayvancılık ve balıkçılıkla uğraşıldığı görülmektedir.
- Şeyh İbrahim, ataları Şeyh Safi ve Şeyh Sadreddin'den farklı olarak emlakini vakfa dönüştürmemiş ve bunları özel mülk statüsüyle mirasçılara devretmiştir.

- Vesikadan anlaşıldığı üzere Şeyh İbrahim, Bâyenzük köyünün yarısı, Kelhûrân ve Gûrânserâ'nın tamamı, Serakîn'in ise üçte ikisi üzerindeki mülkiyet haklarını kızlarına devrederken, bunların dışındaki bütün emlakını (18 köyün tamamı veya tamamına yakını, 4 köyün yarısı, 2 köyün üçte biri, 2 bağın tamamı, 1 bağın yarısı ve 2 ev) oğullarına bırakmıştır.
- Şeyh İbrahim'in altısı erkek ve altısı kız olmak üzere 12 evladının olduğu ilk kez bu belge sayesinde anlaşılmış ve ayrıca şeyhin oğullarının ismi yine söz konusu vesika aracılığıyla netlik kazanmıştır.
- Şeyh İbrahim'in mülklerinin bulunduğu 28 köyün 15'i Erdebil, 3'ü Germrûd, 2'si Lenkeran-Astara bölgelerinde yer alırken, Elivân, Serâb, Meşkin, Karadağ, Halhal ve Muğan bölgelerinin her birinde şeyhin birer köyde arazilere sahip olduğunu görmekteyiz. Bu köylerden 3'ü günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bağlı iken geriye kalanları İran İslam Cumhuriyeti sınırları içinde kalmışlardır (bk. Ek 3). Listede yer alan 2 köyün (Dereser ve Maâs) ise yerini belirlemek mümkün olmamıştır. Şeyhin bağlarının ikisi Erdebil yöresinde iken biri de Tebriz'e bağlı Şebüster'de bulunmaktaydı. Ayrıca kendisinin Erdebil ve Tebriz'de birer evinin olduğunu biliyoruz.
- Şeyh İbrahim'in emlak listesindeki 8 köy (Şemâsbî, Verâzcird, İsfenc, Hayrâbâd, Rûyindizak, Dârâbâd, Rûdekerân ve Gûrânserâ) ve 1 bağın (Hoca Şerefeddin bağı) XIV. yüzyılda Safevî ailesinin mülkiyetine geçtiği belirlenmiştir.
- Şeyh İbrahim'in Bilesuvar'dan Miyane'ye, Şebüster'den Erdebil'e kadar uzanan emlak listesinin zengin bir içeriğe sahip olduğunu görmekteyiz. Listedeki gayrimenkulün büyük çoğunluğu XV. yüzyılın birinci yarısında elde edilmiştir. Bunların arasında Şeyh İbrahim'in kendisinin satın aldığı emlak ile birlikte babası Hoca Ali'nin elde ederek kendisine miras bıraktığı gayrimenkulün de olması muhtemeldir.
- Mürşitlik döneminin ilk yarısında Azerbaycan'daki istikrarsızlık ve Karakoyunlu Kara İskender ile aralarında sorunların yaşanması göz önünde bulundurulursa Şeyh İbrahim'in kendi şeyhlik müddetinin ikinci aşamasında, Karakoyunlu Cihanşah döneminde mülkiyet haklarını sağlama alabildiğini ve emlak listesini genişlettiğini düşünebiliriz.

Kaynakça:

- Arı, A. (2012). Vasiyet. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 42, s. 552-555). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ariklı, E. (2004). *Ərdəbil livasının müfəssəl dəftəri*. Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Şərqşünaslıq İnstitutunun nəşri.
- Aydoğmuşoğlu, C. (2014). *Safevîye Tarikati Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Browne, E. G. (1932). *A Descriptive Catalogue of the Oriental Mss. Belonging to the Late Edward G. Browne*. Completed and edited by R. A. Nicholson. Cambridge University Press.
- Bünyadov, Z. (2012). Noviyə materialı o vidnıx deyateley Azerbaydjana v epoxu srednevekoviya (statya tretya). *Azərbaycan şərqşünaslığı*, 2(8), 58-62.
- Devellioğlu, F. (1960). *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Doğu Matbaası.
- Efendiyev, O. (2018). *Azerbaycan Safevî Devleti (16. Yüzyıl)*. (A. Asker, Çev.) . İstanbul: Teas Press.
- Əliyeva, R. vd. (2007). *Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti*. I-II. c. Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Dilçilik İnstitutunun nəşri.
- Emleşî, N. P. ve Zeylâbpûr, B. (1387). Şeyh İbrahim Safevî: mürşid-i gümnâm. *Faslnâme-i İlmî ve Pejûheşî-i Târih*, III/11, 35-56.
- Envâr, S. A. (1369). *Fihrist-i nüсах-ı hattî-i Kitâbhâne-i Millî-i İran*. III. c. Tahran: Çâphâne-i Armağan.
- Erdebîli, İbn Bezzâz. (1373). *Safvetü's-Safâ (der tercüme-i ahvâl ü akvâl ü kerâmât-ı Şeyh Safiyeddîn İshak Erdebîli)*. Mukaddime ve tashîh: G. R. Tabâtabâi Mevd. Tebriz: İntişârât-ı Musahhih.
- Ghereghlou, K. (2017). Chronicling a Dynasty on the Make: New Light on the Early Safavids in Hayati Tabrizi's Tarikh. *Journal of American Oriental Society*, 137(4), 805-832.
- Gölpınarlı, A. (1969). *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Gronke, M. (1993). *Derwische im Vorhof der Macht: Sozial und Wirtschaftsgeschichte Nordwestirans im 13. und 14. Jahrhundert*. Stuttgart: Steiner.

- Herevî, Emîr Sadreddin İbrâhîm Emînî. (1383). *Fütûhât-ı Şâhî*. Tashîh ü ta'lik ü tevzîh ü izâfât: M. R. Nasîrî. Tahrân: Encümen-i Âsâr ü Mefâhîr-i Ferhengî.
- Herrmann, G. (1971). Urkunden-Funde in Azarbaygan. *Archaeologische Mitteilungen Aus Iran (Herausgegeben Vom Deutschen Archäologischen Institut Abteilung Teheran)*, Neue Folge Band 4, 249-262.
- İbrahimov, C. (1960). *Səfəvilərin Ərdəbil hakimiyyəti tarixinə dair*. Bakı: Azərbaycan Pedaqoji İnstitutu nəşriyyatı.
- Kenanoğlu, M. M. (2020). Mülk. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 31, s. 539-540). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kesrevî, A. (1996). *Çend makale*. Köln: İntişârât-ı Mehr.
- Khleifat, A. M. (1973). *The Caliphate of Hishâm b. 'Abd al-Malik (105-125/724-743) With Special Reference to Internal Problems*. Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy. University of London: School of Oriental and African Studies.
- Koca, F. (2000). İkrar. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 22, s. 38-40). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kostigova, G. İ. (1988). *Persidskiye i tadjiksikiye rukopisi gosudarstvennoy publiçnoy biblioteki imeni M. E. Saltikova-Şedrina (Alfavitniy katalog)*. Nauçniy redaktor: A. N. Boldırev. Çast I. Leningrad: Gosudarstvennaya publiçnaya biblioteka imeni M. E. Saltikova-Şedrina.
- Kummî, Kâdı Ahmed. (1383). *Hulâsatü't-Tevârîh*. Tashîh: İ. İşrâkî. I. c. Tahrân: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran.
- Kütükoğlu, M. (1994). *Osmanlı Belgelerinin Dili*. İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı.
- Leşker-nüvis, Mirza Hasan Han. *Kitâbçe-i Sarîhü'l-Mülk*. İran İslâmî Şûrâ Meclisi Ktp., nr. 17228/208393.
- Marcinkowski, C. (2012). Persian Historical Writing under the Safavids. In J. Rabasa, M. Sato, E. Tortarolo and D. Woolf (ed.). *The Oxford History of Historical Writing* (Vol. 3, p. 173-191). Oxford University Press.
- Mazzaoui, M. (1972). *The Origins of the Safawids: Shi'ism, Sufism and the Ghulat*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Mirzəyev, M. (1993). *Talış toponimlərinin qısa izahlı lügəti*. Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı.

- Musalı, N. (2016). Şeyh İbrahim Safevî Döneminde Erdebil Tekkesi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 80, 9-30.
- Petruşevskiy, İ. P. (1949). Gosudarstva Azerbaydjana v XV veke, *Sbornik statey po istorii Azerbaydjana*, I, 153-213.
- Piriyev, V. (2003). *Azərbaycan XIII-XIV əsrlərdə*. Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutunun nəşri.
- Rahmeti, M. K. (1395). Cafer b. Ali-i Safevi: halka-i hazf-şode ez târih-i Safevîyân. A. Evcebî (ed.). *Ferzend-i Herât: Ercnâme-i Üstâd Necîb Mâil Herevî* içinde (s. 389-424). Tahran: Müessese-i Hâne-i Kitâb ve Edebiyyât-ı İran.
- Rezmârâ, H. A. vd. (1330). *Ferheng-i Coğrafya-yı İran*. IV. c. Tahran: İntişârât-ı Dâire-i Coğrafyaî-i Sitâd-ı Erteş.
- Rumlu, Hasan. (1389). *Ahsenü't-Tevârih*. I-III. c. Tashîh ve tahşiye: Abdülhüseyn Nevâî. Tahran: İntişârât-ı Esâtir.
- Saferî, B. (1370-1371). *Erdebîl der güzergâh-ı târih*. I-III. c. Erdebil: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Âzâd-ı İslâmî.
- Şayh al-Hukamâî, I., Watabe, R. and Matsui, D. (2017). Fragments of Two Mongolian-Persian Bilingual Decrees of Jalayirid Şayh Uways. *Studies on the Inner Asian Languages*, XXXII, 49-149.
- Şeyhülhükemâî, İ. (1387). *Fihrist-i Esnâd-ı Buk'a-i Şeyh Safiyeddîn-i Erdebîlî*. Tahran: Kitâbhâne, Muze ve Merkez-i Esnâd-ı Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî.
- Şîrâzî, Zeynelabidin Abdi Bey Nevîdî. (1390). *Sarîhu'l-Mülk: Vakfnâme-i Buk'a-i Şeyh Safiyeddîn-i Erdebîlî*. Tashîh ü izâfât: M. M. Hidâyetî. Tahran: Sâzmân-ı Evkâf u Ümûr-ı Hayriyye.
- Taşgın, A. (2018). Erdebil Tekkesi İki Şeyhinin Seyahati ve Sonuçları: Dede Hoca Alaaddin Ali ve Torun Şeyh Cüneyt'in Erdebil Dışında Kalan Türbeleri. O. Kurtoğlu ve A. Çamkara Erginer (Yay. haz.). *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (c. II, s. 575-594). Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları.
- Tebrîzî, Hayâtî. *Târîh*, İran Milli Ktp., nr. 15776.
- Uludağ, S. (2008). Ricâlü'l-Gayb. *İslâm Ansiklopedisi* (c. 35, s. 81-83). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yakupoğlu, C. ve Musalı, N. (2018). *Hasan b. Abdülmü'min el-Höyî'nin Kaleminden Selçuklu İnşâ Sanatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Zâhidî, Şeyh Hüseyin. *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*. Tahran: İran Milli Kütüphanesi, nr. F-1202, s. 38-240.

Zâhidî, Şeyh Hüseyin. *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*. St. Petersburg: Rusya Devlet Halk Kütüphanesi, nr. Xan-92.

Zâhidî, Şeyh Hüseyin. (1343). *Silsiletü'n-Neseb-i Safeviyye*. H. Kâzımzade (Yay. haz.). Berlin: İntişârât-ı İranşehr.

Summary

Undoubtedly, the least known Safavid leader of Ardabil darvish lodge is Sheikh Ibrahim Sheikh-Shah. Within the framework of the article, an important document was examined, reflecting the economic situation of this person, who was a spiritual director of the Safavid order for 18 years (between 1429 and 1447). The text of the document was preserved in the Tehran copy of *Silsilat al-Nasab-i Safaviyya* by Sheikh Hussein Zahidi.

The document concerns real estate that Sheikh Ibrahim left to his children as an inheritance, and it was prepared on the basis of an oral will and an avowal made by the aforementioned Sheikh on 3 Jumada al-Akhir 851/16 August 1447 in the presence of witnesses and judges. Sheikh Ibrahim died shortly after the announcement of his will, probably in the second half of August 1447. After the death of the Sheikh, on the basis of the draft document, an official document was prepared with the approval of judges and witnesses and written in accordance with the rules of that period. Among those who ratified the document were Sheikh Ibrahim's elder brother Sheikh Jafar, and cleric Qazi Muhammad Ashraf Avhadi.

The document contains a list of 33 objects belonging to Sheikh Ibrahim with the right of private ownership. Sheikh Ibrahim, who had title to 28 villages, fully owned 18 of these villages, while he owned half of 5 villages, two thirds of 1 village and one third of 2 villages. Although the size of the Sheikh's share in the 2 villages is not specified, it is assumed that almost all or most of their lands belonged to him. Sheikh Ibrahim, who had orchards in three places, completely owned two of them and half of one. In addition to them, the Sheikh had 2 houses. As a result of the absence of any shops or workshops in the list of property, we have shows that Sheikh Ibrahim was more interested in agriculture than trade and crafts. It can be seen that in the lands of the Sheikh, mainly grain and rice were cultivated; in addition, population of these lands were engaged in gardening, stock raising and fishing.

Sheikh Ibrahim, unlike his ancestors Sheikh Safi and Sheikh Sadraddin, did not turn his property into a *waqf* and transferred it to his heirs with the status of private property (*mulk-i mutlaq*). As follows from the document, Sheikh Ibrahim transferred his ownership of half of the village of Bâyanzûq, all of Kalkhûrân and Gûrânsarâ and two thirds of Saraqîn to his daughters. Besides these, he left all his estates (fully or mostly 18 villages, half of 4 villages, one third of 2 villages, fully 2 orchards, half of 1 orchard and 2 houses) to his sons. Thanks to this document, it became clear that Sheikh Ibrahim had 12 children (six sons and six daughters). In addition, according to this document, the names of the Sheikh's sons were clearly identified.

While 15 of the 28 villages in which the property of Sheikh Ibrahim was located are in Ardabil, 3 in Garmrud and 2 in the Lankaran-Astara region, we see that the Sheikh had fully or partly one village in each of the Alivan, Sarab, Meshkin, Qaradagh, Khalkhal and Mugan districts. 3 of these villages are currently part of the Republic of Azerbaijan and the rest remained within the borders of the Islamic Republic of Iran. We were unable to locate two villages (Darasar and Maâsh) from the list. While two of the Sheikh's orchards were in the

Ardabil region, one was in Shabestar (in the Tabriz region). We also know that he had two houses in Ardabil and Tabriz.

It has been established that 8 villages (Shamâsbi, Verâzgerd, Isfanj, Khairâbâd, Rûyindizaq, Dârâbâd, Rûdakarân and Gûrânsarâ) and 1 orchard (Khoja Sharafaddin's orchard) from the list of Sheikh Ibrahim's estate came into the possession of the Safavid family back in the 14th century. It was seen that the list of real estate of Sheikh Ibrahim, from Bilesuvar to Mianeh, from Shabestar to Ardabil, has a rich content. Most of the properties on the list were acquired by the Safavid family in the first half of 15th century. Among them, it is possible that along with the property that Sheikh Ibrahim himself acquired, there is also property that his father Khoja Ali acquired and inherited to his son.

Considering the instability in Azerbaijan and the problems between him and Qaraqoyunlu ruler Qara Iskandar in the first half of his mentorship, we can think that Sheikh Ibrahim strengthened his property rights and expanded his property list in the second phase of his mentorship, during the reign of Qaraqoyunlu Jahanshah.

Ek 1. Şeyh İbrahim'in miras belgesi (İran Milli Ktp., F-1202, s.144-147)

ودر پالی که شیخ ابراهیم از دنیا رحلت می نمود و بیقه
 بقلم او رد که مشتمل بود بر اساسی اولاد و املاکی که در تصرف
 داشت و صورت آن وثیقه نیست **الوثیقه** مضمون و مفهوم
 این شریعه و منطوق این وثیقه سمعیه مرعیه باحث و مشتمل است
 بذکر آنکه در تاریخ پیوم جمادی الاخره من شهر سپه
 و خمین و ثمانیه الحیره المصطفویه الاحمدیه جناب شیخ الاسلام
 الاعظم مرشد طایف الامم قدوة المشایخ فی العالمین
 سلطان الاولیاء و العارین قطب الاوتاد و الساکلین
 المخلوق الی الحق بن المخلوق و ولی الحق العالم العارف الواصل
 الی جوار رحمت الله رحم الراحمین قطب الشریعه و الحقیقه و التقوی
 والدین شیخ ابراهیم العلومی ثم الصدری ثم الصفوی
 رحمه الله علیه رحمت واسعه و اقرار کرد و اعتراف نمود

در حالتی که جمیع اقراریه شرعیه بحسب الشریعہ مصطفویہ غرانا
و قبول آمد بر نیموال که قری و املاک و ضیاع و عقاری که
معروف و منسوب بود حسب المفصل المذکور فی هذه الوثیقه

شماستی عام	کرده ده	نی نی کران تمام	شهر ورد
مع مزارع	تمام	مع مزارع	تمام
وراز جسد	واسفنج	وسراجران	ونصف
تمام	تمام	دودانک	سوررق
و بهرون آباد	و خیر آباد	رو بین ذرق	و ابراهیم آباد
نصف	تمام	نصف ده طوح	شماست
اردیسی	دار آباد	دره کره	روده کران
تمام	تمام	تمام	دودانک
و وره سر	انعام زمی دلمرق	و امینک	دو کوه ده دوره
تمام	مع کرکانه رود تمام	تمام	تمام
و جاوه لوکن	و معاش	و باغ شماستی	و چهار باغ کدر
نصف	تمام	شماست	شماست
و نصف باغ	و خانه که در بیزاست	و خانه که در اردیسی است	شماست

خواجه شرف الدین
حق و ملک است از ان شش نفر اولاد و ذکور و اطفال الله اعلم بهم
و بهم خواجه شیخ جنید و خواجه شیخ ابوسعید و سید احمد شیخ ناری

وخواجہ جان و خاجکی خان و مراد پسخ فریدہ را درین از ورثہ من
 مواضع و قرای مذکورہ حقی و شاپہ حقی نیست سوای اربع قرای
 باشت ذوق . کلچوران . کورالزام . سر قین .
 نصف تمام تمام چہار دانگ
 کہ حق است و ملک از ان کیشش اولادانات من بغیر ازین اربع
 قرای ہر دیہ و ہر ملک و باغ و خانہ کہ تا بحین این وقتہ از مقبرہ موسی
 الیہ معروف و منسوب و مشہور بودہ و مجموع حق و محض و ملک
 و مال خالص است ازین سببہ اولاد مذکورہ فی ہذا الوثیقہ
 الشرعیہ اف المضر المثار البی اقرار اصحیاشہ عیامر عیامقرونا
 بجمیع الشرط و الارکان و القیود المعتبہ فی عقد الاقرار الکنون
 بواسطہ این اقرار صحیح شرعی مقربہ مذکور حق کشت از ان مقبرہ
 لہم مذکورین و باتہ و ورثہ زاپسخ حقی و نصیبی نیست و مقربہ
 مذکور بلکہ حق و ملک است از ان مقبرہ لہم اگر کسی بعد الیوم این دعوی

ذکور

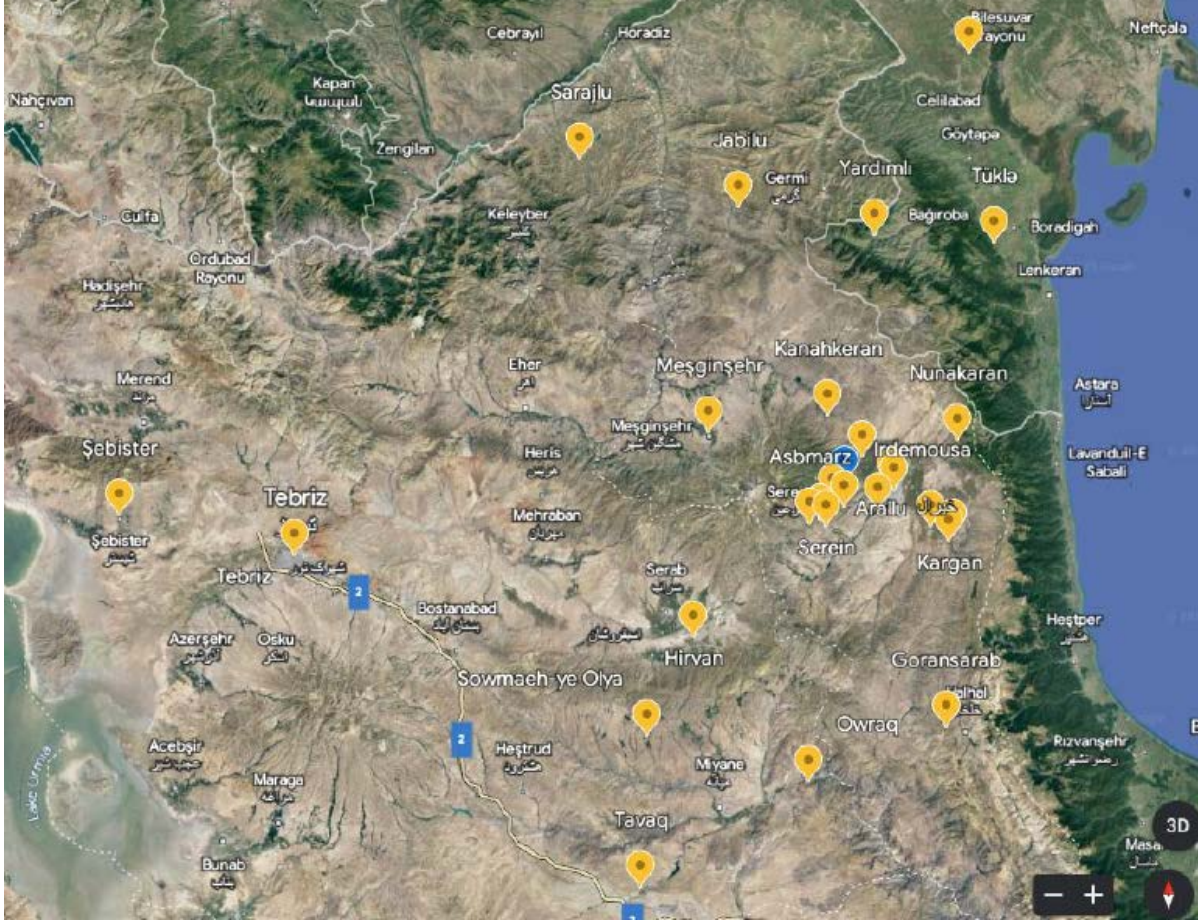
کند کسب الشریع مظهر غرا غیر مسموع و ناحق بود و فتن بدله بعد ما سمعه
 فاما ثمة علی الذی یدلونه و این چپ کلمه مر قوم کشت تا وقت
 احتیاج حجت کرد در بر خصم و برین اسرار جمعی از عدول و صلحا
 و امنای و ثقات گواه شدند صلی الله علی محمد و آل جمعیین و این شیفته
 مزبور بخط طایفه شیخ جعفر بن سلطان خواجه علی و محمد اشرف
 او حدی و پایر قضاة آن عصر مزین است **فصل** در بیان
 اولاد عارف طریقت و کاشف حقیقت شیخ جنید رحمته الله
 علیه که جد عالم حضرت پیر لاطین صفویه است بر اسپل ایچار و
 اختصار چون شیخ جنید علیه الرحمته ولایت دیار بکر را تبریز
 قدم خود مشرف گردانید حسن پادشاه که فرمان نایمان
 ولایت بود بحضرت شیخ ارادت آورده خواهر خود را که خدیجه
 یکم نام داشت بجای آنکاح شیخ در آورد و شیخ را آنچه مشهور است

Ek 2. Şeyh İbrahim'in emlakının listesi

Sıra No.	Bölge	Mevki	Emlak	Safevî ailesinin elinde bulunduğunu gösteren eski belgelerin tarihi	Şeyh İbrahim tarafından kimlere miras olarak bırakıldı?
1	Erdebil	Şemâsbî köyü	Köyün tamamı	762/1361	Oğullarına
2	Erdebil	Kürdedih köyü	Köyün tamamı	-	Oğullarına
3	Erdebil	Ninikeran köyü	Köyün tamamı	-	Oğullarına
4	Erdebil	Şöhreverdî köyü	Köyün tamamı	-	Oğullarına
5	Erdebil	Verâzcird köyü	Köyün tamamı	761/1360	Oğullarına
6	Germrûd	İsfenc köyü	Köyün tamamı	787/1385	Oğullarına
7	Karadağ	Serâcerân köyü	Köyün 1/3 kısmı		Oğullarına
8	Germrûd	Severak köyü	Köyün yarısı	-	Oğullarına
9	Serâb	Herevenâbâd köyü	Köyün yarısı	-	Oğullarına
10	Erdebil	Hayrâbâd köyü	Köyün tamamı	767/1366	Oğullarına
11	Erdebil	Rûyindizak köyü	Köyün tamamına yakını	756/1355	Oğullarına
12	Germrûd	Tavah köyü	Köyün yarısı	-	Oğullarına
13	Erdebil	İbrahimâbâd köyü	Köyün tamamı	-	Oğullarına
14	Erdebil	İrdmîsî köyü	Köyün tamamı	-	Oğullarına
15	Erdebil	Dârâbâd köyü	Köyün tamamı	761/1360 yılı	Oğullarına
16	Lenkeran-Astara	Derekere köyü	Köyün tamamı	-	Oğullarına
17	Meşkin	Rûdekerân köyü	Köyün 1/3 kısmı	778/1376	Oğullarına
18	-	Dereser köyü	Köyün tamamı	-	Oğullarına
19	Erdebil	Esfâmerzi-i Dilmerak köyü	Köyün tamamı (muhtemelen)	-	Oğullarına
20	Erdebil	Kergânerûd köyü	Köyün tamamı	-	Oğullarına
21	Muğan	Eymenâbâd köyü	Köyün tamamı	-	Oğullarına
22	Lenkeran-Astara	Tûk-dih-i Dûreser köyü	Köyün tamamı	-	Oğullarına

23	Elivân	Hâvelüken köyü	Köyün yarısı	-	Oğullarına
24	-	Maâş köyü	Köyün tamamı	-	Oğullarına
25	Erdebil	Bâyenzüük köyü	Köyün yarısı	-	Kızlarına
26	Erdebil	Kelhûrân köyü	Köyün tamamı	-	Kızlarına
27	Halhal	Gûrânserâ köyü	Köyün tamamı	733/1333	Kızlarına
28	Erdebil	Serakîn köyü	Köyün 2/3 kısmı	-	Kızlarına
29	Erdebil	Şemâsbî köyü	Bir bağın tamamı	-	Oğullarına
30	Tebriz	Şebüster köyü	Çehârbağ'ın tamamı	-	Oğullarına
31	Erdebil	Erdebil civarı	Hoca Şerefeddin bağının yarısı	1360-1370'li yıllar	Oğullarına
32	Tebriz	Tebriz şehri	Bir ev	-	Oğullarına
33	Erdebil	Erdebil şehri	Bir ev	-	Oğullarına

Ek 3. Şeyh İbrahim'in gayrimenkul emlakinin coğrafi dağılımı

Not: Haritanın hazırlanmasında emeği geçen oğlum Mirali Musalı'ya teşekkür ederim.

KONULARI BAKIMINDAN İRAN'DA SÖYLENEN FARSÇA NİNNİLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION ON THE PERSIAN LULLABIES SUNG IN IRAN IN TERMS OF THEMES

Melek GEDİK

Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, melekgedik@yyu.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 18 Nisan 2023
Kabul edildiği tarih: 7 Ekim 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 18 April 2023
Date accepted: 7 October 2023
Date published: 25 December 2023

Anahtar Sözcükler

Çocuk; Ninni; Halk Edebiyatı; İran

Keywords

Child; Lullaby; Folk Literature; Iran

DOI

10.33171/dtcjournal.2023.63.2.9

Öz

Sözlü edebiyat ürünleri arasında yer alan ninni çocuğun annesinden ilk işittiği kısa, yalın ve ritimli sözlerdir. Anne, dışarıdan herhangi bir müdahale olmaksızın söylediği bu ritimli sözler aracılığıyla çocuğu ile ilk dilsel bağı kurmaktadır. Çocuğu uyutmak ve sakinleştirmek için söylenen bu sözler aynı zamanda bir toplumun dil, kültür ve sosyolojik özellikleri hakkında bilgi sunmaktadır. Ninniler genellikle anne tarafından icra edildiğinden kadın, sözlü kültür mirasının nesilden nesile aktarılmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Anne, çocuğu doğduğu andan itibaren onun erken dönem eğitimini ninniler vasıtasıyla desteklemektedir. Çocuğa yaşadığı çevreyi, dilini, kültürünü, dinini, inançlarını, ulusal değerlerini tanıtarak onlarla bağ kurmasını ve içselleştirmesini sağlamada öğrenilmesi kolay ve akılda kalıcılığı yüksek olan ninnilerin etkisi büyüktür. Aynı zamanda anne kendine has bir üslupla dile getirdiği ninnilerde duygularını, isteklerini, sıkıntılarını ve beklentilerini iletmektedir. Bu bağlamda ninniler aile yapısının özelliklerini, aile bireyleri arasındaki ilişkileri, anne ve babanın aile içerisindeki rollerini ortaya koymaktadır.

Ninniler İran'da halk edebiyatının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Halk edebiyatı ile ilgilenen İranlı birçok araştırmacı derleme faaliyetlerinde bulunarak ülkenin farklı bölgelerinden derledikleri ninnilere eserlerinde yer vermişlerdir. Bunun yanı sıra ninninin tanımı, muhtevası ve işlevi konusunda akademik anlamda birçok çalışma da kaleme alınmıştır. Bu çalışmada İran'da ninni konusunda yapılan tanımlamalar ve İran halk edebiyatında ninnilerin yeri ve önemi hakkında genel bilgiler verildikten sonra araştırmacıların İran'ın Turbet Cam, Turbet Heydariye, Tahrán, Bircend, Kirman, Haf, Meşhed, Şehmirzâd, Şuşter, Koçan, Zabul, Kazerun ve Şiraz şehirlerinden derlediği ninni örnekleri yapı ve konu bakımından değerlendirilecektir.

Abstract

Lullabies, which are among the products of oral literature, are short and plain. They are the rhythmic words that the child hears from his mother for the first time. The mother establishes the first linguistic bond with her child through these rhythmical and melodious words that she utters without external interference. These words said to put the child to sleep and calm down also provide information about the language, culture and sociological characteristics of a society. Since lullabies are usually sung by the mother, women play an important role in transferring oral cultural heritage from generation to generation. The mother supports her child's early education through lullabies from the moment of birth. Lullabies are easy to learn and highly memorable. They have a great effect on helping the child to bond and internalize the environment in which they live, its language, culture, religion, beliefs and national values. At the same time, the mother conveys her feelings, wishes, troubles and expectations in the lullabies she sings idiosyncratically. In this context, lullabies reveal the characteristics of the family structure, the relationships among family members, and the roles of the mother and father in the family.

Lullabies constitute an important part of folk literature in Iran. Many Iranian researchers who are interested in folk literature have included lullabies that they have compiled from different parts of the country in their works. In addition, many academic studies have been written about the definition, content and function of lullaby. In this study, after giving general information about the definitions of lullabies in Iran and the place and importance of lullabies in Iranian folk literature, the examples of lullabies compiled by researchers from various cities of Iran like Torbat Jam, Torbet Heydariyeh, Tehran, Birjand, Kerman, Khaf, Mashhad, Shahmirzad, Shustar, Qouchan, Zabol, Kazeroon and Shiraz will be evaluated in terms of structure and subject.

Giriş

Ninniler, anne veya çocuğun çevresindeki kişiler tarafından çocukların uyuması ve sakinleşmesi için söylenen kısa ve ahenkli sözlerdir. Her milletin dilini, kültürel ve toplumsal özelliklerini yansıtan bu sözler aynı zamanda toplumların yaşam şeklini, inançlarını, geleneklerini ve yaşadığı çevreyi tanımamıza da olanak sağlamaktadır. Ninniler, “*sanatsal yaratıcısı olan kadından ya da anneden ayrı düşünülemez bir tür*” (Çıblak Coşkun, 2013, s. 501) olduğu için kadının aile ve toplum içindeki konumunu ve rolünü yansıtmaktadır. Anne ruhsal durumunu ve çocuğu hakkındaki arzularını ve ideallerini ninnilerle ortaya koymaktadır.

Halk edebiyatı ürünleri arasında yer alan ninnilerin önemi ve işlevi şöyle sıralanabilir:

1. Dilbilim ve diyalektoloji gibi alanlarda inceleme yapılmasına olanak tanır.
2. Bir milletin toplumsal ve kültürel meseleleri, giyecek, yiyecek, geçim kaynakları, inançları, gelenekleri hakkında bilgi edinilmesini sağlar.
3. Ninniler, kadınların toplum ve aile içerisindeki sorunlarını, duygularını, arzularını ve yaşam şeklini ortaya koymasına bakımından önem arz eder (Muhâcirî, 2014, s. 11).

Ninniler, “*gelecek nesillerin kültürel yapısının temel taşı*” (Kırcı Uğurlu, 2014, s. 43) olma özelliğine sahip olduğu için aynı zamanda çocukların yaşadığı kültürü içselleştirmesini de sağlamaktadır. Bu bağlamda ninniler “*bir toplumun inanışlarını; değer yargularını, çocukları eğitme şeklini ve çocuklardan gelecekteki beklentilerini; ideal davranış ve kişilik özelliklerini; beğenilen meslek gruplarını; kız ve erkek çocuklarına yaklaşım biçimini; karı-koca ve gelin kaynana ilişkilerini vb. yansıtan önemli türlerden biri*” (Çıblak Coşkun, 2013, s. 504) olarak kabul edilmektedir. Çocuk doğduğu andan itibaren anne, baba ve yakınlarının sözlerini işitmektedir. Fakat çocuğun ilk dilsel bağı ve sözcüklerle tanışması daha çok anne tarafından söylenen ninniler aracılığıyla gerçekleşmektedir. Böylece ninniler çocuğun “*ana dilin güzelliğini, inceliğini, değerini ve ana dile yönelik sevgi ve muhabbeti*” öğrenmesine de katkıda bulunmaktadır (Aydoğmuş, 2020, s. 88).

Ninniler ele alınan konular bakımından çeşitlilik arz etmektedir. Elçin (1986, s. 271) ninnilerin içeriğini “*Sağlıklı doğmadan gelen sevinç, fizikî güzellik, soy-sop, iyi huy, sünnet, öğrenim, nişan, gelin alma, evlenme gibi geleceğe ait dilekler; yalnızlık, gurbette kalan baba, koruyucu melekler, veliler, Hızır vb. madde, tem, motif ve merasimler ninnilerin muhtevasında belli başlı unsurlardır*” şeklinde belirtmektedir.

Birçok ülkede olduğu gibi İran'da da ninni sözlü edebiyat ürünlerinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu bağlamda İran'da ninni konusunda yapılan derlemeler incelediğinde Sâdık Hidâyet, Huseyn Kûhî Kirmânî ve Encevi Şîrâzî gibi araştırmacıların çalışmaları göze çarpmaktadır. Sâdık Hidâyet *Ovsâne* (1940) adlı eserinde ninnilere yer vermiştir. Huseyn Kûhî Kirmânî İran'ın çeşitli bölgelerinden derlediği ninnileri *Heft Sed Terâne Ez Terânehâ-yi Rustâyî-i İran* (1968) adlı eserinde yayımlamıştır. Encevi Şîrâzî İran halk edebiyatını konu alan *Gozerî ve Nazarî Der Ferheng-i Merdom* (1992) adlı eserinin bir bölümünde ninnilere yer vermiştir.

Belirtilen bu değerlendirmeler doğrultusunda çalışmada, incelenecek olan ninni türüne ait örnekler; Sefidger Şehâneki'nin *Lâlâyihâ-yi Kûdekân-i Îrân* ve Muhâciri'nin *Gol-i Peste Mecmû'e-i Lâlâyihâ-yi Fârsî* adlı çalışmalarında yer alan derleme metinlerden elde edilen ürünlerdir. Çalışmanın amacı genel hatlarıyla İran'da söylenen Farsça ninnileri inceleyerek İran halk edebiyatında önemli bir yere sahip olan bu edebî türü tanıtmak ve içerdiği konular bakımından ele almaktır. Çalışmada Farsçada ninni kavramı üzerine yapılan tanımlamalar ve İran halk edebiyatında ninnilerin yeri ve önemi hakkında genel bilgiler verildikten sonra araştırmanın sınırlılığı çerçevesinde İran'ın Turbet Cam, Turbet Haydariye, Tahran, Bircend, Kirman, Haf, Meşhed, Şehmirzâd, Şuşter, Koçan, Zabul, Kazerun ve Şiraz şehirlerinden derlediği ninni örnekleri yapı ve konu bakımından değerlendirilmeye çalışılacaktır.

FARŞÇADA NİNİNİ

Farsçada ninni sözcüğünün kökenine bakıldığında, geçmişte بنگره (bengere) ya da نانو (nânû) sözcüğünün ninni için kullanılmış olduğu görülmektedir. بنگره (bengere) sözcüğünün kökeni Pehlevicede ونگ (veng) şeklinde telaffuz edilen بانگ (bâng) sözcüğüdür ve ses, feryat anlamındadır (Muhammedî ve Kâyînî, 2005, s. 26). Günümüzdeki Farsça karşılığı لالایی (lâlâyî) olan ninni, anne dışında çocuğun bakımından sorumlu kişiler sayılan ve Türkçede de çocuğun bakımını üstlenen kişi anlamındaki lala sözcüğünden gelmektedir (Enüşeh, 2002, s. 1206).

Genellikle ninnilerde öncelikli amaç çocuğu uyutmak olduğu için ritim ve müzikalite ön plandadır. Bu bağlamda ninnilerin ahenginin beşik ya da salıncakla doğrudan ilişkisi vardır. İran'da da beşik türleri şehirden şehre değiştiği için annelerin mırıldandıkları sesler de farklılık göstermektedir. Örneğin İran'ın güney ve merkez bölgelerinde çocukları uyutmak için herhangi bir yere bağlanan salıncaklara نانو (nânû) denildiği bilinmektedir. Beşik, çocuğun ikinci annesi olarak görüldüğü için nânû, ننه (nene) sözcüğünden gelmektedir. Kuzey bölgesinde ise çocuklar Farsçada

گاره (gâre) ya da گهواره (gehvâre) denilen tahtadan beşiklerde uyutulurdu. گاره (gâre) denilen beşiğin sallanma şekli kısa aralıklarla ve peş peşe olduğundan, ritimsel olarak نانو (nânû) denilen beşikten farklılık göstermektedir (Zebihniyâ ‘Umrân, 2014, s. 12; Muhâcirî, 2014, s. 8).

İranlı birçok araştırmacı da ninninin özellikleri ve işlevleri hakkında tanımlar yapmıştır. Kızılayâğ (2014, s. 129) ve Selâcike (2006, s. 424), ninnilerden genellikle annelerin çocukları hakkındaki arzularını, mutluluklarını, günlük yaşamlarındaki sıkıntılarını ve şikâyetlerini içeren edebî bir tür olarak bahsetmektedir. Hicâzî (2008, s. 150) ninniye sahip olduğu ahenk ve ritim bakımından çocuklara söylenen ilk şiirler olarak kabul etmektedir. Muhâcirî (2014, s. 10) de ninnilerin anne, baba ya da büyükannelerin çocukları uyutmak, annelerin duygularını, arzularını, toplumsal sorunlarını anlatmak için söyledikleri ve anne ile çocuk arasında kuvvetli bir bağ oluşturan kısa, yalın ve ahenkli sözler olduğunu belirtmektedir. Cemâlî (2007, s. 1) ninniye toplumların kültürel çeşitliliğinin göstergesi olarak nitelendirirken, Şîrâzî (1992, s. 34) ise, ninniler vasıtasıyla tabiatın, yaşadığı çevrenin ve yaşama ilişkin meselelerin annesi tarafından çocuğa iletildiğini ve böylece yaşadığı çevre ile yakınlık kurabilmesine olanak sağlanacağını düşünmektedir. Araştırmacıların ninni üzerine yaptığı tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere ninni anne, baba ya da büyükannelerin çocuğu uyutmak için söylediği, kimi zaman annenin hislerine tercüman olan, toplumun dil, kültür ve yaşam şeklini anlatan ve anne ile çocuk arasında bağ oluşturan ilk ezgiler olarak tanımlanabilmektedir.

1. İRAN’DA SÖYLENEN FARŞÇA NİNNİLER

1.1. Yapı ve Şekil Bakımından Farsça Ninniler

İran’da söylenen Farsça ninnilerin yapısal özelliklerine bakıldığında genellikle dörtlükten oluştuğu görülebilir. Ancak dörtlük dışında mısra sayısı 3 ve 5 olan ninniler de bulunmaktadır. Farsça ninnilerin nazım birimi çoğunlukla dörtlük olduğundan hezec bahrinde söylenmiştir (Hasanlî, 2003, s. 64). Ninnilere başlarken لا لا لا، لا لا لا، لا لا لا، لا لا لا، لا لا لا، لا لا لا، لا لا لا، لا لا لا، لا لا لا، لا لا لا gibi kalıp sözler sıklıkla kullanılmaktadır.

1.2. Konuları Bakımından Farsça Ninniler

Ninnilerin içeriğine dair öncelikli olarak bahsedilmesi gereken unsur “İran ninnilerininin savaş, ticaret ve evlilik gibi sebeplerin doğurduğu göçler neticesinde söylendiği bölgeye göre dilsel ve kültürel açıdan farklılıklar göstermesidir” (Cemâlî, 2007, s. 9-10). Bu doğrultuda söylendiği bölgenin dil ve kültürel özellikleri bakımından birtakım farklılıklara sahip olmakla birlikte ele alınan konular

çoğunlukla ortak olsa da ninni hakkında müstakil eserler yayımlayan İranlı araştırmacılar ninnileri içerik bakımından çeşitli başlıklar altında tasnif etmektedirler. Cemâlî (2007, s.16-20), Farsça ninnileri muhteva yönünden şu şekilde tasnif etmektedir:

1. Şikâyet ve serzeniş içerikli ninniler
2. Dilek ve temenni içerikli ninniler
3. Siyasi ve toplumsal içerikli ninniler.

Muhâcirî (2014, s. 16) ise ninnilerin muhtevasına dair daha geniş bir sınıflama ortaya koymaktadır:

1. Annenin çocuğuna övgüsünü içeren ninniler
2. Annenin çocuğu için dilek ve temennilerini içeren ninniler
3. Dua içeren ninniler
4. Annenin dertleri, sıkıntıları ve serzenişini içeren ninniler
5. Babanın gurbete gitmesine ilişkin ninniler
6. Aile bireyleri arasındaki ilişkileri içeren ninniler
7. Çocuğun yetiştirilmesine dair ninniler
8. Doğa ile ilgili ninniler
9. Gelenek ve inanışlarla ilgili ninniler
10. Öğüt içeren ninniler
11. Maddi unsurları içeren ninniler

Bahsi geçen tasnifler dikkate alınarak Farsça ninnilerde sıklıkla kullanılan konular şu şekilde sıralanabilir:

1.2.1. Dilek ve Temenni Ninnileri

İran'ın Turbet Cam, Turbet Haydariye, Haf, Tahran ve Meşhed şehirlerinden verilen ninni örneklerine bakıldığında annenin çocuğunun yürümesi, sağlıklı olması, okula gitmesi, meslek sahibi olması, Kur'an okuması ve evlenmesi gibi arzularını dile getirdiği görülmektedir:

کفشی بخرم ز نقره در پات کنم

لالا لالا همیشه لالات کنم

در گوشه نشینم و نگاهت بکنم

کفشی خرم در کوچه روانت بکنم

(Muhâcirî, 2014, s. 42).

Ninni ninni daima ninni söyleyeyim

Gümüştən ayakkabı alıp ayağına giydireyim

Ayakkabı alayım sokakta gezdireyim

Köşede oturup seni seyredeyim

لالا لالا گل نرگس
 به عروسی فرزند
 خدایا خوار نشی هرگز
 نشینم تا سر مجلس
 (Muhâcirî, 2014, s. 56).

*Ninni ninni nergis
 Allah'ım bedbaht etmeyesin asla
 Oğlumun düğününde
 Meclisin başında oturayım*

12 به کوچه ها روونک شی لالا لالا کلونک شی
 3 گیری کلام الله بغل گیری
 به مکتب شی، سبق
 (Muhâcirî, 2014, s. 39).

*Ninni ninni büyüyesin; sokaklarda yürüyesin
 Allah'ın kelamını kucaklayıp; mektebe gidesin, ders alasin*

لالا لالا لالی لایی
 تو را دادم که ملاشی
 تو را دادم به ملایی
 به قرآن خواندن آشنا شی
 (Muhâcirî, 2014, s. 49).

*Ninni ninni ninni; verdim seni mollaya
 Seni verdim molla olasin; Kur'an okumayı öğrenesin*

لالا لالای لالایی
 تو ملای کلانش کن
 گلم رفته به ملایی
 به مکتبها روانش کن
 (Muhâcirî, 2014, s. 52).

*Ninni ninni ninni, gülüm gitti mollaya
 Büyük molla yap; mekteplere revan et*

Anne, çocuğunun geleceğine dair isteklerini dile getirmesinin yanı sıra kendisine karşı vefalı olmasını da arzu etmektedir. Yaşlandığında çocuğunun kendisine destek olması ve öldüğünde mezarını ziyaret etmesi annenin beklentileri arasındadır:

لالا بکن تا سنّ پیری
 لالا بکن تو ای عزیزم
 که وقتی پیر شوم دستم بگیر
 قد و بالای عزیزم گل بریزم
 (Muhâcirî, 2014, s. 109).

*Uyu ki büyüyesin, yaşlandığımda elimi tutasin
 Uyu ey canım, boyuna posuna gül saçayım*

¹ بزرگ بشوی

² روان بشوی

³ درس

لا لا گلم باشی عزیز و همدم باشی
 لا لا بمیرم تو بمانی سر قبرم بیای قرآن بخوانی
 (Muhâcîrî, 2014, s. 118).

Ninni ninni gülüm olasın, canım ve dert ortağım olasın

Ninni ninni ben öleyim sen kalasın, kabrimin başında Kur'an okuyasın

1.2.2. Ayrılık ve Gurbet ile İlgili Ninniler

Farsça ninnilerde geçen baba figürü genellikle evden uzakta olarak betimlenmektedir. Demavend, Şiraz, Abade, Bircend, Kirman, Meşhed ve Şuşter şehirlerine ait ninni örneklerinde babanın, aile içerisindeki rolü evin geçimini sağlamak olduğu için gurbete gitmek zorunda kaldığı görülmektedir. Anne söylediği ninnilerde eşine olan özlemine, ayrılıktan dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirmesinin yanında babanın hediyeler getireceği yönünde çocuğunu da teskin etmektedir:

لا لا گل اسفند

بابات رفته پی گوسفند

لا لا گل پسته

بابات رفته نخور غصه

(Sefidger Şehânekî, 2014, s. 54).

Ninni ninni üzerlik çiçeği

Baban koyun peşine gitti

Ninni ninni fıstık çiçeği

Baban gitti üzülme

گل سرخ و سفید کم محبت

مرا ول کردی و رفتی به غربت

الهی باز گردی به سلامت

که تا گردهم رها از غم و محنت

(Sefidger Şehânekî, 2014, s. 74).

Sevgisiz kırmızı ve beyaz gül

Bırakıp gittin beni gurbete

Allah'ım dönesin selametle

Böylece kurtulayım üzüntü ve mihnetten

لالا لالا به سر تخته⁴
 6 سفر رفته⁵ روڈمبوی
 می آره کفش نارنجی
 به پای روڈم نمی گنجی

(Sefidger Şehânekî, 2014, s. 13).

Ninni ninni başında tahta
Evladımın babası yolculuğa çıktı
Turuncu ayakkabı getirecek
Evladımın ayağına olmayacak

لالا لالایی لالا لالایی
 بابای خود ز من خواهی
 بابا جونت سفر کرده
 مرا خونین جگر کرده
 (Muhâcirî, 2014, s. 29).

Ninni ninni ninni; benden babanı istersin
Babacığın yolculuğa çıktı; ciğerimi parçaladı

Ninniler toplumun geçim kaynakları ve ticari ilişkiler hakkında da ipuçları sunmaktadır. Ninnilerde genellikle babanın çalışmak için gurbete gittiği yer Hindistan olarak geçmektedir. Tarçın ve kakule Hindistan'a özgü ürünlerdir ve 5. yüzyıldan itibaren Hindistan'dan İran'a büyük ölçüde şeker ihracatı yapılmaktadır. Çalışmak için Hindistan'a giden baba, çocuğuna hediye olarak bu ürünleri getirmektedir (Huseynî Sâbir vd., 2019, s. 16).

بابات رفته به هل چینی
 اوورده قند و دارچینی

(Sefidger Şehânekî, 2014, s. 96)

Baban kakule toplamaya gitmiş
Şeker ve tarçın getirmiş

که گھوارهت چوب صندل
 لحافت چیت هندستون
 که بالشتت پر سیستون
 الا ای باد تابستون
 نظر کن سوی هندستون
 بگو بابا عزیز من

⁴ Ninnilerde çoğunlukla anlamdan ziyade ritim ve ahenk ön plandadır. Bu sebeple herhangi bir anlam ifade etmeyen به سر تخته کافیye oluşturmak için söylenmiştir.

⁵ بابای

⁶ فرزند من

برای رودم کتون بستون

(Sefidger Şehâneki, 2014, s. 101).

*Beşiğin sandal ağacı
Yorganın Hint basması
Yastığın Sistan tüyü
Ey yaz esintisi
Hindistan'a yönel
De ki babam kıymetlim
Evladım için keten al*

Babanın yokluğunda çocuğun tüm sorumluluğu annenin üzerindedir. Üstlendiği bu sorumluluk ile sebebiyle anne huzursuzluk ve uykusuzluktan yakınmaktadır:

لا لا لالا گل بادام دارم نه شب خواب و نه روز آرام دارم
لا لا لالا گل باغ بهشتم برای بابایت نامه نوشتم
(Muhâcîrî, 2014, s. 107).

*Ninni ninni badem çiçeğim var; ne gece uyku ne de gündüz huzurum var
Ninni ninni cennet bahçemin çiçeği; babana mektup yazdım*

Ninnileri incelediğimizde gurbette olan kişinin yalnızca eş olmamakla birlikte annenin de akraba ve yakınlarından ayrı düştüğü görülmektedir:

فلک آواره کردی از مکانم جدام کردی ز قومان و کسانم
جدام کردی الهی خیر نبینی خودت دادی مراد دشمنانم
(Muhâcîrî, 2014, s. 82).

*Felek beni yerimden ettin; eşimden dostumdan ayrı düşürdün
Beni ayrı düşürdün Allah'ım hayır görmeyesin; düşmanlarımın muradını verdin*

1.2.3. Tehdit ve Korkutma Ninnileri

Ninnilerde korkutma, bebeğin uyumakta zorluk çıkardığı ve annenin tahammül sınırına geldiği zamanlarda başvurduğu bir yöntemdir (Uğurlu, 2012, s. 119). Farsça ninnilerde uyumayan çocuk, anne tarafından genellikle لولو (öcü) denilen hayali varlık vasıtasıyla korkutulmaktadır:

نه گاو دارم، نه گوساله به غیر از رود یکساله
برو لولوی صحرايي تو از رودم چه می خواهی
که این رودم پدر داره دو خنجر بر کمر داره
برو لولو جهنم شو بلا گردان رودم شو
(Muhâcîrî, 2014, s. 28).

*Ne ineğim var ne danam; bir yaşındaki evladımdan başka
Git öcü; evladımdan ne istersin
Evladımın babası var; belinde iki hançeri var
Git öcü cehennem ol; çocuğumdan belayı defet*

لالا لالا لولو چاهی
از این بچه چه می خواهی
که این بچه پدر داره
دو خنجر بر کمر داره

(Sefidger Şehânekî, 2014, s. 69).

*Ninni ninni öcü
Bu çocuktan ne istersin
Bu çocuğun babası var
Belinde iki hançeri var*

1.2.4. Aile Fertleriyle İlgili Ninniler

Ninnilerde değinilen konulardan biri de aile ilişkileridir. Aile fertleri arasında genellikle baba ninnilere konu olmuştur. Ninnilerde olumlu yönleriyle bahsedilen baba kimi zaman annenin serzenişte bulunmasına sebep olmaktadır. Babanın başka bir kadınla gitmesi ya da eşine olan tutumu Kirman, Koçan, Haf, Zabul, Meşhed ve Becistan ninnilerinde şu şekilde göze çarpmaktadır:

لالا لالا گل جیره
چرا خوابت نمی گیره
بابات رفته زنی گیره
ننه ات همیشه غمگینه

(Muhâcirî, 2014, s. 104).

*Ninni ninni aspir çiçeği; neden uykun gelmez
Baban evlenmeye gitmiş; annen üzgün daima*

عزیز جانم بخسب دیگه
ببین ساعت که چی می گه
می گه ساعت دم هفته
بابات با یک زنی رفته
8 کنه صیغه 7 او ره مخه
عزیز مو بخو دیگه
لالا لالا عزیز من
بخو ای نورسیده من

(Sefidger Şehânekî, 2014, s. 88).

می خواهد⁷

را⁸

Canım uyu artık
 Bak saat kaç oldu
 Uyku saatidir
 Baban bir kadınla gitti
 Onu nikahına almak ister
 Canım uyu artık
 Ninni ninni canım
 Uyu bebeğim

بابات رفته زنی گیره
 زن بابایت انشالله بمیره

لالا لالا گل زیره
 دعای مو همه هست در شو و روز
 (Muhâcirî, 2014, s. 56).

Ninni ninni kimyon çiçeği; baban evlenmeye gitmiş
 Gece gündüz duamdır; inşallah ölsün babanın karısı

لالا لالا مرغ خونه
 اسیر دست باباتم

لالا لالا سیاه دونه
 لالا لالایی لالاتم
 (Muhâcirî, 2014, s. 103).

Ninni ninni çörek otu; ninni ninni evin kuşu
 Ninni ninni ninni; babanın esiriyim

Ninnilerde geçen aile fertleri arasında dayı, amca, kardeş, büyük anne gibi kişiler de yer almaktadır. Anne, bu ninniler vasıtasıyla çocuğun aile fertlerini tanımasına ve çocuğun onlarla iyi ilişkiler kurmasına olanak sağlamaktadır:

لالا لالا گل آلو
 خالو در باغ آلبالو
 چه قدر این میوه شیرینه
 تو را هر وقت که می بینه
 عمو برار بابات
 خالو برار مادرت
 نشی غمگین تو از خالو
 برات می آره شفتالو
 عمو بهر تو غمگینه
 محکم می گیره بر سینه
 همیشه فکر و یادت
 همیشه بار و غمخوارت

(Muhâcirî, 2014, s. 116-117).

Ninni ninni erik çiçeği; dayıya darılmayasın
 Dayı vişne bahçesinde; sana şeftali getirecek
 Ne tatlı bu meyve; amca sana üzülür
 Seni her gördüğünde
 Göğsüne bastırır sıkıca
 Amca babanın kardeşi
 Daima seni düşünür
 Dayı annenin kardeşi
 Daima dostun ve dert ortağın

دلم می خواد گل شهپر بچینم
پدر خوب است و مادر نازنین است
تمام کوهها گشتم سراسر
میان بابا و مادر نشینم
برادر میوه روی زمین است
ندیدم میوه ای مثل برادر

(Muhâcîrî, 2014, s. 64).

Canım yosun çiçeği dermek; anne ve babamın arasında oturayım ister
Baba iyidir ve anne narin; erkek kardeş meyvedir
Bütün dağları dolaştım; kardeş gibi meyve görmedim

لالا بوسه ام به رویت باد
بابو بنده غلومت باد
عمو قریون جونت باد
ننه حیرون نومت باد

(Muhâcîrî, 2014, s. 25).

Ninni yüzünde öpücüğüm olsun; amcan sana kurban olsun
Baba sana kurban olsun; anne adına hayran olsun

1.2.5. Dinî ve Kutsal Nitelikli Ninniler

Dinî içerikli ninnilerde anne genellikle çocuğuna dua etme ya da dinî eğitim verme düşüncesindedir. Kazerun, Turbet Cam, Meşhed ninnilerinden verilen örneklere bakıldığında oruç, namaz gibi dini kavramların yanı sıra dinî şahsiyetler ve inançların da yer aldığını görmekteyiz:

لالا لالا گل غوزه
بیبا که وا کنیم روزه
نگین سبز فیروزه
که فردا عید نوروزه

(Muhâcîrî, 2014, s. 39).

Ninni ninni koza çiçeği; firuze yeşili
Gel orucu açalım; yarın nevrüz bayramı

لالایی ای گل زیبای مادر
لالا کن تا برایت قصه گویم
محمد آخرین پیغمبران است
محمد آمد و ما جان گرفتیم
لالایی ای همه دنیای مادر
گل باغ محمد را ببویم
برای مسلمین مانند جان است
از او رسم و ره ایمان گرفتیم
بخواب ای کودک زیبا و خوش رو
بخواب ای نازنین ای گل خوشبو...

(Muhâcîrî, 2014, s.114).

Ninni ey annesinin güzel çiçeği
Ninni ey annesinin dünyası
Uyu sana masal anlatayım
Muhammed'in bahçesinin gülünü koklayayım
Muhammed peygamberlerin sonuncusudur
Müslümanlar için can gibidir
Muhammed geldi ve biz can bulduk
İmanın esaslarını ondan öğrendik
Uyu ey güzel yavrum
Uyu ey nazlı ey güzel kokulu çiçek...

9 لالات می کنم ای رود جونیمو
10 مو لالات می کنم ای گل بوسونیم

مو لالات می کنم تا زنده باشی
غلام حضرت معصومه باشی

مو لالات می کنم ای رود نازی
خدا با تو بده عمره درازی

(Sefidger Şehânekî, 2014, s. 90).

Ninni söylerim yavrucuğum

Ninni söylerim gül bahçem

Ninni söylerim yaşadıkça

Hazreti Ma'sume'nin kölesi olasın

Ninni söylerim nazlı yavrucuğum

Allah sana uzun ömür versin

با آل رسول همنشینى دارم

خلق حسن و خوی حسینی دارم

گل گفت که من مذهب و دینی دارم

نامم ز محمد است و اسمم ز علی

(Muhâcirî, 2014, s. 62).

Çiçek dedi: mezhep ve dinim var; Resul'un ailesiyle yakınlığım var

İsmim Muhammed ve Ali'den; Hasan tabiatlı ve Hüseyin huyluyum

زنى چون فاطمه خير النساء نيست

کنیزی همچو فضا با حیا نيست

کلامی چون کلام الله خدا نيست

غلامی همچو قنبر با وفا نيست

(Muhâcirî, 2014, s. 62).

Allah'ın kelamı gibi kelim yoktur; Fatıma gibi hayırlı bir kadın yoktur

Kanber gibi vefalı bir köle yoktur; Fezze gibi edepli bir cariye yoktur

1.2.6. Doğa ile İlgili Ninniler

Ninnilerde anne, çocuğa olan sevgisini göstermek için doğadaki unsurlara başvurmaktadır. Aynı zamanda ninnilerde geçen “ağaçlar, çiçekler, hayvanlar ve yer şekilleri ninninin ait olduğu coğrafya hakkında bilgi vermenin yanı sıra bu unsurlara verilen değeri ve yüklenen anlamları belirtir” (Uğurlu, 2012, s. 137). İncelenen ninnilerin, söylendikleri bölgenin doğasını yansıttığı ve genellikle çocuğun lale, gül, zambak, sümbül, reyhan, nergis; keklik ve bülbüle benzetildiğini görülmektedir:

⁹ من

¹⁰ بستانم

خوشم که بلبلی دارم
 لالا لالا گلی دارم
 بخواب ای سوسن و سنبل
 لالا لالا بخواب ای گل
 (Muhâcirî, 2014, s. 117).

*Ninni ninni gülüm var
 Mutluyum bülbülüm var
 Ninni ninni uyu ey gül
 Uyu ey zambak ve sümbül*

لالا لالا، لالا ای کبک مستم
 میون کبکها دل بر تو بستم
 تموم کبکها رفتن به بازی
 من بیچاره پابست تو هستم
 (Sefidger Şehâneki, 2014, s. 75).

*Ninni ninni ninni kekligim
 Keklikler arasında sana vurgunum
 Kekliklerin hepsi oynamaya gitti
 Zavallı ben sana giriftar oldum*

لا لا، لا لا گل پسته
 نشی بیمار نشی خسته
 که مادر دل به تو بسته
 همیشه سنبلم باشی
 تو خونه بلبلم باشی
 (Muhâcirî, 2014, s. 96).

*Ninni ninni fıstık çiçeği; hasta ve bitkin olmayasın; annenin yüreği tutkun sana
 Ninni ninni çiçeğim olasın; daima sümbülüm olasın; evdeki bülbülüm olasın*

Sonuç

Bir milletin dilinin özellikleri, toplumsal yapısı ve kültürünün tanınmasında ve incelenmesinde sözlü geleneğin bir parçası olan ninnilerin önemli payı bulunmaktadır. Zira öncelikli amacı çocuğu uyutmak olan ninniler, söylendikleri toplumun yaşam şeklini, geçim kaynaklarını, inançlarını, değerlerini ve aile yapısını yansıtmaktadır.

Çalışmada, Sefidger Şehâneki'nin *Lâlâyîhâ-yi Kûdekân-i İrân* ve Muhâcirî'nin *Gol-i Peste Mecmû'e-i Lâlâyîhâ-yi Fârsî* adlı eserlerinden edinilen Turbet Cam, Turbet Haydariye, Tahran, Bircend, Kirman, Haf, Meşhed, Şehmirzâd, Şuşter, Koçan, Zabul, Kazerun ve Şiraz şehirlerine ait ninni örnekleri yapı olarak değerlendirildiğinde ninnilerin genellikle dörtlükten oluştuğu gözlemlenmektedir. Ancak dörtlük dışında mısra sayısı 3 ve 5 olan ninnilerin de söylendiği görülmektedir. Ninnilere başlarken لالا لالا، لالا ای کبک مستم، لالا لالا، لالا ای گل پسته، لالا لالا، لالا گل پسته، نشی بیمار نشی خسته، که مادر دل به تو بسته، همیشه سنبلم باشی، تو خونه بلبلم باشی gibi formeller sıklıkla kullanılmaktadır.

Ninni örnekleri içerdiği konular bakımından; dilek ve temenni ninnileri, ayrılık ve gurbet ile ilgili ninniler, tehdit ve korkutma ninnileri, aile fertleriyle ilgili ninniler, dinî ve kutsal nitelikli ninniler ve doğa ile ilgili ninniler şeklinde tasnif edilmiştir. İncelemeye konu olan ninni örneklerinin İran'ın farklı bölgelerinde söylenmiş olmalarına rağmen benzer konuları işlediği saptanmaktadır. Zira çoğunlukla anne tarafından icra edilen ninniler ortak hisleri, arzuları ve serzenişleri yansıtmaktadır. Dilek ve temenni ninnilerinde annenin çocuğunun sağlıklı olması, okula gitmesi, meslek sahibi olması, Kur'an okuması, evlenmesi ve vefalı olması gibi arzu ve beklentileri dile getirilmektedir. Ayrılık ve gurbet ile ilgili ninnilerde babanın evin geçimini sağlamak için gurbete gitmesi ve annenin doğduğu yerden ve ailesinden ayrı düşmesinden dolayı çektiği sıkıntılar; tehdit ve korkutma ninnilerinde çocuğun uyuması için yapılan tehditler; aile fertleriyle ilgili ninnilerde babanın başka bir kadınla evlenmesinden dolayı annenin eşiyle ilgili serzenişleri konu edilmiştir. Bunun yanı sıra aile bireyleri arasında sıklıkla dayı, amca, kardeş, büyük anne gibi çocuğun yakın çevresindeki kişiler zikredilmektedir. Dinî ve kutsal nitelikli ninnilerde dinî kavramlara ve şahsiyetlere yer verilmiştir. Doğa konulu ninnilerde ise anne, çocuğuna sevgisini yaşadığı bölgenin doğasına ait unsurlar vasıtasıyla göstermektedir.

Bu bağlamda incelenen ninni örnekleri sosyolojik ve psikolojik olarak dikkate alındığında annenin yaşamını şekillendiren ve ruhsal durumuna etki eden; eşinin iş sebebiyle uzakta olması ve başka bir kadınla evlenmesi sonucu annenin yükümlülüklerinin artması, kimi zaman kadının ailesinden uzakta olması gibi sebepler kendini yalnız hisseden annenin çocuğunu dert ortağı olarak görmesine neden olmakta ve yaşadığı tüm sıkıntıları ninniler aracılığıyla dile getirmektedir.

Kaynakça

- Aydoğmuş, E. (2020). Kazak Ninnilerinden Örnekler. *Gazi Türkiyat*, 27, 85-100.
- Cemâlî, İ. (1386/2007). *Lâlâyihâ Der Ferheng-i Merdom-i Irân*. Tahran: Merkez-i Tahkîkât-i Sedâ u Simâ-yi Cumhûrî-yi İslâmî-yi Irân.
- Çıblak Coşkun, N. (2013). Türk Ninnilerine İşlevsel Yaklaşım. *Turkish Studies*, 8(4), 499-513.
- Elçin, Ş. (1986). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Enüşeh, H. (1381/2002). *Lâlâyî. Ferhengnâme-i Edebî-yi Fârsî* (C. 2, s. 1206-1207). Tahran: İntişârât-i Vezâret-i Ferheng u İrşâd-i İslâmî.

- Hasanlı, K. (1382/2003). Lâlâyihâ-yi Mehmeln Nigâhî be Hâstegâh ve Mezâmîn-i Lâlâyihâ-yi İrânî. *Mecelle-i Zebân ve Edebiyât-i Fârsî*, 1, 61-80.
- Hicâzî, B. (1387/2008). *Edebiyât-i Kûdekân ve Novcevânân*. Tahran: İntişârât-i Ruşengerân ve Mutâla'ât-i Zenân.
- Huseynî Sâbir, M. vd. (1398/2019). Bâztâb-i Ovvâa'-i İctimâi' Der Lâlâyihâ-yi 'Asr-i Hâzır. *Mecelle-i 'İlmî-yi Mutâla'ât-i Edebiyât-i Kûdek Dâneşgâh-i Şîrâz*, 2, 1-20.
- Kırcı Uğurlu, E. (2014). Kültürel Bellek Aktarıcısı Olarak Ninni. *Milli Folklor Dergisi*, 13(102), 43-52.
- Kızılayâğ, S. (1393/2014). *Edebiyât-i Kûdekân ve Novcevânân ve Tervic-i Hânden*. Tahran: Sâzmân-i Mutâla'e ve Tedvîn-i Kutub-i 'Ulûm-i İnsânî-yi Dâneşgâhhâ.
- Muhâcirî, Z. (2014). *Gol-i Peste Mecmû'e-i Lâlâyihâ-yi Fârsî*. Meşhed: İntişârât-i Âstân Kuds Razavî.
- Muhammedî, M. H. ve Kâyînî, Z. (1384/2005). *Târîh-i Edebiyât-i Kûdekân-i İrân* (Cilt 1). Tahran: Neşr-i Çistâ.
- Sefidger Şehânekî, H. (1393/2014). *Lâlâyihâ-yi Kûdekân-i İrân*. Tahran: İntişârât-i Sûre Mihr.
- Selâcike, Pervîn (1385/2006). *Ez İn Bâğ-ı Şarkî*. Tahran: Kânûn-i Pervereş-i Fikrî-i Kûdekân ve Novcevânân.
- Şîrâzî, E. (1371/1992). *Gozerî ve Nazarî Der Ferheng-i Merdom*. Tahran: İntişârât-i Esperek.
- Uğurlu, E. (2012). *Türk Dünyasında Ninni*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zebîhniyâ 'Umrân, Â. ve Bordhûnî, H. (1393/2014). *Târîh-i Edebiyât-i Kûdek ve Novcevân Der İrân*. Tahran: İntişârât-i Fedek İsatîs.

Summary

Lullabies that interpret the mother's feelings and form a bond between the mother and the child are the first tunes that the child hears from the mother after birth. The mother establishes the first linguistic bond with her child through these rhythmic and melodious words. Lullaby is an effective way for the mother to communicate with her child and create a concrete bond without any outside interference. Lullaby, whose primary function is to put the child to sleep and calm down, also provides information about the language, culture and sociological characteristics of a nation. It allows us to learn the language, lifestyle, family structure, experiences, beliefs, traditions, customs and environment of a nation. Since lullabies are usually sung by the mother, women play an important role in transferring oral cultural heritage from generation to generation. From the moment of birth, the mother supports her child's education through lullabies. Lullabies are an effective tool in introducing the environment, language, culture, religion, beliefs and national values of the child to

establish a bond with them and internalize them. At the same time, the mother conveys her feelings, wishes, troubles and expectations through lullabies with her own style. In this context, lullabies reveal the characteristics of the family structure, the relationships among family members, and the roles of the mother and father in the family.

Lullabies constitute an important part of folk literature in Iran as in every society. In this context, the scholars such as Sadegh Hedayat (Avsaneh/1940), Hossein Koochi Kermani (Haft Sad Taraneh Ez Taranehaye Roustaye Iran/1968) and Abolqasem Anjavi Shirazi (Gozari va Nazari dar Farhange Mardom/1992), who conducted research in the field of Iranian folk literature, collected lullabies from various regions of Iran. Thanks to these compilation activities, lullabies were recorded and independent works were published in this field. Apart from the compilation activities, there are also works written on the definition, classification, features and function of the lullabies.

In the past, the word *bang*, pronounced as *vang* in Pahlavi, meaning sound, cry, and the word *nanoo*, which is the name given to the babysitters used to put children to sleep in the southern and central regions of Iran was used as the word lullaby in Persian. Today's Persian equivalent, *lalayee*, comes from the Turkish word *lala*, which means the person responsible for the care of the child other than the mother. Since the primary purpose of lullabies is to put the child to sleep, the rhythm is in the foreground. In this context, the harmony of lullabies has a direct relationship with the cradle or swing. Since the types of cradles vary from city to city in Iran, the sounds mothers murmur also differ. For example, the swings hanging from any place to put children to sleep in the southern and central regions of Iran are called *nanoo*. Since the cradle is seen as the second mother of the child, *nanoo* comes from the word *nanah*. In the northern region, children were used to put to sleep in wooden cradles called *gareh* or *gahvaareh* in Persian. The cradle called *gareh* differs from the cradle called *nanoo* rhythmically since the cradle is rocked at short intervals and in succession.

When the structural features of Persian lullabies are examined, it is seen that they usually consist of quatrains. However apart from quatrain, there are also lullabies with 3 and 5 lines. Since the verse unit of Persian lullabies is mostly quatrain, it is sung in *hazaj* meter. When starting lullabies, formulaic expressions such as *هودی هودی، الا لالا، للا لالای، لای لای، الالای الالای* are often used.

When the lullaby examples detected in the works written on Persian lullabies are examined, it is seen that although there are differences in terms of language features, there are similarities in the subjects covered. In other words, lullabies mostly sung by the mother reflect common feelings, expectations, desires and reproaches. When Persian lullabies are examined in terms of subject, they are classified lullabies as wish and desire, lullabies about separation and being abroad, lullabies as a threat and frightening, lullabies about family members, religious and sacred lullabies and lullabies about nature. In the lullabies as wish and desire, the wishes and expectations of the mother such as the growth of her child, his/her walking, being healthy, going to school, reciting the Qur'an, getting married and being a loyal person are expressed. In lullabies about separation and being abroad, the father's going abroad to provide for the house and the mother's troubles due to leave from the place of her birth and her family are told. In lullabies which also provide clues about the commercial relations of the period, the father often goes to India to work. In lullabies as a threat and frightening, the child who does not sleep is usually frightened by the imaginary creature called *loloo*. In lullabies about family members, the father, who is usually mentioned with his positive aspects, is sometimes complained about by the mother for going off with another woman or for his negative attitude towards his wife. Among family members, people in the child's immediate environment such as uncle, sibling and grandmother are frequently mentioned. In religious and sacred lullabies, religious concepts such as fasting and prayer and religious personalities are included to provide religious education to the child. In nature-themed lullabies, the mother shows her love for her child through elements in nature. The child is often compared to the moon, the sun; tulip, pennyroyal, fig, pomegranate, lily, hyacinth, basil, rose, narcissus; partridge and nightingale.

GÖÇ-KİMLİK İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA LADIVINE*

IMMIGRATION AND IDENTITY RELATIONSHIP IN LADIVINE

Ayşe KAYĞUN TEKTAŞ

Arş. Gör. Dr., Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, Fransız Dili Eğitimi Ana Bilim Dalı,
aysekaygun@gmail.com

Öz

Yazın dünyasına adım attığı 1985'ten bu yana farklı yazınsal türlerde başarılı yapıtları kaleme alan Marie NDiaye, 2013'te yayımlanan *Ladivine* adlı romanında göçmen bir anne ile melez kızının sarsıcı öyküsünü anlatır. Romanda melez başkışının içinde yaşadığı Batı toplumunda görünür olabilmek çabası etkileyici bir biçimde ele alınır. Farklı aidiyetleri olan başkışının tutarlı bir kimlik edinmede çektiği güçlük tüm yaşamını alt üst edecek bir karar almasına neden olur. Annesi Fransız, babası Senegalli olan Marie NDiaye'nin yazar olarak konumu yazın dünyasında tartışmaya açık bir konudur. Marie NDiaye Fransız kültürüyle yetiştiğinden Fransız bir yazar olarak anılmayı yeğlerken yazın alanında Afrikalı, Frankofon, melez, göçmen gibi farklı kimliklerle tanınır. Yazar, melez bir birey olarak içinde yaşadığı çok kültürlü toplumda yaptığı gözlemleri romanlarına yansıtır. Marie NDiaye göç, kimlik, aidiyet, melezlik gibi sıklıkla ele aldığı izlekleri yine birçok romanında olduğu gibi aile içi ilişkiler üzerinden işler. Başkışının yaşadığı ötekileştirilme kaygısı, günümüzün çok kültürlü toplumlarında farklılıklar konusundaki ön yargıların henüz aşılamadığını gözler önüne serer. İnsanın birlikte yaşama gereksinimi, toplum tarafından kabul görmeyi dolayısıyla bireyin içinde yaşadığı toplumsal koşullara uyum sağlamasını gerektirir. Göçmen, içinde yaşadığı toplumsal koşullara uyum sağlama konusunda başarılı olsa da toplum tarafından kabul görmesi her zaman olanaklı değildir. Yazar, göçmen/melez bireylerin sahip olduğu karşıtlıkların yol açabileceği içsel çatışmaları ve ikilemleri imgeleminin süzgecinden geçirerek yazınsal bir metne aktarır. Bu bağlamda Erving Goffman'ın *Damga* başlıklı çalışmasıyla başkışının ötekileştirilme kaygısı, Amin Maalouf'un *Ölümcül Kimlikler* ve Zygmunt Bauman'ın *Kimlik* adlı denemeleriyle göç-kimlik ilişkisi incelenecektir. Frantz Fanon, Homi K. Bhabha ve Pap NDiaye'nin görüşleri ise deri renginin neden olduğu ayrımcılığı açıklayıcı olacaktır.

Abstract

Marie NDiaye, who has written successful works in different literary genres since 1985, tells the traumatic story of an immigrant mother and her biracial daughter in her novel titled *Ladivine*, published in 2013. Throughout the novel, the biracial protagonist's effort to be visible in the Western society she lives in is narrated impressively. The difficulty of the protagonist, who has different belongings, in obtaining a coherent identity, causes her to make a decision that will ruin her whole life. The position of Marie NDiaye as a writer, whose mother is French and whose father is Senegalese, is a controversial matter in the world of literature. Having grown up within a French culture Marie NDiaye prefers to be known as a French writer but she is known with different identities such as African, Francophone, biracial and immigrant in the field of literature. The author, as a biracial individual, reflects her observations in the multicultural society in which she lives in her novels. Like in many of the author's novels, themes such as migration, identity, belonging, and hybridity are explored through intra-familial relationships in *Ladivine*. The marginalization anxiety of the protagonist expresses the prejudices about differences in today's multicultural societies. The need for people to live together requires acceptance by the society and thus the individual's adaptation to the social conditions. However, although immigrants are successful in adapting to the social conditions in which they live, it is not always possible for them to be accepted by the society. The author reflects the inner conflicts and dilemmas that may be caused by the contradictions experienced by immigrant/biracial individuals into a literary text through her imagination. In this context, protagonist's anxiety of stigmatization will be analyzed through Erving Goffman's *Stigma*, the relationship between immigration and identity will be examined through Amin Maalouf's *In the Name of Identity* and Zygmunt Bauman's *Identity*. On the other hand, the reflections of Frantz Fanon, Homi K. Bhabha, and Pap NDiaye will highlight the discrimination based on skin colour.

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 22 Temmuz 2023
Kabul edildiği tarih: 1 Eylül 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 22 July 2023
Date accepted: 1 September 2023
Date published: 25 December 2023

Anahtar Sözcükler

Marie NDiaye; Melezlik; Çoğul kimlik; Aidiyet; Kimlik Bunalımı

Keywords

Marie NDiaye; Hybridity; Hybrid identity; Belonging; Identity Confusion

DOI

10.33171/dtcjournal.2023.63.2.10

* Bu makale Bir Melez Yazın Örneği: Marie NDiaye'nin Romanlarında Çoklu Aidiyet ve Çoğul Kimlik başlıklı yayımlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Sosyal bilimlerin farklı alanlarındaki araştırmacıların, yirminci yüzyıldan itibaren yaygın bir biçimde üzerine çalıştığı kimlik kavramı, yazın alanında da farklı yönleriyle ele alınır. Oldukça karmaşık bir yapıya sahip olan, her alanın kendi perspektifinden irdelediği kimlik kavramının bireysel ve toplumsal boyutlarını kapsayan çeşitli tanımlamalar yapılır. Bu durum, bireyin kimlik oluşumunu etkileyen birçok etkenin bulunmasından kaynaklanır.

Bireyin kimliği ile içinde yaşadığı toplumsal koşullar arasında yakın bir bağ vardır. Geçirdiği toplumsal süreçlerin bireyin kimliği üzerindeki etkisi büyüktür. Dolayısıyla birey-toplum etkileşimi, güncel kimlik tartışmalarının odağında yer alır. *“Kimlik geniş kapsamda ve esnek biçimde, insanın kendi benlik duygusuna, kendisi hakkındaki duyguları ve fikirlerine atıf yapılarak kullanılmaktadır. Kimliğimizin içinde bulunduğumuz ve daha sonra içselleştirdiğimiz, toplumsallaşma süreciyle şekillenmiş olan toplumsal rollere atfedilen beklentilerle oluştuğu varsayılmıştır”* (Marshall, 2009, s. 408). Kanadalı sosyolog Erving Goffman, bireyin günlük yaşamda bulunduğu ortamların gerektirdiği *“performansları”* (Goffman, 2018a, s. 29) sergilediğini, en yakın ilişkilerde bile benliğini sunarken çeşitli yöntemlere başvurduğunu ileri sürer: *“Bir toplumsal kurumun duvarlarının içine girdiğimizde, seyirciye belli bir durum tanımlamak için iş birliği yapan oyuncuların kurulu bir takımla karşılaşırız.... Oyuncularla seyirciler arasında belli bir miktar karşıtlık ve uyum varmışçasına davranma konusunda gizli bir anlaşma söz konusudur”* (Goffman, 2018a, s. 22). Goffman’a göre bunun birincil nedeni bireyin, *“toplumun ortak değerlerinin kutsal merkezine yakın bir konuma sahip olma arzusu”*dur (Goffman, 2018a, s. 45). Bir nitelik toplum tarafından kabul gördüğü sürece bireyler tarafından benimsenme oranı artar. Dolayısıyla Goffman, toplum tarafından onaylanma kaygısının bireyin kimliğine yön verdiğine dikkat çeker. Goffman, çalışmaları aracılığıyla birey-toplum ilişkisinin kimlik oluşumundaki etkilerini anlaşılır kılar.

Birey-toplum ilişkisi bağlamında ele alınması gereken bir diğer kavram da aidiyettir. Birey, bir arada yaşama gereksinimi gereği, kimliğini aidiyet bağı kurduğu topluma göre biçimlendirir. Bu nedenle, bireyi geçmiş toplumsal aidiyet bağından koparan göç deneyimi, kimlik arayışını da beraberinde getirir. Marie NDiaye, göçmen roman kişileri aracılığıyla bu durumu etkileyici bir biçimde yazıya döker. Yazar, son dönem romanlarında, anlatı kişilerinin toplumla aidiyet bağı kurma konusunda yaşadığı güçlüğü neden olduğu kimlik bunalımının üzerinde durur. Bu noktada yazarın kurguları, kimlik ve aidiyet kavramlarını irdeleyen metinler arasında önemli

bir yere sahiptir. Bu durum, yazarın melez bir birey olarak içinde yaşadığı Fransız toplumundaki gözlemlerinin yazıya aktarılması biçiminde değerlendirilir. Ancak Marie NDiaye, oldukça genç bir yaşta yazar olarak kabul görmesine karşın yapıtlarında melezliğine ilişkin öğelere uzun bir süre yer vermez. Yazar, yayımlandığı 2009 yılında kendisine Goncourt Ödülü'nü kazandıran *Trois Femmes Puissantes* ile birlikte söz konusu öğeleri somut bir biçimde ele almaya başlar. Dolayısıyla *Trois Femmes Puissantes*, kazandırdığı saygın ödülün yanı sıra içerdiği yeni öğeler bakımından da yazar için bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Marie NDiaye, Goncourt Ödülü'nün ardından yayımlanan *Ladivine* adlı romanında kimlik ve aidiyet arayışı izleklerini sarsıcı bir kurguyla anlatır. *Ladivine*, romanın Fransa'da yaşayan melez başkişisi Malinka'nın göçmen annesinin adıdır. Romanda melez bir birey olan Malinka'nın yaşadığı kimlik bunalımının yanı sıra annesi *Ladivine*'in yalnız, göçmen bir kadın olarak karşılaştığı güçlükler anlatılır. Göçmen/melez bireylerin karşılaştığı ayrımcılık, anlatıda Malinka'nın kimlik bunalımına göre ikincil konumdadır. Ancak başkişinin çocukluğundan itibaren deneyimlediği ve yaşamını altüst eden kimlik bunalımının ana nedeni ötekileştirilme kaygısıdır. Malinka'nın melez bir birey olarak ayrımcılıkla karşılaşmamak için benimsediği yeni kimliği, onu sonu gelmez bir çıkmaza sürükler. Roman kişilerinin farklı aidiyetlerini bir araya getirerek çoğul kimlik edinmeleri güçtür. Dolayısıyla çoğul kimlik kavramı hem Marie NDiaye'nin yazın alanındaki konumunu hem göçmen/melez roman kişilerinin kimlik karmaşasını açıklayıcı niteliktedir. Çoğul kimlik, farklı toplum yapılarında geçirilen süreçlerin sonucunda edinilir. Bireyin farklı toplumsal koşullarla uyum içinde yaşamasını sağlayan bütünleştirici bir niteliğe sahiptir. Ancak göçmenin çoğul bir kimlik edinerek içinde yaşadığı toplumsal koşullara uyum sağlaması her zaman olanaklı değildir. Marie NDiaye'nin romanlarında göçmen/melez başkişi, çoğunlukla kendini tanımlama olanağı bulamamanın acısını çeker. Toplum tarafından oluşturulan kalıp yargılar doğrultusunda farklı ya da öteki olarak görülmenin kaygısını taşır. Öyle ki, kimi zaman ön yargılardan kaçınmak için doğuştan getirdiği niteliklerini yok sayar. İki farklı kültüre özgü niteliklerini uyumlu bir biçimde birleştiremeyen roman kişisi için aidiyet arayışı ve kimlik bunalımı kaçınılmazdır. Bu bağlamda, öncelikle göç-kimlik ilişkisini ele almak, yazarın roman kişilerinin bu konudaki ikilemlerini açıklayıcı bir zemin oluşturacaktır.

Göç-Kimlik İlişkisi: Çoğul Kimlik

Yaşanan toplumsal olguların bireyin kimliği üzerinde oldukça önemli bir etkisi vardır. Günümüz toplumları, “*modernlik ve mobilite öncesi zamanlardaki kadın ve erkeklerin beşikten mezara kadar hayatlarını geçirdikleri yerelliklerden*” (Bauman, 2022, s. 33) oldukça uzaklaşmışlardır. Bu durumun nedeni, kuşkusuz çağımızın en tartışmalı toplumsal olgularının başında gelen ve giderek artış gösteren göç olgusudur. Hem bireysel hem toplumsal sonuçları olan göç ile kimlik arasında yakın ilişki vardır. Tarihsel süreçte insanlar savaşlar, olumsuz yaşam koşulları, doğal afetler, işsizlik, sömürgecilik gibi çeşitli nedenlerden zorunlu ya da gönüllü olarak göç etmek durumunda kalır. Bireyin kültür, dil, çevre gibi en temel değerlerden kopmasına yol açan göç deneyimi, kimlik arayışını da beraberinde getirir. Çünkü bireyin kimlik duygusu asla kesinleşmez ve edinilen deneyimler yoluyla biçimlenir (Chambers, 2014, s. 45). “*Farklı dünyalar arasında, yitirilmiş bir geçmiş ile bütünleşilememiş bir şimdiki zaman arasında kalmışlık duygusu*” (Chambers, 2014, s. 48) yaşayan göçmen, içinde yaşadığı topluma uyum sağlasa da aidiyet ve kimlik karmaşası yaşamının bir parçası olur. “*Göç, hiç bitmeyen anlamlandırmalara yol açmakta, yeni tanımlar ve kimlik içerikleriyle sonuçlanmaktadır*” (Gezici Yalçın, 2017, s. 92). Göçmeni kimlik arayışına sürükleyen, dil, kültürel ve toplumsal geçmiş gibi temel değerlerinden uzak kalmasıdır.

Öte yandan göç deneyimi, bireyin en önemli gereksinimlerinin başında gelen aidiyet duygusunu sarsar. Aidiyet, bireyin içinde yaşadığı toplumla arasında kurulan bağıdır. Birey, aidiyet bağı aracılığıyla içinde yaşadığı topluma uyum sağlayarak onunla bütünleşme sürecini tamamlar. Aidiyet gereksinimi, Maslow’un *Kendini Gerçekleştirme Kuramı* (1943) başlıklı çalışmasında, öncelikleri doğrultusunda insanın gereksinimlerini sıraladığı beş basamaklı ihtiyaçlar piramidinin üçüncü basamağında yer alır. Bu çalışmaya göre, öncelikli her gereksinimin karşılanması sonucunda bir sonraki basamaktaki ihtiyaç açığa çıkar ve insanı giderilmeyen gereksinimleri yönlendirir. Maslow, çalışmasıyla toplumla bağ kurup kabul görmeyen ve onun bir parçası olmanın sağladığı aidiyet duygusunun insan için ne derecede önemli olduğunu gözler önüne serer. Bireyin içinde yaşadığı toplumla arasında güçlü bir aidiyet bağı olması onu bilişsel ve tinsel açıdan olumlu yönde etkilerken bu durumun tersi ise yalnızlık duygusu, yabancılaşma, uyum sorunları gibi çeşitli olumsuzluklara yol açar (Hill, 2006, s. 212-213)¹.

¹ Çeviriler makale yazarı tarafından yapılmıştır.

Bu bağlamda aidiyet duyumsadığı değerlerden uzak kalan göçmen, ev sahibi toplumda büyük bir yoksunluk duygusuyla karşı karşıya kalır. “*Ait olmanın sağladığı güvenlik hissinden*” yoksun kalmanın yol açtığı kimlik arayışına sürüklenerek “*zamanla ‘aidiyet’ ve ‘kimliğin’ alınyazısı olmadığı, ömür boyu garanti sağlamadığının, fazlasıyla müzakereye açık olduğunun farkına varır*” (Bauman, 2022, s. 20). Toplumsal alanlarda varlığını sürdürebilmek için bilinçli ya da bilinçsiz bir biçimde ev sahibi toplumun yaşam biçimini, kültürel değerlerini benimsemek durumunda kalır. Geçmişte, belirli bir kültürle toplumsal bağ oluşturan bireyin yeni bir kültürle karşılaşmasıyla duygu, düşünce ve yaşam biçiminde oluşan değişimleri içeren kültürlenme süreci, göç deneyiminin önemli parçasıdır (Gezici Yalçın, 2017, s. 73). Tüm güçlüklerine karşın kültürlenme sürecini tamamlayabilen göçmen birden fazla toplumla aidiyet bağı kurmuş olur. Bunun sonucu olarak, farklı kültürlerle ait karşıt öğeleri bir araya getirerek hibrit/çoğul kimliğini benimser. Göçmen, çoğul kimliği aracılığıyla yeni girdiği topluma aidiyet duyumsar ve kendini bütünü bir parçası olarak görebilir:

Göçmen bireyler gittiği farklı bir toplumda, sosyal süreçler sonucunda yeni kimliğini oluşturur. Bu yeni kimliği bireyin var olan veya sosyal süreçler sonucunda edindiği tüm kimliklerden farklı aynı zamanda bu kimliklerin hepsini kapsayan yeni bir kimlik olabilir ve bu, hibrit kimlik olarak adlandırılır (Çağırkan, 2016, s. 2621).

Ancak tüm bu farklılıkların bir araya gelmesi kimi zaman bireyin iç dünyasında çatışmalara ve ikilemlere neden olur (Çağırkan, 2016). Göç, insanın aidiyet duyumsadığı kültürden, dilinden koparak köklü değişikliklerle yüzleşmesini gerektirir. “*Kişi kendini her yerde chez soi, yani ‘evinde’ hissetmeye bile başlayabilir - fakat kişinin ödemesi gereken bedel, artık hiçbir yerin kendisi için gerçekten ve tam anlamıyla yuva olamayacağını kabullenmektir-*” (Bauman, 2022, s. 22). Tüm güçlüklerle karşın kendi kültürel bagajının yanında içinde yaşadığı toplumun dilini ve kültürel zenginliklerini özümseyebilen göçmenin iç dünyasında iki farklı değer yargısı buluşur (Çetin, 2008, s. 62). Bu durum, kimi zaman ikilemlere ve çatışmalara yol açsa da iyi yönetildiğinde önemli bir kazanım olarak değerlendirilir. Göçmen bir yazar olan Amin Maalouf, farklı kültürlerle olan aidiyetlerini zenginlik olarak nitelendirir: “*Aidiyetlerimin her biri beni çok sayıda insana bağlıyor; buna karşın, hesaba kattığım aidiyetlerim çoğaldıkça, kimliğim de özel bir durum olarak ortaya çıkıyor*” (Maalouf, 2018, s. 21). Amin Maalouf göçmenin bireysel kimliğini oluşturan aidiyetlerinden hangisinin öncelikli olduğunun ise onun bulunduğu bölgeye, yaşadığı olumlu ve olumsuz deneyimlere göre farklılık gösterdiğini belirtir:

Yaşamın her aşamasında, insanların aidiyetlerine karşı tavırları ve bunlar arasındaki hiyerarşiyi belirleyen bu yaralardır. İnsanlar dinleri yüzünden eziyet gördüğünde, derilerinin rengi ya da yamalı giysileri veya şivesi yüzünden aşağılandığı ya da alaya alındığında bunu unutmazlar. Buraya kadar kimliğin çok çeşitli aidiyetlerden oluştuğu üzerinde durdum; ama aynı zamanda kimliğin tek olduğu ve bizim onu bir bütün olarak yaşadığımız olgusu üzerinde ısrar etmek de kaçınılmaz oluyor. Bir insanın kimliği başına buyruk aidiyetlerin birbirine eklenmeleri demek değildir, kimlik bir 'yamalı bohça' değildir, gergin bir tuval üzerine çizilen bir desendir; tek bir aidiyete dokunulmaya görsün, sarsılan bütün bir kişilik olacaktır (Maalouf, 2018, s. 27).

Göç deneyimi sonucunda çoklu aidiyetlerden oluşan çoğul kimliğe sahip olan göçmenler, içinde yaşadığı toplumun çok kültürlü olmalarına yol açar. Çok sayıda göçmene ev sahipliği yapan günümüzün metropolleri, bu çok kültürlü yapıyı içinde barındırır. Sahip oldukları iş olanakları ve kolaylıklar ile göçmenler için cazibe merkezi olan metropoller farklı ülkelerden gelen insanların etkileşim içinde olduğu kültürlerin buluşma noktalarıdır. *“Göç alan gelişmiş ülkelerde özellikle büyük kentlerin belirgin bir özelliği, ‘getto’ olarak adlandırılan farklılaşmış ve ayrılmış alanların varlığıdır”* (Erbaş, 2019, s. 136). Birinci kuşak göçmenler bu bölgelerde geleneklerine uygun yaşayarak, kendi içlerinde evlenerek, ana dillerini konuşmayı sürdürerek kültürel kimliklerini koruma eğilimi gösterirler. Ancak sonraki kuşaklar çoğunlukla bu özeni göstermediğinden, kendi öz kimliklerinden uzaklaşarak asimile olur ve ev sahibi topluma ayak uydurmaya başlar. Göçmenin ev sahibi toplumla olan etkileşimi, koşullara göre değişkenlik gösteren, uyum, bütünleşme, benzeşme ve emilme süreçlerini kapsar (Erbaş, 2019, s. 137).

Metropolleri kültürel etkileşimin merkezi yapan, göçmenlerin ev sahibi ülkeden etkilenmekle kalmayıp kendi değerlerini de ona yansıtarak, göç ettikleri büyük kentlerde önemli değişikliklere neden olmalarıdır (Burke, 2011, s. 111-113). Chambers, çağdaş metropolleri modern yaşantının ana metaforu olarak tanımlar (Chambers, 2014, s. 125). Metropoller, dünyanın çeşitli yerlerinden göç aldıklarından farklı yaşam biçimlerinin bir araya geldiği melez kültürel yapılara sahiptir. Bu kentlerde kültür, kimliklerin iç içe geçmesiyle melezleşir. Kültürel melezlik, farklı toplumlara özgü öğelerin bir araya gelerek yeni bir kültürel yapının doğması anlamına gelir. Melezlik, kimliklerin etnik anlamda saf olmadığını, iç içe geçme ve kaynaşma sonucunda oluştuğunu gösterir. Bu durum, göç sonucunda kültürlerin

süreç içerisinde melezleşmesinden ve karışmasından kaynaklanır. Söz konusu kültürel melezlik, bir kültürün diğeri tarafından özümsemesi değil, farklı değerlerin bir araya gelmesiyle yeni bir kültürün ortaya çıkmasıdır. (Marshall, 2009, s. 406-407). Fransa'daki *beur* kültürü bu melezleşmenin en somut göstergeleri arasında yer alır:

Barbès, Paris'in Arap göçmenlerin yaşadığı geleneksel mahallesi, Cezayir rai müziğinin ve Cheb Khaled'in sound'larının doğduğu yerdir. 'Je suis un beur!' ifadesi de burada doğdu. İfadedeki *beur*, *arabe* sözcüğünün tam tersi değil, daha ziyade bu sözcükten harmanlanarak türetilmiş olan bir sözcük. *Beur*, ebeveyni Arap olan ve Fransa'da doğan kişiye deniyor. *Beur* bir farklılığa, özel bir tarih ve bağlama, melezleşmeye ve kültürel belirsizliğe işaret ediyor (Chambers, 2014, s. 128).

Bu örnekte, Arap göçmenlerin kendi kültürel değerlerini içinde yaşadıkları Fransız kültürü ile birleştirmeleri sonucunda ortaya çıkan melez yapı gösterilir. Kimi zaman bir tehdit olarak görülen göçmen, kendi farklılıklarını gözeterek içine girdiği toplumun değerlerini içselleştirme sürecini tamamladığında toplumsal ortamın çok kültürlü, melez bir yapıya sahip olduğundan söz edilebilir:

Göçmenin bir topluma, bir ekonomiye, kendi kaynak kültüründekinden (yani kendisinin ve ailesinin gelmiş olduğu bölgenin kültürü) çok farklı bir öğretim sistemine katılmasıyla kişisel kimliği de yoğun baskılar yaşar; bu durumda kaynak kültür, topluluksuzlaştıktan sonra bu kişisel kimliği destekler. Değerler bu şekilde içselleştirilmezse, çok kültürlü bir toplumun varlığından da söz edilemez, çünkü çok kültürlü toplum bir toplumsal düzenlemenin birliğini kültürel aitlik ve başvuruların çoğulluğuyla bağdaştırır (Touraine, 2022, s. 245).

Söz konusu çoğulluk göçmene birden fazla kültürü aynı anda yaşayabilme olanağı sağlar.

Buraya kadar üzerinde durulan, göç olgusuyla ilişkili olan kimlik karmaşası, aidiyet arayışı, çok kültürlülük, melezlik gibi izlekler çok sayıda romanda farklı yönleriyle ele alınır. Çünkü yazınsal bir tür olan roman ile toplumsal gerçeklik arasında sıkı bir bağ bulunur. Lucien Goldmann romanı toplumsal olguların yansıdığı bir günlük olarak nitelendirir (Goldmann, 2005, s. 24). Dolayısıyla hem toplumsal hem bireysel anlamda önemli etkileri olan göç deneyiminin yazarlar tarafından kaleme alınmasıyla göç yazını ortaya çıkar. Göç olgusunu doğrudan ya da

dolaylı olarak deneyimleyen yazar, göçün bireysel ve toplumsal etkilerini imgeleminin süzgecinden geçirerek yapıtlarına yansıtır. Sömürgecilik sonrası dönemin çok kültürlü toplumlarında yaşayan yazarların yapıtlarında göç ve bu olguyla ilintili izleklere sıklıkla rastlanır. Bu yazarların bir kısmı metinlerine kültürel aidiyetlerini yansıtırma kaygısı taşıırken bir kısmı da yapıtlarında bilinçsiz bir biçimde çok kültürlülüklerini sezdirir. Bunun nedeni, her yazarın göçmen kimliğine yüklediği anlamın ve bu kimliği taşıma biçiminin farklılık göstermesidir (Çetin, 2008, s. 147). Bu anlamda, göçmenin yaşadıkları ekseninde gelişen göç anlatıları oldukça kapsamlı bir içeriğe sahiptir.

Çağımızda göç kararı alınmasında küreselleşme, olumsuz yaşam koşulları, iç savaş, işsizlik, eğitim gibi çeşitli toplumsal, siyasi, ekonomik nedenler etkili olur. Kuşkusuz sömürgecilik günümüz Avrupa'sında çok sayıda göçmen olmasının nedenlerinin başında gelir. *“Yeni Dünya'nın sömürgeleştirilmesinden sonra farklı zenginlikler peşinde olan Avrupa, gözlerini Afrika kıtasına ve burada bulunan yer altı- yer üstü kaynakları ile insan gücüne çevirir”* (Yassitepe Ayyıldız, 2018, s. 497) Sömürgeciliğin, sömürgeleştirilen toplumlarda yarattığı sarsıcı etkilerinin geçmesi için söz konusu faaliyetlerin sona ermesi yeterli olmaz. XIX. yüzyılda ivme kazanan, Avrupa ülkelerinin kendi çıkarları için sınırları dışındaki toprakların zenginliklerini kullanarak yürüttüğü sömürge faaliyetleri, günümüze dek süregelen büyük bir göç devrimine yol açar. Avrupa ülkeleri bu bölgelerden ülkelerine çok sayıda göçmen alır. Bunun yanında, geçmişten günümüze sömürge bölgelerinde yaşayan birçok insan, daha iyi koşullara ulaşmak umuduyla kültürünü, dilini bildiği gelişmiş Avrupa kentlerine yönelir. Bu bağlamda, Fransa'da bulunan Afrikalı göçmen nüfusun yoğunluğu, ülkenin Afrika'daki sömürge faaliyetlerinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Sömürgeci yayılımın ardından gerçekleşen, Avrupa kentlerinin nüfus yapısını değiştiren bu göç devrimi, günümüzde hem kuramsal hem kurmaca yapıtlarda irdelenen önemli bir kültürel etkileşime yol açar. Sömürgecilik sonrası dönem yazarları, yapıtlarında kimlik, aidiyet, ötekileştirilme, sürgün, kültürel etkileşim gibi izlekleri sıklıkla ele alır. Sömürgecilik sonrası döneme özgü yazınsal yapıtlar tarihsel, coğrafi, dilbilimsel, sosyolojik ve bireysel bağlamlarda oldukça çeşitlilik gösteren; sömürgeci yayılımdan çıkmış, anlatım dili olarak Fransızcanın kullanıldığı yapıtların tümünü kapsar (Moura, 2005, s. 33). Marie NDiaye'nin kimliğini oluşturan karşıt öğeler, onun bir yazar olarak bu kapsama girip girmediği konusunda çok çeşitli görüşlerin ortaya çıkmasına neden olur. Dolayısıyla sömürgecilik sonrası dönemin göçmen yazarları tarafından ele alınan izlekleri sarsıcı bir biçimde işleyen Marie NDiaye'nin yazın alanındaki konumu üzerine süregelen

tartışmalara değinmek, yazarın yapıtlarında ortaya çıkan kimlik sorunsalının daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Marie NDiaye'nin Yazar Kimliği: Afrika-Fransa İkilemi

2009 yılında *Trois Femmes Puissantes* adlı romanıyla Goncourt Ödülü'nü kazanan Marie NDiaye'nin bir yazar olarak hangi başlık altında sınıflandırılması gerektiği tartışmaya açık bir konudur. Bu konuda, yazarın kendi görüşü, kimliğini oluşturan öğeler ve yazın araştırmacılarının söylemleri farklılık gösterir. Bu durum, yazarın kimliğini oluşturan karşıt öğelerden kaynaklanır. Annesi Fransız, babası Senegalli olan Marie NDiaye Fransa'da doğar. Henüz çocukken babası tarafından terk edilen yazar, annesi tarafından Paris'in bir banliyösü olan Bourg-la-Reine'de yetiştirilir. İlk bakışta deri renginden dolayı Afrikalı ya da Frankofon bir yazar olarak sınıflandırılan Marie NDiaye aslında söz konusu kültürü özümseme olanağını elde edememiştir. Fransa'da, tamamen Fransız kültürü ile yetiştirilmiştir. Bunun sonucu olarak Marie NDiaye,, kendisinin Afrikalı, göçmen ya da Frankofon yazarlar arasında gösterilmesinden hoşnut olmaz ancak bu durum kaçınılmazdır. Yazın araştırmacısı Jean-Marie Volet Afrikalı kadın yazarlar üzerine yaptığı çalışmada Marie NDiaye'ye de yer verir. Marie NDiaye ise bir mektup ile bu duruma karşı çıkarak Afrika'da hiç yaşamadığını, melez olmasına karşın Afrikalı babasını tanımadığını, benliğinde söz konusu kültürün izlerinin bulunmadığını ve tüm bu nedenlerden Frankofon bir yazar olarak tanımlanmasının gerçeği yansıtmayacağını belirtir (Akt. Moudileno ve Motte, 2013, s. 164). Jean-Marie Volet çalışmasında bir yazarın Afrikalı olarak adlandırabilmesi için gerekli ölçütleri sorgular. Bu konuda keskin bir ayırım yapmanın olanaklı olmadığı sonucuna ulaşan Volet, doğum yeri, deri rengi, etnik kökeni gibi nedenlerden dolayı çok sayıda yazarı Afrikalı olarak sınıflandırır.

Öte yandan yapıtlarında kadınların karşılaştığı toplumsal engelleri çarpıcı bir biçimde kaleme alan Marie NDiaye, dişil yazı (écriture féminine) sınıflandırmalarında da yer alır. Ancak yazar, ele aldığı konuları evrensel bir duyarlılıkla yazdığını belirterek yapıtlarına özgü tüm sınıflandırmalardan uzak kalmayı yeğler. Marie NDiaye babasının Afrikalı olması, deri rengi, içinde yetiştiği Fransız kültürü, kusursuz Fransızcası gibi pek çok karşıtlığı kimliğinde bir araya getirir. Yazar, tüm bu karşıtlıkların yol açtığı tartışmalar nedeniyle kimliğine ilişkin açıklamada bulunma gereksinimi duyar. Sahip olduğu karşıtlıklar, kimi zaman kimlik karmaşasına neden olsa da yazarın yaşadıklarına ve gördüklerine farklı açılardan yaklaşabilmesine olanak tanır. Yazarın adı ve soyadı kimliğinde barındırdığı karşıtlıkların habercisidir: Marie çoğunlukla Avrupa'da kullanılan Hristiyan

kültürüne özgü bir ad, NDiaye ise Senegalli etnik bir topluluğa aidiyeti belirten bir soyadıdır (Diene, 2014). Marie NDiaye'nin birbirleriyle çelişen çok aidiyetli kimliği zaman zaman karmaşaya neden olur. Bu duruma Amin Maalouf'un kimliğin farklı aidiyetlerin bir araya gelmesiyle bütün oluşturduğu düşüncesinden yola çıkarak kaleme aldığı *Ölümcül Kimlikler* adlı çalışması ışık tutar: "*Her insanda zaman zaman kendi aralarında çelişen ve onu yürek burkan tercihlere zorlayan çoklu aidiyetlere rastlanır. Kimisinde durum ilk bakışta anlaşılır; kimisinde ise daha yakından bakma çabası gerekir*" (Maalouf, 2018, s. 11). Oldukça girift bir yapısı olan kimlik kavramını yalnızca kültürel ve toplumsal aidiyetlerle tanımlamak doğru olmayacaktır. Marie NDiaye'nin yapıtları yazarın kimliği konusunda önemli çıkarımların yapılabilmesine olanak sağlar. Yazar karşı çıksa da anlatılarının birçoğunda hem Fransız hem Afrikalı kişilerin serüvenlerini aktararak kimliğini oluşturan karşıtlıkları yapıtlarına yansıtır. Roman kişilerinin aidiyet kurma özlemi, kimlik arayışı nedeniyle yaşadığı olumsuz deneyimler, göçmenlerin karşılaştığı güçlüklerin iz düşümüdür.

Marie NDiaye yalnızca yapıtlarıyla değil gündeme ilişkin açıklamalarıyla da bir dönem tartışmalara neden olmuştur. Yazar, 2009 yılında kazandığı Goncourt Ödül Töreni'nden kısa bir süre önce kendisiyle yapılan bir söyleşide dönemin Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'nin olası farklılıkları yadsıyan göçmen politikalarını eleştirir. Sarkozy yönetimindeki Fransa'yı korkunç bulduğunu, bu nedenle Berlin'de yaşamaya başladığını belirtir (Kaprièlian, 2009). Ödülü kazanmasının ardından milletvekili Éric Raoult, yazarın bu açıklamalarıyla Fransa'ya olan bağlılığına gölge düşürdüğünü belirtir. Tüm dünyada takip edilen saygın yazın ödülü Goncourt'a değer görülen bir yazarın milli bütünlüğe saygı çerçevesinde mesajlar vermesi gerektiğini vurgular. Yapıtları Fransa'nın saygın yayınevi Éditions Gallimard tarafından yayımlanan melez bir yazarın 2009 yılının Goncourt Yazın Ödülü'nü kazanması hem medyada hem akademik alanda oldukça büyük bir yankı uyandırır. Ödülü Marie NDiaye kazandığında jüri üyelerinden biri olan Tahar Ben Jelloun, şu açıklamayı yapar: "*Fransa'nın tamamen beyaz olmayan yazarlarının da olduğunu insanlara anımsatmak iyi oldu. Sonuçta, Marie NDiaye babası Senegalli, annesi Burgonyalı olan melez bir Fransız kadındır*" (Thomas, 2013, s. 141). Görüldüğü gibi her ne kadar yazar, Fransız olarak nitelendirilmeyi yeğlese de her durumda melezliğiyle öne çıkar.

Soyadından Senegalli olduğu açıkça anlaşılrsa da Afrikalı kökeninden kendini uzak tutan Marie NDiaye'nin yazın dünyasına adım attığı dönemde görünürlüğünü çeşitli yollarla sınırlandırdığı düşünülür. İlk kitapları yayımlandığında görünüşünü

dolayısıyla etnik aidiyetini gizler. Kitaplarının, yazarların fotoğraflarına yer vermeyen siyah-beyaz kitap kapaklarıyla tanınan Éditions de Minuit adlı yayınevi tarafından yayımlanması da bu durumun nedenlerinden biri olarak görülür. Özellikle yazarlığının ilk yıllarında Marie NDiaye'nin Fransız olarak değil de siyahi, Afrikalı bir yazar olarak tanınmaktan kaçınması eleştirilere neden olur (Thomas, 2013, s. 142). Bununla birlikte, yazar Afrika'ya ilişkin üç anlatıdan oluşan *Trois Femmes Puissantes* ile büyük bir başarı yakalar. “*NDiaye'nin hangi noktada Fransız bir romancı olmayı bırakıp Afrikalı bir romancı olduğu sorulabilir. (...) Goncourt açık bir biçimde coğrafi konumuyla, başkişi seçimiyle, küresel göç konusunda aldığı sorumlulukla, insan hakları gibi konularla onun en 'Afrikalı' kitabına verildi*” (Thomas, 2013, s. 143). Marie NDiaye'nin Fransa'da yaşayan Afrikalı göçmenlere ilişkin anlatıları alışlagelmişin ötesine geçer. NDiaye, içinde yaşadığı toplumda göçmenlerin durumuna ilişkin gözlemlerini ayrıntılı bir biçimde çözümleyerek kurgularına yansıtır. Her olanakta Afrikalı olarak nitelendirilmekten kaçınan yazarın göçmenlerin yaşadığı ayrımcılığı oldukça duyarlı bir biçimde kaleme alması çoğu zaman çelişkili bir durum olarak yorumlanır. Fransa'da doğan Marie NDiaye'nin göçmenlerin Fransız toplumundaki durumunu ele alış biçimi Fransız sömürgelerinde doğan yazarlarla benzerlik gösterir. Uzun bir süre Afrika ile bir ilişkisi olmadığı konusunda ısrarcı olan Marie NDiaye'nin *Trois Femmes Puissantes* adlı romanı, yazarlık kariyerinde bir dönüm noktası, yazar ile Afrika arasında bir ara bulucu olarak nitelendirilebilir. Yazar bu romanında Afrika kökeni konusundaki tüm çekimserliğini bir kenarına bırakıp bölgeye özgü birçok öğeye yer verir. Tüm bunlara karşın Marie NDiaye bir röportajında söz konusu romanıyla ilgili kendisine sorulan “*Roman kişileriniz Afrikalı, babanız Senegalli. Afrika kimliğinizi mi açığa vuruyorsunuz?*” sorusuna “*Gerçekten çift kültürlü olsaydım böyle bir kimliği ön planda tutardım ve ona yakınlık duyardım...Ancak yüzde yüz Fransız bir ortamda büyüdüm ve bu yüzden Afrikalı kökenim yaşamımda çok anlam ifade etmez; soyadım ve deri rengim nedeniyle onu gizleyememem dışında*” (Akt. Thomas, 2013, s. 145). Göçmenlerin Fransa'da karşı karşıya kaldığı durumlar, Afrika'da yaşananlar, düzensiz göç gibi oldukça güncel içerikleri ele alan yazarın yapıtlarıyla elde ettiği başarı, onun içinde yaşadığı dünyanın sorunları konusundaki farkındalığının ürünü olarak değerlendirilebilir. Yazar, imgeleminin gücünü somut gerçekliklerle bir araya getirerek günümüz dünyasını, roman ve tiyatro gibi farklı türlerde özgün biçimiyle yansıtır. Melez bir yazar olan Marie NDiaye'nin kimliği konusundaki karmaşa, romanlarında da ortaya çıkar. Yazarın roman kişilerinin ikilemelerini, aidiyet arayışını ele alış biçimi öyle gerçekçidir ki okurun kolaylıkla duygudaşlık kurmasını

sağlayarak onu anlatının içine çeker. Yazarın roman kişilerinin kimlik karmaşasını ve aidiyet arayışını göstergelerle irdelemek konuya açıklık getirecektir.

Marie NDiaye’de Kimlik Sorunsalı

Marie NDiaye, yapıtlarında göç deneyiminin kaçınılmaz sonuçlarından biri olan kimlik arayışını oldukça gerçekçi bir biçimde işleyen yazarlar arasındadır. Yazar açıkça belirtmese de melez bir birey olarak gerek kendi deneyimleri gerek içinde yaşadığı toplumsal bağlamda yaptığı gözlemler aracılığıyla roman kişilerinin sarsıcı öykülerini kaleme alır. Sömürülen topraklarla doğrudan ya da dolaylı bir biçimde bağı olan yazarların büyük bölümü, kendileri ve yakınları tarafından deneyimlenen olumsuzlukları okurlarına aktarmak amacıyla yaşananları farklı yönleriyle yapıtlarında işler. Daha önce de belirtildiği gibi Marie NDiaye’nin *Trois Femmes Puissantes* adlı romanında Afrika önemli bir yer tutar. Bu nedenle söz konusu roman, yazarın göçmen roman kişilerinin kimlik karmaşasını somutlaştıran önemli göstergeler barındırır. Romanda yer alan birbirinden bağımsız üç anlatı, yazarın çoğul kimliğinin iki uzantısı olan Senegal ve Fransa arasında geçer. Dolayısıyla yazarın kabul etmemekte ısrarcı olduğu çoğul kimliğini oluşturan değerler bu romanın ana öğeleri olarak ortaya çıkar. Her birinin hem Afrika’yla hem Fransa’yla bağlantısı olan roman kişilerinin öyküleri aracılığıyla iki kültüre ait karşıtlıklar somut bir biçimde yansıtılır.

Romanın ilk anlatısı, yazarın yaşam öyküsünü bilen bir okurun doğrudan özyaşamöyküsel olarak nitelendireceği çeşitli öğeler içerir. Paris’te yaşayan, babası Senegalli, annesi Fransız olan başarılı Avukat Norah’nın uzun yılların ardından babasının yaşadığı Dakar’a gitmesiyle başlayan kimlik karmaşasının anlatıldığı bu öykü, bölgeye özgü birçok öge içerir. Uzun olarak Dakar’ın Grand-Yoff bölgesinin Dara Salam köyünün seçilmesi, ülkenin en bilinen gazetesi Soleil ve bölgeye özgü ateş ağacı gibi ayrıntılara yer verilmesi, bu öğelerden bazılarıdır. Bunun yanında, Norah’nın babası aracılığıyla bölge insanının dünyayı algılama biçimi yansıtılır. Norah’nın siyahi babası, beyaz çocukları olacağını düşünerek Paris’te tanıştığı bir Fransız ile evlenir, bu evlilikten iki kızı bir oğlu olur. Ancak çocukları daha çok kendisine benzer:

Norah ve kız kardeşi, çok etnik görünme gibi bir kusura sahip olduklarından, yani annelerindense daha çok babalarına benzediklerinden bir Fransız ile evlenmesinin işe yaramadığını her zaman can sıkıcı bir biçimde babalarına anımsatır çünkü bu öykü ona

güzel, neredeyse beyaz çocuklar ve iyi huylu oğullar verebilirdi. Ancak vermemiştii (NDiaye, 2009, s. 26).

Bu öyküde baskın bir biçimde açığa çıkan, toplumsal ayrımcılığın en büyük nedenleri arasında olan deri rengi, sömürgecilik sonrası dönem alanında çalışan araştırmacıların ısrarla üzerinde durduğu bir öğedir. Sömürgecilik sonrası kuram üzerine çalışan Homi Bhabha, *Kültürel Konumlanış* başlıklı çalışmasında deri renginin sömürgeci bakış açısında içerdiği olumsuz anlamdan şöyle söz eder: “*deri, klişedeki kültürel ve ırksal farklılığın anahtar imleyicisi olarak, en görünür fetiştir; bir dizi kültürel, siyasî ve tarihsel söylemde ‘yaygın bilgi’ olarak tanınır ve sömürgeci toplumlarda her gün oynanan ırksal oyunda/dramada aleni bir rol oynar*” (Bhabha, 2016, s. 163). Dolayısıyla yazar, Norah’nın babası aracılığıyla, bir siyahinin bir beyazla evlenerek deri renginin içerdiği olumsuz anlamlardan uzaklaşma çabasını yansıtır. Bu çaba sömürgecilik sonrası kuramın öncülerinden olan Frantz Fanon’un sert biçimde karşı çıktığı bir durumdur: “*beyazlara kin öğütleyen kimse ne kadar zavallıysa, ırkını beyazlaştırmayı düşleyen Kara adam da o kadar zavallıdır*” (Fanon, 2009, s. 3). Fanon’a göre toplumsal onay almak için doğuştan getirdiği nitelikleri yok saymak kabul edilemez bir durumdur. Bu doğrultuda, Marie NDiaye de beyaz olma isteğini saplantıya dönüştüren siyahi ya da melez roman kişilerinin bu konudaki başarısızlıkları aracılığıyla Fanon’un düşüncelerini doğrular. Roman kişisinin ötekileştirilme kaygısı nedeniyle doğuştan gelen niteliklerini yok saydığı anlaşılrsa da bu durum, hiçbir anlatıda olumlu bir biçimde sonuçlanmaz. Norah ve babası arasındaki dünyayı algılama biçimi, bakış açısı, eğitim gibi farklılıklar, Avrupa-Afrika kültürleri arasındaki karşıtlığı açıkça yansıtır. Babası, Norah’ı, annesini ve kız kardeşini çocukken Paris’te bırakıp kendisi için önemli olan oğlu Sony’yi yanına alıp Senegal’e döner. Anlatı boyunca içinde yaşadığı toplumun geleneksel düşünce biçimini yansıtan baba, kızları için büyük bir yoksunluk nedenidir. Norah, karşılaştığı tüm olumsuzluklara karşın başarılı bir avukat olur ancak yaşamı boyunca bu yoksunluğun yol açtığı boşluğu doldurmaya çabalar. Fransız kültürüyle Paris’te yetişen Norah, deri rengini aldığı Afrikalı babasıyla arasını düzelterek erkek kardeşiyle bir araya gelebilmek, kimliğinin eksik kalan yönü olan Afrika kültürünü yakından deneyimleyebilmek amacıyla babasının yaşadığı bölgede ev tutar. Ancak babası Norah’nın bu girişimini karşılıksız bırakır. Çoğul kimliğini deneyimlemesine engel olan yoksunluk duygusunu gidermek, Afrikalı babasıyla uzlaşmak, onun kültürünü tanımak ister ancak amacına ulaşamaz. Çocukluğundan itibaren Norah için travmaya dönüşen bu durum, genç kadının amnezi yaşayarak Afrika’da geçirdiği günlerin belleğinden silinmesiyle sonuçlanır. Büyük bir çaba göstermesine karşın

babasıyla arasındaki iletişim kopukluğunu gideremez. Norah'nın Batı kültürüyle yetişmesi dünya görüşünün babasıyla karşıt olmasına neden olur. Genç kadının içini kaplayan yoksunluk duygusunu giderme, ten rengini aldığı Afrikalı kökeniyle arasında aidiyet bağı kurarak çoğul kimliğini deneyimleme girişimi olumsuz sonuçlanır. Melez bir kadının çoğul kimliğini deneyimleme çabası üzerine kurulan anlatıda yazar, söz konusu karşıtlıklar aracılığıyla kültürel değerlerin kimlik oluşumu üzerindeki etkisini gözler önüne serer.

Marie NDiaye'nin erkek kardeşi Pap NDiaye'nin sosyolojik çalışmaları, yazarın roman kişilerinin yaşadığı ötekileştirilme kaygısının nedenlerini aydınlatıcı niteliktedir. Pap NDiaye, 2022 yılında Fransa'da Milli Eğitim Bakanı olarak göreve başlamadan önce siyahilerin uğradığı ayrımcılık üzerine çalışmalar yapar. *La Condition Noire: essai sur une minorité française* başlıklı çalışmasına, Fransa'da yaşayan siyahilerin kimlik oluşturma süreçlerini ve bunun Fransız toplumu tarafından nasıl karşılandığını konu eder. Pap NDiaye, toplumsal tarih üzerine yaptığı araştırmalarda, siyahilerin toplum içindeki konumları ne olursa olsun onlar için ayrımcılığın kaçınılmaz olduğu sonucuna ulaşır. Siyahilerin Fransa'da toplumsal grup biçiminde değil, yalnızca bireysel olarak görünür olabildiklerini vurgular. Nitelikleri ne olursa olsun siyahilerin toplum içinde yalnızca deri renkleriyle öne çıktığını belirtir. (NDiaye, 2008, s. 46). NDiaye'ye göre siyahinin benimsediği kimliğin bir geçerliliği yoktur çünkü deri rengi nedeniyle kendisine dayatılan kimlikten kurtulması olanaksızdır. NDiaye, bu bakış açısıyla Fanon'un '*zenci nereye giderse gitsin zenci olarak kalır*' (Bhabha, 2016, s. 159) savını doğrular. Pap NDiaye, kayda değer oranda siyahi nüfusa sahip olan Fransa'da siyahilerin kültürlerini ve tarihlerini inceleyen çalışmalar yapılmadığını, Amerika'daki "Black Studies"e eş değer araştırmaların kendi ülkesinde de yaygınlaşması gerektiğinin altını çizer. Fransa'nın ayrımcılık karşıtı politikalar benimseyerek siyahilere ön yargılardan arınmış bir toplumsal ortam sağlamaları gerektiğini vurgular. Pap NDiaye, Fransızların gözünde siyahilerin, geri kalmış yaşam biçimine ve kültürel alışkanlıklara sahip olduklarını belirterek Frantz Fanon'un kendisinden yarım yüzyıl önce *Siyah Deri Beyaz Maske*'de kaleme aldığı siyahi algısının değişmediğini ortaya koyar. Tüm bu düşünceler, siyahilerin damgalanmış dolayısıyla ötekileştirilmiş bir toplumsal grup olmaları nedeniyle ortaya çıkar. Toplumsal düzlemde deri renginin, içerdiği olumsuz anlamlardan arınması bu durumun çözümü olarak görülür (Brezault, 2011, s. 152).

Pap NDiaye'nin toplumsal incelemeleri, Marie NDiaye'nin kurgularında siyahi ve melez anlatı kişilerinin öykülerinde ortaya çıkar. Yazar 2013 yılında yayımlanan *Ladivine* başlıklı romanında melez bir bireyin Fransız toplumunda yaşadığı kimlik bunalımını sarsıcı biçimde anlatır. Deri rengi nedeniyle yaşadığı kimlik bunalımının roman kişisini sürüklediği çıkmazı anlayabilmek için Erving Goffman'ın, üyesi olduğu toplum tarafından farklı olarak görülen bireylerin ötekileştirilme sürecini irdelediği *Damga* başlıklı denemesi açıklayıcı olacaktır. Bireyin kimlik oluşturma sürecinde toplumun etkisini ele alan Goffman'a göre insanlar bedensel farklılıklar, etnik köken, kişilik bozuklukları, cinsel tercih gibi nedenlerden toplum tarafından damgalanır. Farklılıkları nedeniyle kendi ölçütlerine uymayan kişileri damgalayanlardan "normal olanlar" biçiminde söz eden Goffman, damgalı ya da normal olmanın toplum tarafından ileri sürüldüğünü belirtir. Toplumun beklentilerini tam anlamıyla karşılamadığından damgalanan birey için toplumsal kabul görme büyük bir kaygı yaratır. Bu kaygı, *Ladivine*'in başkışisini büyük bir çıkmaza sürükler. Aynı aileden üç kadının öyküsünü anlatan bu romanın başkışisi, babası Fransız, annesi siyahi bir göçmen olan ve Fransa'da yaşayan Malinka'dır. Romanda anlatı Malinka'nın kimlik bunalımı üzerine kuruludur. Malinka, Afrika'dan Fransa'ya göç eden Ladivine Sylla'nın kızıdır. Kızının babası tarafından terk edilen Ladivine Sylla temizlik işlerinde çalışan siyahi bir kadındır. Bu durum, kendisi kadar koyu bir ten rengine sahip olmayan melez kızı Malinka için utanç kaynağıdır. Malinka, kendisini özveriyle büyütme için elinden geleni yapan annesini okul arkadaşlarına evlerinde çalışan yardımcı olarak tanıtır. Erving Goffman, kişinin damgasını çoğunlukla çocukken okul ortamında arkadaşlarının dışlamaları ve sataşmaları ile keşfettiğini belirtir (Goffman, 2018b, s. 65). Malinka, annesinin toplumsal konumu nedeniyle karşılaşabileceği dışlamalardan kaçınmak için böyle bir yola başvurur. Malinka'nın bu konudaki çekinceleri yaşı ilerledikçe artacaktır. Genç kızlığa adım attığında annesinden daha da uzaklaşır, yanında yürümekten çekinir. Annesinden daha açık olan ten rengini makyaj ile iyice açar. On sekiz yaşına girdiğinde annesini geride bırakıp kendisine yeni, Fransız bir kimlik yaratmak için Bordeaux'ya kaçar. Bir kafede garsonluk yapmaya başlar ve patronunun kiraladığı odada kalır. Bordeaux'da kendini Clarisse olarak tanıtan genç kız, her anlamda gelişebilmek için büyük çaba gösterir. Yeni yaşamında bir beyaz olarak tanınır ve çevresindekiler tarafından beğeni ile karşılanır. Bu durumdan çok hoşnut olan genç kız, yeni adını her duyduğunda hoş bir şaşkınlık duyumsar.

Malinka için kendisinin melez, annesinin siyahi olması bir küçümsenme nedenidir. Roman kişisi, içinde yaşadığı toplumsal ortamın benimsediği ölçütleri karşılayabilmek, çevresindekiler tarafından dışlanma kaygısı taşımadan onlarla eşit düzeyde ilişkiler kurabilmek amacıyla melez olduğunu gizleyerek yeni bir kimlik edinir. Malinka'dan Clarisse'e dönüşerek bir özür saydığı melezliğinden kurtulmuş olduğunu düşünür. Erving Goffman, damgalanan bireylerin toplumsal ortamda uğradıkları dışlanmaların iç dünyalarında yarattığı sarsıntı nedeniyle, çok uç noktalara sürüklenmeye hazır olduklarını vurgular (Goffman, 2018b, s. 37). Malinka'nın içinde bulunduğu durum, sahip olduğu farklılık nedeniyle toplumsal ölçütleri karşılayamayan bireylerin yaşadığı kabul görme kaygısının ulaşabileceği boyutun büyüklüğünün göstergesidir.

Öte yandan toplumsal baskılardan kaçabilmek için tüm geçmişini yok sayan Malinka, annesine olan özlemine karşı koyamaz ve ona bir mektup yazar. Mektupta yer alan adrese giden Ladivine Sylla, kızının çalıştığı kafede müşteri gibi davranarak bir masaya oturur. Patronu durumun farkına varır ve genç kız ile siyahi kadın "négresse" (NDiaye, 2013, s. 55) arasında bir benzerlik arar. Burada Malinka'nın annesini tanımlayan "négresse" sözcüğü, Fransa'nın sömürge döneminde sıklıkla kullanılır; günümüzde ise kaba ve ayrımcı bir söylem olarak kabul edilir. Marie NDiaye bu sözcüğü bir etnik kökeni tanımlamak için değil, genç kızın patronunun siyahi annesine olan ayrımcı tutumunu yansıtmak amacıyla kullanır. Nitekim siyahi kadının, annesi olduğunu anladığında Clarisse'i incelemesi, onda siyahileri anımsatan bir nitelik bulmaya çalışması onu da damgalamaya çalıştığını gösterir. Dolayısıyla yazar, Fransız toplumunda siyahilere ve melezlere karşı süregelen ayrımcı tutuma dikkat çeker (Jensen, 2017).

Annenin yeniden kızıyla bir arada yaşayabilmek için gösterdiği tüm çaba karşılıksız kalır. Çünkü Clarisse için "hizmetçi kadının küçük dairesinin duvarları arasında sıkışan Malinka adındaki kızı olma" (NDiaye, 2013, s.61) düşüncesi dayanılmazdır. Annesine yeniden izini kaybettirmek için işini değiştiren genç kız, beyaz bir gençle evlenir. Melez kimliğini eşinden de gizleyen Malinka, ona ailesini kaybettiğini, Clarisse adını sevdiği için kullandığını söyler. Malinka artık saygın bir beyaz olan Richard Rivière'in eşi Clarisse Rivière'e dönüşmüştür. Ancak sahip olmak istediği tüm nitelikleri elde etmesine karşın içindeki boşluğu dolduramadığını fark eder ve her ayın ilk salı günü hediyeler alıp trenle annesini görmeye gider:

Trende oturur gözlerini cama, yağmura ve camdaki küçük çizgilere sabitlerdi, bakışları camın ötesine geçmezdi, öyle ki, yıllardır, ayda bir

kez, bir tarafından sabah, diğer tarafından akşam geçtiği manzarayı güçlükle betimlerdi. Birisinin kendisine Malinka diye seslenmesi durumunda makul bir tutum sergilemek zorunda olduğunu düşünüp kaygıdan titrerdi. Sonra düşünceleri değişirdi, nasıl durduracağını bilmediği titremeleri devam etmesine karşın titremelerinin nedenini gitgide unutturdu. Kafası karışık bir biçimde trenin sarsıntılarını nedeniyle titrediğini düşünürdü ve hem sevdiği hem nefret ettiği, onda hem korku hem şefkat uyandıran adı, ayaklarının altında, kaslarının içinde, yorgun zihninde Malinka, Malinka, Malinka diye yankılanırdı (NDiaye, 2013, s. 11).

Clarisse, annesiyle yüzeysel bir ilişki kurduğu bu aylık görüşmelerde geçmişini simgeleyen kadife koltukta oturur. Clarisse'in, annesinin bodrum kattaki dairesinden, ten renginden, mesleğinden duyduğu utanç ona olan sevgisinin önüne geçemez. Adını, kimliğini, geçmişini yok saysa da annesini kalbinden söküp atmasının olanaklı olmadığını anlar. Clarisse, annesine her ay yaptığı gizli ziyaretleri “acı ve tatminsizlikle dolu bir zevk” (NDiaye, 2013, s. 15) olarak tanımlar. Bu tanımlama, Clarisse'in yaşadığı ikilemlerin ve kimlik karmaşasının göstergesidir.

Clarisse, bir kızı olduğunda ona annesinin adını verir. Ancak bebeğinin olduğunu annesinden gizler. Ailesiyle istediği gibi bir yaşama kavuşan Clarisse, her mutlu anında karşı koyamadığı bir huzursuzluk duyumsar. Kızı büyüdüğünde gerçek kimliğini gizlemenin iç dünyasında yarattığı çelişkiler gün yüzüne çıkar ve büyük bir ruhsal çöküntü yaşar. Bunun sonucunda karısının geçirdiği değişime katlanamayan eşi Richard evi terk eder. Eşinin kendisini terk etmesi, sarsıcı bir kimlik karmaşası yaşayan Clarisse'i içinden çıkılmaz bir bunalıma sürükler. Çok istemesine karşın kızı Ladivine'in bebekleri doğduğunda bile hiçbir heyecan belirtisi gösteremez. Clarisse “füli kimliğiyle varsayılan kimliği arasındaki uyumsuzluk” (Goffman, 2018b, s. 77) nedeniyle büyük bir bunalım yaşar. Yıllarca en yakınlarından gerçek kimliğini gizlemesi sonucunda “itibarsızlaştırılmış kişiye” (Goffman, 2018b, s. 77) dönüşür ve iki farklı kimliği arasındaki uyumsuzlukla hem içinde yaşadığı toplumdan hem kendisinden uzaklaşır (Goffman, 2018b, s. 49). Dönüşmek için büyük bir çaba gösterdiği, Malinka'yı yok saydığı Clarisse Rivière, onun için artık yalnızca acı kaynağıdır. Eşi tarafından terk edilmesinin ardından, yaşamını sürdürebilmek için pizzacıda çalışmaya başladığında tanıştığı Freddy Moliger adındaki bir alkol bağımlısıyla birlikte yaşamaya başlar. İlk kez kendini yaşamındaki birine gerçek kimliğiyle, gerçek adıyla tanıtarak ona eşinden ve kızından gizlediği geçmişini anlatır. Bunun da ötesinde ilk kez birini annesiyle tanıştırır. Bir alkol

bağımlısı olan Freddy Moliger, şiddet ortamında geçen çocukluğunda yaşadığı travmaların etkisindedir. Malinka, bunun farkındadır ancak ilk kez yaşamının gerçeklerini birine anlatabildiği için Moliger'den ayrılamaz. Geçmişini eşinden ve kızından gizlemiş olmanın neden olduğu iç sıkıntısı hafifler. Geçmişte yaşadığı yoksunluk duygusu tekrar Malinka'ya evrildiğinde peşini bırakır: "(...) artık sakinleşen, teselli bulan oydu, tüm yükünden kurtulmuş, özgürleşmiş hissediyordu. Artık yalnızca kendisiydi, Malinka'ydı" (NDiaye, 2013, s. 140).

Sorunlu birisi olduğunu bilmesine karşın yaşamını altüst eden kimlik karmaşasını ilk kez Freddy Moliger'le paylaşabildiği için onunla olan ilişkisini bir arınma biçimi olarak görür. Ancak bu çok doğru bir değerlendirme değildir, travmatik bir çocukluk geçiren ve şiddet eğilimi olan Freddy Moliger Malinka'yı bıçaklar. Ne yazık ki Malinka, melez olması nedeniyle karşılaşılabileceği ayrımcılığı yeni bir kimlik yaratarak engellese de içinden çıkmayı başaramadığı kimlik bunalımı onu acı bir sona sürükler. Amin Maalouf bireyin kimliğini gizleme gereksiniminin nedenlerinden şöyle söz eder:

Zaten çoğu zaman, kendinizi en fazla saldırıya uğrayan aidiyetinizle tanımlamaya eğilimlisinizdir; kimi zaman bu aidiyeti savunacak gücü kendinizde bulamadığınızda onu gizlersiniz, bu durumda o sizin içinizin derinliklerinde kalır, gölgeye sinip ödeşme saatini bekler; ama ister sahip çıkılsın ister izlensin, ister fazla açık etmeden ya da gürültüyle ilan edilsin, kendinizi özdeşleştirdiğiniz kimlik odur (Maalouf, 2018, s. 27).

Bu tümceler, Malinka'nın ilk kez gerçek kimliğiyle kendini tanıttığı birisine duyduğu karşı konulmaz yakınlığın nedenini açıklar niteliktedir. Yıllarca kabul etmemek konusunda direnmesine karşın kendisini en çok özdeşleştirdiği kimliğini açıkladığında, kabullendiğinde büyük bir arınma duyumsar. Malinka'nın iki kimliği arasında yaşadığı gelgitleri Bauman, tercih edilen kimlik ile dayatılmış kimlik arasındaki çatışma biçiminde tanımlar:

Cephenin birinde, seçilen ve tercih edilen kimlik çoğunlukla eskiden seçilmiş veya dayatılmış fakat artık terk edilen ve pişman olunan eski kimliğin inatçı artıklarının üzerine sürülür. Diğer cephede, düşman güçleri tarafından teşvik edilen yapmacık ve zorlama kimliklere (klişeler, damgalar, etiketler) karşı savaşılar (Bauman, 2022, s. 52).

Bu savaşın nedeni ise "*hepimizin korktuğu şey terk edilme, dışlanma, reddedilme, oy birliğiyle atılma, sahipsiz kalma, düşkün sayılma, olduğumuz şeyden mahrum bırakılma ve olmak istediğimiz şeye izin verilmemesidir*" (Bauman, 2022, s.

23). Söz konusu korkuların sonucunda Malinka, melezlerin ve siyahilerin tarihsel süreçte karşı karşıya kaldığı ayrımcılığa uğramamak için Clarisse'e dönüşse de içindeki Malinka'dan kaçması olanaksızdır.

Görüldüğü gibi, Marie NDiaye'nin romanlarında göç ve kimlik ilişkisi önemli bir yer tutar. Norah da Malinka gibi melezliğinden kaynaklanan ve içinde yaşadığı toplum tarafından öteki olarak görülmesine neden olan niteliklere sahiptir. Her iki melez kadın da içinde yaşadığı Fransız toplumuna olan aidiyetini benimsemesine karşın Afrikalı kimliğini bastırmış olmanın bunalımını yaşar. Norah, kökenine özgü tipik ten rengi nedeniyle melezliğini kabul etmek durumundadır. Malinka ise daha açık olan ten rengi sayesinde toplumsal ön yargıları önlemek amacıyla yeni bir kimlik edinir. Böylece, siyahilerin ve melezlerin tarih boyunca yaşadığı ayrımcılıkla karşılaşma olasılığından kurtulabileceğini düşünür. Ancak yok saydığı nitelikleri yaşamının ilerleyen döneminde onu büyük bir bunalıma sürükler. Marie NDiaye, roman kişileri aracılığıyla göçmen ailelerin melez çocuklarının yaşadığı kimlik karmaşasını ve ikilemleri okurlarına aktarır. Yazarın romanlarında, başkişinin annesiyle ya da babasıyla olan sorunlu etkileşiminin en önemli nedeni, farklı kültür yapılarında yetişmiş olmalarıdır. Malinka'nın, annesinin Afrikalı olmasından utanç duymasına karşın ondan kopamaması, Norah'nın dünyayı algılama biçimi kendisinden oldukça farklı olan babasıyla uzlaşmak için gösterdiği çaba, melez ailelerde ortaya çıkabilecek karşıtlıkları yansıtır. Malinka'nın, annesine yaşattıklarının neden olduğu olumsuz duygular, toplumsal ilişkilerinin de sorunlu olmasına yol açar. Karşılaştığı tüm olumsuzluklara karşın başarılı bir avukat olan Norah ise babasıyla arasını düzelttiğinde, içini kaplayan yoksunluk duygusundan kurtulabileceğini düşünür. Her iki roman da farklı kültürleri buluşturan melez bir yapıya sahiptir: *"Bu yapıtların merkezinde birbirlerine karşı olmalarına karşın birbirlerini tamamlayan iki kültür, iki ülke, iki kıta, iki deri rengi yer almaktadır"* (Neamtu-Voicu, 2016: 216). Burada sözü edilen karşıtlıklar, roman kişilerinin ikilemlerinin kaynağıdır. Ele alınan göstergeler, yazarın farklı toplumsal aidiyetleriyle bağ kurup kapsayıcı bir kimlik edinmede güçlük çeken bireylerin yaşadığı ikilemleri ve ötekileştirilme kaygısını romanlarında oldukça gerçekçi bir biçimde işlediğini gösterir.

Sonuç

Göç olgusu bireyin içinde doğup yetiştiği toplumsal ortamdan ayrılıp yeni bir uzama yerleşmesiyle gerçekleşir. Göçmenin sahip olduğundan farklı kültürel ve toplumsal değerlerle karşılaşması sonucunda aidiyet arayışı ve kimlik karmaşası ortaya çıkar.

Toplumsal ve kültürel değerler kuşaktan kuşağa aktarıldığından yalnızca göç deneyimini doğrudan yaşayan bireyler değil; çoğu zaman sonraki kuşaklar da bu durumla karşılaşır. Sömürgecilik sonrası dönemde, Afrika-Avrupa arasında gerçekleşen göç devinimleriyle birlikte bu izlekler yazarlar tarafından farklı yönleriyle kaleme alınmaya başlar. Marie NDiaye'nin ailesi aracılığıyla göçü deneyimlemesinin yanı sıra melez bir birey olarak Batı toplumunda yaşamını sürdürmesi, yazarın kimlik ve aidiyet izleklerini yapıtlarında gerçekçi bir biçimde ele almasını sağlar. Yazar, çok kültürlü toplumlarda yaşayan melez/siyahi roman kişilerinin yaşadığı aidiyet ve kimlik karmaşasını okurlarına sarsıcı bir biçimde yansıtır. Bu durum, melez bir birey olarak Fransız toplumundaki gözlemlerinin yazıya dökülmesi olarak değerlendirilebilir. Yazar, son dönem yapıtlarından *Ladivine*'de, Fransız toplumunda yaşayan göçmen bir anne ile melez kızının öyküsünü, başkişinin kimlik karmaşası ekseninde oldukça gerçekçi bir dille aktarır. Toplumsal düzlemde kabul görme kaygısı oldukça baskın olan başkişi, karşılaşması olası her türlü ayrımcılığı önleyebilmek amacıyla toplumun ortak değerleriyle çelişen niteliklerini yok sayar. Toplumsal onay almasını kolaylaştıracak aidiyetiyle öne çıkan anlatı kişisi, yaşamının geri kalanında diğerini bastırmış olmanın sancısını yaşar.

Öte yandan, Marie NDiaye'nin betimlemelerinde deri rengi önemli bir tutar. Yazar, deri renginin ve etnik aidiyetin kişinin kimliğine ilişkin bilgi içerdiği düşüncesini kurguları aracılığıyla eleştirir. Deri rengine yüklenen toplumsal anlamlar nedeniyle melez/siyahi bireyler çeşitli ön yargılarla karşı karşıya kalır. Bu durum sömürgecilik sonrası dönemde ortaya çıkan birçok çalışmanın ana izleğini oluşturur. Roman kişilerini günümüz dünyasından seçen Marie NDiaye, toplumsal bağlamda deri renginin içerdiği olumsuz anlamların henüz yok edilemediğini *Ladivine* aracılığıyla gözler önüne serer. Bireyin deri rengine göre değil sahip olduğu nitelikler doğrultusunda değerlendirilmesi gerektiğinin altını çizer. Yazar, roman kişisinin öyküsü aracılığıyla bireyin kimliğinin, deri rengi nedeniyle kendisine dayatılan ön yargılarla çelişebileceğini oldukça gerçekçi bir biçimde yansıtır. Bu noktada, Marie NDiaye'nin kişisel deneyimini ele almak gerekirse, yazarın her olanakta kendini Fransız olarak tanımlamasına karşın deri rengi nedeniyle, Fransızlar ve diğer yazın araştırmacıları tarafından sıklıkla Afrikalı olarak nitelendirildiği görülür. Marie NDiaye, Batı kültürünü her yönüyle özümsemiş, yapıtlarındaki kusursuz Fransızcasıyla dikkat çeken siyahi/melez bir yazardır. Dolayısıyla Marie NDiaye ve yapıtları söz konusu olduğunda da bir kimlik karmaşası ortaya çıkar. Yazar, yalnızca Fransa'da değil, Afrika'ya gittiğinde de benimsemediği bir kimlikle tanımlanır ve bu durumdan şöyle söz eder: "*Oradayken, insanlar soyadımı ve derimin rengini*

gördüklerinde kendilerinden biri olduğumu düşünürler. Oysa benim yaşam öyküme göre bu doğru değildir. Afrika'da yetiştirilen ve benden daha Afrikalı olan Fransızlarla çok karşılaştım. Oysa onlar Afrika'da, diğerlerinin gözünde yabancı olarak kalırlar” (Kapriëlian, 2009). Marie NDiaye'nin kimliği konusundaki karmaşa da yazarın bu örnekte belirttiği gibi, karşı çıkmasına karşın Fransızların gözünde her zaman Afrikalı, yabancı, öteki olarak kalmasından kaynaklanır.

Sonuç olarak Marie NDiaye doğuştan gelen nitelikleri ve güçlü bir aidiyet duygusu ile bağlı olduğu kültür arasındaki karşıtlıklar aracılığıyla farklılıklar konusunda sağduyulu, ayrımcılığa uğrayanla duygudaşlık kuran, kültürel çeşitlilikle yakından ilgili bir yazar olmayı başarır. Toplumsal gözlemleri sonucunda, melez bireylerin kimlik bunalımlarını romanlarında etkileyici bir biçimde ele alır. Bu bağlamda *Ladivine* hem göçmen/melez bireylerin ikilemelerine ışık tutan hem deri rengi ve kimlik arasındaki ilişkiyi anlaşılabilir kılan başarılı bir kurguya sahiptir.

Kaynakça

- Bauman, Z. (2022). *Kimlik*. (M. Hazır, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Bhabha, H. K. (2016). *Kültürel Konumlanış*. (T. Uluç, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Brezeult, É. (2011). Du malaise de la "condition noire" dans la société française. *Nouvelles Études Francophones*, 26(2), 142-157. Erişim Tarihi: 18.12.2019, <http://www.jstor.org/stable/41445296>
- Burke, P. (2011). *Kültürel Melezlik*. (M. Topal, Çev.). İstanbul: Asur Yayınları.
- Chambers, I. (2014). *Göç, Kültür, Kimlik*. (İ. Beşikçi ve M. Türkmen, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çağırkan, B. (2016). Göç, Hibrit Kimlik ve Aidiyet: Yeni Toplumlar, Yeni Kimlikler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 2613-2623. Doi: 10.15869/itobiad.281840
- Çetin, G. (2008). *Göçmen Fransız Yazarlarının Kimlik Arayışları: Tzvetan Todorov ve Amin Maalouf*. Ankara: Kül Sanat Yayınevi.
- Diene, B. (2014). Trois femmes puissantes et l'énigme identitaire de Marie Ndiaye. Erişim Tarihi: 15.11.2019, <http://gellugb.over-blog.com/2014/07/trois-femmespuissantes-et-l-enigme-identitaire-de-marie-ndiaye-par-babou-diene.html>
- Erbaş, H. (2019). *Göç ve Göçmenler*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

- Fanon, F. (2009). *Siyah Deri Beyaz Maske*. (C. Koytak, Çev.). İstanbul: Versus Yayınları.
- Gezici Yalçın, M. (2017). *Göç Psikolojisi*. Ankara: Pharmakon Yayınevi.
- Goffman, E. (2018a). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. (B. Cezar, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Goffman, E. (2018b). *Damga, Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. (Ş. Geniş, L. Ünsaldı ve S. N. Ağırnaslı, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Goldmann, L. (2005). *Roman Sosyolojisi*. (A. Erkay, Çev.). Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Hill, D. L. (2006). Sense of belonging as connectedness, American Indian worldview, and mental health. *Archives of Psychiatric Nursing*, 20(5), 210–216. doi: 10.1016/j.apnu.2006.04.003
- Jensen, L. (2017). *Writing Race and Universalism in Contemporary France: Marie NDiaye and Bessora*. Yale University. Erişim Tarihi: 20.11.2019, <https://pqdtopen.proquest.com/doc/1950584111.html?FMT=ABS>
- Kapriélian N. (2009). L'écrivain Marie NDiaye aux prises avec le monde. Erişim Tarihi: 22.10.2019, <https://www.lesinrocks.com/2009/08/30/actualite/actualite/lecrivain-mariendiaye-aux-prises-avec-le-monde/>
- Maalouf, A. (2018). *Ölümcül Kimlikler*. (A. Bora, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Marshall, G. (2009). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akınbay ve D. Kömürcü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Moudileno, L. ve Motte W. (2013). Si être écrivain. *L'Esprit Créateur*, 53(2), 1-3. Erişim Tarihi: 01.06.2020, <https://www.jstor.org/stable/26378837>
- Moura, J.-M. (2005). *Littératures francophones et théorie postcoloniale*. Paris: Presses Universitaires de France.
- NDiaye, M. (2013). *Ladivine*. Paris: Éditions Gallimard.
- NDiaye, M. (2009). *Trois Femmes Puissantes*. Paris: Éditions Gallimard.
- NDiaye, P. (2008). *La Condition noire. Essai sur une minorité française*. Paris: Calman-Lévy.

- Neamtu-Voicu, A. (2016). *L'impuissance de la puissance: entre l'obstacle et l'opportunité, (Trois femmes puissantes et Ladivine de Marie NDiaye)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Université Blaise Pascal-Clermont-Ferrand
- Thomas, D. (2013). *Africa and France*. Indiana: Indiana University Press.
- Touraine, A. (2022). *Birlikte Yaşayabilecek Miyiz?*. (O. Kunal, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Volet, J.-M. (1993). *La parole aux africaines, ou, l'idée de pouvoir, chez les romancières d'expression française de l'Afrique sub-saharienne*. Amsterdam: Rodopi.
- Yassıtepe Ayyıldız, E. (2018). Aimé Césaire'in Gözünden Kongo'nun Bağımsızlık Mücadelesi ve Patrice Lumumba: Une Saison Au Congo. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 58(1), 496-511. Doi:10.33171/dtcfjournal.2018.58.1.24

Summary

The phenomenon of migration occurs when the individuals leaves the social environment in which they are born and grown up and begin to live in a new place. As a result of the immigrant's encounter with new cultural and social values, the search for belonging and identity confusion arise. Since social and cultural values are transferred from generation to generation, it is not only individuals who migrate, the next generations also often experience identity crisis. The immigration and identity relationship, which includes concepts such as discrimination, hybridization, and multiculturalism, is one of the most current issues of our time. Many authors have now started writing about these topics in various ways especially with the migration flows between Africa and Europe in the post-colonial period. Marie NDiaye is among the writers who impressively deal with identity confusion, one of the inevitable consequences of the migration experience, in her works. Since Marie NDiaye is the daughter of an immigrant father and lives in Western society as a biracial individual, she realistically deals with the themes such as identity and belonging in her novels. The author's impressive narration of the identity confusion experienced by the biracial novel characters living in multicultural societies is a result of her observations in French society as a biracial individual. One of the author's latest novels, *Ladivine* tells the story of an immigrant mother and her biracial daughter living in French society, in a very realistic way. The plot of the novel unfolds around the identity confusion of the protagonist. The author impressively describes the dilemmas and identity crisis of a biracial individual born as a result of the immigration phenomenon throughout the novel. It is obvious that identity is a key concept in the novel. The protagonist, whose concern for social approval is quite dominant, ignores her qualities that contradict with the common values of society in order to prevent any possible discrimination. Although she embraces her belonging that will facilitate social approval she suffers from suppressing the other for the rest of her life. Biracial/immigrant individuals face various prejudices due to the social meanings attributed to skin colour. In this respect, the author describes the effects of prejudices caused by the social meanings attributed to skin colour on biracial/immigrant individuals in her fictions. Prejudices against immigrants constitute the main subject of many studies that emerged in the post-colonial period. Although the increase in migration movements for various reasons leads to an increase in multicultural social structures, today immigrants continue to face discrimination due to their inherent characteristics. At this point, Marie NDiaye vividly portrays the impact of social interactions on individual identity through her social observations. The author describes the protagonist's dilemmas and her search for belonging in such a realistic way that she makes

it easy for the reader to empathize with her. The negative experiences of the protagonist due to her search for belonging and identity confusion reflect the difficulties faced by immigrants.

Choosing her characters from today's world, Marie NDiaye reveals through *Ladivine* that the negative meanings of skin colour in the social context have not yet been overcome. This captivating fiction emphasizes the importance of evaluating individuals according to their qualities, not according to their ethnicity. Through the protagonist's story, the author reflects that an individual's identity can conflict with prejudices imposed on her because of her skin colour. As a matter of fact, the author's personal experience is the most concrete example of this situation. Marie NDiaye is a biracial writer who has communed with Western culture in every aspect and draws attention with her flawless French in her novels. The author concretizes the contrast between the adopted identity and the imposed identity in the protagonist's story. The protagonist, who is dissatisfied with her qualities that stem from her biracialism, tries to cope with her identity confusion. It is very difficult for her to acquire a plural identity by harmoniously bringing together her different belongings. In this context, *Ladivine* has a successful fiction that both highlights the dilemmas of immigrants and makes the relationship between skin colour and identity understandable. This paper discusses the difficulties experienced by immigrants and their children in the process of obtaining identity. Erving Goffman's *Stigma*, Amin Maalouf's *In the Name of Identity* and Zygmunt Bauman's *Identity* highlight the causes of the protagonist's identity confusion.

ÇOK SESLİLİĞİN EDEBİYATTAN DİLBİLİME YOLCULUĞU: FRANSIZ & İSKANDİNAV AKIMLARININ KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

THE JOURNEY OF POLYPHONY FROM LITERATURE TO LINGUISTICS:
A COMPARATIVE STUDY OF FRENCH & SCANDINAVIAN TRENDS

Gülden PAMUKCU

Arş. Gör. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü,
gpamukcu@mehmetakif.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 10 Eylül 2023
Kabul edildiği tarih: 16 Ekim 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 10 September 2023
Date accepted: 16 October 2023
Date published: 25 December 2023

Anahtar Sözcükler

Çok Seslilik Kuramı; Dilbilimsel Çok Seslilik; Oswald Ducrot; Scapoline

Keywords

Polyphony theory; linguistic polyphony; Oswald Ducrot; ScaPoLine

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.2.11

Öz

Çok seslilik kuramı ilk olarak edebiyat alanında kendini göstermiş son yıllarda da dilbilimsel çalışmaların odak noktası haline gelmiştir. İlk olarak Rus kuramcı Mikhail Bakhtin tarafından kullanılan bu kurama göre metinler farklı fikirlerin ve bakış açılarının kesişme noktası olarak yazarınkinden farklı sesler içermektedir. Bakhtin özellikle Dostoyevski'nin romanlarını çok seslilik bakımından çok zengin olarak nitelendirmekte ve romanlarındaki kahramanların her birinin farklı bir sesi temsil ettiğini savunmaktadır. Böylece metinde bir çok seslilik ortamı doğar. Dilbilimde çok seslilik kuramı ise her sözceğin farklı bakış açılarına sahip birden fazla sesi içermesi düşüncesi üzerine kuruludur. Çok sesliliği ilk kez dilbilimsel bir kavram olarak ele alan Fransız dilbilimci Oswald Ducrot dilbilimsel çok sesliliğin sınırlarını çizmemiş, tanımını kesin ve açık olarak yapmamış ve bu alanda bazı kuramsal boşluklar bırakmıştır. Henning Nölke önderliğinde dilbilimsel çok seslilikte İskandinav akımını temsil eden bir grup dilbilimci bu boşlukları tamamlamayı ve bu kuramı geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu çalışmada çok seslilik kuramının edebiyatta ortaya çıkışı ve dilbilime yansması ele alındıktan sonra Fransız dilbilimci Oswald Ducrot'nun çok seslilik anlayışı ortaya konulmuş ve son olarak dilbilimsel çok seslilik kuramını geliştirmeyi amaçlayan İskandinav dilbilimcilerden oluşan bir topluluk olan ScaPoLine'in dilbilimsel çok seslilik kuramına kattıkları karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmıştır.

Abstract

The theory of polyphony first appeared in the field of literature and has become the focus of linguistic studies in the last twenty years. According to this theory, first used by Russian theorist Mikhail Bakhtin, texts contain different voices from those of the author as the intersection of different ideas and perspectives. Bakhtin especially describes Dostoyevsky's novels as very rich in terms of polyphony and argues that each of the heroes in his novels represents a different voice. Thus, a polyphonic environment is born in the text. The theory of polyphony in linguistics is based on the idea that each utterance contains more than one voice with different perspectives. French linguist Oswald Ducrot, who first discussed polyphony as a linguistic concept, did not draw the boundaries of linguistic polyphony, did not define it precisely and clearly, and left some theoretical gaps in this field. A group of linguists representing the Scandinavian movement in linguistic polyphony, led by Henning Nölke, aimed to fill these gaps and develop this theory. In this study, after the emergence of the theory of polyphony in literature and its reflection on linguistics are discussed, the understanding of polyphony of the French linguist Oswald Ducrot is presented and finally, the concept of polyphony, which is a community of Scandinavian linguists aiming to develop the theory of linguistic polyphony, is presented. The contributions of ScaPoLine to linguistic polyphony theory are discussed in a comparative way.

Giriş

Çok seslilik terimi müzikal bir benzetmedir. Çok sesli çalışmalar, bir orkestrada birçok farklı enstrümanın farklı sesleri bir araya getirerek bir müzik eserini ortaya koyması gibi birçok farklı bakış açısının ya da sesin tek bir sözcede bütünleşebileceğini, dolayısıyla sözcelerin tek bir anlam içermediğini savunur. Mikhail Bakhtin'in Dostoyevski'nin romanlarına dayanan ve anlatıcının sesinin genellikle roman kahramanlarının arkasına gizlendiği edebiyat eleştirisinden yola çıkan çok sesli çalışmalar son yıllarda dilbilim alanında önemli bir artış göstermiştir. Sözceler, bu zamana kadar her şeyin söylenmiş olduğu düşüncesiyle başka seslerle ve bakış açılarıyla etkileşime girerek metinler arası bir boyut kazanmakla kalmaz, gerçek olsun ya da olmasın, olası bir dinleyicinin yine olası cevaplarını da bünyelerinde barındırırlar.

Çok seslilik kavramı ilk kez Rus kuramcı Mikhail Mikhailovich Bakhtin'in ilk kez 1929 tarihinde yayımladığı *Dostoyevski Poetikasının Sorunları* adlı yapıtında kullanılmıştır. O zamana kadar baskın olan görüşe göre metinlerde konuşan özne tektir. Metnin tamamında yalnızca anlatıcının sesi duyulur. Bu görüş Bakhtin'in söz konusu yapıtıyla birlikte yıkılmaya başlamıştır. Bakhtin özellikle Dostoyevski'nin romanlarını çok seslilik açısından çok zengin olarak nitelendirmiş ve bu romanlarda yazarınkinden farklı, çoklu bakış açılarını yansıtan birçok farklı ses olduğunu söylemiştir. Bu seslerin her biri romanda kendi bakış açısını ve ideolojisini aktarmaktadır. Böylece metin, farklı bakış açılarının kesişme noktası haline gelir. Yazarın konumu artık temel bir değişime uğrar. Geleneksel romanda yazarın konumu tanrısalıdır. Anlatıcı sınırsız bir bakış açısına sahiptir. *"Her yerde aynı anda bulunan, her şeyin önünü ve arkasını aynı anda gören, yüzün ve bilincin hareketlerini aynı anda takip eden, her maceranın bugününü geçmişini ve geleceğini bilen, her yerde hazır ve nazır bu anlatıcı kimdir?"* (Robbe-Grillet, 1963, s. 149). Dostoyevski'yi bu anlamda özel kılan şey aynı anda her yerde olan, tüm kahramanların geçmişini, geleceğini, duygu dünyasını çok iyi bilen ve her şeye gücü yeten bir tanrı-anlatıcı konumundan vazgeçip romanda her bir karakterin farklı bir bakış açısını yansıttığı çok sesli bir ortam sunmasıdır.

Söyleşimcilik kuramının da babası konumundaki Bakhtin'e göre (1984b): *"Soyutlanmış bir sözce olamaz. Bir sözce her zaman kendisinden önce gelen ve onu takip edecek olan sözceleri öngörür; o asla ilk, asla son değildir"* (s. 355). Söyleşimcilik kuramı sesleri veya söylemleri bir üst üste binme veya yan yana gelme ilişkisinden çok zorunlu bir etkileşim ilişkisi içinde görür. Çünkü söyleşimci bir söylem, başka

yapıtlar ve seslerle sürekli etkileşim halindedir ve kendisinden önce söylenen başka bir söyleme yanıt olma niteliği taşır. Benzer şekilde gelecekte söylenecek olan söylemlerden de yanıt bekler. Bir başka deyişle geçmiş ve gelecek devamlı bir söyleşim halindedir ve bu söyleşim kavramı tamamen farklı bakış açılarının eşit değere sahip olduğu bir ortam sunar. Buradan hareketle dilsel çok seslilikte öne sürülen düşünce, sözcelerin tek bir konuşmacının sesini içermediği ve yalnızca bir sözceden birden çok bakış açısına ulaşılabiliridir. Ducrot (1984a), konuşan öznenin tek olduğu görüşüne karşı çıkar. Dilbilimsel çok seslilik kuramının özü kısaca şudur: Her sözce, iç içe geçmiş pek çok söylemi içermeye gücüne sahiptir. Konuşmacının ve dinleyicinin bakış açıları tek bir sözce ile aktarılabilir. Bir örnek:

(1) “*Bu duvar beyaz değildir*” (Ducrot, 1972, s. 38).

Ducrot karşıtsal (polémique) olumsuzluğa örnek olan bu ünlü sözcesinde, iki bakış açısı bulunduğunu savunur. İlk bakış açısına göre, duvar beyazdır. Bununla birlikte, ikinci bir bakış açısı, birincisini, yani duvarın beyaz olduğunu reddeder. Bir başka deyişle ona göre bu olumsuz sözcede bu duvarın beyaz olduğunu iddia eden bir bakış açısına karşı çıkma durumu söz konusudur ve buradan aynı sözceden iki karşıt fikre ulaşılabilirliği sonucu çıkmaktadır. Ducrot'nun çok seslilik kuramı bu tür gözlemlere dayanmaktadır.

Çok seslilik üzerine var olan dilbilimsel kuramı geliştirmek ve ona yeni tanımlamalar getirmek amacıyla 1999'da İskandinavya'da, bir grup yazar Henning Nölke önderliğinde ScaPoLine'i (La théorie SCandinave de la POLyphonie LINGuistiquE) kurmuştur. Kendilerini şu şekilde tanımlarlar: “*ScaPoLine olarak kısaltılan, İskandinav Dilbilimsel Çok seslilik Kuramı adını verdiğimiz bir dilbilimsel çok seslilik kuramı geliştirdik*” (Nölke, H., Fløttum, K. ve Norén, C., 2004, s. 17).

İskandinav dilbilimsel çok seslilik kuramı temelde Ducrot'nun çok seslilik kuramıyla benzer özellikler göstermektedir. Bununla birlikte amaçları, sınırları iyi çizilmiş daha açık tanımlar getirerek bu kuramı geliştirmek ve onu daha anlaşılır hale getirmektir. Nölke, Ducrot'nun çok seslilik kuramına tam olarak bir tanım getirmediğini söyler. ScaPoLine, bu tanımları getirmeyi amaçlar. Onlara göre çok sesliliğin en temel kuralı şudur: “*Eğer tümce birden fazla BA (bakış açısı) aktarıyorsa, çok sesli olarak nitelendirilir*” (Nölke ve diğerleri, 2004, s. 52).

Bu alışmada Rus kuramcı Mikhail Mihaylovic Bakhtin'in edebiyat alanında ortaya koyduğu çok seslilik kuramının, Fransız dilbilimci Oswald Ducrot'nun dilbilimsel çok seslilik anlayışını temel alarak Henning Nölke nderliğindeki İskandinav dilbilimciler tarafından geliştirilmesi karşılaştırılmal olarak incelenecektir.

BAKHTİN'İN ÇOK SESLİLİK ANLAYIŞI

Çok seslilik kavramının ilk kullanımı A.Steinberg'in 1923'te Dostoyevski zerine yazdığı kitabına dayanmaktadır. Bununla birlikte, bu kavramın syleşime evrilmesi Bakhtin'in ilk olarak 1929 yılında yayınladığı ünlü kitabı *Dostoyevski Poetikasının Sorunları* aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu yapıtta, söyleşim kavramı esas olarak yazar ve yarattığı kahramanlar arasındaki ilişki bağlamında gelişir. Bu alışmada Bakhtin, Dostoyevski'nin eserlerinde yazar ve kahraman arasındaki karşılıklı ilişkiyi inceler. Ona göre Dostoyevski'nin bir romancı olarak başarısı, romanlarının karşılıklı çok sesli konuşmalar şeklinde kurgulanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Dostoyevski'nin kahramanlarının her biri farklı birer sestir; hepsinin kendine özgü bir dünya görüşü, yaşam biçimi ve toplumsal konumu vardır. Dostoyevski din, kültür ve siyaset konularındaki görüşlerini eserlerinde yansıtımaz. Tam tersi çok sesli bir özgürlük ortamı yaratır. Anlatıcının sesi ile kahramanların sesini aynı düzeyde özenle birleştirir ve hiçbirinin üstün bir güce sahip olmasına izin vermez. Kahramanlarının kendi seslerini çıkarmalarına izin vermesi yapıtlarının pek çok kahraman tarafından aynı anda yazılmış olduğu hissini yaratır. “ok seslilik kavramı, Bakhtin tarafından, bir roman kategorisini, rneğin Dostoyevski'ninkileri, çok sayıda farklı anlatı şeklinin bir arada var olduğu ve okuyucuya birkaç anlatıcının aynı anda ona hitap ettiği izlenimini veren romanları nitelemek için kullanılmıştır” (Ducrot, 1984b, s. 3).

Konuşan öznenin tek olduğu görüşünü açıkça reddederek çok seslilik kavramını geliştiren Rus kuramcı Bakhtin çok seslilik kavramını Dostoyevski'nin roman yazma sanatı üzerine kurar (Bres ve Nowakovska, 2006, s. 2). “Bakhtin tarafından çok seslilik ve syleşimcilik terimlerinin her ikisinin de çok sayıda sese atıfta bulunmak için kullanıldığı, ancak onun için aynı kavramı belirtmedikleri görülüyor: Çok seslilik metindeki seslerin çokluğudur; syleşimcilik, sözcedeki seslerin çokluğudur (Dendale ve Coltier, 2006, s. 287). Bakhtin için çok seslilik metin bazında syleşimcilik ise sözce bazında gerçekleşir.

Söyleşimcilik temelinde ele alındığında Bakhtin, her sesli ifadenin çok sesli olduğunu çünkü bu seslerin farklı dillerde de karşılığı olduğunu söyler. Kısaca farklı dilleri ve dillerin çeşitliliğini betimleyen heteroglossia ve birden fazla sesi ifade eden çok seslilik i içedir (Bakhtine, 1970). Ona göre heteroglossia, sadece farklı ulusların

konuştuğu dilleri değil her dilde var olan ve farklı yaş veya meslek grupları tarafından kullanılan konuşma biçimlerini de ifade eder. Her sözcük bir sosyal sınıfın veya bir bağlamın yansımasıdır ve niyetlerle doludur (Bakhtine, 1970, s. 293). Örneğin, TDK'ye göre yükselmek szcğu yükseğe çıkmak, fiyat, çoğalmak, artmak, unvan, rütbe vb. ilerlemek gibi anlamlara sahiptir. Aynı sözcük günümüzde özellikle gençler arasında argo bir tabirle kızmak, öfkelenmek anlamında da kullanılmaktadır. Aynı sözcüğün farklı bağlamalarda anlamının değişmesi heteroglossia'yı oluşturur ve çok seslilik ortamı sunar.

Bakhtin'e göre iki ses arasında her zaman bir ilişki vardır ki bu da çok sesliliği doğurur. Birinin sözünü alıntılararak o sözle bir söyleşim başlatmış oluruz. Böyle düşünüldüğünde çok seslilik bütün seslerde mevcuttur. Her sözü daha önce söylenmiş olarak ele alan bu söyleşimsel anlayış, çok sesli yaklaşımlar oluşturur. Sözler her zaman başkalarının sözleridir çünkü zaten söylenmişlerdir. Bu çerçeveden bakıldığında ise her sözce o veya bu biçimde çok seslidir. Buradan yola çıkararak, dilbilimde çok sesli olarak adlandırılan yaklaşımlar, sözcelerin ve söylemlerin anlamının konuşan tek bir öznenin düşüncesini ifade etmediğini, soyut ya da somut birden fazla öznenin sesini ya da görüşünü ortaya koyduğunu ifade etmektedirler.

OSWALD DUCROT'NUN ÇOK SESLİLİK ANLAYIŞI

Dilbilimci Oswald Ducrot, çok sesliliği dilbilimsel bir kavram olarak ele alan ilk kuramcıdır. Kuramın ortaya çıkışında temel olarak Rus kuramcı Bakhtin'den etkilenmiş olmakla beraber asıl esin kaynağı Grard Genette'in çalışmaları olacaktır. *“Konuşan ile gören arasında ayırım yapan Grard Genette'in (rneğin 1972) alışmalarından esinlenen Ducrot, konuşmacı ile bildirenler arasında benzer bir ayırım yapmıştır”* (Nölke ve diğerleri, 2004, s. 18). Ducrot'nun çok seslilik anlayışı sadece Bakhtin ve Genette'den etkilenmemiş, aynı zamanda Bally'nin bazı fikirleri de onun çok seslilik kuramını şekillendirmesinde etkili olmuştur. *“Bally'yi okurken ve özellikle genel dilbilimin ve Fransız dilbiliminin başlangıcında (1. hazırlık bölümü, 1. bölüm), dilbilimsel bir çok seslilik kuramı taslağı hazırlamaya ikna oldum”* (Ducrot, 1986, s. 37). Konuşan zne kavramı (1982) adlı makalesi ilk olarak çok seslilik hakkında bazı ipuçları vermiş olsa da bu makale *Le dire et le dit* (1984a) adlı kitabının VIII. bölümünde olgunlaşmıştır.

Ducrot'yu (1984a) okurken ilk göze çarpan, kitapta çok sesliliğin açık bir tanımının olmamasıdır. Kitapta çok sesliliğin tanımı olarak değerlendirilebilecek en iyi alıntı şu şekildedir: *“ok sesli bir anlam kavrayışının asıl amacı, sözcenin birkaç sesin üst üste binmesine szcelemede nasıl işaret ettiğini göstermektir”* (Ducrot,

1984a, s. 183). Çok sesliliğin seslerin üst üste binmesiyle, dolayısıyla çok sayıda sesle ilgili olduğu görülmektedir. Bu seslerin doğası ise Ducrot tarafından açıkça belirtilmemiştir. “Ses” kavramına daha yakından bakıldığında, Ducrot'nun VIII. bölümünde defalarca kez kullanıldığı görülür. Kitabında, ses kavramının sırasıyla aşağıdaki iki kullanımı dikkat çeker:

→ “birkaç ses eş zamanlı olarak konuşur” (Ducrot, 1984a, s. 171).

→ “Pierre'in eskiden sigara içtiğini belirten bildirene B_1^1 gelince, belirli bir ON'a², konuşmacının kendisinin de içinde olduğu ortaklaşa bir sese dönüşmüştür” (Ducrot, 1984a, s. 231).

Bu iki alıntıda, ses kavramı, bildireni (énonciateur) belirtmek için kullanılmıştır. “Sözcenin anlamının sözcelemenin temsil ettiği şeyde olduğu fikri, konuşmacıya ait olmayan seslerin ortaya çıkmasına neden olabilir” (s. 204). Buna göre sesin, bir bildiren tarafından söylenen veya ima edilen bir içeriği ifade ettiği anlaşılır. Ses kavramı, İskandinav ekolünde ise bakış açısı kavramına karşılık gelir. Bu durumda, ses kavramının birden fazla karşılığı vardır ve bu da dilbilimsel çok sesliliğin en az iki olası tanımı olduğu anlamına gelir:

→ Bir sözcede üst üste binme veya iç içe geçmiş birden fazla sözceleme durumu olması

→ Bir sözcede üst üste binme veya birden fazla bakış açısı bulunması

Ducrot'da, bu iki tanımdan hangisinin tercih edileceğine dair açık bir durum söz konusu değildir. Ducrot'nun çok seslilik anlayışının ana öğeleri incelendiğinde dikkat çeken konuların başında onun konuşan özneler arasında yaptığı ayırım gelmektedir. Ducrot (1984a), konuşan özneleri ampirik üretici, konuşmacı ve bildiren olmak üzere üçe ayırır.

Konuşmacı, sözceleme eyleminden sorumlu olan kişidir. Sözceleme durumunu gerçekleştirir. “Ben”, “beni” veya “benim” gibi birinci kişi adlarını veya iyelik ön adlarını kullanarak sözceyi sessel anlamda dile getiren kişidir.

Bildirenler, konuşmacı tarafından dile getirilen sözce aracılığıyla aktarılan bakış açıları veya seslerdir. Konuşmacının ifade ettiği sözce içinde saklıdır.

¹ Bildiren1.

² ON Fransızca da bilinmeyen bir kişiyi ya da bir grup insanı belirtmek için kullanılan bir belgisiz zamirdir. Bkz. <https://dictionnaire.lerobert.com/definition/on>

Ampirik retici, szcelemenin gerçekleşmesi için gerekli olan fiziksel ve psikolojik şartları sağlamaktadır. Bu znenin Ducrot'nun anlayışına göre dilbilimsel bir önemi yoktur. Çünkü sözceden anlamsal olarak sorumlu olan kişi konumacıdır.

Bu öznenin özellikleri nelerdir? Öncelikle, sözcenin üretimi için gerekli olan tüm psiko-fizyolojik faaliyetlerden sorumludur. Dolayısıyla, belli bir X öznesinin herhangi bir yerde herhangi bir anda "hava güzeldir" sözcesini dile getirmesi demek o X znesine hava güzel sözlerini iitilebilir kılmayı mümkün kılan kas çalışmasını atfetmek demektir ve aynı zamanda bir yargının oluşumu, sözcük seçimi, dilbilgisi kurallarının uygulanmasının altında yatan entelektüel faaliyeti ona atfetmektir. Öznenin ikinci niteliği: Sözcenin retiminde gerçekleştirilen edim sözsel eylemlerin (emir, talep, iddia vb. türdeki edimlerin) yazarı, menşei olmasıdır (Ducrot, 1984a, s. 189).

Genette (1972, s. 226) ses kavramı altında metinde yazar, anlatıcı ve kahramanlar için farklı roller atamı ve onları metindeki rollerine göre birbirlerinden ayırmıştır. Ducrot, Genette'in bu ayırımından esinlenerek konuşan özneleri sözcedeki konumlarına göre üç ana balığa ayırmıştır. Genette'in ayırımına göre Ampirik retici, yazarı temsil eder; metnin üretimi için gerekli olan psiko-fizyolojik koşulları sağlamakla yükümlüdür. Konuşmacı metnin anlatıcısını temsil eder. Hikyeyi anlatır ve sözcelerden sorumludur. Son olarak, kahramanlar, farklı sesleri ve bakış açılarını ileten öğeler olarak anlamı bildirenleri temsil ederler.

Dilbilimsel çok seslilik çalışmalarının kurucusu olarak bilinen Ducrot'nun en zgn ikileimi (dichotomie) konuşmacı ve bildiren kavramlarıdır. Ona göre konuşmacı, sözceyi söyleyen kişidir. Ancak bir sözcede farklı bakış açılarını savunan birden fazla konuşmacının sesi bulunabilir. Bu sesler bildirenlerdir. Bu bildirenler, gerçek kişiler veya olası soyut kişiler olabilir. Ona göre, bildirenler, olası ancak dile getirilmeyen düşünceleri ve bakış açılarını taşıyan sanal kişilerdir. Sözce içinde bu dile getirilmeyen ama sezdirilen olası bakış açılarını bildiren sesler bir sözcenin içeriğini oluşturur. Bu durumda, konuşmacı, i içe geçmiş farklı düşünceleri içeren sözceleri dile getiren kişidir.

Sözcenin anlamının szcelemenin temsil ettiği şeyde olduğu fikri, konumacıya ait olmayan seslerin ortaya çıkmasına neden olabilir. Kendilerine kesin sözcükler atfedilmeden kendilerini sözceleme yoluyla ifade ettikleri var sayılan bu varlıklara "bildirenler" diyorum; eğer 'konuuyorlarsa', bu, somut anlamda, sözcenin sözlerini ifade

ettiği değil yalnızca onların bakış açılarını, konumlarını, tutumlarını ifade ettiği anlamına gelmektedir (Ducrot, 1984a, s. 204).

Konuşmacı, ampirik üretici ve bildirenler arasındaki farkı daha iyi gösterebilmek amacıyla aşağıdaki örnekleri inceleyelim:

(2) “Beni dinlemiyorsun sen” (Livaneli, 2021, s. 45).

Yukarıdaki sözcede birden fazla sesin olduğunu görmek mümkündür. Konuşmacının ve onu dinlemeyen ikinci bir kişinin varlığı söz konusudur. Başka bir rnek:

(3) “Hastalık deme. Hasta değilim ben” (Livaneli, 2021, s. 68).

Bu sözcenin altında yatan diğer bir sözce, başka bir deyişle bildiren, “sen hastasın” bakış açısıdır. Konuşmacının hasta olduğunu düşünen, konuşmacıdan başka bir sesin varlığı örnek (3)’te duyulmaktadır. Konuşmacı ise kendisine yakıştırılan hastalığı reddetmektedir. Bu iki karşıt bakış açısı, konuşmacının BA₁’i reddi, bu sözceyi çok sesli hale getirmektedir. Bu sözcenin çok sesli incelemesi metinsel bağlam ile aşağıdaki gibidir:

BA₁ → Sen hastasın.

BA₂ → BA₁ yanlış. Hastalık deme. Hasta değilim ben.

Metinsel bağlam incelendiğinde, örnek (3)’n şu szceye cevap olarak verildiği anlaşılmaktadır: “Daha sonra da senin hastalığın aklıma takıldı. Seni kaybetmek istemedim” (Livaneli, 2021, s. 68). Metinde geçen “senin hastalığın” vurgusu BA₁’de gösterilen sen hastasın bakış açısını doğrulamaktadır.

Bu rnekler üzerinden tek bir sözcenin birden çok sesi ya da bakış açısını barındırabileceği ve konuşan öznenin biricikliğinden söz etmenin mümkün olmadığı sonucuna varılmaktadır. Bu rnekler Ducrot’nun konuşan özneleri kapsamında incelendiğinde aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkar:

➤ örnek (2)’de, “Beni dinlemiyorsun sen” diyerek sözceleme durumunu gerçekleştiren özne konuşmacıdır. Dahası, sözcede birinci tekil kişiye ait “beni” kişi adınının kullanılmış olması Ducrot’nun konuşmacı öznesine dair yaptığı tanımı pekiştirmektedir. rnek (3)’te sözceleme eylemini gerçekleştiren konuşmacı, “Hastalık deme. Hasta değilim ben” szcesine sahip olan öznedir. Bir kez daha birinci tekil kişiye ait olan “ben” adınının kullanımını onun konuşmacı öznesi olduğunun bir göstergesi olarak dikkat çekmektedir.

➤ Bildirenler ise, konuşmacının ürettiği sözcede saklı olan sesler ya da bakış aıdır. Szcede çok seslilikten sorumludurlar. Bir sözce birden fazla ses ya da bakış açısı bildiriyorsa o halde çok seslidir. rnek (2)'de konuşmacının karşısındaki kişinin kendisini dinlemediğini ifade etmesinden, kişinin sorduğu bir soruya cevap vermediği ya da konuşmacının konuşması sırasında başka bir Şey ile ilgilendiği sonuçlarına varılabilir. Bir sözceden tüm bu olasılıklara ulaşmak mümkün olmakla birlikte bu olasılıkları doğrulamak için bağlama başvurmak gereklidir. Farklı bir örnek ele alalım:

(4) “*Kafamızdan değil, konuşa konuşa kurmuştuk hayalleri*” (Budayıcıoğlu, 2008, s. 38).

Bu tümce çok sesli olarak incelendiğinde tek bir sözcede birbirine karşıt iki bakış açısının varlığından söz etmek mümkündür. Ducrot'nun çok seslilik anlayışının temelinde karşı çıkmak bulunmaktadır. Bir sözce kendisinden önce söylenen olası bir szceye karşı çıkma eğilimi gösteriyorsa çok seslidir. Bu durumda karşıt iki bakış açısı (BA) gelişir. Tek bir sözcenin içerdiği bu bakış açıları aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

BA₁ → Hayalleri kafamızdan kurmuştuk.

BA₂ → Bu yanlıştır. Kafamızdan değil, konuşa konuşa kurmuştuk hayalleri.

Bu iki karşıt bakış açısı, bu sözceyi çok sesli yapmaktadır. Bu örnekten olduğu gibi tek bir sözcede birden fazla bakış açısının varlığından bahsetmek mümkündür. Bu olası bildirenler Ducrot'nun konuşan özneleri kapsamında yaklaşıldığında aşağıdaki sonuçlara varılmaktadır:

➤ Sözceleme durumunu gerçekleştiren kişi, Genette'in ayırımına göre örnek romandaki anlatıcı, “*Kafamızdan değil, konuşa konuşa kurmuştuk hayalleri*” sözcesinin konuşmacısıdır.

➤ Konuşmacının, kafamızdan değil konuşa konuşa kurmuştuk hayalleri demesi olası bir hayalleri kafamızdan kurmuştuk bakış açısına karşı çıkmaktadır. BA₁ bildirendir. BA₂ konuşmacıdır. Bu rneğin alındığı romanların yazarı ise ampirik üreticidir.

SCAPOLINE'İN DOđUŐU

Henning Nölke'nin de aralarında bulunduğu bir grup İskandinav dilbilimci ve edebiyatçı çok seslilik araştırmaları gerçekleştirmek amacıyla bir araya gelmişlerdir. Hepsinin ilk esin kaynağı Rus kuramcı Bakhtin'dir. Bu alanda önemli bir

kuramlaşma eksikliği olduğunu fark edip bu ihtiyaca yönelik çalışmalar yapmayı amaçlamışlardır. Öncelikle dilbilimsel çok seslilik ile edebi çok seslilik arasında bir ayırım yapmaya karar verirler. Dilbilimciler grubu daha sonra tamamen dilbilimsel olgulara dayanan bir çok seslilik kuramı yaratmaya karar verir ve ScaPoLine'i kurar. Kendilerini şu şekilde tanımlarlar: "*ScaPoLine olarak kısaltılan, İskandinav dilbilimsel çok seslilik kuramı adını verdiğimiz bir dilbilimsel çok seslilik kuramı geliştirdik*" (Nölke ve diğerleri, 2004, s. 17).

İlkesel olarak ScaPoLine, Ducrot'nun çok seslilik anlayışına bağlı bir yaklaşım benimser. ScaPoLine, tanımlayıcı ereve de bu kuramı geliştirerek onu kuramsallaştırmayı amaçlamaktadır. Ducrot'nun yapıtlarında anıştırılan ayrıntıları keşfetmeyi ve onlara yeni ve açık tanımlar ve terimler getirmeyi istemektedirler. Bununla birlikte, Ducrot'dan farklı olarak dili temel alarak, çok seslilik çalışmalarını yalnızca dil düzeyinde yürütmeyi değil aynı zamanda sözcük düzeyinde metinsel çözümler yapmayı amaçlarlar. Ve derler ki: "*Temel esin kaynağımız Ducrot'nun yaklaşımı olsa da amaçlarımız ve tutkularımız Ducrot'nunkinden temel olarak farklıdır. Ducrot'nun açık hedefi, sözden ilke olarak tamamen bağımsız olarak dilin anlamsal bir tanımını sağlamak iken, bizim amacımız metinsel inceleme için içlemsel bir araç geliştirmektir*" (Nölke ve diğerleri, 2004, s. 21).

Nölke, Ducrot'nun çok seslilik kuramının tanımını tam olarak yapmadığını söyler. ScaPoLine bu eksik tanımları tamamlamayı amaçlamıştır. İskandinav dilbilimcilerin çok seslilik tanımları ise şu şekildedir: "*Eğer tümce birden fazla BA (bakış açısı) aktarıyorsa, buna çok sesli denir*" (Nölke ve diğerleri, 2004, s. 52). Bu noktada bakış açısı teriminin altını çizmek gerekir çünkü İskandinav akımında, Ducrot'nun tanımlarından farklı olarak bakış açısı kavramı ön plana çıkmaktadır. Ducrot daha çok ses terimini kullanırken, ScaPoLine bunu bakış açısı olarak yorumlamayı tercih etmektedir.

ÇOK SESLİLİKTE FRANSIZ VE İSKANDİNAV AKIMLARININ KARŐILAŐTIRMASI

ScaPoLine'de konuşmacı tarafından gerçekleştirilen ve dört unsurdan oluşan bir yapılandırma söz konusudur. Bunlardan biri konuşmacının kendisi, diğer üçü ise konuşmacı tarafından yaratılan ögelerdir.

Kurucu Konuşmacı

ScaPoLine tarafından KK³ olarak kısaltılan bu birim sözceleme eyleminden sorumludur. Çok sesli yapılanmayı oluşturan ögeleri içermektedir (Nölke ve diğerleri, 2004, s. 30).

Ducrot'nun anlayışına göre (1984a) konuşmacı öznesinin görevleri ve özellikleri aşağıdaki gibidir:

→ Sözceleme eyleminden sorumludur.

→ Birinci kişi adılarını veya iyelik n adlarını içerir.

→ Anlamı bildiren somut ya da soyut sesleri sahneye koyan, yapımcı ya da yönetmen gibidir.

ScaPoLine'de yeni olan Şey, konuşmacıya farklı ve yeni işlevler ve de özellikler yüklenmesidir. Kurucu olarak konuşmacı olan KK aşağıdaki özelliklere sahiptir:

→ KK, sözceleme eyleminin sorumluluğunu üstlenir. Ducrot'nun konuşmacısı da aynı görevi üstlenmektedir.

→ KK, çok sesli yapılanmayı oluşturan ögeleri oluşturur. Söylemsel varlıkları dilsel kişilerin imgeleri olarak sahneye koyar. Ducrot'nun sözcenin anlamını ortaya koyan bakış açılarını ya da sesleri içeren bildirenler kavramı da aynı görevi üstlenir. Ducrot'nun terim dizgesinde bildirenler, ScaPoLine'inkine göre ise söylemsel varlıklar sözcede anlam taşıyıcıları olarak görev yaparlar.

→ Nölke'ye göre, KK yalnızca başkalarının ve kendisinin görüntülerini yaratmakla kalmaz, kendisi de bir görüntüdür, kuşkusuz konuşmacının değil, spikerin görüntüsüdür, burada spiker sözcüğü dilbilgisinde birinci kişiye ait bir adla atıfta bulunmak için Nölke tarafından teknik olmayan bir anlamda kullanılır. Görüntü ifadesiyle söz edilmek istenen sözcede ifade edilen bakış açılarıyla açıklanabilir. Bir sözcede birden fazla bakış açısının varlığı çok sesliliğe işaret ediyorsa çok sesli yapılanmada anlam kurucu olarak KK çok seslilikten sorumludur.

→ KK, sözcede her zaman hazır bulunur. Ducrot'nun (1984a) konuşmacısı için aynı Şey söylenemez. Bunun nedeni, Ducrot'nun konuşmacısının sözceleme ile eş zamanda konuşmasıdır. Ancak ScaPoLine'in KK'yi, bir anlam oluşturucu olarak geçmişte, Şu anda ve gelecekte dahil olmak üzere her zamanda konuşabilir.

³ LOC (Le locuteur-en-tant-que-constructeur).

KK'nin Ducrot'nun konuşan öznelerinin bir karışımını temsil ettiği söylenebilir. KK szceye katılan söylemsel varlıkları sahneye koyar fakat kendisi asla sahneye girmez. Bu açıdan, Ducrot'nun ampirik üretici kişisini anımsatsa da tam olarak eşdeğeri değildir. KK, kendi görüşünü ifade etmemekle beraber sözce anlamının oluşumu için her türlü desteği hazırladığı için ampirik üreticidir. KK konuşmacıdır çünkü sözceleme eylemini gerçekleştirir. KK aynı zamanda bildirendir, çünkü konuşmacının dile getirdiği sözcenin içindeki bakış açılarını aktarır.

nl tiyatro benzetmesini bir kez daha kullanacak olursak, her sözcenin KK'nin hem yazarı hem de yönetmeni olduğu bir drama olduğunu söyleyebiliriz. Böylece KK, sahneye koyduğu oyuncular aracılığıyla iletişim kurar. Sahneye asla kendisi girmez ama kendi adına bir oyuncuyu konuşturabilir (Nölke ve diğerleri, 2004, s. 31).

Yukarıdaki alıntıda görüldüğü gibi bir tiyatro yapıtı ele alınırken Ducrot'nun sınıflandırmasına göre, bu yapıtın yazarının ampirik üretici, anlatıcısının konuşmacı ve oyuncularınsa farklı bakış açılarını yansıtan bildirenler olduğu söylenebilir. Yukarıda belirtilen "*KK hem yazar hem de yönetmendir*" (Nölke ve diğerleri, 2004, s. 31) söylemi KK'nin Ducrot'nun sınıflandırmasına göre hem ampirik üretici hem de konuşmacı olduğu anlamına gelmektedir. Yine aynı alıntıdan "*KK sahneye koyduğu aktörler aracılığıyla iletişim kurar*" ifadesi ise KK'nin bakış açılarını oyuncular aracılığıyla aktardığını dolayısıyla Ducrot'nun bildiren öznesini temsil ettiğini göstermektedir. rettiği oyuncular, onun bakış açılarının bildirenleridir. ScaPoLine, Ducrot'nun konuşan öznelerini KK adını verdiği tek bir birim altında toplamış ve onu tüm bu görevlerle donatmıştır.

Bakış Açıları

BA olarak kısaltılan bu birim, sözcede bakış açısına sahip olduğu düşünülen bir kaynağı içeren anlamsal varlıkları temsil eder (Nölke ve diğerleri, 2004, s. 30).

ScaPoLine, Ducrot tarafından kullanılan bildiren terimini sildiğini açıkça belirtir (Nölke ve diğerleri, 2004, s. 30). Bununla birlikte, Ducrot'nun bildiren kavramı, şu iki biçiminde korunmuştur;

- a. Bir bakış açısının kaynağı
- b. Söylemsel varlık

ScaPoLine için bakış açılarının kaynakları, tıpkı Ducrot'nun bildirenleri gibi değişkenlerdir. Konuşmacı dışındaki bir ya da birkaç söylemsel varlık tarafından somutlaştırılırlar. Nölke ve ScaPoLine'den farklı olarak Ducrot, bildirenlerinin belirli bir söylemsel varlık tarafından somutlaştırılmasından bahsetmez, ancak

dönüşmesinden bahseder. Bu dönüşüm örnek (1) aracılığıyla aşağıdaki gibi sunulmaktadır:

(1) *“Bu duvar beyaz değildir”* (Ducrot, 1972, s. 38).

Çok sesli olarak şu şekilde incelenir:

BA₁ → Bu duvar beyazdır.

BA₂ → BA₁ yanlıştır. Bu duvar beyaz değildir.

Ducrot'ya göre yukarıda iki farklı bakış açısını içeren iki adet bildiren bulunmaktadır. Konuşmacının olumsuzluğa başvurması kendi görüşüne karşıt olarak birinin duvarın beyaz olduğunu düşünmesi veya düşünmüş olabileceğinden kaynaklanır (Nölke ve diğerleri, 2004, s. 27). BA₁ ve BA₂ iki farklı bakış açısını yansıtan birer bildirendir. Bu duvarın beyaz olmadığını söyleyerek sözceleme eyleminden sorumlu olan BA₂ ise artık konuşmacıya dönüşür.

ScaPoLine'e göre, bir sözcede anlamdan sorumlu en az bir bakış açısı vardır. Yani diğer birimlerden farklı olarak bakış açısı terimi çok sesli bir tümce için esastır. *“Yaratılmış diğer birimlerin aksine, tümcenin anlamından sorumlu olan en az bir BA vardır. Bu anlamda BA'lar çok sesli yapının belkemiğini oluşturur”* (Nölke ve diğerleri, 2004, s. 31). Bu, ScaPoLine için çok sesliliğin temel tanımıdır. Bir sözcede birden fazla konuşmacıya iliştirilmış bakış açıları varsa o sözce çok seslidir. ScaPoLine için çok sesliliğin varlığı, bir ifadedeki bakış açılarının zenginliğine bağlıdır.

Bakış Açılarının Kaynakları Söylemsel Varlıklar

Bu birim S-V⁴ olarak kısaltılır. Szcede farklı bakış açılarına kaynaklık eden anlamsal varlıkları temsil eder. ScaPoLine'e göre bir sözcede bulunabilecek her bir bakış açısı bir kaynağa bağlıdır. Bu sebeple bir sözcede kaç adet farklı bakış açısı var ise bunları besleyen bir o kadar da kaynak bulunur. Ducrot'nun terim dizgesinde, bakış açılarının kaynağı olarak bildirenler bu görevi üstlenmiştir. ScaPoLine ise bir sözce içindeki farklı ve çoklu bakış açılarının kaynağı olarak söylemsel varlıkları ileri sürer.

Söylemsel varlıklar, söylemdeki katılımcıların, konuşmacının ve dinleyicinin veya söylemde bahsedilen diğer varlıkların imgeleridir. Onlar hem bakış açılarının kaynakları hem de bir sözcede onlardan sorumlu olanlardır. Bu bağlamda örnek (2)'nin incelemesi aşağıdaki gibidir:

⁴ Ê-d (tre discursif/söylemsel varlık).

(2) “Beni dinlemiyorsun sen” (Livaneli, 2021, s. 45).

Bu sözcede konuşmacının ve onu dinlemeyen ikinci bir kişinin yani alıcının olmak üzere birden fazla sese ulaşmanın mümkün olduğu sonucuna varılmıştı. Ducrot'nun konuşan öznelerine göre, sözceleme durumunu gerçekleştiren, yani “Beni dinlemiyorsun” diyen anlatıcı, szcelemeden sorumludur ve dolayısıyla konuşmacıdır. Öte yandan, bildirenler, konuşmacının ürettiği sözceler aracılığıyla bakış açılarını veya seslerini aktaran soyut ya da somut kişilerdir. Bir konuşmacı bir tümcede “Sen” diyerek hitap ettiğinde, bu tümcede konuşmacıdan başka ikinci bir kişinin varlığı kaçınılmazdır. Buradaki “Sen” bir alıcıyı temsil etmektedir. Buradan yola çıkararak iki somut kişinin varlığı tek bir sözce ile algılanır. Ducrot'ya göre bu alıcı bir bildireni temsil ederken, ScaPoLine için söylemsel bir varlıktır. ScaPoLine (2004), bu alıcıyı ALLOC (allocutaire) olarak kısaltmıştır.

Alıcı ALLOC, sözcenin anlamına göre her zaman, sözcenin hedef aldığı kişidir. Szcedeki farklı sesleri dağıtan ve yöneten kişi olan KK⁵, alıcı ile uyarılmış bir bakış açısı arasında bildirimsel bir bağlantı kurabilir. Konuşmacıya gelince, çok seslilik kuramında soyut olan alıcıyı, etkileşimde fiziksel ve gerçek bir birey olan dinleyiciden ayırmak gerekir. Birincisi, sözceleme durumunun kurucu bir öğesidir ve genellikle sözcüğün veya sözcenin anlamsal boyutuna bağlıdır, ikincisi ise tıpkı konuşan özne gibi ampirik bir varlıktır (38).

Bildirimsel Bağlantılar

ScaPoLine tarafından ortaya konan bir başka yeni kavram, bildirimsel bağlantılardır. Bu bağlar söylemsel bir varlık ile bir bakış açısı arasındaki ilişkiyi açıklığa kavuşturmaktadır. “Bir S-V⁶, ancak ve ancak bu S-V'nin BA'nın kaynağı olması halinde BA'dan sorumludur” (Nölke ve diğerleri, 2004, s. 44). Ducrot bildirimsel bağ terimini kullanmaz. Söylemsel bir varlık ile bir bakış açısı arasındaki ilişkiden bahsederken, bir bakış açısının kaynağından veya sorumluluğundan bahsetmez. Sorumluluk bağı, kaynak kavramıyla eşleşir. Bir bakış açısının kaynağı olarak görülen bir söylemsel varlık, ScaPoLine tarafından sorumlu tutulmaktadır. Bir görüşün kaynağı sayılmayan kimse ise, bundan sorumlu değildir.

ScaPoLine içinde, iki temel bağlantı türü arasında ayırım yapıyoruz: sorumluluk bağı ve sorumsuzluk bağı. Sorumluluk bağı, çok sesli

⁵ Kurucu konuşmacı.

⁶ Söylemsel varlık.

inceleme için açık ara en önemli olanıdır. Bu varsayımın gerekçesi, her bakış açısı için kendimize bundan kimin sorumlu olduğu sorusunu sormamız gerektiği gerçeğinde yatmaktadır. Bağlantıların belirlenmesi, yorumlama sürecini yönlendiren genel ilkelerin bir parçasıdır. Sorumlu olmak kavramı (bunun için sorumluluğunu üstlenmek, ilişkilendirmek gibi ifadeleri de kullanırız), 'kaynağı olmak' anlamına gelir (Nölke ve diğerleri, 2004, s. 44).

Bir bakış açısının kaynağı olmak demek o bakış açısına sahip olmak demektir. O bakış açısına sahip olan söylemsel varlık ise kaynağı olduğu bakış açısından sorumludur. Sorumluluk bağının tanımlanmasında kaynağın bir ölçüt olarak kullanıldığını görmekteyiz.

Sorumluluk içermeyen bağlarda ise iki söylemsel varlık arasında bir ilişki bulunmamaktadır. rnek (1) bu bağlamda aşağıdaki gibi incelenmektedir:

BA₁ → Bu duvar beyazdır.

BA₂ → Bu duvar beyaz değildir.

BA₂'nin sahibi olan konuşmacı BA₁'i reddeder. Bu durumda konuşmacı sadece BA₂'den sorumludur. BA₁'i reddettiği için o bakış açısından sorumlu değildir. BA₁ olası bir başka söylemsel varlığın bakış açısıdır ve yine o varlığın sorumluluğundadır. Bu şekilde söylemsel varlıklar ile bakış açıları arasında sorumluluk bağları kurulur.

Sonuç

Bu alışmada, Rus kuramcı Mikhail Bakhtin'in ilk olarak *Dostoyevski Poetikasının Sorunları* (1929) adlı eserinde kullandığı çok seslilik teriminin çıkış noktasına ve edebiyattaki yerine değindikten sonra çok sesliliği ilk kez dilbilimsel bir terim olarak ele alan Oswald Ducrot'nun çok seslilik anlayışı incelenmiştir. Özellikle Dostoyevski'nin romanlarını çok seslilik bakımından çok zengin bulan Bakhtin'e göre Dostoyevski'nin romanlarında kahramanlar aracılığıyla yazarinkinden farklı bakış açılarını yansıtan pek çok ses duyulur.

Metinlerin tek bir anlatıcının sesini içermediği düşüncesinden yola çıkarak szcelerinde de tek bir konuşmacının sesini içermediği ve yalnızca bir sözceden hareketle birden fazla bakış açısını yansıtan sese ulaşılabileceği düşüncesi dilbilimsel çok sesliliğin temelini oluşturmaktadır. Çok sesliliği ilk kez dilbilimsel bir kavram olarak ele alan Fransız dilbilimci Oswald Ducrot dilbilimsel çok sesliliğin sınırlarını belirlememiş, ona açık ve anlaşılır tanımlamalar getirmemiş ve kuramda tanımsal çerçevede boşluklar bırakmıştır. Bu noktada Ducrot'nun yarım bıraktığı kuramsal

ereveyi tamamlamak için Henning Nölke'nin liderliğinde bir grup İskandinav dilbilimci ScaPoLine adını verdikleri İskandinav dilbilimsel çok seslilik kuramını geliştirerek dilbilim alanında sınırları belirgin şekilde çizilmiş bir çok seslilik kuramı oluşturmuşlardır. Temelde Ducrot'nun çok seslilik anlayışına sadık kalan ScaPoLine çok seslilik kuramına yeni tanımlamalar ve kavramlar kazandırarak dilbilimsel çok sesliliğin sınırlarını hem net bir biçimde belirlemiş hem de genişletmiştir. Ducrot'nun çok seslilik anlayışını incelerken göze çarpan en önemli konulardan biri konuşan özneler arasında yaptığı ayırımıdır. Bu özneler ve onların sözce içinde sahip oldukları görevler ScaPoLine'de tamamen farklı birimlerde hayat bulmuş ve bu birimlere atfedilen özellikler ayrıntılı bir biçimde belirtilerek yeni birçok seslilik yapılanması inşa edilmiştir.

Fransız ve İskandinav akımları karşılaştırıldığında en belirgin ve temel ayrımın çok sesliliğin tanımı yapılırken kullanılan kavramlar arasındaki farklılıklar olduğu göze çarpmaktadır. Ducrot temelde dilbilimsel çok sesliliğin açık bir tanımını yapmamakla birlikte çok seslilikten bahsederken bir sözce içinde karşıt bakış açılarına sahip birden fazla sesin varlığına işaret eder. İskandinav akımında ise ses kavramı bakış açısı kavramıyla yer değiştirir. ScaPoLine'in çok seslilik ile ilgili yaptığı tanıma göre bir sözce birden fazla bakış açısına sahipse çok seslidir. Bir sözce içindeki farklı bakış açılarının her biri bir kaynağa, söylemsel bir varlığa bağlıdır ve bu söylemsel varlıklar ve sahip oldukları bakış açıları arasında sorumluluk bağları kurulur. Her bir söylemsel varlık sahip olduğu bakış açısından sorumludur. Sözceler farklı bakış açılarının kesişme noktası haline gelir ve böylece çok seslilik ortamı oluşur. Bu çalışmada dilbilimsel çok seslilik kuramının bir tarafta Fransız, diğer tarafta İskandinav kuramcılar tarafından ele alınış biçimi ve gösterdiği gelişim karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir. Fransa'da temeli atılan dilbilimsel çok seslilik kuramı İskandinav yarımadasında tamamlanmıştır.

Kaynakça

Bakhtine, M. (1984a). Les genres du discours. *Esthétique de la création verbale*, 265-308.

Bakhtine, Mikhail, (1984b). Les Carnets 1970-1971. *Esthétique de la création verbale*, 351-377.

Bakhtine, M. (1970). *Problèmes de la poétique de Dostoïevski*. Lausanne: Editions l'âge d'Homme.

- Bres, J. ve Nowakowska, A. (2006). Dialogisme : du principe à la matérialité discursive. *Recherches linguistiques*, 28, 21-48.
- Budayıcıoğlu, G. (2008). *Günahın Üç Rengi*. İstanbul: Remzi kitabevi.
- Dendale, P. Ve Coltier, D. (2006). Eléments de comparaison de trois théories linguistiques de la polyphonie et du dialogisme. *Recherches linguistiques*, 28, 271-299.
- Ducrot, O. (1986). Charles Bally et la pragmatique. *Cahiers Ferdinand de Saussure*, 40, 11-37.
- Ducrot, O. (1984a). *Le dire et le dit*. Paris: Minuit.
- Ducrot, O. (1984b). Polyphonie. *Lalies. Langue et littérature*, 4, 3-30.
- Ducrot, O. (1972). *Dire et ne pas dire*. Paris: Hermann.
- Genette, G. (1972). *Figures III*. Paris: Seuil.
- Livaneli, Z. (2021). *Balıkçı ve Oğlu*. İstanbul: İnkılap kitabevi.
- Nölke, H., Fløttum, K. ve Norén, C., (2004). *ScaPoLine. La théorie scandinave de la polyphonie linguistique*. Paris: Kimé.
- Robbe-Grillet, A. (1963). *Pour un nouveau roman*. Paris: Minuit.

Summary

Polyphonic works, based on Mikhail Bakhtin's literary criticism based on Dostoyevsky's novels and in which the narrator's voice is often hidden behind the heroes of the novels, have increased significantly in the field of linguistics in the last two decades. Utterances not only gain an intertextual dimension by interacting with other voices and point of views, with the idea that everything has been said so far, but they also contain possible answers from a possible receiver, whether real or not. The concept of polyphony was used for the first time by Russian theorist Mikhail Mikhailovich Bakhtin in his work *The Problems of Dostoyevsky's Poetics*, which was first published in 1929. According to the dominant view until then, the speaking subject in the texts is single. Only the voice of the narrator is heard throughout the text. This view began to collapse with Bakhtin's work. Bakhtin especially described Dostoyevsky's novels as very rich in terms of polyphony and said that there are many different voices in these novels that reflect multiple point of views different from the author's voice. In this book, Bakhtin examines the mutual relationship between the author and the hero in Dostoyevsky's works. According to him, Dostoyevsky's success as a novelist, stems from the fact that his novels are constructed in the form of mutual polyphonic conversations. Each of Dostoyevsky's heroes is a different voice; They all have their own unique worldview, lifestyle and social position. Thus, the text becomes the intersection point of different points of view. The author's position now undergoes a fundamental change. In the traditional novel, the author's position is divine. The narrator has unlimited perspective. What makes Dostoyevsky special in this sense is that he gives up the position of an omnipotent god-narrator who is everywhere at the same time, knows the past, future and emotional world of all the heroes very well. He offers a polyphonic environment in the novel where each character reflects a different perspective. According to Bakhtin (1984b), who is also the father of dialogic theory, a dialogical discourse is in constant interaction with other works and voices and is a response to another discourse spoken before it. Similarly, it expects a response from the discourses

that will be said in the future. In other words, the past and the future are in a constant state of conversation, and this concept of conversation offers an environment where completely different perspectives have equal value. According to Bakhtin, there is always a relationship between two voices, which gives rise to polyphony. By quoting someone's words, we start a conversation with it. When thought like this, polyphony is present in all utterances. This conversational understanding, which treats every word as having been said before, creates polyphonic approaches. The words are always the words of others because they have already been said. When viewed from this perspective, every utterance is polyphonic in one way or another. From this point of view, the so-called polyphonic approaches in linguistics state that the meaning of utterances and discourses does not express the thought of a single speaking subject but reveals the voice or opinion of more than one abstract or concrete subject. In this study, after touching on the origin of the term polyphony and its place in literature, which was first used by the Russian theorist Mikhail Bakhtin, the polyphony concept of Oswald Ducrot, who first considered polyphony as a linguistic term, was examined. Ducrot, who did not determine the boundaries of linguistic polyphony and did not provide clear and understandable definitions for it, left gaps in the definitional framework in the theory. At this point, in order to complete the theoretical framework left unfinished by Ducrot, a group of Scandinavian linguists, including Henning Nølke, developed the Scandinavian linguistic polyphony theory (abbreviated as ScaPoLine) and created a polyphony theory with clearly defined boundaries in the field of linguistics. In this study, it is seen that the linguistic polyphony theory, the foundation of which was laid in France, was completed in the Scandinavian peninsula. ScaPoLine basically adhered to Ducrot's conception of polyphony and brought new definitions and concepts to the theory. In this study, the way in which the theory of linguistic polyphony is handled and its development by French theorists on the one hand and Scandinavian theorists on the other hand are shown comparatively.

THE TRIUMPH OF THE ABJECT: A KRISTEVAN ANALYSIS OF BORA CHUNG'S "THE HEAD"

ZELİLİN ZAFERİ: BORA CHUNG'IN "KAFA" ÖYKÜSÜNÜN KRISTEVA'NIN PSİKANALİTİK KURAMI İLE ANALİZİ

Yağmur KIZILAY

Öğr. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu,
ykizilay@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 26 Temmuz 2023
Kabul edildiği tarih: 1 Kasım 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 26 July 2023
Date accepted: 1 November 2023
Date published: 25 December 2023

Anahtar Sözcükler

Bora Chung; Lanetli Tavşan; "Kafa"; Kristeva; Zelil

Keywords

Bora Chung; Cursed Bunny; "The Head"; Kristeva; Abject

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.2.12

Abstract

This study aims to explore South Korean writer Bora Chung's "The Head" from the writer's short story collection *Cursed Bunny* (2021) through the lens of Julia Kristeva's notion of "the abject". Haunting readers with its creepy image of a talking head made up of the nameless female protagonist's bodily waste, "The Head" forces them to ponder on the notion of the abject and the competency of the symbolic order to repress or exclude it, or the lack thereof as represented in Chung's story. "The Head" strikingly reflects the gradual process of the disintegration of the female protagonist's sense of self and unity when the head as the abject becomes an inseparable part of her life. Despite the woman's efforts to get rid of the head and thus maintain the symbolic order, the head's growing influence on the woman's life as a threatening force on her identity to the point of replacing her in the end hints at the inescapable presence of the abject. By applying Julia Kristeva's notion of "the abject", this study will focus on the abject as an integral component of the human psyche and the failure of the symbolic laws and rules to ward off and purify the abject as represented in Chung's "The Head". Through a Kristevan analysis of the story, it will be concluded that the semiotic realm as symbolized by what could be called "the triumph of the abject" in the story eventually prevails over the symbolic order by transgressing the boundaries between self/other, inside/outside and cleanliness/defilement and thus making us realize the tenuousness and vulnerability of these borders.

Öz

Bu çalışma, Güney Koreli yazar Bora Chung'ın *Lanetli Tavşan* (2021) adlı öykü derlemesinden "Kafa" öyküsünü Julia Kristeva'nın "zelil/iğrenç" kavramını esas alarak incelemeyi amaçlamaktadır. İsimsiz bir kadın başkahramanın vücut atıklarından oluşan ve konuşabilen tüyler ürpertici bir kafa imgesiyle okuyuculara musallat olan "Kafa" öyküsü, onları zelil kavramı ve sembolik düzenin zelili bastırma ve dışarda tutma yeterliği ya da Chung'ın öyküsünde temsil edildiği şekliyle yetersizliği üzerine kafa yormaları için zorlamaktadır. Chung'ın öyküsü, zelil konumundaki kafanın kadın başkahramanın hayatının ayrılmaz bir parçası oldukça kadının kendilik ve bütünlük algısının giderek parçalanmasını çarpıcı bir şekilde yansıtmaktadır. Kadının kafadan kurtulmak ve sembolik düzeni sürdürmek için gösterdiği tüm çabalara rağmen, kafanın kadının kimliği üzerinde tehditkâr bir güce ulaşarak en sonunda kadının yerine geçmesi, zelilin kaçınılmaz varlığına işaret etmektedir. Bu çalışma, Julia Kristeva'nın "zelil" kavramı üzerinden Chung'ın öyküsünde temsil edildiği şekliyle zelilin insan benliğine olan içkinliğine ve sembolik yasa ve kuralların zelili dışlama ve arındırmadaki başarısızlığına odaklanacaktır. Kristeva'nın psikanalitik kuramı ekseninde incelenen bu öykü aracılığıyla, öyküde "zelilin zaferi" olarak adlandırılacak durumda sembolize edilen semiyotik alanın kendi/öteki, içeri/dışarı, temizlik/kirlilik sınırlarını aşarak en sonunda simgesel düzene galip geldiği sonucuna ulaşılacak ve böylelikle bu sınırların dayanıksızlığını ve kırılabilirliğini fark etmemiz mümkün olacaktır.

Introduction

Born in Seoul in 1976, Bora Chung is a South Korean novelist and translator (*Bora Chung*, n.d.). Having published three novels and three collections of short stories, Chung has gained international recognition with her short story collection and first translated work *Cursed Bunny*. Translated into English by Anton Hur, Chung's *Cursed Bunny* was published by Honford Star in 2021 and became the first Korean work of speculative fiction to be nominated for the International Booker Prize in 2022 (*Cursed Bunny*, n.d.). Drawing upon Korean folk tales, myths and legends along with Chung's expertise and studies in Slavic literature, *Cursed Bunny* is an amalgamation of fable, science fiction, fantasy and horror (Berlatsky, 2022). Containing ten short stories ranging from dark revenge fables to bizarre stories of body horror, Chung's *Cursed Bunny* features fantastical elements in an attempt "to address the horrors and cruelties of patriarchy and capitalism in modern society" (*Discover*, n.d.). Among these compelling stories, the title story of the collection recounts a series of unfortunate events caused by a bewitched fetish, the cursed bunny, leading to the downfall of everyone who touches it and explores the themes of capitalist greed and unrelenting and destructive desire for revenge. The second story of the collection, "The Embodiment", on the other hand, tells the story of a woman who gets pregnant as a ridiculously weird side effect of taking contraception pills for a long period of time. Forced to find a father for her baby or face catastrophic consequences, the woman in the story becomes the embodiment of the absurdity of societal norms and expectations imposed on women by patriarchy. With her nameless characters who are addressed with the titles such as "the man", "the woman", and "the daughter" in the stories of the collection, Chung hints at the universality of the complexities and challenges of existing in contemporary society and offers an insight into the evilness, injustices and different forms of oppression that have come to be a part of our daily lives in the modern world.

Appearing as the first story of Chung's *Cursed Bunny*, "The Head" perfectly exemplifies the author's thought-provoking and distinct style that compels readers to face the dread and strangeness of everyday life through her unique blend of the elements of fantasy, magical realism and horror. Consisting of 17 pages, "The Head" manages to both horrify and immerse readers in its story of a woman who is confronted by a strange creature that lives in her toilet and is made up of her bodily waste. Calling itself "the head" and the woman its "mother", the creature asks the woman to keep dumping her bodily waste so that it can achieve its aim of completing

its body. The story recounts the woman's endless struggles to dispose of the head while the head remains a constant and disturbing source of threat for her. The head, which has grown into a beautiful and young version of the woman over the decades, ultimately claims to take her place by shoving her into the toilet from which it has originally emerged.

"The Head" not only haunts readers with its creepy image of a talking head made up of the female protagonist's bodily waste but also makes them ponder on the notion of the abject and the competency of the symbolic order to repress or exclude it, or the lack thereof as represented in Chung's story. By featuring the disembodied bodily waste, referred to as the head in the story, as a central character, Chung's "The Head" successfully disrupts our sense of normalcy and forces us to confront the abject, hence the fallibility of the boundaries established for the integration of the subject into the symbolic order through the lens of Kristevan theory of psychoanalytic development. Chung's story takes a nameless woman into the centre of its narrative and strikingly reflects the gradual process of the disintegration of the woman's sense of self and unity when the head as the abject becomes an inseparable part of her life. Despite the woman's efforts to get rid of the head and thus maintain the symbolic order, the head's growing influence on the woman's life as a threatening force on her identity to the point of replacing her in the end hints at the inescapable presence of the abject and "*the fragility of the law*" in Kristeva's words (1982, p. 4). By applying Julia Kristeva's notion of "the abject", this study will focus on the abject as an integral component of the human psyche and the failure of the symbolic laws and rules to ward off and purify the abject as represented in Chung's "The Head". Through a Kristevan analysis of the story, it will be concluded that the semiotic realm as symbolized by what could be called "the triumph of the abject" in the story eventually prevails over the symbolic order by transgressing the boundaries between self/other, inside/outside and cleanliness/defilement and thus making us realize the tenuousness and vulnerability of these borders.

Theoretical Background: The Roots and Characteristics of the Abject

Kristeva's theory of subject development is central to our understanding of "the abject" since abjection is traced back to the early stages of the subject's psychosexual development and is fundamental to the formation of the subject's subjectivity and maturation. While building upon Lacan's model of psychosexual development, Kristeva differs from him particularly with her emphasis on the centrality of the feminine and maternal in the psychosexual development of the subject (Becker-

Leckrone, 2005, p. 27). In Lacanian psychoanalysis, through the three stages, which he names the real, the imaginary and the symbolic, the subject's psychosexual development is completed. During the real stage, experiencing a complete unity with his/her mother, the child does not have an understanding of him/herself as a separate being (1988a, p. 82). The imaginary stage starts with the mirror stage when the child misrecognizes him/herself as a separate entity from his/her mother although s/he is completely dependent on her (1949/1977, p. 2). During the real and imaginary stages, the child does not need to use language, since s/he does not experience any lack or absence. For Lacan, language is "*by nature symbol of only of an absence*" (1988b, p. 39). During the symbolic stage, which is characterized by the acquisition of language, the child is not only introduced to language but also is subjected to a set of rules and prohibitions; as a result, s/he becomes a part of the society and culture as a speaking subject (1957/1977, p. 112).

Different from Lacan, Kristeva proposes the term of "the semiotic" as the stage that is central to the emergence of the self and "*not reducible to Lacan's categories of the imaginary or the real- which precedes and exceeds the workings of the mirror stage*" (Becker-Leckrone, 2005, p. 28). "*Pre-symbolic*" and "*pre-language*", this stage is marked by a multiplicity of drives, "*whether life drives or death drives*", which echoes Freudian drive theory positing the sexual and aggressive drives as the two main instincts of the human psyche (Freud, 1940/2000, p. 4959; Kristeva, 1982, p. 14). During this stage, the child and the mother are in a symbiotic relationship characterized by "*bodily interdependence, shared smiles, crying, and the abstract rhythms, sounds*" (Becker-Leckrone, 2005, p. 27). During this stage, the mother takes care of all the needs of the child and provides him/her with absolute emotional and bodily satisfaction; accordingly, the child experiences completeness and perfect harmony with his/her mother.

During the semiotic stage, a "*strange space*", what Kristeva calls "*the semiotic chora*", which is also central to the concept of the abject, is created (1982, p. 14). Borrowing the term from Plato's *Timaeus*, Kristeva defines chora as "*nonexpressive totality formed by the drives and their stases in a motility that is as full of movement as it is regulated*" (1984, p. 26). The chora as a "*receptacle*" is "*nourishing and maternal*" (1984, p. 26). Being the locus of the drives and not ordered by the symbolic law, the chora is pre-symbolic and is "*analogous only to vocal or kinetic rhythm*" (Kristeva, 1984, p. 26). Having no "*thesis*" or "*position*", the chora is an unrepresentable and not unified entity as Kristeva proposes (1984, p. 26):

The chora is not yet a position that represents something for someone (i.e., it is not a sign); nor is it a position that represents someone for another position (i.e., it is not yet a signifier either); it is, however, generated in order to attain to this signifying position (1984, p. 26).

While the semiotic chora precedes and transcends language, it is also the source of all the signifying processes of language. The operations of the semiotic chora can be found in the child's preverbal sounds, laughter, gestures and rhythms (Kristeva, 1984, p. 26). Deprived of unity and structure of the symbolic order, the chora is, therefore, "*a modality of signifiacnce in which the linguistic sign is not yet articulated as the absence of an object and as the distinction between real and symbolic*" (Kristeva, 1984, p. 26). However, the chora is also subject to "*an objective ordering which is dictated by natural or socio-historical constraints such as the biological difference between the sexes or family structure*" (Kristeva, 1984, p. 26). Namely, the chora is both the space on which the child's complete unity and connection to the maternal body is oriented and also the site from which language acquisition and integration to the symbolic order will be attained for the subject.

This "*rhythmic space*" of the semiotic chora that places it in-betweenness of the semiotic and the symbolic is also what posits the subject as "*the subject in process/on trial*" in Kristeva's words (1984, p. 22). That is to say, organized by the maternal body, the semiotic chora becomes "*the 'place' where the subject will become*" (Keltner, 2011, p. 30). It is during the semiotic stage which is "*anterior to the 'mirror stage'*", the child moves away from the mother by expelling/rejecting her and moves onto the symbolic realm (Kristeva, 1980, p. 134).

Moreover, within the semiotic, "*which consist in fundamentally unstable drives and impulses inscribed across and circulating throughout the child's body in an untrammelled way*", there are pivotal moments that organize the semiotic into unity and structure, namely, into the symbolic (Grosz, 1989, p. 45). Kristeva calls this "*threshold between the semiotic and the symbolic*" 'the thetic' and defines it as "*an anticipation of the symbolic from within the semiotic, as well as the residues of the semiotic in the symbolic*" (Grosz, 1989, p. 45). Kristeva maintains that "*the thetic phase of the signifying process, around which signification is organized at two points: the mirror stage and the 'discovery of castration'*" (1984, p. 47). The mirror stage in which the child's first "*holophrastic utterances*" occur prepares the child for language learning that acutely separates the child from the semiotic chora (Kristeva, 1984, p. 47). The threat of castration, on the other hand, is what severs the child from his/her

dependence on the maternal body and introduces the law of the father and “*prohibition placed on maternal body*” known as the incest taboo (Kristeva, 1982, p. 14).

For the child to be able to form his/her subjectivity and to be integrated into the symbolic order through these developmental processes, s/he must abject the mother, which renders the mother as the ‘first abject’. In other words, as Kristeva underlines, abjection must be traced back to “*our earliest attempts to release the hold of maternal entity*” (1982, p. 13). Originating from the semiotic realm and the position of the mother as the first abject, the abject, thus, signifies the centrality of the maternal body in the process of the subject’s emerging self. For Kristeva, “*abjection preserves what existed in the archaism of pre-objectal relationship, in the immemorial violence with which a body becomes separated from another body in order to be*” (1982, p. 10). To put it simply, it is through the abjection of the mother the subject can construct his/her subjectivity and identity in order to be a part of the symbolic order.

In her well-known work *Powers of Horrors: An Essay on Abjection* (1982) in which she sets out to explore the concept of “the abject”, Kristeva describes the abject as an enigmatic force that falls outside the established categories or distinctions: “*There looms, within abjection, one of those violent, dark revolts of being, directed against a threat that seems to emanate from an exorbitant outside or inside, ejected beyond the scope of the possible, the tolerable, the thinkable*” (p. 1). Abjection, hence, refers to the collapse of the boundaries between subject and object, threatening one’s sense of self due to its uncategorizable and inexplicable quality. For Kristeva, “*the abject*”, namely, “*the jettisoned object, is radically excluded and draws me toward the place where meaning collapses*” (1982, p. 2). To clarify, abjection arises when the distinction between subject and object is blurred, causing the subject to go through a “*crisis*” that both “*generates and negates*” him/her (Kristeva, 1984, p. 28). The abject “*generates*” the subject since it is through the abjection of the mother the subject is able to form its identity and subjectivity. However, it is also what destabilizes, in other words, “*negates*” the subject by threatening the borders between self and other. That is why, the abject “*lies there, quite close, but it cannot be assimilated*” (Kristeva, 1982, p. 1). Being an integral part of one’s existence and psyche, the subject is never able to repress or exclude the abject.

The abject is essentially what repels and disgusts the subject, including bodily fluids, waste, defilement, sewage, and filth by threatening the boundaries between inside/outside, self/other, and subject/object. To exemplify, “*urine, blood, sperm,*

excrement” as bodily liquids and waste are the forms of the abject since they show the subject that it is “*lacking its own and clean self*”, and thus breach the boundary between inside and outside (Kristeva, 1982, p. 53). The abject leads to the feelings of repugnance in a person because of the fact that although it is not a part of the subject/body anymore, it cannot be thought as separated from the subject/body that produces it (Kristeva, 1982, pp. 2-3). For Kristeva, “*the corpse, seen without God and outside of science*” is the ultimate form of abjection (1982, p. 4). The corpse, which Kristeva defines as “*death infecting life*”, is what immensely disrupts the boundary between life and death, causing “*my entire body [to fall] beyond the limit*” (1982, p. 3). At the sight of a corpse, the subject cannot separate him/herself from what s/he extricates: “*The corpse, the most sickening of wastes, is a border that has encroached upon everything. It is no longer I who expel, “I” is expelled*” (Kristeva, 1982, pp. 3-4). Reminded of his/her own mortality and vulnerability of the boundary between life and death, the subject is appalled by the sight of a corpse due to its erasure of the border that keeps the once-living-subject from the non-living object that it has transformed into.

Consequently, the abject which belongs to the semiotic realm and maternal authority is in opposition to and conflict with the symbolic order. Positioned in a “*binary logic*”, maternal authority in the semiotic realm maps “*the self’s clean and proper body*” and “*is distinguished from paternal laws*”, whereas symbolic order that functions to separate the subject from the semiotic realm “*does so precisely by repressing maternal authority and the corporeal mapping that abuts against them*” through certain rules, laws, codes and rituals (Kristeva, 1982, p. 72). However, the abject which is “*the in-between, the ambiguous, the composite*” (Kristeva, 1982, p. 4) always reminds us of the semiotic realm and thus upsets the boundaries constructed by the symbolic order in an effort to control and purify the abject.

All in all, the abject as the fundamental concept of Kristeva’s theory of subject development essentially signifies the distinction between the semiotic realm and the symbolic order. Through the abjection of the mother as the first abject, the subject breaks away from the semiotic and steps into the symbolic order and constructs his/her subjectivity and identity. However, the abject that disturbs the borders and boundaries between self/other, inside/outside and subject/object within the symbolic order cannot be totally eliminated. The concept of the abject, therefore, will function as a useful medium to unveil the inescapable presence of the abject in one’s

psyche and the frailty of the symbolic rules and laws in the face of the abject within the context of Chung's "The Head".

The Head in Chung's Story: The Abject That Destabilizes and Prevails

Chung's "The Head" starts with the shocking appearance of "*a head popping out of the toilet*" that calls the unnamed female protagonist "*mother*" (2021, p. 5). The woman immediately flushes the toilet to get rid of it but the head reappears in the woman's bathroom a few days later and keeps calling her "*mother*" (Chung, 2021, p. 5). From the very beginning of the story, we are introduced to the realm of the abject in that we are faced with an abject being, namely, a sentient and speaking disembodied head made of the protagonist's bodily waste. Moreover, by calling the woman "*mother*", the head reveals its connection to the maternal body, since "*if it is a jettisoned object, it is so from the mother*" (Kristeva, 1982, p. 73). In other words, "*everything that is filthy or disorderly or uncivilized is in the same 'place' as the left-behind mother, in the realm of the abject*" (Covino, 2004, p. 21). The detailed description of the head holds the potential to arouse feelings of repulsion as expected from the abject:

It was probably more accurate to refer to it as "a thing that vaguely looked like a head" than an actual head. It was about two-thirds the size of an adult's head and resembled a lump of carelessly slapped-together yellow and grey clay, with a few scattered clumps of wet hair. No ears, no eyebrows. Two slits for eyes so narrow that she couldn't tell if its eyes were open or closed. The crushed mound beneath was meant to be its nose. The mouth was also a lipless slit [...], its strained speech mixed with the gurgling of a person drowning, making it difficult to understand (Chung, 2021, p. 5).

Essentially made up of the bodily waste of the protagonist, more specifically her excrement and hairs, this curious thing functions as the embodiment of the abject in the story. This bulk of bodily waste points to "*the collapse of the border between inside and outside. It is as if the skin, a fragile container, no longer guaranteed the integrity of one's 'own and clean self'*" (Kristeva, 1982, p. 53). Although the head is now separated from the woman and exists on its own, it has been originated from the woman, which disrupts the distinction between the clean and ordered body of the woman and the filth that her body excretes. The excremental head as the abject being, thus, signifies "*a crisis in which the borders of self and other radically break down*" for the woman in the story (Becker-Leckrone, 2005, p. 151).

Moreover, Chung's employment of defamiliarization by forming a parallelism between this bulk of bodily waste and a human head through the description of the head with human-like qualities becomes effective for "*the subject/object opposition*" to be "*subverted, collapsed, and assimilated*" (Davis, 1995, p. 9). Disturbing the boundary between human/ nonhuman and self/other, the head as the abject evokes "*a massive and sudden emergence of uncanniness, which, familiar as it might have been in an opaque and forgotten life, now harries me as radically separate, loathsome*" (Kristeva, 1982, p. 2). To clarify, the familiarity of the head through its similarity to a human head is accompanied by its alienness and loathsomeness as waste that is excreted and separated from a human's body. Collapsing the boundaries between the head as the object and the subject that produces it, the head reinforces its position as the abject. Besides, the depiction of the excremental waste, which is something repulsive that people would normally exclude from themselves through elimination and sanitization, as a human-like creature that has eyes, a nose, and a mouth in the story could function to defamiliarize readers and therefore force them to face with the integrality of the abject to our psyche and existence.

Giving examples from some great writers from the history of literature such as "*Dostoyevsky, Lautreamont, Proust, Artaud, Kafka, Celine*", Kristeva underlines that literature could be a great medium of "*retracing the fragile limits of the speaking being, closest to its dawn, to the bottomless 'primacy' constituted by primal repression*" (1982, p.18). That is to say, literature could provide the chance for readers to confront what is "*inseparable, contaminated, condemned, at the boundary of what is assimilable, thinkable: abject*" (Kristeva, 1982, p. 18). As a result, the "*necessary and absurd seeming' of religion, morality, and law as systems of representation*", hence, the constructedness and fragility of these systems could be perceived through literature (Beardsworth, 2004, p. 142). Viewed in this context, it could be said that by means of "*unveiling of the abject*" (Kristeva, 1982, p. 208), Chung's "The Head" invites readers to question the laws and limitations within the symbolic order that aim to control the subject through the repression and exclusion of the abject.

In Chung's story, the ambiguity of the abject as one of its basic qualities that "*simultaneously beseeches and pulverizes the subject*" is displayed by the first dialogue between the head and the woman (Kristeva, 1982, p. 5). On their second encounter, the woman agrees to talk to the head, which begs to be heard. Intrigued and agitated by the appearance of this peculiar entity in her bathroom, the woman asks the head why it is in her toilet and why it is calling her "*Mother*" (Chung, 2021,

p. 6). The head answers, saying, “*My body was created with the things you dumped down the toilet, like your fallen-out hair and feces and toilet paper you used to wipe your behind*” (Chung, 2021, p. 6). Upon hearing this, the woman who is shaken by the experience of facing with the abject gets angry and says: “*I never gave the likes of you any permission to live in my toilet. I never even created you in the first place, so stop calling me your ‘mommy’*” (Chung, 2021, p. 6). It is clear that the woman is both engrossed and disgusted by the head in the sense that the abject is “*as tempting as it is condemned*” (Kristeva, 1982, p. 1). It is also established that the woman’s body is the maternal body out of which the head, namely, the abject is formed. The significance of the woman’s body for the head is further emphasized by what the head requests from the woman: “*I’m only asking that you keep dumping your body waste in the toilet so I can finish creating the rest of my body*” (Chung, 2021, p. 6). This showcases that the head and the woman are inseparably interconnected: while the excremental head’s whole existence depends on the woman’s body, the woman needs to keep excreting her bodily waste due to her condition as a living being that can only survive by means of extricating what must be expelled from her body. Besides, the head’s wish to complete its body with the bodily waste the woman produces hints at its constant existence and ever-growing influence on the woman’s life. The head which will haunt the woman throughout the course of the story despite the woman’s efforts to get rid of it, thus, exemplifies the impossibility of the complete exclusion of the abject from one’s psyche, since, as Kristeva points out, the abject “*is something rejected from which one does not part*” (1982, p. 4).

In the story, the position of the woman as the maternal body that relates her to the abject is also strengthened by the fact that the head is not only made up of her excremental waste but also of her menstrual blood, both of which, for Kristeva, stem from “*the maternal and/or feminine, of which the maternal is the real support*” (1982, p. 71). These “*two defilements*” are the elements representative of the mother that needs to be excluded by the child, since “*the loss of the mother is a biological and psychic necessity, the first step on the way to becoming autonomous*” (Kristeva, 1982, p. 71; 1992, p. 27). What makes excrement maternal is that “*it is pre-symbolic basis of one’s own/clean body*” (Lechte, 1990, p. 163). Excrement functions to “*mark out*” the body as “*clean, proper and one’s own*” while being “*pre-linguistically under the ‘semiotic authority’ of the mother*” (Lechte, 1990, p. 163). For Kristeva, this semiotic authority “*shapes the body into a territory having areas, orifices, points and lines, surfaces and hollows, where the archaic power of mastery and neglect, of the differentiation of proper—clean and improper—dirty, possible and impossible, is*

impressed and exerted" (1982, p. 72). As a result, the relationship established between the excremental head and the woman as its mother in the story highlights that excrement is the abject that not only disrupts the boundaries of the proper and clean body as "*the object jettisoned out of that boundary, its other side, a margin*" (Kristeva, 1982, p. 69) but also represents the original abjection—the abjection of the mother—for the child to enter into the symbolic and societal order.

Similar to excrement, menstrual blood is also maternal, since it "*stands for the danger issuing from within the identity (social or sexual); it threatens the relationship between the sexes within a social aggregate and, through internalization, the identity of each sex in the face of sexual difference*" (Kristeva, 1982, p. 71). The mother's position "*as a threat to boundaries*" is reinforced by the menstrual blood as a form of defilement that "*render[s] the boundary of the body indistinct and ambiguous*" (Lechte, 1990, p. 163). In Chung's story, in one of many instances where the woman sees the head in her toilet, she realizes that "*the mashed-up face underneath the irregular clumps of hair would've normally been yellow and gray, but it was oddly red. The woman remembered she was having her period*" (Chung, 2021, p. 7). When the woman asks the head if this change of colour in it has "*anything to do with the state of [her] own body*", the head answers, saying, "*Mother, the state of your body has a direct effect on my appearance. This is because my entire existence depends on you*" (Chung, 2021, p. 7). The woman is both positioned as the subject that generates menstrual blood and is connected to the figure of the archaic mother as the first abject that the child expels and separates from him/herself to become autonomous. Made up of two forms of defilement that are maternal, namely, excremental and menstrual, the head, thus, becomes "*analogous to the mother who is both the object of waste and, with her menstrual blood, its distinctive source*" (Covino, 2004, p. 22).

The woman's confrontation with the abject as a threat to the unity and borders of her body and self becomes an unsettling experience for her. She attempts to deal with the crisis of confronting the abject by denying that she is responsible for the creation of the head and threatening to "*call the exterminators*" to annihilate it (Chung, 2021, p. 6). It is clear that the woman feels threatened by the existence of the abject as it exposes her sense of unified identity and ordered body which are determined by the pre-set rules of the symbolic order to the risk of disintegration. Accordingly, the woman's anger and unwillingness to accept that the head is something she created and her desire to get rid of it indicate the subject's repulsion at the sight of the abject, which Kristeva describes as the sense of "*repugnance*" that

“turns me away from defilement, sewage, and muck” (1982, p. 2). Kristeva underlines that the subject who is alarmed by the abject tries to protect her/his sense of self from disintegrating through developing feelings of repulsion and some physical reactions like vomiting: “*Loathing an item of food, a piece of filth, waste, or dung. The spasms and vomiting that protect me*” (1982, p. 2). It is also seen that the woman’s feelings of disgust in the face of the abject take physical form in her act of vomiting in the story: “[...] *she vomited into the sink. She vomited for a long time [...]*” (Chung, 2021, p. 7). Due to the impossibility of categorizing or identifying the abject as it collapses the borders between subject and object, the feelings and physical manifestations of repugnance are crucial for the subject to protect his/her identity and borders to be able to continue to be a part of the cultural and societal rules and laws within the symbolic order. The woman’s feelings of repulsion and her vomiting, therefore, perfectly epitomize her efforts to protect her identity and sense of unity in the face of the abject.

The woman’s intentional blocking of the toilet is a crucial scene in Chung’s story that serves to reveal how filth and defilement, especially menstrual blood, is “*subject to ritual acts whose purpose is to ward off defilement, and thus abjection*” (Lechte, 1990, p. 163). The woman seems to act on her initial threat of calling the exterminators by drowning the head with her pad in the toilet:

[...] The woman took off her underwear and sanitary pad. She stuck the pad smeared with her menstrual blood on the head’s face and shoved it down the toilet. She flushed. The head and the pad swirled around the bowl and vanished into the dark hole [...] The toilet got clogged. The plumber presented the sanitary pad to her as if it were a trophy and delivered a long lecture about not throwing such things into the toilet (Chung, 2021, p. 7).

Her impulsive act of blocking the toilet in order to get help from an outside resource could be perceived as her reliance on the symbolic order in driving away the abject. For Kristeva, “*abjection, just like prohibition of incest, is a universal phenomenon*”; however, “*it assumes specific shapes and different codings according to the various ‘symbolic systems’*” (1982, p. 68). These acts of exclusion that take various forms in different cultures and systems are practiced through “*the rituals of defilement and their derivatives*” and function to fend off the abject (1982, p. 64). It is through these rituals the subject is separated from the semiotic realm of the archaic mother and the borders of the symbolic order are secured. In the story, the plumber’s “heroic” act of unclogging the toilet by removing the woman’s pad like “*a trophy*” could

be interpreted as a metaphorical purification of the defilement caused by the woman's pad polluted by her menstrual blood. To clarify, the plumber's act of unblocking the toilet through the elimination of the pad with menstrual blood could be viewed as a form of "*rituals tied to cleanliness*" (Lechte, 1990, p. 159) against the abject, which aim to separate the subject from the semiotic authority and position him/her in the ordered realm of the symbolic. Moreover, the plumber's warning the woman against "*not throwing such things into the toilet*" referring to the woman's pad with a patronizing attitude could display how "*ritualization of defilement is accompanied by a strong concern for separating the sexes and this means giving men rights over women*" (Kristeva, 1982, p. 70). In brief, the plumber as a patriarchal figure in the story functions as a medium to secure the rules and laws of the symbolic realm both through warding off the menstrual blood as the abject and by using it as a reminder of the differentiation between sexes, hence, the authority of men over women.

It is also striking that when the woman mentions the head first to her family in her parental home and then to her husband when she gets married and moves in with her husband later on in the story, they just ignore it by reacting to this gruesome entity in exactly the same way. Her family indifferently say, "*It's not like it's laying eggs or anything. Why don't you just leave it alone?*" (Chung, 2021, p. 8). Similarly, her husband is quite inattentive to the existence of a talking fecal head in their house: "*Eh, that's nothing. Just leave it alone. It's not like it crawls out of there at night and lays eggs around the house*" (Chung, 2021, p. 13). It deserves attention that the reason why neither the family nor the husband of the woman is concerned about the head comes down to the fact that it does not "lay eggs". Indicative of reproductive capacity, laying eggs means "*producing eggs that develop and hatch outside the maternal body*" as a reproduction strategy mostly seen in "*amphibians, birds, fish and reptiles*" (Merriam-Webster, n.d.; biology dictionary, n.d.). Kristeva makes it clear that the abject and the rituals of defilement as a way to purify it stem from "*the fear of the archaic mother*", which "*turns out to be essentially fear of her generative power*" (1982, p. 77). Kristeva further explains that "*it is thus not surprising to see pollution rituals proliferating in societies where patrilineal power is poorly secured, as if the latter sought, by means of purification, a support against excessive matrilineality*" (1982, p. 77). That is to say, the patriarchal authority within the symbolic order is mainly maintained and secured through the repression of the mother and her generative power by excluding the abject. Viewed in this perspective, lacking reproductive potential, hence, generative power, the head in the story is considered "safe" by the woman's family and husband who do not feel threatened or alarmed by its existence.

The woman, on the other hand, is in a constant state of terror and uneasiness because of the ubiquitous existence of the head. She keeps seeing it in the bathroom of her house and when the head appears in the bathroom of her workplace for the first time, she “quit[s] her job the next day” (Chung, 2021, p. 8). Her health is also severely affected because “the thought of something lurking below where she did her business, waiting to eat her defecations, made going to any bathroom unbearable”, which eventually causes her to develop “constipation” and have “inflammation” in her bladder (Chung, 2021, p. 8) The woman is clearly perturbed by the abject, which is not easy to fathom, for it is “not me. Not that. But not nothing, either. “A “something” that I do not recognize as a thing” (Kristeva, 1982, p. 2). It is this ambivalent quality of the abject that has a disconcerting impact on the woman, leading to “[a] weight of meaninglessness, about which there is nothing insignificant, and which crushes me. On the edge of nonexistence and hallucination, of a reality that, if I acknowledge it, annihilates me” (Kristeva, 1982, p. 2). To put it simply, haunted by the head, the woman has a hard time making sense of its existence and reality. That is why, in the beginning, she seems to think that she can keep the head under control as she starts “to keep her toilet lid closed” and “whenever she [is] doing her business, she develop[s] the habit of frequently looking into the bowl” (Chung, 2021, p. 7). However, she is made to realize that the head appears on its own terms by defeating all the measures she has taken against it:

One day, just as she was about to close the toilet lid, she caught a glimpse of the head peering out of the hole. She slammed down the lid. She flushed several times. Just as she was about to leave the bathroom, she carefully cracked open the lid. Her eyes met those of the head. It was staring at her from the water. Its hair floated around its face. She shut the lid again. She tried to flush but the water wouldn't go down (Chung, 2021, p. 8).

Reminding the woman of the futility of her efforts to control or avoid it, the head as the abject displays its persistent and uncontrollable existence for the subject.

Going through a period of “dreary crisis” due to her confrontation with the abject, the woman is recommended by her family to “find a husband” (Chung, 2021, p. 8; Kristeva, 1982, p. 208). It is obvious that the abject is attempted to be “supplanted by the symbolic world which involves turning toward” social conventions, codes of conduct, rules and regulations (Covino, 2004, p. 21). It could be deduced that marriage as a powerful and regulating social institution is positioned as a way to counteract the disquieting experience of encountering the abject, which belongs to

the semiotic realm and maternal authority. Marriage as a “*socio-symbolic unit*” regulates the “*sexual difference*”, which signifies the hierarchical power relations between men and women (Kristeva, 1982, p. 79, 83). The sexual difference between the two sexes, “*the masculine, apparently victorious*” and “*the feminine*” that “*is threatened by an asymmetrical, irrational, wily, uncontrollable power*”, within the marriage institution guarantees the dominance and control of men over women in the symbolic order (Kristeva, 1982, p. 70).

In the hope of finding a husband, the woman goes on a date with a man “*set up by a matchmaker recommended by her mother*” (Chung, 2021, p. 8). The man says that his dream is “*to marry a nice woman, have children, and live happily ever after*” (Chung, 2021, p. 8). This showcases the patriarchal and social expectations for a man to marry a suitable woman who could provide him with comfort, sexual satisfaction as well as posterity. The woman finds the man “*unimaginative*” as he simply acts as the spokesman of the established patterns of gender roles within the marriage (Chung, 2021, p. 8). The man, however, is attracted to the woman because of her qualities that he deems not easy to find in a woman in today’s world:

Sitting before this strange man, she couldn’t help being nervous about the bathroom situation. The man misconstrued her distracted fidgeting. He said, “My ideal woman is shy and demure. It is hard to find a girl like you who’s shy in front of a man these days.” The man was so enamored and enthusiastic about the match that they were engaged three months later and wedded in another three (Chung, 2021, pp. 8-9).

Having internalized “*the cultural construction*” of feminine virtues such as “*passivity*”, “*docility*”, and “*ineffectuality*” (Millet, 2000, p. 26; Butler, 2002, p. 11) within the patriarchal symbolic order, the man explicitly states his desire to have this “*shy and demure*” woman as his wife by expressing his discontent with contemporary women who, according to him, do not fit these desired feminine qualities.

Compelled to carry out all the traditional roles expected of her as a woman within the patriarchal symbolic system, the woman gets married, becomes a mother by giving birth to her daughter and does all the chores of a housewife, such as “*cooking for her husband and child, washing the dishes, doing the laundry, cleaning the house, shopping [...]*” (Chung, 2021, p. 14). It is worthy of attention that during the period when the woman is adjusting to all these changes as a married woman, she does not see or think about the head as before. When she has a child, “*she*

[forgets] about the head completely” (Chung, 2021, p. 9). This highlights that it is through these socially and culturally accepted roles assigned to women as wives and mothers within the marriage, the threat of the abject based on the maternal body and semiotic authority can be repressed. Nevertheless, the head reappears one day while the woman is bathing her daughter in the bathroom of her new house. Startled, the woman asks the head, “*How is it that you have reappeared before me? Who told you where we were?*” and the head answers, “*Your defecations are a part of me, so I will always know where you are.*” (Chung, 2021, p. 10). Evidently, “*like an inescapable boomerang, a vortex of summons and repulsion [which] places the one haunted by it literally beside himself*” (Kristeva, 1982, p. 1), the head keeps following the woman, indicating that the abject can never be completely excluded from one’s existence. This aspect of the abject reinforces Kristeva’s idea that the subject only separates him/herself from his/her mother with “*a violent, clumsy break away*” during his/her early years as the necessary condition of entering into the symbolic order “*with the constant risk of falling back under the sway of a power as securing as it is stifling*” (Kristeva, 1982, p. 13). Thus, the mother is established as a force that will always exert her influence and power over the subject throughout his/her entire life.

At this point, it is crucial to realize the clash between the position of the woman as the mother to her daughter and to the head in Chung’s story. In the bathroom scene in which they see each other again after a while, the head asks the woman, “*Mother, is that child your daughter?*” (Chung, 2021, p. 10). The following conversation shows the woman’s feelings of anger and apprehension because of this question:

[...] I told you to go away, how dare you reappear calling me ‘Mother!’
It’s none of your concern whose child this is! But fine, this is my child.
She is the only one in this world who may call me ‘Mother.’ Now, be gone. I said, be gone!” [...]

The head said, “I may have been birthed a different way from that child, but I, too, am your creation, Mother (Chung, 2021, p. 10).

The woman adamantly situates herself as the “mother” to her daughter but not to the head. By embracing the role of the sacred motherhood in an attempt to drive the abject out, the woman tries to maintain and secure the patriarchal symbolic order in which “*the consecrated (religious or secular) representation of femininity is absorbed by motherhood*” (Kristeva, 1986, p. 161). However, as the head makes it clear, she is also the creator of this abject being, which cannot be totally brought under the control of the symbolic order. The weight of the head on the woman’s unconscious and the

dividedness of her identity as the mother to both her daughter and the head is revealed in her nightmarish dream in the story. Dreaming that the head is “*popping out from everywhere*” in “*a white, tiled room*” where she is with her husband and daughter, the woman pulls the lever to flush the head; however, the water swirls around not only the head but also her husband and daughter (Chung, 2021, p. 13). In an attempt to save her daughter, the woman grabs her from the whirlpool of the dark hole; looking down at her child when “*a familiar voice*” calls her “*mother*”, the woman sees that “*upon her daughter’s little body and delicate neck sat the head*” (Chung, 2021, pp. 13-14). This condensed figure as the combination of the woman’s child and the head in her dream could be interpreted in relation to Freudian term of “*dream-condensation*”. According to Freudian dream theory, condensation is one of the fundamental processes of transforming the unconscious dream-thoughts into the manifest content of the dream by “*the ego’s forces of defences*” in order to prevent the repressed ideas and wishes of the unconscious from entering consciousness (1900/2000, p. 781; 1910/2000, p. 2222). Freud points out that condensation operates in dreams through the fusion of “*two ideas in the dream-thoughts which have something in common, some point of contact, [...] [into] a composite idea*” (1901, p. 1073). Accordingly, the dreamed figure in the story functions as the “*composite idea*” in that having the woman as their creator/mother in common, the body of the child and the head of the abject being are “*fused into a single unity*” (Freud, 1916-17/2000, p. 3263).

As a form of distortion of the unconscious dream-thoughts, condensation is basically “*an act of censorship*” of the material “*belonging to the region of the repressed*” (Freud, 1900/2000, p. 653; 1922/2000, p. 3906). Therefore, the woman’s dream in which the repressed abject resurfaces could manifest that on an unconscious level the woman actually views the head as something she created just as she created her daughter although she refuses to see herself as the mother of the head in her conscious life. Divided “*between semiotic authority and symbolic law*” with her position as the mother to her daughter and to the head, (Kristeva, 1982, p. 73), the woman feels the need to eliminate the abject and take shelter in her motherhood within the symbolic order. That is why, she is worried that the head would harm her daughter: “*Was the head jealous of her daughter? Would it bully the child? Just the thought of the child glimpsing the head was unbearable. She became nervous whenever the little one wanted to go to the bathroom*” (Chung, 2021, p. 10). In an effort to dispose of the head, she tries hard to secure both her sense of identity and her

daughter as a protective mother, a role which purifies and safeguards her in the face of the abject.

For this reason, as the story progresses, the woman resorts to more violent ways to discard the head. One time she plucks the head from the toilet, wraps it in a plastic bag and throws it away in a trash can outside; another time she tries to mummify it by putting it out on a sunny spot on the veranda in a small container (Chung, 2021, pp. 11-12). However, the head always finds its way back to the woman by convincing the janitor for the first time and the woman's husband for the second time to put it back in the toilet (Chung, 2021, pp. 12-13). It is clearly seen that the woman's desperate attempts to remove the head from her toilet over the years and hence maintain the symbolic order are repeatedly disrupted by this abject being, revealing that "*from its place of banishment, the abject does not stop challenging its master*" (Kristeva, 1982, p. 2). The impossibility of eliminating the abject and its pervasive impact on the subject's life is also reinforced with the head's getting closer to its aim of completing its body throughout the course of the story. To illustrate, when the head reappears in her bathroom after disappearing only for some time, the woman realizes that it has become bigger and more human like during the time she has not seen it:

The head's head had now grown to about the size of an average adult's. The yellow and gray mashed-up clay lump form was the same, but its eyes were a little bigger so she could now make out its blinking, and something that resembled lips was attached to its mouth. There were mounds of flesh for ears that looked like they'd been carelessly stuck on either side of its face, and beneath its barely discernable chin was a new band of flesh that seemed to be the beginnings of a neck (Chung, 2021, p. 9).

The head that appears to be gradually taking a distinct human form not only proves its determination to finish its body but also hints at the potential challenges for the woman to get rid of it as it will evidently keep getting bigger and stronger.

It is quite noticeable that the physical growth of the head coincides with the woman's growing dissatisfaction with her life as she ages. As years pass by, her husband gets busier with his job and her daughter grows into a young woman. Spending "*more and more time alone in the house*" (Chung, 2021, p. 16), the woman feels more and more trapped into the monotonous and meaningless cycle of her everyday life, which causes her to get depressed:

[...] On days her child or husband came home late, or even after her whole family had long fallen asleep, she would watch TV until the national anthem came on. Partly because she had nothing else to do, but more so because she thought if she concentrated hard enough on the screen, she might decrease an odd-feeling little space that had appeared in her heart. The space felt empty sometimes, full at others, and bitter or aching at still other times. This strange little space, if she ever let her guard down, could suddenly blow up in size and consume her [...] (Chung, 2021, p. 16).

It could be commented that although the woman has attempted to take control of the abject through her roles as a wife and a mother in the patriarchal symbolic order, these roles have failed to provide her with a sense of unity or fulfilment in the face of the abject. The woman's feelings of disillusionment and despair could be interpreted in relation to Kristeva's definition of melancholy, and "*its more temporary variant, depression*" (Lechte, 1990, p.185) in her *Black Sun* (1992): "*[A]n abyss of sorrow, a noncommunicable grief that at times, and often on a long-term basis, lays claims upon us to the extent of having us lose all interest in words, actions, and even life itself*" (p. 3). This melancholic sadness, which Kristeva describes as "*the most archaic expression of an unsymbolizable, unnameable narcissistic wound*" stems from the fact that the child "*has been irrevocably, desperately separated from the mother*" (1992, pp. 12-16). In the light of Kristeva's understanding of melancholy, the depression of the woman in Chung's story who clearly cannot find solace in the symbolic order through her marriage and motherhood in order to overcome her archaic separation from her mother points to "*a primitive self—wounded, incomplete, empty*" in Kristeva's words (1992, p. 12).

Furthermore, as the woman gets older, she is also disillusioned by the signs of aging in her body, such as "*wrinkles and sagging in her skin, and rough patches where she had once been smooth*" (Chung, 2021, p. 15). Indicating her "*physical wasting and ultimate death*", the woman's aging body can be thought as "*the abject body*" (Covino, 2004, p. 17). Abjection related to old age derives from "*the evidence of absence, absence of self-consciousness, of self-control, of corporeal ownership—the abjection of the orphaned body*" (Gilleard & Higgs, 2011, p. 138). To illustrate, upon seeing her "*white hair picking out from the roots of her dye job*", the woman thinks that "*she'd need another hair appointment soon*" (Chung, 2021, p. 17). It could be deduced that the woman struggles to amend her abject body that "*disrupts the wish for physical self-control and social propriety*" (Covino, 2004, p. 17) through a dye job

which would eliminate one of the symptoms of her aging and render her body ordered and socially acceptable.

The woman is reminded of her abject body especially when she compares it to her young daughter's body:

[...] The woman rediscovered the contours of her younger face in the familiar-unfamiliar face of her daughter, feeling surprise, pride, love, and jealousy at the same time. When her child straight-permed her hair flat and dyed it purple, the woman stood before a mirror when no one was watching and fiddled with the curls of her "auntie perm," a tight cap of poodle-like hair that had to be dyed black (Chung, 2021, p. 16).

In contrast to her daughter's body which is glowing with beauty, health and youth, the woman's aging body is in the process of deterioration. Her perception of her young daughter's body as both "familiar" and "unfamiliar" points to the obscurity of boundaries between self and other as the prevalent quality of the abject. For Kristeva, pregnancy and motherhood blur the boundaries between self and other. Kristeva describes childbirth as "*a violent act of expulsion through which the nascent body tears itself away from the matter of maternal insides*" (1982, p. 101). Since "*maternity is the splitting, fusing, merging, fragmenting of a series of bodily processes outside the will or control of a subject*", this experience gives rise to abjection with the realization that "*the body is more than, in excess of, the 'clean and proper'*" (Grosz, 1989, p. 79, 77). Nonetheless, "*the child's arrival [...] extracts woman out of her oneness and gives her the possibility [...] of reaching out to the other*" (Kristeva, 1986, p. 182). In brief, although faced with the abject through childbirth, the mother learns to embrace and love what she gives birth to. Thus, in the story, the woman finds her daughter's body familiar and can see the resemblance between her daughter's body and hers as she is the creation of her own body. However, the daughter's flourishing body constitutes a direct opposite to her aging body, making her daughter's young and beautiful body unfamiliar. It is these "*tenuous bodily boundaries*" (Grosz, 1989, p. 78) between self and other that render the motherhood an abject experience as observed in the woman's ambivalent feelings towards her daughter in Chung's story.

Consequently, the woman's disintegration induced by her unsatisfactory life within the confines of the patriarchal symbolic order and painful realization of her aging body culminate in the climactic and catastrophic last encounter with the head. While the woman is examining "*sagging eyelids, wrinkles, rough and dry skin*" on her

aging face in the mirror of her bathroom, she suddenly sees through the mirror that the head is getting out of the toilet as the human-sized embodiment of her young self (Chung, 2021, p. 17):

[...] The delicate hands spread their long, thin fingers and pushed down against the rim, bringing up a narrow pair of fine-boned shoulders and slender arms. The rich black hair reached all the way down the smooth back, followed by the sensuous line of a svelte waist and white, voluptuous buttocks and firm thighs [...] The leg was white and long and slim. The calves were precisely the right size, the muscles tensing a little as the foot was brought up, the ankle dainty. The other foot emerged, and its exquisite toes lightly touched down on the bathroom floor. The drenched, naked body shone in the yellow, dim light of the bathroom. The woman kept staring into the mirror [...] The woman saw the face of her youth reflected next to her own sagging face (Chung, 2021, p. 17).

Having grown into a beautiful and young woman, the head now looks exactly like the woman's younger body. Recalling Lacan's mirror stage during which the child misrecognizes its image in the mirror as its own in the process of the ego's development, the woman's recognition of the head as her own younger self through the mirror could signify the "*fundamental incomplete[ness]*" of the subject as posited by the identification between self and other that "*are always unstable, illusory, grounded in discrepancy and lack*" (Becker-Leckrone, 2005, p. 126). While "*the ego is formed through a recognition of its body in the mirror phase*" as "*the body's parts, its energies and flows structure the ego's boundaries*" (Grosz, 1989, p. 77), no such boundaries can be maintained in abjection as could be recognized in the mirror scene in Chung's story. The head's appearance as the woman's younger body as reflected in the mirror blurs the boundaries between the woman and the head, hence giving rise to abjection. The beautiful and young body of the head is both the woman's and not hers at the same time. Familiar as it is, her younger body as embodied by the head is "*created not through a womb and placenta but through the colon and defecation*" (Chung, 2021, p. 19). Besides, it is not the body she has now as an aged woman. It is this "*unsettled separation*" between her young and old body, "*the boundary between subject and object is shaken*" and "*the limit between inside and outside becomes uncertain*", which leads to abjection that appals the woman (Kristeva, 1982, p. 78, 141).

The head explains to the horrified woman that it has finally completed her body and requests her to give it some clothes so that it can “*hide [its] shameful parts*” and “*be on [its] way*” as it has always wanted and planned (Chung, 2021, p. 18). As the woman is about to leave the bathroom to get some clothes from her wardrobe, the head stops her and insists that she give “*the clothes she is wearing now*” so that it will “*keep the heat and scent of [her] forever with [it] until the day [it] die[s]*” (Chung, 2021, pp. 18-19). The way the head describes the woman’s body could easily evoke the maternal body that the subject expels from himself/herself in the process of his/her entrance into the symbolic realm but whose comforting warmth is always carried around and sought after by him/her throughout his/her life. Although the woman is first reluctant to take off her clothes on the cold bathroom tiles to give them to the head, she eventually decides to do it in order to get rid of it, which had been “*torturing her, but was now declaring independence. If this really was goodbye, and if they really were never to see each other again, what was a change of clothing to her?*” (Chung, 2021, p. 19). Shockingly enough, having put on the clothes the woman has taken off, the head stops the woman who has turned to leave the bathroom and says that her place is “*not out here*” but “*in there*” by pointing to the toilet (Chung, 2021, p. 19).

The head tells the woman that all she has left is “*that old lump of a body*” and now with its own “*human-like body*” with all the waste it has collected from the woman’s body over the years, it “*shall take [her] place and enjoy everything [she’s] enjoyed*” (Chung, 2021, pp. 19-20). In other words, the head’s stripping the woman of her clothes essentially becomes an act of stripping the woman of her identity in its claim to take her place. The woman who gets furious with the head’s attempt to replace her accuses it of being an “*ingrate*” and ruining “*what little happiness [she] had*” with “*all that disgust and hate*” it has caused throughout her life (Chung, 2021, p. 20). The head, on the other hand, expresses its anger towards the woman for having “*birthed [it] even when [it] didn’t want it*” and tried “*at every turn to destroy [it] out of hatred and disgust*” (Chung, 2021, p. 20). This powerful last scene of confrontation between the woman and the head becomes emblematic of the intense and burdensome relationship between the subject and the abject. The story ends with the head’s grabbing the woman with its strong arms, placing her in the toilet and flushing (Chung, 2021, p. 21). The woman whose psyche has been perturbed for years by the perpetual existence of the head as the abject is totally annihilated by it at the end of the story. Thus, the final scene of the story remarkably demonstrates “*what flows from the other’s ‘innermost being’, for the desirable and terrifying, nourishing*”

and murderous, fascinating and abject inside of the maternal body" (Kristeva, 1982, p. 54). To clarify, the final image of the head in the form of the woman's younger body that eventually consumes her becomes the perfect embodiment of the abject of the maternal body that not only gives life with its exuberance, productivity and youthfulness but also immerses and engulfs the subject into her own body and existence.

Conclusion

All in all, a Kristevan analysis of Chung's "The Head" provides the chance to gain an understanding into the continual and powerful existence of the abject in one's psyche and existence despite the rules, conventions and laws of the symbolic order designed to control and exclude it. In the story, the head made up of the female protagonist's bodily waste as the abject being signifies the maternal authority and the abjection of the mother as the first abject for the subject to become an autonomous individual within the symbolic order. Formed by the woman's excremental waste and menstrual blood, two forms of defilement that are maternal, the head designates the woman as its "mother" and therefore makes its connection to the maternal body clear. The head that terrorizes and disgusts the woman throughout the course of the story functions as the constant reminder of the maternal body in the semiotic realm from which the woman has had to separate herself throughout the process of her identity formation during the early stages of psychosexual development. Having been integrated into the symbolic order and internalized its rules and laws over the years, the woman strives to expel the abject from her psyche and life by following the conventions of the symbolic order through marriage and motherhood. Accordingly, it can be deduced that the nameless female protagonist who is referred to as "the woman" in Chung's story represents the female experience within the restraints of the patriarchal symbolic order. As such, it is crucial to recognize that in spite of resorting to the traditional feminine roles in the patriarchal symbolic order as a way of driving out the abject, the woman in Chung's story is unceasingly made aware of the fallibility of the symbolic rules and boundaries as represented by the ever-present existence of the head as something that belongs to the semiotic realm. The failure of the pre-determined symbolic laws and systems to provide the woman with a sense of fulfilment and unity, hence, exposes the tenuousness and constructedness of the symbolic laws and systems in confronting the abject.

Viewed in this context, the dreary final scene of the story in which the head deprives the woman of her identity and eventually replaces her epitomizes the victory of the head against the woman, namely, the triumph of the abject over the subject. The woman's confrontation with the abject that has become a haunting experience for her is functional to realize how the symbolic order has gradually lost its hold on her. Abjection "*signals both the disruption and the constitution of the subject*": while it is "*a state of crisis*" that threatens the borders between subject and object, it is also "*a constitutive process of rejection*" by which the borders between self and other are formed by excluding the abject (Keltner, 2011, p. 45). In Chung's story, this two-sidedness of the abject is observed in the female protagonist's endeavours to constitute and stabilize her sense of self and identity through conforming to the codes and rules of the symbolic order and taking on the roles of the wife and the mother in an effort to eliminate the abject. Haunted by the abject, however, she can never exclude it from her life and psyche as could be observed in her feelings of meaninglessness and emptiness and her ultimate replacement by the head at the end of the story.

Moreover, while the abject is in the form of an excremental and menstrual head in the story, the abject, as Kristeva underlines, is not simply "*lack of cleanliness or health*" but what "*disturbs identity, system, order*" (1982, p. 4). In Chung's story, as the embodiment of the bodily waste of the protagonist, the head shatters the protagonist's sense of "*clean and proper body*" (Kristeva, 1982, p. 72) as well as the unity of her identity as it gradually becomes an inescapable part of her existence by upsetting the boundaries between self/other, cleanliness/filth, inside/outside. In doing so, the head as the abject exemplifies how it "*does not respect borders, positions, rules*" (Kristeva, 1982, pp. 72-74). The head's constant existence and influence on the woman's life and psyche and its final victory against her both affirms its capacity for disrupting the tenuous borders and boundaries established within the symbolic order and displays "*the frailty of the symbolic order itself*" (Kristeva, 1982, p. 69). The replacement of the woman by the head, hence, highlights the failure of the "*religious, moral, and ideological codes on which rest the sleep of individuals and the respites of societies*" against the abject (Lechte, 1990, p. 158). All in all, what the ending of the story proves is that "*the abject shatters the wall of repression and its judgements. It takes the ego back to its source on the abominable limits from which, in order to be, the ego has broken away*" (Kristeva, 1982, p. 15). Pointing to the first abjection—the abjection of the mother—as a necessary step for the subject in the process of gaining

its subjectivity, the abject makes one confront what he/she represses and excludes from him/herself in order to become an autonomous subject.

To conclude, as Lechte points out, “*abject can only be the greater if it remains hidden, unknown, unanalysed*” (1990, p. 158). Therefore, avoiding the abject means that “*a fundamental aspect of individual and social life remains in oblivion*” (Lechte, 1990, p. 158). Keeping that in mind, it could be concluded that Chung offers her readers to gain insight into and reflect on the abject through her compelling and shocking story. Revealing that the abject is repressed only to resurface in unexpected forms and ways, Chung’s story displays the persistency of the semiotic on one’s psyche and the fragility of the symbolic order in the face of the abject. Through its extraordinary depiction of the ubiquitous and forceful existence of the abject that destabilizes and overpowers the subject, Chung’s “The Head” forces us to acknowledge and come to terms with the abject in order not to be overwhelmed by it.

Bibliography

- Beardsworth, S. (2004). *Julia Kristeva Psychoanalysis and Modernity*. Albany: State University of New York Press.
- Becker-Leckrone, M. (2005). *Julia Kristeva and Literary Theory*. New York: Palgrave Macmillan.
- Berlatsky, N. (2022, December 9). In a Korean author’s U.S. debut, uncanny pleasures rear their ugly heads. *Los Angeles Times*. Retrieved Sept. 23, 2023, from <https://www.latimes.com/entertainment-arts/books/story/2022-12-09/in-cursed-bunny-uncanny-pleasures-rear-their-ugly-heads>
- Biology Dictionary. (n.d.). Oviparous. In biologydictionary.net. Retrieved June 15, 2023, from <https://biologydictionary.net/oviparous/>
- Bora Chung. (n.d.). The Booker Prizes. Retrieved Sept. 22, 2023, from <https://thebookerprizes.com/the-booker-library/authors/bora-chung>
- Butler, J. (1999). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York and London: Routledge.
- Chung, B. (2021). The Head. *Cursed Bunny*. (A. Hur, Trans.) (pp. 5-22). Honford Star. <https://www.scribd.com/read/491367027/Cursed-Bunny#>
- Covino, D. C. (2004). *Amending the Abject Body: Aesthetic Makeovers in Medicine and Culture*. Albany: State University of New York Press.

- Cursed Bunny*. (n.d.). *The Booker Prizes*. Retrieved Sept. 23, 2023, from <https://thebookerprizes.com/the-booker-library/books/cursed-bunny>
- Davis, C. (1995). The Abject: Kristeva and The Antigone. *Paroles Gelées*, 13(1), 5-23. Retrieved June 10, 2023, from <https://escholarship.org/uc/item/8qt465qh>
- Discover the shortlist: Bora Chung, "This is the nicest dream I ever had."* (n.d.). The Booker Prizes. Retrieved Sept. 22, 2023, from <https://thebookerprizes.com/bora-chung-international-booker-prize-2022-cursed-bunny>
- Freud, S. (2000). Interpretation of Dreams. In I. Smith (Ed.). *Freud Complete Works* (pp. 507-1048). https://www.valas.fr/IMG/pdf/Freud_Complete_Works.pdf. (Original work published in 1900).
- Freud, S. (2000). On Dreams. In I. Smith (Ed.). *Freud Complete Works* (pp. 1049-1098). https://www.valas.fr/IMG/pdf/Freud_Complete_Works.pdf. (Original work published in 1901).
- Freud, S. (2000). Five Lectures on Psycho-Analysis. In I. Smith (Ed.). *Freud Complete Works* (pp. 2195-2239). https://www.valas.fr/IMG/pdf/Freud_Complete_Works.pdf. (Original work published in 1910).
- Freud, S. (2000). Introductory Lectures on Psycho-Analysis. In I. Smith (Ed.). *Freud Complete Works* (pp. 3124-3501). https://www.valas.fr/IMG/pdf/Freud_Complete_Works.pdf. (Original work published in 1916/17).
- Freud, S. (2000). Some Neurotic Mechanisms in Jealousy, Paranoia, and Homosexuality. In I. Smith (Ed.). *Freud Complete Works* (pp. 3898-3909). https://www.valas.fr/IMG/pdf/Freud_Complete_Works.pdf. (Original work published in 1922).
- Freud, S. (2000). An Outline of Psychoanalysis. In I. Smith (Ed.), *Freud Complete Works* (pp. 4954-5011). https://www.valas.fr/IMG/pdf/Freud_Complete_Works.pdf. (Original work published in 1940).
- Gilleard C. & Higgs, P. (2011). Ageing abjection and embodiment in the fourth age. *Journal of Aging Studies*, 25, 135-142. Doi:10.1016/j.jaging.2010.08.018

- Grosz, E. (1989). *Sexual Subversions: Three French Feminists*. Australia: Allen & Unwin.
- Lacan, J. (1977). *The Mirror Stage As Formative of The Function of the I As Revealed In Psychoanalytic Experience*. In A. Sheridan (Trans.). *Ecrits: A Selection* (pp. 1-5). London: Routledge. (Original work published in 1949).
- Lacan, J. (1977). *The Agency of the Letter in the Unconscious or Reason Since Freud*. In A. Sheridan (Trans.), *Ecrits: A Selection* (pp. 111-136). London: Routledge. (Original work published in 1957).
- Lacan, J. (1988a). *The Seminar of Jacques Lacan: Book I Freud's Papers on Technique 1953-1954*. J. Miller. (Ed.), J. Forrester (Trans.). Cambridge: Cambridge University.
- Lacan, J. (1988b). "Seminar on "The Purloined Letter"". In J. P. Muller & W. J. Richardson. (Eds.), *The Purloined Poe: Lacan, Derrida & Psychoanalytic Reading* (pp.28-53). Baltimore: Johns Hopkins University.
- Keltner, S. K. (2011). *Kristeva: Thresholds*. Cambridge, UK; Malden, MA: Polity Press.
- Kristeva, J. (1980). *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*. New York: Columbia University Press.
- Kristeva, J. (1982). *Powers of Horror: An Essay on Abjection*. (L. S. Roudiez, Trans.). New York: Columbia University Press.
- Kristeva, J. (1984). *Revolution in Poetic Language*. New York: Columbia UP.
- Kristeva, J. (1986). Stabat Mater. In T. Moi (Ed.), *The Kristeva Reader* (pp. 160-187). New York: Columbia University Press.
- Kristeva, J. (1992). *Black Sun: Depression and Melancholia*. (L. S. Roudiez, Trans.). New York: Columbia University Press.
- Lechte, J. (1990). *Julia Kristeva*. London and New York: Routledge.
- Merriam-Webster. (n. d.). Oviparous. In Merriam-Webster.com dictionary. Retrieved June 15, 2023, from <https://www.merriam-webster.com/dictionary/oviparous>
- Millett, K. (2000). *Sexual Politics*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.

Summary

This study aims to analyse South Korean writer Bora Chung's "The Head" from the writer's short story collection *Cursed Bunny* (2021) by applying Kristevan term of "the abject". By featuring a disembodied talking head made up of the female protagonist's bodily waste, referred to as the head in the story, as a central character, Chung's "The Head" disrupts our

sense of normalcy and forces us to confront the abject, hence the fallibility of the boundaries established for the integration of the subject into the symbolic order through the lens of Kristevan theory of psychoanalytic development.

This study first deals with Kristeva's theory of subject development which is central to the understanding of "the abject". Kristeva proposes the term of "the semiotic" as the stage that is fundamental to the emergence of the self. During this stage which is "*pre-symbolic*" and "*pre-language*", the child and the mother are in a symbiotic relationship characterized by "*bodily interdependence, shared smiles, crying, and the abstract rhythms, sounds*" (Kristeva, 1982, p. 14; Becker-Leckrone, 2005, p. 27). According to Kristeva, abjection is traced back to this early stage of the subject's psychosexual development, namely, to "*our earliest attempts to release the hold of maternal entity*" (1982, p. 13). For the child to be able to form his/her subjectivity and to be integrated into the symbolic order he/she must abject the mother. The abject as the fundamental concept of Kristeva's theory of subject development, thus, essentially signifies the distinction between the semiotic realm and the symbolic order. Through the abjection of the mother as the first abject, the subject breaks away from the semiotic and steps into the symbolic order and constructs its subjectivity and identity. The abject is essentially what repels and disgusts the subject, including bodily fluids, waste, defilement, sewage, and filth, by threatening the boundaries between inside/outside, self/other, and subject/object. The abject that disturbs the borders and boundaries between self/other, inside/outside and subject/object within the symbolic order cannot be totally eliminated.

This study applies the concept of the abject as a useful medium to unveil the inescapable presence of the abject in one's psyche and the frailty of the symbolic rules and laws in the face of the abject within the context of Chung's "The Head". From the very beginning of the story, we are introduced to the realm of the abject in that we are faced with an abject being, namely a sentient and speaking disembodied head made of the protagonist's bodily waste. Moreover, by calling the woman "mother", the head reveals its connection to the maternal body, since "*if it is a jettisoned object, it is so from the mother*" (Kristeva, 1982, p. 73). Made up of two forms of defilement that are maternal, namely, excremental and menstrual, the head becomes "*analogous to the mother who is both the object of waste and, with her menstrual blood, its distinctive source*" (Covino, 2004, p. 22).

This study focuses on how abjection both as "*a state of crisis*" that threatens the borders between subject and object and as "*a constitutive process of rejection*" by which the borders between self and other are formed by excluding the abject are represented in Chung's story (Keltner, 2011, p. 45). This two-sidedness of the abject is observed in the female protagonist's endeavours to constitute and stabilize her sense of self and identity through following the codes and rules of the symbolic order and taking on the roles of the wife and the mother in an effort to eliminate the abject. Haunted by the abject, however, she can never exclude it from her life and psyche as could be observed in her feelings of meaninglessness and emptiness and her ultimate replacement by the head at the end of the story.

Moreover, this study argues that as the embodiment of the bodily waste of the protagonist, the head shatters the protagonist's sense of "*clean and proper body*" (Kristeva, 1982, p. 72) as well as the unity of her identity as it gradually becomes an inescapable part of her existence by upsetting the boundaries between self/other, cleanliness/filth, inside/outside in Chung's story. In doing so, the head as the abject exemplifies how it "*does not respect borders, positions, rules*" (Kristeva, 1982, pp. 72-74). The head's constant existence and influence on the woman's life and psyche and its final victory against her not only affirms its capacity for disrupting the tenuous borders and boundaries established within the symbolic order but also epitomizes "*the frailty of the symbolic order itself*" (Kristeva, 1982, p. 69). The final image of the head in the form of the woman's younger body that eventually consumes her becomes the perfect embodiment of the abject of the maternal body that not only gives life with its exuberance, productivity and youthfulness but also immerses and engulfs the subject into her own body and existence.

All in all, this study concludes that the dreary final scene of the story showcases the victory of the head against the woman, namely, the triumph of the abject over the subject. Revealing that the abject is repressed only to resurface in unexpected forms and ways, Chung's story exposes the persistency of the semiotic on one's psyche and the fragility of the symbolic order in the face of the abject. Therefore, by delving into the ubiquitous and forceful existence of the abject that destabilizes and overpowers the subject, Chung's "The Head" forces us to acknowledge and come to terms with the abject in order not to be overwhelmed by it.

THOUSAND FACES OF SILENCE: AN INTERTEXTUAL READING OF ILYA KAMINSKY'S *DEAF REPUBLIC*

SESSİZLİĞİN BİN YÜZÜ: ILYA KAMINSKY'NİN SAĞIR CUMHURİYET ESERİNE METİNLERARASI BİR BAKIŞ

Ayşem DUR

Lecturer, Bahçeşehir University, School of Foreign Languages,
aysem.dur@bau.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 2 Mayıs 2023
Kabul edildiği tarih: 7 Temmuz 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 2 May 2023
Date accepted: 7 July 2023
Date published: 25 December 2023

Anahtar Sözcükler

Sessizlik; Direniş; Şiir; Ilya Kaminsky; Sağır Cumhuriyet

Keywords

Silence; Resistance; Poetry; Ilya Kaminsky; Deaf Republic

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.2.13

Abstract

The power of silence in literature lies in its transcending and enriching characteristic which renders it possible to grasp a deeper meaning by way of telling the things that cannot be told by words. In this respect, born in 1977, Ilya Kaminsky uses polysemous silence as a narrative technique in his semi-autobiographic poetry collection, *Deaf Republic* published in 2019. Silence is primarily used as an instrument of insurgency by the townspeople who reject to hear consciously and revolt against the authoritarian government. With this unusual resistance, the meaning of silence expands. The ongoing power relations between the public and the state gets destabilized. Relatedly, stripped of its primary meaning in all the poems, silence becomes an important part of the dialogue and turns out to be a significant component of the language. Another layer is that metamorphosing the concept of silence that has been used against them as a tool of oppression for centuries, women use it this time to raise their voices. Lastly, it is seen that in most of the poems, Kaminsky creates absences with various forms and once again silence takes its place in these absences, visibly loaded with meaning. Hereby, consciously refusing to hear with a kind of resistance that can be called an act of civil disobedience in certain aspects, the citizens resist against tyranny and thus silence gets positioned at the centre of the narrative, which allows the phenomenon of silence to be analysed with the aforementioned aspects. In this respect, the aim of this study is to analyse the phenomenon of silence in *Deaf Republic* as a multilayered field of meaning with its theoretical dimensions.

Öz

Sessizliğin edebiyattaki gücü sözün sınırlarını aşan zenginleştirici özelliğinde yatar ve kimi zaman sözle ifade edilemeyen anlatacak çok daha derin anlamlara kavuşulmasını sağlar. Bu bağlamda, 1977 yılında doğan Ilya Kaminsky 2019 yılında yayımlanan *Sağır Cumhuriyet* isimli yarı otobiyografik şiir derlemesinde sessizliği çok anlamlı bir anlatım aracı olarak kullanmıştır. Bunlardan ilki bilinçli olarak duymayı reddeden halkın mevcut otoriter rejime karşı sessizlik aracılığıyla direnişe geçmesidir. Bu alışılmadık direnişle birlikte sessizliğin anlam alanı genişler. Halk ve devlet arasındaki süre gelen güç ilişkilerindeki denge bozulur. Bununla bağlantılı olarak sessizlik şiirlerin tamamında birincil anlamından sıyrılarak diyalojinin önemli bir parçası haline gelir ve dilin önemli bir bileşenine dönüşür. Bir diğer katman kadınların, yüzyıllardır baskı aracı olarak kendilerine karşı kullanılmış olan sessizlik kavramını metamorfoza uğratarak onu bu defa ses yükseltmek için kullanmasıdır. Son olarak Kaminsky'nin çoğu şiirde çeşitli biçimlerle boşluklar yarattığı görülür ve sessizlik bir kez daha bu boşluklarda anlam yüklü olarak gözle görülür bir şekilde kendine yer edinir. Sonuç olarak görülmektedir ki belirli yönleriyle bir sivil itaatsizlik eylemi olarak adlandırılacak türden bir direnişle bilinçli olarak duymayı reddeden halk, tiranlığa karşı direnişe geçer ve bu sayede sessizlik anlatının merkezinde konumlanır. Bu da sessizlik olgusunun yukarıda bahsi geçen yönleriyle irdelenmesine olanak tanır. Bu bağlamda çalışmanın amacı *Sağır Cumhuriyet* eserindeki sessizlik olgusunu çok katmanlı bir anlam alanı olarak kuramsal boyutlarıyla çözümlemektir.

“The rest is silence.”

William Shakespeare, Hamlet

Introduction

Speech versus silence? Can we talk about such a dichotomy or perhaps the question should be that has there ever been such a division? Questions can surely be multiplied: Which one is more important or valuable? Which one is superior to the other? Which one is prioritized? There is not a consensus about it. However, it would not be wrong to assert that silence surrounds speech. When no one speaks, it is very likely that this silence is active, alive and productive since it is liberating, unbounded, and encompassing. It refuses to be demarcated. Speech and silence complete each other. They are not opposites, but rather counterparts though *“for long, silences have been understood as placeholders whose main function was to signal the absence, e.g., of audible sound, linguistic signs, readable matter, or authority”* (Mayar and Shulte, 2022, p. 3). Other connotations of silence are as follows:

it is associated more often with sleep than waking, with night than day, with death than life, with solitude than companionship, with sorrow than joy, with distance than proximity, with ends rather than beginnings. Other traditionally associated states link silence to tranquility, meditation, reverence, secrecy, abandonment, paralysis, grief, the solitary landscape (sea, desert, or empty space) (Perez, 1984, pp. 111-112).

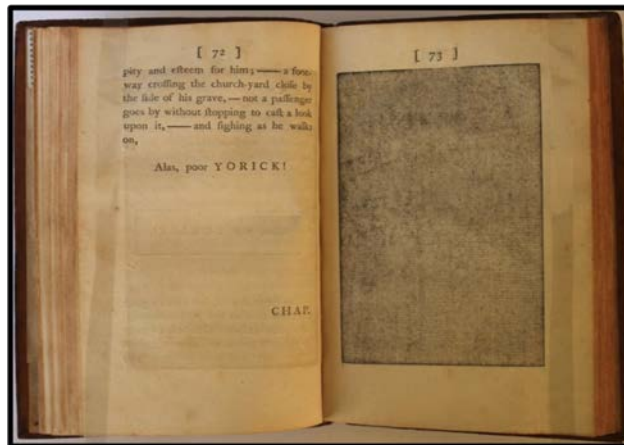
Though it mostly connotes passivity and state of minds that may not be called very cheerful, silence never ceases to exist. Indeed, as two interrelated phenomena, speech and silence cannot exclude each other. *“There is something silent in every word, as an abiding token of the origin of speech. And in every silence there is something of the spoken word, as an abiding token of the power of silence to create speech”* (Picard, 1988, p. 24). They are always in dialogue possessing the potential to create one another. Perhaps this is the most significant trait of their relationship, which can be said to be a very fruitful one. For instance, Tannen and Troike (1985) say that *“the significance of silence can usually be interpreted only in relation to sound, but the reverse is also the case, with the significance of sound depending on the interpretation of silence”* (p. 3). Kalamaras (1994) notes that *“as an authentic mode of knowing, silence is not opposed to language [...] Rather, silence and language act in a reciprocal fashion in the construction of knowledge”* (p. 8) and supporting this, Glenn (2002) also notes that:

Neither speech nor silence is more successful, communicative, informative, revealing, or concealing than the other; rhetorical success depends upon the rhetorical situation. Just as a blurted-out statement or an alleged misstatement can reveal us positively or negatively, so can our silence, whether controlled, instinctive, or imposed. Just as we use words to obfuscate meaning or to buy time, we use silence, sometimes productively, sometimes not---just the way we use speech (p. 263).

It can be understood that considering silence the opposite of speech or vice versa is not likely to be valid since they refute the boundary tried to be set between them.

Silence has been the concern of various fields ranging from architecture to music. Like its liquid existence, it is always there but in different forms: “[...] *silences and acts of silencing are spectral, unfolding in degrees, context-bound, and plural; and, consequently, that the exploration of their plurality and mutability hinges on conversations across, but also beyond, disciplines, including linguistics, musicology, literary studies, cultural studies, history, politics [...]*” (Mayar and Shulte, 2022, p. 3). To illustrate the point, some examples from literature, architecture and music will be given.

*The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman*¹

The first one is the famous blank page in *Tristram Shandy*. Here, Laurence Sterne puts an end to the speech and offers the reader some time for contemplation through silence which is visible, alive, and full of meaning. Yet it is not only the blank page that shows us the power of silence. Telling a lot without the words, the dashes on the previous page seem to create some vivid spaces of silence, as well. Another

¹ <https://www.laurencesternetrust.org.uk/>

example is from Bertolt Brecht's *Mother Courage and Her Children*. It is the silent scream of the mother telling a lot about the pain she feels for the loss of his son. This is perhaps one of the moments where one sees that words are not capable enough to tell such an intense feeling. The third example is an architectural silence. At Fallingwater, Frank Lloyd Wright creates a visible silence in the structure of the building. Davie (2013) notes that "[...] *spaces or gaps like these are the spatial counterpart of temporal silences, deliberately creating voids where solids are expected*" (pp. 8-9). Offering a new perspective about the rhetorical usage of silence in architecture by placing layered window panels in the corner where traditional architecture would have placed a solid column, Wright creates an unanticipated bond between the building and the outdoors. Yet the effect becomes much greater when the windows are all opened which entirely eradicates the spatial confinement (Davie, 2013, pp. 8-9).

Fallingwater²

It is seen that silence is more than an aural phenomenon. It has "*its visual, tangible counterparts: physical gaps, spaces, absences*" (Davie, 2013, p. 5). The last example is from music. It is John Cage's composition named "4'33". In this four minute and thirty-three seconds, no instrument is played. Players stay silent and only ambient sounds are heard. Beeman (2006) notes that "[...] *in the absence of specific sounds designated as music, the ambient sound in the performance environment becomes the acoustic content of the work—in essence that which audience members were disposed to designate as "silence" is reframed as "sound"*" (p. 24). Actually, there seems to be a similarity between Fallingwater and "4'33"

² <http://www.wright-house.com/frank-lloyd-wright/fallingwater.html>

regarding their usage of silence. Indeed, both Wright and Cage seem to be blurring the boundaries. Wright achieves that by creating an unusual void in the structure of the building. This absence exists as a rhetorical silence among all the other tangible and concrete parts of the structure. What Cage tries to do is to show that there is no silence even when no instrument is played or when no one speaks while listening to 4'33". The way of perceiving what is silence and what is sound get problematized by making a piece only of silence and by showing that what is conceived to be silence when the music stops is indeed not a silence at all. These four examples show that from literature to music and architecture, silence is a counterpart of speech, of word, of sound, of a construction material and of dialogue in the most general sense. "[...] *ambivalent, awkward, ambiguous, intentional, morbid, integral [...] material, linguistic [...] visual vs. acoustic [...] performative, rehearsed, and calculated, archival and documentary, complicit and consensual vs. oppressive vs. dissenting and subversive, human vs. non-human vs. planetary, metaphorical [...]*" (Mayar and Shulte, 2022, p. 4) silences point that this phenomenon has a great liberating diversity. By creating intersections with different disciplines, it refutes the boundaries and opens into question the established separations while offering new perspectives.

THE NATURE OF SILENCE IN *DEAF REPUBLIC* BY ILYA KAMISKY

*"Silence can be a plan
rigorously executed [...]"*

*Do not confuse it
with any kind of absence"*

Adrienne Rich, Cartographies of Silence

In *Deaf Republic* published in 2019, silence has a polysemic nature. Loevlie (2003) notes that silence is not very likely to be demarcated within certain definitions and/or descriptions. It refuses to be empirically observed. It is so slippery that it cannot be grasped even if it is the focal point of its own critical discourse. It is the very nature of silence that makes it so flexible. In other words, since it always stands in betwixt, it is quite capable of leaving the door ajar for different understandings. As a domain of meaning making, it is a bountiful resource. It may come to mean various things depending on its purpose (p. 9). This sheds some light on the role of silence in *Deaf Republic*. In the chaotic atmosphere of the poems, silence serves a lot. Parrott (2012) says that "*choosing silence can represent a location of empowerment*" (p. 384). The citizens of Vasenka get empowered with their silent resistance. Being silent is their conscious choice and it is full of meaning. Primarily, it serves as a mechanism

of resistance against dictatorship, and by way of that, shows how the power relations between the citizens and the state change in the face of such an unexpected and an unusual reaction. In the form of sign language, it serves as a particular kind of dialogue between the inhabitants. Another aspect of silence is related to women. The long-established silent role of women is turned upside down by way of using silence against authority. Women still remain silent and yet this time to raise voice. The last meaning layer of silence takes place in the open-ended lines. With the suddenly interrupted lines introduced with the dashes, Kaminsky creates spatial silences, in other words meaningful voids for contemplation. Considering these, Eagleton's (2008) views about the silences in a literary text should be noted:

The work's insights, as with all writing, are deeply related to its blindnesses: what it does not say, and *how* it does not say it, may be as important as what it articulates; what seems absent, marginal or ambivalent about it may provide a central clue to its meanings (p. 155).

It is clear that the untold in a literary work is as important as the written; that everything cannot be transmitted through words. In this respect, what is absent may represent so many things. In *Deaf Republic*, the people of Vasenka live under a tyrannical regime. Since their voice is silenced, they create a new language for themselves through which they reject the language of the power. It is ambivalent that they respond to being silenced by being silent and perhaps precisely for this very reason, silence gets laden with so many meanings throughout the work.

Resistance

Silence is primarily used to resist against tyranny by the citizens of Vasenka who live under oppression for some time. The following poem named *Deafness, an Insurgency, Begins* shows how the townspeople begin the silent insurgency when the soldiers kill the deaf boy, Petya:

Our country woke up next morning and refused to hear
soldiers.

In the name of Petya, we refuse.

At six a.m., when soldiers compliment girls in the
alleyway, the girls slide by, pointing to their ears. At
eight, the bakery door is shut in soldier Ivanoff's face,
though he's their best customer. At ten, Momma Galya

chalks NO ONE HEARS YOU on the gates of the soldiers' barracks.

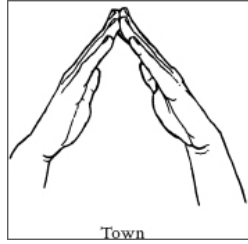
By eleven a.m., arrests begin.

Our hearing doesn't weaken, but something silent in us strengthens.

After curfew, families of the arrested hang homemade puppets out of their windows. The streets empty but for the squeaks of strings and the *tap tap*, against the buildings, of wooden fists and feet.

In the ears of the town, snow falls (*Deaf Republic*, 2019, p. 26).

After that, they begin communicating through a sign language.³

Lacking their freedom, the citizens are under the control of the military powers. They are forced to live under oppression. The tension reaches the highest level when the deaf boy Petya gets killed by the soldiers. Then, the citizens take action and refuse to hear. Up to a certain point, this can be considered as an act of civil disobedience⁴ which Rawls (1991) defines “as a public, nonviolent, conscientious yet political act contrary to law usually done with the aim of bringing about a change in the law or policies of the government” (p. 104). It is clear that they raise voice against the ongoing injustices of the government, which perhaps takes its last shape with the killing of Petya. They perform it publicly to show that they do not accept it anymore. “By acting in this way one addresses the sense of justice of the majority of the community and declares that in one’s considered opinion the principles of social cooperation among free and equal men are not being respected” (Rawls, 1991, pp. 104-105). Nothing other than being killed on the street in broad daylight by the military forces of the government shows clearer the fact that the social contract

³ All the pictures of sign language used in this article are taken from *Deaf Republic*, 2019.

⁴ Henry David Thoreau’s “*Resistance to Civil Government*” (1849) is the primary work in the field.

binding everyone (including the government officials) to each other in a society is shattered in the foundation. As another trait of civil disobedience, the silent resistance is publicly carried out. It addresses to the majority since the problem is “*the infringement of the fundamental equal liberties*” (Rawls, 1991, p. 106) and that is why, it concerns everyone. This is also related to the point that “*civil disobedience cannot be grounded solely on group or self-interest. Instead one invokes the commonly shared conception of justice that underlies the political order*” (Rawls, 1991, p. 106). Petya’s killing can be regarded in this respect. It highly injures the conception of injustice which is a prerequisite that bonds people to each other in a given society. Arendt (1972) says that:

Civil disobedience arises when a significant number of citizens have become convinced either that the normal channels of change no longer function, and grievances will not be heard or acted upon, or that, on the contrary, the government is about to change and has embarked upon and persists in modes of action whose legality and constitutionality are open to grave doubt (p. 74).

This is the situation that the people in Vasenka go through. Perhaps as a last resort they pretend to be deaf and refuse to hear the oppressors. They reject the illegal and the inhuman ways of the regime. They “*protest the operation of some unjust law or policy*” (Bedau, 1991, p. 50). According to Bedau, when civil disobedience is undertaken to *protest* rather than to *prevent* the operation of some law or policy, it is carried out as an *indirect* resistance since “*some injustices are inaccessible to direct resistance by some who would protest them*” (Bedau, 1991, p. 50, 52). In this respect, the townspeople’s silent resistance can be seen as a kind of indirect resistance. They protest the regime, the government, the military oppression since perhaps this is the only way for them to resist the oppression and to defend their right to live. They do not have direct access to the main source of the problem and that is why, they appeal to the silent insurgency. However, the only aspect of this insurrection that does not fit in the definition of civil disobedience is that at some point some people, not the whole town, carry out some violent actions. For instance, in the poem *Above Blue Tin Roofs, Deafness*, Alfonso, the husband of Sonya who gets arrested and killed, kills a soldier:

Our boys want a public killing in the sunlit piazza. [...]

The boys have no idea how to kill a man.

Alfonso signs, *I will kill him for a box of oranges*. [...]

Alfonso jumps on the soldier, embraces him, cuts him
to the lung (*Deaf Republic*, 2019, pp. 65-66).

And in the poem *Galya's Puppeteers*, the women working in Galya's puppet theater kill some soldiers:

When finally he passes out, she strangles him with a puppet-string.
As the soldiers lined up downstairs raise a toast to Momma Galya,
they don't see the puppeteers drag the body out back" (*Deaf Republic*,
2019, p. 87).

Actually this is where it gets problematized with regard to this insurgency's being a civil disobedient act since "*civil disobedience is nonviolent. It tries to avoid the use of violence, especially against persons [...] any interference with the civil liberties of others tends to obscure the civilly disobedient quality of one's act*" (Rawls, 1991, p. 106). By the acts of Alfonso and the puppeteers, this quality is damaged. One other reason why such acts need to be away from violence is that "*the law is broken, but fidelity to law is expressed by the public and nonviolent nature of the act, by the willingness to accept the legal consequences of one's conduct*" (Rawls, 1991, pp. 106-107). It means that civil disobedience is not an attempt to overthrow the government or an overall rejection of the laws. Rather, by staying away from violence and in this way remaining civil, it protests the illegalities and at the same time accepts the outcomes of the action. This seems to be privileging the laws above everything since the constitution is the most crucial thing for a society of equality and justice. That is why, fidelity to law is very important and it shows that "*the act is indeed politically conscientious and sincere, and that it is intended to address the public's sense of justice*" (Rawls, 1991, p. 107). In this respect, "*it stands for that form of dissent at the boundary of fidelity to law. Civil disobedience [...] is clearly distinct from militant action and obstruction; it is far removed from organized forcible resistance*" (Rawls, 1991, p. 107) since otherwise it may not address to the entire citizens or to the majority.

After having discussed the main traits of civil disobedience and its reflection on *Deaf Republic*, the question can be asked: why is it that much important? Being contrary to law, civil disobedience stands out as a powerful way of demonstrating the malfunctions of a state policy or of a constitutional regime. It aims to bring about a change in the law or in the policies of the government, especially whose wrongdoings are overdue. In this respect, such acts of resistance are very important for maintaining the legitimate constitutionality. Rawls (1991) argues that the violation of the principle of equal liberty is an object of civil disobedience acts. When this principle

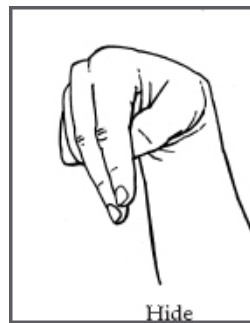
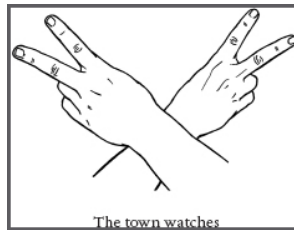
is properly fulfilled, other types of injustices that may occur afterwards can somehow be dealt with. The point Rawls emphasizes here is the significance of the principle of equal liberty and that its violation is an extremely valid reason for acts of civil disobedience (p. 109). Habermas (1985) calls it a “Litmus Test for the Democratic Constitutional State” and notes that any self-confident constitutional regime regards civil disobedience as a normalized –as it is necessary- part of its political culture (p. 99). He continues as follows:

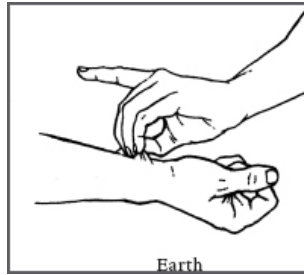
The constitutional state as a whole appears [...] not as a finished product, but rather as a susceptible, precarious undertaking which is constructed for the purpose of establishing or maintaining, renewing or broadening a legitimate legal order under constantly changing circumstances. Because this project is incomplete, the constitutional organs [...] themselves are by no means exempt from this precariousness (p. 104).

In this regard, acts of civil disobedience seem to be of importance for constitutional regimes to see their malfunctions and to improve themselves. It helps to pave the way for a further sophisticated version of constitutionality and in this sense, an ever-essential component of democracy.

Silence as a Form of Dialogue

Pretending to be deaf as a resistance against tyranny, the citizens of Vasenka create a sign language to communicate with each other.

Glenn (2004) notes that “silence [...] is the only phenomenon that is always at our disposal. Silence permeates our every moment, its identity a stretch of time perforated by sound. Thus silence remains inescapably one form of speech and an element in every dialogue” (p. 5). It is understood that silence can be seen as perhaps the only indestructible form of dialogue. That is, putting aside all the other forms of speech and ways of communication, silence always maintains and preserves its place. It requires no condition for its existence. It is not dependent on anything. One way or another, it encircles each and every form of dialogue. Jaworski (1997) notes that if silence is used as a metaphor, it can be related to numerous communicative phenomena:

[...] a pause in discourse, a question left unanswered, a refusal to greet someone, a whisper which is not to reach a third party, avoidance of a topic in conversation, deafening noise, irrelevant talk, or a frozen gesture of an artist on stage are all different instances of "silence" (p. 3).

It is noted that silence never ceases to exist since it is an inseparable part of almost any kind of communication. Mayar and Shulte (2022) assert that silence is no longer regarded as simply dependent on speech, but rather it is viewed as speech's essential counterpart. In this way, silence ceases to be seen merely as a void but is perceived as “a presence of meaning, communication, intention, and power” (p. 2). Also, while questioning the methodologies and the disciplines that need to be adopted in studying silences, Mayar and Shulte (2022) present quite helpful categorizations:

“silences as occurrence (accidental, passive, or natural, or a state of being pristine or original [...]), as construct (socio-cultural performatives that result from complex power relations and negotiations” (p. 4) and “silencing, keeping silent, or breaking silences (as a range of practices that are performative of various degrees of resistance or violence)” (p. 4). As a multi-layered field of meaning, silence maintains its presence in different grounds and is always an integral part of the dialogue. Surely, its meaning changes depending on the situation and the people exchanging it, but it always remains as an indispensable counterpart of the word. So much so that, it takes full responsibility for communication when there is no trace of the speech. In short, silence always maintains its existence loaded with meaning.

As this part of the study is dedicated to the dialogic characteristic of silence, particularly one theoretician and literary critic essentially needs to be mentioned: Mikhail Bakhtin. While discussing novel, Bakhtin (1981) states that unlike other genres, novel is unfinished, constantly developing and transforming (p. 3). Another point that he notes is the diversity of the languages used in the novel. He defines this variety as polyglossia which is, together with heteroglossia, has an important place in Bakhtin's terminology. While polyglossia points to language diversity, Bakhtin (1981) explains heteroglossia as follows: “closely connected with the problem of polyglossia and inseparable from it is the problem of heteroglossia within a language, that is, the problem of internal differentiation, the stratification characteristic of any national language” (p. 67). The fact that the people of Vasenka refuse to speak as a means of resistance and begin to use sign language (i.e. evolving silence into language) and make it a part of the dialogue makes the phenomenon of silence a part of polyglossia/heteroglossia. Bakhtin (1981) says that:

We are taking language not as a system of abstract grammatical categories, but rather language conceived as ideologically saturated, language as a world view, even as a concrete opinion, insuring a *maximum* of mutual understanding in all spheres of ideological life (p. 271).

Language is seen as a living organism. So much so that, as in almost every field of life, which is always changing and transforming, language is surely affected by all these changes. Ideologies and discourses shape language as well as many other things. Rejecting the language of power, the people of Vasenka transform silence into a language of rebellion, equality and justice, which can be explained by Bakhtin's "ideologically saturated" view. This silent language emerges as a product of the

political and social chaos, that is, the ideological turmoil. Also, in his definition of the novel, Bakhtin (1981) refers to the diversity of language and person-based discourse, along with the types of social speech, and states that the novel brings all these together artistically:

The internal stratification of any single national language into social dialects, characteristic group behavior, professional jargons, generic languages, languages of generations and age groups, tendentious languages, languages of the authorities, of various circles and of passing fashions, languages that serve the specific sociopolitical purposes of the day, even of the hour (each day has its own slogan, its own vocabulary, its own emphases)—this internal stratification present in every language at any given moment of its historical existence is the indispensable prerequisite for the novel as a genre (pp. 262-263).

The fact that the people of Vasenka, who revolt against oppression, injustice and tyranny, create a language of their own renders it possible to apply the views of Bakhtin to poetry in this study. The language of the authority is rejected and the citizens suggest a new language in line with their own sociopolitical aims. The fact that “[...] *the centripetal forces of the life of language, embodied in a "unitary language," operate in the midst of heteroglossia*” (Bakhtin, 1981, p. 271) may also be applied to *Deaf Republic*; in a somewhat rhetorical and metaphorical sense, though. The embodiment of the definition of a unitary language is the dictatorial regime. It endeavours to impose its own language, its own interests and wishes, its own way of life at the cost of people's lives. If silence is considered as a stratification within the given language, it stands closer to heteroglossia. Yet if it is regarded as a new language, it can be called as a part of polyglossia. To shed light on that and for a more comprehensive understanding, it should be noted that:

At any given moment of its evolution, language is stratified not only into linguistic dialects in the strict sense of the word [...] but also [...] into languages that are socio-ideological: languages of social groups, "professional" and "generic" languages, languages of generations and so forth. From this point of view, literary language itself is only one of these heteroglot languages—and in its turn is also stratified into languages (generic, period-bound and others). And this stratification and heteroglossia, once realized, is not only a static invariant of linguistic life, but also what insures its dynamics: stratification and

heteroglossia widen and deepen as long as language is alive and developing (Bakhtin, 1981, pp. 271-272).

In *Deaf Republic*, silence can be seen as a part of the language diversity. This is a result of the dynamism of the current sociopolitical situation. Life rejects centralisation and uniformity, and language, as a part of it, constantly creates layers within itself and this layer is called silence in *Deaf Republic*.

Power Relations

So far it has been seen that having the leading role, silence acts as a figure, not as a background. It is not a representative of an ordinary absence. Quite the contrary, it challenges the authority and shatters the power dynamics in the society. It objects to the conventional norms of communication and in a broader sense the discourse of power relations. Soldiers go into a kind of frenzy in the face of this silent resistance as they do not know how to deal with it. Silence is something ambiguous for them since it is not a standard mode of raising one's voice. *"All silence has a meaning. [...] Expected silence can carry meaning, and unexpected silences, silences delivered instead of language, carry meaning too. Expected silences can go unrecognized, but unexpected silences are quickly labeled"* (Glenn, 2004, p. 11). Power – governmental power, patriarchal power and so on- conventional norms, and the deep-rooted discourse referring to patriarchy, get bewildered in the face of a respond to which it does not know how to react. This unexpected silence is seen to be quickly labeled in the poem *Checkpoints*:

DEAFNESS IS A CONTAGIOUS DISEASE. FOR
YOUR OWN PROTECTION ALL SUBJECTS IN CON-
TAMINATED AREAS MUST SURRENDER TO BE
QUARANTINED WITHIN 24 HOURS! (*Deaf Republic*, 2019, p.
40).

Merleau-Ponty (1964) says that *"when we hear a foreign language which we speak poorly; we find it monotonous and marked with an excessively heavy accent and flavor, precisely because we have not made it the principal instrument of our relations with the world"* (p. 55). Here, the power does not mark it in the way Merleau-Ponty states but more harshly prefers to lock it down as perhaps this is the only thing that it can do. Glenn (2004) notes that *"employed as a tactical strategy or inhabited in deference to authority, silence resonates loudly along the corridors of purposeful language use. [...] Silence can deploy power; it can defer to power. It all depends"* (p.

18). Silence goes through a kind of transformation. Its established passive status is destroyed. This time silence becomes the one that holds the power. This time not the speech but the silence talks and the result happens to be shocking for the soldiers. This seems to be an outcome of a change of perspective. Touching on Gestalt principles of perception, Davie (2013) says that silence may change the way things are generally perceived by reversing figure and ground. That is, while speech is foregrounded as a figure, silence is mostly considered as a ground which becomes more indistinct compared to speech. In the end, silence does not get as much attention as speech. However, a rhetorical use of silence swaps the situation, and makes silence the figure. When this is the case, it may be that *“the silence results in ambiguity, uncertainty, an uneasy feeling in the listener, and the silent person may use this unsettling effect to his or her advantage”* (p. 2). Indeed, the rhetorical use of silence shows itself as a metaphor for the relation between the state which is the symbol of power/oppression and the citizens who use silence to resist its fascist executions. Silence is something ambiguous for the soldiers as it is not a conventional nor a standard way of raising one’s voice. That is why, while they get disturbed by the forceful silence that surrounds them, the citizens use it to their own advantage. Consequently, silence gets the leading role and turns out to be a significant figure while speech loses its usual importance.

Surely, this is also related to the matter of discourse. In society, certain notions, ways of behaving, modes of living and thinking, certain attitudes, conventions, and mindsets are established in the course of time. Perhaps it is the language that has the utmost importance to maintain such abstract phenomenon among the members of a given society. It is through the language, the words, the statements, the speeches that the power remains intact with its controlling mechanisms and consolidates its power. Foucault (1972) says that:

“[...] in every society the production of discourse is at once controlled, selected, organised and redistributed according to a certain number of procedures, whose role is to avert its powers and its dangers, to cope with chance events, to evade its ponderous, awesome materiality (p. 216).

In *Deaf Republic*, the tyrannical regime’s desire to maintain its reign of terror seems to be shattered in the face of society’s silent resistance, which can be called the chance event here that occurs totally unexpectedly for the power. Perhaps at this point, what is meant by ‘power’ needs to be clarified better. Indeed, it is used for

various fields of institutions that govern a society. All these organizations are built on certain mindsets and one way or another have a claim to 'truth', which can understandably be quite controversial. Relatedly, Foucault (1980) discusses about some assertions about power which suggest that it is not mainly the preservation and recreation of economic relations but more than that, it is a relation of force. Then, he continues with contemporary evaluations which put forward that power is fundamentally repressive; repressive on nature, the instincts, classes or individuals. In the end, he questions the relation between power and the mechanisms of repression (pp. 89-90). Hence there seems to be a correlation between forms of power and the phenomenon of oppression. Foucault (1980) also states that power is not static, it is constantly in circulation; that it can never be limited to a certain area, in other words, it is not localised. However, while individuals are the targets of power, they are also the instruments that keep power in circulation. In this way, power continues to exist everywhere (p. 98). How does power relate to truth? For Foucault (1980):

'Truth' is to be understood as a system of ordered procedures for the production, regulation, distribution, circulation and operation of statements.

'Truth' is linked in a circular relation with systems of power which produce and sustain it, and to effects of power which it induces and which extend it. A 'regime' of truth (p. 133).

Foucault (1980) notes that power constantly subjects truth to questioning, keeps it under scrutiny and ensures its registration. In addition, it also ensures the institutionalisation and professionalisation of the truth and does not fail to reward it. People are once again subjected to truth when it legislates and also produces the true discourse which, even if only partially, decides what the effects of power will be, ensures their transmission, and becomes stronger thanks to them (pp. 93-94). He continues as follows: *"in the end, we are judged, condemned, classified, determined in our undertakings, destined to a certain mode of living or dying, as a function of the true discourses which are the bearers of the specific effects of power"* (p. 94). It is obvious that there are highly strong links between discourse, truth, power, institutions, pressure and control mechanisms. Returning to *Deaf Republic*, it is seen that the government in power controls and manipulates the truth discourse as it says that *"TROOPS ARE FIGHTING FOR YOUR FREEDOM"* (*Deaf Republic*, 2019, p. 56). Regarding that, Foucault (1980) states that truth is a concept that belongs to this world, that every society has its own regime of truth, its general policy of truth. In

other words, it is the discourse that society accepts and operationalises as true (p. 131). Once again, all these shed light on the constant relation between truth, power, and discourse. Regarding the stance of silence in this subtle network of relations, Dauenhauer's assertion seems to be of importance:

Rather than being that which thwarts language, silence is that which opens the way for language's potency[...] speech is born from silence and seeks its conclusion in silence [...] Silence, then, is required for the intelligibility both of what is said in discourse and of discourse itself as discourse (cited in Mazzei, 2007, p. 28).

In order to be able to understand this complex web of interactions and to properly analyse how discourses are formed, the significance of silence needs to be recognized, as well.

Transformation of the Silence(d) Women

Women have a special place in the story. For example, Alfonso's wife Sonya gets arrested by the soldiers and is killed. While the following first two poems are about her, the last two present a portrayal of the situation women go through. In *The Townspeople Circle the Boy's Body*, it says:

We watch Sonya stand [...]

Someone has given her a sign, which she

holds high above her head: THE PEOPLE ARE DEAF" (*Deaf Republic*, 2019, p. 32).

In *Central Square*:

For an apple a peek, soldiers display Sonya, naked,

under a TROOPS ARE FIGHTING FOR YOUR FREEDOM

poster. [...]

The town watches. Around her neck a sign: I RESISTED ARREST" (*Deaf Republic*, 2019, p. 56).

In *Above Blue Tin Roofs, Deafness*:

Our boys want a public killing in the sunlit piazza.

They drag a drunk soldier, around his neck a sign:

I ARRESTED THE WOMEN OF VASENKA" (*Deaf Republic*, 2019, p. 65).

In *Firing Squad*:

Tonight they shot fifty women on Lerna Street” (*Deaf Republic*, 2019, p. 101).

In addition to these, the puppet theatre owner Momma Galya and her girls have an important role in the resistance. So much so that, the second part of the work is titled “The Townspeople Tell the Story of Momma Galya” where it is seen that they actively take part in the resistance leading to detentions, bombardments, and killing of women.

Silence has an annoying ancient history for women. Regarding it, Glenn (1997) says that:

For the past twenty-five hundred years in Western culture, the ideal woman has been disciplined by cultural codes that require a closed mouth (silence), a closed body (chastity), and an enclosed life (domestic confinement) (Stallybrass 127). [...] Men have acted in the polis, in the public light of rhetorical discourse, determining philosophic truth, civic good, the literary canon, and the theories and praxes of rhetoric. [...] As enclosed bodies, the female sex has been both excluded from and appropriated by the patriarchal territory of rhetorical practices and displays (p. 1).

However, it is seen that when they use this age-old oppression to raise voice, it goes through a metamorphosis and ends up as a strategy of resistance. This time silence becomes their own choice rather than an oppression imposed upon them. Glenn (2004) notes that throughout Western social history, feminine gender or the ones that considered to be weaker have been exposed to a systematic mutation if not silenced. Silence is regarded as a kind of ornament of the female sex. She gives the example of Virgin Mary as the model of feminine silence (p. 10). Then, she refers to Jean Bethke Elshtain (1981) who notes that:

Those silenced by power -whether overt or covert- are not people with nothing to say but are people without a public voice and space in which to say it.

Of course, years and years of imposed inaction and public silence strangle nascent thoughts and choke yet-to-be spoken words, turning the individuals thus constrained into reflections of the sorts of beings they were declared to be in the first place (p. 15).

It is seen that though the whole townspeople take place in the insurgency, women are seen to stand out. They use silence, the long-established weapon directed at them for ages, to resist to the oppression, to the tyranny this time. Yes, they are silent, perhaps as expected from them, but this time to raise their voice. They challenge the role given to them by the society. They refuse to be silenced by being silent which seems to be a seminal ambivalence. This can also be explained with the views of bell hooks (2015) who says that:

[...] “back talk” and “talking back” meant speaking as an equal to an authority figure. It meant daring to disagree and sometimes it just meant having an opinion. [...] To speak then when one was not spoken to was a courageous act— an act of risk and daring (p. 5).

Communicating in silence, women raise their voice against dictatorship, tyranny, oppression, authority, and patriarchy. Together with the other citizens, they create their own language and refuse to talk through the medium of the power. In other words, they refuse to talk with the ideological language of the authority. A tide rises in the society thanks to this new language against which the dominant discourse gets defenseless since it is not familiar with it and does not know how to oppress it. Power relations go through a change on women’s part, as well. Laurence (1994) states that the fact that women writers continue to give place to feminine silences in their works is found noteworthy in a new turning point of feminist criticism. Not indicating the traditional view of women’s submission to the oppressive conditions or to cultural exclusion, these silences are seen as a divergence of opinion, a different code of “truth” or, occasionally, a show of anger as the only kind that would be socially tolerable. “*Women’s silence, that is to say, may be read as a strategy of resistance and choice—a ritual of truth*” (pp. 156-157). This is exactly what happens in *Deaf Republic*. Along with the other townspeople taking a part in the insurgency, the women of Vasenka taking action in the resistance deploy silence to refuse the submission to the oppressor, to reject the truth imposed by the power in control.

Glenn (2002) states that the concepts of silence and silencing also challenge the traditional understanding of rhetoric and that these concepts transform it. If rhetoric is expressed only in words and used for the construction of power, the transformative power of silence may not be recognized, “*but when the delivery of purposeful silence is considered a strategic choice, its presence resonates with meaning and intention—just like that of the spoken word*” (p. 282). The dictatorial regime says, “TROOPS ARE FIGHTING FOR YOUR FREEDOM” (*Deaf Republic*, 2019, p. 56) and it is a rhetoric;

rhetoric of tyranny, dictatorship, oppression; rhetoric of regime of terror. Written on a poster, it uses words/speech. Yet, women develop their own rhetoric and refuse to talk to it through its speech-based medium. Foregrounded both as a real and rhetorical communicative method, silence refutes the established oppressive position of speech (analogues to power), emerges as an insurgent and ceases to be “*an unexamined trope of oppression*” (Glenn, 1997, p. 176). Hence, the fact that “*rhetoric always inscribes the relation of language and power at a particular moment (including who may speak, who may listen or who will agree to listen, and what can be said)*” (Glenn, 1997, pp. 1-2) loses its validation here since the conventional norms of rhetoric gets shattered in its foundation. Ratcliffe (1996) says that “[...] *a woman's silence need not be read as simple passivity. Indeed, her silences may take many forms and serve many functions [...]*” (p. 122) and this clarifies the stance of women in Vasenka. “*Silence is not necessarily an essence; it can also be a position- a choice. We all can deploy silence as a linguistic strategy to demonstrate power or domination, regardless of our gender*” (Glenn, 1997, p. 177), and the women in Vasenka, along with the other citizens, deploy silence to resist the oppression.

Silence as a Void

One of the salient aspects of *Deaf Republic* is that Kaminsky offers highly meaningful spaces to think about the present situation in Vasenka and more than that, to contemplate on similar situations going on all over the world. How does Kaminsky achieve that? What is the importance of the voids created in these spaces? The answer is that these voids, or in other words, the absence of the words, are all tangible active semiotic entities. To illustrate the point, some poems need to be given at this point. In the poem *Anonymous*, it says:

There were too many bodies and
not enough people—
too many ears and no one attached to them (*Deaf Republic*, 2019, p. 108).

In *In Bombardment, Galya*:

This body I testify from is a binoculars through which
you watch, God—
a child clutches a chair (*Deaf Republic*, 2019, p. 89).

In *Such Is the Story Made of Stubbornness and a Little Air*:

Such is the story made of stubbornness and a little air—
 a story signed by those who danced wordless before
 God (*Deaf Republic*, 2019, p. 75).

In *Eulogy*:

You must speak not only of great devastation—
 we heard that not from a philosopher
 but from our neighbor, Alfonso— (*Deaf Republic*, 2019, p. 73).

In *To Live*:

To live is to love, the great book commands.
 But love is not enough— (*Deaf Republic*, 2019, p. 69).

In *A Widower*:

Alfonso Barabinski, a child in his arms, spray-paints on
 the sea wall:
 PEOPLE LIVE HERE— (*Deaf Republic*, 2019, p. 59)

In *A Cigarette*:

Watch—
 Vasenka citizens do not know they are evidence of
 happiness (*Deaf Republic*, 2019, p. 51)

In *In a Time of Peace*:

The body of a boy lies on the pavement exactly like the
 body of a boy—
 It is a peaceful country (*Deaf Republic*, 2019, p. 114).

What all these poems have in common is that they contain open-ended and unfinished lines. It is like an *aposiopesis* which means “*becoming silent*” and is defined as follows: “*stopping suddenly in midcourse --- leaving a statement unfinished*” (Lanham, 1968, p. 15). They are like interrupted sentences as if the poet wanted to say something but could not. Instead of the words, Kaminsky creates such voids and offers valuable spaces to contemplate in silence and he achieves that with the help of the dashes. They create a kind of vortex where it vacuums the life, digests it, and gives it back as something reborn; with a different face, voice, body and soul. Mazzei (2007) calls silences as “*the words between words*” and defines their ontological

status as “*absent presence*” (p. 38), which seems to be fitting for the voids created in *Deaf Republic*. Telling as much as the words, the presence of these silent moments is heavily felt though they are nonexistent. These voids are the pauses where one can stop and think about the dread fascism pours down over people. Sontag (1987) says that “*if only because the artwork exists in a world furnished with many other things, the artist who creates silence or emptiness must produce something dialectical: a full void, an enriching emptiness, a resonating or eloquent silence*” (p. 11). Silences in the above-mentioned poems support Sontag's idea. These are not barren moments devoid of meaning. On the contrary, they serve to create maelstroms to ponder about the fascism and its terrible effects. Perhaps for this reason, these voids are full, enriching and resonating as Sontag describes them.

Paul Peters (2013), in his study *Power of the Void: Fascism and Silence in the Poetry of Bertolt Brecht and Paul Celan*, which deals with the theme of void in the poetry of these poets, states that these two poets depict the destruction caused by World War II and especially the Hitler regime not with the conventional ways of poetry but through void. Peters (2013) states that:

[...] a poetry which absorbed and deflected the threatening engulfment through Fascism's destructive powers; and finally— “a terrible beauty is born”—a poetry that went on, in fact, to derive new and unprecedented resources of lyric expressivity from the very agon, from its, as it were, mortal combat and harrowing duel with the forces of destruction themselves (p. 68).

In the poetry of Brecht and Celan, it is seen that silence is born out of destruction. The annihilation of war and fascism is depicted in a language of this very annihilation itself. Peters (2013) says that rather than applying descriptions and graphics, both poets try to evoke the annihilation as void and absence (p. 69). Actually, this is also what Kaminsky achieves by terminating the lines with sudden interruptions. It is as if things were left unfinished because of the war-like situation in Vasenka, and indeed in a sense, this happens to be the case since people get killed. Regarding the feature of silence, Peters (2013) notes:

[...] in their poetry silence, absence and the void are rendered tangible, emerge from invisibility, inaudibility and impalpability, and become presences that one cannot only sense, but which take on dimensions of the poetic sign such as to become active semiotic, and indeed almost semantic entities. They mean something (p. 71).

Having such a character, silence in the above-given poems reveals what cannot be told with words in a visible way. Sentences left unfinished with the dashes create voids and in these voids one can see the impacts of war-like situation in Vasenka. Perhaps that is why, gaining a deeper meaning as the language of the destruction, silence is the only way to describe the absences fascism creates in human life. Hence where words are insufficient, silence suddenly appears loaded with a great number of meanings. Regarding it, Peters (2013) notes that:

Brecht here uses the unspoken, silences and the void not only to generate, in a particularly gripping way, a specific meaning, but indeed a conflicting multiplicity of meanings. Silence is here semic but also polysemic, and Brecht can generate not one, but multiple and contrasting meanings from the void (p. 72).

Kaminsky does the same and silence forces the one to look into the abyss, into the void. In this respect, the following part from the poem *In a Time of Peace*

The body of a boy lies on the pavement exactly like the
body of a boy—

It is a peaceful country (*Deaf Republic*, 2019, p. 114).

serves as an excellent example. While describing a very bleak scene, all of a sudden it stops, and leaves the reader at the edge of the abyss with hundreds of questions: which boy? where on the earth? what pavement? what is going on? why did he die? and so on. Then, that gloomy picture goes away and a peaceful country comes which can also be read as a criticism of the society that does not do enough, does not say enough or does not act enough (in real life) in the face of such dreads and remain *silent*. Considering all these, this is one of the poems where the above-mentioned *aposiopesis* occurs and in the gulf it creates, silence appears with an abundance of meaning.

Conclusion

In *Deaf Republic*, silence expands from the centre of the narrative to the periphery multiplying layer by layer and gaining depth. Born as a mechanism of resistance, silence changes the power relations, becomes a part of the language diversity, transforms the image of the silent woman and becomes a void full of meaning.

In *Deaf Republic*, form and content work in harmony. Kaminsky describes the silencing and the destruction of fascism through the silence itself. Throughout the narrative, disrupting the power relations between the people and the power, silence creates a new discourse while rendering it possible to envisage a new power and truth relationship. It becomes a part of the linguistic diversity. It transforms the image of the silent/silenced woman and finally shows how it gets loaded with plenty of meaning where it is formally visible in a line of a poem. Considering all these, it is seen that silence resonates in a variety of silences while form and content reflect each other.

As a result of this study on *Deaf Republic*, it is aimed to assert that perhaps paradoxically to its ontological presence, silence exists as an unbounded phenomenon and that in literature it can be highly transcending and enriching in different ways.

References

- Adrienne, R. (1978). *The Dream of a Common Language: Poems 1974-1977*. New York, NY.: W. W. Norton.
- Arendt, H. (1972). *Crises of the Republic: Lying in Politics, Civil Disobedience, On Violence, Thoughts on Politics and Revolution*. New York, NY.: Harcourt Brace Jovanovich.
- Bakhtin, M. M. (1981). *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Austin, TX.: University of Texas Press.
- Bedau, H. A. (1991). Civil Disobedience in Focus. Hugo Adam Bedau (Ed.). *Civil Disobedience and Personal Responsibility for Injustice* (p. 49-67). London and New York: Routledge.
- Beeman, W. O. (2006). Silence: The Currency of Power. M. L. Achino-Loeb (Ed.). *Silence in Music* (p. 23-34). New York and Oxford: Berghahn Books.
- Davie, K. G. (2013). Silence and the Silenced: Interdisciplinary Perspectives. (Studies on Themes and Motifs in Literature; Vol 119). L. Boldt, C. Federici, E. Virgulti (Eds.). *Rhetorical Uses of Silence and Spaces* (p. 1-11). New York, NY.: Peter Lang Publishing.
- Eagleton, T. (2008). *Literary Theory: An Introduction*. Minneapolis, MN.: University of Minnesota Press.

- Elshtain, J. B. (1981). *Public Man, Private Woman: Women in Social and Political Thought*. Princeton, NJ.: Princeton University Press.
- Foucault, M. (1972). *The Archeology of Knowledge and The Discourse on Language*. New York, NY.: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*. New York, NY.: Pantheon Books.
- Glenn, C. (1997). *Rhetoric Retold: Regendering the Tradition from Antiquity through the Renaissance*. Carbondale, IL.: Southern Illinois University Press.
- Glenn, C. (2002). Silence: A Rhetorical Art for Resisting Discipline(s). *JAC*, 22(2), 261-291. <http://www.jstor.org/stable/20866487>
- Glenn, C. (2004). *Unspoken: A Rhetoric of Silence*. Carbondale, IL.: Southern Illinois University Press.
- Habermas, J. (1985). Civil Disobedience: Litmus Test for the Democratic Constitutional State. *Berkeley Journal of Sociology*, 30, 95-116. <http://www.jstor.org/stable/41035345>
- hooks, b. (2015). *talking back: thinking feminist, thinking black*. New York and London: Routledge.
- Jaworski, A. (1997). Silence: Interdisciplinary Perspectives. A. Jaworski (Ed.). *Introduction: An Overview*. (p. 3-14). Berlin and New York: Mouton de Gruyter.
- Kalamaras, G. (1994). *Reclaiming the Tacit Dimension: Symbolic Form in the Rhetoric of Silence*. Albany, NY.: State University of New York Press.
- Kaminsky, I. (2019). *Deaf Republic*. Minneapolis, MN.: Graywolf Press.
- Lanham, R. A. (1968). *A Handlist of Rhetorical Terms: A Guide for Students of English Literature*. Berkeley, CA.: University of California Press.
- Laurence, P. (1994). Listening to Silences: New Essays in Feminist Criticism. Elaine Hedge and Shelly Fisher Fishkin (Editors). *Women's Silence as a Ritual of Truth: A Study of Literary Expressions in Austen, Bronte, and Woolf* (p. 156-167). New York, NY.: Oxford University Press.
- Loevlie, E. (2003). *Literary Silences in Pascal, Rousseau and Beckett*. Oxford: Clarendon Press.

- Mayar, M. and Schulte, M. (2022). Silence and Its Derivatives: Conversations Across Disciplines. Mahshid Mayar and Marion Shulte (Editors). *Silences in History, Linguistics, and Literature: An Introduction* (p. 1-18). Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Mazzei, L. A. (2007). CHAPTER 3: An Absent Presence: Theorizing Silence. *Counterpoints*, 318, 27-43. <http://www.jstor.org/stable/42979788>
- Merleau-Ponty, M. (1964). *Signs*. Evanston, IL.: Northwestern University Press.
- Parrott, J. M. (2012). Power and Discourse: Silence as Rhetorical Choice in Maxine Hong Kingston's *The Woman Warrior*. *Rhetorica: A Journal of the History of Rhetoric*, 30(4), 375–391. <https://doi.org/10.1525/rh.2012.30.4.375>
- Pérez, J. (1984). Functions of the Rhetoric of Silence in Contemporary Spanish Literature. *South Central Review*, 1(1/2), 108-130. <https://doi.org/10.2307/3189244>
- Peters, P. (2013). Silence and the Silenced: Interdisciplinary Perspectives. (Studies on Themes and Motifs in Literature; Vol 119). L. Boldt, C. Federici, E. Virgulti (Editors). *Power of the Void: Fascism and Silence in the Poetry of Bertolt Brecht and Paul Celan* (p. 67-81). New York, NY.: Peter Lang Publishing.
- Picard, M. (1988). *The World of Silence*. Washington, DC.: Regnery Gateway
- Ratcliffe, K. (1996). *Anglo-American Feminist Challenges to the Rhetorical Traditions*. Carbondale, IL.: Southern Illinois University Press.
- Rawls, J. (1991). Civil Disobedience in Focus. Hugo Adam Bedau (Ed.). *Definition and Justification of Civil Disobedience* (p. 103-121). London and New York: Routledge.
- Shakespeare, W. (2010). *Hamlet*. Camberwell, VIC.: Penguin.
- Sontag, S. (1987). *Styles of Radical Will*. New York, NY.: Farrar, Straus and Giroux.
- Tannen, D. and Troike, M. S. (1985). *Perspectives on Silence*. Norwood, NJ.: Ablex Publishing Corporation.

Summary

Having an important place in literature, music, architecture and many other fields, silence constitutes the focal point of this study as in Ilya Kaminsky's semi-autobiographical work *Deaf Republic*, the phenomenon of silence appears as a multi-layered field of meaning. While the narrative is mainly built upon a silent resistance, silence appears with different meanings throughout the work.

By consciously refusing to speak, people begin a silent insurgency against the existing authoritarian regime and it can be called an act of civil disobedience in some certain aspects. The first of these is that the violation of rights in question concerns the whole society. People's sense of justice gets damaged. In this regard, the action has a conscientious aspect. Secondly, the action is carried out publicly as only in this way the public's sense of justice can be appealed to. The action is taken with the interests of the whole society, not of a particular group. In doing so, the greatest denominator, i.e., the sense of justice, is emphasised. Another characteristic is that the people of Vasenka do not have access to the main source of the problem, i.e., the government and that's why they begin such a resistance as a last resort. The only point where the action deviates from civil disobedience is that some of the participants kill some soldiers. This kind of action is surely unacceptable for acts of civil disobedience which need to be non-violent. Yet this silent resistance can be said to bear some particular traits of civil disobedience.

Dialogue is another layer of meaning that silence creates. In *Deaf Republic*, a sign language is used when the people refuse to speak and this language becomes a part of the dialogue. At this point, it is noted that this is also related to speech diversity. More than being a sign language, silence itself is seen to exist as a speech genre. This part of the study is analysed with the concepts of polyglossia and heteroglossia used by Mikhail Bakhtin to explain the language diversity in novel.

When silence emerges as a means of resistance and a language of revolt, it also causes upheavals in existing power relations. While the people gain power through silence, the dictatorial regime loses its power since it cannot describe this silence and does not know how to react. From a broader perspective, discourse changes. This is closely related to knowledge, power, and the construction of truth. Through silent resistance, the public rejects the discourse of truth put forward by the government in order to maintain its power, and in this way, a change in power relations takes place.

Another layer lies in the fact that women metamorphose the phenomenon of silence. As a tool of oppression used against them for centuries, silence is used this time to show resistance. The phenomena of silence and silencing of woman are transformed through this new rhetoric. Here again, a change in power relations is observed. The oppressive language of power, oppression, tyranny, authority, patriarchy based on speech, language, word etc. is rejected. In this way, the silencing of woman is transformed in an ambivalent way through silence.

Finally, in many of the poems Kaminsky creates gaps in various forms, and once again silence visibly asserts itself in these voids loaded with meaning. In this respect, the most obvious form is the use of dashes at the end of some lines. When sentences are abruptly interrupted and left unfinished, voids are formed. These absences, which take the place of words, serve to tell a lot. In a sense, they show the destructiveness of fascism and the gaps it creates in human life. Going beyond the expressive capacity of words, silence once again appears loaded with different meanings.

As a result, it is seen that consciously refusing to hear as an insurgency, people resist against tyranny and hence silence is positioned at the centre of the narrative in *Deaf Republic*. As an unbounded phenomenon with its transcending and enriching traits, silence is analysed as a multilayered field of meaning with its theoretical dimensions. It is asserted that describing the silencing of people through the silence itself shows that form and content work in harmony in *Deaf Republic*.

UNRAVELLING THE EVOLUTIONARY TRAJECTORY OF EPIC HEROES: A THEORETICAL EXPLORATION

EPİK KAHRAMANLARIN EVRİM SÜREÇLERİNİ KEŞFETMEK:
TEORİK BİR İNCELEME

Hüseyin ALHAS

Arş. Gör., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yabancı Diller Fakültesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, huseyinalhas0@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 24 Temmuz 2023
Kabul edildiği tarih: 16 Ekim 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 24 July 2023
Date accepted: 16 October 2023
Date published: 25 December 2023

Anahtar Sözcükler

Epik Kahraman; Epik Destan Teorisi;
Epik Kahramanların Evrimi;
Evensellik Yanılgısı

Keywords

Epic Hero; Epic Theory; Evolution of
Epic Heroes; Ubiquitous Fallacy

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.2.14

Abstract

The scholarly investigation of epic heroes encompasses a complex and multifaceted realm, engaging researchers in grappling with the intricate task of defining and categorising these figures, while also endeavouring to comprehend their evolutionary trajectory. Academic discourse on epic heroes has yielded two distinctive approaches. The first group, denoted as the "ubiquitous fallacy group" within this article, employs anthropological, psychoanalytical, historical, and literary perspectives to argue for the temporal and spatial ubiquity of epic heroes at their core, accentuating shared patterns and recurring themes. This article provides a thorough critique of the first group, highlighting the inherent methodological and contextual problems in their analytical frameworks, and revealing their limitations, particularly in terms of selective data and potential oversimplification of complex phenomena. The second group, while acknowledging some generic influences over time, emphasises the impossibility of ascribing a single, stable, or universal form to the concept of epic hero. Although leaning towards favouring the latter approach, this article aims to identify the problems inherent in this group as well. This approach's categorisation of epic heroes, creating heroic models or types to differentiate heroes, is also problematic, given the fluid boundaries between these categories and the potential inadequacy of models in capturing the full complexity and diversity of epic heroism they represent. This article further delves into two distinct analytical frameworks in this group, Doris Cecilia Werner's socio-political reading and John Steadman's "image and ideal" hypothesis, offering potential solutions to address gaps in their theoretical approaches. Accordingly, this article, while presenting fresh criticism on the theories of the evolution of epic heroes, argues that the ever-changing nature of epic heroes defies a uniform ubiquitous definition or categorizations, and offers solutions to fill the gaps in the latest scholarly analytical frameworks.

Öz

Epik kahramanlar üzerine yapılan akademik araştırmalar, karmaşık ve çok yönlü bir alanı kapsar. Araştırmacılar, kahraman figürlerini tanımlamaya ve sınıflandırmaya çalışırken aynı zamanda bu figürlerin evrimsel süreçlerine de odaklanırlar. Akademik alanda epik kahramanların analizi konusunda zamanla iki farklı yaklaşım gelişmiştir. Bu makalede, "evrensellik yanılgısı grubu" olarak adlandırılan ilk grup, antropolojik, psikanalitik, tarihsel ve edebi bakış açıları üzerinden, epik kahramanlardaki ortak kalıplara ve tekrarlayan temalara odaklanmış ve zamansal ve mekânsal açıdan evrenselliklerini vurgulamıştır. Bu makale, bu grubun analiz süreçlerindeki yöntemsel ve bağlamsal problemleri ele alır ve veri seçimlerindeki hataları ve karmaşık durumları basite indirgeyen yaklaşımlarını ortaya koyarak kapsamlı bir eleştiri sunar. İkinci grup ise zaman içinde bazı geleneksel etkileri kabul ederken, epik kahraman kavramına tek, sabit veya evrensel bir biçim atamanın imkânsızlığını vurgular. Bu makale, ikinci gruba daha yakın bir yaklaşıma sahip olsa da, bu gruptaki sorunları da ortaya koymayı hedefler. Örneğin, ikinci grubun kahramanları sınıflandırmak için modeller veya tipler oluşturması problemlidir zira bu sınıflandırmalar arasındaki sınırlar esnek ve geçirgen olabilir. Dolayısıyla, bu modeller, kahramanların çeşitliliği ve karmaşıklığını açıklamada yetersiz kalabilmektedir. Bu makale, ikinci grubun analitik çerçevesinde kullanılan iki önemli analiz yöntemi, Doris Cecilia Werner'in sosyo-politik yaklaşımı ve John Steadman'ın "imaj ve ideal" hipotezi, üzerinden bu yaklaşımdaki hataları gösterir ve bu hatalara çözüm önerileri sunar. Dolayısıyla, bu makale, epik kahramanların evrimiyle ilgili kuramlara yönelik güncel eleştiriler sunarken, epik kahramanların sürekli değişen doğası nedeniyle tek bir evrensel tanımın veya sınıflandırmanın mümkün olmadığını savunur ve güncel akademik kuramlardaki açıklara öneriler sunar.

* This article is derived from the author's ongoing PhD dissertation at the Graduate School of Social Sciences, Hacettepe University.

Introduction

According to John Bryan Hainsworth, epic heroes are nothing but “*exploratory besides being celebratory; that is, they are concerned with something beyond themselves, with examining heroism as well as exemplifying it*” (1991, p. 39). Hainsworth’s remark underlines that the very concept of epic heroism, which is an ever-changing concept marked by temporal and spatial relativity, is the main dynamic, which ultimately gives momentum to the rise of what appear as epic heroes. The contours of epic heroism are indeed hard to draw. One of the leading scholars of epic studies, Gregory Nagy states that “[t]he words ‘epic’ and ‘hero’ both defy generalisation, let alone universalizing definitions” (2006, p. 1). The attempt to define what constitutes an epic hero is indeed problematic in itself. Should an epic hero always

be a king or a demi-god and should his exploits always display his moral excellence? Were the same criteria of moral heroism to be applied to the classical warrior as to the Christian? Or indeed, did the epic hero have to be a warrior at all? And whatever kind of hero he was, should he function simply as a perfect exemplar—a man better than we, a man to be copied? Or should he function rather as an ambivalent portrait of human conduct—a man like ourselves, whose vices were to be shunned as his virtues were to be admired? (Bond, 2011, p. 53).

Bond’s questions shed light on the width of the spectrum when examining the epic hero and how transitional the concept of epic heroism has been.

The study of epic heroes has been a subject of significant scholarly investigation, with researchers grappling with the complexities surrounding their evolution, as well as the difficulties associated with their definition and categorization. In attempts to comprehend the multifaceted nature of epic heroes, critics have put forth diverse templates and analytical frameworks that aim to elucidate their birth, education, lineage, adventurous exploits, physical and mental attributes, nation-building capabilities, confrontations with adversaries, and their role as instructors to the audience. These scholarly inquiries reflect the recognition that epic heroes embody a range of characteristics and undertake a variety of roles within their respective narratives. However, it is important to note that the diversity and richness of epic heroes, across different cultural traditions and historical periods, present challenges in establishing a unified framework for their analysis. The complexities of their characterizations, the variations in their narratives, and the multitude of factors that

shape their roles and actions require a nuanced and contextualised approach to their study. As such, scholars have grappled with the task of developing comprehensive and inclusive analytical models that can accommodate the vast array of epic heroes found in world literature.

There are two dominant hypotheses related to the evolution of epic heroes: the first group argues that epic heroes are ubiquitous, focusing on their similarities across time, and posits that certain variables, which vary depending on the different methodological approaches and theoretical frameworks, lead epic heroes to possess similar characteristic traits, features, and stories. The second group, while acknowledging some generic influences over time, emphasises the impossibility of ascribing a single, stable, or universal form to the concept of epic hero. Although leaning towards favouring the latter approach, this article aims to identify the problems inherent in this group as well. This approach's categorisation of epic heroes, creating heroic models or types to differentiate heroes, is also problematic, given the fluid boundaries between these categories and the potential inadequacy of models in capturing the full complexity and diversity of epic heroism they represent. This article further delves into two distinct analytical frameworks in this group, Doris Cecilia Werner's socio-political reading and John Steadman's "image and ideal" hypothesis, offering potential solutions to address gaps in their theoretical approaches. Accordingly, this article, while presenting fresh criticism on the theories of the evolution of epic heroes, argues that the ever-changing nature of epic heroes defies a uniform ubiquitous definition or categorizations, and offers solutions to fill the gaps in the latest scholarly analytical frameworks.

The "Ubiquitous Fallacy" Group

The first scholarly approach to the evolution of epic heroes centres around identifying shared patterns and recurring themes that highlight the pervasive nature of characteristic features and actions exhibited by these heroes across different temporal and spatial contexts. Scholars belonging to this group employ various disciplines such as anthropology, psychology, history, and literature to elucidate the widespread attributes of epic heroes. Their emphasis on ubiquity, however, gives rise to methodological challenges and biases in data selection, which I refer to as the "ubiquitous fallacy."

A notable issue within this group is the tendency to selectively choose data that aligns with their predetermined formulas, leading to an incomplete representation of epics and myths. Whether employing anthropological, Jungian, or Freudian

approaches, or focusing on generic influences, these studies often suffer from a narrow selection of sources that only serve to reinforce their preconceived notions. As a result, the endeavour to identify universal ubiquity in epic heroes falls short in capturing the full spectrum of these figures and fails to demonstrate their transitional nature, thus resulting in “ubiquitous fallacy.” In essence, while this initial group of scholars seeks to explore the common threads among epic heroes, their approach is limited by the selective nature of their data, hindering a comprehensive understanding of the breadth and transformative aspects inherent in the concept of the epic hero.

Thomas Carlyle’s *On Heroes and Hero-Worship* (1841) stands as one of the earliest scholarly endeavours to explore the essence and significance of heroes. Originally presented as a series of lectures, Carlyle’s work delves into the nature of heroic figures who have left an indelible mark on history and analyses how they were perceived and revered by society. In his discourse, Carlyle categorises heroes into six distinct types, namely the hero as divinity, prophet, poet, priest, man of letters, and king. Central to his argument is the notion that these heroes possess a remarkable ability to captivate and inspire their audiences, leading to a form of worship. Carlyle posits that such devotion, whether rooted in paganism or Abrahamic religions, has the power to uplift and positively influence individuals (1841/2012, pp. 16-17). For Carlyle, heroes occupy a universal role, as he asserts that “*hero worship is the source of all religions in the world*” (Segal, 2013, p. 46).

Significantly, Carlyle highlights the didactic function of heroes by emphasising their transformative impact on human life. He elucidates, “[i]t is to this hour, and at all hours, the vivifying influence [of heroes] in man’s life [...] *Hero-worship, heartfelt prostrate admiration, submission, burning, boundless, for a noblest godlike Form of Man*” (1841/2012, p. 17). Here, Carlyle asserts that great men should assume positions of leadership, and the masses should revere and emulate them, learning from their actions and teachings. In this regard, Carlyle assigns a social engineering role to these figures, suggesting that they possess the power to shape society. Another noteworthy aspect of Carlyle’s work, as pointed out by Trevor-Roper, is his perception of history as a unified world history. Carlyle embraces the notion that history unfolds as part of a divine plan, with certain pivotal moments requiring the intervention of “great men” to bring about its realisation (p. 229). Although Carlyle does not present a definitive formula for heroism, he hinges on the conceptualization of heroism as an extraordinary feat, achieved by individuals who thrive in the most comprehensive

manner, thereby exerting a profound influence on others and contributing to their improvement. In Carlyle's view, this particular essence represents the unifying element that binds all heroic figures together.

Edward Burnett Tylor's study conducted in the late nineteenth century on epics and hero myths from diverse cultures stands as a significant scholarly contribution of the period. Tylor's investigation aimed to identify a shared pattern in the characteristics and deeds of epic heroes. His findings revealed a recurrent set of attributes, including noble lineage, exposure and subsequent rescue in infancy, acquisition of exceptional education and training, the act of saving their nation, and eventual elevation to the status of a national hero (Tylor, 1871/1920, pp. 281-282; Meyers, 2015, p. 18). While Tylor draws examples from a range of mythological traditions, such as ancient Greek, Roman, Slavonic, Germanic, Spanish, Turkish, and Brazilian contexts (1871/1920, p. 282), it is crucial to acknowledge that his hypothesis relies on a limited sample size. Therefore, it fails to observe the evolution of epic heroes. For instance, noble birth, which Tylor sees as one of the main features of epic heroes, does not necessarily always appear as the main characteristic of epic heroes. An interesting example of this transformation in epic heroes is *El Cid*. The hero of this circa twelfth-century Castilian epic is a bastard who possesses no economic or political power but has a willing heart and courage. His story is that of the "*transmutation of courage into economic power, and then of wealth into lineage, the highest in the land*" (Elliott, 1980, p. 245). His deeds and story are a clear message to the lesser nobles of the time: if a bastard "*could lift his kin to the level of royalty [...] through his participation in the Reconquista, then other nobles of his class could legitimately aspire to the same heights of success by invading Arab-controlled lands*" (1980, pp. 245-56). What is remarkable here is that *basileos*, the royal or high-born lineage and rank, which is considered to be one of the defining characteristics of epic heroism in classical antiquity transforms into the very opposite in the character of El Cid. Hence, the case of El Cid is an indicator of how the narrative purpose of epics may dramatically alter its epic heroes. Consequently, Tylor's overarching conclusion fails to fully capture the breadth and diversity of epic heroes as seen in the case of El Cid. Tylor's approach exhibits a tendency to selectively highlight characteristics and actions that align with his hypothesis, while potentially overlooking or neglecting other pertinent features of these heroes.

Despite these limitations, Tylor's theories exerted a captivating influence on a cluster of academics in late nineteenth-century and early twentieth-century Europe. The allure of his work was such that it sparked an unprecedented surge in the scholarly examination of epic heroes and mythological heroes. Tylor's research acted as a catalyst, stimulating further inquiry and prompting scholars to explore the intricate complexities and variations within hero myths across different cultural contexts and historical periods. While Tylor's conclusions may have been excessively broad, his contributions to the field of epic hero studies cannot be understated.

In the late nineteenth century, a series of studies conducted in Germany held significance not only in their own right but also due to their profound influence on future theories pertaining to epic heroism. The German scholars of the period, although they differed in many areas, underlined the similarities in the heroes of the epics and myths. Adolf Bastian, which was later also supported by Adolf Bauer, put forth the argument that the similarities observed among heroes could be attributed to the inherent disposition of the human mind, suggesting that these shared traits were intrinsic to human nature, whose manner of "*manifestation [is] identical at all times and in all places*" (Rank, 1914, pp. 1-2). The ubiquity of epic heroes, according to Bastian, therefore was caused by human nature itself. However, no further scientific explanation is provided apart from a showcase of similarities in hero myths (qtd. in Rank, 1914, pp. 1-2). Another trend in Germany during this period was "original community" theory, promoted by figures like Theodor Benfey and Rudolf Schubert, argued that the common attributes of heroes go back to the earliest stages of human culture, proposing that these narratives initially emerged within closely related communities, particularly among Indo-Germanic peoples (Rank, 1914, pp. 2-4). Over the course of history, hero myths have undergone a process of evolution and expansion, becoming ingrained in cultures worldwide. This phenomenon suggests the notion of a common origin for these myths, which spread across different regions through migrations. This approach, which was later supported by figures like Julius Braun and Rudolf Shubert, focused on the question of where these myths originated in the first place, rather than how they dispersed and reached specific peoples, as emphasised by Rank (1914, p. 3). However, with the emergence of new archaeological discoveries in Babylonia, the place of origin shifted to Mesopotamia as it was deemed to predate India. This shift highlights the speculative nature of this approach, as it appears to be driven by the pursuit of identifying a singular source for these myths without substantial evidence to support such claims.

Moving into the early twentieth century, Otto Rank, a student and colleague of Sigmund Freud, put forth a psychoanalytical interpretation of epic heroes. Rank suggested that these figures were characterised by their unique birth circumstances and the symbolic fulfilment of repressed desires. Furthermore, he posited that their actions were driven by a deep-seated motivation to overthrow the figure of the father¹ (Rank, 1914, pp. 7-12). In his analysis, Rank compiles a diverse array of hero narratives, encompassing regions such as Babylonia, Persia, ancient Greece and Rome, and mediaeval Europe, effectively identifying shared commonalities among them: The hero typically arises from distinguished parentage, often a king's son, amidst challenging circumstances like continence issues or secret parentage. A prophetic warning precedes or accompanies the pregnancy, cautioning against his birth and posing threats to the father. He is set adrift in a box on water but rescued and nurtured by animals or common people. Upon maturity, he sets out on a diverse journey to find his parents, seeking revenge on his father and gaining recognition, eventually achieving honours (Rank, 1914, p. 61). His conviction lies in the belief that these myths represent manifestations of the innate human faculty of imagination (Rank, 1914, p. 8). Moreover, he ascribes the prevalence of epic heroes across various epics and myths to the fundamental workings of the human psyche, a perspective largely influenced by Freud's impact on the author during that period².

It is important to note that the methodologies employed by these writers were not without their flaws. They selectively chose epic and mythological heroes that conformed to their overarching hypotheses, resulting in broad conclusions being drawn from limited samples—a methodological approach reminiscent of Tylor's earlier work. The aforementioned studies demonstrate the complexities inherent in the analysis of epic heroism. While they offer valuable insights into the underlying patterns and psychological interpretations of hero myths, it is crucial to approach their findings with a critical lens. The tendency to selectively focus on heroes that align with preconceived notions or overarching theories may limit the scope of understanding and hinder a comprehensive examination of the diverse range of hero figures found across different cultural contexts and time periods. Therefore, a

¹ For an in-depth analysis of the relations between father and hero please see Rank's *The Myth of the Birth of Hero* (1914), pp. 61-73.

² Over the course of his academic journey, Otto Rank's perspectives on the aforementioned matter underwent significant changes. For a comprehensive understanding of these evolving views, please see Nancy Gordon Seif's article titled "Otto Rank: On the Nature of the Hero," published in *American Image* in 1984 (Vol. 41, No. 4, pp. 373-384). Seif's work sheds light on the shifting stances of Rank concerning this particular issue.

balanced and nuanced approach is essential in order to appreciate the multifaceted nature of epic heroism and the intricacies involved in its interpretation.

Among this “ubiquitous fallacy” group, Joseph Campbell requires special attention due to its great influence on the studies related to epic heroism both in academic circles and popular culture. In his seminal work, *The Hero with a Thousand Faces*, Campbell postulates the existence of a shared pattern in the origins, backgrounds, actions, and journeys of epic heroes across different cultures and time periods. Campbell’s hypothesis of the monomyth stems from the belief that the human desire to create myth is an inherent aspect of human nature, universally present among individuals regardless of their geographic or temporal context (1949/2004, p. 30). To support his theory, Campbell draws upon a wide range of examples from diverse mythological traditions, employing the theories of Sigmund Freud and Carl Jung as analytical frameworks.

The major academic rebuke of Campbell’s formula issues from the way that it is deeply characterised by “*a certain kind of universalizing, archetypal comparativism*” (Miller, 1994, p. 6). Although Campbell uses various examples, his selection method is not all-inclusive; he rather focuses on those aspects of the stories that justify his formula. Huffman further critiques Campbell's methodology, highlighting its lack of cohesion and all-encompassing scope. According to Huffman, Campbell’s analysis within each specific chapter is too discriminatory and narrowly focused, making it difficult for the individual examples to collectively support his overarching hypothesis (1996, pp. 70-72). An illustrative example of this methodological flaw can be found in Campbell's treatment of the origins of the epic hero and the significance of virgin birth. While Campbell presents various examples from different cultural contexts, such as Aztecs, Buddhism, and Roman literature, to emphasise the importance of this motif, he encounters inconsistencies when using Arthurian legends to support another argument. Huffman points out that Campbell’s analysis of Arthurian legends contradicts his claims about virgin birth, as Arthur’s birth in these legends is not attributed to a virgin mother but rather the result of a union between Uther Pendragon and Igraine, the wife of the Duke of Cornwall (Huffman, 1996, pp. 71-72). This example demonstrates the failure of Campbell’s supposedly comprehensive formula to work consistently even within his own selected samples.

Campbell’s approach inadvertently falls into the academic fallacy of cherry-picking, wherein he selectively highlights examples and data that align with his hypothesis while disregarding or overlooking conflicting cases and data. This

methodological flaw undermines the comprehensive and inclusive nature of Campbell's formula for heroes, raising doubts about the validity and applicability of his monomyth theory. It underscores the importance of critically evaluating and considering a broad range of evidence and examples in the study of epic heroism to avoid a reductionist and overly simplistic understanding of this complex phenomenon.

Perhaps the most influential of this group is Mikhail Bakhtin. In his *The Dialogic Imagination*, Bakhtin argues that epic is characterised by a national epic past, national tradition—not based on an individual's experiences— and lastly by epic distance, which separates the real world from the heroic epic world (1981, p.13). He also sees the epic hero as a shadow of his literary ancestors, disconnected from the age in which it is created (Bakhtin, 1981, pp. 13-14). Therefore, Bakhtin argues that epic heroes share similar characteristics and actions due to their inherent connection to the lineage of their literary ancestors. Haydon argues that Bakhtin's reading of epic genre results from the fact that he sees epic "as a self-contained mode of writing [...] whose only reference system is a kind of 'golden chain' of great epicists [...] who exist primarily to interact with one another, and therefore outside of their own histories" (2012, pp. 15-16). Bakhtin's "creed," as Haydon terms it, caused epic heroes to be analysed primarily in the light of heroic traditions. While it is true that there exists a strong interconnectedness and influential tradition within the genre, it is important to consider the personal intentions of individual poets and the specific socio-cultural and historical contexts in which each epic is created. Understanding the purpose and significance of the epic heroes depicted in these works requires an appreciation for these broader factors.

Hence, the "ubiquitous fallacy group" while trying to find a universal mould for epic heroes, fails to capture the wide range of epic heroes and deeper understandings of the poets' intentions and the nuances of their approaches to the epic hero and heroism. The fundamental problem of this group, as I have already explained, is their methodological approach. Every single study in this group, whether they have anthropological, Jungian or Freudian approaches or focus on generic impacts, is marked by the problem of selective data. Their selection of epics and myths is not all-inclusive since they only use stories that justify their formula. Hence, the attempt to find universal ubiquity in heroes ends in failing to capture the width of the "epic hero" spectrum and to demonstrate how transitional these figures are.

The Second Group: Categorising Epic Heroes

The second group of academics' approach towards the evolution of epic heroes dramatically differs from the first group. Contrary to the ubiquitous fallacy the first group had, this approach is marked by the desire to differentiate the distinct characteristic features and actions exhibited by epic heroes across different temporal and spatial contexts. In an effort to reflect the transformation and adaptation of epic heroes, various critics in this group have attempted to categorise them based on various models, such as the Homeric, Virgilian, Ovidian, Hagiographical, Patristic, Miles Christi, Christiad, Saints, Knights, Dantesque, Renaissance, Allegorical, and Ordinary Christian. It is worth noting that this list is not exhaustive and could potentially be expanded upon. The categorisation can be based on a variety of generic principles like lineage, *arete* (moment of excellence), physical strength, warrior status, religious traits, apotheosized virtues, nation building, and paragon of virtue status. Additionally, the categorization can be influenced by spatial and temporal factors: specific spaces and times can suggest particular traits that are deemed heroic, hence resulting in spatial and temporal classifications.

This group's endeavour to differentiate and categorise epic heroes represents a remarkable and insightful undertaking, shedding light on the unique attributes of myths, epics, and the cultural contexts in which they originate, as well as providing valuable insights into the intentions of individual poets. This pursuit holds significant importance in facilitating a deeper understanding of the diversities inherent in epic heroes across various cultures, geographical regions, historical periods, and even among different poets. By undertaking the task of classification, scholars and critics strive to identify and delineate the varied traits and characteristics exhibited by epic heroes, thus revealing the multifaceted nature of these literary figures. Through this process, a spectrum of heroic attributes emerges, demonstrating the wide-ranging depictions and interpretations of heroism across diverse myths and literary works.

The act of categorising epic heroes also offers a window into the complexities of cultural expressions, as it illuminates how these legendary figures are shaped by the beliefs, values, and norms of the societies in which they originate. This exploration not only enhances our comprehension of the heroes themselves but also provides invaluable insights into the broader cultural landscapes of the respective civilizations. Furthermore, this analytical pursuit enables us to recognize the dynamic nature of epic heroes, as their portrayal and significance undergo transformations as they traverse different cultures, geographic settings, and

historical epochs. Each poet's creative vision, artistic choices, and unique perspective contribute to the ever-changing representations of these iconic figures.

The types of epic heroes, however, lead to an illusion that there are concrete and strong lines that separate these types from one another. Marianne Ailes underlines the fluidity of categorizations of epic heroes and states that “*composers of texts play with and exploit the audience's expectations which may be partly defined by the generic markers used in a text*” (2014, p. 255). Although each model may appear to have distinct characteristics, the fluidity among these heroic types makes it impossible to draw a strict line between them. Therefore, categorising the epic heroes and creating types and sub-models unintentionally leads to the idea that there are strong lines of connection between models. Weiner argues that the classical epic hero, which is modelled after the Homeric hero, is “*distinguished by extraordinary valour and martial achievements; [he is] an illustrious warrior of great descent*” (qtd. in Renehan, 1987, p. 99) and he dies “*in the pursuit of honour and glory*” (Schein, 2013, p. 69). However, as Gregory Nagy observes, even Homeric heroes like Achilles, Odysseus, Sarpedon, and Memnon, while having certain common points, dramatically differ from each other in terms of their characteristic traits, actions, and stories. This indicates that even Homer's heroes do not necessarily present a single model. Furthermore, Steadman argues that even in antiquity Homer's oeuvre was reinterpreted and redesigned; for instance, Neoplatonists, rejecting the violent aspect of previous age, used Homeric songs for the purpose of natural and moral philosophy and further states that “*[t]he heroic concept had outgrown the heroic song; the epic itself needed to be transformed from within, reinterpreted and thoroughly moralised in order to accommodate newer and more spiritual ideals*” (Steadman, 1975, p. 151).

Another hero concept that presents a good example of fluidity is the “Christian warrior” epic hero, also known as *miles Christi*³ (the soldier of Christ). The concept combines military prowess and moral virtues of Christianity with the addition of certain characteristic traits, modesty, devoutness, and asceticism (Iwanczak, 2012, [n.p.](#)). However, Elliott draws attention to the colossal changes in the concepts of Christian epic heroes in hagiographical epics⁴ and argues, “*[q]ualities other than spear-rattling may define heroic action, and wars may be fought on more than one battlefield*” (1980, p. 242). Elliott's remark underlines how the martial prowess, which is considered to be the hallmark of epic heroism of *miles Christi* cease to exist in

³ In some texts, it is also referred to as *miles Christianus*.

⁴ Works like Prudentius's *Peristephanon* and *Vie de Saint Alexis*.

hagiographical epics which shows a dramatic change. However, it should be noted here that even in some hagiographical epics, the epic heroes are endowed with martial skills. The example of St. George is indicative of this situation. This suggests that there is not a single, uniform concept of the Christian epic hero that can be applied to various genres within the category of Christian epic literature, and that there is even fluidity in the portrayal of epic heroes within sub-genres such as Christian hagiographical epics.

Hence, it is safe to argue that epic heroism indeed covers such a wide spectrum of elements and features that it resists any uniform definition of epic heroism since it is a dynamic concept that is ever changing. The constant evolution of epic heroes gradually gives birth to new heroic versions. Academics try to categorise these versions and create models or types to indicate their differences from the preceding and succeeding models and create referential points. However, the boundaries of these heroic types are often fluid, and these models may not fully capture the complexity and diversity of epic heroisms represented within them.

Two significant analytical frameworks towards the evolution of epic heroes marked by the second group's demeanour are Doris Cecilia Werner's socio-political reading and John Steadman's "image and ideal" hypothesis. Doris Cecilia Werner argues that epic is indeed a vibrant genre and epic heroism does change since "*each age defines [it] in accord with its own needs*" (1974, p. 11). To support her argument, she draws upon examples from T. Higgin's *Secular Heroic Epic Poetry of the Caroline Period* (1953), which explores the intricate connections between the politics of the sixteenth century, particularly the Tudor dynasty, and the works of poets such as Spenser, Warner, and Drayton. Werner highlights how these poets depict the House of Tudor as a re-emergence of King Arthur, demonstrating the profound impact of contemporary politics on the epics and their heroes. Additionally, she examines the neoclassical epics of the seventeenth century, illustrating their close integration with the political climate of the time. These epics often present the reigning monarch as the culmination of long-standing legends, as seen in Edward Howard's *British Princes* (1669) with Charles II and Richard Blackmore's *Prince Arthur* (1695) with King William (Werner, 1974, p. 12).

Werner's conceptualization of evolution of the epic heroes is true to some extent since epic heroes may be influenced by political, cultural, religious, economic, and societal norms and needs of their ages; however, it is reductive and overly broad since poets are not simply by-products of their times. Werner's panoramic view disregards

the sui generis nature of texts and the distinctiveness of their narrative purposes. Each poet questions and revalues the very norms and precepts of the age individually and comes up with different answers to the problems and questions. Werner's perspective does not fully consider the fact that the evolution of epic heroes arises not only from the influences of the time period in which they are created, but also from the unique approaches and ideas of individual poets.

In her scholarly analysis, Werner posits that the works of William Chamberlayne's *Pharonnida* (1659) and William Davenant's *Gondibert* (1651) reflect a recurring feature in epic heroes: the depiction of heroic figures exhibiting valour without ambition (Werner, 1974, p. 89, 102). Furthermore, the author emphasises the portrayal of Almanzor, the antagonist in *Pharonnida*, as a character characterised by ambition, which is deemed a heroic vice in seventeenth-century England (Werner, 1974, pp. 89-90). According to the author's interpretation, ambition is negatively perceived during this period, leading the epic poets to deliberately fashion their heroes without this trait, resulting in shared characteristics and actions. The validity of this interpretation gains support when considering the socio-political context of the seventeenth century, marked by widespread conflicts, regicide, civil unrest, exiles, and significant loss of life.

The calamitous events of the seventeenth century, as argued by the Royalists, were attributed to the ambition-driven actions of figures within the Parliamentary forces. Hence, ambition appears as the root cause of the sedition against the crown which can be observed in the political works of Thomas Hobbes written at the time. In *Leviathan*, Hobbes indicates that one of the driving forces that propelled the Parliamentary forces to wage war against the monarchy, thereby jeopardising the political stability and social harmony was ambitious leaders of the Roundheads for they "*think themselves wiser, and abler to groyalistsover the public, better than the rest; and these strive to reform and innovate, one this way, another that way; and thereby bring it into distraction and civil war*" (1651/1998, p. 113). Consequently, ambition, as posited by Hobbes, played a crucial role in fuelling the rise of sedition during this period.

Werner contends that both William Chamberlayne and William Davenant, eminent epic poets of the period supporting the Royalist cause, espouse the notion that ambition embodies peril, capable of fomenting societal upheaval and leading to substantial human suffering. Consequently, the prevailing socio-political events of their time serve as impetus for these poets to depict their epic heroes as devoid of

ambition, a response to the exigencies of their historical milieu. This perspective lends support to Werner's socio-political reading, wherein the evolution of epic heroes is analysed through the lens of the era's demands, which in turn are shaped by the contextual backdrop. However, upon closer examination of the epic heroes, a conflicting reality becomes apparent.

Davenant's perspective on ambition is multifaceted and encompasses several layers, as evidenced by his own words in the preface to *Gondibert*:

Ambition (if the vulgar acception of the Word were corrected) would signifie no more then an extraordinary lifting of the feet in the rough ways of Honor [...] and hath a warmth (till it be chaf'd into a Fever) which is necessary for every vertuous breast: for good men are guilty of too little appetite to greatnesse (1651/1971, pp. 13-14).

Davenant's interpretation of ambition here elucidates the multifaceted nature of the concept, delineating two distinct dimensions: one characterised by "fever" and the other by "warmth." In this respect, Davenant actually does not necessarily present ambition neither an innate feature nor a devilish vice altogether. The "fever" level of ambition indeed poses a threat to both individuals and societies at large. This concept is deeply marked by Hobbesian conceptualisation of ambition as a vice driven by the feeling of discontent and desire for power, honour, and recognition. This drive propels individuals to battle for their self-interest, which can endanger not only their personal lives but also the political equilibrium and social harmony of the nation. Owing to its historical and political relevance tied to the Civil War events, and Hobbes's commentary on it, Davenant could readily connect with this feverish ambition.

On the other hand, Davenant introduces the concept of a "warm" ambition, which he considers essential for virtuous individuals. This form of ambition serves as a positive force, motivating individuals to reach their potential and achieve greatness in their lives. Davenant suggests that when ambition is directed towards noble goals, it can be a source of inspiration and fulfilment. However, unbridled and uncontrolled, it can transform into a perilous obsession for both the individual and society at large. Consequently, Davenant posits that ambition, in itself, is neither inherently good nor bad, but rather its moral characterization depends on its degree of intensity within individuals. Thus, individuals bear the responsibility to temper their ambition, ensuring it serves as a constructive motivation rather than a destructive force.

Davenant's epic hero, Gondibert, embodies this multi-layered conceptualization of ambition. He is not portrayed as lacking ambition but rather possesses a moderate ambition that propels him towards realising his potential. In this regard, Davenant diverges from the prevailing socio-political impact of his age concerning the perception of ambition. Analysing Davenant's epic hero through the lens of the "demands of the age," as Werner does, overlooks the complexity of Davenant's conceptualization of ambition and the poet's intentions with his protagonist.

In summary, Werner's assertion regarding the evolution of epic heroes being influenced by the characteristics of their respective ages holds some validity, as these heroes can indeed be shaped by the socio-political milieu and prevailing norms of their time. However, her analysis falls short by neglecting to consider the individual poet's distinct perspectives and creative intentions. The development of epic heroes results not only from the broader contextual influences but also from the unique artistic contributions and intellectual nuances of the poets themselves, thereby necessitating a more nuanced understanding of the dynamic nature of epic heroism.

John Steadman's "image and ideal" hypothesis is another important theory that seeks to explain the evolution of epic heroes. Like Werner, Steadman's theory takes into account the emerging norms and precepts of the time period, but also incorporates the influence of genre's conventions. He argues that the transition of the epic heroes is characterised by the disparity between "*the heroic values conventional in the epic tradition and those of the poet's own society*" (1975, p. 151). As an example, the conversion of a pagan epic hero⁵ into a Christian one may result in a clash between the traditional characteristics of the epic hero, such as martial prowess, boasting, ambition, and the doctrines of Christianity, which emphasise obedience, humility, and submission. This conflict, according to Steadman, arises because the Christian image of the hero is at odds with the heroic ideals rooted in the generic tradition (1975, p. 151). Steadman's theory sheds light on the fact that the evolution of epic heroes is a complex and nuanced process that poses challenges for poets. The poet cannot simply add or modify one characteristic of the hero without considering the potential impact of such a change on the overall structure of the epic hero.

⁵ By "pagan epic heroes," Steadman refers specifically to epic heroes originating from the epic traditions of Ancient Greece and Rome. These include, but are not limited to, characters depicted in works by Homer (such as Achilles, Sarpedon, Glaucus, and Diomedes in the *Iliad* or Odysseus in the *Odyssey*), Apollonius of Rhodes (such as Jason in the *Argonautica*), and Virgil (like Aeneas in the *Aeneid*). Such heroes typically exhibit qualities like martial prowess, boasting, and ambition, which are aligned with the valorised traits of their respective pagan societies.

While Steadman's hypothesis is a widely-used theory for analysing epic heroes and provides valuable insights, it is still too broad and inadequate for fully analysing the complexity of epic heroes. In my opinion, Steadman's hypothesis has three significant defects. The first defect is its emphasis on the overriding influence of the norms and needs of the time period on poets, similar to Werner's perspective. While it is true that poets are influenced by the society in which they live, they cannot be reduced exclusively to the dominant political, cultural, religious, economic, and societal norms and precepts of their time. This said, poets may challenge and revalue these very norms in their own way. Maurice Bowra touches upon this issue as follows:

The writers of literary epic set themselves a task of uncommon difficulty when they tried to adapt the heroic ideal to unheroic times and to proclaim in poetry a new conception of man's grandeur and nobility. Each had his own approach, his own solution, and his own doubts and reservations (1962, p. 32).

This is particularly relevant in seventeenth-century England, a period marked by wars, political, religious, and social conflicts, where there were few common grounds on which people could unite, let alone expect poets to share a similar perception of epic heroes who would demonstrate normative values and act as role models for their audiences.

The second defect of Steadman's theory is its singular focus on the generic conventions of epic heroism. The range of epic heroism throughout history is so diverse that epic heroes may even exhibit conflicting characteristics. In this regard, Steadman falls into the same error as Bakhtin by overly emphasising the generic influences within the borders of epic tradition. It should also be underlined here that the margins of these heroisms are not clear-cut; epic heroisms are transitional and fluid. Hence, the models and traditions that the poets use or react against need to be carefully analysed to truly grasp the innovations that the poets present in their epic heroes. Lastly, one of the limitations of Steadman's "image and ideal" hypothesis is its lack of consideration for the complexity of the arguments made by poets. To give an example from the seventeenth century English epics, although both William Davenant and John Milton's epic heroes, respectively in *Gondibert* (1651) and *Paradise Lost* (1667), possess martial prowess, Davenant justifies it on philosophical and political grounds using Hobbesian arguments, while Milton's arguments are rooted in theological discussions. While the poets may have the same surface-level idea of martial prowess, their underlying arguments are based on different foundations. These differences in argument may have varying effects on the

transformation of the epic heroes. Therefore, it is important to carefully analyse each epic hero individually, as failing to consider these independent variables that significantly influence the epic heroes can result in oversimplified generalisations that do not fully capture the depth of the ideas behind the creation of new epic heroes.

Conclusion

In conclusion, the study of epic heroes is a complex and multifaceted field that has attracted significant scholarly attention. Researchers have grappled with the challenges of defining and categorising epic heroes, as well as understanding their evolution over time. Within time, there appeared two distinct groups towards analysing the evolutionary trajectory of the epic heroes: the first group argues that epic heroes are ubiquitous, focusing on their similarities across time, and posits that certain variables, which vary depending on the different methodological approaches and theoretical frameworks, lead epic heroes to possess ubiquitous characteristic traits, features, and stories. Their sheer structuralist approach to interpret the epic heroes through to find similarities lead them to a condition I term “ubiquitous fallacy” in this group.

It is indicated in this article that a notable issue within this group is the tendency to selectively choose data that aligns with their predetermined formulas, leading to an incomplete representation of epics and myths. Whether employing anthropological, psychological, historical, and literary perspectives or focusing on generic influences, these studies often suffer from a narrow selection of sources that only serve to reinforce their preconceived notions. As a result, the endeavour to identify universal ubiquity in epic heroes falls short in capturing the full spectrum of these figures and fails to demonstrate their transitional nature, thus resulting in “ubiquitous fallacy”. In essence, while this initial group of scholars seeks to explore the common threads among epic heroes, their approach is limited by the selective nature of their data, hindering a comprehensive understanding of the breadth and transformative aspects inherent in the concept of the epic hero.

The second group, while acknowledging some generic influences across time, emphasises the impossibility of the concept of epic heroism having a single, stable, or essentialist universal form. Although this approach is more valid for analysing the essence of epic heroes, it also harbours problems. This approach’s insistence on creating models or types of epic heroes to indicate their differences from the preceding and succeeding models leads to the illusion that there are concrete and strong lines that separate these types from one another. However, the boundaries of these heroic

types are often fluid, and epic heroes do not necessarily fit into one single mould of categorization. Hence, these categorisations fail to capture the complexity and diversity of epic heroisms represented within the epic heroes. From the examples of Werner and Steadman's approaches, it is indicated that this group's methodological problem lies in the dramatic focus on the impacts of the context of the periods in which the epics are composed. The evolution of epic heroes may indeed be influenced by a multitude of contextual factors, including political, cultural, religious, economic, and societal norms and needs of their respective ages. While these influences play a role in shaping epic heroes, it is underlined that it is essential to recognise the agency and creativity of individual poets since poets are not merely products of their times, but active participants who question and revalue the prevailing norms and precepts of their era. The unique approaches and ideas of individual poets contribute to the dynamic nature of epic heroism and give rise to new heroic versions.

References

- Ailes, M. (2014). Giving and Receiving. The Integrity of the Hero in the Earliest Chansons de geste. In V. Millet & H. Sahn (Eds.), *Narration and Hero: Recounting the Deeds of Heroes in Literature and Art of the Early Medieval Period* (pp. 241-258). Berlin, Boston: De Gruyter.
- Bakhtin, M. (1981). *The Dialogic Imagination: Four Essays* (C. Emerson & M. Holquist, Trans.). Austin: University of Texas Press.
- Bond, C. (2011). *Spenser, Milton, and the Redemption of the Epic Hero*. Maryland: University of Delaware Press.
- Bowra, C. M. (1962). *From Virgil to Milton*. New York: St Martin's Press.
- Campbell, J. (2004). *The Hero with a Thousand Faces*. New Jersey: Princeton University Press. (Original work published 1949)
- Carlyle, T. (2012). *On Heroes and Hero Worship* (1841). General Books LLC.
- Davenant, W. (1971). *Sir William Davenant's Gondibert* (D. F. Gladish Ed.). Oxford: Clarendon Press. (Original work published 1651)
- Elliott, A. G. (1980). The Myth of the Hero: Classical and Medieval Epic A Report on a Conference. *Olifant*, 7(3), 235–247.
- Hainsworth, J. B. (1991). *The Idea of Epic*. Berkeley: University of California Press.
- Haydon, L. D. (2012). *I sing? Narrative technique in Epic Poetry* (The University of Manchester: Doctoral dissertation).

- Hobbes, T. (1998). *Leviathan*. (J. C. A Gaskin Ed.). Oxford: Oxford University Press. (Original work published 1651)
- Huffman, K. (1996). In the Kingdom of the Blind: The Deconstruction of The Hero with a Thousand Faces. *Articulāte*, 1, 70-81.
- Iwanczak, W. (2012). Miles Christi: The Medieval Ideal of Knighthood. *Journal of the Australian Early Medieval Association*, 8, 77-90. Retrieved from Miles Christi: the medieval ideal of knighthood. - Document - Gale Academic OneFile
- Meyers, T. R. (2015). *Epic and encounter: Form and culture in early modern narrative poetry* (Stanford University: Doctoral dissertation).
- Miller, D. L. (1994). Comparativism in a World of Difference: The 1994 Legacy of Joseph Campbell to the Postmodern History of Religions. *The Joseph Campbell Foundation Newsletter*, 2(Winter), 6-12.
- Nagy, G. (2006). *The Epic Hero* (2nd ed.). (Online version). Center for Hellenic Studies, Washington, DC. Retrieved from http://nrs.harvard.edu/urn-3:hinc.essay:Nagy.The_Epic_Hero.2005
- Rank, O. (1914). *The Myth of the Birth of the Hero: A Psychological Exploration of Myth*. New York: The Journal of Nervous and Mental Disease Publishing Company.
- Renehan, R. (1987). The Heldenot in Homer: One Heroic Ideal. *Classical Philology*, 82(2), 99-116.
- Schein, S. L. (2013). *The Mortal Hero: An Introduction to Homer's Iliad*. Oakland: University of California Press.
- Segal, R. A. (2013). The Blurry Line Between Humans and Gods. *Numen*, 60(1), 39-53.
- Steadman, J. M. (1975). The Arming of an Archetype. In N. T. Burns (Ed.), *Concepts of the Hero in the Middle Ages and the Renaissance* (pp. 147-197). State University of New York Press.
- Tylor, E. B. (1920). *Primitive Culture*. London: John Murray Publishing House. (Original work published 1871).
- Werner, D. C. (1974). *The Neoclassic Epic as a Genre (1650-1700), Exemplified by Five Representative Poems* (Bowling Green State University: Doctoral dissertation).

Summary

The study of epic heroes has been a topic of significant scholarly investigation, with researchers grappling with the complexities surrounding their evolution, as well as the difficulties associated with their definition and categorization. Scholars have put forth diverse templates and analytical frameworks to comprehend the multifaceted nature of epic heroes and elucidate their birth, lineage, exploits, attributes, and roles within their narratives. Within the academic circles there two distinct approaches towards the epic heroes emerged.

The first group's approach to the evolution of epic heroes centres around identifying shared patterns and recurring themes that highlight the pervasive nature of characteristic features and actions exhibited by these heroes across different temporal and spatial contexts. Scholars belonging to this group employ various disciplines such as anthropology, psychology, history, and literature to elucidate the widespread attributes of epic heroes. Their emphasis on ubiquity, however, gives rise to methodological challenges and biases in data selection, which I refer to as the "ubiquitous fallacy." This article indicates that the "ubiquitous fallacy group", while trying to find a universal mould for epic heroes, fail to capture the wide range of epic heroes and deeper understandings of the poets' intentions and the nuances of their approaches to the epic hero and heroism. The fundamental problem of this group, as I have already explained, is their methodological approach. Every single study in this group, regardless of their critical frameworks, is marked by the problem of selective data. Their selection of epics and myths is not all-inclusive since they only use stories that justify their formula. Hence, the attempt to find universal ubiquity in heroes ends in failing to capture the width of the "epic hero" spectrum and to demonstrate how transitional these figures are.

The second group of academics' approach towards the evolution of epic heroes dramatically differs from the first group. Contrary to the ubiquitous fallacy the first group had, this approach is marked by the desire to differentiate the distinct characteristic features and actions exhibited by epic heroes across different temporal and spatial contexts. In an effort to reflect the transformation and adaptation of epic heroes, various critics in this group have attempted to categorise epic heroes into distinct models. Although this article favours this group's approach to analyse the evolution of epic heroes, it is indicated that there are also problems inherent in this group as well. This article argues that the boundaries of these heroic types are often fluid, therefore, these models or types of epic heroes may not fully capture the complexity and diversity of epic heroisms represented within them. This article further delves into two distinct analytical frameworks, Doris Cecilia Werner's socio-political reading and John Steadman's "image and ideal" hypothesis, within the second group and offers solutions to fill the gaps in their theoretical approaches. Werner's approach is marked by the idea that epics and epic heroes are defined by the over-riding socio-political philosophies and precepts of the age in which they are composed. It is argued that Werner's assertion regarding the changing nature of epic heroes due to the influences of their respective ages is partially valid, as these heroes may indeed be influenced by the political, cultural, religious, economic, and societal norms and needs of their time. However, her analysis falls short by disregarding the unique perspectives and narrative intentions of individual poets. The evolution of epic heroes arises not only from the broader contextual influences but also from the creative and intellectual contributions of the poets themselves and the epic traditions, rendering a more nuanced understanding of the dynamic nature of epic heroism.

As for Steadman's "image and ideal" hypothesis, which is a widely used analytical framework used while analysing the evolution of epic heroes, is remarkable in the sense that it takes into account the impact of epic genre's conventions and contextual needs of the time in which epic heroes are composed. He underlines that there is always a clash between the ideals within the epic tradition and the image created in the light of contemporary needs. This article argues that there are three defects in Steadman's hypothesis and offers suggestions to overcome them. The first defect is its emphasis on the overriding influence of the norms and needs of the time period on poets, similar to Werner's perspective. While it is true that poets are influenced by the society in which they live, they cannot be reduced exclusively to the dominant political, cultural, religious, economic, and societal norms and precepts of their time. This said, poets may challenge and revalue these very norms in their own way. Therefore, the poets' personal responses to the events and philosophies of their have to be carefully taken

into account while analysing epic heroes. The second defect of Steadman's theory is its singular focus on the generic conventions of epic heroism. The range of epic traditions throughout history is so diverse that epic heroes may even exhibit conflicting characteristics. In this regard, Steadman falls into the same error as Bakhtin by overly emphasising the generic influences within the borders of epic tradition. It should also be underlined here that the margins of these heroisms are not clear-cut; epic heroisms are transitional and fluid. Hence, the models and traditions that the poets use or react against need to be carefully analysed to truly grasp the innovations that the poets present in their epic heroes. Lastly, one of the limitations of Steadman's "image and ideal" hypothesis is its lack of consideration for the complexity of the arguments made by poets. It is argued that characteristic features and actions of epic heroes are not always indicators of the reasons beneath their evolutionary trajectory. The poets' personal arguments while creating the features and actions has to be taken into account to better understand their trajectory. It is underlined that distinct epic heroes may have similar features and actions; however, poets may base them on different arguments which directly alter the meanings intended with these features and actions.

THE IDENTITY CRISIS OF RETA WINTERS: GENDER AND ETHNICITY IN CAROL SHIELD'S UNLESS

RETA WINTERS'IN KİMLİK KRİZİ: CAROL SHIELDS'İN UNLESS ROMANINDA TOPLUMSAL CİNSİYET VE ETNİK KÖKEN

Zehra AYDIN KOÇAK

Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, zehra.vier@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 23 Mart 2023
Kabul edildiği tarih: 29 Mayıs 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 23 March 2023
Date accepted: 29 May 2023
Date published: 25 December 2023

Anahtar Sözcükler

Unless; Carol Shields; Travma; Öteki; Toplumsal Kimlik; Etnik Köken

Keywords

Unless; Carol Shields; Trauma; Otherness; Gender; Ethnicity

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.2.15

Abstract

Carol Shield's novel *Unless* (2002) mainly revolves around Reta Winter's identity crisis in comparison to her past and present self. As an activist in her youth and a current writer, Reta's world turns upside down after the news that one of her daughters, Norah, unexpectedly decides to live in the street. This incident reminds Reta how much she is estranged from her past self in the journey of self-discovery and how it leads her into an identity crisis. In this research paper, it will be discussed how Reta's life changes after her daughter Norah's choice, how Alicia, one of the protagonists in Reta's novel, changes her life choices dramatically, and how Canada's multiculturalism policy is presented in life. The interconnectedness among Norah's choice of living in the street by sitting behind a cardboard sign "goodness" (after experiencing a traumatic incident), the references related to Norah's clothes and where she chooses to sit, and the relationship between Norah's traumatic event and Canada's multiculturalism policy will lead Reta to revisit her past self that she has forgotten for a very long time and will guide her to remember her old self as the other. Reta's personal trauma and Canada's cultural trauma will be analyzed in the scope of literary trauma theories by the contribution of the pioneers in this field, particularly Cathy Caruth.

Öz

Carol Shields'in 2002 yılında kaleme aldığı *Unless* romanı, Reta Winters'ın geçmişi ile güncel hayatındaki kimlik çatışmasını konu edinmektedir. Kendi gençlik yıllarında bir aktivist olan Reta, kızlarından biri olan Norah'ın beklenmedik bir şekilde aldığı karar ile sokakta yaşamaya başlaması ile dünyası altüst olur. Bu olay, romanda ve Reta'nın kendilik yolculuğunda başladığı noktadan ne kadar uzaklaştığını ona hatırlatmakta ve kendisini bir kimlik krizine sürüklemektedir. Bu çalışmanın, Reta Winters'ın kızı Norah'nun kararı sonrası hayatına, yazdığı romandaki ana karakterlerinden Alicia'in seçimlerine ve Kanada tarihindeki kültürel çeşitlilik politikasına nasıl eleştirel bir bakış açısı getirdiği tartışılacaktır. Norah'nın yaşadığı travmatik bir olay sonrası boynuna astığı "iyilik" yazılı pankartla sokakta yaşamaya başlaması, üzerindeki kıyafetlere ve oturmayı seçtiği yere dair göndermeler ve bu olayın Kanada'daki kültürel travma ile olan bağlantısı, Reta'nın unutulmuş geçmiş kimliğine dönüp yeniden bakmasını ve kendisinin de "öteki" olduğunu hatırlatacaktır. Reta'nın kişisel travması ile Kanada'nın kültürel travması, Cathy Caruth başta olmak üzere, travma teorisyenleri ışığında incelenecektir.

All my life I've heard people speak of finding themselves in acute pain, bankrupt in spirit and body, but I've never understood what they meant. To lose. To have lost (Shields 1).

Introduction

Reta Winter, the narrator of Carol Shield's novel *Unless* (2002), who was a human rights' activist in her youth, presently does not give importance to what she fought for in her past. After her daughter Norah decides to live on the street for the sake of goodness due to witnessing a Muslim woman put herself on fire, Reta's oppressed trauma returns after a long period. Reta's trauma is about forgetting and denying her *old self* in favour of her *new self* as an apolitical individual who is no longer interested in human rights. However, her personal trauma actually overlaps with the historical trauma of Canada. Reta is twice invader as a Canadian with British and French roots as well as a displaced French-Canadian and woman. Norah's presence on the street corner serves as a haunting image for Reta's trauma; therefore, the alienated Norah reminds Reta of the Muslim woman or the generic and ethnic others' experiences in one's adopted country. Both the cases of Norah and the Muslim woman in turn recall the otherness of Reta in her ethnic and gender identity. The Muslim woman, Norah and Reta are all the other in terms of gender and ethnicity in a multicultural Canada that has not yet fully resolved its patriarchal structure and the prejudice against the ethnic other. In *Unless*, the trauma is mainly reflected through the loss of a daughter. In this study, it will be analysed how trauma causes a loss of balance in Reta Winter's on-going life and a crisis in her identity in terms of alienation from society and ethnic and generic otherness. Reta's personal trauma overlaps with the cultural trauma in Canada. By revisiting personal history, Canada retrieves the other in history. In terms of theoretical background, this research will analyse trauma fiction and how Shield's novel is closely connected to Cathy Caruth's trauma theory in the scope of postmodernism and postcolonialism.

Trauma Theory

Cathy Caruth describes trauma theory by grounding upon Freud's explanation of trauma emphasizing the fact that a traumatic event reappears after a certain period passes or any sort of delay takes place (Whitehead, 2004, p. 12). In *Trauma: Explorations in Memory*, during or right after the traumatic event, the traumatized person cannot grasp the situation so that he actually will not be able to locate the trauma in his/her memory or consciousness; generally after a certain period of time described as "*incubation period*", the trauma will emerge as a haunting image of an

event from one's past and it will possess one with continuous repetitions and returns (Caruth, 1995, pp. 151-7). Freud describes "*the return of the repressed*" in an uncanny way (2003 [1919], p. 241). Therefore, the imprints of the trauma are hidden within one's psyche and they get stuck as an emotional blockade in his/her past. When a triggering case takes place, a person not only deals with the current problem, he/she more importantly faces with the awakening of the imprisoned state of feelings and emotions caused by the original trauma. In relation to the novel, Norah's presence on the street functions as a haunting image for Reta's former self, the Muslim woman, and the diverse others in general. Historically speaking, Ontario region, where Reta lives within a suburb, was known as the representative of Britain as a mainstream culture because "*present-day Ontario was a British colony*" in Canadian history (Skaarup, 2012, p. 121). Reta defines herself as the representative of this culture throughout the narrative. She not only tries to forget the other in her own identity but also 'the others' in Canada in terms of their ethnicity. Her choice to live in a suburb in Ontario refers to how she distances herself from the visibility of the others. Shields creates connections among the others and Canada's postcolonial past in the scope of how they are forgotten or repressed. Theoretically speaking, it is stated that trauma fiction is interrelated with postcolonial fiction in a way that both are concerned with the issues of memory recovery, recognition of the denied and the repressed (Whitehead, 2004, p. 82). Basically, trauma covers overwhelming experiences and feelings, the recognition or remembrance of the trauma leads the individual to face with what is forgotten in his/her past self, and thereby the repressed becomes visible both from the perspective of Reta as the *individual trauma* and Canada's postcolonial past as the *cultural trauma*.

Anne Whitehead defines "*trauma fiction*" that it arises out of three interconnected contexts: "*postmodernism, postcolonialism and a post-war legacy or consciousness*" and, in postmodernist fiction, memory plays a vital role and there is a need to connect with the past. The postmodernist fiction criticizes the conception of history as a grand narrative, and it focuses upon the complexity of memory (Whitehead, 2004, pp. 81-88). In postcolonial fiction, the narrative of history is replaced with a private act of memory. Postcolonial novelists put forward the repressed or silenced individuals' stories to the reader. Reta, as a woman writer in the novel, takes a role to represent the other in her writing by creating the ethnic and generic others like Alicia and Roman, the main protagonists of Reta's novel. However, Reta allows Alicia to survive mostly within her relation to a man, Roman. Later, Reta decides to write the second novel as a distraction after Norah's appearance on the

street corner. Norah's trauma leads Reta to remember and reconsider over the problem of otherness in Canada in general and that of her otherness in the self. Therefore, Reta looks at Alicia from a different perspective while writing her second novel. The novel not only analyses the trauma of a daughter but also how it leads to return Reta's trauma about forgetting the other. Whether trauma is healed in the postmodern novel *Unless* is open to discussion.

The Interconnectedness of Cultural and Personal Traumas in the Novel

Reta, as a woman writer and the narrator of the novel, is influenced by Derrida and a French feminist Danielle Westerman. Reta states at the beginning of the novel: "Too much Derrida might be the problem. I was into all that pretty heavily in the early eighties" (Shields, 2002, p. 4). Derrida's theory "deconstruction" focuses upon the binary oppositions to de-construct them. This theory of deconstruction through the concept of culturally determined gender roles for men and women can be related to the roles of being a mother, a wife, and a woman writer in the male discourse in the novel through which Reta is defined with these roles. In addition, Reta is the translator of Westerman; moreover, Westerman plays the roles for Reta as a literary leading figure as a French feminist and a literary mother. Westerman can be related to Irigaray's feminist theory that is about the deconstruction of gender roles as defining women "the other" and to Irigaray's connection between mother and daughter relationship. The article "Feminism and Deconstruction" draws attention to the definition of 'woman':

[...] woman is not-man; as such, she is "other" to that which is the norm. As one example of this, woman's sexuality has been theorized as lack because it has been conceptualized in terms of male sexuality; in keeping with this, woman has been rendered semantically passive because she has been relegated to the position of the object, not the subject of desire (Poovey, 1988, p. 55).

In regard with the position of women as the other, being lack, passive, and an object; Poovey's perspective emphasizes how vital it is to determine and describe women by not overlooking from or creating comparisons with the male perspective *but recognizing* their self-existence for reimagining a realm of female subjectivity. In the narrative, Reta is representing the generic other, and she is also representing the ethnic other in Canada as a double burden. After the long years of Reta's disregarding her past self, Norah's decision to live on the street serves Reta for the function of *rethinking* and being aware of her otherness and her role as a woman writer.

Historically speaking, the setting of the novel takes place in 1999 and 2000 that might refer to the end of a century and the beginning of a new millennium as a bridge between the past and the future. As the narrator, Reta Winters presents herself to the readers with various concepts of womanhood as a constructed role by describing herself as:

I am Reta Winters, the doctor's wife (that fine man!), the mother of three daughters, the writer [...] In our old big house, it could be said, we live the life we long ago chose: abundant, bustling [...] food in the fridge, more in the freezer. I work as a writer and translator [...] And I am the mother of Norah Winters, such a sad case (Shields, 2002, p. 43).

Reta firstly defines herself as a wife of a family physician, then a mother and finally a writer. She constructs her identity through her roles in the house and through her job. Reta defines her room where she works as an old box in the attic not even as a room (Shields, 2002, p. 50). She is marginalized in terms of the part of the house she chooses to use as a place of practising writing in the house, the attic. She is also marginalized as a writer due to her gender in the patriarchal structure. In terms of ethnic and generic otherness, it is worth noting here an intertextual link to Charlotte Brontë's novel *Jane Eyre*, where Bertha Mason is presented as "*the furious madwoman, who does not embrace the conventional ideal of femininity, which prescribes obedience and silence, and as such she remains the unknown mad Creole wife of Rochester [...] hidden away in the attic*" (Mızıkyan Akfıçıcı, 2018, p.350). The fact that Reta works in the attic of her house is emblematic of her transgressing the gender norms determined by male-oriented society. Bertha is physically imprisoned and psychologically trapped within the narrow confines of the attic by her husband Rochester who reflects the hypocrisy of patriarchy comparing his approach to Jane and Bertha who are the double victims of both patriarchy and colonialism (due to her womanhood and ethnic origin). On the other hand, Reta is presented as a writer in the attic where she creates her novel in which the protagonist, Roman and Alicia, are defined with various details referring them as 'the other'. The problematic arises when Reta presents Alicia in her first novel mainly exists in her relation to Roman because Reta does not aim to reflect the embracement of her characters' otherness. Reta traps her characters, just like her old self, within the didactics of the patriarchal thinking. As a writer, Reta's job is about creating ideologies, lives, new perspectives; however, she silences her old self that changes dramatically the whole flow of constructing her identity; thereby, she deceives herself in order to feel the sense of belonging in the

capitalist culture. As a reference to the change in Reta's mind, Reta in her second novel liberates Alicia much more than the first one; thereby, what Reta experiences with Norah elaborates and enriches to some extent her perspective upon womanhood and otherness. The readers can expect Reta to perform her role as a writer to struggle with or to create an alternative way to social and ethnic problems of the time. First of all, the writer needs to be aware of them and reflect them via literature. Nonetheless, the function of literature is replaced by consumerism in Reta's life. Even while she is performing her writing, the narrative gives the readers clues about how consumerism settles in her life and it also continues to give clues about the differences between her old and new self. In her youth, Reta was a human rights activist on the streets whereas she turns into a person who is surrendered by the consumerist elements. She goes to a bookstore "*Politics and Prose*", uses an "*Apple computer*", pays with her "*Visa card*" or orders "*a Freedom Chair*" from a catalogue. Specific references in the narration are indicative of, for the readers, how much she can be defined in the scope of the capitalist system or how the name of a bookstore may signify her past interests that she has already chosen to forget. What she left in her past and what she acquires now are reflected throughout the narration; "*Politics and Prose*" bookstore that she disregards the name of in the social atmosphere related to her old self and as an indication to the loss of her old political standpoint, "*Apple computer*" and "*Visa card*" that refers to her economic status, "*a Freedom Chair*" that ironically reflects once more her abandonment of fighting for freedom as an activist for human rights. Among all Reta's indifference to her past, Norah's trauma becomes a shock for her mother, and it leads Reta to *reawaken* about some issues she has buried in herself for a long time. Reta forgets the others both in Canada and the other in her 'self' as well that may refer to the cultural and social problems in Canadian history in terms of the ethnic and generic otherness.

Reta starts to question the reason why her oldest daughter decides to change her life. Reta actually listens everyone's speculations about Norah's choice; however, the only person in the novel is Reta herself who escapes to make a comment about the reasons. In *Conversations with Tony Morrison*, Marsha Darling, currently as a professor of History and Interdisciplinary Studies, answers the question of how the healing of trauma takes place as:

[...] no one speaks, no one tells the story about himself or herself unless forced. They don't want to talk, they don't want to remember, they don't want to say it, because they're afraid of it -which is human. But when they do say it, and hear it, and look at it, and share it, they

are not only one, they are two, and three, and four, you know? The collective sharing of that information heals the individual -and the collective (Morrison, 1994, p. 248).

It is emphasized that the more the trauma is shared, the more it is witnessed and it comes to the place where the sense of being stuck starts to disintegrate and gradually diminish. By sharing her traumatic past, Reta is afraid of facing with her own trauma and incapable of narrating her being trapped within her trauma od denying her old self. Instead of connecting with sharing her trauma with her own words, she is able to or subconsciously prefers to ask people around her and in a way that she collects witnesses for her, and her daughter's trauma as interrelated with one another. Reta's primary purpose is not to understand the certain drives behind Norah's actions in the scope of Norah's psychology and her changed world view towards the capitalist system. It is highly probable that Reta is escaping to make any comment on purpose because she also does not want to face with her previous self; therefore, she finds herself *refusing to comprehend* her daughter's actions as a sort of retreating not to encounter her subconscious of the traumatic past. In connection with Reta's situation to distance herself from being a witness to Norah's case and her traumatic past, Laurie Vickroy indicates that "[a]nother] significant aim of trauma narratives is to reshape cultural memory through personal contexts, adapting testimonial traits to prevent and bear witness against such repetitive horrors" (Vickroy, 2002, p.5). Therefore, Norah functions not only to remind a personal trauma for Reta but also a cultural trauma for Canada. As the function of trauma narrative, this aims to lead the readers to be aware of the past and be literary witnesses to the probable traumatic events in their personal and cultural lives. Returning to Norah's choice to live on the street corner, Reta is so highly affected that this incident basically takes the role of a turning point between Reta's past and present life. Her past goes back to the times when she met with Tom. Reta describes the time they met as, "[...] liberated days Tom and I came out of, the seventies [...] Tom and I, two students sitting side by side at a human rights rally in Nathan Phillips Square in downtown Toronto" (Shields, 2002, p. 185). They met in their university years when both of them were activists. Tom even "*rebelled against the established order*" (Shields, 2002, p. 72) and was jailed due to political demonstrations (Shields, 2002, p. 141). Reta was quite radical and interested in politics in her youth; on the other hand, the middle-aged Reta becomes depoliticized and is not interested in human rights. In Canadian history, "*a number of major legislative actions paved the way for a formal multicultural society in Canada with key parliamentary action taking place in the 1960s, 1970s and*

1980s” (Shannon, 2015, p. 4). In 1977, the Canadian Human Rights Act was legislated by the parliament that allowed a specific commission to oversee the concerns about human rights in Canada in the scope of any discrimination or abuse of ethnic others in the society (Shannon, 2015, p. 6). Canada was trying to establish a system to cope with the problem of ethnical and cultural otherness. In addition, the 1960s and the 1970s were also vital for Second Wave feminist movement. In *Feminist Theory and Literary Practice*, Deborah L. Madsen (2000) describes how Second Wave Feminism fought against women’s representation as the other in the patriarchal discourse. Madsen also defines the oppression of women:

The phrase ‘double consciousness’ or double stigma describes the oppression of the individual both as a woman and as a member of an ethnic minority; or in other words, the divergent experience of what one is in oneself versus the cultural image imposed by the racism of others (p. 218).

This feminist movement refers to women as being both the generic and the cultural others. They experience a dual self-perception, and it is highly probable that the sense of estrangement within their psyche increases as a result of belonging to an ethnic minority and being a woman in a patriarchal ideology. Both the history of Canada and feminist movement create the ground to analyze Reta Winters as an ethnic and generic other in a multicultural country. Though Reta is twice doubled, Reta is not fully aware of it until Norah becomes the externalization of trauma in the street corner.

The corner where Norah chooses to sit and beg is a haunted place that has “*its own textual archaeology. [...] poet Ed Lewinski hanged himself in 1955 [...] where Margherita Tolles burst out of the subway exit into the sunshine of her adopted country and decided to write a great play [...]*” (Shields, 2002, p. 11). The place witnesses both a poet’s death and the birth of a narration –of an immigrant. Additionally, “*Norah’s corner at Bloor and Bathurst*” (Shields, 2002, p. 104) streets are known generally as where Toronto’s ethnic communities gather. The initials of the street names are the same that creates an echo in the mind of the reader. It can be perceived as a haunting image in the text as a reference to the existence of trauma just like a trauma survivor’s being stuck and immobilized in his/her emotional world until he/she can fully reexperience life. These streets are famous for the diversity of different cultures in Canada; therefore, Norah turns into a visible trauma and her existence is represented as a microcosm of all the other communities in Canada. As the street corner has a historical reference, Norah functions as a reminder of Reta’s past and her forgotten

trauma. To return Reta's youth, Reta and Tom met "at a human rights rally in Nathan Phillips Square" (Shields, 2002, p. 185). It is the same square where the Muslim woman puts herself on fire (Shields, 2002, p. 117). Therefore, the same point where Norah intervenes the immolation of the Muslim woman and starts to question her life. Norah becomes a replica of Reta's youth. The interconnected relationship among Norah, Muslim woman and Reta is about remembering the other and Reta's trauma is about neglecting her past consciousness about human rights and her responsibility as a woman writer of different ethnic roots. Reta is the representative bodily existence of her various ethnic origins in the narrative; Reta's mother is from Montreal (a Canadian province of Quebec) and his father is from Scotland.

In terms of mother-daughter relationship, there are connections between Reta/ her mother and Reta/ Norah. As Norah becomes a replica of Reta's youth in terms of questioning human rights, Reta might also be affected by her own mother's garden as a resource of her writing ability. Reta states that her love for flowers were developed from her mother (Shields, 2002, p. 147). In the article about Alice Walker's book *In Search of Our Mothers' Gardens*, women's artistic creativity is connected with the garden of Walker's mother and, as an African American woman, Walker is affected by her mother's magnificent ability in gardening (Moore, 1984, pp. 107-110). As Walker makes the connection between the creation of garden and the creation of one's artistic ability, Shields also uses the flower imagery to refer to the resource of Reta's artistic creativity as a writer. Another connection between the mother-daughter relationship can be presented in another feminist text. Irigaray's essay "And the One Doesn't Stir without the Other" starts with, "With your milk, Mother, I swallowed ice. And here I am now, my insides frozen" (1981, p. 60). Jane Gallop refers to this sentence with an alternative interpretation, "[...] the translation of the French 'la glace' into 'ice' in this context would be 'mirror', thus underlining the paralyzing impact of the mother who acts as a mirror to the daughter" (qtd. in Şavkay, 2003, p. 159). Irigaray also refers to the fact that the liberation of female can be realized with a new relation to the mother (Şavkay 159). The alienated Norah on the street corner is forcing Reta to start to question her role as a mother. Reta looks from Norah's aspect that her daughter is an intelligent and beautiful girl whose mother is a writer and whose father is a doctor; however, she gets off the track (Shields, 2002, pp. 12-13). In *Carol Shields and the Writer-Critic*, how Norah's case affects Reta is mentioned as:

This family crisis exposes the political interestedness of Reta's narrative. Her desires are the effects of discourses of class and Western individualism, including second-wave feminism, yet the limits

of these discourses are concealed from her view. Her eyes are “curtained over” (58), and her blindness to the exclusion of others, such as the homeless or the Muslim, from many human rights and privileges throws her reliability into question (Beckman-Long, 2015, pp. 115-116).

Norah’s case leads Reta to eliminate her blindness of ‘the other’. After Reta starts to reawaken about and faces with the problem of ‘the other’, she is changing her perspective in her writing about representing her female character Alicia as an independent woman. Actually, before her reawakening, Reta is implicitly and subconsciously in a relation with the other through her translations of Westerman’s books, poems, and short stories. Through the finale of the novel, Reta defines Norah, Westerman, her mother, her mother-in-law, and herself as “*uncoded female*”:

[...] the world is split in two, between those who are handed power at birth, at gestation, encoded with a seemingly random chromosome determinate that says yes for ever and ever, and those like Norah, like Danielle Westerman, like my mother, like my mother-in-law, like me, like all of us who fall into the uncoded female otherness in which the power to assert ourselves and claim our lives has been displaced by a compulsion to shut down our bodies and seal our mouths and be as nothing against the fireworks and streaking stars and blinding light of the Big Bang. That’s the problem (Shields, 2002, pp. 269-70).

Reta is emphasizing the fact that the differences between women and men are encoded due to the constructed roles of women and men in a society. In a patriarchal sphere, women become the others that are displaced right after the birth. Reta defines womanhood with all the negative connotations in which women are silenced “*seal our mouths*” in terms of their thinking abilities, attributed as inadequate or disabled through the definition of “*shut[ting] down our bodies*” (as a visual representation of women within the social gaze), and finally defined as nothing in comparison with all the light metaphors that creates a perceivable and perceptible visual reality in comparison with women’s displacement by the patriarchy in the same universe, under the same sky, and the same social sphere. In general, *Unless* discusses whether this situation is different or not in a multicultural country.

Historically speaking, Canada became a nation and acknowledged itself as a multicultural nation in 1982 to embrace various nationalities as Canadian citizens. In “Multiculturalism in Canada: The Controversy of Ethnic and Cultural Diversity”, Canada’s history of multiculturalism is depicted that Canada Act, in 1982,

acknowledged the country as a multicultural nation where each individual is equal under law in terms of *equal* protection, benefit without discrimination in the scope of ethnic origin, race, religion, sex, age and more (Shannon, 2015, p. 8). It refers to the fact that Canada as a nation accepts ‘the other’ in terms of declaring itself as a multicultural nation. Shannon also states about Canada the fact that the first arrivers were the British and the French explorers, declaring eventually themselves as the founders of the country, around the late fifteenth and early sixteenth centuries (5). Later, other European and non-European nations came to Canada and made Canada a multicultural nation that would bring some problems among them (Shannon 35). Reta, as the focus of the narration, is also representing the invaders of Canada in history because of her mother and father’s nationalities. It is stated as:

My mother always spoke to me in French and my father in English [...]
My mother, *a pure laine* Marteau from Montreal, spoke a musical French, and my father a crisp Edinburgian English, only slightly eroded by his years in Canada (Shields, 2002, p. 147).

Both Reta’s mother and father represent two official languages of Canada and Reta, as the daughter of the implied colonizers, is also becoming the alien invader who forgets about ‘the other’. In Reta’s perception of French and British languages, it is undoubtedly narrated as “*musical*” and “*crisp*” (meaning confident) that the superiority and eligibility of the invaders are appreciated by Reta who attributes negativity to the multicultural aspect of Canada by using the verb “erode” (meaning gradually destroy/be destroyed). To some extent, Reta blames the other by disregarding her position within the society as a writer and former human rights’ activist.

As the central figure of the novel, Reta defines her identity through her house. To be more precise, the house refers to the past as the backdrop of the narration. She states that her house is a hundred years old and how she goes blank when asked how many rooms they have and she describes her Indian rug, Swedish wood-burning stove and more (Shields, 2002, p. 49). The furniture belonging to different nations can symbolize Canada’s multiculturalism in the narrative. The house also functions as a microcosm for Canada’s cultural diversity and trauma of the other. Reta mentions a few oak trees in the previous owners McGinns’ farm that have a lifelong for nearly nine hundred years in three parts: the growing, the living and the dying during three hundred years for each (Shields, 2002, p. 51). It shows the land of the house has been used for centuries. In history, oak trees were believed to be chosen

by the god, and Druid priests were using them for their sacrificial rituals (Williams, 2004, pp. 46-7). In the novel, Norah becomes the one who sacrifices herself in the name of “goodness” for the others. Reta narrates the house differently after Norah’s case:

Our house is full of rough corners that seem to me just about to come into their full beauty. I often think of how Vicente Verdú, the Spanish writer, spoke of houses as existing between reality and desire, what we want and what we already have. Probably this old house is not as lovely as I believe. My eyes are curtained over. I used to be able to see the separate rooms with their colours and spaces, but now I can’t. I’ve overvalued its woody, whorled coves and harbours, convincing myself of an architectural spaciousness and, at the same time, coziness [...] (Shields, 2002, p. 57).

Reta’s way of perceiving her house changes dramatically from being cosy to being a claustrophobic place. The diversity of colours and spaces may be a reference to the others in Canada. Reta is living in her house with all the diversity of them; however, she forgets the others that also create diversity in the country.

Reta is living in a suburb in Ontario. It can be connected to the concept of a writer in the ivory tower that is related with the artist’s seclusion from the social, cultural, and political problems of the world. Suburb is a separate place from the city with its physical distance. Reta’s role as a writer should include dealing with the problems of her time –the ethnic and generic otherness in Canada. Shields defines the concept of *otherness* with ethnicity and gender through specific characters in the narration. In Zygmunt Bauman’s book *Freedom*, Jeremy Bentham defines a prison model “Panopticon Prison” that has an observation tower in the middle of a circular prison. It also carries some similarities with the ivory tower due to its preserved distance to the cells. The individual cells are under the gaze of the ones in the tower with the help of light reflecting the prisoners’ shadows upon their cells’ wall (Bauman, 2016, pp. 17-20).

In *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, Foucault interprets this prison model as, “They are like so many cages, so many small theatres, in which each actor is alone, perfectly individualized and constantly visible [...] Visibility is a trap.” (1991, p. 200). To create a connection between Panopticon prison and the concept of otherness in *Unless*, this prison may be considered as the land of Canada and each cell might resemble the lives of individuals who are psychologically trapped to be attributed as ‘the other’. As a distinguishing difference between these two concepts,

prison model allows the ones in the observation tower to watch over the prisoners. This observation tower could also be linked with the ivory tower with their distance to the cells or the others in society. Nonetheless, the writer, Reta, in the observation tower stops watching over the social problems and reflecting alternative solutions to the readers. In the narration, Shields takes Reta from her ivory tower and puts her in a dilemma in which Reta has to face with the problem of ethnic and generic otherness through the loss of Norah. The psychologically or culturally imprisoned individuals as ‘the other’ –Norah, the Muslim woman, the ones in Africa or Mozambique– become *visible* by showing their trauma publicly.

Conclusion

Reta’s trauma as a personal trauma is reflected through Canada’s cultural trauma – the other. With the loss of Norah, Reta is led through a journey in the scope of gaining an awareness of her forgotten self and of the others in Canada. As a writer, Reta is twice doubled due to her ethnic origins and being a woman in a male discourse. Reta starts to understand the generic and ethnic otherness of women while she is *reawakening* about her past self. It is stated how Norah becomes a replica of her mother’s youth according to Irigaray’s theory. The personal trauma creates a circle in the novel to make connections with memory, past, and the history. Shield’s novel will point out how much it is possible to make multiculturalism practicable in the fictional life through the characters’ otherness primarily in terms of ethnic origin, race, and sex. In history, Canada made a number of attempts to make the multiculturalism practicable; however, it turns out as a partial failure in the country. The immolation of the Muslim woman as a generic and ethnic other can be regarded as an example to this failure. After Norah and the Muslim woman, Reta starts to gain a consciousness to remember the “*uncoded female otherness*” in the society towards the end of the novel. She develops a new sense of perspective to everything around her; she does not perceive her house as a cozy place, she comprehends the otherness of women in patriarchal structure and how unfairly women struggle to exist as if fighting against attractive and spectacular fireworks, stars, and the light of Big Bang as a metaphor for patriarchy. After the witnessing of Muslim woman setting herself on fire, Norah is physically and emotionally scarred in her attempt to help her. This case brings the questioning sequence of womanhood, otherness, ethnic problems in Norah’s world and leads Norah to leave her luxurious life to live on the street corner. Norah’s stepping into questioning the system and human rights in terms of ethnic and generic otherness in a multicultural Canada brings back Reta’s trauma of

forgetting and denying her old self as a human rights' activist. Reta's main trauma is giving up her identity and belief system in order to *fit in* the capitalist and patriarchal social order. As a writer who does not fulfill her duty to provide an insight for the social problems of his/her culture or world view, Reta starts to leave her ivory tower and to be included to the women's problem as the other by stating how unfair to attribute power to the patriarchy just because of their gender. As a current woman writer, she creates an alternative perspective in her second novel; she works on her character Alicia to construct her existence *not by marrying a man* but by depending upon her own choices and existence. *Unless* provides a partial hope to the personal and cultural problems of Canada by Reta's giving a voice to the problem of women's otherness; however, as a postmodern novel, it does not bring solutions to all the problems about the other in the narrative. It aims to lead the readers into questioning what the constructed social belief system imposes and enforces unfairly upon the individuals by eliminating the variety of thinking abilities from different ethnic and generic others all around the world.

References

- Bauman, Z. (2016). *Özgürlük*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beckman-Long, B. (2015). *Carol Shields and the writer-critic*. Toronto: University of Toronto Press.
- Caruth, C. (1995). *Trauma: Explorations in memory*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press.
- Foucault, M. (1991). *Discipline and punish: The birth of the prison*. (A. Sherida, Trans.). London: Penguin Books.
- Freud, S. (2003[1919]). *The uncanny*. (D. McLintock, Trans.). London: Penguin Books.
- Irigaray, L. (1981). And the one doesn't stir without the other. *Signs: Journal of women in culture and society*, Vol. 7, No.1, 60-67. <https://www.jstor.org/stable/3173507>.
- Madsen, D. L. (2000). *Feminist theory and literary practice*. London & Sterling: Pluto Press.
- Mızıkyan Akfıçıcı, A. (2018) "Sarah Daniels' Beside Herself: The inversion of intertexts as a strategy to represent woman in dramatic place and time." (K. Karaboğa, Ed.). *Tiyatroda zaman/meکان*, 340-352. İstanbul: Habitus.

- Moore, O. (1984). In Search of Our Mothers' Gardens by Alice Walker. *Iowa Journal of Literary Studies*, 5(1), 107-110. doi: <https://doi.org/10.17077/0743-2747.1130>.
- Morrison, T. (1994). *Conversations with Toni Morrison*. (D. Taylor-Guthrie, Ed.). Unites States of America: The University Press of Mississippi.
- Poovey, M. (1988). Deconstruction and feminism. *Feminist studies*, 14(1), 51-65. <https://www.jstor.org/stable/3177998>.
- Shannon, F. A. (2015). Multiculturalism in Canada: The controversy of ethnic and cultural diversity. *Studies in humanities and communication*, 19, 1-42.
- Shields, C. (2002). *Unless*. London: Fourth Estate.
- Skaarup, H. A. (2012). *Shelldrake: Canadian artillery museums and gun monuments*. Bloomington: iUniverse Inc.
- Şavkay, C. (2003). *Intertextuality and gender identity in the British postmodern novel* [Unpublished doctoral dissertation]. Istanbul University.
- Vickroy, L. (2002). *Trauma and survival in contemporary fiction*. Birleşik Krallık: University of Virginia Press.
- Whitehead, A. (2004). *Trauma fiction*. Edinburg: Edinburg University Press.
- Williams, B. (2004). *The Romans in Britain*. Hampshire: Jarrold Publishing.

Summary

This article aims to investigate how Reta Winter's identity crisis, in the comparison to her past and present self, is connected with the Canada's cultural trauma in the scope of multicultural policies. As an activist in her youth and a current writer, Reta's world turns upside down after the news that one of her daughters, Norah, unexpectedly decides to live in the street. This incident reminds Reta how much she is estranged from her past self in the journey of self-discovery and how it leads her into an identity crisis. In this research, it will be discussed how Reta's life changes after her daughter Norah's choice, how Alicia, one of the protagonists in Reta's novel, changes her life choices dramatically, and how Canada's multiculturalism policy is presented in life. The interconnectedness among Norah's choice of living in the street by sitting behind a cardboard sign "goodness" (after experiencing a traumatic incident), the references related to Norah's clothes and where she chooses to sit, and the relationship between Norah's traumatic event and Canada's multiculturalism policy will lead Reta to revisit her past self that she has forgotten for a very long time and will guide her to remember her old self as the other.

Reta is not only representing the generic other, but also the ethnic other in Canada. Norah's decision to live on the street leads Reta to *rethink* and be aware of her otherness and her role as a woman writer. Historically speaking, the setting of the novel takes place in 1999 and 2000 that might refer to the end of a century and the beginning of a new millennium as a bridge between the past and the future. As the narrator, Reta Winters presents herself to the readers with various concepts of womanhood as a constructed role. She goes to a bookstore "Politics and Prose", uses an "Apple computer", pays with her "Visa card" or orders "a Freedom Chair" from a catalogue. Specific references in the narration show the readers how

much she can be defined in the scope of the capitalist system or how the name of a bookstore may signify her past interests that she has already chosen to forget. What she left in her past and what she acquires now are reflected throughout the narration. Norah's trauma becomes a shock for her mother, and it leads Reta to *reawaken* about some issues she has buried in herself for a long time. Reta forgets the others both in Canada and the other in her 'self' as well. They may refer to the cultural and social problems in Canadian history in terms of the ethnic and generic otherness.

The alienated Norah on the street corner is forcing Reta to start to question her role as a mother. Reta looks from Norah's aspect that her daughter is an intelligent and beautiful girl whose mother is a writer and whose father is a doctor. Norah's case leads Reta to eliminate her blindness of 'the other'. After Reta starts to reawaken about the problem of 'the other', she is changing her perspective in her writing about representing her female character Alicia as an independent woman.

Reta is living in a suburb in Ontario. It can be connected to the concept of a writer in the ivory tower that is related with the artist's seclusion from the social, cultural and political problems of the world. Suburb is a separate place from the city with its physical distance. Reta's role as a writer should include dealing with the problems of her time –the ethnic and generic otherness in Canada. Shields defines the concept of *otherness* with ethnicity and gender through specific characters in the narration. To create a connection between Panopticon prison and the concept of otherness in *Unless*, this prison may be considered as the land of Canada and each cell might resemble the lives of individuals who are psychologically trapped to be attributed as 'the other'. In the narration, Shields takes Reta from her ivory tower and puts her in a dilemma in which Reta has to face with the problem of ethnic and generic otherness through the loss of Norah.

In conclusion, Reta's trauma as a personal trauma is reflected through Canada's cultural trauma –the other. With the loss of Norah, Reta is led through a journey in the scope of gaining an awareness of her forgotten self and of the others in Canada. As a writer, Reta is twice doubled due to her ethnic origins and being a woman in a male discourse. Reta starts to understand the generic and ethnic otherness of women while she is *reawakening* about her past self. It is stated how Norah becomes a replica of her mother's youth according to Irigaray's theory. The personal trauma creates a circle in the novel to make connections with memory, past, and the history. Shield's novel will point out how much it is possible to make multiculturalism practicable in the fictional life through the characters' otherness primarily in terms of ethnic origin, race, and sex. After Norah and the Muslim woman, Reta starts to gain a consciousness to remember the "*uncoded female otherness*" in the society towards the end of the novel. Reta's main trauma is giving up her identity and belief system in order to fit in the capitalist and patriarchal social order. As a writer who does not fulfill her duty to provide an insight for the social problems of his/her culture or world view, Reta starts to leave her ivory tower and to be included to the women's problem as the other by stating how unfair to attribute power to the patriarchy just because of their gender. As a current woman writer, she creates an alternative with her second novel. She makes her character Alicia to construct her existence not by marrying a man but by depending upon her own choices and existence. *Unless* provides a partial hope to the personal and cultural problems of Canada by Reta's giving a voice to the problem of women's otherness; however, as a postmodern novel, it does not bring solutions to all the problems about the other in the narrative. It aims to lead the readers into questioning what the constructed social belief system imposes and enforces unfairly upon the individuals by eliminating the variety of thinking abilities from different ethnic and generic others all around the world.

ART, NATURE, AND MEMORY IN ETEL ADNAN'S JOURNEY TO MOUNT TAMALPAIS

ETEL ADNAN'IN JOURNEY TO MOUNT TAMALPAIS
ESERİNDE SANAT, DOĞA VE BELLEK

Özge ÖZBEK AKIMAN

Dr. Öğretim Üyesi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü, ozgea@hacettepe.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 3 Eylül 2023
Kabul edildiği tarih: 14 Kasım 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 3 September 2023
Date accepted: 14 November 2023
Date published: 25 December 2023

Anahtar Sözcükler

Etel Adnan; Journey to Mount
Tamalpais; Maurice Merleau-Ponty;
Algı; Bellek

Keywords

Etel Adnan; Journey to Mount
Tamalpais; Maurice Merleau-Ponty;
Perception; Memory

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.2.16

Abstract

In her *Journey to Mount Tamalpais: An Essay* (1986), the Lebanese American painter and poet Etel Adnan (1925-2021) contemplates on the relationship between art, nature, and memory by focusing on the act of perception. Adnan's text tells of her inner journey towards peace in contrast to her other work that responds to the Lebanese civil war, from which she had to flee in the 1970s. The centrality of perception reveals an intertwining relationship between art, nature and memory. In this relationship, the subject is intertwined with the object, self with the other, the perceiver with the perceived, which traditional Western thought separates as binaries. One of the prominent figures in phenomenological approach, Maurice Merleau-Ponty has focused on perception that is compatible with Adnan's text. His concepts of "reversibility," "chiasm," "dehiscence," and "flesh" are useful tools to analyze the essay both in its conceptual and cultural dimensions. As a work which incorporates verbal and visual treatments of the mountain, in which Adnan excavates the hidden histories and memories, retaining their differences, *Journey to Mount Tamalpais* proves to be a manifestation of "the intertwining—the chiasm" as Merleau-Ponty attempts to map. In relation to perception, memory emerges as a preeminent concept due to Adnan's engagements with cultures and linguistic worlds such as Arab, French and American, and her witness of colonial wars. This article proposes a reading that captures the conceptual and cultural dimensions of the text, which ultimately leads to a new visibility of the mountain. The ultimate manifestation of Mount Tamalpais is the image of a wise and wounded old woman. When the process of perception that produces this image is analyzed from Merleau-Ponty's perspective, *Journey to Mount Tamalpais* reveals a way of thinking about the chiasm of art, nature and memory in which the boundaries between subject and object, perceiver and perceived, and background and foreground collapse.

Öz

Lübnanlı Amerikalı ressam ve şair Etel Adnan (1925-2021), *Journey to Mount Tamalpais: An Essay* (1986) adlı eserinde California kıyısında bulunan Tamalpais Dağı üzerinden, algı edimini merkeze alarak sanat, doğa ve bellek üzerine düşünür. Bu eser 1970'lerde Lübnan'da başlayan iç savaştan kaçarak Kaliforniya'ya yerleşen Adnan'ın o dönemde yazdığı politik yönü belirgin eserlerden farklı olarak içsel barışa doğru bir yolculuğu ele alır. Eserde merkeze alınan algı edimi sanat, doğa ve bellek arasında iç içe geçmiş bir ilişkiye işaret eder. Bu iç içelik, Batı düşüncesinin ayırdığı özne ve nesne, ben ve öteki, algılayan ve algılanan gibi kavramları birbirine katıştırır. Fenomenolojik yaklaşımın önemli figürlerinden Maurice Merleau-Ponty'nin algıyı ele alışı ve özellikle son döneminde olgunlaştırdığı tersine çevrilebilirlik (reversibility), kesişme (chiasm), çatlama (dehiscence) ve ten (flesh) kavramları, Adnan'ın metnini kavramsal ve kültürel derinliğiyle okumayı mümkün kılar. Tamalpais Dağı'nın hem yazı hem de resim düzleminde ele alındığı bu metin, bastırılmış kültürler arasında farklılıkları koruyarak kurduğu bağlar dolayısıyla Merleau-Ponty'nin kesişme kavramına ilginç bir örnek oluşturur. Adnan'ın birbiriyle neredeyse çatışma hâlinde olan Arap, Fransız ve Amerikan kültür ve dil dünyalarıyla ilişkisi ve tarihsel tanıklığı dolayısıyla, algı ediminin bellek ile birlikte ele alınması gerekmektedir. Bu çerçevede mümkün olabilecek iki boyutlu (kavramsal ve kültürel) okuma, bizi Adnan'ın yolculuğunda Tamalpais Dağı'nın yeni tezahürüne ulaştıracaktır. Adnan'ın bakışında yakaladığı Tamalpais Dağı nihayetinde yaralı, bilge, kadim bir kadın imgesi olarak belirir. Bu imgenin altında işleyen algı süreci Merleau-Ponty'nin kavramlarıyla incelendiğinde Adnan'ın metni sanat, doğa ve belleğin iç içe geçmesiyle nesne ve öznenin, algılayanın ve algılananın, arka ve ön planın birbirine karıştığı bir düşünce biçimi sunmaktadır.

Introduction

The Lebanese American painter and poet Etel Adnan (1925-2021) was, and remains, an exceptional witness to the social and political events, such as the Lebanese civil war, the social uprisings of the Arab countries against French colonial rule, and the countercultural movements in the United States, all happening during the three decades that followed World War Two. Her perception has developed through a series of engagements with and estrangements from multiple cultures and languages, such as Arabic, French and English, as she faced the consequences of colonial wars that interfered with the Arab world. Adnan's settling in Sausalito, California with her partner, the Syrian American artist and publisher, Simone Fattal, in a house facing Mount Tamalpais was occasioned by her exile from Lebanon that was gradually turning into a land of memory.¹ A key text in her oeuvre, *Journey to Mount Tamalpais: An Essay* (1986, reissued in 2021) reveals the entanglements between art, nature and memory. An image deeply rooted in Adnan's life and imagination, Mount Tamalpais appears in most of Adnan's visual art and the Japanese-style folded books, called leporellos, conjoining drawing and writing.² The mountain also acquires a personal spiritual presence for Adnan, subsuming all the mountains that surround Beirut.³ Reading Adnan's essay in terms of Maurice Merleau-Ponty's phenomenological concepts of "reversibility," "chiasm," "dehiscence," and "flesh" regarding perception and painting, reveals an aesthetics intertwined with politics that emanate from Adnan's first-hand knowledge of civil war, occupation, the oppression of national and religious fundamentalisms, and exile. *Journey to Mount Tamalpais*, like the mountain it alludes to, rises on the memory of colonial wars, which determined the tracks of Adnan's journeys. As one who started from the Levantine shore and ended on the westernmost American shore, Adnan perceives her own sense of exile as resonant with the vanished and vanquished life on the planet.

¹ Adnan lived prominently in three cities, Beirut, Paris, and Sausalito. For the purposes of this article, I focus on her American episode where she wrote *Journey to Mount Tamalpais*.

² Serhan Ada and Simone Fattal curated an exhibition containing a wide range of Adnan's art work at Pera Museum in 2021, under the title, *Etel Adnan: Impossible Homecoming/İmkânsız Eve Dönüş*, where examples of such work can be seen: <https://www.peramuseum.org/press-bulletin/new-exhibition-etel-adnan-impossible-homecoming/3593>. Also see Hazal Aksoy Kökkaya's article for a compilation relevant literature and visual materials from this exhibition with insightful comments especially on the leporellos.

³ I thank the anonymous reader for pointing at this connection, and for the idea of the mountain as Adnan's comrade or companion. Given Adnan's readings of the Muslim mystic-poet-philosophers, the significance of the mountains in the Sufi tradition might also be relevant to her attachment to the Tamalpais and the mountains of her mother country.

Adnan's literary works have been discussed in the contexts of postcolonialism and post-structuralism. The cultural hybridity in her work results from her estrangement from circumscribed categories of nationality and gender, and the ways in which she can move out of these categories that are enclosed in language.⁴ Among the scholarship, there are examples that tackle the politics and poetics of the relationship between Adnan's geographical affiliations and her invented language, which inform my focus on perception and memory in the case of *Journey to Mount Tamalpais*. Jennifer Scappettone claims that estrangement is fundamental to Adnan's difficult sense of place and the materiality of her writing. Scappettone traces this estrangement in Adnan's painted texts, which enlarge the predetermined linguistic and cultural semantics, and concludes, "Adnan's work ultimately permits us to apprehend the effects of statelessness across generations in terms that expose the holes in political definitions of citizenship, in material gestures that bespeak liberation from political constrictions or denial, however fleeting and rarified" (2020, p. 41). Scappettone explains how in Adnan's literary-visual work, the symbolic language of rigid and legal category of citizenship is upset. Teresa Villa-Ignacio explores the complex intimacy between the binaries, such as "I" and "you," and "here and "there," which can be translated into self and other, and east and west. In Adnan's work, Villa-Ignacio discovers "a poethics that privileges the singularity of all forms of alterity" that constitutes a "community of singular beings, rather than as individuals or collectives atomized by competing national, imperial, or globalist agendas" (2014, p. 311). In his review of Adnan's works, Ammiel Alcalay perceptively traces the nuanced cultural sophistication filtered through her awareness of imperialisms, "recording the very same colonized pain, aspirations, and defeats of the cogs that make the great machine of [the empire] operate so smoothly" (1999, p. 143). Emphasizing "Adnan's insistence on remembering, [...] her insistence that difference is memory," and describing her "as an essential guide to a world bent on obliterating even the traces of unsanctioned existences," Alcalay indicates that an informed politics of remembering characterizes her vision, and following that vision, one can uncover the people, the views, and the histories that threaten the preconceived narratives of reality (1999, p. 145). Inspired by these analyses, I aim to focus on the singularity of Adnan's perception and offer a phenomenological explanation of how

⁴ Majaj and Amireh's comprehensive critical edition brings the prominent secondary sources, along with a number of informal responses to Adnan (2002). However, references to *Journey to Mount Tamalpais* are few and brief, except for Simone Fattal's insightful reflections on Adnan's paintings and the composing of this text.

art, nature and memory intertwine with one another Adnan's subtly political work. As mountains, suns, oceans, clouds, dispossessed women, journeys, war, destruction and regeneration permeate all of Adnan's work, *Journey to Mount Tamalpais* proves to be a relevant source which meditates on embodied perception as immanent in cultural experience and artistic expression.

In examining the primacy of perception in *Journey to Mount Tamalpais*, Merleau-Ponty's phenomenological philosophy is particularly relevant since it suggests that the subject-object relationship is a form of entanglement that occurs during the process of perception. As the phenomenologist sees it, in the act of perception, the perceiver is also perceived, which implies that perception occasions a collapse of the binary between the (perceiving) subject and the (perceived) object, eliminating the subject's privilege over the object. In her meditation on the Tamalpais, Adnan declares early on that "our involvement is with Perception" (1986, p. 11). She further notes that her "journey to Mount Tamalpais" began when her artist friend Ann O'Hanlon⁵ said, reverberating Merleau-Ponty's view, that "To perceive is to be both objective and subjective. It is in the process of becoming one with whatever it is, while also becoming separated from it" (1986, p. 11). Applied to the complex net of relationships in the human world, the intertwining of the subject and the object, the perceiver and the perceived is analogous to the entanglement between the self and the other. This entanglement, however, is neither a merge nor a dissolution at the expense of the other. Thinking about perception as an intertwining of the subject and object is itself an aesthetic and political approach to phenomena since it opens up a consideration for the radical difference of the other. It is a moral stance of acknowledging the presence of the other, of the not-me. If, as proposed above, the text rises on the memory of colonial wars and destruction, the artist's perception and what she perceives indeed features a political element, a special knowledge of the mind that resists colonization, claims memory, and marks, in Alcalay's words quoted above, "unsanctioned existences."

⁵ The artist and scholar Ann O'Hanlon was among the Tamalpais workshop. She plays an important role in Adnan's life in urging her to paint.

The Merleau-Ponty terminology

An influential thinker on the act of perception, Merleau-Ponty's ontological reflections intervene in the ages-long mind-body separation, which lies at the basis of Western philosophy.⁶ In his later writings, particularly, the last essay published before his death, "Eye and Mind," and "The Intertwining—The Chiasm" chapter in the posthumous, *The Visible and the Invisible*, Merleau-Ponty has, as most scholars point out, introduced a new vocabulary that promises to eschew the impasse of binary thought (Şan, 2015, pp. 61-63; Soysal, 2015, pp. 454-455; Johnson, 2010, pp. 13-19). Descriptive and tentative, Merleau-Ponty's later philosophy breaks from the traditional Western model by centralizing the body as the locus of perception. Perception proposes an active and "reversible" relation between the seer and the seen, the perceiver and the perceived. In this sense, it is a reflexive relationship formed between "bodies"—neither privileged as the subject, nor reified as the object. The subject and object positions are destabilized in the moment of perception. The perceiver and the perceived, active and passive, and the knower and the known cease to qualify bodies in a one-sided manner. The subject becomes the object as its gaze is returned, and the former-object projects its gaze and thus becomes the perceiver: "The enigma derives from the fact that my body is simultaneously seeing and visible. The one who gazes upon all things can also be gazed upon and can recognize, in what he sees then, the 'other side' of his seeing power. He sees himself seeing; he touches himself touching; he is visible and sensitive for himself" (Merleau-Ponty, 2007, p. 354). This idea of the body's boundedness conflicts with the sense of the subject as the center of meaning, primarily because it is defined by the reversibility of (subject-object, active-passive, seeing-seen, touching-touched) positions, and its entanglement with the physical world, being "caught in the fabric of the world" (2007, p. 354). Merleau-Ponty avoids the traps of Western metaphysical thought by abandoning the god-like bird's-eye perspective and locating it on the ground, among the enveloping structure of the concrete visibles. We are no longer dealing with a hovering abstract coordinate but a literally grounded and embodied one. This is later expanded as "flesh," the state of being in the world and of the world, a being among other beings (Zengin, 2003; Evans, 2014).

⁶ For my general understanding of Merleau-Ponty's philosophy, I benefitted from Zeynep Direk's edited collection *Dünyanın Teni* (2003), Emre Şan's edition of *Merleau-Ponty* (2015), along with critical reference sources, *Merleau-Ponty: Key concepts* (Diprose and Reynolds, eds. 2014) and *Merleau-Ponty dictionary* (Landes, 2013).

By the token of its flesh-ness, the body is conditioned to open up into the world on the most basic physical level. Perception is, thus, primary and anonymous. A related term is “chiasm,” based on the Greek letter (X; “chi”) which Merleau-Ponty makes use of on several levels: anatomically, it is the crisscrossing of the two optic nerves in the brain, incorporating the different angles of each eye. It is also a rhetorical tool in which same words are repeated in an inverted order so that the meaning changes in the reprise; as in “all for one and one for all”; AB:BA. Adopting the rich semantics of chiasm, Merleau-Ponty adds a new layer of meaning to point at the intertwining of binaries, explained above as reversibility of seeing/seen and touching/touched. “Dehiscence,” a term which Merleau-Ponty introduces to describe the act of opening up to the world, is almost a poetic metaphor, likening perception to a birth, the splitting open of the seed vessel to throw the seed forth into its future formation—the seed being the shed tissues of the flesh. As a metaphor dehiscence signifies a fissure, wherefrom a different body grows. The flesh is not an embodied matter but a node, an intersection, a site that provides the ability to sense itself sensing. Sensing is a moment of “concentration of the visibles,” “bursting forth of the mass of the body toward the things” (Merleau-Ponty, 2007, p. 405). Perception thus prompts a move, “makes me *follow with my eyes* the movements and the contours of the things themselves, this magical relation, this pact between them and me according to which I lend them my body in order that they inscribe upon it and give me their resemblance” (2007, p. 405). For Merleau-Ponty then there is a reciprocal animism on both sides of the binary—self and other, me and not-me. The flesh that senses itself as a “self” is “lent” to the things in the world. In the self’s intertwining with the other, each “inscribe upon” the other, and “give their resemblance.” The flesh of the world, for Merleau-Ponty, is active on both ends, and perception is the activity of that node.

Painting is a useful ground for Merleau-Ponty to examine “this magical relation.”⁷ The principle of reversibility can be recognized in his observation that “Inevitably the roles between the painter and the visible switch. That is why so many painters have said that things look at them” (Merleau-Ponty, 2007, p. 358). He contemplates the act of painting rather than the end product. For him, the process

⁷ Merleau-Ponty did not produce literary work like his close friends Jean-Paul Sartre and Simone de Beauvoir. However, his studies of figures like Paul Cézanne, Paul Klee and Marcel Proust are especially creative and play an important role in his philosophy. That being said, I do not aim to apply Merleau-Ponty’s reading of artists’ paintings to Adnan’s text. I mean to explain how art, nature, and memory intertwine with each other in Adnan’s perception of Mount Tamalpais from Merleau-Ponty’s phenomenological perspective.

in which the optic messages to the brain transmogrify into the painting remains invisible, and a mystery. The end product, however visible, bears an invisibility since it is subject to an endless cycle of perception. Basing his argument on the chiasm of seeing/seen, Merleau-Ponty reflects, “Essence and existence, imaginary and real, visible and invisible—painting blurs all our categories, spreading out before us its oneiric universe of carnal essences, efficacious resemblances, muted meanings” (2007, p. 360). The “oneiric universe” of the painting carries the imprint of its maker, and the “muted meanings” remain to be voiced over and over again. In the case of Paul Cézanne⁸ and Adnan, each of their mountain gains, what Hugh J. Silverman calls, “a new visibility”: “The visibility that marks the relation between his invisible seeing and the visible scene as he looks at the mountain becomes a new visibility as he watches the mountain appear on his canvas” (2014, p. 107). The mountain gains “a new visibility,” emerges anew, on the canvas through the seeing-seen dynamic, a birth of the mountain in a hitherto unimagined order. Merleau-Ponty’s feminine analogy of birth and dehiscence are useful here. In the womb, the child is first invisible, then its growth in the mother’s body is felt until the moment of birth, after which it becomes visible to itself and others as a separate body.⁹ Merleau-Ponty translates this process into painterly creation:

What we call “inspiration” should be taken literally. There really is inspiration and expiration of Being, respiration in Being, action and passion so slightly discernible that we no longer know who sees and who is seen, who paints and what is painted. We say that a human being is born the moment when something that was only virtually visible within the mother’s body becomes at once visible for us and for itself. The painter’s vision is an ongoing birth (2007, p. 358).

Despite the fact that the concepts of reversibility, intertwining and chiasm signify a close dependence and reciprocity between the seer and the seen, they do not indicate an idealized unity. The perceiver and the perceived retain their difference in the course of the reciprocal gaze in which they are endlessly redefined. Michael

⁸ Though a comparison between Cézanne’s (1839-1906) paintings of Mount Saint-Victoire and Adnan’s Tamalpais series goes beyond the scope of this article, Adnan’s later reflections on Cézanne, who she describes as “sacred monster,” registering his patriarchal and western ways, are very much the extensions of her meditations on nature, art, and women, evident in *Journey to Mount Tamalpais* (1993, pp. 14-28).

⁹ This process is meant solely in the physical sense. It nevertheless brings to mind Jacques Lacan’s “mirror stage,” a possible correspondence between Merleau-Ponty and Lacan, which never took place. For a discussion on this, see Direk (2015, pp. 464-481).

Sanders underlines that the perceiver is neither absolute nor can be imagined as preceding the perceived (2014, p. 148). In this sense, the perceiver and perceived both remain external to each other: “‘I’ and ‘Other’ exist as temporally proximal . . . one is always irreducible to the other” (2014, p. 149). In fact, seeing and touching becomes the act of experiencing one body’s difference from the other. Reversibility, in other words, “functions precisely as interval, as rupture, as break” against an undifferentiated sameness (2014, p. 149). Galen A. Johnson illustrates the irreconcilable difference or otherness with reference to overlapping boundaries and proximity, subtly acknowledging Merleau-Ponty’s attention to painting: “The lines of my life are overlaid with the ‘dotted lines’ inscribed by others. [...] So we are drawn, and in a double sense. We are *drawn upon* by Others as they shape our lives, and we are *drawn toward* Others as we encounter them in our world” (2010, p. 155). Flesh, then, connects the seer and the seen in the act of perception. Far from being an obstacle, flesh makes the perception of otherness possible (Gökyaran, 2003, p. 69). In the same line of thought, Fred Evans reflects that, “We can only be the ‘outside’ of each other’s ‘inside,’ and not the inside for each other. But for this reason we have the richness of our different perspectives upon the same visibles, and thus something special to offer one another. Reversibility, the mere imminence of unity, is not a lack but a gift” (2014, p. 192). So, the impossibility of unity and the irreducibility of difference, in the final analysis, imply both a moral and an aesthetic foundation. It is moral because it demands a treatment of all flesh as equal, and aesthetic because it spreads “out before us its oneiric universe of carnal essences, efficacious resemblances, muted meanings” and a “new visibility.”

Operating on the fringes of the body, perception is a means of communication. The ontology of exchanges among bodies thus offers a whole new order of relationships: crisscrossing, chiasmic, intertwining structures. In the context of artistic expression, the artist is not the absolute beholder in stasis; she is the chiasm. Memory’s inscape infiltrates the surface through processes unconscious to the artist. The chiasm of inscape and landscape is especially evident in Adnan’s assertion that “the space of the painting” is “the space of memory”: “When our eyes are closed, the widest fields occupy a screen of a few inches. We paint that screen on a canvas which, in its turn, refers to our memory back to the world at large” (1986, p. 30). Her inscapes are projections of her memory onto Mount Tamalpais, and equally Mount Tamalpais, including the associations with the Lebanese mountains, to echo Merleau-Ponty’s words above, “inscribes” itself and creates its “resemblance” in verbal and visual modes. Adnan’s text is doubly in dialogue with Merleau-Ponty’s concepts: The

mountain is recreated both in verbal and visual images. She says, “it seems to me that I write what I see, and paint what I am” (1986, p. 31). In this interesting chiasm, Adnan points at an expression on transverse planes. In “I write what I see,” the relationship between the visible and the verbally expressed does not operate on straight representational lines, but has a tangential and fractal structure. Likewise, “I paint what I am” points at a tangential, convolitional, elastic relation between “what I paint” and “what I am.” It is a new visibility of self, an invented self-image.

Foregrounding Adnan’s personal history

At this point, the historical circumstances that led to Adnan’s self-image in *Journey to Mount Tamalpais* take on significance. Native to the ruined Arab culture in the Levantine, Adnan is born in Beirut to a high ranking Ottoman military officer of Syrian origin, and a Greek woman from Smyrna, and grew in the French-occupied Beirut of her time.¹⁰ With Turkish trapped into a narrow domestic space, Arabic widely spoken but banned at school, and French being the official language of power, she grew up trilingual.¹¹ At school, “Arabic was equated with backwardness and shame,” an attitude that angered her father who attempted to teach her to draw “lines and lines in a language which was for [her] neither foreign nor familiar” (Adnan, p. 1996).¹² Later, she would reflect that her formal education was designed to produce “cultural bastards” (Adnan, 2006, p. 11). Ironically, it was in those imperialist institutions that Adnan discovered her inclination to poetry.¹³ Against the narrow possibilities for a woman in Lebanon, she felt that poetry was “a counter-profession . . . a revolution, and a permanent voyage” (Adnan, 1990, p. 17-18). She left Beirut to study philosophy at Sorbonne University in 1949, then moving to the United States to pursue a doctoral degree at Harvard University, eventually landing at the University of California at Berkeley in 1956 but soon abandoning academic degrees altogether. She started teaching philosophy of art. It was also the time of the French

¹⁰ Since the late 19th century until the Lebanese Civil War, Beirut was a surprisingly multicultural city. For an extensive analysis of its urban history, see the dissertation manuscript by Maria B. Abunnasr (2013).

¹¹ Türkiye is marked in Adnan’s life as her parents’ mother country, and through a familiarity with language and culture. Thanks to Serhan Ada, *The Arab Apocalypse (Arap Kiyameti)*, Metis, 2012) and a comprehensive collection of her prose works (*Etel Adnan*, Everest, 2021) are available in Turkish.

¹² For an insightful comment on how Adnan kept the gestures and impressions of calligraphy, see Fattal (2002, p. 89).

¹³ At École Supérieure des Lettres de Beyrouth, she attended the classes of Gabriele Bounoure, who was an articulate critic of French interventions in the Arab world. Though Adnan was influenced by the French poets, she became aware of cultural imperialism and the ways of resistance that poetry opens up (Adnan, 1990, pp. 17-19).

war against Algerian independence, which brought Adnan, a francophone exile, at an impasse because she felt she “couldn’t write freely in a language [French] that faced [her] with a deep conflict” (“To Write”). Ann O’Hanlon’s suggestion that Adnan painted offered freedom from the perpetrator’s language. Adnan thereby discovered a whole new “language”: “I was going to paint in Arabic” (Adnan 1996).

When she moved to the United States, she “fell in love with the American language” (Adnan, 1996). American landscape provided an intellectual and physical initiation for Adnan: “Riding in a car on the American highways was like writing poetry with one’s whole body” (1996). Her declaration of becoming an Arab American poet came with writing antiwar poems which found their ways in the small press publications. Scappettone contrasts this allegiance “through poetry composed in an American idiom” with the official ceremony of “ventriloquizing the hypocritical rhetoric of the very nation-becoming-empire” (2020, p. 24). For Adnan, her anti-imperialism was meaningful in relation to the revolutionary movements in the Arab world against French rule. By the early 1970s, the news from the Arab geography indicated that “America did decisively participate in the destruction of the Arabs, or their dreams and their lands, and I experienced terror, a terror that my surroundings were not sharing, and I started losing ground, getting not confused, but wounded, isolated, detached although still attached” (Adnan, 2006, p. 7). Alienated from the adapted culture for a second time, in 1972, she left the United States for Beirut, which she “had left as a voyager and ... was coming back in exile” (2006, p. 7). She worked as a cultural editor for daily papers, connecting with a community of writers and artists.¹⁴ This cultural and artistic flourishing was to be destroyed shortly with blunt divisions imposed by Lebanese civil war, the primary means of operation of which were censorship and torture. One of the civil war’s most devastating moments was the 59-day-long bombing of the Palestinian refugee camp in Tell Zaatar, which Adnan could see from her balcony (Ruschkowski, 2017, p. 79). The sights and emotions of this event was to be the setting for *The Arab Apocalypse*, also containing 59 poems.

¹⁴ Adnan not only met the Syrian artist Simone Fattal, her life-long companion but also got acquainted with Abdellatif Laabi, who she correctly suspected to be a former student of Bounoure, just like herself (Adnan, 2015). This community was mostly affiliated with the major leftist and nationalist periodical, *Souffles-Anfas* (1966-1972), which today stands as a rich archive of modern secular aesthetics of Arab culture (Harrison and Villa-Ignacio, 2016).

Adnan witnessed several surges of loss, each more irretrievable than the former. Recognizing the motion around her, she felt, “At this point, instead of me leaving, it was Beirut which was leaving me, and, we know it now, forever” (Adnan, 2016, p. 8). She realized that manifestations of exile are multiple and that the defining questions are more nuanced:

The different forms of exile created by the Lebanese civil war exacerbated my awareness of the conditions under which exiled people, and sometimes whole nations, live. Are not also to be considered as exiles not only people displaced from their native lands, but those who live under diverse forms of oppression, this oppression coming from foreign occupation or from their own governments? (2016, p. 8)

Due to the life-threatening environment in Beirut, Adnan, together with Fattal, had to leave her birth place, this time as an exile in the most serious sense of the word. Her family members either separated or deceased, her personal past disappeared without a trace. Not even a photograph but just her memory to hold on to, Adnan had to cope with the feeling of becoming an alien in her mother country, and with the disappearance of the places and the people she called her own. In the United States, Adnan affiliated herself with the Native and African Americans on the grounds that their irremediable linguistic, spiritual and spatial estrangement and dispossession resonated with her own.

Approaching Mount Tamalpais

Composed nearly in two decades from mid-1960s to mid 1980s as Fattal reveals, Adnan’s essay was partly inspired by a workshop, in which a group of artists painted in the open fields around Mount Tamalpais (2002, p. 95). The text is loosely structured with sections indicated by breaks and capitalized sentences. With the interspersed drawings of the mountain,¹⁵ some of them with brush and some with pen, some showing partial, some full view, some more figurative and some closer to abstract, the essay is a culmination of a wide ranging yet related topics. Adnan’s comments on the organization for the section on painting, perception and poesis (1986, p. 28-38) can be applied to the whole essay: “I noted down some fleeting trajectories of thoughts, questions, intuitions, of inner and outer events, noted things

¹⁵ The 1986 edition of the book is designed by Fattal, the publisher of the Post-Apollo Press, who says that her choice of the 16 drawings in black and white was deliberate: “I did not want to use color plates for I did not want the color to interfere with the reading of a text, and the text had to be with black and white characters” (2002, p. 95).

as they come. There is no system to Perception. Its randomness is its secret” (1986, p. 30). Pointing at the absence of a disciplined method, “randomness” also signifies an openness and attentiveness to “inner and outer events.” An inner event could be, for example, a restless October night dream in which Tamalpais appeared as “a thick, greenish glass, with long and rusty streaks of kelp within it. I was lying over it, looking in, and discovering Indians telling me with sign language and impatient gestures that they were imprisoned for centuries” (1986, p. 23). Or an outer event might be as ordinary as watching the news headlines: “Television was overpowering. We saw Neil Armstrong put his feet on the moon. / Then incredibly, the news switched to the faces of some young Vietnamese convicts who were freed and used by the U.S. Army as infiltrators” (1986, p. 41). Even such an “outer” and impersonal event, which denies a moment of reflection, takes a personal turn as Adnan remarks: “There was an ugly happiness on their faces, a determination to stay alive at all cost, that sent shivers along my spine” (1986, p. 41). Filtered through her attention to the prices paid for integrity and resistance during military conflicts, the images of Mount Tamalpais, the Vietnam War, the Space Age, Native Americans, all come together to attest to a new visibility of the mountain.

The first observation in the essay is the construction of the highway driving away the birds, and the disappearance of the condor. In contrast to the blindness of the highway builders to the consequences of their action, the sight of these wild birds is boundless, even as far as the future, “they take in the widest landscapes, they even foresee the space age” (1986, p. 9). As the unawares majority live in the narrow ranges of perception, Adnan, as the speaker, registers “the big mountain sen[din]g a wild smell of crushed herbs into the air making everything slightly off” (9). The difference between two worlds is established depending on what is perceived, and how it is perceived. The naming of the mountain itself evinces that different perceptions are rooted in different world views: “The Indian called the Mountain Tamal-Pa, ‘The One close to the Sea.’ The Spaniard called it Mal-Pais, ‘Bad Country!’ The difference between the native and the conqueror is readable in these two perceptions of the same reality” (15). The two different *imago mundi* also mark their ideological differences. Adnan declares her own allegiance: “Let us be Indian and let be! What is close to the sea shall remain close to the sea” (15-16). Her own exile and witness of the “apocalypse” in her motherland give her the license to align herself with the Native Americans and the exiled condor. Her odyssey is an archetypal one that could belong to any immigrant: “Like a chorus, the warm breeze had come all the way from Athens and Baghdad, to the Bay, by the Pacific Route, its longest journey. It is the energy of

these winds that I used, when I came to these shores, obsessed, followed by my home-made furies, erinyes, and such potent creatures” (9). However, she makes that archetypal journey her own by choosing Mount Tamalpais as the center of meaning in her life that implicitly corresponds to her “home-made furies”: “And I fell in love with the immense blue eyes of the Pacific: I saw its red algae, its blood-colored cliffs, its pulsating breath. The ocean led me to the mountain” (9). The personalized animism in the ocean’s depiction is throbbing with life: the ocean with its algae, oxygen reservoir, “leads to” the cliffs in “blood-colored” flesh.

The image sequence that follows this introduction tells of the aftermath of an actual California fire: “[The steam] is an animal risen from the sea. A sea-creature landed, earth-bound, earth-oriented, maddened by its solidity. / The world around has the darkness of battle-ships, leaveless trees are spearbearers, armor bearers, swords and pikes, the mountain looks at us with tears coming down its slopes” (1986, p. 13). In Adnan’s cosmology, apocalypse is life, stripped to its bare essence; an answer to the question of what remains after the strife.¹⁶ It is like the battlefield after the battle, with “leaveless trees” resembling dead warriors, still upright, suggesting a persisting resistance. Before this scenery, tinged with her own memory, Adnan comes to terms with mortality: “O impermanence! What a lovely word and a sad feeling. What a fight with termination, with lives that fall into death like cliffs” (13). This might partially be a lamentation; however, apocalypse also provides the opportunity to perceive the life of the moment for the surviving witness: “Standing on Mount Tamalpais I am in the rhythms of the world. Everything seems right as it is, I am in harmony with the stars, for the better or the worst. I know, I know, I know” (13). Fatalistic though it may sound, when read as a death-rebirth cycle (13-14), it is clear that Adnan nurtures the life that remains after destruction. For Adnan, war, and the lives perished by the war, are not the end of the story, as she states elsewhere, “Whatever is destroyed should enter, in order to be meaningful, other emerging entities” (50). The story ends if one is left without memory; that invisible impulse which contains the past, grounds the present, retains the story, and maps the future.

¹⁶ The etymological root of apocalypse comes from Greek, with the negative prefix, apo- (un-) and kaluptein, which means to cover. Apocalypse is actually an uncovering, a revelation. See Toufic (2006). It can also be considered in relation to Adnan’s comment that “The destruction of Beirut acted on me (and on so many others) as a revelatory factor... Beirut’s destruction did force me to move but also brought a sharp light on the whole of my life. I started looking back ... realizing things that had never occurred to me...” (2006, p. 9).

The memory of the vanished and the vanquished is washed anew and it washes the present moment anew. The seemingly lifeless battlefield will be overrun by a springtime which will hold “despair at bay. . . . Memories are fresh as cool water and a cool breeze floats over one’s fever” (1986, p. 13). Memories of the disappeared cities, nations, and individuals return as stories of resistance, and soothe the witness of the apocalypse. “The moment is accepted,” and what remains is to tell the tale that would signify the experience: “The mountain slopes converge to the top as if for a tribal gathering. Up there, the open but filled mouth of the volcano speaks back to the sky a tale of past disorder. The fire has left for its own origins: it returned to the sun. The mountain remains in blue silence, in purple desertion, in agony, and nobody knows” (13). The tales of the disappeared are yet to be expressed in the logic of myths and dreams in which a “blue silence” or a “purple desertion” can make sense. This logic can produce a language that can weave the tale of the condor, the great California fires, the forgotten, and the deserted.

Despite the agony and the “past disorder” fused into the memory of the mountain-speaker, a new life emerges: the flora “are the last chance of the earth and they all make a thick and permanent coat, a cover, a bath of perfume, a touch of healing, a royal procession, music and fanfare, they rise and talk to Tamalpais, and sing lullabyes [sic] and songs of love” (1986, p. 14). The activity of life of the nonhuman elements is ultimately the salvation and an expression of love in Adnan’s eyes. The allusion to the prison activist George Jackson¹⁷ just after the observation of life’s festivity shows that for Adnan, that natural festivity is closely linked with the idea of revolution. Jackson is registered in Adnan’s “journey to Mount Tamalpais” through the echo of his “many voices blended into one,” carried over the radio waves, as he utters the special word: “... his voice slides between his lips, and his longest word, his most important one, the one pronounced with a long, burning, agonizing, pleading, and ever sure voice, is the word of love” (14). Not only the African American struggle which has taken a more radical turn by the 1970s, but also Native American activism under the name of AIM (American Indian Movement) is within Adnan’s radar.¹⁸ In addition to her reverence of Native American cultures for the value they

¹⁷ Jackson (1941-1971) transformed himself into an intellectual by reading mainly third-world Marxist literature during his unjustly prolonged prison time. The abusive prison administration led to racist riots and Jackson’s eventual murder led to the 1971 Attica Uprising. For more on Jackson, see his manifesto-autobiography, *Soledad Brother: The Prison Letters of George Jackson*.

¹⁸ For a detailed account of the Alcatraz occupation, led by Richard Oakes (1942-1972), who, not unlike George Jackson, was criminalized and murdered, see Blansett (2018).

attach to vision and dream, Adnan notes the grassroots movement, which was very much visible on the San Francisco streets: “The radio says that the voyage to the moon is a hoax and that it happened over the Nevada Desert. Did they forget that in the summer of 1969 the White Man went to the Moon and the Red Man to Alcatraz?” (1986, p. 22). In Adnan’s moral universe, Tamalpais starts the mountain range that symbolizes all the revolutions and struggles of human history:

Tamalpais is the first of the mountains that constitute the convulsive spine of the American continent, all the way to Tierra del Fuego. It is the beginning of the chain of these green coated mountains, guerilla-green mountains, green volcanoes, which give their fire and color to revolutions. Tamalpais is their peaceful kin. It is their starting point. Its peace is needed to understand the fire, for nothing can be outside a binary system ... It all is as if the equator of human destiny were foreign to the geological equator: the equator of human history is the latitude on which stands this Mountain that looks like an elephant and feeds on green grass (17).

Adnan animates the mountain, and gives it a character by associating it with “human destiny,” and “human history,” though not in a strictly anthropomorphic way. This animation respects the mountain’s presence on its own terms, “that looks like an elephant and feeds on green grass.” Geologically thinking, mountain ranges as “spines” would hardly be farfetched, yet Adnan goes further to define them in relation to human activity. It would be misleading to read “human destiny” and “human history” as fatalisms since Adnan views the warm and cool colors of the mountains, “guerilla-green mountains, green volcanoes,” leave their imprint on revolutions. If there is any determinism about “human destiny,” it is a determinism about resistance, resilience and struggle against oppression. The small community of artists in the Tamalpais workshop, Adnan feels, is one of the participants of this larger human destiny, “in the prophetic spirit of a decade” of the 1960s: “This time a whole nation was again being involved in a Great Experiment, unabashedly, through street marches, music, songs, underground movies, and millions of silent events which tried to uproot a culture and plant a new one, a new forest” (37). Adnan’s own repertory of activism, such as her involvement with the cultural scene in Lebanon, among “millions of silent events,” give color to her vision of Mount Tamalpais as the peaceful starting point of the “convulsive spine” of revolutions. She contributes to this “Great Experiment” from her small corner on the western American shore.

Image-making, the chiasm of the internal and the external, the practice of perception as Merleau-Ponty defines, is, in its fundamentals, the activity of poesis, whatever the artist's tool—be it the pigment, the sound wave, or the sign system: “The rape of materials is a joy. To break, to squeeze, manipulate, transform, build, open, force, make . . . all this is a sport and is a moment of love” (Adnan, 1986, p. 28). This view of poesis as “the rape of materials” echoes the Russian formalist definition of poetic language being an organized violence on ordinary speech and linguistic norms but as an artist who has always experienced art in the form of political engagement, Adnan adds an ontological tail end to this theoretical claim, and breaks from aestheticized formalisms: “Hell will belong to the folklore of the past, and suffering will feel monstrous, out of place, if we say paradise now, and use our hands” (1986, p. 28). For Adnan, then, like Merleau-Ponty, this activity is a joyful entanglement with the outside world, “a magical relation” that is found in following movements and contours, in lending one's self to be inscribed upon.

Adnan's impressions of the mountain and her contemplation on poesis and perception amount to a new visibility of Mount Tamalpais which inhabits a “counter-place” where “perceptions are enhanced, refreshed, brought to some real perspective. It is there that we see shadows as solid as granite, trees reproducing the contours of clouds, the solid grounds of eternity giving meaning to our transiency” (Adnan, 1986, p. 47). Here, foreground and background are equally expressive, shadows gain solidity, eternity is punctuated by the transient moment. Shadow is solid as the light waves are obstructed; tree crowns define the contours of the clouds when background shifts to the fore. This “counter-place” corresponds to Merleau-Ponty's notion of the flesh that textures the world, “a concretion of visibility” that defines it (Merleau-Ponty, 2007, p. 394). In the flesh of the world, “there is encroachment, infringement, not only between the touched and the touching, but also between the tangible and visible, which is encrusted in it” (Merleau-Ponty, 2007, p. 396). Content as the infringing, encroaching and encrusted flesh, Adnan-as-the-speaker observes with a friend as they walk around Mount Tamalpais that it “was sliding. It was a big sail and it was going. . . . The eucalyptus, which make a tall forest all around, were marching, faithful army of the county. Tamalpais has posted her guards and they were following her” (1986, p. 63). It is the “pulsating breath” of the world as Adnan evoked at the beginning of her essay, or “the respiration of Being,” in Merleau-Ponty's words, both quoted earlier.

Though the images and topics are random, one motif runs through the text like an “equator of human history.” The new visibility of Mount Tamalpais is gendered as Adnan names Mount Tamalpais “Old Woman” twice in the essay. The image is established in the opening statement: “Sometimes, they open a new highway, and let it roll, open wide the earth, shake trees from their roots. The Old Woman suffers once more” (1986, p. 9). Later on, the mountain again appears in the image of a scarred woman: “The mountain is an animal wounded on its way to the sea, its limbs grasping the earth. I call it ‘The Woman’” (19). The next appearance of this association is a bit indirect: “We are occupied by winter and the affairs of the Hemisphere, while, among many catastrophes, the Kurdish woman in Beirut carries her headless son through the streets. The human race, though, is a single tribe. Tamalpais is the head of the tribe.” The ontology of pain and suffering implies a morality of interdependence in which the well-being of the speaker is bound to that of the other on the other hemisphere. Inflicted by war and displacement, the Kurdish woman carrying the mutilated body of her own flesh is a member of the same race, same substance, with the speaker and with the mountain. “The journey to Mount Tamalpais” is accomplished with the acknowledgment that

Each woman is a mountain. I remember those barren hills, ochre, yellow, amber-like, dry and crissing under the feet, quivering on warm nights, shrieking pain in summers of sunlike violence. I remember orange-colored mountains worshipped silently by dissident tribes. I remember plateaus fornicating with wind and dust, burning with desire, exploding in volcanoes under earthly malediction. I remember that mountains are women (63).

In the circular time, the past is planted into the present; the journey ends at the remembrance. The moment the journey culminates in the proposition that “each woman is a mountain,” memory is triggered: “I remember . . .” The journey leads to the rediscovery of an old, forgotten lore, a memory about the wounded women transfigured as Mount Tamalpais in its new visibility. Each sensual female body is connected to the other in her wilderness, in her untamable capacity that varies from praying to malediction, from yielding to passion to bearing pain. In the closing statement, the pronoun changes evidently from the singular “I” to the plural “we,” as the speaker cultivates the identification of women and the mountain: “We are, because it is stable and ever changing. Our identity is the series of the mountain’s becomings, our peace is its stubborn existence” (63).

Conclusion

From Beirut to Sausalito, Adnan's languages and "becomings" are folded in her journey to Mount Tamalpais. The text comprises the memory of colonial wars, as it sets out to capture Tamalpais in a series of images. Usually in the immigrant experience, the immediate kinship is defining for the subject who undertakes the journey, but in *Journey to Mount Tamalpais*, the speaking subject omits the parental figures and invents herself in connection with the mountain. Inspired by the mountain's "stubborn existence," its ontological fact simultaneously becomes her beginning and arriving point. Reflecting a strong kinship with Merleau-Ponty's vocabulary and thinking, Adnan proceeds in her journey until she captures the flesh of the world with its chiasmic structures. In this acknowledgement, the act of seeing intertwines the seer with the seen, the woman speaker with the mountain, so that the mountain becomes the speaking-woman-mountain, embodying the memory of George Jackson, Alcatraz, the sound of a Koranic prayer, the Navajo song, and the condor's flight. Merleau-Ponty's philosophy of embodied perception offers fruitful readings of Adnan's text with regards to the intertwining of art with nature and memory. Analogous to the logic of Merleau-Ponty's concept of opening up to the world, dehiscence, Adnan devises an ontology of moving "forward into" nature, rather than a proverbial "back to nature," animating all life, and locating her singular (as an exile and a witness) and anonymous (shifting from "I" to "we") self among other bodies. She assigns an archetypal, maternal role to the mountain, without objectifying it as a tool for self-discovery or resorting to naïve pastoralism. In this journey, not only Adnan's memory of "a past disorder" finds a peaceful household in the mountain but also the mountain is reborn in its new visibility.

References

- Abunnasr, M. B. (2013). *The making of Ras Beirut: A landscape of memory for narratives of exceptionalism, 1870-1975*. (Publication No. AAI3603046) [Doctoral Dissertations University of Massachusetts] Campus Repository. <https://scholarworks.umass.edu/dissertations/AAI3603046>
- Ada, S. & S. Fattal. (6 April-8 August 2021). *Etel Adnan: Impossible homecoming/İmkânsız eve dönüş* [Exhibition of artwork]. Pera Museum, İstanbul, Türkiye.
- Ada, S. (Ed.). (2021). *Etel Adnan*. İstanbul: Everest.

- Alcalay, A. (1999). *Memories of our future: Selected essays 1982-1999*. San Francisco, CA: City Lights Books.
- Adnan, E. (1986). *Journey to Mount Tamalpais: An essay*. Sausalito, CA: Post-Apollo Press.
- Adnan, E. (1990). Growing up to be a woman writer in Lebanon. In M. Badran & M. Cooke (Eds.). *Opening the Gates: An Anthology of Arab Feminist Writing* (pp. 5-20). Bloomington, IN: Indiana UP.
- Adnan, E. (1993). *Of cities and women: Letters to Fawwaz*. Sausalito, CA: Post-Apollo Press.
- Adnan, E. (1996). To write in a foreign language. *Electronic Poetry Review*. Accessed: April 2022. www.epoetry.org/issues/issue1/alltext/esadn.htm
- Adnan, E. (with Toufic, J.). (2006). Foreword: Resurrecting the Arab Apocalypse STOP [THE WORLD]. *The Arab Apocalypse*. Sausalito, CA: Post-Apollo Press. (Original work published 1986).
- Adnan, E. (2006). Voyage, war, and exile. In P. J. Tumang & J. de Rivera (Eds.). *Homelands: Women's journeys across race, place, and time* (pp. 307-318). Emeryville, CA: Seal Press.
- Adnan, E. (2012). *Arap Kıyameti*. (S. Ada, Çev.). İstanbul: Metis.
- Adnan, E. (2015). On small magazines. *Bidoun*. Accessed: April 2022. <https://bidoun.org/news/etel-adnan-collection>
- Aksoy Kökkaya, H. (2022). Hep sürgün: Etel Adnan'ın hayatında dilsel bir uzlaşma alanı olarak resim. *Sanat ve İnsan Dergisi*, 6, 81-96.
- Blansett, K. (2018). *Journey to freedom: Richard Oakes, Alcatraz, and the Red Power Movement*. New Haven, CT: Yale UP.
- Diprose, R. & Reynolds, J. (Eds.). (2014). *Merleau-Ponty: Key concepts*, NY: Routledge.
- Direk, Z. (Ed.). (2003). *Dünyanın Teni: Merleau-Ponty Felsefesi Üzerine İncelemeler*. İstanbul: Metis.
- Direk, Z. (2015). Merleau-Ponty ve Lacan: Fenomenolojiyi Psikanalizle Birlikte Düşünmek. In E. Şan (Ed.), *Fikir Mimarları-31: Merleau-Ponty*. (pp. 464-481). İstanbul: Say.
- Evans, F. (2014). Chiasm and flesh. In R. Diprose & J. Reynolds (Eds.). *Merleau-Ponty: Key concepts* (pp. 184-193). NY: Routledge.

- Fattal, S. (2002). On perception: Etel Adnan's visual art. In L. S. Majaj & A. Amireh (Eds.). *Etel Adnan: Critical essays on the Arab-American writer and artist* (pp. 89-102). Jefferson, NC: McFarland.
- Gökyaran, E. (2003). Başkası ve Aşknlık. In Z. Direk (Ed.). *Dünyanın Teni: Merleau-Ponty Felsefesi Üzerine İncelemeler* (pp. 45-79). İstanbul: Metis.
- Harrison, O. C. & Villa-Ignacio, T. (2016). Introduction: *Souffles-Anfas* for the New Millennium. In O. C. Harrison & T. Villa-Ignacio (Eds.). *Souffles-Anfas: A Critical Anthology from the Moroccan Journal of Culture and Politics* (pp. 1-13). Stanford, CA: Stanford UP.
- Jackson, G. (1970). *Soledad Brother: The Prison Letters of George Jackson*. NY: Coward-McCann.
- Johnson, G. A. (2010). *The retrieval of the beautiful: Thinking through Merleau-Ponty's aesthetics*. Evanston, IL: Northwestern UP.
- Landes, D. A. (2013). *The Merleau-Ponty dictionary*. NY: Bloomsbury.
- Majaj, L. S., & Amireh, A. (Eds.). (2002). *Etel Adnan: Critical essays on the Arab-American writer and artist*. Jefferson, NC: McFarland.
- Merleau-Ponty, M. (2007). *The Merleau-Ponty reader*. T. Toadvine & L. Lawlor (Eds.). Evanston, IL: Northwestern UP.
- Ruschkowski, K. (2017). The many worlds of Etel Adnan. *PAJ: Journal of Performance and Art*, 39(3), 77-81.
- Sanders, M. (2014). Intersubjectivity and alterity. In R. Diprose & J. Reynolds (Eds.). *Merleau-Ponty: Key concepts* (pp. 142-151). NY: Routledge.
- Scappettone, J. (2020). "Fog is my land": A citizenship of mutual estrangement in the painted books of Etel Adnan. In G. Colby (Ed.). *Reading experimental writing* (pp. 15-50). Edinburgh: Edinburgh UP.
- Silverman, H. J. (2014). Art and aesthetics. In R. Diprose & J. Reynolds (Eds.). *Merleau-Ponty: Key concepts* (pp. 95-108). NY: Routledge.
- Soysal, A. (2015). Merleau-Ponty'nin Bitmemiş Felsefesi. In E. Şan (Ed.). *Fikir mimarları-31: Merleau-Ponty* (pp. 454-463). İstanbul: Say.
- Şan, E. (Ed.). (2015). *Fikir Mimarları-31: Merleau-Ponty*. İstanbul: Say.

- Villa-Ignacio, T. (2014). Apocalypse and poethical daring in Etel Adnan's 'There: In the light and darkness of the self and of the other.' *Contemporary Literature*, 55(2), 304–335. <https://doi.org/https://www.jstor.org/stable/43297961>
- Zengin, N. (2003). Görülmeyi Görmek: Et Kavramı Üzerine. In Z. Direk (Ed.). *Dünyanın Teni: Merleau-Ponty Felsefesi Üzerine İncelemeler* (pp. 138-149). İstanbul: Metis.

Summary

The Lebanese American painter and poet Etel Adnan (1925-2021) was, and remains, an exceptional witness to the social and political events, such as the Lebanese civil war, the social uprisings of the Arab countries against French colonial rule and the countercultural movements in the United States, all happening during the three decades that followed World War Two. Born in Beirut, to a Christian Greek mother and a Muslim Ottoman father, both exiled from Smyrna after World War One, Adnan was educated in the French-ruled convent schools, which privileged Western philosophy and secular culture over the Arabic. Nevertheless, she nurtured an appreciation for the Arab and Muslim culture through her father, and identified herself as such. Leaving her motherland at a young age, she first made Paris and then Sausalito her home, only to come back to Beirut during the buildup to the Lebanese civil war, engaged with a community of leftist intellectuals, artists and poets. As the socialist and nationalist movements were growing in the United States, and in the countries in Latin America, Africa and Asia, she felt a part of them, fighting for a democratic Arab unity. The civil war, followed by oppressive surges, shattered all the collective struggle she was engaged in, and this time, she experienced exile for real. The people and the city that populated her world turned into memories in tragic and brutal ways.

In the literary context, Adnan's fiercely political work which directly references the civil war has attracted the most prominent critical scholarship. Issues of gender, exile, and diaspora understood in post-structuralist and postcolonial terms constitute the immediate theoretical frames in which her work has been located. *Journey to Mount Tamalpais: An Essay* (1986, reissued in 2021), however, has received very few and brief critical recognition. Marking the fact that the mountain image permeates much of her work, this article seeks to analyze *Journey to Mount Tamalpais* as a key text in her oeuvre reflecting an inner journey towards peace, and a text that both counterpoints and complements her other war-related work. This article also highlights the cultural and historical context in which Adnan's perception has developed—i.e. through a series of engagements with and estrangements from multiple cultures and languages, such as Arabic, French and English, as she faced the consequences of colonial wars that interfered with the Arab world.

As an essay that comprises philosophical ruminations on perception, art and nature, interspersed with the sketches of Mount Tamalpais of San Francisco, CA, *Journey to Tamalpais* demonstrates a kinship with Maurice Merleau-Ponty's philosophy on perception. Descriptive and tentative, Merleau-Ponty's later thinking breaks from the traditional Western model by centralizing the body as the locus of perception. Perception proposes an active and shifting relation between the seer and the seen, the perceiver and the perceived as perception is a mutual activity; the perceiver is also perceived. In this sense, bodies are in a reflexive relationship with each other, constantly reversing the positions of the perceiver and the perceived. Neither body is privileged as the subject, nor is reified as the object. The subject and object positions are thus destabilized in the moment of perception. The perceiver and the perceived, active and passive, and the knower and the known cease to qualify bodies in a one-sided manner. The subject becomes the object as its gaze is returned, and the former-object projects its gaze and thus becomes the perceiver. Reading Adnan's essay in terms of Merleau-Ponty's concepts of "reversibility," "chiasm," "dehiscence," and "flesh" regarding perception and painting, reveals an aesthetics intertwined with politics that emanate from Adnan's first-hand knowledge of civil war, occupation, death and exile. An embodied intertwining, or chiasm, to use Merleau-Ponty's term, is implied in Adnan's text both on the conceptual level

and on the practical level. Adnan's materializing perception, filtering her attention through her in-built knowledge of war and exile, ultimately attests to a new visibility of the mountain. Dreams, references, and images about strife, dispossessed cultures and women scarred by wars configure Adnan's vision of Mount Tamalpais. Adnan's is neither a mimetic nor an abstract expressive way of approaching Mount Tamalpais. With regards to her focus on the act of perception and the necessary acknowledgement of her personal history, Merleau-Ponty's terminology best explains the ways in which *Journey to Tamalpais* relates to art, nature and memory.

As one who started from the Levantine shore and ended on the westernmost American shore, Adnan perceives her own sense of exile as resonant with the vanished and vanquished life on the planet. The ultimate manifestation of Mount Tamalpais turns out to be the image of a wise and wounded old woman. When the process of perception that produces this image is analyzed from Merleau-Ponty's perspective, *Journey to Mount Tamalpais* reveals a way of thinking about the chiasm of art, nature and memory in which the boundaries between subject and object, perceiver and perceived, and background and foreground collapse. Usually in the immigrant experience, the immediate kinship is defining for the subject who undertakes the journey, but in *Journey to Mount Tamalpais*, the speaking subject omits the parental figures and invents herself in connection with the mountain. In this acknowledgement, the act of seeing intertwines the seer with the seen, the woman speaker with the mountain, so that the mountain becomes the speaking-woman-mountain. Analogous to the logic of Merleau-Ponty's concept of opening up to the world, dehiscence, Adnan devises an ontology of moving "forward into" nature, rather than a proverbial "back to nature," animating all life, and growing into a collective being. She assigns an archetypal, maternal role to the mountain, without objectifying it as a tool for self-discovery or resorting to naïve pastoralism. In this journey, not only Adnan's memory of destruction and oppression finds a peaceful household in the mountain but also the mountain is reborn in its new visibility.

DOĞU-BATI MESELESİNE FARKLI BAKIŞLAR: PEYAMİ SAFA'NIN FATİH-HARBİYE VE SAFİYE EROL'UN ÜLKER FIRTINASI ROMANLARINDA BATI TAHAYYÜLÜ

DIFFERENT PERSPECTIVES ON THE EAST-WEST ISSUE:
PEYAMİ SAFA'S FATİH-HARBİYE AND SAFİYE EROL'S ÜLKER
FIRTINASI NOVELS

Barış Berhem ACAR

Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı
barisberhemacar@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 1 Nisan 2023
Kabul edildiği tarih: 1 Eylül 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 1 April 2023
Date accepted: 1 September 2023
Date published: 25 December 2023

Anahtar Sözcükler

Batılılaşma; Peyami Safa; Safiye Erol; Türk Romanı; Temsil

Keywords

Westernization; Peyami Safa;
Safiye Erol; Turkish Novel;
Representation

DOI

10.33171/dtcjournal.2023.63.2.17

Öz

Doğu-Batı meselesi Türk edebiyatının modernleşmesiyle birlikte ana izleklerden biri olmuştur. Batı'dan alınan türlerin örneklerinin verilmesiyle birlikte Batılılaşmanın sınırları belirlenmeye çalışılmış; sınırı aşanlar "züppe" olarak gösterilerek eleştirilmiştir. Batı'dan ne alınacağı, Doğu'dan ise neye sahip çıkılacağı yazarlar tarafından eserlerinde ortaya konulmuştur. Yazılan tezli romanlar, yanlış Batılılaşan züppelerin başına gelen ibretlik olaylarla kurgulanmış; iki medeniyet arasında dengeyi tutturana ideal tipler ödüllendirilerek kahramanlaştırılmıştır. Tanzimat döneminde tipler üzerinden belirlenen değerler, edebiyat vasıtasıyla okuyucuya kesin doğrular olarak sunulmuştur. Sonrasında da doğru/yanlış Batılılaşma meselesinin hep gündemde kaldığı söylenmelidir. Özellikle Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte doğru Batılılaşmaya ulus-devlet inşası da eklenince tezli romanların sayısında artış olmuş; neyin doğru neyin yanlış olduğuna karar verme kudretine sahip olduğunu düşünen yazarlar, okurlarını yönlendirmeye çalışmıştır. Ancak Cumhuriyet'in ilanından sonraki görece özgür ve çoğulcu edebiyat ortamında farklı cenahlardan yazarların eserleri arttıkça yeni bakış açılar ortaya konmaya başlamıştır. Böylece Batılılaşmaya bakışta bir yandan süreklilik hakimken diğer yandan kırılmalar olduğu gözlemlenmiştir. Bu makalede 1930'lı yılları konu alan ve Tanzimat'tan itibaren devam eden Batılılaşma fikrinin kültürel metinlerinden biri olan Peyami Safa'nın Fatih-Harbiye romanı ile Batılılaşmaya daha olumlu bir perspektiften bakan Safiye Erol'un Ülker Fırtınası isimli romanına odaklanılarak aynı meseleyi farklı ele almaları incelenecektir. Peyami Safa'nın yanlış Batılılaşmayı konumlandırma biçimiyle Safiye Erol'un Batılılaşmanın imkânlarını nasıl yansıttığı gösterilecek, iki romanın benzer ve farklı yönleri vurgulanacak, aynı dönemi anlatmalarına rağmen vardıkları farklı sonuçlar üzerinden 1930'lı yılların edebiyat algısının durumuna dair bir fikir verilmeye çalışılacaktır.

Abstract

The East-West issue became one of the main themes with the modernization of Turkish literature. With the examples of genres borrowed from the West, the limits of Westernization were tried to be determined; those who exceeded the limits were criticized as "snobs". What to take from the West and what to embrace from the East were revealed by the authors in their works. The novels with theses were fictionalized with exemplary events that happened to snobs who became Westernized incorrectly; the ideal types who found a balance between the two civilizations were rewarded and heroized. During the Tanzimat period, the values determined through characters were presented to the reader as absolute truths through literature. Afterwards, it must be said that the issue of right/wrong Westernization remained on the agenda. Especially with the proclamation of the Republic, when the nation-state construction was added to correct Westernization, there was an increase in the number of novels with theses; writers who thought they had the power to decide what was right and wrong tried to guide their readers. However, in the relatively free and pluralistic literary environment after the proclamation of the Republic, new perspectives began to emerge as the works of writers from different backgrounds increased. Thus, while there was continuity in the view of Westernization, there were also ruptures. This article will focus on Peyami Safa's Fatih-Harbiye, one of the cult texts of the idea of Westernization that has been going on since Tanzimat, and Safiye Erol's Ülker Fırtınası, which looks at Westernization from a more positive perspective, and examine their different approaches to the same issue. It will be shown how Peyami Safa's positioning of false Westernization and Safiye Erol's reflection of the possibilities of Westernization, the similarities and differences of the two novels will be emphasized, and an idea of the state of the literary public of the 1930s will be tried to be given through the different conclusions they reach despite describing the same period.

Giriş

Batılılaşma, yeni Türk edebiyatının kuruluş aşamasından itibaren temel paradigma olarak görülür. Aslında Batılılaşma sadece edebiyatın değil, Osmanlı'nın iktisadi, askerî ve toplumsal şartlarını belirleyen bir süreçtir. Tarihsel olarak yeni Türk edebiyatının ilk örneklerinin verilmesinden çok öncesine dayanır. 18. yüzyıla kadar Batı'yla sadece savaşlar ve antlaşmalarla muhatap olan Osmanlı, Batı'yı merak etmemiş, zorunlu münasebetler dışında ilişki kurmaya çalışmamış gibidir. Ancak Osmanlı'nın girdiği savaşları kaybetmesi, fetheden rolünün sarsılması, bürokrasinin bozulması ve ekonomik şartların dengesizleşmesiyle birlikte Osmanlı yöneticileri kendisinden daha iyi durumda olduğunu düşündükleri Batı'nın gelişimini görmenin elzem olduğunu düşünmeye başlamışlardır. Batı'ya yapılan ziyaretler, özellikle Yirmisekiz Mehmet Çelebi ile birlikte önce sefaretnameler, sonra geçici elçilikler, nihayetinde daimi elçiliklerle Batı, Osmanlı için bir merak nesnesine dönüşmüştür. Batı'yı tanıdıkça çağa geç kaldığını fark eden Osmanlı münevveri, hızla Batı'nın yaşayışını, tekniğini, teknolojisini, toplumsal yapısını, giyim-kuşamdan yemek yeme düsturuna kadar bütün kodlarını öğrenmeye çalışır. Bununla da yetinmez. Batı'yı tanımakla, gördüklerini uygulamayı birlikte yürütmeyi dener.

Reform, Rönesans, Aydınlanma Çağı ile fikren gelişen; coğrafi keşiflerle ekonomisini güçlendiren Kilise'nin ve feodal yapının sınırlamalarından kurtularak Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi'yle geçirdiği çalkantılı süreçler sonucunda inşa ettiği yeni dünya görüşüne sahip Batı karşısında "ilmî hayatı durmuş, iktisadî nizamı ve istihsal kuvvetleri birbiri peşinden gelen devamlı harpler, isyanlar ve iğtişâşlarla altüst olmuş, birçok sahalarda tekâmülün mucizesini unutmuş bir Osmanlı İmparatorluğu"nun bulunduğu 18. yüzyıl, Batılılaşmanın kaçınılmaz olarak görüldüğü bir dönemin başlangıcı olmuştur (Tanpınar, 2015, s. 59). Bu durum, Tanpınar'ın "bir medeniyet dairesinden öbürüne geçmek, asırlardan beri inanılmış ve uğrunda mücadele edilmiş değerler dünyasından ayrılmak" ve "mücadele hâlinde bulunduğu başka bir medeniyetin dairesine" girmek olarak gördüğü dönüşümdür (Tanpınar, 2015, s. 78 ve s. 137). Batılılaşma olarak adlandırılan ve "Batı Avrupa'nın toplumsal ve fikirselleşmesini erişilmesi gereken bir hedef olarak gören" yaklaşım, bu çağdan itibaren bütün toplumsal, siyasi, ekonomik ve askeri yaşamın kurucu yönelimi olmuştur (Mardin, 1991, s. 11). Batılılaşmanın Tanzimat Fermanıyla birlikte devlet projesi olarak ilan edilmesiyle başlayan süreç, zamanla toplumun her kademesine yayılarak topyekûn bir yönelime dönüşmüştür.

Osmanlı askerî ve idari yapıyı yöneticiler eliyle; toplumsal yaşamı da imtiyazlı kesim aracılığıyla Batı'dan ithal ederken devlet yönetimi, giyim, yeme içme şekilleri, ev içi düzeni, günlük yaşam, konuşma dili ve ikili ilişkilerle birlikte edebiyatın da dönüşmeye başladığı görülür. Batı'daki gibi toplumsal şartlardan değil, taklit yoluyla Batı edebiyatının etkisiyle yeni bir edebiyatın ortaya çıkmasıyla Batılılaşma hareketi 1950'lere kadar edebiyatın, ama özellikle romanın temel sorunsalını belirler (Moran, 2001, s. 24). Eski edebiyatı kaba ve çocukça; Batı edebiyatını ise uygar ve akılcı olarak gören edebiyatçıların (Moran, 2001, s. 10) eserleriyle birlikte Batılılaşma, edebiyatın işlevini, konularını, tiplerini, anlatı şekillerini dahi etkiler. Yeni inşa edilen edebiyatla birlikte Batılılaşmanın olumlu olarak görülmesine Batılılaşmanın sınırının nereye çizileceğinin endişesi eşlik eder. Osmanlı toplumunun yeniyi inşa ederken geleneksel değerleriyle modern Batılı şartları nasıl kaynaştıracağı, Batılılaşırken sınırın nereye çizileceği, en az Batılılaşma telaşı kadar önemli bir mesele olmuştur. Yanlış Batılılaşan ya da Batı'nın görkemine kapılarak ziyan olan hayatlar, ibretlik kurgularla züppe tipi üzerinden sıklıkla anlatılır, edebiyatın eğitici rolü üzerinde durulur. Hatta bu züppe tipi zamanla politik kodlarla doldurulmuş, alafranga züppelikten alafranga hainliğe evrilmiştir. İlk züppeler, "alafrangalığı gösteriş olarak uygulayan ve bu yüzden servetlerini aptalca tüketen züppelerdi[r]." Ancak sonrasında "çıkarı için kurnazlıklar düşünen ve para konusunda dolaplar çeviren madrabaz[lar]" türer (Moran, 2001, s. 259-260). 1920'lerle birlikte bu züppe tipi, bir yandan öncülleri gibi toplumuna yabancı, bununla birlikte ahlakça çürümüş, "milleti sülük gibi emip sömüren vurguncular"a dönüşürler (Moran, 2001, s. 226). Bu dönüşüm sürecinde etkin rol alan yazarların başında Peyami Safa gelir. Hatta onun eserleri, Batılılaşma ekseninde ilerleyen Türk romanının sorunsalını belirleyici kudrettedir. Yazdıklarıyla Türk romanına yön vermiş, Batılılaşmanın temel izleklerini belirlemiştir.

İlk romanlarında kendisinden önceki Batılılaşma meselelerini ödünç alarak geliştiren, sonrasında alafranga hain merkezli romana geçen Peyami Safa'nın *Fatih Harbiye* isimli eseri başta olmak üzere ilk dönem romanlarındaki Batı-Doğu çatışması şematik bir yapıda ilerlemiş, diğer yazarların da etkilendiği bir geçerlilik kazanmıştır. Bu romanlardaki şema oldukça keskindir: Romandaki "toplumsal sorun üçü erkek biri kız başlıca dört kişinin rol aldığı bir aşk öyküsü üzerine oturtulur. Erkeklerden biri Batı, öteki Doğu'dur; ikisi arasında kararsız bir genç kız, bir de yazarı temsil eden, bilgili ve Doğulunun dostu olan bir adam vardır" (Moran, 2001, s. 219-220). Doğu'yu temsil eden ve yazarın da tarafını tuttuğu erkek, dürüst, çalışkan, namuslu, ahlaklı ama zor geçinen biridir. Batılı tip ise zengin bir ailenin halktan kopmuş oğludur. Genç kız ise başta Batılı tipin lehine bir bocalama yaşasa da sonunda Doğulu olanın tarafını

seçerek metnin ideolojisine uygun olarak “huzura kavuşur”. Burada Peyami Safa, öncülleri gibi komik ya da budala züppeler değil, hırslı, atılgan, iradeli ama bencil, çıkarıcı Batılı tiplerle idealist, yurtsever, dürüst, geleneklerine bağlı, duyarlı ama içine kapanık, hayalperest ve mütevekkil Doğulu tipleri tercih eder. Batılı tip, para, haz gibi dünyevi zevkleri temsil ederken Doğulu olan, ahlak, inanç gibi manevi değerleri simgeler. Batılı madde, Doğulu ise ruhtur. Kadın karakterler de aslında ruh ile madde arasında tercih yaparlar. Doğulu erkeği tercih edenler mutluluğa ulaşırken, bunu beceremeyenler delilikle akıllılık arasında bir noktada kalırlar.

Doğu-Batı sorununu “Türk ruhunun en büyük işkencesi” olarak tanımlayan Peyami Safa’nın ilk romanlarında kullandığı şablon, zamanla bu dönemin temel şeması olarak görülmeye başlanır (Peyami Safa, 1958, s.5). Benzer şablonun benzer sonuçlar doğurduğu romanlar sürekli yeniden üretilir. Özellikle 1931’de ilk baskısı yapılan *Fatih-Harbiye* romanı, bu şablona sıkı sıkıya bağlı olmasıyla dikkati çeker. Bu şablonun kurucu metinlerinden biri olması bakımından önemli olan bu roman, benzer yılları anlatan ama temel şablonun dışına çıkan Safiye Erol’un 1944 yılında basılan *Ülker Fırtınası* romanıyla karşılaştırıldığında ilginç sonuçlar ortaya çıkar. İlki, alışık olunan şablonla genç kızın Doğu’yu temsil eden erkeği seçip mutlu sona ulaşmasıyla biterken, diğeri yine benzer bir tercih yapan kadın karakterin mutsuzluğuyla sonlanır. Bu bakımdan Safiye Erol’un, Tanzimat’tan itibaren görülen Batılılaşma, züppe tipinin alımlanışı, Doğu’yu tercih etmenin sonuçları ve Doğu/Batı ikiliğindeki temsillerin yansıtılması konularında zamanın ruhuna (zeitgeist) göre nasıl farklı bir tutum aldığına incelemek ilginç olacaktır. Bu noktadan hareketle bu çalışmada, önce Batılılaşma algısının önemli bir parçası olan *Fatih-Harbiye* romanındaki şablona değinilecek, sonrasında bu şablonun *Ülker Fırtınası* romanında nasıl değiştiği ve neden dönüştüğüne odaklanılacaktır. Böylece Türk romanının başlangıcından itibaren temel mesele olan Batılılaşma ile ortaya çıkan sorunlara, tek bir bakışın hâkim olmadığı, süreklilikle birlikte kırılmaların da söz konusu olabileceği gösterilmeye çalışılacaktır.

Hayati Akar, Safiye Erol’un eserlerinde toplumsal cinsiyet ve modernleşmeyi incelediği tezinin bir bölümünde bu iki eserin Doğu-Batı algısını kıyaslar. Ona göre iki romanın arasındaki fark, Peyami Safa’nın “kadını pasif, etkilenen olarak kurgularken Erol’un kadını aktif ve bilinçli olarak kurgulamasıdır.” (Akar, 119, s. 118). Oysa her iki eser incelendiğinde kadınların sadece tercih ettikleri medeniyetin değiştiğini, eserlerin sonuna kadar metinlerde yanlış olarak tanımlanan tarafın etkisinde kaldıkları görülür. Bu sebeple sadece tercih yönünün değiştiğini, her iki

kadın başkişinin de iki medeniyet arasında bocaladığını sonunda metne göre doğru olana yöneldiklerini söylemek gerekir. Safiye Erol'un romanında karakterler daha derinlemesine incelense de tezli bir romanın sınırlarının aşılmadığı görülür. Taney Ay da *Edebiyatımızda Unutulanlar ve Kaybedenler 1* isimli çalışmasında bu iki eserin karşılaştırılmasının ilginç sonuçlar doğuracağından bahseder. Sadece bu kıyasa odaklanan bir çalışmanın yapılmamış olmasının eksiklik olduğunu söyler. (Ay, 2021, s. 139-165). Peyami Safa'nın ve Safiye Erol'un eserlerini ayrı ayrı Doğu-Batı ekseninde değerlendiren çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu iki eseri münferit bir çalışmada karşılatırmanın faydalı olacağı açıktır.

21 Teşrinievvel ile 14 Kânunuevvel 1930 tarihleri arasında *Son Posta* gazetesinde tefrika edilen, 1931 yılında ise kitap olarak basılan *Fatih-Harbiye*, Fatih'te eski güçlü yıllarını yitirmiş, neyzen ve Mevleviliğe meraklı babası Faiz Bey ve halayıkla birlikte yaşayan ve Darülelhan'da Türk musikisi eğitimi alan Neriman ile evleneceklerine kesin gözüyle bakılan, bu yüzden birlikte dolaşmalarına ses edilmeyen, kendisi gibi Darülelhan'da Türk musikisi öğrencisi olan Şinasi'nin ilişkilerindeki çalkantılı on güne odaklanır. Neriman, bu on günün başlangıcında Batı müziği bölümünden Macit isimli gencin dıştan ibaret gösterişli ve ışıltılı hayatından etkilenmiş, onunla Beyoğlu'nda vakit geçirmekten hoşlanmış, onun yaşadığı muhite ait olamamanın ızdırabını duyan bir vaziyettedir. Roman, Neriman'ın Şinasi'ye yalan söyleyerek Macit'le buluşmaya gitmesiyle başlar. Bunu fark eden Şinasi'nin yaşadığı buhran ile birlikte Macit'in Nuran'ı baloya davet etmesi üzerine Nuran'ın parasızlıktan ve babasından izin alamayacağından korkması sebebiyle hissettiği çaresizlik, gerçekçi bir üslupla anlatılır. Tezli bir roman olan eserde, bu aşk anlatısıyla birlikte Doğu-Batı sorunu, Türk musikisinin yasaklanma ihtimali (9 Aralık 1926'da Darülelhan'da Türk musikisi eğitiminin yasaklanacağı düşünülürse bu tarihten öncesine odaklanıldığı anlaşılabilir), Doğu'yu temsil eden Şinasi ve Faiz Bey'in derinliği ile Macit'in yüzeyselliği, Neriman üzerinden kadınların çabucak kapılmaları ve hemen vazgeçmeleri gibi konular işlenir.

Neriman, fikirleri olgunlaşmamış, babası ve Şinasi ile girdiği Doğu-Batı kıyaslamalarını barındıran tartışmalarda hep mağlup olan, sınırları gergin ve sürekli bayılan, romanda kadınlara özgü olduğu söylenen "hissi" hastalıkları olan bir genç kızdır. Neriman "*romanın en başından itibaren erkeklerin kadınlarda gördüğü şekilcilikle belirlenmekte, derinlemesine ve/veya akıyla düşünememekte ve sık sık tehlikeli histeri krizleri geçirmektedir*" (Koroğlu, 2021, s. 18). Şinasi ile gerilimli ilişkileri, babasının kendisini baloya göndermesine izin vermesi ama para bulabilmek

için çektikleri Neriman'ı iyice üzer. Şişli'de oturan ve kendisinin hayal ettiği hayatı yaşayan kuzenlerine balo kıyafeti seçiminde yardım istemek için gitmesi, hayatını sorgulayıp metne göre "doğru yolu" bulmasına olanak sağlar. Kendisi gibi kuzenlerinde misafir olan bir kadından sevgilisini daha zengin biri için terk eden ama sonra süflilikten sıkılıp sevgilisine dönmek isteyip reddedilen bir Rus kızının intiharını dinler. Neriman burada duydukları üzerine Macit'ten de, onun temsil ettiklerinden de vazgeçerek Şinasi'ye dönmeye karar verir.

Romanın sona erdiği akşam, romanda Peyami Safa'nın fikirlerini temsil eden Şinasi'nin arkadaşı Ferit'in evinde toplanılır. Romanın başında Harbiye'ye gitmeye çalışan Neriman romanın sonunda Fatih'e, Ferit'in evine gitmektedir. Bu toplantıda Neriman karşı çıktığı değerlerle uzlaşır. "*Romanın üçte ikilik bölümünde, asıl değerleriyle 'ihtilâflı' olan Neriman, son bölümlerde, aynı değerlerle 'uzlaşma' içine girer*" (Tekin, 1999, s. 179-180). Burada Şinasi ve Ferit, Neriman'ın baloya gitmekten vazgeçtiğini bilmediklerinden züppeleşen Türk kızlarından, şekle önem vermelerinden yakınır. Burada Neriman bir sinir krizi daha geçirse de kararından vazgeçmez ve babası, Şinasi ve Ferit ile temsil edilen Doğu'nun değerlerine sığınır. Bu son ile Safa'nın kurduğu şablon kusursuz işlemiş ve sonunda derinliğiyle Doğu kazanmıştır. Doğu'yu temsil eden değerlerin Batı'yı yansıtanlara göre daha detaylı anlatıldığı ve sonunda Doğu'nun kesin zaferinin ilan edildiği roman için Fethi Naci Doğu - Batı sorununu ele aldığını fakat bu sorunu tartışmadığını ve daima Doğu'yu övüp Batı'yı yerdığını söyler (Fethi Naci, 1999, s. 239). Gerçekten de Peyami Safa, baştan ilerleyeceği istikameti belirlemiş, o yoldan hiç sapmadan hedefe ulaşmıştır.

Safiye Erol'un *Ülker Fırtınası* romanı ise yine benzer yılları, aşağı yukarı aynı yaş grubunda yer alan gençler üzerinden anlatır. Yazar, eserini yazdıktan sonra Yunus Nadi'ye vermiş ancak ondan uzun süre ses çıkmamıştır. Bu olayın üzerinden iki-üç sene geçtikten sonra Safiye Erol eserini geri isteyince Yunus Nadi, romanın tefrika edileceğini bildirir (Yardımcı, 2003). Önce tefrika edilen roman 1944 yılında kitap olarak basılır. Roman, annesini kaybetmiş, babası asker emeklisi bir derviş olan Nuran'ın Doğu'yu temsil eden Sermet'le olan aşkına odaklanır. Ancak "romanda, temel çelişki musiki üzerinden Doğu ve Batı tartışmasıdır." (Yılmaz, 2021, s. 474). Aşk ilişkisiyle birlikte başkisi Doğu ile Batı arasında tercihe sürüklenir.

Nuran Viyana'da müzik eğitimi almış bir genç kızdır. Altı yıllık eğitimin ardından Türkiye'ye dönmeye karar verir. Kendisi gibi Avrupa'da okuyan kuzenleri Turan ve Selçuk ile birlikte eğitim hayatı boyunca himayesinde olduğu teyzesi Dilruba Hanım ve eniştesi Numan Bey'in yanına döner. Döndükten sonra Türk musikisini tanıması

için düzenlenen fasılda görüp etkilendiği udi Sermet'e âşık olur. Annesinden kalan Feneryolu'ndaki köşke yerleşerek Sermet'le mutlu bir birliktelik yaşamaya başlayan Nuran, sevgilisinin evli ve dört çocuklu olduğunu öğrenince yıkılır. Bir süre ayrı kalırlar ama sonra tekrar birlikte olurlar. Sermet her ne kadar karısından ayrılacağına söz verse de evliliğini sürdürür. Hatta eşi tekrar hamile kalır. Sermet bu arada başka kadınlarla da birlikte olur. Ancak her seferinde Nuran'a olan bağlılığını anlatarak onu aşkına ikna eder. Bir buçuk yıl boyunca bir dargın bir barışık süren ilişkilerinde Nuran artık tavır alma ihtiyacı hisseder. Sermet'le irtibatını fiziksel ilişkiyle sınırlar. Her şeyi boşladığı ve sadece Sermet'e bağlandığı sığ hayattan kurtularak saygın bir müzisyen olur. Romanda bu aşk ilişkisiyle birlikte Türk romanının Batılılaşma serüveninde züppe olarak adlandırılabilir kuzenlerinin hayata bakışı, İtalyan bir kadına âşık olup onun başkalarıyla birlikte olduğunu öğrenince intihar eden eniştesi Numan Bey'in durumu ve Nuran'ın babası Bektaşî Ali Fethî Bey'in dünyayı algılayışı da anlatılır. Benzer yıllarda *Fatih-Harbiye*'nin karşı yakasında Suadiye-Mühürdar arasında benzer meseleler farklı açılardan ele alınır. Bu iki romanı hem benzerlikleri hem de farklılıkları açısından kıyaslamak, 1950'lere kadar Türk romanının temel sorunsalı Batılılaşmaya bakışın nasıl farklı algılanabileceğini göstermesi açısından oldukça faydalı olacaktır.

***Fatih-Harbiye ve Ülker Fırtınası* Romanlarının Ortak Yönleri**

Benzer yıllarda, iki genç kadın karakterin âşık oldukları erkeklerle kurdukları ilişkiler üzerinden dünyayı algılayışlarını anlatan iki romanda da başkarakterler müzik eğitimi alan, İstanbul'da yaşayan ve anneleri vefat etmiş genç kadınlardır. Neriman ve Nuran isimli bu kadınların babaları da benzerdir. Neriman'ın babası Faiz Bey, eskiden önemli bir yönetici iken sonradan maddi durumu bozulmuş, Mevleviliğe eğimli, kalender bir ihtiyardır. Nuran'ın babası Ali Fethî Bey ise asker kökenli, genç yaşta emekli olup Bektaşî değerleriyle yaşamını sürdürmeye karar vermiş, dünya dertlerinden el çekmiş biridir. Her iki baba da kızlarını çok sever. Ancak ikisinin de kızlarının hayat galelerini anlayıp düştükleri ikilemleri çözümleyecek yol göstericilikleri yoktur. Kendi hallerinde yaşamaktadırlar. Neriman İstanbul'da ud eğitimi alırken Nuran'ın Viyana'da Batı müziği eğitimi almış olması hayata bakışlarını farklılaştırır da her ikisinin de müzikle iştigal etmesi ve Doğu müziğinde kendini geliştirmeleriyle birlikte Doğu'yu temsil eden erkeklere âşık olmaları benzer oldukları noktaları artırır. Neriman'ın sevgilisi Şinasi de Nuran'ın ilişki yaşadığı Sermet de udüdür. Her iki kadın karakter de Doğu'yu âşık oldukları erkeklerin kişilikleri üzerinden tanımlar.

Romanlardaki başkarakterlerin Doğu'ya bakışı da benzerdir. Neriman, Doğu'yu miskinlikle ilişkilendirirken Nuran Doğu'yu küçümser. Neriman'ın babası ile Doğu-Batı kıyası yaptığı diyalog, onun bakışını anlamak için çok iyi bir örnektir. Neriman, Doğuluların kediyi, Batılıların ise köpeği sevdiğini düşünür. Ona göre bunun sebebi açıktır:

Şarklılar kediyi, garplılar köpeğe benziyorlar! Kedi yer, içer, yatar, uyur, doğurur; hayatı hep minder üstünde ve rüya içinde geçer; gözleri bazı uyanıkken bile rüya görüyormuş gibidir; lapacı, tenbel ve hayalperest mahlûk, çalışmayı hiç sevmez. Köpek diri, çevik, atılgandır. İşe yarar; birçok işlere yarar. Uyurken bile uyanıktır. En küçük sesleri bile duyar, sıçrar, bağırır (Peyami Safa, 1999, s. 48).

Neriman bu fikrini babasıyla da paylaşır. Doğuyu “miskin, uykucu, lapacı”; Beyoğlu üzerinden de Batı'yı “uyurken bile uyanık” olarak tanımlar. Kızını dikkatle dinleyen babası ise onun bu tezini hızla çürütür:

Kimi adam vardır ki sabahtan akşama kadar oturur ve düşünür. Onun bir hazine-i efkârı vardır, yani fikir cihetinden zengindir; kimi adam da vardır ki sabahtan akşama kadar ayak üstü çalışır, mesela bir rençper, fakat yaptığı iş dört tuğlayı üstüste koymaktan ibarettir. Evvelki insan tenbel görünür velakin çalışkandır, diğer insan çalışkan görünür velakin yaptığı iş sudandır. Zira birisi maneviyat ile zihin gayretile yapılan iştir; öbürü vücut ile bedenle yapılan iştir. Maneviyat daima daha alidir, vücut sefildir. Yapılan işlerin farkı da bundandır (Peyami Safa, 1999, s. 50-51).

Faiz Bey, kızının Doğu insanının ürettiklerini küçümsemesi üzerine aslında sorunun bugüne kadar yapılanlarda değil, bunların çağın Doğu insanı tarafından algılanışında olduğunu ifade eder. Sürekli okuduğu Sadi'nin kitabını ve onu okuyanları kızı küçümseyince şöyle der:

Frenkler de okuyor. Bu gibi eserlerin garpta bir tanesinin yüzlerce türlü basılmış tercümeleleri vardır. Avam da okur, havas da okur velakin sen okumazsın, mazursun da. Mekteplerinizde böyle şey kalmadı. Bir İngiliz kızına Sadi'yi sorsan bilir, sen Şarklı olduğun halde bilmezsin. Kabahat sende mi, Sadi'de mi? (Peyami Safa, 1999, s. 51).

Neriman her ne kadar ikna olmayıp içten içe babasına isyan etse de onunla mücadele edemeyeceğini anlayarak susar.

Neriman sadece Doğu insanından değil Doğu'yu temsil eden eşyadan da hazzetmez. Arkadaşı Fahriye ile konuşurken söyledikleri, onun Doğu karşısındaki tavrını gösterir:

Bu elimdeki ut da sinirime dokunuyor, kıracağım geliyor. [...] Bunu benim elime nereden musallat ettiler? Evdeki hey hey yetişmiyormuş gibi üstelik bir de Darülelhan! Şu alaturka musikiyi kaldıracaklar mı ne yapacaklar? Yapsalar da ben de kurtulsam. [...] Fakat artık sinirime dokunuyor, bir kere şu musibetin biçimine bak, hele bu torbası? (Peyami Safa, 1999, s. 29-30).

Ud çalmaktan, yaşadığı semtten ve mahalleden şikâyet eden Neriman gibi Nuran da Doğu'ya karşı mesafelidir. O da Neriman gibi udun şeklini beğenmez: “Nûran iddia eder ki eline ud alan bir erkek güzel olamaz. O şişman sazı kucakladığı anda kendisinde erkek tavrı kalmaz da ondan” (Safiye Erol, 2006, s. 31). Nuran alaturka müziği dinlediğinde etkilense de fikri değişmez. Alaturkayı gelişmesi mümkün olmayan bir sanat olarak görür: “*orkestradan polifoniden mahrum kalmaya mahkûm bir sanat. Büyüyemez. Kendi karakteri onu ebediyen cüce bırakacaktır*” (Safiye Erol, 2006, s. 36). Doğu'yu Neriman kadar yakından tanımasa da gördükleri karşısında sadece Doğu'nun mistisizminden etkilenir, onun dışından tamamıyla Batı'ya bağlıdır.

Neriman ile Nuran'ın Doğulu erkeğe karşı tavırları da benzerdir. Neriman Şinasi'ye; Nuran da Sermet'e gönülden bağlıdır. Neriman'ın Şinasi'nin istediği gibi bir erkek olmayacağını düşünse de ondan kopamamasına benzer şekilde Nuran da Sermet'ten ayrılamaz. Onun evli olması bile durumu değiştirmez. Şinasi ve Sermet'in benzerlikleri sadece alaturka müzisyenleri olmakla sınırlı değildir. Her ikisi de tavrı alamayan, harekete geçemeyen tiplerdir. Şinasi, iradesiz olarak tanımlanır: “*Hayatının bütün felaketleri, bazan bir torbayı bile yerinden kaldıramayacak kadar iradesiz olmasından geliyordu. Parasını idare edemeyişi, diş ağrıları, kıyafetini ihmal edişi, başkalarına ve kendine verdiği sözlerini tutamayışı, yapılmayan vaidlerin kendine ve başkalarına karşı utancı, hep yarıda kalmış nice tasavvurlar*” (Peyami Safa, 1999, s. 38). Kendisine sunulanı yaşamaktan öteye geçemeyen Şinasi gibi Sermet de harekete geçmeye erinir. Nuran'la ilişkisi başladıktan sonra evli olduğu ortaya çıkınca karısı Müzeyyen'den ayrılacağını, zaten çocuklardan dolayı mecburen birlikte olduklarını söyler. Ancak karısından ayrılmayı bir türlü beceremez. Bu durum karısını sevmesinden kaynaklanmaz. Alışkanlıklarından vazgeçecek kararlılığı yoktur. Alaturka musikinin yasaklanmasından sonra meyhanelerden başka çalacak yer kalmamasına rağmen bu işten de vazgeçemez. Ne eşi Müzeyyen'le birlikte

olmaktan ne de meyhanede çalmaktan mutludur. Ama var olanı değiştirecek gücü kendinde bir türlü bulamaz. Düzenini değiştirmekten korkar. Bildiği sıkıntıları yaşamayı, bilmediği mutlulukları denemeye tercih eder.

İki romanda ortak olan noktalardan bir diğeri de başkarakterlerin Batı'yı temsil eden kuzenleridir. Neriman'ın Şişli'deki kuzenleri, onun balo için fikir almaya gittiği, zengin, Batılı ve modayı takip eden kızlardır. Nuran'ın kendisi gibi yurt dışında eğitim almış teyzesi Dilruba Hanım ile eniştesi Numan Bey'in çocukları Turan ve Selçuk isimli kuzenleri de Batılı zevklere göre yaşar. Hatta onlar zevkleriyle birer züppe gibi tanıtılır. Dilruba Hanım'ın, çocuklarıyla Nuran'ı kıyaslarken söyledikleri bu durumun göstergesidir: “*onlar daha maddî ve basit insanlardı. Onlara lâzım olan: Konfor, biraz lüks, spor ve kafadar birkaç arkadaştan ibâretti*” (Safiye Erol, 2006, s. 23). Her biri birer hususi banyo isteyen, tenis kortu olmayan bir ev düşünemeyen, biri (Turan) İngiliz diğeri (Selçuk) Alman yemeklerine alışmış, alaturka yemekleri yemeyen iki kardeş, maddi durumlarının kötüleştiğinden habersizdir. Turan, lort kızlarıyla briç oynadığı statüsünden, Selçuk sürekli arabasını değiştirmekten zevk alır. “Hiçbir zaman kaplarına sığamayan” bu gençler, İstanbul'a geldiklerinde aile evindeki eşyaları da beğenmezler. Peyami Safa, romanında Batılı karakterleri yüzeysel bırakmayı tercih ettiği için Neriman'ın kuzenleri hakkında bu kadar derinlemesine fikir sahibi olunamasa da onların da benzer şekilde bir hayat sürdükleri düşünülebilir.

Her iki romanın meselelerini kadın kahramanlar üzerinden anlatması da benzer oldukları bir noktadır. Bu karakterler hemen kapılmaları bakımından da benzerdir: “*Fatih Harbiye’de kedi-köpek, ud-keman, sembolleriyile desteklenen karşıtlık içine, şüphe ve kararsızlık sembolü olarak Neriman girer*” (Narlı, 2019, s. 101). Neriman, önce Macit üzerinden Batılı yaşayışa sonrasında kuzenlerinin evinde dinlediği hikâyeye; Nuran da ilk gördüğü anda Sermet'e kapılır. Her ne kadar Nuran Neriman'a göre daha bilinçli olsa da Sermet'in hatalarına rağmen onun etkisinden kurtulamaz. Kadın karakterlerin duygu durumlarındaki ani değişiklikler, yanlış olduğunu düşünseler bile hemen etkilenmeleri ve kapıldıkları an eyleme geçmeleri birbirine benzer. Ayrıca anlaşılmadıklarını düşünmeleri, yalnızlık çekmeleri ve zihinlerindeki bütün meselelerle tek başlarına uğraşmak zorunda kalmaları da iki kadının ortak noktalarıdır.

Buraya kadar sayılan benzerlikler, iki romanın gidişatını birbirine yaklaştırır da aralarında çok önemli farklar vardır. Doğu-Batı temsiliyle birlikte, aynı yıllarda aynı sorunlarla uğraşan romanlar, bakış açıları, anlatıcı tavrı ve Doğu ile Batı'yı temsil edenlerin gelişimleri bakımından birbirinden tamamen ayrılır.

Anlatıcının Tavrı, Bakış Açısı ve Karakterlerin Dönüşümü

İki romanın, iki genç kadının iki medeniyetin temsilleriyle aşk üzerinden karşılaşarak gösterdikleri tepkileri anlatırken vardığı sonuçlar, birbirinin zıddıdır. Tanrısal anlatıcıyla kurgulanan *Fatih-Harbiye*'de anlatıcı, Doğu medeniyetini temsil edenlerin tarafında dururken *Ülker Fırtınası* romanında üçüncü tekil şahıs anlatıcı, Doğu'yu temsil edenleri tükenmiş, geçmişte kalmış bir kuşak olarak anlatır. *Fatih-Harbiye*'de Batı maddi zevkleri temsil eden, yüzeysel, sadece görüntüye önem veren, süflü heveslerle tatmin olan karakterlerle temsil edilirken Doğu ağırbaşlı, düşünceli, manevi hayatı önemseyen, derin, bilgili ve olgun tiplerle yansıtılır. Yazar bu temsiliyetle, Türk romanında Batı-Doğu ikiliğinin söylemini kuran fikri yeniden üretir. Benzer şekilde metnin anlatıcısı da bu fikri paylaşır. Neriman'a ve onun dertlerine mesafeli, metnin mesajını iletmeye hevesli bir anlatım tercih eder. *Ülker Fırtınası*'nda ise durum tam tersidir. Nuran'ı anlamaya ve anlatmaya çalışan bir anlatıcı ile karşılaşılır. Ayrıca Batı'yı temsil eden ve başta züppe tipinin yeniden üretiminden ibaret gibi görünen karakterlerin aslında vatan için çalışmaya gönüllü, akliselim, bilgili ve bilinçli bireyler oldukları görülür. Doğu'yu temsil edenlerin ise artık çağın değerlerini takip edemeyen, kişilikleri oturmamış, sıkıntılarla mücadele edemeyen ve kendilerini yenileyemeyen kişiler olarak yansıtılır. Buradaki anlatıcının Batılı tiplere daha yakın durduğu fark edilir. Bu bakımdan hem anlatıcı tavrı hem de karakterizasyon açısından eserleri kıyaslamak iki roman arasındaki farkı görmeyi sağlayacaktır.

Fatih-Harbiye romanının anlatıcısı Neriman'ı Batı'yı temsil eden ışıltılı hayata özenerek dengesini kaybeden histerikli bir genç olarak anlatır. Babasının da onu "fani yeniliklere, gülünç asriliğe karşı zaafî" olan bir kız olarak tanımlaması bu kapılma durumunun herkes tarafından fark edildiğini gösterir (Peyami Safa, 1999, s. 54). Anlatıcı da Neriman'ın zihnine girerek benzer bir tasvir yapar: "Ne büyük bir arzuyla istediği şeylerden ne küçük sebeplerle nefret ettiğini düşündü. Bu, onda, ilk defa olmuş bir değişme değildi; bu adeta onun şahsiyetini ören esaslı ruhi haletti; hatta bunun bile değişebileceğini hissediyordu" (Peyami Safa, 1999, s. 112). Aslında Neriman'ın Batı'ya hayranlığı da kuzenlerinin etkisiyledir. O, yedi yaşına kadar Türk kızı gibi büyütülmüş sonradan Batı telkinlerine maruz kalmıştır:

Birçok Türk kızları gibi, Neriman da, ailesinden ve muhitinden karışık bir telkin, iki medeniyetin ayrı ayrı tesirlerinin halitasını yapan muhtelit bir içtimai terbiye almıştı. Annesi ve babası ona halis bir şarklı itiyatları vermişlerdi; Anadolu'da, birçok memuriyetlerde gezen Faiz Bey, Neriman'ı yedi yaşına kadar saf Türk muhitlerinde büyütmişti. Fakat İstanbul'da yerleştikten sonra, Neriman'ın akrabalarından, bilhassa büyük dayısının ailesinden aldığı tesirler bambaşkadır. Galatasaray' dan çıkan ve tahsilini Avrupa'da bitiren büyük dayısı ve kızları, Neriman'da Garp hayatına karşı incizap uyandırmışlardı (Peyami Safa, 1999, s. 59).

Anlatıcıya göre bu cazibeli görünüş Neriman'a has bir özellik değil çağın eğilimidir:

Lozan sulhundan sonra, resmi Türkiye'nin de kanunla herkese kabul ettirdiği bu asrileşme, Neriman'ın ruhunda gizli gizli yaşayan bu iştihaya en kuvvetli gıdasını vermişti. Akriba ve arkadaşlarından, örneklerden, gittikçe medenileşen İstanbul'un dekorundan, kitaplardan, resimlerden, tiyatro ve sinemalardan gelen bu telkinler, yeni kanunlarda müeyyidesini bulmuş oluyordu (Peyami Safa, 1999, s. 60).

Neriman bu iştihakla birlikte eskiyle/Doğu'yla cisimleştirdiği Fatih'ten ve yaşadığı hayattan nefret ettiğini söyler:

[A]rtık ben bir Fatih kızı olmak istemiyorum, anlıyor musun? Böyle yaşamaktan nefret ediyorum, eskilikten nefret ediyorum, yeniye ve güzeli istiyorum, anlıyor musun? Eski ve yırtık ve pis iğrenç bir elbiseyi üstümden atar gibi bu hayattan ayrılmak, çıkmak istiyorum. İhtiyar adam, bozuk sokak, salaşpur ev, gıy gıy, hey hey, ezan, helvacı... Bıktım artık, ben başka şeyler istiyorum, başka, bambaşka, anlamıyor musun? (Peyami Safa, 1999, s. 71).

Roman boyunca yaptığı kıyaslamalarla hep köhnemiş, eski, kirli, özensiz olanı Fatih'le özdeşleştiren, daha medeni yaşamak istediğini söyleyen ama çevresindekiler tarafından anlaşılammaktan yakınan Neriman'ın fikirlerinde dirayetli olmaması sebebiyle metnin mesajına yenildiği görülür. Kuzenlerinin yanındayken dinlediği Rus kızıyla alaka kurup bütün düşüncelerinden bir anda vazgeçer. Romanın sonunda anlatıcıyla benzer şekilde Batı'yı temsil eden değerlerden uzaklaşarak Fatih'e, babasının yanına dönmeyi, Şinasi ile arasını düzeltmeyi planlar. Bu dönüşüm, karakterizasyon kurgusu açısından sakat olsa da metnin mesajı düşünüldüğünde

oldukça yerindedir. Başkişi, metin boyunca eleştirdiği Fatih'e dönmeye razı olmuş, onun gibi düşünen okuyucuların alması gereken mesaj iletilmiştir.

Doğu ile Batı arasında tercih yapmak durumunda kalan Neriman'dan sonra Doğu'yu temsil eden Şinasi, Faiz Bey ve Ferit ile Batı'yı temsil eden Macit ile Neriman'ın kuzenlerinin karakterizasyonları ve anlatıcının onlara karşı tavırları da oldukça sert çizgilerle belirlenmiştir. Doğu'yu temsil eden tipler daha detaylı ve benzer özelliklere sahip olarak anlatılır. Faiz Bey'in müstakbel damadı Şinasi için hissettikleri, bütün Doğu'ya yansıtılabilir. Faiz Bey'e göre Şinasi, “[s]essiz, haluk, fevkalade terbiyeli, fitraten asil bir çocuk, büyük bir rikkatli kalbi var. Hissiyat-ı aliye sahibi, hem de bir kemeççe çalıyor, yakında en büyük esatizei musikiye arasında ismi geçecek. Dinlerken gözlerim yaşıyor. Ben bu çocuğa meftunum doğrusu” (Peyami Safa, 1999, s. 57). Faiz Bey'in hayranlığını anlatıcı da paylaşıyordur. İradesizliği, karar verememesi, eyleme geçememesi ve hep beklemesiyle tanımlanan Şinasi'nin Faiz Bey tarafından sıralanan özellikleri onun eksikliklerini giderir. Hatta bu tavırları bile övülecek bir vakurluğu yansıtır. Anlatıcı Şinasi ile Faiz Bey'in ortak özelliklerini sayarken bu duruma değinir:

Faiz Bey'le Şinasi arasında mizaç benzeşimleri pek çoktu: İkisi de, şiddetli his fevranları halinde bile sessizliklerini muhafaza edebilen ve yalnız kendi kendilerine mahrem olmasını bilen insanlar. Başkalarının tecessüsünü hissettikçe kapanan ruhları içinde mahsur ve bunun azabını ve şerefini duydukları için vakur ve muztarip bir görünüşleri var. İkisi de şarka ait birçok şeyleri, Şinasi alaturka musikiyi, Faiz Bey tasavvufi edebiyatı çok seviyorlardı (Peyami Safa, 1999, s. 57).

Temsil ettikleri değerler sebebiyle romanda yer alan bu iki şahıs, aynı anlayışın farklı yaş gruplarındaki hallerini yansıtmaktan ibarettir. Doğu'yu temsil eden ve Peyami Safa'nın metindeki sözcüsü gibi hareket eden Şinasi'nin arkadaşı Ferit de hem fikirleriyle hem de tavıyla Şinasi ve Faiz Bey gibi olumlu gösterilir. Onun kadınlar hakkında söyledikleri, metnin kadınlara dair politikasını da yansıtır: “Kadınlar, medeniyeti gözleriyle anlamaya mahkûmdur. Bunlar, hakiki medeniyetçilerden daha bahtiyardırlar: Şekillerle iktifa ederler ve renklerin değişmesi onları eğlendirir” (Peyami Safa, 1999, s. 98). Romanın sonundaki nutukları, anlatıcının sözcüsü olduğunu gösterir. O da Şinasi ile benzer özelliklere sahiptir. Ancak fikirlerini ifade edişindeki özgüveni rol model olarak görülme ihtimalini artırır. Şinasi ve Faiz Bey gibi o da tavırlarıyla anlatıcının tarafındadır.

Fatih-Harbiye romanında Batı'yı temsil eden tipler, Doğu'yu temsil edenlere göre daha kısa ve yüzeysel anlatılır. Anlatıcının onlardan bahsedışı dış görünüşleri ve dünyevi yaşayışlarından bahsedilmenin ötesine geçmez. Macit, zamanının çoğunu Beyoğlu'nda geçiren, Darülelhan'ın alafranga kısmında okuyan, "ince uzun elleri, hafif manikürlü parmakları" olan ve kadınlarla nasıl konuşacağını bilen etkileyici bir gençtir. Ancak gerçek kişiliğinden hiç söz edilmez. Neriman'ın aklını karıştıran bir siluetten ibarettir. Neriman'ın kuzenleri de aynı şekilde ona Batılı yaşamı göstermekle kalırlar. Anlatıcının bu tavrı, hem Batı'yı temsil edenleri dıştan ibaret göstermeyi hem de onları birer dekor olarak kullanmayı sağlamıştır. Aslolan Doğu'yu temsil edenlerin anlatılmasıdır. Arada kalan roman kişinin ise Doğu'yu seçerek metnin mesajına uygun bir tavır almasıdır. Bu yüzden anlatıcı Batılı tipleri detaylı anlatma gereği hissetmez.

Ülker Fırtınası romanında ise durum tam tersidir. Anlatıcı, Nuran'ın çelişkilerini anlatırken onu anlamaya çalışan bir tavır sergiler. Bununla birlikte Batı'yı temsil eden karakterleri çalışkan ve vatansever; Doğu'yu temsil edenleri ise iradesiz ve köhnemiş olarak gösterir. Kemal Erol, bu durumun Safiye Erol'un sadece bu romanına özgü olmadığını, genel fikri olduğunu söyler.

Romanlarında Türkiye'yi kalkındırıp çağdaş uygarlık seviyesine çıkaracak çalışma erdemine, milli bilince; Batı'da eğitim gören ama yozlaşmadan, yabancılaşmadan milli benliğini korumuş, ülkesini düşünen sağlam karakterlere; duyguya değil akla önem veren, şahsî iş ve çıkarlarına değil, toplumsal meselelere kafa yoran üretken insanlara; gelenekçi değil, yenilikçi beyinlere; geçmişe takılıp kalan değil, geleceğe emin adımlarla ilerleyen özgür insanlara; hülasa çağdaş fikir ve düşüncelerle eğitilmiş ideal insan tipine yer verir. (Erol, 2011, s. 404).

Bu sebeple onun romanlarında Batılı tipler yeniye temsil ederek övülürken Doğulu tipler eskinin yansımaları olarak yerilirler.

Roman bir üst-kurmacayla başlar. Nuran, başından geçenleri bir muharririne anlatmış o da asıl metni yazmıştır. Romanda Doğu'yu temsil eden Numan Bey, eşi Dilruba Hanım ve Sermet'tir. Batı'yı ise Nuran'ın kuzenleri Turan ile Selçuk simgeler. Nuran Batı'da eğitim almış; Neriman'ın aksine başta Doğu'nun büyüüne kapılıp sonradan metnin ideolojisine uygun olarak hareket etmiştir. Başka bir deyişle burada Nuran, Neriman'ın aksine Doğu'dan etkilenerek yanılmış sonra çalışkanlığıyla modern Türkiye'nin Batılılaşmasının parçası olmuştur. Bu romanda *Fatih-Harbiye*'nin aksine her iki medeniyeti temsil eden tipler daha detaylı anlatılmış olsa

da, bu tipler karakterleşememiş, belli özelliklerle sınırlanarak tip olarak kalmışlardır. Metnin mesajı baştan belli olduğu için Batı'yı temsil edenlerin övüldüğü, Doğu'yu temsil edenlerin ise kaybettiği bir kapanış kurgulanmıştır.

Romanda Doğu'yu temsil eden Nuran'ın teyzesi Dilruba Hanım ve eşi Numan Bey, klasik Osmanlı seçkin sınıfı üyelerinin örnekleridir. Çocuklarını Avrupa'ya okumaya göndermiş, Şişli'de konakları, Suadiye'de sayfiyesi olan ailenin son zamanlarda gelirlerinin azalması sebebiyle durumları kötüleşmiştir. Çocuklarıyla nesil farkının yanında kültür farkını da yaşayan Numan Bey ve Dilruba Hanım, onları mutlu etmek için maddi sıkıntılarını onlara yansıtmamaya çalışırlar. Bununla birlikte Numan Bey, kendisinden yaşça küçük Eglantin (yaban gülü) adını verdiği Camille isimli bir kadına âşık olmuştur. Daha önce de kocasının gönül maceralarına katlanan Dilruba Hanım, onun bu yaştan sonra bir kadına bu kadar tutulmasına çok üzülür. Bu son maceranın diğerlerinden daha tehlikeli olduğunu düşünür: *“bu sonuncu mâcerâ, Dilrubâ bundan korkuyordu. Bu geçici heves, bir fantezi, bir arzû değildi. Bu sefer Nûman'ın hayâtında aşkı bu, ilk defa olarak elini uzatan ve ona bir işâret veren aşk.”* Dilruba Hanım her ne kadar çok kıskansa da bu duruma tahammül etmeye çalışır: *“Dişini sıkmak, dosta düşmana karşı bir defa daha görüşünü kurtarmak lâzımdı. Saçı kırılmış iken kocasını kıskanmayı nefesine yediremese bile daha başka düşündüğü ve korktuğu noktalar vardı: Bu yaşta gelip çatan şiddetli bir aşkın bir erkeği nerelere kadar sürükleyebileceğini düşünmek gerekti”* (Safiye Erol, 2006, s. 25-26). Numan Bey ise eşinin kıskançlığını saklama çabasının aksine çocuklarıyla karşılaşma pahasına sevgiliyle gezer. Ancak sevgilisinin başka sevgilileri olmasını hazmedemez. Dilruba Hanım'ın korktuğu başına gelir. Bu şiddetli aşkın sonunda Numan Bey intihar eder. Dilruba Hanım da kocasının beklenmeyen intiharı üzerine yaşamdan zevk almayan, her şeyden vazgeçmiş bir ihtiyara dönüşür.

Numan Bey'in olgun, itibarlı ve seçkin bir kişi olarak kendisinden beklenmeyecek bir hareketi yapmış, canına kıyacak kadar ileri gitmiştir. Yaşadığı gönül ilişkisi sebebiyle çocukları arasında ve cemiyet içinde istihza konusu olan Numan Bey'in bu durumu Neriman'ın babasının tam zıddıdır. Onunla birlikte Nuran'ın babası Ali Fethi Bey'in pasifliği, kızını içine düştüğü çıkmazdan kurtarmak için hiçbir girişimde bulunmaması da aradaki farklardan biridir. Faiz Bey'in Mevleviliğe merakına benzer şekilde Bektaşiliğe ilgisi sonucu askerlikten erken yaşta emekli olup Maltepe'de bir eve yerleşen Ali Fethi Bey, dünyevi zevklerle ilişkisini koparmış, eşi öldükten sonra kızı Nuran'a doğru düzgün babalık etmeyip onu bacanağı Numan Bey'in koruyuculuğuna bırakmıştır. Nuran'ın Sermet ile ilişkisinde

çıkmaza girdiği bir anda onun yanına gitmesi, Maltepe’de geçirdiği uhrevi atmosferdeki sakin günlerde kendine gelmesi ama bu süreçte babasının günlük yaşamını aynı şekilde devam ettirmekten başka bir şey yapmaması onun kızının hayatında hiç etkisi olmadığını gösterir. Belki de bu etkisizliği sebebiyle Doğu’yu temsil eden karakterler içerisinde en tarafsız yansıtılan karakter odur. Diğerlerinin eyleme geçmesi ve hep yanlışı yapmalarının yanında o etkisizliğiyle övülme de en azından yerilmemiştir.

Romanda Doğu’yu temsil eden karakterlerin başında Sermet gelir. *Fatih-Harbiye* romanındaki Şinasi gibi udi olan, geçimini alaturka müzikten sağlayan, İstanbul’da geleneksel yaşamın devam ettiği Mühürdar’da Müzeyyen isimli bir kadınla 14 yıldır evli, üçü erkek dört çocuğu olan yakışıklı bir delikanlıdır. Ancak o Şinasi’den farklı olarak ahlaki sınırları sürekli ihlal eder. Evliyken bunu söylemeden Nuran’la ilişkiye başlaması, evli olduğu ortaya çıkınca ayrılmaya söz vermesi ama bunu gerçekleştirememesi, sonrasında Nuran’ı Müzeyyen ve çocuklarıyla yaşadığı eve davet edip gece kalmaya ikna ettiği halde geceyi karısıyla aynı odada geçirmesi, Müzeyyen ile aralarında cinsel bir ilişki olmadığını söylemesine rağmen karısının tekrar hamile kalması, ailesine ve çocuklarına karşı ilgisizliği, Nuran’la yaşadığı yasak ilişkinin yanında başka kadınlarla da münasebette bulunması, alaturka müzik yasaklanınca en bayağı mekânlarda çalmaya devam etmesi, onun kişiliğini sorunlu hâle getirir. Şinasi’nin mağrurluğunu paylaşmayan Sermet, prensipleriyle değil hisleriyle hareket eder. Zaten o bu özelliğiyle ön plana çıkar: “*Sermet prensip adamı değildi, duygu adamıydı. Onun hayatına hâkim olan şey ne mantık ne tecrübe, dâima içinden kabaran bir duyguydu. Bu tufanı coşturmak için bâzen en küçük şey bile kâfi geliyordu*” (Safiye Erol, 2006, s. 75). Romanın ilerleyen bölümlerinde de onun ruh halinin bu değişkenliğinin mizacını tanımlamasından bahsedilir: “*O, herhangi bir kuvvetli duyguyu temelli zanneder, yuvarlanır gider. Halbuki kısa zaman sonra bambaşka bir his onu öbür tarafa sürükler. [...] ‘Mesûliyet’ mefhûmunu tanımadığı için şahsî münâsebetlerinde dâima teslîmiyetle huyânet arasında gider gelir*” (Safiye Erol, 2006, s. 83). Sermet kararsızlığı ve eyleme geçemeyişi sebebiyle Nuran’ın ilgisini de kaybeder, zamanla sadece arada bir görüştüğü, bahçesinde çalışan birine dönüşür. Nuran’ın hayatını yörüngesinden çıkararak bir erkekken onun buyruklarına itaat eden bir hizmetkâr olur.

Romanda Batı’yı yansıtan karakterler de *Fatih-Harbiye*’deki örneklerin zıddıdır. Batı’yı temsil eden en önemli iki karakter olan Turan ile Selçuk, her ne kadar romanın başında züppe olarak tanıtılsalar da sonradan vatanları için fedakârlık yapan birer

nefere dönüşürler. Yenilikçi fikirleri, bilgi ve becerileriyle köhnemiş olarak gösterilen alaturka adetleri yıkararak on yıllık Cumhuriyet'in "aydınlık yüzü" olurlar. İki kardeş ülkeye döndükten sonra ilk olarak evlerindeki alaturka eşyaları beğenmeyip hepsinden kurtulmaya çalışırlar. Onların eskiyi acımadan yıkıp yerini yeni mobilyalarla donatmaları Dilruba Hanım'ın bile takdirini kazanır:

Çektiler, savurdular, tepindiler; kimsenin karışmasına yol vermeden kafalarına göre döşediler. Fakat çarpıntılar, hafakanlar geçiren Dilrübâ Hanım da sonradan itiraf etti ki, güzel ve âhenkli bir şey meydana çıkardılar. Zâten fecaat burada değil mi? İlk bakışta dünyanın nizâmını bir tekmede yıkar gibi görünen bu gençler sonunda dâima haklı çıkıyorlardı (Safiye Erol, 2006, s. 39).

Dilruba Hanım'ın bu tavrını anlatıcının da paylaştığı sezilir. Turan'a hoş geldin demek için toplanan komşu köşklerin hanımlarına ifade ettiği fikirlerin karşılanması bu durumun iyi bir göstergesidir. Turan önce onların karşısına çıkmak istemez, çalışmasını bahane eder. Annesinin "saçını başını yolup çılgınlık koparmak derecelerine gel"mesi üzerine misafirlerin huzuruna gelir. Ancak içi rahat etmez. Eğer misafirlerle zaman kaybedecekse okumasının ne anlamı olduğunu düşünür:

Böyle olacak olduktan sonra anası babası onu niye birçok paralar dökerek pahalı bir üniversitede okutuyordu? On yedi yaşında gelin edeydiler. O da şimdi sürmeli gözlü, tombul bir hanım olurdu, çocuk yetiştirirdi. Bu da fenâ bir şey değil. Fakat mâdemki modern bir meslek kadını olmaya çalışıyor, kendisinden bu köhne hanımınine âdetlerine uyması beklenemez. O, iş başarmak isterdi, iş! (Safiye Erol, 2006, s. 40).

Çalışma gayesiyle yaşayan Turan, salona indikten sonra da sohbetin dizginlerini elinde tutar, yaşlı hanımlardan şahitlikleri sebebiyle II. Abdülhamit dönemiyle ilgili bilgi edinmeye çalışır. Bir seferinde evlilik bahsi açılınca ise kendi fikirlerini ortaya serer. Evlenmeye karşı olmadığını ama görenek için evlenmeyeceğini söyler. Yirmi beş yaşına kadar evlenmemiş olursa da hiç beklemeden çocuk doğurmayı planladığını ekler. Bunu da gelişigüzel hoşlandığı bir adamdan yapacağını ifade eder. Bu fikirleri karşısındakileri şaşkına çevirir: "*Dilrübâ Hanım'la misafirleri oldukları yerde vurulmuşa döndüler*" (Safiye Erol, 2006, s. 41). Misafirlerden sonra annesinin muhite uymakla ilgili bütün tepkisine rağmen fikirlerini savunmaktan vazgeçmeyen Turan'ın en büyük destekçisi yeni Cumhuriyet rejimidir. Anlatıcı da bu fikri paylaşır: "*Muhit mi? Biz Türkler genç bir milletiz. Bütün eski kâideler inkılâpla beraber ortadan kalktı.*"

Muhiti şimdi biz yapacağız' diyorlardı. Doğrusu aranırsa hakları da vardı" (Safiye Erol, 2006, s. 42).

Numan Bey'in "Genç Türkiye" diye isim taktığı çocukları gerçekten de Cumhuriyet'in ideallerine gönülden bağlıdır. Onların Türkiye'den hiç çıkmamış misafirlerin Türklüklerini sınamaları karşısında gösterdikleri tavır, "ideal Türk ruhuna" sahip olduklarını gösterir. "Aşırı garplılaşmış" olsalar da "vatan duygusu onların ruhunda derin"dedir (Safiye Erol, 2006, s. 76). Misafirler, millete hizmet etmek isteyenlerin milletle teması olması gerektiğini, yurt dışında fazla zaman geçirilmemesini ifade ederler. Selçuk'un Türkçesinin Alman şivesiyle olmasını en büyük delil olarak gösterirler. Bu sözler karşısında sinirden ayağa kalkan Selçuk, alaturkalıkla Türklüğün başka şeyler olduğunu ifade ettikten sonra örneklemeye gider: "Alt taraftı bir insan zenciler arasında yaşarsa onlara bile bir benzeyiş bağlar, fakat rühen zenci olur mu? Bunun gibi Türklük de şiveyle, kılıkla, pilavla, hicaz peşreviyle değil; ruhla ölçüler" Bu cümlelerle kızgınlığı biraz geçmiş, asıl fikrini ifade edecek soğukkanlılığa ulaşmıştır: "İdeal Türk, Türk olmanın mesûliyetini, millete karşı borcunu en çok duyan ve ona göre çalışan adamdır" Anlatıcı da onun bu cümlelerini onaylar: "İdeal Türk' hakkında bu akşam çok söz söylenmiş; fakat kimse bu tipi Selçuk'tan daha isâbetli târif edememişti" (Safiye Erol, 2006, s. 77). Turan da bu konuda Selçuk'la aynı düşünür. İki kardeş Batılılaşmış veyahut züppeleşmiş olsalar bile Türk ruhunu yaşamaya devam ederler.

Onların karşısında oldukları durum ise alaturkalıktır. Başta babaları Numan Bey olmak üzere eskiyi temsil eden değerlerin artık zamanının geçtiğini düşünürler. Kendilerine "Genç Türkiye" diye seslenen babalarına "Şövalye" ismini uygun gören kardeşlerin, bu isimle ne demek istediklerini anlatıcı ifade eder: "Demek istiyorlardı ki, babaları ne kadar akıllı, bilgili olursa olsun bugünün adamı değildir. Görünüşte pek sağlam ve kont yapılı gibi duran, hakikatte yufka bir yürek taşıyan ve hâlâ harp öncesi kültürünü yaşatan 'Numan Bey'lerin devri' artık geçmiştir" (Safiye Erol, 2006, s. 85). Bu inançla hareket eden iki kardeş, anlatıcının İstanbul'un işgalden kurtulduktan sonraki en coşkulu günü diye anlattığı Cumhuriyet'in onuncu yıldönümündeki tavırlarıyla doğrulanır: "Genç Türkiye, gerçekten bugün şehrin kaldırımlarını dövdü. Bir Türk olmanın iftiharlı duygusu keskin bir maya gibi ruhlarını kabartıyordu. Kâh bir kalabalıkta tikişip kalıyorlar kâh bir mektepli veya esnaf cemiyeti kâfilesine takılıp ilerliyorlar" (Safiye Erol, 2006, s. 95). Nuran ise Sermet'le yaşadığı çalkantılı aşk sebebiyle bu coşkuya katılamamanın hüznünü yaşar. Arabayla giderken Turan ile Selçuk'u kutlamalarda gören Nuran'ın düşündükleri ruh halini apaçık yansıtır:

Bir suçu dükkânı önünde fıkrıdayan, tepinen; Selçuk, Tûran, Oscar değil mi bunlar? Göğüslerinde altı oklu al bayrak işlemesi var. Pek göze çarpıyorlar. Nûran biraz toparlanıp etrafına bakındı, bayram yapan bir millet gördü: Türkler, kendi milleti. O zaman kalbine bir yanar kor düştü, öyle ki, Nûran bu ateşi ecel döşğinde bile hatırlayacaktır.

- Ben de böyle mesut, böyle çılgın bahtiyar olabilirdim. Bütün gençliğimi çalışmaya verdim, vatanıma hizmet için. Bugün en büyük sevinç payı benim olmak lâzımdı. İşte akrânım olan gençler: Selçuk, Tûran. Ben niye onlar gibi değilim? Ben büyük bir cezâyâ uğradım. Suçum da büyü olmalı (Safiye Erol, 2006, s. 97).

Metne göre Nuran'ın hatası, bütün yanlışlarına rağmen Sermet'e olan bağlılığından vazgeçmemesidir. Selçuk ve Turan Batılı hasletlerle büyümüş, Türk ruhuna sahip gençler olurken, Nuran Doğu'nun büyüüne kapılmış ve onun çocukluklarından kurtulmayı başaramamıştır. Romanın sonunda o da Sermet'in bütün hatalarının sonunda "iki ayrı küre" olduklarını kabul edecek, Sermet'in Doğulu oluşu ile kendisinin Batılılığı arasındaki uçurumu sürekli kıyaslayacak ve en sonunda o da Sermet'le ilişkisini kontrol altına alarak vatani için hizmet etmeye başlayacaktır. Bu durum Nuran'ın yaşadıklarıyla olgunlaştığını gösterir. Erol'un diğer romanlarında da kadın karakterler benzer şekilde hareket ederler: *"Erol'un romanlarında aşkı için ölecek kadın tipi yoktur çeşitli fedakârlıktan sonra onları azat ediş ve hayata yeniden başlama vardır. Erol'da kadın aşkı hayatın sırrını çözmekte bir ilham kaynağı olarak kullanırlar. Kadınlar için aşk bir olgunluk aracıdır."* (Ayyıldız ve Baytok, 2017, s. 223). Müzik çalışmalarına ağırlık vererek aldığı eğitimin hakkını verecektir.

Kuzenleri Selçuk İstanbul Üniversitesine doçent olacak; Turan da okulunu bitirince Ankara'da Türk Ofisine tayin edilecektir. Böylece Nuran kapılmanın etkisiyle sürüklendiği yanlıştan kurtulmuş olacaktır. Neriman nasıl Macit'in etkisiyle parçası olmadığı Batılı hayata kapılmaktan kurtulup ait olduğu muhite dönmüşse, Nuran da aynı şekilde kendi ruhuna dönecektir. Neriman Beyoğlu'ndan Fatih'e çekilirken, Nuran da Mühürdar'dan Feneryolu'ndaki köşküne geçecektir. Böylece etkilendikleri dünyalar tam tersiyken etki altında olma durumları benzer olan iki kadın, aynı yıllarda İstanbul'un iki yakasında ait oldukları dünyaya dâhil olacaklardır.

Sonuç

Batılılaşmanın Türk edebiyatında belli bir şablon üzerinden anlatılması sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Özellikle Türk romanında Doğu ile Batı'yı temsil eden tipler ve onların karşılaştıkları meseleler karşısındaki tavırları üzerinden tezli romanlar yazılır. Yeni Türk edebiyatının kuruluşundan itibaren karşılaşılan bu şablonla ideal olan ve ibret alınacak tipler meydana getirilir. Okuyucunun bu tipler üzerinden doğru mesajı alması için Doğu'nun değerlerini koruyarak Batılılaşmanın imkânları ortaya konur. Böylece ne kadar Batılılaşılacağı, nerede durulacağı da ifade edilir.

Batılılaşmayı anlatan eserler, başlarda alafranga züppe tipi üzerinden gelişir. Gösterişçi budalalar olan bu tipler zamanla alafranga haine dönüşmüş, siyasi konjonktür değişse de bu tip, ibret alınması gereken tip olma özelliğini korumuştur. Bu söylem, basmakalıp şablonlarla geliştirilirken süreklilik kazanmış ve 1950'li yıllara kadar Türk edebiyatının ana meselelerinden biri olmuştur. Batılılaşma sorunsalını önceki kuşaklardan devralıp geliştiren isimlerin başında Peyami Safa gelir. Onun özellikle ilk dönem romanlarında ortaya koyduğu fikirler, birçok yazarı etkilemiş, söylemin sürekli yeniden üretilmesine katkı sağlamıştır. *Fatih-Harbiye* romanı da bu dönem eserlerindedir. Doğu ile Batı arasında kalan kadın karakter üzerinden anlatılan roman, Batı'nın büyümesine kapılma, Batı'yı seçerek yanlış tercihte bulunma ve sonrasında Doğu'nun yanında yer alarak problemi çözme döngüsünü kullanarak tezli bir roman olma özelliği kazanmıştır.

Ancak Doğu-Batı meselesini konu alan bütün romanların bu akışı takip ettiği söylenemez. Süreklilikler olduğu kadar kırılmalar da söz konusudur. Özellikle kadın edebiyatçıların eserlerinin sayıca artmasına paralel olarak kadın karakterlerin daha derinlikli incelendiği, alışık olunanın dışında tezlerin ortaya konduğu eserler üreilmeye başlanmıştır. Bunun önemli örneklerinden biri de Safiye Erol'un *Ülker Fırtınası* isimli romanıdır. Peyami Safa ile benzer yılları, neredeyse aynı özelliklere sahip karakterler üzerinden anlatılan Safiye Erol, farklı sonuçlara ulaşır. Peyami Safa'nın romanında Doğulu olmak övülerek gösterişçi Batılılığa tercih edilirken Safiye Erol'un eserinde, alaturka köhneleşmiş, artık kendini yenileyemeyecek bir durumda gösterilerek çözüm olarak alafrangalaşmış karakterler öne sürülür. Bu farklılaşmanın sebepleri ise şöyle sıralanabilir:

Öncelikle Peyami Safa'nın tezli roman yazarken romandan ziyade tezi öncelendiği görülür. Onun için ilk romanlarında önemli olan verilecek mesajdır. Bu sebeple derinleşmeyen veya dönüşmeyen roman kişileri üzerinden asıl önemli olan mesaja

odaklanılarak olay örgüsü kurgulanır. Gerçekten ziyade ideal olan önemlidir. Makalelerinden takip edilebilen ideolojisiyle uygun olacak şekilde eserlerini ortaya koyar. Ayrıca romanın yazıldığı dönemin atmosferi de bu fark üzerinde etkilidir. Safiye Erol, Cumhuriyet'in ilanının üzerinden altı-yedi sene geçtikten sonra romanını kaleme almış, kitap olarak yayımlanması ise 1944 yılını bulmuştur. Özellikle ulus-ınşa sürecinin etkileriyle oluşturulan söylemsel kodların ışığında romanın yazıldığını görmek gerekir. Cumhuriyet'in yüzünü Batı'ya dönmesi, Batılılaşmış ama vatan sevgisiyle ülkesine hizmet edecek neferler yetiştirme gayesinin Safiye Erol'un romanında da ortaya çıktığı görülür. Ayrıca Safiye Erol'un romanın başkarakteri Nuran gibi Avrupa'da eğitim almış olması (Safiye Erol Almanya'da doktora; Nuran Viyana'da Batı müziği eğitimi almıştır), Batılılaşmış karakterlere daha yakın hissetmesini sağlamıştır. Bununla birlikte Safiye Erol'un eserinin edebî boyutunu verilecek mesaja göre daha önemseydiği söylenebilir. Karakterlerin derinlemesine tahlili ve dönüşüm geçirmeleri bu durumun en iyi örneğidir. Ancak sonuçta onun romanın da tezli bir roman olduğu sadece mesajının farklı kodlara sahip olduğu göz ardı edilmemelidir. Peyami Safa'nın aksine Batılılaşmayı över. Bununla birlikte Safiye Erol'un kadın bir yazar olarak daha güçlü kadın karakterler ortaya koyduğu görülür. Hem Nuran hem de Turan aldıkları kararlarla hayatlarına yön verecek karakterdedirler.

İki romanın kıyaslanmasından anlaşıldığı üzere Batılılaşma ya ana sorunsal olarak ya da arka planda da olsa yeni Türk edebiyatının kuruluşundan itibaren karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu mesele, hep aynı söylemlerle üretilip aynı tezlerle yazılmamıştır. Sürekliliklerle birlikte kırılmaların da önemli olduğu düşünülürse bu tarz kıyaslamaların edebiyat tarihini tekrar ele almayı gerektirdiğini gösterdiği söylenebilir.

Kaynakça

- Akar, H. (2019). *Safiye Erol'un Eserlerinde Modernleşme ve Toplumsal Cinsiyet*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ay, T. (2021). *Edebiyatımızda Unutulan ve Kaybedenler 1*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Ayyıldız M. ve Baytok R. (2017). Safiye Erol Romanlarında Kadın Olgusu. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 217-228.
- Erol S. (2006). *Ülker Fırtınası* (3. bs.). İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı

- Erol, K. (2011). Kültür Değişmesi ve Safiye Erol'un "Kadıköy'ünün Romanı" ve "Ülker Fırtınası" Adlı Romanlarında Kuşak Çatışması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 387-406.
- Köroğlu, E. (2021). Zaman Kaçığı: Fatih-Harbiye'de Bir Gerçekçilik Sorunu Olarak Yanlış Batılılaşma. Seval Şahin, Didem Ardalı Büyükarman, Banu Öztürk, Tülin Ural (Ed.). *Parçadan Bütüne: Peyami Safa Kitabı* içinde (s. 11-20). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Moran, B. (2001). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1* (10. bs.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Naci, F. (1999). *Yüz Yılın Yüz Türk Romanı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Narlı, M. (2019). *Roman Ne Anlatır*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Safa, P. (1958). *Türk İnkılâbına Bakışlar*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Safa, P. (1999). *Fatih-Harbiye*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tekin, M. (1999). *Romancı Yönüyle Peyami Safa*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yardım, M. N. (2003). *Safiye Erol Kitabı*. İstanbul: Bensenol Yayınları.
- Yılmaz, H. (2021). Safiye Erol'un Kadıköy'ü: Melez Bir Terkip. *Türkiyat Mecmuası*, 31(1), 463-480.

Summary

Westernization has been one of the main problematics since the modernization of Turkish literature. False Westernization, which was depicted through ostentatious fools in the first works, progressed over time with the transformation of these characters into traitors. It can be said that the Turkish novel, in particular, was built around the theme of Westernization until the 1950s. In addition to novels about Westernization, which take place in the history of literature in continuity with certain templates, it is also seen that novels that look at the same issue from different perspectives are written. While Peyami Safa's *Fatih-Harbiye* reflects continuity, Safiye Erol's *Ülker Fırtınası* expresses the same problematic with different results. In this article, these two novels are compared through close reading technique and the possibilities of the reception of Westernization are discussed through their common and different aspects. In the study, firstly, the general template is discussed by focusing on Peyami Safa's novel, and then the subject matter of both novels is briefly touched upon. In both novels, which tell the story of two young female characters' perception of the world through their relationships with the men they fall in love with in similar years, the protagonists are young women who study music, live in Istanbul and whose mothers have passed away. Both female characters first fall for the wrong one and then find the right path. The men these female characters fall in love with represent the East. Both men play the lute. They find it difficult to take action and are quite passive and fatalistic. The fathers of the female characters are also similar. Both are conservative, religious and calm in nature. They love their daughters dearly but are far from understanding them. Both characters have Westernized cousins. Peyami Safa portrays these cousins as snobs throughout the novel and Safiye Erol at the beginning. Both novels take place in Istanbul in recent years.

Besides their similarities, the novels also have serious differences. As the article tries to show through examples, the narrator's attitude, point of view and characterizations are quite different. While Peyami Safa's narrator sides with the male characters representing the East, Safiye Erol's narrator favors the characters representing the West. Especially in the novel *Fatih-Harbiye*, the characters representing the East are portrayed as proud, thoughtful, intelligent, knowledgeable and visionary, while the characters representing the West are constructed as superficial and only caring. In the novel *Ülker Fırtınası*, the situation is the opposite. Here, the characters representing the East are portrayed as outdated, impossible to transform, outdated and far from taking a stand. Those representing the West are portrayed as bright, promising, patriotic and self-sacrificing individuals. The narrator is on their side. In *Fatih-Harbiye*, the protagonist Neriman first chooses the values representing the West and then becomes wiser and turns towards the East, while in *Ülker Fırtınası*, the protagonist Nuran first falls in love with the male character representing the East and then finds the right path by moving away from him. This fundamental difference is an indication that the two novels look at the same issue from different perspectives. For Peyami Safa, alaturka should be preferred to alafanga. For Safiye Erol, on the other hand, alaturka is doomed to lose in the face of the new.

The reasons for this differentiation can be listed as follows: First of all, it is seen that Peyami Safa prioritizes the thesis rather than the novel when writing a novel with a thesis. For him, what is important in his first novels is the message to be conveyed. For this reason, the plot is constructed by focusing on the important message through the novel's characters who do not deepen or transform. The ideal is more important than the reality. He puts forth his works in accordance with his ideology, which can be followed from his articles. In addition, the atmosphere of the period in which the novel was written is also effective on this difference. Safiye Erol wrote her novel six or seven years after the proclamation of the Republic, and it was not until 1944 that it was published as a book. It should be seen that the novel was written in the light of the discursive codes created by the effects of the nation-building process. It is seen that the Republic's turning its face to the West and the aim of raising Westernized but patriotic soldiers who will serve their country with love for their homeland also emerges in Safiye Erol's novel. In addition, the fact that Safiye Erol, like Nuran, the protagonist of the novel, was educated in Europe made her feel closer to Westernized characters. However, it can be said that Safiye Erol cares more about the literary dimension of her work than the message to be conveyed. The in-depth analysis of the characters and their transformation is the best example of this situation.

In conclusion, this article, which examines the development of Westernization in the Turkish novel by comparing novels, reveals that there are continuities as well as ruptures.

KEŞİFSEL EL HAREKETLERİNİN TÜRKÇE ADLANDIRILMASINDA DOKUNSAL MALZEME ALGISININ ROLÜ*

THE ROLE OF HAPTIC MATERIAL PERCEPTION IN TURKISH NAMING OF THE EXPLORATORY PROCEDURES

Gamze YILDIZ

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, lisans öğrencisi, gamze.yildiz_01@metu.edu.tr

Nahide Dicle DÖVENCİOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, dicated@metu.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 10 Nisan 2023
Kabul edildiği tarih: 13 Temmuz 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 10 April 2023
Date accepted: 13 July 2023
Date published: 25 December 2023

Anahtar Sözcükler

Görsel Algı; Dokunsal Algı; Malzeme Özellikleri; Yumuşaklık Boyutları; Keşifsel El Hareketleri

Keywords

Visual Perception; Haptic Perception; Material Properties; Softness Dimensions; Exploratory Hand Movements

DOI

10.33171/dtcjournal.2023.63.2.18

Öz

Yakın zamandaki çalışmalar, insanlarda yumuşaklık algısının yumuşak-sert ekseninin çok ötesinde olduğunu ve algısal olarak çeşitli boyutlarda tanımlanabileceğini göstermiştir. Malzemelerin yüzey yumuşaklığı, şekil değiştirebilir, tanecikli veya akışkan olma özellikleri yumuşaklığın algısal boyutlarından. Algısal tanımların yanı sıra her bir boyut için bilgi edinmemizi sağlayan farklı ve basmakalıp keşifsel el hareketleri de belirlenmiştir. Ancak konuyu ele alan çalışmalar şimdiye kadar İngiliz dilinde yürütülmüş ve rapor edilmiştir. Günlük nesnelere İngilizce isimlerinin Türkçe karşılıkları bir sözlük yardımıyla kolayca bulunabilse de bu nesnelere eşlik eden el hareketleri için birbir çevirinin her zaman yeterli olmadığı düşünülmektedir. Buna rağmen insanların keşifsel el hareketlerini Türkçede nasıl adlandırdıkları ve nesne özelliklerinin bu hareketleri adlandırmadaki etkisi henüz bilinmemektedir. Dolayısıyla bu çalışma keşifsel el hareketlerinin Türkçe fiiller ile adlandırılmasının nesnelere daha önce tanımlanan algısal yumuşaklık boyutlarına göre değişiklik gösterip göstermediğini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında; ana dili Türkçe olan 28 katılımcı, 37 malzeme-keşifsel el hareketi çiftini tekrarlayan videolar halinde görsel uyaranlar olarak içeren bir serbest adlandırma deneyine katılmıştır. Çalışmada yer alan deneyde; şekil değiştirebilir, tanecikli, yüzeysel yumuşak, akışkan ve yumuşak olmayan 21 malzemenin yanı sıra alanyazında kullanılan baskılamak, sürtmek, döndürmek, parmakların arasından geçirmek, karıştırmak, çekmek, hafifçe vurmak ve okşamak olarak ilk çevirilerini yapabileceğimiz 8 temel basmakalıp keşifsel el hareketi kullanılmıştır. Katılımcıların bu keşifsel el hareketlerini adlandırmasında her ne kadar uygulanan hareketler baskın rol oynasa da malzemelerin yumuşaklık özelliklerinin de bu adlandırmalar üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Yapılan ki-kare analizleri sonucunda aynı hareketi adlandırırken malzemeye bağlı olarak farklı Türkçe fiiller kullanıldığı görülmüştür. Sonuçlar katılımcıların keşifsel el hareketlerini adlandırmada verdiği cevapların malzemelerin yumuşaklık özelliklerine göre sistematik olarak değiştiğini göstermektedir.

Abstract

Recent studies have shown that the perception of softness in humans goes far beyond the soft-hard axis and can be defined perceptually in multiple dimensions. Perceptual dimensions of softness have been listed as surface softness, deformability, granularity, and fluidity. In addition to perceptual dimensions, stereotypical exploratory hand gestures (exploratory procedures, EPs) that enable us to obtain information for each dimension were also determined. However, studies addressing the issue have been conducted and reported in English. Although the Turkish equivalents of the English names of everyday objects can be easily found with the help of a dictionary, it is thought that one-to-one translation is only sometimes satisfactory for the EPs accompanying these objects. On the other hand, how individuals name these EPs and the influence of object properties on naming these have yet to be known well. To this end, in this study, we aim to examine whether naming EPs with Turkish verbs varies according to the previously defined perceptual softness dimensions. Twenty-eight Turkish native speakers participated in a free-naming study that involved videos showing 37 material-exploratory procedure combinations. Twenty-one deformable, granular, furry, fluid, and non-soft materials and eight EPs, pressing, rubbing, rotating, running through, stirring, pulling, tapping, and stroking, were used in the experiment. Even though the movements themselves played a dominant role in the participants' naming of the EPs in Turkish, we observed that the softness characteristics of the materials were also influential. In other words, we observed different naming of the same hand movement when applied to different materials. Chi-square analysis results suggest that participants use different Turkish verbs to indicate the same EP depending on the material seen. The results illustrate a systematic variation in participants' naming of the haptic exploratory procedures as the materials differ regarding softness features.

* Bu çalışmada kullanılan malzemeler ve ekipman L'Oréal Genç Bilim Kadınları Bursu ve ODTÜ BAP (AGEP-104-2022-10910) projelerinin destekleriyle alınmıştır. Katkıları için teşekkür ederiz.

Giriş

Günlük hayatta bir nesnenin neden yapıldığını hatta ne kadar yumuşak olabileceğini sadece bakarak anlayabiliriz, yine de mümkün olduğu zamanlarda görmeye yetinmeyiz ve nesneye dokunarak da yumuşaklığını keşfederiz. Nesnelere dokunurken yaptığımız el hareketleri hangi özelliği keşfetmek istediğimize ve nesneye göre değişir: Bir yastığın sertliğini anlamak için avuç içiyle üzerine bastırırız ama bir gömleğin kumaşının yumuşak olup olmadığını parmaklarımızı üzerine sürterek anlarız. Lederman ve Klatzky (1987), öncülük eden çalışmalarında nesnelere özelliklerini malzeme, geometrik ve fonksiyonel özellikler olarak sınıflandırmışlardır. Bu sınıflandırmaya göre doku, sertlik ve ısıya ilişkin nitelikler malzeme özellikleri kategorisinde yer alıp büyüklük ve şekil geometrik özellikler olarak tanımlanırken, ağırlık hem malzeme hem de geometrik özellik olarak nitelendirilmiştir. Son olarak, nesnelere hareket ettirilebilir parçaları ve kendine has işlevleri fonksiyonel özellikler olarak sınıflandırılmıştır. Keşifsel el hareketleri ise nesnelere tanımda yararlı olan dokunsal ipuçlarını sağladığı için insanların nesnelere malzeme özelliklerini anlamak için kullandığı yaygın ve basmakalıp hareket biçimleridir.

Lederman ve Klatzky (2009) her biri belirli yöndeki bir nesne özelliğinin en yüksek netlikte tanınmasını sağlayan altı temel keşifsel el hareketi tanımlamışlardır. Bu keşifsel hareketler, basmak, yana doğru hareket, sabit temas, desteksiz tutmak, kaplamak, dış kenar takibi adlı eylemlerdir (Lederman ve Klatzky, 2009). Bu el hareketleri nesnelere hakkında sağladığı bilgi miktarı, hareketi uygulama süresi ve diğer keşifsel el hareketi ya da hareketlerle birlikte aynı zaman diliminde uygulanabilirlik bakımından farklılık göstermektedirler. İnsanların nesne özelliklerini tanımak için bu keşifsel eylemlerden keşfetmeyi amaçladıkları belirli bir nesne özelliğini en yüksek kesinlikle gösterecek en ideal hareketi kullandıkları bulunmuştur (Lederman ve Klatzky, 2009). Tanımlanan keşifsel hareketlerin çoğu nesnenin malzeme dışındaki özelliklerini anlamak amaçlı görünmektedir. Örneğin dış kenar takibi şekil ve büyüklük hakkında bilgi verebilir; sabit temas da nesnenin sıcaklığını anlamaya yarar. Sadece bastırmak insanların nesnelere ne kadar şekil değiştirebilir, yumuşak ya da sert olduğunu anlaması için faydalı olduğundan malzeme özellikleriyle ilgilidir. Fakat yumuşaklık sadece şekil değiştirebilirlik olmadığından (ör. Bir kedinin tüyleri de yumuşaktır.) burada tanımlanan el hareketi insanların yumuşaklığın algısal boyutlarını keşfetmek için yaptıkları el hareketlerini nitelendirmekte yeterli olmaz.

Yakın zamanda yürütülen bir çalışmada Dövençioğlu, Doerschner ve Drawing (2018) malzeme ile ilgili keşifsel el hareketlerini incelemiş ve katılımcıların farklı yumuşaklık boyutlarında olan nesnelere keşfederken sekiz temel el hareketini uyguladıklarını göstermişlerdir. Bu hareketler; her ne kadar İngilizce çalışılmış olsa da baskılamak (*press*), sürtmek (*rub*), döndürmek (*rotate*), parmakların arasından geçirmek (*run through*), karıştırmak (*stir*), çekmek (*pull*), hafifçe vurmak (*tap*) ve okşamak (*stroke*) olarak dilimize çevrilebilir (Dövençioğlu vd., 2018). Bununla birlikte, Cavdan, Doerschner ve Drawing (2019) düz kavrayıp kaldırma adı verilen bir hareketi sergileniş biçimi ve geniş bir yüzey teması içermesi sebepleriyle Dövençioğlu ve diğerlerinin (2018) çalışmasında tanımlanan diğer sekiz el hareketine ek olarak farklı bir keşifsel eylem olarak nitelendirmiştir.

Gündelik yumuşak malzemelere katılımcıların uyguladıkları keşifsel el hareketlerini inceleyen bu çalışmada (Dövençioğlu vd., 2018) aynı zamanda uygulanan el hareketlerinin algısal yumuşaklık boyutlarıyla eşleştiğini bulunmuştur. Semantik ayrıştırma metodu kullanarak katılımcıların dokundukları malzeme ile ilgili bir grup sıfatı derecelendirmelerini isteyen araştırmacılar yumuşaklığın algısal olarak dört boyutta incelenebileceğini göstermişlerdir: Şekil değiştirebilirlik, akışkanlık, taneciklilik ve yüzey yumuşaklığı. Bu algısal görev sırasında katılımcıların el hareketleri de incelendiğinde bu hareketlerin algısal yumuşaklık boyutlarından etkilenecek şekilde sistematik bir biçimde değiştiği de bulunmuştur (Dövençioğlu, Doerschner ve Drawing, 2019; Dövençioğlu, Üstün, Doerschner ve Drawing, 2022). Genel olarak, katılımcıların yüzeyi yumuşak nesnelere keşfederken çoğunlukla sürtme el hareketini, şekil değiştirebilir (deforme olan) nesnelere için ise öncelikli olarak bastırma hareketini kullandıkları gösterilmiştir. Öte yandan, tanecikli malzemeleri keşfederken katılımcıların bu malzemeleri parmakların arasından geçirmesi ve döndürmesi sıklıkla karşılaşılmıştır. Bir başka çalışmada (Cavdan, Drawing ve Doerschner, 2021), yumuşaklığın algısal boyutları görsel olarak, videolardan malzeme ve el hareketleri gösterilerek çalışıldığında da aynı algısal uzay saptanmıştır.

Nesnelerin malzeme özelliklerinin dokunma sinyali olmasa da sadece görsel algı yoluyla tanınabilir olup olmadığı sorusu başka çalışmalarda da incelenmiştir (Schmid ve Doerschner, 2018; Schmid, Boyacı ve Doerschner, 2021; Yokosaka, Kuroki, Watanabe ve Nishida, 2018). Çoğu malzeme özelliğini ayırt etmek için bu nesnelerin görülmesi yeterli iken, deforme edilebilirlik ve elastik olma düzeylerini anlamak için nesnelerin hareketlerini (videolarını) görmek gerektiği öne sürülmüştür (Schmid vd.,

2021). Zira böyle bir gözlem bize malzemelere uygulanan bir kuvvete malzemelerin nasıl tepki gösterdiklerine dair ipucu sağlayarak onların mekanik özelliklerini tanımamıza yardımcı olur (Schmid ve Doerschner, 2018).

Nesnelerin yüzey doku özelliklerinin tanınır olması konusunda ise Bergmann Tiest ve Kappers (2007), katılımcıların hem dokunsal hem de görsel keşif yoluyla malzemelerin pürüzlülüğünü isabetli olarak derecelendirebileceklerini göstermiştir. Fakat Cavdan vd. (2021) doğrudan görsel ve dokunsal uyaran karşılaştırdıkları çalışmalarında diğer yumuşaklık boyutlarının aksine pürüzlülüğün, katılımcıların görsel uyaranlar kullanıldığında dokunsal algılama ile olduğu kadar net değerlendiremediğini bulmuştur. Genel olarak, nesnelerin pürüzlülüğü dokunsal algı yoluyla oldukça iyi algılanabilir bulunurken, görsel algı yoluyla kısmen belirgin ve tanımlanabilir bulunmuştur.

Malzeme özellikleri ve keşifsel el hareketleri üzerine yayınlanmış bu çalışmaların hepsinde katılımcıların anadilleri düşünülerek İngilizce veya Almanca sözcükler kullanılmıştır. Kişisel gözlemler ve pilot çalışmadan gördüğümüz kadarıyla Türkçede keşifsel bir hareket çok çeşitli fiiller ile adlandırılabilir. Örneğin, bir nesneye karşı kuvvet uygulamayı tanımlayan *press* (İng.) hareketi (Dövençioğlu vd., 2019) “bas(tır)mak”, “sık(tır)mak” ya da “mıncıklamak” olarak adlandırılabilir (Türk Dil Kurumu, t.y.). Aynı hareketin birbirinden son derece farklı köklerden türemiş fiiller ile adlandırılabilir olmasının dikkate ve çalışmaya değer olduğu düşünülmektedir. Alanyazında bulabildiğimiz kadarıyla hareket içeren resimlerin Türkçe isim ve fiillerle adlandırılması konusunda bir veri tabanına rastlansa da buradaki el hareketlerinin tutmak, alkışlamak ve dokunmak fiilleriyle sınırlı olduğu görülmektedir (Bayram, Aydın, Ergenç ve Akbostancı, 2016). Bu sebeplerle keşifsel el hareketlerinin Türkçe karşılıklarındaki yaygın kullanımlarını belirlemeyi ve malzeme çeşitliliğinin hareketin Türkçe adlandırmasındaki etkisini saptamayı amaçlamaktayız.

Buradaki çalışmada öncelikle anadili Türkçe olan katılımcılarda alanyazında bahsedilen el hareketlerinin isimlerinin Türkçe karşılıkları aranmıştır. Daha sonra ise keşifsel el hareketlerini adlandırmada kullanılan Türkçe fiillerin malzemelerin yumuşaklık özelliklerine göre bir değişim ve çeşitlilik gösterip göstermeyeceğini incelemek amaçlanmıştır.

İlk olarak; keşifsel el hareketlerinin adlandırılmasında, basmakalıp el hareketlerinin doğrudan Türkçe karşılıklarının birincil etken olması beklenmektedir. Daha sonra ise keşifsel el hareketlerinin Türkçe adlandırılmasında, keşfedilen

malzemenin özelliklerinin adlandırma sonuçlarına önemli ölçüde etki etmesi öngörülmektedir.

YÖNTEM

Katılımcılar

Bu çalışma için anadili Türkçe olan 28 üniversite öğrencisi Orta Doğu Teknik Üniversitesi SONA katılımcı toplama platformundan kolay örneklem yöntemi (*convenience sampling*) kullanılarak seçilmiştir.

Uyaranlar

Görsel uyaran olarak kullanılan videolarda bağımsız değişkenlerden biri malzeme diğeri malzemeyle etkileşirken kullanılan el hareketidir (keşifsel hareket). Çalışmada sekiz keşifsel el hareketinin (Dövençioğlu vd., 2022) tanecikli, akışkan, şekil değiştirebilir, yüzeyi yumuşak ve yumuşak olmayan malzemelere uygulandığını gösteren 37 kısa video yer almaktadır (Bkz. Tablo 1). Video kaydında kullanılan malzemeler çoğunlukla yumuşaklık algısını inceleyen çalışmalardan (Dövençioğlu vd. 2022; Üstün, 2017) alınmıştır. Bunun yanı sıra, ek videolar kaydedilerek bal ve zeytinyağı akışkan; kinetik kum ise tanecikli malzemeler olarak uyaranlara eklenmiştir. Her bir yumuşaklık boyutuna özgü basmakalıp el hareketleri ile yapılan çalışmaların bulgularına dayanarak buradaki videolarda da malzemelerle uyumlu el hareketlerini gösteren video kayıtları sunulmuştur. Zira sekiz keşifsel el hareketini bütün malzemelere uygulamak mümkün de olmamıştır. Örneğin, oyun hamuru parmaklar arasında gezdirme hareketi ile uyumlu değilken, bastırma hareketi ile son derece uyumludur (Dövençioğlu vd., 2018). Yine de aynı hareketin Türkçe adlandırılmasının farklı yumuşaklık özelliğine sahip malzemeler arasında farklılık gösterip göstermeyeceğini araştırmak adına olabildiğince uyumlu ve çeşitli malzeme-el hareketi çifti çalışmaya dâhil edilmiştir.

Tablo 1: Serbest adlandırma deneyinde yer alan 37 malzeme-keşifsel el hareketi çifti.

Çalışma Deseni

Çalışmada katılımcılara 37 malzeme-el hareketi çiftine ait tekrarlayan kısa videolar sunulmuştur. Her ne kadar uyaranlar 5 ila 10 saniye arasında videolar olsa da bunlar deney düzeneğinde sürekli bir döngü halinde oynatıldıkları için deney katılımcıların her bir el hareketi-malzeme çiftini diledikleri kadar izlemesine imkân tanımaktadır. Katılımcılardan gördükleri el hareketini Türkçe fiillerden uygun olan biri/birkaçı ile adlandırmalarını isteyen bir serbest adlandırma görevi kullanılmıştır.

Çalışmada, videolarda keşfedilen nesnelere yumuşaklık boyutları bağımsız değişkeni oluştururken keşifsel el hareketinin adları bağımlı değişkendir. Bu durumda çalışma, Türkçe fiillerden oluşan niceliksel verilerin sıklıklarına bakan bulgular sunmaktadır.

Uygulama Süreci

ODTÜ Algısal Süreçler (METUSense) Laboratuvarında yapılan çalışmaya gelen gönüllü katılımcılar aydınlatılmış onam formunu imzaladıktan sonra bilgisayardaki (Dell Inc., Intel Core i5 4210U işlemci) yönlendirmelerle deneye başlamıştır. PsychoPy (Peirce, 2007) ile oluşturulan deney programı en başta giriş sayfası ve uygulama sürecine dair bilgilendirme ve katılımcıların alışmasına yardımcı olmak için deneme amaçlı bir test sayfasından oluşmaktadır. Program 37 adet malzeme-el hareketini gelişigüzel sırayla sunduktan sonra bir kapanış sayfasıyla sona ermektedir. Her bir deneme sayfası **Şekil 1**'de de görülebileceği üzere otomatik tekrarda oynayan bir malzeme-el hareketi etkileşimi videosu, katılımcıdan gördüğü el hareketini sonu -mak ya da -mek ile biten Türkçe fiil ya da fiiller ile adlandırmasını isteyen bir talimat ve serbest adlandırma için bir yazılı yanıt kutusundan oluşmaktadır. Rastgele sunumla aynı el hareketlerine ya da malzemelere ait videoların art arda gösterilmesinin önüne geçilmiştir. Çalışmayı tamamlayan katılımcılara kısaca bilgilendirme sunulduktan sonra çalışmaya katılımları karşılığında 2 ders puanı verilmiştir. Deney düzeni ve laboratuvar koşulları tüm katılımcılar için eşit tutulmuştur.

Şekil 1: (A) Videolardaki el hareketlerini temsil eden örneklerin ekran görüntüleri sırasıyla (üst sıra) oyun hamuruna bastıran, mikrofiber bezi ovan, tahta çöpleri döndüren, kinetik kumu parmakların arasından geçiren, (alt sıra) slaym (*slime*) çekiştiren, zeytinyağını karıştıran, talaşa hafif hafif vuran ve kürkü okşayan hareketleri göstermektedir. (B) PsychoPy'da yer alan serbest adlandırma çalışmasını betimleyen bir ekran görüntüsünde görev için sunulan açıklama, altında yer alan uyarı videosu ve en altta cevap yazılabilen bir kutu görülmektedir.

Verilerin Düzenlenmesi ve Analizi

Katılımcıların el hareketlerini adlandırmada kullandığı fiillerin sıklığının incelenmesi amacıyla RStudio programı (RStudio Team, 2022) kullanılmıştır. Her bir malzeme-keşifsel el hareketi çiftinin cevapları bir kelime bulutuna dönüştürülmüş, burada punto büyüklüğüyle temsil edilen kelimelerin sıklık yüzdeleri ayrıca halka grafiklerde sayısal olarak sunulmuştur. Kelime bulutlarında çalışmanın ilk seferde

göze çarpmayan sonuçlarını vurgulayabilmek için, herhangi bir keşifsel hareket için ortak verilen en sık fiiller elenmiştir. Bu sayede, farklı yumuşaklık özellikleri taşıyan malzemeler arasındaki adlandırma çeşitliliği daha belirgin bir şekilde gösterilmiştir. Örneğin, “sıkmak” fiili şekil değiştirebilir, yüzeyi yumuşak, akışkan ve yumuşak olmayan malzemelere uygulanan baskılama (*press*) hareketine verilen ortak ve en sık cevap olması dolayısıyla bu fiil kelime bulutlarının hepsinden elenmiştir. Yine de halka grafiklerinde bu elenen fiillerin yüzdeleri görülebilir. Dokunmak gibi belirgin bir keşifsel eylemi tanımlamayan son derece genel fiillere ek olarak “mıncırmak” benzeri uydurma olup Güncel Türkçe Sözlük’te (Türk Dil Kurumu, t.y.) tanımlanmamış kelimeler de halka grafikleri ve kelime bulutlarında yer almamıştır. Cevaplar içerisinde ovalamak ve ovmak gibi aynı anlama gelen ve kök yapısı bakımından aynı olan fiiller kategorik bir cevap olarak birleştirilirken, güneşlenmek ya da rahatlamak gibi el hareketlerini tanımlama gayesi olmayan cevaplar elenmiştir. Bazı durumlarda bir keşifsel el hareketinin uygulanması için önce bir başka hareketin uygulanması gerekebilir. Örneğin slaym (slime) malzemesine baskı uygulama (*press*) hareketinin yapılması için öncelikle malzemeyi yapıştırdığı yüzeyden kaldırıp çekmek gerekir. Dolayısıyla slaym-baskılama çifti videosuna katılımcı tarafından verilmiş çekmek cevabı ve bunun gibi uygulanması kaçınılmaz olan ve tanımlı bir keşifsel eylem olmayan başka cevaplar da elenmiştir. Ayrıca kopmamak ve benzeri negatif fiiller de elenmiştir. El hareketlerini adlandıran bir fiilden türemiş zarflar ise kendilerinden sonra gelen fiillerden bağımsız bir şekilde cevaplar içerisinde yer almıştır. Örneğin un-parmakların arasından geçirme ikilisine verilen kavrayıp bırakmak cevabı kavramak ve bırakmak şeklinde iki farklı yanıtla dönüştürülmüştür. Katılımcıların bazı uyarılarda el hareketlerinin yanı sıra malzemelerin hareketini de adlandırdığı tespit edildiğinden aynı kökten türeyen cevaplar yalnızca bir kategoride yer almıştır. Örneğin bir malzeme-el hareketi uyaran çiftine verilen yapışmak ve yapıştırmak yanıtları grafiklerde aynı gruba dahil edilmişlerdir. Tüm bunlara ek olarak, yazım hataları düzeltilmiş ve yalnızca bir katılımcı tarafından yanıt olarak verilmiş fiiller de çok düşük bir sıklıkta kullanıldığı için “diğer” kategorisinde yer almıştır. Bir video özelinde sadece bir kişi tarafından verilen bir cevap eğer başka bir video için birden fazla katılımcıda gözlenmişse, bu cevabın sıklığı bir de olsa çizilmiştir. Özet olarak, bulguların sağlıklı ve güvenilir bir şekilde görselleştirilmesi ve malzeme özelliklerindeki farklılıkların onların keşfini adlandırmadaki farklılaşmaya etkisini ortaya koymak amacıyla sonuçlar bir veri temizleme aşamasından geçmiş ve bütün videolar için toplanan 2137 kelimedenden 1840’ı

kullanılmıştır. Her bir el hareketi için malzemeler arasındaki farklılıkları saptamak amacıyla ki-kare analizi yapılmıştır.

BULGULAR

Baskılama

Baskı uygulama (*press*) hareketi için toplanan cevaplarda en sık kullanılan ve malzemeler arası ortak olan sıkıştırmak ve sıkmak cevapları kelime bulutlarından elenmiştir (**Şekil 2**). Genel olarak cevaplara bakıldığında sıkmak (%40) ve bas(tır)mak (%23) fiillerine bütün malzemelerde rastlanmıştır; bu iki fiil slaym hariç diğer dört malzeme için en sık kullanılan adlandırmalardır (**Şekil 3A-D**). Diğer üç malzemenin aksine, bastırmak cevabına slaym videolarında düşük sıklıkla rastlanmıştır (%6, **Şekil 3E**). Bunun yanında ezmek fiiline de malzemedan bağımsız olarak bütün koşullarda rastlanmıştır (toplam sıklığı: %7). Oyun hamuruna uygulanan baskılama hareketini tanımlayan üçüncü en sık cevap %10 sıklıkla şekillendirmek olmuştur. Bu yanıtın aynı zamanda %4 ile süngere uygulanan baskılama hareketine verilen az sıklıkta cevaplardan biri olduğu görülmüştür. Bir başka deyişle, şekillendirmek fiili katılımcılar tarafından deforme olan, şekil değiştirebilir malzemeler için kullanılmıştır (**Şekil 3B, D**). Süngere uygulanan baskılama hareketine %9 sıklıkla verilen büzme ve büzüştürmek yanıtları nadiren kadife (%4) için de bulunmuştur. Sünger (%11), oyun hamuru ve taş (%8) için verilen “ezmek” cevabı slaym (%4) için nadiren görülmüştür. Oyun hamuru için nadiren de olsa kullanılan bir fiil de %5 sıklıkla yoğurmak olmuştur. Diğer malzemelerden farklı olarak, sadece slaym malzemesiyle yapılan el hareketini adlandırırken katılımcılar %12 ile mıncıklamak, %12 ile sündürmek ve %10 ile yapışmak fiillerini kullanmışlardır (**Şekil 3E**). Bunlardan mıncıklamak, oyun hamuru için 2, taş ve sünger için de sadece 1'er katılımcının cevaplarında görülmüştür.

Ki-kare analizinde kullanmak üzere 5 malzeme ve 12 fiilin cevap sayıları çıkarılmıştır. Serbestlik derecesi 44 için bulunan değer (133,27) tabloda $p=0.001$ derecesindeki değerden (78.75) daha büyük olduğundan yokluk hipotezi reddedilir ve malzemeler arasında baskılama el hareketini Türkçe anlamlandırmada fark vardır denilebilir.

Şekil 2. Katılımcıların baskı uygulama (*press*) el hareketini adlandırmada sıkıştırmak ve sıkmak cevaplarından sonra en yaygın kullandıkları fiiller. Kelime bulutları; **(A)** taş, **(B)** sünger, **(C)** kadife, **(D)** oyun hamuru ve **(E)** slaym malzemelerine verilen cevapları içermektedir.

Şekil 3. Katılımcıların **(A)** taş, **(B)** sünger, **(C)** kadife, **(D)** oyun hamuru ve **(E)** slaym malzemelerine uygulanan baskılama hareketini adlandırmada verdiği yanıtlar.

Sürtme

Baskılama hareketinde olduğu gibi sürtme-ovalama (*rub*) hareketi için toplanan cevaplarda da sıkıştırmak ve sıkamak fiilleri tüm malzemelerde ortak kullanılan ve hareketi adlandırmada verilen en sık yanıt olduğu için kelime bulutlarında gösterilmemek üzere elenmiştir (**Şekil 4**). Genel olarak sıkamak (%22), ovmak (%12), bas(tır)mak (%11) ve sürtmek (%7) cevaplarına bütün malzemelerde çeşitli sıklıklarda rastlanmıştır (**Şekil 5**). Malzemelerin beş tanesinde sıkamak fiili sürtme-ovma hareketini gösteren videoları adlandırmak için en sık verilen cevap olmuştur. Fakat un için sürtme keşifsel el hareketini tanımlarken ufalamak %26 sıklıkla başlıca fiil olmuş, bu fiile aynı zamanda nohut için de %4 gibi az bir sıklıkta rastlanmıştır (**Şekil 5A, B**). Adlandırmada ovmak fiili kürk (%19), pamuk (%16), ve un (%14), için ikinci sıraya denk gelirken (**Şekil 5A, E, F**) mikrofiber bez, nohut ve slaym malzemeleri için de %9 sıklıkta görülmüştür. Nohut malzemesine uygulanan hareketi adlandırmada ikinci en sık kullanılan (%22) bas(tır)mak fiiline mikrofiber bez (%13) ve kürk (%12) için makul denecek sıklıkta, slaym (%9), pamuk (%7) ve un (%3) için de nadiren rastlanmıştır. Sürtmek cevabına sadece tekstil malzemeleri olan (**Şekil 5** alt sıra) kürk (%12), pamuk (%12) ve mikrofiber bez (%11) için makul sıklıkta rastlanmıştır. Bu fiil un için iki, nohut ve slaym malzemeleri için ise sadece birer katılımcının yanıtlarında görülmüştür (**Şekil 5A-C**). Benzer bir şekilde sürtmek fiilinin yanında okşamak fiiline de sadece tekstil malzemelerinde rastlanmıştır (kürk %9, mikrofiber bez %8, pamuk %3, **Şekil 5D-F**). Yüzeyi yumuşak veya tekstil malzemelere özgü bir başka cevap da mikrofiber bez ve kürk malzemeleri için sırasıyla %9 ve %5 gibi sıklıklarda kullanılan çitilemek fiili olmuştur. Bu fiiller yüzey yumuşaklığına sahip/tekstil olmayan malzemeler için kullanılmamıştır. Öte yandan, slaym-sürtme çiftine katılımcıların yaptığı adlandırmalar son derece farklı sonuçlara yol açmıştır (**Şekil 5C**). Mıncıklamak (%11), sündürmek (%9) ve yapışmak (%9) fiilleri slaym için makul sıklıktaki yanıtlar arasında yer alırken bu cevaplara başka malzeme videolarında rastlanmamıştır denilebilir: Sadece mıncıklamak ve yapışmak fiilleri un için 1 katılımcı tarafından kullanılmıştır (**Şekil 5A**).

Ki-kare analizinde kullanmak üzere 6 malzeme ve 22 fiilin cevap sayıları çıkarılmıştır. Serbestlik derecesi 105 için bulunan değer (269,7) tabloda p=0.001 derecesindeki değerden (155,53) daha büyük olduğundan yokluk hipotezi reddedilir

ve malzemeler arasında sürtme el hareketini Türkçe anlamlandırmada fark vardır denilebilir.

Şekil 4. Katılımcıların sürtme el hareketini adlandırmada sıkıştırmak ve sıkmak cevaplarından sonra en yaygın kullandığı fiiller. Kelime bulutları; **(A)** un, **(B)** nohut, **(C)** pamuk, **(D)** mikrofiber bez, **(E)** kürk ve **(F)** slaym malzemelerine verilen cevapları içermektedir.

Şekil 5. Katılımcıların **(A)** un, **(B)** nohut, **(C)** pamuk, **(D)** mikrofiber bez, **(E)** kürk ve **(F)** slaym malzemelerine uygulanan sürtme hareketini adlandırmada verdiği yanıtlar.

Döndürme

Döndürme (*rotate*) el hareketini adlandırmada katılımcılar tarafından yumuşaklık boyutları farkı olmaksızın en çok kullanılan fiil döndürmek olduğu için ayırt edici sayılmamıştır ve kelime bulutları ile ifade edilen sonuçlardan elenmiştir (**Şekil 6**). Genel olarak bakıldığında döndürmek (%32) ve çevirmek (%23) cevapları bütün malzemelerde çeşitli sıklıklarda görülmüştür. Nohut için başlıca cevap olan yuvarlamak (%25) fiili sünger parçaları için çok nadir de olsa görülmüş (%4), mikrofiber bez için 1 katılımcı tarafından kullanılmış olup, tahta çöpler malzemesinde görülmemiştir (**Şekil 7A, C ve D**). Döndürmek fiili sünger (%4), tahta çöpler (%43) ve mikrofiber bez (%23) için başlıca cevapken bu fiil nohut videolarına verilen ikinci cevap (%19) olmuştur. Yine bu üç malzeme için en sık ikinci cevap olan çevirmek fiili nohut malzemesi için de az da olsa (%6) görülmüştür. Diğer malzemelerden farklı olarak mikrofiber bez için sıkıştırmak (%16) fiiline sıklıkla rastlanmıştır. Bu fiil nohut (%6), sünger (%2) ve tahta çöpler (%2) için de nadiren de olsa kullanılmıştır. Nadir de olsa görülen dolandırmak ve gezdirmek fiilleri nohut (%6), tahta çöpler (%6 ve %2) ve sünger parçaları (%4) için kullanılmıştır. Bu malzemelerden oldukça farklı bulgulara rastladığımız mikrofiber bez için görülen toplamak (%9), avuçlamak (%5), kavramak (%5), buruşturmak (%3) ve büzüştürmek (%3) cevapları diğer malzemelerin hiçbirinde görülmemiştir (**Şekil 7D**).

Ki-kare analizinde kullanmak üzere 4 malzeme ve 14 fiilin cevap sayıları çıkarılmıştır. Serbestlik derecesi 39 için bulunan değer (133,1) tabloda p=0.001 derecesindeki değerden (72,06) daha büyük olduğundan yokluk hipotezi reddedilir ve malzemeler arasında döndürme el hareketini Türkçe anlamlandırmada fark vardır denilebilir.

Şekil 6. Katılımcıların döndürme el hareketini adlandırmada döndürmek cevabından sonra en yaygın kullandığı fiiller. Kelime bulutları; **(A)** nohut, **(B)** tahta çöpler, **(C)** sünger ve **(D)** mikrofiber bez malzemelerine verilen cevapları içermektedir.

Şekil 7. Katılımcıların **(A)** nohut, **(B)** tahta çöpler, **(C)** sünger ve **(D)** mikrofiber bez malzemelerine uygulanan döndürme hareketlerini adlandırmada verdiği yanıtlar.

Parmakların Arasından Geçirme

Çeşitli malzemeleri parmakların arasından geçirme, tarama veya akıtma (*run through*) olarak tasvir edilebilecek hareketin videolarında avuçlamak farklı yumuşaklık boyutları kategorisine ait bütün malzemelerde ortak görülen en sık cevap olması dolayısıyla kelime bulutlarında gösterilmemiştir (**Şekil 8**). Genel olarak avuçlamak (%18), dökmek (%8), akıtmak (%7), elemek (%6), kavramak (%5) ve süzme (%4) cevapları her malzeme için görülmüştür (**Şekil 9**). Bunun yanında, karıştırmak (%9) cevabı kinetik kum hariç bütün malzemelerde rastlanan en sık cevaplardan olmuştur. Başlıca cevap kum (%13), kinetik kum (%21), nohut (%29) ve talaş (%17) için avuçlamak olurken sadece un videosunda karıştırmak (%13) cevabı avuçlamak (%11) cevabından daha sık tercih edilmiştir. Karıştırmak fiili talaş (%15) için ikinci en sık fiil olsa da nohut ve kum için daha az (%9) görülmüş, kinetik kum için ise hiç görülmemiştir. İnce tanecikli malzemeler olan kinetik kum ve kum için akıtmak fiiline rastlanırken (sırayla %17 ve %11) biraz daha iri tanecikli nohut ve talaş malzemelerinde dökmek fiili daha sıklıkla görülmektedir (sırasıyla %13 ve %9). Elemek cevabı en sık (%11) olarak un videosunda karşımıza çıksa da kum ve talaş için %6, kinetik kum için de %4 oranında görülmüştür. Süzme cevabına ise kum videolarına özgü olarak %11 oranında rastlanmış, diğer malzemeler için kullanım tek tük cevaplardan öteye gitmemiştir. Benzer bir şekilde sıkıştırmak fiili de %11 oranında kinetik kum malzemesine özgü olarak görülmüştür.

Ki-kare analizinde kullanmak üzere 5 malzeme ve 21 fiilin cevap sayıları çıkarılmıştır. Serbestlik derecesi 80 için bulunan değer (128,6) tabloda $p=0.001$ derecesindeki değerden (124,84) daha büyük olduğundan yokluk hipotezi reddedilir ve malzemeler arasında parmakların arasından geçirme el hareketini Türkçe anlamlandırmada fark vardır denilebilir.

Şekil 8. Katılımcıların parmakların arasından geçirme el hareketini adlandırmada avuçlamak cevabından sonra en yaygın kullandığı fiiller. Kelime bulutları; **(A)** un, **(B)** kum, **(C)** kinetik kum, **(D)** nohut ve **(E)** talaş malzemelerine verilen cevapları içermektedir.

Şekil 9. Katılımcıların **(A)** un, **(B)** kum, **(C)** kinetik kum, **(D)** nohut ve **(E)** talaş malzemelerine uygulanan parmakların arasından geçirme hareketlerini adlandırmada verdiği yanıtlar.

Karıştırma

Malzeme özellikleri fark etmeksizin ortak kullanılan ve verilmiş en sık cevap olan karıştırmak fiili bu keşifsel el hareketini (*stir*) adlandırma sonuçlarını gösteren kelime bulutlarından çıkarılmıştır (**Şekil 10**). İstisnasız bütün malzemelerde defalarca görülen cevaplar karıştırmak (%34), gezdirmek (%13), döndürmek (%11) ve dolandırmak (%7) olarak saptanmıştır (**Şekil 11**). Başlıca cevap olan karıştırmak fiilinden sonra tahta toplar (%17) ve el kremi (%9) için döndürmek fiili (**Şekil 11B, C**), paket lastiği (%23) ve zeytinyağı (%18) için de gezdirmek fiili cevaplarda sıkça görülmüştür (**Şekil 11A, D**). Bu hareketi dolandırmak olarak adlandıranlar paket lastiği için %13, zeytinyağı için %9, tahta toplar içinse cevapların %6'sını oluşturmuşlardır. Benzer şekilde cevirmek fiili de az sıklıkta el kremi (%7), tahta toplar (%6) ve zeytinyağı (%6) için görülmüştür. Tahta toplara özgü olarak %6 civarında seçmek ve yuvarlamak fiillerine rastlanmıştır. Bunlardan yuvarlamak nadir de olsa (%4) el kremi ve zeytinyağı gibi akışkan malzemelerde kullanılmıştır. Seçmek fiiline ayrıca bir katılımcının paket lastiği için verdiği cevaplarda rastlanmıştır.

Ki-kare analizinde kullanmak üzere 4 malzeme ve 20 fiilin cevap sayıları çıkarılmıştır. Serbestlik derecesi 57 için bulunan değer (101,83) tabloda $p=0.001$ derecesindeki değerden (95.75) daha büyük olduğundan yokluk hipotezi reddedilir ve malzemeler arasında karıştırma el hareketini Türkçe anlamlandırmada fark vardır denilebilir.

Şekil 10. Katılımcıların karıştırma el hareketini adlandırmada karıştırmak cevabından sonra en yaygın kullandığı fiiller. Kelime bulutları; **(A)** paket lastiği, **(B)** tahta toplar, **(C)** el kremi ve **(D)** zeytinyağına uygulanan karıştırma hareketine verilen cevapları içermektedir.

Şekil 11. Katılımcıların **(A)** paket lastiği, **(B)** tahta toplar, **(C)** el kremi ve **(D)** zeytinyağı malzemelerine uygulanan karıştırma hareketini adlandırmada verdiği yanıtlar.

Çekme

Çekme (*pull*) el hareketini adlandırmada yumuşaklık boyutları farkı olmaksızın en çok kullanılan fiil çekmek olduğu için ayırt edici sayılmamıştır ve kelime bulutları ile ifade edilen sonuçlardan elenmiştir (**Şekil 12**). Katılımcılar bu hareketi

adlandırırken bütün malzemelerin toplamında çekmek fiilini sıklıkla (%29), sündürmek fiilini de yer yer (%8) kullanmışlardır fakat kürk malzemesinden kaynaklı olarak başka ortak fiil cevabı görülmemiştir. Kürk malzemesi için çekmek fiili cevapların yarısından fazlasını (%54) oluşturmuştur, slaym için de bu fiil başlıca cevap (%35) olmuştur (**Şekil 13B ve D**). Paket lastiği ve ince çorap için başlıca iki fiil germek ve esnetmek olarak görülmüş, çekmek fiili bunlardan sonraki sıklıktaki cevaplarda görülmüştür (**Şekil 13A ve C**). Bu iki malzemede sıklıkla rastlanan germek fiiline kürk ve slaym malzemelerinde rastlanmamıştır. Aynı zamanda esnetmek fiili slaym için %11 oranında görülmüş fakat kürk için cevaplarda görülmemiştir. Südürmek fiili ise sırasıyla en çok slaym (%15) ve ince çorap (%9) daha sonra paket lastiği (%6) ve çok nadiren de kürk (%3) için kullanılmıştır. Slaym ve ince çorap için (sırasıyla %17 ve %7) verilen cevaplardan uzatmak fiiline paket lastiğinde yok denecek kadar az sıklıkta (%3) rastlanmıştır. Paket lastiğine özgü gibi görünen açmak (%13) ve genişletmek (%12) fiillerine az da olsa (%5'er) ince çorap için verilen cevaplarda da görülmüştür, diğer malzemelerde rastlanmamıştır. Sadece kürk videolarına özgü olarak görülen kopar(t)mak (%19) ve yolmak (%9) cevaplarına başka hiçbir malzeme için rastlanmamıştır (**Şekil 13B**).

Ki-kare analizinde kullanmak üzere 4 malzeme ve 11 fiilin cevap sayıları çıkarılmıştır. Serbestlik derecesi 30 için bulunan değer (162,21) tabloda $p=0.001$ derecesindeki değerden (59,70) daha büyük olduğundan yokluk hipotezi reddedilir ve malzemeler arasında çekme el hareketini Türkçe anlamlandırmada fark vardır denilebilir.

Şekil 12. Katılımcıların çekme el hareketini adlandırmada çekmek cevabından sonra en yaygın kullandığı fiiller. Kelime bulutları; **(A)** paket lastiği, **(B)** kürk, **(C)** ince çorap ve **(D)** slaym materyallerine uygulanan çekme hareketine verilen cevapları içermektedir.

Şekil 13. Katılımcıların **(A)** paket lastiği, **(B)** kürk, **(C)** ince çorap ve **(D)** slaym malzemelerine uygulanan çekme keşifsel el hareketini adlandırmada verdiği yanıtlar.

Hafifçe Vurma

Parmak ucu ile hafif hafif vurma (*tap*) şeklinde tasvir edebileceğimiz keşifsel el hareketi katılımcılar tarafından malzemelerin üçü için en sık, bal malzemesi için ise ikinci en sık ifade olarak parmaklamak fiili kullanıldığından dolayı bu fiil kelime bulutlarından çıkarılmıştır (**Şekil 14**). Bütün keşifsel hareketlerin aksine burada dikkat çeken bir durum parmaklamak (%16), gezdirmek (%11), bastırmak (%11),

dürtmek (%9) gibi bütün malzemelerde görülen cevaplardan daha sık olarak diğer kategorisindeki fiillerin (%20) bulunmasıdır (**Şekil 15**). Bir başka deyişle, ortak adlandırmaların aksine tek tük, malzemeye ve katılımcıya özgü örnekler bu el hareketi için çok fazla görülmüştür. Diğer kategorisinde toplanan cevaplar arasında şu örneklerle rastlanabilir: Ara(ştır)mak, göçürtmek, elemek, kurcalamak, dağıtmak, bulamak, kaldırmak. Bunun yanında; değmek, dokunmak, ellemek fiilleri cevaplarda çok fazla görülmüştür. Fakat ayırt edici olmadıkları için (bütün keşifsel el hareketleri dokunmayı gerektirmektedir) bu cevaplar elenmiştir. Parmaklamak fiili mikrofiber bez (%23) ve kum (%17) için verilen başlıca cevaplardandır ve bal (%17) ile talaş (%6) için de kullanılmıştır. Gezdirmek cevabı talaş (%14) için başlıca cevaptır, bal (%14), kum (%11) ve mikrofiber bez (%5) için de görülmüştür. Sadece bal videolarında karşılaştığımız yapış(tır)mak cevabı burada %29 sıklıkta en yaygın adlandırma olmuştur (**Şekil 15D**). Mikrofiber bez (%15), kum (%11) ve talaş (%11) için makul sıklıkta görülen bas(tır)mak cevabı daha nadir de olsa bal (%6) için de görülmüştür. Dürtmek fiili ise mikrofiber beze hafifçe vurmaya adlandırmada %20 ile parmaklamak yanıtından sonra verilen en sık ikinci yanıt olarak, kum ve talaşta az sıklıkta (%6) ve bal videolarında çok nadir (%3) olarak bulunmuştur. Batırmak cevabı da bal videolarında %6, mikrofiber bez ve talaş videolarında da %3 sıklıkta görülmüştür. Tanecikli malzemelerde rastladığımız (talaş %11, kum %6) yoklamak cevabı aynı zamanda tek tük de olsa (%3) mikrofiber bez için de görülmüştür. Kum için verilen makul sıklıktaki yanıtlardan biri de %9 oranla keşfetmek olmuştur, bu cevap talaş için de %6, mikrofiber bez için de %3 sıklıkta kullanılmıştır. Malzemelerin tanelerinin çokluğunu ifade eden ayıklamak, seçmek ve saymak fiillerinin her biri %6 ile talaş malzemesine hafifçe vurmaya adlandırmada makul sıklıkta verilen yanıtlardandır. Bunlardan sadece ayıklamak fiiline kum (%3) için çok az da olsa rastlanmıştır. İlginç bir şekilde, kum (%6), talaş (%3) ve bal (%3) malzemeleri için verilen yanıtlar içerisinde ses simgeleyen bir ifade olan pıt pıt yapmak yer almıştır (**Şekil 15A-B-D**).

Ki-kare analizinde kullanmak üzere 4 malzeme ve 16 fiilin cevap sayıları çıkarılmıştır. Serbestlik derecesi 45 için bulunan değer (89,77) tabloda $p=0.001$ derecesindeki değerden (80,08) daha büyük olduğundan yokluk hipotezi reddedilir ve malzemeler arasında hafifçe vurma el hareketini Türkçe anlamlandırmada fark vardır denilebilir.

Şekil 14. Katılımcıların hafifçe vurma el hareketini adlandırmada parmaklamak cevabından sonra en yaygın kullandığı fiiller. Kelime bulutları; **(A)** kum, **(B)** talaş, **(C)** mikrofiber bez ve **(D)** bal malzemelerine uygulanan hafifçe vurma el hareketine verilen cevapları içermektedir.

Şekil 15. Katılımcıların (A) kum, (B) talaş, (C) mikrofiber bez ve (D) bal malzemelerine uygulanan hafifçe vurma keşifsel el hareketini adlandırmada verdiği yanıtlar.

Okşama

Tanecikli ve yüzey yumuşaklığına sahip malzemelere uyguladığımız okşama (*stroke*) el hareketini adlandırırken her iki malzeme grubu için de en yüksek sıklıkta verilen okşamak cevabı kelime bulutlarında gösterilmemiştir (**Şekil 16**). Genel olarak cevaplara bakıldığında okşamak (%42) ve gezdirmek (%13) fiillerine bütün malzemelerde rastlanmıştır, istisnasız bütün malzemeler için en sık kullanılan adlandırma okşamak olmuştur (**Şekil 17**). Tanecikli malzemelerden olan kum ve mercimek için verilen cevaplarda gezdirmek ve sevmek fiilleri okşamanın hemen ardından gelmiştir (sırasıyla kum %24 ve %12; mercimek %16 ve %11; **Şekil 17A-B**). Sevmek fiili kürk için ikinci sırada (%14) yer almış fakat diğer tekstil malzemesi olan mikrofiber bezde hiç görülmemiş, pamukta ise bir kişinin cevabında rastlanmıştır. Sadece kürk için kullanılan taramak fiili göze çarpmıştır (%10, **Şekil 17D**). Yine kürk (%10) için kullanılan düzeltilmek fiili %7 oranında mercimek ve %5 oranında kum için görülmüştür. Bu fiillerin ardından, “sürtmek” fiilinin %13 ile mikrofiber bez için %8 oranıyla kürk, %7 oranında da kum için kullanıldığı saptanmıştır (**Şekil 17A-D-E**). Katılımcılar yalnızca pamuk (%16) ve mikrofiber bez (%3) malzemelerinin videolarını adlandırırken avuçlamak yanıtını vermişlerdir (**Şekil 17C, E**).

Ki-kare analizinde kullanmak üzere 5 malzeme ve 12 fiilin cevap sayıları çıkarılmıştır. Serbestlik derecesi 44 için bulunan değer (113,4) tabloda $p=0.001$ derecesindeki değerden (78.75) daha büyük olduğundan yokluk hipotezi reddedilir ve malzemeler arasında okşama el hareketini Türkçe anlamlandırmada fark vardır denilebilir.

Şekil 16. Katılımcıların okşama keşifsel el hareketini adlandırmada okşamak cevabından sonra en yaygın kullandığı fiiller. Kelime bulutları; (A) kum, (B) mercimek, (C) pamuk, (D) kürk ve (E) mikrofiber bez malzemelerine uygulanan hafifçe vurma keşifsel el hareketine verilen cevapları içermektedir.

Şekil 17. Katılımcıların (A) kum, (B) mercimek, (C) pamuk, (D) kürk ve (E) mikrofiber bez malzemelerine uygulanan okşama keşifsel el hareketini adlandırmada verdiği yanıtlar.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Alanyazında yumuşaklık algısının çok boyutlu olduğunun anlaşılmasıyla birlikte son yıllarda yumuşak malzemeleri keşfederken yaptığımız el hareketleri çalışılmaya başlanmıştır. Bu çalışmalarda ortaya çıkan şekil değiştirebilir, akışkan veya tanecikli olma, yüzey yumuşaklığı (tüylülüğü) ve pürüzlülük gibi algısal boyutlara yakından eşlik eden sekiz adet el hareketi de saptanmıştır. Yayımlanan çalışmalarda şimdiye kadar İngilizce ve Almanca kelimeler kullanıldığı için bu hareketlerin Türkçedeki karşılıkları daha önce rapor edilmemiştir. Bunun yanında, malzemelerin Türkçe isimlerinin sözlük yardımıyla kolayca bulunabilmesine rağmen el hareketlerinin dilimizdeki karşılıklarının çok çeşitli olabileceği görülmüştür. Bu çalışmada yumuşaklıkla ilgili sekiz el hareketinin Türkçe karşılıklarını belirlemek, bu adlandırmaların malzeme özelliklerine göre değişip değişmeyeceğini saptamak amaçlanmıştır.

Elde ettiğimiz bulgular, keşifsel el hareketlerinin adlandırılmasının çoğu zaman keşfedilen malzemedan bağımsız olmadığına işaret etmektedir. Katılımcıların çalışmamızda yer alan keşifsel el hareketleri için malzeme farkı gözetmeksizin kullandıkları yaygın fiiller yalnızca sıkmak (*press*), karıştırmak (*stir*) ve okşamak (*stroke*) olmuştur. Bunlar dışındaki durumlar için diğer beş keşifsel el hareketine verilen en sık cevaplarda fikir birliğine rastlanamamış, başlıca cevap en az bir malzeme için diğerlerinden farklı çıkmıştır.

Sıkmak cevabı sürtme/ovma hareketi (*rub*) için beş malzeme en yaygın kullanım olsa da un malzemesinde ufalamak cevabı ağır basmış, sıkmak ise ufalamak ve ovma fiillerinden sonra üçüncü sırada görülmüştür. Benzer şekilde döndürmek (*rotate*) cevabı üç malzeme için en başta görülürken nohut için yuvarlamak cevabı tercih edilmiştir. Sözlükteki ilk karşılığı çekmek olan hareket (*pull*) için verilen başlıca cevaplarda iki malzeme sözlük karşılığı görülmüştür. Fakat ince çorap veya paket lastiği için katılımcıların en çok aklına gelen fiiller germek ve esnetmek olmuştur. Belki de en çok anlaşmazlığın görüldüğü örnek olan hafif hafif vurmak (*tap*) hareketi için ortak kullanılan cevaplardan en yaygını parmaklamak olsa da bu fiil bal için yapışmak, talaş için de gezdirmek, bastırmak ve yoklamak gibi cevapların gerisinde kalmıştır.

Parmakların arasından malzemeyi tarar gibi geçirmek (*run through*) hareketini tanımlayacak bir fiili Türkçede bulmak diğer örneklere göre daha zor görünmektedir. Un hariç bütün malzemelerde en sık görünen avuçlamak cevabı bu hareketi yapmakta yardımcı fiil olduğundan ikinci cevaplarla birlikte incelenmiştir. Bu

hareket için ince tanecikli malzemelerde (kum, kinetik kum) avuçlamak ardından akıtmak; hafif tanecikli malzemelerde (un ve talaş) avuçlamak ve karıştırmak; nohut içinse avuçlamak ve dökmek kullanılmıştır. Burada kinetik kum malzemesine daha detaylı bakıldığında katılımcıların bu malzeme için akışkanlığı ve kayganlığı yansıtabilecek akıtmak, akmak ve kaymak fiillerini sık kullandıkları da görülebilir. Kum ve balçık arasında bir oyuncak olan bu malzeme çalışmada kullanılan diğer gündelik malzemelere göre çok daha az tanınmıştır ve tanecikli olmaktan ziyade akışkan bir malzeme olarak algılanmıştır (ör. Kaymak cevabı bir de el kreminde görülmüştür). Burada akıtmak ve dökmek arasındaki küçük fark, çalışma öncesinde ve literatürde tanecikli olma boyutunda olduğu düşünülen malzemelerin tanecik boyutlarına bağlı olarak akışkan veya tanecikli olarak algılandıklarını göstermektedir.

Bütün bunlara ilave olarak yer yer karşılaştığımız malzemeye özgü fiiller bulunmaktadır. Slaym ile bastırma (*press*), ovma (*rub*) veya çekme (*pull*) hareketlerinin hepsinde sündürmek cevabına, ilk iki el hareketinde ise mıncıklamak cevabına rastlanmıştır. Buna benzer bir özellik diğer şekil değiştirebilir malzemeler (sünger ve paket lastiği) için de görülmüştür. Özellikle şekil değiştirebilen malzemeler için bastırma ve ovma hareketlerini adlandırmada kullanılan şekillendirmek ve yoğurmak ifadeleri bulgularımızda oyun hamuru, slaym ve sünger için görülmüştür. Yine şekil değiştirebilme boyutunda bu malzemeler ve ek olarak ince çorap için çekme hareketini adlandırmada kullanılan esnetmek, germek, açmak, genişletmek ve uzatmak fiillerinin yalnızca malzemenin elastik olması durumunda akla geldikleri söylenebilir.

Özellikle tanecikli yapıya sahip malzemelerin keşiflerini adlandırmada el hareketinden bağımsız olarak (*tap, stir, run through*) seçmek, tanelemek, ufalamak, ayıklamak ve elemek gibi sadece bu algısal boyuta özgü fiillere rastlanmıştır. Aynı doğrultuda sadece un örneğinde ovma cevabından daha çok kullanılan ufalamak fiili başka bir el hareketinde, un parmakların arasından geçirildiğinde de kullanılmıştır. Bu fiil undan başka iki durumda (*rotate, rub*) daha az sıklıkta da olsa diğer bir tanecikli malzeme olan nohut için de kullanılmıştır. Tanecikli malzemelere özgü fiillere bir başka örnek de sadece nohut malzemesinde ve döndürmek fiilinden daha sık görülen yuvarlamak cevabıdır. Bu cevap nohuta ovma hareketi yapıldığında da sık kullanılan fiillerde görünmektedir. Bu bulgudan yola çıkarak tanecik boyutlarında olduğu gibi tanecik şeklinin de yapılan adlandırmayı etkilediği söylenebilir.

Pamuk, mikrofiber bez ve kürk gibi yüzeyi yumuşak malzemelerde okşama hareketinin yanısıra ovma (*rub*) hareketinde de okşamak cevabına rastlanmıştır. Ovma hareketini adlandırırken diğer malzemelerde (un, nohut, slaym) okşamak cevabına rastlanmaması bu adlandırmada el hareketi kadar malzemenin yumuşak veya tüylü yüzeyinin olmasının da etkili olduğunu göstermiştir. Benzer şekilde kadife ve mikrofiber beze özgü gibi görünen büz(üştür)mek fiiline yer yer sünger ve slaym için de rastlanmıştır.

Ortaya çıkan bir sese işitsel olarak en yakın algılanabilecek hecenin yer aldığı sözcükler yansıma ifadeler olarak tanımlanırlar (Ay, 2017). Dilimizde yansıma sözcükler ve malzeme algısı arasında yakın bir bağ vardır, malzeme özelliklerini tasvir etmek için çıtır çıtır, şırl şırl, vıcık vıcık gibi ikilemelere sıklıkla başvurulur. Sözcüklerde dil dışı ses ile anlam arasındaki sistematik ilişkiyi açıklayan ses sembolizminin bir çeşidi olarak görülen yansıma sözcüklerden biri de örneğin kalp atışını betimleyen pıt pıt ikilemesidir. Bu bağlamda, katılımcılarımızın hafifçe vurma keşifsel eylemini adlandırmak için verdiği pıt pıt yapmak yanıtı da bu kategorideki bir adlandırmayı göstermektedir. Sözlük karşılığı ve ortak cevap bakımından en belirsiz durumdaki bu hareket (*tap*) görünen o ki adlandırmada da zorlayıcı olmuştur, yine de hareketi betimleyen yansıma sözcükte ortak bir cevap ortaya çıkmıştır.

Literatürde yer alan çalışmalar nesnelere görsel algı yolu ile keşfinde malzeme özelliklerinden çok geometrik özelliklerinin ön planda olduğu iddiasını öne sürmüşlerdir (Klatzky, Lederman ve Reed, 1987; Lederman ve Klatzky, 1993). Bu iddiayı takiben nesnelere dokunsal keşfinin adlandırılmasında nesnelere şeklinin değil yumuşaklık özelliklerinin daha büyük rol oynayacağı, dolayısıyla malzemenin adlandırmada daha büyük bir etkiye sahip olduğu iddia edilebilir. Fakat şaşırtıcı bir şekilde, bulgularımızda şeklin de rol oynadığı durumlar olabileceğini, örneğin küremsi nesnelere uygulanan el hareketlerinin çoğunlukla yuvarlamak fiili ile adlandırıldığını görmekteyiz. Yine de burada şekil ve malzeme farkını doğrudan araştırmak hedeflenmediğinden genelleme yapmak zordur.

Gündelik malzemelerle yaptığımız bu çalışmada özellikle üç boyutlu yumuşaklığa odaklanılmış, adlandırmada bir etken olabilecek malzemelerin iki boyutlu yüzey dokusu özellikleri göz ardı edilmiştir. Kasıtlı olarak yapılan bu durumun sebeplerinden biri de nesnelere dokunma pürüzlülüğünün katılımcılar tarafından görsel algı yoluyla kolayca anlaşılabilir olmamasıdır (Cavdan vd., 2021). Gelecekte; görme dışında, yalnızca dokunma ile nesnelere dokunma ile nesnelere keşfinin adlandırılmasını inceleyen

bir başka çalışmanın yürütülmesi adlandırmada rol oynayan etkenleri incelemek açısından faydalı bir çaba olacaktır.

Çalışmamızda elde ettiğimiz bulgular ayrıca bize katılımcıların keşifsel el hareketlerini adlandırmada avuçlamak, elini gezdirmek, parmak gezdirmek ve parmaklamak gibi vücudun bir parçasını anlatan fiziksel terimleri içeren ifadeleri sıklıkla kullandıklarını göstermektedir. Bu bağlamda Çakır (2017) İngilizceden Türkçe'ye çeviri yapan ana dili Türkçe olan yazarların yaptıkları çevirilerde el, baş, dil ve ayak gibi fiziksel terimleri orijinal kaynaktaki kullanımından sayıca çok daha fazla kullanmaya yatkın olduklarını saptamıştır. Dolayısıyla, el hareketlerini tanımlamada ve anlamlandırmada şimdiye kadar yapılan İngilizce yayınlarda bu basmakalıp el hareketlerini adlandırırken fiziksel terimleri Türkçede olduğu kadar sık kullanmamışlardır. Yine de bildiğimiz kadarıyla keşifsel el hareketlerini serbest adlandırma çalışmaları henüz başka dillerde yapılmadığından doğrudan karşılaştırma yapmak mümkün değildir, bu konuda yürütülecek gelecek çalışmalar fiziksel terim kullanımında diller arası farklılıkları anlamamıza yardımcı olacaktır.

Çalışmamızda bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. Bunlardan biri uyaran olarak kullandığımız malzeme-el hareketi çiftini içeren videolardan birkaçında el hareketlerinin net veya ayrıştırılmış olarak görülmemesidir. Bu durum, bir el hareketini canlandırmak için bir başka el hareketinin yapılması kaçınılmaz olduğundan ortaya çıkmıştır. Örneğin, kapta duran yapışkan bir malzemeye baskılama hareketini uygulamak için malzemeyi tutup kaldırmak dolayısıyla çekmek gerekmiştir. Gelecekte yürütülecek benzer çalışmalarda bu konu için dikkatli olunması, örneğin, videonun malzeme ele alındıktan sonra başlaması önerilebilir. Çalışmadaki bir başka sınırlılık katılımcıların kendilerine verilen açıklamaya uygun cevap vermemeleri ya da verememeleri olmuştur. Buradaki çalışmanın amacı katılımcıların keşifsel el hareketlerini nasıl adlandırdıklarını ortaya çıkarmak olsa da bazı yanıtlarda katılımcılar el hareketinden ziyade malzemenin hareketini adlandırmışlardır. Bal malzemesine sık verilen yapışmak cevabı bunun açık örneğidir. Bundan dolayı, araştırmacılar gelecekte yapılacak deneylerde katılımcıların kendilerinden beklenen görevi tam olarak kavradığından emin olmalıdırlar.

Bu çalışmada genel olarak keşifsel el hareketlerinin çoğunun dilimizdeki karşılıkları saptanmıştır. Çoğu cevabın malzemelerin şekil değiştirebilir, tanecikli, yüzeyi yumuşak olma ve akışkanlık adı verilen yumuşaklık özelliklerini yansıttığı görülmüştür. En yaygın adlandırmalardan sonraki cevaplara bakıldığında çok daha

net bir biçimde bu adlandırmaların malzemelere, özellikle de bu malzemelerin yumuşaklık boyutlarına göre farklılık gösterdikleri ortaya çıkmıştır. Bunun yanında malzemeye özgü tekil örneklerle de rastlanmıştır. Çalışmadaki bulgular dilimizde kullanılacak terminoloji açısından belirleyici olmuştur. Bunun yanında algısal yumuşaklık boyutlarına bakışımızı tazelemiştir. Örneğin, aynı boyutta gibi düşünülen malzemelerin tanecik büyüklüklerine göre farklı algılanabileceğini göstermiştir. Sonuç olarak, malzemelerin el hareketleri ile keşfinin adlandırılmasında onlara uygulanan basmakalıp el hareketlerinin yanı sıra malzeme özelliklerinin, şeklin, dil yapısının hatta kültürel farklılıkların da etkili olduğu düşünülebilir.

Kaynakça

- Ay, D. A. (2017). Ses Sembolizmi ve Ses-Anlam Uyumunun Farklı Bir Sınıflandırma Denemesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 57(2), 17-27. <https://doi.org/10.26561/iutded.369143>
- Bayram, E., Aydın, Ö., Ergenç, H. I. ve Akbostancı, M. C. (2016). A Picture Database for Verbs and Nouns with Different Action Content in Turkish. *Journal of Psycholinguistic Research*, 46(4), 847-861. Doi:10.1007/s10936-016-9471-x
- Bergmann Tiest, W. M. ve Kappers, A. M. L. (2007). Haptic and visual perception of roughness. *Acta Psychologica*, 124(2), 177-189. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2006.03.002>
- Cavdan, M., Doerschner, K. ve Drowing, K. (2019). The many dimensions underlying perceived softness: How exploratory procedures are influenced by material and the perceptual task*. In *2019 IEEE World Haptics Conference (WHC)* (pp. 437-442). Tokyo, Japan: IEEE. <https://doi.org/10.1109/WHC.2019.8816088>
- Cavdan, M., Drowing, K. ve Doerschner, K. (2021). Materials in action: The look and feel of soft. *Journal of Vision*, 20(11), 514. <https://doi.org/10.1167/jov.20.11.514>
- Çakır, C. (2017). Body part terms in the Turkish translations of English bestsellers and implications for TEFL. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi-DTCF Dergisi*, 57(2), 1411-1426. Retrieved from <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/44907?locale-attribute=en>
- Dövençioğlu, D. N., Doerschner, K. ve Drowing, K. (2019). *Predicting material softness dimensions in active touch*. European Conference on Visual Perception. Leuven, Belgium.

- Dövençioğlu, D. N., Doerschner, K. ve Drowing, K. (2018). *Aspects of material softness in active touch*. European Conference on Visual Perception. Trieste, Italy. Retrieved from <https://hdl.handle.net/11511/53227>
- Dövençioğlu, D. N., Üstün, F. S., Doerschner, K. ve Drowing, K. (2022). Hand explorations are determined by the characteristics of the perceptual space of real-world materials from silk to sand. *Scientific Reports*, 12, 14785. <https://doi.org/10.1038/s41598-022-18901-6>
- Kılıç, F. ve Dövençioğlu, D. N. (2021). *Multiple softness dimensions from material names*. Poster session presented at the virtual meeting of the 43rd European Conference on Visual Perception.
- Klatzky, R. L., Lederman, S. J. ve Reed, C. (1987). There's more to touch than meets the eye: The salience of object attributes for haptics with and without vision. *Journal of Experimental Psychology: General*, 116(4), 356–369. <https://doi.org/10.1037/0096-3445.116.4.356>
- Lederman, S. J. ve Klatzky, R. L. (2009). Haptic perception: A tutorial. *Attention, Perception, & Psychophysics*, 71(7), 1439–1459. <https://doi.org/10.3758/APP.71.7.1439>
- Lederman, S. J. ve Klatzky, R. L. (1993). Extracting object properties through haptic exploration. *Acta Psychologica*, 84(1), 29–40. [https://doi.org/10.1016/0001-6918\(93\)90070-8](https://doi.org/10.1016/0001-6918(93)90070-8)
- Lederman, S. J. ve Klatzky, R. L. (1987). Hand movements: A window into haptic object recognition. *Cognitive psychology*, 19(3), 342–368. [https://doi.org/10.1016/0010-0285\(87\)90008-9](https://doi.org/10.1016/0010-0285(87)90008-9)
- Peirce, J., Gray, J. R., Simpson, S., MacAskill, M., Richard H"ochenberger, Sogo, H., ... Jonas Kristoffer Lindelov. (2019). PsychoPy2: Experiments in behavior made easy. *Behavior Research Methods*, 51(1), 195–203. <https://doi.org/10.3758/s13428-018-01193-y>
- RStudio Team (2022). *RStudio: Integrated development environment for R*. RStudio, PBC. Boston, MA. Retrieved from <http://www.rstudio.com/>
- Schmid, A. C., Boyacı, H. ve Doerschner, K. (2021). Dynamic dot displays reveal material motion network in the human brain. *NeuroImage*, 228, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2020.117688>

Schmid, A. C. ve Doerschner, K. (2018). Shatter and splatter: The contribution of mechanical and optical properties to the perception of soft and hard breaking materials. *Journal of Vision*, 18(1),14. <https://doi.org/10.1167/18.1.14>

Türk Dil Kurumu. (t.y.). *Modern Türkçe Sözlük*. Retrieved from <https://sozluk.gov.tr/>

Yokosaka, T., Kuroki, S., Watanabe, J. ve Nishida, S. (2018). Estimating tactile perception by observing explorative hand motion of others. *IEEE Transactions on Haptics*, 11(2), 192-203. <https://doi.org/10.1109/TOH.2017.2775631>

Summary

Lederman and Klatzky (1987), in their seminal hand movement study, classified the properties of objects as material, geometric, and functional. According to this, texture, hardness, and thermal qualities were regarded as material properties, whereas size and shape were counted as geometric properties. On the other hand, exploratory hand movements are ubiquitous sources for people to extract material properties of objects since they provide haptic cues that are useful for material recognition.

Recent studies have shown that the perception of softness in humans is quite complex and can be described in four perceptual dimensions: surface softness, deformability, granularity, and fluidity (Dövençioğlu et al., 2018, 2019, 2022). Each of these dimensions is also strongly connected to a stereotypical exploratory hand gesture (exploratory procedures, EPs) that enables us to obtain information on specific characteristics of a material. In other words, individuals mainly use different exploratory procedures when exploring soft materials with different dimensions related to their softness. These movements are pressing, rubbing, rotating, running through, stirring, pulling, tapping, and stroking. Another recent study also concluded that exploratory hand movements systematically varied based on the task and material properties, involving roughness and four other softness dimensions: furriness, granularity, viscoelasticity, and deformability (Cavdan et al., 2019). Participants, for instance, mainly used rubbing during the haptic exploration of textiles and furry materials, whereas pressure was primarily used when the object was highly deformable (Cavdan et al., 2019).

Dövençioğlu et al. (2019) demonstrated that the four dimensions of material softness, namely, surface softness, granularity, deformability, and viscosity, reveal distinctive hand movements, which are predictive of the material class being explored. Cavdan et al. (2021) showed that similar softness dimensions could also be identified by studying dynamic visual stimuli in a vision experiment. Thus, it seems sufficient for participants to see the dynamical cues of materials to judge them on the four softness dimensions accurately. Despite other softness dimensions, perceiving roughness showed poorer performance in visual stimuli (even when dynamic) compared to haptic stimuli (Cavdan et al., 2021).

Considering these studies on material perception and EPs have been conducted and reported in English, there is a gap in the literature using these paradigms and terminology in Turkish. Although the Turkish equivalents of the material names of everyday objects can be easily found with the help of a dictionary, it is not the case for the EPs accompanying these materials. One EP in English (e.g., pressing) might correspond to several verbs in Turkish (e.g., basmak, sıkmak, “mıncıklamak”, Türk Dil Kurumu), which are all very different in etymology and their meanings. Current study mainly focuses on this variation in naming EPs based on the language, material explored, or the manual exploratory procedure being applied. Here, we aim to investigate whether verbs used to name exploratory hand movements systematically vary for native Turkish speakers, especially when they are asked to name the same hand movement over various objects which differentiate from each other based on their softness properties: deformability, granularity, viscosity, and surface softness/furriness.

Methods: Twenty-eight Turkish native speakers (Middle East Technical University students) participated in a free-naming study that involved videos showing 37 material-exploratory procedure combinations. The stimuli consisted of 37 short movies of eight EPs

(Dövençioğlu et al., 2018) applied to various materials with high granularity, viscosity, deformability, furriness, and non-soft materials. The materials used for video recording were mainly taken from previous studies (Dövençioğlu, 2018). Since materials were previously shown to be strongly associated with one of the EPs, each material video showed one EP congruent to the material's softness dimension (e.g., applying pressure to sponge pieces).

The experimental screen on PsychoPy showed a short instruction asking participants to name the procedure with one or more verbs, a video of a chosen material and EP combination displayed in a loop, and a text response box for the free-naming task. Movies were randomly presented for each participant. After the experiment, a data-cleaning procedure was made to represent the results meaningfully. After establishing the most common Turkish verbs used across materials, we detected frequent naming patterns for each material.

Results: We present our findings for each of the eight EPs here; except for pressing, stirring, and stroking, none of the EPs had one single Turkish translation. We observed both dimension-specific namings of EPs and EP names unique to materials. Our results included “şekillendirmek/shaping” and “yoğurmak/kneading” verbs for deformable materials. Additionally, when a similar force is applied to textiles, we mainly observed “büzüştürmek/shrinking” and “okşamak/stroking” verbs, whereas uniquely for a furry textile example such as faux fur, we recorded “koparmak/pull off”, “yolmak/pluck”, and “taramak/comb”. Another unique case of naming was seen for the exploration of granular materials, where “seçmek/pick”, “tanelemek/granulate”, “ufalamak/crumble”, “ayıklamak/comb out” and “elemek/sifting” were used. Even though kinetic sand is considered to be in the granular dimension in this study (as well as in the literature), the verbs used for kinetic sand differentiated from other granular materials such as sand, and revealed responses associated with mostly fluid materials: “akıtmak/draining”, “akmak/flowing”, and “kaymak/slipping”.

For elastic materials, participants used verbs such as “esnetmek/stretch”, “germek/tighten up”, “açmak/opening”, “genişletmek/widening”, and “uzatmak/extending”; whereas specifically for slime we found “mıncıklamak/squeeze and squash” and “sündürmek/stretch out”. Finally, for fluid materials, “yapışmak/sticking”, “batırmak/sinking”, and “kaymak/slipping” were preferred mainly to refer to EPs.

Conclusion: Overall, our results demonstrated that most of the time, Turkish names for EPs are not independent of the material explored. Although we found frequent common verbs in Turkish corresponding to an EP, the material influenced the second and third most common answers. The hand motion is the dominant cue when naming EPs in Turkish, with an influence of the materials of objects.

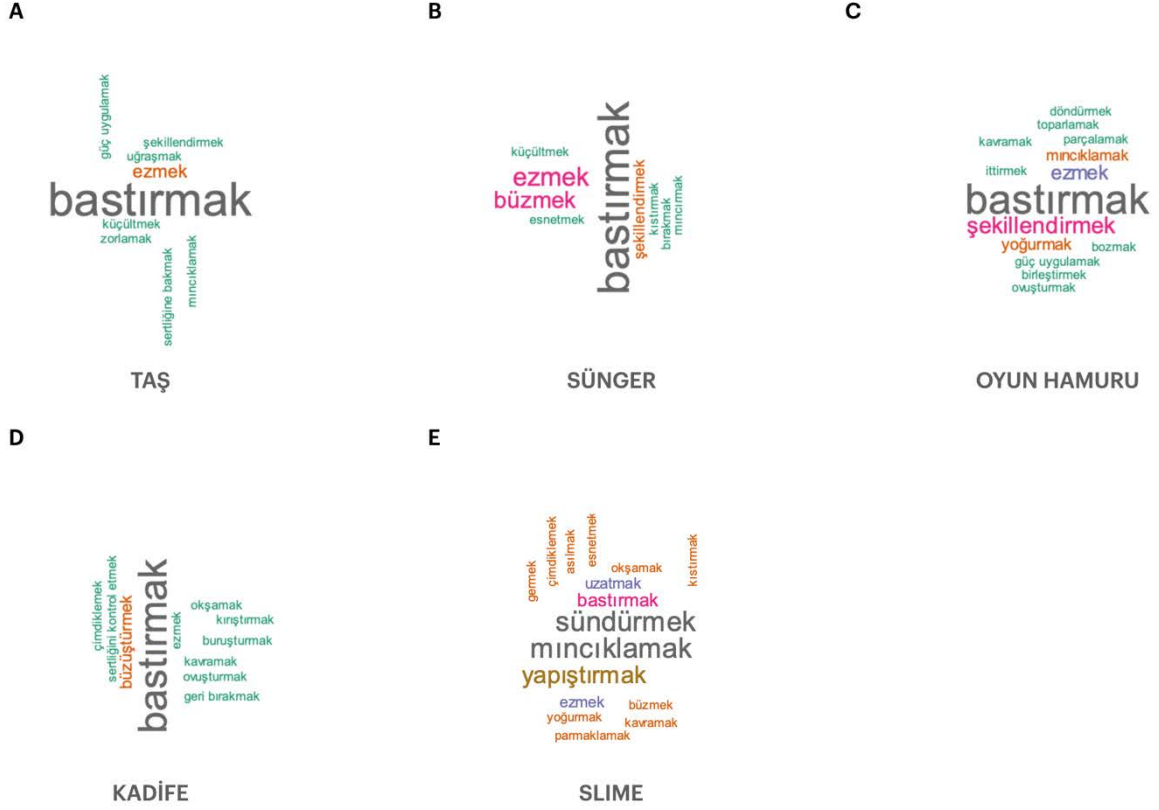
Ek 1. Tablo 1

Tablo 1: Serbest adlandırma deneyinde yer alan 37 malzeme-keşifsel el hareketi çifti.

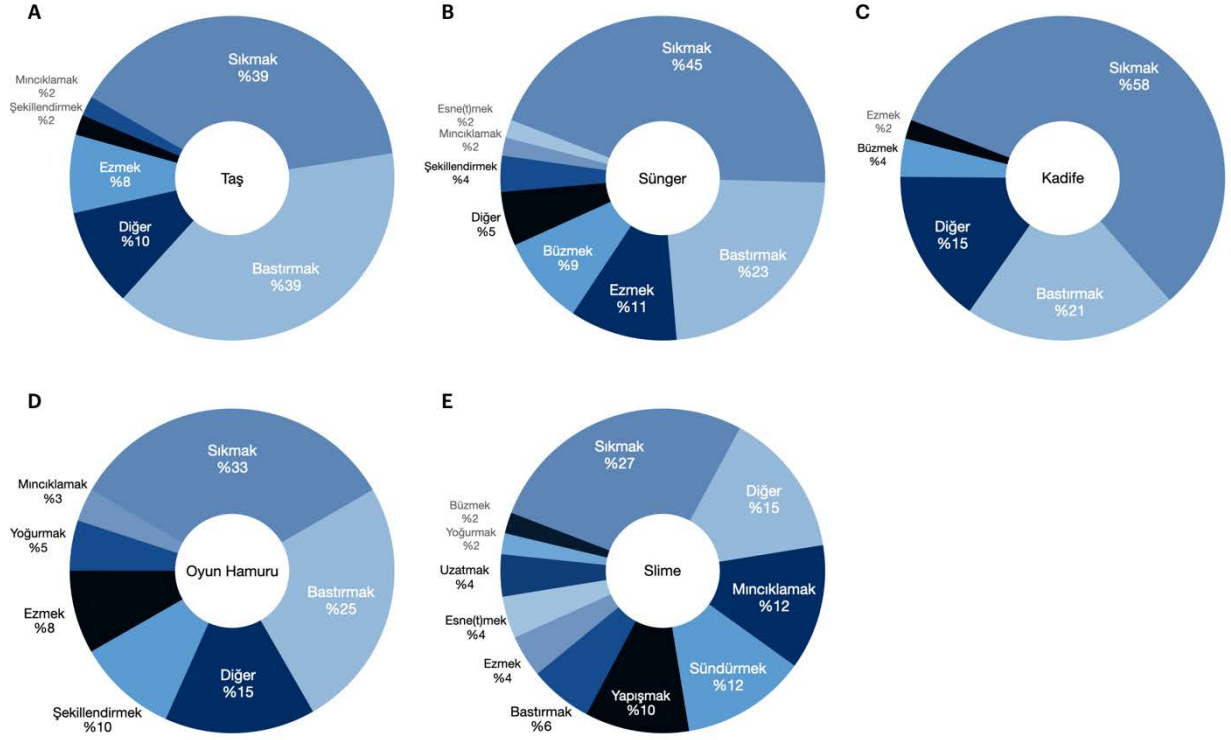
Yumuşaklık Boyutları	Malzemeler	Uygulanan Keşifsel El Hareketleri							
		Baskılama	Sürtme	Döndürme	Parmakların Arasından Geçirme	Karıştırma	Çekme	Hafifçe Vurma	Okşama
<u>Şekil Değiştirilebilir</u>	Oyun Hamuru	+							
	Sünger	+		+					
	Paket Lastiği					+	+		
	İnce Çorap						+		
<u>Tanecikli</u>	Un		+		+				
	Kum				+			+	+
	Kinetik Kum				+				
	Talaş				+			+	
	Mercimek								+
	Nohut		+	+	+				
<u>Yüzeysel yumuşak</u>	Kürk		+				+		+
	Pamuk		+						+
	Kadife	+							
	Mikrofiber Bez		+	+				+	+
<u>Akışkan</u>	Zeytinyağı					+			
	El Kremi					+			
	Bal					+			
	Slime	+	+				+		
<u>Sert</u>	Tahta Çöpler			+					
	Taşlar	+							
	Tahta Toplar					+			

Ek 2. Şekil 1

Şekil 1: (A) Videolardaki el hareketlerini temsil eden örneklerin ekran görüntüleri sırasıyla (üst sıra) oyun hamuruna bastıran, mikrofiber bezi ovan, tahta çöpleri döndüren, kinetik kumu parmakların arasından geçiren, (alt sıra) slaym çekiştiren, zeytinyağını karıştıran, talaşa hafif hafif vuran ve kürkü okşayan hareketleri göstermektedir. (B) PsychoPy’da yer alan serbest adlandırma çalışmasını betimleyen bir ekran görüntüsünde görev için açıklama, altında uyarıcı videosu ve cevap yazılabilen bir kutu görülmektedir.

Ek 3. Şekil 2

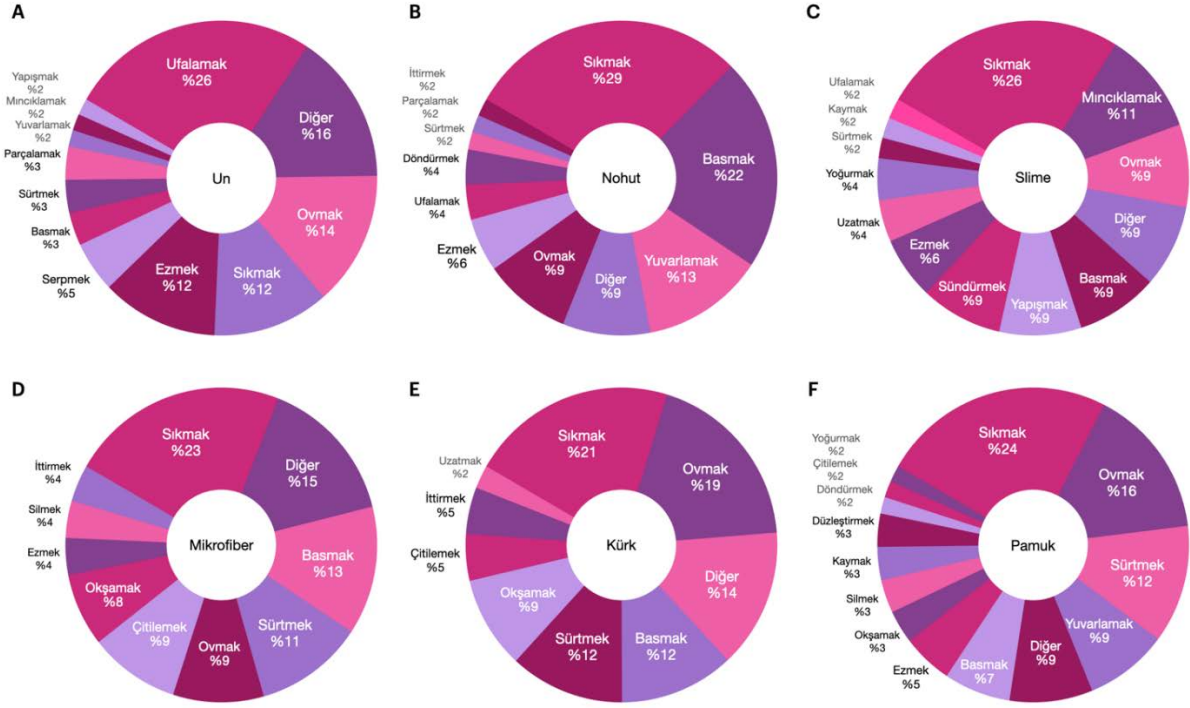
Şekil 2: Katılımcıların baskı uygulama (*press*) el hareketini adlandırmada sıkıştırmak ve sıkmak cevaplarından sonra en yaygın kullandıkları fiiller. Kelime bulutları; **(A)** taş, **(B)** sünger, **(C)** kadife, **(D)** oyun hamuru ve **(E)** slaym malzemelerine verilen cevapları içermektedir. Kelime bulutları; **(A)** taş, **(B)** sünger, **(C)** kadife, **(D)** oyun hamuru ve **(E)** slaym malzemelerine verilen cevapları içermektedir.

Ek 4. Şekil 3

Şekil 3: Katılımcıların (A) taş, (B) sünger, (C) kadife, (D) oyun hamuru ve (E) slaym malzemelerine uygulanan baskılama hareketini adlandırmada verdiği yanıtlar.

Ek 5. Şekil 4

Şekil 4: Katılımcıların sürtme el hareketini adlandırmada sıkıştırmak ve sıkmak cevaplarından sonra en yaygın kullandığı fiiller. Kelime bulutları; **(A)** un, **(B)** nohut, **(C)** pamuk, **(D)** mikrofiber bez, **(E)** kürk ve **(F)** slaym malzemelerine verilen cevapları içermektedir.

Ek 6. Şekil 5

Şekil 5: Katılımcıların **(A)** un, **(B)** nohut, **(C)** pamuk, **(D)** mikrofiber bez, **(E)** kürk ve **(F)** slaym malzemelerine uygulanan sürtme hareketini adlandırmada verdiği yanıtlar.

Ek 7. Şekil 6**A**

NOHUT

B

TAHTA ÇÖPLER

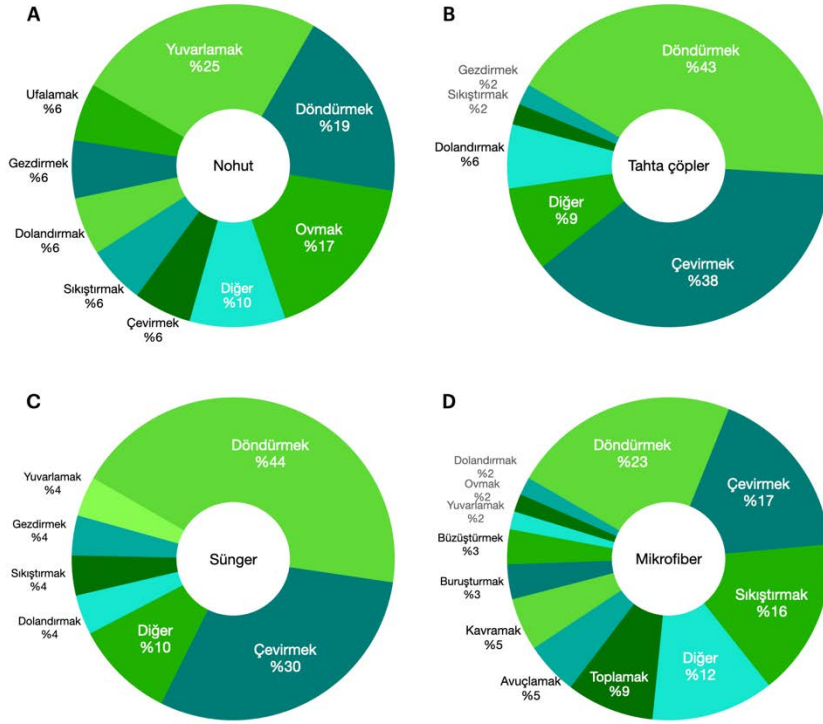
C

SÜNGER

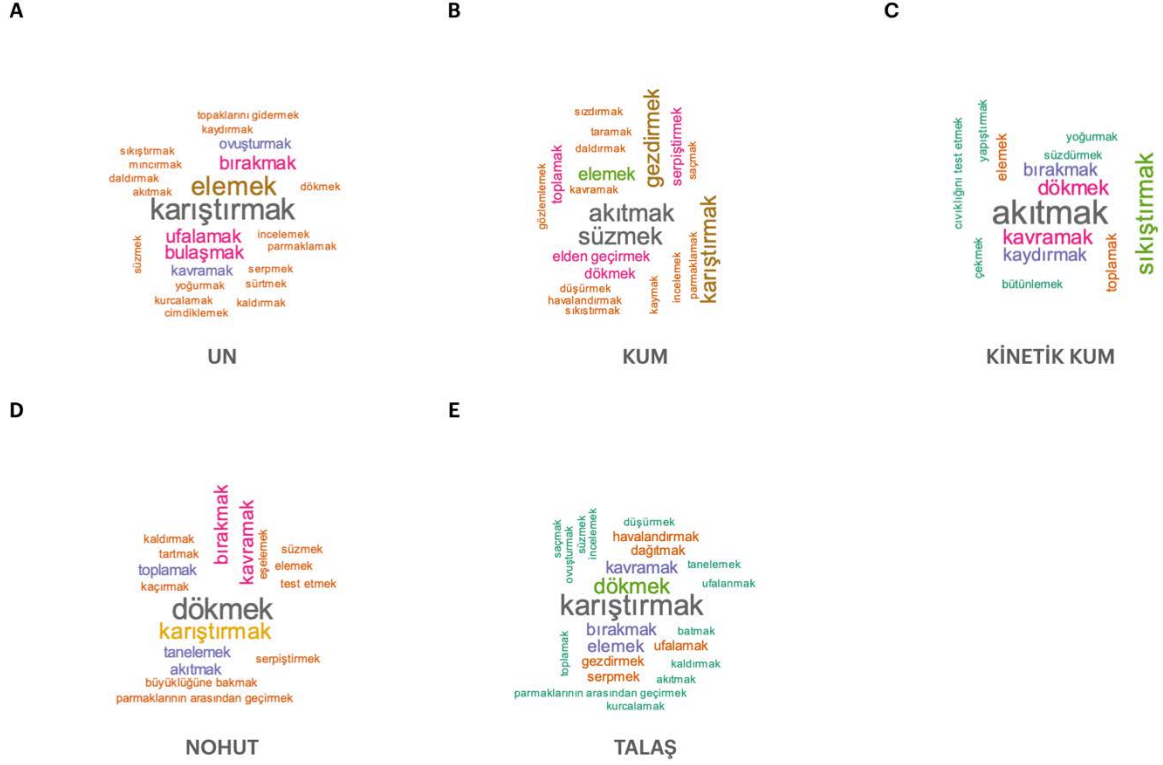
D

MİKROFİBER BEZ

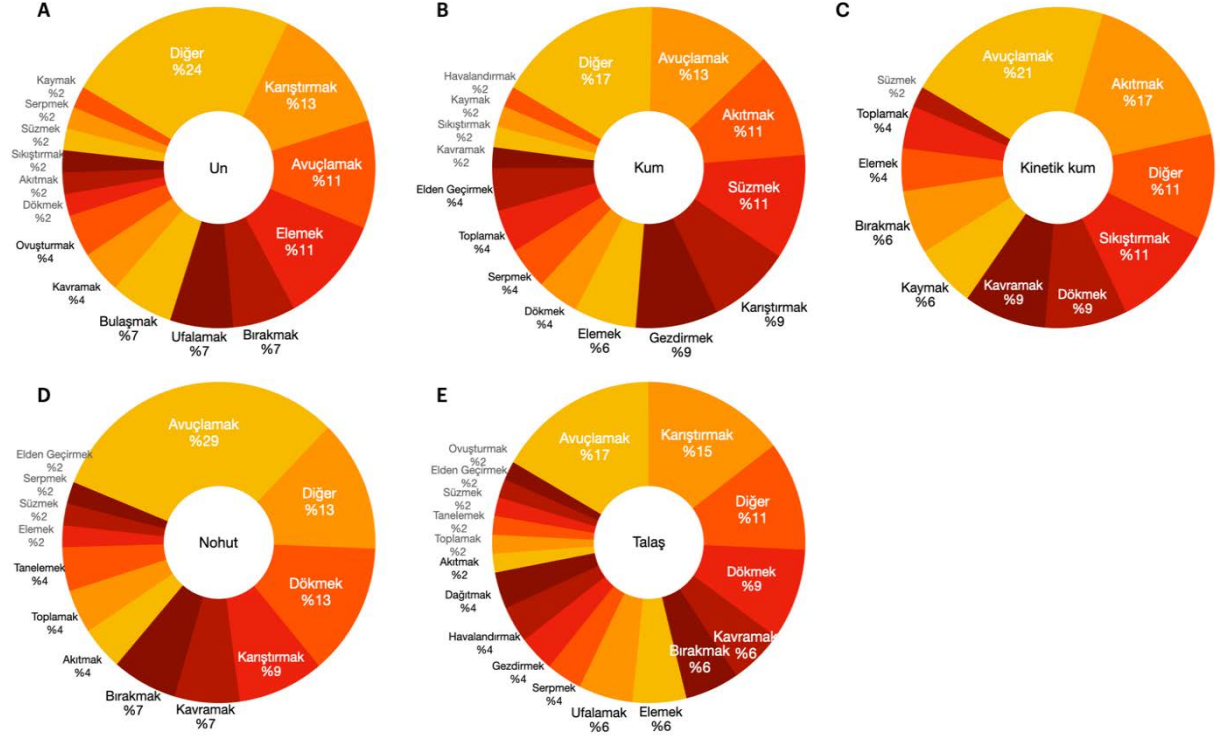
Şekil 6: Katılımcıların döndürme el hareketini adlandırırken döndürmek cevabından sonra en yaygın kullandığı fiiller. Kelime bulutları; **(A)** nohut, **(B)** tahta çöpler, **(C)** sünger ve **(D)** mikrofiber bez malzemelerine verilen cevapları içermektedir.

Ek 8. Şekil 7

Şekil 7: Katılımcıların **(A)** nohut, **(B)** tahta çöpler, **(C)** sünger ve **(D)** mikrofiber bez malzemelerine uygulanan döndürme hareketlerini adlandırmada verdiği yanıtlar.

Ek 9. Şekil 8

Şekil 8: Katılımcıların parmakların arasından geçirme el hareketini adlandırmada avuçlamak cevabından sonra en yaygın kullandığı fiiller. Kelime bulutları; **(A)** un, **(B)** kum, **(C)** kinetik kum, **(D)** nohut ve **(E)** talaş malzemelerine verilen cevapları içermektedir.

Ek 10. Şekil 9

Şekil 9: Katılımcıların (A) un, (B) kum, (C) kinetik kum, (D) nohut ve (E) talaş malzemelerine uygulanan parmakların arasından geçirme hareketlerini adlandırmada verdiği yanıtlar.

Ek 11. Şekil 10**A**

geçirmek
seçmek
dolaştırmak
takılmak
parmaklamak
çevirmek

PAKET LASTİĞİ

B

topaklamak
eşelemek
kurcalamak
hareketlendirmek
itelemek
seçmek
kaymak
çevirmek
dolaştırmak
yuvarlamak
çarpıştırmak
çekmek dağıtmak
vakalamak

TAHTA TOPLAR

C

dolaştırmak
kaymak yuvarlamak
sürmek yaymak
bulaştırmak
çevirmek
ovalamak
parmaklamak
dağıtmak
mıncıklamak
civıkleştirmek yedirmek daldırmak

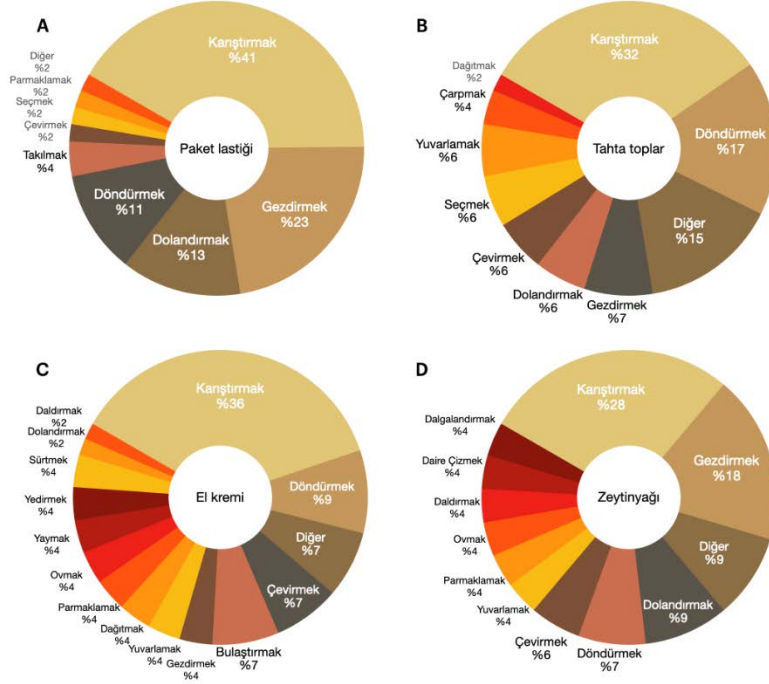
EL KREMİ

D

yapışmak
turlamak yuvarlamak
akmak daldırmak
dalgalandırmak
dolaştırmak
çevirmek
parmaklamak kaymak
daire çizmek bulamak
ovalamak
ıslatmak

ZEYTİNYAĞI

Şekil 10: Katılımcıların karıştırma el hareketini adlandırmada karıştırmak cevabından sonra en yaygın kullandığı fiiller. Kelime bulutları; **(A)** paket lastiği, **(B)** tahta toplar, **(C)** el kremi ve **(D)** zeytinyağına uygulanan karıştırma hareketine verilen cevapları içermektedir.

Ek 12. Şekil 11

Şekil 11: Katılımcıların **(A)** paket lastiği, **(B)** tahta toplar, **(C)** el kremi ve **(D)** zeytinyağı malzemelerine uygulanan karıştırma hareketini adlandırmada verdiği yanıtlar.

Ek 13. Şekil 12**A**

PAKET LASTİĞİ

B

KÜRK

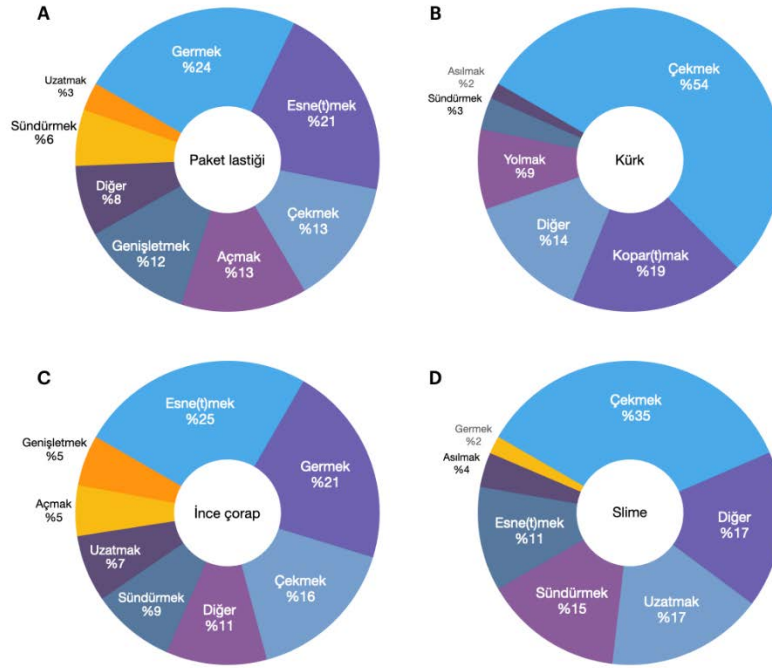
C

İNCE ÇORAP

D

SLIME

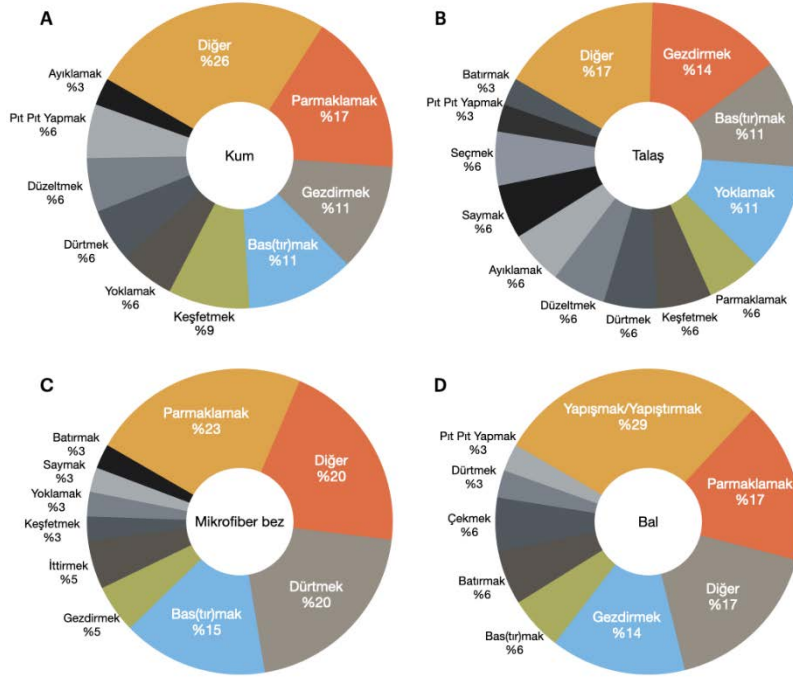
Şekil 12: Katılımcıların çekme el hareketini adlandırmada çekmek cevabından sonra en yaygın kullandığı fiiller. Kelime bulutları; **(A)** paket lastiği, **(B)** kürk, **(C)** ince çorap ve **(D)** slaym malzemelerine uygulanan çekme hareketine verilen cevapları içermektedir.

Ek 14. Şekil 13

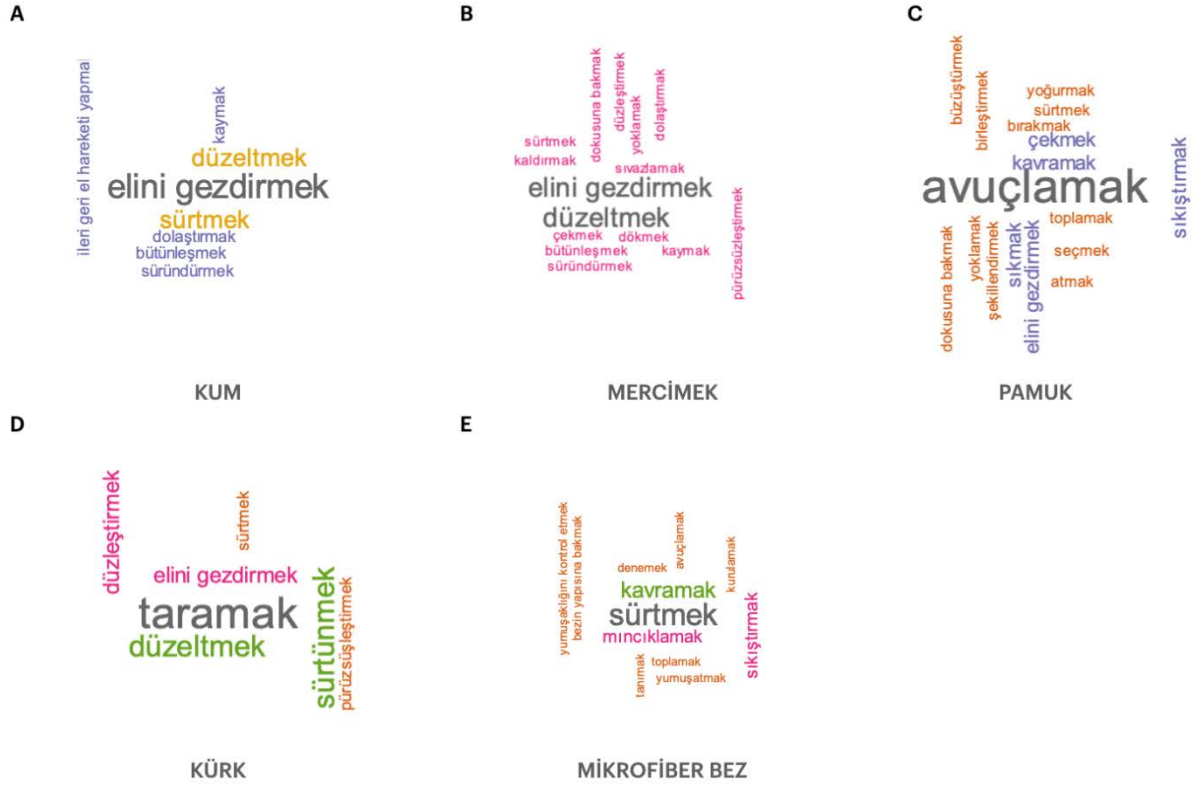
Şekil 13: Katılımcıların **(A)** paket lastiği, **(B)** kürk, **(C)** ince çorap ve **(D)** slaym malzemelerine uygulanan çekme kişisel el hareketini adlandırmada verdiği yanıtlar.

Ek 15. Şekil 14**A****KUM****B****TALAŞ****C****MİKROFİBER BEZ****D****BAL**

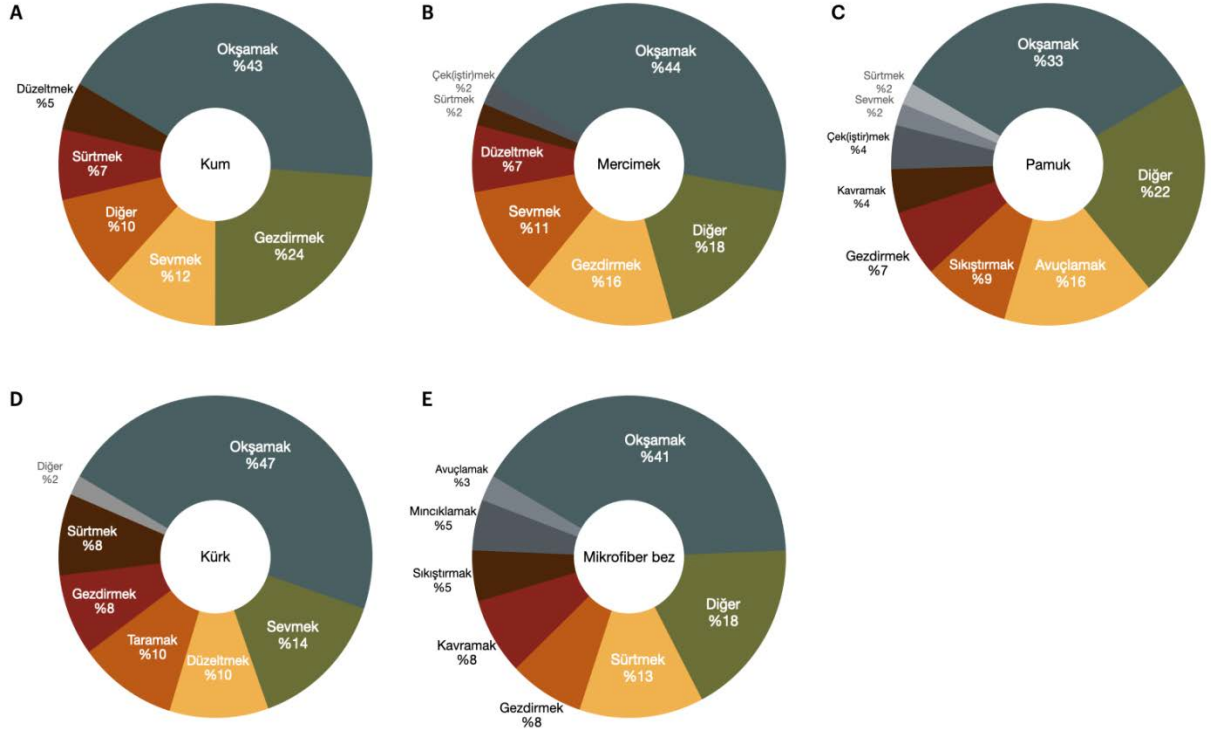
Şekil 14: Katılımcıların hafifçe vurma el hareketini adlandırmada parmaklamak cevabından sonra en yaygın kullandığı fiiller. Kelime bulutları; **(A)** kum, **(B)** talaş, **(C)** mikrofiber bez ve **(D)** bal malzemelerine uygulanan hafifçe vurma el hareketine verilen cevapları içermektedir.

Ek 16. Şekil 15

Şekil 15: Katılımcıların **(A)** kum, **(B)** talaş, **(C)** mikrofiber bez ve **(D)** bal malzemelerine uygulanan hafifçe vurma kişisel el hareketini adlandırmada verdiği yanıtlar.

Ek 17. Şekil 16

Şekil 16: Katılımcıların okşama keşifsel el hareketini adlandırma cevaplarından sonra en yaygın kullandığı fiiller. Kelime bulutları; **(A)** kum, **(B)** mercimek, **(C)** pamuk, **(D)** kürk ve **(E)** mikrofiber bez malzemelerine uygulanan hafifçe vurma keşifsel el hareketine verilen cevapları içermektedir.

Ek 18. Şekil 17

Şekil 17: Katılımcıların (A) kum, (B) mercimek, (C) pamuk, (D) kürk ve (E) mikrofiber bez malzemelerine uygulanan okşama kişisel el hareketini adlandırmada verdiği yanıtlar.

ESKİ ASURCA BELGELER IŞIĞINDA ESKİ ANADOLU'DA YOL VE TİCARET GÜVENLİĞİ

ROAD AND TRADE SECURITY IN ANCIENT ANATOLIA IN THE LIGHT OF ANCIENT ASSYRIAN TEXTS

İrfan ALBAYRAK

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Sumeroloji Ana Bilim Dalı, ialbayrak@ankara.edu.tr

Melike ZOROĞLU

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Sumeroloji Ana Bilim Dalı, Dr. Öğrencisi, ilkemmelike@hotmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 2 Eylül 2023
Kabul edildiği tarih: 20 Ekim 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 2 September 2023
Date accepted: 20 October 2023
Date published: 25 December 2023

Anahtar Sözcükler

Kültepe; Savaşlar; İsyanlar;
Sikkā/ītum Meselesi; Güvenlik

Keywords

Kültepe; Wars; Revolts; Sikkā/ītum
Issue; Security

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.2.19

Öz

Tarihin her döneminde sınır aşan ticaret ağının en büyük sorunu güvenlik meselesi olmuştur. Eski Asurca tabletler, sınır aşan ticaretin kayıtlara geçmiş organize ve en eski örneği olan Asur-Kaniş arasında hareket eden kervanların yol boyunca mevsim koşullarından kaynaklanan güçlüklerle karşılaştıklarını göstermektedir. Savaşlar ve isyanlar nedeniyle yolların kapatılması, yağmacıların ve vahşi hayvanların saldırıları gibi tehlikeler haftalarca ve aylarca süren bu ticari yolculukları ciddi olarak etkilemiştir. Metinlerden anlaşıldığı kadarıyla kervanların kullandığı yolların güvenliği meselesi Sami kökenli tüccarlar için büyük önem arz etmektedir. Çünkü tüccarlar Anadolu şehirleri ile ticari bağlarını sürdürmek için aralarında ciddi ticari ortaklıklar yapmışlar ve bu bağlamda Anadolu pazarındaki sivil halk ve krallıklarla iş bağlantıları kurmuşlardır. Bu nedenle, güvenli yol ve ticaret yalnızca Asurlu tüccarlar için değil yerli halk ve otoriteler için de oldukça önemliydi. Çünkü sınır ötesi bu ticaret her iki tarafında lehine sonuçlar doğurmaktaydı. Günümüzde çok sık duyduğumuz ve ekonomik sonuçları itibarıyla herkesi etkileyen “sermayenin ürkekliliği veya “paranın güvenli liman arayışı”, “politik istikrar” gibi tabir ve kavramlar ticaret ve siyaset tarihi bakımından esasen oldukça eskidir. Bu çalışmada günümüzden dört bin yıl önce Eski Anadolu coğrafyasında hem ticarete dâhil olan müteşebbisler hem de bu ticari organizasyonu destekleyen yerel krallıklar açısından, ticaret ve yol güvenliğinin öneminin Eski Asurca belgelere nasıl yansıtıldığı değerlendirilmiştir.

Abstract

The biggest problem of the transboundary trade network in every period of history has been the security issue. Ancient Assyrian tablets show that caravans moving between Assyria-Kaniş, the oldest and organized example of transboundary trade, encountered difficulties due to seasonal conditions along the way. Dangers such as the closure of roads due to wars and rebellions, the attacks of looters and wild animals seriously affected these commercial journeys that lasted for weeks and months. As it is understood from the texts, the issue of the safety of the roads used by the caravans is of great importance for the merchants of Semitic origin. Because the merchants made serious commercial partnerships between them in order to maintain their commercial ties with Anatolian cities, and in this context, they established business connections with the civilian people and kingdoms in the Anatolian market. Therefore, safe roads and trade were very important not only for Assyrian traders but also for local people and authorities. Because this cross-border trade had results in favor of both sides. The terms and concepts such as “the timidity of capital or the search for a safe haven of money” and political hear very often today and which affect everyone in terms of their economic consequences, are actually quite old in terms of trade and political history. In this study, it was evaluated how the importance of trade and road safety was reflected in Ancient Assyrian documents in terms of both the entrepreneurs involved in trade and the local kingdoms supporting this commercial organization in the Ancient Anatolian geography four thousand years ago.

Giriş

M.Ö. II. bin başlarından itibaren bin kilometreden daha uzun bir yolu kat ederek Orta Anadolu'ya gelen Asurlu tüccarlar, eşek kervanlarıyla o dönemin önemli siyasi merkezlerinden biri olan Kaniş Krallığına, Orta Anadolu'nun kuzeyindeki Hattuş bölgesine ve hatta Tuz Gölü'nün batı ve kuzey batısına kadar ulaşmışlardır (Gül, 1993, s. 42-46; Gökçek, 2004, s. 153-155; Barjamovic, 2011, s. 6). Asur'dan gelen kervanların kuzeybatı yönündeki hareketinden birkaç yüz kilometre sonra birkaç farklı hat izleyerek Anadolu topraklarına girdikleri anlaşılmaktadır. Bu ana güzergâhları ve bazen de tali yolları kullanarak ticari mallarını Anadolu'nun içlerine sevk eden Sami kökenli tüccar ve çalışanlar, yol boyunca hem gelişlerinde hem de dönüşlerinde farklı siyasi otoritelerin egemen olduğu topraklardan geçmek zorunda kalmışlardır. Zira M.Ö. II. bin yılın ilk yüzyıllarında Anadolu'nun tamamını ya da büyük bir bölümünü kontrol eden tek bir merkezi güç bulunmamaktaydı. Anadolu'da Kaniş Krallığı, Hahhum Krallığı, Hattuş Krallığı, Mama Krallığı, Puruşhattum Krallığı, Zalpa Krallığı... vs. gibi irili-ufaklı şehir devletlerinden oluşan siyasi bir görüntü mevcuttu (Orlin, 1970, s. 73-88; Dercksen, 2000, s. 146; Balkan, 2020, s. 42-66). Bu krallık ve şehirlerin birçoğunda, Asurlu tüccarların idari ve ticari olarak bağlı oldukları *kārum* veya *wabartum* adı verilen kurumlar bulunmaktaydı. Bu şehirlerin çoğunun adı, kervanların sırasıyla uğradıkları ve masraf kayıtlarının tutulduğu itinerar metinlerde geçmektedir.

Ticaretin devamlılığı ve yol güvenliği açısından topografya en belirleyici doğal unsurdur. Bu bakımdan tüccarların, Anadolu'ya girişte ve Anadolu'nun içinde kullandıkları güzergâhlar, bölgenin yeryüzü şekilleriyle yakından ilişkilidir. Eski Anadolu'daki birçok yerleşim yerinin adı metinlerde açıkça belirtilmiş olsa da, tüccarlar kendi faaliyetlerini doğrudan etkilemeyen olaylara yazışmalarda fazla yer vermediği için tabletler, ne yazık ki bu merkezlerin tam yerlerini belirlemeye yardımcı olacak topografik özellikler hakkında ayrıntılı bilgiler içermemektedir. Bunun temel nedeni, Asurlu tüccarların Anadolu'ya geliş amaçlarına uygun olarak ticari faaliyet yapma ve para kazanma güdüsü içinde olmalarıdır. Ancak bazen tüccarların birbirlerine yazmış oldukları mektuplarda ya da hukuki içerikli belgelerde, bu bağlam gereği güvenlik konusunda dağınık ya da satır aralarına gizlenmiş çeşitli kelime ve tabirlere rastlanılmaktadır.

Asurlu tüccarların her yıl binlerce kilometre kat ettiği bu uzun mesafeler birçok tehlikeyle doluydu. Günümüzden yaklaşık 4 bin yıl önce Anadolu'daki mevsim koşulları, bahse konu ticari faaliyeti etkileyen önemli faktörlerdendi. Kültepe

metinlerinde; Anadolu coğrafyasında meydana gelen eşkıyalık ve cinayet olaylarına, sıcak ve soğğun etkilerine, açlığa, vahşi hayvan saldırılarına ve tehlikeli dağ geçitlerine yeri geldikçe atıfta bulunmaktadır. Her iki tarafın lehine işleyen bu ticari düzenin kesintiye uğramaması ve özellikle Asurlu tüccarların can ve mal güvenliğini sağlamak için Asur devleti ile yerel krallıklar arasında antlaşmalar yapıldığı bir vakadır.

Eski Anadolu'da Siyasi Olayların Yol ve Ticaret Güvenliğine Etkisi

Elimizdeki yayınlanmış ve yayınlanmamış Kültepe tabletleri incelendiğinde Eski Anadolu'da şehir devletleri arasında yaklaşık 7 büyük savaş olduğu ve bu savaşların uzmanlarca M.Ö. 1895 ve 1835 (Barjamovic-Hertel, vd., 2012, s. 44-52) yılları arasına tarihlendirildiği görülmektedir. Bu savaşlar; Şalatuwar-Wahşuşana, Harsamna-Zalpa, Ulama-Puruşhattum, Kaniş-Tawiniya, Mama-Kaniş ve onların tampon devletleri olan Taişama-Sibuha ve Zalpuwa-Kaniş şehirleri arasında gerçekleşmiştir (Veenhof, 2014, s. 840-842). Bu metinlerde, yerel krallıkların genişleme politikası izleyerek diğer tâbi beylikler ile çatışmaya girdiği, onların ülkelerini tahrip ederek, mallarını yağmaladıkları ve kendi varlıkları için düşman gördükleri ülkeye karşı farklı devletler ile koalisyon oluşturdukları görülmektedir (Alp, 2011, s. 53-55; Balkan, 2020, s. 8-9). Ayrıca, devletlerin birbirlerini ekonomik yönden çökertmek için ambargo uyguladıkları, yolları, savaş zamanlarında kervanlara kapattıkları, şehirleri güçlendirmek için surlar inşa ettikleri ve kendileri için tehdit unsuru olarak gördükleri krallıkları, egemenlikleri altına alarak tek bir idare altında toplamaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz ifadeler, yerel krallıklar arasında gerçekleşen savaş ve çatışmaların, Asurlu tüccarların ticari faaliyetlerini ve can güvenliklerini doğrudan etkilediğini, tüccarların can ve mallarına gelebilecek zararlar ve olumsuzluklar nedeniyle işlerini endişe içerisinde sürdürdüklerini göstermektedir.

Savaşların, ticareti ve yol güvenliğini tehdit ettiğini göstermesi açısından ele alacağımız ilk metin, M.Ö. 1776/1775 yıllarına tarihlenen Harsamna-Zalpa şehirleri ile Asur arasındaki savaş hakkında bilgi veren Kt 01/k 217'dir. Tarihi içeriği bakımından çok önemli olan ve ilk neşriyatı 2014 yılında Prof. Günbattı tarafından yapılan bu mektupta, Harsamna¹ hükümdarının Zalpa² ile olan savaşında, Asur kralı

¹ Harsamna şehrinin lokalizasyonu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kemal Balkan, Harsamna şehrinin lokalizasyonu olarak, Anitta metninde Kaniş'in düşmanı olarak geçen ve Anitta tarafından tahrip edilen Harkiuana şehrinin olabileceğini düşünmektedir. bkz. Günbattı, 2017, s. 52.

² Hititçe ve Akadca çivi yazılı belgelerde, Zalpuwa/Zalpah/Zalwar/Zalpa olarak farklı şekillerde yazılışlarına rastladığımız Zalpa şehri'nin lokalizasyonu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bu

I. Şamşı-Adad'ın, Zalpa krallığına askeri yardımda bulunmasından ve Asur Devletinin bu tavrına kızan Harsamna kralı Hurmeli'nin yolları Asur kervanlarına kapatmasından bahsedilmektedir (Günbattı, 2014, s. 15). Yolun kapatılması meselesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler metnin ilgili satırlarında şöyle geçmektedir:

...⁵⁻¹¹) Beyimiz Güneş (Hurmeli) sen bize bir mektup gönderdin, ayrıca (beyimiz) sen bize elçilerin Hazalam ve Hudurla'yı da yolladın ve bize yolları kapattığın için büyük bir üzüntü içinde olduğunu bildirdin. ...³⁰⁻⁴⁴) 'Vazgeç! Zalpalı'ya askeri destek verme ve (bu yüzden) kardeşin büyük kral Hurmeli ile kötü olma!' Bu dileğimizi beyimize sunduk ve ayaklarına kapandık, fakat o şöyle söyledi: 'Siz tüccarlar benim kölelerim misiniz, yoksa Harsamnalı'nın mı kölelerisiniz? Elbette, silah taşıyacaksınız (savaşacaksınız ve gerekirse) arkamdan geleceksiniz. (Ama) sizler ticaretle meşgul tüccarlarsınız, (şimdi) elinizden geldiği kadar (iş) seyahatlerine çıkın. Biz büyük kralların arasına siz niçin giriyorsunuz? ...⁶⁵⁻⁶⁹) Habercilerimizin sözlerini dikkate al ve (biz) kardeşlerin için (bari) sen kararından vazgeç ve kapattığın yolları [aç!]. (Bizim kazandığımız) gümüş senin gümüşündür... Bizler sizlerin sürekli seyahat eden köleleriniziz (Günbattı, 2014, s. 18-20).

CCT 5, 15-b numaralı tablette de, Waşhaniya kralı'nın, başka bir şehre geldiği ve siyasi sebeplerden dolayı Asurlu tüccarların, Hattum şehrine gitmesini engelleyerek orada ticaret yapmalarını zorlaştırdığı şöyle aktarılmaktadır:

⁴⁻²⁴) Waşhaniya kralı buraya geldi. O, Puruşhattum'a ya da Hattum'a (gitmemi) engelledi. 5 gün kadar bekleyeceğim ve eğer Hattum'a giden yolu serbest bırakmadıysa, o zaman [gümüşü] mühürleyeceğim ve hizmetçilerimden birini bakırım için bırakacağım. Puruşhattum'dan buraya çıkarttıkları (getirdikleri) her 1 mina gümüşü kendim alacağım ve Kaniş'e gideceğim (Barjamovic, 2011, s. 323).

Hattuş ve Kaniş şehirleri arasındaki çatışmadan bahseden Kt 93/k 685 envanter numaralı metinde ise yaşanan durum şu şekilde ifade edilmektedir: ⁴⁷⁻

¹⁸) *Bakırın geri kalanını Zimishuna'da onlara vereceğim ve hemen hareket edip*

görüşler arasında Zalpa'nın Kızılırmak nehrinin Karadeniz'e döküldüğü yerde veya Gaziantep ve çevresinde aranması gerektiği belirtilmiştir. Anadolu'nun tarihi coğrafyası hakkında detaylı bir çalışma hazırlayan Gojko Barjamovic ise bu yerin Fırat nehrinin batısında, Adıyaman civarında bir yerde aranması gerektiğini ifade etmiştir. bkz. Gavaz, 2006, s. 2; Barjamovic, 2011, s. 122; Günbattı, 2017, s. 45-46.

geleceğim. Hattuş'lu (Hattuş hükümdarı), Kaniş ülkesine (sefere?) çıktı; yolları kapatıyorlar (Barjamovic, 2011, s. 295)".

Yolların kapatılmasına ilişkin benzer bir durum Kt g/t 35 envanter numaralı metinde ise şu ifadelerle aktarılmaktadır:

17-24)...Düşmanım beni yener yenmez (senin vasalın) Taişamalı memleketime saldırıp, 12 şehrimi tahrip etti, (Onların) sığırlarını ve koyunlarını alıp götürdü ve (üstelik) 'kral ölmüştür' dedi. ... 29-38)(Oysa) senin baban İnar Harsamna kentini 9 yıl boyunca kuşattığında, benim ülkem senin memleketine saldırıp, tek bir sığır veya koyun öldürdü mü? Şimdi sen bana yazıp diyorsun ki: 'ne için yolu bana serbest bırakmıyorsun?' Yolu senin için serbest bırakacağım (ama önce) elçiler [karşılıklı gelip gitsinler/yemin etsinler ?] (Orlin, 1970, s. 97-99; Balkan, 2020, s. 6-9).

Metnin 23-57. satırları incelendiğinde, Anum-Hirbi, Warşama'nın babası İnar'ın 9 yıl boyunca Harsamna kentini kuşattığı zamanda Mama³ ülkesinin ve ona tâbi krallıkların onun ülkesine herhangi bir şekilde askeri girişimde bulunmadığını, kralın canı ve iktidarına karşı herhangi bir tehdit unsuru oluşturmadığını sitemkâr bir ifadeyle hatırlatmıştır. Anum-Hirbi, Taişamalı'nın saldırgan tavırları ve kendisine tehdit unsuru oluşturmasından dolayı ticaret yollarını Kaniş'ten gelen kervanlara kapatmıştır. Anum-Hirbi'nin, Kaniş ülkesinden gelen kervanlara yolu kapatması yolun, Asurlu tüccarların can ve mal güvenliğinin (saldırı, yağmacılık vb. gibi olaylara karşı) sağlanması açısından önemli olduğunu göstermektedir. Taişamalı'nın, Anum-Hirbi'nin ülkesine ve ona tâbi şehirlere saldırmasının temel nedeni sınır güvenliğinin sağlanamamış olmasıdır. Taişama ve Mama şehirleri arasında yaşanan sınır güvenliği sorunu devletin sürekliliği, kralın can ve iktidar güvenliğinin sağlanmasının da önemli olduğunu göstermektedir.

İsyanların Yol Ve Ticaret Güvenliğine Etkileri

Kültepe metinlerinde, "isyan, iç karışıklık, kargaşa" anlamlarında en çok *sihitum* (CAD/S, s.273b.) kelimesi kullanılmış, birkaç belgede ise "isyan etmek, ayaklanmak" anlamlarına gelen *sehûm* (CAD/S, s.208b.); "rahatsız etmek,

³ Mama şehrinin lokalizasyonu hakkında yerli ve yabancı meslek insanları tarafından farklı görüşler ortaya konulmuştur. Jared Miller, bu konu hakkındaki ilgili görüşleri 2001 yılında yayınladığı makalesinde şöyle aktarmıştır: K. Balkan Mama şehrini; Elbistan ya da Göksun bölgesine, K. Nashef; Kahramanmaraş ve Göksun arasına, K. Hecker; Göksun bölgesine, M. Forlanini ve M. Marazzi ise Haşşu'ya yerleştirmiştir. bkz. Miller, 2001, s. 69-70; Barjamovic, 2011, s. 204-211; Balkan, 2020, s. 36.

kışkırtmak” manasına gelen *dalāhum* (CAD/D, s.43); “kalkmak, ayağa kalkmak, isyan etmek” karşılığında geçen *tebû/tabā’u/tabû* (CAD/T, s.306-307) ve “otoriteye isyan etmek” olarak kaydedilen *nabalkutu/nubalkutu* (CAD/N, s.11) fiilleri kullanılmıştır. Bu eylem ve kelimelerin dışında bazı metinlerde ise, *şalāmum*; “sağlıklı olmak, iyi olmak”, *nuāhum/nāhu* “sakin olmak, dingin olmak” gibi, şehirlerde yeni sonlanan bir isyan, kargaşa ve huzursuzluk olduğunu düşündüren ifadelere rastlanmaktadır (Erol, 2017, s. 28).

Kültepe metinlerinde, M.Ö. 1875-1835 yılları arasında Anadolu’nun doğusunda ve batısında Kaniş, Puruṣhattum, Wahṣuṣana hattından Şalatuwar, Ulama, Hahhum, Zalpa ve kuzeyde Kunanamit’e kadar uzanan coğrafyada yoğunluklu olarak isyanların ve ayaklanmaların yaşandığı görülmektedir (Kuzuoğlu, 2010, s. 479-487; Barjamovic-Hertel, vd., 2012, s. 43-52). Doğu bölgelerinde meydana gelen isyan ve silahlı çatışmalar belgelere daha az yansımış iken tabletlerde batı ve Kızılırmak kavsindeki çekişmelere daha sık yer verilmiştir. Bu belgelerde, Anadolu’nun batısındaki ve Kızılırmak eğrisindeki isyan faaliyetleri ile Doğu ve İç Anadolu bölgelerinde meydana gelen isyanlar arasında önemli bir fark olduğu görülmektedir. Bu fark; Doğu ve İç Anadolu bölgesinde yaşanan isyanlarda, şehir devletleri ve diğer bölgesel yönetimler arasında değişen-dönüşen askeri ittifakların yapılmış olmasıdır.

İncelediğimiz Kültepe tabletlerinde, doğrudan olmasa da satır aralarında isyan ve çatışmalarla ilgili bilgilerin verildiği görülmektedir. Anadolu coğrafyasında yaşanan isyanlar yüzünden; Asurlu tüccarların seyahat etme özgürlüklerinin kısıtlandığı, yolların ve kervanların güvenliğinin tehlikeye girdiği, Anadolu’daki yerel yönetimler tarafından tüccarların ticari emtialarına el konulduğu, tüccarların gözaltına alındığı, kervan yollarının kapandığı, halkın şehri terk ettiği, mal transferi ve ödemelerin ertelendiği ve yerel krallıkların isyanı bastırmak için kan döktüğü görülmektedir. Ayrıca bu belgelere yansıyan politik çekişmelerin bölgeyi istikrarsızlaştırdığı, tüccarları yakınları ve malları için endişelendirdiği de gözlemlenmektedir. Bu nedenle tüccarların şehirlerde yaşanan isyanların şiddeti konusunda birbirlerini sıklıkla uyardıkları tespit edilmektedir. İsyanların çıkış nedenleri ve halkı nasıl etkilediği ile sonuçlarından pek bahsetmeyen bu tabletlerin bir kısmında, isyanlarla ilişkili şehirlerden açıkça bahsedilmemiş, sadece birkaç belgede Asur şehri ve çevresinde yaşanan bazı kargaşa ve huzursuzluklar hakkında bilgi verilmiştir.

Metinlerden edinilen genel izlenim; Anadolu'daki şehir devletlerinde çıkan isyanlar nedeniyle, Asurlu tüccarların can güvenliklerinin zaman zaman tehlikeye girmesi ve ticari faaliyetlerini güvenli bir biçimde sürdürmeleri konusunda sıkıntılar yaşamış olmalarıdır. Asurlu tüccarlar, birbirlerine yazmış oldukları mektuplarda ülkede çıkan isyanlar hakkında kendilerinin ve mallarının güvenliğini sağlamak için muhataplarını devamlı uyarılmışlardır. Bu konu hakkında, ilk yayını S. Çeçen tarafından yapılan ve 1992 yılında, Şu-İstar'ın arşivinde ele geçen Kt 92/k 526 envanter numaralı belge önemli bilgiler içermektedir. Aşşur-bāni, Aşşur-imittî'ye yazdığı bu mektupta, metinde adı belirtilmeyen bir şehirde ayaklanma yaşandığını bildirmiş ve muhatabının nasıl hareket etmesi gerektiği konusuna açıklık getirmiştir. Eski Anadolu'da yerel krallıklar arasında yaşanan siyasi anlaşmazlıkların ve isyanların ekonomik hayata olan etkisi ve tüccarların ticari faaliyetlerini kesintiye uğratması kâtip tarafından şu şekilde dile getirilmiştir:

¹⁻⁶Aşşur-imittî'ye söyle, Aşşur-bāni şöyle söylüyor: İkuppiya ve İna-Su'en'in belgelerine ve bana yazmış olduğun, babamızın sermayesi ile ilgili parası ödenmiş belgelere ne oluyor? ⁷⁻¹⁵Burada, kral sikkātum'dan döndü ve şehrin içinde bir isyan baş gösterdi. Bizler hayatımız için korkmaktayız. Şehrin dışındaki, yakın yerlerden sürekli saldırı yapıldığı için seyahate kimse çıkamamaktadır. (Yerel otorite) silah için kendileriyle beraber bizi de sürekli (dışarı) çıkmaya zorluyorlar. ¹⁵⁻²¹(Bu askeri) hareketlilik yüzünden hiç tablet düzenlenmemeli. (Dolayısıyla) patronlarımıza gümüş (ve) altın borçlanmamalıyız. Ülke sakinleştğinde ve kral birliğini sağladığında tabletler her yere gidecek.⁴

1998 yılı kazılarında bulunan ve I-b tabakasına ait olan kısmen korunmuş Kt 98/k 118 numaralı belgede ise Takmur şehrindeki tüccarlar, bölgede çıkan isyan ve *habātu*'lar⁵ hakkında tanrılara ve Asur şehrine bir mektup yazmışlar, tüccarların yaşadıkları sıkıntılardan bahsetmişlerdir. Metnin ilgili satırlarında tüccarlar, *habātu* adı verilen yağmacı bir grubun isyan çıkardığını ve dağları tuttuğunu bildirmiş, bu yüzden de muhataplarına yolların tehlikelerle dolu olduğunu belirterek, yağmacıların tüccarlar ve kervanlar için bir tehdit unsuru oluşturduğunu, can ve mal

⁴ Tercüme farklılığı için krş. Çeçen, 2014, s. 843.

⁵ *habātu* eyleminden türeyen *habātu* kelimesi "soyguncu, yağmacı, haydut" anlamlarına gelmektedir. bkz. CAD/H, s. 13; CDA, s. 99.

güvenliklerinin olmadığını bildirmişlerdir. Metinde, Asurlu tüccarların yaşamış oldukları zorluklar şu şekilde aktarılmıştır:

¹⁻³Şehre ve tanılara söyle! Takmur (şehri) tüccarları söyle (söylüyor):
³⁻⁵Sizde biliyorsunuz ki yollar güçlüklerle doludur! ⁵⁻⁷Bölgedeki isyandan dolayı yağmacılar dağları kontrol ediyorlar. ⁸⁻⁹Kervanlar, ülkenin içinde devamlı tehlikededir. (Birkaç kırık satırdan sonra)
¹⁻⁶Bölgede bıraktığımız kazancımız ve her bir şeşel gümüşümüz için korkuyoruz. ⁷Yoksul insanlar olarak Şap şehrinde kalıyoruz (Dercksen-Donbaz, 2000, s. 103; Veenhof, 2014, s. 848).

Şehirlerde çıkan isyanlardan dolayı kervan yollarının kapandığı da görülmektedir. Bu konu hakkında M. T. Larsen tarafından yayınlanan AKT 6-b serisinde yer alan Kt 94/k 1323 numaralı belge önemli bilgi vermektedir. Kuziziya tarafından Ennam-Aşşur'a yazılmış olan bu mektupta, Puruṣhattum şehrinde bir isyan çıktığı ve bu isyandan dolayı Ulama, Şalatuwar, Şabaya'ya giden kervan yollarının kapatıldığı bu yüzden de Aluwa adlı nakliyecinin Puruṣhattum'a gidemediğinden bahsedilmiştir. Metinde, bu durum Kuziziya tarafından muhatabına şöyle bildirilmiştir: ⁶⁻⁸Aluwa'nın bilgi (teyidi) için Puruṣhattum'a gönderilmesiyle ilgili olarak: ⁹⁻¹⁵Puruṣhattum'da isyan var. (Bu yüzden) Puruṣhattum'dan ne Ulama şehrine ne Şalatuwar şehrine ve hatta ne de buraya Şabaya şehrine olsun giriş yolu yok (Larsen, 2013, s. 135-136)."

Tablette geçen bu ifadeler, isyanların Asurlu tüccarların ticari faaliyetlerini kısıtladıklarını ve şehirlerde yaşanan siyasal istikrarsızlık ortamının tüccarların ekonomik güvenliğini olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir.

İsyanların yol ve ticaret güvenliğini nasıl etkilediğine dair ele alıp, değerlendireceğimiz bir diğer belgede İnnaya'ya tarafından Şumī-abīa'ya yazılan Kt m/k 13 numaralı mektuptur. Mektupta yazar, muhatabına Puruṣhattum şehrinde isyan çıktığını, bu nedenle yolların kapatıldığını bildirmiş ve yolların açılmasıyla Puruṣhattum'a giderek ticari faaliyetlerde bulunacağını belirtmiştir:

²¹⁻³³Kaniş'te 10 mina kadar gümüş (kâr) elde edilemeyeceğini sen bilmiyor musun? Puruṣhattum'da isyan olduğu bilinmektedir; bu yüzden (oraya) gidemedim. Yol açıldığı zaman (oraya) gidip ya senin kalayının içinden 1 veya 2 talent kalayı ya da satılacak kumaşları Aşşur-malik bana verecek ve senin için 10 mina kadar gümüş yapacağım (Erol, 2017, s. 29).

Bēlānum tarafından Lipit-İštar'a yazılmış olan Kt c/k 1443 numaralı mektupta ise, Puruṣhattum ülkesinde yaşanmış olan isyan hakkında bilgi verilmiştir. Mektupta Bēlānum, büyük bir ihtimalle tüccarların mal güvenliğini sağlamak için *kārum*'un talimatından dolayı ülkeye 4-5 ay kervan giremeyeceğini söylemiş ve Puruṣhattum ülkesinin de sakin olduğunu dile getirmiştir. Mektubu yazan kişinin, ülkenin sakin olduğunu belirtmesi, bu ülkede bir karışıklık yaşandığını düşündürmektedir. Metnin konu ile ilgili satırları şu şekilde geçmektedir:

1-2) Lipit-İštar'a söyle! Bēlānum şöyle (söylüyor): 3-6) Burada, *kārum*'un talimatından (dolayı) kervan 4 ya da 5 ay kadar giremeyecek. 6-13) Senin uşaklarından biri Ahiya'nın (yolunu) kessin ve kervana ulaşsın ki gümüştən 1 mina *kârı* biz görelim. 13-15) Puruṣhattum ülkesi sakindir. 15-22) Lütfen, gerçekten mektubumu işittiğin günde bir uşağını hemen Ahiya'ya yolla, (yolu) kessin ve kervana ulaşsın. 23-24) Lütfen dikkat et! Keyfi hareket etme! (Albayrak ve Erol, 2016, s. 200-201).

Kültepe'nin II. tabakasına ait olan ve Wahṣuṣana çevresinde meydana gelen iç karışıklık hakkında bilgi veren Kt n/k 218 numaralı mektup ise Asurlu tüccar Aššur-damiq tarafından Uşur-ša-İštar'a yazılmıştır. Daha önce K. R. Veenhof tarafından yayınlanmış olan bu belgede Aššur-damiq, İkuṣṣi'ya'nın elçilik görevi için Kuburnat'a gittiğini, ona ait olan bakırın isyan halinde olan Wahṣuṣana şehrinde depo edildiğini söylemiş ve bakırın güvende olmadığını dile getirerek bakırın güvenliğini sağlamak için Wahṣuṣana şehrine gideceğini muhatabına şu sözlerle bildirmiştir: “1-2) Aššur-damiq, Uşur-ša-İštar'a, şöyle söylüyor; 3-6) Benim (oraya) gelmediğimle ilgili olarak; İkuṣṣi'ya Kuburnat'a elçi olarak gitti. 6-8) Onun bakırını Wahṣuṣana ülkesinde depolanmıştır. 8-11) Ülkedeki isyandan dolayı bakırını kurtarmak için gideceğim. 11-17) Wahṣuṣana'ya varacağım (ve) onun bakırını onun vekiline teslim edeceğim ve kalkıp geleceğim (Kuzuoğlu, 2011, s. 29-30).”

İddin-İštar'ın, babası Aššur-nādā'ya yazdığı bir mektup olan KTH 1 numaralı belgede, Puruṣhattum ve Wahṣuṣana topraklarında eş zamanlı olarak ortaya çıkan iç karışıklık hakkında bilgi vermekte olup, Asurlu tüccarların ticari faaliyetlerinin nasıl kısıtlandığı ve onların ticari mallarının tehlikeye girdiğini göstermesi bakımından önemli bilgiler içermektedir. Belgede, Puruṣhattum ve Wahṣuṣana şehirlerinde eş zamanlı bir isyan eyleminin yaşandığının dile getirilmesi, bu karışıklığın büyük çapta olduğunu göstermektedir (Erol, 2017, s. 30) ve tablette yaşanan bu olay, kâtip tarafından muhatabına şu ifadelerle aktarılmaktadır: “1-2) İddin-İštar, Aššur-nādā'ya şöyle söylüyor: 2-6) Puruṣhattum ve Wahṣuṣana ülkeleri isyan halinde olduğundan, Wahṣuṣana'ya geçmedim ve Wahṣuṣana'da depolanmış

bakır hakkında karar veremedim (Lewy, 1930, s. 1; Michel, 2001, s. 127; Barjamovic-Hertel, vd., 2012, s. 28).”

Şimdiye kadar ele aldığımız Kültepe tabletlerinde, şehirlerde yaşanan isyanların nedenleri hakkında bilgi verilmediğini görmekteyiz. 1993 yılı kazılarında bulunan Kt 93/k 179 envanter numaralı belgede, Ulama’da ortaya çıkan huzursuzluğun nedeninden, bölgeye herhangi bir şekilde giriş-çıkış yapılamadığından bahsedilmiş ve yolların açılıp-açılmaması konusunda ise mektubun muhatabının talimatına göre hareket edileceği şu ifadelerle bildirilmiştir: “³⁻¹⁵*Ulama’da (bir) kral olmadığından ülkede isyan yaşanmaktadır ve gelen (giden kervan) yoktur! Wahşuşana’da (durumu) gözlemleyeceğim (ve) senin talimatına göre hareket edeceğim. Ayrıca eşek(leri burada) tuttum. 10 gün kadar (oyalanacağım) ve “yol ne zaman açılacak?” diyeceğim. Eğer, eşek(leri) götürmemişlerse onları sana geri getireceğim* (Erol, 2017, s. 31).”

Kaniş şehrinin kuzeyine lokalize edilen Kunanamit şehrinde çıkan huzursuzluk hakkında bilgi veren LB 1209 b numaralı belgede ise kâtip, muhatabına ülkede yaşanan iç karışıklıktan dolayı borçlu şahıslardan bakırı temin edemediğini şu sözlerle bildirmiştir: “¹²⁻¹⁸*Hiç işitmiyor musun? Kunanamit ülkesi isyan halinde olduğundan (ticarete) uygun değildir ve 10 mina bakırı (bile) borçlulardan istemedik!* (Barjamovic, 2011, s. 30; Veenhof, 2014, s. 842-843; Erol, 2017, s. 32).”

Zalpa şehrinde çıkan isyan hakkında bilgi veren Kt c/k 329 numaralı belgede ise, şehirde yaşanan isyan nedeniyle şehrin şartlarının uygun olmadığı, bu durumun bölgede bir istikrarsızlık ortamı yarattığı için halka olan güveni azalttığı ifade edilmiştir: “¹¹⁻¹⁵*Zalpa ülkesi isyan halindedir; (oranın) sakinlerinden hiç kimseyi göremiyorum ve (bu nedenle) herhangi bir şey sevk etmem mümkün değil!* (Barjamovic, 2011, s. 30; Erol, 2017, s. 32).” Mektupta, kâtibin “(oranın) sakinlerden hiç kimseyi göremiyorum ve herhangi bir şey sevk etmem mümkün değil!” ifadesi, yolların yaşanan siyasi olaylardan dolayı güvenli olmadığı ve Asurlu tüccarların mal kaybına uğrayacağı endişesiyle bu ifadeyi kullandığını düşündürmektedir.

Ennam-Aşşur tarafından Anadolu’da ticari faaliyet gösteren İrna-Aşşur’a gönderilen Kt 91/k 290 envanter numaralı metinde ise, Hurama şehrinde kendi yolculuğuna devam eden biri, Luhuzattiya’dan Wahşuşana’ya nakletmesi gereken bir kumaş yükü emanet etmiştir. Ennam-Aşşur, ülkede kargaşa çıktığı için ve Anadolu’daki sarayların nöbet tutmasından dolayı 8 ay ülkenin içinde çatışmanın dinmesini beklemiş ve ardından kumaşları Wahşuşana’ya göndermiştir. Ennam-Aşşur, ülkenin içinde çıkan isyan yüzünden durma noktasına gelen ticareti ve karşılaşmış olduğu sıkıntıları şu sözlerle dile getirmektedir:

¹⁻⁶Hurama'dan buraya kumaşlarla ilgili mesajını yazdığında, bana 2 ¼ şeşel gümüş'ten başka bir şey vermedin. Ben de ⁶⁻⁸dedim ki: (en azından) yolculuk masraflarım için bana bir miktar para ver! Sen (şöyle) cevap verdin: ⁹⁻¹⁴“Sen kumaşları kurtarır kurtarmaz, ben (oradan) gideceğim” (dedin) ve ben de sana Hahhum'dan ½, 1 veya 2 mina (arası) masraflarını karşılaması için sana göndereceğim (dedim). Ve sana Hahhum 'dan birkaç kez yazmama rağmen bana hiçbir şey göndermedin. ¹⁵⁻²²Giderken yolların kargaşa içinde olduğunu, sarayların güçlü olduğunu (yol kontrolü yaptığını) bilmiyor muydunuz? Mesele temizleninceye dek ülkenin içinde 8 ay geçirdim. Daha sonra kumaşların bulunduğu şehirlere gittim ve kumaşları çıkarttım ardından çabalayarak kumaşları, temsilcine Wahşuşana'ya getirttim (Barjamovic, 2011, s. 160; Veenhof, 2017, s. 272-274).

İrma-Aşşur tarafından Ennam-Aşşur'a gönderilen Kt 91/k 407 envanter numaralı metinde ise kâtip, Ennam-Aşşur'a Luhuzattiya bölgesinde iken Hurama'dan gümüş ve kumaş sevkiyatı ile ilgili bir emir göndermiş ancak Hattum'da huzursuzluk çıkınca kumaşları oradaki şehirlere depoladığı hakkında bilgi vermiştir. İsyan yüzünden ticari faaliyetlerin aksaması ve ticari malların güvenliğinin tehlikeye girmesi metinde şöyle bildirilmektedir:

³⁻⁵Daha önce Hattum'dan Kaniş'e Şu-Süen ile 3 mina'dan 3 şeşel eksik gümüş gönderdim. ...³¹⁻⁴⁰(yani) Luhuzattiya'da bana emanet ettiğiniz kumaşlara gelince, yollar kargaşa içindeydi ve dava çözülene kadar, dokumalar 6 aydır şehirlerdeydi. Hurama'dayken senden masrafları karşılamamı istedim, ama sen: “Ben çoktan ayrıldım ama sana Hahhum'dan 1 veya 2 mina göndereceğim” dedin. Ancak, hiçbir şey göndermedin ve Luhuzattiya [...] (Barjamovic, 2011, s. 160; Veenhof, 2017, s. 276-277).

Eski Anadolu coğrafyasının siyasi manzarasına ışık tutan bu metinlerde, şehir krallıkları arasında yaşanan iç karışıklıklar ve çıkan isyanların, Anadolu halkı üzerinde bıraktığı etkilerden bahsedilmemiştir. Siyasi çalkantılar ve isyanlar, amaçları kâr elde edebilecekleri kesintisiz bir ticaret olan Asurlu tüccarlar için önemli bir tehdit oluşturmakta, can ve mal kaybına neden olmakta, yolların güvenli olmaması, kervan trafiğinin riske girmesinden dolayı ticari işlemlerin kesilmesine ya da duraklamasına neden olmaktadır. Bu yüzden tüccarlar, yerel krallıklar arasında yaşanan iç karışıklıklardan rahatsız olmuşlar ve yaşayacakları riskleri öngördükleri için dikkatli davranmış, siyasi olaylara karışmaktan uzak durmuş ve herhangi bir taraf tutmaktan da kaçınmışlardır.

Ulaşım Ve Ticari Faaliyetleri Etkileyen *sikkā/ītum* Meselesi

Kazık, çivi anlamlarına gelen *sikkātum* (CAD/S, 247b; CDA 322b) kelimesinin, *rabi sikkā/itim* ile olan ilişkisi, birçok meslek insanı tarafından araştırılmış ve manası hakkında farklı görüşler ortaya konulmuştur. *rabi sikkā/itim* için “ordu komutanı, maden ticaretini denetleyen görevli ve dini festival” (Donbaz-Veenhof, 1985, s. 149; Donbaz, 1986, s. 153; Çayır, 2013, s. 308; Günbattı, 2017, s. 115) tanımlamaları yapılmış ancak bu konu hakkında bir uzlaşmaya varılamamıştır. Anlamı üzerinde çokça tartışılmış olan ve Asurlu tüccarların ticari faaliyetlerini kesintiye uğratmış olan *sikkātum* ve *rabi sikkātım*’ın ne olduğu konusunda Bilgiç ve Dercksen ordu komutanı olabileceğini söylemiş (Bilgiç, 1948, s. 504; Dercksen, 2004a, s. 71), Orlin ise “general?” olabileceğini dile getirmiştir (Orlin, 1970, s. 78-151). *rabi sikkā/itim* hakkında diğer bilim insanları tarafından ortaya konulan fikirler şu şekildedir; Veenhof, *sikkātum*’a insanların toplu bir şekilde katıldığını belirtmiş ve *sikkātum*’un ticaret üzerinde yıkıcı bir etkisi olduğunu dile getirerek, bu kelimenin bir festival ya da askeri sefer/ordu ile ilgili olabileceği fikrini söylemiştir (Veenhof, 1972, s. 330-331; Veenhof, 1989, s. 521; Kryzat, 2004, s. 17; Erol, 2007, s. 63-64). Garelli, *sikkātum* kelimesinin, *sikkum*⁶ kelimesiyle aynı kökene sahip olduğunu belirtmiş ve *rabi sikkā/itim*’i “metal ticaretini denetleyen görevli” olarak adlandırmıştır (Garelli, 1963, s. 217; Erol, 2007, s. 64; Çayır, 2013, s. 308). Larsen, *sikkātum* kelimesinin manasının belirsiz olduğunu dile getirmiş, bu kelimenin askeri sefer/ordu ya da dini bir festival ile ilgili olabileceğini söylemiştir (Larsen, 2002, s. 64). *sikkātum* olayının hem Asur’da hem de Anadolu coğrafyasında gerçekleştiğini dile getiren Hecker (Hecker, 1966, s. 105) ve Kryzat, *sikkātum*’un bir festival veya dini bir tören olabileceği fikrini ileri sürmüşlerdir (Kryzat, 2004, s. 18-19).

Aynı konuda Günbattı, çivi yazılı belgelerde geçen, “*sikkātum*’dan dönmek (*ištu sikkātım tuārum*) ve *sikkātum*’a gitmek/çıkılmak (*ana sikkātım alākum/ana sikkātım waşā’um*) tabirlerine dayanarak, *sikkātum*’un belli bir zaman ve yerde kurulan panayır anlamına geldiğini söylemiş ve *rabi sikkā/itim*’in, panayırdaki işlerden sorumlu olan kişi olduğunu dile getirmiştir (Günbattı, 1999a, s. 81-82; Günbattı, 2017, s. 115-116). Albayrak, *sikkum* ve *sikkātum* kelimelerinin aynı kökten geldiğini belirterek, bu kelimenin “bir tür resmi taşıma kafilesi veya kervanı” olabileceğini söylemiş, *rabi sikkātım*’in, resmi kafilelerin sorumluluğunu üstlenen yüksek dereceli bir memur olduğunu ifade etmiştir (Albayrak, 2016, s. 29-30; Çayır, 2021, s. 51).

⁶ *sikkum* hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Heimpel, 1994, s. 5-31.

CAD 'de ise, yüksek bir askeri memur olarak tanımlanan *rabi sikkā/ītim*'in, III. Ur, Eski Asur ve Eski Babil dönemi kaynaklarında askeri mevkilerde hizmet ettikleri belirtilmiş, daha sonraki metinlerde ise görevlerine dair herhangi bir bilgiye rastlanılmadığı ifade edilmiştir (CAD/S, s. 252-254; Veenhof, 1989, s. 521; Krysztat, 2004, s. 16; Erol, 2007, s. 53).

İncelediğimiz Kültepe tabletlerinde, en az iki gün en fazla ise bir ay sürdüğünü anladığımız *sikkātum*⁷ döneminde; Asurlu tüccarların ticari faaliyetlerini düzenli olarak yapamadıkları, yolların güvenliğinin etkilendiği (POAT 28:3-5), *sikkātum* yüzünden şehirlerin boşaldığı (TC II, 37:3-7), ticari emtiaların ve ödemelerin zamanında yapılamadığı (Kt 87/k 384:27-34, Neş. C. 18:23-25), pazarların huzursuz olduğu (Prag I 598:6-13, CCT IV,10a:16-18) ve altın, gümüş gibi ticari emtialara ulaşamadığı (Kt 87/k 461:25-29, Kt n/k 1689:14-16, BIN 4,51:47) ile ilgili ifadelere rastlanılmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz bu ifadeler, *sikkātum* kelimesinin anlamını tespit etmek için yeterli değildir ancak *sikkātum*'un tüccarların ticari faaliyetlerini ciddi bir şekilde engellediğini ve bazı tehlikeler içerdiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. *sikkātum* kelimesi, dini bir festival veya panayır anlamına geliyor olsa, metinlerde geçen bu tehlikeleri ve korkuları kolayca açıklayamaz. Bu yüzden belli bir dini geleneği gerektiren festival ya da panayır kabul edilmediğinde, *sikkātum* için askeri bir yorumun daha olası olduğu görülmektedir. Aşağıda sunduğumuz örnekler, tek başlarına değerlendirildiğinde kesin bir delil teşkil etmemektedir ancak *sikkātum* kelimesinin savaş ve ordu anlamına geldiği konusunda ve Asur ticaretindeki engelin ve kesintilerin panayırdan/festivalden ya da nüfus kitlesinin yokluğundan kaynaklanmadığına dair bir kanıt oluşturacağı düşüncesindeyiz.

Nür-İstar tarafından Ennum-Aşşur'a yazılan Kt v/k 57 envanter numaralı metinde, Nür-İstar, ticari faaliyette bulunmak için gittiği Şalatuwar şehrinde *sikkātum*'dan dolayı karşılaşmış olduğu sıkıntıları muhatabına şöyle bildirmektedir:

³⁻⁹Burada memleket karışık ve gümüş pahalı olduğu için bu yüzden burada adamların beni 1 veya 2 ay boyunca oyaladıklarını orada devamlı işitiyorsun. ¹⁰Ben şöyle söylüyorum: ¹¹⁻¹⁵"Gümüşü mühürleyin ve sen *sikkātum* için ayrıldığında ben de hazırlanıp oraya gideyim ve sizinle her şeyi konuşayım. Bugün Şalatuwar'dan *sikkātum*'a (gitmek için) ayrıldık. ¹⁸⁻²²Sen kardeşimsin, sen beyimsin, *sikkātum*'un dönüşünde adamlar(ı) gözden kaçırmayıp (onlara dikkat

⁷ Bugüne kadar yayınlanmış Eski Asurca belgelerde, *sikkātum* kelimesi 43 ayrı metinde karşımıza çıkmaktadır. bkz. Brinker, 2010, s. 50.

edip) gümüşü onlara mühürleteceğim. ²³⁻²⁴1 ay (gecikme yüzünden) endişe etme (Günbattı, 2017, s. 115; Çayır, 2021, s. 50).

sikkātum'dan dolayı Asurlu tüccarların ticari emtialarının kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı da görülmektedir. İkkuppīya 'dan gelen Kt n/k 84 envanter numaralı mektup, kriz ve tehlike durumuna işaret etmekle birlikte *sikkātum* 'da bir kaosu olduğunu ve bir sonraki hedefin Wahšuşana olacağını ve Asurlu tüccarların saklamış oldukları bakırın tehlikede olduğunu bildirerek, *sikkātum*'un sakinleşmesi için 5 gün bekleyeceklerini haber vermektedir:

¹⁻¹⁷İkkuppīya 'dan Uşur-ša-İstar'a; eğer yün temizlendiyse, onu gönder, eğer değil ise orada sat. Bakırın hazır olduğu ancak henüz göndermediğimle ilgili olarak; onların *sikkātum*'ları düzensiz (karışık) ve şimdi Wahšuşana ülkesine vardıklarını söylüyorlar. Bu nedenle, hamallar ayrılmayı reddediyor. 5 gün içinde *sikkātum*'un düzenli hâle gelip gelmediğini öğreneceğim ve sonra bakırı göndereceğim (Barjamovic, 2011, s. 32).

Kültepe Metinlerine Yansıyan Vahşi Hayvan Saldırıları

Kültepe tabletlerinde, Asurlu tüccarların ve yoldaki yük hayvanlarının can güvenliğini etkileyen diğer önemli bir mevzu da vahşi hayvan saldırılarıdır ve Kaniş yolunda ölen eşeklere sıkça atıfta bulunulması, bu tür saldırıların bir sonucu olabilir. Tüccarların maruz kaldığı bu saldırılarla ilgili eldeki kısıtlı bilgiler, kervanların kırsalda seyahat etmesi nedeniyle bu tür olayların çok fazla kaydedilmediğini veya kervanların genellikle bir rehber gözetiminde hareket etmesi nedeniyle güvenli yolların tercih edildiğini ve bu tür olaylara mahal verilmediğini akla getirmektedir. Bu bağlamda, POAT 24 envanter numaralı belgede, domuz saldırısı ile ilgili şu ifadeleri okumaktayız: “¹⁻⁴Aššur-nādā'ya ve Šamaš-tappā'i 'ye söyle! İzimeya şöyle söylüyor: Aššur-nādā'ya de ki: ⁵⁻¹¹Hizmetçim burada bulunmakta, çünkü diğerleriyle birlikte yola çıkmaya (hazırlanırken) bana bir domuz saldırdı ve düşüp ayağımı kırdım, bu yüzden (onu) alıkoydum (Larsen, 2002, s. 173; Günbattı, 2017, s. 102).”

Yabani hayvanların tüccarlara ve kervanlara saldırmaları ile ilgili olarak vereceğimiz bir diğer örnek metin ise 1948 yılı kazılarında bulunan Kt a/k 611 envanter numaralı büyü metnidir. Muhtemelen ana kervandan ayrılan küçük ve savunmasız kervan gruplarındaki insanları, değişmeceli bir anlamda kullanılan “kara köpeğin” yani haydutların saldırılarından korumak için hazırlanmış olan bu tablet tüccarlar için ortak bir endişeyi içermektedir. İlk yayını Veenhof tarafından yapılan

ve kısmen hasarlı durumdaki metnin ilgili satırları şöyledir: “¹⁻¹⁰*dammum damāmum*⁸ Kara bir köpek pusuya yatmış; (gruptan) ayrılmış bir kervanı bekler. Onun gözleri sürekli yakışıklı bir erkek gözetler, kimi Ea'nın kızına yollayayım (diye)... (Veenhof, 1996, s. 426; Barjamovic, 2011, s. 27; Erol, 2014, s. 42-43).”

Yol Güvenliği

Ulaşımın günümüzdeki kadar hızlı, güvenli ve konforlu olmadığı eskiçağlarda bir ülkeden başka bir ülkeye yapılan ticari amaçlı seyahatlerin zorlu olduğu görülmektedir. Hayvan gücü kullanılarak yapılan bu yolculuklarda ticari seyahatlerin aylarca sürdüğü ve kervanların güzergâh boyunca ihtiyaçlarını *bēt wabrim* ya da *bēt ubrim* adı verilen “misafirhane, han, konak” anlamlarına gelen yapılardan karşıladığı görülmektedir.⁹ M.Ö. II. bin yılda oluşturulan bu mimari yapılar sayesinde farklı ülkeler arasında ticari faaliyetler yürütülmüş ve bu yapılar farklı şehirlerden geçen tüccarların ve hayvanların, soyguncu ve haydutların yağma ve hırsızlığına karşı korunması ve güvenliğinin sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır.

Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Asur ile Anadolu arasında yeminli antlaşmalar ile gerçekleştirilen uzak mesafe ticaretini taşımacılık ve ulaşım belirlemiş; yol şartları ve fiziki coğrafya ulaşımı, ürünün cinsi ve maliyeti ise taşımacılığı etkilemiştir (Küçükbezci, 2010, s. 46). Ticari ürünlerin sevkiyatı için hayvan ve insan gücü kullanan Asurlu tüccarlar, hafif mallarını yaklaşık 65/75 kg yük taşıyabilen “kara eşek” (*emārum şallāmum*) ile Anadolu'ya nakletmiş; kalay, tekstil, bakır, saman... vb. gibi hacimli mallarını ise *eriqqum* adı verilen eşek veya öküz tarafından çekilen dört tekerlekli vagonlar ile sevk etmişlerdir (Balkan, 1979, s. 49-52; Gökçek, 2006, s. 185-199). Güvenlik için farklı sayıda merkeplerden oluşan ve günde yaklaşık 25-30 km yol kat eden kervanlara (*ellutum*) *kaşşārum* adı verilen görevliler eşlik etmiş ve tacirlerin güvenli bir şekilde yolculuk yapmalarını sağlamışlardır. Tüccarlar, her günkü seyahatin akşamında yalnızca kendilerini değil

⁸ Büyü metnlerinin giriş sözleri olarak kullanılan ve etimolojik figür şeklinde aynı kökten isim ve fiilin tekrarı ile oluşturulan bu terkipler metin çevirilerinde genellikle tercüme edilmeden bırakılmaktadır. Burada kullanılan yapı kanaatimizce *dāmum* “kan” kelimesi ile ilgili değil (krş. Veenhof, 1996b, s. 428) *damāmum* “feryat etmek, ağlamak” anlamındaki fiil ile alakalıdır. Bize göre bu büyü metninin içeriği ile de daha uyumludur.

⁹ *bēt wabrim/bēt ubrim* hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Veenhof ve Eidem, 2008, s. 149; Gökçek, 2015, s. 113.

ticari faaliyetlerde kullanmış oldukları hayvanlarını da dinlendirip, yemleyip, sulayarak bir sonraki günün yolculuğa hazırlamak zorundaydı.¹⁰

Anadolu'daki yerel krallıklar, kendi topraklarından geçen kervanların ve tüccarların güvenliğini sağlamakla sorumluydu ve bu durum farklı uluslar ile imzalanan antlaşmaların bir parçasını oluşturmaktaydı. Yerel yönetimler, Asur kentinden Anadolu'ya gelirken iki farklı güzergâh izleyen tüccarların yol güvenliğini sağlamak için sınır bölgelerinde ve kervanların geçtiği şehirlerde *maşşartum* (CAD/M₁, s.333-334) olarak adlandırılan koruma kuvvetleri oluşturmuşlardır. Bu koruma kuvvetleri kervanların ve Asurlu tüccarların şehri geçmelerinde onlara eşlik etmiş, kervanların ve Asurlu tüccarların uğrayacakları soygun, yağma, cinayet vb. gibi olaylara karşı onların can ve mal güvenliklerini sağlamışlardır. Kültepe metinlerinde geçen "*rabi maşşar(ā)ti*" (CAD/M₁, s.341) "*maşşartum(lar) âmiri*" tabiri, koruma kuvvetlerinin âmiri anlamında kullanılmış olup, (Veenhof, 1972, s. 308) bu konuyu destekleyici bir nitelik taşımaktadır.

Taradığımız çivi yazılı Kültepe tabletlerinde, kervanlara yönelik saldırıyla ilgili ifadeler rastlanılmamış olması Anadolu'daki yerel idarecilerin, yollardaki güvenliği iyi bir şekilde sağladığını göstermektedir (Erol, 2007, s. 146). Yollarda güvenliğin sağlanması ve yolların kervanlara açık olması, ticari mal akışının devamı esas alındığında, Asurlular açısından büyük bir önem arz ediyordu. Asurlu tüccarlar, bazı zamanlar kervanlarının Anadolu'da güvenli bir biçimde ulaşmalarını sağlamak için geçtikleri yerlerdeki araziye ya da nehirlerdeki geçiş yerlerini iyi bilen ve ücret karşılığı kiraladıkları, rehber anlamına gelen *rādium* ve *muqarribum*'ları¹¹ kullanmışlardır (Larsen, 1967, s. 46; Günbattı, 2017, s. 99). M.Ö. II. bin yılda Eski Anadolu coğrafyasını ve yollarını iyi bildiğini düşündüğümüz bu rehberler, muhtemelen

¹⁰ Akadca'da *mātum elitum* "yüksek ülke" olarak adlandırılan Anadolu'ya yapılan seyahatlerin, o çağlarda daha çetin koşullarda gerçekleştiği görülmektedir. Tabletler, kervanların soğuk havalarda ve çamurlu yollarda seyahat edemediklerini veya yola geç çıktıklarını aktarmaktadır. Nitekim tüccarlar, arazinin sarp olduğu bölgelerde, havanın soğuk veya sıcak olması nedeniyle eşek kervanlarının olumsuz etkilendiğini, aralarındaki haberleşmelerde (Kt 91/k 530; Kt 92/k 352; Kt 94/k 375; Kt 94/k 1673; BIN VI 114; OAA 1, 50; CCT IV, 45b) dile getirmişlerdir. bkz. Larsen, 1982, s. 44; Barjamovic, 2011, s. 26-33.

¹¹ Rehberlere ödenen ücretlerin konu edildiği metin yerlerinden bazıları; OIP 27,54; "3 *ma-na URUDU šī-ku-um iṣ-tù Ma-li-ta-a a-dī Wa-ah-šu-ša-na iḡ-ri-e ra-dī-e-im Ma-li-ta-i-im āš-qúl*" "Malita'dan Wahşuşana'ya kadar 3 mina kırk bakırını, Malita'lı olan rādī'um için ödedim." denilmektedir. TC III/2,165; "17 1/3 GÍN KÜ.BABBAR iṣ-tù Wa-aš-ha-ni-a a-dī U-la-ma a-ša bi⁴-lá-tim ú mu-qá-ri-bi⁴-a a-dī-in" "Waşhaniya'dan Ulama'ya kadar olan seyahatte taşıyıcılara ve muqarribum'lara 17 1/3 şeqel gümüş ödedim." ifadesi geçmektedir. bkz. Larsen, 1967, s. 46.

kervanlara geçmekte zorlandıkları bölgelerde eşlik etmiş, aynı zamanda tüccarların ticari mallarının güvenliğini de sağlamıştır.

Anadolu kralları, Asurlu tüccarlara ait kervanların güvenli bir şekilde seyahat etmeleri için gerekli önlemleri almış ancak yerel krallıklar arasında yaşanan yoğun siyasi çatışmalar nedeniyle, uğrayacakları maddi zararları da hesaba katarak, kervanlara yolları kapatmışlardır. Kültepe tabletlerinde sıkça geçen *harranam wašārum* “yolu serbest bırakmak”, *harranam patā’um* “yolu açmak”, *harranam šabātum* “yolu ele geçirmek” ve *harranam ka’ulum* “yolu tutmak”, *harrān sūqinnim* “gizli veya kaçak yol”, *maššartum* “bekçi”, *kaššārum* “kervan yükleyicisi”, *sāridum* “kervan sürücüsü”, *rādium* “rehber” gibi ifadeler yol ve ticaret güvenliği hakkında genel bir fikir edinmemizi sağlar ve hem kervan trafiğinin yoğunluğunu hem de yol durumunun tüccarları ve ticareti büyük ölçüde etkilediğini açık bir şekilde gösterir.

İlī-idī tarafından Uşur-ša-Aššur’a yazılan a/k 1165 (AKT 1,78) envanter numaralı vesikada İlī-idī, Uşur-ša-Aššur’a Şarla memleketinde Şabua¹² adı verilen bir grubun kendilerine yolu kapattığını ve alıkoyduklarını bildirmiştir. Şabualı grubun böyle bir eylemi neden gerçekleştirdiği metinde belirtilmemiş olup, tüccarların alıkonmaları böyle bir eylemin tüccarların ticari emtialarının alınmak için yapıldığını düşündürmektedir. Asurlu tüccarların, yabancı gruplar tarafından yollarının kesilerek güvenliklerinin tehlikeye girmesi olayı metinde şu şekilde aktarılmaktadır: “¹⁷⁻²⁰Burada Şarla ülkesinde Şabu’alılar bize yolu kapadılar ve bizi alıkoydular (hapsettiler)... ³¹⁻³²Kral, iyi haberi verdi. O şöyle söylüyor; “Huzursuz olmasın!” ³³⁻³⁵Onlar yolu, onun için serbest bırakıncaya kadar Amur-qāti-İstar burada olmayacak. Ona yazacağız (Bilgiç-Sever, vd., 1990, s. 95-96).”

Kudātum tarafından Şu-İstar’a yazılan Kt 92/k 466 numaralı mektupta ise metinde adı belirtilmeyen bir şehrin kralının, yolları koruma altına alması ve yola güvenlik koymasından bahsedilmektedir. Yaptığımız metin taramaları içerisinde ilk defa karşımıza çıkan “*Saray yolları koruma altına aldı.*” ifadesi, Anadolu’daki yerel beyliklerin yoldaki emniyeti sağlamaktan sorumlu olduğunu ve Eski Anadolu’da asayiş ile ilgili sorunlar yaşandığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Metnin ilgili satırları şu şekilde geçmektedir: “¹⁸⁻¹⁹Saray yolları koruma altına aldı. ²⁰⁻²¹Onların girişinde güvenlik koydular (Erol, 2018, s. 146-147).”

¹² Şabua hakkında bkz. Bayram, 1997, s. 51-52.

Enlil-bāni tarafından Šu-İštar'a yazılan Kt 92/k 542 envanter numaralı mektupta, Enlil-bāni kendisinin metinde belirtilmeyen bir nedenden dolayı Kaniš'e geçişinin engellendiği ve Ah-šalim adlı şahıs tarafından alıkonulduğu hakkında muhatabına bilgi vermiştir. Asurlu tüccara seyahat engelinin konulması, belki de tüccarın güvenli olmayan bir bölgeye geçiş yapmasından ya da ötesine (*ebar*) seyahat etmesinin engellenmek istenmesinden dolayı konmuştur. Metinde kim tarafından konulduğu belirtilmeyen bu engelin yol ve ticaret güvenliğini etkilemesi metnin ilgili satırlarında şu şekilde geçmektedir:

¹⁻²Šu-İštar'a söyle! Enlil-bāni şöyle (söylüyor): ³⁻⁸Kaniš'e geçiş engellendiğinden dolayı Ah-šalim 10 gündür beni tutuyor. ⁹⁻¹²O şöyle (söyledi): Kaniš'ten haberi işitelim ki (sen oraya) geç. ¹³⁻¹⁶(Bu) mektubu sana yazdığım günden sonraki günde yola çıkacağım. ¹⁷⁻²¹Bir uşağı bir an önce gönder ki (Kaniš'e) girişim hakkında beni bilgilendir (Erol, 2018, s. 141).

Bir tüccarın, Asur'dan Kuzey Mezopotamya'ya kervanla seyahat eden oğluna yazdığı TC 1, 18 envanter numaralı belge, Mama (güney Anadolu'ya kervanların girdiği bölge) ve Kaniš şehirlerinin sınır olduğunu ve tüccarların, Asur'dan Kaniš'e giderken Hahhum'dan geçen yolun tehlikeli olması nedeniyle Uršu-Mama yolunu tercih etmeleri hakkında bilgi vermektedir (Sever, 1995, s. 9). Metinde, Hahhum yolunun tehlikeli olduğunu bilen baba, oğlu için endişelenerek, yolda karşılaşacağı risklere karşı dikkatli olması konusunda onu uyarmış ve güzergâhın güvenli olmaması halinde kervanı 3 parçaya ayırması gerektiğini şu ifadelerle bildirmiştir:

³⁴Senden önemle/şiddetle rica ediyorum: yalnız ³⁵hareket et! Kervanla birlikte ³⁶Mama'ya girme. ³⁷(kendisine) Şehrin verdiği emir gereğince ³⁸kardeşinin kervanı ³⁹üç kısma ⁴⁰ayrılın ve ilk grup ⁴¹Mama'dan yola çıksın ve ⁴²⁻⁴³Kaniš memleketine ulaşınca, ikinci grup ⁴⁴Uršu'dan yola çıksın, ⁴⁵Üçüncü kısım (Uršu'dan) ⁴⁶aynı şekilde yola çıksın (Garelli, 1963, s. 105-106; Larsen, 1976, s. 164-165; Balkan, 2020, s. 34-35).

Yoldaki yaşamı pek çok tehlikeyle dolu olan Asurlu tüccarların güvenli olmayan dağ geçitlerinden ve nehir yataklarından geçişine atıfta bulunan birkaç belge bulunmaktadır (Barjamovic, 2011, s. 26). Bu belgelerde; iklim ve coğrafi koşullarında eşkıyalık konusunda etkili olduğu ve haydutların dağlık ve ormanlık bölgelere ya da nehir ve köprü geçişlerine yerleşerek tüccarlara tuzak kurdukları görülmektedir. *habbātu/hāpirum* gibi haydutların, Asur eşek kervanlarını hedef alarak pusula kurmalarının temel nedeni, tüccarların değerli ticari emtialar taşımaları ve bu

durumunda onları soygun ya da yağma gibi durumlara açık hale getirmesidir. *habbātu/hāpiru* gibi yağmacılar tarafından gerçekleştirilecek herhangi bir yağma veya soygun durumunu engellemek isteyen yerel hükümdarlar, bu rotalar üzerinde bulunan köprülerin, geçitlerin ve kervanların güvenliğini sağlamak için sınırlara ve kervanların geçtiği şehirlere *maşşartum* adı verilen muhafızlar yerleştirmiş (KT6a, 273 ve Kt m/k 133) ve karakollar kurmuştur (Günbattı, 2017, s. 118; Kuzuoğlu, 2018, s. 123). Ancak yerel makamlarca alınan bu önlemlere rağmen, Kültepe tabletleri içerisinde eşkıyalık faaliyetlerinin gerçekleştiği ve bu yağmacılığın tacirlerin can ve mal güvenliğini olumsuz yönde etkileyerek, ticari ilişkilerin kesilmesine neden olduğu görülmektedir. Asurlu tüccarların eşkıyalık hakkında yapabilecekleri tek şey Anadolu'daki yerel krallıklara başvurmaktır. Bu konuya, uluslararası antlaşma metinlerinde de yer verilmiş, baskınlar sonucunda yollarda dolaşan eşeklerin ve malların kaybindan (*huluqqā'u*) yerel yöneticiler sorumlu tutulmuştur. Çünkü yerel idareler, ana şehirlerdeki kervanların ve ticari kuruluşların güvenliğini çeşitli krallıklarla yapılan antlaşmalar ile korumakla yükümlü idi.

Yerel krallıklar, Asurlu tüccarların sadece kervan ve kara yolu güvenliğini sağlamakla kalmamış aynı zamanda suyollarının güvenliğini sağlamak içinde ek önlemler almıştır. Asur Devleti ile bugünkü Samsat olduğu düşünülen Hahhum şehri arasında yapılan Kt 00/k 10 numaralı antlaşma metninin maddeleri içinde krallıkların, suyollarının güvenliğini sağlamakla da sorumlu olduğu görülmektedir. Antlaşma metninin II. sütununda yer alan madde de, Asurlu tüccarlara ait bir geminin *hāpirum* adı verilen yağmacı tarafından batırılması veya kaybolması durumunda, gemiye ait olan tüm masrafların Anadolu'daki yerel yönetim tarafından karşılanacağı belirtilmiştir:

¹¹⁻¹³Yalan(cı) ve acımasız bir göçebeye (*hāpirum*) (bir Asurlu'ya ait) gemiyi batırması ve yükünün zarar görmesi için emir vermeyeceksiniz.

¹⁴⁻¹⁸(Eğer) sizin kırlık bölgenizde veya ülkenizin bir nehrinde bir gemi (bu sebepten) batarsa, kaybolacak malı iğneden ipliğe varıncaya kadar bütünüyle siz tazmin edeceksiniz (Günbattı, 2005, s. 769-773).

Metnin ilgili satırlarından da anlaşılacağı gibi, büyük bir ihtimalle nehir ve köprü (*titurrum*) geçişlerini takip eden ve illegal işler yapan haydut grupları, kervanlara ve gemilere saldırarak yağma yapmaktalar ve tüccarları büyük zararlara uğratmaktaydılar. Hahhum kentinin bugünkü Samsat olduğu yönündeki ağırlıklı görüşlerde dikkate alındığında, söz konusu saldırıların Fırat nehrini herhangi bir noktadan geçerken yapıldığı düşüncesi kuvvetlenmektedir.

Sonuç

M.Ö. II. bin yılda Anadolu ve Asur arasında gerçekleşen ticaretin kuralları geleneksel alım satım işleyişinin yanında siyasal yönetimler arasında yapılan antlaşmalar ve siyasal otoriteye karşı edilen bağlılık yeminleri yoluyla belirlenmiştir. Metinler, yerel yönetimlerin antlaşmalar ve yeminler çerçevesinde topraklarını Asur'dan gelen kervanların geçişine açtıklarını göstermektedir. Böylece yerel yönetimler bir yandan vergi geliri sağlıyor, iç piyasada çok ihtiyaç duyulan kalay madeni ihtiyacını karşılıyor, bir yandan da Anadolu saraylarının Mezopotamya'nın kaliteli kumaşlarına kolaylıkla ulaşabilmesini sağlıyordu. Elbette bu avantajın karşılığı olarak tüccarların can ve mal güvenliği ile yol güvenliğinin sağlanması, adil yargılama gibi çeşitli yükümlülükleri de üstlendikleri görülmektedir. Aslında daha o dönemden bu yana ekonomik içerikli antlaşmaların yapılmış olması bile ticaretin sürekliliği ve ulaşım güvenliğine verilen önemin bizatihi yansımasıdır.

Eski Anadolu krallıklarının emniyet ve asayiş kapsamında halkın işlerini sistemli ve kontrollü bir şekilde yürütmek amacıyla güvenlik ile ilgili idari yapılar oluşturdukları da görülmektedir. Bunlar genellikle *rabi* (GAL)+ *isim* (genetiv) şeklinde teşkil edilen meslek adlarıdır. Bunun dışında güvenlikle bağlantılı diğer meslek adları ise meslek gruplarının icra ettikleri işe karşılık gelen kelime veya fiilin anlamları çerçevesinde yapılan yorumlardan çıkarılmaktadır. Akadca *rabiûm* (GAL) “büyük, şef, âmir” sıfatıyla teşkil edilen yaklaşık elli civarındaki bu unvanlar, Eski Anadolu saray yönetimlerinin ne kadar teşkilatlı olduğunu ve siyasal otoritenin devleti ekonomik ve idari açıdan ciddi bir hiyerarşi ile yapılandırdıklarını göstermektedir. Sözlük taramaları sonucunda ve tabletler içerisinde kelime veya şâhit sıfatıyla zikredilen *rabi abullâtim*, *rabi kakkē*, *rabi kişarānim*, *rabi maşşartim*, *rabi ş/zeri(m)*, *rabi ummanātim*, *rabi ūtu'ē*, *rabi ba/urullum (rabiûm)*, *nāşir ālim* gibi ifadelerin güvenlik ile ilgili meslek adları olduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda adı geçen bu meslek grupları; silahların, mahkûmların, meraların, bitki ile hayvanların, şehir ve sarayın korunması ve güvenliğinden sorumludur. Ayrıca Anadolu'daki yerel yönetimlerin, ticaretin düzenli bir şekilde devam etmesi, tüccarların ve kervanların emniyetli bir şekilde seyahat edebilmesi için sınırlarda ve kervanların uğradığı şehirlerde *maşşartum* adı verilen günümüzün polis ya da jandarma teşkilatıyla mukayese edebileceğimiz kolluk kuvvetleri oluşturdukları da görülmektedir. Bu organizasyon Anadolu içindeki güvenlik ve asayiş düzenlemenin yanında, yapılan antlaşmalar gereği, Anadolu'da ticari faaliyetlerde bulunan tüccarların can ve mal güvenliği açısından da oldukça işlevseldi. Eski Anadolu'nun MÖ II. bin yılın ilk çeyreğindeki çok parçalı siyasal

manzarasına rağmen Asur Ticaret Kolonileri Devrinin yaklaşık 250 yıl devam etmiş olması, herhalde yerel otoritelerin güvenlik konusundaki bu yapılanmalarıyla doğrudan ilişkilidir.

Kısaltmalar

(A)KT: (Ankara) Kültepe Tabletleri= Ankaraner Kültepe-Texte.

ArAn: Archivum Anatolicum.

BIN: Babylonian Inscriptions in the Collection of J. B. Nies.

CAD: The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago.

CDA: A Concise Dictionary of Akkadian.

CCT: Cuneiform Texts from Cappadocian Tablets.

FÜ SBD: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi.

LB: Tablet numbers in de Liagre Böhl Collection.

TC: Tablettes Paléo-Assyriennes de Kültepe.

Kaynakça

Albayrak, İ. (2016). Uşur-ša-İştar'ın Arşivinden Bakır Ticareti İle İlgili Bir Mektup. *Studies in Honour of Ahmet Ünal Armağanı*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 25-33.

Albayrak, İ. ve Erol, H. (2016). *Kültepe Tabletleri IX-a, vol. I: Buzutaya ve Lipit-İştar Arşivleri, 1950 Yılı Tabletlerinden (Kt. c/k) Seçilmiş Metinler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Alp, S. (2011). *Hitit Çağında Anadolu: Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, Ankara: TÜBİTAK Bilim Kitapları.

Balkan, K. (2020). *Mama Kralı Anum Hirbi'nin Kaniş Kralı Warsama'ya Gönderdiği Mektup*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Balkan, K. (1979). *Makriş and Aşiş, Component-Parts of Wagons and Ploughs Respectively, in a Cappadocian Tablet from Kültepe. Florilegium Anatolicum Mélanges Offerts à Emmanuel Laroche* içinde (s. 49-58). Paris: Editions E. de Boccard.

Barjamovic, G.-Hertel, T. ve Larsen M. T. (2012). *Ups and Downs at Kanesh Observations on Chronology, History and Society in the Old Assyrian Period*. Leiden.

- Barjamovic, G. (2011). *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*. Copenhagen: The Castern Niebuhr Institute of Ancient Near Eastern Studies University of Copenhagen.
- Bayram, S. (1997). New and Some Rare Geographical Names In The Kültepe Texts. *ArAn*, 3, 41-65.
- Bilgiç, E., Sever, H., Günbattı, C. ve Bayram, S. (1990). *Ankara Kültepe Tabletleri I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bilgiç, E. (1948). Anadolu'nun İlk Tarihi Çağının Ana Hatlarıyla Rekonstrüksiyonu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakülte Dergisi*, 6(5), 489-516.
- Brinker, C. (2010). The Meaning and Significance of the Old Assyrian sikkātum. *Altoriental. Forsch.*, 37, 49-62.
- Çayır, M. (2021). Kültepe'de 1970 (Kt v/k) Kazısında Bulunmuş Arşivden Üç Mektup. *ArAn*, 15(1), 47-58.
- Çayır, M. (2013). Kültepe Tabletlerinde Geçen Yeni Bir Unvan, *rabi ṭābātīm* "Tuzcular Amiri". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53(1), 3030-3314.
- Çeçen, S. (2002). Kültepe Belgelerine Göre Anadolu Şehir Devletlerinde Ayaklanma. *ArAn*, 5, 65-68.
- Dercksen, J. G. (2004a). *Old Assyrian Institute (Most Studies 4)*. Leiden: Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten.
- Dercksen, J. G. (2000), Institutional and Private in the Old Assyrian Period. A. C. V. M. Bongenaar (Ed.). *Interdependency of Institutions and Private Entrepreneurs (Mos Studies 2)*, Proceedings of the Second Mos Symposium (Leiden 1998) içinde (s. 135-152). İstanbul: NHAİ.
- Dercksen, J. G. ve Donbaz, V. (2000). Merchants in Distress an Old Assyrian Text Mentioning habbātu. *Jaarbericht Ex Oriente Lux*, 35-36, 103-110.
- Donbaz, V. (1986). Publication of The Kültepe Tablets Housed in Ankara. K. Hecker ve W. Sommerfeld (Ed.). *Keilschriftliche Literaturen* içinde (s. 149-153). Berlin: Reimer.
- Donbaz, V. ve Veenhof, K. R. (1985). New Evidence for Some Old Assyrian Terms. *Anatolica*, 12, 131-155.

- Erol, H. (2018). *Kültepe Tabletleri XI-a, vol. I: Şu-İştar'a Ait Belgeler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Erol, H. (2017). Kültepe'den Bir Metne Göre Asur Bölgesinde Yaşanan Bir İsyan ve Anadolu'daki Diğer İsyanlarla İlgili Kayıtlar. *ArAn*, 11(2), 23-38.
- Erol, H. (2014). Anadolu'nun İlk Yazılı Belgelerinde Büyü ve Kehanet. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54, 37-48.
- Erol, H. (2007). *Eski Asurca Metinlerde Meslek Adları ve Unvanlarla Geçen Şahıs İsimleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Garelli, P. (1963). *Les Assyriens en Cappadoce*. Bibliothèque archéologique et historique de l'institut français d'archéologie d'Istanbul, XIX. Paris: Maisonneuve.
- Gavaz, S. Ö. (2006). Hitit Kenti Zalpa'nın Yeri Üzerine. *Anatolia*, 31, 1-14.
- Gökçek, G. (2015). Kültepe'den *bet-wabrim/ubrim*'in Açılmasına Dair Bir Belge. İ. Albayrak, H. Erol ve M. Çayır (Ed.). *Cahit Günbattı'ya Armağan* içinde (s. 113-118). Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Gökçek, G. (2006). The Use of Wagons (eriqqum) in Ancient Anatolia According to Texts from Kültepe. *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, 96(2), 185-199.
- Gökçek, G. (2004). Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu'da Kervan Güzergâhları ve Taşımacılık. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 151-164.
- Gül, Ş. (1993). Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu'nun Siyasi Yapısı. T. Günel, E. Yurttagül ve S. Kaya (Haz.). *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1992 Yılı* içinde (s. 42-49). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Günbattı, C. (2017). *Kültepe-Kaniş Anadolu'da İlk Yazı, İlk Belgeler*, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Günbattı, C. (2014). *The Letter Sent To Hurmeli King Of Harsamna And The Kings Of Kaniş*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Günbattı, C. (2005). Kültepe'de Bulunmuş İki Antlaşma Metni. *Belleten*, 256, 259-780.

- Günbattu, C. (1999). Asur Ticaret Kolonileri Devrinde Anadolu Kralları ile Asurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkilere Işık Tutan İki Yeni Belge. *XII. Türk Tarih Kongresi, 12-16 Eylül 1994 Bildirileri, Cilt 1* içinde (s. 75-83). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hecker, K. (1966). *Die Keilschrifttexte der Uninersitatsbibliothek Giessen*. Giessen: Berichte und Arbeiten Aus Der Universitätsbibliothek Giessen.
- Kryszat, G. (2004). Herrshcer, Herrschaft und Kulltradition in Anatolien nach den Quellen aus den Altassyrischen handels Kolonien. *Altorientalische Forschungen*, 31(1), 15-41.
- Kuzuoğlu, R. (2018). Eski Asurca Metinlerde Anadolu Köprüleri. *ArAn*, 12(2), 113-126.
- Kuzuoğlu, R. (2011). Three Kültepe Texts Concerning Rebellions. *Journal of Near Eastern Studies*, 70(1), 25-33.
- Kuzuoğlu, R. (2010). M.Ö. II. Binin İlk Çeyreğinde Anadolu'da Yaşanan İsyanlar ve İç Huzursuzluklar. *VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, 1(1), 479-487.
- Küçükbezcı, H. G. (2010). *M.Ö. 2. Bin Yılın İlk Çeyreğinde (Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda) Orta Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Larsen, M. T. (2013). *Kültepe Tabletleri VI-b, The Archive of The Şalim-Aşşur Family* (Vol. 2: Ennam-Aşşur). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Larsen, M. T. (2002). *The Aşşur-nādā Archives*. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten.
- Larsen, M. T. (1982). Caravans and Trade in Ancient Mesopotamia and Asia Minor. *Lecture Delivered to the Society for Mesopotamian Studies*, 4, 33-45.
- Larsen, M. T. (1967). *Old Assyrian Caravan Procedures*. PIHANS, 22, Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten.
- Lewy, J. (1930). *Die Kültepetexte Aus Der Sammlung Frida Hahn*. Berlin-Leipzig.
- Michel, C. (2001). *Correspondance Des Marchands De Kaniş Au Début Du IIe Millénaire Avant J.-C.* Paris: Les Éditions Du Cerf.
- Miller, J. L. (2001). Anum-Hirbi and His Kingdom. *Altorientalische Forschungen*, 28, 65-101.
- Orlin, L. L. (1970). *Assyrian Colonies In Cappadocia*. Paris.

- Sever, H. (1995). Yeni Belgelerin Işığında Koloni Çağı'nda (M.Ö. 1970-1750) Yerli Halk İle Asurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkiler. *Belleten*, 224, 1-16.
- Veenhof, K. R. (2017). *Kültepe Tabletleri VIII, The Archive of Elamma, son of İddin-Su'en, and his Family (Kt 91/k 285-568 and Kt 92/k 94-187)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Veenhof, K. R. (2014). Old Assyrian Traders in War and Peace. M. Dietrich ve H. Neumann (Ed.). *Krieg und Frieden im Alten Vorderasien* içinde (s. 837-849). Herstellung: Hubert und Co.
- Veenhof, K. R. (1996). An Old Assyrian Incantation Against a Black Dog. *WZKM* 86, 425-433.
- Veenhof, K. R. (1989). Status and Offices of an Anatolian Gentleman-Two Unpublished Letters of Huharimataku from *kārum* Kaniš. K. Emre, B. Hrouda, M. J. Mellink ve N. Özgüç (Ed.). *Anatolia and the Ancient Near East Studies in Honor of Tahsin Özgüç* içinde (s. 515-525). Ankara: Anadolu Medeniyetleri Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- Veenhof, K. R. (1972). *Aspects of Old Assyrian Trade and Its Terminology*. Leiden: E. J. Brill.
- Veenhof, K. R. ve Eidem, J. (2008). *Mesopotamia-The Old Assyrian Period*. Göttingen: Akademik Presss Fribourg Vandenhoeck&Ruprecht Göttingen.
- Wolfgang, H. (1994). Towards an Understanding of the term sikkum. *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale*, 88, 5-31.

Summary

At the beginning of the second millennium BC, the inhabitants of the Assyrian city-state, located on the Tigris river in the north of present-day Iraq, had an active trade exchange with the local people and rulers in Central Anatolia. These trade exchanges, with its current name Kültepe formerly known as Kaniš, were carried out through administrative centers called *kārum* and *wabartum*. The merchants carried the eastern origin tin and local or Babylonian textile products they brought from the Assyrian city to Asia Minor by donkey caravans for a distance of more than 1000 km, and sold these products in Anatolian markets and the gold or silver they obtained was transferred to the Assyrian lands. Assyrian merchants carried out this organization, which lasted approximately 250 years, on the basis of commercial agreements with ethnically different groups and in line with mutual interests.

During the archaeological excavations in Kültepe, four treaty texts were found that gave information about the existence of Assyrian trade centers in the 2nd millennium BC and the commercial procedures and rules of the period, which enabled them to engage in commercial activities for more than 200 years. Three of these treaty texts were found in Kültepe and the other in Tell-Leilan. These treaties, each of which has a different importance in terms of diplomatic history were signed Assyria-Apūm, between Assyria and an unknown local kingdom, the cities of Asur-Kaniš and Assyria-Hahhum. The treaties provide valuable information about the commercial, legal, social and political situation of that period and the

efforts of the rulers to protect the interests of their own countries. With these trade agreements, the Anatolian kings gave the Assyrian merchants the right to pass through the king's lands and the right to protect and reside in the *kārum*, in order to limit the risks of trade, and protected their caravans against robbery and banditry while passing through the regions under their control. These local governments in the Anatolian geography stated that they would compensate the losses in case of any loss and guaranteed that blood money would be paid in cases where life safety could not be ensured. However, when we look at the cases reported in the Kültepe tablets that we examined, it is seen that the local authorities are insufficient in these matters and can not fulfill their duties. This shows that the biggest problem of the cross-border trade network between Assyria and Anatolia in the first quarter of the second millennium BC is the security issue.

In ancient times, when transportation was not as fast, safe and comfortable as it is today, it is seen that commercial travels from one country to another were difficult. In these journeys made using animal power, it is seen that the commercial journeys lasted for months and the caravans met their needs along the route from the structures called *bēt wabrim* or *bēt ubrim*, which mean "guest house, inn, mansion". Thanks to these architectural structures created in the II millennium BC, commercial activities were carried out between different countries and these structures played an important role in the protection and security of traders and animals passing through different cities, against looting and theft by robbers and bandits.

The tablets found in the homes of Assyrian merchants and local people provide important information about political and natural dangers such as the difficulties faced by the caravans due to seasonal conditions, roads closed due to wars, banditry and attacks of wild animals. In this case, it shows that the issue of the safety of the roads used by the caravans is important for the traders. Because Assyrian merchants established serious partnerships among themselves in order to maintain their commercial ties with Anatolian cities and in this context, they made business connections with buyers in the Anatolian market. Therefore, safe route and trade meant great profits for merchants. The terms and concepts such as "the timidity of capital or the search for a safe haven of money" and political hear very often today and which affect everyone in terms of their economic consequences, are actually quite old in terms of trade and political history. In this study, it was evaluated how the importance of trade and road safety was reflected in Ancient Assyrian documents in terms of both the entrepreneurs involved in trade and the local kingdoms that supported this commercial organization in the Ancient Anatolian geography four thousand years ago.

TOPHANE-İ AMİRE MÜŞİRİYETİ'NİN İDARESİNDE DOLMABAĞÇE GAZHANESİ (1890-1908)

DOLMABAĞÇE GASHOUSE UNDER THE MANAGEMENT OF
TOPHANE-İ AMİRE MÜŞİRİYETİ (1890-1908)

Pınar ÇEVİK AZAP

Dr., Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri
Başkanlığı Osmanlı Arşivi, pinarcevikazap@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 12 Mayıs 2023
Kabul edildiği tarih: 19 Haziran 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 12 May 2023
Date accepted: 19 June 2023
Date published: 25 December 2023

Anahtar Sözcükler

Dolmabahçe Gazhanesi; Tophane-i
Amire Müşiriyeti; Şehremaneti;
Aydınlatma; Havagazı

Keywords

Dolmabahçe Gashouse; Tophane-i
Amire Müşiriyeti; Şehremaneti;
Municipality; Lighting; Coal Gas

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.2.20

Öz

Dolmabahçe Gazhanesi, Dolmabahçe Sarayı'nın aydınlatılması için inşa edilmiş, sarayın 1856 yılında kullanılmaya açılmasıyla faaliyetlerine başlamıştır. Sarayın aydınlatılması amacıyla zamanın teknolojisine uygun olarak tesis edilen Dolmabahçe Gazhanesi, bir yıl gibi bir sürede üretim kapasitesini artırarak sarayın dışına da gaz satışı yapmaya başlamış ve kısa bir sürede büyük bir satış ağına sahip olmuştur. Hizmet ağının büyümesiyle kurumsal bir kimliğe de kavuşan Dolmabahçe Gazhane'si; Hazine-i Hassa, ardından Şehremaneti tarafından idare edildikten sonra 1890 yılında Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin idaresine geçmiştir. Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin, Gazhane'nin idaresini devraldığı günlerde gazhanede üretim durma noktasına gelmiştir. Kurulduğu yıllardan itibaren yenilenmeyen makineler, yıllar içinde genişleyen dağıtım ağına yetecek düzeyde gaz üretmez bir duruma gelmiştir. Bu vaziyet, başta sarayların aydınlatılmasını tehlikeye düşürmekle beraber büyük bir güvenlik zaafiyeti oluşturmuştur. Tophane-i Amire Müşiriyeti, böyle bir vaziyette idaresini devraldığı Gazhane'nin ihtiyaç duyduğu ıslahatı gerçekleştirmek üzere işe başlamıştır. Ancak Dolmabahçe Gazhanesi'nin kasasının boş olması nedeniyle karşılaşılan mali imkansızlıklar sebebiyle ilk etapta gaz üretiminin durmaması için ivedilikle yapılması gereken tamiratlar gerçekleştirilmiştir. Müteakip yıllar içerisinde hem yurt dışından gaz üretmeye yarayan son teknoloji makine ve cihazlar getirilmiş hem de gazhanenin mevcut arazisi genişletilerek Gazhane, büyük bir gaz fabrikası haline getirilmiştir. Dolmabahçe Gazhanesi, Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin idaresinde bulunduğu on sekiz yıllık süre içinde gaz şebekesini daha fazla genişleterek büyük bir abone ağına sahip olmuştur. Bu çalışmanın amacı, Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin idaresinde bulunan Dolmabahçe Gazhanesi'nin on sekiz yıllık dönemine tekabül eden imalat ve işletim faaliyetlerini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın kapsamı, Dolmabahçe Gazhanesi'nin Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne devroluş süreci, devir işleminin ardından Gazhane'de gerçekleştirilen kapsamlı ıslahat ile yine bu kurumun 1908 yılında Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin lağvedilmesine kadar olan işletim faaliyetleri olacaktır.

Abstract

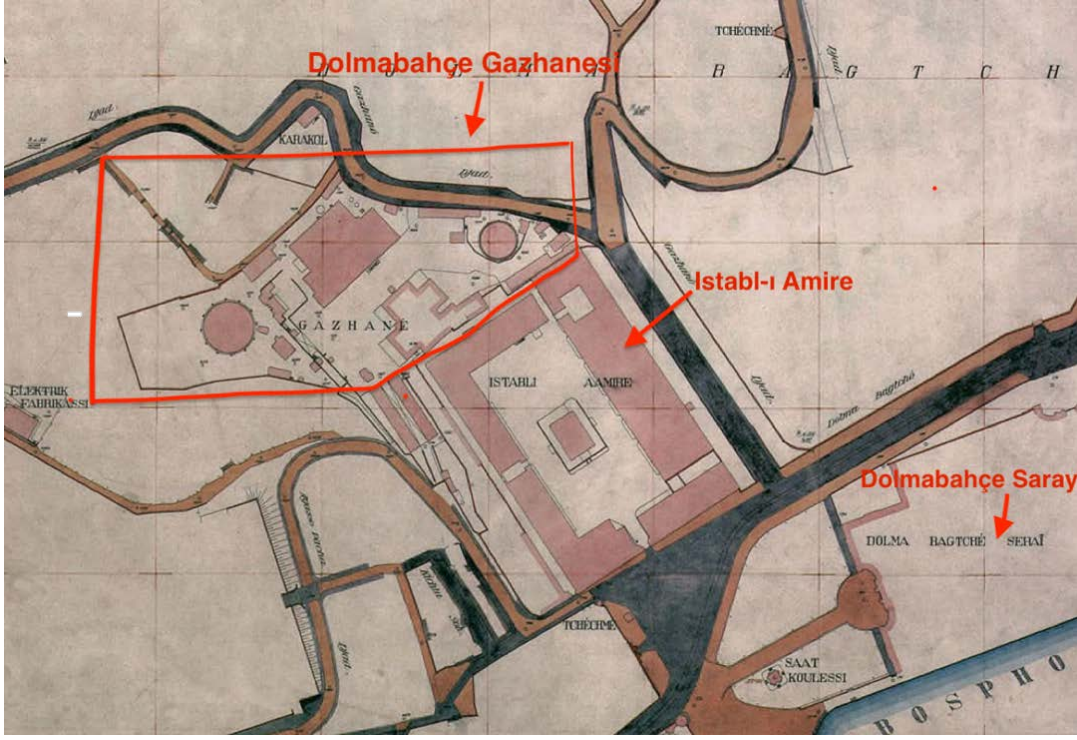
Dolmabahçe Gashouse was built to lighten Dolmabahçe Palace and started activities with the opening of the palace in 1856. Established in accordance with the current technology, it increased its production capacity in one year and started to sell gas outside the palace and had a large sales network in a short time. Dolmabahçe Gashouse, having gained a corporate identity with its growing service network, passed to the administration of Tophane-i Amire Müşiriyeti in 1890; gradually after the Hazine-i Hassa (Minister of Treasury) and the Şehremaneti (Municipality). When Tophane-i Amire Müşiriyeti took over the Gashouse's administration, its production came to a standstill. Besides, the machines not having been renewed since the years of establishment became unable to produce efficient gas for expanding distribution network over the years. This both endangered the lighting of palaces, and created a great security gap. Tophane-i Amire started to work to reform the Gashouse, which it took over in such a situation, required. However, because of financial impossibilities encountered due to Dolmabahçe Gashouse's empty safe-box, firstly urgent repairs were made to prevent gas production to stop. In the following years, both state-of-the-art machinery and devices for gas production were brought from abroad and the current gas plant area were expanded and Gashouse became a large gas factory. Dolmabahçe Gashouse had a large subscriber network by further expanding its gas network during eighteen years under Tophane-i Amire Müşiriyeti's management. This study's aim is to examine the manufacturing and operating activities of Dolmabahçe Gashouse, which was managed by Tophane-i Amire, in eighteen-year period. The study's scope will be Dolmabahçe Gashouse' transfer process to Tophane-i Amire, the comprehensive Gashouse reform after the transfer, and the institution's operational activities until the abolition of Tophane-i Amire Müşiriyeti in 1908.

Giriş

Sultan Abdülmecid (1839-1861), kimi kaynaklara göre 1844 kimi kaynaklara göre de 1846 yılında Beşiktaş kıyılarında bulunan eski tip tüm binaları kaldırtarak yerine yepyeni ve batı mimarisinde bir saray inşası için Mimar Balyan ailesinden Garabat Kalfa'yı görevlendirmiştir. Sarayın inşasının bitiş tarihi kaynaklarda, 1853 yılı veya 1854 yılı olarak yer almıştır. Ancak süslemeleri dâhil olmak üzere sarayın tamamen hazır hale gelmesi 1855 yılını bulmuştur. O sıralarda Osmanlı Devleti'nin, Avrupalılarla beraber Rusya'ya karşı yürüttüğü Kırım Harbi dolayısıyla sarayın açılışı için daha münasip bir tarih seçilmiş ve nihayetinde 10 Haziran 1856 tarihli Takvim-i Vekayi'nin ilgili sayısında, sarayın resmi açılışının yapılacağı bilgisi yayınlanmıştır (Gülersoy, 1994, s. 91; Sözen, 1994, s. 504-505; Küçükerman, 2007, s. 316).

Batılı mimari tarzında inşa edilen bu ihtişamlı sarayın aydınlatılması mevzusu, önemli bir konu olarak ele alınmıştır. Avrupa'da o yıllarda aydınlatmada, havagazı sistemi tercih edilmiştir. Havagazıyla aydınlatma, Avrupa ve Amerika'da daha erken tarihlerde başlamıştır. Maden kömürünün yakılmasıyla elde edilen havagazı, 1807 yılında Londra'da, 1817 yılında Amerika'nın Baltimone şehrinde ve 1820 yılından itibaren de Paris'te sokakların aydınlatılmasında yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Önceleri cadde ve sokakların aydınlatılmasında kullanılan havagazı, zamanla gündelik hayatın bir parçası haline gelmiştir (Engin ve Gülsoy, 2015, s. 372). Dolayısıyla Sultan Abdülmecid, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'da aydınlatmada yaygın olarak kullanılan havagazı sisteminin yeni inşa edilen Dolmabahçe Sarayı'nda da kurulmasını istemiştir. Böylece 1853 yılında Dolmabahçe Gazhanesi'nin inşasına başlanılmış ve 1856 yılında sarayın aktif kullanıma geçmesiyle beraber Osmanlı Devleti'nin ilk gazhanesi faal duruma gelmiştir (Ergin, 1995, s. 921; Büyüктаşkın ve Türkel, 2019, s. 62).

Dolmabahçe Gazhanesi, günümüzde İnönü Stadı'nın bulunduğu alanda, İstanbul Amire yani has ahırlarının üst arka kısmında yer alan arazi üzerine, zamanın teknolojisine uygun olarak kurulmuştur (Sezgin, 2004, s.67). İnşa edilen Gazhane'de, Dolmabahçe Sarayı'na havagazını nakledecek olan şebeke ile iç tesisat, Fransa ve İngiltere'den getirilmiştir (Altınışık, 2005, s. 196).

Harita 1: Alman Mavileri'nin F12 paftasında yer alan Dolmabahçe Gazhanesi (Alman Mavileri, 2006)

Dolmabahçe Gazhanesi'nin kuruluş amacı sarayı aydınlatmak olduğu için tüm masrafları bütçesinden karşılanmak üzere idaresi, Hazine-i Hassa'ya verilmiştir (Tekin, 2006, s. 1). İlk etapta sarayın aydınlatılması için kurulan gazhane, sarayın ihtiyacından fazlasını üretmeye başlamış ve 1857 yılından itibaren saray haricine de havagazı vererek sokakların aydınlatılması sağlanmıştır (Ergin, 1995, s. 921).

Tanzimat'tan sonra başlayan batılılaşmaya paralel olarak gündelik yaşamda da hayat standartlarının yükselmesi ve ihtiyaç çeşitliğinin artması birçok yeniliği beraberinde getirmiştir (Çelik, 2013, s. 220). Özellikle İstanbul başta olmak üzere dış dünya ile yürütülen ilişkinin ana çıkış noktasını meydana getiren liman şehirleri ve liman bağlantı noktaları, ticarete olduğu kadar gündelik hayatta da birçok değişimin yaşanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda İstanbul'un payitaht merkezi olarak kabul gören sur içinden de öte bir iş bölgesi olan Beyoğlu-Galata ve civarlarında ikamet etmekte bulunan varlıklı yabancıların gündelik hayatlarında, günümüzde beledi hizmet olarak nitelendirdiğimiz hizmetler talep konusu olmaya başlamıştır. Buna ek olarak Kırım Harbi nedeniyle her gün İstanbul'a gemilerle gelen müttefik devletlerin askerlerinin beklentileri, Avrupa'daki gündelik hayatlarına göre Osmanlı'da birtakım eksikliklerin var olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu anlamda Osmanlı'nın başkenti -ki söz konusu bu askerler Galata-Beyoğlu ve civarlarında ikamet ederlerdi- ne bu kalabalığı kaldıracak genişlikte ne de yolları erzak,

mühimmat taşıyacak yük arabalarının sığacağı genişlikteydi. Otel, pansiyon ve hastane eksikliği de yabancı diplomatların tenkit ve isteklerini sık sık Osmanlı Devleti makamlarına iletmelerine sebebiyet vermektedir. Bunlardan en önemlisi, güvenlik açısından cadde ve sokakların aydınlatılmasıydı (Ortaylı, 2000, s. 123-132).

Hem güvenlik gerekçelerinden dolayı hem de batılı tarzda yaşamaya alışkın olan yabancıların geç saatlere kadar dışarılarında dolaşmaları nedeniyle, bilhassa Galata-Beyoğlu ve civarındaki yerlerin aydınlatılması önemli bir ihtiyaç olarak ele alınmıştır (Çelik, 2013, s. 220). Tüm bu gerekçelerin ortak etkisiyle sadece sarayı aydınlatmak üzere kurulan ancak kısa bir sürede kapasitesini artıran Dolmabahçe Gazhanesi'nde üretilen havagazı, yakın mevkilerdeki cadde ve sokakların aydınlatılmasında da kullanılmaya başlanmıştır.

Havagazı ile aydınlatılan ilk cadde, o dönemde Cadde-i Kebir olarak adlandırılan, günümüzdeki İstiklal Caddesi ile Galip Dede Caddesi'ydı (Toprak, 1993, s. 478). İstiklal Caddesi'nin aydınlatılmasıyla önce Taksim'den Galatasaray'a, Galatasaray'dan Tünel Meydanı ve oradan Yüksek Kaldırım istikametinden Karaköy'e kadar caddenin tek tarafına, 80 adım aralıklarla döküm direkler dikilmiştir. Bu direklerin üzerindeki lambalara, Dolmabahçe Gazhanesi'nden çekilen şebeke boru hattı ile gaz verilmeye başlanmış ve böylece sokakların aydınlatılması sağlanmıştır. Müteakiben Pera'da bulunan zengin aileler de konutlarının gazla aydınlatılması için müracaatta bulunmuşlardır. Böylece Pera ile başlayan özel kullanım, kısa sürede Galata Kulesi'nin etrafına kadar genişlemiştir. 1861 yılına gelindiğindeyse Galata ile beraber Tophane civarına, Talimhane ve Saraçhane'ye havagazı ulaşmış ve 1864 yılında Gazhane'den çekilen boru hatlarıyla Maçka Silahhanesi önünden Teşvikiye ve Nişantaşı'na da havagazı verilmiştir (Kon ve Mazak ve Kayserilioğlu, 1999, s. 51; Mazak ve Şen, 2007, s. 63; Akın, 1998, s. 123). Havagazının ulaştırıldığı semtlerde her akşamüstü hava kararmadan görevli kişi, havagazı lambasının cam kapağını elindeki ucu kısıkaçlı sopa yardımıyla açtıktan sonra gaz musluğunu çevirmekte ve ucu çakmak taşlı bir sopayla gaz yakılmaktaydı. Sokaklar, bu şekilde gazhane tarafından görevlendirilen kişilerce aydınlatılmaktaydı (Kon ve Mazak ve Kayserilioğlu, 1999, s. 49).

İstanbul'da 1860'lı yıllardan itibaren gündelik hayatın vazgeçilmez bir konforu haline gelen havagazı ile aydınlatma sistemi, bugüne kadar birçok çalışmanın konusu olmuştur. Bu çalışmalardan biri, üç cilt olarak hazırlanmış olan "Osmanlı'dan Günümüze Havagazının Tarihçesi" isimli eserdir. Eserin, ilk cildinde teorik bilgilere, ikinci ve üçüncü ciltlerinde de Osmanlı'nın belli başlı şehirlerindeki

havagazı tesislerinin kuruluşlarıyla alakalı belgelerin neşrine yer verilmiştir. Genel anlamda havagazının kademeli olarak Osmanlı Devleti'nde yaygınlaşması hususunda bilgiler sunan eser, Dolmabahçe Gazhanesi'nin makalemize konu edindiğimiz Tophane-i Amire Müşiriyeti idaresindeki yıllarına dair tafsilatlı bilgi sunmamaktadır. Ayrıca birbirinin tekrarı kabilinden ilgili makalelerde de aynı genel bilgiler tekrarlanmış ve Dolmabahçe Gazhanesi'nin Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne devrediliş tarihi haricinde Dolmabahçe Gazhanesi'nin on sekiz yılını kapsayan dönemine dair de herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Doğrudan Dolmabahçe Gazhanesi'nin kuruluşu ve işletmesini bir yüksek lisans tezi olarak ele alan diğer bir çalışmada ise Dolmabahçe Gazhanesi'nin kuruluşuna ve faaliyetlerine dair bütüncül bilgiler yer almakta olup gazhanenin on sekiz yıl süresince Tophane-i Amire Müşiriyeti tarafından idare edilmekte olan yıllarındaki faaliyetlerine ve işletme kapasitesine dair ayrıntılı bilgilere rastlanılamamıştır.

Çalışmamızda; Dolmabahçe Gazhanesi'nin, Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin idaresine geçene kadar Hazine-i Hassa ve Şehremaneti dönemlerine kısaca değinildikten sonra, idarenin Şehremaneti'nden Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne devir süreci incelenmiştir. Ardından Dolmabahçe Gazhanesi'nin, Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne bağlı olduğu on sekiz yıllık süre boyunca yönetim kısmı dahil olmak üzere imalat kısmı, gaz fabrikaları, işletim ağı ve faaliyetleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Dolmabahçe Gazhanesi'nin Tophane-i Amire devredildiği yıldan bir yıl sonra Tophane Müşirliği'ne getirilen Zeki Paşa'nın aralıksız devam eden müşirliği aynı zamanda Dolmabahçe Gazhanesi'nin Tophane-i Amire'nin idaresinde bulunduğu dönemi içermektedir. Bu bağlamda makalemizde dönemin Tophane-i Amire Müşiri Zeki Paşa'nın her türlü maddi imkansızlığa rağmen Dolmabahçe Gazhanesi'nde gerçekleştirdiği geniş kapsamlı bir ıslahat ve yıllar içerisinde üretim kapasitesini artırarak işletim ağını genişletmek üzere gösterdiği çaba detaylarıyla ele alınmıştır. Çalışma metni, zikredilen başlıkları temas eden literatür ve arşiv belgeleri kullanılmak suretiyle tesis edilmiştir.

Dolmabahçe Gazhanesi'nin Hazine-i Hassa'dan Şehremaneti'ne Devri

Kurulduğu yıllardan itibaren yaklaşık olarak on sekiz yıl Hazine-i Hassa tarafından idare edildikten sonra gazhanelerin özel bir statüsünün olması gerektiği ve aydınlatma gibi bir hizmetin başka ülkelerde belediye hizmeti olarak yürütülüyor olması gerekçeleriyle Dolmabahçe Gazhanesi'nin idaresi Hazine-i Hassa'dan alınarak 1874 yılında Şehremaneti'ne devredilmiştir (BOA, İ.DH 682/47530, 31/Ma/1290; Kon ve Mazak ve Kayserilioğlu, 1999, s. 52). Böylece kuruluş amacı sarayı

aydınlatmak olan Gazhane, kısa bir süre sonra saray dışına da satış yaparak hizmet ağını genişletmiş ve toplumsal hayata doğrudan etki eden bir işletme haline dönüşmüştür (Altınışik, 2005, s.193).

Dolmabahçe Gazhanesi, idaresi Hazine-i Hassa'da bulunduğu süre boyunca aralıksız faaliyet göstermesine bağlı olarak hem yıllar içerisinde yıpranmış hem de gerektiği gibi onarılmamıştır. Ayrıca Gazhane'nin 1856 yılında tesis edildiği zamanki teknoloji ile 1874 yılındaki teknoloji arasında farklılıklar bulunmaktaydı. Dolayısıyla Gazhane'nin son teknolojiye entegre bir şekilde yenilenmesi önemli bir ihtiyaçtı. Bu sebeple Gazhane İdaresi'ni devralan Şehremaneti'nin, Gazhane ile alakalı ilk gündemi maddesi, söz konusu yenilemenin gerçekleştirilmesi olmuştur (Mazak ve Şen, 2007, s. 64). Ayrıca gaz kullanım bedeli olarak kurumlarda kalan alacakların bir türlü alınamamasından ötürü kasanın boş olması nedeniyle yaşanan mali sıkıntılar da gündemin en önemli mevzularından biri olarak yer almıştır. Maddi problemlerden dolayı tamiratın bir türlü yapılamaması, gazhanenin içinde bulunduğu durumun günden güne kötüye gitmesine sebebiyet vermiştir. Üretilen gazın kalitesi tamamen düşmüş ve bu kalitesi düşük gaz da çoğu zaman zayi edilmiştir. İdaresi her ne kadar Şehremaneti'ne devredildiyse de kasası boş olan Gazhane'nin bu sıkıntılarının giderilmesi için tek çıkar yol olarak, Gazhane'nin işletmesinin taliplerine ihale edilmesi görülmüştür (BOA, MV 15/17, 10/Ke/1302). Hatta bu hususta imtiyazın verilmesi için mukavelename ve şartname dahi kaleme alınmıştır (BOA. Y.PRK.ŞH. 3/33, 17/Te/1305). Ancak Dolmabahçe Gazhanesi'nin imtiyaz suretiyle taliplerine ihalesi devletçe uygun görülmemekle, gazhanenin hasılatı karşılık tutularak gerekli olan inşaat ve yenileme işinin Şehremaneti tarafından gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Bunun için gerekli olan paranın da Askeriye, Bahriye ve Nafia nezaretlerindeki alacaklardan aktarılması planlanmıştır (BOA. İ.DH. 1119/87475, 16/Ks/1304). Lakin bu süreç, Şehremaneti açısından planladığı gibi ilerlememiş ve Gazhane, maddi sıkıntılar nedeniyle ıslah edilememiş ve sorunlarına çözüm bulunamamıştır.

1889 yılının sonlarına gelindiğinde Şehremaneti'nin idaresinde bulunan Gazhane'nin durumunda olumlu anlamda herhangi bir değişiklik olmamakla birlikte, elde olan imkânlar dâhilinde ve yalnız günü kurtarır mahiyette gaz üretilmeye devam edilmiştir. Saraylar başta olmak üzere Beyoğlu, Galata, Pera, Tophane ve Kabataş civarlarına zaman zaman aksamalar olsa da havagazı verilmeye devam edilmiştir. Dolmabahçe Gazhanesi, her ne kadar kurulduğu ve faaliyete başladığı 1856 yılından 1890'lı yıllara gelinceye kadar planlandığından fazla gaz

üretimi ve dağıtımını yapsa da zaman içerisinde abone sayısının artması nedeniyle ihtiyaca cevap vermeyecek hâle gelmiştir. Bu sebeple Gazhane'nin, bir an evvel genişletilmesi, tamiratının yapılması hatta tamamen yenilenmesi için, 1890'lı yılların başlarında da planlamalar yapılmıştır.

Şehremaneti'nin idaresindeki Dolmabahçe Gazhanesi'nde yaşanan kötü gidişatı engellemek, gazhanenin kapasitesini genişletmek ve kömürden tasarruf edilerek temiz gaz istihsal oranını arttırmak için gerekli olan inşaat masraflarının tespitini yapmak üzere, bir İngiliz Mühendis görevlendirilmiştir. İngiliz mühendis tarafından yapılan incelemeler neticesinde Dolmabahçe Gazhanesi'nin, 10.000-12.000 lira ile yenilenebileceği ve temiz gaz üretilebileceği belirlenmiştir (BOA. Y.PRK.BŞK. 17/21, 4/Ks/1305). Bu geniş çaplı ıslahatın da taliplerine ihale edilerek yapılmasının her açıdan daha pratik olacağı görüşü, tekrar gündeme getirilmiştir. Ancak yapılan görüşmeler sonucunda Dolmabahçe Gazhanesi'nin imtiyazının, başkalarına verilmesi birtakım sıkıntılara sebebiyet vereceği göz önünde bulundurularak masrafları tamamıyla Tophane-i Amire'ye ait olmak üzere Gazhane'nin idaresinin, 10 Ocak 1890'da bu kuruma verilmesi gündeme getirilmiştir. Bu duruma, saray-ı hümayunların, kışlaların ve diğer askeri daireler de dahil devlet dairelerinin havagazı ile aydınlatılması şartı düşülmüştür. Ayrıca mühendislerden oluşan bir heyet, gazhanenin muayenesini yapacak ve bu süre zarfında Gazhane'nin idaresinin Tophane-i Amire'ce ne şekilde yapıldığı gözlemlenmiş olacaktır (BOA. Y.PRK.BŞK. 17/21, 4/Ks/1305).

Aslında Dolmabahçe Gazhanesi'nin devlet elinde mi yoksa uygun görülen bir imtiyaz sahibinin elinde mi işletilmesinin gündemde tutulduğu yıllarda İstanbul'da bir elektrik fabrikası kurulmuştur. Hatta Osmanlı Bankası başta olmak üzere kimi özel müteşebbisler, kendi binalarında aydınlatmanın elektrik sistemiyle yapılmasını dahi temin edebilmiştir. 1890'lı yıllar itibarıyla az da olsa elektriğin İstanbul'da kullanılmaya başlanması, Sultan II. Abdülhamid'in de ilgisini çekmiş ve kendisi, Avrupa'da yayınlanan gazetelerde gördüğü kimi elektrikli aletlerin İstanbul'a getirilmesini sağlamıştır. Hatta geneli değilse de Yıldız Sarayı'ndaki bazı daireler de elektrikle aydınlatılmaya başlanmıştır. Sultan'ın elektrikle aydınlatmaya olan ilgisi kısa sürede İstanbul şehrinin genel aydınlatmasının da elektrikle yapılması düşüncesine evrilirken Avrupa basınında elektriğin meydana getirdiği kazalar, yangınlar ve tehlikeler hakkındaki haberler, Sultan II. Abdülhamid'i tedirgin etmiştir. Ayrıca kendisi Yıldız Sarayı'nda elektrikli bir piyanodan çıkan kıvılcım nedeniyle bir yangın tehlikesi atlamıştır. Dolayısıyla elektriğin meydana getirebileceği yangınlar ve

tehlikeleri göz önünde bulundurduğunda Sultan, teknolojik anlamda birtakım sıkıntıların giderilmesini beklemenin doğru olacağı kanaatiyle aydınlatma işinin havagazı ile devam ettirilmesi yönünde karar almıştır (Engin ve Gülsoy, 2015, s. 372-395). Ancak sıkıntılı günler geçiren Dolmabahçe Gazhanesi'nde mevcut koşullarda gaz imalatının devam etmesi de mümkün görülmemekteydi. Gerekli olan yenileme işinin, Gazhane idaresinin ihale edilmesi koşuluyla yabancılara verilmesi de sakıncalı görüldüğünden Dolmabahçe Gazhanesi'nin Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne bağlanması ve yenileme işinin Tophane tarafından yapılması uygun görülmüştür.

Dolmabahçe Gazhanesi'nin Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne Devri Süreci ve Müşir Ali Saib Paşa'nın İdaresi'nde Dolmabahçe Gazhanesi

Tophane-i Amire İdaresi'ne devredilmesi yönünde karar alınan ancak bunun için mali yıl başının gelmesi beklenen Dolmabahçe Gazhanesi'nin devir işlemi yapılmadan evvel, Gazhane'nin genişletilmesi ve daha iyi bir şekilde donatılması yönünde bir takım ön hazırlıklar başlatılmıştır. İlk adım olarak bu genişletme ve gerekli görülen ıslahatın gerçekleştirilmesine ve mevcut alet ve edevatın yeni usulde değiştirilmesine yardım etmek amacıyla Avrupa'dan müfettiş, gazcı ustası ve bir de mühendis getirtilmek üzere hazırlıklar başlatılmıştır (BOA, ML.EEM.825/7, Lef 3, 25/Şu/1305). Bu konuyla ilgili girişimler devam ederken diğer taraftan Yedikule Gazhanesi'nin imtiyazına sahip olan Dersaadet Gazhanesi İmtiyaz Sahibi ve Şirket Müdürü Hasan Tahsin ile ortağı Simon efendiler, Dolmabahçe Gazhanesi için aciliyet kesb eden ıslahatın uygulamasının kendilerine ihale edilmesi yönünde talepte bulunmuşlardır (BOA, İ.MMS. 110/4736, Lef 2, 19/Ks/1305). Ancak buna gerek olmadığı ve ıslahatın, Gazhane'nin idaresinin Tophane-i Amire'de olacak olması nedeniyle oraca yürütüleceği kararı, ilgili makamlar tarafından bildirilmiştir (BOA, A.ŞMKT.MHM. 500/35, 18/Şu/1305). Dolmabahçe Gazhanesi gerek Şehremaneti'nin gerekse de Tophane-i Amire Müşirliği'nin idaresinde bulunduğu dönemlerde her zaman Avrupalı tüccarların ilgi odağındaydı. İstanbul ve çevresinin havagazı ile aydınlatılması işi, tüccarların her zaman imtiyazını elde etmek için kıyasıya rekabet halinde oldukları bir ticaret sahasıydı (Kon ve Mazak ve Kayserilioğlu, 1999, s. 52). Dolayısıyla tüccarlar, Dolmabahçe Gazhanesi'nin işletme imtiyazının kendilerine ihale edilmesi yönündeki taleplerini, devlet makamlarına iletmekten hiçbir zaman geri durmamışlardır.

Tophane Müşirliği tarafından gerçekleştirilecek olan genişletme ve ıslahatın hayata geçirilmesiyle Dolmabahçe Gazhanesi'nin üretim kapasitesinin, 24 saatte en az 1.200.000 gücü ulaşması planlanmıştır. Çalışmalar kapsamında, Dördüncü ve

Altıncı Belediye daireleri dâhilindeki sokak ve mahallelerde yakılan fenerler ücretsiz temin edilecek, ayrıca saray-ı hümayunlar için 250 âdete kadar arttırılacak fenerler de yine ücretsiz tamir edilecekti. Bununla beraber ahaliye satılacak gazların her bin kadim mikabının fiyatı 40 kuruşu aşmayacaktı. Dolmabahçe Gazhanesi'nin, Tophane-i Amire'ye devredilmesinden itibaren her türlü masrafı Tophane-i Amire'ye ait olacak ve saray-ı hümayunlar ile diğer devlet dairelerinin aydınlatılmasında sarf edilecek gazların masrafı; ait olduğu belediye daireleri, kışlalar, askeri daireler ve sair devlet dairelerinden her ay peşin olarak alınacaktı (BOA, A.}MKT.MHM. 500/35, 18/Şu/1305).

1890'da mali yıl başlangıcı olan Mart ayına kadar olan bir kaç aylık sürede hem Gazhane'nin Tophane'ye devri için ön hazırlıklar yürütülmüş hem de Gazhane'nin devlet eliyle mi yoksa taliplerine ihale edilerek başkaları tarafından mı idare edilmesinin faydalı olacağına dair görüşmeleri devam etmiştir. Şura-yı Devlet ve Meclis-i Vükela'ca yapılan son görüşmede, Dolmabahçe Gazhanesi'nin bir devlet kurumu olması nedeniyle başkalarına verilmesi sakıncalı olacağı görüşü kati bir şekilde karara bağlanmıştır. İşletmesinin Şehremaneti idaresinde mümkün olamayacağı anlaşılınca (BOA, ML.EEM.825/7, Lef 3, 25/Şu/1305) Dolmabahçe Gazhanesi, Şehremaneti idaresinden alınarak 1890 yılının Mart ayında Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne devredilmiştir (Sabah Gazetesi, 31/Ke/1305; Kon ve Mazak ve Kayserilioğlu, 1999, s. 54; Altınışık, 2005, s. 193; Mazak ve Şen, 2007, s. 59; Mazak, 2013, s. 142).

Gazhane'nin, Şehremaneti idaresinden alındığı sırada Şehremaneti'nde Rıdvan Paşa (Ergin,1996, s. 171), Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin başında ise Ali Saib Paşa bulunmaktaydı (Çevik Azap, 2023, s. 98).

Dolmabahçe Gazhanesi'nin kurumsal anlamda neden askeri sanayi hüviyetli kurumlarından biri olan Tophane-i Amire Müşiriyeti idaresine verildiğine dair kâğıt üzerinde herhangi bir gerekçeye rastlanılamamakla birlikte bu husus üzerine birkaç fikir ortaya atılabilir. Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin, Osmanlı Devleti'nin fabrikalar ve sanayi atölyelerini içinde barındıran bir kurum olması nedeniyle imalat anlamında bir benzerlik kurulmuş olması, bu fikirlerden ilkidir. Ayrıca 1856 yılından beri faaliyet gösteren Dolmabahçe Gazhanesi'nin kuruluş yıllarından itibaren makine ve gaz üretim aksamının tamiratının Tophane-i Amire fabrikalarında yapılması da bu fikrin önemli bir bileşenidir. 1858 yılında Tophane-i Amire Müşiriyeti bünyesinde alınan bir idari karar gereği Tophane-i Amire'nin askeri imalat işleriyle ilgilenmek üzere tesis edilen Meclis-i İmalat'ın görev ve yetkilerinin belirtildiği talimatnamede,

Dolmabahçe Gazhanesi ile ilgili bir madde yer almaktadır. Bu talimatnamenin ilgili maddesinde Gazhane'nin, Tophane fabrikalarına bağlı olacağından iyi bir şekilde idare edilmesinin sorumluluğu Meclis-i İmalat'a verilmiştir. Buna göre Meclis-i İmalat gerek Dolmabahçe Gazhanesi gerekse de askeri mühimmat hakkındaki sanayinin ilerletilmesi için gayret gösterecektir (Çevik Azap, 2023, s. 120). Ancak henüz birkaç yıl önce tesis edilmiş olan ve o yıllarda Hazine-i Hassa tarafından idare edilmekte olan Gazhane ile ilgili böyle bir karar alınmış olmasına rağmen bunun gerçekleşemediğini biliyoruz. Zira gazhane 1874 yılında Şehremaneti'ne devrolunana kadar hem Hazine-i Hassa tarafından idare edilmeye devam edilmiş hem de 1858 yılında tesis edilen Meclis-i İmalat'ın işleyişinde Gazhane'nin idaresine dair bir bilgiye rastlanılamamıştır.

Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin devir işinin gerçekleşmesi ile beraber Tophane birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. İlk Dolmabahçe Gazhanesi'nde acil ihtiyaç duyulan yenileme ve genişletme, diğeri de Tophane ve Şehremaneti arasında ücretlendirmeden dolayı yaşanan ihtilaflardır (BOA, MV. 58/2, 12/E/1306). Gazhane İdaresi'nin Tophane-i Amire'ye geçmesinden sonra Tophane'nin gaz kullanım bedeli hususundaki yeni ücretlendirmesi, Şehremaneti tarafından kabul görmemiş ve iki kurum arasında uzun sürecek olan ihtilaflara neden olmuştur. Öyle ki Tophane Müşiri Ali Saib Paşa, her bir bin mikab gaz için 50 kuruş fiyatlandırma yapmıştır. Ancak Şehremaneti tarafından bu tariflendirme fazla bulunmuştur (BOA, Y.A.RES. 55/12, Lef 2, 12/Ke/1306). Yürütülen müzakereler neticesinde her iki daire arasında mevcut olan ihtilafın giderilmesi amacıyla her bin kadim mikab gaz için Şehremaneti'nden Tophane-i Amire'ye 30 kuruş verilir ise kar ve zararsız olarak mevzunun hallolacağı düşünülmüştür (BOA, MV. 59/39, 11/Ts/1306).

Tophane-i Amire Müşiriyeti bir yandan devir sonrası Şehremaneti ile yeni ücretlendirme konusunda yaşanan ihtilaflarla uğraşırken diğer taraftan temiz gaz imalatının gerçekleştirilmesi için işe koyulmuştur. Dolmabahçe Gazhanesi'nin ciddi manada ıslah edilmesi için tespitlerde bulunulması ve mevcut alet-edevatın yenileriyle değiştirilmesi için ne kadarlık bir bütçenin gerekli olduğunun belirlenmesi için keşifler yapmak üzere İngiltere'den bir gazcı ustasıyla bir mühendis getirtilmiştir. Söz konusu bu mühendis ve gaz ustasının, konuyla ilgili faaliyetleri esnasında onların varlığından ve çalışmalarından rahatsız olan Gazhane çalışanları olmuştur. Otuz üç senedir Dolmabahçe Gazhanesi'nin değişik hizmetlerinde memur olarak çalışan ve on altı yıldır da Dolmabahçe Gazhanesi'nin Fen ve İmalat Müdürü olarak görev yapmakta olan Mehmed Emin Efendi, bir dilekçe ile Tophane-i Amire

Müşiriyeti'ne yaptığı müracaatta, bahsi geçen bu İngiliz mühendis ve gaz ustasının asıl maksatlarının fesatlık olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca kendisi, bu kişilerin ellerine gaz musluklarının kontrolünün verilmesinin bir tür sabote eylemine meydan verebileceği yönünde birtakım şüpheleri olduğunu da ifade etmiştir (BOA.Y.PRK.BŞK.19/86, 8/Ts/1306).

Avrupa'dan getirtilen mühendisler çalışmalarını bu minval üzere yürütürken diğer taraftan maden ticareti, şimendifer ve liman inşası, iskele tesisi gibi işlere dair imtiyazlar, padişahın izniyle taliplerine satıldığından halihazırda ıslahata ve genişletilmeye muhtaç bir vaziyette bulunan Dolmabahçe Gazhanesi'nin de taliplerine ihale edilmesi gündeme getirilmiştir. Ama daha önce de olduğu gibi bu, başvurulacak en son çare olarak görülmüştür. Bu nedenle meseleyi önce içeride çözme odaklı birtakım girişimlerde bulunulmuş ve kurumun muhtaç olduğu tadilat ve ıslahat için bir komisyon teşkil edilmiştir (BOA.Y.PRK.MYD. 9/74, 23/A/1304; Tekin, 2006, s. 54.). Teşkil edilen komisyonun azaları fenne aşına kimselerden oluşmadığından söz konusu komisyon, gazhanenin ihtiyaç duyduğu tadilat ve ıslahat hakkında sağlıklı bir görüş bildirememiştir. Buna dayanarak ıslahat ve tadilatı gerçekleştirecek komisyonun teknik bilgiye sahip kimselerden oluşması gerektiği yönünde görüşler serdedilmiştir. Hatta bu işi Şehremaneti'nin yapmasının daha isabetli olacağı dahi 1890 yılının Ağustos ayında rapor edildiyse de bu fikir, kuvveden fiile geçememiştir (BOA.Y.PRK.ŞH.3/5, 25/A/1304).

Yapılan ilk incelemeler neticesinde Gazhane için elzem olan genişletme ve topyekûn bir yenileme işinin ilk aşamada planlandığı gibi gerçekleştirilemeyeceği anlaşılmıştır. Zira Gazhane'nin kasasında nakit para bulunmaması, gaz kullanım bedeli olarak Şehremaneti başta olmak üzere devlet dairelerinde ve askeri dairelerde gazhane adına biriken borçların bir türlü tahsil edilememesi, ihtiyaç duyulan tamirat-yenileme işlemi için gerekli olan masraf tutarlarının karşılanmasını imkânsız kılmıştır. Bu sebeple topyekûn bir tamirat ve yenilemeden vazgeçilerek, günü kurtaracak mahiyette acil olan retorthane ve Kabataş'ta bulunan kömür ambarında yapılan tamiratlar gibi lokal tamiratlarla gazhanenin gaz üretimine devam ettirilmesine çalışılmıştır (BOA. İ.DH. 1200/93943, Lef 2, 24/Te/1306).

Gazhane'nin idaresinden sorumlu Tophane Müşirliği'nce kaleme alınan bir raporda, Dolmabahçe Gazhanesi'nin içinde bulunduğu vahim durum:

... Dolmabahçe Gazhanesi'nin mükemmel bulunması gerekli olduğu halde hali hazırda mevcut durumu gayet fena ve adeta acınacak bir halde harap bulunuyor olması gerçeği karşısında gazhane eğer mevcut

durumunda bırakılır ve içinde bulunan makine ve saireye münasip bir tadilat yapılmaz ise şehrin binalarının ve sokakların aydınlatılması için gerekli miktarda gaz üretilmesi mümkün olmayacaktır... (BOA. Y.PRK.ŞH. 3/5, 25/A/1304).

ifadeleriyle anlatılmaya çalışılmıştır. Bunun bilincinde olan dönemin Tophane-i Amire Müşiri Ali Saib Paşa, gazhanede gaz üretiminin sekteye uğramaması için gerekli görülen tamiratların yapılmasına özen göstermiştir. Müşir Ali Saib Paşa, bu süreçte Avrupa'dan gaz üretimiyle ilgili uzman mühendis ve gaz ustaları getirtmekle beraber gazhane için gerekli buharlı makine, kazan, alet-edevat ve cihazların da bilhassa İngiltere'den satın alınması için incelemelerde bulunulması talimatını vermiştir. Alınması gerekli görülen kimi ürünlerin Londra'daki fabrikalardan ithali sağlanarak *Moorhen* ve *Macedonia* adlı vapurlarla İstanbul'a gönderilmiş (BOA. HR.SFR (03). 381/8, 16 Ocak 1891; HR.SFR (03). 381/15, 14 Şubat 1891) kimi ürünlerin de Liverpool'daki fabrikalardan satın alınması için takibi yapılmıştır. Nihayetinde eldeki imkanlarla acil olarak alınması gereken birtakım makine ve aletlerin, İngiltere'deki fabrikalardan satın alınması sağlanmıştır. Gazhane için getirtilecek olan bu cihazların teknik özelliklerinin anlaşılması için, kullanım kılavuzları ile fatura ve konşimentolarının da gönderilmesi ayıca talep edilmiştir (BOA. HR.SFR (03). 381/14, 12 Şubat 1891).

Kısıtlı imkanlar dahilinde öncelikli olarak günü kurtarır mahiyette tamirat-yenileme işleri devam ettirilmeye çalışılırken diğer taraftan aksaklıklar yaşanmaya devam etmiştir. Bunlardan bir tanesi, Gazhane'nin makinesinin bozulması ve yeterli derecede gaz üretimi yapılamamasıdır. Durum karşısında saraylarda aydınlatmanın tamamen kesilmemesi için Beyoğlu taraflarının cadde ve sokak fenerlerinin çifter olanlarından yalnız bir adedinin yakılması suretiyle tasarruf edilme yoluna gidilmiştir. Ayrıca bozulan makine, tamiraty yapılmak üzere Tophane-i Amire Top Fabrikası'na nakledilmiştir. Diğer taraftan Avrupa'dan 1891 yılının Ağustos ayında getirtilen bir adet büyük makinenin de yerine konulması için hazırlıklar başlatılmıştır (BOA, Y.PRK.ASK. 75/11, 13/A/1307). Ancak Tophane Müşiriyeti her ne kadar önlem almaya çalıştıysa da Dolmabahçe Gazhanesi'nin makinesinin bozulması nedeniyle sokakları aydınlatan hava gazı ansızın kesilmiştir. Büyük bir güvenlik zafiyetine sebep olacak bu durum karşısında Şehremaneti ve Hazine-i Hassa nazırları, Gazhane'nin "Dersaadet Şirket-i Tenviriyesi"ne ihalesini tekrar gündeme getirmişlerdir (BOA, İ.DH. 1241/97247, 14/A/1307). Gazhane'de kesintilerin yaşandığı ve işlerin durma noktasına geldiği o günlerde Seraskerlik ve Tophane Müşirliği görevlerini birlikte yürüten Ali Saib Paşa aniden vefat etmiş ve Tophane-i

Amire’de idari bazlı değişikliğe gidilmek durumunda kalınmıştır. Bu doğrultuda, Müşir Ali Saib Paşa’nın yerine Tophane Müşirliği’nin başına 30 Ağustos 1891 tarihinde Mustafa Zeki Paşa getirilmiştir (Çevik Azap, 2023, s. 102). Müşir Zeki Paşa, aynı zamanda Dolmabahçe Gazhanesi’nin idaresini yürüten Tophane Müşirliği’nin, 1908 yılında lağvedilmesine kadar olan süreçteki müşiridir. Dolayısıyla kadar Zeki Paşa, Dolmabahçe Gazhanesi’nin idarecisi olarak vazifesini bu tarihe ifa etmiştir.

Zeki Paşa’nın İdaresi’nde Dolmabahçe Gazhanesi

Tophane Müşiri Zeki Paşa, göreve başlamasıyla beraber gazhane ile yakından ilgilenmiştir. Zira idareyi devraldığı günlerde gazhanenin üretiminde yaşanan büyük sıkıntıların giderilmesi aciliyet kesp etmektedir. Bu nedenle Müşir Zeki Paşa ilk olarak, Dolmabahçe Gazhanesi’nin sorunlarını dönemin Sadrazamı Ahmed Cevad Paşa (Kuneralp, 1999, s. 1) ile müzakere etmek üzere Sadaret Konağı’na gitmiştir. Diğer yandan Gazhane’deki arızanın giderilmesi için Londra’daki bir fabrikaya emzik borusu sipariş edilmiş ve yedek parçaların teslimini hızlandırmak için gerekli girişimlerde bulunulmuştur. (BOA, Y.PRK.ASK. 76/5, 12/E/1307; BOA, HR.SFR. (03). 381/50, 1 Aralık 1891).

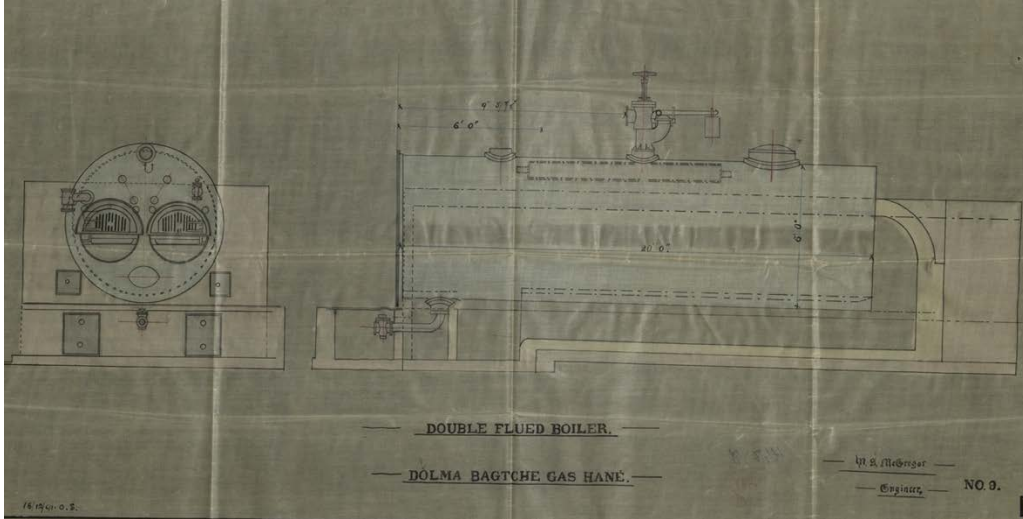
Zeki Paşa, Sadrazam Ahmed Cevad Paşa ile yaptığı görüşmenin ardından yenilenmeye ve genişletilmeye acil ihtiyaç duyulan Gazhane’nin incelemelerini yapması için Dolmabahçe Gazhanesi Mühendisi Mösyö Mc. Gregor ve Gazhane Müdürü Mehmed Halid Bey’i vazifelendirmiştir. İngiliz Mühendis Mc. Gregor, Gazhane’nin yenilenmesi ve üretim kapasitesinin artırılması için gerekenleri tespit ederken Mehmed Halid Bey de Gazhane’nin ıslahatına büyük bir engel teşkil eden mali sıkıntılarının giderilmesi için tüm muhasebe kayıtlarını incelemiştir. Zira Zeki Paşa; Müdür Halid Bey’e, Gazhane’nin Tophane Müşirliği’ne devredildiği tarihten itibaren muhasebe kayıtlarının detaylı incelemesini yaparak idarenin, *matlub ve duyunu* yani alacak ve borç dökümlerinin çıkarılması talimatını vermiştir. Buna göre gerekli incelemelerin tamamlanmasının ardından oluşturulan tüm rapor, hesaplamalara dair hazırlanan evrak ve kurumlar arası yazışmalar bir zarf içerisinde bizzat Müşir Zeki Paşa’ya takdim edilmiştir (BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 16, 5/Ks/1307).

Dolmabahçe Gazhanesi’nin üretim kapasitesinin artırılması adına Gazhane’nin Tophane-i Amire’ye devrinden de önce ihtiyaç duyulan kapsamlı ıslahat için gerekenlerin tam tespitini yapmak üzere görevlendirilen Mühendis Mc. Gregor, incelemelerini tamamladıktan sonra açıklamalarını raporlar şeklinde Tophane-i Amire’ye sunmuştur. Ayrıca alınması gereken makine, cihaz ve alet-edevatın

nelerden oluştuğu ve ne kadarlık bir bütçeye ihtiyaç duyulduğunu da bu raporlarında detaylarıyla belirtmiştir.

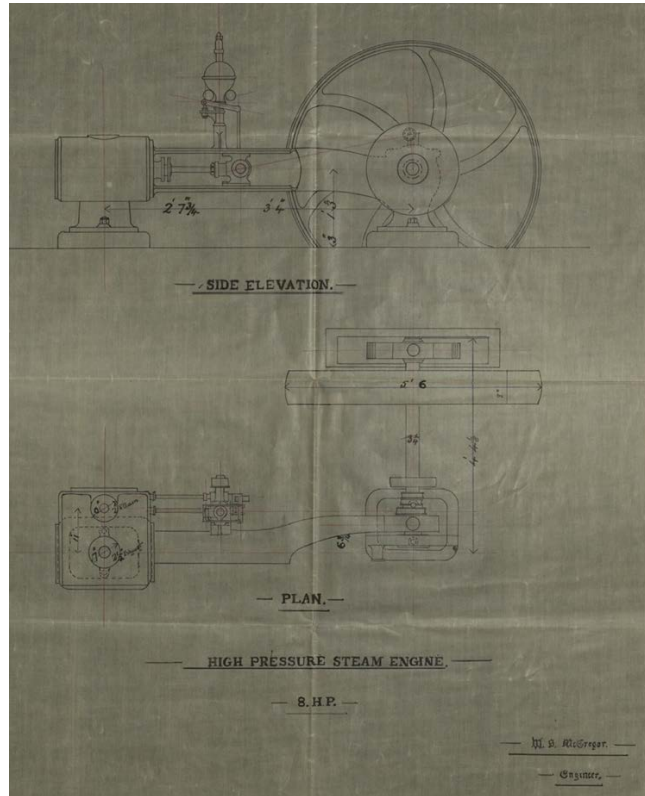
Tablo 1. Mühendis Mc. Gregor'un Islahat için Belirlediği İhtiyaç Listesi ve Ücretleri (BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 10; 8/Ke/1307;BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 15, 12/Ke/1307).
1. Retorthane çatısı için: 1500 Sterlin
2. Kondenser takımıyla onlara mahsus teller için: 1210 Sterlin
3. Retortler ve demir işleri için: 4500 Sterlin. Söz konusu bu retortler tuğladan imal edilecektir. Böyle olması halinde her sene bazı hafif tamirat takviyesi ile 8-10 sene kullanılabilir. Bu nedenle münasip miktarda tuğlanın daima yedekte bulundurulması gerekecektir.
4. 250.000 mikab gaz alabilecek kazan ve havuz için: 11700 Sterlin
5. Yıldız Sarayı'na gereken gazın verilebilmesi için eskilerinin kaldırılarak yerlerine yeniden bir takım ana borularının yerleştirilmesi için gereken masraf tutarı: 1800 Sterlin
6. Saatte 40.000 kadim mikab gaz devir edebilecek güce sahip bir adet yeni gaz saatinin ücreti için gerekli tutar: 1100 Sterlin (BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 14, 11/Ke/1307).
Toplam masraf tutarı: 21810 Sterlindir. Bir de bu toplam tutara ilave olarak buhar makinesine mahsus bir adet kazan için 610 sterlin olmak üzere toplamda 22.420 sterlinlik bir masraf bedeli belirlenmiştir.

Mühendis Mc. Gregor satın alınacak makine, cihaz ve alet-edevat listesine ek olarak kaleme aldığı raporuna, buhar makinesine ait bir adet kazanın çizimlerini de ilave etmiştir (BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 8, 18/Ke/1307).

Resim 1: Mc. Gregor'un çift bacalı kazan çizimi (BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 23, 5/Ks/1307).

Mühendis McGregor, kazanın satın alınmasına karar verildiği takdirde bir adet kullanım kılavuzunun da kaleme alınacağını belirtmiştir (BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 8, 18/Ke/1307).

Resim 2: Mc. Gregor'un yüksek basınçlı buhar motorunun çizimleri (BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 23, 5/Ks/1307).

29 Temmuz 1890 tarihinden itibaren Dolmabahçe Gazhanesi Mühendisi olarak istihdam edilen Mc. Gregor, incelemeleri neticesinde uzun yıllardır bakımsız kalan ve üretim kapasitesi ihtiyacın altında olan Dolmabahçe Gazhanesi'nin ıslahatı için,

toplamda 22.420 sterlinlik bir bütçe gerektiğini ifade etmiştir. Ancak gaz kullanan devlet daireleri dahil olmak üzere özel mülkiyetlerdeki abonelerinden alması gereken kullanım bedellerini alamadığı için Gazhane'nin bütçesi yetersizdir. Üstelik alacaklarını zamanında tahsil edemediği için Gazhane'nin dışarıya yüklü miktarda borcu bulunmaktadır. Dolayısıyla acil bir şekilde yapılması gereken geniş çaplı ıslahatın önündeki en büyük engel de mali olmuştur. Bu durum karşısında Zeki Paşa, tüm alacak-vereceklerin tam bir tespitinin yapılması için Gazhane Müdürü Mehmed Halid Bey'den Gazhane'nin, Tophane-i Amire idaresine devredildiği zamandan itibaren tüm muhasebe kayıtlarının dökümünün çıkarılmasını istemiştir. Muhasebe kayıtlarının incelemesi neticesinde ortaya çıkan tablo şu şekildedir:

Tablo 2. Mart 1890 -Ekim 1891 tarih aralığında 19 aylık kadar Dolmabahçe Gazhanesi Alacağı ve Borçları (BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 5, 1/Ts/1307).	
Alacaklar (Matlub)	Borçlar (Duyun)
Hazine-i Hassa'dan: 66.468 kuruş, 10 para.	Sene-i sabıka maaş ve ücretleri ile tekaüd sandığına ait: 148.604 kuruş, 36 para.
Nizamiye Hazinesi'nden: 486.186 kuruş, 25 para.	Mülkiye tekaüd sandığına: 23.103 kuruş, 30 para.
Evkaf-ı Hümayun Hazinesi'nden: 1625 kuruş.	Devirden dolayı Şehremaneti'ne: 107.581 kuruş, 20 para.
Şehremaneti'nden: 1.634.929 kuruş, 20 para.	Sene-i sabıka ve haliyede alınan depozito: 114.408 kuruş.
Polis İdaresi'nden: 22.290 kuruş.	Fabrikalardan alınan eşya ücretinden dolayı Tophane'ye: 535.252 kuruş 27 para.
Jandarma İdaresi'nden: 9690 kuruş.	Tüccar ve saireye: 730.619 kuruş, 12 para.

Bazı zevat-ı kiram ahaliden: 69.989 kuruş, 10 para.	Sal-ı hal eylül müteferrikası: 6028 kuruş 20 para.
	Gazhane alacağının tahsil olunamamasından dolayı Gazhane hesabına Tophane Veznesi'nden verilen meblağ olarak Tophane Veznesi'ne olan borç: 625.579 kuruş 39 para.
Toplam Alacaklar: 2.291.178 kuruş 25 para.	Dolmabahçe Gazhanesi Toplam Borç: 2.291.178 kuruş 25 para.

Muhasebe kayıtlarının incelenmesi neticesinde Dolmabahçe Gazhanesi'nin; Hazine-i Hassa, Şehremaneti, Jandarma ve Polis idareleri, Nizamiye Hazinesi, Evkaf-ı Hümayun ile bazı üst kademe ahalide biriken toplam alacak tutarı belirlenmiştir. Diğer taraftan Gazhane'de istihdam edilen personelin maaşları ve emekli sandığına ödenmesi gereken tutar, devir işleminden dolayı Şehremaneti'nin alacağı tutar, ahaliden alınan depozito ödemeleri, Tophane fabrikalarından zaman zaman alınan eşya ücretleri ile Tophane Veznesi'nden Gazhane için çıkan paralar da dahil olmak üzere Gazhane'nin dışarıya olan borç bedelleri belirlenmiştir. Buna göre; 2.291.178 kuruş alacak tutarı ile aynı rakamlara tekabül eden borç tutarı bire bir denk getirilmiştir. En iyi ihtimalle Gazhane'nin, gaz sağladığı devlet daireleri ve ahaliden alacaklarını tazmin edebilmesi durumunda mevcut borçları kapatabileceği düşünülmüştür. Ancak kapsamlı bir ıslahat veya tamiratın yapılabilmesi için ayrı bir bütçeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu durumda Tophane Müşirliği, gazın ücret tarifesinin yeniden belirlenmesi yönünde çalışmalar yürütmüştür. Tarifelendirme, kurumlar arasında uzun süren tartışmalara ve ihtilaflara yol açmıştır. Tophane Müşiri Zeki Paşa, yaptırdığı incelemeler neticesinde Gazhane'de yapılması planlanan ıslahatın finanse edilmesi mevzusunda Gazhane'nin alacaklarının ödenmesi ile birlikte gazın her bin kademinin 50 kuruştan aşağı satışının mümkün olmadığını belirtmiştir (BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 3, 9/Ma/1307).

Tophane-i Amire'ce söz konusu bu incelemeler devam ettirilirken diğer taraftan Müşir Zeki Paşa'nın Dolmabahçe Gazhanesi mevzusunda çözüm odaklı yaptığı müzakerelere binaen Sadrazam Ahmed Cevad Paşa da harekete geçmiştir. Sadrazam,

Şehremaneti İdaresi'ne 16 Kasım 1891'de Dolmabahçe Gazhanesi'nin Şehremaneti ile belediye dairelerine vermiş olduğu gaz ve eşyanın ücretinden dolayı Şehremaneti'nin Tophane Müşirliği'ne ne kadar borcunun olduğunun tahkik edilmesi talimatını vermiştir (BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 22, 10/Ts/1309). Şehremaneti'nde başlatılan incelemelere ilave olarak Cevad Paşa, 17 Ocak 1892 tarihinde yeni bir talimatla Dolmabahçe Gazhanesi'nin diğer devlet daireleri ve ahali nezdinde bulunan alacaklarının tahkikatının yapılıp neticelerinin bildirilmesini de istemiştir (BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 1, 5/Ks/1307).

Tüm bu gelişmeler üzerine gerçekleştirilen tahkikatta, devlet kurumlarının gazhaneye borcunun ne kadar olduğunun belirlenmesi ve acil bir şekilde ıslahat yapılabilmesi için kuramlardan ödemelerin pey der pey alınması gerektiği hususları Meclis-i Mahsus kararıyla onaylanmıştır. Ayrıca Tophane-i Amire'nin Gazhane işleri yoluna girene kadar gazın her bin mikabının 50 kuruştan aşağı verilmesinin mümkün olmadığı beyanına karşın nihai olarak 30 kuruşta karar kılınmış ve ödemelerin düzenli yapılması da Meclis-i Mahsus müzakeresi neticesinde ifade edilmiştir (BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 2, 5/Ks/1307).

Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın büyük çabaları ile gerek Sadaret makamı gerekse de Gazhane İdaresi nezdinde yürütülen incelemeler ve kurumlarla yapılan müzakereler kapsamında ortaya çıkan durum şu idi. En iyi ihtimalle Gazhane, alacaklılarından borçlarını tahsil etse bile ıslahat, kısa vadede olabilecek görünmüyordu. Gazhane'nin ihtiyaç duyduğu ıslahatı yakın bir gelecekte gerçekleştirebilmesi, finansal sorunlar nedeniyle mümkün değildi. Tophane Müşiri Zeki Paşa, bu durum karşısında Gazhane alacaklılarından en azından 4000 lira kadarının ivedilikle alınıp içinde bulunulan yıl içinde kışı geçirecek kadar bir tamiratın yapılması kararını almak durumunda kalmıştır. Öte taraftan zorunlu olan kapsamlı ıslahatın yapılabilmesi için gerekli hazırlıkların yürütülmesi yönünde de bir karar alınmıştır (BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 21, 25/Ke/1307).

Otuz beş sene evvel sadece Saray-ı Hümayun'un aydınlatması için küçük olarak yapılan, sonradan aydınlatma vazifesinin birkaç kat artması nedeniyle pek çok zarar görmüş olan Dolmabahçe Gazhanesi'nde yapılacak olan tamiratla elde edilecek üretim, ancak birkaç aya kifayet edebilecek derecede olmuştur. Mühendis Mc. Gregor'un yaptığı incelemelere istinaden gerekli olan makine, kazan ve alet-edevatın temininin öncelikli olarak halledilmesi de bu doğrultuda Müşir Zeki Paşa tarafından tekrar beyan edilmiştir (BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 21, 25/Ke/1307).

İdare'nin Mali İmkânsızlıklara Rağmen Gerçekleştirdikleri

Dolmabahçe Gazhanesi'nde işlerin durma noktasına geldiği günlerde idareyi devralan Tophane Müşiri Zeki Paşa, işe başlar başlamaz bir yandan acil bir şekilde yapılması gereken tamiratların yapılmasını sağlarken diğer taraftan yapılması planlanan ıslahat için hazırlıkları devam ettirmiştir. Birkaç ayı kurtarır mahiyetteki tamiratların dışında yapılması planlanan kapsamlı yenileme işlemi için 23.000 liralık gibi bir masraf bedeli belirlenmiştir (BOA, İ.MMS. 129/5525, Lef 3, 23/Şu/1307). Süreçte birinci öncelik ıslahatların önündeki finansal sorunların giderilmesiydi. Tophane Müşirliği her ne kadar gaz kullanım bedeli olarak gazhaneye borçlu kurumların ödemelerini yapması kararını Sadaret makamı aracılığı ile aldırılmış olsa da kâğıt üzerinde mutabık kalınan ödemeler aradan geçen birkaç aya rağmen bir türlü yapılamamıştı.

Gazhane'nin gelirlerini artırmak için çareler arayan Zeki Paşa, bu süreçte gazın ücret tarifelenmesini tekrar gündeme taşımıştır. Buna göre eğer her bin mikab gaz için 50 kuruş verilmesi Şehremaneti tarafından geçici olarak kabul edilmiş olursa, Şehremaneti'nin bir sonraki sene için toplam gaz sarfı 1.200.000 kuruş olarak hesaplanmıştır. Keza halihazırda gaz kullanım bedeli olarak Şehremaneti'nin Gazhane'ye olan 1.200.000 kuruş borcu bir sonraki sene Şehremaneti tarafından sarf olunacak gazın ön görülen bedeli ile birleştirilirse toplamda elde edilecek olan 2.400.000 kuruş, Gazhane'nin kapsamlı yenileme masraflarına yetecekti. Şehremaneti, bu ödemeleri Tophane-i Amire'ye parça parça verecekti. Gazhane'nin, Şehremaneti'nden başka Nizamiye Hazinesi'nden de 7000 kûsur lira alacağı olduğundan bu dairenin de Gazhane'ye olan borcunun ödenmesi için benzer bir ödeme planlaması yapılması istenilmiştir. Ayrıca bundan sonraki süreçte de dairelerin kullandıkları gaz ücretinin haftalık olarak onların hesabından yani devletin kasasından muntazaman ödenmesi talep edilmiştir (BOA, İ.MMS. 129/5504, 13/Şu/1307). Teoride sistematik gibi görülen ödeme planının, uygulanmasında sıkıntılar yaşanmıştır. Tophane-i Amire idaresinde olan Dolmabahçe Gazhanesi'nin yeniden düzenlenmesi ve ıslahında kullanılmak üzere borçlarına mukabil Tophane-i Amire'ye parça parça ödeme yapmayı taahhüt eden Şehremaneti, herhangi bir ödeme yapmaktan kaçınmıştır (BOA, İ.MMS. 129/5525, Lef 8, 17/Ma/1309).

Tophane Müşiriyeti, ıslahatların gerçekleştirilmesini imkânsız kılan mali sıkıntıların ortadan kaldırılmasına yönelik uğraş verirken diğer taraftan Londra Sefareti vasıtasıyla Dolmabahçe Gazhanesi Mühendisi Mc. Gregor'un belirlediği makine, alet ve edevatın İngiltere'den temin edilmesi için girişimlerde bulunmuştur.

Gazhane'nin idaresinin Tophane Müşirliği'nde olması nedeniyle dönemin Londra Sefiri Rüstem Paşa, Tophane Müşiriyeti adına Dolmabahçe Gazhanesi için alınacak malzemelerin tedariki konusunda Londra'da yetkili kılınmıştır. Rüstem Paşa, bu süreçte gazhane için gerekli parçaların alınması için görüşme halinde olunan üç İngiliz şirketi ile kontrat imzalamıştır (BOA, HR.SYS.(3). 403/19, Lef 2, 27/Ks/1308; BOA, HR.SFR.(3). 394/73, 23 Mayıs 1892). Gazhane'nin yenilenmesi için gereken makine ve sair eşyanın bilhassa İngiltere'den temin edilmesi konusunda yetkili kılınan Rüstem Paşa bir yazışmasında, Tophane tarafından İngiltere'den satın alınması ve getirilmesi gereken eşya ile çeşitli edevatın isimlerinin İngilizce ve yahut Fransızca yazılıp gönderilmesini rica etmiştir. Çünkü sipariş verilecek olan alet ve edevatın fenni özellikleri olmasından dolayı isimlerinin Türkçe olarak yazılmasının, müracaatta bulunulacak fabrikalarca idrak edilememek gibi bir duruma neden olduğu ifade edilmiştir. Bu sebeple Rüstem Paşa, sipariş edilecek malzemelerin isimlerinin İngilizce veya Fransızca yazılmasını gerekli görmüştür (BOA, HR.SFR.(3). 403/19, 27/Ks/1308).

Glasgow'da bulunan *Barrowfield Iron Works Şirketi*, Rüstem Paşa'nın Tophane-i Amire adına malzemelerin satın alınması için bağlantı kurduğu şirketlerden bir tanesiydi (BOA, HR.SFR.(3). 402/4, HR.SFR. (3). 402/13, 2 Ocak 1893). Rüstem Paşa'nın yürüttüğü görüşmeler neticesinde Gazhane'nin yenilenmesi için satın alınması daha önceden tespit edilen retortların, bu şirketten alınmasına karar verilmiştir. Sipariş edilen retortların yerine konulması ve ilk tecrübesinin yapılarak kontratta belirtilen miktarda gaz alıp almayacağını tespiti için bir süreliğine şirketin mühendisinin İstanbul'a geleceği bilgisi de yine Rüstem Paşa aracılığıyla şirket tarafından Tophane Müşirliği'ne bildirilmiştir (BOA, HR.SFR. (3). 404/102, 26 Mayıs 1893; BOA, HR.SFR.(3). 404/50, 1 Mayıs 1893). İmalatı tamamlanan retortlar ile yine aynı şirketten temin edilen kum gibi muhtelif malzemelerle Gazhane'nin arıtma sistemi gibi diğer makineler pey der pey Tophane-i Amire'ye teslim edilmek üzere İngiliz vapurlarıyla İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. Ürünlerin bir kısmı *Mingrelie* isimli İngiliz vapuru, bir kısmı da *Mareotis* isimli İngiliz vapuru ile İstanbul'a getirilmiştir (BOA, HR.SFR.(3).405/35, 28 Haziran 1893; BOA, HR.SFR. (3). 405/42, 4 Temmuz 1893; BOA, HR. SFR. (3) 403/16, 6 Şubat 1893). Bu süreçte Gazhane için gerekli olan makine, alet-edevat ve sair malzeme, bilhassa Glasgow'da bulunan *Barrowfield Iron Works Şirketi*'nden temin edilmekle birlikte gaz sayacı gibi kimi parçalar da Londra'da bulunan *The Gas Meter Company Limited*'den sipariş edilmiştir (BOA, HR.SFR. (3). 421/5, 27 Ocak 1894).

Dolmabahçe Gazhanesi için Avrupa'dan getirtilip doğrudan Tophane-i Amire'ye nakledilen eşya ile sair alet ve edavattan gümrük resmi alınıp alınmaması, bu süreçte gündemi hayli meşgul etmiştir. Konuyla ilgili yürütülen görüşmeler neticesinde, Gazhane'nin kendi bütçesi olması nedeniyle gümrük resmi alınmasının gerektiği, Rüşumat Emaneti ve Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne bildirilmiştir (BOA, İ.RSM. 2/35, 20/Ks/1309). Ancak bu karara rağmen Tophane Müşirliği, Gazhane için Avrupa'dan getirtilen eşyaların gümrük vergisinden muaf tutulması yönünde müracaatlarına devam etmiştir (BOA, BEO. 355/26580, 25/Ks/1309).

Tophane Müşir Zeki Paşa bir taraftan, Gazhane'nin yenilenmesi için ihtiyaç duyulan makine, cihaz gibi eşyaların teminine çalışırken diğer taraftan gazhanenin genişletilmesi yönünde girişimlerde bulunmuştur. Zira Dolmabahçe Sarayı'nın kullanıma başlanmasıyla beraber sarayların aydınlatılması gayesi ile tesis edilen ve zamanla üretim kapasitesini çok üste taşıyarak saraylar haricinde devlet daireleri ve özel mülkiyetlere de gaz temin eden Gazhane, 1890'lı yıllar itibarıyla ihtiyacı karşılayamaz hale gelmiştir. Bu nedenle Müşir Zeki Paşa, idareyi devraldığı dönemde Gazhane'nin makine ve aletlerinin yenilenmesi ile beraber genişletilmesi planını incelemekteydi. Ancak göreve geldiği ilk birkaç yıl içerisinde mali sıkıntılarla boğuşmak durumunda kaldığından, yenileme ve genişletme çalışmaları yavaş ilerlemekteydi.

Zeki Paşa, Gazhane'nin genişletilmesi için gerekli teşebbüslerinin öncesinde Dolmabahçe Süleymaniye Mahallesi Gazhane Caddesi'nde bulunan üç ve beş numaralı bostanın, sahipleri tarafından satışa çıkarıldığı haberini almıştı. Bu bostan, Dolmabahçe Sarayı'na ve Maçka Silahhanesi'ne yakın bir konumdaydı. Arazinin önemine binaen bostanı satın alacak olan kişilerin oraya otel veya sair bir bina inşa etmemesi gerektiği üzerine fikir beyan edilmiştir (BOA, Y.MTV. 53/84, Lef 3, 2/A/1307). Konunun devlet makamlarına bildirilmesiyle beraber ilk olarak bostanın, Hazine-i Hassa ile bir ilişkisinin olup olmadığı Altıncı Belediye Dairesi'nden sorulmuştur (BOA, Y.MTV. 55/21, Lef 2, 19/E/1307). Araştırmalar neticesinde bostanın, Hazine-i Hassa ile bir ilgisinin olmadığı anlaşılmıştır (BOA, Y.MTV. 54/14, 28/A/1307). Dolmabahçe Gazhanesi'nin ihtiyaç duyulan genişletilme işlemi için Tophane-i Amire'nin hazırlıklar yürüttüğü de ilgili makamlarca bilinmekteydi. Bilhassa sarayların, askeri kışlaların ve sokakların aydınlatılmasının gündelik yaşamı kolaylaştıran bir işlevi olması ile beraber bir güvenlik tedbiri olarak aydınlatmanın işlevselliğinin öneminin farkında olan Sultan II. Abdülhamid, Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın Gazhane'nin genişletilmesi ve kapsamlı ıslahatı için yürüttüğü

programa destek vermiştir. Bu doğrultuda Sultan II. Abdülhamid, Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne, bahsi geçen bostanın Dolmabahçe Gazhanesi adına satın alınması iznini vermiştir. Bu izinle bostanın, Tophane-i Amire tarafından satın alınması kararlaştırılmış ise de hisseli olan bostanın yalnız bir hissesi Tophane-i Amire'ye satılmıştır. Bu durum karşısında, daha evvel de Gazhane tarafından kiralanan ancak daha sonra Gazhane'nin Şehremaneti'ne devredildiği esnada ayrılarak Hazine-i Hassa tarafından idare edilmeye başlanan Samanlıdere adlı yerde bulunan sebze bahçesinin de Gazhane arazisine dahil edilebileceği gündeme getirilmiştir. Tophane Müşiriyeti; hem retort, gazometre, kireç kazanlarıyla alet-edevata mahsus bina ve saire yapılması hem de gazometre ile ateş ocaklarının yekdiğerine oluşturduğu tehlikeye meydan verilmeksizin Gazhane binalarının ihtiyaç duyulan mesafe ve işlevsellikle vücuda getirilmesi gibi gerekçelerle söz konusu bahçenin de Gazhane'ye verilmesi için 20 Şubat 1892 ve 6 Mart 1892'de başvuruda bulunmuştur (BOA, Y.MTV. 59/48, 8/Şu/1307; BOA, Y.MTV. 60/13, 21/Şu/1307). Tophane'nin, Gazhane'nin üzerinde bulunduğu arazinin genişletilmesi adına müracaatlarda bulunduğu bu süreçte yeniden inşasına başlanan mevcut Gazhane binası, Ekim 1892 tarihi itibarıyla tamamlanmıştır. Ayrıca Gazhane için Avrupa'daki fabrikalardan satın alınan ve pey der pey İstanbul'a getirilerek Tophane-i Amire'ye teslim edilen makineler ile alet ve edevat da yerlerine yerleştirilmiştir. Son hazırlıkları yapılan Gazhane binasının kapısına resmedilmek ve Tophane-i Amire Mektubî Kalemi Mümeyyizi Ramiz Efendi tarafından hakkedilmek üzere kaleme alınan tarih kıtası da tamamlanmış ve yerine yerleştirilmek üzere Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne teslim edilmiştir (BOA, Y.MTV. 68/101, Lef 1, 30/E/1308). Ramiz Efendi tarafından 1310 yılı tarih düşülen kıta şu şekildeydi:

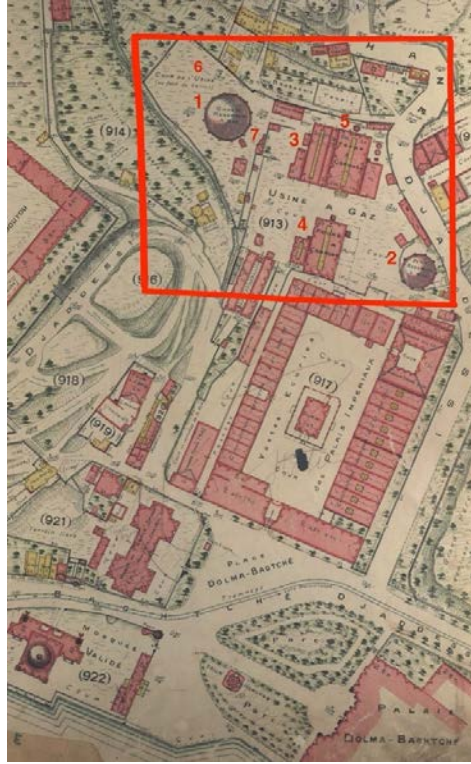
Asar-ı mes'ud u hümayun-ı cihanbanide
Her taraf nur-ı adaletle mücella oldu
Neşr-i feyz eyledi aktar-ı cihana o kadar
Lütfunun zerresi na-kabil-i ihşa oldu
Doldu enva-ı müberrat ile sahn-ı dünya
Her bir asarı pesendide-i mevla oldu
Ömr ü iclaline Sultan Hamid'in alem
Dest-i berdaşte-i ediye-pira oldu
Eyledi barika-i şevkatini mah-zulümat
Pertev-i atıfeti memleket ara oldu
Kıldı gazhaneyi ez-cümle esasen tecdid
Yeni sistem edevatıyla müheyya oldu
Yazdı Ramiz kulu itamına cevher tarih

Mülke Gaz Fabrikası debdebe ihşa oldu (BOA, Y.MTV. 68/101, Lef 1, 30/E/1308).

Gazhane'nin mevcut binasının yeni baştan inşa edildiği ve kullanılmaya başlandığı bu süreçte Tophane Müşiriyeti, Gazhane'nin etrafında bulunan bostanın Gazhane'ye tamamen dahil edilmesi sürecini de yakından takip etmiştir. Bu süreçte, bostanın istimlak kararnamesine uygun olarak Tophane-i Amire tarafından satın alınması için kıymetinin belirlenmesi amacıyla bir komisyon teşkil edilmiştir (BOA, DH.MKT. 2021/78, 4/Ts/1308). Vergi bedeli iki bin beş yüz lira olan söz konusu bostanın sahipleri, bostandaki hisseleri için yedi bin lira istemiştir. Teşkil edilen komisyon, istimlak kararnamesine uygun olarak bostanın gerçek kıymetinin tespitini yapmak üzere çalışmalara başlamıştır. Bostanın bir tarafının Gazhane diğer tarafının kışla-i hümayun olması ve etrafının devlet binaları ile çevrili olması nedeniyle bu araziler üzerinde sair binaların inşasının uygun olmayacağı mütalaası da komisyon tarafından ayrıca bildirilmiştir. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti, Dolmabahçe Gazhanesi'nin genişletilme ihtiyacını da göz önünde bulundurarak bostan arazisinin Tophane-i Amire Müşiriyeti tarafından alınmasının uygun olacağı görüşünü iletmiştir (BOA, DH.MKT. 2057/75, 18/Şu/1308; BOA, DH.MKT. 2057/75, 19/Ma/1308). Yapılan tüm incelemeler ve kurumlar arası görüşmeler neticesinde Dolmabahçe Gazhanesi'ne ilave edilmek üzere satın alınması Sultan II. Abdülhamid'in izniyle gerekli görülen bostanın bedeli, iki yüz yetmiş beş bin kuruş olarak belirlenmiştir. Para, Gazhane'nin, Şehremaneti'ndeki alacağından mahsup edilecektir (BOA, BEO. 205/15364, Lef 5, 11/My/1309). Ancak Şehremaneti veznesinden alınması gereken tutar bir türlü alınamamış ve Tophane Müşiri Zeki Paşa, kıymeti lira cinsinden bin beş yüz olarak belirlenen bostanın satış işi için gereken paranın verilmesi hususunda müracaatlarda bulunmaya devam etmiştir (BOA, Y.MTV. 79/96, 19/H/1309).

Tophane Müşiri Zeki Paşa, vazifesine başladığı Ağustos 1891'den Temmuz 1893'e kadar geçen iki yıllık süre zarfında tüm mali imkansızlıklara rağmen artık ihtiyaca cevap veremez hale gelmiş olan Dolmabahçe Gazhanesi'nin geniş çaplı ıslahatını gerçekleştirmeyi başarmıştır. Hem İngiltere'deki fabrikalardan satın alınan retort, gazometre, kireç kazanları gibi gaz üretmeye yarayan muhtelif makine ve alet-edevatı ile Gazhane'nin iç aksamını yenilemiş hem de satın alınan araziler üzerinde zamanla yeni binalar inşa edilerek gaz üretim kapasitesi ve kalitesi yükseltilebilmiştir. Bu şekliyle Tophane-i Amire Müşiri Zeki Paşa'nın müşirliği sürecince Dolmabahçe Gazhanesi'nde yakalanan yükseliş, müteakip yıllarda da devam etmiştir. Yapılan çalışmalarla Dolmabahçe Gazhane'si; kazanları, gazometreleri, fırın ve diğer binalarıyla Dolmabahçe Sarayı'ndan Gümüşsuyu'na

çıkılan mevkide, İstabl-ı Amire yani has ahırların üst tarafı ve Taşkışla arasındaki geniş alana yayılan bir Gaz Fabrikası kompleksine dönüşmüştür.

Harita 2: Jacques Pervititch haritalarında Dolmabahçe Paftası (Salt Araştırma, APLPEDOLM29.)

Ünlü Pervititch'in Dolmabahçe haritasında gösterildiği şekliyle Dolmabahçe gaz fabrikası arazisinde: 1 büyük gaz tankı, 2 küçük gaz tankı, 3 ve 4 imbik fırınları ile müstemilatı, 5 kimya deposu, 6 büyük fabrika bahçesi ve 7 yan yana üç blok şeklinde kömür depoları olmak üzere gaz fabrikası kompleksinin içerisinde irili ufaklı ondan fazla bina bulunmaktaydı.

Dolmabahçe Gazhanesi'ne ait bir yapı da Kabataş'ta bulunan kömür ambarıydı (BOA, İ.DH. 1200/93943, Lef 2, 25/Te/1306). Gazhane için gerekli olan kömür, burada boşaltılmakta ve ambarda muhafaza edilmekteydi. Kapalı ortamda muhafaza edilen kömür, gerektiğinde yük hayvanlarıyla Gazhane Fabrikası'na transferi sağlanmaktaydı (BOA, ML.EEM. 669/43, 23/Ni/1324). İlerleyen yıllarda Kabataş'ta bulunan kömür ambarına ek olarak Gazhane'nin fabrikalar kısmında da bir kömür deposuna ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü burada bir kömür deposu yoktu ve yağmurlu havalarda ıslanan yaş kömürün kullanılması sıkıntılara neden olmaktaydı. Bu da istihsal olunan gazın kalitesinde bozulmaya yol açmakta, işlem sonrası elde edilen ve dışarıya satılan kök kömürünün de zarar görmesine sebebiyet vermektedir. Sıkıntının önüne geçilmesi için Gazhane civarında bulunan bahçe içerisinde bir kömür

deposu inşa edilmesi için Gazhane Müdürü ile memuru Miralay Salim Bey, Tophane Müşiri Zeki Paşa ile görüşmüştür. Zeki Paşa bunun üzerine, kömürün yağışlı havalardan korunması adına haritada 7 numara ile işaretlenen Gazhane bahçesinde üç parçadan oluşan kömür deposu inşası için gerekli talimatı vermiştir. Yapılan keşif neticesinde bu üç parçadan oluşan kömür deposunun, yüz otuz bin dört yüz on kuruşa mal olacağı bildirilmiştir (BOA, İ.TPH. 6/6, Lef 1, 5/A/1313). Gazhane arazisi üzerinde üç parçadan oluşan bir kömür deposu inşası için gerekli olan paranın da Gazhane'nin hasılatından karşılanmasına karar verilmiştir (BOA, İ.TPH. 6/6, Lef 2, 13/A/1313).

Dolmabahçe Gazhanesi'nin fabrikalar kısmı, haritada belirtildiği gibi dikdörtgen yapılı İstabl-ı Amire'nin üst tarafında yer alan arazisine yayılmakla beraber Gazhane'nin idari binası, Beyoğlu'nda Galatasaray civarında bulunan Yeni Çarşı Sokağı'ndaydı. Tophane Müşirliği, Gazhane'nin Yeni Çarşı'da bulunan bu idarehanesinin de ihtiyaç duyulan dönemlerde tamiratının yapılmasını sağlamıştır. (BOA, ML.EEM. 1138/5, Lef 3, 6/Ma/1330; BOA, İ.TPH. 12/40, 7/Ke/1319; BOA, BEO, 2411/180759, 3/E/1320). Gazhane'nin idari binası, toplamda sekiz oda ve bir de kahve ocağı olmak üzere üç katlı bir binaydı (BOA, ML.EEM. 1138/5, Lef 3, 6/Ma/1330).

Dolmabahçe Gazhanesi'nin Personeli

Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin nezaretinde kapsamlı bir ıslahattan geçirilen ve arazisi genişletilmek suretiyle üretim kapasitesi artırılan Dolmabahçe Gazhanesi, zamanla yeni şebeke hatlarının çekilmesiyle Dolmabahçe ve yakın civarından Ortaköy ve ilerisine kadar gaz dağıtımını yapabilen bir hale gelmiştir. Gazhane'nin, böyle büyük bir fabrika ve işletim ağına sahip olması, bünyesinde birçok personelin istihdam edilmesini de beraberinde getirmiştir.

Dolmabahçe Gazhanesi'nin 1890 yılında Tophane-i Amire'ye devredildiği ilk yıllarda Gazhane'nin Fen ve İmalat Müdürü Mehmed Emin Efendi'ydı. Kendisi, son on altı yılı Fen ve İmalat Müdürlüğü olmak üzere toplamda otuz üç yıl Gazhane'ye hizmet etmiştir (BOA, Y.PRK.BŞK. 19/86, Lef 2, 8/Ts/1306). Gazhane Müdürü ise yine uzun yıllar bu görevi ifa etmiş olan Halid Bey'dir (BOA, ŞD. 763/5, 13/E/1308). Gazhane Müdürü Halid Bey'in, bilhassa Dolmabahçe Gazhanesi'nin Tophane'ye devredildiği ilk yıllarda yoğun bir mesaisi olmuştur. Gazhane ile alakalı tüm muhasebe kayıtları onun nezaretinde incelenmiştir (BOA, Y.A.RES. 57/29, Lef 5, 1/Ts/1307). Yine Dolmabahçe Gazhanesi'ne en uzun süre hizmet etmiş memurlarından bir diğeri de Hacı Nuri Bey'dir. Hacı Nuri Bey, Dolmabahçe

Gazhanesi'nin henüz Hazine-i Hassa tarafından idare edildiği yıl olan 1869 yılında, Gazhane Ambar Başkatibi olarak işe başlamıştır. Nuri Bey, bilfiil otuz beş yıllık hizmetinin ardından yine aynı vazifesini devam ettirmekte iken vefat etmiştir (BOA, ŞD. 1032/79, Lef 1, 14/E/1320).

Dolmabahçe Gazhanesi'nin Tophane-i Amire Müşriyeti'nin idaresinde bulunduğu tüm süre boyunca Tophane Müşiri olan Zeki Paşa, Gazhane İdaresi'yle bizzat ilgilenmiştir. Zeki Paşa'nın bu anlamda özellikle de gaz imalatı noktasında en fazla muhatap olduğu kişiler, mühendis ve ustabaşılardır. Gerek Dolmabahçe Gazhanesi'nin Tophane idaresindeki ilk yılında Tophane Müşriyeti'nin başında olan Ali Saib Paşa gerekse de Zeki Paşa, teknik bilgi ve beceri gerektiren gaz işi için Avrupalı mühendisleri istihdam etmişlerdir. Ali Saib Paşa'nın müşirliği döneminde İngiltere'den getirtilen Mc. Gregor, 1890 yılının Temmuz ayında göreve başlamıştır (BOA, HR.SFR.3. 368/69, 29 Temmuz 1890). Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın müşirliğinin ilk yıllarında Gazhane Mühendisi olarak vazifesine devam eden Mc. Gregor, Dolmabahçe Gazhanesi'nde gerçekleştirilen kapsamlı ıslahatın hazırlıklarının yürütüldüğü süreçte görevini devam ettirmiştir. Ancak ne var ki yaklaşık iki yıllık bir süre sonrasında arzu edilen hizmetin alınmadığı gerekçesiyle Mühendis Mc. Gregor'un biten kontratı yenilenmemiştir. Yerine yine İngiltereli Gaz Mühendisi M. Artur Paddon ile sözleşme yapılmıştır. Mühendis Paddon, Avrupa gazhanelerinden mühendislik diploması almış ve gaz imalatıyla alakalı *nazari ve ameli fende* bilgi ve tecrübeye sahip bir mühendis olması nedeniyle tercih edilmiştir (BOA, HR.SFR.3. 400/3, Lef 1, 5/E/1308). Mühendis Paddon, Londra Gazhaneler Kumpanyası'nın müdürü tarafından tavsiye edilmiştir. Yirmi yedi, yirmi sekiz yaşlarında olan Mühendis Paddon'un, uzun seneler gazhanelerde istihdam edilerek gaz imalatı işlerinde bilgi ve tecrübeye sahip olduğu belirtilmiştir (BOA, HR.SFR.3. 392/28, 27/Te/1308). Bu vasıflarının yanı sıra Mühendis Paddon'un tercih edilmesindeki en büyük faktör şüphesiz tam da o sıralarda devam ettirilmekte olan ıslahat kapsamında, İngiltere'deki fabrikalardan Gazhane için satın alınan makine ve ekipmana aşına olduğu bilinen Mühendis Paddon'un gazhaneye faydalı olacağı düşüncesidir (BOA, HR.SFR.3. 404/48, 1 Mayıs 1893). İngiltere'den getirtilen makine ve aletler, yeni baştan inşa edilen ve genişletilen gaz fabrikasına yerleştirilmiştir. Gazhane'nin üretim kapasitesi artırılmıştır. Mühendis Paddon, misyonunu tamamlamasının ardından istifa ettiyse de yerine başka Avrupalı mühendisler istihdam edilmeye devam edilmiştir (BOA, HR.SFR.3. 405/85, 11 Ağustos 1893; BOA, Y.PRK.ASK. 92/37, 27/H/1309). Mühendislerden verim alınabilmesi için mühendis tercümanları da her daim istihdam edilen personel arasında yer almıştır.

Tablo 3. Gazhane-i Amire Memurlarının (Gazhane Müdürü ve Fen-İmalat Müdürü ve diğerleri) Maaşları (BOA, ML.EEM. 825/7, Lef 6, 5/Ts/1324).			
Aylık/Kuruş		Senelik/Kuruş	
22.200		266.400	
Gazhane-i Amire Amelesinin Ücretleri			
Görevleri	Kişi Sayısı	Aylık/Kuruş	Senelik/Kuruş
Mühendis ve Ustabaşı	1	4750	57.000
Mühendis Tercümanı	1	750	9000
Amele Müfettişi	1	600	7200
Gazcı ve Ustabaşı	1	1250	15000
Gazcı Ustası	15	6440	77280
Saat ...	2	400	4800
Anahtarcı	1	200	2400
Makinist	1	940	11280
“ ”	2	600	7200
Ateşçi	2	540	6480
Turnacı	1	500	6000
Demirci	4	1150	13800
Gaz İstihsalinde Müstahdem Ustabaşı	1	1250	15000
Gaz İstihsalinde Müstahdem Usta Muavini	1	900	10800
Gaz İstihsalinde Müstahdem Usta ve Duvarcıbaşı	1	850	10200
Gaz İstihsalinde Müstahdem Usta Duvarcı ustası	4	1200	14400

Ocakçılar Kethüdası	1	530	6360
Ocakçılar Kethüdası Muavini	3	1270	15240
Birinci Sınıf Ocakçısı	7	2660	31920
İkinci Sınıf Ocakçısı	46	17640	211680
Kireççi	4	1000	12.000
Fenerci Başısı	1	350	4200
Fenerci Onbaşısı	1	300	3600
Katarcı	31	7750	93.000
Katranacı	3	750	9.000
Kantaracı	3	1500	18.000
Bekçi	3	730	8.760
Kapıcı	3	910	10.920
İmam	1	182	2.184
Odacı	3	750	8.520
Çeşitli Hizmetlerde Görevliler	3	1000	12.000
Amele Onbaşısı	1	250	3.000
Tenekeci	1	400	4.800
Saraylar ile Askeri Mekanlarda Görevli Ustalar	9	3238	38.856
Ocaklarda Görevli Dört Amele ücreti	4	1238	14.856
Toplam	167	64.728	776.736

Mühendis ve ustabaşı, gazcı ustaları, saat okuyucuları, ocakçılar, demirciler başta olmak üzere sayıları yüz altmış yediyi bulan fabrika çalışanlarının aylık toplam maaş tutarı 64.728 kuruş iken bu rakamın senelik tutarı 776.736 kuruştur. Ayrıca gaz imalatını gerçekleştiren tüm personelin haricinde Gazhane Müdürü ile Fen-İmalat Müdürü, Fen-İmalat Müdür Muavini (BOA, ŞD. 914/57, Lef 1, 20/Ni/1308) dahil olmak üzere Dolmabahçe Gazhanesi'nin idari işlerinde çalışan gazhane

memurlarının aylık toplam maaş tutarı 22.300 kuruş iken bunların senelik maaş tutarlı 266.400 kuruştur.

Tablo 4. Gazhane-i Amire Memurları Maaşlarıyla Amele Ücretleri ve Sair Masraflar (BOA, ML.EEM. 825/7, Lef 6, 5/Ts/1324).	
Giderler	Kuruş
Memur Maaşları	266.400
Fabrika Amelesi Ücretleri	776.736
Kömür	2.028.000
Oksid Döker	49.205
Eşya	323.600
Kömür Nakliye ve İhraciyesiyle İdarehane Kirası ve Sair Masraflar	366.484
Ana Borularıyla Ocakların Kısmen Tecdidi Masrafı	600.000
Toplam	4.410.425

Dolmabahçe Gazhanesi'nde görevli memurlar, Gazhane'nin imalat kısmında istihdam edilen personelin ödemeleri haricinde gaz imalatının en önemli hammaddesi olan kömür, gider kaleminde birinci sırada yer almaktaydı. Bir senelik gider tablosunda kömür için sarf edilen tutar, 2.028.000 kuruştur. Personel ve kömür giderlerinin dışında Beyoğlu'nda bulunan üç katlı Gazhane İdarehanesi'nin yıllık kira tutarı da dahil şebeke hattını tesis eden boruların yenilenmesi için giderlerin yıllık toplam tutarı 4.410.425 kuruş olarak hesaplanmıştır.

Dolmabahçe Gazhanesi'nin Gaz Dağıtım Ağı: Aboneler

Dolmabahçe Sarayı'nın kullanılmaya başlanması ile beraber evvela sarayın aydınlatılması gayesiyle tesis edilen Dolmabahçe Gazhanesi, ilerleyen süreçte üretim kapasitesinin artmasıyla saray dışına da havagazı satmaya başlamıştır. Havagazı, saraylar haricinde kışlalar başta olmak üzere askeri daireler ile diğer devlet daireleri ve sonrasında bilhassa yüksek gelirli zümreden kişilerin özel mülkiyetlerine de satılmaya başlanmıştır.

1890 yılında Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin Dolmabahçe Gazhanesi'nin idaresini Şehremaneti'nden devraldığı dönemde, Gazhane'nin saraylar başta olmak üzere gerek devlet kurumları nezdinde gerekse de özel mülkiyetlerde abonelik ağı hayli geniştir. Sultan II. Abdülhamid'in haremiyle beraber ikamet ettiği Yıldız Sarayı başta olmak üzere diğer hanedan mensuplarının Dolmabahçe ve civarında ikamet ettikleri saraylar, bu hizmet ağına birinci sırada yer almıştır. Sarayları; sokakları aydınlatılan Şehremaneti ve kışlalar başta olmak üzere tüm askeri kurumlar ve yapılar takip etmiştir. Havagazı ile aydınlatılan tüm askeri yapıların Gazhane'deki kullanım hesapları, Nizamiye Hazinesi içerisinde yer almıştır (Gürsakal, 2010, s. 121).

Ancak ne var ki Gazhane, Dolmabahçe'nin civarında bulunan tüm saray ve devlet dairelerine sattığı havagazı karşılığında alması gereken ödemeleri zamanında ve eksiksiz toparlamakta büyük güçlük çekmiştir. Üstüne üstlük tüm imkansızlıklara rağmen bir yandan Gazhane'nin ihtiyaç duyduğu ıslahat ve yenileme işleri için çaba gösterilmiştir. 1894 yılının Nisan ayında, Tophane Müşiriyeti Dolmabahçe Gazhanesi'nin dairelerde toplamda, 1.430.795 kuruş borç alacağı bulunmaktaydı (BOA, İ.HUS. 22/70, Lef 2, 24/Ma/1310).

Tablo 5. Dolmabahçe Gazhanesi'nin Şubat 1891- Mart 1894 tarihleri arasında devlet dairelerinde biriken üç yıllık alacağı (BOA, İ.HUS. 22/70, Lef 1, 24/Ma/1310).	
Nizamiye Hazinesi	756.543 kuruş, 5 para.
Şehremaneti	543.438 kuruş, 14 para.
Hazine-i Hassa	88.363 kuruş, 10 para.
Polis Dairesi	37.155 kuruş.
Jandarma Dairesi	4955 kuruş.
Evkaf-ı Hümayun Hazinesi	340 kuruş.
Toplam:	1.430.794 kuruş, 29 para.

Bu kadar yüksek rakamlara ulaşan borçların zamanında tahsil edilememesi, Gazhane'nin idaresini sıkıntıya düşürmüştür. Durum karşısında Tophane Müşirliği, devlet dairelerinin söz konusu bu borçları için Maliye Hazinesi'nden bir defalık olmak üzere bu borcun ödenmesi ve bundan sonrasında kullanım bedellerinin dairelerin haftalıklarından olarak Maliye Hazinesi'nden muntazaman Tophane Müşiriyeti'ne verilmesi yönünde girişimlerde bulunmuştur (BOA, İ.HUS. 22/70, Lef 2, 24/Ma/1310).

Tophane Müşirliği'nin, Gazhane'nin devredildiği yıldan itibaren ödemeler konusunda problem yaşadığı kurumların başında Şehremaneti gelmektedir. Tophane Müşiri Zeki Paşa, defalarca Sadaret makamına başvurarak, Şehremaneti'nin birikmiş ödemelerini yapması ve dahası bundan sonraki ödemelerin muntazaman haftadan haftaya yapılması için müracaatta bulunmuştur. Ancak mali kayıtları incelediğimiz zaman Şehremaneti'nin gaz kullanım bedeli olarak Gazhane'ye ödemelerini eksiksiz ve düzenli olarak yapmadığı görülmektedir. Şehremaneti'nin borcu, geri ödenmesi imkânsız bir boyuta ulaşmıştır. Bu durum karşısında devlet makamları, biriken borcun ödenebilmesi için çareler aramak durumunda kalmıştır. Çözüm için, 1894 yılının Haziran ayında Sultan II. Abdülhamid'in emriyle aynı yılın Nisan ayından itibaren olmak üzere Şehremaneti'nin yakacağı gazın kullanım bedeline yüzde yirmi indirim uygulanmıştır. Böylece 1894 yılının Mart ayından başlamak üzere on iki ay boyunca Şehremaneti'nin gaz kullanım bedeli, indirimli şekliyle hesap edilmiştir (BOA, BEO, 415/31087, Lef 3, 18/H/1310).

Tablo 6. Şehremaneti'nin aylara göre gaz kullanım oranları, bedelleri ve indirimli hali (BOA, BEO, 415/31087, Lef 2, 9/H/1310).			
Aylar	1893 senesinde kuruş	1893 senesine nisbeten 1894 senesine isabet eden	Kadim/mikab
1894 Mart	112.262	117.248	2.344.975
1894 Nisan	100.410	82.520	2.063.000
1894 Mayıs	89.135	71.308	1.782.709
1894 Haziran	81.251	65.000	1.625.020
1894 Temmuz	91.837	73.470	1.836.747

1894 Ağustos	99.791	79.833	1.995.835
1894 Eylül	106731	85.384	2.134.625
1894 Ekim	126.138	100.910	2.522.760
1894 Kasım	142.615	114.092	2.852.300
1894 Aralık	149099	119.279	2.981.980
1894 Ocak	138.455	110.764	2.769.110
1894 Şubat	115.530	92.424	2.310.600
Toplam		1.112.236 kuruş 22 para	1.353.256 32 para

Şehremaneti'nin kullandığı aylık gaz miktarlarını ve ücretinin yüzde yirmi indirimli ve indirimsiz miktarlarını değerlendirdiğimiz zaman Şehremaneti'nin 1894 yılında gaz kullanım bedeli olarak Dolmabahçe Gazhanesi'ne ödeyeceği tutar, yüzde yirmi indirimli haliyle 1.112.236 kuruş olarak hesaplanmıştır. Tophane Müşiriyeti, Gazhane'ye ödemelerin yapılması için Sadaret başta olmak üzere devlet makamları nezdinde başvuruda bulunmuş ve borçların ödenmesi hususunda teoride gerekli desteği alabilmiştir. Ancak Sultan II. Abdülhamid'in konu hakkındaki emirlerine istinaden gerekli talimatlar verilmesine rağmen hiçbir zaman ödemeler düzenli yapılmamıştır. Nitekim Gazhane İdaresi'nin tüm devlet dairelerinde biriken alacakları, 1895 yılının Mart ayı mali kayıtlarına göre toplamda 7000 liraya ulaşmıştır. Bu durum Gazhane idaresini ziyadesiyle sıkıntıya sokmuştur. Keza Gazhane'nin her sene alacaklarını bir şekilde alamaması, inşaat ve aydınlatma masrafları açısından Tophane Müşirliği'nin bütçesine de zarar vermiştir. Çünkü Gazhane İdaresi'nin Tophane'ye devredildiği 1890 yılından 1895 yılına kadar Tophane-i Amire veznesi hesabından Gazhane'ye verilen tutar, 54.580 Osmanlı lirasını bulmuştur. Böylesi yüklü bir miktar, Tophane-i Amire'nin bütçesine büyük bir darbe vurmuştur. Öyle ki zaten askeri sanayinin yürütüldüğü bir kurum olması hasebiyle devlete mali açıdan külfetli gelen Tophane Müşirliği, mevcut mali imkansızlıklarına bir de Gazhane İdaresi'nden kaynaklı mali sıkıntıların eklenmesiyle Tophane fabrikalarında çalışmakta olan amelenin sayısını azaltmak durumunda kaldığı zamanlar olmuştur. İş gücünün azaltılması da doğrudan askeri imalatın düşmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Gazhane'nin kullanım bedeli olarak devlet dairelerinden alması gereken alacaklarının alınamaması hem Gazhane hem de Tophane Müşirliği idarelerini sıkıntıya sokmuştur. Bu durum karşısında Tophane

Müşiri Zeki Paşa, idareyi devraldığı andan itibaren büyük çaba harcadığı Dolmabahçe Gazhanesi'nin, Tophane Müşirliği'nden alınarak eskiden olduğu gibi Şehremaneti'nin idaresine bağlanması yönünde müracaatta dahi bulunmuştur (BOA, Y.MTV. 116/66, 26/Şu/1310).

Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın bu çaresizliği, Sadaret makamı tarafından fark edilmiştir. Dönemin Sadrazamı Mehmed Kâmil Paşa (Kuneralp, 1999, s. 1), Dolmabahçe Gazhanesi'nin Şehremaneti'nden alacağı paranın pey der pey ödenmesi ve Gazhane İdaresi'nin de düzene sokulması için bizzat Sadaret makamının konunun takipçisi olacağı sözünü vermiştir (BOA, İ.ML. 95/13, 2/T/1311). Bununla beraber kurumlar nezdinde biriken borçların ödenmesi için de alternatif çözümler üretilmiştir. Örneğin Dolmabahçe Gazhanesi'nin, Şehremaneti'nde biriken 14.345 lira borcuna mahsuben 5000 lirasının, Dersaadet emlak vergisinden dolayı Hazine'den Şehremaneti'ne verilmekte bulunan tutardan kesilerek hemen Gazhane veznesine aktarılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca kalan paranın da iki taksitte ödenmesi, bizzat Sultan II. Abdülhamid'in emriyle ilgililere bildirilmiştir. Ancak buna rağmen ödemeler bir türlü yapılmamıştır. Bu durum karşısında Tophane Müşiriyeti, bir iki defa gaz kesintisine gitmek durumunda dahi kalmıştır (BOA, İ.HUS. 41/33, 26/A/1311).

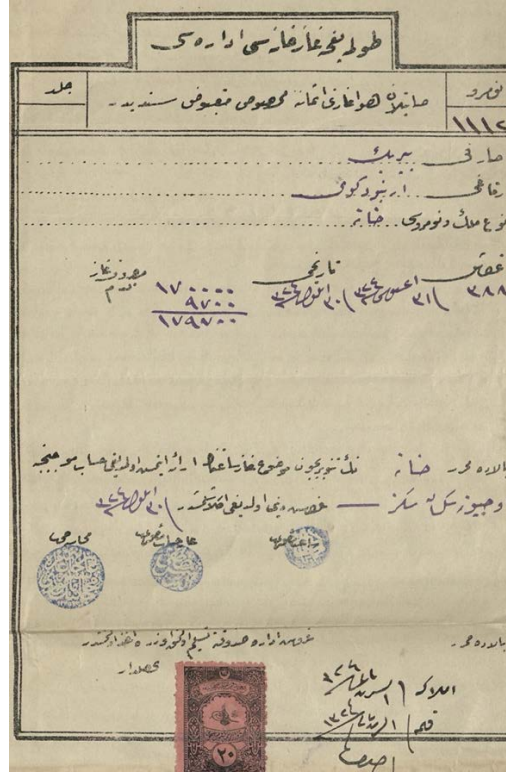
Diğer taraftan alacaklarını tahsil edememesi karşısında Dolmabahçe Gazhanesi de dışarıya ödemelerini yapamaz hale gelmiştir. Nitekim Gazhane için İngiltere'den getirtilen 3200 ton maden kömürü, 1895 yılının Kasım ayında ücretinin ödenememesinden dolayı bir müddet bir depoda bekletilmiştir. Üstelik halihazırda kullanılmak üzere elde yeterli miktarda kömür olmamasından dolayı gaz üretimi de durmuş (BOA, Y.PRK.ASK. 108/38, 31/Te/1311; BOA, DH.MKT. 483/34, Lef 91, 18/Ke/1321) ve Gazhane personeli de aylıklarını alamamaya başlamıştır (BOA, Y.MTV. 132/27, 7/Te/1311). Mali sıkıntılar karşısında Tophane Müşiriyeti'nin defalarca konuyu üst makamlara taşıması, onları Gazhane'de imalatın durması halinde doğabilecek sorunların ciddiyetine uygun olarak çareler üretmeye sevk etmiştir. Zira gaz üretilmemesi, başta saraylar olmak üzere tüm askeri tesislerin aydınlatılmaması demek olup büyük bir güvenlik zafiyeti anlamına da gelmekteydi. Bu sebeple devlet kurumlarının Gazhane'ye yapması gereken ödemeler, düzene sokulmaya çalışılmış ve her ne kadar art arda aksaklıklar yaşansa da eskisine nazaran ödemelerin alınmasına başlanmıştır (BOA, Y.MTV. 208/104, 1/Ts/1316).

Mevcut saray, sahil saray, kasır gibi yapıların aydınlatılması için verilen gaz haricinde yeni inşa edilmekte olan saray ve sair yapıların aydınlatılması için de gerekli hazırlıkların yapılması gerekmiştir. Verilen gaz bedelinden başka söz konusu bu yapılara gaz aktarımı için boruların döşenmesi, makine, alet ve edevatının hazır edilmesi, bazı masrafları beraberinde getirmiştir. Örneğin 1901 yılı sonlarında Ortaköy'de inşa edilmekte olan sarayların havagazı ile aydınlatılması için gaz boruları ile fenerlerin döşenmesi işinde kullanılmak üzere 72.131 kuruşluk bir masraf bedeli belirlenmiştir (BOA, Y.MTV. 222/56, 10/Te/1317). Üstelik saraylara zamanla yenilerinin eklendiği de düşünülürse bu anlamda masraflar artarak devam etmiştir. Ayrıca masraf bedelleri, gaz ile aydınlatma sisteminin döşeneceği sarayların büyüklüğüne göre farklılıklar gösteriyordu. Örneğin Fatma ve Münire sultanların dairelerine havagazı ile aydınlatma sisteminin döşenmesi için 1907 yılında 515.034 kuruşluk masraf bedeli öngörüldüğü gibi Naime Sultan'ın sahil sarayının bahçesi için 103.091 kuruşluk bir masraf belirlenmiştir. Elbette ki saray, kasır, sahil saray gibi mülkiyeti Emlak-ı Emiriye'de yani devlette olan yapılarda bu sistemin kurulması işinin finansal kısmı Hazine-i Hassa hesabından karşılanmaktaydı (BOA, Y.MTV. 301/11, 31/T/1323; BOA, Y.MTV. 308/193, Lef 2, 15/Ni/1324). Yeni saray, sahil saray ve saire hanedan mensuplarının ikamet ettikleri dairelere sıfırdan bu sistem döşendiği gibi daha önceden tesis edilen ancak zamanla yenilenme ihtiyacı gerekli görülenler de yine Tophane Müşirliği tarafından yenilenmiştir. Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'nin Feriye'deki dairelerinin çürümüş vaziyette olan gaz borularının değiştirilmesi işlemi de bu şekilde gerçekleşmiştir (BOA, Y.MTV. 307/20, 26/Şu/1323). Sarayların aydınlatma alt yapılarında ihtiyaç duyulan tamiratlar zaman zaman Kılıçalı Asariye Karakolhanesi'nde olduğu gibi devlet dairelerince de talep edilmiştir. Kılıçalı Asariye Karakolhanesi havagazı borularının takınması nedeniyle gazhaneden memur ve amele gelerek Beşiktaş Muhafızı [Yedi Sekiz] Hasan Paşa'nın gözetiminde tamirati yaparak sorunu hızlı bir şekilde gidermişlerdir (BOA, Y.PRK.ASK. 99/92, 17/A/1310).

Dolmabahçe Gazhanesi, yukarıda da izah edildiği üzere saraylar ve devlet daireleri başta olmak üzere geniş bir abonelik ağına sahipti. Bilhassa yüksek gelirli, önemli mevkilerde ve önemli vazifelerde bulunan kişilerin evleri gazhaneden çekilen şebeke hattı sayesinde havagazı ile aydınlatılıyordu. Eğer bir mülk sahibi, evinin ya da iş yerinin havagazı ile aydınlatılmasını istiyorsa Dolmabahçe Gazhanesi İdaresi'ne müracaatta bulunuyordu. Gerekli alt yapının uygun olması durumunda Gazhane İdaresi tarafından gönderilen personel, gaz verilmesi talep edilen mülke gaz saati ve muslukları takarak gazın kullanıma hazır hale gelmesini sağlıyordu. Gazın

aydınlatılmada kullanılmasını müteakip birer aylık periyotlar şeklinde yine Gazhane'den gelen memurlar, gaz saatini okuyarak o mülkte bir ay zarfında ne kadar gaz kullanıldığını hesaplıyordu. Hesaplanan kullanım miktarı da mevcut ücretlendirme üzerinden Dolmabahçe Gazhanesi muhasebesinde hesaplanarak abonenin adına makbuzu kesiliyordu. Gazhane muhasebecisinin özel mührüyle damgalanan makbuz gereğince Gazhane tahsildarı makbuzda yazan kullanım bedelinin tahsil edilmesi için söz konusu mülke gidiyordu. Bu ilk gidişte makbuzda yazılı olan paranın ödenememesi durumunda bir hafta müddet veriliyor ve verilen o bir haftalık müddet zarfında para yine tahsil edilemezse borç ödenene kadar mülkün gazı kesiliyordu. Gazhane İdaresi tarafından kapatılmış olan gazın açtırılması için ise mutlaka Gazhane İdaresi'ne müracaat edilmesi ve borcun tamamen ödenmesi gerekiyordu. Aksi takdirde borçlu abone, gaz kullanımından mahrum bırakılıyordu (BOA, ML.EEM. 697/48, Lef 2, 9/A/1324).

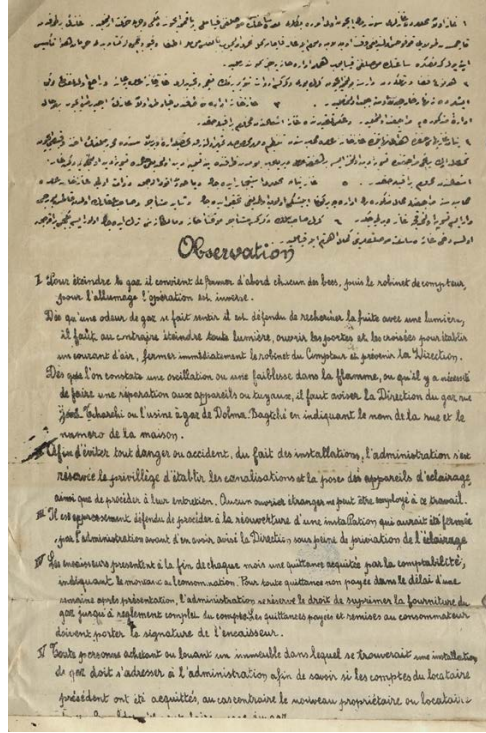
Dolmabahçe Gazhanesi, maddi durumu iyi, ticaret erbabından yahut yüksek mevkilerde bulunan müslim ve gayr-i müslim vatandaşlardan oluşan geniş bir abone ağına sahipti. Sadr-ı esbak Said Paşa'dan Serasker Rıza Paşa'ya, Abdullah Biraderler'den Madam Roseto'ya Dolmabahçe Gazhanesi'nin birçok abonesi bulunmaktaydı (BOA, ML.EEM. 1138/5, Lef 16; 17, 20/Ts/1328). Sultan II. Abdülhamid'in hususi doktoru Hamidiye Etfal Hastanesi Operatörü Bier Bey'in (BOA, ML.EEM. 738/29, 12/Ma/1325) de Arnavudköy Kuruçeşme'de bulunan sahilhanesi havagazı ile aydınlatılan özel mülkiyetler arasında yer almaktaydı (BOA, ML.EEM. 712/2, Lef 2, 1/Ts/1324).

Belge 1: Dolmabahçe Gazhane İdaresi tarafından düzenlenen faturanın ön yüzü (BOA, ML.EEM. 712/2, Lef 1_1, 1/Ts/1324).

Doktor Bier Bey'in Arnavudköy'de bulunan sahilhanesi adına düzenlenen faturaya göre Bier Bey'in sahilhanesinde 13 Eylül 1908–13 Ekim 1908 tarihleri arasındaki bir aylık süreçte 179.700 kadim mikab gaz kullanılmıştır. Gazın ücretlendirilmesi gereği havagazının her bir kadiminin 0.46 kuruş üzerinden hesaplanması neticesinde 388 kuruşluk bir fatura çıkarılmıştır. 14 Kasım 1908 tarihinde ödemesi yapılan faturanın altında tahsildarın imzası olmakla beraber gaz hesap memuru, muhasebecisi ve saati okuyan gazhane personelinin de mühürleri bulunmaktaydı (BOA, ML.EEM. 712/2, Lef 1, 1/Ts/1324).

Dolmabahçe Gazhane İdaresi tarafından düzenlenen makbuz senetlerinin ön yüzünde, havagazı ile aydınlatma hizmeti alan adrese ait kullanım bilgileri ve o ayki kullanım bedeli yer alırken arka yüzünde gaz kullanım koşulları ve abonelik şartlarıyla alakalı önemli bilgiler bulunmaktaydı.

Belge 2: Dolmabahçe Gazhane İdaresi tarafından düzenlenen faturanın arka yüzü (BOA, ML.EEM. 712/2, Lef 1_2, 1/Ts/1324).

Fatura olarak nitelendirebileceğimiz bu makbuz senetlerinin arka yüzündeki metinde gaz güvenliği ile alakalı uyarıcı bilgilerden en önemlisi, gaz kullanımı esnasında gazda herhangi bir sıkıntı olması ve gaz kokusu hissedilmesi durumunda tehlikenin bertaraf edilmesi için ne yapılması gerektiğinin belirtildiği bilgiydi. Böyle bir durumla karşılaşılması durumunda pencere ve kapıların açılarak içerideki havanın cereyan ettirilmesi ve sonrasında gaz saatinin musluğunun kapatılıp hemen idarehaneye haber verilmesi gerekmektedir. Ayrıca her türlü kaza ve tehlikeden korunmak için gerek boru ve gerekse aydınlatma araç gereçlerinin tamir ve yenilenme işlemlerinin yalnız Dolmabahçe Gazhanesi tarafından yapılması gerektiği belirtilmiştir (BOA, ML.EEM. 697/48, Lef 2, 9/A/1324).

Güvenlikle alakalı uyarıcı bilgilerin yanı sıra abonelik ile ilgili bilgilere de faturada yer verilmiştir. Buna göre havagazı alt yapısına sahip yerlerde bulunan mülklerin kiralanması veya satın alınması söz konusu olduğunda şahısların, evvela Dolmabahçe Gazhanesi muhasebesine müracaatı ile söz konusu bu yerin Gazhane İdaresi ile o güne değin bir ilişığının olup olmadığının araştırılması gerekmektedir. Şayet daha önce o mülkü kullanan kişinin adına bir borç bedeli var ise ödeme yapılmadığı sürece o adrese gaz verilmesine imkân tanınmamaktaydı. Şüphesiz bu keskin kural, gaz verdiği devlet daireleri ile ödemeler konusunda her daim sorun yaşayan Dolmabahçe Gazhanesi'nin, en azından özel mülkiyetlerle aynı problemi

yaşamamak adına ödemeler konusunda taviz vermemeye çalışmasının bir göstergesiydi (BOA, ML.EEM. 697/48, Lef 2, 9/A/1324).

1890 yılından itibaren Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne bağlı olarak faaliyetlerine devam eden Dolmabahçe Gazhanesi, 1908 yılında müşiriyet lağvedilene kadar Dolmabahçe ve civarından daha da uzak mesafelere dağıtım sağlayarak geniş bir abone ağına sahip hale gelmiştir. Saraylar başta olmak üzere Şehremaneti, askeri kışalar, Hazine-i Hassa, Birinci Kolordu-yu Hümayun, İkinci Kolordu-yu Hümayun, Evkaf-ı Hümayun, Beyoğlu Mutasarrıflığı, Polis Mektebi, Jandarma Dairesi, Jandarma Efrad-ı Cedid Mektebi, Küçük Zabit Mektebi Dolmabahçe Gazhanesi'nin havagazı verdiği daireler arasında yer almıştır (BOA, ML.EEM. 1138/5, Lef 11, 20/Ts/1328).

1890 yılından itibaren aralıksız on sekiz yıl Tophane-i Amire Müşiriyeti'ne bağlı olarak faaliyetlerini devam ettiren Dolmabahçe Gazhanesi, 1908 yılına gelindiğinde idari bir değişiklik karşılığında karşı karşıya kalmıştır. 1832 yılından itibaren Müşiriyet unvanıyla idare edilen Tophane-i Amire lağvedilmiş ve Müşir Mustafa Zeki Paşa tüm görevlerinden azledilmiştir. Müşiriyetin lağvedilmesi ile Tophane-i Amire'den geriye kalan birimler, Harbiye Nezareti'nin genel idaresine verilmiştir. Bir dizi devam eden idari değişiklikler neticesinde kurum önce 30 Temmuz 1908'de Tophane-i Amire Nezareti, ardından 2 Ağustos 1909 tarihinde de İmalat-ı Harbiye Müdüriyeti unvanı ile Harbiye Nezareti'ne bağlı olarak idare edilmiştir (Çevik Azap, 2023, s. 110). Tophane'den geriye kalan yönetim organizasyonunun Harbiye Nezareti'nin genel idaresine aktarıldığı bu iki yıllık süreçte 1890 yılından itibaren Tophane-i Amire Müşiriyeti tarafından idare edilen Dolmabahçe Gazhanesi'nde pratikte herhangi bir değişiklik olmamakla birlikte idaresi teoride Harbiye Nezareti'nin genel idaresinde bulunan İmalat-ı Harbiye Müdüriyeti'ne aktarılmıştır. Tophane-i Amire'den geriye kalan tüm birimlerin Harbiye Nezareti'ne aktarılma işlemleri esnasında kaleme alınan on maddelik düzenlemenin dördüncü maddesinde, Dolmabahçe Gazhanesi'nin idaresinin Şehremaneti'ne terki belirtilmişse de bu işin görüşülmesi sonraya bırakılmıştır (BOA, MV. 130/33, 20/T/1325). Uzun süren müzakereler neticesinde İmalat-ı Harbiye Müdüriyeti'ne bağlı bulunan Dolmabahçe Gazhanesi İdaresi'nin, Şehremaneti idaresinde bir şirkete kiralanması kararına varılmıştır. Ancak aradan geçen bir buçuk yıl gibi bir zaman sonunda bu konuda da herhangi bir sonuca varılamamıştır (BOA, ML.EEM. 825/7, Lef 27, 4/Ke/1326; BOA, MV. 150/30, 2/Ma/1327). En nihayetinde Dolmabahçe Gazhanesi'nin, Şehremaneti'ne devri 4 Ocak 1913 tarihinde gerçekleşmiştir (BOA, ML.EMM. 957/7, 22/Ke/1328).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin payitahtı olan İstanbul'un havagazı ile aydınlatılması için zamanın teknolojisine uygun olarak tesis edilen gazhane tesislerinin ilki Dolmabahçe Gazhanesi'dir. Gazhane, sarayın aydınlatılması amacıyla tesis edilmiş ancak kısa bir sürede sarayın ihtiyacından fazla havagazı üretilmesi nedeniyle saray dışına da gaz vermeye başlanmıştır. Birkaç yıl içerisinde işletim ağı genişleyen Dolmabahçe Gazhanesi, kurulduğu yıldan 1874 yılına kadar Hazine-i Hassa, 1874 yılından 1890 yılına kadar da Şehremaneti tarafından idare edilmiştir. Gerek sarayın aydınlatılması gerekse de yıllar içerisinde genişletilen dağıtım şebekesi sayesinde cadde ve sokakların, askeri ve mülki devlet dairelerinin ve özel mülkiyetlerin aydınlatılması misyonunu uzun yıllar devam ettiren Dolmabahçe Gazhanesi, 1890'lı yılların başına geldiğinde iş göremez derecede geri kalmıştır. Bu sebeple, Gazhane'nin fabrika kısmının teçhizatıyla beraber hem yenilenmesi hem de genişletilmesi gerekmiştir.

Beledi hizmet olarak nitelendirebileceğimiz gaz ile aydınlatma işi, aynı zamanda bir imalat işi olması hasebiyle Dolmabahçe Gazhanesi 1890 yılında askeri sanayi temelli olan Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin idaresine bağlanmıştır. Gazhane'nin, Tophane-i Amire'ye bağlanması sonrasındaki ilk bir buçuk yılı, Tophane'nin o zamanki Müşiri Ali Saib Paşa'nın idaresindedir. Gazhane'de işlerin durma noktasına geldiği bir dönemde idareyi devralan Ali Saib Paşa, bu süre boyunca bir yandan gazhanede aciliyet kesp eden tamiratların yapılmasını sağlayarak gaz kesintilerinin önünü almaya çalışmış, diğer taraftan yapılması zaruri olan kapsamlı ıslahat için hazırlıkları başlatmıştır. Ancak bu süreçte Ali Saib Paşa, birçok zorluklarla karşılaşmıştır. Bunlardan ilki, Dolmabahçe Gazhanesi'nin zamanında gaz verdiği kurumlardan alacağını tahsil edememesi nedeniyle kasasının boş olması, diğeri de devirden sonra yeni ücretlendirme konusunda Şehremaneti ile Tophane-i Amire arasında yaşanan uzun ihtilaflardır. Ancak tüm bunlara rağmen bir buçuk yılın ardından aniden vefat eden Müşir Ali Saib Paşa, en azından günü kurtarır mahiyette de olsa ufak tefek tamiratları yaptırıp gaz imalatını devam ettirmiştir. Ayrıca Saib Paşa, kendisinden sonra Tophane-i Amire Müşirliği'nin başına geçecek olan Zeki Paşa'nın Dolmabahçe Gazhanesi'nde gerçekleştirilecek olan ıslahat için gerekli olanların tespiti çalışmalarının da önünü açmıştır.

Müşir Mustafa Zeki Paşa, idareyi devralır almaz üretim noktasında sorunlar yaşayan Gazhane'nin ihtiyaç duyduğu kapsamlı ıslahatın bir an evvel gerçekleştirilmesi için çalışmalarına başlamıştır. Müşir Zeki Paşa, görevlendirdiği yabancı mühendisler vasıtasıyla Gazhane'nin kapsamlı ıslahatı için neler yapılması

gerektiğini ve bu gerekenlerin ne kadara mal olacağını tespit etmiştir. Sonrasında bir yandan İngiltere'deki fabrikalardan gaz imalatı için alınması gereken makine, cihaz ve her türlü alet-edevatın sipariş verilmesini sağlamış, diğer taraftan bu ıslahatın önünde büyük engel teşkil eden mali problemleri çözmeye çalışmıştır. Zira Şehremaneti başta olmak üzere verdiği gaz karşılığında alması gereken ödemeleri tahsil edemediği için Dolmabahçe Gazhanesi'nin kasası bomboş bir vaziyettedir. Bu durum karşısında Müşir Zeki Paşa, Sadaret makamı ile yaptığı uzun görüşmeler neticesinde Dolmabahçe Gazhanesi'nden gaz alan devlet dairelerinin ödemeleri konusunda bir nebze de olsa bir düzen oluşturabilmiştir. Kendisi bu sayede, Dolmabahçe Gazhanesi'nde imalatın tamamen sekteye uğramaması için günü kurtarır mahiyette tamiratlar gerçekleştirmiş ve uzun vadede yapılması planlanan kapsamlı ıslahat için gereken paranın temin edilmesini sağlamıştır. Tophane Müşiri Zeki Paşa, idareyi devraldığı birkaç sene içerisinde planlanan kapsamlı ıslahatı gerçekleştirebilmiştir. Bu sayede hem gazhane son teknolojiye uygun bir şekilde teçhiz edilmiş hem de gazhanenin arazisi genişletilmek suretiyle burası büyük gaz fabrikası kampüsü haline getirilebilmiştir. Takip eden yıllarda üretim kapasitesinin artırılmasıyla beraber çekilen yeni şebeke hatları sayesinde Dolmabahçe ve civarından daha uzak noktalara kadar gaz dağıtımı da yapılabilmektedir.

1890 yılının Mart ayından itibaren Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin idaresine geçen Dolmabahçe Gazhanesi, 1908 yılında müşiriyet lağvedilene kadar Tophane-i Amire'nin bünyesinde faaliyetlerine devam etmiştir. Başarılı olarak değerlendirebileceğimiz on sekiz yılın ardından Tophane-i Amire Müşiriyeti'nin lağvedilmesi ile kurumun kalanının, önce Tophane-i Amire Nezareti ardından İmalat-ı Harbiye Müdüriyeti unvanları ile Harbiye Nezareti'ne bağlanmasının doğal neticesi olarak Dolmabahçe Gazhanesi de genel idare itibarıyla Harbiye Nezareti'ne bağlı İmalat-ı Harbiye Müdüriyeti'ne bağlanmıştır.

Kaynakça

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-1 Ali Evrak Odası Evrakı (BEO), 355/26580, 205/15364, 415/31087, 2411/180759.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH.MKT), 2021/78, 2057/75, 483/34.

Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR (03)), 381/8, 381/15, 381/14, 381/50, 403/19, 394/73, 402/4, 402/13, 404/102, 404/50, 405/35, 405/42, 403/16, 421/5, 368/69, 400/3, 392/28, 404/48, 405/85.

İrade Dahiliye (İ.DH), 1119/87475, 1200/93943, 1241/97247.

İrade Hususi (İ.HUS), 22/70, 41/33.

İrade Maliye (İ.ML), 95/13.

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS), 110/4736, 129/5525, 129/5504.

İrade Rüşumat (İ.RSM), 2/35.

İrade Tophane (İ.TPH), 6/6.

Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti (ML.EEM), 825/7, 669/43, 1138/5, 957/7.

Meclis-i Vukela Mazbataları (MV), 15/17, 55/39, 58/2, 130/33, 150/30.

Sadaret Mektubi Muhimme Kalemî Evrakı (A.)MKT.MHM) 500/35.

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES), 57/29, 55/12.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV), 53/84, 79/96, 132/27, 208/104, 222/56, 301/11, 308/193, 53/84, 55/21, 54/14, 59/48, 60/13, 68/101, 116/66.

Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK), 75/11, 76/5, 108/38, 92/37.

Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK), 19/86, 19/86, 17/21.

Yıldız Perakende Evrakı Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkanı Harbiye (Y.PRK.MYD), 9/74.

Yıldız Perakende Evrakı Şehremaneti Maruzatı (Y.PRK.ŞH), 3/33, 3/5.

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD), 763/5, 1032/79, 914/57.

Sürelî Yayınlar

Sabah Gazetesi

Kaynak Eserler ve Araştırmalar

Akın, N. (1998). *19. Yüzyıl'ın İkinci yarısında Galata ve Pera*. İstanbul: Literatür Yayınları.

Alman Mavileri. (2006). *1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları*. İstanbul: İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları.

- Altınışik Uçman, I. (2005). Dolmabahçe Gazhanesi ve Temporal Zamanın Dönüşümü: Grand Rue Pera, Sokak Lambaları, Gece Mekanları. B. Kaya (Derleyen). *Dolmabahçe Mekânın Hafızası*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 189-207.
- Büyüktaşkın, H. A. A. ve Türkel, E. (2019). Geçişten Günümüze Gazometre Yapıları ve Dolmabahçe Gazometresi İçin Olası İşlevlendirme Önerileri. *Tüba-Ked*, 19, 55-74.
- Çelik, Y. (2013). Sultan Abdülaziz Devrinde Gündelik Hayatta Değişim: Yeni Alışkanlıklar, Mekânlar ve İmkânlar. *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu, Bildirileri* içinde (s. 209-280). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Çevik Azap, P. (2023). *Tophane-i Amire Müşiriyeti*. İstanbul: Timaş Akademi Yayınları.
- Engin, V. ve Gülsoy, U. (2015). İstanbul'un Aydınlatılmasında Elektrik Dönemi. M. İpşirli ve S. Aydüz (Editörler). *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* içinde (s.372-395). İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları.
- Ergin, O. N. (1996). *İstanbul Şehreminleri*. A. N. Galitekin (Hazırlayan). İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları.
- Ergin, O. N. (1995). *Mecelle-i Umur-ı Belediye*. İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları.
- Gülersoy, Ç. (1994). Dolmabahçe Sarayı. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, C.3.
- Gürsakal, G. G. (2010). Osmanlı ve Büyük Güçlerin Askeri Harcamalarına Karşılaştırmalı Bir Bakış (1840-1900). *Gazi Akademik Bakış*, 4(7), 115-131.
- Jacques Pervititch, Plan cadastral d'assurances. Dolma-Baghtché. [Dolmabahçe] No: 29, 1926, Salt Araştırma, APLPEDOLM29.
- Kon, K. ve Mazak, M. ve Kayserilioğlu, R. S. (1999). *Osmanlı'dan Günümüze Havagazının Tarihi*. İstanbul: İğdaş Yayınları.
- Kuneralp, S. (1999). *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali (1839-1922)*. İstanbul: İsis Yayınları.
- Küçükerman, Ö. (2007). *Bir İmparatorluk İki Saray: Topkapı ve Dolmabahçe*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mazak, M. (2013). *Gündelik Hayattan Renklerle Eski İstanbul*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

- Mazak, M. ve Şen, A. (2007). İstanbul'da İlk Modern Aydınlatılan Mekân: Dolmabahçe Sarayı ve Dolmabahçe Gazhanesi. K. Kahraman (Ed.). *150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu* (C. 2, s. 59-69). İstanbul: TBMM Milli Saraylar Yayınları.
- Oktay, T. (2011). *Osmanlı'da Büyükşehir Belediye Yönetimi: İstanbul Şehremaneti*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2000). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sezgin, C. (2004). *Sanayi Devrimi Yıllarında Osmanlı Saraylarında Sanayi ve Teknoloji Araçları*. İstanbul: TBMM Milli Saraylar Yayınları.
- Sözen, M. (1994). Dolmabahçe Sarayı. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 9, s. 503-507). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tekin, H. S. (2006). *Dolmabahçe Gazhanesi'nin Kuruluşu ve İşletilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Toprak, Z. (1993). Aydınlanma. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (C. 1, s. 476-481). İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları.

Summary

Dolmabahçe Palace was built as the first great example of the modernization initiated in the architectural field during the reign of Sultan Abdülmecid. Lighting this magnificent palace, built in Western architectural style, was handled as an important issue. The lighting system with coal gas, which was widely used for lighting in those years, was decided to be implemented in the newly built palace. So, Dolmabahçe Gashouse was built on the upper parts of the land, where private stables were located; named as İstabl-ı Amire, belonging to Dolmabahçe Palace, where corresponds to the upper parts of the İnönü Stadium today. The Gashouse started its activities with the usage of the Palace in 1856. Dolmabahçe Gashouse, established in accordance with the technology of the time, increased its production capacity in one year period and thus started to sell gas outside the palace.

Thus, coal gas, started to be used in the lighting of the places where foreigners were intense, such as Galata and Beyoğlu, as well as the workplaces and private properties of the high-income group since 1857, had a wide distribution network in a short time. Also with the rising number of the civilian subscribers over time, Dolmabahçe Gashouse, whose distribution network expanded even more, the necessity of having a corporate identity came up. Thus, Dolmabahçe Gashouse, operating under Hazine-i Hassa since 1856, was firstly attached to Şehremaneti in 1874, and then Tophane-i Amire Müşiriyeti in 1890.

During the period when Tophane-i Amire Müşiriyeti took over Dolmabahçe Gashouse' administration, things were not going well in the Gashouse. Because the Dolmabahçe Gashouse, which had been making production since 1856, had not been adequately repaired over the years despite its intense usage. Additionally, 1890s' technology was not the same as the technology in the years of its establishment. So, Gashouse was no longer able to produce sufficient and clean gas. Therefore, when Tophane-i Amire Müşiriyeti took over the administration of the Gashouse, the first agenda item regarding this place was the urgent renovation of the Gashouse in accordance with the latest technological system and the

facility's expansion to increase its production capacity. Tophane-i Amire Müşiriyeti started with bringing engineers from the United Kingdom. The assigned engineers determined the requirements for re-establishment of the Dolmabahçe Gashouse in a modern way and increasing its production capacity, and presented what the machinery and equipment, required to be procured were, in reports. They also reported from which factories the machinery and equipment to be purchased from abroad can be procured.

Zeki Pasha, the Müşir (Marshall) of Tophane, had to grapple with the financial difficulties that prevented the reform, while carrying out the preparations for the renovation of the Dolmabahçe Gashouse. Because the safe box of Dolmabahçe Gashouse was totally empty for the reason of not being able to get its receivables from government offices where it sold gas, especially from Şehremaneti, on time. Additionally, Dolmabahçe Gashouse could not pay its debts abroad because it could not receive its receivables. On the other hand, high amounts were required to make planned reforms in Dolmabahçe Gashouse. Under this circumstance, Zeki Pasha, the Müşir of Tophane took initiatives to collect the receivables of Gashouse accumulated in government offices. In this scope, he made negotiations with the Grand Vizier of the time and tried to ensure that the receivables accumulated in the government offices as gas usage charge were paid and after that the payments were to be settled in an orderly manner. Though having received the support of state administrators, Sultan Abdulhamid II. being in the first place, for making payments, Tophane-i Amire Müşiriyeti always had problems with this matter. Despite, the planned comprehensive renovation and expansion was conducted in a few years with the dedication of Tophane-i Amire Müşiriyeti, thanks to the revenues from newly created subscriptions and the debts that could be collected from government offices. All kinds of machinery and equipment procured from factories in the United Kingdom were placed in the newly reconstructed gas building, and additional buildings were built on the Gashouse land, which was expanded by being purchased from the owners of the watermelon field located around the land where the Gashouse building is located. Dolmabahçe Gashouse, which had been turned into a kind of industrial campus, had increased its production capacity even more over time and started to deliver gas to new places through the network pipeline. Infrastructure works were carried out by Dolmabahçe Gashouse to light the existing palaces close to the Gashouse, as well as each newly built palace for the dynasty members, with coal gas. Thus, all the palaces up to Ortaköy could be lighted with coal gas, thanks to the network line installed from the Dolmabahçe Gashouse. Besides, the necessary repairs were made by the Tophane-i Amire Müşiriyeti when there was a malfunction in the pipeline or lamps in the places where gas had been given for a long time.

Despite all these services, Dolmabahçe Gashouse continued to have financial problems. During the time its administration belonged to the Tophane-i Amire Müşiriyeti, Dolmabahçe Gashouse could not receive the payments it should have received from the government offices it supplied coal gas completely and on time. Because it could not collect the debts, there were occasional disruptions in the payments that the gasworks had to make. So much so that there were times when coal, which is the main ingredient of gas production, was kept in warehouses due to the inability to pay and therefore gas production came to a standstill. So much so that there were times when coal, which is the main ingredient of gas production, was kept in warehouses due to the inability to make payment and therefore gas production came to a standstill. Despite all the difficulties, Tophane-i Amire Müşiriyeti was able to successfully manage Gashouse, which employs a large number of personnel due to both the manufacturing works of Gashouse and the fact that it is a large enterprise. This administration continued from 1890 until the abolition of the Müşiriyet in 1908.

ÇAYBAĞI (KOTUR) HAVZASININ (VAN-SARAY) EĞİM VE YÜKSELTİ KOŞULLARI BAKIMINDAN ARAZİ KULLANIMININ ORTAYA KONULMASI

INVESTIGATION OF LAND USE IN ACCORDANCE WITH THE SLOPE AND ELEVATION CONDITIONS OF THE ÇAYBAĞI (KOTUR) BASIN (VAN-SARAY)

Bülent MATPAY

Öğr. Gör. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Van Güvenlik Meslek Yüksekokulu, bulentmatpay@yyu.edu.tr

Mehmet Akif SEYİTOĞULLARI

Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Mehmet Akif Ersoy Lisesi,
akif198200@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 13 Temmuz 2023
Kabul edildiği tarih: 19 Eylül 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2023

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 13 July 2023
Date accepted: 19 September 2023
Date published: 25 December 2023

Anahtar Sözcükler

Arazi Kullanımı; Van; Çaybağı Havzası; Saray; Eğim; Yükselti; Jeomorfoloji

Keywords

Land Use; Van; Çaybağı Basin; Saray; Slope; Elevation; Geomorphology

DOI

10.33171/dtcjournal.2023.63.2.21

Öz

Topoğrafya (yüksekti, eğim) koşullarıyla arazi kullanımı arasındaki bağımlı olduğu konumda olan Çaybağı (Kotur) havzası, Van Gölü havzasının doğusunda ve İran sınırında bulunmaktadır. Çalışmada eğim ve yükselti özelliklerini açıklayan haritalar hazırlanarak arazi kullanımı haritasının güncel hali ortaya konulmuş olup eğim ve yükselti haritaları keşif edilerek dağılım analizi yapılmıştır. Havza jeolojisi neotektonik gelişen rejim değişikliğinden etkilenmiş olup arazi kullanımını belirleyen birbirinden farklı jeomorfolojik, yapısal ve litolojik unsurları barındırmaktadır. Jeomorfolojik unsurları oluşturan birimler 2024 m'den 3035 m yükselti kademesine doğru tektonik ve karstik orjinli göller, ovalar, vadi tabanları, taraçalar oluştururken yamaçlardan itibaren eğimli etek düzlükleri, birikinti konileri, vadiler, aşınım yüzeyleri, dağlar ve tepeler oluşturmaktadır. Havzada 2024-2327 m arasında bulunan üç yükselti kademesinin ve eğim koşullarının %0-5 aralığına sahip ve morfolojik olarak vadi tabanına, düzlük arazilere, eğimli etek düzlüklerine, birikinti konilerine, taraçalara ve az eğimli yamaçlara denk gelen arazilerin yerleşim yeri ve tarımsal aktiviteler maksadıyla kullanıldığı görülmektedir. Su yüzeyleri ve bataklık alanlar, havzanın geneline göre her ne kadar az bir alan kaplasa da (6,9 km²) havza ekosisteminde bulunan canlılar için önemli bir yere sahiptir. Bu veriler doğrultusunda arazi kullanımı ile eğim ve yükselti koşulları arasında uyumluluk olduğu söylenebilir. Fakat son yıllarda yöre insanının yerleşim yerlerini, tarımsal aktivitelere müsait akarsu boylarına ve vadi tabanlarına kurması olası sel ve taşkınlarla maruziyet riski oluşturacağı açıktır. Ayrıca tektonik çukurluklarda kuruyan ya da kurumayla yüz yüze olan göl çanakları yanlış arazi kullanımı aleyhine gelişmektedir. Nihayetinde doğal ortam kaynaklarından faydalanma biçiminin sürdürülebilirlik bakımından sorunlu olduğu, ileriki zamanda kaynakları tükenme noktasına getiren bir süreçle karşıya bırakacağı açıktır. Bu yüzden havzaya ait arazinin gelecek nesillere kullanılabilir şekilde aktarılması için doğal kaynakların doğal ortam koşullarına uyumlu bir biçimde tüketilmeden kullanılması şarttır. Nihai olarak arazi kullanımı belirlenirken arazi kabiliyetinin dikkate alınarak planlamaların ve uygulamaların gerçekleştirilmesi önerilmektedir. Bu sayede doğal ortamdaki faydalanma ömrü ve verimliliği artacaktır.

Abstract

The Çaybağı (Kotur) basin, where the link between topography (elevation, slope) conditions and land use is strong, is located in the east of the Van Lake basin and on the Iranian border. In the study, maps explaining the slope and elevation characteristics were prepared and the current version of the land use map was presented, and the distribution analysis was made by intersecting the slope and elevation maps. The geology of the basin has been affected by the neotectonic regime change and includes different geomorphological, structural and lithological elements that determine the land use. While the units that make up the geomorphological elements form tectonic and karstic origin lakes, plains, valley floors, terraces from 2024 m to 3035 m altitude, they form sloped skirt plains, accumulation cones, valleys, erosion surfaces, mountains and hills from the slopes. The three elevation levels and slope conditions in the basin between 2024-2327 m have a range of 0-5% and morphologically coinciding with the valley floor, flat lands, sloping skirt plains, accumulation cones, terraces and slightly sloping slopes are used for settlement and agricultural activities. is seen. Although the water surfaces and marshy areas cover a small area (6.9 km²) compared to the basin in general, they have an important place for the living things in the basin ecosystem. In line with these data, it can be said that there is a compatibility between land use and slope and elevation conditions. However, in recent years, it is clear that the local people will establish their settlements on stream lengths and valley floors suitable for agricultural activities, which will pose a risk of exposure to possible floods and overflows. In addition, lake basins that dry in tectonic depressions or face drying are developing against the wrong land use. Ultimately, it is clear that the way of utilizing natural environment resources is problematic in terms of sustainability, and it will confront the resources with an irreversible process in the future. In addition, lake basins that dry in tectonic depressions or face drying are developing against the wrong land use. Ultimately, it is clear that the way of utilizing natural environment resources is problematic in terms of sustainability, and it will confront the resources with an irreversible process in the future. Therefore, in order to transfer the land belonging to the basin to future generations in a usable way, it is essential to use natural resources without being consumed in accordance with natural environmental conditions. It is recommended that planning and implementation be carried out by taking into account the land capability while determining the final land use. In this way, the useful life and efficiency of the natural environment will increase.

Giriş

Arazi kullanımı, kullanım durumuna göre (tarım, orman, yerleşim yeri, rekreasyonel, sanayi gibi) değişkenlik göstermektedir. Arazi kullanımı, insanların geleneksel alışkanlıkları ve uygarlık seviyelerinden etkilenmesinin yanında büyük ölçüde doğal çevre koşullarından (jeoloji, jeomorfoloji, iklim, bitki örtüsü, toprak özellikleri) etkilenmektedir (Tunçdilek, 1985, s. 17; Özoğul, 1989, s. 88; Atalay, 2013, s. 24). Bu doğrultuda arazi kullanımı ve değişimi doğal etkilerle insan aktivitelerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Lambin ve ark., 2001, s. 264; Van Vliet ve ark., 2015, s. 25; Gomes ve ark., 2019, s. 58). İnsanın yaşamsal aktivitelerini sürdürebilmek için gerçekleştirdiği arazi kullanımı insanın tarihi kadar eskidir. İnsanlığın uygarlık düzeyinin yükselmesine paralel olarak arazi kullanımında çeşitlilik artmıştır. Bu durum ekosisteme de yansımıştır (Özoğul, 1989, s. 86). Bu süreçte beşerî faaliyetlere bağlı olarak doğal arazi örtüsü üzerinde olumsuz veya çevreye zararlı değişiklikler yaşanmıştır. Değişimin boyutu bazen söz konusu arazilerin kaybına yol açacak düzeye gelmiştir. Özellikle birkaç yüzyıldan günümüze dünya nüfusunun artış hızının çok fazla boyutlara ulaşması, insanlığın doğa kaynaklarını kullanmadaki aşırılığıyla meydana gelen olgular, tamiri mümkün olmayan zararları hatta felaketleri beraberinde getirmektedir (Tunçdilek, 1985, s. 7-19). Bunu önlemenin yolu doğayı zorlamadan, doğal kaynakları tahrip etmeden planlı ve sürdürülebilir kullanım ve mevcut dengenin bozulmaması prensibine dayanmaktadır (Tunçdilek, 1985, s. 19; Sındır, 2018, s. 158; Durak, 2019, s. 2).

Dünya nüfusu hızlı bir şekilde artış göstermektedir. Bu nüfusu besleyebilmek için mevcut arazi varlığının verimli bir şekilde kullanılması ve birim alandan daha çok verim alınmasında arazi etütleri önem arz etmektedir (Çelebi, 1973, s. 127). Bu da ancak arazinin sahip olduğu özelliği dikkate alarak arazi kullanım envanteri yani arazi kullanım ve kabiliyet haritalarının hazırlanması, uygulamaya konulmasıyla mümkündür. Mevcut arazi varlığımızın sürdürülebilir kullanımı ile verimini kaybetmeden gelecek kuşaklara aktarılabilmesi için bu şarttır. Bunun için arazinin mevcut özellikleri tespit edilerek arazi kullanım planlaması yapılmalıdır. Bu planlamalar dikkate alınarak araziler verimliliklerini kaybetmeden gelecek kuşaklara aktarılmalıdır (Cürebal, 2003, s. 165; Altınbaş vd., 2018, s. 317; Durak ve Cürebal, 2023, s. 568). Yeryüzünde bulunan her arazi kullanım bakımından bir kabiliyet sınıfına dahildir (Anderson vd., 1976, s. 4; Fischer vd., 2000, s. 1; Durak, 2019, s. 2). Arazi kabiliyeti ve arazi kullanımı planlaması üzerinde etkili olan doğal ortam özelliklerinin başında jeomorfolojik özellikler gelmektedir. Jeomorfolojik özelliklerden

en önemlileri ise eğim ve yükseltidir. Eğim parametresi, araziden yararlanma konusunda özellikle toprak oluşum ve gelişim süreçlerine etkisi bakımından sürdürülebilir bir kullanım için son derece önemlidir. Yükselti parametresi ise iklim, bitki örtüsü, toprak özellikleri vb., gibi doğal ortam özelliklerine etkisi bakımından önem arz etmektedir. Örneğin Doğu Anadolu Bölgesi'nin sahip olduğu yüksek ve sarp topografya koşulları ve iklim özellikleri, insanların doğal ortamdan faydalanma biçimini, yaşam koşullarını ve yerleşim yerlerini belirlemede etkili olmuştur. Bölge genelinde dağlar arasında birbirinden alçak eşiklerle ayrılan ovalar, yerleşme ve tarım faaliyetlerinin yoğunlaştığı sahaları oluştururken bu ovaları çevreleyen platoluk ve dağlık alanların akarsular tarafından derin biçimde yarılmış olması, eğim değerlerinin fazla olması, şiddetli kışların hâkim olması tarımsal faaliyetleri sınırlamaktadır. Bu yüzden hayvancılık faaliyeti vazgeçilmez bir ekonomik hayat tarzı haline gelmiştir (Sındır, 2018, s. 176). Coğrafi koşulların elverdiği yerlerde (iklim, jeomorfoloji gibi) ise arazide tarımsal faaliyet yapılmaktadır. Buna karşın mera, çayır ve seyrek bitki topluluklarının bulunduğu eğimli yamaçlar, aşınım yüzeyleri ve dağlık alanlar ise hayvancılık faaliyet alanı olarak kullanılmaktadır. Bu durumda yükselti kademesinin artmasına paralel vejetasyon süresinin kısılması ve tarımsal faaliyetlerin değişikliğe uğraması neden olmaktadır.

Doğal kaynakların kısıtlı, insan ihtiyaçlarının sınırsız olduğu dünyada, arazilerin sürdürülebilir-bilinçli kullanımını sağlamak ve değişimleri izlemek amacıyla arazi örtüsü/kullanımındaki zamansal değişimler belirlenmeli ve araziler, uzman heyetler tarafından hazırlanan arazi kullanım planlamalarına göre uygulamaya konulmalıdır (Özçağlar vd., 2006, s. 5; Gülersoy, 2014, s. 114). Türkiye'de de arazi kullanımında meydana gelen değişimleri irdeleyen birçok çalışma yapılmıştır. Bunların başında Erol (1959), Gözenç (1974), Tolun-Denker (1976), Mater (1982) ve Tunçdilek (1985)'in yaptığı çalışmalar gelmektedir. Zaman geçtikçe çalışma sayısı artmıştır (Canpolat, 2020, s. 703). 1970'li yıllarla birlikte hızlanan bu araştırmalarda doğal ortam insan etkileşimi ayrıntılı olarak vurgulanmış ve söz konusu değişimlerin plansız olarak gerçekleştiği üzerinde durulmuştur. Nitekim bu değişimler, özellikle verimli tarım arazilerine, ormanlara, meralara ve sulak alanlara zarar vermektedir. Bu bağlamda Van'ın doğusunda küçük bir kara parçasına denk gelen çalışma alanında nüfusun yıllar içinde gitgide artması doğal ortam üzerinde baskı oluşturmaktadır (Ek 1).

Arazi kullanımı ve planlama çalışmaları, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) tekniklerinden faydalanılarak kısa sürede ve doğruluk oranı yüksek bir şekilde hazırlanabilmektedir. Bu çalışmada arazi gözlem ve bulguları, CBS ve Uzaktan Algılama (UA) yöntem ve tekniklerinden faydalanılmıştır. Çaybağı havzası, Van Gölü havzası içinde bulunan mikro havzalar içinde, artan nüfus baskısına, aşırı ve kontrolsüz arazi kullanımına maruz kalmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, Çaybağı havzasındaki arazi kullanımı özelliklerinin anlaşılabilmesi, uygulamalı jeomorfolojik açıdan olumlu – olumsuz durumların tespit edilebilmesi ve belirlenen sorunlara çözüm önerisi getirilmesi amacıyla hazırlanmıştır. Arazi kullanımındaki yanlış tercihler, geri dönülemez şekilde arazi kullanım kayıplarına neden olmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi ancak arazilerin mevcut potansiyellerine uygun bir şekilde kullanılabilmesi ile mümkün olacaktır. Çaybağı havzasında fiziki coğrafya unsurlarından jeomorfolojik özellikler arazi kullanımı üzerinde belirleyici rol oynayan önemli bir parametredir. Ancak ülkemizde bu konuyu ele alan ve önemine dikkat çeken yayın pek yoktur.

Çalışma alanına ait yerleşmelerin morfolojik dağılımına bakıldığında, yerleşim yerlerinin %38'inin dağlık alan ve yamaçlarda, %62'sinin ise yükselti kademesinin ve eğimin düşük olduğu ova, dağ-tepe eteği, nehir ve göl kıyısında yer aldığı görülmektedir. Keza insan aktivitelerinin bu arazi üzerinde yoğunlaştığı görülür. Bu durum yerleşmelerin kuruluş yerlerinden kaynaklanan birtakım problemlere neden olmaktadır. Örneğin akarsu boylarında bulunan yerleşim yerleri zaman zaman su baskınlarına maruz kalmakta ve bundan dolayı da can-mal kayıpları meydana gelmektedir. Geçmiş tarihlerde ana kol (Çaybağı çayı) üzerinde sel ve taşkınlar yaşanarak maddi kayıplara neden olmuştur. Bu minvalde İran sınırına yakın konumda olan bu havzada yapılan çalışma ile arazi kullanımı-eğim-yükselti ilişkisinin ortaya konulması önem arz etmektedir.

ÇALIŞMA ALANI

Çalışma alanı ismini havzanın ana akarsuyu olan Çaybağı çayından almaktadır. Çaybağı havzası, Türkiye'nin doğu kesiminde yer almakta olup, Türkiye Coğrafi Bölgeleri'ne göre Doğu Anadolu Bölgesi'nde ve Van ili sınırları içerisinde kalmaktadır. Çalışma alanının doğu sınırını İran, batı sınırını Van Gölü havzası oluşturmaktadır (Ek 2). Havza sınırları su bölümü çizgisine göre belirlenmiştir. Havzanın yer şekillerinin değişim ve gelişiminde ana akarsu (Çaybağı çayı) ve buna bağlanan yan kolların ve kaynakların rolü fazladır. Kaynağını daha çok yüksek dağlık ve tepelik

alanda bulunan kar erimeleri ve yağışlardan alan akarsuların debisi üzerinde iklim özellikleri belirleyicidir.

Bölgesel ortamın küçük bir parçası olan çalışma alanının jeolojisi ve jeomorfolojisi neotektonikle gelişen rejim değişikliğinden etkilenen bir konumdadır. Arazi çalışmalarında bu değişiklik izleri yüksek dağlar, tektonik depresyonlar, yüzeyde kıvrımlar, faylar şeklinde görülmektedir (Ek 3 ve Ek 4). Van'ın doğusunda morfolojik görünümüne göre ayırt edilen ve yaklaşık olarak doğu-batı (K 75° - 85° B) eksenli dört fay zonundan biri olan üçüncü fay zonu Van'ın yakın kuzeyinde Kalecik köyünden başlamakta, Bostaniçi gölünden, Değirmen - Arıtoprak - Hazine yakınlarından itibaren çalışma alanında bulunan Çardak - Çaybağı - Keçikayası köyleri içinden geçerek Kapıköy yakın doğusunda İran sınırına ulaşmaktadır. Bu fay zonunda yapılan incelemelerde doğrultu atımlı ve sağ yönlü olduğu anlaşılmıştır. Fay zonunun devamı niteliğinde olan ve çalışma alanına giren Çaybağı ile Kapıköy istasyonu arasındaki doğu kesimi ise, Çaybağı çayı vadisi boyunca gelişmiş tipik bir fay zonu morfolojisi göstermektedir. Keza Çaybağı köyü yakın doğusunda, vadi kenarlarında gözlenen traverten oluşukları ve sıcak su kaynakları faylanma olayını açıklamaktadır (Ketin, 1977, s. 81). Su kaynağı sıcaklığı 60°C'nin üzerindedir. Kıtasal çarpışma sonucu topoğrafyada gerçekleşen değişim (yükselme, çukurluk, faylanma) havzanın morfolojik karakterine yansımıştır. Çalışma alanı zaman periyodu bakımından farklı jeolojik zamanlar ve litolojik unsurları içermektedir. Havzanın temeli Paleozoik döneme ait kayaçlardan oluşur. Bunlar kireçtaşı, şist, melanj ve metakırıntılı kayaçlardır. Arazi gözlemlerinde Zincirkıran, Çaybağı, Çartak, Örenburç ve Kargalı'nın kuzeydoğusunda Paleozoik yaşlı kayaçlara rastlamak mümkündür. Bu alanlar morfolojik olarak dağlık alanlara ve yamaçlara denk gelmektedir. Paleozoik yaşlı kireç taşı içeren 2414 m yükseltiye sahip Çarıkyırtan Tepesi ve bunun doğusunda bulunan karstik orjinli kazlı göl dikkat çekicidir. Bu göl KB-GD eksenli gelişmiştir. Çalışma alanının jeomorfolojisine bakıldığında havzada dağ, plato ve ova gibi ana yer şekillerinin yanında vadi, vadi tabanı düzlükleri, yamaçlar, taraçalar ve birikinti konileri gibi elemanter yer şekilleri bulunmaktadır. Havza topoğrafyası genç tektonik hareketlerle yükselmiş ve flüvyal süreçlerin dinamiğine bağlı olarak parçalanmış ve günümüzdeki morfolojisini kazanmıştır. Bu görüntü daha çok havzanın sahip olduğu iklim ve hidrografi koşulları ve litolojik dokusuna göre yerden yere değişiklik göstermekte ve gelişimini sürdürmektedir. Havzanın jeomorfolojik unsurlarını oluşturan birimler 2024 m yükselti kademesinden 3035 m yükselti kademesine doğru sırasıyla; tektonik depresyonları kaplayan göller, ovalar ve vadi tabanları olup yamaçlardan itibaren eğimli etek düzlükleri, aşınım yüzeyleri,

dağlar ve tepelerdir. Havza sınırlarında bulunan yer şekilleri aynı zamanda havzanın sınırını belirleyen su bölümü hattını da karşılamaktadır.

Çalışma alanı bulunduğu bölgeye uyumlu olarak Doğu Anadolu sert karasal iklim ile karakterizedir. Bu karakter doğuya doğru yani denizel tesirden uzaklaştıkça belirginleşmektedir. Buna ek olarak bölgede yaşanan tektonik gençliği sağlayan Arabistan platformunun Anadolu ile çarpışmasının (Şaroğlu ve Güner, 1981, s. 47) iklim özelliklerinin de değişmesine neden olduğu gibi yer şekillerinin değişmesine katkısı açıktır. Çaybağı havzasında bulunan morfolojik birimler arasında yükselti farkları fazla ve yer şekilleri kısa mesafelerde değişmektedir. Bu durum tektonik çukurluklar ile yüksek dağlık alan arasında sıcaklık ve yağış koşullarının değişmesine neden olmaktadır. Yani teorik olarak ova alanı ve dağlık alan arasında yıllık ortalama sıcaklıkları ve yağışları tedricen değişmektedir. Sahanın yıllık ortalama sıcaklığı 6,2°C dir. Ortalama sıcaklığın en yüksek olduğu ay 20,9 °C ile Temmuz ayı iken en düşük ortalama sıcaklık ise -9,6 °C ile Ocak ayıdır. Sahanın yağış-buharlaştırma verilerine göre, ortalama en çok yağış miktarı ilkbaharda düşmekte, yıllık ortalama toplam yağış miktarı 400 mm üstündedir (Matpay, 2011, s. 49; Seyitoğulları, 2022, s. 124). Sıcaklık ve yağış rejiminde meydana gelen değişimler havzada akarsu debilerinin değişimi ve havzada bulunan göllerin seviye değişimi üzerinde belirleyici role sahip olduğu gibi morfolojinin de değişimine ve arazi kullanımını farklılığına neden olmaktadır.

Havzanın yer şekilleri üzerinde önemli role sahip olan hidrografik unsurlar sürekli ve geçici akarsular, kaynaklar ve göllerden oluşmaktadır (Ek 5). Havzanın ana akarsuyunu havzaya adını veren Çaybağı çayı oluşturmaktadır. Bu akarsu kaynağını havzanın güneybatısında Nizar tepesi, Güven Dağı ve Beyazıt Dağı'nın güneydoğuya bakan yamaçlarından almaktadır. Dantritik drenaj ağı karakterinde olan havza suyu eğime uyumlu bir biçimde önce KD ekseninde ardından doğu yönünde akmaktadır. Keçikayası civarında Çaybağı çayının önemli yan kollarından olan Karahisar deresini bünyesine katarak akmakta olan akarsu Kapıköy'den itibaren ülkemiz sınırlarını terk etmektedir. Saray'ın güneyinde bulunan Çaybağı çayı ülke sınırlarını aşarak İran'da Urumiye Gölü'ne dökülmektedir. Havzanın jeomorfolojisinde önemli role sahip olan hidrografik unsurlardan bir diğeri de göllerdir. Havzada bulunan göller Çağsere Gölü, Değirmi Gölü, Çaçan Gölü, Tuz Gölü, Kazlıgöl ve Çöplük Göleti'dir. Kuruyan ve kuruma eşiğinde olan bu göller birbirinden farklı orjinde olup farklı jeolojiye ait kayalar üzerinde bulunmaktadır. Bunlardan Çağsere Gölü, Çaçan Gölü, Tuz Gölü dağlar arasında, tektonik çukurlukta yer alıp çevreden gelen kar erimeleri ve

yağışlarla beslenmektedir. Bu göllerin ortak özelliği derinlik bakımından sığ olmasıdır.

Çalışma alanının topoğrafyası engebeli olup (Ek 6) toprak örtüsü özelliği üzerinde bulunduğu litolojik özelliklerini yansıtmaktadır. Ancak tektonik çukurluklarda bulunan göl kıyılarında, tabanlı vadinin akarsu boylarında ise alüvyonlar ve kolüvyonlar yaygındır. Bozkır örtünün hâkim olduğu sahanın bazı yerlerinde ağaç ve çalı toplulukları görülmektedir. Bunun dışında fazla eğimli ve toprak örtüsünün olmadığı yamaçlar ise bitki örtüsünden yoksundur.

MATERYAL VE METOT

Eğim ve yükselti özellikleriyle arazi kullanımı arasındaki bağı belirlenmesi amacıyla hazırlanan çalışmada önce literatür taraması yapılmıştır. Materyal olarak Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ve uzaktan algılama (UA) tekniklerinden, çeşitli haritalardan (1/100.000 ve 1/25.000 ölçekli jeoloji ve topoğrafya haritaları), arazi fotoğraflamaları, bölgede daha önce yapılmış bilimsel çalışmalardan faydalanılmıştır. Bunun yanında Meteoroloji Genel Müdürlüğü iklim verileri ve Tarım ve Orman Bakanlığı'nın CORINE (Coordination of information of the environment-Çevre ile ilgili bilgilerin koordinasyonu) 2018 projesinden temin edilen SYM (Sayısal Yükseklik Modeli) arazi kullanımı verilerinden faydalanılmıştır. Çalışmanın ikinci aşamasında ise, CBS ortamında topoğrafya, fiziki, jeoloji, hidroğrafya, eğim ve bakı haritaları hazırlanmıştır. Üretilen SYM yeniden sınıflandırma (Reclass, Reclassify) işlemine tabi tutulmuş ve 100 m'lik yükselti basamaklarına ayrılmıştır. Sonrasında yeniden sınıflandırılan yükselti basamaklarının alansal değerleri hesaplanarak yükselti frekans histogramı üretilmiş ve tablosu hazırlanmıştır. Ayrıca SYM kullanılarak mekânsal analiz araçlarından yüzey (surface), eğim (slope) analizi ile eğim haritası üretilmiştir. Sonrasında Erol (1993)'ün eğim sınıflandırması kullanılarak 7 gruba ayrılmış ve yeniden sınıflandırma işlemine tabi tutularak eğim gruplarının alansal değerleri hesaplanmış, tablo ve diyagramı oluşturulmuştur. Çalışmanın son aşamasında ise hücresele (raster) veri olan eğim ve yükselti katmanları, Araç Kutusu (ArcToolbox), Dönüşüm Araçları (Conversion Tools), Hücreden (From Raster), Poligona (Raster to Polygon) aracı kullanılarak alansal (vektörel – poligon) veriye dönüştürülmüştür. Bu işlemin ardından eğim ve yükselti katmanları ile arazi kullanım katmanı kesişim alma (intersect) işlemine tabi tutulmuştur. Kesişim alma işlemi ile üretilen vektör verilerin öznitelik tabloları MS Excel ortamına aktararak düzenlenmiş, yüzde oranları hesaplanmış ve tablo haline getirilmiştir. Bu işlemler sonucunda arazi kullanımı türlerinin eğim sınıflarına ve yükselti basamaklarına göre

dağılımları belirlenerek yorumlanmıştır. Nihai olarak bu haritalardan elde edilen veriler yapılan arazi çalışmaları ile birlikte yorumlanarak elde edilen tüm veriler karşılaştırılıp sentezlenerek yazım aşamasına geçilmiş, elde edilen verilerin ve arazide yapılan incelemelerin kıyas ve tetkikinin ardından yapılan son değerlendirme ile elde edilen bulgular ofis ortamında işlenerek çalışma tamamlanmıştır.

BULGULAR

Yükselti Özellikleri

Çalışma alanında yükselti basamakları havzanın jeomorfolojik özellikleri göz önüne alınarak 10 (On) kategoride sınıflandırılmıştır. Yükselti basamakları 2024-3035 m arası değişmektedir (Ek 7). 2024-2125 m arasında bulunan yükselti kademesi yaklaşık 10 km² alan kaplamakta olup bu alan morfolojik olarak ova ve vadi tabanlarına gelmektedir. 2126-2226 m arasında bulunan yükselti kademesi 125 km² alan kapsamaktadır. Bu kademe morfolojik olarak eğimli etek düzlüğü, akarsu taraçası, bataklık, göl, yamaç ve vadilere denk gelmektedir. 2227-2327 m arasında bulunan yükselti basamağı çoğu yerde ova alanıdır. Bu alan havzada çoğu yerde eğimli etek düzlüğü, vadi ve birikinti konilerine denk gelmektedir. 2328-2428 m kademesi, 2429-2529 m kademesi havzada 118 km² alan kaplamakta ve morfolojik olarak çoğunlukla akarsu boylarında yükselen yamaçlar olarak gözlemlenmektedir. 2530-2630 m arasında bulunan yükselti kademesi 90 km² alan kapsamakta olup yamaç, küçük tepelerden oluşmaktadır. 2631-2731 m ve 2732-2832 m arasında bulunan yükselti kademesi ise sırasıyla 39 ve 12 km² alan kapsamaktadır. Bu alan ise yüksek eğimli yamaçlar, aşınım yüzeyi olarak görülmektedir. 2833-3035 m arasında bulunan yükselti kademesi toplamda yaklaşık 6 km² alan kaplamakta ve havza sınırında bulunan dağlık alanlar, plato sahası ve havzanın kuzey kısmında bulunan karstik orjinli tepeden oluşmaktadır. Yükseltisi fazla olan dağlık alanlardan Beyazıt dağı, Güven dağı ve Bazı dağı havzanın önemli dağlarıdır (Ek 8). Bu haliyle morfolojisi neotektoniğin etkisiyle değişkenlik gösteren havzanın dinamik ve gençlik evresinde olduğu söylenebilir.

Eğim Özellikleri

Havzanın doğal özelliklerinden olan eğim derecesi, toprağın oluşumuna, gelişimine, erozyona maruziyet ölçütünü etkileyen önemli bir faktördür. Aynı doğal ortam koşullarına sahip bir yerde farklı eğim dereceleri toprak katmanı derinliğini, bitki örtüsünü ve dolayısıyla arazi kullanımını etkilemektedir. Keza eğimli arazide aşınım fazla olduğundan yüzeye çıkan ana kaya araziye hâkim olur (Atalay ve Gökçe

Gündüzoğlu, 2015 s. 111). Çalışma alanı için 7 (yedi) eğim sınıfı tanımlanmıştır (Ek 9). Havzada farklı eğim gruplarının oluşumunda iç ve dış etmenlerin rolünün birlikte etkin olduğu açıktır.

Havzada %0-1 eğim aralığı yaklaşık 33 km² alanı kaplamaktadır. Bu alan havzanın kuzey kesiminde Zincirkıran mevkiinden Çağsere gölüne kadar uzanan alan arasındadır. Bunun dışında havzada bulunan küçük göllerin kıyıları ve havzanın güneyinde Çaybağı çayına bağlanan yan kolun iki yakası, Örenburç Köyü'nün bulunduğu alan eğimin en az olduğu yerlerdir. %1-2 eğime sahip olan alan havzada yaklaşık 48 km² yer kapsar. Bu alan en fazla ana kolun kuzey kesiminde bulunmakta olup morfolojik olarak düzlüklere denk gelmekte ve çoğunlukla litolojik olarak alüvyonlar üzerindedir. %2-5 eğim aralığına sahip alan yaklaşık 10 km² alan kaplamakta ve düz yerlerden itibaren dalgalı düzlüklere doğru evrilen kesimlere denk gelmektedir. Bu alan havzada morfolojik olarak birikinti konileri, vadi tabanı ve havzanın farklı kesimlerinde aşınım yüzeyi olarak görülmektedir. %5-10 arasında değişen az eğimli yamaçlar, havzada yaklaşık 137 km² yer kaplamaktadır. Havzada %10'u aşan eğime sahip yerler havza sınırlarını oluşturan dağ yamaçlarında (Beyazıt Dağı, Güven Dağı), Ana kol ve yan kolun derin yarılmış kesimi ve havzanın kuzey kesiminde kalkerden oluşan tepelik alan ve sert yapıda olan çıplak kayalıklar fazla eğimli özelliktedir (Ek 10).

Arazi Kullanımının Eğim ve Yükselti koşulları ile İlişkisi

Çaybağı havzasının arazi kullanımına bakıldığında (Ek 11) sulanmayan ekilebilir alan, seyrek bitki alanı, doğal bitkiler ve tarım alanlarının geniş bir alan kapladığı görülmektedir. Bu alanların grafiğinde rakamsal ifadelerin ondalık kısmı tabloda değerlendirmeye alınmamıştır. Bu alanların morfolojik olarak ova, eğimli etek düzlükleri, az eğimli yamaçlar, vadi tabanı, göl kıyıları, tamamen kurumuş göl tabanı ve aşınım yüzeylerine denk geldiği gözlenmektedir.

Çalışma alanına ait arazi kullanımı haritası (Ek 12) ve arazi gözlemleri bir arada yorumlandığında; havzanın kuzey kesiminde bulunan göllerin küçüldüğü ve alüvyonla örtülü ve sulanmadan ekilebilir arazilerin değişen iklim koşullarına uyumlu olarak kuraklık/kuruma ile yüz yüze kaldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra havzanın kuzey sınırında bulunan doğal niteliğinde olan Değirmi Göl'ün doğu kesiminde yapılan set ile seviyesi yükseltilmiş ve göl hacmi büyütülerek göl suyu tarımsal amaçla kullanılmaya başlanmıştır (Yılmaz, 2016, s. 4).

Havzanın bütününe bakıldığında morfolojinin kuzeyde az eğimli yamaç ve ova niteliğinin güneye doğru eğimi fazla yamaçlar dağlık alanlar ve plato sahalarına doğru evrildiği görülmektedir. Morfolojideki bu değişim arazi kullanımına da yansımaktadır. Çalışma alanında yükselti kademeleri incelendiğinde 2024-2327 m arasında bulunan üç yükselti kademesinin insan aktiviteleri bakımından yoğun kullanıldığı anlaşılmaktadır. Keza yerleşim yerleri ve tarım arazileri de bu yükselti kademesindedir. Bu kademedede buğday üretimi ön plandadır. Havzada bulunan kullanım dışı alanlar göller, çıplak kayalıklar, akarsu yatağı ve bataklık alanıdır. Bu alan 2024-2123 m aralığında bulunan yükselti kademesini kapsamaktadır. Bunlardan su yüzeyleri ve bataklık alanlar, havzanın geneline göre her ne kadar az bir alan kaplasa da (6,9km²), ekosistem için çok önemli bir yere sahiptir. Bunlardan çalışma alanının kuzey kesiminde bulunan Kazlı göl ise permiyen yaşlı kireçtaşları üzerindedir. Karstik orjinli bir göl olan Kazlıgöl sahip olduğu konum, flora ve fauna özelliklerinden ötürü ekosistemde önemli bir yere sahip olup korunan bir sulak alan niteliğindedir. Bu yüzden “Doğal Sit – Nitelikli Doğal Koruma Alanı” ve “Doğal Sit – Sürdürülebilir Koruma ve Kontrollü Kullanım Alanı” olarak tescil edilmiştir. Göl KB-GD eksenli uzanmaktadır (Ek 13 ve 14) Göl geniş çayırılık alanlar ve dar bir kumluk alan ile çevrilidir. Göl içerisinde kısmi olarak sazlıklar mevcuttur. Gölü besleyen en önemli kaynak yağışlar ve eriyen kar sularıdır.

2327 m ve üstünde morfoloji koşullarının uygun olduğu (eğim ve yükselti) yerlere denk gelen seyrek bitki alanı, mera, doğal çayır alanı, havza alanının yarısından fazla alan kaplamaktadır. Bu alan tarımsal aktivitelerden ziyade hayvancılık faaliyetleri için kullanılmaktadır. 2328-2529 m arası yükselti kademesinde seyrek bitki alanları fazladır. Bu alanda erozyonu önlemedeki rolü çok olan gevenlerin (*Astragalus*) kışlık yakacak amaçlı, kontrolsüz tahribatı dikkat çekicidir. Çalışma alanına ait 7 (yedi) eğim sınıfı ve arazi kullanımı arasındaki ilişki incelendiğinde %0-1 ve %1-2 eğime sahip ve tam düzlük, düzlük olarak tanımlanan yerlerin dağ arası tektonik çukurluklara, kurumuş göl çanaklarına, vadi tabanlarına, akarsu taraçalarına denk gelmektedir (Ek 15 ve 16). Bu alanın insan aktiviteleri bakımından yoğun olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu alanda önemli tarım arazileri ve yerleşim yerleri de vardır.

Havzada %2-5 eğime sahip arazilerin havzanın kuzeyinde yoğunluk kazandığı görülmektedir. Bu alan ova ile yamaç arasında geçiş oluşturan yerler olup tarımsal faaliyetlerin, doğal bitki alanlarının ve yerleşmelerin olduğu yerlerdir. Havzada %5-10 eğime ve 100 km² nin üstünde yer kapladığı alan, havzada ağırlıklı doğal

çayırlikları oluşturmaktadır. Bu alan morfolojik olarak eğimli etek düzlükleri ve az eğimli yamaçlara denk gelmektedir. %10-20 eğime sahip arazilerin havzada en fazla alan kaplayan (252km²) arazi olup mera, karışık tarım alanı ve bitki değişim alanına denk geldiği görülmektedir. Bu alan aynı zamanda eğimli etek düzlüklerinden yamaçlara geçiş noktalarıdır. %20-40 arası eğime sahip araziler, havzanın kuzeybatısı ve Çaybağı çayının güney kesiminde yükselen dağlık ve tepelik alanı kapsamaktadır. Bu arazi seyrek bitki alanı ve çıplak kayalık yerlerdir. %40'ın üzerinde eğime sahip araziler güneyde ve doğuda havzanın su bölümü çizgisini oluşturan hatta denk gelen yoğunlukla seyrek bitki alanı ve çıplak kayalıklardan oluşmaktadır (Ek 17).

Sonuç ve Tartışma

Çaybağı havzasında arazi kullanımının yükselti ve eğim koşullarına uyumluluk gösterdiği anlaşılrsa da havzada doğal ortam-insan ilişkisinin sürdürülebilirliği bakımından problemlili olduğu ve araziden yararlanmanın bir planlama dâhilinde gerçekleşmediği görülmektedir. Özellikle su potansiyeli, toprak özellikleri ve morfoloji koşulları bakımından tarımsal faaliyet alanı olarak kullanılması gereken arazinin yerleşime açılmakta olduğu dikkati çekmektedir.

Eğimin ve yükselti koşullarının değişkenlik gösterdiği arazinin, hayvancılık faaliyeti için kullanımı uygundur; ancak, arazinin hayvanlar tarafından erken ve aşırı otlatmaya maruz kaldığı ve bitki örtüsünün tahribata uğradığı tespit edilmiştir. Bu kademeye denk gelen arazide eğimin %10'u geçtiği noktalarda bilinçsiz kullanım neticesiyle, insan kaynaklı erozyon faaliyetinin hızlanmakta olduğu açıktır. Benzer şekilde tektonik çukurluklarda bulunan kurumuş göl çanağına ve göl kıyılarına ait topraklar da yöre insanı tarafından tarıma açılarak yanlış ve kontrolsüz kullanılmaya maruz kalmaktadır. Bu durum arazi degradasyonuna zemin hazırlamaktadır. Bunun yanında ekosistemde önemli yeri olan göllerin (kuş göç yollarının konaklama merkezi, flora ve fauna için su kaynağı vb) kuruyarak dönüşü olmayan bir sürece girmesi önemli bir sorundur.

Çalışma alanının çevresinde daha önce yapılmış olan çalışmalar incelendiğinde, arazi kullanımı ve arazi örtüsü değişikliği açısından bu çalışma ile benzer sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Konuyla ilgili literatür incelendiğinde, arazilerin potansiyellerine uygun olmayan kullanılmaları nedeniyle sorunlar yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu sorunlar sebebiyle gelecekte arazi örtüsü kullanımında meydana gelen değişimlerden kaynaklı zararların oluşması beklenmektedir. Zira yüksek potansiyelli arazilerin yerleşme ve ulaşım ağlarına tahsisi, buna karşın düşük

potansiyeye sahip arazilerin ise tarımsal faaliyetler için kullanılması sürdürülebilirliği olumsuz yönde etkileyecektir. Milli kaynakların potansiyeline uygun, uzun süreli olarak en yüksek verim ve geliri elde edilebilecek şekilde planlanması ve kullanılması, gelecek nesillerin yaşamını kolaylaştıracaktır. Ayrıca bu tür araştırmalar coğrafya bilgisinin ülkelerin gelecek kurgulamasındaki rolünün anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Yerleşim yerlerinin konumu da önemlidir. Havzada yerleşim yerlerinin %38'inin dağlık alan ve yamaçlarda olduğu %62'sinin ise yükselti kademesinin ve eğimin düşük olduğu ova, eğimli etek düzlükleri, akarsu ve göl kıyısında yer aldığı tespit edilmiştir.

Bu alan aynı zamanda arazinin yoğun kullanıldığı ve insan aktivitelerinin fazla olduğu yerlerdir. Bu durum birtakım problemlere neden olmaktadır. Örneğin ana akarsu boyunda bulunan yerleşim yerleri zaman zaman su baskınlarına maruz kalmaktadır. Bundan dolayı da can ve mal kayıpları yaşanmaktadır. Bu doğrultuda çalışma alanının arazi kullanımı planlanırken coğrafya koşullarının (iklim, hidrografiya, jeomorfoloji, arazi kabiliyeti gibi) dikkate alınması planlamaların ve uygulamaların buna uygun gerçekleştirilmesi önerilmektedir. Bu sayede doğal ortamdan faydalanma ömrü ve verimliliği artacaktır.

Kaynakça

- Altınbaş, Ü., Çengel, M., Uysal, H., Okur, İ. B., Okur, N., Kurucu, Y. ve Delibacak, S. (2018). *Toprak Bilimi* (8. bs). İzmir: Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, No: 557.
- Anderson, J. R., Hardy, E. E., Roach, J. T. ve Witmer, R. E. (1976). A Land Use and Land Cover Classification System For Use With Remote Sensor Data. *Geological Survey Professional Paper*, 964. Washington: United States Government Printing Office.
- Atalay, İ. (2013). *Doğa Bilimleri Sözlüğü* (1. bs.). İzmir: Meta Basım ve Matbaacılık Hizmetleri.
- Atalay, İ. ve Gökçe Gündüzoğlu, A. (2015). *Türkiye'nin Ekolojik Koşullarına Göre Arazi Kabiliyet Sınıflandırılması* (1. bs.). İzmir: Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri.
- Canpolat, F. A. ve Dağlı, D. (2020). Elazığ İli'nde Arazi Kullanımı Değişimi (2006-2018) ve Simülasyonu (2030) . *International Journal of Geography and Geography Education*, (42), 702-723. DOI: 10.32003/igge.746668
- COPERNICUS. (2018). CORINE Land Cover. Erişim tarihi: 02.07.2023, <https://land.copernicus.eu/pan-european/corine-land-cover/clc2018>

- Cürebal, İ. (2003). *Madra Çayı Havzasının Uygulamalı Jeomorfoloji Etüdü*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelebi, H. (1973). Toprak Tasnifinin Tarihçesi, Gayeleri ve Kullanıldığı Sahalar. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 4(3), 127-140. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunizfd/issue/2966/41097>
- Durak, M. (2019). *Edremit ve Zeytinli Çayı Havzalarının (Balıkesir) Ekolojik Koşullara Göre Arazi Kullanım Kabiliyet Sınıflandırması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Durak, M. ve Cürebal, İ. (2023). Jeomorfoloji ve Arazi Kullanımı İlişkisinin Analizi: Edremit Çayı Havzası (Balıkesir). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33(2), 567-581. DOI: 10.18069/firatsbed.1254405
- Erol, O. (1959). Mihaliççık Dağlarının Jeomorfolojisi ve Araziden Faydalanma. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 17, 519-531.
- Fischer, G., van Velthuizen, H. T. ve Nachtergaele, F. O. (2000). *Global Agro-Ecological Zones Assessment: Methodology and Results*. IIASA Interim Report. IIASA, Laxenburg, Austria: IR-00-064. Erişim adresi: <https://pure.iiasa.ac.at/id/eprint/6182/1/IR-00-064.pdf>
- Gomes, E., Abrantes, P., Banos, A., Rocha, J. ve Buxton, M. (2019). Farming under urban pressure: Farmers' land use and land cover change intentions. *Applied Geography*, 102, 58-70.
- Gözenç, S. (1974). Arazinin Kullanılması ve Değerlendirilmesinin Coğrafi Yönden Tetkiki. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 20-21, 169-180.
- Gülersoy, A. E. (2014). Seferihisar'da Arazi Kullanımının Zamansal Değişimi (1984-2010) ve İdeal Arazi Kullanımı İçin Öneriler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (31), 155-180. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sufesosbil/issue/11406/136177>
- Ketin, İ. (1977). Van Gölü ile İran Sınırı Arasındaki Bölgede Yapılan Jeoloji Gözlemlerinin Sonuçları Hakkında Kısa Bir Açıklama, *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, 20, 79-85. Erişim adresi: <http://tjb.jmo.org.tr/detail-article.php?articlekod=28>

- Lambin, E. F., Turner, B. L., Geist, H. J., Agbola, S. B., Angelsen, A., Bruce, J. W., vd. (2001). The causes of land-use and land-cover change: Moving beyond the myths. *Global Environmental Change*, 11(4), 261-269. [https://doi.org/10.1016/S0959-3780\(01\)00007-3](https://doi.org/10.1016/S0959-3780(01)00007-3)
- Mater, B. (1982). *Urla Yarımadasında Arazinin Sınıflandırılması ile Kullanılışı Arasındaki İlişkiler*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Matpay, B. (2011). *Akgöl ve Yakın Çevresinin Jeomorfolojisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van: Van-Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özçağlar, A., Özgür E., M., Somuncu, M., Bayar, R., Yılmaz, M., Yüceşahin, M., Yavan, N., Akpınar, N. ve Karadeniz, N. (2006). Çamlıhemşin İlçesinde Doğal ve Beşerî Kaynak Tespitine Bağlı Olarak Geliştirilen Arazi Kullanım Kararları. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 4(1), 1-27. DOI: 10.1501/Cogbil_0000000060
- Özoğul, A. (1989). Türkiye'nin Fiziki Özellikleri ile Arazi Kullanımı Arasındaki İlişkiler. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 85-92. Erişim adresi: http://acikerisim.uludag.edu.tr/jspui/bitstream/11452/17013/1/4_2_13.pdf
- Seyitoğulları, M. A. (2022). *Yukarı Karasu Havzasının Fiziki Coğrafya Özellikleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sındır, R. (2018). Çaldıran Ovası ve Çevresinde Doğal Ortam İnsan İlişkileri. *The Journal of Academic Social Science*, 6(78), 157-177. Erişim adresi: <https://asosjournal.com/DergiTamDetay.aspx?ID=14139>
- Şaroğlu, F. ve Güner, Y. (1981). Doğu Anadolu'nun Jeomorfolojik Gelişimine Etki Eden Öğeler: Jeomorfoloji, Tektonik, Volkanizma İlişkileri. *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, 24(2), 39-50.
- Tolun-Denker, B. (1976). *Şehir İçi Arazi Kullanılışı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tunçdilek, N. (1985). *Türkiye'de Relief Şekilleri ve Arazi Kullanımı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yayınları.
- URL1. <https://tvk.csb.gov.tr/van-saray-kazligol-tescil-ilani-duyuru-406362> (Erişim Tarihi: 23.08.2023).
- Van Vliet, J., de Groot, H. L. F., Rietveld, P. ve Verburg, P. H. (2015). Manifestations and underlying drivers of agricultural land use change in Europe. *Landscape and Urban Planning*, 133, 24-36.

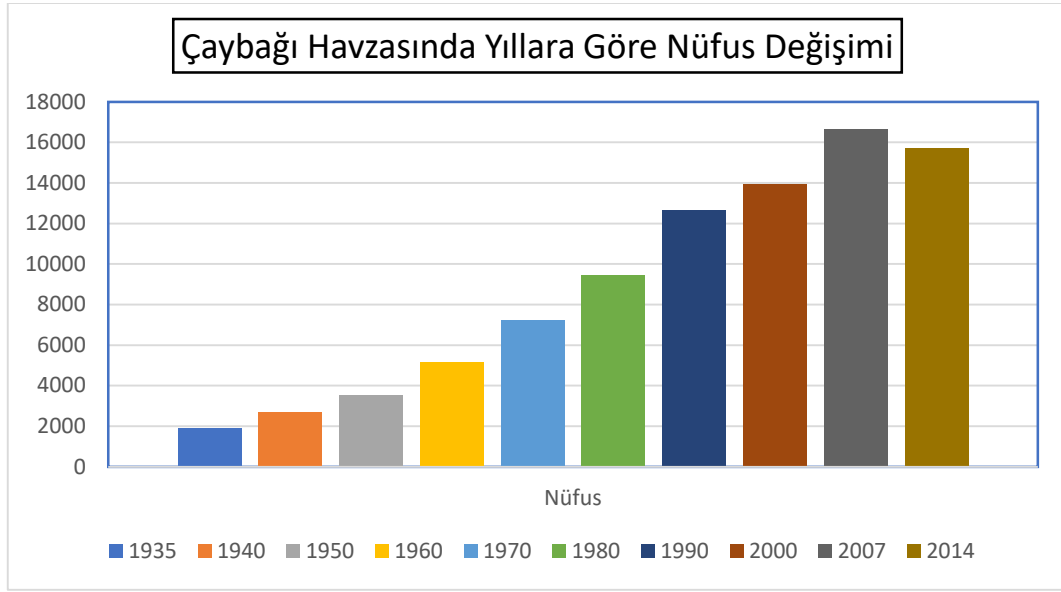
Yılmaz, M. (2016). Çaybağı (Kotur) Çayı Havzası'nda (Saray, Van) Nüfusun Gelişimi, Yapısı ve Dağılışı. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi*, (32), 1-18. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iucografya/issue/30515/330122>

Summary

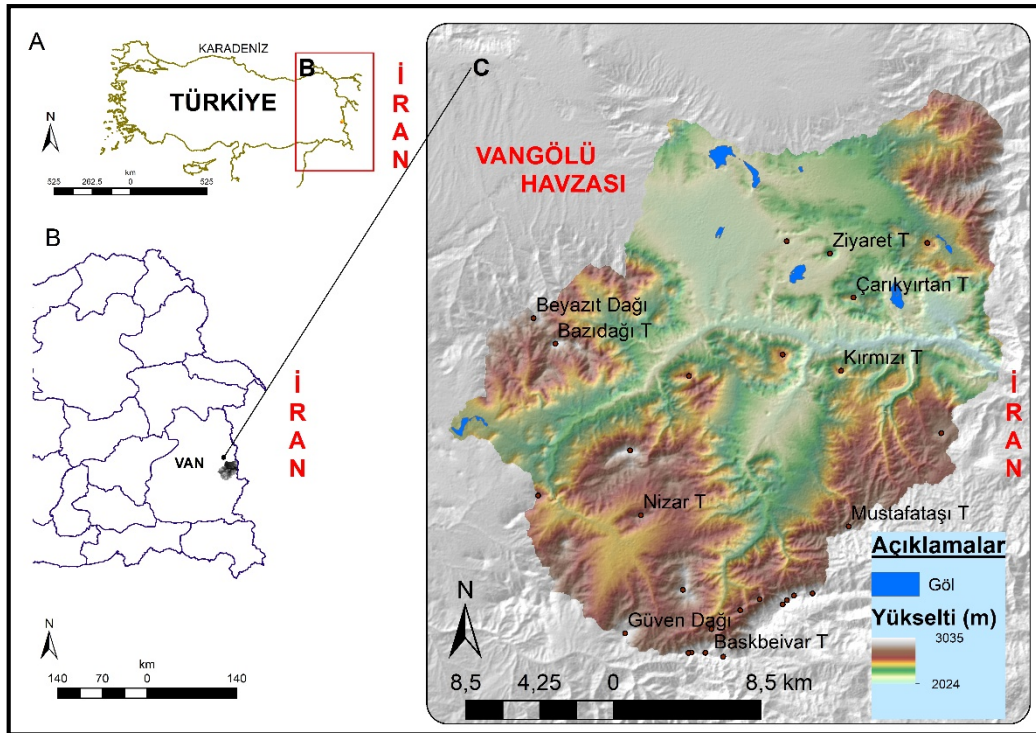
The Çaybağı (Kotur) basin, which is the study area, is located on the Iranian border in the eastern part of the Vangölü basin in the Eastern Anatolia Region of Turkey. The basin is a place where the link between topography (elevation, slope) conditions and land use is strong and where human activities and settlements are higher than its surroundings. In the study, first of all, literature review and various documents were examined. Then, by conducting field studies, maps explaining the slope and elevation characteristics were prepared, the current version of the land use map was revealed, and the distribution analysis was made by intersecting the slope and elevation maps. The rocks distributed in the basin are of different ages and have different origins (metamorphic, sedimentary and magmatic). The geology of the basin has been affected by the regime change that developed with neotectonics, and this situation is also reflected in the geomorphology of the basin. The main and elemental elements that make up the geomorphology change from 2024 m to 3035 m altitude. These; While forming lakes, plains, valley floors, terraces of tectonic and karst origin, it forms sloping skirt plains, accumulation cones, valleys, erosion surfaces, mountains and hills from the slopes. The morphology of the basin changes from north to south. While the materials carried by snow and rain water in the north are in the nature of filling the tectonic depressions, in the southern part of the basin, they are deeply split by rivers. Hydrographic elements, which have an important role on the landforms of the basin, consist of permanent and temporary streams, springs and lakes. Çaybağı Stream, which gives its name to the basin, forms the main stream of the basin. This stream takes its source from the southeastern slopes of Nizar Hill, Güven Mountain and Beyazıt Mountain in the southwest of the basin. The basin water, which has the character of a dendritic drainage network, flows first in the NE axis and then in the east direction in accordance with the slope, and finally the water and materials carried by the main branch are transported outside the borders of Turkey, to Iran. In addition, the lakes in the basin are dystrophic (depth between 0-6 m). It dries mostly towards the end of summer. The basin is in a place where the eastern Anatolia has harsh continental climate characteristics, the topography conditions change in short distances and the vegetation changes in line with these conditions. The soils of the basin vary according to their lithological characteristics. When the relationship between the elevation levels, 7 (seven) slope classes and land use in the basin between 2024 m and 2327 m is examined, the three elevation levels and slope conditions have 0-5% range and morphologically to the valley floor, flat lands, sloping skirt plains, accumulation cones. corresponds to terraces and slightly sloping slopes. It is seen that these areas are used intensively in terms of human activities. It is seen that the lands belonging to this area are used for settlement and agricultural activities. Although the water surfaces and marshy areas from the places with the lowest elevation cover a small area compared to the basin in general (6.9 km²), they have an important place for the living things in the basin ecosystem. The water resources in this area meet the water needs of agricultural lands and at the same time, it is the accommodation center of bird migration routes due to its wetland character between Lake Erçek and Lake Urmiye.

The lands belonging to this area should be approached with an ecological-geographical perspective and modeling should be done accordingly. As there are settlements in the fourth elevation level of the basin, agricultural activities can be carried out even in low-sloping areas of this level. In the section above this level, the vegetation period differs due to the role of the change in climate in addition to the topography conditions (altitude and slope). For this reason, the land belonging to the upper levels, where natural conditions allow, is used for livestock activities. Morphologically, high mountains, hills and peaks are passive in terms of land use and form the water section line of the basin. Considering the slope and elevation conditions of this level, the use of grass and bush formation as a pasture land is suitable for sustainability and benefiting from natural environmental conditions. In line with these data, it can be said that there is a compatibility between land use and slope and elevation conditions. However, in recent years, it is clear that the local people's settlements, which are

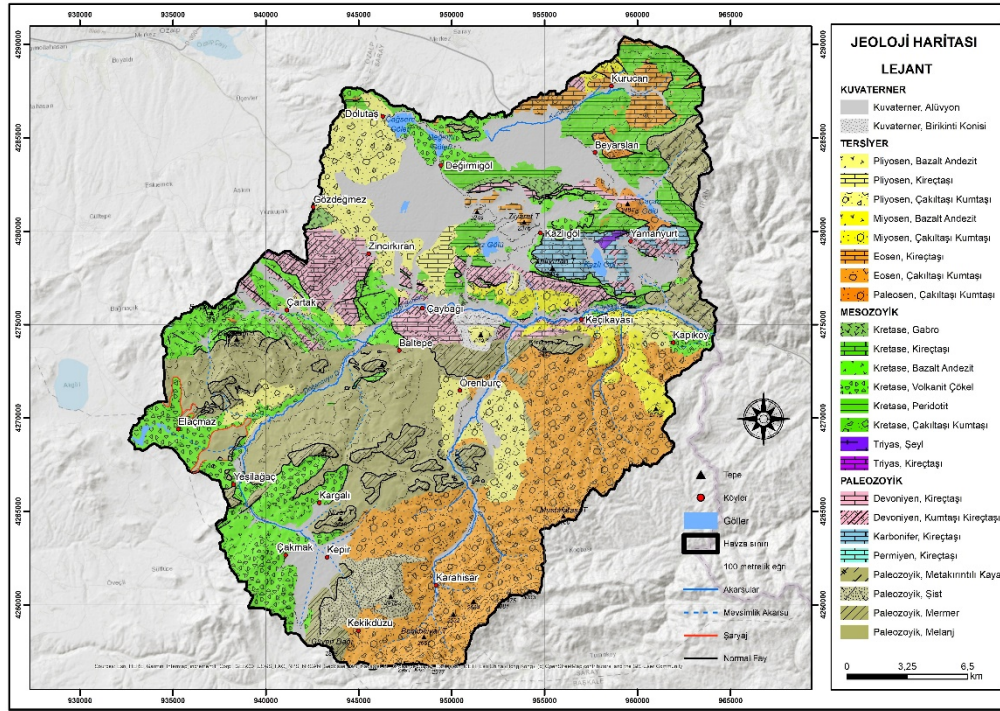
suitable for agricultural activities, will increase the risk of exposure to possible floods and overflows. The slope in this area varies between 0-10%. It has been observed that these places, which correspond to 1st and 2nd class lands in terms of land capability, have been opened to settlement in accordance with the drying of temporary streams and the decrease in permanent stream levels due to the drought seen in recent years. In addition, lake basins that dry in tectonic depressions or face drying are developing against the wrong land use. Likewise, the destruction of vegetation under the pressure of increasing population, the erosion of the soil, the yielding power of the land is lost and it is exposed to erosion. It is seen that this situation causes the land capability class to decrease and the land surface to decrease with erosion. Ultimately, it is clear that the way of utilizing natural environment resources is problematic in terms of sustainability, and it will confront the resources with an irreversible process in the future. Therefore, in order to transfer the land belonging to the basin to future generations in a usable way, it is essential to use natural resources without being consumed in accordance with natural environmental conditions. In this situation, it is recommended that planning and implementations be carried out by taking into account the land capability while determining the land use. In this way, the life and efficiency of benefiting from the natural environment will increase.

Ekler:

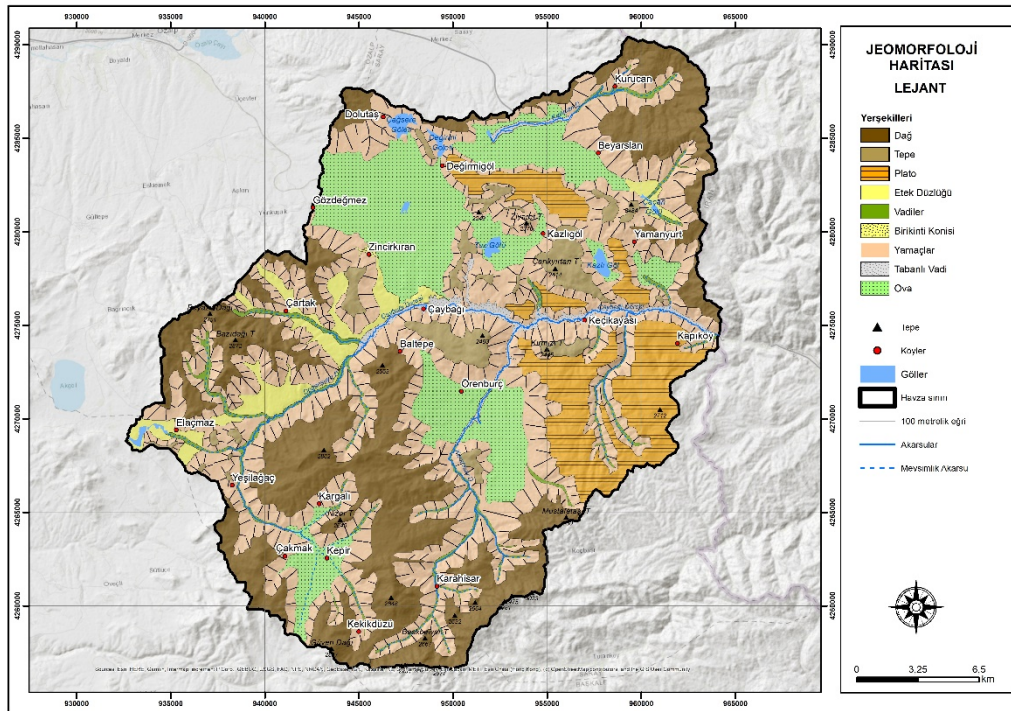
Ek 1. Çaybağı Havzasında Yıllara göre toplam nüfus dağılımı (Yılmaz, 2016'dan düzenlenmiştir).

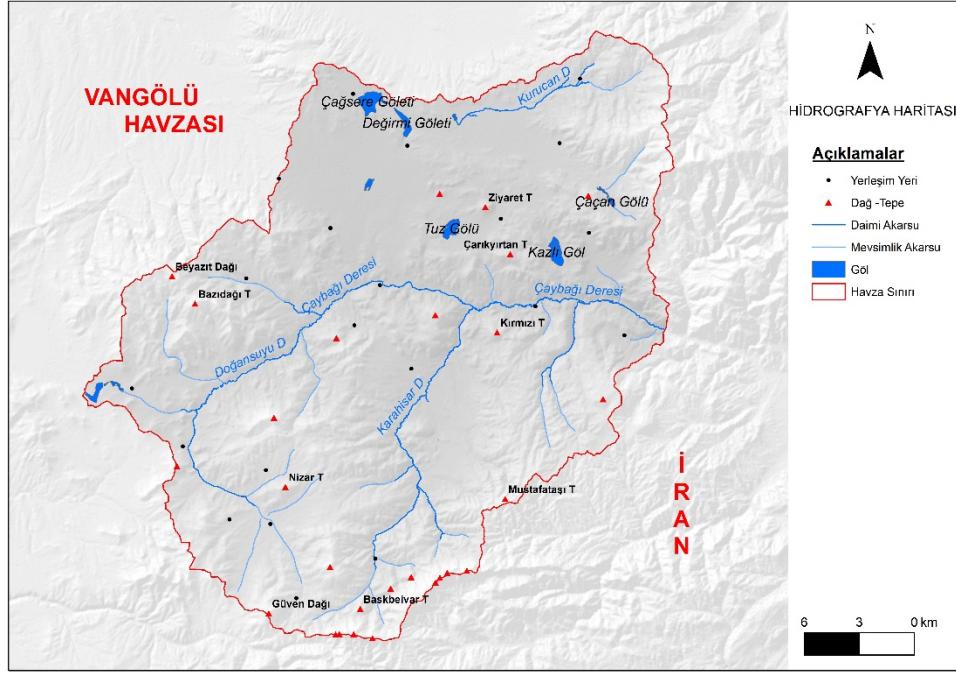
Ek 2. Çalışma alanının lokasyon haritası.

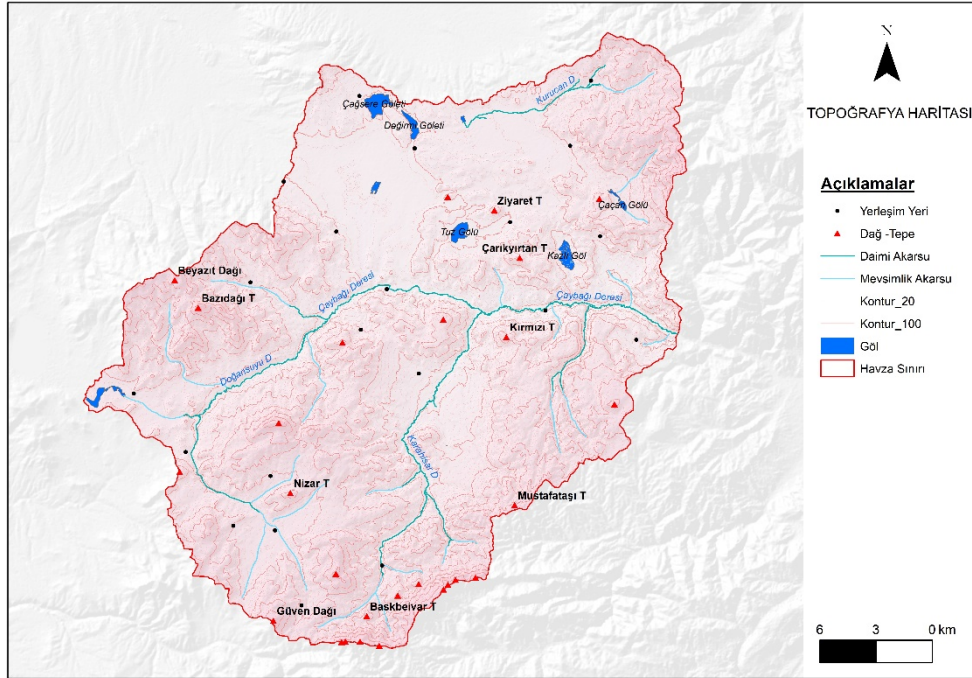
Ek 3. Çalışma alanının jeoloji haritası (MTA, 2002).

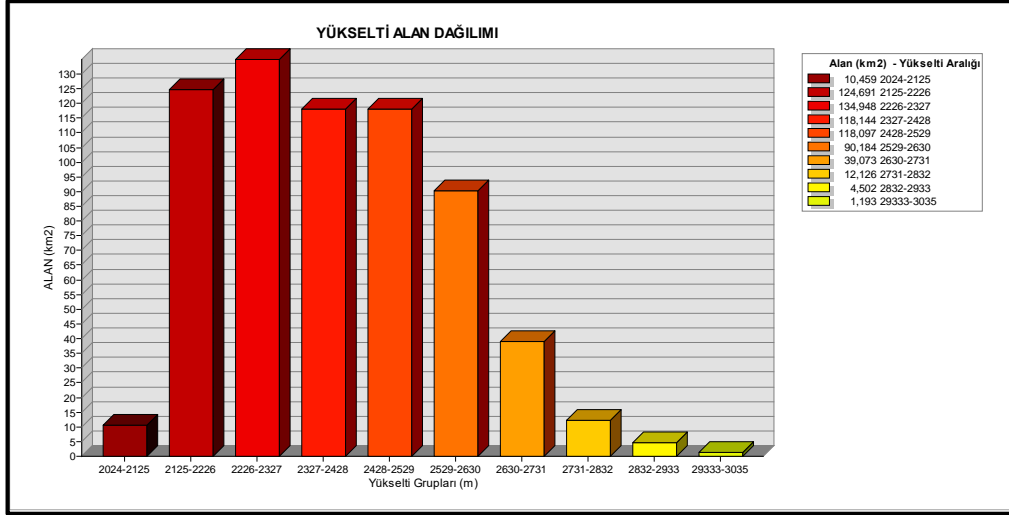
Ek 4. Çalışma alanının jeomorfoloji haritası.

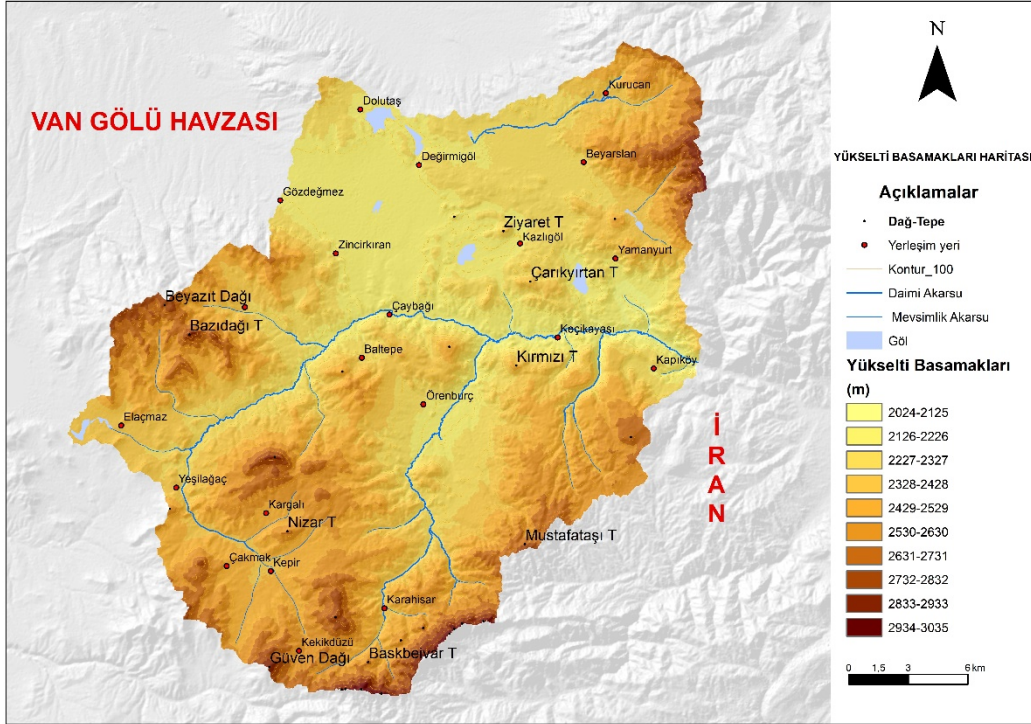
Ek 5. Çalışma alanının hidrografi haritası (SYM'den düzenlenmiştir).

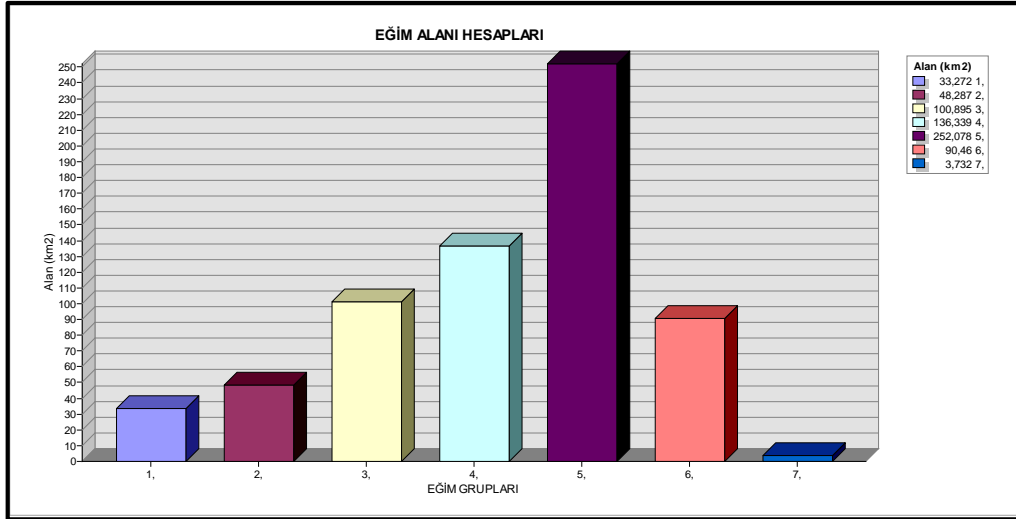
Ek 6. Çalışma alanının topoğrafya haritası (SYM'den düzenlenmiştir).

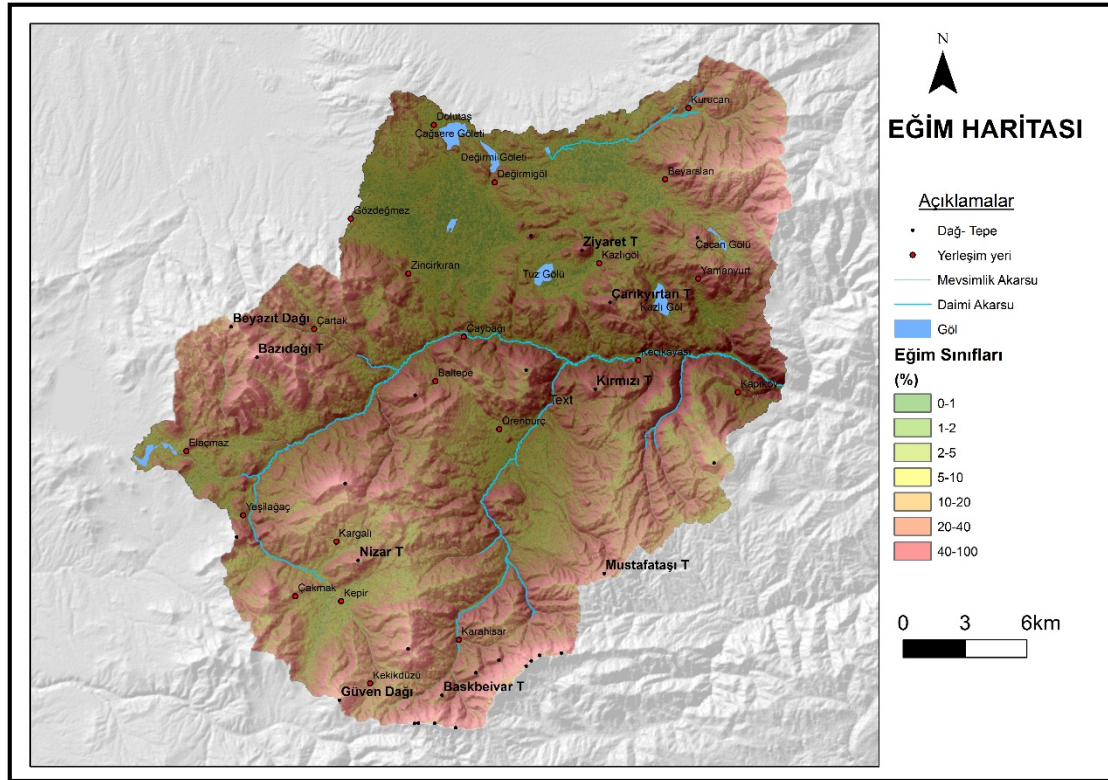
Ek 7. Çalışma alanının yükselti kademeleri grafiği.

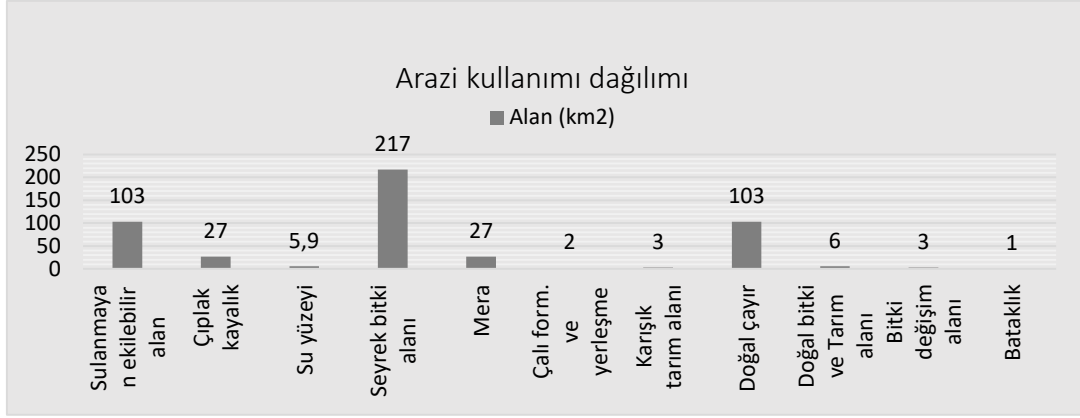
Ek 8. Çalışma alanının yükselti basamakları dağılımı haritası.

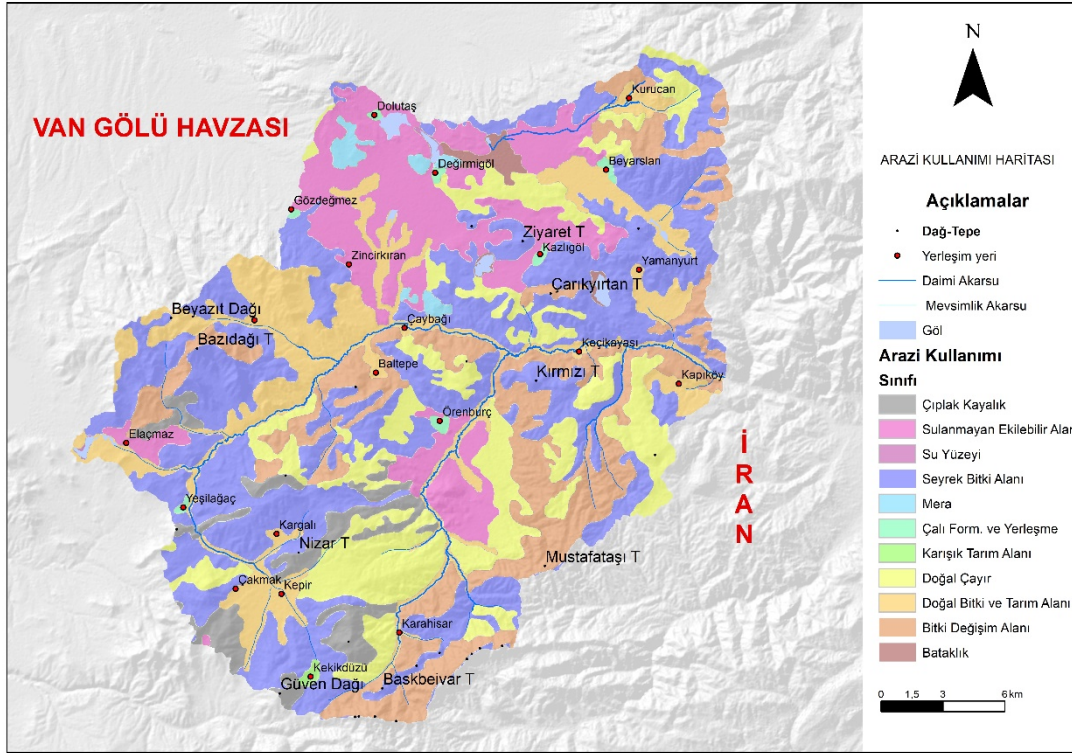
Ek 9. Çalışma alanının eğim alanı ve gruplarının dağılımı.

Ek 10. Çalışma alanının eğim sınıfı haritası.

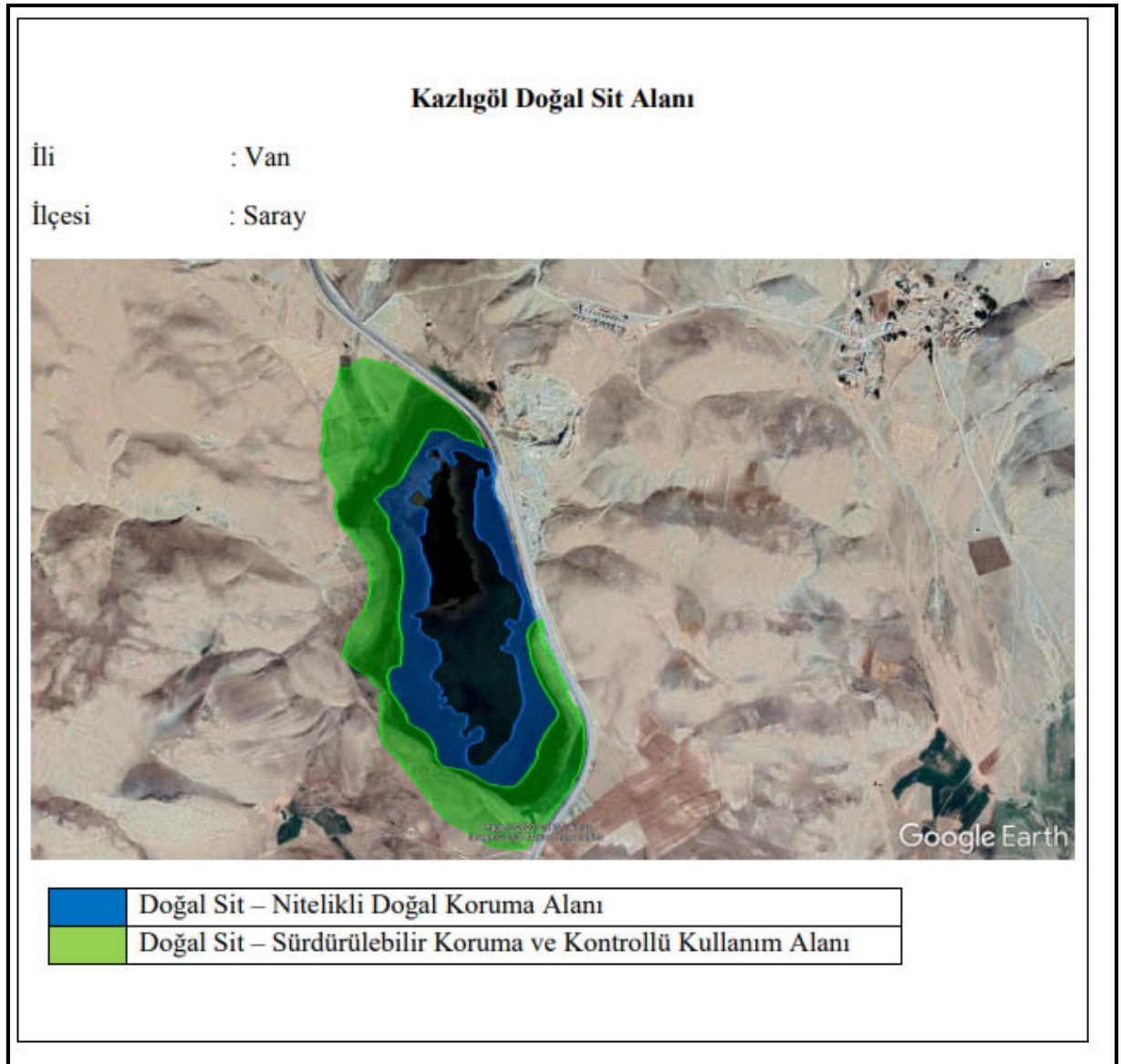
Ek 11. Çalışma alanının arazi kullanımı dağılımı grafiği.

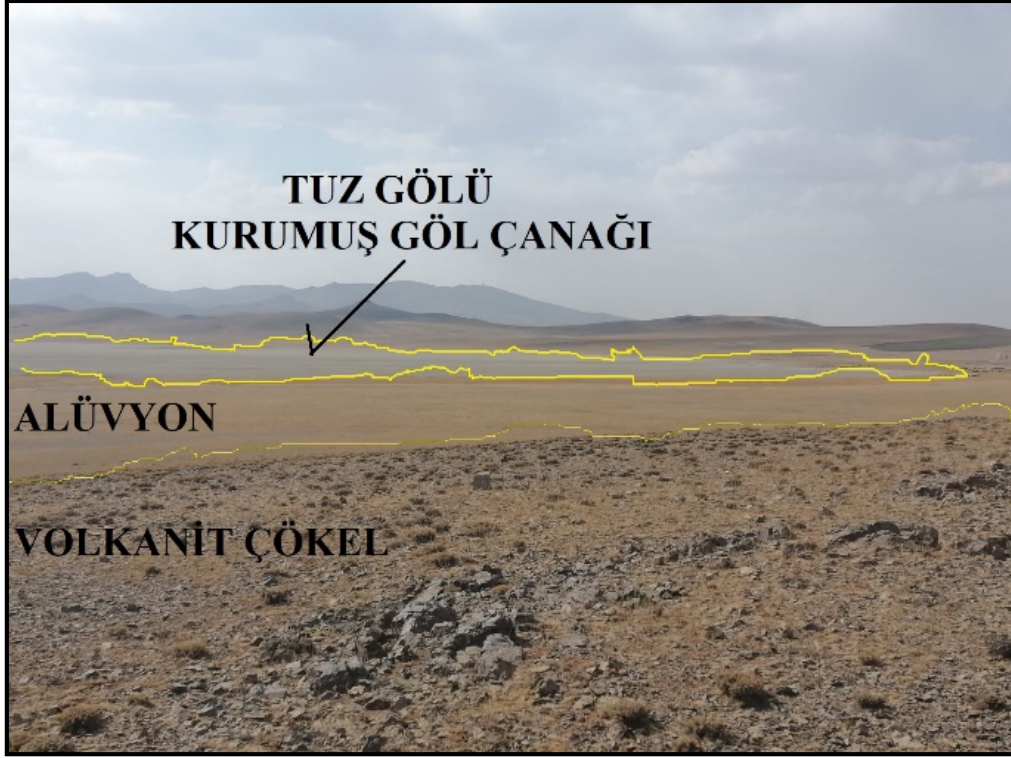
Ek 12. Çalışma alanının arazi kullanımı haritası (COPERNICUS, 2018'den düzenlendi).

Ek 13. Kazlıgöl çevresinin ve doğal sit-nitelikli doğal koruma alanı sınırlarının genel görünümü.

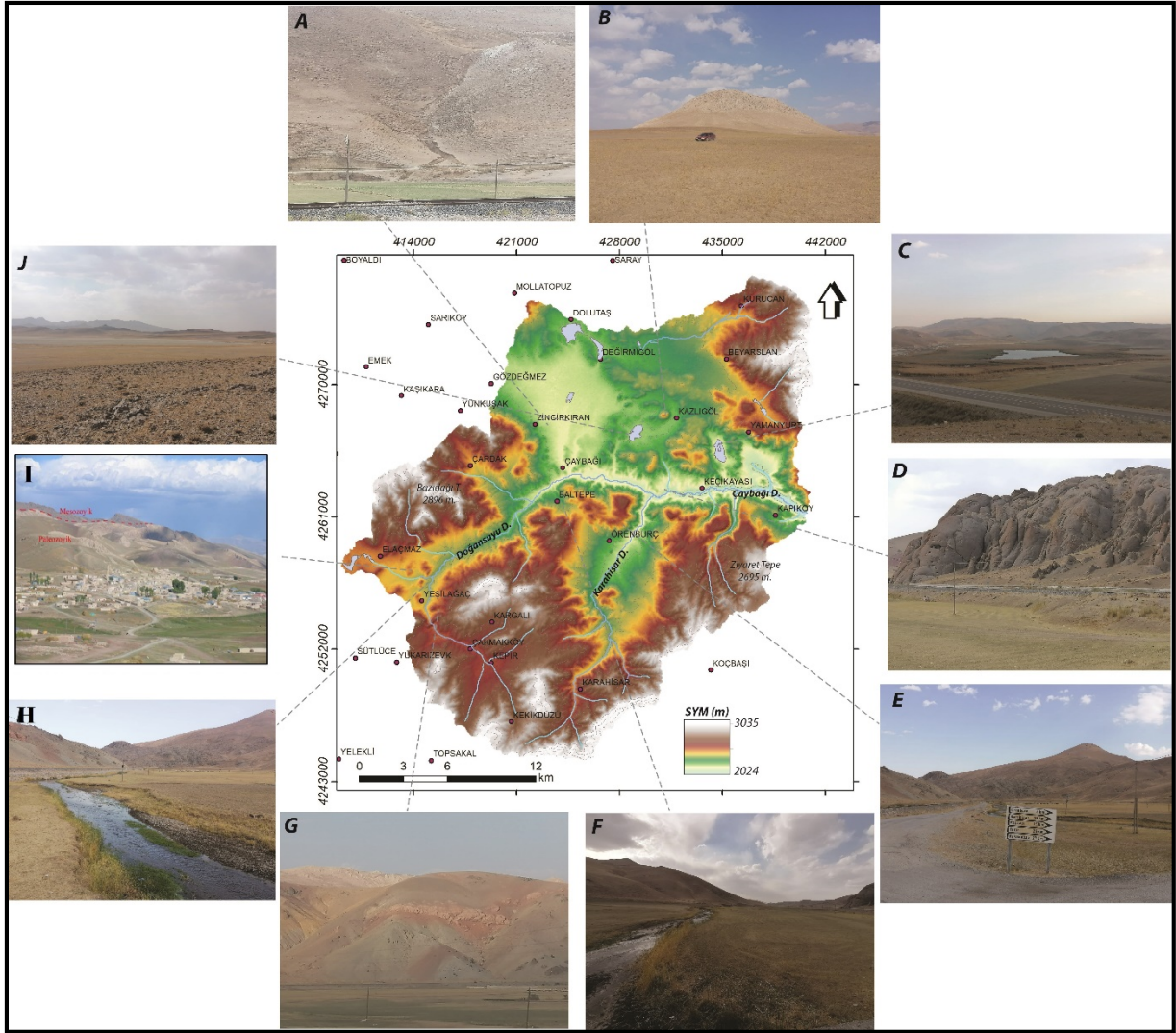
Ek 14. Kazlıgöl çevresinin ve doğal sit-nitelikli doğal koruma alanı sınırlarının uydudan görünümü (URL1).

Ek 15. Çalışma alanında kurumuş göl çanağı (Havza kuzeyi, Tuz Gölü).

Ek 16. Çalışma alanında kurumuş menderesli akarsu ve taraça (Örenburç mevki).

Ek 17. A) Çalışma alanında az eğimli yamaç üzerinde gelişmekte olan birikinti konisi B) Eğimin %1-2 arasında değiştiği alüvyon zemin ve sert kalkerden oluşan fazla eğimli tepelik alan C) Karstik orjinli Kazlı göl ve çevresinde gelişen bataklık alan D) Çıplak kayalıklardan oluşan fazla eğimli volkanitler E) Vadi tabanında tarıma açılmış araziler F) Eğimin azaldığı yerlerde menderesli akışa geçen akarsu ve taraça G) Yükseltisi fazla olan dağlık alan ve eğimli yamaçlar H) Vadi tabanı I) Az eğimli yamaç ve eğimli etek düzlüklerine doğru kurulan yerleşim yerleri J) Kurumuş göl çevresinde eğimi az ve erozyona müsait arazi

DERLEM TEMELLİ EŞDİZİMLİLİK ÇIKARIMINDA YÖNTEMSEL, ANLAMBİLİMSEL VE BİÇİMSÖZDİZİMSSEL SÜREÇLER -PROJE TEMELLİ BİR DURUM ÇALIŞMASI-

METHODOLOGICAL, SEMANTIC, AND MORPHO-SYNTACTIC
PROCESSES IN CORPUS-BASED EXTRACTION OF
COLLOCATIONS
-A PROJECT BASED CASE STUDY-

Ayşe Eda GÜNDOĞDU

Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler
Fakültesi, Dilbilimi Bölümü, Uygulamalı Dilbilim Ana Bilim Dalı,
aegundogdu@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: İnceleme makalesi
Gönderildiği tarih: 11 Nisan 2023
Kabul edildiği tarih: 29 Mayıs 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2023

Article Info

Type: Review article
Date submitted: 11 April 2023
Date accepted: 29 May 2023
Date published: 25 December 2023

Anahtar Sözcükler

Derlem; Durum Çalışması;
Eşdizimlilik; Anlambilim; Biçim-
sözdizim

Keywords

Corpus; Case study; Collocation;
Semantics; Morpho-syntax

DOI

10.33171/dtcjournal.2023.63.2.22

Öz

Derlem temelli anlam gösterimleri, içerisinde önüretimli yapılar, bilişsel şemalar, kültürel kodlar gibi dinamikleri barındırması nedeniyle biçimsel gösterimlerden farklı olarak tam otomatik olmaktan çok, doğal dil kullanıcılarının ve alan uzmanlarının yargılarına da gereksinim duymasından ötürü yarı-otomatik çıkarıma izin veren bir niteliktedir. Bu çalışmada dilde anlam örüntülerinin ve gösterimlerinin önemli bir bölümünü oluşturan eşdizimsel yapılanmaların derlem temelli çıkarımı sürecine ilişkin bir durum çalışması ortaya koymak amaçlanmıştır. Durum çalışmaları bir olguyu, özgül bağlamı içerisinde, olağan sürecinde, uygulama odaklı sunulan bir gerçeklikle, derinlemesine bir biçimde ortaya koymayı amaçlayan bir araştırma yöntemidir. Söz konusu çalışma disiplini, konu alanı ile ilgili gerçekleştirilmesi planlanan araştırmalara, deneyim temelli bir bakış açısıyla kuramsal çerçeveden uygulama süreçlerine doğru ilerleyen bir perspektif sunabilmektedir. Bu durum çalışması TÜBİTAK-SOBAG 3501 programı tarafından desteklenen, dilbilim alanında yürütülen bir araştırma projesi çerçevesinde yapılandırılmış ve yöntemsel süreç: verisetlerinin oluşturulması, örüntüleme düzlemlerini özgülleştirme ve veri işleme süreci, istatistiksel süreç, anlambilimsel süreç, biçim-sözdizimsel süreç olmak üzere beş farklı boyutta tasarlanmıştır. Çalışmanın temel motivasyonu, özde eşdizimlilik çıkarımı, genelde dilsel örüntülerin derlem temelli betimlenmesi çerçevesinde süreç temelli ve görgül bir izlek ortaya koymaktır. Özellikle derlem dilbilim ve sözcük-anlambilim arakesitinde uygulama ve süreç temelli yetkinlik kazanmayı planlayan araştırmacılara bütüncül ve disiplinlerarası bir rehber oluşturma açısından söz konusu çalışmanın önem taşıdığı düşünülmektedir.

Abstract

Corpus-based meaning representations have a feature that allows semi-automatic extraction because they require the judgments of natural speaker and domain experts, rather than being fully automatic, unlike formal representations, since they contain dynamics such as pre-fabricated structures, cognitive networks, and cultural codes. In this study, it is aimed to present a case study on the corpus-based extraction process of collocations, which constitute an important part of the meaning representations in language. Case studies are a research method that aims to reveal a phenomenon in its real context, in its ordinary process, with an application-oriented reality, in depth, starting from theory. The aforementioned study discipline can offer a perspective that moves from the theoretical framework to the application processes with an experience-based perspective to the researches planned to be carried out in the field of research. This case study was planned within the framework of a project supported by the TÜBİTAK SOBAG 3501 program. The study includes five different dimensions and their sub-dimensions, including the methodological process: creation of data sets, specification of patterning levels, statistical process, semantic process, morpho-syntactic process. The main motivation of the research is to create a process-based and realistic plan for scientists who plan to work within the framework of collocation extraction in particular and corpus-based description of all linguistic patterns in general. It is thought that this study is important in terms of creating a holistic and interdisciplinary guide for researchers who plan to gain practice and process-based competence, especially in the intersection of corpus linguistics and lexical semantics.

Giriş

Alanyazında “Bir ya da daha fazla dili kapsayan sözlü ve/ya yazılı özellikteki metinlerin, önceden oluşturulmuş amaçlar doğrultusunda, belirli ilkeler ve temsiliyet, denge gibi birtakım ölçütlerle elektronik bir platform aracılığıyla saklanan koleksiyonları” (Sinclair, 1991; Atkins ve Clear, 1992; Leech, 1992; Sinclair, 1992; McEnery, 2003; Baker, 2006; McEnery ve Hardie, 2012) olarak tanımlanan derlem, gerçekleşmiş dilsel veriler üzerinden elde edilen bulguları bilimsel ve sistematik bir biçimde ortaya koyma, araştırmacılara geniş ve çeşitlendirilmiş bir örnekleme erişme olanağı sunma, farklı araştırma soruları ve problemlerine koşul uygulamalara izin verme gibi avantajları nedeniyle başta anlambilim olmak üzere dilbilimin mikro ve makro ölçekteki birçok disiplinince yararlanılan veri kaynaklarının başında gelmektedir. McEnery (2003) derlemlerin büyük ölçekli veritabanlarına sahip olması, farklı düzlem ve tabakalarda sorgu yapılabilmesi, araştırma sorusu ya da sorularına bağlı olarak biçimlendirilmiş verilere erişilebilmesi, elde edilen bulguların geçerlilik ve güvenilirliğinin test edilmesine olanak tanınması gibi özellikleri nedeniyle dilbilim alanında derlem temelli çalışmaların yaygınlık kazandığını belirtmektedir. Buna paralel olarak derlemler araştırma sürecinde sözcük sıklıklarını ortaya koyma, gerçekleşmiş dil verisine ilişkin bağımlı dizinleri araştırmacıya sunma, belirli bir dizgedeki yapıları amaca uygun bir biçimde öne çıkarma gibi temel işlemlere sahiptir (Atkins ve Clear, 1992; Stubbs, 1995; Stubbs, 2001a; Stubbs, 2001b; McEnery ve Hardie, 2012). Bu işlevlerin anlambilim temelli çalışmalar çerçevesinde, özellikle dilde örüntüsel yapıların belirlenmesi ve ortaya konması açısından ikame edilemez bir özellikte olduğu söylenebilir. Bu çalışmada dillerde doğal bir örüntülenme düzlemi olarak gözlenen eşdizimlilerin derlem temelli çıkarımı proje temelli bir durum çalışması çerçevesinde konu edilmektedir.

Dilde örüntüsel yapılar (co-occurrences), dizimsel düzlemde birlikte kullanılma eğilimi fazla olan iki ya da daha fazla sözcüksel birliktelik olarak değerlendirilmekte, söz konusu yapıların betimlenmesi ve sınıflandırılması derlem-anlambilimin başlıca çalışma alanlarından biri olarak kabul edilmektedir. Alanyazında bu tür yapılar farklı ayrımlarla karşımıza çıkmaktadır: Eşdizimlilik, dilbilgisel birliktelik, anlam tercihi, anlam ezgisi (Sinclair, 1991); serbest bileşim, kısıtlı eşdizim, simgesel deyim, salt deyim (Cowie, 1994; 1998; 2012); serbest bileşim, eşdizim, deyim (Nesselhauf, 2005)¹ ayrımların önemli bölümünü oluşturmaktadır. Araştırmanın zeminini oluşturan

¹ Anılan terimlere çalışmanın 3.2. Örüntüleme düzlemlerini özgüleştirme ve veri işleme süreci bölümünde kapsamlı olarak yer verilmiştir.

eşdizimlilik örüntülerine, tüm sınıflandırmalarda temel bir düzlem olarak yer verildiğini görmek mümkündür.

Firth'ün (1957) "You shall know a word by the company it keeps."² yorumu ile temellenen eşdizimsel bakış açısı, aynı araştırmacı tarafından sözcüksel düzlemde ele alınabilecek dört farklı anlam derecesinden biri olarak değerlendirilir: yazımsal düzey, sesbirimsel düzey, dilbilgisel düzey sonrasında dördüncü sırada eşdizimsel düzey yer almaktadır. Alanyazındaki çalışmalar incelendiğinde eşdizimliliğin büyük oranda "iki ya da daha fazla sözcüğün belirli bir dizge içerisinde istatistiksel açıdan anlamlı bir durumda karşılıklı bir beklentiyle ve anlamsal bağdaşıklığı sağlayacak biçimde birlikte görülme eğilimi" (Firth, 1957; Halliday, 1966; Sinclair, 1987, 1991; Leech, 1992; Hoey, 2000) olarak değerlendirildiği görülmektedir. Temeli Firth'e dayanan sıklık temelli yaklaşımlarda (frequency-based approach) sözcüklerin belirli bir dizgede karakteristik ve sık kullanılma eğilimleri eşdizimliliğin en önemli ölçütünü oluşturmaktadır. Sinclair (1991) eşdizimsel örüntüleri belirli bir metinde en az iki sözcüğün kısa bir mesafede gerçekleşen birlikteliği olarak değerlendirir. Hoey (1991) ise eşdizimsel birimleri "rastlantısal olamayacak düzeyde birlikte görülme sıklığı olan sözcükler" olarak tanımlar. Halliday (1966) buna paralel olarak eşdizimliliğin, sözcüklerin belirli bir dizgedeki birliktelik görünümüleri x birimine ilişkin n [n-gram] sözcük mesafesindeki a, b, c... ögeleri saptanabilme koşuluyla hesaplanabileceğini belirtmektedir. Bilgisayarlı/hesaplamalı dilbilim alanında bu anlamlılık Z-score, MI3, log-log, log-likelihood vb. değerler aracılığıyla da ölçülebilmektedir.

Öte yandan kural tabanlı ve istatistiksel yöntemler her ne kadar anlamlı bir tekrara sahip olan yapıları mümkün olduğunca sorunsuz ve objektif bir biçimde tespit etse de ölçüm sonuçlarında raporlanan örüntülerin tamamının eşdizimsel özellik gösteremeyeceğinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bilgisayarlı/hesaplamalı dilbilimsel bakış açısı, bir arada görülme sıklığı anlamlı olan bütün yapıları potansiyel eşdizimli kabul etmekte, bu bağlamda deyimler (gözden düş-), birleşik eylemler (yardım et-), dilbilgisel yapılar (onun gibi), kurum adları (Dil Derneği), kısaltmalar (TDK) da eşdizimlilik çerçevesinde değerlendirilmekte ve istatistiksel ölçümler/listelemeler bu ölçüte göre yapılmaktadır. Bu eğilim örüntüsel düzlemde içlemsel, uzanımsal ve dilbilgisel özelliklerin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Örneğin *sıcak su* ve *sıcak davranış* örüntüleri istatistiksel açıdan eşdizimli olarak etiketlenip aynı set içerisine yerleştirilme eğilimine sahipken

² "Bir sözcüğün anlamını, ona eşlik eden yapılar aracılığıyla bilebilirsiniz."

kavramsal kurulum süreçlerinin birbirinden çok farklı olduğu gözlenmektedir. Kısacası, eşdizimsel yapıların anlam odaklı belirlenmesi bağlamında, işaretlemelerin ve etiketlemelerin tam otomatik biçimde yapılması gerçekçi sonuçlar veremeyebilmektedir. Bu noktada sıklık temelli yaklaşım da göz önünde bulundurularak anlam temelli yaklaşımdan (significance oriented approach) yararlanmanın, sözcükbirimlerin çeşitli anlamsal özelliklerini de göz önünde bulundurarak özgülleştirilmiş bulgulara erişmeyi olanaklı hale getireceği düşünülmektedir.

Anlam temelli yaklaşımlar sözcüklerin bir araya geliş koşullarını yalnızca istatistiksel açıdan sınımanın yeterli olmayacağı, sözcükbirimlerin içlemsel özelliklerinin de örüntü kurmada belirleyici olduğu tezi üzerine temellendirilmiştir. Cowie (1994, 1998) bu kapsamda eşdizimlileri, sıklık açısından anlamlı ilişkiler kurabilen sözcük setlerinden yalnızca biri olarak değerlendirir ve diğer sözcüksel birlikteliklerle birlikte dört aşamalı bir sınıflandırma örneği sunar: serbest bileşim, kısıtlı eşdizim, simgesel deyim, salt deyim³ olarak derecelendirilebilen bu düzlemlerin her biri anlam oluşturma açısından farklı dinamiklere sahiptir ve anılan örüntü düzlemlerini özgülleştirme sürecinde düzenlam/değişmeceli anlam, kalıplaşmışlık derecesi, değiştirilebilirlik ve açıklık ilkeleri (Bkz. Mel'çuk, 1998; Nesselhauf, 2005) ölçüt olarak kullanılabilir. Bu kapsamda eşdizimli yapıların belirlenmesinde istatistik temelli ve anlam temelli yaklaşımların her ikisinden de yararlanılarak karma yaklaşım kullanmanın daha görgül ve gerçekçi sonuçlar vereceği düşünülmektedir⁴.

Alanyazında (Church ve Hanks, 1990; Smadja, 1993; Cowie, 1994, 1998, 2012; McCardell, 1995; Lewis, 1997; Seretan, 2011) eşdizimsel örüntülerin çeşitli özellikleri ortaya konmuştur. İlk olarak eşdizimsel yapılar yinelenebilir bir niteliktedir. Bu kapsamda, düğüm sözcük ve eşdizimsel sözcük belirli bir veritabanında sıklıkla bir arada gözlenebilmektedir. Özellikle istatistik temelli yaklaşımlarda eşdizimlilerin belirlenmesi ve anlamlılık düzeylerinin ölçümü sürecinde yinelenebilir olma özelliği ölçüt geliştirmeye önemli ölçüde yardımcı olmaktadır. Eşdizimlilere ilişkin diğer bir özellik nedensizliktir. Örüntü kurulumunun dilden dile farklılık göstermesi, kültürel ve bilişsel süreçlerin de eşdizimsel yapılanmada önemli bir rol oynaması nedensizlik

³ Anılan terimlere çalışmanın 3.2. Örüntüleme düzlemlerini özgülleştirme ve veri işleme süreci bölümünde kapsamlı olarak yer verilmiştir.

⁴ Aksu Kurtoglu'nun (2017) "Türkçede ad-eylem eşdizimliği için istatistiksel ve anlamsal ölçütler temelinde derlem çıkışlı bir ulamlama" adlı çalışması eşdizimlilerin betimlenmesinde hem istatistiksel hem de anlamsal ölçütleri kullanma açısından önemli bir referans kaynaktır.

özelliğine yönelik temel gerekçeler olarak gösterilebilir. Örneğin Türkçede kahvenin yoğunluğu ve keskinliğinin kavramlaştırmasına ilişkin *sert kahve* dizilimi yerleşik bir kullanım iken İngilizcede *strong coffee* eşdizimliliğinin tercih edilmesi nedensizliğe iyi bir örnek oluşturmaktadır. Nedensizlik ilkesine koşut olarak eşdizimlilerin ön-üretimli olma özelliği, kurulum sürecinde hem dizisel hem de dizimsel düzlem açısından sınırlı bir seçim alanına sahip olmasıyla açıklanabilir. Türkçede *büyük adam* eşdizimliliği üzerinden örnek vermek gerekirse, *büyük* sıfatının içlemsel açıdan yakın olmasına rağmen *iri* sıfatıyla dizisel olarak ikame edilebilir bir koşula sahip olmadığı görülmektedir. Alan/bağlam bağımlı bir görünüme sahip olma eşdizimlilerin diğer bir özelliğidir. Bu kapsamda örüntülerin sanatsal, bilimsel, teknik vb. kavramsal alanlarda kullanılıp kullanılmaması düzlemsel açıdan fark yaratabilmektedir. Örneğin *kırmızı halı* dizilimi gündelik dil kullanımı bağlamında ele alındığında serbest bileşim olma özelliğine sahipken protokol kavram alanı çerçevesinde eşdizimlilik özelliği sergilemektedir⁵. Son olarak, yapısal açıdan bakıldığında eşdizimlilerin sabitlenmiş ya da yarı sabitlenmiş birimler olarak ele alınması, bu bağlamda belirli bir dizgede özgül bir set olarak değerlendirilmesi de eşdizimsel örüntülerin diğer bir özelliğidir.

Eşdizimlilerin anlamsal ve yapısal açıdan oluşum koşullarının çeşitliliği ve özgüllüğü bu tür birimleri bütünsel ve ölçüt temelli incelemeyi zorunlu hale getirmektedir. Bu durum çalışması TÜBİTAK-SOBAG 3501 programı tarafından desteklenen, Türkçede ad örüntülerini betimlemeyi amaçlayan ve dört ana modülden oluşan bir araştırma projesinin ilk modülü olan eşdizimlilik çıkarımını yöntem, örüntüleme düzlemlerini özgüleştirme ve veri işleme, istatistik, anlambilim, biçim-sözdizim boyutları kapsamında süreç temelli bir yaklaşımla ortaya koymayı amaçlamaktadır.

YÖNTEM

Araştırmada durum çalışması yöntemi kullanılmıştır. Davey (2009) durum çalışmasını belirli bir olay ya da olgunun boylamsal ve kapsamlı olarak incelendiği, verilerin belirli bir düzen çerçevesinde toplandığı-çözümlendiği ve doğal bağlamda işleyişin nasıl olduğunu ortaya koymayı amaçlayan bir yöntem olarak ele alır. Çalışmanın planlanmasında Yin (1984) tarafından ortaya konan dört durum deseni içerisinde iç içe geçmiş tek durum deseni kullanılmıştır. Söz konusu desen tek bir durum içinde birden fazla alt tabaka ya da birimin olduğu araştırmalarda

⁵ Bu tür eşdizimsel kurulumların terim üretmeye son derece yatkın olduğu söylenebilir.

kullanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu çalışmada, derlem temelli eşdizimlilik çıkarım süreci bir durum olarak belirlenmiş ve buna bağlı iç içe geçmiş iki farklı düzlem ortaya konmuştur. İlk düzlemde eşdizimlilik çıkarımının yöntemsel, istatistiksel, anlambilimsel, biçim-sözdizimsel süreçleri; ikinci düzlemde eşdizimlilerin özgülleştirilmesi sürecinde tanımlanması ve ayrıştırılması gereken diğer birliktelik kullanımları (dilbilgisel birliktelik, serbest bileşim, deyim vb.) yer almaktadır.

Araştırma süreci

Derlem temelli eşdizimlilik çıkarımını yöntemsel, istatistiksel, anlambilimsel ve biçim-sözdizimsel süreçler açısından doğal bağlamında sınanmış bir durum aracılığıyla ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada Yıldırım ve Şimşek'ten (2008) alıntılanarak düzenlenen araştırma planı izlenmiştir. Sürecin ilk basamağı araştırma sorularının geliştirilmesidir. Bu kapsamda çalışmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

Derlem temelli eşdizimlilik çıkarımında:

1. Düşüm sözcüklerin belirlenmesi, verisetlerinin oluşturulması, derlem sorgusunun gerçekleştirilmesi ve sorguların dışa aktarılması gibi süreçlerde nasıl bir yol izlenebilir?
2. Eşdizimliler, serbest bileşimler, birleşik sözcükler ve deyimler örüntüleme düzlemleri açısından işevuruk biçimde nasıl ayrıştırılabilir?
3. Etiketlenmiş verilerin geçerlik ve güvenilirliği nasıl test edilebilir?
4. Veri etiketleme süreci, anlambilimsel açıdan nasıl standardize edilebilir?
5. Veri etiketleme süreci, biçim-sözdizimsel açıdan nasıl standardize edilebilir?

Durum çalışmasının ikinci adımını analiz birimlerinin saptanması oluşturmaktadır. Veri toplama ve çözümleme sürecinin amaca uygun bir şekilde yürütülmesi, genel çerçeveden sapmaması, düzenli ve sistematik olarak ilerlemesi açısından bu adımın büyük önem taşıdığı düşünülmektedir. Araştırmanın temel analiz birimi adlardır. Bu kapsamda adların eşdizimlilik kurulumlarında kendi türünden sözcüklerle, sıfatlarla ve eylemlerle dizime girmesi nedeniyle üç farklı eş-birim belirlenmiştir.

Durum bağlamının belirlenmesi araştırmanın üçüncü adımı olarak planlanmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2008) çalışılacak durumun araştırma sorularını yanıtlamaya en uygun ortamı sunması gerektiğinin altını çizmektedir. Bu kapsamda TÜBİTAK-SOBAG 3501 programı kapsamında yürütülen ve ad örüntülerini ortaya

koymayı amaçlayan projenin 1. İş Paketi (Düğüm Sözcüklerin Belirlenmesi), 2. İş Paketi (Ham Verilerin Düzenlenmesi) ve 3. İş Paketi (Eşdizimlilik Düzeylerinin Belirlenmesi) süreçleri araştırmanın durum bağlamını oluşturmaktadır. Çalışmanın dördüncü adımında kuramsal art alan oluşturmak ve araştırma sürecini yapılandırmak amacıyla derlemdilbilim, istatistik, anlambilim, biçim-sözdizim alanlarını kapsayan geniş bir çerçeve çizilmiştir. Çalışmaya ilişkin görgül verilere ise beşinci adımda Türkçe Ulusal Derlemi 3.0 temelli verisetleri üzerinden gerçekleştirilen pilot çalışmalar ve temel araştırma süreci aracılığıyla elde edilen etiketlemeler, tanımlamalar ve ulamlamalar yoluyla ulaşılmıştır. Durum çalışmasının son adımında ise kuramsal ve uygulamalı süreçlerde elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiş; boyutlandırma, sınıflandırma, kodlama gibi alt yöntemlerle süreç somut ve izlenebilir hale getirilmiştir.

Durum çalışmasının yapı geçerliği, iç geçerliği ve güvenilirliği

Yapı geçerliği, araştırmacının işevuruk ölçütlerle yola çıkması ve veri toplama sürecinde öznel yargılardan uzak durması; iç geçerlik elde edilen sonuçlara nasıl varıldığına anlaşılır biçimde ortaya konması ve çıkarımlara ilgili kanıtların diğer kişilerin ulaşabileceği biçimde sunulması; güvenilirlik ise çalışmanın başka bir araştırmacı tarafından tekrar edildiğinde aynı ya da benzer sonuçlar vermesi ile ilişkilidir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu durum çalışmasının yapı geçerliğini proje önerisinde sunulan iş paketleri, iş paketlerinin içeriği ve başarılı sayılma ölçütlerinin belirlenmiş olması sağlamaktadır. Projenin adımlarının somut ve izlenebilir bir biçimde sunulması, ayrıca veri etiketleme sürecinde kodlayıcılar arası uyum katsayısının test edilmesi yapı geçerliğini artırma açısından büyük önem taşımaktadır. Rapor metninde eşdizimlilik çıkarımına ilişkin süreçlerin ayrıntılı olarak yer alması ve sonuçların başta proje ara raporu değerlendirme panelistleri⁶ olmak üzere (projenin bitiminde) diğer araştırmacılara sunulması araştırmanın iç geçerliğini güçlendirmektedir. Kodlayıcılar arası uyum düzeyinin kontrol edilmesi, gereksinim duyulduğunda uzman görüşü alınması ve bu görüşlerin istatistiksel olarak sınanması bağlamında sezgisellikten uzak bir bakış açısıyla ilerleyen bu çalışma ile aynı dilsel veriler üzerinden gerçekleştirilecek bir başka çalışmanın benzer sonuçlar vereceği düşünülmektedir. Bu da durum çalışmasının güvenilirliğini arttırmaktadır.

⁶ Değerlendirme panelistleri eşdizimlilik modülünü de kapsayan proje ara raporuna ilişkin olumlu görüş sunmuş ve söz konusu rapor kabul edilmiştir.

DERLEM TEMELLİ EŞDİZİMLİLİK ÇIKARIMINA İLİŞKİN DURUM ÇALIŞMASI

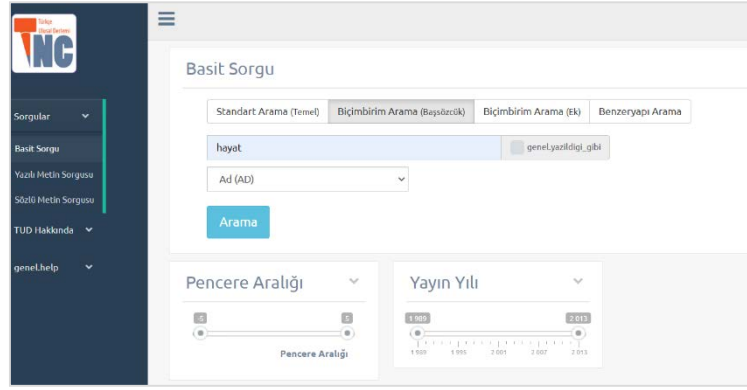
Bu durum çalışması TÜBİTAK-SOBAG 3501 programı kapsamında yürütülen ve Türkçede adların tümcesel ve tümceüstü örüntüsel yapılanmasına ilişkin doğal dilsel veriler referans alınarak görgül genellemelere ulaşmayı amaçlayan bir projenin ilk modülü kapsamında, eşdizimliliği gerçek bağlamı içerisinde, olağan işleyişte, uygulama odaklı sunulan bir gerçeklikle ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bölüm yöntemsel süreç: verisetlerinin oluşturulması, örüntüleme düzlemlerini özgülleştirme ve veri işleme süreci, istatistiksel süreç, anlambilimsel süreç, biçim-sözdizimsel süreç olmak üzere beş alt başlıktan oluşmaktadır.

Yöntemsel süreç: verisetlerinin oluşturulması

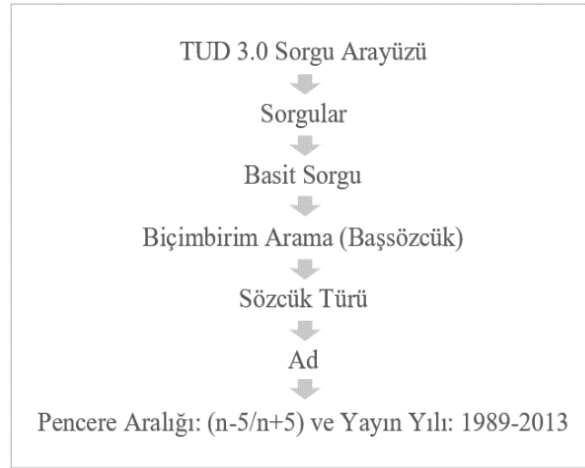
Özelde derlem temelli eşdizimlilik çıkarımı, genelde diğer tüm benzer örüntüsel setleri betimlemeyi amaçlayan çalışmalarda öncül olarak araştırma sorusu ya da sorularıyla bağıntılı bir biçimde örneklemin/verisetinin oluşturulması beklenmektedir. Bu durum çalışmasında araştırmanın türü, zamansal olanaklar, kodlayıcı sayısı gibi değişkenler göz önünde bulundurulmuş, Türkçede kullanım sıklığı en yüksek 100 ad araştırmanın düğüm sözcükleri olarak belirlenmiştir. Düğüm sözcüklerin seçilmesinde amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Örneklemin sıklık temelli bir ölçüte sahip olmasından dolayı birimlerin seçiminde referans bir kaynağa gereksinim duyulmuş ve bu kapsamda Aksan vd. (2017) tarafından hazırlanan A Frequency Dictionary of Turkish-Core Vocabulary for Learners temel alınmıştır. Verisetlerinin oluşturulmasındaki ikinci aşama tabaka seçimidir. Türkçe Ulusal Derlemi 3.0⁷ alan (kurgusal düzyazı/bilgilendirici), media (kitap, süreli yayın vb.), metin türev biçimi (kurgu ve şiir, gazete, bilimsel düzyazı vb.), cinsiyet, yazar türü, diyalekt gibi farklı tabakaları içerisinde barındırmaktadır (ayrıntılı bilgi için bkz. <https://v3.tnc.org.tr/>). Araştırma Türkçe üzerine genel bir betimleme amacı taşıdığı için söz konusu tabakalara ilişkin özelleştirilmiş bir seçim yapılmamış, tüm opsiyonlar açık bırakılmıştır. Ayrıca veritabanının bütününden yararlanmak amacıyla pencere aralığı [-5/+5] ve yayın yılı 1989-2013 olarak seçilmiştir. Yöntemsel sürecin üçüncü adımı ise derlem sorgusudur. Bu noktada Basit Sorgu, Yazılı Metin Sorgusu, Sözlü Metin Sorgusu arasından Basit Sorgu seçilmiştir. Basit Sorgu derlemdeki hem yazılı hem de sözlü metinleri kapsarken

⁷ Bu durum çalışması Türkçe Ulusal Derlemi 3.0 üzerinden gerçekleştirilmiştir. Farklı derlemlerde, amaca ve türe bağlı olarak çeşitli tabakalarla karşılaşmak mümkündür.

Yazılı Metin Sorgusu yalnızca yazılı dokümanlar, Sözlü Metin Sorgusu ise sözlü dokümanlar içerisinde sorgu yapma olanağı vermektedir. Dile ilişkin geniş bir bağımlı dizin seti elde etmek amacıyla her iki metin türü de araştırmaya dahil edilmiş ve düğüm sözcük sorgusu yapılmıştır. Sorgu arayüzünde eşdizimlilerin çıkarımı bağlamında Standart Arama (Temel) ve Biçimbirim Arama (Başsözcük) olmak üzere iki seçenek yer almaktadır. Standart Arama (Temel) sözcüğün sorgu arayüzüne yazılan biçimini kapsayan dizinlere erişmeyi olanaklı kılarken Biçimbirim Arama (Başsözcük) sözcüğün bütün çekimsel biçimlerini kullanıcıya sunmaktadır. Şekil 1’de hayat düğüm sözcüğü üzerinden gerçekleştirilen sorguya ilişkin arayüz, Şekil 2’de durum çalışmasında izlenen düğüm sözcük sorgulama basamakları yer almaktadır.

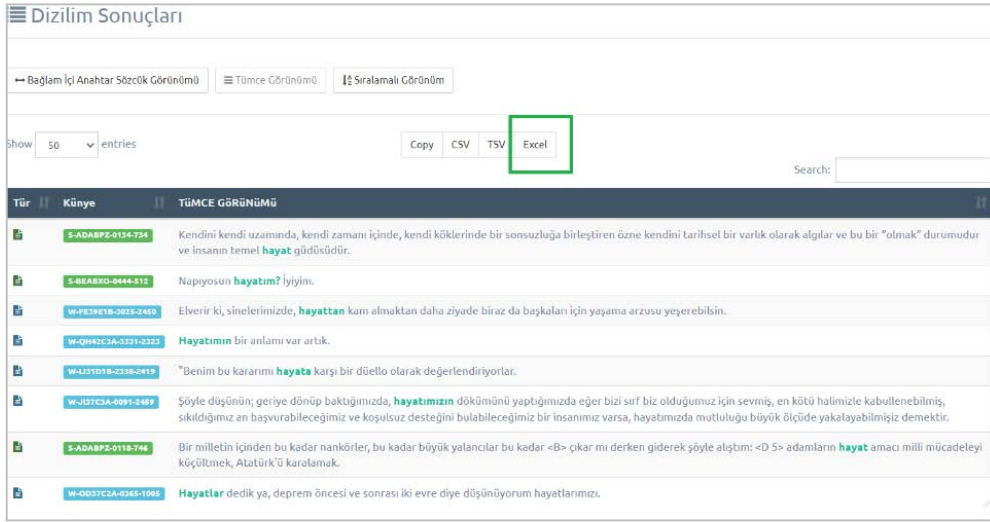
Şekil 1. Düğüm sözcük sorgu arayüzü (Aksan vd., 2012)

Şekil 2. Düğüm sözcük sorgulama basamakları

Yöntemsel sürecin dördüncü adımında derlem verilerini inceleme formatı belirlenmiştir. Bağlam İçi Anahtar Sözcük Görünümü opsiyonunda pencere aralığı (n-gram) ölçüt olarak alınarak $[n-5/n+5]$ sözcük dizilimi verilirken Tümce Görünümü

opsiyonunda tanık tümcenin alındığı tür ve künye bilgileri ile tanık tümcenin kendisi yer almaktadır. Sıralamalı Görünüm opsiyonunda ise bağımlı dizinin tür ve künye bilgilerinin yanı sıra daha gelişmiş n-gram temelli arama alternatifleri yer almaktadır. Çalışmada düğüm sözcüğe ilişkin daha geniş bir bağlama ulaşmak amacıyla Tümce Görünümü arayüzü seçilmiştir. Verileri dışa aktarma sürecinde Copy, CSV, TSV, MS Excel seçenekleri arasından proje ekibine kodlama kolaylığı sağlaması nedeniyle MS Excel tercih edilmiştir. Şekil 3'te tümce görünümlü dizilim sonuçlarına ilişkin örnek bir kesit yer almaktadır.

Şekil 3. Düğüm sözcük dizilim sonuçları/tümce görünümü arayüzü (Aksan vd., 2012).

Araştırma verisetinin oluşturulmasında araştırmancının türü, zamansal olanaklar, kodlayıcı sayısı ölçütleri göz önüne alınarak her bir düğüm sözcük için tesadüfi örnekleme yoluyla seçilen 2500 tümce görünümü elde edilmiştir. Yöntemsel sürecin son aşamasında kodlama sürecinde kullanılmak üzere her bir düğüm sözcük için MS Excel temelli, metin türü (sözlü/yazılı), id numarası ve tümce görünümünün yer aldığı çalışma kitapları hazırlanmıştır. Çalışma kitaplarında eşdizimlilerin yanı sıra birleşik sözcük, serbest bileşim, deyim ve diğer birimleri yer almaktadır (bkz. Şekil 4).

A	B	C	D	E	F	G	H
Tür	Künye	TÜMCE GÖRÜNÜMÜ	Birleşik Sözcük	Serbest Bileşim	Eşdizimlilik	Salt Deyim	Diğer
s	S-ADABFZ-0134-7	Zaten artık bu hayata ait bir yaratık sayılmam.					
s	S-BEABKO-0444-5	Nasıpıyosun hayatımı? İyiyim.					
w	W-FE39E1B-3025	Elverişli, sinelerimizde, hayattan kam almaktan daha ziyade biraz da başkaları için yaşama arzusu yeterebilirsin.					
w	W-QH42C3A-3331	Hayatımın bir anlamı var artık.					
w	W-LI31D1B-2338-1	'Benim bu kararımı hayata karşı bir düello olarak değerlendiriyorlar.					
w	W-JI37C3A-0091-7	Stresi tanımlıyorlar ve hayatları çok düzenli olarak geçiyor.					
s	S-ADABFZ-0118-7	MONA: Birak alınganlığı, hayattan ne istiyorsun? Biraz şükret.					
w	W-0D37CZA-0365	Hayatlar dedik ya, deprem öncesi ve sonrası iki evre diye düşünüyorum hayatlarımızı.					
s	S-BEABKO-0389-9	Orayı hayatta çekemeyiz.					
s	S-BEABKO-0345-2	Kısaca şöyle ikisini şunda birleştirebilir miyiz? Öğrencinin gerçek hayatına uygun olması.					
s	S-ADABKO-0318-7	Tabii dimi hayat ve sinema sana çok şey öğretti dimi?					
w	W-PF10E1B-2867	KARAKTERLER HEY HAYATTA.					
s	S-ADBBAA-0443-1	Hemen şu bilgisayarın düğmesine basıyorum ve hayatının akışı şu anda benim elimde.					
s	S-BEABIA-0015-22	Hayatındaki 3 önemli kadın.					
s	S-ADABII-0439-30	Evet SSK'dan emekliler ikisi de emekli hani şu an da babam çalışma hayatına devam etmese geçinemezler o parayla.					
w	W-OF10E1B-3063	Rüzgârdan, belki de hayattan korunuyorum böylelikle.					
w	W-TE30D1B-3263	Tekkenin, ruhsal hayatın zorunlu şartı olmadığı, devrini doldurduğu fikri.					
s	S-AEABUZ-0021-1	Şimdi sadece seslendirme sanatçısı olarak hayatımızı idame ettiremezsiniz.					
s	S-ADBBAA-0443-3	O şimdi rüyasında bile göremeyeceği bir hayatın üzerinde yunuyor.					
w	W-HA16B4A-1363	O jimdi bunlardan birini seçip kendi hayatı içine, yaşadığı görüntülerin içine yerleştirecekti.					
w	W-UE36E1B-3358	Aynı şekilde, yaratılmayı bilen kişi için, hayat da uzadı kiça uzar."					
s	S-BEABKO-0130-45	Yalah bilmiyorum şimdi benimde düzenli bir onsel hayatım var gibi sanki ama. İltigulme>					
w	W-KA16B0A-1703	Yeni bir hayatın insana hemen çekici gelen yanlarına kolay almış, bu hayatın, kendi geleceklere için sanki gerekli olduğuna inanmışlardı.					
s	S-ADABIA-0265-7	Hayata dair bir şeyleri anlatmak istedim, hani, bu hayat yolculuğundaki farkındalıklarımız çok önemli.					
w	W-MA16B1A-027C	Halkın tarlasını, ziraat hayatını yavaş yavaş terketme arzusunun duyulması, sebepsiz değildir.					
s	S-ACABFZ-0049-6	Ancak bazı doğruların hayata geçmesi için onun dile getirilmesi yetmez.					
w	W-UH39E1B-2929	Saatin, takım elbisen senin kişiliğini gösterir, bindiğin araba her şeyindir; bu evi alırsan bütün hayatın değişir.					
s	S-ADABFZ-0135-5	Hayata karşı bir tutkuvarlık vardır.					

Şekil 4. Eşdizimlilik çıkarımı çalışma kitabı örneği

Çalışma kitaplarında eşdizimlilik dışındaki düzlemlere de yer verilmesinin temel nedeni, kuramsal olarak belirlenen ölçütlerin verisetinde etiketlenen her bir örüntüye uygulanmasına olanak sağlamak, böylece veri işleme sürecini daha objektif hale getirmektedir.

Örüntüleme düzlemlerini özgülleştirme ve veri işleme süreci

Durum çalışmasının ikinci aşamasını eşdizimsel yapılanmaları diğer örüntü düzlemlerinden ayırıştırmak, tutarlı biçimde özgülleştirmek oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda ölçüt geliştirme, ölçütü sınıma, yeniden ölçüt geliştirme, yeni ölçütü sınıma, kontrol kaynağını sınıma, alternatif kaynak oluşturma olmak üzere altı basamak izlenmiştir.

Ölçüt geliştirme süreci: Sürecin görgül ve objektif bir şekilde işleyebilmesi, bu bağlamda kodlayıcılar arası tutarlılığın sağlanabilmesi için veri kodlama sürecinin ilk aşamasında ölçüt geliştirmeye gereksinim duyulmuştur. Kodlama öncesi, hayat Düğüm Sözcüğü Çalışma Kitabı kapsamında rastlantısal olarak seçilen 500 tümcelik bir set yürütücü ve anlambilim alanında bir uzman tarafından incelenmiş, verisetinde yer alan örüntüsel düzlemlere ilişkin gözlemler yapılmıştır. Sonraki aşamada örüntülerin nitelikleri alanyazındaki sınıflandırmalarla ilişkilendirilmiş ve verilerin etiketlenmesi sürecinde Cowie (1993, 1994, 1998, 2012) tarafından alanyazına kazandırılan serbest birleşimler, kısıtlı eşdizimler, simgesel deyimler ve salt deyimler olmak üzere dört örüntüleme düzeyinin referans alınmasına karar verilmiştir. Bu kapsamda serbest bileşimler birimlerin çoğu zaman özgürce yer değiştirebildiği, opak olmayan örüntüler olarak tanımlanmıştır. Bu tür örüntülere açıklık ve değiştirilebilirlik ilkeleri kolay bir biçimde uygulanabilmektedir. Örneğin Türkçede *etek giy-* birleşiminde *etek* adı dizisel olarak *pantolon*, *kazak*, *gömlek* gibi

birimlerle ikame edilebilirken aynı zamanda *al-*, *sat-*, *çık-* gibi eylemlerle birlikte dizime girebilmektedir. Bu açıdan serbest bileşimlerin içlemsel ve sözdizimsel kurallara uyulduğu sürece büyük bir esneklik alanına sahip olduğu söylenebilir. Kısıtlı eşdizimliler yarı donmuş bir biçimde, birliktelik kullanımı yüksek olan ve kısmen şeffaf olan yapılardır. Serbest bileşimlerin aksine kısıtlı eşdizimliliklerde örüntüyü oluşturan birimlerden birinin değişmeceli anlam düzeyinde olduğu gözlenmektedir. Bu açıdan söz konusu örüntülerde anlamsal ve sözdizimsel esneklik daha sınırlı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda kısıtlı eşdizimlilerin tamamen kalıplaşmış olmamakla birlikte düzenlamsal uzanımlara da sahip olmadığı, bu durumun da tahmin edilebilirlik derecesini azalttığı söylenebilir. Kısıtlı eşdizimler Türkçede *bilgi ver-* yapısı bağlamında örneklenirse, *bilgi* adı *al-*, *edin-*, *sun-* vb. eylemlerle, *ver-* eylemi *izahat*, *malumat* gibi adlarla kullanılabilir. Bu noktada dizimdeki bir sözcüğün düzenlamsal diğerinin ise değişmeceli anlamsal düzlemde olduğunu görmek mümkündür. Üçüncü kategori olan simgesel deyimler ise kısıtlı eşdizimliler ve salt deyimler arasında yer almakta olup anlamsal açıklığı bir noktada hala taşınması nedeniyle kısıtlı eşdizimlilere, katı dizimsel sınırlılıklara sahip olması nedeniyle salt deyimlere yaklaşmaktadır. Simgesel deyimlerin temel özelliği bağlam duyarlı olmasıdır. Örüntüler hem değişmeceli anlamda kullanılabilirken hem de gerçek dünyaya gönderimde bulunan daha yalın bir anlatım özelliği de taşımaktadır. *Dikiş tutma-*, *deftere yaz-*, *başını ağrı-* yapıları buna örnek olarak gösterilebilir. Son kategorideki salt deyimler ise tamamen değiştirime kapalı, opak ve doğrudan aktarıma uğrayan yapılar olarak tanımlanmaktadır. Simgesel deyimlerin aksine, bu tür yapıların hiçbir durumda somut bir uzanıma sahip olmadığı gözlenmektedir. *Göze al-*, *etekleri zil çal-* örüntüleri salt deyimlere örnek olarak gösterilebilir.

Ölçütü sına: Değerleyiciler arası tutarlılığı test etmek için, pilot çalışmada kullanılan 500 tümcelik verisetindeki etiketlemeler üzerinde Fleiss'in Kappa Uyum Katsayısı⁸ ölçümü yapılmıştır. Set içerisindeki düğüm sözcüğün örüntüye girdiği 297 tümce kapsamındaki kodlamalarda tutarlılık $\kappa = 0.26$ olarak hesaplanmıştır. Uyum katsayısı 0.0 ile 1.00 aralığında değişiklik gösterebilmekte ve 1.00'e yaklaştıkça kodlayıcılar arası uyum düzeyi artmaktadır. Bu bağlamda, elde edilen katsayı doğrultusunda uyumun yeterli düzeyde olmadığı gözlenmiş ve yeni bir ölçüt geliştirme yoluna gidilmiştir.

⁸ 3.3. İstatistiksel süreçler başlığı altında teste ilişkin kapsamlı bilgilere yer verilmiştir.

Yeniden ölçüt geliştirme: Bu süreçte öncelikle alanyazına ilişkin kaynak taraması genişletilmiş ve farklı sınıflandırmalar (Cruse, 1986; Sinclair, 1991; Benson vd., 1997; Howarth, 1998; Nesselhauf, 2005) da göz önüne alınarak yeni bir ayırım yapılmıştır. Bu bağlamda veri etiketleme sürecinde referans alınmak üzere birleşik sözcükler, serbest bileşimler, dilbilgisel birliktelikler, eşdizimliler, deyimler olmak üzere beş farklı örüntü düzeyi tanımlanmış ve bu örüntülerin ayırıcı özellikleri işevuruk biçimde belirlenmiştir:

Birleşik sözcükler kalıplaşmış olmanın yanı sıra, sözcüklerin toplamının tek bir gösterge ile ilişkilendirilmesi nedeniyle bir sözlükte maddebaşı olarak yer alma özelliğiyle diğer örüntüsel düzlemlerden ayrıştırılabilmektedir. Örnek tümce⁹ (1) incelendiğinde *bilim* ve *adam* birimleri bir araya gelerek tek bir uzanımla dilsel düzleme çıkmaktadır:

(1) Ağustos 2003'te PNAC kurmayları, bir grup Amerikan **bilim adamı** ve generaliyle birlikte, Omaha'da basına kapalı toplantılar yaptılar. [W-QI13C3A-0187-2456]

Diğer bir örüntüleme düzeyi olan serbest bileşimler bütün birimlerin düzanlamsal boyutta olması, dizisel ve dizimsel eksenlerin esnekliğine bağlı olarak değiştirilebilirlik ilkesinin uygulanabilmesi özellikleri bakımından diğer yapılardan ayrılmaktadır. Örnek (2) üzerinden yola çıkıldığında *yaşlı adam* örüntüsünde her iki sözcüğün de şeffaflık sergilediği; sözdizimsel kısıtlar ve içlemsel uyum dahilinde, seçimsel ve birleştirimsel düzlemlerde yeni birimlerle tekrar tekrar dizgeselleşebileceği gözlenmektedir. *Yaşlı* sıfatı *adam*, *anne*, *insan*; *adam* adı *zeki*, *esmer*, *yakışıklı* gibi birimlerle kolayca dizime girme opsiyonuna sahiptir.

(2) Çıkışta, bir **yaşlı adama** yardım edeyim diyorum. [W-IA16B1A-2671-1377]

Üçüncü düzlem olan dilbilgisel birlikteliğin¹⁰ özgülleştirilmesinin, diğer yapılarla karşılaştırıldığında görece daha kolay olduğu söylenebilir. Bu tür örüntülerde içeriksel (ad, sıfat, eylem vb.)/işlevsel (ilgeç, niceleyici, bağlaç vb.) sözcük ayırımı ve açık sınıf/kapalı sınıfa dahil olup olmama ölçütleri ön plana çıkmaktadır. Dilbilgisel birliktelik görünümleri ya en az bir içerik ve bir işlev ya da en az iki işlev sözcüğünün bir araya gelmesi ve dilde özgül bir birim oluşturması yoluyla

⁹ Örnek tümceler TUD 3.0 aracılığıyla oluşturulan verisetlerinden alınmıştır.

¹⁰ Araştırmacıların bir bölümü (Bkz. Benson vd., 1997; Baker, 2006) dilbilgisel eşdizim ve sözcüksel eşdizim ayırımı yapar. Bu ayırmada dilbilgisel eşdizimlilik, dilbilgisel birliktelik terimine karşılık gelmektedir.

kurulmaktadır. Aşağıda bir içerik ve bir işlev sözcüğünden oluşan dilbilgisel birliktelik görünümü örneği yer almaktadır.

(3) Sanane be taksici, sen önce para üstlerini ver **adam gibi**. [W-XI45E1C-5070-2446]

Deyimlere ilişkin alanyazın incelendiğinde kalıplaşmışlığın en üst düzeyde olması, tam bir opaklık sergileme, açıklık ve değiştirilebilirlik ilkelerine uyumlanmama, dilde tek bir birim gibi davranma, sözdizimsel değişimlere çok sınırlı durumlarda izin verme (Ona gözü gibi baktı./Ona baktı, gözü gibi. örneğinde olduğu üzere) özelliklerine sahip olduğu görülmüştür:

(4) 14. yüzyıl eserinden ibaret bir kültür sergileseydim o zaman hiç **adamdan saymazlardı** bizi... [S-ADBBI-0042-706]

Durum çalışmasının temel örüntü birimi olan eşdizimliler en az iki içerik sözcüğünden oluşma, öğelerin en az birinin değişmeceli anlamda kullanılması, değiştirilebilirlik ve açıklık ilkesini çok sınırlı bir biçimde karşılama, her biriminin ayrı uzanımlara sahip olabilmesi, başka bir dile her zaman doğrudan çevrilememe ölçütleriyle somutlaştırılmıştır:

(5) İlkçağın bu büyük adamı, yine aynı dönemde yetişmiş olan bir başka **büyük adam** Parmenides'le felsefe tarihinin çığır açıcı tartışmasına girmiştir. [W-RB04A2A-1387-1209]

Bu bağlamda, birliktelik kullanımlarının etiketlenmesine ilişkin yeni ölçütler geliştirme sürecinde yukarıda yer verilen kuramsal bilgiler göz önüne alınmış ve ayırıcı özellikler belirlenmiştir (bkz. Tablo 1).

Tablo 1. Birliktelik kullanımları ve ayırıcı özellikler

Birliktelik Kullanımları	Ayırıcı Özellikler
birleşik sözcük	Birleşik ya da ayrı yazılabilir, tek bir uzanıma sahiptir, sözlükte maddebaşı olarak yer alabilir.
serbest bileşim	En az iki içerik sözcüğünden oluşur, her sözcüksel birim düzanlam boyutundadır, değiştirilebilirlik ilkesi esnek bir biçimde uygulanabilir, açıklık ilkesine tamamen sahiptir, sözlükte maddebaşı olarak yer alamaz.
dilbilgisel birliktelik	En az bir içerik ve işlev ya da iki işlev sözcüğünden oluşur, içerik sözcükleri düzanlamsal ya da metaforik/metonimik anlamsal olabilir, değiştirilebilirlik ilkesi uygulanabilir, açık ya da yarı-açıktır, sözlükte maddebaşı olarak yer alamaz.
deyim	İçerik ve işlev sözcüklerinden oluşabilir, tamamen kalıplaşmıştır, değiştirilebilirlik ilkesi uygulanamaz, açıklık ilkesine sahip değildir, sözlükte maddebaşı olarak yer alabilir.
eşdizimlilik	En az iki içerik sözcüğünden oluşur, sözcüksel birimlerden en az biri metaforik/metonimik anlama sahiptir, değiştirilebilirlik ilkesi sınırlı çerçevede uygulanabilir, her biriminin ayrı uzanımları gözlenebilir, yarı-açıktır, sözlükte maddebaşı olarak yer alamaz.

Yeni ölçütü sınama: Değerleyiciler arası tutarlılığı tekrar değerlendirmek amacıyla *hayat* düğüm sözcüğü üzerinden 500 tümcelik üçüncü bir veriseti oluşturulmuş, düğüm sözcüğün örüntü sergilediği 317 satır ile kodlayıcıların seçimleri kapsamında yeni bir test uygulanmış, Fleiss'in Kappa Uyum Katsayısı ölçümü doğrultusunda kodlamaların tutarlı olduğu ($\kappa = .82$) sonucuna ulaşılmıştır.

Kontrol kaynağını sınama: Durum çalışmasında birleşik sözcük, deyim gibi kalıplaşmış ifadelerin ölçünlü ve sistematik olarak belirlenebilmesi açısından verilerin işlenmesi sürecinde eşzamanlı sözlük kontrolü yapılmasına karar

verilmiştir. Bu kapsamda çevrimiçi bir platform olarak tasarlanan Türk Dil Kurumu¹¹ sözlükleri arasından Güncel Türkçe Sözlük ile Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nün kontrol kaynağı olarak kullanılması planlanmıştır. Fakat veri işleme sürecinde sözlüklerde yer alan maddebaşı tutarlılığının hem birleşik sözcükler hem de deyimler kapsamında sınırlı olduğu görülmüş¹² ve alternatif sına kaynağı olarak, belirsizlik taşıyan durumlarda uzman görüşü alınmasına karar verilmiştir.

Verileri kodlama/ alternatif kaynak oluşturma: Çalışmada Tablo 1'de yer alan ölçütler doğrultusunda, verilerin kodlanma sürecinde yürütücü ve bursiyer eşzamanlı olarak aynı düğüm sözcüğe ilişkin aynı dizinleri kapsayan farklı çalışma kitapları üzerinden etiketlemeler yapmıştır. Etiketlemeler sonucu her düğüm sözcüğün kodlama uyum düzeyi Cohen'in Kappa Katsayısı¹³ aracılığıyla ölçülmüş, uyum katsayısı yüksek olan kodlama sütunları sabit tutulmuş, düşük olanlar ayrı bir çalışma kitabına aktarılmıştır. Düşük uyuma sahip örüntüler ayrıca iki farklı alan uzmanı tarafından kodlanmış ve elde edilen dört farklı kodlama Fleiss'in Kappa Katsayısı aracılığıyla test edilmiştir. Şekil 5'te örüntüleme düzlemlerini özgüleştirme ve veri işleme sürecine ilişkin aşamalara sırasal bir biçimde yer verilmektedir.

Şekil 5. Örüntüleme düzlemlerini özgüleştirme ve veri işleme süreci

¹¹ <https://sozluk.gov.tr/> Erişim tarihi: 10.11.2022

¹² 3.4. Anlambilimsel süreçler başlığı altında sözlük maddebaşı tutarlılığına ilişkin açıklamalar ve örnek kesitlere yer verilmiştir.

¹³ 3.3. İstatistiksel Süreç başlığı altında teste ilişkin kapsamlı bilgilere yer verilmiştir.

Derlem temelli eşdizimlilik çıkarımında ölçüt geliştirme, kontrol kaynağı oluşturma ve sınama yapmanın elde edilecek sonuçların tutarlılığı, nesneliği ve genellenebilirliği açısından son derece önemli ve vazgeçilmez bir süreç olduğu düşünülmektedir. Bu açıdan, araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğini sağlamak bağlamında, veri işleme aşamasında hem kodlayıcıların hem de alan uzmanlarının değerlendirmelerindeki uyumu ölçmek amacıyla istatistiksel testlere başvurulmuştur.

İstatistiksel süreç

Durum çalışmasında, etiketleme süreçlerinde elde edilen kodlamaların geçerlik ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla iki farklı uyum katsayısından yararlanılmıştır. Özelde dilbilim alanında genelde sosyal bilimlerde geçerlik ve güvenilirlik ölçümleri pozitif bilimlere göre daha uzun ve kapsamlı bir süreç gerektirse de araştırmanın bilimsel bir temele oturabilmesi açısından bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Dilbilim alanında yapılan çalışmalar kapsamında doğal dil kullanıcılarının yargıları ve uzmanların görüşlerinin kritik bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Örneğin, özellikle sözdizim temelli çalışmalarda yararlanılan değiştirim testlerinde (substitution tests) dilsel bir yapıyı test etmek, diğer bir deyişle bir ögenin belirlenen diğer öğelerle benzer bağlamsal koşulları oluşturup oluşturmadığını sınamak için (Radford, 1988; 2009) doğal dil kullanıcılarının yargılarına başvurulabilmektedir. Bu çalışma temelde yürütücü ve bursiyer(ler)in kodlamaları ile ilerlemiş, gereksinim duyulan zamanlarda ayrıca alan uzmanlarının görüşlerine de başvurularak daha nesnel sonuçlara ulaşmak hedeflenmiştir. Kodlamalar sonrasında istatistiksel uygunluğu ölçmek için önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi non-parametrik test türlerinden olan Cohen'in Kappa Uyum Katsayısı ve Fleiss'in Kappa Uyum Katsayısı'ndan yararlanılmıştır.

Cohen (1960) Kappa testini sınıflama düzeyindeki değişkenler üzerinden puanlama yapan iki puanlayıcının kendi aralarındaki uyum düzeyini belirlemek amacıyla geliştirmiştir. Cohen'in Kappa Uyum Katsayısı, N tane maddeyi C tane farklı kategoriye ayıran iki değerleyici arasındaki uyumu ölçmektedir. Bursiyer ve yürütücü tarafından eşzamanlı ve birbirinden bağımsız olarak gerçekleştirilen kodlama uyumunu test etmede söz konusu yöntemden yararlanılmıştır.

$$\kappa = \frac{\Pr(a) - \Pr(e)}{1 - \Pr(e)}$$

Formül 1. Cohen'in Kappa Uyum Katsayısı

Formülde “Pr(a)” değerleyicilerde gözlenen uyuşmaların toplama orantısı, “Pr(e)” ise bu uyuşmanın şans eseri ortaya çıkma olasılığını temsil etmektedir. Yürütücü ve bursiyer kodlamalarında uyum sağlanamadığında ya da uzman görüşü alınması gereken koşullarda Fleiss (1971) tarafından puanlayıcının ikiden fazla olması durumundaki uyumu ortaya koymak için geliştirilen Fleiss’in Uyum Kappa Katsayısı’ndan yararlanılmıştır. Söz konusu test, sabit sayıda ve ikiden fazla değerleyicinin (n) her birinin N tane maddeyi sınıflandırmaları sonucu ortaya çıkan uyumu ölçmektedir.

$$\kappa = \frac{\bar{P} - \bar{P}_e}{1 - \bar{P}_e}$$

Formül 2. Fleiss’in Kappa Uyum Katsayısı

Formülde $1 - P_e$ kodlamaların rastlantı dışı uyumlanma olasılığını, $P - P_e$ gözlenen miktarda ne düzeyde rastlantı dışı uyum olduğunu temsil etmektedir. Tablo 2’de Cohen’in Kappa Uyum Katsayısı ve Fleiss’in Kappa Uyum Katsayısı’na ilişkin istatistiksel yorumlar yer almaktadır.

Tablo 2. Kappa Uyum Katsayısı istatistiksel yorumları

Uyum Katsayısı	İstatistiksel Yorum
<0	uyum yok
0.0 — 0.20	önemsiz uyum
0.21 — 0.40	orta derecede uyum
0.41 — 0.60	yeterli uyum
0.61 — 0.80	önemli derecede uyum
0.81 — 1.00	mükemmel uyum

Tablo 2’de görüldüğü gibi katsayılar 0.0 ile 1.00 arasında değer alabilmektedir. Bu durum çalışmada kabuledilebilirlik açısından önemli derecede uyum ve mükemmel uyum ölçütleri göz önüne alınmıştır. Bu bağlamda 0.61-1.00 aralığındaki ölçümler tutarlı olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan, yukarıda kapsamlı olarak açıklanan testler haricinde kodlayıcılar arası uyumun ölçülmesinde Scott’un Pi Katsayısı, Krippendorff Alfa Katsayısı, Log-linear Analizi gibi farklı teknikler de kullanılabilir.

Anlambilimsel süreç

Eşdizimlilerin çıkarımında, verisetinde yer alan örüntüsel düzlemlerin kendi içerisinde birtakım anlambilimsel dinamikleri olduğu ve bunların kodlama sürecini etkileyebildiği gözlenmiştir. Durum çalışmasında bu dinamikler eşdizimlileri ayırt etme, örüntü dizilerini tümceden ayrıştırma ve kodlanabilir hale getirme süreçlerinde tutarlığı sağlamak amacıyla standardize edilmiştir. Bu süreçte eşdizimlilik kurulumları, örüntülerin sınıflandırılması, uzanımsal eğilimler, bağlam-bağımlı eşdizimliler, karma örüntüler, üst ulama taşıma, dilsel sapsmalar olmak üzere yedi farklı alt başlık belirlenmiştir.

Eşdizimlilik kurulumları: Araştırmada eşdizimsel setlerin kurulumunun üç farklı şekilde gerçekleştiği gözlenmiştir. Bunlardan ilkinde düğüm sözcük düzenlamından uzaklaşmakta ve eşdizimsel sözcük düzenlamda kalmaktadır. Örneğin, kodlama sonuçlarında biçim düğüm sözcüğünün eşdizimlilik kurulumunda büyük oranda değişmeceli anlamda dilsel düzleme çıktığı görülmektedir: *etkin biçimde, davranış biçimi, yönetim biçimi, uygun biçimde, yoğun biçimde, açık biçimde, ciddi biçimde, belirgin biçimde, yaşama biçimi, güçlü biçimde, net biçimde* yapıları bu eğilimi örneklendirmektedir.

(6) Nedenini sorarak izin verme lise öğrencilerinin daha çok tercih ettikleri bir **davranış biçimidir**. [W-MD39E1B-3359-552]

(7) Betimsel araştırmalar ağırlıklı olduğundan, betimsel ve ilişkisel türden istatistiksel teknikler **yoğun biçimde** kullanılmıştır. [W-MD39E1B-2928-2378]

Eşdizimlilik kurulumlarında ikinci dinamik düğüm sözcüğün düzenlamını korurken eşdizimsel sözcüğün değişmeceli anlam düzeyinde dilsel düzleme çıkmasıdır: *yabancı para, para kullan-, para ayır-, bol para, iyi para, para yarat-, para bırak-, para gel-, para hacmi, kolay para, para akışı* örüntüleri buna örnek olarak gösterilebilir.

(8) **Bol para** nedeniyle normal psiko-sosyal gelişim gösterebilecek çocuk yahut genç sırf bu nedenle yanlışlıklara sapabilmektedir. [W-VD02A3A-2701-1247]

(9) Özetleyecek olursak diyebiliriz ki, hangi **para sisteminde** olursa, olsun, ödemeler bilançosu açığı para hacminin daralmasına, ödemeler bilançosu fazlası da para hacminin genişlemesine neden olur. [W-EF10A3A-1839-226]

Son koşulda ise diğer dinamiklere göre daha sınırlı da olsa *[+SİYASİ PARTİ]* sırası, *ilkokul sınırları*¹⁴, *lise sınırları* örneklerinde olduğu gibi hem düğüm sözcük hem de eşdizimsel sözcüğün düzenlamdan uzaklaştığı ve metaforik/metonimik alanda kullanıldığı gözlenmektedir.

(10) [...] **ilkokul sınırlarından** biliriz, demir ısıtılınca genişir gibi fizikten alınan bir terim fakat belki süreci düşüncelikten çıkarıp çoğalmasa, üremesi ve genelleşmesi sürecini daha iyi dile getirir diye düşündüm. [S-ADABPZ-0134-81]

Örüntülerin sınıflandırılması: Veri işleme sürecinde bazı örüntülerin eşdizimlilik ya da birleşik sözcük olarak etiketlenmesinde belirsizlik durumları ile karşılaşmıştır. Bu bağlamda, birleşik sözcüklerin kontrolünde ve eşdizimlilerden ayrıştırılmasında, örüntünün Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük'te maddebaşı olarak yer alıp almaması, ölçüt olarak geliştirilmiştir. Süreç ilerledikçe veritabanında rastlanan kurulumların aynı anlamsal düzeyde olmasına rağmen sözlükte bir bölümünün birleşik sözcük olarak tanımlanırken bir bölümüne hiç yer verilmediği gözlenmiştir. Örneğin sözlükte *elma suyu*, *limon suyu*, *portakal suyu* örüntüleri birleşik sözcük olarak değerlendirilmekte; *şeftali suyu*, *kayısı suyu* örüntüleri ise yer almamaktadır. Verilen örneklerin tamamının MEYVE SUYU ulamının alt ulamı olması sebebiyle uzman görüşleri doğrultusunda araştırmada yeni bir ulamlama kategorisi oluşturulmuş ve *[+MEYVE suyu]* örüntülerinin tümü birleşik sözcük olarak kabul edilmiştir.

Birleşik sözcüklerin etiketlenmesi kapsamında sözlüğün karşıtsallarla ilgili tutarlı bir maddebaşı oluşturma eğiliminde olmadığı gözlenmiştir. Uyumsuz (incompatible) karşıtlıklar olarak değerlendirilebilecek bu sözcüklerle kurulan örüntülerden biri sözlükte yer alırken karşıtsalı yer almayabilmektedir. Derlem verileri incelendiğinde, her iki örüntünün de gözlenme sıklığı arasında ciddi bir fark olmamasına rağmen sözlükte *baba tarafı* örüntüsünün "Ailenin baba yönünden akrabaları." tanım içeriğiyle birleşik sözcük olarak karşımıza çıktığı, *anne tarafı* örüntüsüne ise yer verilmediği görülmektedir. Buna benzer olarak işteş/ilişkisel karşıtlık bağlamında *üretim biçimi/tüketim biçimi* örüntü çiftinden üretim biçimi sözlükte yer alırken tüketim biçimine rastlanmamaktadır.

¹⁴ Verilerin standardize edilmesi sürecinde düğüm sözcük ya da eşdizimsel sözcüğün üzerindeki eşdizimsel uzanımı doğrudan denetlemeyen iyelik ekleri, durum ekleri, ilgi ekleri ayrıştırılmıştır. Fakat örnek (10)'da da görüldüğü gibi bazı koşullarda sözcüğün yalnızca çekime uğramış biçimiyle kodlanması gibi bir eğilim söz konusudur. Bu tür durumlarda özgün yapı, kodlama raporuna aktarılmıştır.

Öte yandan, örüntü sınıflandırma sürecinde bütünüyle kalıplaşma, değiştirilebilirlik ilkesini sağlayamama, açıklık ilkesine sahip olmama, sözlükte maddebaşı olarak yer alabilme gibi karakteristik özelliklerinden dolayı deyim sınıfında değerlendirilmesi beklenen yapıların bir bölümüne sözlük veritabanında rastlanmamıştır . *Gözü takıl-, dişe diş göze göz, sona gel-, söze gir-, yüzüne tükür-* örüntüleri bu kapsamda değerlendirilebilir. Gerek birleşik sözcüklerin gerekse deyimlerin eşdizimlilerden ayrıştırılmasında sürece sezgisellikten uzak, normatif ve nesnel bir işleyiş kazandırmak amacıyla sözlük gösteriminde uyumsuzluk olan ya da sözlükte yer almayan fakat maddebaşı olarak yer alması gerektiği düşünülen yapılar hem yürütücü-kodlayıcı hem de bursiyer-kodlayıcı tarafından işaretlenmiş, kodlama uyumunun sağlandığı durumda yapı doğrudan etiketlenmiş, uyum sağlanamadığında ise uzman görüşü alınmıştır¹⁵.

Uzanımsal eğilimler: Tümce görünüşleri incelendiğinde bazı düğüm sözcüklerin aynı set içerisinde değerlendirilemeyecek kadar farklı uzanımlara sahip olduğu gözlenmiştir. Bu tür yapıların içlemsel açıdan birtakım kesişim alanlarını paylaşmakla birlikte aynı sözcüğün farklı değişmeceli anlam katmanlarına yerleştirilebilecek kadar da yakın kavramlaştırmalara sahip olmadığı söylenebilir. Durum çalışması kapsamında *saat, çocuk, kız* düğüm sözcükleri buna örnek olarak gösterilebilir:

(11) Kentin çoğu aç açına sokaklarda, Güneş'in o çomaktan düşen gölgesi izin vermezse, hadi **yemek saati** geldi diye." Plautus. [W-HC06E1B-3081-2045]

(12) **Saate bakıyorum**, hanım suratını asması şöyle dursun söylenir de artık. [W-RA16B2A-0840-1325]

(13) Ömrünü çocuk büyütmeyle geçirenler bilirim; **kendi çocukları**, ya da diyelim kardeşlerinin, **yakınlarının çocukları**; bunlar büyüdükten sonra torunlarını, başka yeğenlerini büyütürler... [W-DA16B2A-1325-1269]

(14) [...] **Küçük çocukların** gördüğü nesnelere eline alıp ötesini berisini yoklaması hoş görülmeli, çocuğun görme, anlama merakı, türetme yeteneği bu davranışlarla biçimleniyor. [W-QC05A4A-1433-278]

Bu tür yapıların dikkat çekici bir özelliği de Türkçe dışındaki bazı dillerde farklı sözcüklerle karşılanmasıdır. Örneğin *kız* düğüm sözcüğü Türkçede hem cinsiyet kodlama hem de +DİŞİ evlat uzanımına sahip olma açısından iki farklı kavramsal şema

¹⁵ Yürütücü-kodlayıcı ve bursiyer-kodlayıcı tarafından net olarak özgülleştirilemeyen örüntüler ayrı bir çalışma kitabına aktarılmış ve ayda bir kez olmak üzere uzman görüşüne toplu olarak sunulmuştur.

oluştururken İngilizce'de *girl/daughter*, Almanca'da *mädel/tochter* ayrımı yapılmaktadır. Çalışmada farklı uzanımlara sahip düğüm sözcüklerden iki ayrı veriseti oluşturulmuş ve kodlamalar bu çerçevede yapılmıştır.

Bağlam-bağımlı eşdizimliler: Sözcüklerin içlemsel özelliklerinin ve uzanımlarının ancak bağlam içerisindeki kullanımları aracılığıyla belirlenebildiği uzlaşmış bir gerçekliktir. Veri işleme sürecinde, birliktelik kullanımlarının bir bölümünün hangi düzeyde örüntü sergilediğinin ortaya konmasında bağlamın daha da önem kazandığı gözlenmiştir. Bu tür yapılar aynı yazımsal düzene sahip olup bağlamsal konumuna göre farklı düzlemlerde değerlendirilebilmektedir:

(15) Sabah olunca **okula gittim**. [W-HA16B1A-1714-2232]

(16) -İlkokuldan sonra hangi **okula gitti**? Can'ın bu sorusunu dedem yanıtladı. [W-VI19E1A-4001-518]

Örneklerden de izlenebildiği gibi okula git- örüntüsü, ilkinde serbest bileşim özelliği taşıırken ikincisinde eşdizimli olarak değerlendirilmektedir. Tümce (15)'te okul ve git- birimleri birbirinden bağımsız uzanımlara sahip olup bir araya geldiğinde yeni bir örüntü düzlemi kurmakta, örnek (16)'daki yapılanma ise tek bir anlamsal içerik kodlamaktadır. Aynı şekilde örnek (17)'de **eve çık-** kurulumu eşdizimsel bir özellik sergilerken (18)'de deyim özelliği taşımaktadır.

(17) Behiye de her **eve çıkarken** ve her evden çıkarken ayakkabıları saymaktan, bu zavallı ayakkabıların sahiplerine kötü geldiğini, onları aşağı çektiğini düşünmekten kurtulsun. [W-OA16B3A-0033-207]

(18) Ev sahibine diyorum ki böyle böyle ben Mersin'e taşınıyorum başka bir **eve çıkarsam** sözleşme mi vermiyorsun. [S-BEABXs-0130-1173]

Karma örüntüler: Durum çalışmasında bazı eşdizimlilerin dizgesel olarak yalnızca iki sözcükten oluşmadığı, bazı dizinlerde kurulumlarına birleşik sözcükler, dilbilgisel birliktelikler gibi farklı örüntüsel düzlemlerden yapılanmaların da dahil olabildiği gözlenmiştir.

(19) Evlendi de ne oldu? Sanki başı göğe mi erdi? Ben ona kariyer sahibi, zengin, **adam gibi adamlar** bulmuştum, gitti bir ipsiz sapsıza. [W-UA16B2A-0749-1084]

(20) [...] Yeryüzünde çok çeşitli **anayasa temellerine** dayanan ve birbirine hiç benzemeyen cumhuriyetler var. [W-MD02A3A-1519-2314]

Örnek (19) incelendiğinde *adam gibi* kurulumu içerik+işlev sözcüklerinden oluşan bir dilbilgisel birlikteliktir, aynı zamanda sıfat işlevinde tek bir birim olarak değerlendirilebilmektedir ve *adam* düğüm sözcüğü ile örüntülenmiştir. Örnek (20)'deki *anayasa* sözcüğü ise *ana* ve *yasa* yapılarıyla kurulmuş bir birleşik sözcüktür ve *temel* adıyla eşdizimlilik sergilemektedir. Dilbilgisel birliktelik, birleşik sözcük gibi örüntülerin özerk bir biçimde dizgeselleşebilmesi ve diğer sözcüklerle uygun koşullarda yeni örüntüler oluşturabilmesi eğilimleri nedeniyle, karma-eşdizimlilikler sergilemeye de yatkın olduğu söylenebilir. Araştırma sürecine, anılan kurulumlar da dahil edilmiştir.

Üst ulama taşıma: Kodlama sürecinde yoğun olarak ÜLKE, BÖLGE, ŞEHİR, ETNİK KÖKEN, DİN ulamları kapsamında kavramlaştırılabilen ve eşdizimsel sözcük olma niteliği taşıyan özel adlarla karşılaşmıştır. Araştırmada veri kaybını önlemek ve yalın gösterimlere ulaşmak amacıyla bu tür yapılar bir üst ulamı aracılığıyla genellenmiş ve kodlamalar bu ölçüte göre gerçekleştirilmiştir. Örneğin tümce (21), (22) ve (23)'te *kadın* düğüm sözcüğüyle kurulan eşdizimlilikler [+ETNİK KÖKEN] ulamı etiketiyle kodlanmıştır.

(21) Türk kadınının Batılı kadınlar gibi toplumda yerini alması lüzumludur. [W-KI09C2A-1525-719]

(22) Ve tüm bu duyguları ateşleyen o gürbüz Alman kadınıydı. [W-JI37C3A-0091-773]

(23) 23 Mayıs 1989 günü Fergana'da Kuvasai kasabasında meyva satan bir Özbek kadını ile bir Meşket genci arasındaki tartışma, birdenbire kavgaya dönüşmüş (...) [W-DE05A3A-2974-1294]

Buna paralel olarak MEVSİM, AY, GÜN gibi ZAMAN ulamı; ÜLKE, BÖLGE, ŞEHİR gibi YER ulamı kapsamında kurulan örüntüler de tıpkı özel adlar gibi ayraçlama yöntemiyle gösterilmiştir. Örnek (24) ve (25)'te yer alan *gece* düğüm sözcüğünün örüntülenmesinde [+MEVSİM] ulamı kullanılmıştır.

(24) Yıl 1915, yağmurlu ve serin bir sonbahar gecesini... [W-GE39E1B-3026 2442]

(25) O zaman Tuna gözlerini güçlkle açıp, bomboş bakışlarla onun yüzüne, sonra yamuk bir gülümsemeyle yaz gecesine dizilmiş yıldızlara bakıyordu. [W-JA16B4A-0146-1743]

Kodlamalarda kullanılan tüm sözcüksel ulamlar Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Dizilimde kullanılan sözcüksel ulamlar

Sözcüksel Ulam	
[+DİL]	[+TARİH]
[+DİN]	[+DÖNEM]
[+ETNİK KÖKEN]	[+MEVSİM]
[+ÜLKE]	[+AY]
[+BÖLGE]	[+GÜN]
[+ŞEHİR]	[+SAYI]
[+NESNE]	[+YÖN]

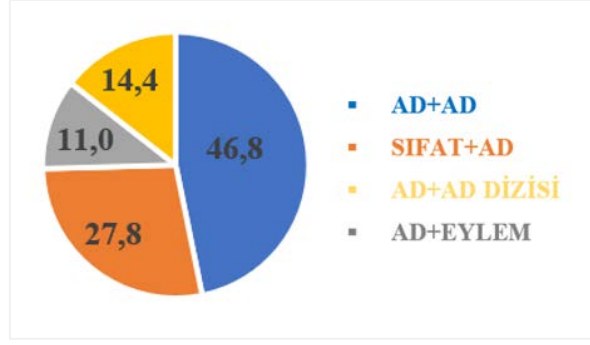
Dilsel sapmalar: Dilde sapmalar anlamsal, sözdizimsel, biçimbirimsel vb. açılardan alışılmamış yapılanmalar olarak değerlendirilebilir. Durum çalışmasının ad anlambilimi kapsamında genellenebilir bir harita oluşturmayı amaçlaması nedeniyle Hausmann'ın (1984) yaratıcı eşdizimliler olarak ele aldığı, dilsel sapma özelliği gösteren, özellikle yazınsal metinlerde yer bulan ve biçimbilimsel uygulamalarda çok önemli verilerden biri olarak değerlendirilen bu yapılar kodlamaya dahil edilmemiştir.

(26) İnsanlar ve "hayvanlar" kutup gecelerinden de öte, **yıllar sürececek donuk bir geceye** çoktan şartlanmışlardı halbuki. [W-KE13C2A-1474-1833]

Biçim-sözdizimsel süreç

Durum çalışmasında eşdizimsel yapılanmaların çeşitli kurulumlarla gözlenebildiği ve bu kurulumların dağılımlarının farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca önemli bir nokta da eşdizimliliklerin biçimbilim ve sözdizim arakesiti çerçevesinde her zaman açık ve yalın biçimde izlenebilir örüntüler oluşturmadığı üzerinedir. Bu kapsamda biçim-sözdizimsel süreç kurulumların yapılanması, çekimsel biçimbirimlerle dizgeye girme, yantümce görünüşleri ve niceleyicilerin etiketlenmesi olmak üzere dört farklı düzlemde ele alınmıştır.

Kurulumların yapılanması: Eşdizimlilerin kendi türünden sözcüklerle, sıfatlarla, eylemlerle ve ad dizisi olarak değerlendirilen, Smadja (1993) tarafından alan bağımlı eşdizimliler olarak adlandırılan, terim özelliğindeki yapılarla dizime girdiği gözlenmiştir. Söz konusu yapılanmalar niceliksel olarak incelendiğinde farklı gözlenme sıklıklarına sahiptir (bkz. Grafik 1).

Grafik 1. Düğüm sözcüklerin örüntüsel dağılımları (%)

Grafik 1’de adların kendi türünden olan sözcüklerle eşdizimlilik üretme eğilimlerinin yüksek olduğu, bunu sırasıyla SIFAT+AD, AD+AD DİZİSİ ve AD+EYLEM kurulumlarının takip ettiği görülmektedir. Bu kapsamda eşdizimselliğin yalnızca anlamsal değil, biçimsel kısıtlarla da değerlendirilmesinin, verilerin görgül hale getirilmesi açısından önem taşıdığı düşünülmektedir. Tümce (27)-(30)’da *alan* düğüm sözcüğü ekseninde, farklı kurulum örnekleri yer almaktadır:

(27) Ben üniversite öğretim üyesiydim ve insan psikolojisi benim **uzmanlık alanımdı** ama üç çocuğumdan hiçbirleriyle göz hizasına inerek konuştuğumu hatırlamıyordum. [W-OD03A4A-0253-2223]

(28) Modern ulus, bu özgüllüklerin kendi **özel alanında** var kalmasını ve bireylerin kamusalın alanında yurttaşlık mantığına uymalarını gerektirir. [W-VD02A1B-4628-1370]

(29) Sayın konuklarımız, eğitimde ve psikolojide **ölçme ve değerlendirme alanına** değerli hizmetlerde bulunan onur kurulu üyelerimize, şükran plaketleri ve onur belgeleri sunulacaktır. [S-ADABPZ-0357-188]

(30) [...] Orta Asya'dan Balkanlar'a genişleyen bir etkinlik alanı hayali, kampanyalar biçiminde yürütülen dış gezi ve davetler, "kamuoyu"nun ilgisinin yönlendirilebileceği yeni bir **alan yaratmıştı**. [W-FE39E1B-2891-2101]

Çekimsel biçimbirimlerle dizgeselleşme: Verilerin etiketlenmesi sürecinde bazı düğüm sözcüklerin çekimsel biçimbirimler yardımıyla dizgeselleşebildiği, sözcüksel sınıf ya da söylem belirleyici işlevi kazandığı ve eşdizimsel örüntü oluşturma bağlamında, çekimsel biçimbirim almadan dilsel düzleme çıkma sıklıklarının düşük olduğu gözlenmiştir. *Şekil* düğüm sözcüğü üzerinden *aynı şekilde, yoğun şekilde, benzer şekilde, çeşitli şekillerde, uygun şekilde, farklı şekilde, açık şekilde, ciddi şekilde* yapıları bu eğilime olarak gösterilebilir. Bu tür durumlarda eşdizimsel

örüntülenme, veritabanında tekbiçimli olarak yer alıyorsa özgün halinde bırakılmış (ör. ciddi şekilde), çekimlenmiş görünümleri sıklık açısından anlamlı biçimde yalın görünümünden fazla olmakla birlikte, yalın görünümlerine de rastlanıyorsa ayraç ifadelerinden yararlanılmıştır¹⁶ (ör. aynı şekil(BUL)).

(31) Deniz demiri sala yön verir, sürüklenme hızını **ciddi şekilde** azaltır ve aşırı dalgada salın dengede kalmasını sağlar. [W-UI19C3A-3336-271]

(32) **Aynı şekilde**, bugün Paris-Madrid yolu ve İngiltere'deki otoyolların bazıları Romalıların kullandığı hatlar üzerindedir. [W-JE05A3A-0648-1881]

Örüntülerin bir bölümünde düğüm sözcüğün bazı koşullarda yalnızca belirli bir çekimsel kodlamayla dizime girebildiği gözlenmiştir. Örnek (33)'te görüldüğü üzere *baba* düğüm sözcüğü, *rahmetli* eşdizimsel sözcüğüyle iyelik durumunda çekimlenmediği sürece anlamlı bir örüntü kuramamaktadır. Bu durumlarda gösterimler rahmetli baba[İYE] biçiminde yapılmıştır.

(33) Bu yüzden, nur içinde yatsın, **rahmetli babam** fırsat buldukça, soyumuzun tarihi devletin elindeki kâğıtlarda değil, işte bu taşlarda saklıdır, derdi bana. [W-RA16B2A-0035-1389]

Kodlamalarda kullanılan dilbilgisel ulamlar ve kısaltma biçimleri Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Dizilimde kullanılan dilbilgisel ulamlar ve kısaltmaları

Dilbilgisel Ulam	Kısaltma İfadesi
iyelik durumu	İYE
ilgi durumu	İLG
belirtme durumu	BEL
yönelme durumu	YÖN
bulunma durumu	BUL
ayrılma durumu	AYR

Çalışmada gösterim açısından kolaylık, genellenebilirlik ve anlaşılabilirlik sağlamak amacıyla edilgen ya da ettirgen olarak biçimlendirilmiş ve etken formuna dönüştürüldüğünde mantıksal kabul edilebilirliğini koruyan yapılar yalnızca etken biçimiyle kodlanmış, anlam içeriğinde bir eksilme ya da bozulma olan örüntüler ise

¹⁶ Kodlamalarda yay ayraç kullanımı, örüntünün hem yalın hem de çekimlenmiş durumda dizgeselleşmesine, köşeli ayraç kullanımı aynı biçimbirimin farklı altbiçimlerine gönderimde bulunmaktadır.

kodlamada aynen bırakılmıştır. Bu kapsamda örnek (34) ve (35)'te yer alan *kitap yazıl-* ve *kitap yazdır-* örüntüleri *kitap yaz-* olarak raporlanmıştır. Öte yandan örnek (36)'daki *şekil değiştir-* eşdizimliliği **şekil değiş-* yapısına aktarıldığında kabuledilebilirlik sınırlarını aşmasından dolayı kodlamada birincil formunu korumuştur.

(34) Ordunun askeri stratejisi veya siyasetteki yeri hakkında birçok **kitap yazıldı**, ancak askerlerin yaşamını bir bütün olarak ele almaya kimse cesaret edemedi. [W-HD09C2A-0440-2247]

(35) Ve inanır mısınız, bunun sonucunda tam üç **kitap yazdırdılar** bana. [W-JI37C3A-0091-62]

(36) Mutluluğun **şekil değiştirmiş** elbisesinin pilesi... [W-PA16B0A-0158-1265]

Yantümce görünümleri: Düğüm sözcüklerin bir bölümünün doğrudan ad, sıfat, eylem gibi sözcük kategorilerin yanı sıra adeylem ve sıfateylem yantümceleriyle de dizilim sergilediği gözlenmiştir. Bu tür yapılar normatifliği ve genellenebilirliği korumak adına araştırmaya dahil edilmemiştir.

(37) ... vapurun giderek tüm İstanbul'u, kişileri ve öyküyü ele geçirdiği, **ele avuca gelmez bir biçimde** her arzunun göstergesi olduğu, anlatıdaki hemen her kişiyle ve sonunda "Vapur" metniyle ve metnin yazarıyla da özdeşleştiği görülür. [W-TG03A0A0203-562].

(38) **Kavganın sevgi gösterisine dönüştüğü gecenin** ertesi gününde, Albay Atmaca komşu balkonda herşeyi gün ışığında net bir biçimde görebilmektedir. [W-MD02A1B-4510-1473]

Niceleyicilerin sınıflandırılması: Eşdizimliliklerin özgülleştirilme sürecinde, geleneksel görüşte belirtme sıfatı olarak değerlendirilen fakat modern biçimbilimde niceleyici (quantifier) olarak ele alınan aynı, az, başka, bazı, biraz, birçok, birtakım, çok az, çok fazla, daha az, daha çok, daha fazla, hangi, her, herhangi, hiçbir, şöyle gibi yapılar, kapalı sınıf olma özelliği taşımaları nedeniyle dilbilgisel birliktelik etiketiyle kodlanmış, araştırmaya dahil edilmemiştir.

Sonuç

Bu durum çalışması, Türkçede adların tümcesel ve tümceüstü örüntü kurma koşullarını konu eden ve TÜBİTAK-SOBAG 3501 programı tarafından desteklenen bir araştırma projesinin ilk üç iş paketi kapsamında yapılandırılmıştır. Çalışma, derlem temelli eşdizimlilik çıkarımına ilişkin bütüncül bir model önerisi ortaya koymayı

amaçlamaktadır. Bu kapsamda özelleştirilmiş veriseti oluşturma-tasarlamada yöntemsel süreçler; eşdizimsel örüntülerin diğer düzlemlerden ayrıştırılması ve etiketlenmesine ilişkin ölçüt geliştirme, ölçüt sınıama, kontrol kaynağı oluşturma gibi alt basamaklar; kodlanan verilerin geçerlik ve güvenilirliğinin kontrolünde başvurulması beklenen çeşitli istatistiksel yöntemler uygulama odaklı ve işevuruk bir perspektifle ele alınmıştır. Ayrıca çalışmada eşdizimlilik çıkarımında örüntülerin sınıflandırılması, uzanımsal eğilimler, bağlam-bağımlılık gibi anlambilimsel dinamikler ile kurulumların yapılanması, çekimsel biçimbirimlerle dizgeye girme gibi biçim-sözdizimsel eğilimler belirlenmiş ve gerçekleşmiş dilsel veriler üzerinden örneklendirilerek somutlaştırılmıştır. Araştırmanın sonunda (bkz. Ek 1) işlenmiş, ulamlanmış, geçerlik ve güvenilirliği sınanmış bir çıktı örneği oluşturma açısından *adam* düğüm sözcüğünün örüntüsel görünümüne yer verilmiştir. Çalışmanın temel motivasyonu derlem temelli eşdizimlilik çıkarımı çerçevesinde amaca uygun verisetleri üretme, verileri kodlama ve bulguları raporlama süreçlerini kapsayan nesnel, görgül ve gerçekçi bir izlek oluşturmak üzerinedir.

Kaynakça

- Aksan, Y., Aksan, M., Koltuksuz, A., Sezer, T., Mersinli, Ü., Demirhan, U. U., Yilmazer, H., Atasoy, G., Öz, S., Yıldız, İ. ve Kurtoğlu, Ö. (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). Calzolari, N., Choukri, K., Declerck, T., Doğan, M. U., Maegaard, B., Miriani, J., Odijk, J. ve Piperidis, S. (Yay. haz.) içinde, Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012). İstanbul, Türkiye. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>.
- Aksan, Y., Aksan, M., Mersinli, Ü., ve Demirhan, U. U. (2017). A frequency dictionary of Turkish: core vocabulary for learners. Londra/New York: Routledge.
- Aksu Kurtoğlu, Ö. (2017). Türkçede ad-eylem eşdizimliği için istatistiksel ve anlamsal ölçütler temelinde derlem çıkışlı bir ulamlama. B. Makaroğlu, İ. P. Bekar, E. Arca Akkök (Yay. haz.). 30. *Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri* içinde (s. 219-226). Ankara: Dilbilim Derneği Yayınları.
- Atkins, S. ve Clear, J. (1992). Corpus design criteria. *Literary and Linguistic Computing*, 7(1), 1-16.
- Baker, P. (2006). *Using corpora in discourse analysis*. London: Continuum International Publishing Group.

- Benson, M., Benson, E. ve Ilson, R. (1997). *The BBI Dictionary of English word combinations*. Amsterdam: John Benjamins.
- Church. W., ve Hanks, P. (1990). Word association norms, mutual information, and lexicography. *Computational Linguistics*, 16(1), 22-29.
- Cohen, J. (1960). A coefficient of agreement for nominal scales. *Educational and Psychological Measurement*, 20(1), 37-46.
- Cowie, A. P. (1994). Phraseology. R. E. Asher (Yay. haz.), *The encyclopaedia of language and linguistics* içinde (s. 3168-3171). Oxford: Pergamon.
- Cowie, A. P. (1998). *Phraseology: Theory, analysis, and applications*. Clarendon Press.
- Cowie, A.P. (2012). Dictionaries, language learning and phraseology. *International Journal of Lexicography*, 25(4), 386–392.
- Davey, L. (2009). *The application of case study evaluations*. (T. Gökçek, Çev.). *Elementary Education Online*, 8(2), 1-3.
- Firth, J. R. (1957). *Modes of meanings. Papers in Linguistics 1934-1951*. Oxford: Oxford University Press. 190-215.
- Fleiss, J. L. (1971). Measuring nominal scale agreement among many raters. *Psychological Bulletin*, 76(5), 378-382.
- Halliday, M. A. K. (1966). Lexis as a linguistic level. C. E. Bazell, J. C. Catford, M. A. K. Halliday, R. H. Robins (Yay. haz.), *In memory of J.R. Firth* içinde (s. 148-162). London: Longmans.
- Hausmann, F. J. (1984). Wortschatzlernen ist kollokation lernen. Zum lehren und lernen französischer wortverbindungen. *Praxis des Neusprachlichen Unterrichts*, 31, 395–406.
- Hoey, M. (1991). *Patterns of lexis in text*. Oxford: Oxford University Press.
- Hoey, M. (2000). A world beyond collocation: new perspectives on vocabulary teaching. Lewis, M. (Yay. haz.). *Teaching collocation* içinde (s. 224-245). Language Teaching Publications.
- Howarth, P. (1998). The phraseology of learners' academic writing, A.P. Cowie (Yay. haz.). *Phraseology: theory, analysis, and applications* içinde (s. 188-207). Oxford: Oxford University Press.
- Leech, G. (1992). *Introducing English grammar*. Penguin English Linguistics.

- Lewis, M. (1997). Pedagogical implications of the lexical approach. Coady, J. ve Huckin, T. (Yay. haz.). *Second language vocabulary acquisition* içinde (s. 255-270). Cambridge: Cambridge University Press.
- McCardell D. R. (1995). A lexical semantic and statistical approach to lexical collocation extraction for natural language generation. *AI Magazine*, 16(4), 105.
- McEnery, T. (2003). Computational linguistics. R. Mitkov (Yay. haz.). *Corpus linguistics* içinde (s. 448-463). Oxford: Oxford University Press.
- McEnery, T. ve Hardie, A. (2012). *Corpus linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mel'čuk, I. (1998). Collocations and lexical functions. A. P. Cowie (Yay. haz.). *Phraseology: theory, analysis and applications* içinde (s. 23-53). Oxford: Clarendon Press.
- Nesselhauf, N. (2005). *Collocations in a learner corpus*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Radford, A. (1988). *Transformational grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Radford, A. (2009). *An introduction to English sentence structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Seretan, V. (2011). *Syntax-based collocation extraction, text, speech and language technology*. Berlin: SpringerLink.
- Sinclair, J. (1987). *Looking up: An account of the COBUILD project in lexical computing and the development of the Collins COBUILD English Language Dictionary*. London/Glasgow: Collins Publisher.
- Sinclair, J. (1991). *Corpus, concordance, collocation*. Oxford: Oxford University Press.
- Sinclair, J. (1992). *Collins COBUILD English usage*. London: HarperCollins.
- Smadja, F. A. (1993). Retrieving collocations from text: xtract. *Computational Linguistics*, 19(1), 143-177.
- Stubbs, M. (1995). Collocations and semantic profiles: on the cause of trouble with quantitative studies. *Functions of Language*, 2(1), 23-55.
- Stubbs, M. (2001a). Texts, corpora, and problems of interpretation: a response to widdowson. *Applied Linguistics*, 22, 149-172.

Stubbs, M. (2001b). *Words and phrases corpus studies of lexical semantics*. Oxford: Blackwell.

Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. Erişim Tarihi: 09.09.2022, <https://sozluk.gov.tr/>

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük. 09.09.2022, <https://sozluk.gov.tr/>

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yin, R. (1984). *Case study research: design and methods*. CA: Sage Publications.

Summary

Corpora are used by the micro and macro disciplines of linguistics because of their advantages such as presenting the findings obtained from natural linguistic data in a scientific and systematic way, providing researchers with the opportunity to access a wide and diversified sample, and allowing parallel applications to different research questions and problems. Corpus-based semantic representations, unlike formal representations, allow semi-automatic extraction because they require the judgments of natural language users and field experts, rather than allowing fully automatic extraction because they contain various cognitive and cultural schemas. In this research, semantic representations of collocations are discussed with a corpus-based method. In the literature, it is seen that collocation is mostly evaluated as "the tendency of two or more words to be seen together in a statistically significant situation in a certain system and in a way that ensures semantic coherence". In such frequency-based approaches, the characteristic and frequent use of words in a certain system is the most important criterion of collocation. On the other hand, although rule-based and statistical methods detect structures with significant repetition as objectively as possible, it should be taken into account that not all of the patterns reported in the measurement results can show collocational characteristics. The computational linguistic perspective accepts all constructs with significant co-occurrence as potential collocations, which leads to the disregard of intentional, extensional and grammatical features in the patterned plane. At this point, it is thought that using frequency-based approach and significance-based approach together will make it possible to reach specific findings by considering various semantic features of lexical units. The significance-based approaches are based on the thesis that it will not be sufficient to test the conditions of coming together of words only statistically, and that the intensifying properties of lexical units are also determinant in forming patterns. In this context, it is thought that using a mixed approach by using both statistics-based and significance-based approaches in determining collocational structures will yield more empirical and realistic results.

The research has the characteristics of a case study. Case studies are a research method that aims to reveal a phenomenon in its specific context, in its ordinary process, with an application-oriented reality presented in depth. In this context, answers to the following questions were sought in corpus-based collocation extraction: What kind of a path can be followed in processes such as determining the node words, creating datasets, performing the collection query and exporting the queries?; How can collocations, free combinations, compound words, and phrases be functionally distinguished in terms of patterning planes?; How can the validity and reliability of data be tested?; How can the data labeling process be semantically standardized?; How can the data labeling process be standardized morpho-syntactically?

This case study was designed as part of the first module of a project carried out under the TÜBİTAK-SOBAG 3501 program. The project aims to reach empirical generalizations with reference to natural linguistic data regarding the pattern of nouns in Turkish, and plans to present collocations in their real context, with an application-oriented reality. This section consists of five sub-steps: the procedural process: the creation of datasets, the specification

of the patterning planes and the data processing process, the statistical process, the semantic process, and the morpho-syntactic process. In the methodological process, the sub-dynamics of the corpus-based extraction of the datasets to be used in the research were comprehensively discussed. In the process of specifying the patterning planes and processing the data, a six-step roadmap was drawn, including criterion development, criterion testing, re-criterion development, new criterion testing, control source testing, and alternative source creation. Although validity and reliability measurements in social sciences require a longer and more comprehensive process than positive sciences in general, it is a necessity in terms of establishing a scientific basis for the research. In this context, two different coherence coefficients are mentioned to ensure the validity and reliability of the codings obtained in the statistical process, case study and labeling processes. In the semantic process, which is the fourth process, the dynamics that govern the structuring of collocations are included under the subheadings of collocation constructions, classification of patterns, extensional tendencies, context-dependent collocations, mixed patterns, moving to the upper category, linguistic deviations. Finally, in the morpho-syntactic process, four different planes of structuring, systematicization with inflectional morphemes, clause appearances, and labeling of quantifiers are explained by exemplifying.

Finally, in the case study, as an example of the outputs obtained within the scope of all these processes, the pattern planes of the word *adam* node word are included with their quantitative and qualitative aspects. The main motivation of the study is to present a process-based and empirical path within the framework of collocation extraction and corpus-based description of linguistic patterns in general. It is thought that this study is important in terms of creating a holistic and interdisciplinary guide for researchers who plan to gain practice and process-based competence, especially in the intersection of corpus linguistics and lexical semantics.

Ek 1.**'ADAM' DÜĞÜM SÖZCÜĞÜ ÖRÜNTÜSEL GÖRÜNÜMLERİ****Birleşik Sözcükler**

bilim adamı (105), adam ol- (104), devlet adamı (31), iş adamı (24), teknik adam (15), din adamı (13), ilim adamı (7), kardan adam (7), fikir adamı (6), adam akıllı (5), kötü adam (5), beyaz adam (4), kanun adamı (4), tek adam (3), adam başı (1), adam gibi (1).

Tanık Tümceler

1. Ağustos 2003'te PNAC kurmayları, bir grup Amerikan **bilim adamı** ve generaliyle birlikte, Omaha'da basına kapalı toplantılar yaptılar. [W-QI13C3A-0187-2456]
2. Belki bu konuda filmler çevrilmeli ve bu insanlar Atatürk'ü anlatırken Tevfik Fikret'le olan ilişkisinin bir büyük **devlet adamı** üzerinde nasıl etkili olabileceğini dolayısıyla bir ülkenin kuruluşunda, kurtuluşunda bir ulusun yeniden kendi kişiliğini kazanarak ortaya çıkmasında ne kadar mühessir oldu ne kadar etkili olduğunu araştırmak lazım. [S-ACABUZ-0035-641]
3. Burnu soğuktan kızarmış gibi duran **kardan adam** yolun kenarında bekliyor gibiydi. [W-RI22E1B-2911-1296]
4. Bu değişiklikler orta sınıfın tüm yerleşik değerlerini destekleyen, geçerli ve doğru kılan bir hale bürünür, iyiler ve kötüler klişe biçimlerde belirlenir, **kötü adam** sonunda iyi adam olur, oyun mutlu sonla noktalanır. [W-OG03A1A-3307-481]
5. Yetkililer bu sığınakları gezdirmek için **adam başı** 20 yuan (yaklaşık 3.7 YTL) alıyor. [W-SI27D1B2465-1597]

Serbest Bileşimler

yaşlı adam (31), genç adam (25), adamın eli (12), adamın yüzü (10), iyi adam (10), adamın gözü (8), çirkin adam (8), adamın kafası (5), adamın adı (4), adamın bakışı (4), adamın kızı (4), ihtiyar adam (4), namuslu adam (4), adamın arabası (3), adamın hayatı (3), adamın karısı (3), adamın malı (3), adamın önü (3), cahil adam (3), ilginç adam (3), silahlı adam (3), uzun boylu adam (3), yiğit adam (3), zengin adam (3), acayip adam (2), adamın beyni (2), adamın çocuğu (2), adamın dükkkanı (2), adamın evi (2), adamın hareketi (2), adamın kartviziti (2), adamın parası (2), adamın suratı (2), adamın yanı (2), bıyıklı adam (2), esprili adam (2), fevkalade adam (2), gururlu adam (2), hasta adam (2), komik adam (2), önemli adam (2), sorunlu adam (2), tuhaf adam (2), yakışıklı adam (2), zenci adam (2), aç adam (1), adam gövdesi (1), adam heykeli (1), adam portresi (1), adamın ağzı (1), adamın avradı (1), adamın avucu (1), adamın ayakkabısı (1), adamın babası (1), adamın bacağı (1), adamın bedeni (1), adamın beli (1), adamın bilgisi (1), adamın boynu (1), adamın cenazesi (1), adamın cüzdanı (1), adamın çaresizliği (1), adamın davranışı (1), adamın derdi (1), adamın derisi (1), adamın dili (1), adamın dövmesi (1), adamın durumu (1), adamın düşüncesi (1), adamın emekliliği (1), adamın eşi (1), adamın evliliği (1), adamın fisiltısı (1), adamın fikri (1), adamın fotoğrafı (1), adamın gemisi (1), adamın göğsü (1), adamın görevi (1), adamın gücü (1), adamın hali (1), adamın hayali (1), adamın ihtiyacı (1), adamın işi (1), adamın kabri (1), adamın kalbi (1), adamın kalçası (1), adamın kapısı (1), adamın karaciğeri (1), adamın katkısı (1), adamın kolu (1), adamın kucağı (1), adamın lafi (1), adamın maaşı (1), adamın mazisi (1), adamın metresi (1), adamın öğrencisi (1), adamın rehberliği (1), adamın romanı (1), adamın sakalı (1), adamın sevgilisi (1), adamın şikayeti (1), adamın telefonu (1), adamın tiki (1), adamın yalanı (1),

adamın yaşı (1), akıllı adam (1), akılsız adam (1), alkolik adam (1), anarşist adam (1), anlayışlı adam (1), asil adam (1), aşağılık adam (1), aşık adam (1), babacan adam (1), bacaksız adam (1), bilge adam (1), bitkin adam (1), cesur adam (1), ciddi adam (1), coşkulu adam (1), deli adam (1), dövme adam (1), duyarlı adam (1), duygulu adam (1), esmer adam (1), fakir adam (1), gaddar adam (1), geveze adam (1), gezgin adam (1), gözlüklü adam (1), haysiyetsiz adam (1), hınzır adam (1), hoş adam (1), hüzünlü adam (1), iğrenç adam (1), kaba adam (1), kibar adam (1), kravatlı adam (1), kültürlü adam (1), maskeli adam (1), matah adam (1), medeni adam (1), memur adam (1), meraklı adam (1), müthiş adam (1), nadir adam (1), namussuz adam (1), ölü adam (1), özensiz adam (1), sadık adam (1), sakallı adam (1), salak adam (1), sempatik adam (1), serüvenci adam (1), sıkıntılı adam (1), sosyal adam (1), süper adam (1), şişman adam (1), tanınmış adam (1), tecrübeli adam (1), telaşlı adam (1), tembel adam (1), tulumlu adam (1), uyanık adam (1), ünlü adam (1), yalancı adam (1), yalnız adam (1), yetişkin adam (1), yoksul adam (1), zarif adam (1), zavallı adam (1), zayıf adam (1), zeki adam (1).

Tanık Tümceler

1. Çıkışta, bir **yaşlı adama** yardım edeyim diyorum. [W-IA16B1A-2671-1377]
2. Sabaha Doğru'da öykü kişinin kendi ben'inden, kendi ben'inin sorgusundan kurtulamaması anlatılır; Sonra Tren Kalktı'da sevgilisini yolcu eden bir **genç adamın** iç konuşmaları verilir. [W-PG37C3A-0343-870]
3. "Çok önemli" dedim **adamın gözlerinin** içine bakarak. [W-OA16B4A-0046-2279]
4. Aynısı tabi efemine demek işte yani biraz kız gibi olmak demek yani şeyde mesela neydi o **adamın adı** Burhan Altıntop varya Burhan Altıntop. [S-BEABXs-0130-411]
5. Adamın bakışlarından böyle belli yani böyle bakıyor filan ediyor. [S-BEABXw-0353-381]

Eşdizimliler

adam gibi adam (12), adam öldür- (8), büyük adam (7), güzel adam (5), koca adam (5), parti adamı (5), adam bul- (4), yabancı adam (4), adam kayır- (3), erkek adam (3), kara adam (3), savaş adamı (3), siyaset adamı (3), adam al- (2), adam çalımla- (2), adam çalıştır- (2), adam kaçır- (2), adam topla- (2), adamın çevresi (2), alçak adam (2), aşk adamı (2), dev adam (2), düşünce adamı (2), el adamı (2), fen adamı (2), kocaman adam (2), küçük adam (2), ters adam (2), acılı adam (1), adam başına (1), adam çağır- (1), adam rolü (1), adam vur- (1), adam yarala- (1), adam yetiştir- (1), adamın mantığı (1), adamın öyküsü (1), adi adam (1), ağa adamı (1), baba adam (1), canlı adam (1), cansız adam (1), çapsız adam (1), çocuk adam (1), değerli adam (1), deniz adamı (1), devrin adamı (1), diktatörün adamı (1), doğa adamı (1), düzgün adam (1), emperyalizmin adamı (1), esas adam (1), eski adam (1), eşek kadar adam (1), fabrikanın adamı (1), felsefe adamı (1), fil adam (1), futbol adamı (1), gol kralı adam (1), gölge adam (1), has adam (1), hukuk adamı (1), içli adam (1), iman adamı (1), işsiz güçsüz adam (1), jandarmanın adamı (1), kara kuru adam (1), kelli felli adam (1), kültür adamı (1), mal adam (1), melek gibi adam (1), mucize adam (1), on numara adam (1), ömür adam (1), padişahın adamı (1), pis adam (1), rahat adam (1), rejimin adamı (1), sağlam adam (1), sıcak adam (1), son adam (1), spor adamı (1), taş kalpli adam (1), taşaklı adam (1), ticaret adamı (1), tiyatro adamı (1), toprak adamı (1), uzay adamı (1), yaralı adam (1), yaramaz adam (1), yaşlı başlı adam (1), yürekli adam (1).

Tanık Tümceler

1. Böyle yaparsak **adam gibi adam** oluruz. [S-ADAASK-0036-1511]
2. İnsanlığa sığmazdı böyle **adam öldürmek**. [W-OE37C2A-1410-784]
3. İlkçağın bu büyük adamı, yine aynı dönemde yetişmiş olan bir başka **büyük adam** Parmenides'le felsefe tarihinin çığır açıcı tartışmasına girmiştir. [W-RB04A2A-1387-1209]
4. Kaponi maponi iyi buldu ha iyi adamlardı **güzel adamlardı sağlam adamlardı**. [S-BEABXg-0090-164]
5. Theodorakis, kuliste ağlıyordu, tanık oldum ben buna, **koca adam**, ağlıyordu... [W-DI22C3A-0719-1172]

Salt Deyimler

adam yerine koy- (6), adam et- (3), adamdan say- (2), adama benze- (1), adam çık- (1), adam muamelesi yap- (1).

Tanık Tümceler

1. Karşı tarafı **adam yerine koymadığını** belli eden tavırlar göstermek de adamlık dininde makbul sayılan davranış biçimlerindedir. [W-HH42C1A-0296-2251]
2. Bir galeyan, üstüne çullanma, yok etme, uzun zaman ona bir insan gibi bakmama, **adam yerine koymama**, ona bir böcek gibi, tahta kurusu, haşere gibi davranma... [W-RG37F1B-2934-2041]
3. Neyse, başka bir müesseseye girdi, o müesseseyi kalkındırdı, **adam etti**. [S-ADBBI-0326-1468]
4. 14. yüzyıl eserinden ibaret bir kültür sergileseydim o zaman hiç **adamdan saymazlardı** bizi... [SADBBI-0042-706]
5. Çocuğunuza ne kadar erken **adam muamelesi yaparsanız**, o kadar çabuk adam olur, diyerek bu konuştuklarımızı özetliyor John Drydon. [W-JI37C3A-0091-1197]

BEHAVIORAL METHODS EMPLOYED TO INVESTIGATE THE STRUCTURE OF AUTOBIOGRAPHICAL MEMORIES

OTOBİYOGRAFİK BELLEĞİN YAPISINI ARAŞTIRMAK İÇİN KULLANILAN DAVRANIŞSAL YÖNTEMLER

Aslı Bahar İNAN

Dr. Öğr. Üyesi, Çankaya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, aslibahar@cankaya.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: İnceleme makalesi
Gönderildiği tarih: 1 Ekim 2023
Kabul edildiği tarih: 3 Aralık 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2023

Article Info

Type: Review article
Date submitted: 1 October 2023
Date accepted: 3 December 2023
Date published: 25 December 2023

Anahtar Sözcükler

Davranışsal Yöntemler;
Otobiyografik Bellek Yapısı; İpucu
Kelime Tekniği; Günlük Çalışmaları;
Otobiyografik Bellek Görüşmesi;
Otobiyografik Görüşme

Keywords

Behavioral Methods; Structure of the
Autobiographical Memory; Cue-word
Technique; Diary Studies;
Autobiographical Memory Interview;
Autobiographical Interview

DOI

10.33171/dtcjournal.2023.63.2.23

Abstract

Memory research conducted in laboratories require controlled experiments in order to eliminate the confounding factors that can affect memory retrieval. However autobiographical memories require the retrieval of distant memories which are most of the time not verifiable. Due to the differences related to autobiographical memory these controlled experiments cannot be used and different methods are required. Cue word technique, diary studies, recording event by using devices, Autobiographical Memory Interview and Autobiographical Interview are some of the behavioral methods employed for autobiographical memory research. These methods have both some advantages and some disadvantages which should be considered before they are used, according to the needs of research. The findings from the studies employing these methods indicated that autobiographical memory has a hierarchical organization, it consists of a semantic component and an episodic component, and some of the cues are ineffective for the retrieval of autobiographical memories. Most of these methods can also be employed in research investigating the impaired components of autobiographical memory for patients with memory disorders like Alzheimer's disease. In this review the behavioral methods employed to investigate the structure of Autobiographical memories will be explored. First the differences of autobiographical memory from memory investigated in laboratory and the need for different methods in autobiographical memory research will be mentioned. Then behavioral methods to investigate the structure of autobiographical memory, how they are used and the findings obtained from these studies separately and in common will be discussed.

Öz

Laboratuvar ortamında gerçekleştirilen bellek araştırmalarında karıştırıcı etkenlerin etkisini ortadan kaldırmak amacıyla yöntemsel olarak kontrollü deneyler kullanılmaktadır. Ancak otobiyografik bellek araştırmaları çoğu zaman doğrulanması mümkün olmayan uzak dönem belleğin geri getirilmesini gerektirdiği için farklı yöntemlere ihtiyaç duyulmaktadır. İpucu kelime tekniği, günlük ve günlük benzeri kayıt cihazları kullanılması, otobiyografik bellek görüşmesi ve otobiyografik görüşme gibi yöntemler otobiyografik bellek araştırmalarında kullanılan davranışsal yöntemlerdir. Bu farklı yöntemlerin birbirleriyle kıyaslandığı zaman farklı avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. Bu yöntemleri kullanan araştırmalar sonucunda otobiyografik bellek yapısının hiyerarşik olduğu, semantik ve epizodik bileşenlerden oluştuğu, geri çağırma aşamasında kullanılan ipuçlarının bazılarının hiç kullanılmadığı gibi sonuçlara ulaşılmıştır. Alzheimer Hastalığı gibi hafıza problemleri olan hasta gruplarında da kullanılabilen bu yöntemler yaşın ilerlemesi ile birlikte otobiyografik hafızada meydana gelen değişikliklerin ve bozulmaların hangi bileşenlerde olduğunu incelememizi sağlamıştır. Bu incelemede otobiyografik belleğin yapısını araştırmak için kullanılan davranışsal yöntemler ve bu araştırmaların sonuçları ele alınacaktır. Öncelikle laboratuvar ortamında gerçekleştirilen bellek araştırmalarında kullanılan yöntemlerden, otobiyografik belleği farklı kulan yöntemlerinden ve neden farklı yöntemlere ihtiyaç duyulduğundan bahsedilecektir. Sonrasında bu farklı yöntemlerden sadece davranışsal olanlara ve otobiyografik bellek yapısını incelemek amacıyla önerilenlere değinilecektir. Bu yöntemlerin neleri içerdiğine, nasıl kullanıldığına ve bu yöntemleri kullanan bazı araştırmaların sonuçlarına değinildikten sonra genel olarak farklı yöntemleri kullanan bütün araştırmaların otobiyografik bellek yapısı hakkında ortaya koydukları ortak sonuçlar değerlendirilecektir.

Introduction

The aim of memory research is to find methods for assessing past experiences and interpreting their results to understand the structure, nature and characteristics of memory. When autobiographical memory is considered, which can be defined as remembering past experiences specific for the rememberer's own life (Cabeza & St Jacques, 2007; Rubin, 2005), methods used for assessments conducted in laboratory cannot be employed for investigating it. The aim of memory experiments is to control the conditions of encoding and retrieval to minimize potential sources of confound in the interpretation of test performance. These controlled memory experiments conducted in laboratories to investigate episodic memory, mostly involve a study phase in which the participants are provided with a study list that should be encoded, and a test phase in which they are asked to retrieve the items from the study list by using either a recall or a recognition test. Tulving (1972, 1985) introduced the episodic memory and semantic memory concepts, which are memory for personally experienced events and memory for facts or general world knowledge, respectively. According to Tulving (1985, 2002) episodic memory is about remembering what happened with the specific time and place information and it requires a rememberer with auto-noetic consciousness about the mental time travel they make during remembering.

Contrary to episodic memory investigated in laboratory, autobiographical memories are self selected and for most of them determining what in reality happened is not verifiable. Autobiographical memory involves remote memory retrieval, complex constructive processes and is influenced by factors like emotion, vividness, personal relevance. Due to these distinctions autobiographical memory cannot be investigated by employing the controlled methods used in laboratories (Brewer, 1996; Cabeza & St Jacques, 2007; Robinson, 1986; Rubin, 2005).

Related to this complexity of assessment of autobiographical memories, different methods have been introduced in order to investigate different aspects of it. These methods can be behavioral or neuropsychological methods to uncover the structure and nature of autobiographical memory. In this review, only the behavioral methods employed to investigate the structure of autobiographical memory will be explored in detail, but due to the incredible number of studies related to it, it is not possible to do it exhaustively. Methods investigating individual differences in autobiographical memory are not in the scope of this article.

BEHAVIORAL METHODS TO INVESTIGATE THE STRUCTURE OF AUTOBIOGRAPHICAL MEMORY

The cue-word technique

The cue-word technique was introduced by Galton (1879) and Crovitz and Schiffman (1974) further developed it. When using the cue word technique, the participants are presented with a high frequency, concrete and imaginable word and they are asked to report a past experience, the date of that memory and rate the experiences related to the recalled event. This technique is mostly used to investigate the distribution of reported memories and the strategies people use to search and retrieve autobiographical memories. It is commonly used for sampling autobiographical memories since it has the advantage of allowing participants to freely choose a memory across their life time. But this may become a disadvantage when the participants are people with memory disorders, because when allowed to freely remember from the past, they may retrieve memories from a special time period which may be related to their cognitive declines (Berntsen, Kirk, & Kopelman, 2022).

The cue-word technique has also been used to investigate autobiographical memory retrieval of patients with mood disorders like depression. In the Autobiographical Memory Test (Williams & Broadbent, 1986) participants are provided with cue-words with different emotional valences and they are required to recall a memory related to it. Findings from research using AMT indicate that people who are depressed recall events with much less detail compared to controls (Williams & Broadbent, 1986; Williams et al., 2007).

Recording events by using diaries

One of the problems regarding autobiographical memory research methods that do not take records of the events over time is the inability to check the accuracy of the events recalled. In order to allow the assessment of accuracy, diary studies have been introduced (Linton, 1975; Sotgiu, 2021; Talarico, 2022; Wagenaar, 1986; White, 1982, 1989, 2002, 2020).

Linton (1975) conducted her diary studies in order to find out about the accuracy of dating over time. For five years, every day she recorded two to three events and rated some features of them. Following various retention intervals spanning from one month to three years, she attempted to remember the date of the recorded event using the event's description. The findings from her study indicated

that as the time between the recording and recall of the event increased, recall became more difficult and forgetting increased.

For six years, Wagenaar (1986) recorded his memories with a set of cues including "who," "what," "where," and "when," with the importance and emotional involvement of each event. During the recall process, to retrieve the memories he had recorded, he relied on these cues. During the process of recording his memories, Wagenaar (1986) included also a crucial detail along with a corresponding question and answer. He selected this critical detail so that if the event was successfully retrieved from memory using all the provided cues, the critical detail would also be recalled with certainty. So this critical detail he used can be considered as the cue related to the gist or the meaning of the memory tested in a cued recall test.

White (1982) recorded one event for each day over a year and then tested himself after a year and two years, then after 5 years (White, 1989) and then for the third time after 20 years (White, 2002) and finally for the last time after 40 years (White, 2020). The recorded events were rated on several dimensions like the vividness, emotional involvement, frequency and perceptual qualities. Findings from White's (1982, 1989, 2002, 2020) recalled memories and their properties are similar to Linton's (1975) and Wagenaar's (1986) findings. As time passes, it becomes more difficult to recall the events. The time and date of the events are not recalled easily, correctly or in order of sequence. Another finding from White (1989, 2002, 2020) was that as events were rated as infrequent, the better they were recalled.

Despite certain drawbacks associated with diary studies, such as their reliance on a single participant and participants' event selection, the findings from diary studies have uncovered some key aspects of autobiographical memory. They have provided insights into the influence of cues on memory recall, the significance of encoded event characteristics like emotional involvement and importance as well as the role of the passage of time in the forgetting of autobiographical memories.

Recording events by using electronic devices such as video cameras

Recording events by using video cameras and filming is another method employed to investigate autobiographical memory. Compared to diary studies, this method has certain advantages such as allowing recording from multiple participants and not being limited to self-selected memories (Chow & Rissman, 2017; Sreekumar, Nielson, Smith, Dennis, & Sederberg, 2018).

As an example of recording by using video cameras, the daily activities of a healthy woman were filmed for two days (Mendelsohn, Furman, Navon, & Dudai, 2009). This video was initially intended to be used as a documentary in the researcher's laboratory. Therefore, at the time the participant was being filmed, she was uninformed of the memory tests. Four months after and two years and four months after the filming, she was given a memory questionnaire while fMRI scans were taken. The memory questionnaire consisted of a verbal questionnaire and a pictorial questionnaire. The verbal one was composed of "yes" or "no" questions that were followed by confidence judgments about the recognition of the recorded events. Some questions had accurate details while others had inaccurate ones. In the pictorial test, for each image a cued-recall test followed by a recognition test was administered. During the cued recall test, she was presented with an image and a particular detail, and she had to recall it. In the subsequent recognition phase, the image and a two forced choice question were presented, which she had to answer and give a confidence rating. Both the accuracy and confidence ratings were analyzed.

The results of Mendelsohn et. al's (2009) study revealed important findings related to the accuracy and belief in the autobiographical memories and the contribution of the episodic and semantic components in these judgements. For instance, as time passed the acceptance of false details increased. In other words compared to recent memories the acceptance of "yes" judgments increased for remote memories, which came along with an increase in confidence judgments. The analysis related to imaging revealed that there was no difference for the accuracy of recent versus remote memories, but there was a difference for the confidence ratings. For recent memories confidence judgments were associated with the memory instead of its accuracy. And the confidence judgments for remote memories were found to be based on personal semantic knowledge.

Autobiographical memory interview (AMI)

To investigate the episodic and semantic components of autobiographical memory in detail, methods other than the cue-word and diary studies were required, which were mostly based on interview techniques. Autobiographical Memory Interview (AMI) was introduced as a tool for evaluating retrograde amnesia, which is the inability to remember distant memories (Kopelman, Wilson, & Baddeley, 1989). AMI and extended versions of AMI are still used for investigating autobiographical memory decline in patients with Alzheimer Disease (Barnabe,

Whitehead, Pilon, Arsenault-Lapierre, & Chertkow, 2012; Berntsen et al., 2022; Irish, 2023). The AMI comprises an interview that aims to evaluate the recall of autobiographical events, the episodic component of autobiographical memory, and personal facts from a participant's past, in other words the personal semantic memory. Participants are asked to recall events and facts from different stages of their lives, including childhood, early adulthood, and recent past.

In the episodic component of autobiographical memory interview, participants are presented with names of events, like "in kindergarten,"; "the birth of first child", and "an event that happened where they are staying" from childhood, adulthood and recent past, respectively. The patients are required to provide specific memories associated with these cues rather than a general memory. If participants cannot produce specific memories, additional cues are provided.

Participants are also required to provide personal facts like the name of their first teacher, the date of their wedding and the name of the place they are residing in for childhood, early adulthood and recent past, respectively. Researchers record participants' responses, and two independent experimenters assess these reports. Autobiographical events are scored based on the richness of details, as well as the ability to recollect the time and place of the recalled event. Prior to scoring, the accuracy of memories is verified by consulting the patients' relatives, examining medical records or patient's memory reports.

Criticisms related to the usage of AMI suggest that using separate tests in order to evaluate the semantic memory component of autobiographical memory may unnaturally separate the two components of autobiographic memory (Murphy, Troyer, Levine, & Moscovitch, 2008). Employing separate tests may overlook the interaction of these two components in real life autobiographical memory retrieval.

Autobiographical interview

The Autobiographical Interview (Levine, Svoboda, Hay, Winocur, & Moscovitch, 2002) was introduced to avoid employing two assessments to examine the dissociation between the episodic and semantic memory components of autobiographical memory. The Autobiographical Interview requires the participants to recollect a personal past experience from five distinct life periods, which are from their early childhood, adolescence, early adulthood, adulthood and the last year. Participants are instructed to select any event they were personally involved, they recollected, events having specific time and place information from one of these five

periods, but not to select events they did not personally experience. Then they are asked to provide all the detail related to the recollected event in five minutes for each event, until the time is up.

The five events are recorded and assessed based on the degree of internal and external detail they contain. Internal details are related to episodic memory and are subcategorized as the event itself, the location, the timing, and detailed information. Other details are external details, which are semantic information, repeated and unrelated details.

In their study concerning patients with amnesic mild cognitive impairment, a condition resembling anterograde amnesia, employing the Autobiographical Interview Murphy et al. (2008) demonstrated the separation of the episodic and semantic components of autobiographical memory.

Life Event Inventory (LEI)

Life Event Inventories (LEIs) are another method that is used in autobiographical memory research (Bernstein, Whittlesea, & Loftus, 2002; Garry, Manning, Loftus, & Sherman, 1996; Heaps & Nash, 1999), but it has certain distinctions which makes it different from the methods that have been discussed up to now. In the already mentioned methods, participants are required to recall the events when a cue is given, so they are similar to the recall or cued recall tests used in laboratory studies. In studies using LEIs, the participants are required to make a judgement about the occurrence of the events in the inventory by using for instance an 8-point Likert scale. So this method can be considered as an analogue of recognition tests used in laboratories, but the accuracy of the memory judgement cannot be checked for autobiographical memories, while it can be checked in the episodic memory studies conducted in laboratory. Utilizing LEIs in research allows for the exploration of how manipulations carried out during the retrieval phase of recognition have an impact on autobiographical memories. Examples of retrieval phase manipulations include imagination inflation studies (Garry et al., 1996; Heaps & Nash, 1999; Sharman, Garry, & Beuke, 2004) and the revelation effect studies on autobiographical memory (Bernstein, Rudd, Erdfelder, Godfrey, & Loftus, 2009; Bernstein et al., 2002). In imagination inflation studies, participants are instructed to imagine the event described by half of the LEI items have occurred in their childhood before assessing their confidence for LEI items. In revelation effect studies, participants are asked to solve a revelation task for half of LEI items, before evaluating their confidence in the occurrence of the events in their childhood

described by them. For both of these manipulations, confidence in the occurrence of the event in the past increases for the LEI items that involve the manipulation. Therefore research interested in the alterability of autobiographical memories mostly use LEIs as a method.

Results

The results of the studies using the different methods discussed in the preceding section, point to some general findings related to the structure of autobiographical memories. The first one is the hierarchical organization of autobiographical memories (Linton, 1975; Wagenaar, 1986; Conway, 2005). Specific levels of representations, which include specific details about the event like the date, location and perceptual information are integrated in the general levels of representation.

For instance if the word “toy” is given as a cue-word, “I used to play with my favorite toy when I was in primary school.” is a representation at a general level, whereas “When I was in 3rd grade, during the semester break, while I was playing with my favorite toy, suddenly it broke and I cried for a long time, until my mother promised to buy me a new one.” would correspond to an event at the specific level.

According to the Self Memory System concept, at the most specific level of the hierarchical organization of autobiographical memory lies episodic memories (Conway & Playdell-Pierce, 2000; Conway, 2005). The general level of representation is the autobiographical knowledge base which corresponds to personal semantic memory. If episodic memories are not integrated to the autobiographical knowledge base (Conway, 2005, 2009), they will be forgotten (Conway, 2009). Consequently, SMS framework proposes autobiographical memory to consist of an episodic component and a semantic component.

The findings from studies using the different methods like using AMI (Kopelman, Wilson & Baddeley, 1989), Autobiographical Interview (Levine et al., 2002; Murphy et al., 2008), using recording and filming (Mendelsohn et al., 2009) and other studies (Cabeza & Jacques, 2007) also supported this proposal. By using Autobiographical Interview as the method, results from Murphy et al.’s (2008) study showed that compared to control group, patients with amnesic mild cognitive impairment recalled less internal details and more external details, which is a measure episodic memory and semantic memory, respectively. Since the memory deficit of these patients is impaired episodic memory with an intact semantic

memory, these findings from patient groups also support the idea that autobiographical memories are composed of both an episodic and a semantic component.

The second common finding from the studies using the cue-word, diary and recording, and interview methods is related to forgetting and incorrect remembering. As the retrieval delay increased, more autobiographical memories were forgotten or retrieved inaccurately (Linton, 1975; Wagenaar, 1986; Crovitz & Schiffman, 1974; Conway, 2005, 2009; Mendelsohn et al., 2009), the number of recalled memories decreased (Crovitz & Schiffman, 1974) and recall became more difficult (Linton, 1975). However, even though they are remembered inaccurately, autobiographical memories are characterized by a high confidence in the occurrence of the event and a strong belief that it is remembered accurately (Brewer, 1986; Mendelsohn et al., 2009). The findings related to the effects of retrieval delay and the dissociation between recent and distant memories suggest that for distant memories, memory recollection depends on semantic autobiographical knowledge instead of vivid episodic recollection (Mendelsohn et al., 2009).

The third finding is related to the cues. Some cues are more informative for autobiographical retrieval compared to others. Results of diary studies (Linton, 1975; Wagenaar, 1986) and studies using recording via a digital camera (Burt, 1992, 2008) indicated that the date of an event cannot meet the criterion to be a search cue for memory retrieval. In the memory representation of an event the date information is probably absent, which indicates that autobiographical memories are not chronologically indexed. When the cues were compared to each other the “when” cue was the least effective for autobiographical memory retrieval, it could become an informative cue if it was used with other cues (Wagenaar, 1986).

The results of studies using the cue-word technique were the foundations of the distribution of autobiographical memories over the lifespan. Autobiographical memory distribution over the lifespan for participants older than 50 years old has a typical distribution (Rubin & Schulkind, 1997). The first observed phenomena is the childhood amnesia which is almost no reported memories before the age of three (Bauer, 2015; Rubin & Schulkind, 1997). The second observed phenomena is the reminiscence bump, which is the tendency of the participants to recall most of the memories from the period they were 10 – 30 years old (Munawar, Kuhn, & Haque, 2018; Rubin & Schulkind, 1997).

The fourth finding is there is a certain pattern of search for autobiographical memory retrieval when a cue word is provided. The participants' verbal protocols indicated that related to the cue, first they find a context, which corresponds to the semantic component of autobiographical memory. While searching within that context, they come up with a new cue related to the first one and further generates a new one. When the memory is finally found, it is from the episodic memory component of autobiographical memory (Conway, 2005; Conway & Pleydell-Pearce, 2000). This search strategy used for autobiographical memory retrieval was first introduced as the search-elaborate-evaluate model (Norman & Bobrow, 1979) and it was modified to generative retrieval model (Conway, 2005). The search mechanism proposed by Cabeza and Jacques (2007) is also in accordance with the generative retrieval model. When a cue word is provided an effortful search under the guidance of semantic personal and world knowledge is required for the retrieval of an autobiographical memory.

References

- Barnabe, A., Whitehead, V., Pilon, R., Arsenault-Lapierre, G., & Chertkow, H. (2012). Autobiographical memory in mild cognitive impairment and Alzheimer's disease: A comparison between the Levine and Kopelman interview methodologies. *Hippocampus*, 22(9), 1809–1825.
- Bauer, P. J. (2015). A complementary processes account of the development of childhood amnesia and a personal past. *Psychological Review*, 122(2), 204.
- Berntsen, D., Kirk, M., & Kopelman, M. D. (2022). Autobiographical memory loss in Alzheimer's disease: The role of the reminiscence bump. *Cortex*, 150, 137–148.
- Bernstein, D. M., Rudd, M. E., Erdfelder, E., Godfrey, R., & Loftus, E. F. (2009). The revelation effect for autobiographical memory: A mixture-model analysis. *Psychonomic Bulletin & Review*, 16(3), 463–468.
- Bernstein, D. M., Whittlesea, B. W., & Loftus, E. F. (2002). Increasing confidence in remote autobiographical memory and general knowledge: Extensions of the revelation effect. *Memory & Cognition*, 30(3), 432–438.
- Brewer, W. F. (1986). What is recollective memory? In D. C. Rubin (Ed.), *Remembering our past. Studies in autobiographical memory* (pp. 19–66). Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Burt, C. D. (2008). Time, language, and autobiographical memory. *Language Learning*, 58, 123–141.

- Burt, C. D. (1992). Retrieval characteristics of autobiographical memories: Event and date information. *Applied Cognitive Psychology*, 6(5), 389–404.
- Cabeza, R., & St Jacques, P. (2007). Functional neuroimaging of autobiographical memory. *Trends in Cognitive Sciences*, 11(5), 219–227.
- Chow, T. E., & Rissman, J. (2017). Neurocognitive mechanisms of real-world autobiographical memory retrieval: Insights from studies using wearable camera technology. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1396(1), 202–221.
- Conway, M. A. (2009). Episodic memories. *Neuropsychologia*, 47(11), 2305–2313.
- Conway, M. A. (2005). Memory and the self. *Journal of Memory and Language*, 53(4), 594–628.
- Conway, M. A., & Pleydell-Pearce, C. W. (2000). The construction of autobiographical memories in the self-memory system. *Psychological Review*, 107(2), 261–288.
- Crovitz, H. F., & Schiffman, H. (1974). Frequency of episodic memories as a function of their age. *Bulletin of the Psychonomic Society*, 4(5), 517–518.
- Galton, F. (1879). Psychometric experiments. *Brain*, 2(2), 149–162.
- Garry, M., Manning, C. G., Loftus, E. F., & Sherman, S. J. (1996). Imagination inflation: Imagining a childhood event inflates confidence that it occurred. *Psychonomic Bulletin & Review*, 3(2), 208–214.
- Heaps, C., & Nash, M. (1999). Individual differences in imagination inflation. *Psychonomic Bulletin & Review*, 6, 313–318.
- Irish, M. (2023). Autobiographical memory in dementia syndromes—An integrative review. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science*, 14(3), e1630.
- Kopelman, M. D., Wilson, B., & Baddeley, A. D. (1989). The autobiographical memory interview: A new assessment of autobiographical and personal semantic memory in amnesic patients. *Journal of Clinical and Experimental Neuropsychology*, 11(5), 724–744.
- Levine, B., Svoboda, E., Hay, J. F., Winocur, G., & Moscovitch, M. (2002). Aging and autobiographical memory: Dissociating episodic from semantic retrieval. *Psychology and Aging*, 17(4), 677–689.

- Linton, M. (1975). Memory for real-world events In Norman DA, & Rumelhart DE (Eds.), *Explorations in cognition* (pp. 376–404). San Fransisco, CA: Freeman.
- Mendelsohn, A., Furman, O., Navon, I., & Dudai, Y. (2009). Subjective vs. Documented reality: A case study of long-term real-life autobiographical memory. *Learning & Memory*, 16(2), 142–146.
- Munawar, K., Kuhn, S. K., & Haque, S. (2018). Understanding the reminiscence bump: A systematic review. *PloS One*, 13(12), e0208595.
- Murphy, K. J., Troyer, A. K., Levine, B., & Moscovitch, M. (2008). Episodic, but not semantic, autobiographical memory is reduced in amnesic mild cognitive impairment. *Neuropsychologia*, 46(13), 3116–3123.
- Norman, D. A., & Bobrow, D. G. (1979). Descriptions an intermediate stage in memory retrieval. *Cognitive Psychology*, 11, 107–123.
- Robinson, J. A. (1986). Autobiographical memory: A historical prologue. In D. C. Rubin (Ed.), *Autobiographical memory* (pp. 19–24). Cambridge University Press.
- Rubin, D. C. (2005). A basic-systems approach to autobiographical memory. *Current Directions in Psychological Science*, 14(2), 79–83.
- Rubin, D. C., & Schulkind, M. D. (1997). The distribution of autobiographical memories across the lifespan. *Memory & Cognition*, 25, 859–866.
- Sharman, S. J., Garry, M., & Beuke, C. J. (2004). Imagination or exposure causes imagination inflation. *The American Journal of Psychology*, 157–168.
- Sotgiu, I. (2021). Eight memory researchers investigating their own autobiographical memory. *Applied Cognitive Psychology*, 35(6), 1631–1640.
- Sreekumar, V., Nielson, D. M., Smith, T. A., Dennis, S. J., & Sederberg, P. B. (2018). The experience of vivid autobiographical reminiscence is supported by subjective content representations in the precuneus. *Scientific Reports*, 8(1), 14899.
- Talarico, J. M. (2022). Replicating autobiographical memory research using social media: A case study. *Memory*, 30(4), 429–440.
- Tulving, E. (2002). Episodic memory: from mind to brain. *Annual Review of Psychology*, 53, 1–25.
- Tulving, E. (1985). How many memory systems are there?. *American Psychologist*, 40, 385–398.

- Tulving, E. (1972). Episodic and semantic memory. In E. Tulving & W. Donaldson (Eds.), *Organization of Memory* (pp. 382–403). New York: Academic Press.
- Wagenaar, W. A. (1986). My memory: A study of autobiographical memory over six years. *Cognitive Psychology*, 18(2), 225–252.
- White, R. (2002). Memory for events after twenty years. *Applied Cognitive Psychology: The Official Journal of the Society for Applied Research in Memory and Cognition*, 16(5), 603–612.
- White, R. T. (2020). Autobiographical memory after 40 years. *Applied Cognitive Psychology*, 34(3), 776–781.
- White, R. T. (1989). Recall of autobiographical events. *Applied Cognitive Psychology*, 3(2), 127–135.
- White, R. T. (1982). Memory for personal events. *Human Learning*, 1(3), 171–183.
- Williams, J. M., & Broadbent, K. (1986). Autobiographical memory in suicide attempters. *Journal of Abnormal Psychology*, 95(2), 144-149.
- Williams, J. M. G., Barnhofer, T., Crane, C., Herman, D., Raes, F., Watkins, E., & Dalgleish, T. (2007). Autobiographical memory specificity and emotional disorder. *Psychological Bulletin*, 133(1), 122-148.

Summary

Memory research conducted in laboratories require clearly defined and controlled experiments and methods to be able to come up with clear explanations about the structure and characteristics of memory. Episodic memory is defined as the memory for personally experienced events and semantic memory is defined as the memory for world knowledge and facts (Tulving, 1972). Autobiographical memory on the other hand is also defined as the memory for personally experienced events, but what makes it different from episodic memory is that autobiographical memory also requires the retrieval of distant memories from the past spanning the lifetime and it also involves a semantic component. In other words autobiographical memory is proposed to consist of two components. One of them is the semantic component, which corresponds to personal semantic knowledge and the other one is the episodic component. According to the Self Memory System (Conway & Playdell-Pierce, 2000; Conway, 2005), episodic memories are at the most specific level of the autobiographical memory organization and they are attached to the autobiographical knowledge base, which the personal semantic memory component of autobiographical memory. Methods employed to investigate autobiographical memories helped autobiographical memory researchers to reach these conclusions related to the structure of autobiographical memory like the composition of the episodic and semantic components of it.

Due to the differences of autobiographical memory compared to laboratory memory, research on autobiographical memory requires different methods. In order to investigate remote memory retrieval from different periods of lifetime, methods like the cue-word technique, recording event by using diary studies, recording events by using electronic devices such as video cameras, interview methods such as autobiographical memory interview (AMI) and Autobiographical Interview and Life event inventories have been

introduced. The cue-word technique requires participants to remember a memory when a cue word is provided. Research using the cue-word technique found out that the distribution of autobiographical memories has a typical pattern involving childhood amnesia and reminiscence bump. The cue word technique has also been employed in order to investigate the retrieval differences of patients with mood disorders. The diary studies and other recording methods has the advantage of keeping a record of the events so that the accuracy of the memory can be checked. However the first diary studies of Linton (1975), Wagenaar (1986) and White (1982) has the disadvantage of using only a single participant with the participant freely choosing the events. This problem has been overcome by using recording techniques like video recording and using participants other than the researcher himself or herself to record their memories. The findings from diary studies and studies using video or audio recording indicated that retrieval of memories become more difficult as the time between recording and retrieval increases and also the recalled memories become inaccurate. The date of the memory is not an effective search cue for the memory and autobiographical memory is not chronologically ordered. As more cues are provided an autobiographical memory that has not been retrieved by only one cue may be retrieved. The critical cue related to the event which corresponds to the gist of the memory will surely be retrieved if the event is remembered when the other cues are provided.

Autobiographical memory interview and Autobiographical Interview are interview techniques that investigate the details related to the remembered event. They are mostly employed to evaluate the memory of patients with Alzheimer's disease, retrograde amnesia or anterograde amnesia. The findings from studies using the interview techniques also indicate that autobiographical memory is composed of an episodic component and a semantic component and with memory decline due to aging, autobiographical memory retrieval starts to depend on the semantic component of autobiographical memory. In other words, the retrieved memories has less episodic details and instead of reliving, these memories are mostly based on personal facts and personal semantic knowledge.

Studies using Life event inventories are mostly used to investigate the change in the confidence and belief in the occurrence of an event by using certain manipulations during retrieval. Studies using LEI are mostly interested in the changeability of autobiographical memories. Studies using video recording and diary studies also showed that for remote memories even though the memories have more inaccuracy, the confidence in the occurrence of the event did not decrease.

The results of the research using behavioral methods like the cue-word technique, diary and other recording studies and interview techniques point to some general findings related to the structure of autobiographical memory. Autobiographical memory is not chronologically ordered, but has a hierarchical nature with the episodic memories attached to the personal semantic component. As the time between the retrieval and recording of the event increases, more forgetting and inaccurate remembering is observed. With aging and in memory disorders like Alzheimer's disease or amnesia, the impaired component of autobiographical memory is mainly the episodic component. So in this article the behavioral methods for autobiographical memory research and findings from research using these methods were reviewed.

DOKUNSA L YUMUŞAKLIK ALGISINA İLİŞKİN BİR İNCELEME*

A REVIEW ON HAPTIC SOFTNESS PERCEPTION

Müge CAVDAN

Dr., Justus Liebig University Giessen, Faculty 06- Psychology and Sports Science, Department of Psychology, Muege.Cavdan@psychol.uni-giessen.de

Nahide Dicle DÖVENCİOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, dicated@metu.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: İnceleme makalesi
Gönderildiği tarih: 3 Mayıs 2023
Kabul edildiği tarih: 13 Ağustos 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2023

Article Info

Type: Review article
Date submitted: 3 May 2023
Date accepted: 13 August 2023
Date published: 25 December 2023

Anahtar Sözcükler

DeneySEL BilişSEL Psikoloji; Semantik Derecelendirme Yöntemi; Yumuşaklık Algısı; Dokunsal (Haptik) Algı; Dokunsal Keşifler; Taneciklilik; Akışkanlık

Keywords

Experimental-Cognitive Psychology; Semantic Differential Method; Softness Perception; Haptic Perception; Exploratory Procedures; Granularity; Viscosity

DOI

10.33171/dtcjournal.2023.63.2.24

Öz

Günlük hayatta sıklıkla yumuşak olarak adlandırdığımız nesnelere etkileşimde bulunuruz. Dokunsal (haptik) duyum sayesinde bu nesnelere aktif olarak keşfederken onların şekillerine, işlevlerine ve malzeme özelliklerine dair bilgileri kolayca ediniriz. Günlük hayatta etkileşimde bulunduğumuz nesnelere yumuşaklığı en önemli malzeme özelliklerinden biridir. Dokunsal yumuşaklık algısını yediğimiz meyvenin tazeliğinden giydiğimiz kıyafetin uygunluğuna kadar çok çeşitli durumlarda kullanırız. Birçok nesneyi yumuşak olarak nitelensek de bu nesnelere birinden oldukça farklıdır; bir kumaşın, el kreminin, kumun ya da kedi tüyünün yumuşaklığı doğal gereği birbirlerinden oldukça farklıdır. Dokunsal yumuşaklık algısı alanyazında özellikle de mühendislik alanındaki çalışmalarda genellikle bir nesnenin ne kadar şekil değiştirebildiği ile tanımlanmış ve fiziksel olarak nesnenin dış kuvvetlerin etkisi ile ne kadar şekil değiştirebildiği ile ölçülmüştür. Dahası dokunsal yumuşaklığı araştıran bazı çalışmalarda yumuşaklığı yargılamada en uygun (optimal) el hareketinin “bastırmak/basınç uygulamak” olduğunu belirtmiştir. Fakat son yıllardaki çalışmalar insanlardaki yumuşaklık algısını tek boyutla açıklamanın mümkün olmadığını göstermiştir. Yakın zamanda yapılan çalışmalarda yumuşaklığın algısal boyutlarının birden fazla olduğunu ve yanı sıra yüzey yumuşaklığı, akışkanlık (viskozite), taneciklilik (granüllü yapı) ve şekil değiştirebilirlik boyutlarına göre ayrılacak yumuşak nesnelere her birini keşfederken bu boyutlara özel el hareketleri olduğu da saptanmıştır. Buna ek olarak bir nesnenin malzemesini değerlendirirken insanların dokunulan nesnenin özelliklerine, edinmek istedikleri bilgiye ve nesne özellikleri ile edinilmek istenen bilginin etkileşimine bağlı olarak el hareketlerini (dokunsal keşifleri) uyarladığı gözlemlenmiştir. Bu yeni gelişmeler nesnenin dokunsal algısının anlaşılmasına katkı sağlamanın yanı sıra özerk robotların kavrama ve keşif yeteneklerini iyileştirmeye çalışılan alanlarda da yer bulabilir.

Abstract

Softness is a material property that plays an essential role in our daily interactions with objects. The sense of touch, or haptic sense, provides us with valuable information about the shapes, functions, and material properties of objects. We use the sense of haptic softness in a wide variety of situations, from assessing the ripeness of the fruit we eat to the suitability of the clothes we wear. Accordingly, describing an object as soft can encompass a wide range of materials including fabric, hand cream, sand, or cat hair. In the engineering literature, the perception of haptic softness is commonly defined by compliance: the degree to which an object can be physically deformed by the effect of external forces. Consequently, the studies investigating different components of softness equated softness to the compliance of elastic materials. However, recent studies have shown that the perception of softness in humans cannot be explained by a single dimension. Instead, it has been determined that there are multiple perceptual dimensions of softness, each associated with specific hand movements (exploratory procedures) that can be used to explore and evaluate the softness of different objects. These perceptual dimensions of softness include surface softness, fluidity (viscosity), granularity, and deformability. Furthermore, people adapt their hand gestures and haptic explorations depending on the characteristics of the touched object, the information they want to acquire, and the interaction of the object's properties and the desired information. These new developments can contribute not only to the understanding of the perception of softness but also to improving the grasping and exploration abilities of autonomous robots.

* Teşekkür. Bu çalışmanın yazarlarından Müge Cavdan; Alman Araştırma Kurumu (DFG) SFB/TRR 135, A5 ve DFG-project no. 502774891-ORA projesi “UNTOUCH” tarafından desteklenmiştir. Dicle Dövençioğlu; ODTÜ BAP (AGEP-104-2022-10910) ve TÜBİTAK 1001 (122K914) projeleriyle desteklenmiştir.

Giriş

Nesneleri algılama ve tanıma süreçleri sırasında birden çok duyudan yararlınsak da görme kanalıyla gelen bilgiler daha ağır bastığı düşüncesiyle yakın tarihe kadar algı alanındaki araştırmalar da genellikle görsel algıya yoğunlaşmıştı. Dokunsal algı alanındaki çalışmalar daha gerilere dayanmasına rağmen (Gibson, 1962; Katz, 1927; Klatzky, Lederman ve Metzger, 1985; Hollins ve ark., 1993) dokunsal algı ve algısal kanallar arası ilişkiler ancak geçtiğimiz asır ilgi görmeye başlamıştır. Bu derleme makalesinde nesneleri dokunsal olarak tanıma süreçlerinden, dokunsal malzeme algısından, yumuşaklık algısındaki çok boyutluluktan, malzemelerin dokunsal algısında kullanılan çeşitli sistematik el hareketlerinden bahsedilerek geçmişten günümüze bu konularda yapılmış çeşitli araştırmalardaki bulguların topluca sunulması amaçlanmıştır. Alan yazınındaki çalışmalar yumuşaklığı genellikle nesnelerin ne kadar şekil değiştirebildiği (örn., oyun hamuru) ile ölçmüştür. Fakat günlük hayatta etkileşim halinde olduğumuz nesneler oldukça zengin yumuşaklık özellikleri barındırırlar (örn., kadife de kum da yumuşak hissettirir). Yumuşaklığı inceleyen çalışmalar genellikle tek bir boyuttan bahsederken, son zamanlarda yayınlanan çalışmalar yumuşaklığın çeşitli boyutlarını el almıştır. Bu derleme makalesinin amacı dokunsal yumuşaklık alanındaki geleneksel bulgular ve yeni görüşleri tartışarak bu konuyu Türk alan yazınına kazandırmaktır. Derlemede değinilen farklı konuların rahatça işlenmesini sağlamak amacıyla önce dokunsal algıdaki el hareketleri tanımlanmış daha sonra yumuşaklık algısının boyutlarına dair çalışmalar incelenmiş ve bunlar tartışma bölümünde harmanlanmıştır.

Nesneleri ve Malzemelerini Dokunarak Tanıma

Görsel nesne algısının oldukça hızlı ve çaba harcamaya gerek duyulmaksızın gerçekleşmesi çokça çalışılmıştır. Saniyeler süren haptik (dokunsal) tanıma 20 milisaniyede bile gerçekleşebilen görsel tanımaya göre (Thorpe, Fize, Marlot, 1996) nispeten daha yavaş olmasına rağmen insanlar günlük hayatta dokunarak etkileşim halinde buldukları nesneleri oldukça hızlı ve doğru tanırlar (Klatzky ve ark., 1985). Gibson (1962) dokunmanın aktif ve pasif dokunma olarak iki farklı düzeyde gerçekleştiğini ve aktif dokunmanın pasife göre daha çok keşif eylemi içerdiğini ilk tanımlayanlardandır. Aktif dokunma sırasında dokunsal izlenimlerin algılayan kişi tarafından oluşturulduğunu tartışırken pasif dokunmanın ise başka biri (örn., nesneyi manipüle eden araştırmacı) aracılığıyla oluşturulduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda aktif dokunma esnasında yapılan el hareketleri de önem kazanmakta ve ilgi çekici bir çalışma alanı oluşturmaktadır.

Klatzky ve arkadaşları (1985) dokunsal nesne tanımanın ne kadar gelişmiş olduğunu günlük hayatta sıklıkla etkileşim halinde bulunulan 100 adet nesne kullanarak araştırmıştır. Bu çalışmada katılımcılardan ellerine sığabilecek boyuttaki objelere iki elleriyle birlikte dokunduktan sonra onları isimlendirmeleri istenmiştir. Katılımcıların sadece dokunma duyularını kullanmaları için, bunun dışındaki duyu kanalları deney süresince kısıtlanmıştır (örn., dokunmadan kaynaklanabilecek sesleri kulaklık yardımıyla devre dışı bırakmak, uyarınları görünmeyecek şekilde sunmak gibi). Katılımcılar nesnelerin yüzde 96'sını doğru ve hızlı bir şekilde isimlendirerek tanıyabilmişlerdir. İsimlendirme hızları bu nesnelerin yüzde 68'i için 3 saniyeden daha kısa sürede gerçekleşirken yüzde 94'ü 5 saniyelik dilimde gerçekleşmiştir. Nesne tanıma sürecinin hızını etkileyen en önemli etkenlerden bir tanesi kullanılan nesnenin boyutu olarak tespit edilmiştir. Örneğin tenis raketi gibi boyutu büyük olan nesnelerin tanıma süreci daha küçük boyuttaki nesnelerin tanıma süreçlerinden daha uzun sürmüştür. Bir nesnenin ne olduğuna karar vermek için aslında tüm özelliklerinin ayırt edilmesine ya da algılanmasına gerek olmadığı, dokunsal nesne tanıma sürecinin çeşitli koşullar altında bir saniyeye dahi düşebildiği gözlenmiştir. Dokunsal göz atma (*haptic glance*) adı verilen bu algı süreci, bazı nesnelerin kategorize edilmesi için yeterlidir (Klatzky ve Lederman 1995). Görsel kanaldaki bütüncül ve gecikmesiz nesne tanımanın aksine dokunsal olarak nesnelere tanımak ardışık işlem (art arda yapılan el hareketleri) gerektirdiğinden daha farklı nesne özelliklerinden (örn., boyut) etkilenmektedir. Ayrıca görsel olarak bir nesne incelendiğinde şekil özelliği daha ön planda olurken dokunsal keşiflerde şekilden çok malzeme bilgisi ağır basmaktadır.

Görsel algının bazı durumlarda yetersiz olduğunu ve bu durumlarda dokunsal sinyallerin gerektiğini savunan bir makalede (Klatzky ve Lederman, 1999), elin parmakları veya sert çubuklarla dokunulduğunda bir yüzeyin pürüzlülük özelliklerinin nasıl algılandığını araştırmışlardır. Deneylerde yapay bir dizi yüzey dokusu kullanan araştırmacılar ve sert bir çubuğun varlığının, her ne kadar yüksek uzamsal frekans dokular için hassas tahminlerde bulunmaya yardımcı olduğu bulunsada genel olarak sadece parmakla algılanan pürüzlülük kadar hassas olmadığını görmüşlerdir. Genel olarak, bu makale, yüzey pürüzlülük özellikleri, derinin duyu özellikleri ve dokunsal pürüzlülük algısı arasında karmaşık bir ilişki olduğuna dair önemli bulgular sunmaktadır.

Çoklu kanallardan gelen bilgiye göre performansı inceleyen çalışmalara bakıldığında ise daha çok bilginin daha kesin yargılara yol açacağı ve performansı iyileştireceği görülmektedir (Calvert ve Thesen, 2004). Malzeme algısı çalışmalarında görsel ve dokunsal algılar ayrı ayrı işlense de (örn.: Baumgartner, Wiebel ve Gegenfurtner, 2013; Vardar, Wallraven, Kuchenbecker, 2019; Cavdan, Drewing ve Doerschner, 2021) iki algı kanalından eş zamanlı olarak gelen bilginin performansı etkileyip etkilemediği oldukça önemli bir konudur fakat bu konu nispeten çok daha az çalışılmıştır. Viskoelastik malzemeler hem katı hem de ağıdalı sıvılara benzer davranışlar gösterebildiklerinden (örneğin ketçap, oyun hamurları veya haşlanmış spagetti viskoelastik davranış gösterebilir) algı deneylerinde kullanmak için de cazip birer uyarandır (Üsü ve Tönük, 2008). Nispeten yakın zamanda yapılan bir çalışmada (Caldiran, Tan ve Basdogan, 2019) yazarlar, insanların hem görsel hem de dokunsal bilgileri kullanarak viskoelastik malzemeler arasında nasıl ayırım yaptıklarını araştırmışlardır. Bir dizi deneyde katılımcılardan, malzeme özelliklerinde farklılık gösteren viskoelastik malzeme çiftleri arasında ayırım yapmaları istenmiştir. Bulgular, katılımcıların hem görsel hem de dokunsal bilgilere dayalı olarak malzemeler arasında ayırım yapabildiklerine ve iki kanaldan gelen bilgiler birleştirildiğinde performansın arttığına, bir başka deyişle katılımcıların daha hassas ayımlar yapabildiğine işaret etmektedir. Yazarlar ayrıca, ayırım performansının karşılaştırılan belirli malzeme özelliklerine bağlı olarak değiştiğini de belirtmişlerdir. Bu çalışmanın sonuçları, viskoelastiklik gibi malzeme özelliklerini yargılamak için çoklu kanallardan gelen bilginin avantaj yarattığını göstermiştir.

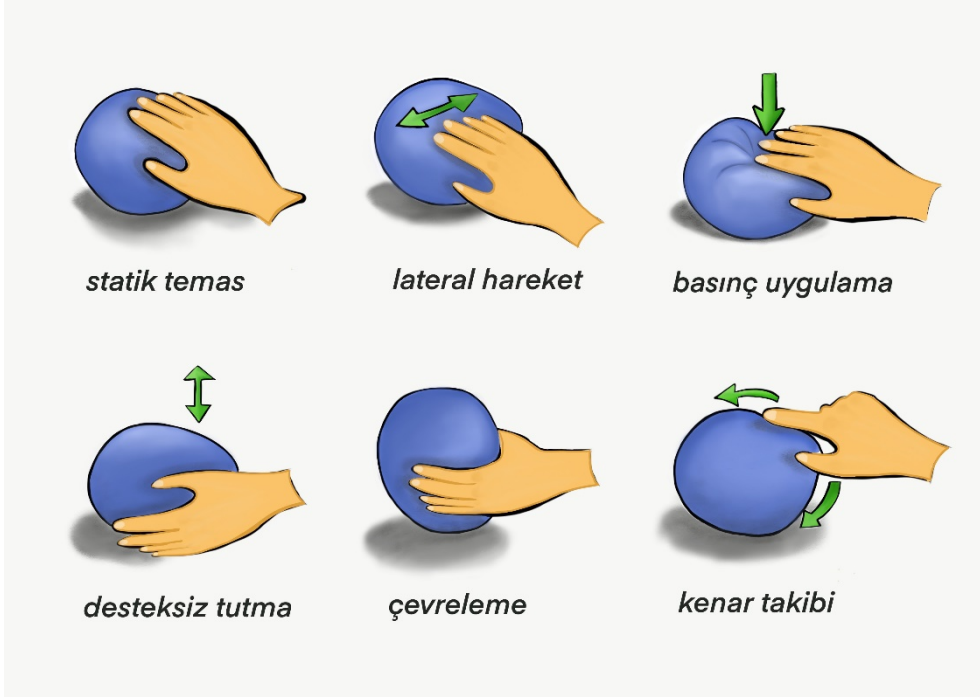
Psikofizik metodların kullanıldığı bir başka çalışmada pürüzlülüğün dokunsal ve görsel algısı karşılaştırılmıştır (Bergmann Tiest ve Kappers, 2007). Çalışmada katılımcılara değişen uzamsal frekanslara sahip bir dizi doğal yüzey dokusu (tahta, seramik, plastic, cam, kâğıt, kumaş, lastik eldiven, keçe ve benzeri) sunulmuş ve dokunsal veya görsel keşif kullanarak algılanan pürüzlülüğü derecelendirmeleri istenmiştir. Bulgular hem dokunsal hem de görsel bilginin pürüzlülük algısına katkıda bulunduğu, dokunsal keşfin yüksek uzamsal frekans dokuları arasında ayırım yapmada daha etkili olduğuna ve görsel keşfin düşük uzamsal frekans dokuları arasında ayırım yapmada daha etkili olduğuna işaret etmektedir. Çalışmadaki başka bir deneyde ayrıca dokunsal ve görsel bilgiler arasında çatışmalar ortaya koyarak pürüzlülük algısıyla ilgili duyu kanalları arasındaki ilişki de araştırılmıştır. Katılımcıların iki algısal kanaldan gelen sinyaller arasında bir çelişki olduğunda dokunsal bilgilere daha fazla güvenme eğiliminde olduklarını bulmuşlardır. Genel olarak, bu çalışmanın sonuçları, pürüzlü yüzeylerde yüzeyin geometrisine göre görsel

veya dokunsal bilginin avantaj sağlayabileceğini fakat aynı yüzey için zıt bilgiler alındığında dokunsal bilginin güvenilirliğinin ağır bastığını göstermiştir. Ayrıca bazı bulgularda dokunsal sistemin pürüzlülükteki küçük farklılıkları ayırt etmede daha iyi olduğunu, görsel sistemin ise büyük farklılıkları ayırt etmede daha iyi olduğunu öne sürülmüştür. Bu çalışma da duyuşsal kanallar ile pürüzlülük gibi bir malzeme özelliğinin algısı arasındaki karmaşık ilişkiyi vurgulamıştır. Buradaki örneklerden anlaşılacağı gibi malzeme algısında duyuşsal kanallardan hangisinin avantajlı olabileceği konusundaki bulgular net bir sonuca işaret etmemekte, malzemenin karakteristik boyutuna göre (örneğin viskozite ve pürüzlülük) değişiklik göstermektedir. Diğer bir deyişle, bulgular arası farklılıklar kullanılan malzemelerin çeşitliliğine bağlı olarak değişebilmektedir. Bundan başka bir etken de deneyler esnasında katılımcıların uyaranlar ile nasıl etkileşimde bulunduğudur. Örneğin katılımcıların el hareketlerini kısıtlamak kısıtlamamaya göre bilgi akışını azaltabilir. Bu da iki farklı yöntemi kullanan çalışmada farklı sonuçlara neden olacaktır.

El Hareketleri ve Dokunsal Keşifler

İnsanların üç boyutlu nesnelere dokunduklarında onların ne olduklarını, neden yapıldıklarını ve ne işe yaradıklarını hızlı ve doğru bir biçimde tanıyabildikleri görülmüştür (örn., Klatzky ve ark., 1985). Aynı zamanda bu nesnelere dokunsal algılanması sırasında elde etmek istenen bilgiye bağlı olarak basmakalıp ve tekrarlı el hareketleri kullanıldığı tespit edilmiştir (Lederman ve Klatzky, 1987). Dokunsal keşifler (*exploratory procedures*) adı verilen bu el hareketleri altı farklı kategoride listelenebilir. Bunlar basınç uygulama (*applied pressure*), yanlamasına hareket (*lateral motion*), desteksiz tutma (*unsupported holding*), çevreleme (*enclosure*), sabit temas (*static contact*) ve kenar takibidir (*contour following*) (Şekil 1). Bu dokunsal keşiflerin her biri farklı malzeme özellikleri ile ilişkilendirilmiştir.

Basınç uygulama bir direnç kuvvetine karşı nesneye bastırarak, nesneyi bükerek veya döndürerek uygulanan kuvvettir. Bir nesnenin bazı kısımları sabit kalırken diğer kısımlarına normal şiddette bir güç uygulanarak ya da açısal kuvvet (*torque*) ile gerçekleştirilebilir. Bir objenin ne kadar sert ya da şekil verilebilir olduğunu anlamakta kullanılır.

Şekil 1: El hareketleri ve el hareketleri ile ilişkilendirilen nesne özellikleri.

Yanlamasına hareket derinin kayma kuvveti uygulanarak deri ve nesne yüzeyi arasında yanlara doğru yapılan harekettir (örn., *ovalama*: Katz, 1925). Başka bir deyişle genellikle parmakların iç yüzeylerinin hızlıca nesnelerin yüzeyinde gidip gelmesidir. Yüzey dokusuyla ilgili bilgi ediniminde kullanılır.

Desteksiz tutma elin herhangi bir şeyden destek almadan (örn., masaya dayamak) bir nesneyi avuç içinde tutmasıdır. Tipik olarak bu el hareketi nesnenin kaldırılmasını veya ağırlığının ölçülmesini içerir.

Çevrelemede parmaklar ya da avuç içi kullanılarak nesnenin yüzeyi olabildiğince kaplanmaya çalışılır. Keşif sırasında iki el de kullanılabilir ve nesne bir elden diğerine geçirilebilir. Bu el hareketi nesnelerin hacimlerini ve genel şekillerini anlamada kullanılır.

Sabit temas elin yüzeyi ile nesne arasındaki teması artırmak için kullanılır. Keşif sırasında elin yüzeyi hareketsiz bir biçimde nesne yüzeyi ile temas halinde tutulur; genellikle geniş bir yüzey ile (tüm el) uygulanır. Bu el hareketi deri ve nesne arasındaki ısı akışını sağlar. Başka bir deyişle, nesnelerin sıcaklığı ile ilgili bilgi verir.

Kenar takibi ise bir nesnenin kenarlarının parmaklar aracılığıyla takip edilmesidir. Nesnenin gerçek şeklini ve bazen de hacmini anlamada kullanılır.

Gibson daha 1962 yılında, insanların dokunsal algı sırasındaki amaçlarının çevredeki uyaranlardan alınan bilginin kalitesini ve miktarını en üst düzeye çıkarmak olduğunu savunmuştur. Lederman ve Klatzky (1985, 1987, 1995), Gibson'ın bu düşüncelerini sistematik olarak araştırdıklarında elleri aktif olarak hareket ettirmenin pasif durup bir başkasının nesneyi temas ettirmesine göre çok daha etkili olduğunu bulmakla kalmayıp el hareketlerinin de rastlantısal olmadığını, insanların edindiği bilgiyi artıran ve daha uygun hale getiren el hareketleri kullanarak nesnelere keşfetme eğiliminde olduklarını göstermişlerdir. Diğer bir deyişle, aslında bilinçsiz ve otomatik olarak görünse de akıllı dokunsal sistemimiz sayesinde nesnelere dokunurken bilgi edinimini en ideal düzeye getirecek şekilde nesnelere dokunuruz. Fakat bu bir malzeme özelliğini anlamak için ideal olarak kullanılan el hareketinin başka bir özellik hakkında bilgi vermeyeceği anlamına gelmez. Örneğin, yanlamasına harekette olduğu gibi kenar takibi yaparken de yüzeyle el arasında kesme kuvveti oluşur. Bu da aslında şeklin yanı sıra yüzey hakkında bilgi edinilmesine yardımcı olur. Buna karşın bir el hareketi belirli bir özelliğe ait bilgi edinimini ideal düzeye çekerken kişinin nesnenin diğer özellikleri hakkında bilgi edinmesini kısıtlayabilir. Mesela sıcaklığın algılanması sırasında kullanılan sabit temas dokuyu algılamak için kullanılan yanlamasına hareket ile zıttır ve bu hareketle doku algılanamayabilir. Son olarak, bu çalışmada yazarlar dokunsal keşiflerde tek bir el hareketine odaklanmasına rağmen yukarıda sıralanan el hareketleri bilgi akışını arttırmak amacıyla birlikte de kullanılabilir (Klatzky ve ark., 1987; Cavdan ve ark., 2019; Cavdan ve ark., 2021; Dövençioğlu ve ark., 2022). Örneğin, nesnenin ne kadar şekil değiştirdiğini ve yüzeyinin dokusunu keşfederken kişiler nesneyi ovalarken aynı zamanda da güç uygulayabilirler. Nesne ve malzeme algısını dokunsal kanaldan gelen sinyallerle çalışmanın faydalarından biri de görsel kanalın aksine burada katılımcılar elleriyle keşfederken onların tam olarak hangi malzeme özelliğine odaklandıklarını el hareketlerinden kestirebilmektir.

Dokunsal Yumuşaklık Algısının Boyutları

Dokunsal algının boyutları Okamoto ve arkadaşları (2013) tarafından yazılan derleme makalede beş ana başlık altında incelenmiştir. Bunlar; sıcaklık (sıcak/soğuk), sertlik (sert/yumuşak), mikro ve makro pürüzlülük ve sürtünmedir (nemlilik/kuruluk, yapışkanlık/kayganlık). Bu boyutlardan pürüzlülük (Klatzky ve Lederman, 1999; Lawrence ve ark., 2007; Bergmann Tiest ve Kappers, 2007; Drewing, 2018; Sahli ve ark., 2020; Isleyen ve ark., 2020) ve yumuşaklık diğer boyutlara göre daha çok çalışılmıştır.

Yumuşaklık alanında yapılan diğer bir kategorideki araştırmalar yumuşaklığı genel olarak güç uygulanan bir nesnenin ne kadar uyum sağladığıyla (*compliance*) bir tutmuştur (Lederman ve Klatzky, 1987; Srinivasan ve LaMotte, 1995; Cellini ve ark., 2013; Di Luca, 2014; Lezkan ve ark., 2018; Metzger ve Drewing, 2019; Xu ve ark., 2019). Yumuşaklık algısına odaklanan bir çalışmada (Cellini ve ark., 2013) araştırmacılar deforme olabilen nesnelere kullanarak insanların görsel ve dokunsal bilgileri nasıl birleştirdiğini anlamayı amaçlamışlardır. Sürdürülen psikofiziksel deneylerde, katılımcılara tek başına görsel veya dokunsal uyaranlar veya her ikisinin bir kombinasyonu sunulmuş ve katılımcılardan farklı yumuşaklık seviyelerine sahip uyaranların algılanan yumuşaklığını bir ölçekte derecelendirmeleri istenmiştir. Yumuşaklık algısı dokunsal kanalla çok daha iyi olsa da bulgular özellikle de yumuşak nesnelere için görsel sinyallerin de yeterli olacağını göstermiştir. Bunun sebebi güç uygulanan yumuşak bir nesnenin şekil değişikliğinin rahatça görülebilmesi ama sert bir nesneye uygulanan gücün görsel olarak çok daha zor algılanmasıdır. Çoklu kanallı algı çalışmalarında görsel sinyalin başka duyuşal sinyallerden çok daha baskın olmasının aksine buradaki çalışmada katılımcıların yargılarını dokunsal bilgilere dayandırdıkları tespit edilmiştir. Katılımcıların nesnelere yumuşaklığını yalnızca görsel veya dokunsal bilgilere ve her ikisinin bir kombinasyonuna dayalı olarak tahmin etmeleri gereken deneyler sonucunda katılımcıların her iki kaynaktan gelen bilgileri istatistiksel olarak en uygun şekilde entegre edebildiğini, yani ipuçlarının doğruluğu en üst düzeye çıkaracak şekilde birleştirildiğini göstermişlerdir. Bu çalışmada yazarlar uyaranların deforme olma seviyelerini kolayca işlemek amacıyla silikon ve yağ oranını değiştirerek yapay bir uyaran seti oluşturmuştur. Fakat günlük hayatta etkileşimde olduğumuz doğal malzemeler bu yapay malzemelerden farklı özellikler taşıyabilir. Doğal uyaranlar kullanmak adına gerçek meyvelerle yapılan bir başka çalışmada ise (Xu ve ark., 2019) katılımcıların doğal, uyumlu nesnelere sertliğini algıladıkları dokunsal keşif stratejileri araştırılmıştır. Burada katılımcıların nesnelere keşfetmek için yanıl kuvvetlerin, dikey kuvvetlerin ve kısırtma kuvvetlerinin bir kombinasyonunu kullandıkları ve bu kuvvetlerin miktarı ve dağılımının nesnenin sertliğine bağlı olarak değiştiği, katılımcıların, nesnenin sertliğine bağlı olarak yuvarlanma, basma ve kayma gibi farklı hareket türleri kullandıkları rapor edilmiştir. Bu çalışmada el hareketleri araştırılmasına rağmen katılımcılar özgür bırakılmamış, ölçüm düzeneklerine uyması açısından keşfederken katılımcıların hareketleri işaret ve baş parmaklarına kısıtlanmıştır. Doğal ve üç boyutlu nesnelere kullanılması açısından

alanyazına önemli bir katkı sağlayan çalışma el hareketlerini kısıtladığı için ekolojik geçerlilik bakımından yetersiz kalmıştır.

Bir başka çalışmada (Lezkan ve ark., 2018) araştırmacılar el hareketlerini nispeten daha doğal olarak modellemeyi amaçlayan bir haptik kuvvet geri bildirim cihazı kullanarak değişen sertlikteki yumuşak malzemelere (bastırarak) nüfuz etmek için gereken girinti kuvvetini ölçmüşlerdir. Bu çalışmada genel olarak, yumuşaklığın aktif dokunsal keşfinin, keşfedilen malzemenin fiziksel özelliklerinin yanı sıra tahmin ve motivasyon gibi bilişsel süreçlerden etkilendiğini göstermek amaçlansa da katılımcıların malzemenin yumuşaklığı tahminleri ile fiziksel malzeme özellikleri arasında güçlü bir ilişki de bulunmuştur: Malzemeye nüfuz etmek (girinti) için kullanılan kuvvetin miktarının yumuşaklık algısı ile ilişkili olduğu gösterilmiştir.

Bunlar ve benzer çalışmalar nesnelere sadece deforme olma seviyelerine odaklansalar da günlük hayatta etkileşim halinde olduğumuz yumuşak nesnelere düşününce aslında yumuşaklığın sadece güç uygulamaktan ibaret olmadığına dair birçok örnek sunabiliriz. Örneğin, Çeşme’de ipeksi bir kumsalda güneşlenirken biraz kum alıp parmaklarınızın arasından geçirdiğinizi ya da kabarık tüyleri olan bir köpeği okşadığınızı düşündüğünüzde iki örnekte de yumuşaklıktan bahsedebiliriz fakat deneyimlediğimiz yumuşaklık çeşitleri doğaları gereği birbirinden oldukça farklıdır.

Dokunsal keşifler denilen el hareketleri yukarıda da sıralandığı gibi nesnelere tanımak amacıyla tanımlanmıştır. Örneğin, bir nesnenin şeklini tanımak için onun etrafında parmaklarımızı gezdiririz ancak nesnenin ne olduğunu anlamamızın ötesinde, onun malzemesini keşfederken yaptığımız el hareketlerini tanımlamak için bu dokunsal keşifler yeterli değildir. Domates seçerken hafifçe sıkıştırırız, gömleğin kumaşına bakarken ovalama hareketine benzer bir hareket yaparız. Şimdiye dek literatürdeki dokunsal algıda yumuşaklığın tek boyutlu olarak ele alınmasının aksine, yakın zamanda yapılan bir çalışmada yumuşaklık algısının çok boyutlu olduğu ve malzemelerin dinamik özelliklerinin bu boyutları tanımladığını, örneğin kum, sünger, kadife gibi yumuşak malzemelerin farklı algılandığı gösterilmiştir (Dövençioğlu ve ark., 2022). Bu çalışmada anlamsal ayrıştırma (*semantic differential method*) görevi kullanılmış, bu görev esnasında görsel, işitsel ve koku duyusu kısıtlanan katılımcılar yumuşak malzemelere dokunarak keşfettikleri nesnelere çeşitli sıfatlara ne kadar uyduklarını değerlendirmiştir. Örneğin hiçbir kısıtlama olmadan, aktif ve sadece dokunma duyusuyla kumu keşfeden katılımcı keşfi tamamladıktan sonra kumun ne kadar kadifemsi ya da pürüzlü olduğu gibi çeşitli malzeme özelliklerini değerlendirmişlerdir (Likert ölçeği, 1-7). Katılımcılar bu görevi

yerine getirirken el hareketlerinin videoları daha sonra olay kodlaması yapılmak üzere kaydedilmiştir. Faktör analizi sonucunda elde edilen dört tane bileşen yüzey yumuşaklığı, taneciklilik, şekil değiştirebilirlik ve akışkanlık (viskozite) olarak sıralanmıştır. Anlamsal derecelendirmelerden çıkan bu çok boyutluluk sonucu ayrıca videolara yapılan el hareketlerinin olay kodlama bulguları tarafından da desteklenmiştir. Katılımcıların, şekil değiştirebilirlik (deformasyon), yüzey dokusu, taneciklilik (granüller olup olmaması) ve viskozite (akışkanlık) açısından farklı yargıladıkları malzemelere dokunurken farklı el hareketleriyle keşfettikleri gözlenmiştir. Örneğin, katılımcıların karabiber gibi tanecikli bir malzemeyi keşfederken çoğunlukla parmak uçlarını kullanırken kadife gibi tekstil kategorisindeki malzemeler için çoğu zaman elin bütün iç yüzüyle dokunarak keşifte buldukları görülmüştür. Bu bulguların ışığında çalışmanın sonuçlarında yumuşaklığın farklı boyutlarındaki malzemeleri keşfetmeye ilişkin yeni el hareketleri, bir başka deyişle, malzeme algılamaya yönelik dokunsal keşifler belirlenmiştir: 1) sıkmak/bastırmak, 2) ovmak, 3) okşamak, 4) döndürmek, 5) karıştırmak, 6) çekmek, 7) elemek/taramak, 8) hafifçe vurmak (Şekil 2).

Sıkmak / Bastırmak: Malzemeyi parmaklar ve avuç içinde sıkmak, bir veya birden fazla parmakla malzemenin bir kısmına yönlü normal kuvveti uygulamak. Bu hareket aynı zamanda Lederman ve Klatzky (1987) makalesindeki keşifsel hareketlerden sıkmak sınıfına girer.

Ovmak: Malzemelere açısız ve yanal kuvvet uygulamak, bazen baş parmak ve işaret parmak uçlarını birbirine sürterek veya malzemeyi sabitlemek için diğer dört parmağı kullanırken başparmakla malzemeyi kuvvetlice okşamak. Burada ovmak sürtünme kuvveti ve torku ile tanımlanır (malzeme ele alınsa da başka bir yüzeyde duruyor olsa da farketmez).

Okşamak: Elin (genellikle avuç içinin) malzemenin yüzeyinde hafifçe (bastırmadan) gezdirilmesi. Eğer bu hareketin baş parmakla yapıldığı gözlenirse ve hareket malzemeyi deforme edecek kadar güçlüyse, o zaman ovma hareketi olarak sınıflandırılır. Bu hareket Lederman ve Klatzky (1987) makalesindeki keşifsel hareketlerden yanlamasına hareket sınıfına girer.

Döndürmek: Malzemenin tamamını veya bir kısmını kaldırıp çevresine parmak uçları ile dokunmak.

Karıştırmak: Malzemeye daldırılmış bir veya daha fazla parmağın bazen dönerek hareket ettirilmesi.

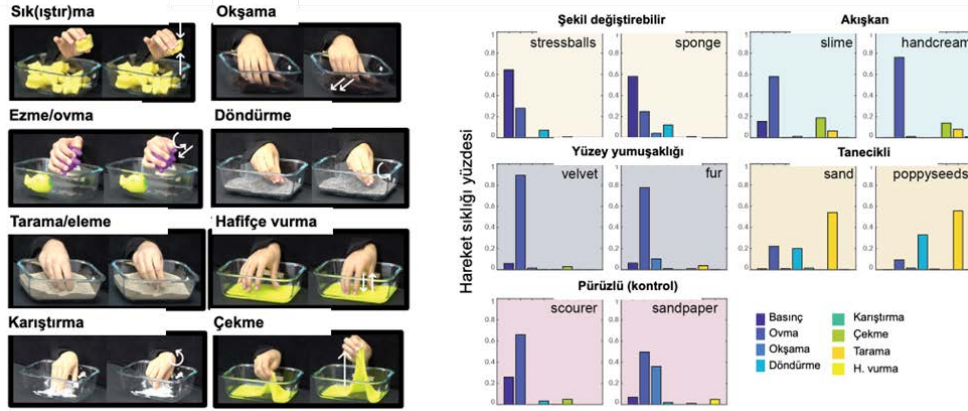
Cekmek: Malzemenin bir kısmını tutup eli uzaklaştırarak malzemeyi germek veya yapışkan bir malzemeyi işaret ve baş parmaklar arasına alıp parmakları ayırmak.

Taramak / elemek: Malzemenin parçalarını veya taneciklerini avuç içinde kaldırıp parmakların arasından düşmesine izin vermek. Tüylü veya akışkan malzemelerde ayırık parmakları malzemeye daldırıp sağa sola hareket ettirmek de bu sınıfa girer.

Vurmak: Parmak uçları veya elin arkasında parmak eklemleri ile hafifçe ve tekrar tekrar malzemeye vurmak.

Keşifsel hareketlerin kullanımındaki düzenliliklere bakıldığında bazı örüntüler gözlemlenmiştir (Dövençioğlu ve ark., 2022): Sıkmak en fazla şekil değiştirebilir malzemeler için kullanılmıştır. Kum ve haşhaş tohumu gibi tanecikli malzemeler için, baskın hareketin malzemeyi parmakların arasından geçirmek (elemek) olduğu tespit edilmiştir, döndürmek hareketinin de bu malzemelerde diğerlerine göre daha sık kullanıldığı gözlenmiştir. Okşamak, kadife ve kürk gibi yumuşak bir yüzeye sahip tekstil malzemeleri için en sık kullanılan hareketlerken, çekmek akışkan malzemelerde daha sık görülmüştür. Malzemeye dayalı el hareketlerindeki bu ilk sonuçlar, algılanan malzeme yumuşaklığının çok boyutlu olduğunu destekler niteliktedir (Şekil 2'deki grafikler). Bulgular, insanların çeşitli dokunsal keşiflerle algıladıkları farklı yumuşaklık boyutları arasındaki bağlantıyı göstermekle kalmayıp aynı zamanda alanyazında bahsedilen görev odaklı el hareketlerinin yanı sıra malzemeye özgü yeni dokunsal keşifler listesindeki 8 el hareketini tespit eder. Bunlar alanyazına yeni bir bakış açısı ile algısal yumuşaklık kavramının tek boyutlu olmadığını gösteren çok boyutlu yumuşaklık için bulunan ilk sonuçlardandır. Bunun yanı sıra, bu çalışmanın sonuçları nesnelere tanımaya yönelik yapılan dokunsal keşiflerde sunulan görev odaklı el hareketi seçiminin (örneğin sıcaklık için sabit temas ama yüzey pürüzsüzlüğü için yanlamasına hareket) malzemelerin keşfini tamamen açıklayamadığını da göstermiştir. Eğer dokunsal keşifleri etkileyen tek faktör görev olsaydı derecelendirme görevi her malzeme için aynı olduğundan tüm malzemelerde benzer keşifsel hareketlerin kullanılması beklenirdi. Fakat el hareketlerinin örüntüleri malzemenin boyutuna göre farklılık gösterdiği belirtilmiştir (örn., deforme edilebilir malzemelere basınç uygulanırken yüzeyi tüylü malzemelerde okşama hareketi kullanımı). Bu çalışmanın amacı özellikle keşifsel hareket ve görev arasındaki ilişkiye bakmak olmadığından bunun bir tespitten öteye gidemeyeceğini,

buradaki çalışmanın belirli malzemeler için belirli keşifsel hareket seçiminin nedenini açıklamadığını da belirtmek gerekir.

Şekil 2: Soldaki ekran görüntülerinde listelediğimiz sekiz dokunsal keşif hareketi için örnekler bulunmaktadır (Dövençioğlu ve ark., 2022). Sağdaki grafiklerde yapılan deneyde katılımcıların beş kategorideki 10 farklı malzemeyi (stres topları, sünger, slime, el kremi, kadife kumaş, yapay kürk, kum, haşhaş tohumları, bulaşık teli, zımpara kâğıdı) hiçbir kısıtlama olmaksızın ve aktif olarak keşfederken sıklıkla kullanmayı tercih ettikleri el hareketleri gösterilmiştir. Örneğin kadife ve kürkte ovma hareketi sıklıkla görülürken tanecikli malzemelerde tarama hareketi en sık gözlenmiştir.

El hareketlerinin seçiminin malzemeye mi yoksa göreve göre mi seçildiğini daha yakın zamanda yapılan bir çalışmanın bulguları çok daha net ortaya koymuştur (Cavdan, Doerschner ve Drewing, 2021). Bu çalışmada yazarlar yukarıda bulguları paylaşılan çalışmaya benzer bir şekilde (Dövençioğlu ve ark., 2022) birbirinden farklı yumuşaklık karakteristiğine sahip malzemeler ve yumuşaklık ile ilintili sıfatlar kullanarak yumuşaklığın dokunsal boyutlarını, bu boyutların hangi dokunsal keşifler ile ilişkili olduğunu ve dokunsal keşifleri malzemenin özelliklerinin mi yoksa kişinin edinmek istediği bilginin mi etkilediğini incelemiştir. Bu amaç doğrultusunda, dokunma duyusu dışındaki duyuları kısıtlanmış katılımcılar çeşitli malzeme özelliklerini değerlendirmek üzere (örn., taneciklilik, viskozite, şekil değiştirilebilirlik, vb.) birbirinden farklı yumuşaklığa sahip nesnelere (örn., saç jeli, tuz, kadife) herhangi bir dokunsal kısıtlama olmadan özgür bir şekilde 4 saniye boyunca keşfetmişlerdir. Bu görev esnasında katılımcıların el hareketleri daha sonra olay kodlaması yapılmak üzere videoya kaydedilmiştir. Katılımcıların sıfat değerlendirmeleri üzerine yapılan ana bileşen analizi Dövençioğlu ve arkadaşlarının (2022) çalışmasından çok daha az sayıda malzeme ve sıfat kullanılmış olmasına rağmen benzer algısal boyutlara işaret etmiştir. Elde edilen boyutlar; yüzey yumuşaklığı, viskozite, taneciklilik ve şekil değiştirilebilirlik olarak saptanmıştır. Yumuşaklığın çok boyutluluğunu bir kez daha gösterdikten sonra yazarlar yumuşaklığı algılayan dokunsal keşiflerin malzeme özelliğinden mi yoksa

görevden mi etkilendiğini test etmişlerdir. Bu amaçla el hareketleri video kayıtlarında yukarıda yumuşaklığın boyutlarını algılamada kullanıldığından bahsedilen 8 keşifsel hareketi işaretleyerek çevrim dışı olarak deşifre etmişlerdir. Her bir malzeme için farklı görevleri gerçekleştirmede kullanılan el hareketleri ayrı ayrı işaretlenmiştir (örn., kumun vizkozitesini anlamak için yapılan dört saniyelik dokunsal keşif). Yapılan çok değişkenli varyans analizi katılımcıların dokunsal keşiflerini malzemeye, göreve ve aynı zamanda bu iki değişkenin etkileşimine bağlı olarak uyarlandıklarını göstermiştir. Genel olarak bu bulgular katılımcıların yumuşaklığı algılamak dokunsal keşiflerini sadece malzeme (Dövençioğlu ve ark., 2022) ya da göreve değil (Lederman ve Klatzky, 1987; Lederman ve Klatzky, 1990), iki değişkene de bağlı olarak uyarladıklarını destekler niteliktedir. Yukarıda bahsedilen son bulgular ile birlikte insanlardaki yumuşaklık algısının bilimsel tanımları çok daha kapsamlı bir hale gelmiştir.

TARTIŞMA

Günlük hayatta doğaları gereği birbirinden oldukça farklı olsalar da yumuşak diye adlandırdığımız birçok nesneyle etkileşim halindeyiz. Otobüsle seyahat ederken koltuğun verdiği yumuşaklık hissi, soğuk havada ellerimize krem sürdüğümüzde kremin hissettirdiği yumuşaklık ya da pazarda domates seçerken onu sıkıştırdığımızdaki his yumuşaklık hissinin farklı örnekleridir. Günlük hayatta birbirinden çok farklı yumuşaklık hislerinin örneklendirilmesine rağmen dokunsal algı çalışmalarında yumuşaklık tek yönlü ve yetersiz bir biçimde objenin şekil değiştirebilirliği olarak tanımlanmıştır (örn., LaMotte, 2000; Okamoto, Nagano ve Yamada, 2013; Higashi ve ark., 2019; Xu ve ark., 2019; Zoeller ve ark., 2019). Bunun yanı sıra Okamoto ve arkadaşlarının (2013) yumuşaklık boyutlarını belirlerken dokunsal algıyı genel anlamda malzemelerin yüzey özelliklerini algılamak olarak tanımladıkları için yayınladıkları derleme makalede yüzeyin ötesindeki malzeme özellikleri (örn., viskoelastik veya tanecikli olmak) ister istemez göz ardı edilmiştir. Fakat kullandığımız yumuşak malzemeler doğaları gereği birbirlerinden epey farklı olduklarından algısal uzayda da yumuşaklığı geniş çaplı tanımlamak gerekmektedir. Buna ek olarak, alanyazında yumuşaklık algısını anlamak için yapılan araştırmalarda katılımcıların el hareketleri kısıtlanmıştır. Bu deneylerde genellikle katılımcıların çeşitli görevler esnasında dokunsal keşiflerden sadece basınç uygulamayı yapmasına izin verilmiştir (Bergmann Tiest ve Kappers, 2008; Cellini, Kaim ve Drewing, 2013; Lezkan, Metzger ve Drewing, 2018). Yayımlanan deneysel metodların aksine günlük hayattaki malzemelerle doğal etkileşimimiz tek bir

hareketle kısıtlı olmadığı gibi çeşitli dokunsal keşifler kullanarak malzeme hakkında edindiğimiz bilgiyi arttırabilir ya da farklı amaçlarla bu keşifleri değiştirebiliriz. Bu nedenle herhangi bir kısıt olmadan kişilerin çeşitli malzemeleri özgürce keşfetmeleri ekolojik geçerlilik açısından oldukça önemlidir.

Daha yakın zamanda gündelik malzemeler kullanılarak yapılan araştırmalar katılımcıların el hareketleri serbest bıraktıkıldığında hem algısal yumuşaklık boyutlarını daha detaylı tanımlayabilmişler hem de dokunsal yumuşaklık algısıyla ilişkili yeni keşifsel hareketler bulmuşlardır. Bu çalışmalardan çıkan yumuşaklık boyutları şekil değiştirebilirlik, akışkanlık, taneciklilik ve yüzey yumuşaklığı; sıkmak, ovmak, elemek, karıştırmak, döndürmek, çekmek ve vurmak diye adlandırılan keşifsel hareketlerle sıkı bağlantılar içindedir (Dövençioğlu, Üstün, Doerschner ve Drowing, 2022). Örneğin, anlamsal olarak yüzey yumuşaklığı boyutunda daha yüksek değerlendirmeler alan malzemeler sıklıkla okşama hareketiyle keşfedilmiştir, akışkanlar çekme hareketiyle, tanecikli malzemeler eleme ve döndürme hareketleriyle keşfedilmiştir. Dahası, verilen görevin keşifsel el hareketini belirlemedeki rolü de saptanmıştır, örneğin görev malzemenin şekil değiştirmesiyle ilgili olduğunda basma, yüzey yumuşaklığı derecelendirilecekse de ovma hareketi ile keşfedilmektedir (Cavdan, Doerschner ve Drowing, 2021). Malzeme ve görevin etkisine ek olarak aynı zamanda bu iki değişkenin etkileşimi el hareketi örüntüsünü etkilemektedir. Örneğin, çekme hareketi akışkan malzemelerin deforme olabilirliliğini ve akışkanlığını değerlendirmek için benzer sıklıkta kullanılırken aynı keşifsel hareket tüylü malzemeler için akışkanlığı değil de deforme edilebilirliği değerlendirmek için kullanılır. Bunun nedeni ise el hareketlerini çeşitlendirip motor ve somatosensoryel sinyalleri arttırmak ve farklı el hareketi kullanımından kaynaklı bilgi akışını arttırmak olabilir (Cavdan, Doerschner ve Drowing, 2021). Bütün bunların yanı sıra, insanların çeşitli malzemelere dokunurken bazı el hareketlerini birleştirerek bu keşifleri art arda kullandıkları gözlemlenmiştir, örneğin, tanecikli malzemeleri keşfederken genellikle tarama hareketini döndürme hareketi takip etmiştir. Bu durumlarda ilk dokunsal keşif malzeme hakkında genel bilgi veriyorken ikinci hareket ise o malzemenin detayları hakkında bilgi veriyor olabileceğini düşünülmüştür. Bu bağlamda sadece uyumluluk (compliance) tanımı yapan mühendislik çalışmalarının yetersizliği görülmektedir, insanlardaki çalışmalara bakıldığında anlamsal ve hareket olarak yumuşaklık algısının çok daha karmaşık olabileceği anlaşılmaktadır.

Burada bahsedilen keşifsel hareketlerin her biri İngilizce çalışıldığı için Türkçe karşılıkları için derleme kapsamında çeviri yapılmış, henüz hiçbirinin Türkçe'deki karşılıkları için bir doğrulama çalışması yapılmamıştır. Yaptığımız normatif bir çalışmadaki bulgulara göre el hareketlerinin adlarının dilimize çevrilmesi malzemelerin çevirisi kadar açık değildir, hareketin Türkçe karşılığı malzemeye göre değişiklik göstermektedir (Yıldız ve Dövençioğlu, 2023).

Yazının hakem değerlendirmesi devam etmektedir). Keşifsel hareketler için İngilizce'deki kullanımlarının aksine Türkçe'de çok daha zengin karşılıklar bulmak mümkündür. Örneğin *pressure* kelimesini Türkçe'de basmak, bastırmak, sıkmak, yoğurmak kelimelerinden herhangi biri karşılayabilir. Buna paralel bir şekilde dilimiz malzemeleri tasvir etmek için kullanılan yansıma kelimeler açısından da oldukça zengindir. Yakın zamanda malzeme algısına ses sembolizmi çerçevesinde yapılan çalışmalar yansıma kelimelerle (örn., vıcık vıcık) malzemenin algısal boyutları arasında bağlantılar olduğunu göstermişlerdir (Sakamoto ve Watanabe, 2017; 2018). Bu ilk sonuçlar Japonca'nın yansıma kelimeler bakımından zengin bir dil olmasından faydalanmıştır. Benzer şekilde Türkçe'deki zenginlik de göz önünde bulundurulduğunda yumuşaklık algısına ses sembolizmi ışığında bakılması ilgi çekici bir çalışma alanı oluşturmaktadır.

Dokunsal yumuşaklık algısının ne kadar heterojen olduğu malzemelerin doğası ve bunlara bağlı keşifsel hareketler bakımından görünmektedir. Yapılan çalışmalar seçilen malzemenin (Cavdan, Doerschner ve Drewing, 2019; Dövençioğlu ve ark., 2022), görevin (Lederman ve Klatzky, 1987; Cavdan, Doerschner ve Drewing, 2019), malzeme ve görev etkileşiminin (Cavdan, Doerschner ve Drewing, 2019) bu kavramı etkilediğini vurgulamaktadır. Bütün bu çalışmalar önceki kavramların aksine yumuşaklık algısının çok boyutlu olduğunu ve keşifsel hareketlerin sadece malzemeye değil göreve ve bu iki değişkenin etkileşimine de bağlı olduğunu gösterip konuya yepyeni bir pencereden bakılmasını sağlamıştır. Bu bulgular pek çok araştırma sorusunu da beraberinde getirmiştir. Keşifsel hareketler dokunsal sinyallerle çalışılmış ve malzeme ile görevin etkileşimine bağlı olarak çeşitlilik gösterdikleri bulunmuştur. Benzer örüntülerin farklı duyuşal kanallarla (örn., göz hareketleri) da gözlenip gözlenmediği oldukça önemli bir sorudur ve gelecek çalışmalarda gerçekleştirilebilir. Ek olarak, çeşitli duyuşal kanallardan gelen yumuşaklık bilgisinin nasıl işlendiği ve bilgi akışını arttırıp arttırmadığı da yumuşaklık algısını anlamak açısından gelecek çalışmalara dair oldukça önemli bir konudur.

Dokunsal yumuşaklık algısı çalışmaları, insanların yumuşak nesnelere nasıl etkileşime girdiğini anlamamıza katkıda bulunmakla kalmaz aynı zamanda robotik gibi uygulama alanlarına da uygulanabilir. Otonom robotlar, çevreleriyle daha etkili etkileşim kurmak için kavrama ve keşif yeteneklerini geliştirerek bu bulgulardan yararlanabilir. İnsanların iş yükünü azaltmak adına çeşitli görevleri robotlara vermeden önceki kriter insanların bu görevleri yaparken nesnelere malzemelerinden nasıl etkilendiklerini anlamaktır. Bir başka örnek olarak protez uzuvları geliştirip iyileştirmek açısından insanların malzemeleri nasıl keşfedip ne tür bilgiler edindiğini öğrenmek aydınlatıcı olacaktır. Dolayısıyla insanın dokunsal yumuşaklık algısını anlamak onu çeşitli uygulama alanlarında üretebilmeye bir adım daha yaklaştırmaktadır. Genel olarak, dokunsal yumuşaklık çalışması, mühendislikten psikolojiye, robot bilimine ve ötesine kadar çok çeşitli alanlar için geniş etkileri olan önemli bir araştırma alanıdır.

Kaynakça

- Baumgartner, E., Wiebel, C. B. ve Gegenfurtner, K. R. (2013). Visual and haptic representations of material properties. *Multisensory Research*, 26(5), 429–455. doi:10.1163/22134808-00002429
- Bergmann Tiest, W. M. ve Kappers, A. M. (2007). Haptic and visual perception of roughness. *Acta Psychologica*, 124(2), 177-189. doi:10.1016/j.actpsy.2006.03.002
- Bergmann Tiest, W. M. ve Kappers, A. M. (2008). Kinaesthetic and cutaneous contributions to the perception of compressibility. *Haptics: Perception, Devices and Scenarios*, 255-264. doi:10.1007/978-3-540-69057-3_30
- Caldiran, O., Tan, H. Z. ve Basdogan, C. (2019). Visuo-haptic discrimination of viscoelastic materials. *IEEE Transactions on Haptics*, 12(4), 438-450. doi:10.1109/toh.2019.2924212
- Calvert, G. A. ve Thesen, T. (2004). Multisensory integration: Methodological approaches and emerging principles in the human brain. *Journal of Physiology-Paris*, 98(1–3), 191–205. doi:10.1016/j.jphysparis.2004.03.018
- Cavdan, M., Doerschner, K. ve Drewing, K. (2019). The many dimensions underlying perceived softness: How exploratory procedures are influenced by material and the perceptual task. *2019 IEEE World Haptics Conference (WHC)*. doi:10.1109/whc.2019.8816088

- Cavdan, M., Doerschner, K. ve Drowing, K. (2021). Task and material properties interactively affect softness explorations along different dimensions. *IEEE Transactions on Haptics*, 14(3), 603-614. doi:10.1109/toh.2021.3069626
- Cavdan, Müge, Drowing, K. ve Doerschner, K. (2021). The look and feel of soft are similar across different softness dimensions. *Journal of Vision*, 21(10), 20. doi:10.1167/jov.21.10.20
- Cellini, C., Kaim, L. ve Drowing, K. (2013). Visual and haptic integration in the estimation of softness of deformable objects. *I-Perception*, 4(8), 516-531. doi:10.1068/i0598
- Dövençioğlu, D. N., Üstün, F. S., Doerschner, K. ve Drowing, K. (2022). Hand explorations are determined by the characteristics of the perceptual space of real-world materials from silk to sand. *Scientific Reports*, 12(1). doi:10.1038/s41598-022-18901-6
- Drowing, K. (2018). Judged roughness as a function of groove frequency and groove width in 3D-printed gratings. *Haptics: Science, Technology, and Applications*, 258-269. doi:10.1007/978-3-319-93445-7_23
- Gibson, J. J. (1962). Observations on active touch. *Psychological Review*, 69(6), 477-491. doi:10.1037/h0046962
- Higashi, K., Okamoto, S. ve Yamada, Y. (2018). Perceived hardness through actual and virtual damped natural vibrations. *IEEE Transactions on Haptics*, 11(4), 646-651. doi:10.1109/toh.2018.2841820
- Higashi, K., Okamoto, S., Yamada, Y., Nagano, H. ve Konyo, M. (2019). Hardness perception based on dynamic stiffness in tapping. *Frontiers in Psychology*, 9. doi:10.3389/fpsyg.2018.02654
- Hollins, M., Faldowski, R., Rao, S. ve Young, F. (1993). Perceptual dimensions of tactile surface texture: A multidimensional scaling analysis. *Perception & Psychophysics*, 54(6), 697-705. doi:10.3758/bf03211795
- Isleyen, A., Vardar, Y. ve Basdogan, C. (2020). Tactile roughness perception of virtual gratings by electrovibration. *IEEE Transactions on Haptics*, 13(3), 562-570. <https://doi.org/10.1109/toh.2019.2959993>
- Katz, D. (1925). *Der aufbau der tastwelt*. Zeitschrift für Psychologie, Leipzig: Barth.

- Klatzky, R. ve Lederman, S. (1999). Tactile roughness perception with a rigid link interposed between skin and surface. *Perception & Psychophysics*, 61(4), 591-607. <https://doi.org/10.3758/bf03205532>
- Klatzky, R., Lederman, S. ve Metzger, V. (1985). Identifying objects by touch: An "expert system". *Perception & Psychophysics*, 37(4), 299-302. <https://doi.org/10.3758/bf03211351>
- LaMotte, R. H. (2000). Softness discrimination with a tool. *Journal of Neurophysiology*, 83(4), 1777-1786. doi:10.1152/jn.2000.83.4.1777
- Lawrence, M., Kitada, R., Klatzky, R. ve Lederman, S. (2007). Haptic roughness perception of linear gratings via bare finger or rigid probe. *Perception*, 36(4), 547-557. <https://doi.org/10.1068/p5746>
- Lederman, S. ve Klatzky, R. (1987). Hand movements: A window into haptic object recognition. *Cognitive Psychology*, 19(3), 342-368. [https://doi.org/10.1016/0010-0285\(87\)90008-9](https://doi.org/10.1016/0010-0285(87)90008-9)
- Lezkan, A., Metzger, A. ve Drewing, K. (2018). Active haptic exploration of softness: Indentation force is systematically related to prediction, sensation and motivation. *Frontiers in Integrative Neuroscience*, 12. <https://doi.org/10.3389/fnint.2018.00059>
- Luca, M. D. (2016). *Multisensory softness: Perceived compliance from multiple sources of information*. London: Springer.
- Metzger, A. ve Drewing, K. (2019). Effects of stimulus exploration length and time on the integration of information in haptic softness discrimination. *IEEE Transactions On Haptics*, 12(4), 451-460. <https://doi.org/10.1109/toh.2019.2899298>
- Okamoto, S., Nagano, H. ve Yamada, Y. (2013). Psychophysical dimensions of tactile perception of textures. *IEEE Transactions on Haptics*, 6(1), 81-93. <https://doi.org/10.1109/toh.2012.32>
- Sahli, R., Prot, A., Wang, A., Müser, M., Piovarči, M., Didyk, P. ve Bennewitz, R. (2020). Tactile perception of randomly rough surfaces. *Scientific Reports*, 10(1). <https://doi.org/10.1038/s41598-020-72890-y>
- Sakamoto, M. ve Watanabe, J. (2017). Exploring tactile perceptual dimensions using materials associated with sensory vocabulary. *Frontiers in Psychology*, 8. doi:10.3389/fpsyg.2017.00569

- Sakamoto, M. ve Watanabe, J. (2018). Bouba/Kiki in touch: Associations between tactile perceptual qualities and Japanese phonemes. *Frontiers in Psychology*, 9. doi:10.3389/fpsyg.2018.00295
- Srinivasan, M. A. ve LaMotte, R. H. (1995). Tactual discrimination of softness. *Journal of Neurophysiology*, 73(1), 88-101. doi:10.1152/jn.1995.73.1.88
- Thorpe, S., Fize, D. ve Marlot, C. (1996). Speed of processing in the human visual system. *Nature*, 381(6582), 520-522. doi: 10.1038/381520a0
- Üsü, K. ve Tönük, E. (2008). Yerinde-canlı indentör deneylerinden elde edilen yumuşak doku mekanik davranışını modellemek için sanki-doğrusal viskoelastik malzeme modelleri. *Makina Tasarım ve İmalat Dergisi*, 10(1), 32-40.
- Vardar, Y., Wallraven, C. ve Kuchenbecker, K. J. (2019). Fingertip interaction metrics correlate with visual and haptic perception of real surfaces. *2019 IEEE World Haptics Conference (WHC)*. doi:10.1109/whc.2019.8816095
- Xu, C., He, H., Hauser, S. C. ve Gerling, G. J. (2020). Tactile exploration strategies with natural compliant objects elicit virtual stiffness cues. *IEEE Transactions on Haptics*, 13(1), 4-10. doi:10.1109/toh.2019.2959767
- Yıldız, G. ve Dövençioğlu, D. N. (2023, Kabul edildi) Keşifsel El Hareketlerinin Türkçe Adlandırılmasında Dokunsal Malzeme Algısının Rolü. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, X(X), 1-XX.
- Zoeller, A. C., Lezkan, A., Paulun, V. C., Fleming, R. W. ve Drewing, K. (2019). Integration of prior knowledge during haptic exploration depends on information type. *Journal of Vision*, 19(4), 20. doi:10.1167/19.4.20

Summary

The rapid and effortless nature of visual object perception has been extensively studied as compared to haptic perception. Although haptic recognition, which takes seconds, is relatively slower than visual recognition (which can occur in as little as 20 milliseconds), humans are able to identify objects quickly and accurately that they interact with through touch. Gibson was one of the first to describe the two different levels of touch, where active touch involves more exploratory movements than passive touch, which occurs through another person (e.g., a researcher manipulating an object). In this context, hand movements during active touch become important and create an interesting research area.

Klatzky and colleagues (1985) investigated haptic object recognition by using 100 daily objects (e.g., fabric, brass, copper, etc.). After exploring the objects with both hands participants were able to identify correctly and quickly 96% of them. One of the most important indicators of object recognition speed was an object's size. For example, larger objects such as tennis rackets took longer to recognize than smaller objects. Unlike visual modality, where holistic and instantaneous object recognition occurs, haptic perception requires sequential processing (successive hand movements), which is affected by different object features (e.g., size). Moreover, while the shape feature is more prominent when examining an object visually,

material information predominates in haptic exploration. When people touch three-dimensional objects, they can quickly and accurately identify them, their function, and their material. This process involves using a set of stereotypical hand movements called Exploratory Procedures (EPs). These EPs are applied pressure, lateral motion, unsupported holding, enclosure, static contact, and contour following. Each type of EP is associated with different object properties; for instance, applied pressure is used to determine how soft or deformable an object is. Researchers have also found that these active hand movements during haptic perception are more efficient than passive touch and that they improve the quality and quantity of information received from the environment. While this set of EPs has been mainly used to describe and study haptic object perception, they might not be sufficient to describe the hand movements people make during material explorations.

According to a review article by Okamoto and colleagues (2013), the dimensions of perceived haptic material qualities are temperature (hot/cold), hardness (hard/soft), micro and macro roughness, and friction (wetness/dryness, stickiness/slipperiness). Softness has been usually equated physically to compliance of the materials and measured as the deformation of an object in response to applied force and used as a single-dimensional definition of softness (Lederman and Klatzky, 1987; Srinivasan and LaMotte, 1995; Cellini et al., 2013; Di Luca, 2014; Lezkan et al., 2018; Metzger and Drewing, 2019; Xu et al., 2019). In a study focusing on multi-sensory softness perception (Cellini et al., 2013), researchers aimed to understand how humans integrate visual and haptic information by using deformable objects. In a series of psychophysical experiments, researchers found that softness perception is more sensitive for the haptic modality, whereas the visual signals alone would also be sufficient for soft objects because it is easier to see the shape changes of a compliant object. Unlike in multi-sensory perception studies, where the visual signal dominates other sensory modalities, participants relied more on haptic cues in this study. Another study (Xu et al., 2019) explored the haptic exploration strategies that participants used to perceive the softness of natural objects by using real fruits (i.e., plums). The authors reported that participants used different types of movements, such as rolling, pressing, and sliding, depending on the object's hardness. Although hand movements were investigated in this study, participants were not left free to explore, as their movements were constrained to the index finger and thumb. Nevertheless, this study is still an important step in the literature in terms of using natural and three-dimensional objects.

On a daily basis, we interact with soft objects such as fabrics, different fruits, and gels. Although we define these objects as soft, the nature of their softness seems to be different. A recent study investigating this idea found that haptic perception of material softness is multidimensional (Dövençioğlu et al., 2022). Using a semantic differential method, researchers defined perceptual softness dimensions and identified the EPs used by participants during haptic exploration. Principal Component Analysis revealed four components of softness: surface softness, granularity, deformability, and viscosity. This study also showed eight new hand movements for exploring different dimensions of softness: pressing, rubbing, stroking, rotating, running through, pulling, rotating, and tapping. Additionally, results showed that applying pressure is mostly used for deformable materials, and running through is most commonly used for granular materials. Rubbing was the most common EP used for soft-textured materials and pulling was frequently used for viscous materials. These findings suggest that the perception of softness is multidimensional, and there are multiple hand movements associated with exploring it. This study provides important insights into object-specific hand movements for perceiving materials and expands on the concept of perceptual softness.

Another study followed up on the idea of multiple softness dimensions and tested whether the EPs also are adapted based on the task and the interaction between the task and the object when perceiving softness (Cavdan, Doerschner, & Drewing, 2019; 2021). Similar to Dövençioğlu et al., (2022), they used the semantic differential method and recorded the hand movements of the participants while they blindfoldedly explored a diverse set of daily objects. The study showed the adaptation of the EPs to the object, task, and their interaction. This interactive effect suggests a fine-tuned usage of hand movements and goes beyond the idea of linking these movements to the task.

Taken together, the current paper summarizes the recent developments in the field of haptic softness perception and the EPs used to perceive softness. The development in the field not only improves our understanding of softness perception but also contributes to a wide range of fields such as robotics, extended reality applications, and prosthetics. For instance, autonomous robots could benefit from these findings in terms of grasping and exploration strategies.

OSMANLI KLASİK DÖNEMİ MUHASEBE KİTAPLARINDA FIKIH İLMİNİN YANSIMALARI: UMDETÜ'L-HİSÂB ÖRNEĞİNDE GUREMÂ HESAPLARI

REFLECTIONS OF FIQH SCIENCE IN OTTOMAN CLASSIC
PERIOD ACCOUNTING BOOKS: GUREMÂ ACCOUNTS

Halime Mücella DEMİRHAN ÇAVUŞOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Felsefe Bölümü, Bilim Tarihi Ana Bilim Dalı,
halime.demirhancavusoglu@hbv.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: İnceleme makalesi
Gönderildiği tarih: 10 Haziran 2023
Kabul edildiği tarih: 10 Ağustos 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2023

Article Info

Type: Review article
Date submitted: 10 June 2023
Date accepted: 10 August 2023
Date published: 25 December 2023

Anahtar Sözcükler

İslam Matematiği Fıkıh İlişkisi;
Osmanlı Matematiğinde Fıkıh
Problemleri; Guremâ Hesapları;
Umdetü'l-Hisâb

Keywords

Relationship Between Islamic
Mathematics and Fiqh; Fiqh
Problems in Ottoman Mathematics;
Gurema Accounts; Umdetu'l-Hi

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.2.25

Öz

İslam medeniyetini şekillendiren en büyük unsurlardan biri, bir Müslümanın gerek bireysel gerek toplumsal yaşam şeklini belirleyen "fıkıh ilmidir". Fıkıh ilminin bir alt dalı olan "ilm-i ferâiz" İslam miras hukukunu, yine fıkıh ilminin bir alt dalı olan "ilm-i muamelat" ise İslam borç hukuku, vergi ve zekât hesaplamaları gibi, fıkıhın ibadetleri düzenleyen kısmı dışında kalan konularını içermektedir. Osmanlı öncesi İslam medeniyeti matematik literatürünün önemli eserlerinde ferâiz problemleri ve muamelât hesaplamalarına ilişkin örnekler sıklıkla yer almaktadır.

Osmanlı biliminin kendisinden önceki İslam medeniyetinin ilim geleneğini devraldığı bilinmekle birlikte, Osmanlı matematik tarihinde İslami ilimlerin etkisi, henüz tam anlamı ile araştırılmış değildir. Bu çalışmada Osmanlı klasik dönem hesap-muhasebe kitaplarında muamelat hesaplamalarının bir örneği olan borç-alacak ilişkilerini düzenleyen guremâ hesaplamaları sorgulanmıştır. Çalışmada, söz konusu döneme ilişkin önemli hesap-muhasebe kitaplarında "guremâ" problemlerinin yerine ve muhteviyatına ilişkin bilgiler verilmiş 16. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden Matrakçı Nasûh'un Umdetü'l-Hisâb isimli eserinden hareketle ilgili problemlerin çözüm yöntemleri izah edilmiştir. Sözü edilen eser, çalışmada incelenen diğer eserlerde yer alan guremâ problemlerinin örneklerini topluca içerdiği için özellikle seçilmiştir. Bu çalışma ile Osmanlı klasik dönem matematiği üzerinde, Osmanlı öncesi İslam matematik geleneğinin etkisi üzerinde durulmuş ve Osmanlı'nın bu geleneğe yaptığı özgün katkı vurgulanmaya çalışılmıştır. Araştırmanın sonunda, özellikle Osmanlı Klasik dönem matematiği özelinden hareketle, Osmanlı biliminin gelişimsel seyrine katkıda bulunan unsurlara dikkat çekilmiştir.

Abstract

One of the biggest factor shaping the Islamic civilization is the "science of fiqh", which determines the individual and social life style of a Muslim. İlm-i ferâiz, which is a sub-branch of fiqh, covers Islamic inheritance law, and ilm-i muamelat, which is a sub-branch of fiqh, includes subjects other than the part of fiqh that regulates worship, such as Islamic debt law, tax and zakat calculations.. Examples of ferâiz problems and transaction calculations are frequently found in the important works of the pre-Ottoman Islamic civilization mathematical literature..

Although it is known that Ottoman science inherited the scientific tradition of the previous Islamic civilization, the influence of Islamic sciences in the history of Ottoman mathematics has not yet been fully investigated. In this study, gurema calculations, which are an example of transaction calculations in the Ottoman classical period account-accounting books, which regulate debt-credit relations, were questioned. In the study, information about the place and content of the "guremâ" problems in the important accounting-accounting books of the mentioned period is given and the solution methods of the problems related to movement are explained from the work called Umdetü'l-Hisâb by Matrakçı Nasûh, one of the 16th century Ottoman scholars. The aforementioned work has been especially chosen because it contains the examples of the gurema problems in the other works examined in the study. With this study, the effect of the pre-Ottoman Islamic mathematical tradition on Ottoman classical period mathematics was questioned and the original contribution of the Ottoman Empire to this tradition was tried to be emphasized. At the end of the research, the elements that contributed to the developmental course of Ottoman science, especially with reference to Ottoman Classical period mathematics, were pointed out.

Giriş

Bir toplumun medeniyet tasavvurunu meydana getiren unsurlardan biri, “değerler sistemi”dir. Değerler sistemi ise siyaset, eğitim, din, hukuk gibi pek çok farklı bilgi ve kültür alanının birleşiminden oluşmaktadır. Bahsi geçen bilgi alanlarının toplumda bulunduğu karşılık hem o medeniyetin oluşmasında hem de oluşan medeniyetin devamında çok önemli bir unsurdur.

İslam medeniyetinde bir Müslümanın beşerî ve sosyal yaşam tarzını belirleyen onu şekillendiren bilgi, “fıkıh” ilminin konusudur. Fıkıh, en kısa tanımı ile İslam ibadet ve hukuk ilmidir. Fıkıh ilminin ibadetleri konu alan kapsamı dışında kalan kısmı, yani hukukun tamamı, “ilm-i muamelat” ile tanımlanmaktadır. Borçlar hukuku, ticaret hukuku doğrudan ilm-i muamelatın içinde kalırken, eşya ve miras hukuku dolaylı şekilde ilm-i muamelatın içinde yer almaktadır (Aybakan, 2020, s. 317).

İslam miras hukuku ilm-i ferâiz ile tanımlanmaktadır, en kısa ifadesi ile ilm-i ferâiz, mirasçılarının alacakları payları matematik usullerle açıklayan ilimdir. İslam fıkıhçısı Ömer Nasuhî Bilmen (ö. 1971), ilm-i ferâizi, ölen kimsenin arkasında bıraktığı mallara tealluk eden haklar ve bu malların belirli paylar üzerine paylaşımından bahseden bir ilim olarak tanımlamaktadır (Bilmen, 1968, C. 5, s. 208). Bilmen, verdiği bu tanımın akabinde “haklar” kelimesi ile ne kastedildiğini açıklar, yapılan açıklamaya göre ölen kişinin arkasında bıraktığı mallar üzerindeki hakkı, defin işlerinin masraflarının karşılanması, borçlarının ödenmesi ve vasiyetinin yerine getirilmesinden ibarettir.

Bilmen’in yaptığı yukarıdaki açıklamadan hareketle ferâiz ilmi, tanımı gereği yalnızca ölen kişinin arkasında bıraktığı mal varlığı ile değil yine ölen kişinin arkasında bıraktığı borçların nasıl ödeneceği ile ilgili bilgi verir. Fıkıh kitaplarında ölen kişinin hakları arasında “arkasında bıraktığı paradan borçlu olduğu kişilere borcunun ödenmesi” maddesi önemle üzerinde durulan bir konudur. Eğer ölen kişinin bıraktığı miras geride bıraktığı borçlarını ödemek için yeterli ise her bir alacaklı alacağı oranında bu mirastan hakkını alır ama değil ise, her bir borçlu kendi borcunun ölen kişinin toplam borçtaki oranı kadar kalan mirastan pay alır. Sözü edilen hesaplama, “guremâ hesapları” olarak adlandırılır. Guremâ kelimesi, Arapça alacaklı anlamına gelen “garîm” kelimesinin çoğulu olup “alacaklılar” anlamına gelmektedir (Güneş, 2014, s. 846). Osmanlıca sözlüklerde farklı anlamlara gelen kelime, Osmanlı kadı sicillerinde de genellikle alacaklı anlamına gelmektedir (Gürhan ve Gümüş, 2016, s. 67).

Bilim tarihi alanında yapılan pek çok çalışma, İslam matematiği üzerinde fıkıh ilminin etkisini göstermiştir. Özellikle yurt dışında yapılan bu araştırmalarda İslam medeniyetinin önemli matematikçilerinin eserlerinde hesap gerektiren fıkıh problemlerinin “Muamelat Hesapları” adı verilen bölümler içerisinde varlığı ifade edilmiştir. Benzer çalışmalar, kuruluşu itibari ile İslam medeniyetinin ilmî birikimini devralan Osmanlılar için ise nadir araştırmalar dışında yapılmamıştır. Bahsi geçen az sayıda araştırmadan biri ferâiz hesaplamalarını konu edinen “İslam Medeniyetinde Matematiğin İşlevselliği: İlm-i Ferâiz Örneği” adlı makaledir. Makalede, Osmanlı klasik dönemi hesap eserlerinde ferâiz problemlerine yer verilmiştir. Bu çalışmada ise yine aynı dönem hesap kitaplarında “Guremâ Hesapları” adı ile geçen bölüm üzerinde durulmuştur.¹ Çalışmanın amacı, Osmanlı matematik tarihinde İslami ilimlerin etkisini farklı bir boyutla sergilemek ve Osmanlıların özellikle klasik dönemde matematiksel anlamda ilgili alana yaptıkları özgün katkıyı ortaya çıkarmaktır. Araştırmanın kaynakları, Osmanlı klasik dönemi hesap-muhasebe kitaplarının bir dökümünü vermesi sebebi ile sıkça başvurulmuş İhsan Fazlıoğlu'nun “Osmanlı Klasik Muhasebe Matematik Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme” (Fazlıoğlu, 2003) adlı makalesi, Zeynep Tuba Oğuz tarafından yazılan “Osmanlıların Klasik Dönem Muhasebecileri ve Telif Ettikleri Muhasebe-Matematik Eserleri” (Zeynep Tuba Oğuz, 2018) adlı makale ve yine Zeynep Tuba Oğuz tarafından yazılan “Ondalık Kesirlerin Osmanlı Muhasebe Matematiği Eserlerindeki Yeri (15-17. Yüzyıl): Câmî'ü'l-Hisâb Örneği” adlı doktora tez çalışmasıdır (Zeynep Tuğba Oğuz, 2016). Çalışmanın ileriki aşamasında bahsi geçecek eserler ise, birincil kaynaklar olup yazma eser kütüphanelerinden temin edilmiştir.

OSMANLI ÖNCESİ İSLAM MEDENİYETİ MATEMATİK ESERLERİNDE FERÂİZ VE MUAMELÂT HESAPLARININ YERİ

Dünya üzerinde bilinen ilk cebir kitabı olan *Kitâbü'l-Muhtasar fi'l-cebr ve'l-mukâbele*'nin yazarı Hârezmî (ö. 850), söz konusu eserin girişinde, kitabı müslümanların miras işlemleri, paylaşım ve ortaklık, zarar ve kâr, sulama ihtiyaçları gibi günlük işleri için gerekli olan aritmetik bilgiyi sağlamak amacı ile yazdığını

¹ Veysel Gürhan ve Ercan Gümüş tarafından yazılan “Osmanlı Kadı Sicilleri'nde Bir Borç Ödeme Yöntemi Olarak "Guremâ Usulü ve Uygulanışı” adlı makalede, 18. yüzyılda Diyarbekir şer'îye sicillerinde guremâ problemleri ele alınmıştır. Makale ile dönemin Osmanlı toplumunda müslim- ya da gayr-i müslim kişilerin borçlu olarak vefat ettiği ve arkalarında bıraktıkları mal varlıklarının borçlarını ödemeye yetmediği durumda guremâ usulü ile borçlarının ödendiği şer'îye kayıtlarına dayalı şekilde gösterilmiştir. Makale, guremâ usulünün toplumdaki karşılığını göstermesi anlamında önemlidir.

belirtmektedir (Khwârizma, 1989). Hârezmî, eserin yaklaşık 1/3 gibi çok önemli bir bölümünü miras hesaplamalarına ilişkin problemlere ayırmıştır.

Hârezmî'nin ardından bir başka İslam matematikçisi olan Ebû Kâmil b. Şücâ'nın (ö. 930), *Kitabü'l-Vesaya bi'l-Cuzur* adlı eseri İslam matematik geleneğinde fıkıh problemlerinin yerini ifade eden bir başka önemli kitaptır (Ahnaf, 2019). Kâtip Çelebi'nin "orta hacimli güzel bir eser" olarak tanımladığı eserde (Kâtip Çelebi, 2017, s. 1125) miras problemlerinin çözümünde köklü denklem hesaplamaları yer almıştır.

Hârezmî ile başlayan hesap kitaplarında fıkıh problemlerine yönelik çözümler içeren matematiksel yöntemlerin varlığı, önemli İslam matematikçilerinden Ebu'l-Vefâ (ö. 998), Abdülkâhir el-Bağdadî (ö. 1037-1038), ibnü'l-Heysem (ö. 1040), ibnü'l-Haim (ö. 1412) gibi isimlerin eserlerinde devam etmiştir. Adı geçen İslam âlimleri, kaleme aldıkları hesap kitaplarında muamelat hesaplarına yer vererek ya da konu ile ilgili müstakil risâleler kaleme alarak fıkıh-matematik birikiminin oluşmasına öncülük etmişlerdir.

Ebu'l-Vefa tarafından kâtiplere ve vergi memurlarına yardımcı olmak için yazılan *Kitâb fîmâ Yehtâcü ileyhi'l-Küttâb ve'l-'Ummâl min 'İlmi'l-Hisâb* adlı eserde muamelat hesaplamaları önemli yer tutmaktadır (Saidan, 1971). *Kitâbü Menâzili's-Seb'a* adı ile de bilinen eserin girişinde verilen bilgilere göre, eser oran, çarpma ve bölme olmak üzere üç işleme dayanmaktadır. "Menzil" adı verilen yedi farklı bölümden oluşan eserin, dördüncü, beşinci ve yedinci menzillerinde sırası ile haraç-vergi hesaplamaları, mukâseme-taksîm etme ve ticâret hesapları gibi pratik matematik konularının ayrıntılı şekilde işlendiği görülmektedir. Özellikle bahsi geçen yedinci menzilde ticâri hesaplamalara ilişkin verilen orantı problemleri dikkat çekicidir.

Abdülkâhir el-Bağdadî (ö. 1037-1038), hesap konularının hepsini içine alan önemli eseri, *et-Tekmile fi'l-Hisâb*'ın ilk bölümünün 7. kısmını (Abdülkâhir el-Bağdadî, 11. yüzyıl, vr. 80a-99a) muamelât hesaplamalarına ayırmıştır. Bölümde muamelat hesaplamaları 12 bâbda işlenmiş, zekât hesaplamaları ve miras hesaplamaları açıklanmıştır.

On birinci yüzyıla kadar, genellikle matematik kitaplarının içerisinde bir bölüm olarak yazılan muamelat hesapları, bu tarihten sonra müstakil olarak yazılan kitapların konusu haline gelmiştir. İslam bilim tarihinde, daha çok optik bilimine yönelik çalışmaları ile bilinen ibnü'l-Heysem'in (ö. 1040) *Kitâbü'l-Mûâmelât* adlı eseri, fıkıh-matematik geleneğine ait müstakil kitapların ilk örneklerindedir (Rebstock,

1996, s. 67). Eser, pratik hesaplamalar için gerekli aritmetik işlemlerini içerir. Bu işlemler, oran-çarpma, kesirler ve orantılı denklemlerdir. Eserin girişinde ibnül-Heyssem, aritmetik ilminin her biri farklı amaçlara hizmet eden dallara ayrıldığını muamelat terimi ile ise halkın gündelik ihtiyaçlarını karşılayabilmek için gerekli olan hesaplamaların kastedildiğini ifade ederek bu ilmin öneminden bahsetmiştir.

Ali ibn Khidr al-Kureyşî (ö. 1067) tarafından yazılan *et-Tezkire bi Usûlü'l-Hisâb ve'l-Farâiz* isimli eser, hesâb-ferâiz hakkında yazılan müstakil kitapların örneklerindedir. Eser, Kureyşî tarafından daha önce yazılmış olan *Kitâbü'l-Ma'unâ*'nın bir özetidir (Rebstock, 2002, s. 203–206). Kitabın önemi, gerek hesap ilmini öğrenenlere gerek ise bu ilmin öğrencilerinin dışında İslam Dini'nin çözümünü zorunlu kıldığı, miras problemleri zekât hesaplamaları gibi bir takım gerçek yaşam problemlerine maruz kalacak kimselere çözüm yöntemleri önermiş olmasından kaynaklanmaktadır. İki bölümden oluşan eserin ikinci bölümünde problem çözümleri yer alır. Söz konusu problemlerde ferâiz problemleri/soruları/meseleleri ile birlikte para birimlerinin dönüşümüne yönelik problemler de bulunmaktadır.

Yemenli Hukukçu ve matematikçi, İshak b. Yusuf ez-Zerkali es-Sard (Sardafî) (ö. 1105) tarafından yazılan *El-Kâfi fi'l-Ferâiz* adlı eser, müstakil olarak yazılmış ferâiz kitaplarının bir başka örneğidir. Kâtip Çelebi, *Keşfüz'z-Zünûn*'da bu eserden sitayişle bahsetmekte, “bu zatın dönemindeki insanlar bu eser sayesinde miraslar konusunda eski kitaplara muhtaç olmaktan kurtuldu ..., bu eser var olduğundan beri Yemen halkından herhangi bir kişi, ancak bu eser sayesinde fıkıhçı olmuştur” demektedir (Kâtip Çelebi, 2017, s. 1105). Aynı yazarın *Kitâbü'l-Kâfi fi Muhtasar al-Hindî* adlı bir eseri daha bulunmaktadır. Eser, uygulamalı matematik çözümleri sunan nadir kitaplardan biridir (Rebstock, 2000, s. 195).

İslam medeniyet tarihinde, fıkıh ve matematik ilkelerinin en başarılı sentezinin genellikle Kuzey Afrikalı matematikçilerin kaleminden geldiği kabul edilmektedir. ibnül-Hâim (ö. 1412), Kalasâdî (ö. 1486) gibi isimler söz konusu sentezin uygulayıcısı sayılan İslam âlimlerindedir (Rebstock, 2009, s. 281).

İbnü'l-Haim'in el-Lüma' fi'l-hisâb isimli eseri, hevâî hesap sahasında yazılmış önemli bir eserdir. Bir mukaddime ile üç babdan oluşan eser sadece hesap tarihi açısından değil, İbnü'l-Hâim'in kendi ifadesi ile ferâiz hesaplarına giriş olmak üzere kaleme alındığı için İslam fikhî açısından da önem taşımaktadır (İbnü'l-Haim, 15. yüzyıl).

Endülüslü fıkıhçı ve matematikçi Kalâsâdi, İslam bilim tarihinde daha çok cebir ilmine yaptığı katkılarla bilinmektedir. Kalâsâdi'nin, *Buğyetü'l-Mübtedî ve Gunyetü'l-müntehî* isimli eseri, dört mezhebe göre ferâiz meselelerini konu edinen değerli bir kitap olup yine fıkıh-matematik sahasının örneklerinden birini teşkil etmektedir (Süveysi, 2001, C. 24, s. 257).

Yukarıda kısaca verilen bilgiler, Osmanlı öncesi İslam medeniyeti matematik literatürünü oluşturan önemli eserlerde ferâiz ve muamelât hesaplarının yerini ifade etmektedir. Söz konusu bilgilerden hareketle, ilgili dönemde fıkıh ilminin zorunlu kıldığı hesaplamaların dönemin matematik birikimini şekillendiren kitaplarda kayda değer bir yer teşkil ettiği söylenebilir. İslam medeniyetinde matematiğin gelişimini yalnızca fıkıh hesaplamaları ile ilişkilendirmek yanlış olsa da fıkıhın İslam toplumunda matematiğin gelişimini şekillendiren unsurlar arasında olduğu görülmektedir.

OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE YAZILMIŞ HESAP KİTAPLARINDA İLM-İ MUAMELÂT-GUREMÂ HESAPLARININ YERİ

Osmanlı bilim tarihi üzerine yapılan çalışmalar, genel olarak Osmanlıların kendilerinden önce oluşmuş İslam bilim geleneğini takip ettiğini, XVIII. yüzyıla kadar devam eden bu anlayışın zamanla Batı'ya doğru yönelerek farklı bir anlayışla zenginleştiğini ortaya koymuştur (İhsanoğlu, 1998, s. 22). İlgili zaman diliminde, dini ihtiyaçlar, tıpkı kendisinden önceki İslam medeniyetinin ilmi çalışmalarını yönlendirdiği gibi Osmanlı Devleti'nin de ilmi çalışmalarını yönlendirmiştir. Özellikle matematik biliminin fıkıh ilmi ile ilişkisi, Osmanlı klasik dönemi matematik çalışmalarında da hissedilmektedir. Nitekim devrin ünlü âlimi ve ilk bilim tarihçimiz kabul edilen Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (ö. 1561), eskilerin hesap ilmini nefsi eğitici özelliğinden dolayı mantıktan önce öğrettiklerini söylemekte ve hesâbın alım-satım işlerinin görülmesinde, malı korumada, borçları ödemede, mirasın paylaşılmasındaki önemine dikkat çekmektedir. Benzer yorumlar devrin önemli âlimlerinden Nasuh el-Matrakî (ö. 1563), Takıyyüddin Râsid (?) (ö. 1585), Ali b. Veli b. Hamza el Mağribi (ö. 1614), Kâtip Çelebi (ö. 1658) tarafından da yapılmıştır. Adı geçen âlimler, hesâbın fıkıh ilmindeki yerine dikkat çekerek önemine değinmişlerdir (İzgi, 1995, s. 129).

Osmanlı matematik literatürü incelendiğinde, medreselerde kullanılan hesap kitapları ile daha çok Osmanlı muhasebesinden sorumlu kâtipler için ya da kâtipler tarafından yazılmış olan hesap kitaplarının muhteviyatlarının pek çok konuda benzer olmakla birlikte bazı konularda ayrıştığını göstermektedir. Kâtipler için ya da kâtipler

tarafından yazılmış olan kitaplarda daha çok gündelik ihtiyaçları dile getiren matematiksel problemler ve bu problemler için önerilen pratik çözümler yer almaktadır. Söz konusu kitaplar Osmanlı muhasebe literatürünün de ilk örnekleri kabul edilmekte olup Osmanlı muhasebe matematiğine dair çalışmalar kapsamında geniş çaplı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Bu çalışmalardan ilki daha önce geçtiği şekilde, İhsan Fazlıoğlu'nun "Osmanlı Klasik Muhasebe Matematik Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme" adlı makalesi ile Zeynep Tuba Oğuz tarafından yapılan doktora tez çalışmasıdır. Adı geçen araştırmalar incelendiğinde, Osmanlı muhasebe literatürünü oluşturan kitaplarda ilm-i ferâiz ve guremâ hesaplarının ayrıntılı şekilde işlendiği görülmüştür. Gerek ferâiz hesaplarının gerekse guremâ hesaplarının Osmanlı muhasebe literatürünün ilk örneklerini teşkil edecek eserlerdeki varlığı, bahsi geçen kitapların muhatabı olan kâtiplerin Osmanlı maliyesine ilişkin görev tanımlarından kaynaklanmaktadır. Sözü edilen kitapların ilgili bölümleri tetkik edildiğinde bu bölümlerin çalışmada adı geçen Osmanlı öncesi İslami dönem hesap kitaplarındaki fikhî problemlere ait bölümlerden farklı olduğu görülmüştür. Konu ile ilgili Osmanlı öncesi kitaplarda, fıkıh problemlerine ait hesaplamaların "ilm-i muamelat" başlığı altında işlendiği ve bu başlık altında, miras, zekât, vergi ve borç hesaplamalarının bulunduğu yukarıda ifade edilmiştir. Osmanlı klasik dönemi içerisinde çalışmamıza konu olan ve geneli itibari ile Osmanlı hesap-muhasebe matematiği literatürüne ait olan kitaplarda ise ilm-i muamelat başlığı ve kapsamı yerine çoğunlukla yalnızca ilm-i ferâiz ve guremâ hesapları tercih edilmiştir. Osmanlı âliminin bu tutumu, onun pratik karakterli ilmî anlayışı ile birlikte, Osmanlı biliminin İslami geleneğe bağlı kalırken kendi iç disiplini doğrultusunda bu birikimi yoğunlaşmış olması ile de açıklanabilir. Klasik dönem Osmanlı âlimi, her ne kadar kendisinden önceki İslâm matematik geleneğini devam ettirmiş olsa da söz konusu geleneğe farklı bir yorum katmıştır. Aşağıda klasik dönem Osmanlı hesap-muhasebe matematik kitaplarında guremâ hesaplarından bahsedilecek çalışmanın devamında ise bahsedilen eserlerden seçilmiş örnek problemler ve bu problemlerin matematiksel çözümleri verilecektir.

Osmanlı muhasebe matematiği literatürünün ilk örneklerinden birisi Hayreddin Halil b. İbrahim'in *Miftâh-ı Künûz* adlı Farsça eseridir. Hayreddin Halil b. İbrahim, Fatih Sultan Mehmed ve Sultan II. Bayezid devri matematikçilerindendir. Hayatı hakkında çok fazla bilgimiz bulunmamakla birlikte Fazlıoğlu, Hayreddin Halil b. İbrahim'in Taşköprülüzâde'nin *Şekâik*'te bahsettiği Fatih'in Hocası Hoca Hayreddin ile aynı kişi olabileceğini söylemektedir (Fazlıoğlu, 2003, s. 351). Fatih Sultan Mehmed'e sunulan eser, II. Beyazid döneminde Hayreddin Halil'in öğrencisi Pir

Mahmud Sıdkı el-Edirnevî tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Bu tercüme üzerinde yapılan incelemeye göre (Edirnevî, 15. yüzyıl), eserin on üçüncü nev'î dört orantı problemlerine ayrılmıştır. On fasıldan oluşan bölümün altıncı faslında guremâ hesapları işlenmiştir (Edirnevî, vr. 38b-46b). Guremâ hesapları, eserde üç farklı kısımda açıklanmıştır. Birinci kısımda klasik guremâ hesabı problemi olan farklı kimselere farklı miktarlarda borçlu olan ve mal varlığı söz konusu borçların tamamını ödemeye yetmeyen bir kişinin ölümü durumunda alacaklılara verilecek paylara ilişkin hesaplamalar anlatılmıştır. İkinci kısımda ise benzer problem için alacaklıların alacağı kesir cinsinden verilmiştir ve problemin çözümü bu kesirlerin paydalarına ortak bir payda bulmak esasına dayandırılmıştır. Üçüncü kısımda verilen problemde ise bir ortaklığa farklı sermayelerde ve farklı zamanlarda katılan kişilerin elde edilen kârı paylaşma problemi anlatılmıştır.

XV. yüzyılda yaşamış Fatih Sultan Mehmed ve II. Beyazid devri âlimlerinden Muhyeddin Muhammed b. Hacı Atmaca tarafından yazılan ve muhasebe matematiğinin temel kurallarını içeren *Mecmâ'ü'l-Kavâ'id*, Osmanlı matematik tarihinin önemli eserlerindedir. Üç bölümden oluşan eserin birinci bölümünde tam sayılara ilişkin konular işlenmiştir. Bölüm, on altı fasıl olup on birinci fasıl "Borçlunun malının alacaklılar arasında nasıl bölünmesi gerektiğini anlatır", ifadesi ile başlayan "Guremâ" hesaplarına ayrılmıştır (Muhyeddin Muhammed b. Hacı Atmaca, 15. yüzyıl, vr. 58b-59a). Bölümde konu, içeriği aynı olan iki farklı problem üzerinde işlenmiştir. Problemler elindeki para ile ödemesi gereken borcu ödeyemeyen bir kimsenin her bir alacaklıya elindeki paradan ne kadar ödemesi gerektiği ile ilgilidir. İlk problemin çözümünde yalnızca oran-orantı yöntemi kullanılmışken ikinci problemin çözümünde oran-orantıyı kullanmadan önce paylaşılacak olan parayı ifade eden sayıya bir sıfır konmak sureti ile ondalık hesaplamalarda kolaylık sağlanması yoluna gidilmiştir.

Hamza Bâli bin Aslan tarafından yazılmış *Misbâhu'l-Künûz*, 1494 yılında telif edilmiş ve II. Beyazıd'ın oğlu Şehzade Mahmud'a sunulmuştur. Hesap-muhasebe alanında önemli bir eser olan *Misbâhu'l-Künûz*, üç bâbdan oluşmuştur. Eserin kesirlerle ilgili olan ikinci babının on birinci faslında ayrıntılara girilmemiş şekilde guremâ hesapları anlatılmıştır (Hamza Bali b. Arslan, 15. yüzyıl, vr. 22a-24b).

Osmanlı'nın çok yönlü âlim portesini en iyi yansıtan isimlerden biri Enderun mektebinde yetişmiş olan Matrakçı Nasuh el-Bosnevî'dir (ö. 1564). Matrakçı Nasuh tarafından 1533-1534 tarihinde *Umdetü'l-Hisab* adı ile yazılmış ve Kanuni Sultan Süleyman'a ithaf edilmiş olan eser Osmanlı hesap-muhasebe literatürünün itibar

gören eserlerindedir. Eserin önemi Osmanlı muhasebe matematiğinin seyrini açık şekilde ortaya koymasından ve kendine özgü üslubundan kaynaklanmaktadır. Eserin içeriği, Osmanlı dönemi muhasebe matematiğinin standart bir formunu sunmaktadır (Fazlıoğlu, 2003, s. 358). Ayrıca eser içerisinde şemalarla düzenlenmiş problem çözümleri eserin şahsına münhasır olup, metinde sunulan problemin çözümünü anlayabilmek için okuyucuya kolaylık sağlamaktadır. Bu yönü ile Osmanlı matematik tarihi incelemelerinde ayrıcalıklı olan eser, araştırmamızın temel kaynakları arasında yer almıştır. İki kısımdan oluşan eserin ilk kısmının on dokuzuncu faslında (Matrakçı Nasuh, 16. yüzyıl, vr. 114b-122b) guremâ hesapları ayrıntılı şekilde işlenmiştir.

Bölümde, guremâ hesapları dört kısım altında incelenmiştir. Birinci kısım, paylaşılacak olan asıl paranın ve alacaklıların alacağını ifade eden paranın tam sayı cinsinden seçildiği kısımdır. Söz konusu kısım, kendi içinde nev denilen iki bölüme ayrılmıştır. Birinci kısmın birinci nevinde daha önce “klasik guremâ hesabı problemi” olarak ifade edilen, borçlu olarak ölüp mal varlığının borcunu ödemeye yetmediği bir kimse için alacaklılarının alabileceği payları hesaplama problemi açıklanmıştır (Matrakçı Nasuh, vr. 114b). Birinci kısmın ikinci nevinde ise farklı sermayelerle farklı zamanlarda ortaklığa katılıp ticaret yapan bireylerin bu ortaklık sonunda elde ettikleri kârı nasıl paylaşacakları konusu işlenmiştir (Matrakçı Nasuh, vr. 116b).

İlgili bölümün ikinci kısmında, paylaşılacak olan para kesirli sayı ve alacaklıların alacağını temsil eden para tam sayı olmak üzere farklı bir borç problemi üzerinde durulmuştur (Matrakçı Nasuh, vr. 117b).

Bölümün üçüncü kısmında, paylaşılacak olan para tam sayı, alacaklıların alacağı para ise kesirli sayı olarak seçilen borç problemi üzerinde durulmuştur (Matrakçı Nasuh, vr. 119a).

Bölümün dördüncü ve son kısmında ise hem borçlu kimsenin mal varlığı hem de alacaklıların borçları kesirli sayı cinsinden seçilen bir başka borç problemi işlenmiştir (Matrakçı Nasuh, vr. 119b).

Hacı Muhammed Akpınarî tarafından 1546 yılında yazılmış olan *Şems-i Leylân* (Hacı Muhammed el-Akpınarî, 16. yüzyıl.) isimli eser, Osmanlı hesap-muhasebe matematiğinin kayda değer örneklerindedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mustafa'nın hem mehter takımında hem muhasebesinde görev almış olan Akpınarî, eserde genel olarak tüm hesap konularını örnek problemler üzerinde açıklamıştır (Oğuz, 2018, s. 21). Eserde, merâtib-i râbi'-dördüncü merteye başlığı

altında guremâ bahsine geçilmiş ve bölüm boyunca daha önce açıklanan guremâ problemlerinin örnekleri sunulmuştur.

Kanuni Sultan Süleyman dönemi muhasiplerinden Sadi b. Halil (1549'da hala hayattaydı) tarafından yazılan *Miftahû'l-Müşkilât* isimli eser (Sadi b. Halil, 16. yüzyıl), geniş hacimli bir hesap-muhasebe kitaplarından bir başkasıdır. İki şık ve problemlerden oluşan eserin on dokuzuncu faslında guremâ hesapları anlatılmıştır. Eserin konuya ilişkin bölümünde daha önce *Umdetü'l-Hisâb*'da görülen sınıflandırmaya bağlı kalınmış ve guremâ problemleri dört kısımda işlenmiştir (Sadi b. Halil, vr. 26a-40a). Bahsi geçen ilk kısım yine *Umdetü'l-Hisâb*'da görüldüğü şekilde kendi içinde iki bölüme ayrılmıştır. Her bir bölüm kendine özgü problem çözümleri ile ayrıntılı şekilde açıklanmıştır.

Daha çok İbn-i Nakip adı ile tanınan Ğarsuddin Ahmed Halebî (ö. 1561), Memlûklular döneminde Halep'te yetişmiş, Merc-i Dabık Savaşı sonrası İstanbul'a gelmiştir. Onun *Tezkiretü'l-kuttâb fi ilmi'l-hisâb* adlı eseri, Osmanlı matematiğinin önemli eserleri arasındadır (Fazlıoğlu, 2003, s. 356). Uzun dönem rağbet gören eser, Ğarsuddin'in öğrencisi, Derviş bin Lütfi tarafından Sultan II. Selim'in sadrazamı Mustafa Paşa'nın isteği üzerine *Risâle-i Şeyh Garseddin fi Usûli'l-Hisâb ve Tercemesi* adı ile Türkçeye çevrilmiştir (Derviş b. Lütfi, 16. yüzyıl). Bu tercüme üzerinde yapılan incelemeye göre, eser bir mukaddime iki makale ve bir hatime bölümünden oluşmuştur. Eserin birinci makalesinin yedinci babında guremâ hesapları işlenmiştir (Derviş b. Lütfi, vr.40a-46b).

Bölümde guremâ hesapları nev' adı ile tanımlanan üç farklı alt başlık halinde açıklanmıştır. Birinci nev' daha önce başka eserlerde de görüldüğü üzere, mal varlığı borçlarının tamamını ödemeye yetmeyen bir kişinin alacaklılarına verilecek paylarla ilgilidir (Derviş b. Lütfi, vr. 40a). Söz konusu problem yine daha önceki eserlerde bahsi geçtiği şekilde iki farklı örnekle işlenmiştir ilk örnekte klasik çözüm yöntemi olan borçlar toplamını ortak bölen olarak seçme yoluna gidilmiştir. İkinci örnekte ise işlem kolaylığı için bölme işleminden önce bölünecek olan sayıya borçlar toplamının basamak sayısı kadar "0" konulması tavsiye edilmiştir (Derviş b. Lütfi, vr. 41a).

İkinci nev'de de daha önce açıkladığımız eserlerde bahsi geçtiği şekilde farklı zaman dilimlerinde farklı sermayelerle ortaklık kuran kişilerin kazanılan parayı nasıl paylaşacakları problemi işlenmiştir (Derviş b. Lütfi, vr. 42a).

Üçüncü nev ise, alacaklıların paylarının kesirli sayı cinsinden verildiği bölümdür. Bölümde, kendilerine belirli bir kesir oranında paylaşım yapılacak kimseler için bu paylaşımı temin edebilmek amacı ile kesirlerde ortak kat bulma konusu işlenmiştir (Derviş b. Lütfi, vr. 42b). *Tezkiretü'l- kuttâb fi ilmi'l-hisâb* ile çalışmada geçen diğer kaynaklar arasındaki fark, *Tezkiretü'l-küttâb*'da sunulan her bir problem çözüm yönteminin akabinde sağlamanın yapılmış olmasıdır. Sağlama ile kast edilen problem çözümünde hak sahiplerinin alacakları paranın toplamının, borçlu kimsenin elindeki paraya eşit olup olmadığının kontrol edilmesidir.

Osmanlı klasik döneminde Türkiye Türkçesi ile yazılmış en hacimli ve en geniş muhtevalı hesap kitabı, Ali b. Veli b. Hamza el-Mağribî (ö. 1614) tarafından *Tuhfetü'l-a'dâd li-zevi'r-ruşd ve's-sedâd* adı ile yazılmıştır (Ali b. Veli b. Hamza el-Mağribî, 17. yüzyıl). Yazarın ifadesine göre, Mekke'de üç ay dokuz günde yazılan eser, hesap konularının hepsini içinde barındırması sebebi ile Osmanlı bilim tarihçileri için çok önemli bir kaynaktır. Yazar, eserin girişinde, kitabı yazış gayesini dini ve dünyevi maslahata ilişkin bütün matematik konularını ele almak olarak ifade ederek, Osmanlı klasik dönemi matematik anlayışı ile İslam bilim geleneği arasındaki kuvvetli bağı gözler önüne sermiştir. Eser bir mukaddime, dört makale ve bir hatime üzerine oluşturulmuştur. Eserin altıncı faslında guremâ hesapları işlenmiştir. Bölümde verilen bilgiler üç farklı problem çözümüne dayanmaktadır (Gökdoğan, 2009). Söz konusu problemlerde, farklı sermayelerle yapılan bir ortaklık sonucunda elde edilen kârın nasıl paylaşılması gerektiği sorulmuş ve her bir problemde matematiksel olarak birbirine denk yöntem olarak farklı üç çözüm önerilmiştir. Birinci problemin çözümünde, *Umdetü'l-Hisâb*'ın konuya ilişkin ilk probleminde gördüğümüz klasik oran-orantı yöntemi kullanılmıştır (Ali b. Veli b. Hamza el-Mağribî, vr. 74a). İkinci problemin çözümünde önce borçlunun elindeki parayı 1000 ile çarparak ondalık işlemlerden kurtulma yoluna gidilmiştir (Ali b. Veli b. Hamza el-Mağribî, vr. 75a). Üçüncü problem çözümünde ise problemi çözmek için bir orantı cetvelinin kullanılması tavsiye edilmiş bu cetvelin Batı'da yaygın şekilde kullanıldığı bilgisi verilmiştir (Ali b. Veli b. Hamza el-Mağribî, vr. 75a).

Mustafa el-İstanbulî'nin (ö. 1620'de sağ) *Ma'dinü'l-Esrâr fi ilmi'l-hisâb* isimli eseri, Sultan II. Osman'a sunulmuştur (Fazlıoğlu, 2003, s. 361). On altı babdan oluşan eserin dokuzuncu babı, orantılı dört sayı ile çözülen problemler bahsine aittir ve farklı hesaplamalar ile birlikte guremâ hesapları konu edilmiştir (Mustafa el-İstanbulî, 17. yüzyıl, vr. 40a-58a).

Kâtip-i Meşâhire olarak tanınan Yusuf b. Mehmed'in *Kenâniye* isimli eseri, orta hacimli bir hesap kitabıdır (Yusuf b. Mehmet, yaklaşık 17. yüzyıl başları). Nüshalarının sayıca fazla olmasından eserin yaygın şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Eser klasik muhasebeye ait teknik matematik konularının hepsini içermektedir (Fazlıoğlu, 2003, s. 360). 12 fasıldan oluşan eserin, altıncı faslında guremâ taksimi işlenmektedir (Yusuf b. Mehmet, vr. 19b-33b).

Kanuni Sultan Süleyman devrinde yaşayan divan muhasiplerinden Yusuf b. Kemal Bursevî'nin divan muhasipleri için Arapça, Farsça eserlerden ve kendi tecrübelerinden istifade ederek yazdığı *Cami'u'l-Hisâb* isimli eser, Osmanlı muhasebe matematiğinin önemli kaynaklarından. Eser, on bölümden oluşmakta olup, beşinci bölümde guremâ hesapları anlatılmaktadır (Yusuf b. Kemal el-Bursevî, 16. yüzyıl, vr. 35a-39a). Ayrıntılı sınıflandırmalara yer verilmeyen eserde, önce borçlu olarak ölen kişinin borçlarının ödenmesine ilişkin klasik guremâ problemi üzerinde durulmuş ardından da farklı zamanlarda farklı meblağlarda para koyarak ortaklık kuran kimselerin ortaklıkları sonucunda elde ettikleri kârı nasıl paylaşacağına ilişkin problem çözülmüştür.

Matrakçı Nasuh'un Umdetü'l-Hisabı'nda Guremâ Problemleri Örnekleri ve Çözüm Yöntemleri

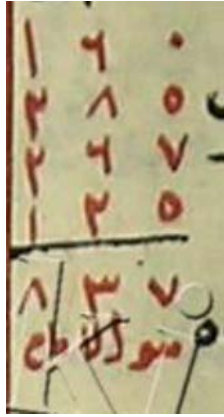
Yukarıda kısaca değindiğimiz üzere, Osmanlı klasik dönemi hesap-muhasebe matematiğine ilişkin kitapların pek çoğunda guremâ hesaplamalarına ilişkin problemler bulunmaktadır. Bahsi geçen eserler içerisinde konunun en ayrıntılı şekilde işlendiği eserlerin başında, Matrakçı Nasuh tarafından yazılmış olan *Umdetü'l-hisâb* gelmektedir. Çalışmada adı geçen diğer eserlerde guremâ problemleri için verilen örnekler, yapılan sınıflandırmalar ve çözüm yöntemleri, *Umdetü'l-Hisâb*'da aynı konu başlıkları için sunulan içerikten daha fazla ya da daha farklı değildir. Ayrıca eserin sade ve anlaşılır dili onu ayrıcalıklı kılmaktadır. Bu yüzden çalışmada okuyucuya aktarılacak guremâ problemleri örnekleri ve bu problemlerin çözüm yöntemleri için *Umdetü'l-Hisâb*'ın konuya ilişkin içeriği ile yetinilmiştir. Daha önce de ifade edilmiş olduğu şekilde *Umdetü'l-Hisâb*'da guremâ hesapları dört kısımda incelenmiştir. Birinci kısım yine yukarıda değinildiği üzere, paylaşılacak olan tüm paranın ve pay sahiplerinin asıl paylarının tam sayı olduğu kısım olup kendi içinde iki nev'e/bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde, klasik guremâ problemi olan borç-alacak ilişkisine dayalı bir örnek problem üzerinde konu işlenmiş ve aynı problem için iki farklı çözüm yöntemi verilmiştir. Eserin, bu bölümünün transliterasyonu ve sadeleşmiş metni aşağıdaki gibidir.

“Kısm-ı Evvel

Medyûnun mevcûdunda ve eczâ-i guramâda kesr olmayub bilâ-kesr dediğimiz budur ki, zıkr olunur. Meselâ, Zeyd medyûn, ‘Amr’a yüz altmış dirhem ve Bekr’e iki yüz seksen beş dirhem ve Halid’e iki yüz altmış yedi dirhem ve Beşr’e yüz yirmi beş dirhem ama Zeyd medyûnun mevcûdu, beş yüz altmış dört dirhemdir olsa ol takdirce her ferdin re’s-i malına göre hassadan ne kerdeler bilmek dilesek tarik-i budur ki evvelâ, eczâ-i guramâ cem‘ olunub mecmu‘una emâm denile berîn suret” (Umdetü'l-Hisâb, vr.114a).

Birinci Kısım

Borçlunun borcunda ve paylaşılacak olan parada kesir olmasın. Meselâ, Zeyd’in Amr’a yüz altmış dirhem, Bekir’e iki yüz seksen beş dirhem Halid’e iki yüz altmış yedi dirhem ve Beşir’e yüz yirmi beş dirhem borcu olsa. Fakat Zeyd’in 564 dirhem parası olsa bu şartlarda her bir alacaklının alacağı oranında Zeyd’in mal varlığından alabileceği paranın ne kadar olacağını bilmek dilesek, çözümü için önce alacaklıların borçlarının toplanır ve buna “emâm” denilir.

Kaynak 1 Umdetü'l-Hisâb vr. 114b

$$160 + 285 + 267 + 125 = 837$$

Eserde verilen çözüm yönteminde önce alacaklıların borçları toplanmış ve toplam 837 bulunmuştur. Ardından da her bir alacaklının parası borçlunun toplam parası olan 564 ile çarpılmış bulunan değerler, 837’ye bölünerek her bir alacaklının alacağı hesaplanmıştır. Verilen bu çözüm, alacaklının alması gereken paranın borçlu kimsenin tüm borçlarına olan oranının, alacaklının alabileceği paranın borçlunun tüm mal varlığına olan oranına eşit olması esasına dayanmaktadır.

Matematiksel olarak ifade edersek,

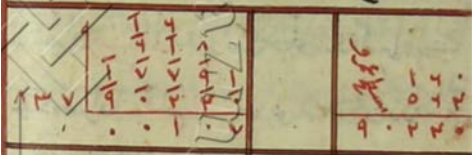
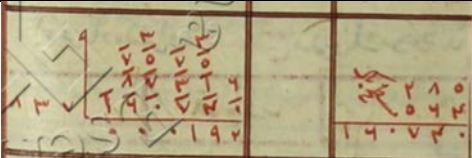
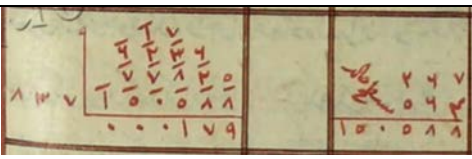

x, alacaklının alabileceği para

y, alacaklının alması gereken para

b, borçlu kimsenin tüm borçları toplamı

m, borçlu kimsenin tüm mal varlığı olmak üzere

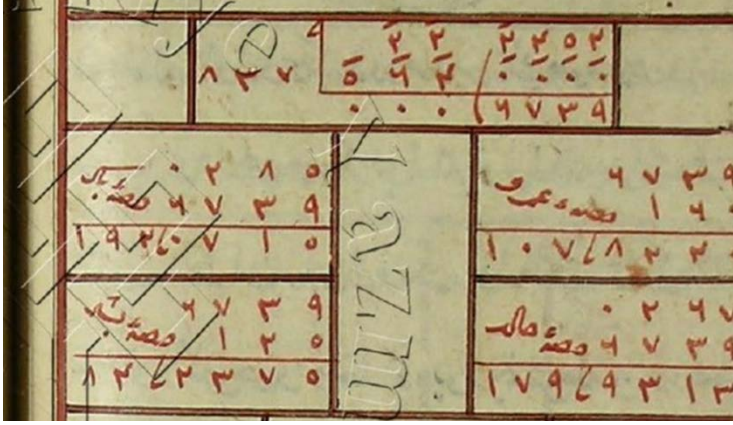
$$\frac{x}{m} = \frac{y}{b}, x = \frac{m \cdot y}{b}$$

	<p>Zeyd, $160 \times 564 = 90\,240$ $90240 \div 837 = 107,81$</p>
	<p>Bekir, $285 \times 564 = 160\,740$ $160\,740 \div 837 = 192,043$</p>
	<p>Halid, $267 \times 564 = 150\,588$ $150\,588 \div 837 = 179,91$</p>
 <p>Kaynak 2 <i>Umdetü'l-Hisâb</i> vr. 114b</p>	<p>Beşir, $125 \times 564 = 70\,500$ $70\,500 \div 837 = 84,229$</p>

Eserin devamında, yukarıda değinildiği üzere, aynı problemin çözümü için ilk yönteme nispetle daha üstün tutulan bir yöntem daha önerilmiştir. Önerilen bu yöntem aşağıdaki gibidir.

“Meselâ, tarîk-i budur ki, medyûnun mevcûduna dört sıfır zâyid vaz’ olunub maksûm-ı ‘aleyhe kısmet oluna ba‘de’l-kısmet hâric-i kısmeti madrûb ve eczâ-i guramâ ‘ale’l-infirâd madrûb-ı fih edüb darb edesün ba‘de’d-darb musattahatın sıfır zâyid edildiği için dört hanesine tarh edesin. Bâki kalan kezâlik hisselerdir” (*Umdetü'l-Hisâb*, vr. 115a).

İlgili satırları, bugünkü dil ile ifade edersek; söz konusu yöntemde önce borçlunun elindeki para 10.000 ile çarpılıp toplam borç miktarı olan 837'ye bölünmüştür. Ardından elde edilen bölüm her bir alacaklının alacağı para miktarı ile çarpılıp bulunan sonucun son dört hanesi atılmış ve her bir alacaklının kendisine verilecek para miktarı belirlenmiştir. Bu yöntem, borçlunun elindeki paranın 10. 000 ile çarpılmış olmasından dolayı, ondalık sayılarla işlem yapmayı gerekli kılmayacağı için işlem kolaylığı sağlayacağından ötürü tavsiye edilmiş olmalıdır.

Kaynak 3 *Umdetü'l-Hisâb* vr. 115b

$$564 \times 10000 = 5640000$$

$$5640000 \div 837 \\ = 6738,3512$$

6738,3512 yerine
eserde 6739 alınmıştır.

$$\text{Amr, } 160 \times 6739 = \\ 1078240$$

$$1078240 \div 10000 \\ = 107,8240$$

$$\text{Bekir, } 285 \times 6739 = \\ 1920615$$

$$1920615 \div 10000 \\ = 192,0615$$

$$\text{Halid, } 267 \times 6739 = \\ 1799313$$

$$1799313 \div 10000 \\ = 179,9313$$

$$\text{Beşir, } 125 \times 6739 = \\ 842375$$

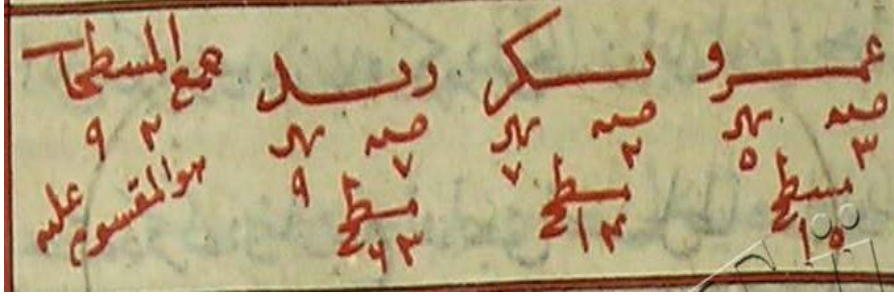
$$842375 \div 10000 \\ = 84,2375$$

Eserin guremâ hesaplarına ilişkin birinci kısmının ikinci nev'inde işlenen iki problem ise çalışmanın ilk kısmında bahsedildiği üzere, farklı zaman aralıklarında farklı miktarlarda para ile ortaklık kuran kimselerin elde ettikleri kârı paylaşmalarına yöneliktir. İlk problemde, zaman gün cinsinden ikinci problemde ise ay cinsinden verilerek farklı sermayelerle farklı zamanlarda ortaklığa katılmış kimselerin

alacakları kar oranları hesaplanmıştır. Sözü edilen problemlerden ikincisinin eserdeki ibâresi ve sadeleşmiş hali aşağıdaki gibidir.

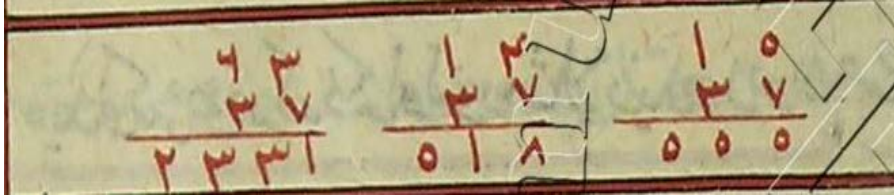
“Nev‘-i Diğer Kısım-ı Evvel

Meselâ, ‘Amr üç hisse ile beş şehr ve Bekr iki hisse ile yedi şehr ve Zeyd yedi hisse ile dokuz şehr ber-veche iştirâk-i ticâret edüb otuz yedi hasene fâ'ideleri olsa ol takdirce herbirinin ‘aded-i hasenisıyla ‘aded-i şehrine göre ne kerdeler bilmek dilesek. Bilmeklik tarîk-i ‘amel-i budur ki, her birinin hasenesin şehrine darb edüb musattahaların cem‘ edüb maksûm-ı ‘aleyh dutsun, berîn suret”(Umdetü'l-Hisâb, vr. 116b).

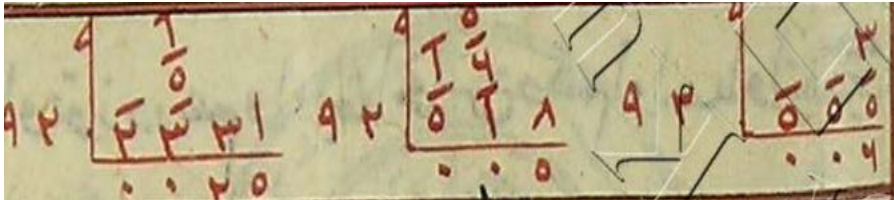
Kaynak 4 Umdetü'l-Hisâb vr. 117a

“bundan sonra musattahât-ı ‘ale'l-efrâd madrûb-u fâ'ide olan otuz yedi'dir. Onu madrûb-ı fih edüb darb edesün. Süretleri”

Kaynak 5 Umdetü'l-Hisâb vr. 117a

“Ve bu hâsil-ı darbları'ale'l-hadde maksûm tutup maksûm-ı ‘aleyhe kismet edesün. Hâric-i kismet hisselerdir fâ'ideden berîn suret”.

Kaynak 6 Umdetü'l-Hisâb vr. 117a

Birinci kısım diğer nev

Amr, 3 hisse ile 5 ay, Bekir 2 hisse ile 7 ay ve Zeyd 7 hisse ile 9 ay, birlikte ticaret yapıp, 37 lira kar etseler, her birinin elde edeceği kârı

bulabilmek için önce ortaklıkta buldukları ay ile ortaklığa kattıkları sermaye çarpılır ve elde edilen çarpımlar toplanır.

$$3 \times 5 = 15$$

$$2 \times 7 = 14$$

$$7 \times 9 = 63$$

$$15 + 14 + 63 = 92$$

Bundan sonra, 37 ile Amr için bulunan 15, Bekir için bulunan 14 ve Zeyd için bulunan 63 tek tek çarpılır.

$$15 \times 37 = 555$$

$$14 \times 37 = 518$$

$$63 \times 37 = 2331$$

Çarpım sonucu bulunan her bir değer en başta bulunan 92'ye bölünerek her bir kâr sahibinin alacağı kar payı hesaplanmış olur.

$$555 : 92 = 6,03$$

$$518 : 92 = 5,630$$

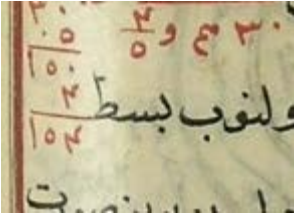
$$2331 : 92 = 25,336$$

Daha önce değinildiği üzere, *Umdetü'l-Hisâb*'ın guremâ hesaplarına ayrılmış ikinci bölümü, paylaşılacak olan paranın kesirli, alacaklıların alacaklarının ise tam sayı olarak verildiği bölümdür. İlgili bölümün translite metni, sadeleşmiş hali ve örnek problemlerin çözümüne dair matematiksel işlemler aşağıdaki gibidir.

“Kısm-ı Sani

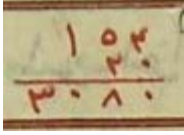
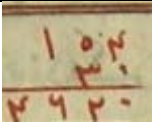
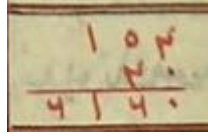
Medyûnun mevûudunda kesir olub eczâ-i guramada kesr olmaya dediğimiz budur ki, Meselâ Zeyd medyûn, Amr 10 dirhem ve Bekre yirmi dirhem Beşir'e otuz dirhem ve Halid'e kırk dirhem ama Zeyd medyûnun mevcudu otuz dirhem ve erbaa ahmas dirhem olsa ol takdirce bunların her birine hisseden ne kerdeler bilmek dilesek Evvela, medyûnun mevcûdu bast oluna berîn suret” (Umdetü'l-Hisâb, vr. 117a).

Borçlu kimsenin toplam parası kesirli olup, alacaklıların alacağında kesir olmadığı durumda, Meselâ; Zeyd'in Amr'a 10 dirhem, Bekir'e 20 dirhem, Beşir'e 30 dirhem, Halid'e 40 dirhem borcu olsa ve Zeydin 30 tam 5'de 4 dirhem parası olsa her bir alacaklıya ne kadar para verilebileceğini bilmek istesek, önce 30 tam 5'de 4 kesrini bileşik kesre çevrilir.

 <p>Kaynak 7 <i>Umdetü'l-Hisâb</i> vr. 117b</p>	$30\frac{4}{5} = \frac{(30 \times 5) + 4}{5} = \frac{154}{5}$
--	---

Eserin devamında

$\frac{154}{5}$ sayısı 10,20, 30 ve 40 ile çarpılmıştır.

	$\frac{154 \times 10}{5} = \frac{1540}{5}$
	$\frac{154 \times 20}{5} = \frac{3080}{5}$
	$\frac{154 \times 30}{5} = \frac{4620}{5}$
 <p>Kaynak 8 <i>Umdetü'l-Hisâb</i> vr. 118a</p>	$\frac{154 \times 40}{5} = \frac{6160}{5}$

Elde edilen değerler, alacaklıların alacağı miktarların toplamı olan 100'e bölünmüştür.

$$10 + 20 + 30 + 40 = 100$$

$$\frac{1540}{5} : 100 = 3,08$$

$$\frac{3080}{5} : 100 = 6,16$$

$$\frac{4620}{5} : 100 = 9,24$$

$$\frac{6160}{5} : 100 = 12,3$$

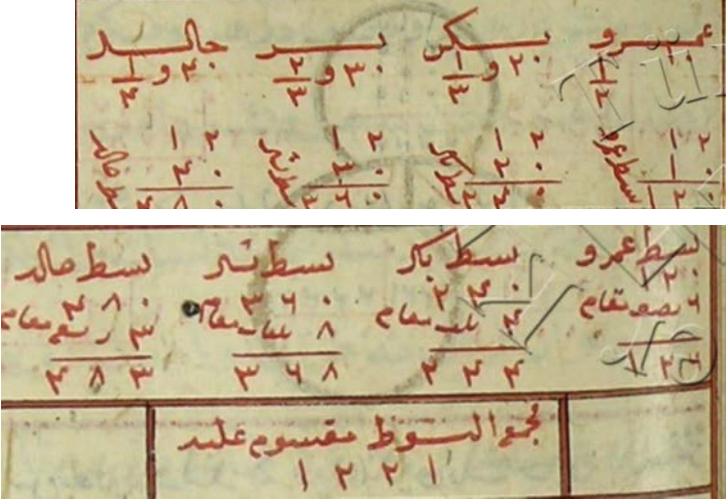
Daha önce geçtiği şekilde, *Umdetü'l-Hisâb*'ın guremâ hesaplarına ayrılmış olan bölümünün üçüncü kısmında, borçlu kimsenin mal varlığı tam sayı, alacaklıların alacakları ise kesirli sayı cinsinden verilmiştir. Eserde sunulan problem ve çözümü aşağıdaki gibidir.

“Kısm-ı Sâlis

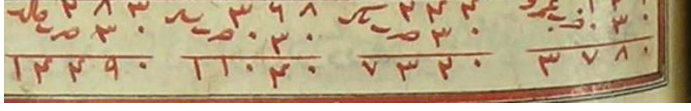
*Medyûnun mevcûdunda kûsür olmayub eczâ-i guramâda kûsur olan dedüğümüz budur ki, zikr olunur. Meselâ Zeyd medyûn, Amr'a 10 dirhem ve nusf dirhem, Bekre 20 dirhem ve sülâs dirhem Beşr'e otuz dirhem ve sülûsân dirhem ve Hâlid'e kırk dirhem ve rub' dirhem ama Zeyd medyûnun mevcudu 30 dirhem olsa o halde her birinin re's-i malına göre hisse ne kerdeler bilmek dilesek. Eczâ-i guramânın kûsuratına bir makam tahsil oluna ki kusurât ondan kaim ola gelmez ola 12'nin nusfi altı ve sülûsü 4 ve sülûsanı sekiz ve rub' ı üç ile olsa zû-ed' duyûn olanlar eczâ-i guramaları 'ale'l-efrâd sebt olunub makâm olan on iki 'aded ile 'ale'l-hide darb olunub bast oluna berîn suret” (*Umdetü'l-Hisâb*, vr. 118b).*

Üçüncü Kısım

Zeyd'in, Amr'a $10\frac{1}{2}$ dirhem, Bekir'e $20\frac{1}{3}$ dirhem, Beşir'e $30\frac{2}{3}$ dirhem, Halid'e $40\frac{1}{4}$ dirhem, borcu olsa ve Zeyd'in mal varlığı 30 dirhem olsa, her bir alacaklının alacağı para miktarını hesaplamak istesek alacaklıların alacağı oranları ifade eden kesirli sayıların paydalarını ortak bir paydada eşitlememiz gerekir. 2, 3 ve 4'ün ortak katlarının en küçüğü 12 olduğu için metinde ortak payda 12 seçilmiştir. Bundan sonra, alacaklıların alacağını ifade eden tam sayılı kesirler bileşik kesre çevrilmiştir

 <p>Kaynak 9 <i>Umdetü'l-Hisâb</i> vr. 119a</p>	$10 \frac{1}{2} = \frac{126}{12}$ $20 \frac{1}{3} = \frac{244}{12}$ $30 \frac{2}{3} = \frac{368}{12}$ $40 \frac{1}{4} = \frac{483}{12}$ $\frac{126}{12} + \frac{244}{12} + \frac{368}{12} + \frac{483}{12} = \frac{1221}{12}$
--	---

Eserde verilen çözümde bu işlemlerin devamında, yukarıda bulunan her bir bileşik kesir borçlunun tüm varlığı olan 30 ile çarpılmıştır. Elde edilen çarpımlar, yukarıdaki toplamın sonucu olan $\frac{1221}{12}$ 'e bölünmüştür. Ulaşılan sonuçlar, alacaklıların alabileceği para miktarını vermiştir. Sırası ile Amr, Bekir, Beşir ve Halid'in alabileceği para miktarları aşağıdaki gibidir.

Kaynak 10 *Umdetü'l-Hisâb* vr. 119a-119b

$$\frac{126 \times 30}{1221} = 3,0958$$

$$\frac{244 \times 30}{1221} = 5,995$$

$$\frac{368 \times 30}{1221} = 9,041$$

$$\frac{483 \times 30}{1221} = 11,86$$

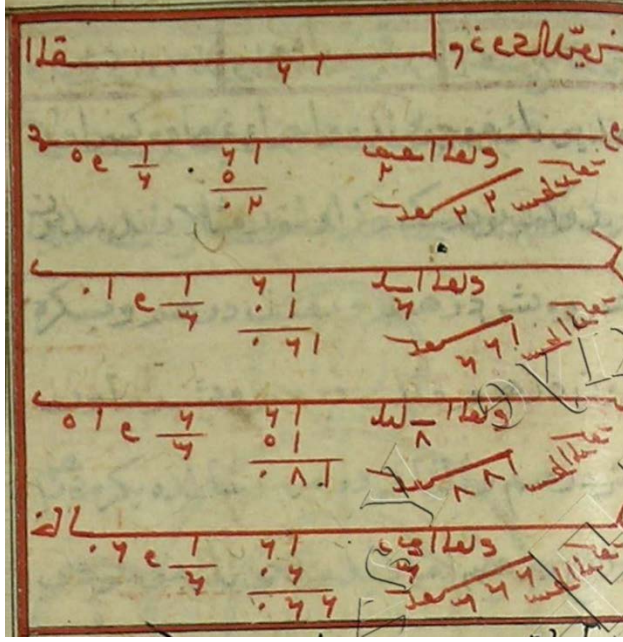
Umdetü'l-Hisâb'ın guremâ hesaplarına ilişkin son kısmı yine daha önce geçtiği gibi hem borçlunun elindeki paranın hem alacaklıların alacağıнын kesirli sayı olduğu durumdur. Eserde konu ile ilgili verilen problem ve çözümü aşağıdaki gibidir.

“Kısm-ı Râbi’

*Medyûnun mevcûdunda ve eczâ-i guramâda kusr ola dediğimiz bu dur ki, zikr olunur. Meselâ, Zeyd medyûnun Amr'a beş dirhem ve nısf dirhem ve Bekr'e on dirhem sül's dirhem ve Beşir'e on beş dirhem ve sül'sân dirhem, Halid'e yirmi dirhem ve rub' dirhem ammâ Zeyd medyûnun mevcûdu on beş dirhem ve nısf dirhem ve sül's dirhem ol takdîrce her birinin re's-i malına göre hisseden ne kerdeler bilmek dilesek bilmeklikde tarîki oldur ki evvelâ eczâ-i guramâda vâki' olan kusûrâtın ber makâm tahsîl oluna ki zikrolan kusûrât andan kâyim olub eczâ-i gurâma ol makâma 'ale'l hadde darb olunub bast oluna berîn suret". (*Umdetü'l-Hisâb*, vr. 120a).*

Zeyd'in Amr'a $5\frac{1}{2}$, Bekir'e $10\frac{1}{3}$, Beşir'e $15\frac{2}{3}$, Halid'e $20\frac{1}{4}$ dirhem borcu olsa ve Zeyd'in $15 + \frac{1}{2} + \frac{1}{3}$ dirhem parası olsa her bir alacaklının alabileceği para miktarını belirlemek istesek, öncelikle alacaklıların alacağını ifade eden kesirler ortak bir paydada gösterilir. 2,3 ve 4'ün

en küçük ortak katı 12 olduğu için ortak payda 12 olarak belirlenir ve her bir kesir bileşik kesre çevrilir.

Kaynak 11 *Umdetü'l-Hisâb* vr. 121a

$$5\frac{1}{2} = \frac{66}{12}$$

$$10\frac{1}{3} = \frac{124}{12}$$

$$15\frac{2}{3} = \frac{188}{12}$$

$$20\frac{1}{4} = \frac{243}{12}$$

$$\frac{66}{12} + \frac{124}{12} + \frac{188}{12} + \frac{243}{12} = \frac{621}{12}$$

“Bundan sonra, medyûnun mevcûduna bir makâm-ı âhar dahî tahsil oluna ki kendünün kusûratı andan kâim olub kezâlik bast oluna berîn suret”

Bu işlemlerden sonra borçlunun elindeki para, $15 + \frac{1}{2} + \frac{1}{3}$, 2 ve 3'ün ortak katı olan 6 paydasında gösterilmiş ve $\frac{95}{6}$ olarak ifade edilmiştir.

Verilen çözümde devamla her bir alacaklı için yukarıda bulunan bileşik kesirli değerler, borçlunun tüm parası olan $\frac{95}{6}$ ile çarpılmış ve borçlar toplamı olan $\frac{621}{12}$ 'e bölünmüştür.

$$\left(\frac{66}{12} \times \frac{95}{6}\right) : \frac{621}{12} = \frac{66 \times 95}{6 \times 621} = \frac{6270}{3726} = 1,68$$

$$\left(\frac{124}{12} \times \frac{95}{6}\right) : \frac{621}{12} = \frac{124 \times 95}{6 \times 621} = \frac{11780}{3726} = 3,161$$

$$\left(\frac{188}{12} \times \frac{95}{6}\right) : \frac{621}{12} = \frac{188 \times 95}{6 \times 621} = \frac{17860}{3726} = 4,793$$

$$\left(\frac{243}{12} \times \frac{95}{6}\right) : \frac{621}{12} = \frac{243 \times 95}{6 \times 621} = \frac{23085}{3726} = 6,195$$

Eserde verilen bu çözüm yöntemleri, günümüz matematiğinde bileşik orantı olarak adlandırdığımız yöntemin farklı bir çözümünden ibarettir. Ortakların kâr bölüşümü, ortaklığa katıldıkları zaman ve ortaklığa kattıkları para miktarı ile doğru orantılı şekilde gerçekleştirilmiştir.

Sonuç

İslam bilim tarihi araştırmaları, Osmanlı öncesi İslam medeniyetinin matematiksel birikiminde İslami ilimlerin önemli bir dalı olan fikhın etkisini ortaya çıkarmıştır. İlgili dönemin en önemli matematik eserlerinde fikhın bir alt dalı olan ilm-i muamelatın etkisi açık bir şekilde hissedilmektedir. Bu eserlerde muamelat hesaplarına ilişkin problemler kitabın muhteviyatında anlamlı bir rol oynamaktadır.

Bu araştırma ile Osmanlı klasik döneminde özellikle hesap-muhasebe alanında Osmanlı öncesi İslami geleneğin devam edip etmediği sorgulanmıştır. Yaptığımız araştırmanın sonunda Osmanlı klasik dönemine ait hesap-muhasebe kitaplarında ferâiz hesaplamaları ile birlikte, guremâ problemlerinin varlığı ifade edilmiştir. Osmanlı klasik dönemi hesap-muhasebe kitaplarında Osmanlı öncesi dönemde olduğu gibi muamelat hesaplamalarına ilişkin problemlerin varlığı, özellikle matematiksel anlamda Osmanlı klasik döneminde İslami geleneğin sürdüğünün bir göstergesidir. Söz konusu kitaplarda, muamelât hesaplarının ayrıntılı konularına girilmemesi ise kâtipler için ya da kâtipler tarafından yazılmış olan bu kitaplarda daha çok pratik karakterli bir bilimsel anlayışın benimsenmiş olması ile açıklanabilir.

Çalışmada bahsi geçen problemlerin muhteviyatı ve çözüm yöntemleri hakkında bilgi verilmiştir. Araştırma sırasında çalışmada adı geçen hesap-muhasebe kitapları içerisinde guremâ hesapları hakkında en geniş malumat, *Umdetü'l-Hisâb*'dan elde edilmiştir. Bu sebeple çalışmada, *Umdetü'l-Hisâb*'da konu ile ilgili verilen problemlerin çözümleri yer almıştır.

Çalışmada adı geçen guremâ problemleri incelendiğinde bu problemlerin geniş çaplı ele alındığı durumlarda, dört farklı şekilde sınıflandırıldığı görülmüştür. Sözü edilen sınıflandırma alacaklılar ile borçlu kimsenin alacağı para miktarlarının tam sayı ya da kesirli sayı olup olmaması göz önünde bulundurulmuştur. Bu problemlerde bazen borçlu şekilde vefat eden kimsenin geride bıraktığı mirastan alacaklıların hangi oranda pay alabileceği sorulmuş bazen de farklı sermayelerle farklı zamanlarda ortaklık kuran kimselerin bir süre sonra elde ettikleri kârı nasıl

paylaşacağı üzerinde durulmuştur. Her iki problemin çözümü bu gün bileşik orantı olarak adlandırdığımız çözüm yöntemine dayanmaktadır. Bazı eserlerde ise orantıya geçilmeden önce bölünecek sayıya "0" konmak sureti ile ondalık hesaplamalarda işlem kolaylığına gidilmeye çalışılmıştır.

Kaynakça

- Abdülkâhir el-Bağdadî. (11. yüzyıl). *et-Tekmîle fi'l-Hisâb*. Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, nr. 2708.
- Ahnaf, A. (2019). *Kitab Al Wasaya Bil-Judhur (The Book of Legacies by Roots) and the Works of Abu Kamîl Shuja'a Bin Aslem*. Master's thesis, Harvard Extension School
- Ali b. Veli b. Hamza el-Mağribî. (17. yüzyıl). *Tuhfetu'l-a'dâd li-zevi'r-ruşd ve's-sedâd*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi nr. 3151.
- Aybakan, B. (2020). Muâmelât. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (C. 30, s. 316–317). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bilmen, Ö. N. (1968). *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu* (C. 5). İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi.
- Derviş b. Lütfî. (16. yüzyıl). *Risâle-i Şeyh Garseddin fi Usûli'l-Hisâb ve Tercemesi*. Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü, nr. 936.
- Pir Mehmed Edirnevî. (15. yüzyıl) *Tercemetü miftâh-i kunûz-i erbâbi kalem ve misbâh-i rumûz-i eshâb-ı rakam*. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali, nr. 1973.
- Fazlıoğlu, İ. (2003). Osmanlı Klasik Muhasebe Matematik Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1, 345–367.
- Gökdoğan, M. D. (2009). İstanbul'un Cazibesine Kapılan Bir Matematikçi: Magrîbî. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildiriler 2 içinde, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Gümüş K. (2014). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Mektep Yayınları
- Gürhan, V. ve Gümüş E. (2016). Osmanlı Kadı Sicilleri'nde Bir Borç Ödeme Yöntemi Olarak "Guremâ Usulü" Ve Uygulanışı. *Turkish Studies*, 11/6, 61-74.
- Hacı Muhammed el-Akpınarî. (16. yüzyıl). *Şems-i Leylan*. İzmir Milli Kütüphane, nr. 26756.
- Hamza Bali b. Arslan. (15. yüzyıl). *Misbâhu'l-Kunûz*. Milli Kütüphane, A. 2947.

- İbnü'l-Haim. (15. yüzyıl) *el-luma fi'l-hisâb*. Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, nr. 2758.
- İhsanoğlu, E. (1998). Osmanlı İmparatorluğu'nda Bilim, Teknoloji ve Sanayide Modernleşme Gayretleri. *The Introduction of Modern Science and Technology to Turkey and Japan* içinde, Kyoto: International Research for Japanese Studies 15-35.
- İzgi, C. (1995). Osmanlı Medreselerinde Aritmetik ve Cebir Eğitimi ve Okutulan Kitaplar. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 1, 129–157.
- Kâtip Çelebi. (2017). *Keşfüz'z-Zünûn*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Khwârizma. (1989). *Algebra* (F. Rosen, enriched by M. Dosay Gökdoğan Rosen's Translation). İslamabad: Pakistan: Hijra Council.
- Matrakçı Nasuh. (16. yüzyıl). *Umdetü'l-Hisâb*. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, nr. 1987.
- Muhyeddin Muhammed b. Hacı Atmaca. (15.yüzyıl). *Mecma'u'l-kava'id*: Köprülü, Süleymaniye Kütüphanesi, nr. 341.
- Mustafa el-İstanbulî. (17. yüzyıl). *Madenü'l-Esrâr*. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, nr. 1995.
- Oğuz, Z. T. (2016). *Ondalık Kesirlerin Osmanlı Muhasebe Matematiği Eserlerindeki Yeri (15-17. Yüzyıl) Câmi'u'l-Hisâb Örneği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Oğuz, Z. T. (2018). Osmanlıların Klasik Dönem Muhasebecileri ve Telif Ettikleri Muhasebe-Matematik Eserleri. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15, 98–145.
- Rebstock, U. (1996). Der Mu'âmalât-Traktat des Ibn al-Haitam. Originalbeitrag erschienen, *Zeitschrift für Geschichte der arabisch-islamischen Wissenschaften*, 10, 61–121.
- Rebstock, U. (2000). The Kitâb al-Kâfi fî Mukhtaşar (al-hisâb) al-Hindî of al-Şardafî. *Zeitschrift für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften*, 13, 189–204.

- Rebstock, U. (2002). An Early Link of the Arabic Tradition of Piractical Arithmetic, The Kitâb al-Tadhkira bi-usûl al-hisâb wa 'l-farâ'id wa-'awliha wa-tashihiha. Y. Dold-Samplonius, J. W. Dauben, M. Folkerts ve B. Van Dalen (Ed.). *From China to Paris: 2000 Years Transmission Of Mathematical Ideas* içinde (s. 203-211). Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Rebstock, U. (2009). Arithmetik (hisab) und Erbteilungslehre ('ilm al-farâ'id): Symbiose einer islamischen Wissenschaftsdisziplin. *Zeitschrift Für Geschichte Der Arabisch-Islamischen Wissenschaften*, 18, 269–287.
- Sadi b. Halil. (16. yüzyıl). *Miftâhu'l-muşkilât fi'l-hisâb*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, nr. 517.
- Saidan, A. S. (1971). *Tarih-u İlmü'l-Hisâbü'l-Arabî*. Kuveyt.
- Süveysi, M. (2001). Kalesâdi. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (C. 24, s. 257–258). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yusuf b. Kemal el-Bursevî. (16. yüzyıl). *Câmi'u'l-hisâb*: Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail, nr. 288.
- Yusuf b. Mehmet. (16. yüzyıl). *Kenâniyye*. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, nr. 1979.

Summary

What Ottoman science researchers often repeat is that Ottoman science continued the Islamic science tradition until the 18th century, and after this date, it was mostly under the influence of European elements. From the first day the Islamic society was formed, as it turned into a civilization, the thing that most affected life was the rules and requirements of fiqh, one of the Islamic sciences. The part of the science of fiqh, excluding the part that regulates the worship, belongs to the calculations of transactions. Transaction accounts includes subjects such as partly inheritance law along with commercial calculations, debt-bankruptcy situations and zakat calculations. With this aspect, transaction calculations are a frequently encountered subject in pre-Ottoman Islamic period account books. Transaction problems have an important place in the works of important mathematicians of the Islamic period, such as Hârezmî, Ebu Kamil, Ebu'l-Vefâ, İbnü'l-Heysem, İbnü'l-Haim, Kalesâdi.

The relationship between mathematics and fiqh is easily felt in the classical period Ottoman mathematics. Especially in the mentioned period, the problems of ferâiz and gurema took place in the works of calculus-accounting mathematics. Gurema account, can be explained as each creditor take his due within the ratio of total debt from the property left behind by the deceased as a debtor and also it can be explained as the calculation of the share of the profit obtained by the persons who are in a commercial partnership relationship as a result of this partnership in direct proportion to the capital they add to the partnership and the time they spend in the partnership.

In the study, the place, content and solution methods of guremâ problems in the accounting-calculus books of the Ottoman classical period were examined.

At the end of the study, the existence of sections on gurema problems in the Ottoman classical period accounting- calculus books was seen. The relevant chapters are sometimes covered in a limited way and sometimes very broadly. During the study, the work named

Umdetü'l-Hisâb by Matrakçı Nasuh, one of the versatile scholars of the Ottoman Empire, was determined as a good example for account- calculus books in which gurema accounts were discussed in detail, and the aforementioned part of the book was completely included in the article. Based on this example, in the books in which the gurema accounts are handled in detail, Gurema calculations are examined in four parts according to whether the numbers to be processed are integer or fractional numbers. The first part is the part where both money amounts are integers. This section is again divided into two different sections. In the first chapter, the classical gurema problem of calculating the amount of money that each creditor can receive when the dept left behind by the deceased are not sufficient to pay the debts of the creditors, are handled. In this section, two different solutions are shown. The first way consists of a classical solution to the ratio-proportionality problem.

The second way, before dealing with the ratio-proportion problem, is the case where the number indicating the asset is multiplied by 10000 and the value found at the end of the transaction is separated from the last four digits to ease the transaction. In the second part, the problem of how the people participating in a commercial partnership by putting different amounts of money at different times will share the profit obtained at the end of this partnership, is emphasized. The second part is the part where the property to be shared is selected in fractional numbers and the receivables of the right holders are selected in whole numbers. In the third part, the property to be shared is given as a whole number and the actual shares of the right holders are given as a fractional number. In the fourth part, both money amounts are given as fractions.

During the study, no different content that exceeds this comprehensive content of Umdetü'l-Hisâb was found. The content of some accounting- calculus books is limited to two different types of problems. In one of these problems, as mentioned above, how much money each creditor can get in case the dept left behind by the deceased are not enough to pay all of his debts, and in the second, the problem of how individuals who join the partnership and make profits by joining the partnership in different amounts and at different times will share this profit, have been dealt with and no other details have been given.

In the works that we have examined throughout the study, gurema problems, whether it is the calculation of the money that the creditor can receive from the inheritance of the deceased, or the sharing of the profit as a result of a commercial partnership, have been seen as a ratio-proportion problem. As for the solution method of the aforementioned problems, the method we call "compound proportion"these days has been used . In debt problems, each creditor is entitled from the deceased person's assets to the ratio of his debt to the debtor's total debt, while in the problem of sharing the profit obtained as a result of a partnership, the profit owner was able to receive a share from the total profit in direct proportion to the money he contributed to the partnership and the time spent in the partnership. This solution method mentioned in the works is compatible with the solution method proposed in the relevant sections of the fiqh books.

At the end of the study, the data obtained has proved the existence of fiqh problems in the Ottoman classical period accounting- calculus books and the solution methods suggested by the Islamic thought system for the problems are valid.

In addition, with this study, it has been seen that the Ottoman-classical period accounting-calculus books are different in terms of content from the previous Islamic period books with similar content. In the aforementioned books, while the subjects of fiqh were included in a wider scope under the title of ilm-i muamelât, the Ottomans organized this scope with a more practical understanding.

Similar studies will reveal the basic elements that make up the Ottoman scientific tradition, and other different elements that shape this tradition and direct it over time. For this purpose, it is thought that the research will be useful in terms of directing new study questions.

SASANI ŞAHI FİRŪZ İLE AK HUN HAKANI AKSUNGUR ARASINDAKİ MUHAREBELER

BATTLES BETWEEN SASSANID SHAH FİRŪZ AND WHITE HUN KHAN AKSUNGUR

Ali Hüseyin TOĞAY

Dr., alihuseyintogay25@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: İnceleme makalesi
Gönderildiği tarih: 29 Haziran 2023
Kabul edildiği tarih: 7 Eylül 2023
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2023

Article Info

Type: Review article
Date submitted: 29 June 2023
Date accepted: 7 September 2023
Date published: 25 December 2023

Anahtar Sözcükler

Ak Hunlar; Sasaniler; Aksungur;
FİRŪZ; Muharebe

Keywords

White Huns; Sassanids; Aksungur;
FİRŪZ; Battle

DOI

10.33171/dtcfjournal.2023.63.2.26

Öz

Bu makalenin amacı, Sasani Şahu FİRŪZ ile Ak Hun Hakanı Aksungur arasındaki muharebelerin temel nedenlerini, FİRŪZ'un Ak Hunlara karşı başarılı olamamasının sebeplerini ve iki lider arasındaki çatışmaların neden haleflerine miras olarak kaldığı gibi sorulara cevap aramaktır. Bununla birlikte iki devlet arasında vuku bulan muharebelerin bilhassa Sasani Devleti üzerine ne gibi etkiler bıraktığını anlamaya çalışmaktır. Miladi 5. yüzyılın sonlarına doğru Aksungur önderliğinde Orta Asya bölgesinde gerek siyasi gerekse de ticari açıdan büyük güce ulaşan Ak Hunlar, doğuda sınır komşuları olan Sasaniler ile çatışma içerisine girmişlerdir. Bu çatışmaların bir önemli nedeni, Sasani Şahu FİRŪZ'un, selefleri zamanında Ak Hunlar ve Sasaniler arasında imzalanan anlaşmaları ihlal ederek, Ak Hun topraklarını ele geçirmek istemesi ile ilgilidir. Bu bağlamda iki devlet arasında iki kritik muharebe yaşanmıştır. Her iki muharebe de Aksungur'un üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. Bu muharebeler sonucunda Aksungur'un siyasi kariyeri parlak bir döneme girerken FİRŪZ'un ise sonunu hazırlamıştır. Belh'ten Sasani başkenti Tisfon'a kadar nüfuzunu yaymaya başlayan Aksungur, Sasani ülkesini adeta avcunun içine alma fırsatını yakalamıştır. Ak Hunların bu gücünü kırmayı başaramayan Sasani idaresi uzun yıllar boyunca Ak Hunların gölgesi altında yaşamaya mahkûm olmuştur. Bu olumsuzluklar dışında nüfuzlu Sasani soylularının da FİRŪZ'un Ak Hunlar karşısında hezimete uğramasından istifade ederek devlet yönetimine müdahil olmaları, Sasani idaresini ciddi şekilde sarsmıştır.

Abstract

The aim of this article is to seek answers to the main reasons of the battles between the Sassanid Shah FİRŪZ and the White Hun Khan Aksungur, the reasons why FİRŪZ could not be successful against the White Huns, and why the conflicts between the two leaders were inherited by their successors. However, it is to try to understand what kind of effects the wars between the two states had, especially on the Sassanid State.

Towards the end of the 5th century AD, the White Huns, who reached great power both politically and commercially in the Central Asian region under the leadership of Aksungur, entered into conflict with the Sassanids, their border neighbors in the East. The main reason for these conflicts is related to FİRŪZ's desire to seize the White Hun lands by violating the agreements signed between the White Huns and the Sassanids during the time of his predecessors. In this context, two critical battles took place between the two states. Both battles resulted in Aksungur's superiority. As a result of this battle, while Aksungur's political career entered a bright period, it prepared the end of FİRŪZ. Aksungur, who started to spread his influence from Balkh to the Sassanid capital Tispon, had the opportunity to take the Sassanid country into his hand. The Sassanid administration, which failed to break this power of the White Huns, was condemned to live under the shadow of the White Huns for many years. Apart from these negativities, the involvement of the influential Sassanid nobles in the state administration by taking advantage of the defeat of FİRŪZ by the White Huns seriously shook the Sassanid administration.

Giriş

Sasaniler ve Ak Hunlar arasındaki münasebetlerin tarihi eskilere dayanmaktadır. Tarihi kayıtlardan öğrendiğimize göre Sasani şahı Behram Gur döneminde (420-438) Ak Hunlar ile önemli bir muharebe yaşandı. Bu muharebe sonucunda Ak Hunlar, Sasaniler tarafından yenilgiye uğratıldı (İbn Miskeveyh, 1373/1994, s. 92; İbnü'l-Belhî, 1385/2006, s. 81; Schippmann, 1396/2017, s. 38). Ardından iki devlet arasındaki sınır bölgesinin Ceyhun Nehri olması konusunda mutabakat sağlandı. Ancak Ak Hunlar, II. Yazdigirt zamanında (439-457) Sasanilerin doğu sınırlarına akınlar yapmaya başladı. Bu akınları bertaraf etmek isteyen Yazdigirt, 454 yılında sefere çıktıysa da bu konuda başarı elde edemedi (Guignes, 1923, s. 201).

Fîrûz dönemine gelindiğinde iki devlet arasındaki kökleşmiş sorunlar tekrar gün yüzüne çıktı. Kaleme alınan çalışma tam da bu konulara yoğunlaşarak, Fîrûz ve Aksungur arasında vuku bulan çatışmaların gerekçelerinin neler olduğuna dikkat çekmektedir. Miladi 5. yüzyılın sonları ile 6. yüzyılın başlarından itibaren Doğu coğrafyası üzerinde güçlü bir siyasi teşekkül olarak ağırlıklarını hissettiren Ak Hunlar, tatbik ettiği başarılı politikalar sayesinde mevcut coğrafyanın siyasi ve ticari dengelerini kendi lehine çevirmeleri sonucunda kısa zamanda devrin diğer devletlerinin dikkatini üzerine çekmiştir. Bu devletlerden biri de Sasanilerdi. Bahsi geçen yüzyıllarda, uluslararası arenada zayıf bir politika takip eden Sasaniler, Ak Hunların hâkimiyeti altında mevcudiyetlerini idame ettirmek zorunda kaldılar. Bu zorunluluk Sasani tahtını, Ak Hunların yardımı ile ele geçirmeyi planlayan Fîrûz döneminden itibaren ortaya çıktı. Bu açıdan mevcut çalışmanın Fîrûz ve Aksungur arasındaki münasebetlerin ilk olarak nasıl başladığı ve hangi yönde seyrettiği konusuna değinmesi önemlidir.

Nihayetinde Ak Hunların desteği ile tahta geçecek olan Fîrûz, rakiplerini bertaraf edip içte otoritesini sağlamlaştırdıktan sonra dış politika alanında etkin bir siyaset takip etmeyi hedefledi. Bu hedefini gerçekleştirmek için de öncelikle Ak Hunların ortadan kaldırılmasını zaruri görmekteydi ve bu konuda bir dizi seferler düzenledi. Bu durum Sasaniler zamanında kaleme alınan *Bundahisn* adlı Pehlevice ana kaynağa da yansımıştır.

Fîrûz'un Aksungur' a karşı harp ilân etmesi ve ardından Ak Hun topraklarına doğru ilerlemesi elbette, Aksungur'un geri adım atmasına sebebiyet vermeyecekti. Aksine Fîrûz'un bu seferine odaklanıp, Sasani ordusuna karşı stratejik hamleler yapacaktır. Bu hamleleri bertaraf edemeyecek olan Fîrûz, büyük bir yenilgiyle yüzleşmek zorunda kalacak ve bu olay da Sasani Devleti'nin özellikle siyasi açıdan

derinden sarsılmasına yol açacaktır. Bu bağlamda Fîrûz'un çağdaşı olan Yeshua Stylites'nin *Chronicle (The Chronicle of Joshua The Stylite)* adlı eserinin ilgili konu hakkında tafsilatlı bilgiler aktarması dikkate değerdir. Fîrûz ve Aksungur arasında cereyan eden muharebeler, Sasani Devleti'ni iktisadi yönden de olumsuz etkileyecektir. Fîrûz'un bu muharebede ağır şekilde bozguna uğraması, Bizans tarihçilerinin gözünden de kaçmamıştır. Bu açıdan Fîrûz dönemine yakın yaşamış olan Procopios'un *De Bello (History of the Wars=Savaşlar Tarihi)* adlı kaynağının, iki lider arasındaki muharebelerin ayrıntılı panoramasını çizmesi kayda değerdir. Bu konuda Theophanes Confessor'un *Chronicon (The Chronicle, Byzantine and near Eastren History Ad 284-813)* adlı eserini de göz ardı etmemek gerekir.

Fîrûz'un Aksungur'a karşı yaptığı ilk seferinde mağlubiyete uğramasına rağmen tekrar ikinci bir sefere kalkışması da sorgulanması gereken bir husustur. Bu hususu Fîrûz'un karakteristik yapısıyla ilişkilendirmeye çalışan Agathias'ın *Historia (Histories)* adlı kaynağı konumuzu yakından ilgilendirmektedir. Fîrûz'un Ak Hunlar ile giriştiği muharebenin elbette bir bedeli olacaktır. Bu bedelin ne olduğu konusunu net olarak aktaran Sebeos'un *Patmut'iw'n Sebēosi (The Armenian History Attributed to Sebeos)* adlı kaynağına bakmak gerekir.

Arap ve Fars tarihçilerinin de iki devlet arasında vuku bulan mücadelelere kayıtsız kalmadıkları görülmektedir. Bu mücadeleleri kaleme aldıkları eserlerinde bazen sathî bazen de teferruatlı biçimde aktaran Arap-Fars tarihçilerin görüşleri de çalışmamız açısından mühimdir. Bu konuda takip edilmesi gereken eserlerin başında; Taberî'nin *Tarih-i Taberî'si*, Bel'amî'nin *Tarih-i Belamî'si*, Avfi'nin, *Cevâmiu'l-Hikâyat'ı*, Mirhand'ın, *Ravzatu's-Safa fî Sireti'l-Enbiya ve'l-Mülük ve'l-Hulefa C.1*, Seâlibî'nin *Ğureru Ahbâri Mülûki'l-Furs ve Siyerihim'i*, Firdevsî'nin *Şehname'si* ve Dîneverî'nin *Ahbâr'üt-Tivâl'ı* yer almaktadır.

Türkçe literatürde bu konu hakkında bilgi veren eserlerin başında, Enver Konukçu'nun *Kuşan ve Ak Hunlar Tarihi* adlı çalışması gelmektedir. Ancak şu ana kadar doğrudan Fîrûz ve Aksungur muharebesi üzerine odaklanan ayrıntılı bir çalışmanın olmadığı anlaşılmaktadır. Bu açıdan ilgili çalışma, bahsedilen konuları gerek Sasani gerekse de Bizans, Süryani, Ermeni ve Arap-Fars kaynakları ışığında ele alarak, söz konusu boşluğun doldurulmasına katkı sağlamanın yanı sıra Fîrûz'un Ak Hunlar karşısında neden başarılı olamadığı hakkında da bazı görüşler öne sürmeyi hedeflemektedir.

Bu makalede ilk olarak, Fîrûz'un Ak Hunların desteği ile Sasani tahtını nasıl ele geçirdiği meselesine değinilecektir. Ardından Fîrûz'un, Ak Hunlar ile mücadeleye girişmeden önceki faaliyetleri üzerinde kısaca durulacaktır. Daha sonra Fîrûz'un neden Ak Hunlar üzerine sefer düzenlediği konusuna dikkat çekilecektir. Sonuç bölümünde ise, Fîrûz ve Aksungur arasındaki mücadelelerin değerlendirmesi yapılacaktır.

1. SASANİ ŞAHI FÎRÛZ'UN TAHTA ÇIKMASINDA AKSUNGUR'UN YARDIMI

Sasani şahı II. Yazdigirt'in (438-457) ölümünden sonra Fîrûz ve III. Hürmüz adlı iki oğlu arasında taht kavgası yaşanır. Bazı modern eserlerden öğrendiğimize göre, Sistan'da¹ hükümet süren Hürmüz, kardeşi ile yaptığı mücadeleyi kazanarak, Sasani tahtına oturmayı başarır (Christensen,1385/2006, s. 209; Diakonoff,1394/2015, s. 401; Schippmann,1396/2017, s. 38). Ancak Hürmüz'ün zayıf bir yönetim sergilemesi yüzünden annesi Dinek, devlet idaresini eline alır (Christensen,1385/2006, s. 209). Kardeşi ile yaptığı mücadeleyi kaybeden Fîrûz ise Sasani şahı olabilmek için bu sefer güçlü bir devletten yardım almayı planlar (Gömeç, 2020, s. 67; Dursun, 2002, C. 1, s. 6; Altungök, 2012, s. 106). Bu güçlü devletten kasıt, Ak Hun² Türk Devleti'nden başkası değildir. Bel'amî'nin aktardığına göre Fîrûz; Çağaniyan, Toharistan, Kabulistan ve Belh bölgelerini de idare eden Aksungur'un³ yanına giderek ondan yardım talebinde bulunur. Joseph de Guignes bu bilgiden farklı olarak, Fîrûz'un, Soğd⁴ Vadisi'nde ikâmet eden kralın⁵ yanına gittiğini yazar (Guignes,1923, s. 202). Fîrûz, Aksungur'dan gerekli yardımı alabilmek için de kendisini mağdur ve aciz şekilde göstermeye çalışır (Bel'amî, 1353/1974, s. 661-662). Aksungur başta ona

¹ İran ve Afganistan sınırları içinde kalan tarihi bölge.

² Ak Hun ve Eftalit hakkındaki görüşler hakkında bkz. Tezcan, M. (2006). Kusanlar, Akhunlar ve Eftalitler. *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu (31 Ekim-1 Kasım 2002)* içinde (s. 9-57). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

³ Aksungur adı kaynaklarda; Akhshunvâr, Akhshuvân, Khshunvâz gibi değişik şekillerde telaffuz edilmektedir. Belirtilen bu adın, Soğdca "Şah" manasında kullanıldığı düşünülmektedir. Bununla birlikte, Farsça'da "güzel oyuncu" ve "müzisyen" anlamına geldiği de kaydedilmektedir. Bazı araştırmacılar ise, Akhun hakanı için kullanılan Aksungur ibaresinin bir unvan olduğunu iddia eder (Christensen, 1385/2006, s. 212; Brunner, 1984, C. 1, s. 729-730). Sonuç itibarıyla Aksungur adının Türkçe bir isim olduğu açıktır. Bu açıdan bu ismin kökenini ve anlamını eski İran dillerinde veya modern Farsçada aramak doğru olmaz.

⁴ Soğd coğrafyasının tam olarak nereleri kapsadığı konusu net olarak bilinmemektedir. Sasaniler zamanında kaleme alınan *Şahrestânîhâ i Ērânşahr* adlı Pehlevice eserde, Soğd'un yedi bölgeye ayrıldığı ve her bölgenin bir şahı olduğundan bahsedilir. Soğd konusu üzerine muteber çalışmalar yapan Vaissière, Soğd coğrafyası sınırlarının net olarak çizilemediğini; ama güneyinde Amuderya, kuzeyinde ise Sirderya olduğunu ve merkezinde de kaynaklarda "Soğd Nehri" olarak anılan Zerefsan Vadisi'nin yer aldığını ifade eder (Daryae, 2002, s. 18; Vaissière, 2005, s. 6).

⁵ Kuvvetle muhtemel Aksungur kastedilmektedir.

yardım etmek istemez; lâkin Dineverî'nin ifadesiyle Fîrûz'un, kardeşinin zalim birisi olduğunu ve halkına kötü davrandığını söylemesi üzerine Aksungur da, "Tanrı zalimleri sevmez" diyerek ona yardım etme kararı alır (Dineverî, 1371/1992, s. 43; Taberî, 1398/2019, s. 166). Tabii Aksungur'un Sasanilerin iç işlerine müdahil olarak Fîrûz'a yardım etmesinin temelinde siyasi etkenlerin bulunduğu bir gerçektir. Aksungur bu yardımı ile gücünü Sasani yönetimi üzerinde etkin şekilde yaymayı hedeflemiştir. Dineverî, Aksungur'un Fîrûz'a yardım ettiğini teyit etmekle birlikte emrine 30 bin asker verdiği yönünde bir bilgi de aktarır (Dineverî, 1371/1992, s. 43). Aktarılan bu bilgiye ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Zira o zamanda Ak Hunların merkez şehri Belh'te sadece 5 veya 6 bin savaşçı, ikinci önemli Ak Hun şehri Toharistan'da da bu sayıya yakın savaşçı olduğunu dikkate aldığımızda, Aksungur'un Fîrûz'a bu kadar büyük bir orduyu tahsis etmiş olabileceği ihtimali mantıklı gözükmemektedir (Enoki, 1959, s. 1-59; Litvinsky, 1996, s. 141). Ama Fîrûz'un Aksungur'dan yardım aldığı kuvvetle muhtemeldir ve bu yardım sayesinde Sasani tahtına oturmayı başarır.

2. AK HUN VE SASANİ MUHAREBESİ ÖNCESİ İRAN'IN DURUMU

Fîrûz'un iktidarının (459 ve 484) ilk yıllarında Sasani ülkesinde bazı önemli olaylar meydana geldi. Bu olaylardan biri, Albania Krallığı'nın, Sasani hanedanının iç çatışmalarından istifade ederek Sasani yönetimine karşı isyan bayrağı açmasıydı (459).⁶ Bu haberi öğrenen Fîrûz yanına aldığı askerler ile Albania isyanını bastırmaya gitti. Bu isyan hareketini bertaraf etmeyi başaran Fîrûz, ülkesine zaferle geri döndü (Pirniya, 1380/2001, s. 202-202; Daryaae, 2009, s. 24). Ancak bu zaferini kutlamaya fırsat bulamadan, bu sefer Armenia sorunuyla uğraşmak zorunda kaldı. Kendisi, Sasani komutanı Zarmihr'i, Armenia bölgesine göndererek ondan, bu sorunla ilgilenmesini istedi. Zarmihr yanına aldığı Sasani ordusu ile Armenia Kralı Sahak'ı devirip, bu krallığı kontrolü altına almayı başardı (Pirniya, 1380/2001, s. 202). Elbette Fîrûz'un kalıcı olarak Armenia sorununu çözüme kavuşturamadığını vurgulamak gerekir. Bu sorun, Sasanilerin son dönemlerine kadar Sasani şahlarını ciddi şekilde meşgul edecektir.

Kısa vadeli de olsa Albania ve Armenia problemini halleden Fîrûz bu sefer de Kidaritlerin saldırılarını önlemeye yönelik adımlar attı. Sasani şahı, Kidarit Kralı Kungkhas'ı yenilgiye uğratmak için Bizans'tan yardım istediye de gereken desteği göremedi. Ancak kendisi zor da olsa Kungkhas'ı hezimete uğratarak onun Gandahar

⁶ Antik dönemde Doğu Kafkasya bölgesinde egemenlik sürmüş bir krallıktı. Albania adı ilk kez M.Ö. 331 senesinde Persler ve Yunanlılar arasında meydana gelen Gaugamela Savaşı'nda zikredildi. Bu ad, İslami dönemde Arran şeklinde kaydedildi (Chaumont, 1985, s. 806-810).

bölgesine göç etmesini sağladı (Narain, 1990, s. 177). Bu hadise ileride Sasanilerin başına büyük felaketler getirecekti. Çünkü Kidarit Devleti üzerine saldırılar düzenleyen Ak Hunlar, onları egemenliği altına alarak, Sasaniler ile karşı karşıya kalacaklardı.

Fîrûz'un saltanatı yıllarında yaşanan bir diğer mühim olay ise, Sasani ülkesinde yaklaşık yedi yıl süren şiddetli kuraklıktı (Mirhand, 1338/1959, s. 770). Bu kuraklık nedeniyle ülke; sosyal ve ekonomik açıdan zor bir döneme girmişti. Fîrûz, halkın daha fazla sıkıntı yaşamaması için kuraklık yıllarında kimseden vergi almayacağını ilan etmişti. Bu kuraklığa ilişkin kayıtlarda uzun yıllar sonra yağmurun yağması sonucunda Sasani halkının büyük bir sevinç yaşadığı; halkın bu olayı birbirlerinin üzerine su atarak bayram gibi kutladıklarının aktarılması ve bu kutlamanın "Çeşn-i Abrizagân" şeklinde kaydedilmesi yaşanan sorunun büyüklüğünü ortaya koymaktadır (Boyce, 1983, C. 1, s. 247; Christensen, 1385/2006, s. 211). Öte yandan bu kuraklığın yol açtığı ağır iktisadi problemler kolay kolay giderilememişti.⁷ Bu sorun Sasanilerin, Ak Hunlar ile yapacağı muharebede de kendini hissettirmişti.

3. FÎRÛZ VE AKSUNGUR ARASINDAKİ MUHAREBENİN NEDENLERİ

Sasani Şahı Fîrûz otoritesini güçlendirdikten sonra yönünü Ak Hun Hakanı Aksungur'a çevirdi. İki lider arasındaki sorunların temel nedenini ortaya koymak güçtür. Ancak bazı kadim kaynaklar, örneğin Avfi; *Cevâmiu'l-Hikâyât* adlı Farsça eserinde Fîrûz'un, Toharistan bölgesini ele geçirmek istediğini belirterek, Fîrûz'u bu muharebenin müsebbibi olarak görür (Avfi, 1374/1995, s. 141). Avfi'nin aktardığı bu bilgiye ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Zira Fîrûz'un tahta çıktığından itibaren gerek siyasi gerekse de ekonomik sorunlar ile karşılaştığını dikkate aldığımızda onun bahsedilen bölgeyi ele geçirme düşüncesinin pek gerçekçi olmadığı gözükmektedir. Mirhand da Sasani şahının, devlet büyüklerinin uyarılarına rağmen Ak Hun şehirlerine saldırma niyeti taşıdığından bahseder (Mirhand, 1338/1959, s. 770). Ak Hun şehirlerinin ticari açıdan stratejik bir konumda olduğunu düşündüğümüzde, Fîrûz'un özellikle kötü giden Sasani ekonomisini düzeltmek adına bu şehirlere göz dikmiş olma ihtimali mümkündür.

Fakat Taberi bundan farklı olarak, Aksungur'un Lut kavmine mensup olduğunu vurgulayıp onu karalamakla birlikte, egemenliği altındaki halklara kötü davrandığından ötürü bu muharebenin vuku bulduğuna işaret eder (Taberî,

⁷ Fîrûz'un bu kuraklık zamanında Ak Hun saldırılarını durdurmak için Gûrgan Seddi'ni inşa ettiği söylenilir. Bkz. Cihan, 2015, s. 122.

1398/2019, s. 172). Bel'amî de bu konuda Taberi'ye benzer bilgiler kaydeder (Bel'amî, 1353/1974, s. 662). Taberi ve Bel'amî'nin ilgili konuda tarafsız bir anlatım sergilememekle birlikte Aksungur'u karalamak adına onunla alakalı hatalı ve yanlış bilgiler aktardıkları anlaşılmaktadır. Yazarı bilinmeyen *Mücmel üt-Tevârih ve'l-Kısas* adlı eserde, Behram Gur zamanında Ak Hunlar ve Sasaniler arasındaki sulha değinerek, Fîrûz'un bu sulhu ihlal edip Ak Hun topraklarına girmesi sebebiyle muharebenin patlak verdiğini yazar (*Mücmel üt-Tevârih ve'l-Kısas*, 1318/1939, s. 101). *Mücmel üt-Tevârih ve'l-Kısas* yazarının aktardığı bu bilgi aslında tarihi gerçekliklerle örtüşmektedir. Behram Gur ve Ak Hun Hakanı arasında yapılan muharebeden sonra Talkan veya bir diğer görüşe göre, Ceyhun Nehri'nin iki devlet arasında sınır bölgesi olması gerektiği konusunda uzlaşmıştı (Markward, 1371/1992, s. 112; Guignes, 1923, s. 201). Şehnâme yazarı Firdevsî de *Mücmel üt-Tevârih ve'l-Kısas*'a benzer şekilde bilgi aktarır (Firdevsî, 1384/2005, C. 6, s. 20-21). Ancak Fîrûz, selefleri zamanında Ak Hunlar ile yapılan sınır anlaşmasını göz ardı edecektir. Bu konuda görüş bildiren Seâlibî de, Fîrûz'un Aksungur dışında birçok hükümdarı egemenliği altına aldığına değinerek, Fîrûz'un genişleme siyasetine işaret etmektedir (Seâlibî, 1900, s. 371).

Fîrûz ve Aksungur'u karşı karşıya getiren bir başka neden ise, kadim kaynakların hiç değinmediği ancak iki devlet açısından oldukça önemli olan İpek Yolu egemenliği meselesiydi. Bu zamanda Doğu coğrafyasındaki İpek Yolu'nun kritik güzergâhlarını elinde tutan Aksungur, ticari ve iktisadi açıdan büyük kazançlar sağlamaktaydı. Bu yolun önemini yakından bilen Sasaniler, Ak Hunların kontrolündeki İpek Yolu güzergâhlarını ele geçirmek istemekteydiler. Bir başka sebep de Ak Hunların Fîrûz'un tahta çıkmasından itibaren Sasani ülkesinde politik anlamda etkin bir siyaset takip etmeleriydi. Bu durumun Sasani yönetimi tarafından kabullenilmesi mümkün değildi.

4. SASANİ ŞAHI FÎRÛZ'UN AKSUNGUR ÜZERİNE SEFERLERİ

Antik İran tarihi alanında bazı önemli çalışmaları ile tanınan Litvinsky'e göre Fîrûz 460 veya 470 yıllarında toplam üç kez Aksungur ile mücadele eder (Litvinsky, 1996, s. 142). Oysa Fîrûz'un, 484 yılında Aksungur tarafından öldürüldüğünü esas aldığımızda, Litvinsky'nin aktardığı bu tarih aralığına ihtiyatla bakmak gereklidir (Schippmann, 1396/2017, s. 29; Christensen, 1385/2006, s. 212; Markwart, 1371/1992, s. 119, Sinor, 2008, s. 299). Bununla birlikte iki devlet arasında iki kritik muharebe yaşandığı gerçektir. Bazı modern araştırmacılar ilk seferin 464 bazıları ise 465 yılında gerçekleştiğini düşünür (Potts, 2018, s. 295; Schippmann, 1396/2017 s.

78). Bel'ami, Fîrûz'un bu sefer sırasında 50 bin kişilik askeri kuvvete sahip olduğunu belirtir (Bel'amî, 1353/1974, s. 635). Yeshua Stylites'e atfedilen *Chronicon* adlı eserde, Fîrûz'un maddi açıdan da güçlü olabilmek için Bizans'tan önemli miktarda altın aldığı kaydedilir (The Chronicle of Joshua The Stylite, 2000, s. 9; Blockley, 1985, s. 62-74). Ancak Nöldeke bundan farklı olarak Bizans'ın, Hunları (Ak Hun) Sasanilere karşı kışkırttığından bahseder (Nöldeke, 1365/1986, s. 620; Meşkür, 1365/1986, s. 620). Miladi 3. yüzyıldan itibaren Sasaniler ve Bizanslılar arasında ciddi çatışmaların yaşandığını düşündüğümüzde, Bizans'ın gerçekten de Sasanilere yardımcı olduğu ihtimali zayıftır. Buna ek olarak, bu zamanda Bizans İmparatoru Zeno'nun içte büyük sorunlar ile karşı karşıya kaldığını da hesaba kattığımızda Bizans'ın Fîrûz'a maddi açıdan destek veremeyeceği bir gerçektir (The Chronicle Of Joshua The Stylite, 2000, s. 12). Bununla birlikte bazı araştırmacılar, Fîrûz'un 464 ya da 465 yılında Papa I. Leo'ya da bir elçi göndererek ondan yardım talebinde bulunduğu yönünde bilgi verir (Potts, 2018, s. 294). Ancak hiçbir kadim kaynak, Papa'nın Fîrûz'a yardım ettiği konusunda bilgi aktarmaz. Konumuz hakkında önemli bilgiler aktaran Bizans tarihçisi Prokopius da daha önce Bizans İmparatoru Zeno tarafından Fîrûz'a gönderilen Eusebius adlı elçisinin de Sasani şahına eşlik ettiğini yazar (Procopius, 1954, s. 15). Sefere katılan bu elçi, Ak Hunlar karşısında ağır ve onur kırıcı bir yenilgiye uğrayacak olan Fîrûz'un başarısızlığını not edecektir. Muhtemelen Bizans tarihçisi Prokopius da Eusebius'un bu notlarına erişerek ilgili muharebe hakkında bilgiler aktaracaktır (Canepa, 2018, s. 65).

Fîrûz, resmen Ak Hunlar ile muharebe etmek isteğinin somut adımını da iki devlet arasındaki sınır bölgesini sembolize eden kuleyi yıkmakla atacaktır. Bu haberi duyan Aksungur ivedilikle Fîrûz'u uyararak iki devlet arasındaki sınır bölgesinin ihlal edilmemesi gerektiğini iletse de Fîrûz bu ikâza kulak asmayarak yoluna devam eder (Firdevsî, 1384/2005, C. 6, s. 20-21). Aslında Aksungur'dan önce de Med halkından olan bazı gruplar, Fîrûz'u bu seferi konusunda caydırmak için çaba harcadıysa da Fîrûz çoktan her şeyi göze almıştı. Bu açıdan onun bu vurdumduymazlığı pahalıya mal olacaktı. Aksungur, Fîrûz'un bu ilerleyişine karşı çoktan bir tuzak hazırlamıştı. Şöyle ki, Ak Hun topraklarına yaklaşan Fîrûz önce bir grup Ak Hun askeri ile karşılaşır. Ardından firar etmeye başlayan Ak Hun askerlerini kovalamaya başlar. Aslında Ak Hunların, Sasanilere karşı Turan taktiğini uyguladıkları anlaşılmaktadır. Ak Hun askerleri bu taktik sayesinde Fîrûz'u ve ordusunu daha önce hazırladıkları tuzığa doğru çekmesiyle birlikte onlara ağır darbe indirirler (Procopius, 1954, s. 17-19). Böylece Fîrûz'un Ak Hunlar üzerine ilk seferi hüsrarla sonuçlanır. Bu yenilginin sonunda Fîrûz bazı bedeller ödemek zorunda kalacaktır. Bu bedel ise Fîrûz'un

kaybedeceği onur ve parasıyla ilgiliydi. Ak Hunlara esir düşen Fîrûz'un, Aksungur tarafından affedilmesi için önünde diz çökmesi istenilir. Fîrûz bu istek karşısında çaresiz kalınca yanındaki Sasani mübed⁸ üyelerine danışır. Bu üyeler ise, "İranlıların her sabah güneş doğduğunda nasıl ki, güneşin önünde secde ediyorsa, siz de sabaha doğru Ak Hun Hakanın huzurunda, güneşe doğru secde edin ki, herkes sizin Aksungur yerine, ibadet için güneşe secde ettiğinizi anlasın" tavsiyesinde bulunurlar. Fîrûz da bu tavsiyeye uyar ve yapması gereken şeyi yapar (Procopius, 1954, s. 19-21). Bununla birlikte Aksungur'a ağır haraç ödemek zorunda kalır (The Chronicle Of Joshua The Stylite, 2000, s. 11). Bazı araştırmacılar Fîrûz'un 474 yılına kadar Ak Hun ülkesinde rehin kaldığını yazar (Canepa, 2018, s. 65). Litvinsky'e göre Fîrûz, Bizans imparatorluğu tarafından ödenen bir fidye karşılığında serbest bırakılacaktır (Litvinsky, 1996, s. 142). Sasaniler zamanında kaleme alınan *Bundahisn* adlı Pehlevice eserde bu muharebe sonucunda Fîrûz'un, Ak Hunlara gereken haracı ödeyene kadar oğlu Kubad ve kız kardeşinin rehin olarak Ak Hun ülkesinde tutulmasına razı olduğu bilgisi mevcuttur (Bundahišn, 1392/2013, s. 141). Bu bilgi diğer kadim kaynaklar ve modern eserler tarafından tekrar edilmiştir (The Chronicle of Joshua the Stylite, 200, s. 11; Bivar, 1983, s. 214; Nöldeke, 1365/1986, s. 228; Hristensen, 1385/2006, s. 212). Ülkesine dönen Fîrûz, rehin tutulan oğlunu kurtarmak için halktan vergi toplamak zorunda kalır ve topladığı tüm vergileri Aksungur'a göndererek rehin tutulan oğlunu kurtarır (The Chronicle of Joshua the Stylite, 200, s. 11). Markward'ın aktardığına göre Fîrûz, Aksungur'a 30 katır gümüş sikke ödemek zorunda kalır (Markward, 1371/1992, s. 124). Sasani şahı ödemiş olduğu bu ücret dışında, Merv-Rud ve Herat bölgelerinin de Ak Hunların egemenliğine girmesine razı olur (Zerrînkûb, 2019, s. 96). Ermeni tarihçi Ghazar P'arpec'i kaleme aldığı eserinde Aksungur ile Fîrûz arasında tekrar bir sorunun çıkmaması için birbirleri ile yaptıkları yazılı ve sözlü bir anlaşmaya işaret eder. Bu anlaşmayla birlikte, Fîrûz bir daha Aksungur ile muharebeye girişmeyeceğine dair sözün yanı sıra yazılı ve resmî olarak mühürlenmiş bir taahhüt verir (Ghazar P'arpec'i, 6. yy/1985, s. 91). İlk defa Ghazar P'arpec'i tarafından aktarılan bu bilgiler, daha sonraki modern tarihçiler tarafından devam ettirilir (Litvinsky, 1996, s. 142). Ancak, Fîrûz çok geçmeden Aksungur'dan bu yenilginin intikamını almak ister (Procopius, 1954, s. 21). Bazı modern araştırmacılar, Fîrûz ve Aksungur arasında meydana gelen bu muharebenin nedenini açıklarken; Fîrûz'un daha önce Ak Hunlar

⁸ Sasaniler zamanında nüfuzlu din adamları. Geniş bilgi için bkz. *Karname-i Erdeşîr-i Babekan*, 2021, s. 85-86.

ile yaptığı anlaşma gereği kızı Concha'yı Ak Hun Hakanına verme konusunda anlaşmıştı, fakat kızı yerine başka birisini Ak Hun ülkesine gönderdiğini, bu durumu öğrenen Aksungur'un da Sasanilere karşı harp ilân ettiğini yazarlar (Guignes, 1923, s. 203; McGovern, 1939, s. 412; Litvinsky, 1996, s. 142; Potts, 2018, s. 295). Ancak bazı araştırmacılar bundan farklı olarak Ak Hun Hakanının hemen Sasanilere harp ilân etmediğini, Fîrûz'dan bu sefer kendi ordusunu eğitecek uzman kişiler göndermesini istediği bilgisini verirler. Fîrûz da Ak Hunlara 300 uzman gönderir. Fakat Aksungur kendisine gönderilen bazı uzmanları öldürür bazılarını ise sakatlayarak Fîrûz'a gönderir ve ayrıca Fîrûz'a hitaben gönderdiği mektupta, yaşanan bu olayların nedenini, onun kendisini hile ile kandırmaya çalışmasına bağlar. Ardından Fîrûz ve Aksungur arasında ikinci muharebe vuku bulur (Pirniya, 1380/2001, s. 202-203; Konukçu, 1973, s. 202-203). Tabii modern tarihçilerin aktardığı bu bilgilerin doğruluğunu ispatlamak güçtür. Zira ikinci muharebenin temel sebebi, Fîrûz'un kendi kızını Aksungur'a göndermemesi değil, onun daha önce Aksungur karşısında aldığı ağır yenilgiyi telafi etmek istemesiyle alakalıydı. Ghazar P'arpec'i eserinde: “*Sasani yöneticileri ve özellikle İspehbed'in,⁹ Bahram'ın Aksungur üzerine sefer yapılmaması konusunda Fîrûz'u sert şekilde uyardıklarını; ancak Fîrûz'un bu uyarılara karşılık kibirli bir ifadeyle, sahip olduğum askerlerimin büyüklüğü ile Aksungur'u yenilgiye uğratacağım*” bilgisini aktarır (Ghazar P'arpec'i, 6. yy/1985, s. 191). Agathias, Firuz'un daha önceki yenilgiye rağmen kendisine yapılan uyarılara kulak asmamasının nedenini onun sağduyudan uzak ve hırslı yapısına bağlar (Agathias, 1975, s. 130).

Fîrûz, Ak Hunlar üzerine yapacağı son seferi sırasında büyük bir ordu toplar (Rezakhani, 2017, s. 125). Bazı kadim kaynaklar Fîrûz'un bu seferinin, Ak Hun ülkesinde nasıl yankı uyandırdığı hakkında hikâye tarzında bir anlatım sunar. Mirhand'ın *Ravzatu's-Safa* ile Avfi'nin *Cevâmiu'l-Hikâyât* adlı eserleri buna örnektir. Bu kaynaklar, Aksungur'un, Fîrûz'un Ak Hun topraklarına saldıracağını duyunca danışmanları ile meşveret ettiğini yazar. Devamında Aksungur, “Fîrûz'un ordusuna karşı mücadele edecek güce sahip değiliz” açıklamalarında bulunan danışmanlarına, “o zaman onları nasıl hezimete uğratabiliriz?” sorusunu sorar. Danışmanlardan biri, Fîrûz tehlikesini bertaraf edebileceğini söyleyerek, Aksungur'dan, Fîrûz'un yanına gitmek için izin ister. Aksungur da ona bol miktarda para vererek gönderir. Bu danışman, yolda bir elini keserek, Fîrûz'un önüne çıkar. Bu durumu gören Fîrûz, yaralı kişi ile sohbet ederek, neden elinin kesildiğini sorar. Ak Hunlu casus da,

⁹ Sasani ordu teşkilatı içerisinde görev yapan yüksek rütbeli komutanlar için kullanılan unvandır.

“kralımın sizinle savaşmaması için ona çok tavsiyede buldum ve daha sonra sizi yenmenin mümkün olamayacağını da belirtince, bir elimi kesti” şeklinde cevap verir. Ardından Fîrûz ve ordusunu Aksungur’un bulunduğu yere götürebileceğini söyler. Fîrûz da ona inanıp, yola koyulur. 20 gün boyunca bir çölden geçmek zorunda kalırlar. 50 bin asker ile çıkılan yolda sadece 1.000 asker hayatta kalır. Sasanilerin bu kötü durumundan istifade eden Ak Hun Hakanı ani bir saldırı ile Fîrûz’u önceden hazırladığı derin hendeklerin içine düşürür (Avfi, 1374/1995, s. 141-144; Mirhand, 1338/1959, s. 771; Ya’kübî, 1382/2003, s. 201; Theophanes, 1997, s. 189). Tabii Ravzatu's-Safa ve Cevâmiu'l-Hikâyât adlı kaynakta hikâyeye tarzında anlatılan bilgilerin tarihi objektiflikten ve gerçeklikten yoksun olduğunu ifade etmek gerekir. Ancak Ak Hun Hakanının gerçekten de düşmanına karşı stratejik hamleler yaptığı aşikârdır. Özellikle derinliği 20 metre, genişliği ise 10 metreden oluşan hendekleri hazırlatması bunun bir kanıtıdır (Seâlibî, 1900, s. 373). Belh yakınlarında meydana gelen bu muharebe sonucunda çok sayıda Sasani askeri öldürülür (Nöldeke, 1365/1986, s. 228; Schippmann, 1396/2017, s. 49). Sasanilerin temel kaynakları arasında yer alan *Bundahisn* adlı Pehlevice kaynaktan da öğrendiğimize göre bu muharebe Ak Hunların lehine sonuçlandı (*Bundahišn*, 1392/2013, s. 173; Dadeği, 1392/2013, s. 141). Aksungur’un bu muharebede başarılı olmasının birkaç nedeni bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi, Ak Hunların güçlü bir orduya sahip olmasının yanı sıra ok atmada da oldukça maharetli olmalarıydı. Buna ek olarak etkin bir süvari birliğine sahiptiler (Litvinsky, 1996, s. 142). Ak Hunların, düşmanlarına karşı kurdukları tuzaklar da aslında önemli hamlelerdi (Theophanes, 1997, s. 189; Procopius, 1954, s. 21). Fîrûz’un bu tuzaklara karşı korunmak için gerekli tüm keşif önlemlerini almış olması gerekirken, doğruca kendisi için iyi şekilde kamufle edilmiş bir dizi çukura doğru ilerlemesi, onun askerî açıdan ne kadar yanlış hamleler yaptığını gösterir (Agathias, 1997, s. 189-190). Tuzaklar dışında Aksungur’un güçlü bir istihbarat ağına da sahip olması muharebenin sonucunu etkilemiştir. Bir başka nedenini Ghazar P'arpec'i ifade eder. P'arpec'i, Sasani Komutanı Zarmihr Hazarawuxt’in ifadelerine yer vererek, “*Fîrûz nefisine düşkün olması ve Ak Hunlar ile yapacağı seferler konusunda kendisine yapılan hiçbir ikâzı ciddiye almaması sonucunda, sadece kendisinin ölümüne sebep olmadı, aynı zamanda ülkemizin de büyük zararlara uğramasına neden oldu*” (Ghazar P'arpec'i, 6. yy/1985, s. 92) der. Sasani ordusunun Ak Hunlar haricinde bu zamanda farklı coğrafyalarda da muharebe etmesi, Ak Hun ve Sasani mücadelesinin seyrine etki etmiştir. Mesela Fîrûz’un ölümünden sonra Sasani idaresinde etkin rol oynayacak olan Zarmihr Hazarawuxt adlı komutan, Fîrûz’un Aksungur ile muharebe ettiği sırada Iberia

bölgesinde savaşla meşguldü. Son olarak, Sasani ordusunun henüz bu muharebeye hazır olmadığı da bir gerçektir. Çünkü Sasani ülkesi Fîrûz zamanında birkaç yıl boyunca büyük kuraklıkla yüzleşmişti ve bu kuraklık Sasani Devleti'nin sosyal ve ekonomik yapısını olumsuz yönde etkiledi (Mirhand, 1338/1959, s. 770). Bu olumsuz etki, özellikle Fîrûz'un Ak Hunlar ile yaptığı ilk muharebede yenilgiye uğraması ve onlara ağır vergiler ödemek zorunda kalmasıyla daha da artmıştı. Fîrûz'un tüm bunları hesaba katmayarak Ak Hunlar üzerine sefere çıkması onun sonunu hazırladı ve Fîrûz muharebe sırasında hendeğe düşerek hayatını kaybetti (Agathias, 1997, s. 130). Fîrûz dışında sekiz çocuğunun da onunla birlikte öldüğü söylenir (Sebeos, 1999, s. 5). Oysa Prokopius bundan farklı olarak, Fîrûz'un bu sefer sırasında otuz oğlundan sadece biri dışında (Kubad), hepsini yanında sefere götürdüğüne işaret eder (Procopius, 1954, s. 21). Bu arada Ak Hun askerlerinin, hendeğe düşerek hayatını kaybeden Fîrûz'un cesedini çıkarttığını ve cebinden hazinelerinin saklı olduğu yeri gösteren kâğıdı aldıktan sonra onu toprağa gömdükleri konusunda bir rivayet anlatılır (Avfi, 1374/1995, s. 143). Prokopius da Fîrûz'un, ölmeden kısa süre önce kulağında bulunan ve o dönemde hiçbir kralın sahip olmadığı inciden yapılan değerli küpesini bir yere attığını ve daha sonra Ak Hun askerleri tarafından bulunan bu küpenin, Bizans tarafından satın alınmak istediğini ancak; rivayete göre Ak Hunların bu küpeyi, ileride Sasani şahı olacak olan Kubad'a satacağını kaydeder (Procopius, 1954, s. 21; Theophanes, 1997, s. 189-190). Sonuç olarak, Aksungur karşısında hezimetle uğrayan Sasani ordusu Ak Hun coğrafyasından çekilmek zorunda kalır. Buna paralel olarak, Ak Hunların, Sasani sınırlarına yakın bölgeleri kontrolü altına alması, Sasani Devleti'nin toprak kaybına uğramasına neden olur. Bununla birlikte Sasani ülkesindeki iç çatışmalar artar.

Bu durumdan istifade eden nüfuzlu Sasani komutanları ve soyluları, devlet yönetiminde etkin olmaya başlar. Örneğin Fîrûz'un ölüm haberini duyan Zarmihr adlı Sasani komutanı, ivedilikle Sasani ülkesine gelerek, Fîrûz'un kardeşi Balaş'ı, Sasani tahtına çıkarır (484-488) (Ghazar P'arpec'i, 6. yy/1985, s. 92; Agathias, 1997, s. 130; Beyani, 2020, s. 105). Balaş tahta çıktıktan sonra Sistan hâkimi olan Sohra adlı yöneticiyi, Ak Hunlar ile müzakere yapması için görevlendirir. Sohra, Aksungur ile görüşerek, daha önce Ak Hunlar tarafından esir edilen Fîrûz'un eşi, kızı ve diğer aile üyelerinin serbest bırakılmasını ve karşılığında ise yıllık haraç ödeyeceğini taahhüt eder. Aksungur da bu teklifi kabul ederek esirleri, Sohra ile birlikte Sasani ülkesine gönderir (483-485). Böylece iki devlet arasında sulh yapılır. Balaş iki yıl boyunca Ak Hunlara gerekli olan haracı gönderir (Mücmelü't-Tevârih ve'l-kısas, 1318/1939, s. 101-102; Pirniya, 1380/2001, s. 204). Ancak Seâlibî, Taberi, Mirhand

ve bazı modern araştırmacılar bundan farklı olarak; Sohra'nın, Ak Hunlar ile muharebe etmek için büyük bir orduyla sefere çıktığından ve Aksungur'a tehdit dolu bir mektup gönderdiğinden bahseder (Seâlibî, 1900, s. 371; Mirhand, 1338/1959, s. 772, Taberî, 1398/2019, s. 173; Konukçu, 1973, s. 819) Hatta Ya'kübî, Seâlibî ve Mirhandı; Ak Hun Hakanının, Sohra ile sulh yapmak istediğini, ancak Sohra'nın da bu sulhun olabilmesi için daha önce Ak Hunlara esir düşen bazı hanedan üyelerinin serbest bırakılması şartını koyduğunu yazar (Ya'kübî, 1382/2003, s. 201; Mirhand, 1338/1959, s. 772; Seâlibî, 1900, s. 371). Kadim kaynakların Sasani komutanı Sohra'yı, Aksungur karşısında efsaneleştirmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bu husus tarihî gerçeklerle uyuşmamaktadır. Çünkü Aksungur'un, Fîrûz karşısında büyük zafer kazanması sonucunda Sasaniler buhranlı bir döneme girer. Bu durumdan yararlanan mübedân ve bozorgan¹⁰ üyeleri devlet yönetiminde büyük güç elde ederler (Daryaae, 2009, s. 28). Bu açıdan Sasani komutanı Sohra, Aksungur üzerine sefere çıkma veya ona tehdit içerikli bir mesaj gönderme gücüne sahip değildi.

Sonuç

Ak Hun ve Sasani rekabeti bilhassa Fîrûz zamanında ivme kazandı. Fîrûz'un, Aksungur gibi güçlü bir lidere karşı mücadele etmesi, onun ölümüne sebep olmuş ve akabinde Sasaniler içte ve dışta ağır bedeller ödemek zorunda kalmıştır. İçte merkezi otoritenin bozulması dışta ise Ak Hunlar dışında diğer devletlerin de saldırılarına karşı korunmasız kalınması, Sasani yönetimini güç durumda bırakmıştır. Buna rağmen Aksungur'un Fîrûz'a karşı kazandığı zaferlerin, Sasani Devleti'nin yıkılmasına zemin hazırladığını ifade etmek pek doğru sayılmaz. Ancak Sasanilerin Akhunlar tarafından ağır şekilde bozguna uğratılması, Sasani Devleti'nin özellikle siyasi ve ekonomik açıdan buhranlı bir döneme girmesine neden olmuştur. Buna karşılık Aksungur'un Sasanilere karşı kazandığı başarılar sayesinde kendi iktidarını güçlendirmesinin yanı sıra Akhunların hâkimiyet alanının genişlemesine ve onların doğu ve batı dünyası üzerinde daha aktif bir politika takip etmesinin önünü açmıştır.

Aksungur'un Sasani Devleti'ni uzaktan kontrolü altına almak istemesi aslında, Ak Hun gücünün Sasani ülkesinde kökleşmesini engellemiştir. Bu çalışmanın bütününden de anlaşılacağı üzere, Aksungur'un Sasani ülkesini tamamen ele geçirme gibi bir hedefinin olmadığı ortaya çıkmıştır. Çünkü eğer böyle bir hedefi olmuş olsaydı, orduları ile İran ülkesine gelip, Sasani hanedanına son verebilir ve böylece Sasani sorununu kökten halledebilirdi. Onun asıl amacı, Sasanilerin

¹⁰ Sasaniler döneminde bilhassa siyasi açıdan nüfuzlu Sasani soyluları için kullanılan bir unvandı.

kendisine haraç ödemesi ve elbette Sasani şahlarının, iki devlet arasındaki sınırları ihlal etmemesiydi. Ancak bu Sasaniler açısından kabul edilebilecek bir durum değildi. Sasanilerin, Ak Hunlardan aldığı ağır hezimetlere rağmen çok da uzun olmayan bir süre içerisinde tekrar eski güçlerine ulaşmaları, Ak Hunlar açısından iyi sonuçlar doğurmayacaktır. İki devlet arasındaki çatışmalar, Sasanilere altın çağını yaşatacak olan Hüsrev Anuşirvan dönemine kadar sürecektir. Bu dönemden sonra Ak Hun defteri Sasaniler açısından tamamen kapanmış olacaktır.

Kaynakça

- Agathias. (1975). *Histories*. (J. D. Frendo, Çev.). Berlin-New York: Walter de Gruyter
- Avfi. (1374/1995). *Cevâmiu'l-Hikâyât*. Tahran: İntişârât-î Sohen.
- Altungök, A. (2012). *İslam Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi*, Konya: Hikmet Yayınevi.
- Beyani, Ş. (2020). *Eşkanilerin (Partların) Düşüşü ve Sâsânilerin Yükselişi*. (A. H. Toğay, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Bivar, A. D. H. (1983). The History of Eastern İnan. E. Yarshater (Ed.). *The Cambridge History of İnan* içinde (s. 181-231). New York: Cambridge University.
- Blockley, R. C. (1985). Subsidies and Diplomacy: Rome and Persia in Late Antiquity. *Phoenix*, 9, 62-74.
- Boyce, M. (1983). Ābrizagān. *Encyclopædia Iranica* (C. I, s. 247). New York: Bibliotheca Persica Press.
- Brunner, C. J. (1984). Akşonvār. *Encyclopaedia Iranica* (C. 1, s. 729-730). New York: Bibliotheca Persica Press.
- Canepa, M. P. (2018). Sasanian İnan And The Projection Of Power İn Late Antique Eurasia: Competing Cosmologies And Topographies Of Power. N. D. Cosmo (Ed.). *Empires and Exchanges in Eurasian Late Antiquity Rome, China, İnan, and the Steppe, Ca. 250–750* içinde (s. 54-69). Cambridge: Cambridge University Press.
- Cihan, C. (2015). Türk Akınlarına Karşı Sasanilerin İnşa Ettiği Gürgan Seddi (Seddi İskender). *Turkish Studies*, 10(5), 107-130.
- Chaumont, M. L. (1985). Albania. *Encyclopaedia Iranica* (C. 1, s. 806-810). New York: Bibliotheca Persica Press.
- Christensen, A. (1385/2006). *İnan Der Zaman-ı Sâsâniyân*. (R. Yasmi, Çev.). Tahran: İntişârât-ı Seda.

- Dadegi, F. (1392/2013). *Bundahišn*. (M. Bahar, Çev.). Tahran: Neşri Tus.
- Gömeç, S. (2020). Türk Tarihinde Ak Hun-Avar-Juan-Juan Meselesi ve Ak Hunlar Hakkında Bir Özet. H. H. Şahin (Ed.). *Hindistan ve Türk Tarihi-Kültürü Araştırmaları* içinde (s. 63-76). İstanbul: Bilge ve Sanat Yayınları.
- Guignes, J. (1923). *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Batı Tatarlarının Tarih-i Umumisi*. (H. C. Yalçın, Çev.). İstanbul: Tanin Matbaası.
- Daryaae, T. (2009). *Sāsānīan Persia, the Rise and fall an Empire*. London: Oxford Press.
- Daryaae, T. (2002). *Šahrestānīhā ī Ērānšahr, A Middle Persian Text on Late Antique Geography, Epic and History in Persian*. California: Mazda Publishers.
- Diakonoff, M. M. (1394/2015). *Tarih-i İran-ı Bastan*. (R. Erbab, Çev.). Tahran: İntişarat- i Bungâh.
- Dursun, A. A. (2002). Akhunlar (Kionit/Hyon) ve Eftalitler Çağında Maverâünnehir ve Horasan'da Türkler. *Türkler Ansiklopedisi* (C. 1, s. 831-844). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ebû Ali Bel'amî. (1353/1974). *Tarih-i Bel'amî*. M. T. Bahar ve M. P. Genabadi (Tashih eden). Tahran: İntişârât-î Zavar.
- Ebu Hanife Dineverî. (1371). *Ahbâr'üt-Tivâl*. (M. Damğani, Çev.). Tahran: İntişârât-ı Bünyad-ı Ferheng.
- Ebû Mansûr Seâlibî. (1900). *Ğureru Ahbâri Mülûki'l-Furs ve Siyerihim*. H. Zotenberg (Yay. haz.). Paris: Imprimerie nationale.
- Ebul Kasım, Firdevsî. (1384/2005). *Şehname* (Cilt 6). C. H. Mutlak ve M. Umidsâlâr (Tashih eden). New York: Bunyâd-ı Mirâs-ı İrân.
- Enoki, K. (1959). On the Nationality of the Ephthalites. *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*. 18,1-58.
- Ghazar P'arpec'i (1985). *Ghazar P'arpec'i's History of the Armenians*. (R. Bedrosian, Çev.). New York: Sources of the Armenian Tradition
- İbn Miskeveyh. (1373/1994). *Tecâribü'l-Ümem ve Te'âkıbü'l-Himem fî Ahbâri Mülûki'l-Arab ve'l-Acem*. (Y. Kelanteri ve R. A. Nejad. Çev.). Meşhed: Neşri Tus.
- İbn Vâzih el-Ya'kübî. (1382/2003). *Tarih-i Ya'kübî*. (M. İ. Ayeti, Çev.). Tahran: İntişârât-î İlmi Ferhengi.

- İbnü'l-Belhî. (1385/2006). *Farsname*. R. A. Nicholson (Yay. haz.). Tahran: İntişârat-î Esatir.
- Kârnâme-i Erdeşîr-i Bâbekân (Erdeşîr-i Bâbekân Destanı)*. (2021). (A. H. Toğay, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Konukçu, E. (1973). *Kuşan ve Ak Hunlar Tarihi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Litvinsky, B. (1996). The Hephthalite Empire. B. A. Litvinsky, Co- Z. Guang-da, R. S. Samghabadi (Ed.). *History of Civilizations of Central Asia* içinde (s. 138-154). Paris: UNESCO.
- Markwart, J. (1371/1992). *İranşehr Ber Mebâni-i Coğrafya-yi Moses Khronetsi*. (M. Mirahmedi, Çev.). Tahran: İntişârat-î İttilâat.
- McGovern, W. M. (1939). *The Early Empires of Central Asia: A Study of the Scythians and the Huns and the Part They Played in World History*. Carolina: The University of North Carolina Press.
- Meşkûr, C. (1365/1986). *Tarih-i Siyasi-i Sâsâniyân*. Tahran: İntişârat-î Dünya.
- Mirhand. (1338/1959). *Ravzatu's-Safa fi Sireti'l-Enbiya ve'l-Mülük ve'l-Hulefa*. Tahran: İntişârat-î Hayyam.
- Muhammed b. Cerîr Taberî. (1398/2019). *Tarih-i Taberî*. (E. Pâyende, Çev.). Tahran: İntişârat-ı Esatir.
- Mücmelü't-Tevârih ve'l-kısas*. (1318/1939). M. Ş. Bahar (Yay. haz.). Tahran: Kelâle-i Hâver.
- Narain, A. K. (1990). Indo-Europeans in Inner Asia, *the Cambridge History of Early Inner Asia* içinde (s. 151-177). Cambridge: Cambridge University Press.
- Nöldeke, T. (1378/1999). *Tarih-i İraniyan ve Arapha Der Zaman-ı Sâsânîyan*. (A. Zeryab, Çev.). Tahran: İntişârat-ı Asar-i İlmi.
- Pirniya, H. (1380/2001). *Tarih-i İran Kabl'ez İslam*. Tahran: İntişârat-î Nâmek.
- Potts, D. (2018). Sasanian Iran and Its Northeastern Frontier: Offense, Defense and Diplomatic Entente. N. D. Cosmo (Ed.). *Empires and Exchanges in Eurasian Late Antiquity Rome, China, Iran, and the Steppe* içinde (s. 287-301). Cambridge: Cambridge University Press.
- Procopius. (1954). *History of the Wars*. (H. B. Dewing, Çev.). London: Leob Classical.

- Rezakhani, K. (2017). *ReOrienting the Sāsānians East Iran in Late Antiquity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Schippmann, K. (1396/2017). *Mebânî-i Tarih-i Sāsânîyan*. (K. Cihandari, Çev.). Tahran: İntişârât-ı Farzan.
- Sebeos. (1999). *The Armenian History Attributed to Sebeos*. (R. W. Thomson ve J. H. Johnston, Çev.). Liverpool: Liverpool University Press.
- Sinor, D. (2008). The Establishment and Dissolution of the Türk Empire. D. Sinor (Ed.). *The Cambridge History of Early Inner Asia* içinde (s. 285-313). Cambridge: Cambridge University Press.
- Tezcan, M. (2002). Kuşanlar, Ak Hunlar ve Eftalitler. *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu* içinde (s. 1-57). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- The Chronicle of Joshua the Stylite*. (2000). (F. R. Trombley ve J. W. Watt, Çev.). Liverpool: Liverpool University Press.
- Theophanes Confessor. (1997). *The Chronicle, Byzantine and near Eastren History Ad 284-813*. (C. Mango ve R. Scott, Çev.). Oxford: Clarendon Press.
- Vaissière, D. E. (2005). *Sogdian Traders: A History*. (J. Ward, Çev.). Leiden: Brill Publishers.
- Zerrinküb, A ve Ruzbeh, Z. (2019). *Sāsânîlerin Siyasi Tarihi*. (A. H. Toğay, Çev.). İstanbul: Önsöz Yayıncılık.

Summary

Relations between the Sassanids and Akhuns will enter a difficult period, especially during the time of Firuz. Hormizd succeeded to sit on the Sassanid throne by winning the fight with his brother Firuz. However, Firuz did not give up due to this failure and continued to struggle with his brother. He sought help from White Hun king Aksungur, who had reached superpower in the Central Asian region, in order to be successful in the war he would make with Hormizd. In return for this help of Aksungur, Firuz promised Aksungur that the Sassanid and White Hun border would not be violated, although he would pay taxes to Aksungur.

Firuz, who received the help he wanted from Aksungur, succeeded in sitting on the Sassanid throne by acquiring his opponents. In the first years of his reign, he started to get along well with the White Huns. Meanwhile, Firuz achieved significant success by solving internal and external problems. However, Firuz later forgot about Aksungur's help and decided to go on a campaign against the White Huns. There are several reasons why Firuz wanted to go on a campaign against the White Huns. One of these reasons was that Firuz wanted to break the influence of White Hun in Iran after he came to the throne with the support of White Hun, and the second reason was that the Sassanids wanted to seize the commercial wealth of the White Huns, who held the critical routes of the Silk Road in the Eastern geography. In this context, fierce battles took place between the two states. The first expedition of Firuz against the White Huns took place in 464 or 465. Firuz will take the move that he will officially want to fight with the Akhuns by destroying the minaret, which symbolizes the border region between the two states. Hearing this news, Aksungur immediately warns Firuz and conveys that the border area between the two states should not

be violated, but Firuz ignores this warning and continues on his way. In fact, even before Aksungur, the Sassanid rulers had warned Firuz not to go on a campaign against the White Huns; but Firuz did not listen to these warnings. White Hun king Aksungur due to the wrong strategies he applied during this expedition heavily defeated Firuz. At the end of this defeat, Firuz will have to pay some price. This price was related to the honor and money that Firuz would lose. Firuz, who was captured by the White Huns, is asked to kneel before Aksungur to be forgiven. After this defeat, Firuz promised to give annual tax to the Akhuns. However, he had to surrender several cities close to the border region of the Sassanids to the White Huns. It refers to a written and verbal agreement between Aksungur and Fîrûz so that a problem does not arise again. According to this agreement, Firuz made a written commitment that he would not wage war with Aksungur again, and he also made a promise as well as officially sealing this commitment. Firuz, who returned to his country with a great defeat, started preparations for a second expedition again. The reason for this second battle between the two states was related to Firuz's desire to make up for his heavy defeat against Aksungur. According to the sources, Firuz advanced to Akhun lands with a large army. Aksungur, who was aware of Firuz's campaign, won success against Firuz for the second time thanks to the successful strategies he applied against Firuz and his army.

As a result of this battle, Firuz lost his life. Many Sassanid soldiers were also killed. Aksungur, who won a great victory against the Sassanids, achieved some political and economic gains. As a political gain, the White Huns, although their lands expanded, also reached an effective position on the Sassanid administration. An example of economic gain was the heavy taxes that the White Huns would receive from the Sassanids every year. Of course, as a result of these, the Sassanids entered a period of depression in terms of political, social and economic. The Sassani nobles, who took advantage of Firuz's defeat against the White Huns, and then his murder, began to be active in the state administration.

This study aims to focus on the backgrounds and causes of the battles between the Sassanids and White Huns, the combat strategies of the two leaders against each other, the development of the battles and finally the results.